

İltarı Mehmed'in kendi halkının ve Batı dünyasının tarihinde oynadığı rolü 'erlendirirsek değerlendirelim, Ortaçağ'ın en önde gelen figürlerinden biri nkâr edilemez bir gerçektir. Bir hükümdar vo insan olarak kişiliği hakkında, /naklarla Osmanlı tarihçilerinin yorumları farklıdır. Batılılara göre, o zamana daha sonrasına ail çok sayıda yazıdan anlaşıldığı kadariyla, II. Mehmed, jyunca bir yıkıcı, kana susamış canavar bir hükümdar, Hristiyanlık'ın bas , bir Deccal'dı. Batı, II. Mehmed'in ölüm haberiyle birlikte rahat bir nefes Bu en a/imli düşmanın ölümünün ardından yapılan kutlamaların sonu cek gibiydi. St. Jean tarikatının kurnaz ve uzak görüşlü viskançılıyasya o Caoursin, Rodos Sövalyeleri'nin yaptığı bir toplantıda, II. Mehmed'in aslında a olmadığını, ölümünden sonra gerçekleşen büyük depremin nedeninin yerin dibine, cehenneme inmesi olduğunu söylemişti. Sonra sultanın islediği uçlarını sıralamaya girişmişti. Öte yandan, Fatih günümüzde bile Türkler n sultanların en yücesi, dünya tarihinde esssi/ biri olarak görülmektedir, d üzerine yazmış olan Türkler ondan ne kadar sonra yaşamışsa, yurttaşlarına portre o kadar göz kamaştırıcı olmuştur. Günümüzde, normalde çok uzak olaylarının ve. kişilerinin iyice sikkleşmiş ve yerlerini şimdinin ya da yakın "

başarılarının alması gerekirken, Fatih Sultan Mehmed çok sayıda kitapta lkına Türk tarihinin en parlak ve masum figürü olarak tanıtılır."

Franz Babinger'in Fatih Sultan Mehmed'in kişiliğiyle ilgili yazdıklarından.

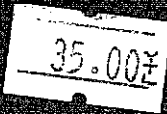
nda İstanbul'un Fethi'nin 500. yıldönümü geldiğinde, ayrıntılı ve basta olmak üzere ülkemizde pek bilinmeyen kaynaklara ulaşarak yıllardır yazdığı rle yetinmeyen **Franz Babinger**, bugüne kadar asla aşılammış bir Fatih ehmed çalışması yayımlamıştı. Çıkar çıkmaz büyük gürültüler koparan **Fatih ehmed ve Zamanı**, Fatih hakkındaki bütün dedikodulara kaynaklık etmiştir. kan içici biri gibi gösterilmesi, escinsel eğilimleri, Hristiyan olmak istediği sayıda sansasyonel dedikodunun kaynağı bu kitaptır. Yazarın kaynaklarını zacağı ikinci kitaba bırakması ve geliştirilmiş İtalyanca ile Fransızca baskılarını den ve İngilizce çevirmenle çalışmasından hemen sonra ölmesi, sözünü nakları görmemizi de engellemiştir. Ancak İngilizce baskının editörü William an, yıllarca süren inanılmaz bir çalışmayla İngilizce baskıyı baştan sona Babinger'den sonraki bilimsel gelişmeleri eklemiş ve esine az rastlanır bir ortaya koymuştur. Elinizdeki **Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı**, İngilizce da Türkçe yayına hazırlayanlar tarafından gözden geçirilmesi ve yeni notlarla tirilmesiyle hazırlanmıştır. Elli yıldır herkesin aleyhinde bulunduğu, aleyhinde amlarınca bunca makalenin yazıldığı efsanevi kitap, asıl yayımlanması dilde, Türkçe'de ve hak ettiği yerde **Oğlak / Bilimsel Kitaplar**'da yayımlanıyor.

hçimiz **Halil İnalçık**'ın bu kitap için yazdığı eleştirel makalesiyle birlikte.

TV'de şiddete hayır!

Şiddet öğeleri içeren TV programlarını reklamlarıyla destekleyen şirketlerin ürünlerini satın alma.

TV'de şiddete sen de hayır de.

OĞLAK
BİLİMSEL KİTAPLAR

Fatih Sultan Mehmed ve ZAMANI

FRANZ BABINGER

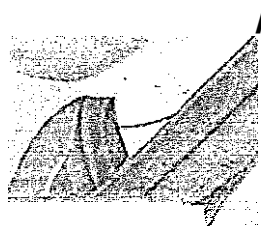
îT

H
u

r •

IV- .

V.

' m y M II

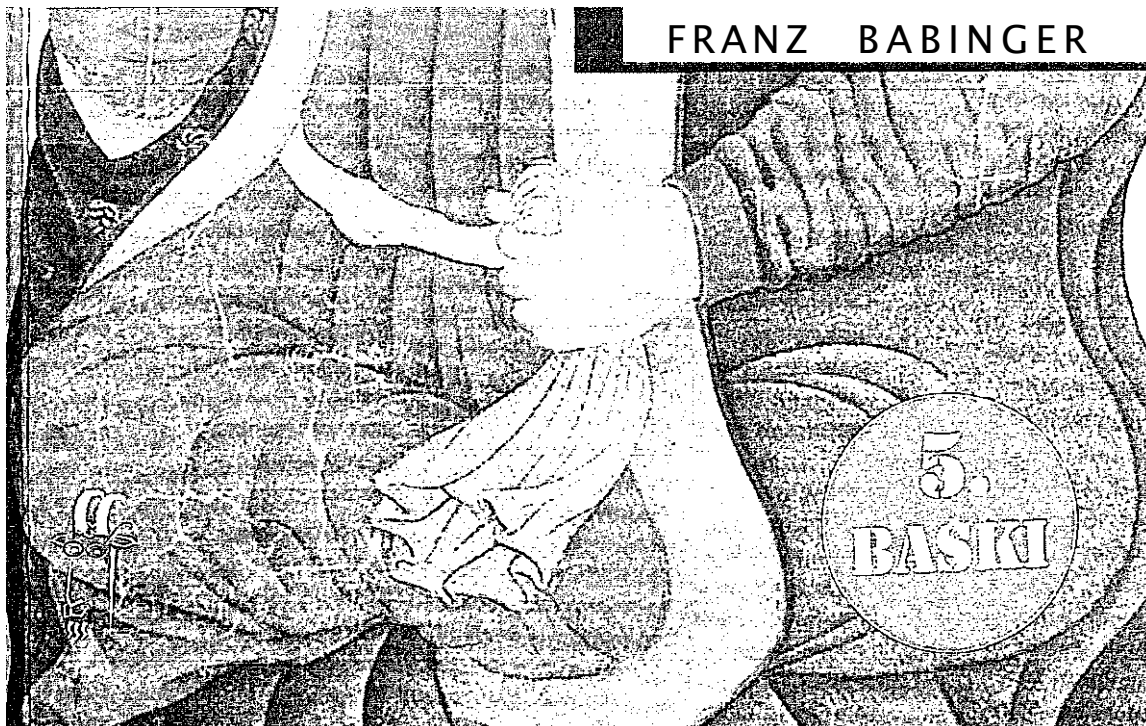
rRfinapiL^s "

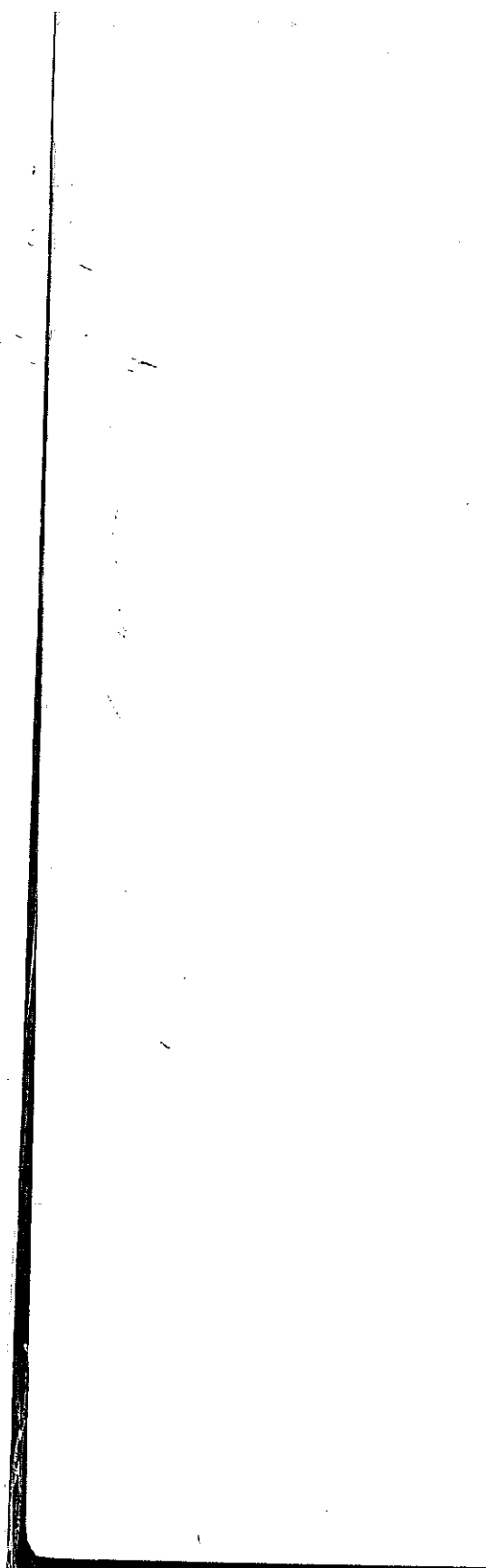
y s

Fatih Sultan Htehrne'

v' e 7 A M A K
L r n

FRANZ BABINGER

FRANZ BABINGER

Osmanlı tarihi konusunda çalışmalarıyla ünlü Alman tarihçi ve dilci. 1891 yılında Almanya'da doğdu, 1967 yılında Draç'ta (Arnavutluk) öldü. Yükseköğrenimini Würzburg ve Münih'te tarih ve İslam sanatı konusunda yaptı. Hindoloji ve Sami dilleri üzerine doktorasını verdikten sonra aynı yıl 1914'te gö-nüllü olarak İstanbul'a gelerek buradaki Alman karargâhında çalışmaya başladı. Çanakkale, Kafkasya ve Galicya cephelerinde bulundu. Filistin'de Cevat Paşa'nın kurmay heyetinde görev aldı. Savaşın bitiminde Almanya'ya döndükten sonra 1921'de Berlin Üniversitesi'nde İslami Bilimler doçenti, ardından da profesör oldu.

Naziler döneminde görevinden uzaklaştırılınca Almanya'dan ayrılıp birkaç ay konuk profesör olarak Bükreş Üniversitesi'nde çalıştı. 1947'ye kadar Yaş'ta Türkoloji Enstitüsü'nde görev yaptı. Savaşın sona Almanya'ya döndü. Münih Üniversitesi'nde Yakındoğu tarihi ve Türkoloji profesörlüğü yaptı. Babinger'in çalışmalarının büyük bölümü Türk tarihi ve Türk dili üzerinedir. 15.-17. yüzyıllarda İstanbul konulu resimler ve resimleri üzerine sanat tarihi kitapları yazmıştır. *İslam Ansiklopedisinde* Türklerle ilgili pek çok maddeyi yine Babinger yazmıştır.

Babinger bazı çevrelerce tarafsız olmamak ve somut kanıtlar sunmamakla suçlanmıştır. En ünlü kitabı İstanbul'un fethinin 500. yılı dolayısıyla yazdığı *Mehmed der Eborer unâ seine Zeit (Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı)* bu nedenle epeyce tartışmalara yol açmıştır.

Babinger'in başlıca yapıtları şunlardır: *Stambuler Buchwesen im 18. Jûhr-hundert* (1919; 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitapçılık), *Schejch Bedreddin* (1921; Seyh Bedrettin), *Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch* (1925; Oruç'un Erken Osmanlı Dönemi Vakayinameleri), *Die Geschichtsschreiber der Osmane' nund ihre Werke* (1917; Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Ankara, 1982), *Eur-lija Tschelebi's Reiseuege in Kleinasien* (1939; Evliya Çelebi'nin Küçükasya'daki Gezi Yolları), *Rumelische streifen* (1937; Rumeli Akınları), *Vier Bauvorschlâge Lianardo da Vinci's an Sultan Bajezid II* (1952; Sultan Bayezid'e Leonardo da Vinci'nin Proje Teklifi).

Babinger'in makalelerinden seksen üçü Güneydoğu Avrupa Derneği tarafından üç cilt olarak 1962, 1966 ve 1976 yıllarında basılmıştır.

OĞLAK BİLİMSEL KİTAPLAR

Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı - *Mehmed der Eroberer und seine Zeit* / Franz Babinger
Notlandırılmış ve gözden geçirilmiş ingilizce'sinden çeviren: Dost Körpe

© Stiebner Verlag GmbH, München

© Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., 2002

© "Önsöz" ve "dipnotlar", Princeton University Press'in özel izniyle yayımlanmıştır.

Bu yapının bütün hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılarının dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

xKurumsal kimlik danışmanı: Serdar Benli

Kapak tasarımı: Ulaş Eryavuz

Kapak uygulama: M. Deniz Çorbacıoğlu

Kapak resmi: "*Fatih*" Nakkaş Sinan, Topkapı Sarayı Müzesi.

Dizgi düzeni: Goudy, 10,5/12 pt.

Ofset hazırlık: Oğlak Yayınları

Baskı: Oğlak Baskı Hizmetleri

Tel: (0-212) 612 73 05

Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti.

Genel yönetim: Senay Haznedaroğlu

Yayın yönetmeni: Raşit Çavaş

Zambak Sokak 29, Oğlak Binası, 80080 Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0-212) 251 71 08-09, Faks: (0-212) 293 65 50

e-posta: oglak@oglak.com

Beşinci baskı: 2003

ISBN 975 - 329 - 417 - 4

OĞLAK BİLİMSEL KİTAPLAR

Fatih Sultan Mehme

ve ZAMANI

rrr

İngilizce baskısından çeviren:
Dost Körpe

•«t-Wt".*r-" <d"-

İÇİNDEKİLER

RESİM VE ÇİZİMLERİN LİSTESİ 11

İNGİLİZCE BASKIYI YAYINA HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ 15

KISALTMALAR 20

Birinci Bölüm 23

MURAD'IN TAHTA GEÇTİĞİ DÖNEMDE OSMANLI IMPARATORLUĞU 23

BİR ŞEHZADE DOĞUYOR 30

BALKAN SEFERLERİ – MACARLARIN KARŞI SALDIRISI 34

VARNA HAÇLI SEFERİ 43

ÇOCUK SULTAN 54

YUNANISTAN SEFERİ 60

II. MURAD'IN SON YILLARI 67

İkinci Bölüm 73

II. MEHMED'İN TAHTA SON KEZ DÖNÜŞÜ 73

, BOĞAZIÇI'NDEKİ HİSAR 82

KONSTANTİNİYYE'NİN DÜŞÜŞÜ 89

OSMANLI IMPARATORLUĞU BAŞKENTİNİN YARATILIŞI 102

BATI'DAKİ YANKILAR 114

OSMANLILAR EGE'DE İLERLİYOR 124

BELGRAD KUŞATMASI 131

Üçüncü Bölüm 143

OSMANLILAR'IN ARNAVUTLUK, SİRBİSTAN VE YUNANISTAN SEFERLERİ 143

PAPANIN BATI'YI BİRLEŞTİRME ÇABALARI 157

PALAIOLOGOSLAR'IN SONUNCUSU 162

DOĞU'DAKİ MACERALAR VE TRABZON'UN DÜŞÜŞÜ 170

PAPA İLE SULTAN 180

KAZIKLI VOYVODA VLAD 184

Dördüncü Bölüm 195

BOSNA'NIN FETHİ 195

VENEDİK'LE ÇIKAN SAVAŞ 202

PAPANIN BİR HAÇLI SEFERİ BAŞLATMA ÇABALARI 209

OSMANLILAR ADRIYATIK'TE	223
ANADOLU SEFERLERİ	237
EĞRİBOZ'UN DÜŞÜŞÜ	245
FATİH CAMII	255

Beşinci Bölüm	263
UZUN HASAN BATI'YLA İTTİFAK YAPIYOR	263
DOĞU'DA UZUN HASAN'LA SAVAŞ	268
MAHMUD PAŞA'NIN SONU	282
CENOVA'NIN DOĞU AKDENİZ TİCARETİNE ÖLÜM DARBESİ	294
OSMANLI AKINCILARI VENEDİK VE AVUSTURYA KAPILARINDA	299
II. MEHMED, EFLAK VE BOĞDAN'DA	302
AKÇAĞAR VE İŞKODRA KUŞATMALARI	308

Altıncı Bölüm	317
SONUNDA VENEDİK'LE BARİŞ	327
OSMANLILAR GÜNEYDOĞU İTALYA'YA İNİYOR	335
RODOS'A YAPILAN BAŞARISIZ SALDIRI	340
II. MEHMED'İN SON SEFERLERİ VE ÖLÜMÜ	345

Yedinci Bölüm	351
FATİH SULTAN MEHMED'İN KİŞİLİĞİ VE İMPARATORLUĞU	351
I HÜKÜMDAR VE İNSAN	351
II DEVLET VE TOPLUM	369
III SANAT, EDEBİYAT VE BİLİM	391
IV FATİH SULTAN MEHMED VE BATI	41e

Ekler	427
I HÜKÜMDARLAR VE PAPALAR LİSTESİ	429
II İTALYAN KATERİMLER	431
III FATİH SULTAN MEHMED (1432-1481) VE ZAMANI / HALİL İNALCIK	433
IV DİZİN	453

RESİM VE HARİTALARIN LİSTESİ

Renkli Resim

- Kapak II. Mehmed'in Portresi: Aynı dönemde yaşamış Sinan'ın yaptığı düşünülen-suluboya minyatür. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul. Fotoğraf: Nuri Temizsoylu. Müze Müdürü Kemal Çığ'ın izniyle.
- Romen rakamlarıyla numaralandırılmış ve ayrıca kitaba eklenmiş resimler*
- I a Edirne ve Uç Şerefeli Cami. Fotoğraf: Mustafa Niksarlı. Profesör Abdullah Kuran'ın izniyle.
- I b Bursa. Fotoğraf: Raymond Lifchez, fotoğrafçının izniyle.
- II Manisa Camileri. Fotoğraf: New York, Türk Turizm ve Enformasyon Bürosu'nun izniyle.
- III a Fatih'in ilk karısı (1449) Sitti Hatun . *Greek Codex*, s. 516, Biblioteca Marciana, Venedik. Fotoğraf: Fiorenti, Venedik (yazarın koleksiyonundan)
- III b Sitti Hatun'un kardeşi Melik Arslan. Resim: Il'yle aynı kaynaktan.
- IV a Semendire. Fotoğraf: Yazarın koleksiyonundan
- IV b Mistra. Fotoğraf: Kevin Andrews,' *Castles of the Mora* adlı kitabından (Atina'daki American School of Classical Studies, Princeton, 1953), fig: 197, Bay Andrews'm izniyle.
- V a Amasya. Fotoğraf: New York'taki Türk Turizm ve Enformasyon Dairesi'nin izniyle yayımlanmıştır
- V b Amasra. Fotoğraf: Yazarın koleksiyonundan
- VI Tuna üstündeki Golubac. Fotoğraf: Yazarın koleksiyonundan.
- VII II. Mehmed'in kılıcı. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul. Fotoğraf: Yazarın koleksiyonundan.
- VIII a Anadolu Hisarı. A. Gabriel tarafından yapılmış rekonstrüksiyon, *Chateaux turcs du Bosphore'dan* (Paris 1943), Resim: A.
- VIII b Rumeli Hisarı. A. Gabriel tarafından yapılmış rekonstrüksiyon, Resim: B.

- IX Rumeli Hisarı'nın, 1453 yılı sıralarında Venedikli bir casus tarafından çizilmiş kabataslak planı. Bkz. Babinger, "Ein Venedischer Lageplan der Feste Rumeli Hisary." *La Bibliofilia* (Floransa) 57 (1955), 188-195; A & A, II 184-189'da yeniden yayımlanmıştır. El yazması, s. 641, Biblioteca Trivulziana, Milano. Fotoğraf: Biblioteca Ambrosiana.
- Xa Hz. Muhammed'e atfedilen hadis.
- X b Konstantiniyye'nin kara surları. Fotoğraf: Hirmer Fotoarchiv, Münih.
- XI a Fatih Sultan Mehmed'in topu ("Çanakkale Topu"). Bkz. Charles Aoulkes, "The 'Dardanelles' Gun at the Tower," *Antiquaries Journal* 10 (1930), 217-227. Fotoğraf: Londra Çevre Bilimi.
- XI b "Çanakkale Topu" üstündeki yazı. Fotoğraf: Yazarın koleksiyonundan.
- XII 16. yüzyılda İstanbul. Bu el yazmasındaki resimler üstüne yakın zamanda yapılmış bir çalışma için bkz. Walter B. Denny, "A Sixteenth-century Architectural Plan of Istanbul," *Ars Orientalia* 8 (1970), 49-63. Matrakçı Nasuh'un el yazması, 16. yüzyıl. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi. Yazarın koleksiyonundaki (kaynağı belirsiz) renkli bir reproduksiyondan.
- XIII Bizanslılar'ın Konstantiniyye'si (1422). Şehrin planı Giuseppe Gerola tarafından "Le Vedute di Constantinopoli di Cristoforo Boundelmonti"de ele alınmıştır, *Studi Bizantini e Neoellenici* 3 (1931), 247-279. C. Buondelmonti, *Liber Insularum Archipelogi*, el yazması, Biblioteca Marciana, Venedik.
- XIV Türklerin Belgrad'ı kuşatması, 1456. Yazma, 15. yüzyıl. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul. Fotoğraf: A. Deroko, Belgrad.
- XV a Topkapı Sarayı'nın birinci kapısı -Bâb-ı Hümayun-. Kont de Choiseul-Gouffier'in oyması, *Voyage pittoresque de la Grece* (Paris, 1782-1822). Avery Kütüphanesi, Columbia Üniversitesi.
- XV b Eski Osmanlı imparatorluk sarayı olan Topkapı Sarayı. Fotoğraf: Tahsin Öz, *Fatih Sultan Mehmed II'ye ait Eserler* (Ankara, 1953), Resim: I.
- XVI Fatih'in kaftanı. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul. Fotoğraf: Yazarın koleksiyonundan.
- XVII Gümüş şavatlı Osmanlı demir miğferi. Metropolitan Sanat Müzesi, New York.
- XVIII a Fatih Camii'nden bir çini deseni. Tahsin Öz, *Türk Seramikleri*, Resim: XX.
- XVIII b Fatih külliyesinin bugünkü durumu. Fotoğraf: Raymond Lifchez, kendisinin izniyle.
- XIX a Fatih Camii. Melchior Lorichs, *Konstantinopel unter Sultan Suleiman dem*

Grossen (Münih, 1902), Fotoğraf: XIII. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi.

XIX b Mahmud Paşa'nın Türbesi. Fotoğraf: Godfrey Goodwin. Kendisinin izniyle kopyalanmıştır

XX Çinili Köşk. Fotoğraf: Godfrey Goodwin, kendisinin izniyle kopyalanmıştır.

XXI Fatih Camii'nin künkârî kapı kanatları. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul. Fotoğraf: Müze Müdürü Kemâl Çiğ'in izniyle yayımlanmıştır.

XXII Yeniçeri, Genç kadın. Çizimlerin Gentile Bellini tarafından yapıldığı sanılıyor. British Museum.

XXIII Bellini'nin Fatih portresi. National Gallery, Londra. Fotoğraf: Anderson.

XXIVII. Mehmed ve adı bilinmeyen bir genç. Özel koleksiyon. Fotoğraf: Yazarın koleksiyonundan

Metin İçi Çizim ve Fotoğraflar

- II. Murad'ın Tuğra'sı 23
- Şehzade Mehmed'in Tacındaki Mühür 72
- İsa Bey ibni İshak'm Pençesi 73
- Hamza Bey'in Pençesi 143
- Genç II: Mehmed'in Nişanı. Matteo de' Pasti ile Burgonyalı bir sanatçı olan Jean Tricaudet tarafından yapıldığı sanılıyor 185
- Mahmud Paşa'nın Pençesi 195
- II. Mehmed'in Tuğrası 263
- II. Mehmed'in Tuğrası 317
- II. Mehmed'in Bertoldo di Giovanni tarafından yapılmış madalyonu (1480)'331
- II. Mehmed'in Costanzo de Ferrara tarafından yapılmış madalyonu (1481) 333
- II. Mehmed'in Tuğrası 351
- Sultan II. Mehmed'in Mührü 426

Haritalar

- 1. Osmanlı İmparatorluğu, 1481 27
- 2. Trakya 45
- 3. İstanbul 93
- 4- Yunanistan 125
- 5. Balkanlar 146-147
- 6. Anadolu 239
- 7. Arnavutluk 289
- 8. Türk Akınları, 1476, 1480 343

Elinizdeki kitap, Almanca'dan İngilizce'ye yaptığı mükemmel çevirilerle haklı bir ün yapmış ve ödüller kazanmış Ralph Manheim'in, Babinger'in orijinal Almanca'sından (Mehmed der Eroberer und seine Zeit - Weltenstürmer einer Zeitenwende / Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı - Bir Çağdönümü Akıncısı) yaptığı İngilizce çeviriden Türkçe'ye aktarılmıştır. Kitabın ilk ve ikinci Almanca baskılarında hiç dipnot yoktur. Kitabın bütün dipnotları, İngilizce baskının editörü olan William C. Hickman tarafından eklenmiştir. Hickman ayrıca, ayrıntılarını "Önsöz"de belirttiği gibi kitapta ufak kaydırmalar yapmış ve birtakım "akademik değerler taşımayan" sözleri metinden çıkarmıştır. Kitapta ilk Almanca metne göre genişletmelere rastlanacak olursa, bunların Babinger'in geliştirerek İtalyanca baskıya koyduğu ya da daha sonra kendisinin yeni bilgilere göre düzenlediği bölümler olduğu ya da çevirmenin yazarın sağlığında Babinger'e sorarak düzelttiği kısımlar olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. (Kitabın başındaki William C. Hickman'ın "Önsöz"ü ile gene William C. Hickman'ın koyduğu dipnotların yayınına verdiği izin için Princeton University Press'e teşekkür ederiz.) Dipnotlarda ya da metin içinde göreceğiniz ve William C. Hickman'ın koyduğu açıkça belli olmayan [köşeli] parantezler içindeki bilgiler Türkçe baskıya yayına hazırlayanlar tarafından eklenmiştir. Bunların bir kısmı, William C. Hickman'ın eklediği bilgilere birer katkıdır ve son yıllarda yapılan yeni özgün yayınlara ya da çevirilere işaretlemektedir. Metinde rastlanacak *'lı dipnotların tamamı, (çevirmenin, terim açıklama anlamında eklediği birkaçı dışında) yayına hazırlayanlar tarafından konmuştur. Dolayısıyla elinizdeki çevirinin Almanca, geliştirilmiş İtalyanca ve notlandırılmış İngilizce baskılara göre biraz daha mükemmelleştirilmiş olduğu söylenebilir. Metindeki ve dipnotlardaki bütün kitap ve kişi adları olabildiği kadar Türkçe ya da Türkiye'de tanındığı biçimiyle verilmiştir. Yazarın kullandığı şehir adları ilk geçtiği yerde onun kullandığı biçimiyle verilmiş, ileriki sayfalarda ise yanında parantez içinde verilen Türkçe ya da günümüz adları kullanılmıştır.

İstanbul'un Fethi'nin 550. yılında, yazılışından 50 yıl sonra Türkçe'ye nihayet aktarılan bu kitaba, 1960 yılında yazdığı makalesini önemli bir katkı olarak kitaba eklememize izin veren ve çeviriyi denetleyen Halil İnalcık'a da ayrıca teşekkür borçluyuz.

-Nuri Akbayan, Raşit Çavaş

feSii.

İNGİLİZCE BASKIYI YAYINA HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ

Franz Babinger'in *Mehmed der Eroberer und seine Zeit* (Münih, F. Bruckmann) adlı kitabı, Konstantiniyye'nin Türkler tarafından fethinin 500. yıldönümü olan 1953'te yayımlandığında büyük ilgi gördü. Konstantiniyye fatihi Sultan II. Mehmed'in hayatı, ve dönemi, ilk kez böyle bir çalışma için gerekli olan ve bol miktarda mevcut olmasına karşın erişilmesi kolay olmayan kaynak bilgileri değerlendirilecek kapasitede bir Oryantalist tarafından geniş kapsamda inceleniyordu. Ertesi yıl kitap Fransa'da H. E. del Medico'nun çevirisi ve Paul Lemerle'nin önsözüyle, *Mahomet II le Conquerant et son temps* (Paris, Payot) adıyla yayımlandı. Kısa süre sonra İtalyanca bir baskısı yapıldı: *Maometto il Conquistatore e il suo tempo* (Torino, G. Einaudi, 1957, çev: Evelina Polacco). 1959'da Almanca basımın ikinci baskısı, 1967'de ise İtalyanca basımın gözden geçirilmiş yeni baskısı yayımlandı. Kitap son olarak Tomislav Bekic'in Sırpça-Hırvatça çevirisiyle, *Mehmed Osvajac i njegovo doba* (Novi Sad, 1968) adıyla yayımlandı. Her ne kadar eleştirmenler ve yazar başka çevirilerden söz etse de, bunlar yayımlanmamıştır.* Kitabın yeni baskıları da ilgiyle karşılanırsa da, bazı eleştirmenler, kitapta, yazarın ilk başta söz vermiş olduğu dipnotların yer almamasını eleştirdiler. Çünkü kitapta ne dipnot ne de kaynakça vardı. Ancak Babinger vaadini yerine getirecek kadar uzun yaşamadı. 23 Haziran 1967'de Arnavutluk'ta, yetmiş altı yaşında, gözden geçirilmiş İtalyanca baskısının önsözünü tamamladıktan yalnızca üç gün sonra öldü.²

Ama bundan çok önce, kitabın tekrar gözden geçirilmiş İngilizce bir basımının yapılması için gerekli adımlar atılmıştı. ABD'deki Bollingen Vakfı, bu projeye girişmişti. Bir İngilizce çevirinin taslağı 1965'te Ralph Manheim tarafından, Manheim'de tamamlanmıştı. Ancak yazarın kitabı tamamlayacak dipnotları ve kaynakçayı vermemesi uzun gecikmelere yol açtı. Ardından Babinger'in ölmesiyle, proje durduruldu. 1967'de, Bollingen Dizisi'nin sorumluluğunu üstlenen Princeton University Press, 1972'de benden çalışmayı tamamlamamı istedi.

Osmanlı tarihindeki çeşitli sorunlarla ve özellikle de Balkan ülkelerinin fethi ve yönetimiyle ilgilenen Babinger'in ilk önemli eserlerinden biri "Schejch Bedr

1 Şu sıralar [1970'lerin sonu] Lehçe bir çeviri hazırlanmaktadır.

2 Louis Robert, *Comptes rendus des seances* (Academie des inscriptions et belles-lettres) adlı kitabında yazarın hayatından ve eserlerinden kısaca söz eder, 1967, 487-493. Ayrıca bkz. H. J. Kissling'in dipnotu, *Südost-Forschungen* 26 (1967), 375-379. Babinger'e altmışıncı doğumgününde, H. S. Kissling ile A. Schmaus tarafından yapılmış bir çalışmalar derlemesi olan *Serta Moriacensia* (Leiden, 1952) armağan edildi. Çeşitli Avrupa basımlarıyla ilgili eleştiri yazılarının neredeyse tamamını içeren listeler, Babinger'in eserlerinin kaynakçasında bulunabilir (bkz. dipnot 3).

ed-din, der Sohn des Richters von Simaw"dır (*Der Islam* II [1921], 1-106). (Osmanlı tarihinden, 15. yüzyılın başlarında yaşamış bu dikkat çekici kişi üstüne yapılmış bu çalışma, bu âlim-şeyhin bir Türk olarak "hayatını" ele alan *Die Vita* [Me-naqibname] des Schejchs Bedr-ed-din Mahmud. Birinci Bölüm'ün [Leipzig, 1943] yayımlanmasıyla sonradan tamamlanmıştır. İkinci Bölüm ise II. Dünya Savaşı'nda, hiç yayımlanmadan yok edildi.) Türkiye'ye ve Doğu'ya yapılan seyahatlerin anlatılanna büyük ilgi duyan Babinger, 1923'te Hans Dernschwam'm günlüğü olan *Hans Demschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinaisen'i* (1553-1555) (Münih) yayımladı. İki yıl sonra, 15. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Oruç'un vakayinamesi *Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch'u* (Hanover [Edirneli Oruç Beğ, Haz: Nihal Atsız, İstanbul, ty, 1972]) yayımladı. Türk tarihçilerinin anlatılarına duyduğu ilgi, üç yüzden fazla Osmanlı yazarının biyografi-bibliyografyalarını içeren önemli bir çalışma ve katalog olan *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*'yi (Leipzig, 1927 [Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, çev: Prof. Dr. Coşkun Üçok, Ankara, 1982]) yayımlamasıyla erken meyve verdi. *GOW* (dipnotlarda kullanılan kısaltmasıyla) günümüzde hâlâ önemli bir referans kaynağıdır.⁴

Babinger daha sonraki yirmi yıl boyunca çok farklı konularla ilgilendi. Ama ortak bir tema üstüne yazdığı makaleler, ancak 1948'de yayımlanmaya başladı. Bu ortak tema, yedinci Osmanlı sultanı II. Mehmed'in hayatıydı. 1953'te yayımlanan geniş kapsamlı bir biyografik çalışma olan *Mehmed der Eroberer*, Babinger'in daha önce yayımlanmış araştırma yazılarının çoğunun vardığı sonuçları özetleyip genişletse de, Babinger'in Fatih'e duyduğu ilgide azalma olmadı. Biyografik yazılar yazmayı sürdürdü. Öyle ki, on beşinci yüzyıl Türk tarihinin o başlıca figürüne duyduğu ilgi, ilgi alanları oldukça çeşitli olan Babinger'i en çok meşgul eden konulardan biri sayılmalıdır.⁴

Babinger, Fransızca basıma yazdığı önsözde, II. Mehmed hakkında yapılmış ilk geniş kapsamlı çalışmanın Guillet de Saint-Georges'un *Histoire du regne de Mahomet II* adlı kitabı olduğunu ve yazarın ölümünden sonra geçen iki yüz elli yıl içinde başka hiçbir yazarın onunla kıyaslanabilecek bir *etude d'ensemble* yazamadığını söylemiştir. Her ne kadar Osmanlı tarihi üstüne yapılan çalışmalar 1953'ten beri epey artmış olsa da, bunlar genellikle arşiv belgelerinin yayımlanması ve analiz edilmesinde odaklanmıştır. Babinger bu alanda önemli katkılarda bulunmuştur.⁵ Yine de, böyle resmi belgelerin elde bol miktarda bulunmasına karşın,

3 Babinger'in 1910-61 arasındaki yazılarının geniş bir bibliyografisi, editörlüğünü H. J. Kissling ile A. Schmaus'un yaptığı *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante* (Münih, 1962 ve 1966; Südosteuropa. *Schriften der Südosteuropa-Gesellschaft* III ve VIII olarak) adlı iki ciltlik toplu eserlerin ilkinde yayımlanmıştır.

4 Babinger'in Mehmed üzerine yaptığı çalışmaların ayrıntıları, yukarıda sözü edilen bibliyografyada bulunabilir. 1962'den sonraki eserleri için özellikle bkz. J. D. Pearson (ed.), *Index Islamicus, Second Supplement 1961-1965* (Cambridge, 1967) ve *Third Supplement 1966-1970* (Londra, 1972). Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. H. G. Majer, "Osmanistische Nachträge zum Index Islamicus (1906-1965)," *Südost-Forschungen* 27 (1968), 242-291.

5 Babinger'in diplomasi ve paleografik çalışmalar alanındaki katkıları, Jan Reychman ile Ananiasz Zajackowski'nin *Handbook of Ottoman Turkish Diplomacy* (çev: A. S. Ehrenkreutz, ed: T. Halasi-Kun [= Columbia University Publications in Near and Middle East Studies, A Dizisi VII; The Hague, 1968) adlı kitabında övülmüştür. Özellikle bkz. 73-75.

17 İNGİLİZCE BASKIYI YAYINA HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ

Osmanlı tarihiyle ilgilenenler, geniş kapsamlı araştırmalar yayımlamaktan kaçınmayı sürdürmüşlerdir. Babinger'in kitabı hâlâ, bir sultan üzerine Doğu ve Batı kaynaklarına dayanılarak yazılmış ve aynı zamanda kurumsal organizasyonlarla kültürel faaliyetleri irdeleyen tek geniş kapsamlı kitap olmayı sürdürmektedir.^

❧

Kitabın İngilizce basımı hakkında söylenecek birkaç söz daha var. Projeye dahil edildiğimde, Ralph Manheim'm çeviri taslağı (ikinci Almanca baskısından yapıлып ikinci İtalyanca baskıyla ve yazann yayımlanmamış notlarıyla karşılaştırılarak genişletilmiş ve düzeltilmişti) üstünde zaten epey editörlük çalışması yapılmıştı. Özellikle bilgilerin düzenlenmesinde büyük değişiklikler yapılmış, bu değişikliklerin hepsi yazar tarafından, ölümünden önce onaylanmıştı. (Kitaptaki pek çok paragrafın yeri değiştirildiğinden, İngilizce baskıyla ve diğer baskılarla karşılaştırılması kolay olmayabilir. Ancak netlik açısından bu .gerekliydi). Daha sonraki editöryel çalışma sırasında, kitabın içeriği korunup yalnızca ufak tefek değişiklikler yapıldı: Yeni baskılar yüzünden geçerliliğini yitirmiş olan ifadeler ve iki üç yerde de, yazann son derece tarafı olan ve akademik değer taşımayan sözleri kitaptan çıkarıldı.^ Editör olarak, yazarın bu kitabın çeşitli bölümlerinde, özellikle de sonuncu bölümde belirtmiş olduğu kişisel fikirlerin çoğuna katılmadığımı belirtmek isterim.

Dikkatli okuyucular, Babinger'in kitabının bazı yerlerindeki tutarsızlıkları da fark edecektir. Bunun nedeni, Babinger'in bazen doğruluğu kesin olmayan kanıtlara dayanmış olmasıdır. Bu tutarsızlıkları olduğu gibi bırakmayı tercih ettim.

Editör olarak başlıca görevim dipnotlar, özellikle de bibliyografik dipnotlar eklemektir. Babinger'in ölümünden sonra, *Mehmed'in* tamamen gözden geçirilip dipnotlandırılmış bir versiyonunu hazırlamanın mümkün olmadığı konusunda, yayımcıyla hemfikir olduk. Oysa Bollingen Vakfı'nın İngilizce baskısını yayımlamaya ilk karar verdiğinde hedefi buyduk

6 Babinger'in bu biyografinin son bölümünde söylediği gibi, Türkler'in Mehmed'e duyduğu ilgi giderek artmaktadır. Türkiye'de 1953'te yayımlanan kitapların listesi, S. N. Özerdim ile M. Mercanlıgil tarafından, *Belleten* 17, (1953) 413-428'de derlenmiştir. Batı'da yayımlanan makalelerin listesi için en iyi rehber J. D. Pearson'm yazdığı *Index Islamicus 1906-55* (Cambridge, 1958) ve buna sonraki beş yıl boyunca yapılan eklerdir (bkz. dipnot, 4).

7 Orijinal baskıdaki bir Almanca sözcüğün, *renegat* sözcüğünün çevrilmesi çok zor oldu. İngilizce "*renegade*" (dönme) sözcüğü, oldukça olumsuz çağrışımlar uyandırır. Daha da önemlisi, Babinger bu sözcüğü çoğunlukla Türk kökenli olmayan yüksek rütbeli Osmanlı askerleri için kullanmıştı. Ancak bu grupta hem Osmanlılar'a gönüllü olarak katılmış insanlar -"dönme" sözcüğü bunlar için tamamen uygundur- hem de gönülsüzce katılmış olanlar vardı ki, bunların bir kısmı Osmanlı sistemine *devşirme* yöntemiyle dahil edilmişti. "Dönme" sözcüğünü tamamen uygun düştiği yerlerde korurken, diğer yerlerde "zorlanmış ya da gönüllü mühtediler" gibi dolambaçlı ifadeler kullandım.

8 Babinger hayatının son yıllarında, bu eserin İngilizce basımının, kaynak alman esas baskı olacağını umduğunu söylemişti. Yazar İngilizce konuşulan dünyanın kültürüne karşı büyük bir ilgi duymaya başlamış, bu dilde birkaç makale yayımlamıştı. Bu arada Babinger'in özel kütüphanesinin ABD'ye götürüldüğünü parantez içinde belirtelim: Türkçe kitaplarını Washington Üniversitesi (Seattle), Avrupa dillerindeki kitaplarını ise California Üniversitesi (Los Angeles) satın aldı.

Dipnotların, Babinger'in yazmaya söz verdiği dipnotlar olmadığını söylemeye gerek yok elbette. Birincil ve ikincil önemdeki kaynaklar hakkında ek bilgi sağlamak ya da yazarın genellikle kendi akademik çalışmalarına eklediği türden, on beşinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar yazılmış çok sayıda eserin bibliyografyasını hazırlamak için girişimde bulunmadım. Dipnotların, temelde konuyla ilgili daha fazla okuma yapmak isteyenlere rehber niteliğinde olması gerektiğini düşünüyordum. Dar kapsamlı olmalıydılar. Yakın zamandaki araştırmaların ortaya çıkardığı yeni gerçekler ya da eski gerçeklerin farklı biçimlerde yorumlanmasını gerektiren bulgular okuyucuya sunulmuştur. Taraf tutmaktan kaçındım. Aynı zamanda, bazı temel kaynakları -hem yazarın ölümünden önce hem de sonra yayımlanmış olanları- belirtmeyi uygun buldum. Ayrıca okuyucuyu mümkün olduğu kadar sıkça, daha ayrıntılı tartışmalara yöneltmeye çalıştım. Bu yazılarda gerekli bibliyografik göndermeler yer almaktadır. (Babinger'in okuma fırsatını bulduğu kitapların -ve el yazmalarının- çoğu, büyük Amerikan üniversitelerinin araştırma kütüphanelerinde bile yer almamaktadır. Bu yüzden onlara diğer eserler aracılığıyla, dolaylı yoldan gönderme yapmak yerine, doğrudan adlarını vermenin gereksiz ve yanıltıcı olduğunu düşündüm.) İngilizce olmayan kitaplar arasında, Babinger'in kitaplarına ve makalelerine öncelik verdim. Türkiye'de yayımlanmış akademik çalışmaları da aynı biçimde ön planda tuttum. Bu ülkede 1953'ten beri II. Mehmed hakkında yazılmış yazıların çokluğu ve kalitesi, konuyla ciddi olarak ilgilenenlerin Türkçe bilmesini neredeyse zorunlu kılmaktadır. Özellikle Halil İnalçık'm çalışması, Osmanlı tarihinin ilk döneminin gerçeklerini kavramak isteyen her öğrenci tarafından mutlaka okunmalıdır. Dipnotlarda, İnalçık'm yaptığı Türkçe ve İngilizce araştırmalara sık sık gönderme yapılmıştır.

Bu kitabın yazar tarafından bırakılan hali hakkında son bir söz söylemem yerinde olur. Metin, görünüşünün aksine, oldukça tutarsız bölümlerden oluşmuştur. Bir tarafta Babinger'in çeşitli kaynaklardan yaptığı kendi geniş kapsamlı araştırmalarının meyveleri, diğer taraftaysa "kabul edilmiş kanılara" yaptığı kısıtlı katkılar yer alır. Birinci durumda, dipnotlarda yazar tarafından yayımlanmış yazılar belirtilmektedir. Daha fazlasını belirtmeye de pek gerek yoktur. İkinci durumdaysa, Babinger bazen seleflerinin fikirlerini olduğu gibi alarak ya da çok az değiştirerek kullanmıştır. Bu fikirleri hemen hiç değişiklik yapmadan kullandığı yerlerde, bunları nereden alıntıldığını belirtmeye çalıştım. Diğerlerini de belirtebilirdim ama editör olarak görevim yazarın her adımını takip etmek değildi. Okuyucu, özellikle Babinger'in açıkça çok iyi bildiği ve epey yararlandığı üç standart Osmanlı tarihi kitabından çok az söz edildiğini fark edecektir: Bunlar J. von Hammer-Purgstall'm, W. Zinkeisen'in ve N. Iorga'nın kitaplarıdır. Bu kitaplarda yazılanlar, Babinger'in kitabmdakilerle aşağı yukarı aynıdır. İlgilenen okuyucular karşılaştırmalı okuma yapabilir. Kitapta, üç Türk eserinden de bahsedilmemiştir: İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi I ve II*, 2. baskı (Ankara, 1961 ve 1964, TTK, XIII. seri, no. 16^{a1}, 16^{b1}); Selahattin Tansel'in *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti* (Ankara, 1953 TTK, XI. seri, no. 4) ve İsmail Hikmet Ertaylan'ın *Fatih ve Fethuhatı*, 2 cilt [I. Cilt, İstanbul, 1953, II. Cilt, İstanbul, 1966]]. Bu eserlerin karşılaştırmalı okuması ve dipnotlarda sözü geçen çalışmaların Babinger'in kitabıyla karşılaştırılması, gelecekte sultanın yeni biyografilerini yazacak kişiler tarafından yapılmalıdır. Umarım *Fatih Sultan Meh-*

19 İNGİLİZCE BASKIYI YAYINA HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ

med ve Zamanı adlı kitap, böyle bir çalışmaya girişecek olanlar için hem bir meydan okuma hem de bir şevk kaynağı olur. Kitabın yazarının da açıkça gösterdiği gibi, II. Mehmed dünya medeniyetler tarihindeki başlıca figürlerden biri olarak, sürekli ilgi görmeyi hak etmektedir.

Belirttiğim gibi, metin üzerinde pek çok kişi çalıştı. Projenin sonunun belirsiz olduğu bir zamanda, Münih Üniversitesi'nde Babinger'den sonra Yakın Doğu Tarihi ve Medeniyeti ve Türkoloji Kürsüsü Başkanı olan Profesör Hans J. Kissling, projenin sürdürülmesi için çaba gösteren ilk kişi oldu. Yine aynı üniversitede çalışan Dr. Hans Georg Majer, bu konuda kendisine yardım etti. Daha önceki bir safhada, Bollingen Dizisi editörler grubundan Wolfgang Sauerlander, kitabı şimdiki haline getirmek için yıllarca çalıştı. Metnin son halinde kendisinin payı büyüktür. Çevirmen Ralph Manheim da, bir çevirmen olarak taşıdığı sorumluluğun ötesine geçerek, metindeki pek çok ayrıntı konusunda yazara danıştı. Son olarak da, projeyi 1961'de Bollingen Vakfı tarafından tasarlanmasından beri yöneten ve şimdi Princeton University Press'te çalışan William McGuire, metin üstünde daha önceki aşamalarda yapılmış olan değişikliklerle bağ kurma paha biçilmez katkılarda bulundu. Ancak, bu kişiler tarafından pek çok değişiklik yapılmış ya da önerilmiş olsa da, metnin son halinin sorumluluğu, Franz Babinger tarafından onaylanmış olan versiyonla arasındaki farklılıklar ölçüsünde, bana aittir elbette.

Bu basımı resimlendirirken, daha önceki basımlarda kullanılan resim ve haritaları yeğlemedik. Bazılarını kullansak da, çoğunu değiştirdik. Şimdi kitapta toplam kırk yedi resim ve metin resmi ile özel olarak çizilmiş sekiz harita bulunuyor (daha önce dört taneydi). Amaç resimlerin metinle daha ilgili, daha bilgilendirici ve grafik açıdan daha kaliteli olmasını sağlamaktır. Resimlerin listesinde, fotoğrafların kaynaklarının yanı sıra, yardımcı olan kişi ve kurumların isimleri de yer almaktadır. Özellikle Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Sayın Kemal Çığ'a yardımlarını esirgemediği için, İstanbul'daki Güzel Sanatlar Akademisinden Nuri Temizsoylu'ya Topkapı'daki Fatih portresinin fotoğrafını çektiği için ve Fanny Davis ile Talat S. Halman'a değerli önerileri için teşekkür etmek istiyoruz. Haritaların yeniden çizilmesi, Adrienne Morgan'ın idaresinde yapılmıştır. Her bölümün başında birer tanesi yer alan, II. Mehmed'in ya da başka insanların tuğralarının resimleri, bu yeni basımdaki süsleme yeniliklerinden biridir.

Berkeley, Kasım 1973/Mart 1977

WILLIAM G. HICKMAN

KISALTMALAR

<i>A&A</i>	<i>Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante</i> (bkz. dipnot 3).
<i>BZ</i>	<i>Byzantinische Zeitschrift</i> (Münih).
<i>DOP</i>	<i>Dumbarton Oaks Papers</i> (Washington, D. C.).
<i>EI</i>	<i>The Encyclopedia of Islam</i> , 4 cilt, ed: T. W. Arnold ve dig. (Leiden, 1913-34)
<i>EI²</i>	<i>The Encyclopedia of Islam</i> , yeni basım, ed: H. A. R. Gibb ve dig. (Leiden, 1960).
<i>GZMBH</i>	<i>Glasnik Zemaliskog Muzeja u Bosni i Hercegovini</i> (Saraybosna).
<i>İA</i>	<i>İs/am Ansiklopedisi</i> (İstanbul, 1940-); <i>EI'nin yeni yazılar eklenmiş, gözden geçirilmiş Türkçe basımı</i> .
<i>İED</i>	<i>İstanbul Enstitüsü Dergisi</i> (İstanbul).
<i>TTK</i>	<i>Türk Tarih Kurumu</i> (Ankara).

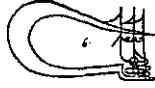
FATİH SULTAN MEHMED VE ZAMANI

V

i

J -n •

**II. MURAD'IN TAHTA GEÇTİĞİ DÖNEMDE OSMANLI İMPARATORLUĞU.
BİR ŞEHZADE DOĞUYOR.
BALKAN SEFERLERİ – MACARLARIN KARŞI SALDIRISI.
VARNA HAÇLI SEFERİ.
ÇOCUK SULTAN.
YUNANISTAN SEFERİ.
II. MURAD'IN SON YILLARI.**

II. Murad Temmuz 1421 başında, Bursa'da Osmanlı krallığı tahtına çıktığında on sekizine yeni basmıştı¹. Yetenekli bir hükümdar olan babası I. Mehmed, krallığa eski gücünü kazandırmıştı. II. Murad'ın başa geçtiği dönemde, Venedik Cumhuriyeti, Güneydoğu Avrupa'daki çökmekte olan Yunan ve Frank devletlerini ele geçirecek, Macaristan ise günümüz Romanya'sı ile Konstantiniyye kapılarına kadar uzanan Slav topraklarını fiilen ele geçirmese de, idaresine alacak gibi görünüyordu. Ancak Venedik Cumhuriyeti, Balkan yarımadasının içlerinden batıya doğru amansızca ilerleyen Osmanlılar'ı durdurmak için, askeri ve diplomatik güçlerini ciddi bir biçimde seferber etmek zorunda kaldı.

İmparatorluğun yüzlerce kilometre uzunluğunda olan sınırı, Dalmaçya'daki Zadar'dan (Zara) Ege Denizi'ne kadar uzanıyordu. Bu sınırın neredeyse bütün önemli kısımlarında kargaşa ve isyan vardı. Venedikliler, hâlâ denizlerin tartışmasız hâkimi olmalarına rağmen, bu isyanları bastıramıyorlardı. Doğu Akdeniz'deki Venedik gücü, büyük Doç Francesco Foscari'nin (1423-1457) izlediği politikayla bir darbe daha almıştı. Doç, Venedik'in eski düşmanları olan Cenova ile Macaristan'la çekişmekle yetinmeyip, Viscontiler'in Milano'suna da düşman olmuştu. Bu yüzden dikkatini italya'nın iç bölgelerine yönelten Venedik zayıfladı.²

¹ Kaynaklar arasındaki uyumsuzluklar nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki pek çok olay gibi ilk dönemlerdeki sultanların doğum tarihlerini de kesin olarak saptamak güçtür. A. D. Alderson'm *The Structure of die Ottoman Dynasty* (Oxford, 1956 [Osmanlı Hanedanının Yapısı, Çev: Şefaettin Sevetçatı, İstanbul, 1998]) adlı kitabı, bu konuda yararlı bir modern çalışmadır. Bunu Gültekin Oransay'ın *Osmanlı Devletinde Kim Kimdi? I. OsmanoğluEan* (Ankara, 1969) adlı kitabıyla karşılaştırabilirsiniz. Oransay kitabında, Mehmed Süreyya'nın son zamanlarda standart Osmanlı referans kitabı olarak kabul edilen *Sicill-i Osmani* adlı çalışmasını temel almıştır.

² Venedik tarihi ve kültürüyle ilgili yararlı bir araştırma kitabı; D. S. Chambers'm *The Imperial Age of Venice: 1380-1580* (Londra, 1970) adlı çalışmasıdır. Daha ayrıntılı bir kitap ise, Frederic C. Lane'in ekonomik tarihi ve ayrıntılı biyografileri de içeren çalışması *Venice. A Maritime Republic'dr* (Baltimore, 1973).

Karadeniz kıyılarındaki ve Konstantiniyye'deki, Rumeli ve Anadolu ticaret merkezlerindeki kurnaz Cenovalı tüccar ve bankerler, Bizanslılar'a ve Osmanlılar'a büyük tavizler vererek ellerindeki malları ve mülkleri korumaya çalışıyorlardı. Ama Doğu'nun ekonomik hayatında oynadıkları parlak rolün artık sona erdiği açıktı. Ege Adaları'ndaki çoğu Cenova kökenli olan hanedanlar kumpaslar, siyasi hesaplar ve kan davalarıyla birbirlerinin kuyusunu kazmışlardı. Yine de, Osmanlıların adaları birer birer ele geçirecek etkili bir donanmaları olmadığı sürece, güvende sayılırlardı. Artık Bizans İmparatorluğu'ndan geriye kadim başkenti Konstantiniyye ile bunun gerisindeki küçük bir bölge dışında pek bir şey kalmamıştı. Her taraftan Osmanlı tehdidi altındaydı [Resim XIII]. İmparatorluğun elinde yalnızca Boğaziçi ile Silivri (Selymbria) arasındaki, Marmara ve Terkos'taki bölge; Misivri (Messembria) ve Karadeniz'deki Anchialus (şimdiki Pomoriye, Türkçe'de Ahyolu); kutsal Athos Dağı; Thessaloniki (Salonica, Selanik) şehri ve Ege Denizi'nde birkaç ada İmroz (İmbros, bugün Gökçeada) ve Lemnos (Limni) ile Mistra despotluğu [Misistire, Misithra] kalmıştı. Selanik kısa süre sonra sonsuza kadar yitirilecekti. Palaiologoslar'ın kukla hükümdarlığının daha ne kadar süreceği tamamen Osmanlılar'm keyfine kalmıştı.[^]

Batılı devlet adamları kilise içindeki çatışmaların, bütün tarafların zararına olan çekişmelerin, kişisel garezlerin ve siyasi rekabetlerin Batı'nın askeri gücünü intihar edercesine yıpratıldığını, böylece 1402'de Ankara (Angora) Savaşı'nda Timurlenk karşısında ağır bir yenilgi almış olan Osmanlı Devleti'nin toparlanıp eski gücüne ve prestijine tekrar kavuşma fırsatını bulduğunu fark etmekte çok geç kaldılar.

Yalnızca civar ülkelerdeki değil, daha uzak Hristiyan ülkelerdeki son gelişmeleri de yakından (yakın ve uzak yerlerdeki Batılı danışmanlarının ve muhtemelen casuslarının gönderdiği raporlar sayesinde) takip eden genç sultan Murad, karşısında yalnızca kendisi gibi güçlü bir hükümdarın girişmeye cesaret edebileceği büyük ve cazip işler görüyordu. İyi bir devlet adamıydı. Çağın politik durumunu çok iyi kavramıştı. Ama kesinlikle savaşı seven biri değildi. Yalnızca yurttaşları, dindaşları ve saray tarihçileri değil, Bizanslı tarihçiler de ondan soylu,

İlhalil İnalçık'm *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*; çev: N. Itzkowitz ve C. Imber (Londra ve New York, 1973). adlı eseri artık ilk dönem Osmanlı tarihi üzerine yazılmış en iyi çalışma olarak kabul edilmelidir. Osmanlılar'm Batı ile ilişkilerinin arka planı için bkz. D. M. Vaughan, *Europa and the Turk. A Pattern of Alliances 1350-1700* (Liverpool, 1954; yeni bir baskısının yapılacağı açıklanmıştır). Hâlâ büyük önem taşıyan çığır açıcı bir çalışma, Paul Wittek'in- *The Rise of the Ottoman Empire* (Royal Asiatic Society Monographs XXIII, Londra 1938; yeni basım 1965) adlı kitabıdır. Bkz. yine aynı yazara ait olan "De la defaite d'Ankara à la prise de Constantinople (Un demisiecle d'histoire ottomane)," *Revue des etws islamiques* 12 (1938), 1-34 ["Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zabtına", çev: Halil İnalçık, *Belleten*, sayı 27, 1943, 557-589]. Kısa anlatılar için bkz. İnalçık'm *Cambridge History of Islam* 'daki (Cambridge, 1970) ve Franz Taeschner'in (Yeni) *Cambridge Medieval History IV*, (Cambridge, 1966) 1. bölümdeki yazıları. Çok sayıdaki standart kitaptan biri olan George Ostrogorsky'nin *History of the Byzantine State*'inin (çev: Joan Hussey; New Brunswick, 1969) son bölümünde, Palaiologoslar dönemi ele alınır. Daha ayrıntılı bir çalışma için bkz. Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium* (New York, 1972 [Bizans'ın Son Yüzyılları, çev: Bilge Umar, İstanbul, 1999]). Donald E. Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire* (Leiden, 1972 [Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, çev: Bahar Tırnakçı, İstanbul, 1999]) adlı kitabında, en son bulunmuş atlasları ve yeni çizilmiş haritaları verir.

açık sözlü ve güvenilir bir adam olarak söz eder.⁴ Ana hedefi -bunda kişiliğinin etkisi büyüktü şüphesiz-, ülkede hâlâ süregelen dini ve toplumsal huzursuzluğu dindirip iç düzeni sağlamak ve 1402 felaketinden sonra yaşanan kargaşanın yaralarını sarmaktı. Mistisizme eğilimli, son derece dini bütün biri olduğundan halkına yaklaşımı yardımseverce ve ataerkil bir biçimde korumacıydı. Sıradan giysiler giyip gizlice halkın arasında dolaşırdı. Annesinin yas töreninde öyle sade giyinmişti ki, oradaki Batılılar'dan biri (anlattığına göre) Sultan II. Murad'ı, kendisine gösterilinceye kadar tanıyamamıştı. Kibarlığı, hoşgörüsü ve adilliğiyle tanınırdı. Öyle parlak mimari fikirleri vardı ki, bunlar Osmanlı tarihinin en görkemli dönemlerinde bile pek az aşılabilmektedir. Halkçılığını ve ihtişam merakını, özellikle eski başkent Bursa [Resim 1 b] ile yeni toparlanmış devletin başkenti Edirne'de [Resim 1 a] sergiledi. Her tarafta inşaatlar vardı: Sokaklar, camiler, hastaneler, hanlar, köprüler ve dervişler için tekkeler. Ülkedeki soylular da, sultanın gözüne girmek için bu faaliyetlere katılmakta birbirleriyle yarışıyordu.⁵

Murad özellikle ordusuna düşkündü. 1438'den sonra devlet sınırları içindeki bölgelerde, yeniçeri askerlerine katılmak ve saraylarda görev yapmak üzere seçme Hristiyan erkek çocuklarının askere alınması uygulamasını başlatan oydu. Bu devşirmeler, Hristiyanlar'ın devlet içinde en yüksek mevkilere erişmesinin yolunu açtılar. Dininden dönen bu kişiler neredeyse bir buçuk yüzyıl boyunca Osmanlı askeri ve sivil hayatına damgalarını vurdular. Yeniçeriler ise [Resim XXII a] aslında "yeni" askerler değillerdi. Bu piyade askerlerinin kökeni Osmanlı tarihinin ilk yıllarına -gazi ve âhîlerin Osmanlı toplumuna damgalarını vurdukları döneme- dayanıyordu. Ama onlara devleti korumalarını ve gerektiğinde saldırılarda liderlik etmelerini sağlayan katı eğitimi, askeri disiplini ve sıkı organizasyonu kazandıran kişi Murad'dı. Dönemin Bizans vakanüvislerinden Khalkokondilas, Osmanlı askeri teşkilatını oldukça ayrıntılı ve renkli bir dille anlatırken, ordunun organizasyonunu, etkililiğini ve disiplinini öve öve bitiremez ve Hristiyan devletlerin savaş çıkarsa yüzleşmek zorunda kalacakları rakiplerinin oldukça net bir tasvirini sunar.⁶

4 Dönemin başlıca üç vekayinamecisi Khalkokondilas, Dukas ve Frantzes'ti. İlk ikisinin seçme yazılarının çevirileri için bkz. 2. bölüm, dipnot 13 ve 2. Frantes için bkz. 2. bölüm, dipnot 12. Bunlar dışındaki yazılarının çoğu çağdaş dillere çevrilmemiştir. Metinlere ilişkin kısa biyografik notlar ve göndermeler için bkz. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 467-469 [Bizans Devleti Tarihi, çev: Prof. Dr. Fikret Işıltan, Ankara, 1981]. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Steven Runciman, *The Fall of Constantinople 1453* (Londra, 1965 [Kostantiniyye Düşüşü, çev: Derin Türkömer, İstanbul, 1972]), 192-194. Harry J. Magoulis'ın Dukas'tan yaptığı kısaltılmış bir çeviri de yayımlanmıştır: *The Historia Turco-Byzantina, Decline and Fall of Byzantium, to the Ottoman Turks* (Detroit, 1975 [Bizans Tarihi, çev: Vladimir Mırmıroğlu, İstanbul, 1956]).

5 Mehmed'in babası ve ondan önceki sultan olan II. Murad'ın hayatına ve saltanatına dair bir kitap yazılmamıştır. *İA VIII*, 598-615'teki (Türkçe) "II. Murad" adlı madde (H. İnalcık), onun saltanat dönemindeki belli başlı olayları ve sorunları, temel kaynaklara dayanarak ayrıntılarıyla verir. Murad'ın dönemindeki mimari eserler hakkında bkz. Godfrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture* (Baltimore, 1971), 3. bölüm. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı mimarisinde Çelebi ve II. Sıdhan Murad Devri, 806-855 (1403-1451)* (İstanbul, 1972).

6 Osmanlılar'daki askere alınmış gayri müslim çocuklar için bkz. "Devşirme" (V. I. Menage), *Encyclopedia of Islam* (2. baskı), II, 210-213. Burada Babinger'in dolaylı olarak değindiği (1438

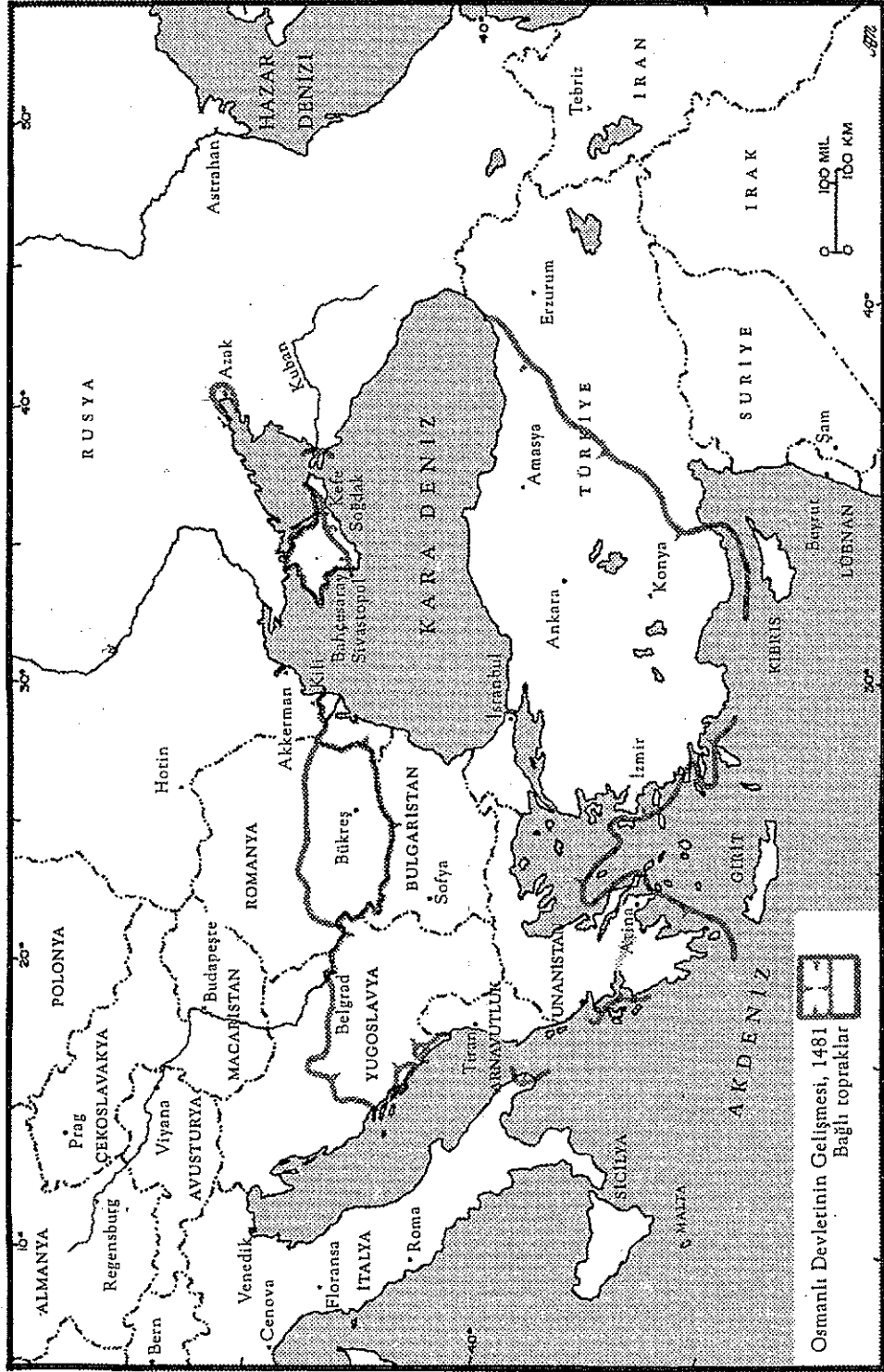
"Bu imparatorluğun temel enerjisini sağlayan ve böylece girişimlerinin başarıya ulaşmasına yol açan", imparatorluğun koruyucusu olan tecrübeli askerleri sürekli yeni fetihlere hazır olmaya teşvik eden şey sultanın otoritesi, devşirme teşkilatı ve II. Murad'ın kusursuzlaştırdığı feodal sistemdi. Yeni fethedilen bölgelerin, derebeylik düzeninde işleme yetkisine sahip olunan arazilere bölünmesi yıllarca sürdü. Bu arazilerin büyüklerine *zeamet*, küçüklerine *tımar* deniyordu. Bunların sahipleri askeri operasyonlara atlı olarak katılmayı ve arazilerinin geliri oranında asker ya da denizci vermeyi kabul ediyordu. Osmanlılar'm bu askeri vasallık sistemini Bizanslılardan aldıkları kesin gibidir ama bunun tarihi ancak ilk dönem Osmanlı arazi tapuları incelenenebilecek hale geldiğinde ve böylece Rumeli'deki feodal araziler üstüne çalışma yapmak mümkün olduğunda tamamen ortaya çıkacaktır. Ancak 14- yüzyılın sonundan itibaren, büyük arazilerin güvenilir *uç beyleri*'ne dağıtıldığı ve onların ailelerine miras kaldığı açıkça ortadadır. Feodal aileler günümüz Sırbistan'ının güney bölgesine, Makedonya ile Selanik'e, Tuna kıyılarına yerleştiler. Aradan yüzyıllar geçmiş olmasına karşın, ellerinde hâlâ geniş araziler vardır.?

Ülkedeki en önemli mevkiler, sultanın bütün hizmetkârlarına açıktı. Özellikle 15. yüzyılda, eski kölelerin en yüksek mevkilere yükseldiği sık sık görülmüştür. İmparatorluk mührünü ellerinde tutan sadrazamların çoğu, birkaç istisna dışında, bunların arasındadır. Alman ve Venedikli sefirlerin raporlarına göre, Os-

tarihli) belgeye gönderme yapılır. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Claude Cahen, "Note sur l'esclavage musulman et la devshirme ottoman, à propos de travaux recents," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 13 (1970), 211-218. B. Papoulia'nın monografik çalışması *Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich* (Münih, 1963; *Südosteuropäische Arbeiten* adıyla, 4a), Menage tarafından "Some Notes on the Devshirme". *Bulletin of the School of Oriented and African Studies* (Londra) 29 (1966), 64-78'de ve S. Vryonis tarafından *Balkan Studies* 5 (1964), 145-153'te incelenir. Vryonis'in kendi çalışmaları arasında "Isidore Glabas and the Turkish Devshirme," *Speculum* 31 (1956), 433-443 ve "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes," *Der Islam* 41 (1965), 224-252 yer alır.

Yeniçeri askerleri hakkında bkz. Hamilton A. R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society arid the West* I, 1. bölüm (Londra, 1950), 39 ve sonrası. Gevşek organizasyonlu din savaşçıları olan gaziler, irene Melikoff tarafından "Ghazi." *EF* II, 1043-45'te tasvir edilmiştir. Anadolu'daki şehir teşkilatları, F. Taeschner tarafından "Akhi." *EF* I, 321-323'te ele alınmıştır. Âhîler ve mükrim faaliyetleri, 14. yüzyılda yaşamış gezgin İbn Batuta tarafından, *The Travels of Ibn Batuta* A. D. 1325-1354 II (çev: H. A. R. Gibb; Hakluyt Society, 2. dizi, CXV11: Cambridge, 1962 [Tuhfetü'n-nüzzar fî Garaibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfar - Seyahatname-i İbn Batuta, çev: Mehmed Şerif Paşa, I-II İstanbul, 1917, 1919]) adlı kitapta anlatılmaktadır. Özellikle bkz. 418'den sonrası.

7 Osmanlıların feodal sistemine giriş niteliğinde bir çalışma için bkz. Halil İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* 2 (1954 ["Osmanlı Fetih Yöntemleri", çev: Oktay Özel, *Söğütten İstanbul'a* içinde, ed: Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara, 2000]), 103-129. İnalçık aynı zamanda 1432'de Arnavutluk'taki arazi sahipliğinin ayrıntılarını veren eski Osmanlı tapu defterlerinden birini yayımlamıştır: *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (Ankara, 1954; TTK: XIV. dizi, no. 1). Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. s. 445 ve sonrası. Paragrafın başındaki alıntı Leopold von Ranke'nin *Die Osmanen und die spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert* (Leipzig, 1877) adlı kitabındandır. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. W. Kelly'nin İngilizce çevirisi, *The Ottoman and the Spanish Empires in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Philadelphia, 1845; yeni basımı New York. 1969), 13-14.

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU

manii İmparatorluğu'nun hazinesi, yönetimi, gücü -kısacası bütün hâkimiyet sistemi- 16. yüzyıla kadar, Hristiyan olarak doğmuş ama sonradan köle edilip Müslüman olarak yetiştirilmiş insanların eline teslim edilmiştir. Bu durum sefirleri hayrete düşürmüştü. II. Murad'm saltanatında bile, Osmanlı siyasi organizasyonu bu kurum tarafından biçimleniyordu ve bazı hayati durumlarda imparatorluğu kurtaran yalnızca bu gelenek olmuştur. "İlk çocukluk yıllarını, ebeveynlerini ve yuvalarını unutmuş", saraya götürülmüş bu erkek çocuklar, Osmanlı'dan başka vatan, "sultandan başka efendi ve baba, onunkinden başka irade tanımıyor, onun gözüne girmekten başka umut beslemiyorlardı". "Katı bir disiplinden ve kayıtsız şartsız itaatten başka hayat, sultan için savaşmaktan başka uğraş, sağken yağmalamaktan ve öldükten sonra islam'ın savaşçılara vaat ettiği cennete gitmekten başka amaç tanımıyorlardı."⁸

Yabancılar yüksek mevkilerin kapılarını ilk kez, zaferle sonuçlanan Kosa Savaşı'ndan sonra 15 Haziran 1389'da öldürülen I. Murad açmıştı. Büyük torunu II. Murad'm zamanına gelindiğinde, artık devlette yerel, eski Anadolu ailelerinin oğullarına verilecek pek az mevki vardı. Bunların en önde'geleni olan Çandarlı ailesinde, en yüksek devlet mevkii olan sadrazamlık bir süreliğine babadan oğula geçmişti. Ancak hükümetteki diğer bütün mevkilerde (ve aynı şey ordu için daha da fazla geçerliydi) Sırbistan'dan, Arnavutluk'tan ve Yunanistan'dan gelmiş eski Hristiyanlar vardı. Yerli halkın dışarıdan gelen yabancılar karşı nefret duyması oldukça erken bir dönemde başlamış gibi görünmektedir. II. Murad'm döneminde bile ciddi huzursuzluklar olduğu anlaşılmaktadır. Yine de Türk olmayanlar, 17. yüzyıla kadar pek çok yüksek mevkiye gelmeyi sürdürdüler.

Genç sultan şanslıydı, çünkü Fetret Dönemi'nde (1402-1413) çıkıp imparatorluğu sarsan ve babası I. Mehmed'in zamanında da devam eden korkunç iç savaşlar, onun tahta geçtiği sırada sona ermişti. Kısa süre önce, 1416 yazı ve güzünde, büyük bir âlim ve halk dostu olan, eski ordu yargıcı Şeyh Bedreddin, Anadolu ve Rumeli'de ciddi bir ayaklanma başlatmıştı. Amacı eski kurumları, hatta belki de Osmanlı tahtını yıkmaktı. Ama bu ayaklanma büyümeden bastırıldı ve ele geçirilen Şeyh Bedreddin 18 Aralık 1416'da Serez (Serrai/Serres) çarşısında asıldı.⁹ Bundan birkaç hafta sonra, İran'dan Anadolu'ya kadar yayılan ve sonradan Bektaşilikle kurumlaşan akımlarla yakın ilişkilere giren heterodoks bir mezhep olan Hurufilik'in bir misyoneri olan Seyyid Ali el-Ülâ; imparatorlukta çevirdiği kumpaslardan dolayı ve belki de askerler üstünde büyük nüfuz elde etmiş olduğu için idam edildi.¹⁰ Din hakkındaki yaygın inançları kabul eden din

8 Bu alıntı von Ranke'nin *The Ottoman and Spanish Empires* adlı kitabından, (çev: Kelly, 12) yapılmıştır.

9 Şeyh Bedreddin'in hayatının ayrıntıları ve ayaklanma üstüne yorumlar için bkz. "Badr al-Din b. KADI SAMAWNÂ" (Hans J. Kissling), *EP* I, 869. Babinger'in "ordu yargıcından kastı "kadı asker" ya da basitçe kazaskerdir. Kazaskerlik, Osmanlı devletindeki en yüksek yargı mevkiiydi. Dinsel ulema kurumu hakkında daha genel bilgiler için bkz. Gibb ve Bowen I, 2. bölüm (Londra, 1957), 81-138.)

10 Acem kökenli olan bu mezhep hakkında bkz. A. Bausani'nin "Hurûfiyya" adlı makalesi, *EP* III, 600-601. Fikirlerinin Bektaşî çevrelerine sızması için bkz. John K. Birge, *The Bektashi*

adamları için tiksindirici olan böyle sapkın ve yıkıcı faaliyetler hakkında elimizde çok az belge vardır. Bunlar da rastlantı eseri günümüze kalmıştır. II. Murad'm saltanat döneminden kalan ise hemen hiç yoktur. Tarikatlar Murad'ın zamanın-, da usulca büyümekle yetinmiş gibi görünüyor. Özellikle dervişlerin etkilerine çok açık olan küçük Anadolu beyliklerinin, birkaçı dışında dağılması ve Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla, dervişlerin Doğu Anadolu dışındaki etkileri oldukça azalmıştı. Yalnızca, Anadolu'daki bu Türkmen devletlerinin en önemlisi olan Karaman Beyliği, hükümdarı İbrahim Bey'in (1423-1464) güttüğü akıllı devlet politikası sayesinde, Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşünden sonra ayakta kalmayı başarmıştı. İbrahim'in bütün hayatı Osmanlılar'la ara ara savaşmakla geçmişti. Ama Murad'm kızkardeşlerinden biriyle evlenmişti. Bu ittifak onu mahvolmaktan birden çok kez kurtarmış olabilir.

On beşinci yüzyıl İtalyan kaynaklarında, Büyük Türk (Oran Turco) ile karıştırılmaması için Büyük Karaman (*Grarı Caraman*) olarak anılan İbrahim Bey, Osmanlılar'm en büyük rakibi olmuştu. Çünkü tahta geçtikten kısa süre sonra kurnazlık ederek Batı ülkeleriyle diplomatik temaslarda bulunmuş, nefret ettiği düşmanına karşı ortak bir saldırı düzenlemelerini, doğudan ve batıdan aynı anda saldırımlarını teklif etmişti. Projesi büyük ilgi uyandırmıştı. Bundan, daha sonra ayrıntılarıyla söz edeceğiz.

İmparatorluğun iç düzeniyse, toplumsal huzursuzluktan çok tahtta hak iddia edenlerin kumpasları tarafından tehdit edilmekteydi. Murad her seferinde hızlı davranıp, asi kardeşleriyle yerel valileri acımasızca yok ederek, imparatorluğun Arap halifelikleri gibi dağılmasını engelledi. Aslında Murad saltanatı boyunca, imparatorluğa iki taraftan gelen dış baskılarla bitip tükenmek bilmez bir enerji ve kurnazlıkla mücadele etti. Osmanlı Devleti'nin çıkarlarıyla komşu devletlerinkinin çatıştığı üç sınır bölgesinde (Tuna sınırında, Dalmaçya-Arnavutluk'ta ve Greko-Frenk dünyasında) savaş çıkması tehlikesi sürekli vardı.

Murad'm saltanatının ilk on yılında gerçekleşen dramatik ama başarısız Konstantiniye kuşatması (10 Haziran-6 Eylül 1422), rakiplerini yok etmesi ve son olarak da Selanik'i ele geçirmesi (29 Mart 1430), Güneybatı Avrupa'daki Dukas gibi durumu yakından takip eden zeki gözlemcilere gelecekte neler olacağını açıkça göstermişti. Bu vakanüvis, Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu'daki ana ticaret merkezi olan Selanik'in düşmesini, çeyrek yüzyıldan daha az bir süre içinde gerçekleşecek olan olayların, yani Konstantiniye'nin düşmesi ile Bizans İmparatorluğu'nun tamamen yıkılmasının alameti olarak görmüştü.

Murad'm Gelibolu Anlaşması (4 Eylül 1430) ile Venedik'e tanıdığı haklar, Venedik Cumhuriyeti'nin bütün uyruklarına ve tacirlerine kendi bölgesinde serbestçe gezinme ve ticaret yapma hakkını veriyordu. Ancak bu haklar, Selanik'in yitirilişini telafi edemezdi. Gerçi Venedikliler bu şehri 1423'te aldıklarında,

Order of Dervishes (Londra, 1937), 58-62. Hurufî doktrininin şiirsel yönü Kathleen R. F. Burrell tarafından, *The Quatrains of Nesimi, Fourteenth Century Turkic Hurufi'de* (Columbia University, Publications in Near and Middle Eastern Studies, A Dizisi, 14; Den Haag, 1972) işlenmiştir. Ayrıca bkz. s: 50.

Türkler'in karşı saldırıya geçeceği belliydi. Venedik ayrıca her yıl sultana haraç ödemeyi kabul etmişti. Bu anlaşma, Venedik'in bir önceki neslinin Mora'da alelacele ele geçirdiği topraklar için yalnızca görünüşte bir garanti sağlıyordu. Sultan'ın bu anlaşma ile *Signoria*'ya, hiçbir adasına ya da kalesine -kısacası San Marco bayrağının dalgalandığı hiçbir yere- ne karadan ne denizden saldırmayacağına söz vermesi, Venedikliler'in Negroponte'yi (Euboea, Evvoia, Eğriboz) yitirme korkularını bir süreliğine de olsa gidermişti. Ancak Türkler'in, Selanik'ten hemen sonra Epirus'u [Epir] ele geçirmesi -sultanın komutanlarından biri olan Sinan Bey'in önderliğinde yapıldığı söylenen bu sefer, 1431'de Ioannina (Yannina, Yanya) ve civarının bir anlaşmayla Osmanlılar'a teslim edilmesiyle sonuçlandı- ve daha sonra kuzeydeki Arnavutluk'a yaptıkları akınlar, Venedikliler'in sultanın uzun vadeli planları konusunda gözlerini açmalarını sağladı.

Dönemin vakanüvislerine göre, Selanik'in fethinden sonraki yıl barış ve huzur içinde geçti. Osmanlı sultanları her on yılda bir yeni paralar bastırırdı. 1431'de (= H. 834) bu âdete uygun olarak Edirne, Serez ve Novaberde'de (Novar, Novo Brdo) gümüş ve bakır paralar basıldı.¹¹ II. Murad o yazı başkentinin kuzeybatısındaki mütevazı bir yazlıkta geçirdi. Bu yazlığın kalıntıları hâlâ Çöke denen dağ yamacında bulunmaktadır. Murad buraya şehrin bunaltıcı sıcağından kaçmak için gelirdi. Görünüşe bakılırsa, o yılın geri kalanı boyunca, dünyevi işlerle pek ilgilenmemiştir. Defterdarı Ali Bey, sultanın emriyle Dubrovnik'e gitti. Bu şehir önceki güz ilk kez, iç bölgelerdeki arazilerinin tanınmasını garantilemek için Osmanlı Devleti'ne büyükelçiler göndermişti (Eylül 1430). Büyükelçiler Philippopolis'te (şimdiki Plovdiv, Türkçesi Filibe) iyi karşılanmış, oradan Edirne'ye geçerek, Sırpça yazılmış bir ticaret sözleşmesini elde etmeyi başarmışlardı (6 Aralık 1430).¹²

Ertesi yıl da (1432) sessiz sedasız geçti. Murad'm bütün yılı başkenti Edirne'de geçirdiği anlaşıyor. 1417'de I. Mehmed tarafından yaptırıldığı sanılan saray, şehrin merkezindeki Kavak Meydanı'na sonradan yapılacak olan Selimiye Camii'nin (1568-1574) yerinden çok uzakta değildi. Orada, 30 Mart 1432 Pazar günü şafakta, üçüncü oğlu Mehmed Çelebi doğdu. Murad bu çocuğun iki kez tahta çıkacağını ve Ortaçağ'ın en güçlü kişilerinden biri olacağını bilemezdi. Çocuğun annesi hâlâ bilinmiyor. Kadının adı hiçbir kayda geçirilmemiş. Şimdiye kadar bulunmuş hiçbir yazıda adı geçmiyor. Yalnızca günümüze bazı kısımları kalmış olan bir vakfiyede, ondan Hatun binti Abdullah, "Abdullah kızı" olarak söz

11 Bu dönemde Amasya, Ayasuluğ (bugün Selçuk) ve Bursa'da, ayrıca Babinger'in söz ettiği üç şehirde bastırılan gümüş akçeler; Nuri Pere'nin *Osmanlılarda Madeni Paralar* (İstanbul, 1968) adlı kitabı, 84 ve Resim 5'te tasvir edilmiştir.)

12 Dubrovnik'in Ortaçağ tarihi ve Osmanlılar'la ilişkilerinin arka planı için bkz. N. H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship* (Den Haag, 1967); Francis W. Carter, *Dubrovnik (Ragusa), A Classic City State* (New York, 1972) ve Barisa Krekic, *Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries* (Norman, Okla., 1972). Özellikle bu yazarlardan sonuncusunun Ragusa ve Dubrovnik adlarının kullanımına dair yazdıkları önemlidir (s. 3). Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. "Ragusa" adlı makale (F. Babinger), *El III*, 1098-1100. 1430 anlaşması için bkz. Ciro Truhelka, "Tursko-slovenski spomenici dubrovacke arhive," *GZMBH* 23 (1911), 5-6 (belge 2). Bunun kısa bir Türkçe çevirisi *İstanbul Enstitü Dergisi*, I (1955), 42-43'te verilmiştir.)

ediliyor o kadar. Kendi adı verilmemiş. Babasma verilen ad olan Abdullah ise -din değiştirenlere daima verilen bir addır-, kadının gayrimüslim kökenli olduğunu açıkça gösteriyor.¹³ Belgenin yazıldığı sırada kadın Bursa'da yaşıyordu. Orada ölmüş olsa gerek. Orada muhtemelen "Hatun" olarak tanınıyordu. Mezarı ise Hatuniye Türbesi olarak bilinen yerdir büyük olasılıkla. Sorraları ona, Acem efsanelerindeki cennetkuşundan *hüma'dan* yola çıkılarak Hüma Hatun adı verildi. (Kserkses'in annesi da aynı adı taşıyordu.) Henüz ispatlanmamış bir iddiaya göre, Stella (Estella) adlı bir İtalyan kadındı. O zamanlar bu ad yalnızca Yahudiler tarafından kullanıldığından ve Acem adı Sitare'nin Esther'in -Stella, "yıldız"- çevirisi olduğundan, Mehmed'in annesinin Yahudi olduğu düşünülebilir. Eski Ahit'te Yahudi Esther'in, Acem kralı Ahasuerus'un, yani Kserkses'in karısı olduğunu belirtmek ilginç olabilir.

Her halükârda, şehzadenin annesinin bir "köle" olduğu kesindir. Bunu Dukas'm yazdıklarından ve döneme ait diğer çeşitli kaynaklardan anlarız. Ama ne yazık ki daha fazlasını bilmiyoruz. Sultanın, kendisine bir vâris veren bu karısının geçmişinin niye bir sır perdesinin ardında gizli olduğunu konusunda ancak tahmin yürütebiliriz. On altıncı yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin anlattığı bir efsaneye göre, Hüma Hatun Fransız bir prensesti. II. Bayezid'in annesinin bir Fransa kralının kızı olduğu masalı ne kadar doğruysa, bu hikâye de o kadar doğrudur. Bu konuda kesin olarak bilebildiğimiz şeyler yalnızca şunlar: Mehmed'in annesi ne bir Frank ne de Doğu prensesi idi ve eğer gerçekten bir "köle" idiyse, babasının Türk olması imkânsızdır, çünkü Türk kökenli köle yoktu. Dahası, âdetlere göre köleler kökenlerini gizlemek zorundaydı. II. Mehmed'in annesinin kimliğini bilmediğimizden, anne tarafından atalarını da inceleyemiyoruz. Bu oldukça büyük bir talihsizlik, çünkü Mehmed'in temel kişilik özelliklerini ana tarafından aldığı açıktır: Hem Osmanlı hem de Bizans kaynaklarına göre, Mehmed'in kişiliği hem babasınınkinden hem de dedesi I. Mehmed'inkinden çok farklıydı. Ama II. Mehmed'in ana tarafındaki ataları hakkında hiçbir şey bilmesek de Türk, Slav, Bizans, Frank, Acem ve muhtemelen Arap kanı taşıdığı, böylece oldukça tuhaf ve renkli kalıtsal özelliklere sahip olduğu kesindir. Bu özelliklerin genetik unsurlarınıysa asla öğrenemeyeceğiz.

Mehmed Çelebi'nin hayatının ilk yıllarını, Doğu geleneğine uygun olarak Edirne sarayındaki haremde geçirdiği farz edilebilir.¹⁴ Sütünesinin, genellikle

13 Babinger daha önce Mehmed'in doğum tarihi ve annesinin kimliği meselelerini, farklı makalelerde ayrıntılarıyla ele almıştır: "Mehmeds II., des Eroberers Geburtstag," *Oriens* 2 (1949), 1-5 ve "Mehmeds II., des Eroberers Mutter," *Münchener Beiträge zur Slavenkunde* (= *Festgabe für Paul Diels*; Münih, 1953); 3-12. Bu makaleler Franz Babinger tarafından *A&A* I, 167-171 ve 158-166'da yeniden yayımlanmıştır. İslam'a geçenlere Abdullah adının verilmesi konusunda bkz. V. L. Menage'nin "Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II" adlı makalesinin ekleri, *Documents from Islamic Chanceries* içinde, ed: S. M. Stern ve R. Walzer (Oxford, 1965), 112-118.

14 Osmanlı Hanedanı'ndaki şehzadeler, en azından 16. yüzyılın ortalarına dek, adlarının sonuna konulan *Çelebi* unvanıyla anılırlardı. Ama Mehmed Çelebi, Çelebi Mehmed ya da Çelebi Sultan Mehmed olarak tanınan dedesi I. Sultan Mehmed'le karıştırılmamalıdır. Kökeni belirsiz olan bu çelebi terimi için bkz. "celebi" (W. Barthold ve B. Spuler), *El² II*, 19.)

Daye Hatun denen Hundi Hatun adlı bir Türk kadını olduğu söylenir. Bu kadın ileriki yıllarda büyük bir servet edinmiş ve çok sayıda cami yaptırmıştır. Mehmed'den yıllarca daha fazla yaşadı ve 14 Şubat 1486'da İstanbul'da ölürek, Şehzade Mehmed'in ana tarafındaki atalarının sırrını kendisiyle birlikte mezara götürdü.

II. Mehmed 1434 yazında, muhtemelen annesi ve sütünesiyle birlikte Anadolu'ya, Amasya'ya [Resim V a] gönderildi. Babası Murad, 1404 ilkbaharında orada doğmuştu. Genç şehzadenin Amasya'ya geldiği sırada, yine aynı yerde (1420'de) doğmuş olan üvey kardeşi Ahmed Çelebi, şehrin valisiydi. Murad'ın ikinci oğlu Alaeddin Ali Çelebi, Mehmed'in maiyetine verilmişti. O zamanlar (ve daha sonraki yıllarda da bazen) sultanların oğullarını ve muhtemel vârislerini eğitmek üzere Anadolu'nun içlerine göndermeleri âdettendi. Bu, halk ve asker ayaklanmaları çıkması olasılığına karşı alınan bir tedbirdi. Bu kişiler genellikle, yüksek rütbeli güvenilir kişilerin gözetimi altında yerel valilik yapardı. Saraydaki husumetleri önleyen bu barışçıl yöntemle ilk son veren kişi, kardeş katli yasasını çıkaran (yüzlerce yıl uygulanacaktı) II. Mehmed oldu.¹⁵

Amasya, Yıldırım adıyla tanınan I. Bayezid'in zamanından beri, bu şehzadelerin gözde mekânıydı. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, bu amaca uygun birkaç şehirden biriydi. Helmuth von Moltke 1838'de, "eski Amasya şehrinin" hayatında gördüğü en tuhaf ve güzel yer olduğunu söylemiştir.¹⁶ İki büyük dağ nehrinin birleşmesiyle oluşan kâse biçimli arazisine çok sayıda cami, minare ve ev yapılmıştır. Bu masalsı şehir 27 Aralık 1939'daki depremde kısmen yıkıldı. Ama dağ nehirleri tarafından sulanan ve içlerine yüzyıllar önce kralların mezarları oyulmuş sarp dağ yamaçlarıyla çevrili ihtişamlı bahçeleri ve dutlukları, günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir. Sol taraftaki sarp bir kayalığın tepesinde tuhaf görünüşlü, eski bir kale bulunur. Bu kale kadim zamanlarda inşa edilmiştir. Ancak Ortaçağ'da Eretnalar ve şair Kadı Burhaneddin (öl. 1398) gibi Türkmen derebeyleri tarafından hâlâ kullanılmaktaydı. Bu yöneticilerin anısı, sık sık olan depremlerden kurtulabilmiş bazı etkileyici kamu binalarında -camilerde, imaretlerde, okullarda ve türbelerde- hâlâ korunmaktadır. Bayezid'in şehri fethetmesinden sonra buraya yerleşen Osmanlı valilerinin sarayı çoktandır harap ve halindedir. Saray, Yeşilirmak'ın sol kıyısında, hisarın altındadır. İki muhteşem bahçede bulunan, bir zamanların görkemli yapıları da -selamlık, harem, hizmetçi avlusu, iki hamam ve mutfaklar- harabeye dönmüştür.

Şehzade Ahmed Çelebi, doğduğu şehrin sancakbeyi olduğunda, küçük Mehmed Çelebi buraya yerleşti.

O günlerde ve daha sonraları yıllar boyunca, Amasya'ya bir grup zengin ve nüfuzlu yerel aile hâkimdi. Saray hayatına ise aynı zamanda din âlimleri ve özel-

¹⁵ Bkz. 2. bölüm, dipnot 3.

¹⁶ Bkz. Von Moltke'nin *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei* (Berlin, 1893) adlı kitabındaki, ss. 212-226'daki 10 Mart 1838 tarihli mektubu. Bu mektupların H. Örs tarafından yapılmış Türkçe çevirisi, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar* (Ankara, 1960) adıyla yayımlanmıştır. Şehre dair başka anlatılar ve tarihinin kısa bir özeti için bkz. "Amasya" (F. Taeschner), EI² I, 431-432.

likle de İranlı dervişler etki ediyordu. Bu dervişler, şehri üs olarak kullanıp, civar yöreleri gezerek vaaz veriyorlardı. Amasya'da yaşayan ve Rumiye-i Suğra'nın (Küçük Rum ya da Küçük Asya) en üst düzey yöneticiliğini yapan Osmanlı şehzadeleri, üst sınıfla sürekli toplumsal ilişki içindeydiler. Aralarında sık sık evlilikler yapılmıyordu. Dönemin en nüfuzlu ailelerinden biri Şadgeldi Ahmed Paşa'nın ailesiydi. Kızı Şehzade Hatun, II. Murad'ın babası, Bayezid'in oğlu Mehmed (sonradan Sultan I. Mehmed olacak) ile evlenmişti. Paşa'nın torunlarından pek çoğu, genç Osmanlı şehzadelerine başdanışmanlık yapmıştır.

1437'de, Şehzade Ahmed Çelebi-Amasya'da ansızın öldü. Ölüm nedeni asla netliğe kavuşmadı. Bir hikâyeye göre, Amasya'daki Şehzadeler Türbesi'ne gömüldü. Bir başka hikâyeye göreyse Bursa'ya, atalarının yanına gömüldü. Sancakbeyliği, beş yaşındaki Mehmed Çelebi'ye geçti. Ağabeyi Alaeddin Ali ise sancakbeyi olarak İzmir'in kuzeydoğusundaki Manisa'ya (eski Magnesia ad Sipylum) gönderildi. II. Murad, yeni sancakbeyine danışman olarak eski azatlı kölesi Hızır Paşa'yı, öğretmen olarak ise saygın bir din âlimi olan İlyas Fakih'in oğlu olan Hızır Çelebi'yi atadı. Şadi Bey'in soyundan gelen Burak Bey, Mehmed Çelebi'nin seraskeri olmuştur. Murad uzun süre Amasya sancakbeyliği yapmıştı. Eşlerinden biri olan Yeni Hatun da, nüfuzlu Şadgeldi Ahmed Paşa'nın torunlarından biriydi. Ayrıca Yeni Hatun'un iki kızkardeşi de nüfuzlu Yörgüç Paşa'yla evlenmişti. Yörgüç Paşa'ya kendi adına para bastırma yetkisinin verildiği söylenir. Böylece sultan, şehrin soylularıyla arasındaki akrabalık sayesinde, orada olup bitenlerden çok iyi haberdardı. Deneyimsiz oğluna danışman seçerken, bu bilgilerden yararlanmıştır şüphesiz. Önemli kararları, çocuk yaştaki Mehmed'den çok danışmanları veriyordu muhtemelen.

Haziran 1439'da, Edirne'deki devlet yönetiminde önemli değişiklikler yapıldı. Muhtemelen Rum kökenli bir mühtedi olan Sadrazam İshak Paşa, yıllarca sultanın gözdesi olmuşken, ansızın görevinden alınmıştı. Onun yerine, üyeleri imparatorlukta nesillerce üst düzey mevkilere gelmiş şanlı bir Türk ailesinden olan Çandarlıoğlu Halil Paşa getirildi.¹ İshak Paşa ikinci vezir oldu. Üçüncü vezirliğeyse, bir başka Rum dönmesi olan Zağanos Paşa getirildi. Köklü ve soylu Türk aileleri, Türk olmayan bu devlet adamlarına karşı hoşnutsuzluk ve şüphe besliyordu. Bu yeni düzenlemede, soyluların baskısı etkili olmuş olsa gerek. Türk olmayan mühtedilerin (Türk olmayı ister kendi rızalarıyla, ister zorla kabul etmiş olsunlar) en yüksek devlet makamlarına, özellikle de ordudaki en yüksek mevkilere getirilmelerinin doğurduğu husumetler, devlet düzenini tehdit ediyor ve sultanlara sürekli sıkıntı veriyordu. Özellikle II. Murad'ın devşirmeleri yüksek mevkilere getirdiği o sıralarda (1438), iki grup arasındaki düşmanlık iyice arttı. Bu düşmanlık, Murad'ın otuz yıllık saltanatı boyunca devletin kaderini belirleyen hayati bir etken olacaktı.

1439 güzünde, yönetimdeki değişiklikten ya hemen önce ya da hemen son-

17 14. ve 15. yüzyıl Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan bu aile hakkında bkz. "Diandarlı" (V. L. Menage), EI² II, s: 444-445. Pek çok dilde olduğu gibi Türkçe'de de, "oğul" sözcüğü bir adın sonuna eklenerek yeni bir ad türetilir. Bu iyelik ekinin eklenmesi, ortadaki ünlü harfin düşmesiyle sonuçlanır, tıpkı "Çandarlıoğlu"nda olduğu gibi.

ra, Edirne'de iki şehzadenin, Alaeddin Ali ile Mehmed'in sünnet törenleri yapıldı. İki şehzade de Anadolu'daki görev yerlerinden çağrılmıştı. Bu olayın uzun şenliklerle kutlanması âdettendi. Sonraki yıllarda bu şenliklere hem Doğulu hem de Batılı yabancı hükümdarlar davet edilir oldu. Bu şenliklerde halk için türlü türlü eğlenceler düzenlenir, saraydaysa âlimler, şairler ve kadılar, her biri kendi yöntemleriyle, saraydaki muhteşem kutlamalara katkıda bulunmaya çalışırdı. Ama bu kez masraflar kısıldı ve eskisi gibi büyük harcamalar yapılmadı. II. Murad'm iki oğlunun sünnetini kutlayışındaki sadeliğin belki de en iyi göstergesi, Türk tarih kayıtlarındaki küçük bir ayrıntıdır: I. Bayezid zamanında Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelip Bursa'daki bir tekkede ailesiyle aylıklı din adamlığı yaparak büyük paralar kazanan Bağdatlı Şeyh Seyyid Natta, sultana yemek odalarında kullanması için deri masa örtüleri armağan etmişti. Osmanlılar daha önce deri masa örtüsü nedir bilmiyordu. Şeyh soyadını da bu olaydan almış olsa gerek (nat'tan gelen Nattâ', "deri masa örtüsü" anlamına gelir). Eski adı Hüseyin idi.

Yine aynı zamanda, Murad'm eniştesi ve Kastamonu'nda (Kuzeybatı Anadolu'daki Kastamuni) önemsiz bir beylik olan İsfendiyaroğlu İbrahim Bey'in oğlu İsmail Bey'in, Murad'ın kızlarından biriyle evlenmesi de kutlandı. II. Mehmed, sonradan göreceğimiz gibi, eniştesine pek iyi davranmayacaktı.

Kutlamalar daha yeni sona ermişti ki, sultan Anadolu'daki sancakbeylerinin yerlerini değiştirmeye, Alaeddin Ali'yi Amasya'ya, Mehmed'i ise Manisa'ya [Resim 11] göndermeye karar verdi. Nedenleri açık olmayan bu kararda, sultanın siyasi danışmanlarının en azından kısmen etkili olduğu sanılmaktadır. Şehzade Ali'nin trajik ölümü bu kararı destekler niteliktedir. Ama imparatorluğun kaderini ciddi olarak etkileyecek bu karar, o sıralarda pek dikkat çekmemiş, Murad'm Edirne'deki aile şenliklerinin sona ermesinden kısa süre sonra başlattığı askeri girişimler tarafından arka plana itilmişti.

Sırp despotu George Brankovic, sultanın gözüne girmek için kızı Mara'yı -o sırada on altı yaşlardaydı- 4 Eylül 1435'te Murad'la evlendirdi. Ama yıllar geçtikçe George'un hangi fedakârlıkları yaparsa yapsın sultanı sallanan tahtına karşı beslediği niyetlerden vazgeçiremeyeceği ortaya çıktı. İmparator Sigismund'un Znojmo'da (Znaim), Bohemya'dan Macaristan'a dönerken öldürülmesi, bir Sırbistan seferi başlatılmasına bahane oldu. İmparator 9 Aralık 1437'de Öldürüldüğünde neredeyse yetmişindeydi. Sultan, imparatorla arada sırada barış anlaşmaları yapardı. Bunlardan biri hakkında görüşmek üzere, beş soyludan oluşma bir elçi heyetini Basel'e göndermişti. Basel'de o sırada (Kasım 1433'te) meclis toplantısı vardı. İmparator konuklarını burada, katedralde karşıladığında oldukça iyi görünüyordu. Elçiler ona altın paralarla ve altın işlemeli, mücevherlerle bezeli ipek giysilerle dolu on iki altın kadeh vermiş, karşılığında değerli hediyeler aldıktan sonra, kendilerine barış sözü verilmiş ve yolcu edilmişlerdi. Ama 1438 yılbaşında, Sigismund'un damadı Avusturyalı Albert, Szekesfehervâr'da (Stuhlweissenburg; eski Alba Regia şehri) yanında karısıyla birlikte taç giyip Macar kralı olunca Murad, söylenenlere göre maiyetindekilerin etkisiyle, bu hükümdar değişikliğini fırsat bilip Macaristan ile Sırbistan'a sürpriz bir saldırı düzenlemeye karar vermişti.

Muhtemelen bir dikkat dağıtma taktiği olarak, Erdel'e bir akıncı birliği gön-

derildi. Bu birliğin başında köklü bir feodal ailenin mensubu, Evrenos'un oğlu Ali Bey vardı. Sırp despotuna ve Eflak Prensi II. Vlad Dracul'a, sultanın vassalı olarak sefere katılmaları emredildi. İkisi de askerleriyle birlikte geldiler. 1438 güzünde Osmanlı ordusu Demir Kapı'dan geçerek Erdel'e daldı. Surlarla çevrili Şibiu (Hermannstadt, Nagyszeben) şehrini bir hafta boyunca boşuna kuşattıktan sonra, Sighişiora (Schässburg) ve Mediaş şehirleri ile Braşov'un (Kronstadt, daha sonra Oraşul Stalin) civarını yakıp yıktı. Ülkenin kırk beş gün boyunca, hiç durmadan yakılıp yıkıldığı söylenir. Yine söylenenlere göre, 70 bin kişi köle edilmişti. Bunların arasında olan, Mühlenbachlı "Birader George", Türkler'in aramda yirmi yıl tutsak yaşadıktan sonra, yurduna dönünce anılarını yazmıştır. Latince ve Almanca çevirileri sık sık yayımlanan bu eser, o dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu -âdetleri, gelenekleri, dini, mezhepleri vb- hakkındaki en önemli bilgi kaynaklarımızdan biridir. Bunları gözlemlemek için bol bol fırsat bulan Birader George, gözlemlerini çağında eşine az rastlanır bir ustalıkla ve kavrayış derinliğiyle kâğıda dökmüştür.¹⁸

Türk askerleri Erdel'i yakıp yıkarken, başka Türk birlikleri Sırbistan'a dalıp kalelerle manastırları yağmaladılar.

Ama bütün bunlar, ertesi yıl gerçekleştirilecek asıl saldırıya giriş niteliğindedeydi, o kadar. Murad bizzat ordusunun başına geçip, despotluğun başkenti Smederevo (Semendria, Semendire) surlarının önüne kadar geldi. Şehrin dev surlarının inşası yeni tamamlanmıştı (1430'da). Brankovic'in en büyük oğlu ile eniştesi şehri kahramanca savundular ama Batı'dan bekledikleri yardım gelmedi. Çünkü Batı o sıralar başka meselelerle meşguldü.

Floransa katedralinde, Roma ve Bizans rahiplerinden oluşma bir konsil toplandı. Toplantıya Bizans İmparatoru VIII. İoannes Palaiologos da katıldı. Konsil, uzun tartışmalardan sonra nihayet (5 Temmuz 1439'da) Bizans ve Roma kiliselerinin birleşmesine karar verdi. Ancak sonraki yıllarda başgösteren kargaşa ve sıkıntılar, ne yazık ki bu kararın uygulanmasını olanaksız hale getirdi. Kral Alibert, otoritesini baltalamak için ellerinden geleni yapan Macar soylularına düşmandı. Ama sonunda iyi niyet gösterisi olarak despota küçük bir askeri birlik göndermeyi kabul etti.¹⁹

Semendire [Resim IV] üç aylık bir kuşatmadan sonra, 18 Ağustos 1439'da düştü. Böylece Osmanlılar Sırbistan'ın neredeyse tamamının hâkimi oldu. Yalnızca güneydeki Novaberde, Türkler'in işgalinden bir süreliğine kurtulabildi. Burada paha biçilmez gümüş madenleri vardı (bu madenlerle çalışanları çoğu Saksonyalı madencilerdi, egemen sınıf, maden sahipleri, kuyumcular ve para yapımı ustaları ise Ragusalılar'dı). Vakanüvis Kritovulos, Sırp topraklarından altın ve gümüşün, pınarlardan fışkıran sular gibi çıktığını şevkle anlatır. İnsan nereyi kazsa zengin maden yataklarına rastlıyordu. Bunlar Hindistan'ın ünlü mâdenlerinden bile daha zengindi. Her ne kadar bu doğal kaynaklar ve Zeta bölgesi hâlâ

18 Birader George, el yazması ve eserinin çeşitli basımları hakkında bkz. J. A. B. Palmer, "Fr. Georgius de Hungaria, O. P., and the Tractatus de Moribus Conclitionibus et Nequicia Turcorum," *Bulletin of the John Rylands Library* 34 (1951), ss. 44-68.

19 Konsil toplantısının öncesi ve sonrasının ayrıntıları için bkz. Joseph Gill, *The Council of Florence* (Cambridge, 1959).

despotun elinde olsa da, uzun vadede Osmanlılar'm buraları ele geçireceği bel' liydi. Ele geçirilen bölgelerin ilk yöneticisi, Evrenos'un diğer oğlu İshak Bey oldu. İshak Bey daha önce Vardar'daki Skoplje'yi (Üsküp) yönetmişti.²⁰

Artık Türkler'e Bosna yolu açılmıştı. Türk akıncıları, civarı önceden işgal edilmiş olan Sarajevo'dan (Bosna, Türkçe'de Bosna Saray/Saraybosna) Bosna başkenti Jajce (Yayça) yakınlarına kadar, neredeyse hiç direnişle karşılaşmadan, geçtikleri yerleri yakıp yıkarak ilerledi. Macaristan'ı Osmanlı istilasından koruyan tek şey ise, Belgrad engeli oldu.

1439'da kazandığı başarılarla cesaretlenen Murad, Sırbistan'la ilgili planlarını uygulamayı sürdürmeye karar verdi. 1439 Kasım'ının sonunda, Kral Albert Viyana'ya dönerken yolda ansızın dizanteriden öldü. Yerine kimin kral olacağı meselesinden çıkan çatışmalar, Macaristan'da karmaşa yarattı. Papa'nın elçisi Kardinal Giuliano Cesarini bile bir çözüm getiremedi. Sultan hemen bu durumu değerlendirdi. Bir sonraki hedefi Belgrad'dı. Bu güçlü kale, bir değiş tokuş bedeli olarak Macaristan'a verilmişti. Sava ile Tuna nehirlerinin kesiştiği yerde bulunduğu, surlarının yanı sıra doğa tarafından da korunan bu güçlü kale, 1440 Nisan'mda Türk güçleri tarafından kara ve denizden kuşatıldı. Türk akıncıları bir yandan da Erdel ile Macaristan içinden geçip, bölgeyi Tıza Nehri'ne kadar yakıp yıktılar. Bizzat sultan ve güvendiği komutanı, Evrenos'un oğlu Ali Bey tarafından yönetilen karadaki kuşatmacılar, Belgrad'm etrafında bir sur örüp bunun tepesinden şehre kayalar fırlatmaya başladılar. Şehirdekiler ise buna gülle ve kaya atarak karşılık verdi. Tuna nehrine yüzden fazla savaş gemisi geldi. Kuşatmacılar, kuşatılanların yiğitliği ve zekâsı sayesinde sonunda, Eylül'de geri çekilmek zorunda kaldı. Hristiyan dünyasının sınırlarını koruyan bu kale, görevini en azından şimdilik mükemmelen yerine getirmişti.

Ama Belgrad garnizonunun kahramanlığı, despot George Brankovic'in sonunun gelmesini erteleyemedi. George, Macar tahtının vârislerine söz geçirememişti. Litvanyalı Jagellon hanedanının temsilcisi olan, on beş yaşındaki Polonya Kralı III. Ladislas seçimlerden zaferle çıkmıştı. Despot'un en küçük oğlu yenilmişti. George'un damadı, despotun küçük kızı Catherine'in kocası (20 Nisan 1434'ten beri) ve bu yüzden sultanın karısı Mara'nın eniştesi olan, güçlü ve son derece zengin Çilli Kontu Ulrich (1406-1456), George'a verdiği desteği kesti. Oysa yaşlı adam bu desteğe güveniyordu. Genç Ladislas, despotun Buda'daki sarayına ve pek çok malına mülküne el koyup, bunları taraftarlarına dağıttı. Çaresiz kalan yaşlı Sırp prensi, Çilli Kontu Ulrich'in evinden ayrılıp güneye doğru yola çıktı. Yanında yalnızca karısı İrene ve birkaç yüz atlı vardı. Tıpkı daha önce Venedik'in yaptığı gibi, bu kez de Dubrovnik (İtalyanca'da Ragusa) onu sıcak karşıladı. Ama bu dostanelik kısa sürdü. George'un elinde kalan, iç bölgedeki Sırp topraklarından gelen haberler giderek kötüleşiyordu. Sayısız maden yataklarına sahip olan Novaberde ("Şehirlerin Anası"), bir mühtedi olan Rumeli Beylerbeyi Hadım Şihabeddin Paşa'ya teslim oldu (27 Haziran 1441). Ama iki oğlunun başına

20 Kritovulos hakkında bkz. 2. bölüm, dipnot 23; Novaberde ve madenleri hakkında bkz. s. 126 ve sonrası. Sırbistan tarihine dair eski standart kitap Constantin Jirecek'in *Geschichte der Serben* adlı eseridir (2 cilt; Gotha, 1918).

gelen korkunç şeyleri haber almak, George için daha da ağır bir darbe oldu. Semendire'nin Türkler'in eline geçmesinden sonra tutsak edilen Gregor ve Edirne'de göz altında tutulan kardeşi Stjepan, gizlice babalarıyla haberleşmekle suçlanıyordu. Bacanıkları Murad'ın emriyle, Paskalya Pazarı'nda (16 Nisan 1441) zincire vuruldular. 8 Mayıs'ta, Orta Anadolu'daki Tokat'ta, eski devlet hapishanesinde (Bedevi Çardağı) gözleri kör edildi. Bu hapishane yıllarca politik açıdan tehlikeli kişilerin tutulduğu yer oldu. Hristiyanlık'ta direnmesine karşın kocası üstünde söz sahibi olan kızkardeşleri Mara, müdahale etmekte çok geç kalmıştı. Başka çaresi kalmayan despot, sonunda Macaristan'a geri dönerek genç krala boyun eğdi ve onunla birleşip malına mülküne el koyanlardan intikam alma planları yapmaya başladı. George Brankovic, yaşadığı o aşağılanmayı ölene kadar unutmadı.

Mağrur, bağımsızlığa tutkun Ragusalılar, Osmanlılar'ın Sırbistan'ı işgalinin etkilerini kısa sürede hissetmeye başlayacaklardı. Kvarner (Quarnero) ile Dures (Durazzo, Draç) arasındaki bütün bölge, 1205-1358 arasında Venedikliler'in hâkimiyetindeyken, Zara Antlaşması (18 Şubat 1358) ile Macaristan'ın eline geçmişti. Kısa süre sonra (27 Mayıs'ta) Dubrovnik, Macar kralı Büyük Lajos ile imzaladığı bir anlaşmayla, Macar tahtına sadık olduğunu belirtti. Ama Macar kralının Dubrovnik'te daimi bir temsilcisi yoktu. Dubrovnik, italyan şehir-devletleri tarzında, bağımsız bir oligarşiye dönüşmüştü. Oldukça becerikli meclisi sayesinde, bağımsızlığını korumayı sürdürebiliyordu. En refahlı dönemi on beşinci yüzyılın ilk yarısı oldu. Günümüzde hâlâ bunu kanıtlayan pek çok kilise ve saray ayakta durmaktadır. Civar bölgelerdeki kargaşalar ve Osmanlılar'ın Batı Balkanlardaki fetihleri, Dubrovnik'in kara ticaretinin giderek kesilmesine yol açtı. Ama gemileri, yerel endüstrisi ve her şeyden öte siyasetçilerinin becerisi sayesinde şehir, Batı Balkanlar'ın ürünleri ve İtalya dokumaları, için önemli bir pazar merkezi olma niteliğini uzun süre korudu. Ayrıca bir siyasi kumpaslar yatağı olmayı ve Venedik'in siyasi planlarında önemli rol oynamayı da sürdürdü. Ragusalılar'm yalnızca Bosna, Herzegovina (Hersek), Sırbistan ve Arnavutluk'ta değil, aynı zamanda Sofya, Turnovo (Trnovo, Tırnova), Prövadiya (Pravadi), Filibe, Edirne ve Konstantiniyye'de de bulunan ticari yerleşim merkezleri, şehrin ileri gelenlerini sultanın siyasi emellerine giderek daha fazla dikkat etmeye ve Osmanlı İmparatorluğu'na giderek daha fazla bağ vermeye yöneltti.

Eylül 1440'ta, Murad'm hazinedarlarından biri Dubrovnik'e gidip efendisine yıllık vergi vermesini bağlanmasını efendisi adına emretti. Senatonun bu talebi reddetmesi üzerine, yalnızca Türk topraklarındaki değil, Sırbistan'daki ve sultana bağlı olan Stjepan Vukcic'in (Stephen Koşaca, St. Sava Dükü) idaresindeki Bosna topraklarındaki bütün Ragusalı tacirler hemen tutuklandı. Balkanlar'daki zengin ticaret merkezlerini yitirmekten korkan Ragusalılar hemen pes ettiler. Osmanlı İmparatorluğu ve ona bağlı devletlerde serbestçe ticaret yapma haklarını korumayı, ancak sultana her yıl bin duka altını değerinde gümüş levha vermeyi kabul ederek başarâbildiler. Buna rağmen yine de tehditten kurtulmuş sayılmazlardı.²¹

21 1442 ahidnamesinin ayrıntıları ve kaynakları için bkz. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship*, s. 26. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Carter, *Dubrovnik*, 200.

Türkler'in batıda ilerlemesi, bundan ilk etapta etkilenen ülkelerin hükümdarlarının, özellikle de Macar kralının kaygılanmasına yol açmıştı. Osmanlılar Slovenya ve Tisza Nehri'ne kadar akıncılar göndermişti. Bu akıncılar geçtikleri yerlerin halkına dehşet saçıyordu. Genç Kral Ladislas, iki seçkin komutanını tehdit altındaki sınırlarını korumakla görevlendirdi. Bu komutanlar Nicholas Ujlâki ile Erdel voyvodası Janos Hunyadi idi. Bu komutanların sonraki yıllarda kazandığı büyük askeri başarılar, bütün Hristiyan dünyasını Türkler'in sonunda yenileceği konusunda umutlandırdı. Romen asıllı önemsiz bir Erdel soylusu olan Hunyadi, Türkler'e ve Jan Hus taraftarlarına karşı kazandığı zaferlerle askeri becerisini kanıtlamış, savaş sanatını çok iyi bilen biriydi.

Janos Hunyadi 1441'de, Belgrad'daki karargâhından Türk topraklarına akınlar yapmaya başladı. Semendire kumandanı İshak Bey'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgi, sultanın askeri planlarında önemli bir yeri olan İshak Bey için acı bir darbe olmuştu şüphesiz. Bu yenilgi üzerine Rumeli Beylerbeyi Şihabeddin Paşa, Belgrad'm on dört kilometre güneyinde, 870 metre yükseklikte Zrnov (Avala) kalesini inşa ettirdi. Bu kalenin yıkıntıları hâlâ arazinin tepesinde durmaktadır. Sultanın başkumandanı, Erdel'i işgal etmiş ve Şibiu'yu kuşatmak üzere olan yaşlı Mezid Bey, oğluyla birlikte öldürülmüş, savaş meydanı Türk cesetleriyle dolmuştu. Hunyadi'nin büyük zaferinin haberi kısa sürede çok uzaklara kadar yayıldı. Macaristan'ın müttefiki George Brankovic'e ganimet yüklü bir at arabası gönderildi. Araba öyle yüklüydü ki, on at tarafından zor çekiliyordu. Ganimetlerin tepesinde Mezid Bey ile oğlunun kazıklara geçirilmiş kelleleri vardı. Yine bu arabada bulunan yaşlı bir Türk, ganimeti despota teslim ederken bir konuşma yapmaya zorlandı. İntikam yemini eden Şihabeddin, büyük bir ordunun başına geçti. Düşmanlarının, kendisinin sarığını görür görmez yüzlerce kilometre uzağa kaçacağını söylüyordu. Ama yenilgisi, öcünü almak istediği Mezid Bey'inkinden yüz kat daha acı oldu. Osmanlılar binlerce kayıp verdi. Ölenlerin arasında meşhur soylu ailelerin üyeleri de vardı. Çok sayıda tutsak ve 200 sancak ele geçirildi. Hunyadi'nin armağan olarak askerlerine dağıttığı ganimetlerin muazzam olduğu söylenir.

Bu zaferin haberi Buda'daki Macar kralına, Murad'm gönderdiği bir elçi heyetinin kendisinden ya Belgrad'ı teslim etmesini ya da en azından bir müttefiklik karşılığında her yıl haraç ödemesini talep etmesinden kısa süre sonra ulaştı. Sultanın gerçek amacı bu muydu, yoksa bu heyeti Macaristan'da olup bitenler hakkında casuslarının verebildiğinden daha fazla bilgi edinsinler diye mi göndermişti, bu tartışmalı bir meseledir. Batı'da işler aleyhine dönmüşken, sultanın emelleri konusunda hayale kapılması pek mümkün görünmüyor. Askeri açıdan daha güçlü olduklarından emin olan Macarlar, Osmanlı elçilerini kovdu. Bunun üzerine sultan, şimdilik savunmada kalan Macarlar'm kısa süre sonra büyük çapta bir saldırıya geçeceklerini anladı.

Macaristan'daki siyasi kargaşa, Ana kraliçe Elizabeth'in beklenmedik ölümüyle (24 Aralık 1442) epey dinmişti. Macar ordularının kazandığı başarılarla cesaretlenen dağılmış ülke tekrar birleşmeye başlamıştı. Herkes kâfirlerle savaşım onları Avrupa'dan kovmaktan söz ediyordu. Janos Hunyadi ulusal bir kahraman ve kurtarıcı olarak görülüyordu. Ele geçirilen Osmanlı sancakları ve resmi alametleri, ülkedeki kiliselere dağıtıldı. Hristiyanlar buralarda şükran duaları ediyor, yapacakları büyük savaş için cesaret topluyordu.

Hunyadi'nin zaferlerinin haberi Macar sınırlarının çok ötesine kadar yayılmıştı. Bütün Batı dünyası kâfirlerle savaşmak istiyordu. Floransa Konsili'nde Papa IV. Eugenius ilk kez bir Kutsal Savaş başlatmaktan söz etmişti (1439). Papa Hristiyan dünyasının hükümdarlarına etkileyici mektuplar yazarak, Doğu'daki dindaşlarının acıklı halini anlatmıştı. Ama Batı ile Doğu kiliseleri arasındaki yıkıcı çatışmalar, kiliselerin birleştirilmesi yolundaki görüşmelerin bitmek bilmemesi ve İtalya'daki, Papalık'ı içine çeken siyasi kargaşa, papanın bir Haçlı seferi başlatma planını uygulamasını engelledi. Eugenius, 1443 başlarında çıkardığı bir papalık genelgesinde, elindeki imkânların yetersiz olduğundan şikâyet edip, bütün kilise prenslerini kiliselerinden, manastırlarından ve aylıklı papazlarından topladıkları paranın onda birini, Türkler'e karşı yapılacak olan savaş için vermeye çağırdı. Buna iyi bir örnek teşkil etmek için, papalık hazinesinin bütün gelirinin beşte birini bir ordu ve donanma kurmaya ayırdı. Dubrovnik Cumhuriyeti'yle askeri bir ittifak kurdu. Daha önce de elçisi Kardinal Giuliano'yu Buda'ya, yalnızca Macarlar'm iç çekişmelerini dindirmek değil, her şeyden öte Türkler'e karşı bir Haçlı seferi düzenlenmesi için baskı yapmak üzere göndermişti. Kardinal tarihte trajik bir rol oynadı. Etkili ve girişimci bir insan olarak, Güneydoğu Avrupa'yla sınırlı kalmayacak bir felakette önemli bir pay sahibi oldu. Kibar ve ateşli tavrıyla, Macaristan'a iç barış getirerek, kâfirlere karşı yapılacak büyük sefer için mutlak destek aldı. Ama Batılı hükümdarların çoğu, papanın Kutsal Savaş çağrısını umursamadı. Bu kayıtsızlık, papanın bütün umutlarını neredeyse sona erdirecekti. Önemli istisnalar Polonya ile Eflak idi. Bu ülkeler hem piyadeler hem de süvariler topladılar ama onlara ancak altı ay yetecek kadar para ayırdılar. Savaşmaya yalnızca halktan insanlar hevesliydi. Beş parasız Haçlılar ve ser-vet avcılarını dört bir yandan Macaristan'a akın etti. Bunlar macera arıyor ve boş ceplerini doldurmayı umuyorlardı.²²

Haçlı seferine genelde kayıtsız kalınmasının önemli bir nedeni de, Bizans imparatorlarına karşı beslenen derin nefretti. Bu seferden en çok onların çıkar sağlayacağı düşünülüyordu. Doğrudan destek verenler, yalnızca tehdit altında olan ülkelerdi. Diğerleriye asker vermemek için bahaneler buluyordu. Habsburg hanedanının gücünü arttırmak ve pekiştirmekten başka bir kaygısı olmayan İmparator III. Friedrich (1440-1493), her zamanki gibi yardım etmekten kaçınmıştı. Haçlı seferine katılmayı ya da asker göndermeyi reddetme bahanesi, Bohemya'daki kargaşaydı. Oysa asıl neden, Macaristan'daki gücünü giderek arttıran Polonya kralı Ladislas'm daha da güçlenmesini istememesiydi. Çünkü aksi takdirde Kral Ladislas zafer kazandıktan sonra Avusturya'ya saldırabilirdi.

Bütün Balkan yarımadasına ve belki Macaristan'a, hatta Almanya'ya casuslarını yerleştirmiş olan Murad, kendisine ve imparatorluğuna karşı düzenlenecek büyük seferin haberini aldı. Komşu Anadolu eyaletlerindeki eniştesi ve rakibi Karamanoğlu İbrahim Bey'in planlarından da aynı şekilde haberdardı. Çağın Os-

²² Eugenius'un papalığı hakkında bkz. Joseph Gill, *Eugenius IV* (Londra, 1961). Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Ludwig Pastor, *The History of the Popes I*, çev: F. I. Antrobus (St. Louis, 1902), özellikle de 324'ten sonrası.

manii ve Batılı tarihçilerinin çoğu, İbrahim ile Macar kralları arasında yapılmış bir anlaşmadan bahseder. Bu anlaşmanın yapıldığı kesindir. Ama ayrıntılarını pek bilmiyoruz. Anlaşma, Osmanlılar'a karşı ortak bir saldırı düzenlemek üzere yapılmıştı şüphesiz. Tıpkı daha sonra İran'daki Safevilerle V. Carlos [V. Karl, Şarlken, Charles Quint) arasında yapılan anlaşma gibi.

Buda'da büyük bir Haçlı seferinin hazırlıkları yapılırken, "Büyük Karaman" İbrahim Bey, muhtemelen 1443 ilkbaharında, Anadolu'da saldırıya geçti. II. Murad, eniştesine karşı düzenlediği seferi bizzat yönetti. Amasya'daki oğlu Ali Çelebi'ye haber gönderip, hemen kendisine katılmasını istedi. Birlikte asiye kısa sürede dize getirdiler. Ali Çelebi'nin savaşta büyük bir cesaret ve feraset sergilediği, güçlü fiziğinin hayranlık uyandırdığı söylenir. İbrahim Bey barış istedi ve bu isteğini elde etti. Bunda karısının, Murad'm kızkardeşinin araya girmesinin payı büyüktü şüphesiz. Sultan daha sonra oğluyla birlikte Bursa'ya döndü. Orada ayrıldılar.

Bu sırada tuhaf bir trajedi gerçekleşti: Sırrı muhtemelen asla çözülemeyecektir. Ali Çelebi'yi öldürmek için Kara Hızır Paşa Amasya'ya gönderildi. Gece vakti saraya gizlice giren Kara Hızır Paşa, şehzadeyi yatağında boğdu. Dahası, şehzadenin altı ve on sekiz aylık olan iki oğlu da öldürüldü. Bu çocuklar önce Amasya'daki Turumtay türbesine, daha sonra da muhtemelen Bursa'da gömüldü. Ali Çelebi'nin yerine Amasya valiliğine, Filibe fatihi (1364) Lala Şahin Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa getirildi.

Elimizdeki Osmanlı ve Batı kaynaklarına göre Murad, en gözde oğlu olduğu söylenen Ali Çelebi'nin ani ölüm haberini alınca yıkıldı. Ama bu kaynakların hepsinde de, o trajedinin tarihi yanlış yazılmıştır. •

Ağabeyinin ölmesiyle, Manisa'daki on bir yaşındaki Mehmed Çelebi veliaht oldu ve babasının sarayına çağrıldı. Mehmed Çelebi o zamana kadar babası tarafından pek sevilmemişti anlaşılan. Sinirli, dikkatli bir yapısı vardı. En küçük bir öğüde bile kulak asmayı reddediyordu. Bu yüzden eğitilmesi çok zordu. Sultan onun eğitimi için çeşitli öğretmenler görevlendirdi. Elimizde adları bulunan bu kişilerin ona pek bir şey öğretebildikleri şüphelidir. Bu öğretmenlerden biri Molla İyas Efendi idi. Müstakbel sadrazam Mahmud Paşa ile birlikte Türkiye'ye savaş esiri olarak gelmiş ve daha sonra Bursa'da öğretmenlik yapmaya başlamış bir Sırtı. İyas bu göreve uygun biri değildi. Bazen vecd halleriyle kendinden geçirdi. Sonunda mistik bir yolu takip etmek üzere bir tekkeye çekildi. Genç Mehmed ders çalışmayı, iman ve *Kur'an* okuma derslerini reddedince, babası Kürt bölgesi Şehrizar'daki Koran köyünden, meşhur Molla Ahmed Gürani'yi (Korani) çağırttı. Gürani, Kahire'de fıkıh ve Kur'an eğitimi aldıktan sonra Anadolu'ya gelmiş, sultanın çağrısına uyarak, I. Murad'm Bursa'da yaptırdığı medresede çalışmayı kabul etmişti. Asi şehzadeyi yola getirecek kadar enerjik ve otoriter bir adama benziyordu. Bu yüzden Manisa'ya çağrıldı. Bazı eski kaynaklara göre sultan, uzun ve boyalı sakallı, heybetli bir adam olan mollaya ince bir değnek vermiş ve bunu çocuk itaatsizlik yaptığı takdirde kullanabileceğini söylemişti. Yine aynı kaynaklara göre, molla elinde değnekle şehzadeye gitti. "Baban" dedi, "beni seni eğitmek için gönderdi. Ama sözümü dinlemezsen seni yola getirmemi söyledi." Mehmed bu sözlerle gülünce, Molla Gürani ona öyle bir dayak atmış ki, çocuk ondan hayatı boyunca korkmuş. Mehmed, *Kur'an*'ı kısa sürede öğren-

di. Başarısından dolayı Murad tarafından cömertçe ödüllendirilen molla, dikka-falı öğrencisi sultan olunca devlette yüksek bir mevkiye getirildi. Ancak açık sözlülüğü ve haşinliği yüzünden, genç sultanla sık sık tartıştı. Mehmed'in bir başka öğretmeni olan Molla Sinan sonradan vezir oldu. Tıpkı Gûrani gibi, ünlü ilahiyatçı Molla Hamideddin Efdalzade'nin öğrencisi olan Molla Sinan da, o sıralar Manisa'da genç şehzadeye öğretmenlik yapmış gibi görünüyor. Sonradan Bursa ve İstanbul'da bir müderris olarak büyük ün kazandı.³

Mehmed Çelebi'nin annesi ve öğretmenleriyle birlikte dört beş yılını geçirdiği Manisa, çok güzel bir şehirdi. Bugün, saraydan geriye pek az iz kalmıştır. Buradan bakılınca şehrin manzarası gözler önüne serilir. Derin bir kayalık çukurdan yükselen yamaçlarda bulunan teraslar, yeşil ağaçların üstünde yükselen çok sayıda cami görülebilir. Ama genç şehzade artık devlet işlerini öğrenmek için Edirne'de, babasının yanında yaşamak istiyordu. Saraya çok kritik bir zamanda geldi. Babası Murad, Anadolu'dan henüz dönüp Batı'yla ilgilenmeye başlamıştı ki, Hristiyan ordularının Buda'dan güneydoğuya doğru yola çıktığı haberi geldi (Temmuz 1443 başları).

Küçük ama etkileyici Haçlı Ordusu'nun başında genç kral Ladislas vardı. 12 bin atlıdan oluşan öncü ekibi, deneyimli savaşı Janos Hunyadi, kardinal-elçi Giuliano Cesarini ve topraksız Sırp prensi George Brankovic ile birlikte yönetiyordu. Ordu, hâlâ Türkler'in elinde olan Semendire yakınında Tuna'yı geçip güneye doğru ilerlemeyi sürdürdü. Ciddi bir direnişle karşılaşmadılar. 25 bin kadar atlı ve okçudan oluşma orduya, yolda sekiz binden fazla atlı ve yaya Sırp katıldı. Bu birleşik ordu, bir Osmanlı gücüyle ilk kez 3 Kasım 1443'te, Bolvan Kalesi (Aleksinac yakınındaki) ile Niş (Nis) şehri arasında karşılaştı. Burada, o sırada Rume- li Beylerbeyi olan Kasım Paşa, İshak Bey ve diğer sancakbeyleri yenildi. Hristiyan ordusu, ciddi bir güçlkle karşılaşmadan Niş ve Pirot'tan geçerek surlu Sofya şehrine ulaştı. Sofya'yı hemen yağmaladılar. Bulgarlar sevinçten deliye dönmüştü. Polonyahlar'ı ve kardeşleri Slavlar'ı coşkuyla karşıladılar. Artık Trakya'ya girmek için bir engel kalmamıştı. Haçlılar bir haftada Edirne'ye ulaşacaklarını düşünmekte haklı gibiydiler. Sultan I. Bayezid ve oğullarına kulluk etmekle geçirdiği yıllar sayesinde bölgeyi avcunun içi gibi bilen Sırp despotu, Hristiyan ordusunu engibeli kesimlerden ve Balkan Dağları'mn (eski adıyla Haemus) karlı geçitlerinden geçirmeyi başardı. Peşinde uzun bir yiyecek kervanıyla ilerleyen ordu hedefine yaklaştıkça, Türkler'in direnişi artıyordu. Kadim Traianus (Kapılı Derbend Kapısı) ve Belgrad ile Konstantiniyye arasındaki askeri yolun tamamı ağaç kütükleriyle kapatılmıştı ve geçitler iyi korunuyordu.

Ordu 12 Aralık 1443'te, soğuk kış havasında, Zlatitsa (Osmanlı tarihçilerine göre "İzladi") civarını çevreleyen havzaya vardı. Amacı yoluna devam ederek,

23 Bu kişilerin ve II. Murad ile Mehmed zamanında yaşamış diğer âlimlerin hayatlarına dair ayrıntılı bilgiler, en eski Osmanlı biyografi sözlüğü olan, 16. yüzyılın ortalarında Taşköprülüzâde tarafından yazılmış *Al-Şaka'ik al-nu'maniye'de* [Şakaikü'n-nu'maniyye'nin Türkçe'si: *Hadaiku's-şakaik*, çev: Edirneli Mehmed Mecdi Efendi, İstanbul, 1853, dizin eklenmiş tıpkıbasımı: İstanbul, 1989] bulunabilir. Bu kitap O. Rescher tarafından Almanca'ya, *Es-Saqa'iq en-No'manije* (Constantinople, 1927) adıyla çevrilmiştir. Molla Gûrani hakkında ayrıca bkz. "Gûrânî" (J. R. Walsh), *EF* II, 1140-41.

Panagyurishte şehri yakınındaki Sredna Gora'nın kayın ormanlarından geçmekti. Burada büyük Osmanlı ordularının sert direnişiyle karşılaştılar. Haçlılar havanın soğukluğu, yeni yiyecek temin edememeleri ve kaçıp kurtulmayı başarmış olan Kasım Paşa'nın liderliğindeki Osmanlılar'ın sürekli saldırıları yüzünden, geri dönmek zorunda kaldılar. Osmanlılar peşlerinden gitti. Ama Noel arefesinde, Sofya yakınındaki Melshtitsa'da yapılan bir savaşta geri püskürtüldüler. Osmanlılar 2 Ocak 1444'te, Pirot ile Niş arasındaki Kunovica Dağı civarında pusuya düşürülerek tekrar yenildiler ve pek çok liderler, aralarında sultanın eniştesi, Çandarlı ailesinden Mahmud Çelebi de olmak üzere, tutsak edildi. Despotun, ordunun kışı Sırbistan'daki kalelerde geçirip ilkbaharda doğuya doğru ilerlemeyi sürdürmesi önerisi epey tartışıldı. Ama sonunda, havanın soğukluğu ve yiyeceklerin azlığı nedeniyle bu plandan mecburen vazgeçildi ve Hristiyan ordusu geri dönmeyi sürdürdü. Haçlılar donmuş arazilerde ve dağ geçitlerinde yaptıkları çetin bir yolculuktan sonra, Ocak sonunda Belgrad'a vardılar. Şubat'ta, oldukça küçülmüş ve bitkin haldeki ordu Buda'ya ulaştı. Açlık ve soğuktan bir deri bir kemik kalmış, zayıf elleriyle kâfirlerin ele geçirilmiş sancaklarını taşıyan savaşçılar, halkın sevinç nidaları eşliğinde Macar başkentine girdi. Askerler daha hızlı yol almak için bütün gereksiz yüklerden kurtulmuşlardı. Ele geçirilmiş arabalar dolusu silah gömülmüş, fazlalık olan atlar ve bütün hayvanlar öldürülmüştü. Genç kral yeminini tutarak şehre yaya girdi. Şatosuna girmeden önce, komutanlarıyla birlikte katedrale gidip Tanrı'ya şükranlarını sundu.

Yalnızca altı ay süren ama Macar tarihine "Uzun Sefer"²⁴ adıyla geçen o tuhaf sefer böylece son buldu.

Göreceli olarak küçük bir Hristiyan ordusunun, Osmanlı topraklarının içlerine kadar cesurca ilerlemesi, kalıcı bir etki yaratmıştı. Güneydoğu Avrupa'daki Hristiyanlar başkaldırmaya başladılar. Her tarafta Osmanlı beylerine karşı isyanlar çıkıyordu. Kısa süre sonra, birkaç önemli kale ve müstahkem şehirdeki Türk garnizonları kovuldu. Ama bütün Balkan halklarının Osmanlı idaresine karşı birleşerek başkaldırdığı sanılmamalıdır. Fethedilen ülkelerdeki Hristiyanlar, haraç ödeyerek dinlerine göre serbestçe yaşama ve gelenekleriyle pek çok kurumlarını devam ettirme hakkını satın alıyorlardı. Haraçların çoğu sultanın hazinesine gidiyordu. Yahudiler de paylarına düşeni ödüyordu. Ayrıca her Hristiyan koyun, keçi ve öküzlerinin sayısına göre mera vergisi ödüyor ve her hasadın onda birini vergi olarak veriyordu. Burgonyalı Bertrandon de la Broquiere'ye göre Murad, 1432 yılında 25 bin dukalık vergi toplamıştı.²⁵ Vergilerini zamanında ve eksiksiz ödeyenler, hayatlarını Osmanlılar'ın gelişinden önceki zamanlardaki kadar rahatça sürdürebiliyordu. En azından on beşinci yüzyılda durum böyleydi.

24 Uzun Sefer, Babinger'in daha önce yaptığı, 1443-1446 arasında geçen olaylara dair incelemesinin başlangıç noktasıdır: "Von Amurath zu Amurath," *Oriens* 3 (1950), 229-265; *A&A* I, 128-157'de yeniden yayımlanmıştır.

25 Bu Burgonyalı gezginin anlatısı, *Le Voyage d'Outremer*'de yayımlanmıştır (ed: Ch. Schefer; Paris, 1892 [Bertrandon de la Broquiere'in *Deniz aşırı Seyahati*, çev: İlhan Arda, İstanbul, 2000]). Thomas Wright'ın yaptığı İngilizce bir çevirisi de vardır: *Early Travels in Palestine* (Londra, 1848), 283-382. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vergi sisteminin ayrıntıları için bkz. "Dijizya" "H. İnalcık), *El*² II, 562-566.

Osmanlı eyaletlerinde rüşvet, gasp, şantaj ve tefecilik daha sonraları belirdi. Böylece hırslı yetkililer halkın kanını emmeye başladılar. Söylenen yalanlar, güvensizlik doğurdu. Ama bu durum ancak on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, yozlaşma döneminde gerçekleşecekti. II. Murad'm zamanında koşullar çok farklıydı. II. Murad, daha önce de belirttiğimiz gibi, adilliği sayesinde düşmanları tarafından bile sayılırdı.

Bu yüzden yeni efendilere başkaldıranlar aslında halk değil, hem topraklarını hem de ayrıcalıklarıyla özgürlüklerini yitirmekten korkan idarecilerdi. Şimdi gerçekleşmeye başlamış olan dramda, Bizans imparatoru VIII. İoannes esef verici bir rol oynayacaktı. Türkler'e karşı savaşan Batılı prensleri desteklemeye söz vermişti. Ama aslında yalan söylüyor, zayıflığını gizlemeye çalışıyordu. Haçlı seferi onda, hanedanının ve zayıflamış imparatorluğunun kurtulacağına dair yeni bir umut uyandırmıştı. Osmanlılar'ı Avrupa'dan kovma düşü, yalnızca Roma'da değil, Bizans'ta da, şimdiki zamanın sefaleti ve geleceğin bariz umutsuzluğu için haklı olarak bir teselli haline gelmişti.

imparator VIII. İoannes kralı Haemus Seferi için kutlamak üzere Buda'ya ilk elçi gönderenlerden biri oldu. Filippo Buonaccorsi (Callimachus),²⁶ Kral Ladislas'm hayatı üzerine yazarken, belki de hafif bir alaycılıkla, "Rhomaea"lıların (Bizanslılar'm), başarmış olan şeyler ve geleceğe dair beslenen umutlar karşısındaki sevinçlerini ifade etmek için dünyevi ile ilahi olanı birleştirerek, bütün dünyaya, Kral Ladislas'm Mahmud Çelebi'nin tutsak edildiği müthiş zaferi kazandığı sırada, Konstantiniyye'deki Makedonya Kapısı'nda beyazlara bürünmüş atlı bir gencin belirdiğini açıklamaktan daha iyi bir yol bulamamış olduklarını yazar. Bu hayalet bir sevinç belirtisi olarak bir süre ortalıkta gezindikten sonra, birdenbire ortadan kayboluvermişti. Bu hayalet haberi ilk başta kaygıyla karşılanmıştı. Çünkü hiç kimse bunu neye yoracağını bilmiyordu. Ama kısa süre sonra o atlının, Bizanslılara harekete geçme zamanlarının geldiğini belirtmek üzere gönderilmiş bir haberci olduğu anlaşılmıştı. Bizanslılar böyle masallarla kendi kendilerini uyutmaya, durumlarının ciddiyetini görmezden, gelmeye çalışıyordu. Çünkü Murad'm Bizans İmparatorluğu'nun geri kalanını fethetme planını, ancak 1422'den beri engin topraklarının başka yerlerindeki faaliyetleri yüzünden ertelemiş olduğu, aklı başında herkes için apaçıktı. On yıl sonra ise (1432) Cenovalılar, Konstantiniyye'ye cesurca ama başarısız bir saldırı düzenlediğinde, Cenovalılar'ın sultanla işbirliği içinde olduğu şüphesi uyandı doğal olarak. Bu da Bizanslılar'm varlıklarını sürdürme şansının iyice azaldığının düşünülmesine yol açtı.

Ama başlangıçta, sanki kaçınılmaz son geciktirilebilirmiş gibi görünüyordu. İmparatorun iki erkek kardeşi, Misistire despotu Konstantinos ile Patras (Balyabadra) despotu Thomas, Mora kıstağının kuzeyinde bir ayaklanma başlattılar. Pindus Dağı'ndaki Eflaklılar Türkler'e karşı ayaklandı. 1443 yazına gelindiğindeyse, Orta Arnavutluk'ta ciddi bir Türk düşmanlığı başgöstermişti. Bu haberleri alan Macar Meclisi'nin, Hristiyanlık'm düşmanlarıyla her şekilde savaşmaya

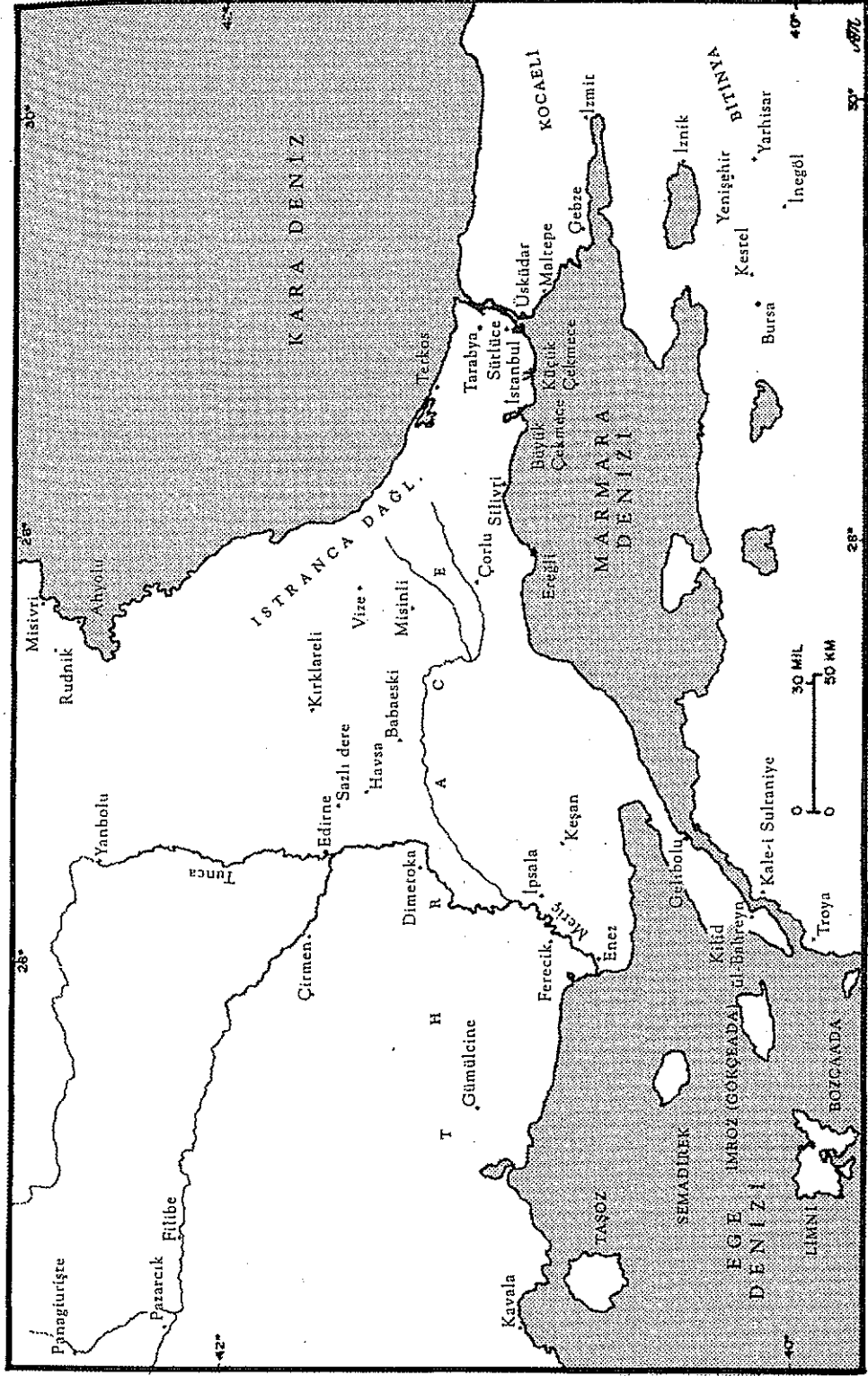
26 P. Callimachi Geminianesis, *Historia de Rege Vladislao, seu clade Vamensi* (August Vindelicorum, 1519).

devam etme kararım alması şaşırtıcı değildir. Papa IV. Eugenius (Condolmieri'de doğmuştu ve Venedik'in yeni aristokrat ailelerinden birine mensuptu), Venedik Cumhuriyeti, Burgonya Dükü Philip ve Dubrovnik, ortak bir donanma oluşturma teklifinde bulundular. Ganimetler önceden paylaşıldı. Ortak düşmanları II. Murad, büyük bir tehlikeyle karşı karşıyaydı.

Asya'da ise, eski düşmanı Karaman Beyi İbrahim Bey, Anadolu'nun içlerine yeni bir saldırı düzenleme tehdidinde bulunuyordu. Sultanın Avrupalı düşmanlarıyla müttefik olduğu belliydi. Karaman savaşının her an patlak verebilecek olması ve Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan'daki kaygı verici gelişmeler, sultanın Batılı güçlerle, özellikle de Macaristan'la hemen barış imzalama girişiminde bulunmasına yol açtı. Hassas görüşmeler sultanın karısı, George Brankovic'in kızı Mara tarafından yürütüldü. Mart 1444'te, Mara'nın elçi olarak gönderdiği Rum bir keşiş gizlice Dubrovnik'e gidip, senatonun ayarladığı bir gemiye binerek Adriyatik'ten Split'e (Spalato) geçti ve buradan atla Macaristan'a giderek despot George ile buluştu. Ama bu, sultanın Batı ile uzlaşma yolundaki ilk girişimi değildi. Önceki Ocak ayında, Kral Ladislas ordusuyla birlikte Sırp topraklarında, sultanın gönderdiği bir ulak: krala Osmanlılar'ın vekillerinin tayin edilmesi ve bir barış ya da ateşkes anlaşmasının ana hatlarını tartışılması teklifini iletmisti. Planlanan anlaşmaya göre, Sırbistan George Brankovic'e geri verilecek ve iki kör oğlu evlerine gönderilecekti. Bu yüzden George Brankovic'in, özellikle de Rum elçinin gelişinden sonra, Nisan 1444'teki Macar meclisi toplantısında sultanın barış tekliflerini desteklemek için çok geçerli nedenleri vardı, çünkü eline eski konumunu ve servetini geri alma fırsatı geçmişti.

Daha sonraki birkaç ay içinde olanları, yakın zamanda bulunmuş bazı mektuplar olmasa hâlâ bilemeyecektik. Bu mektuplar, Anconalı ya da Anconitanuslu Cyriacus olarak tanınan, Ciriaco de' Pizziccolli (doğ. 1391) tarafından yazılmıştır. Daha sonraki on yıl içinde olanlardan söz ederken, bu dikkat çekici kişiye değineceğiz. Güneydoğu Avrupa ülkeleri ile Osmanlı imparatorluğu arasında sayısız yolculuklar yapan Ciriaco'nun amacı, kendi deyimiyle "ölüleri diriltmekti". Yaptığı arkeolojik (ve siyasi) amaçlı yolculuklar, Papa IV. Eugenius tarafından desteklenmişti. Ciriaco, Yunanistan'da tarihi eser ararken, bir yandan da yerel prenslerle bağlantılar kuruyordu. Gezileri onu Konstantiniyye'ye (buraya ilk kez x 1418'de, tacir olarak gelmişti), ayrıca Trakya'ya, Selanik'e, Makedonya'ya, Ege Adaları'na, Girit'e ve Mısır'a götürdü. Gittiği her yerde geçmişin kalıntılarını arıyor, günlük tutuyor ve İtalya'daki arkadaşlarına mektup yazıyordu. Karşısına çıkmayı başardığı Murad, ona Osmanlı İmparatorluğu'nda serbestçe ve gümrüklerle uğraşmadan gezinmesini sağlayan bir berat verdi. Hayatının son yıllarında yaptıkları -1455 dolaylarında Cremona'da öldüğü sanılıyor- hâlâ sırdır. Bugün, Ciriaco de' Pizziccolli'nin aynı zamanda Balkanlar ve Anadolu'da bir takım siyasi misyonlar yerine getirdiğinden eminiz. Ama casus olduğuna dair şimdiye kadar ortaya çıkmış kanıtlar ancak bölük pörçüktür.²⁷

27 Bu İtalyan gezgini hakkında bilgi ve mektupları için bkz. F. Pali, "Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi," *Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumanie* 20 (1938), 9-68. Babinger daha fazla ayrıntılar vermiştir: "Notes on Cyriac of Ancona and Some of His Friends," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 25 (1962), 321-323. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. E. W. Bodnar, *Cyriacus of Ancona and Athens* (Brüksel, 1960).

2. TRAKYA

Ciriaco 1444 başlarında, Mora'ya giderken despot ile imparatorun iki erkek kardeşinin savaş hazırlıkları yaptığını öğrenince çok sevinmişti. Şubat sonunda, Francesco Draperio (Draperio, Cenova tarafından sultan ile çeşitli meseleleri görüşmekle görevlendirilmiş olan, Yeni Foça'da²⁸ -İzmir'in kuzeyinde, Phocaea yakınlarında- şap madenlerine sahip, zengin bir Cenovalı ya da daha doğrusu Galatya'lı tacirdi) ile birlikte Edirne'de, sultanın sarayındaydı. 22 Mayıs'ta o ve Raffaele Castiglione adlı biri, Draperio'yla birlikte Murad'm karşısına çıktılar. Ciriaco, aynı gün Chios'taki (Scio; Türkçe'de Sakız Adası) patronu Andreolo Giustiniani-Banca'ya yazdığı Latince bir mektupta, kabul törenini ayrıntılarıyla anlatmıştır. İtalyanlar içeri girdiğinde, sultan "barbarca bir görkeme sahip muhteşem" bir halının üstünde oturmaktaydı. Etrafı yüksek düzeyde görevlileriyle çevriliydi. Yanında veliahtı Şehzade Mehmed Çelebi oturuyordu. Mektupta daha sonra, önce sultanın damadı Kastamonulu İsfendiyaroğlu İsmail Bey'in, sonra da Francesco Draperio'nun kabul edilişleri kısaca ama canlı bir dille anlatılır. İkisi de pahalı hediyeler getirmişlerdi. Bu mektup sayesinde, genç şehzadenin o sırada babasının yanında olduğunu öğreniyoruz.[^]

Ama Murad'la yapılan bir görüşmenin anlatımından (benzerini Burgonyalı bir şövalye olan Bertrandon de la Broquiere on iki yıl önce yazmıştı) çok daha önemlisi, Ciriaco'nun 12 Haziran 1444'te gerçekleşmiş bir olayı anlatmasıdır. Bu olaya dair elimizde başka kaynak yoktur. O gün Murad dört Batılı elçiyi ağırlamıştı. Elçiler 25 Nisan 1444'te Buda'da Kral III. Ladislas tarafından imzalanmış bir mesajı iletmek için gelmişlerdi.

Bu delege heyetinin başında bir Sırp olan Stojko Gizdavic vardı. Gizdavic, Macar ve Polonya kralının elçisi hüviyetindeydi. Yanında Janos Hunyadi'yi temsilen "Vitislav" diye biri ve Sırp despotu George Brankovic'in iki elçisi vardı. Bunlardan biri Semendire Başpiskoposu Atanasije Frsak, diğeryse despotun bakanlarından biri olan, muhtemelen Bogdan adlı bir adamdı. Bu tuhaf heyete almış atının eşlik etmesi etkileyiciydi. Bir Macar elçi heyetinin başına, mektupta övülmesine karşın hiç tanınmayan bir Sırp'm getirilmesi, Erdel Voyvodası olarak Macar kralının bir kulundan başka bir şey olmayan Janos Hunyadi'yi özel bir elçinin temsil etmesi ve George Brankovic'in elçi olarak en üst düzey devlet ve din görevlilerinden ikisini göndermiş olması çok şaşırtıcıdır.

Sultan elçilerle defalarca görüştü. Her seferinde aynı sırayla kabul ediliyorlardı: Önce Stojko Gizdavic, sonra despotun iki elçisi, son olarak da Janos Hunyadi'nin temsilcisi. 12 Haziran 1444'teki son görüşmede, Murad, Batılı elçilere on yıllık bir barışı garantileyen bir belge verdi. Bu belgede Eflak Prensi Vlad

28 Burada Yeni Foça olarak sözü geçen şehir, 15. yüzyıl başlarında Cenovalılar tarafından kurulmuştu. Birkaç kilometre güneyinde eskiden Eski Foça, şimdi ise yalnızca Foça olarak bilinen yerleşim merkezi vardır. Babinger her iki yer için de bu kısa adı kullanmıştır anlaşılan (bkz. s. 57). Şap ticaretinin tarihi için bkz. Charles Singer, *The Earliest Chemical Industry* (Londra, 1948); özellikle de Foça'daki madencilik için bkz 89-94. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Jacques Heers, *Genes au XVe Steele* (Paris, 1961), 202 ve özellikle de 394 ve sonrası. 29 Ciriaco'nun mektubunun metni için bkz. O. Halecki, *The Crusade of Varna, A Discussion of Controversial Problems* (New York, 1943), ek 3 (dipnot 27'de sözü geçen Pall'm çalışmasından hemen sonra).

Dracul'un Türkler'le olan ittifakının bozulmasının koşullarından da söz ediliyor. Süleyman Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun çavuşu sıfatıyla Buda'ya gidecek ve orada anlaşmanın *recte et fideliter sine aliquo dolo* olarak, yasal bir şekilde ve hilesiz dolapsız onaylanmasını bekleyecekti.[^]

Murad böylece, en azından resmi olarak arkasını sağlama aldıktan sonra, bütün dikkatini kendisi için tehdit oluşturan Konya'daki (Iconium) eniştesi İbrahim Bey'e yöneltti. İbrahim o sıralar Macaristan'la gizli bir anlaşma yapmıştı muhtemelen. Edirne halkı, olacakları korkuyla bekliyordu. Batılı elçilerin gitmesinden kısa süre sonra Konstantiniyye'ye gitmek üzere yola çıkan Ciriaco de' Pizzicollı, 24 Haziran 1444'te Pera'dan Janos Hunyadi'ye bir mektup yazdı. Mektupta, alışıldık bir girişten sonra, 12 Haziran'da Edirne'den gönderilmiş daha önceki bir mektuptan söz ediliyor: "Ey prenslerin en Hristiyan'ı, Adrianopolis'teyken [Edirne] barbarlar tarafından öldürülmek için olanları hafifleterek anlattım." (Mektubunun Türkler'in eline geçmesi kaygısından söz ediyor.) Ardından, "zoraki bir barıştan" açıkça söz ediyor ve Edirne halkının şehrin surlarını sağlamlaştırmakla meşgul olduğunu anlatıyor. Sultan ile maiyetinin, Batılı güçlerle yaptıkları barışa pek güvenmedikleri ortadaydı. Macar kralının yeni bir güneydoğu seferi başlattığı haberi gelince, yalnızca Edirne'nin değil, aynı zamanda Çanakkale Boğazı'ndaki Gelibolu'nun zengin sakinlerinden çoğunun, özellikle de tacirlerin Bursa'ya kaçtığını diğer pek çok kaynaktan, özellikle de Swabiali Meistersinger* Michel Behaim'in bir şiirinden biliyoruz.³¹

Anadolu'daki durum son derece acildi. Yukarıda sözü geçen 24 Haziran tarihli mektupta Ciriaco, Erdel voyvodasına, sultanın Mehmed Çelebi ile güvendiği sadrazamı Halil Paşa'yı Trakya'da (Edirne'de) bırakıp, büyük bir orduyla Çanakkale Boğazı'ndan Asya'ya geçmeyi planladığını söylüyordu.

Bundan açıkça anlıyoruz ki, sultan çıkacağı seferi Haziran ortasından, Ciriaco'nun Edirne'den ayrılmasından önce planlamış ve Rumeli'nin idaresini, sınırsız güvendiği vezirinin, Çandarlı hanedanından Halil Paşa'nın gözetiminde, on iki yaşındaki oğlu Murad'a bırakmaya karar vermişti. Pek çok tarihçi, hatta Türk olanlar bile, Murad'ın o sırada tahtını bıraktığını söyler ama bu kesinlikle doğru değildir. Mehmed Çelebi yalnızca Rumeli bölgesinin saltanat naibi olmuştu, o kadar. Murad 12 Temmuz 1444'te askerleriyle birlikte boğazı geçti ve Avrupa'ya neredeyse üç ay geri dönmedi. Bu süre içinde Rumeli'yi genç Şehzade Mehmed, Halil Paşa ile sert öğretmeni Molla Hüsrev'in danışmanlığıyla yönetti. Kazasker olan Molla Hüsrev, imparatorluğun her iki bölümünde en yüksek tüzel yetkiliydi. Bu yüzden, sadrazamdan sonraki en güçlü kişiydi.

1444'ün yaz aylarında önemli olaylar oldu. Bu olayların bütün ayrıntılarını hâlâ

30 Ciriaco'nun, Murad'ın Batılı delege heyetini karşılamasına ilişkin anlatısı ve barış anlaşmasının metni için bkz. Halecki, ek 4 ve 5.

31 Ciriaco'nun Hunyadi'ye gönderdiği mektup için bkz. Halecki, ek 6. Michel Behaim'in şiiri için bkz. Babinger, "Von Amurath zu Amurath," *Oriens* 3 (1950), 237-238 (= A&A I, 135) ve orada verilen kaynaklar.

* 15. ve 16. yüzyıllarda, şiir ve şarkı besteciliğinde uzmanlaşan Alman loncalarından birinin üyesi- ÇN

bilmiyoruz. Süleyman Bey, Murad'ın elçisi olarak, Vranâs adlı bir Rum'la birlikte Buda'ya gitti. Buda'ya Temmuz ayı bitmeden varmış olsa gerek. Orada nasıl karşılandığı ve görevinin nasıl sonuçlandığı konusunda çeşitli farklı görüşler var.

Yakın zamana kadar genel kanı, Szeged'deki (Segedin) Kral III. Ladislas'm, Temmuz sonunda ya da en geç 1 Ağustos 1444'te, Edirne'de yapılmış anlaşmaya uyacağına yemin ettiği ama bundan yalnızca birkaç gün sonra kâfirlere karşı savaş ilan edip, imzaladığı anlaşmayı ve yeminini bozduğu idi. Ama Polonyalı tarihçi Oskar Halecki, daha önce bazı Polonyalı âlimler tarafından ortaya atılmış olan bir yorumu destekleyerek, Ladislas'm anlaşmayı asla imzalamadığını, anlaşma imzalayanların Murad ile George Brankovic olduğunu, Ladislas'm ise bu anlaşmaya katılmayı kesinlikle reddettiğini söyledi.³² Ayrıca, bu anlaşmayla Sırp despotunun Osmanlılar tarafından işgal edilmiş şehirleri (Semendire da dahil olmak üzere) ve önemli bir kale olan Golubac'ı (Türkçe'de Güvercinlik) [Resim VI], ki bu kale ona son ana kadar verilmemişti, geri aldığı söyleniyor. Sırp tarihçilerine göre despot 15 Ağustos 1444'te gerçekten de imparatorla -yani "sultanla"- bir barış anlaşması imzalamış, bu anlaşmayla Semendire'yi, Kipunovo'yu, Novaberde'yi ve bütün Sırbistan'ı geri almış ve 22 Ağustos'ta Semendire'ye girmiştir. Eğer Polonyalılar bu iddialarını kanıtlayabilmiş olsalar, Sultan'tn Sırp-Macar ittifakını bozmayı (ki kendi türünde benzersiz bir ittifaktır kuşkusuz), böylece Batılı güçlerin yapacağı yeni bir sefere Sırp askerlerinin katılmamasını garantilemeyi başarmış olduğu kanıtlanacaktı. Önceki yıl yapılan "Uzun Sefer"de, Haçlı ordusundaki askerlerin en az üçte biri George Brankovic'e aitti. George ayrıca Türk işgali altındaki engebeli Sırp bölgelerinden geçilmesinde de çok yardımcı olmuştu. Brankovic artık düşman olmadığına göre, sultan despota topraklarını ve kör oğullarını geri verirse gücünden bir şey yitirmezdi. Her halde, Batılı orduların sefere çıktığı gün olarak kabul edilen 20 Eylül 1444'ten çok önce, George Brankovic ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir anlaşma imzalandığı ve Osmanlılar'ın bu anlaşmanın bütün koşullarına uyduğu kesindir.

Polonyalılar'm Ladislas'm yeminini bozmadığı iddiasına karşı, güçlü karşı iddialar öne sürülebilir. Ladislas'm 15 Nisan 1444'te Buda'da yapılan meclis toplantısında, papa elçisi Kardinal Giuliano Cesarini'nin huzurunda, aynı yaz Türklerle savaşmayı sürdüreceğine söz verdiği kesindir. Ama bu onu birkaç gün sonra, barış görüşmelerini uzatmak niyetiyle, sultanın sarayına Stojko Gizdavic'i göndermekten alıkoymadı. Ladislas tam aynı tarihte, Macar kralının Venedik elçisi Giovanni de Reguardati'ye, sultana yeni bir savaş açmakta kararlı olduğunu söyledi. 24 Temmuz 1444'te Bosna kralına, kâfirlere karşı yeni bir sefer başlatmak üzere olduğunu söyledi. Ama ertesi gün, St. James yortusunda, Buda'dan ayrılarak, Süleyman Bey ve Rum Vranâs'la buluşmak ve onlardan sultanın imzalamış olduğu barış antlaşmasını alarak kendi imzasını atmak üzere Segedin'e doğru yola çıktı. Genç kralın bu ikiyüzlülüğünü tamamen çağın ruhuna atfetmek mümkün değildir. Bu kararları kendisinin mi verdiğini, yoksa dış güçlerin, özellikle de

32 Babinger, *The Crusade o/Varra*.adlı kitaptan söz ediyor. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Babinger, "Von Amurath zu Amurath" ve Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I* (Ankara, 1954; TTK: XI. seri-111, no. 6.

Cesarini'nin kuklası mı olduğunu muhtemelen asla öğrenemeyeceğiz. Sultanın teklifini red mi etti, yoksa kabul ettikten sonra anlaşmayı rezilce bozdu mu, 4 Ağustos 1444'te Segedin'de imzalanmış olan anlaşmadan açıkça anlaşılmaktadır. Bu anlaşmada, kral ve lordları, 1 Eylül 1444'ten önce Tuna'yı Orşova'dan geçip, yılın sonundan önce Türkler'i Avrupa'dan atmak için ellerinden geleni yapacaklarına ruhlarının kurtuluşu, Kutsal Üçlü, Bakire Meryem ve Macaristan'ın koruyucu azizleri Kral Stephen ile Kral Ladislas adına yemin ediyordu. Kral ve bütün lordları tarafından imzalanmış olan bu önemli belge hemen Bizans imparatoruna, papalık donanmasının amirali ve Macaristan'la müttefik olan bütün Batılı prenslere gönderildi. Ama Türkler'i kovma niyeti, ciddi bir siyasi projeden çok sofuca bir arzuydu.

15 Ağustos 1444'te Osmanlı İmparatorluğu ile George Brankovic arasında yapılan anlaşmaya -bir barış anlaşmasına eşdeğerdi- gelince, bu anlaşma hakkında elimizde, Sırp tarihçilerinin verdiği bölük pörçük bilgiler dışında pek güvenilir bilgi yok. Despotun bu anlaşmayı imzalamasının nedenlerinden biri de, bir Haçlı seferine katılırsa, henüz yeni geri almış olduğu toprakları sonsuza kadar yitireceğinden korkmasıydı muhtemelen. Bu, sultanla yaptığı anlaşmaya sadık kalmasını da açıklar. Sırp prensin Segedin'den ayrılınca, Türk elçiyle birlikte doğrudan evine dönmüş olması ilginçtir. George Brankovic ile Osmanlı İmparatorluğu Edirne'de kendi aralarında bir barış anlaşması imzalamışlarsa, bu anlaşma, Ağustos'un ilk yarısından daha geç bir tarihte yapılmış olamaz. Bu durumda despot, Şehzade Mehmed Çelebi ve danışmanlarıyla görüşmüş olmalı, çünkü Murad o **siTada** çok uzakta, Anadolu'daydı.

14 Haziran'da, Segedin'deki barış görüşmelerinin tamamlanmasından önce, büyük ölçüde Papa IV. Eugenius tarafından oluşturulmuş olan Haçlı donanması Venedik'ten Osmanlı İmparatorluğu'na doğru yola çıktı. Venedik kadırgaları Alvise Loredano'nun idaresindeydi. Donanmanın tamamıysa, papanın yakın akrabası ve temsilcisi olan Kardinal Francesco Condulmer yönetiyordu. Donanma Çanakkale Boğazı'na çok geç girdiği için, sultanın Anadolu'ya geçmesine engel olamadı. Ama Haçlılar Murad'ın Karaman seferinden sonra Trakya'ya dönüşünü engellemeyi planlıyordu. En azından kardinal, Segedin'e gönderdiği, krala bir an önce yola çıkmasını söylediği mektupta bunu iddia ediyordu. Bu-resmi mektupta "Bu uygun anı değerlendiremezsek, ülkeyi küçük bir orduyla fethedip kâfirleri geldikleri yere göndermek imkânsız hale gelecek. Kral, Hristiyan prenslere verdiği sözü düşünsün ve kendi paylarına düşeni yapmak için ne büyük çabalar sarf ettiklerini unutmasın" deniyordu.

O yaz, başarılı bir Haçlı seferi yapma ihtimali, her zamankinden yüksek görünüyordu kesinlikle. Çünkü Trakya'da neredeyse hiç asker kalmamıştı. Burgonyalı Waleran de Wavrin'e göre,³³ Mehmed Çelebi'nin elinde, Rumeli'ye dağılmış garnizonlar dışında en fazla 7-8 bin asker kalmıştı. Dahası, Edirne'de halkın çoğunu kargaşaya ve paniğe düşüren tuhaf olaylar oluyordu.

Bir İtalyan ve bir Osmanlı kaynağından öğrendiğimize göre, yaz sonunda,

33 Bkz. Halecki'nin monografisi, s. 60 ve s. 68, dipnot 56.

muhtemelen Eylül'de, İran'dan gelen ve kendisini Hurufilik taraftarlarının elçisi olarak tanıtan bir dini fanatik, halktan epey yandaş toplamıştı.

İran'daki Esterabad'da doğmuş, Fazlullah adlı biri tarafından on dördüncü yüzyılın sonunda kurulmuş bir Şii tarikatı olan Hurufilik, kısa sürede Osmanlı İmparatorluğuna yayıldı.³⁴ Dini fikirleri zamanla Bektaşî tarikatındaki dervişlerin çoğu tarafından kabul edildi. Hurufilik doktrinleri muhtemelen bu dervişler aracılığıyla yeniçerilere de yayıldı. Hurufilerin -"harf yorumcuları", bu adı almalarının nedeni, Arap alfabesinin harfleri ile rakamsal değerlerine bazı anlamlar yüklemeleridir- dinsel görüşleri ve özellikle de Anadolu ve Rumeli'deki diğer derviş gruplarıyla ilişkileri yeterince aydınlatılmamıştır. Bunun nedeni, kısmen doktrinlerini ve ayinlerini gizlemeleri, kısmen de karanlık ve zor bir üslupla yazılmış kitaplarının yeterince incelenmemiş olmasıdır.

Şeyh Bedreddin'in ortaya çıkışından beri Rumeli, dinsel huzursuzluklara gebe idi. On yedinci yüzyıla kadar orada, İslam ile Hıristiyanlık arasında bir uzlaşma vaat ederek büyük yandaş toplayan vaizlerin defalarca çıktığını biliyoruz. Şeyh Bedreddin'in böyle bir uzlaşmayı ister gibi görünen, dört bir yana dağılmış müritleri, onun 1416'da Serez'de idam edilmesinden çok sonra Bulgaristan'da faaliyetlerde bulunmayı sürdürdü. 1444 yazında İranlı misyonerin çok sayıda taraftar toplamışında onların da etkisi vardı muhtemelen.

Acem'in, başkentte serbestçe dolaşarak fikirlerini yayabilmesinin, muhafazakâr imanlıları rahatsız etmesi şaşırtıcı değildir. Zamanından önce büyümüş Mehmed Çelebi, onun öğretilerine bizzat ilgi duymuş ve hem onu hem de pek çok yandaşını kişisel koruması altına almıştı. Edirne'deki çoğu sofî soylu, özellikle de kendisi de Acem olan Müfti Fahreddin (sonradan şeyhülislam olacaktı [o sırada şeyhülislamdı]), bunun bir rezalet olduğunu düşünüyordu. Şehirde şimdiden binlerce taraftar toplamış olan bu sapkına karşı harekete geçmeye karar veren Müfti, sadrazamla görüştü. Sonuçta Halil Paşa derviş evine davet etti. Orada kendisinin, yani sadrazamın, onun fikirlerine büyük ilgi duyduğunu söyledi. Yakında bir yerde gizlenmiş olan Fahreddin bütün konuşmayı dinledi. Derviş onun varlığından habersiz, fikirlerini anlatmayı sürdürdü. Özellikle sapkın bir kısma geldiğinde, Müfti saklandığı yerden öfkeyle fırlayıp üstüne atladı. Sapkın kurtulmayı başarıp sultanın sarayına kaçtı. Fahreddin peşinden gitti. İşlerin bu noktaya gelmesi Mehmed Çelebi'nin canını sıkıymış olsa gerek. Çünkü önceden koruduğu adamı bu kez Müfti'ye teslim etti. Acem'in sonu gelmişti. Müfti, camiye gidip orada toplanmış olan cemaate öfkeli bir konuşma yaptı. Tehlikeli kâfiri idam yerine götürmelerini, onun öldürülmesine yardım edenlerin öbür dünyada ödüllendirileceğini söyledi. Acem, namazgâha götürüldü. Bu arada öfkeli kalabalık oraya odun yığılmıştı. Onu yaktılar. Acem, muhtemelen yanmadan önce ölmüştü zaten. Bir söylentiye göre, Müfti ateşi bizzat odunla beslerken sakalı tutuşmuş. Acem'in müritleri de yakıldı.

Osmanlı kaynaklarında yazılanlar doğruysa, yani sadrazam bu sapkınlıklar karşısında kapıldığı öfkeyi dile getirmekten, şehzadeyi kızdırmaktan korktuğu

34 Hurufilik tarikatının kurucusu için bkz. "Fadl Allah Hurûfî" (Abdiilbaki Gölpınarlı), *El'* II, 733-735. Ayrıca bkz. dipnot 10.

için kaçındıysa ve Müfti'den kaçan Acem, veliahtın sarayına girerek kurtulduysa, bundan anladığımız şey, Mehmed'in çocukken bile İranlılar'ı ve özgür düşünenleri sevdiğidir. Bu özellikleri sonraki yıllarda hem tutucu din adamlarını hem de yerel halkı öfkeliendirecekti. Bu durum, aynı zamanda o genç saltanat naibiyle Murad'ın atadığı danışmanları arasındaki ilişkilerin o zamanlar bile gergin olduğu gösterir. Bu gerginlik kısa süre sonra patlak verip, açık bir çatışmaya dönüşecekti.

Gerçekleşen tek tehlikeli olay bu değildi. Birkaç hafta sonra yeniçeriler ulufelerinin artırılmasını istediler. Talepleri reddedilince ayaklandılar. Sarayın çok sayıda kısmını ateşe verdiler. Alevler yaz sıcaklığında hızla yayıldı. Değerli mallarla dolu olan merkez pazarı sardı. Kısa süre sonra ise Taht el-Kale'yi (Kale Altı) kül etti. Başka pazarlar da yandı. Bu pazarların başdenetçisi Hoca Kasım ile bazı kâtipleri öldü. Ahşap evlerden oluşan şehrin büyük kısmı birkaç saat içinde yanıp kül oldu. Pek çok insan hayatını kaybetti. Mal kaybı, ki bunlar imparatorluğun dört bir tarafından getirilmişti, muazzamdı. Askerler özellikle Mehmed Çelebi'nin başdanışmanı Hadım Şihabeddin Paşa'ya öfkelenmişti. Şihabeddin Paşa saraya sığınarak canını kurtardı. Gözü dönmüş yeniçeriler takipten vazgeçip Buçuk Tepe'de toplanarak, halkı dehşete düşüren korkunç tehditler savurdular. Şehzade sonunda gündeliklerini yarım akçe arttırmayı kabul ederek, bu sırada dışı isyana son verdi. Osmanlı aileleri ile Hristiyan mühtediler arasındaki gerilim göz önüne alındığında, Halil Paşa'nın -belki de şehzadeye gözdağı vermek için- yeniçerileri, bütün köklü Türk aileleri tarafından nefret edilen nüfuzlu bir adam olan Şihabeddin Paşa'ya karşı kışkırtmış olduğu düşünülebilir.^{-^}

Halil Paşa ile Mehmed Çelebi arasındaki ilişkinin son derece gergin olduğu kesindir. Bu iki adamın gelecekte ülke işlerini görmek konusunda verimli bir ortaklık kurabilmeleri beklenemezdi.

Bu arada Haçlı ordusu ağır ağır, güçlkle ilerliyor, Bulgar şehir ve kalelerindeki Türk garnizonlarıyla çetin savaşlar yapı yapı Karadeniz'e doğru gidiyordu. Kıyı şeridini takip ederek rahatça Konstantiniyye'ye ulaşmayı umuyorlardı. Şehir, papalık donanması tarafından korunuyordu. Murad, askeri becerisi sayesinde Karamanlılarda yaptığı savaşı, belki beklediğinden de çabuk kazanmıştı. İbrahim Bey daha fazla direnmenin boşuna olduğunu bir kez daha anlamış, Karamanlı Molla Sarı Yakup'un aracılığıyla, sultanla hemen bir barış anlaşması imzalamış, hatta ona asker yardımı yapmayı önermişti.^{-^}

Zafer tam' zamanında kazanılmıştı. Sadrazam muhtemelen Anadolu'daki ordugâha ulaklar göndererek, sultana genç oğlunun başkentteki olaylarla başa çıkmaktan da, işgalcilere direnmekten de âciz olduğunu bildirmişti. İbrahim

35 1444 yılının olayları, Babinger'in ve İnalcık'ın eserlerinde daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır (bkz. yukarıda dipnot 32). II. Mehmed'in yeniçerilere vermeyi taahhüt ettiği artış yaklaşık yüzde ondur. Ayrıca bkz: Aşağıda, 2. bölüm, dipnot 93. Osmanlı gümüş paraları için bkz. "Akçe", H. Bowen, *El*² s: 317-318.

36 İbrahim'in Osmanlılarla yaptığı barış anlaşması hakkında bkz. 1. H. Uzunçarşılı, "Karamanoğulları devri vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman imareti vakfiyesi," *Belleten* I (1937), özellikle de 120 ve sonrası.

Bey'in teslim olmasından sonra Murad hemen ordularıyla kuzeye yöneldi. Ekim başında Çanakkale Boğazı'na ulaştığında, boğazın Hristiyan donanması tarafından ablukaya alınmış olduğunu gördü. Murad'ın emrinde 40 bin kadar asker vardı. Batılılar ise, korktukları ve bir sürü yalan söylenti işittikleri için, bu sayıyı 100 bin civarında tahmin ediyordu.

Sonunda sultanın ordusu Avrupa yakasına gece vakti Konstantiniyye'den, Boğaziçi'ndeki Anadolu Hisarı yakınlarından geçti. Elimizdeki kaynaklarda, bu tuhaf geçişe dair birbirinden çok farklı çeşitli anlatılar var. Ama "kâfirlerin" Hristiyanlar'dan yardım aldığı, onlardan para karşılığında tekne, hatta silah satın aldığı kesin gibi görünüyor. Papa IV. Eugenius, Ekim'de" yayımladığı bir bildiriye, bu gibi suçlardan mahkûm edilen herkesin aforoz edileceğini belirtmek gereğini duyuyor.³⁷ Khalkokondilas'tan öğrendiğimize göre, Çanakkale Boğazı'nın girişinde demir atmış olan papalık donanması, kopan şiddetli bir fırtına yüzünden Marmara Denizi'ne girememişti. Bu doğru olabilir. Ama muhtemelen Cenovalı ve hatta belki Venedikli kaptanların sultana yardım ettiğini düşünmek için geçerli nedenler vardır. Sultanın Avrupa'ya ayak basan her asker için bir altın vaat ettiği söyleniyor. Bütün bunlar muhtemelen Ekim'in ikinci yarısında oldu. Sultan yolda Trakya ordusundan geri kalan kuvvetlerin kendisine katılmasıyla güçlenerek, hızla Edirne'ye doğru ilerledi. Bizans imparatoru, kendisine asker vermesi için ulaklar gönderilmiş olmasına karşın, bundan kaçınıp yana çekildi. Sultanın düşmanlığını kazanmak istemiyordu. Macarlar'ınkini kazanmayı ise hiç istemiyordu. Savaş Murad'ın aleyhine dönerse, Macarlar'm yardımı gerekecekti.

Sultan başkentte oğluyla görüştü ama orada fazla kalmadı. Askerlerini ilerlemeye zorlayarak kuzeye, Vikiya'ya gitti. Yedinci günde Varna'da, Hristiyanlar'dan yalnızca birkaç kilometre uzakta ordugâh kurdu. Güçlü ayışığı sayesinde Hristiyanlar civar tepelerden bakınca Osmanlı ordusunu görebiliyor ve ordugâh ateşlerinin sayısına bakarak gücünü tahmin edebiliyordu. Hristiyanların durumu son derece kritikti. Osmanlılar geri çekilme yollarını kesmişti. Arkalarında yalnızca Varna şehri ve Karadeniz vardı. Donanma görünürlerde yoktu. Karadan ise tek kaçış yolları, geçilmesi çok güç olan Dobruja (Dobruca) idi. Janos Hunyadi bir meydan savaşı yapmaya karar verdi. 10 Kasım 1444 sabahı, ordusunu engembeli arazide savaş düzenine sokmayı, güçlülükle de olsa başardı. Batıda, karşılığında 80-100 bin kişilik Osmanlı ordusu savaş düzeninde duruyordu. Osmanlıların sayısı Hristiyanlar'ınkinden neredeyse dört kat fazlaydı. İki ordunun arasında yalnızca küçük bir çukurluk vardı. Ordular neredeyse üç saat o açık havada, karşı karşıya, kımıldamadan durdu. Sonradan birden batıdaki dağlardan bir fırtına koptu. Hristiyan ordusunun üstüne sert bir rüzgâr esti. Kısa sürede, Aziz George'un sancağı dışındaki bütün sancaklarını ve flamalarını paramparça etti. Bu kötü bir alamet olarak yorumlandı. Osmanlılar, sayıca üstün olmalarına karşın, belki de düşmanın gücünden emin olmadıklarından, ilerlemeye başlamadan önce uzun süre bekledi. Sonunda, sabah dokuzda, akıncılar ve azaplar³⁸ ilk sal-

37 Bkz. Gill, *Eugenius W*, 155.

38 Dağınk süvari ve piyade güçleri hakkında bkz. "Akindji" (A. Decel) ve "Azab" (H. Brown), *El* 1,340 ve 807.

diriyi başlattı. Ardından ciddi bir saldırı geldi. Macarlar büyük bir cesaret ve ustalıklarla direndi. Akıncılar yenildi. Ama kendilerini savaşa kaptırmış olan Macar liderleri, sultanın kız kardeşi Selçuk Hatun'un kocası, Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa'nın sipahileriyle birlikte, savaşı Macar ordusunun sağ kanadına saldırmak üzere yaklaştığını fark etmediler. Bu kanat dağıldı. Geride yalnızca *Wagenburg*'u³⁹ koruyan birkaç yüz atlı kaldı. Az sonra Kral Ladislas ile Janos Hunyadi güçlü bir saldırı düzenlediler. Bu saldırıda üç bin sipahi ve liderleri Karaca Paşa öldürüldü. Bu arada Rumeli sipahileri Hristiyan ordusunun sol kanadını zorluyordu. Haçlılar'ı kurtaran Janos Hunyadi oldu. Kralı askerleriyle birlikte eski yerine, ordunun ortasına dönmeye ikna etti. Kendisi de hızla sol kanadın yardımına koştu. Türk ordusundaki yeniçeriler yerlerini korudu. Ordunun geri kalanı ise dağılıp güneye, Edirne'ye ve Gelibolu'ya doğru kaçmaya başladı.

O zaman Kral Ladislas, savaşçı ruhunun ve Polonyalı şövalyelerinin Hunyadi'nin başarılarını kıskanmasının etkisiyle, bir hata yaptı. Hunyadi ile yaptığı anlaşmayı bozdu. En iyi süvarilerinden oluşma yalnızca 500 askerle, sultanın piyadelerine saldırmaya karar verdi. İlk saldırısı başarılı da oldu. Zaferden umudu kesmiş olan sultan kaçmak üzereydi. Yeniçeriler -en azından Bizans vakayiname yazarı Khalkokondilas'a göre- sultanın kaçmasını önlemek için atını zincirlemişti. Ortada neyin söz konusu olduğunu çok iyi bilen her iki taraf da, koşulların zorlamasıyla vargüçleriyle savaşıyordu. Ama Hunyadi'nin askerleri uzun süre savaştıkları ve takibe geçtikleri için dağılmıştı. Hunyadi onları yeniden bir araya getirecekti ki, kralın öldüğü haberi geldi. Kral atından düşünce, Morali yeniçeri Hoca Hızır kafasını kesip sultana götürmüş, sultan bu kelleyi bir sırığa geçirtip savaş meydanında gezdirmişti. Bu görüntü yalnızca o zamana kadar cesurca savaşmış olan askerlerin değil, Hunyadi'nin bile paniğe kapılmasına yol açtı. Gece olunca hemen savaşa son verildi. Savaşı kazananlar da, kaybedenler de kimin kazandığından emin değildi. Osmanlı ordusu ordugâhına düzen içinde geri dönerken, Hristiyanlar dört bir yana doğru panik içinde kaçıyorlardı. Sonuna kadar cesurca savaşmış olan Kardinal Cesarini de kurtuluşu kaçmakta buldu. Onu bir daha gören olmadı. Nerede ve nasıl öldüğü bilinmiyor. Kaynaklarda bu konuya ilişkin söylenenler birbiriyle tamamen çelişiyor.

Hristiyan ordusundan geri kalanlar, günlerce Tuna'ya doğru yürüdü. Çok azı evlerine ulaşabildi. Ordunun çok uzaklara kadar dağılmış olan askerleri, bu son Haçlı seferinin tamamen başarısız olduğu haberini yaydı. Hunyadi birkaç sadık adamıyla birlikte Eflak'a ulaştı. Hemen Macaristan'a doğru yola çıktı. Ama yolda, ona karşı eski bir kını olan Vlad Dracul tarafından tutsak edilerek bir süre alıkonuldu. Ama Dracul onu sonunda serbest bıraktı. Hatta armağanlar bile verdi.

39 Rus kökenli olduğu sanılan *Wagenburg*, yan yana dizilmiş ve üstlerine ya da aralarına sağlam kalkanlar konulmuş arabalardan oluşma bir savunma hattıydı. Oklu süvari saldırılarına karşı kullanılırdı. *Wagenburg* ve on beşinci yüzyıl savaşlarındaki yeri hakkında bkz. Charles Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages* (Boston ve New York, 1923) II, 363 ve devamı.

40 Vlad savaşa şahsen katılmamıştı. Hunyadi ile ilişkileri ve Varna'nın Romen arka planı hakkında bkz. Radu Florescu ile Raymond T. McNally, *Dracula* (New York, 1973), 38. Kardinal Cesarini hakkında bkz. Gill, *The Council of Florence*, 328-333.

Savaşın ertesi gününde, Osmanlılar hâlâ düşmanlarının niyetlerinden emin değildi. Uzun süre, Hristiyanların saklanıp onlara tuzak kurduğundan korktular. Kararsızlığa düşen Murad, orada üç gün kaldı. Sonunda Türkler terk edilmiş *Wagenburg*a saldırdı. 150 yüklü arabayı kolayca ele geçirdiler. Bunun üzerine Rume- li Beylerbeyi Davud Bey, Tuna'ya kadar olan bölgeyi iki gün iki gece boyunca tarayıp yakaladığı her Haçlı'yı öldürdü. Sultanın ordugâhına ganimetlerle döndü. Osmanlılar'ın verdiği kayıp muazzamdı: Söylentilere göre 30 bin asker, yani ordunun üçte biri ölmüştü. Ölenler arasında en iyi askerleri (örneğin Karaca Paşa) vardı. Sultan Murad, en yakın dostlarından biri olan Azap Bey (sonradan adına Bursa'da bir cami yaptıracaktı) ile savaş meydanını gezdi. "[Hristiyanlar'ın] hepsinin genç olması ne tuhaf, değil mi? Aralarında kır sakallı tek bir kişi bile yok" dediği, Azap Bey'in de "Kır sakalları olsa, bizimle savaşmaya kalkmazlardı" diye karşılık verdiği söylenir.

Sultan, Macarlar'ın ilk saldırısı karşısında kaçan kumandanlarına ağır cezalar verilmesini emretti. Bunların en suçlu görülenleri idama mahkûm edildi. Diğerleriye kadın kılığında asker ordugâhlarında gezdirilecek, askerler tarafından alay edilecekti. Bu ağır cezaların uygulanmasını vezir engelledi.

Murad, İslam dünyasındaki bütün hükümdarlara mektuplar göndererek, zafer kazandığını bildirdi. Memlûk Sultanı Çakmak'a, "demirden adamları yendiğini" göstermek için, savaşta ele geçirilmiş yirmi beş süvari zırhı gönderdi.

Yalnızca Osmanlı tarihinin değil, bütün Batı tarihinin de en önemli olaylarından biri olan Varna Savaşı böylece sona erdi. Hristiyanlar'ın Osmanlılar'ı Avrupa'dan kovma umuduna ağır bir darbe indirilmişti. Bunu takip eden yıllarda, Avrupalı Hristiyan dünyasının üstüne bir karamsarlık çöktü. Haçlı ordusunun yenilmesine, Kral Ladislas'ın Segedin'de ettiği yemini bozmasının yol açtığı, Tanrı'nın bunu cezalandırdığı söyleniyordu. Bizans İmparatoru VIII. İoannes, bu felaketi haber alınca hemen komşusu sultanla arasını düzeltmeye girişti. Ona değerli hediyeler gönderdi. Papanın etkisi azalmıştı. Eskiden, George Castriota'nın (Skanderberg, İskender Bey) Arnavut askerleriyle birlikte Haçlılar'ın yardımına koştuğuna ama George Brankovic'in Murad'a yardım edip, dağ geçitlerini tıkadığına ve İskender Bey'e geçit vermediğine inanılırdı. Ama yakın zamanda yapılan araştırmalar bunun doğru olmadığını gösterdi.⁴¹

Türkler'i yenme umudu, yalnızca Yunanistan'ın güneyinde hâlâ sürüyordu. Azimli Konstantinos Palaiologos, Murad'a açılan bu savaşta Macaristan ile Venedik'i hiç duraksamadan desteklemişti. Amacı kışağın kuzeyinin hâkimiyetini Türkler'in ve Atina'daki Floransalılar'm elinden alarak Yunanlılar'a geri vermekti, tıpkı on dört yıl önce Mora'da yapmayı başardığı gibi.⁴²

Murad, Varna'dan sonra Edirne'ye döndü. Orada ilk işi savaşta ölen bacanağı Karaca Paşa'yı gömdürmek ve Anadolu Beylerbeyliği'ne Arnavut Özgür'ü atamak

41 İskender Bey ile Hunyadi'nin rolleri konusundaki son bulgular için bkz. F. Pali, "Skanderbeg et l'anco de Hunedoara," *Revue des etudes sud-est europeennes* 6 (1968), 5-21.

42 Türk egemenliğine karşı Yunanistan'ın başka yerlerdeki direnişler hakkında bkz. Apostolos Vacalopoulos, "A Revolt in Wester Macedonia: 1444-1449," *Balkan Studies* 9 (1968), 375-380.

oldu. Varna'da Kral Ladislas'ı öldürerek savaşın kaderini değiştiren yeniçeri Hoca Hızır'a Rumeli'de görkemli malikâneler verildi. Murad, Macar kralının bal dolu bir küçük fıçının içinde korunan kellesini Bursa'ya gönderdi. Sevinç içindeki halk, o korkunç armağanı beklemek için şehir kapılarında toplandı. Nilüfer Çayı'nda, özenle yıkanmış olan kafatası, eski Osmanlı başkentinde bir mızrağın tepesinde muzafferce gezdirildi. Bütün bunlar Kasım'm son haftalarında oldu.

Hemen ardından, 1444 Kasım'ının sonunda ya da Aralık'mın başında, hayatının kırkinci yılında olan II. Murad, nedenleri muhtemelen asla öğrenilemeyecek bir şey yaptı: Birden tahttan inmeye ve yerini oğlu Mehmed Çelebi'ye bırakmaya karar verdi. Oysa oğlu geçen yaz saltanat naipliğini becerememişti. Murad vezirlerinin, özellikle de sadrazamı Halil Paşa'nın itirazlarına kulak asmadı. Yanma en çok güvendiği birkaç adamını (aralarında ikinci veziri İshak Paşa ile şarabdârı Hamza Bey de vardı) alarak başkentinden ayrıldı ve Anadolu'ya geçti. Orada Menteşe, Saruhan ve Aydın bölgelerini kendine ayırmıştı. Saltanat sonrası hayatını güzelliğiyle meşhur Manisa'da geçirmeye karar verdi. Artık sultan olan oğlu, kısa süre burada valilik yapmıştı. Oğlunun özel danışmanları olarak yine sadrazam Halil Paşa ile kazasker Molla Hüsrev'i seçti. Her ne kadar Venedikli kaynaklarda Mehmed'den bir "Avrupa sultanı" olarak söz edilse de, o zamanlar daha on üçünde bile olmayan Mehmed'in Osmanlı devletinin tek hükümdarı olduğu ve Murad'ın görevini bıraktığı kesindir.

Murad'ın tahtından ansızın vazgeçmesinin nedenlerini aramak boşunadır. Yine de Murad'ın, çoğu tarihçinin iddia ettiğinin tersine, hayattan bezip inziva'ya çekilmek istemediğini düşünebiliriz. Görünüşe göre Murad'ın hükümdarlığı sırasında büyük iç sorunlar yaşanmıştı. Bunlar kısmen eski Türk soyluları ile devşirmeler ya da dönmeler arasındaki düşmanlıktan kaynaklanıyordu. Murad, genç Mehmed Çelebi'nin bu zorluklarla başa çıkamayacağını biliyordu mutlaka. Sadrazamı Halil Paşa'nın devlet idaresi konusundaki becerisine güvenmese, böyle ciddi bir adım atmaya kalkışmazdı herhalde.

Murad, Manisa'ya giderken yolda birkaç gün Bursa'da kaldı. Bu şehre karşı hep özel bir sevgi beslemişti. Orada ataları görkemli türbelerin içinde yatıyordu. Orada kardeşleri ve oğulları ölüm uykusundaydı. O da zamanı gelince Bursa'ya gömülmek istiyordu. Elimizde H. 848 yılında (Nisan 1444-Nisan 1445) Bursa, Amasya ve Tire'de (Aydın Eli) basılmış, Murad'ın adını taşıyan bakır ve gümüş paralar var. Bunların niye o sırada basıldığını bilmiyoruz. Genç Sultan Mehmed'in adını taşıyan ilk gümüş ve bakır paralar da o yıl -yani en geç 1445'in ilk dört ayında- Edirne, Selçuk, Amasya, Bursa ve Serez'de basıldı. Onun adına hutbe okundu.⁴³ Sikke bastırma ve Cuma namazında adı okunma ayrıcalıkları, Müslüman hükümdarlara tanınmış iki başlıca imtiyazdı. Ocak 1445'te, imparatorluğun doğu ve güneyindeki Müslüman beylere gönderilen resmi mektuplarda (bunların içeriği kısmen elimizde bulunmaktadır), genç sultanın tahta geçtiği bildiriliyor ve kendisinin onlara karşı iyi niyet beslediği temin ediliyordu.

43 Murad'ın Serez ve Edirne'de yaptırdığı gümüş akçelere bir örnek için bkz. Pere, *Osmanlılar'da Madeni Paralar*, 84, #63 (ve resim 5); Mehmed'in yaptırdığı ilk paralar için bkz, 90, #84 ve 91, #90 (ve resim 7).

Bu beklenmedik hükümdar değişikliğinin Hıristiyan dünyasındaki etkileri, elimizdeki kayıtlardan ya da belgelerden pek anlaşılmıyor. Haçlılar'm Varna'da uğradığı ağır yenilgiyle moralleri bozulan Hıristiyan liderler, koşullardaki yeni değişiklikleri bir süre fark edememiş olmalılar. 1445'in sonuna kadar, pek çok kişi o felaketin haberine ve özellikle de genç Macar kralın öldüğüne inanmayı reddetti. Aslında hâlâ sağ olduğu ve İspanya'da bir yerlerde inzivaya çekildiği söylentisi yıllarca konuşuldu.

Venedik, yeni durumu fark eden ilk Batılı güç değildi muhtemelen. Ama görünüşe göre durumu en gerçekçi değerlendiren onlar oldu. Çünkü Venedik Cumhuriyeti kısa süre sonra II. Mehmed'le anlaşmak için harekete geçti. Venedik, papalık tarafından II. Murad'ın Asya'dan Avrupa'ya geçmesine izin vermekle suçlanınca, 1445 Mart'ının ortalarında kendini savunmak zorunda kaldı. Venedik Cumhuriyeti'nin verdiği cevap, Türkler'le savaşmak için ellerinden geleni yaptıkları, Eğriboz, Arnavutluk ve diğer Venedik bölgelerine hâlâ yapılmakta olan Türk akınlarına karşın onları durdurmaya çalıştıklarıydı. Ayrıca Venedik gemilerindeki tayfaların ağır kayıplar verdiği eklendi. Birkaç hafta sonra, 4 Nisan'da senato, geçmişini ve bugününü yine aynı iddialarla savundu ve ayrıca, Cenova ile diğer Hıristiyan müttefiklerin Türkler'le çoktan barış yapmış olduğuna dikkat çekti. Belgede, bu yüzden, Venedik Cumhuriyeti de çok yakın zamanda siyasal zorunluluklar yüzünden sultanla resmi bir barış anlaşması imzalamak zorunda kalırsa, buna kimsenin şaşırması gerektiği yazıyordu. Senato 26 Nisan'da Papalık'a bir mesaj göndermeye, papanın Ege'deki birleşik donanmaya daha fazla para ayırmayı reddettiğine ve diğer Avrupa devletlerinin Osmanlılar'la çoktan barış anlaşması imzalamış olduğuna dikkat çekmeye, Osmanlılar hâlâ Eğriboz'a, Yunanistan'daki diğer Venedik yerleşim merkezlerine ve Arnavutluk'a saldırıyı sürdürdüğü için, Venedik'in de diğer Batılı devletlerin izlediği yoldan gitmek zorunda olduğunu belirtmeye karar verdi. Senato bu mesajı oya koydu. Gönderilmesi ezici bir çoğunlukla kabul edildi (doksan bir kabul, iki ret oyu verilmişti ve yalnızca iki üye oylamaya katılmamıştı). Böylece Türkler'le barış görüşmelerine başlanması projesi kabul edilmiş oldu.

11 Mayıs 1445'te, Venedik amirali Alvise Loredano'ya, sultanla barış imzalanana kadar boğazlarda kalması talimatı verildi.⁴⁴ Makul ve uyutabilir bir barış anlaşmasının imzalanabileceği umuluyordu. Bizans sarayındaki Venedik elçisi (*bailo*, balyoz) Andrea Foscolo'nun tavsiyesi uyarınca, "Avrupa sultanı"na Venedikliler'in onun idaresindeki bölgelerde serbestçe ticaret yapabilmesi ve daha sonra yapılacak barış görüşmelerinde 4 Eylül 1430'da Gelibolu'da Murad ile Silvestro Morosini arasında imzalanmış anlaşmanın yenilenmesi konularını konuşmak üzere uygun bir aracının gönderilmesine karar verildi. Ancak o küçük düşürücü haraç verme koşulu mümkünse kaldırılmalıydı. Ayrıca o "Türk", barış anlaşmasını babasına onaylatmaya söz vermeliydi. Bu koşuldan anlaşılıyor ki, poli-

44 Bu tarihte Venedik'ten verilen talimatların özeti için bkz. F. Thiriet, *Regestes des deliberations du Senat de Venise concernant la Romanie* III (= *Documents et Recherches* IV, ed: Paul Lemerle, Paris, 1961), 124.

tik açıdan kurnaz Venedikliler, Asya sultanı olarak kabul ettikleri eski sultanı, tahtından inmiş olsa bile hâlâ önemli biri olarak görüyordu.

Senatonun verdiği bu önemli karara uyan Andrea Foscolo, muhtemelen Pera'da oturan zengin ve kurnaz bir tacir olan Aldovrandino de' Giusti'yi (Zusti) aracı olarak Edirne'ye gönderdi. Barış anlaşmasının metni 23 Şubat 1446'da imzalandıktan sonra 9 Mart tarihli bir mektupla birlikte Venedik'e gönderildi. Venedik Doçu Francesco Foscari'ye gönderilen ulak, Mehmed'in "kölesi", ulûfecibaşı Yunus Karaca idi. Yunus Karaca'nın yanına, sultanın Yunan elçilik kançılaryası kâtibi ve kendisi de şüphesiz bir Rum olan Dimitri verildi. Anlaşma Rumca yazılmıştı. On beşinci yüzyılda sultanların Slav devletlerine gönderdikleri resmi mektupları Slavca, Batı devletlerine gönderdiklerini ise Rumca yazdırmaları âdetlendi. Sultan elinde sırf bu nedenden dolayı kurulmuş Yunan ve Slav elçilik kançılaryaları bulundururdu. Venedik devlet arşivinde bulunan bu Rumca belge, II. Mehmed'in ilk saltanatından günümüze kalabilmiş tek belgedir muhtemelen. Bu metin, 1430'da II. Murad tarafından imzalanmış barış anlaşmasına çok benzer.⁴⁵

Mehmed, şüphesiz bilge ve deneyimli danışmanlarının etkisiyle, Batılı güçlerle kârlı bir anlaşma imzalamaya hazırlanırken, babası Manisa'da inzivaya çekilmiş, huzurlu ve keyifli bir hayat sürüyordu. Orada 1446'nın ilk aylarında olan olayları, Ciriaco de' Pizzicollini'nin arkadaşlarına Manisa civarından yazdığı mektuplardan öğreniyoruz. O yorulmak bilmez gezgin, Kiklad Adaları'nda ve Girit'te gezdikten sonra Anadolu'ya gitmişti. Ocak 1446'da Anadolu'da olduğunu biliyoruz. 13 Mart'ta, Dük I. Dorino Gattilusio'nun konuğu olarak Midilli (Mytilini) adasındaydı. Oradan Sakız'daki Andreolo Giustiniani'ye yazdığı mektupta, Osmanlılar'ın bu adaya saldıracağından korkan arkadaşına içini rahat tutmasını söylüyordu. Ciriaco, planladığı gibi Konstantiniyye'ye geri dönmek yerine, Mart sonunda Manisa'ya gitti. 7 Nisan 1446'da, tekrar İzmir civarındaki Foça'daydı. Foça, Cenova şap ticaretinin ana merkeziydi. Arkadaşı Francesco Draperio bu ticarette başı çekiyordu. Ciriaco'19 Nisan'da Draperio'yla birlikte Manisa'ya gitti. Draperio, Ciriaco'nun II. Murad'dan yukarıda söz geçen beratı almasına yardım etti. Sultanla Paskalya Pazarı'nda (17 Nisan 1446) görüştüler. Ciriaco üç gün sonra Giustiniani'ye gönderdiği bir mektupta, çok iyi ağırlandıklarını ve görüşmenin, elçilerle yapılan görüşmelerde âdet olduğu üzere taht odasında ya da arz odasında değil, sultanın özel odasında yapıldığını yazar.

Aradan üç hafta bile geçmemişti ki, 5 Mayıs 1446'da Murad inzivaya kapandığı sarayından ayrılıp dört bin savaşçıyla birlikte Avrupa'ya doğru yola çıktı. Ciriaco bundan, 11 Mayıs'ta Foça'dan Giustiniani'ye gönderdiği bir mek-

45 Bu belge Babinger ve F. Dölger tarafından "Mehmeds II, frühester Staatsvertrag (1446)," *Orientalia Christiana Periodica* 15 (1949), 225-258'de ele alınmıştır. Ayrıca bkz. A. Bombaci'nin makaleleri, "Due clausole del trattato in greco fra Maometto II e Venezia, del 1446," *BZ* 43 (1950), 267-271 ve "Nuovi firmani greci di Maometto II," a.y. 47 (1954), 298, dipnot 3. Bu dönemdeki olayların belgeleri için yine bkz. Babinger, "Von Amurath zu Amurath," 255-259 (=A&A I, 148,151).

tupta söz eder. Sultanın, oğlu "Ciabaly"nin (Mehmed Çelebi) acil çağrısına uyarak Edirne'ye gittiğini söyler.⁴⁶

Aslında Murad'ı tahta çağıran Halil Paşa'ydı kuşkusuz. Genç sultanın imparatorluğu idare edemeyeceğini düşünmüş olmalıydı (buna niye inandığını bilmiyoruz). Ama anlaşılan Ciriaco bunu bilmiyordu. Bunu bilmemesi şaşırtıcı, çünkü Murad'ın Trakya'ya geri dönüş yolculuğu sırasında Ciriaco ve Draperio onunla üç gün geçirip, Murad'a Bergama'nın (Pergamum) ötesine, Midilli Adası'nın karşısındaki sahilde bulunan Ayazmend'e (Altınova) kadar eşlik ettiler. Sultan burada kuzeye, Bursa'ya yönelirken, iki arkadaş Foça'ya geri döndü. Mektuba göre, Ciriaco daha sonra sultanın peşinden Avrupa'ya gitmeyi planlıyordu.

Sonraki yıllarda Türk sarayında yıllarca II. Mehmed'in tutsağı olarak kalacak olan ve dönemin olaylarını yakından takip eden bir başka İtalyan'ın -Vicenzalı Gian-Maria Angiolello (1451-1525), bir Türk tarihi kitabı yazmıştır (*Historia turchesca*)⁴⁷- söylediğine göre, genç Mehmed Konstantiniyye'ye saldırmayı planlıyor, vezirleri ise buna karşı çıkıyordu. Bütün bu olayları bölük pörçük ve çarpıtılmış bir biçimde anlatan Osmanlı vakanüvisleri, Murad'ın ansızın Edirne'ye girişini son derece duygusal bir biçimde aktarırlar. Bu anlatılar Khalko-kondilas gibi Bizanslı tarihçileri de etkilemiştir. Ancak onun versiyonuna göre, Murad'ın Edirne'ye gelmesinin beklendiği günde, Halil Paşa genç Mehmed'i ava göndermişti. Böylece babası, gelişini kutlayan yeniçerilerin arasından geçerek saraya girip, oğlu yokken tahtını geri aldı. Mehmed o akşam avdan döndüğünde, iş çoktan olup bitmişti. Aslında bu olay hiç de o kadar dramatik değildir, çünkü II. Murad geri dönmekte hiç acele etmemişti. Bursa'da epey kalmış gibi görünüyor.

Ama Sultan Murad'ın, ansızın Trakya'ya çağrılmasının sonucunda kendini içinde bulduğu durumu özellikle aydınlatan bir olay var. Sultan, 1 Ağustos 1446'da Bursa'da, kazasker Molla Hüsrev'in eşliğinde vasiyetini yazdı. Üç metre boyunda, yirmi santim genişliğindeki ve altmış üç satırdan oluşan bu önemli Arapça belge, şans eseri günümüze kalabilmiştir. Vasiyetname, 1931 baharında, Bulgaristan'a satılan altmış sekiz çuval dolusu belgenin arasındaydı. Daha sonra, Türkiye'ye geri gönderilen elli üç çuvaldan birinin içinde bulundu. Halil Paşa'nın, Sanıca Paşa'nın ve İshak Paşa'nın şahit olarak gösterildiği bu önemli belgede, şu pasaj yer almaktadır: Öldüğüm zaman, cenazemi "Bursa'da merhum oğlum Ali yanındaki kabrin katında koyalar. Amma ki yakın komayalar, vezir-i zemin etmeyüb, sünnet mucibince yire gömeler. Ol maldan beş bin filori hare edip, üzerime bir çar divar türbe yapalar, üstü açık ola ki üzerime yağmur yağa. Amma çevre yanını örtme ideler, altında hafızlar *Kur'an* okuma için. Benden sonra evladım-dan ve ensabımdan fi'l-cümle soyumdan sopumdan her kim ki ölücek olursa be-

46 Ciriaco'nun bu mektupları için bkz. F. Pall'm dipnot 27'de bahsedilen makalesi.

47 Ion Ursu, burada Angiolello'nun *Historia turchesca'sı* olarak bahsedilen eserin, Donado da Lezze'ye ait olduğunu söylemiştir. Ursu bu kitabı aynı adla yayımlamıştır (Bucharest, 1909). Yazar hakkında bkz. F. Babinger'in makalesi "Angiolello", *Dizionario Bioografico degli Italiani* III, 275, 278.

nim yanımda komayalar, katıma getirmeyeler. Eğer Bursa'dan gayri yerde fevt olursam, şöyle edeler ki, Perşembe gün kabrime koyalar."⁴⁸

Bu sözler, Murad'ın iç dünyasını anlamamıza o yıllardan kalma diğer bütün belgelerden daha fazla olanak vermektedir. Tuhaf bir biçimde ölmüş olan en sevdiği oğlu Alaeddin Ali'nin yanma gömülme istiyor ve ailesinin başka herhangi bir üyesinin kendi yanma gömülmesini açıkça yasaklıyor. Üç vezirin şahit olarak gösterilmesi, vezirlerin o sırada Bursa'da olduklarını kanıtlıyor. Kazasker Molla Hüsrev de oradaydı. Vasiyetin son halini kâğıda döktüğü açıkça belirtiliyor. Yani Murad, maiyetiyle birlikte boğazı geçip atalarının tahtını geri almadan önce, şahitler eşliğinde son vasiyetini yazdırmak ihtiyacı duymuştu. Bu, Murad'ın oğlu Mehmed Çelebi'nin kendisine güçlük çıkaracağından, hatta hayatına kast edeceğinden şüphelendiğini gösterir.

Vasiyet resmi olarak Eylül başında tamamlandı. Murad bundan kısa süre sonra Trakya'ya geçip tahtını geri almış olmalı. Edirne'ye gidince saraya değil, Saruca Paşa'nın evine gitti. Osmanlı ve Bizans vakayiname yazarlarının belirsiz ve genellikle çelişen yazıları yüzünden, bu olanlar hakkında net bir fikrimiz yok. Ama bu hükümdar değişikliğini sadrazam Halil Paşa'nın planlayıp gerçekleştirmiş olduğu kesindir. Mehmed, son derece uygunsuz bir zamanda onun nüfuzunu azaltmaya başlamıştı. Ona eski gücünü yalnızca Murad'ın tekrar tahta geçmesi kazandırabilirdi. Mehmed, Paşa'yı asla bağışlamadı. Bitmeyen kini, iki adam arasındaki bütün samimiyeti yok etti. Bu, ileride de Halil Paşa'nın hayatına mal olacaktı.

Mehmed sadık adamlarıyla birlikte Manisa'ya çekildi. Babası burada bir saray yaptırmıştı. İnşası, Murad'ın Edirne'ye dönüşünden hemen önce bitmiş olsa gerek. Vezirler Halil Paşa, Saruca Paşa ile İshak Paşa'nın görevlerinde kalmalarına izin verildi. Yalnızca "İllyriyalı" bir mühtedi olan 'Zağanos Paşa Anadolu'daki Balıkesir'e sürgüne gönderildi. Orada muhtemelen arazileri vardı.⁴⁹

Halk Murad'ın dönüşünü sevinçle karşıladı. Genç Mehmed'e asla tam anlamıyla sevgi ve bağlılık duymamış olan yeniçeriler ise coşkuluydu. Murad'ın inceliği ve hoşluğu, oğlunun mağrur ve yasakçı tavırlarıyla taban tabana zitti. Ordu Mehmed'i hiç sevmemişti. Eylül sonundan önce Sultan Murad, Andrea Foscato'nun temsilcisi olan, Konstantiniyye'deki Venedik balyozu Peralı Giusti (Zusti) ailesinin bir başka üyesi olan Bartolomeo'yla görüştü. Ondan doçun imzalamış olduğu barış anlaşmasını aldı. Murad 25 Ekim'de, Yunan kançılıryası kâtibi Dimitri'yi, "kölesi" Yahşi Bey ile birlikte tekrar Venedik'e gönderdi. Dimitri, tahtına geri dönmüş olan sultanın imzalamış olduğu barış anlaşmasını taşıyordu. Sultan böylece, oğlunun dokuz ay önce başlatmış olduğu dış politik tutumunu onaylamıştı.

48 Vasiyetnamenin orijinal Arapça metni ve Türkçe çevirisi için bkz. İncalcık, *Fatih Devri*, 209-212. Ayrıca bkz. 3, 4 ve 5 nolu resimlerdeki fotokopiler ve yazarın sözleri.) Türbe için bkz. Albert Gabriel, *Une capital turque, Brousse-Bursa* (Paris, 1958) I, 116-118 ve II, resim 66-67.

49 Zağanos Paşa'nın bu zamanda sürgüne gönderilmesi hakkında bkz. Halil İncalcık, *Fatih Devri*, 104, dipnot 155.

50 Söz konusu belgeler için bkz. George M. Thomas, *Diplomatarium venetolevantinum sive acta*

Bu barış anlaşması sayesinde, Osmanlı devletinin batı sınırları artık eskisine göre daha güvencedeydi. Murad'ın kayınpederi, Sırbistan'daki eski gücüne kavuşmuş olan George Brankovic'ten ciddi bir tehdit beklenemezdi. Varna Savaşı'ndan hemen sonra, gücü tükenmek üzere olan damla hastası Bizanslı VIII. İoannes ile eski dostluk paktı yenilenmişti. VIII. İoannes, Macar seferi sırasında ki ikili tutumu yüzünden sultanın kendisine duyduğu öfkeyi, pahalı armağanlar vererek en azından şimdilik yatıştırmıştı. Macaristan'dan gelen hiçbir tehdit yoktu. Bu yüzden sultan gözlerini Yunanistan ile Arnavutluk'a çevirdi. Çünkü Avrupa'daki topraklarına ciddi bir tehdidin yalnızca buralardan gelmesini bekliyordu. Bu ülkelere, kendisine saldıracak kadar güçlenmeden önce olabildiğince çabuk saldırmaya karar verdi.

Yunanistan'ın kuzeyinde asayişin sağlanması işi, sultanın sadık hizmetkârı ve kumandanı olan, Paşa Yiğit Bey'in köklü ve soylu Osmanlı ailesinden gelme Turahanoglu Selanikli uç beyi Ömer Bey'in sorumluluğundaydı. Ömer Bey, Misistire despotu Konstantinos'un, büyük Bizans İmparatorluğu'nu tekrar kurmak için gizli gizli çalıştığının farkındaydı. Hristiyanlar'ın Varna'da yenilmesi Balkan yanmadasının kuzeyindeki durumu tamamen değiştirmiş olsa da, Konstantinos kıştağın kuzeyini tekrar Bizans egemenliğine almak için çalışmalarını sürdürüyordu.

Konstantinos, kıştağın en dar yeri olan Hexamilion'daki (Germehisar, bu adı almasının nedeni altı mil genişliğinde olmasıdır) istihkâmları, surun önüne beş siper koydurup bir hendek kazdırarak önceden sağlamlaştırmıştı. Bu işi tamamlandıktan sonra, erkek kardeşi Thomas'la birlikte, sultanın emrindeki Atina dükü II. Nerio (Rainer) Acciajuoli'ye savaş açtı. Konstantinos 1444 ilkbaharında Boeotya, Thebes (İstifa) ve Levadhia'yı (Livadya) işgal etti. Sonra Atina'yı tehdit etti. Nerio onun hükümdarlığını tanımak, yıllık haraç ödemeyi ve ona asker vermeyi kabul etmek zorunda kaldı. Konstantinos daha sonra kuzeye, Pindus'a yürüyüp Selanik'teki Eflaklılar'ı ve Arnavutlar'ı kâfir hükümdara karşı ayaklandırdı. Lamia (Zeytun), Lidhorikion (Lidokhorikion) ve başka yerleri ele geçirdi. Bütün bunlar sultanın gücünü epey azaltmış ve 1444 yazında on yıllık bir mütareke anlaşması imzalamasında büyük rol oynamıştı şüphesiz. Elinde Atina'dan başka pek bir yer olmayan Dük II. Nerio, Misistire despotunun hizmetkârı ve müttefiki olmayı ancak mecbur kaldığı için kabul etmişti elbette. Bundan pek hoşnut olamazdı, özellikle de Ömer Bey'in sultanın emriyle Boetia ile Attica'yı işgal edip buraları yakıp yıkarak, ardından ganimetlerle birlikte kuzeye geri dönmelerinden sonra. Nerio, Varna Savaşı'nın hemen ardından aracılar göndererek sultanın kendisini bağışlamasını istedi ve Osmanlı İmparatorluğu'na tekrar bağlı olmayı teklif etti. Konstantinos, Nerio'nun Yunan davasına ihanetini, Atina'ya karşı bir sefer düzenleyerek cezalandırdı. Atina'yı ele geçirdi. Ama Selanik'teki Ömer Bey'in kendisine saldırmasından korkarak, kısa sürede Attica'dan çekildi. Murad tekrar tahta geçtikten sonra, Konstantinos'tan işgal ettiği bütün şehir ve eyaletleri hemen geri vermesini talep etti. Konstantinos bunu reddedince, savaş kaçınılmaz oldu.

Konstantinos bu tehlikeyi savuşturmak için son bir çaba gösterdi. Tarihçi Khalkokondilas'ın babasını, barış önerileriyle Murad'a gönderdi. Ama tam siyasi bağımsızlığını korumakta, Thermopylai'ye kadar olan bölgedeki bütün Yunan eyaletlerinin hükümdarı olmakta ve kıstaktaki tahkimatlarını koruma hakkını elinde bulundurmakta ısrar ediyordu. Bu taleplere öfkelenen Murad elçiyi zincire vurdurdu ve kışın yaklaşmış olmasına karşın, hemen bir sefer düzenlemeye karar verdi. Murad 1446 güzünün ortasında başkentinden ayrılıp Serez'e gitti. Orada büyük bir ordu topladı. Sonra ordusuyla güneye yürüdü. Thermopylai'de direnişle karşılaşmadı. Yunanlılar hendekli Germehisar'a çekilmişti. Sultan hiçbir direnişle karşılaşmadan İstifa'ya girdi. Orada II. Nerio askerleriyle birlikte ona katıldı.

Murad büyük bir ordu, çok sayıda yük arabası ve deve ile kıstağa doğru ilerledi. Mingias yakınında durdu. Yunanlılar ile Osmanlılar'ın arasında kıstağın tahkimatları vardı. Osmanlılar 1446'da, Batı icatlarının en korkuncu olan topu kullanmayı, hiç şüphesiz Batılı eğitimcilerin yardımıyla, artık öyle iyi öğrenmişti ki, Yunan şehir ve kalelerinin surları top atışlarına fazla dayanamadı.

Murad tahkimatlara 10 Kasım'da ulaştı ve üç gün boyunca top atışlarıyla bunlarda gedikler açtı. Saldırı ise ancak 10 Aralık'ta başladı. Yunan özgürlüğünün bu son siperi, umutsuz bir savaştan sonra Türk ordusuna yenik düştü. Konstantinos ordusunu toparlamaya çabaladı ama boşunaydı. Bazı Osmanlılar Yunan ordugâhını yağmalarken, diğerleri kaçan Yunanlılar'ın peşine düştü. Kaçıp kurtulabilenler, ancak Arcadia ile Lakonya'nın içlerine ulaşınca rahat nefes alabildi. Civardaki Acrocorinth kalesi işlerine yaramazdı, çünkü içinde kimse bulunmadığından, yiyecek ya da cephane yoktu. Üç yüz Yunanlı Kenchreai (günümüzde Kechrias) yakınındaki bir dağ tepesine kaçtı. Murad onları teslim olmaya zorladı ama sonra hepsini öldürttü. Khalkokondilas'a göre, yeniçerilerinden altı yüz tutsak daha satın alıp, bunları babası I. Mehmed'in anısına kurban etti. Bütün Mora dehşet içindeydi. İki despot Lakonya'nın en uzak köşesine saklanmış, adamları ve menkul eşyalarıyla birlikte yarımada'dan ayrılarak denize açılmayı, böylece kurtulmayı planlıyordu. Sultan, Ömer Bey'i onların peşine taktıktan sonra, kendisi batıya, Achaea'ya döndük¹

Korinthos (Gürdüs) ele geçirilip yağmalandı. Sakinleri kaçmış olan Sikion (Basilika) ve Aiyion (Aigion, Vostitsa) yakıldı. Murad ardından Balyabadra'ya gitti. Bu ticaret şehrinin sakinlerinin çoğu kaçıp Lepanto (Naupaktos; Türkçe'de İnebahtı) ile Aetolia kıyısındaki diğer Venedik kalelerine sığınmış, geride yalnızca dört bin kişi kalmıştı. Bu erkek ve kadınlar Türkler tarafından köle edildi. Dağdaki kale kahramanca bir direniş gösterince, sultan kuşatmadan vazgeçmek zorunda kaldı.

Mora despotları, daha fazla direnmenin anlamsız olduğunu görüp, saklandıkları yerlerden barış istemek üzere elçiler gönderdi. Ama Murad kuzeye doğru çekilmeye başlamıştı. Kıstaktaki tahkimatlardan geri kalanlar yerle bir edildi. Elde edilen ganimetler (söylentiye göre 60 bin köle, değerli mallar ve gümüş levhalar) öyle fazlaydı ki, yeniçeriler yanlarına yalnızca en değerli malları alıp, en

51 Ölüler için yapılan adaklar üzerine daha fazla bilgi için bkz. Speros Vryonis, "Evidence on Human Sacrifice among Early Ottoman Turks," *Journal of Asian History* 5 (1971), 140-146.

güzel köle kızları yolda tanesi 300 akçe gibi komik bir fiyattan sattılar. Mora'da, Attica'da ya da Boeotya'da Osmanlı garnizonları bırakılmadı.

Murad, İstifa'ya varınca iki despotun elçileri kendisine yetişti. Despotlar elçiler aracılığıyla, baş vergisi ödemeyi kabul ederek, Osmanlılar'm kulu olarak Mora'yı ellerinde tutmayı başardı. Ama güvencesiz bir ayrıcalıktı bu. Böylece -Khal-kokondilas'ın anlattığına göre- eskiden özgür olan Mora, sultanın boyundurluğuna girdi.

Böylece, 1446'nın sonunda Peloponnesos Birliği dağıldı. Attica, İstifa, Locris ve Pindus'daki Ulah kabileler tekrar Türkler'e haraç vermeye başladı. Mora'nın kapıları ve Gurdüs, Basilika ile daha küçük pek çok şehir yok edildi. Yarımadanın kuzeyinin bazı bölgelerindeki sakinler öldürüldü ve geri kalanlara baş vergisi konuldu.

Konstantinos, pek gerçekçi olmayan yaklaşımında, Bizans İmparatorluğu'nun gerileme döneminin tartışmasız en büyük filozofu olan, hayranlık duyduğu Georgius Gemistus Pletho'dan (öl. yaklaşık 1450 civarında) büyük ölçüde etkilenmişti şüphesiz. Despotun Misistire'deki sarayında başyargıç olan Pletho, Platon'un akademisini örnek alarak bir akademi kurup yönetmiş ve burada, mistik-dinsel Neoplatoncu yaklaşımların bir karması olan kendi felsefesini öğretmişti. Pletho'nun siyasi fikirlerinden etkilenen Konstantinos, çağının temel gerçeklerine gözlerini kapayarak, ülkesinin halkında ve kurumlarında reform yapmak istemişti. İlimli bir hükümet ve bilgece bir yönetimle, Bizans üst tabakalarındaki yozlaşmayı yok edemese de azaltmayı ummuştı. Ama bu yozlaşma bütün çabalarını mahvetti ve birkaç yıl sonra da bütün ülkesinin politik açıdan çökmesine yol açtı. Konstantinos canını kurtardı ama onu yeni felaketler bekliyordu.

Sultan kış bitmeden önce Edirne'ye döndü. 1447'nin geri kalanını dinlenerek geçirdiği anlaşıyor, çünkü hiçbir vakayinamede bir başka seferden söz edilmiyor. Oğlu Mehmed Çelebi, Mora Seferi'ne katılmamış, Manisa'da kalmıştı. Bu dönemde neler yaptığını ya da nasıl planlar kurduğuna ilişkin hiçbir bilginiz yok. Ama onun talimatlarıyla ya da en azından rızasıyla, Türk korsanlar Ege Denizi'ni kasıp kavurdu ve hatta Anadolu kıyısındaki üslerinden yola çıkarak adalara saldırarak Venedik Anlaşması'nı çiğnedi.

Ocak 1448'de, Trakya'daki Dimetoka'da Gülbahar adlı bir köle kız Mehmed Çelebi'ye bir oğul doğurdu. Çocuğa Bayezid adı verildi. Bayezid daha sonra (1481'de) bu adı taşıyan ikinci sultan olarak Osmanlı tahtına geçecekti. Bu birleşmenin, Mehmed'in konumuna uygun olmadığı açıktı. Sonradan Türk efsanelerinde Gülbahar binti Abdullah'ın "Fransa kralının kızı" olduğu söylenecek olsa da, aslında Arnavut kökenli Hristiyan bir köleydi.⁵² Mehmed'in hayatı boyunca ona karşı özel bir sevgi beslediği de, daha sonra göreceğimiz gibi, aynı ölçüde kesindir. Gülbahar Hatun'un çocuğunu Dimetoka'da doğurmuş olmasından yola çıkarak, Mehmed'in en geç 1448 başında Avrupa'ya geri dönmüş olduğunu,

52 Bu veliaht ve gelecekteki sultanın doğum tarihi için bkz. Hans J. Kissling, "Die Anonyme Altosmanische Chronik über Sult3n Bayezid II," *Grazer und Milncher Balkanologische Studien* (= *Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients* 2; Münih, 1967), 134.

hatta belki de orada yaşadığını söyleyebiliriz. Dimetoka'da çift surlu eski bir Bizans kalesi vardı. Burada bazen Osmanlı devletinin hazinesi bulundurulurdu. Gian-Maria Angiolello'dan öğrendiğimize göre, yirmi yıldan fazla bir süre sonra, Mehmed'in sadist olarak tanınan bir kızkardeşi orada yaşadı. Anlaşılan bu kale Osmanlı ailesinin üyelerinin zaman zaman kaldığı bir yerdi. Eğer aynı yaz içinde babasının Mehmed Çelebi'yi Edirne'ye çağırdığı, ona düzenlenmeye karar verilmiş yeni Arnavutluk seferi için yanında bakır, kalay ve toplar getirmesini söylediği doğruysa, Mehmed Çelebi daha sonra Manisa'ya dönmüş olmalı (Angiolello'nun iddiası budur ama Mehmed Çelebi'nin Manisa'ya değil Bursa'ya gittiğini söyler)

1446'dan beri çocuk Ladislas Posthumus'un naibi olarak Macaristan'ı yöneten Janos Hunyadi, Varna'daki acı yenilgiyi unutmamıştı. Sürekli intikam planları kuruyordu. Her tarafta müttefik arıyordu. Sırp despotu Brankovic'in torunu ve Çilli Kontu Ulrich'in tek kızı olan Elizabeth o sırada Hunyadi'nin oğlu Ladislas'la nişanlanmıştı. Ama Brankovic, Hunyadi'ye destek vermeyi reddetti. Hristiyan ordusunun Murad'la başa çıkamayacak kadar zayıf olduğunu söyledi. Reddinin asıl nedeni, sultanın gözünden tekrar düşmekten korkmasıydı elbette. Bu oldukça anlaşılır bir korkuydu. Brankovic için sultanla arasını iyi tutmak, Macaristan'la müttefiklerinin dostluğunu kazanmaktan çok daha önemliydi. Khalkokondilas, George Brankovic'in damadı Murad'a Hunyadi'nin savaşmaya niyetli olduğunu bildirdiğini söyleyecek kadar ileri gider. Sonunda sultanla kârlı bir anlaşma imzalamayı başarmış olan, böylece Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapabilen Venedik de, tıpkı Brankovic gibi, yardıma yanaşmıyordu. Napoli ve Sicilya kralı, Aragonlu V. Alfonso da sonu belirsiz bir maceraya atılmak istemiyordu. Janos Hunyadi, Şubat 1447'de IV. Eugenius'un yerine geçmiş olan Papa V. Nicolaus'tan yardım istedi. Ama boşunaydı. Nicolaus kendisinden önceki, her ne kadar büyük emellerini gerçekleştirememiş olsa da papalığa eski gücünü kazandırmak için elinden geleni yapmış olan IV. Eugenius'un aksine, savaşta çok bilim ve sanatla ilgileniyordu. Yeni papa, Hristiyan bir Hümanizmacı'sıydı. İlimli ve barışseverdi. Maceralara atılmaya niyeti yoktu, kâfirlere ve Hristiyanlık'tı düşmanlarına karşı bile olsa. Hunyadi papalık divanına, davasında destek almak için iki kez elçi gönderdi. Ama eline yarım ağızla verilmiş, Türkler'e karşı yardım vaatlerinden, Haçlı seferine katılan herkesin günahlarından arınacağı sözünden ve prenslik unvanından başka hiçbir şey geçmedi. Bu unvan o sırada onun için bir şey ifade etmiyordu. V. Nicolaus'a öfkelenen Hunyadi, ona bu onura layık olduğunu kanıtlamak için, Türkler'e karşı yapacağı savaşta destek alması gerektiğini söyledi.

Papa o zaman bile belirsiz vaatlerden başka bir şey vermeye yanaşmadı. Papalık, seferin gelecek yıla ertelenmesini önermiş gibi görünüyor. Hunyadi buna kulak asmadı. Hazırlıkları epey ilerlemişti. Ayrıca Osmanlılar'm her an saldırıya geçebileceği kanısındaydı. 8 Eylül 1448'de Belgrad'da, Tuna'nın diğer yakasındaki Kovin'de yazıp Papa Nicolaus'a gönderdiği bir mektupta, hemen harekete geç-

menin şart olduğuna inandığını söyleyip bunun nedenlerini sayıyordu.⁵⁴ Hristiyanlar'ın ebedi düşmanının büyük güçlerle kara ve denizden sınırlarına yaklaştığını, şimdiden pek çok yerde topraklarını işgal etmeye kalkmış olduğunu söylüyordu. Bu yüzden, bu güçlü ordu tarafından yenilmek istemiyorsa hemen silaha sarılmalıydı. Hunyadi daha sonra Sırbistan'dan gönderdiği bir mektupta, papaya tekrar hemen saldırıya geçilmesi gerektiğini söylüyordu. Ama bu da boşunaydı. Papa Hunyadi'ye yardım etmek istese ve bunu yapabilecek olsa bile, artık çok geçti. Hunyadi, Sırbistan'ın içlerine ilerlemek zorunda kaldı. Ordusunun çoğunluğu Macarlar'dan oluşuyordu. Alman ve Bohemyalı destek güçleri de vardı. Yeni atanmış Eflak voyvodası Dan, sekiz bin asker vermişti. Hunyadi'nin ordusunun toplam 31-47 bin askerden oluştuğu tahmin ediliyor (7 bin atlı ve 24-40 bin piyade). Tıpkı Varna seferinde olduğu gibi, bu kez de ordunun peşinden silah ve yiyecek taşıyan binden fazla araçtan oluşma muazzam bir *Wagenburg* geliyordu. Sırbistan'a düşman bir ülke gibi davranıldı. Ordu, yoluna çıkan bütün şehir ve köyleri yağmaladı ve yakıp yıktı. Düşmanın çok yakında olması, Hunyadi'nin askerlerini hızlı ilerlemeye zorlamasına yol açtı. Yirmi günde Kosova ovasına, Karatavuk Meydanı'na vardılar. Hunyadi 17 Ekim 1448'de burada, Osmanlıların görüş alanı içinde müstahkem bir ordugâh kurdurdu.

Murad yazın Doğu Arnavutluk'a yapılan saldırıyı bizzat yönetmişti. Ordusunun boyutu ya da seferin ayrıntıları konusunda elimizde güvenilir bilgiler yok. Her halükârda, sağlam surlu Svetigrad (Kocacık) şehri (Trebenişte'nin karşısındaki, Ak Drin vadisindeki harabeleri hâlâ görenlerde hayranlık uyandırır) sultan tarafından ele geçirilmişti. Peter Perlatai idaresindeki cesur Arnavutlar yenilmişti.⁵⁵ Ama bu düşman bölgede yiyecek bulamayan Murad, iç bölgelere ilerlemeyi planlamışsa bile bundan vazgeçip hemen Edirne'ye dönmek zorunda kaldı. Ele geçirilen kalede yalnızca küçük bir garnizon bırakıldı. Böylece Doğu Arnavutluk sınırı kontrol altına alınmıştı. Ama sultan, Arnavutluk dağlarında batı eyaletlerine yönelik bir tehdidin giderek arttığının farkındaydı. Bu dağlarda cesur ve güçlü bir düşman, çok iyi tanıdığı ve nefret ettiği Osmanlılar'a son darbeyi indirmek için beş yıldır hazırlanıyor ve silahlanıyordu. Bu adam, Skanderbeg [İskender Bey] olarak tanınan George Castriota idi. Papa III. Calixtus'un "Hristiyanlık'ın savaşçısı" olarak tanımladığı ve sayı ve donanım açısından çok üstün Türk güçlerine karşı neredeyse çeyrek yüzyıl yiğitçe, başarıyla direnen bu adamın hayat öyküsü bir roman gibidir.⁵⁶

Ama müstakbel sultan Mehmed Çelebi ile birlikte büyüdüğü iddiası tamamen kurgusaldır. 1405 civarında doğan İskender Bey, Edirne'ye rehine olarak ya zorla götürülmüş ya da Kuzey Arnavutluk'taki Mirdita'nın beyi olan babası tara-

54 Bu mektup için bkz. J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa* I (Hamburg, 1840), 717-718.

55 Kocacık ile savunucuları hakkında bkz. Babinger, "Mehmeds II. Heirat mit Sitt-Chatun (1449)," *Der Iskm* 29 (1949), 220; yeni basım *A&A* I, 227.

56 Bu Arnavut ulusal kahramanın İngilizce standart çağdaş biyografisi için bkz. Fan S. Noli, *George Castrioti Scanderbeg 1405-1468* (New York, 1947). Ayrıca bkz. "İskender Beg" (H. İnalcık), *El* IV, 138-140.

fından gönderilmişti. Orada Hristiyanlık'tan İslam'a geçti. Bunu kendi isteğiyle mi, yoksa zorla mı yaptığı konumuzun dışındadır. 1431'de babası öldü. Oğlu "Uzun Sefer"den hemen sonra (1443) kaçıp, çok sevdiği Arnavutluk'a geri döndüğünde neredeyse kırk yaşındaydı. Oysa onun oyun arkadaşı olduğu söylenen Mehmed Çelebi, o sırada daha on birinde bile değildi. Arnavutluk'a dönünce atalarının dinine geri döndü. Kasım 1443'te Kruje (Kruya; Akçahisar) dağ kalesine yerleşip, zalim Türkler'e karşı kutsal bir savaş başlattı. Her taraftan yurttaşlarının desteğini aldı. Karadağlılarla ve Arnavut soylusu George Arianit'le müttefik oldu. Arianit'in kızı Andronike'yle evlendi. Kış bitmeden önce, ordusuna 12 bin adam toplamış ve Vijose Nehri (Aoos) ile Arta Körfezi (Amvrakia) arasındaki bütün toprakları Osmanlılar'dan almıştı. Kısa süre sonra Macar kralı Ladislav ile temasa geçti. 1444 yazında, Venedik Alessio'sunda (Leş, günümüzde Lezhe; Yukarı Arnavutluk); Güney Epir'den Bosna sınırına kadar Adriyatik kıyısında yaşayan bütün Arnavut ve Sırp kabilelerinin liderleri askeri bir ittifak kurmaya karar verdi. Müttefikleri tarafından "Arnavutluk lideri" seçilen İskender Bey, Osmanlılar'a savaş açtı. Dağlık Debre (Debar, Dibra) eyaletini ele geçirip orada üs kurdu. Soylu Arnavut aileleri etrafında toplanmıştı. Bazılarının geniş arazileri ve çok sayıda adamı vardı. Diğerleri yoksuldu. Ama hepsi de savaş ateşiyle yanıyordu. Zaten savaşların ve kabileler arasındaki kan davalarının içki-de doğup büyümüşlerdi.

Venedik, İskender Bey'le 4 Ekim 1448'de, Leş surlarının önünde barış anlaşması imzaladı. Arnavut lideri bundan sonra askerleriyle birlikte Hunyadi'nin ordusuna katılmaya karar verdi. Hunyadi bu desteğe güvenerek güçlerini Kosova ovasına götürdü. Burası Arnavutluk sınırındaki dağların yakınındaydı.

Sultan, Macarlar'ın ilerlediğini haber almıştı. Genel seferberlik ilan etti ve Asya ile Avrupa'daki kullanabileceği bütün askerleri topladı. Edirne'den yola çıkarak, düşman güçlerini dağları geçmeden durdurmak için hemen Bulgaristan'a gitti. Sultan genellikle askerlerini Edirne'de toplardı. Ama Osmanlı kaynaklarına göre, Türk güçlerinin ana toplanma noktası bu kez Sofya oldu. Türk kayıtlarına göre, Sofya'da 50-60 bin silahlı adam toplandı. Batılı tarihçiler ise her zamanki gibi abartıp, orada 150 bin asker toplandığını söyler. Kısa süre önce Nikopol'da (Nicompolis; Türkçe'de Niğbolu, Niğbolu), Eflak prensi Vlad Dracul'un ya da en azından bazı askerlerinin Tuna'yı geçip Bulgaristan'a girmeye çalışması üzerine şiddetli bir çatışma yaşanmıştı. Osmanlı askerleri bu çatışmadan galip çıkmıştı. Osmanlı süvarileri Eflaklılar'ın neredeyse tamamını öldürmüştü.

Murad düşmanın kuzeyden yaklaştığını haber alınca Sofya'dan ayrılıp Kosova Ovası'na gitti. Osmanlı kaynaklarında yazılanlar doğruysa, sultan oraya 5 Ekim 1448 Cuma günü vardı (H. 4 Şa'ban, 852, aslında 3 Ekim 1448'e tekabül eder). Bu savaş meydanı, Sultan I. Murad ile Sırp Prensi Lazarus'un 1389'da, St. Vitus yortusunda öldüğü yerd. Osmanlılar orada Sırp ve Macarlar'a karşı büyük bir zafer kazanmıştı. Janos Hunyadi bunu unutmuştu.

Mehmed Çelebi bu kez sultana eşlik etti. İlk kez bir savaşa katılacaktı. Ama babası yeniçeriler ve topçularla birlikte bir duvarın arkasında dururken, Mehmed Anadolu askerleriyle birlikte sağ kanattaydı. Rumeli güçleri sol kanada geçti. Her iki kanat da, tıpkı ordugâh gibi, hafif süvari askerleri tarafından korunuyordu. Azaplar, ana safların önündeydi. Ordusu Osmanlı ordusundan çok daha

küçük olan Janos Hunyadi, ön hattını olabildiğince uzatmak için, ordusundaki otuz sekiz alayı yan yana dizdi. Kendisi de muhtemelen Macarlar'dan ve Transilvalyalılar'dan oluşma taburlarla merkeze geçti. Voyvoda Dan, Eflaklı adamlarıyla birlikte sağ kanatta duruyordu. Geri kalan askerlerse sol kanada geçmişti.

17 Ekim'de öncü güçler arasında şiddetli çatışmalar yaşandı. Murad ertesi gün ordusunun sol kanadıyla saldırıyı başlattı. Osmanlı vakanüvislerine göre, menevişli zırh giyen Hristiyanlar üstün ateşli silahlarla donatılmıştı. Türkler'e ciddi kayıplar verdirdiler. Ordunun hem Anadolu hem de Rumeli kanatları geri püskürtüldü. Murad'ı o gün kurtaran tek şey, ordusunun sayıca üstünlüğü oldu. O gece karşılıklı top atışları yapıldı. Sultan 19 Ekim'de yeni Anadolu askerleri getirtti. Onlar da ilerlemeyi başaramayınca Murad, Hunyadi'ye arkadan saldırdı. Zor durumda kalan Eflaklılar Murad'a elçi gönderip, sadrazam aracılığıyla taraf değiştirme koşullarını iletiler. Sonunda Türkler'in tarafına geçtiler. Bunun üzerine Hunyadi savaşı kaybedeceğini anladı. Büyük toplarını kullanan Almanlarla Bohemyalılar'a, Murad ile yeniçerilerinin karşısında mevzilenmelerini emretti. Kendisi de, *Wagenburg'da* kalan askerlerini feda ederek, ordusunun geri kalanıyla kaçtı. Türkler ertesi gün arabalarla toplara saldırdığında, Almanlar'la Bohemyalılar kahramanca savaşırken, Hunyadi kuzeye kaçmıştı. Kendisine düşman olan Sırbistan'dan dövüşe dövüşe geçerek, tam Tuna'ya ulaşip kurtulacakken George Brankovic'in eline düştü. Segedin'e doğru yoluna devam etmesine ancak kendisinin son derece aleyhinde bir barış anlaşması imzaladıktan sonra izin verildi -papa bu anlaşmayı geçersiz sayacaktı-. Ordusu 17 bin adam kaybetmişti. Ölenlerin arasında Macar soyluları da vardı. Türkler'in kaybı bu rakamın iki misli gibi görünüyor. Varna ve Kosova yenilgileri, Janos Hunyadi'nin askeri ününe gölge düşürdü. Eğer Arnavutluk'un vaat ettiği yardımı beklese ve planlarını İskender Bey'e göre yapsa, Kosova Savaşı'nı kazanabilirdi.

Eflaklılar Hunyadi'ye ihanet etmekten hiçbir şey kazanmadılar. Sultanın intikamından kurtulmak istemiş -çünkü Hristiyanlar yenilirse ilk kurbanların kendileri olacağı kesindi-, Murad'a bu yüzden yardım teklifi yapmışlardı. Murad onları saflarına kabul etti. Boyun eğmelerinin göstergesi olarak silahlarını aldı. Ama ihtiyatlı olmayı acı tecrübelerle öğrenmiş olan sultan, bunun Hunyadi'nin kurduğu bir tuzak olduğunu düşündü. Anadolu askerlerinin kumandanına, Eflaklılar'ın etrafının sarılmasını emretti. Sonra onları son adama kadar katletti. Ama önce alaycı bir tavırla silahlarının geri verilmesini emretmiş, çünkü Osmanlılar'ın silahsız adamları öldürmesini istemediğini söylemişti. En azından Khalkokondilas'ın anlattığı budur. Diğer kaynaklarda, özellikle de bizzat savaşa katılmış olan Osmanlı vakanüvisi Aşıkpaşazade'nin yazdıklarında, bu olaydan hiç söz edilmez.

Türkler'in büyük kayıplar vermesi, sultanın kazandığı zaferden sonra kaçan düşmanlarının peşine düşmesini engellemiş olsa gerek. Hunyadi'nin kuzeye kaçabilen askerleri despotun askerlerinin saldırısına uğradı. Çoğu soyuldu ve öldürüldü.

Savaş meydanından yara almadan ayrılan Mehmed Çelebi, babasından önce hemen Edirne'ye gitti. Babası ise daha sonra, muzaffer bir edayla geldi. Savaştan kısa süre sonra, 31 Ekim 1448'de, Bizans imparatoru İoannes, beklenmedik bir biçimde öldü. Çocuğu yoktu. Bu yüzden sağ olan erkek kardeşlerinin en bü-

yüğü Misistire despotu Konstantinos tahta geçti. Civardaki Silivri'nin tekfurı olan kardeşi Demetrios o kadim başkente silah zoruyla girmeye kalkınca, daha önce defalarca olduğu gibi, sultana Bizans tahtı konusundaki bu çekişmeye bir son vermesi için başvuruldu. Konstantinos'un gönderdiği, tarihçi Frantzes'in başkanlığındaki heyet, Aralık sonundan önce bu nazik konuyu sultana açtı. Frantzes, soylu efendisi ve dostunun davasını sözle savunmakta öyle başarılı oldu ki, Konstantinos 6 Ocak 1449'da Misistire kalesinde, Konstantiniyye'den gelen bir delege heyetinin elinden incili tacı aldı. Taç giyme töreni yapıldı ve son Bizans imparatoru, bir Katalan gemisiyle Haliç'e götürülerek, halkın tezahüratları eşliğinde Konstantiniyye'ye girdi. Yunanistan'daki iki erkek kardeşiyle anlaştı. Bir taksim anlaşması imzaladılar ve yemin ettiler. Ama bu anlaşmaya karşın, iki erkek kardeş kısa süre sonra esef verici bir anlaşmazlığa düştüler. Bu anlaşmazlık Konstantinos'un hakemliği ve Trakya uç beyi Ömer Bey'in müdahalesiyle çözüldü. Ömer Bey bunu fırsat bilip kıstaktaki son tahkimatları da yerle bir etti.

II. Murad kendi ailesiyle ilgilenmeye vermeye karar verdiğinde, Bizans imparatorluğu'nda durum böyleydi. Murad, oğlu Mehmed Çelebi'nin kendisinden düşük seviyeden bir kadınla beraberliğine son verip, politik açıdan da yararlı olabilecek bir evlilik yapması gerektiğine karar vermişti. Veliaht artık on yedi yaşındaydı. Osman hanedanında bu yaş evlilik yaşıydı. Sultan, Doğu Anadolu'nun ortasındaki Malatya ve Elbistan'ı yöneten Türkmen Dulkadir hanedanından Süleyman Bey'in zengin ve güzel kızlarını seçti. Süleyman Bey'in kızkardeşlerinden biri, Murad'ın babası I. Mehmed'le evlenmişti. Bir diğeryse Kahire'deki yaşlı Memlûk Sultanı Çakmak'la evliydi. İleride Süleyman'ın torunu Ayşe Hatun, II. Bayezid'le evlenecek ve I. Selim'in annesi olacaktı. Son derece şişman ve patolojik ölçüde hassas bir insan olarak tasvir edilen ama aynı zamanda başarılı bir at binicisi olduğu ve muhteşem ahırlara sahip olduğu söylenen Süleyman Bey'in, yiğit ve sadık Türkmenler'den oluşma büyük bir ordusu vardı. Ayrıca oldukça zengindi. Bu iki koşul, Murad'ın oğlunu bu saygın, soylu ailenin bir üyesiyle evlendirmeye karar vermesi için yeterli oldu. Bu aile yüzyıllar sonra bile, topraklarını kaybetmesine karşın, saygı görmeyi sürdürdü. Bizans tarihçisi Dukas, sultanın seçimindeki ana sebeplerden birinin de küstah Karamanlar'a ve Türkmen Karakoyunlular'ın lideri Cihanşah'a karşı bir müttefik kazanmak olduğunu söylerken haklı gibi görünür.

Murad güvendiği sadrazamı Halil Paşa'yı 1448-49 kışında çağırıp ona evlilik planlarını açmış olmalı. Dönemin Osmanlı kaynakları bu olaydan ayrıntılarıyla söz eder. Sultan şehzadenin evlenmesini, üstelik bu kez kendisinin, yani Murad'ın istediği biriyle evlenmesini istediğini söyledi. Halil Paşa efendisinin bu arzusuna tamamen katıldı. Sonra birlikte Süleyman'ın kızlarından birini seçmeye karar verdiler. Kadim gelenekler uyarınca, Amasya Valisi Hızır Paşa'nın karısı gelini seçmek üzere Elbistan'a gönderildi. Hızır Paşa'nın karısı, kızların en güzeli Sitti Hatun'u seçti [Resim III a]. Onu gözlerinden öpüp parmağına nişan yüzüğünü geçirdi. Sonra seçtiği gelini yanma alarak, sultanın aile meselelerindeki gözde danışmanı Saruca Paşa'yla birlikte Elbistan sarayına döndü. Yörenin en seçkin soyluları genç kızı dağlardan geçirip eski Osmanlı başkenti Bursa'ya götürdü. Orada kadılar, ulema ve tarikat şeyhleri ziyaretine geldiler. Sonra yola de-

vam edildi. Kız Çanakkale'ye götürüldü. Murad alayın yaklaştığını haber alınca, Edirne'nin asilzadelerini müstakbel gelinini karşılamaya gönderdi. Kız maiyetiyle birlikte sultanın sarayına getirildi.

Kısa süre sonra düğün, üç ay süren görkemli bir kutlamayla yapıldı. Eğlenceler her türden popüler şenliklerle ve şiir yarışmalarıyla renklendirildi. Eşi konusunda fikri sorulmamış olan damat, kutlamadan hemen sonra onunla birlikte Manisa'ya döndü. Bu çocuksuz evlilik pek mutlu geçmemiş gibi görünüyor. Mehmed'in onunla evlenmekten hoşnut olmadığı anlaşıyor. İstanbul'a yerleştikten çok sonra bile Sitti Hatun Edirne'de kalmayı sürdürdü. Orada Nisan 1467'nin sonuna kadar yalnız ve terk edilmiş halde yaşadı. Şimdi kendi adını taşıyan bir caminin yanında, açık havadaki bakımsız bir mezarda yatıyor. Bu mezarı yeğeni Ayşe, onun anısına yaptırmıştı muhtemelen. İki çatlak mezar taşı, çalıkların arasından alınıp şehir müzesine konuldu. Cami ise günümüzde saman ambarı* olarak kullanılmaktadır.⁵⁷

Dünyevi meselelerden bezmiş olan Murad, 1449 yılının tamamı boyunca yeni bir askeri girişimde bulunmadı. Günlerini şehrin karmaşasından uzakta, Edirne'nin kuzeybatı ucundaki Tunca adasında âlimler, şairler ve şeyhlerle geçirdi. Manisa'daki Mehmed Çelebi, Ege'deki Venedikliler'e saldırmak üzere adam göndermeyi sürdürdü. Türkler yalnızca Tinos ve Mikonos gibi adalara değil, ana karaya da saldırdı. Mart 1449'da Eğriboz'dan Venedik Senatosu'na gönderilen bir raporda, Türkler'in "son üç yıldır aralıksız olarak" bu adaya saldırıp büyük zarar verdikleri, insanları ve hayvanları kaçırdıkları söyleniyordu. Korsanlar "Türkiye'de", yani Anadolu'da yaşayan "sultanın oğlundan" onay aldıklarını ve Venedik'le savaştıklarını söylüyordu. En azından Venedik senatosunda yapılan tartışmalardan anlaşılan budur. Bunun gibi belgelere inanırsak, Mehmed Çelebi Manisa'da kendi devletini kurmuş ve hem karada hem de denizde başına buyruk hareket etmeye başlamıştı.⁵⁸

Bu görüş, şehzadenin H. 852'de (1448/49), Manisa'nın seksen kilometre güneyindeki Selçuk'ta bastırdığı ilginç bakır para tarafından desteklenmektedir. Böylece, kendisinde para basma hakkını gördüğünü kesinlikle anlıyoruz. Paranın üstünde kıvrılmış ve başını dik tutan bir canavar var. Bunu kimileri bir ejder, kimileriye bir yılan olarak yorumluyor. Aslında bir kraliyet ejderine ya da *basilisk's*** benziyor. Oradaki sembolik anlamı belirsiz. Bu figür muhtemelen İtalyan para yapımı ustalarının etkisiyle seçilmiştir. Civarda Cenova yerleşim merkezle-

57 Mehmed'in evliliği hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Babinger "Mehmeds II. Heirat," 217-235; yerii basım *A&A I*, 225-239. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Halil İncalcık'm eleştirel makalesi, "Mehmed the Conqueror [1432-1481] and His Time," *Speculum* 35 [1960], 411. İncalcık, düğünün 1450-51 kışında yapıldığını söyler. Mehmed'in eşinin Türkmen ailesi hakkında kısaca bilgilenmek için bb. "Dhu'l-Kadr" (J. H. Mordtmann ve V. I. Menage), *Elili*, 239-240. Caminin resimleri ve tasviri (H. 887'de [1483/84] yapıldığı söyleniyor) için bb. Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, 250-252.

58 Daha fazla ayrıntı için bb. Babinger, "Von Amurath zu Amurad," 264-265 (= *A&A I*, 156). 17 Mart 1449'daki senato toplantısında yapılan tartışmalar için bb. F. Thiriet, *Regestes des deliberations du senat* III, 149; Osmanlılar için dizine bakınız.

* Kitabın yazıldığı tarihteki durumu. Daha sonra restore edilmiştir. İbadete açıktır.

** Bakışları zararlı bir yılan - ÇN.

rinin bulunması, bu tezi makul kılıyor. Bu merkezlerde yaşayanlar, muhtemelen Manisa sarayı ile temas halindeydi. Ayrıca paranın üstündeki Arapça yazının sıra dışı ölçüde kötü yazılması da bunu destekliyor. O dönemin Müslüman paralarına hayvan resimleri hemen hiç yapılmazdı. Aslında bu bozuk para, türünün tek örneği olabilir. Aşağı yukarı aynı zamanda Amasya ve Tire'de Mehmed Çelebi adına bastırılmış, başını öne uzatmış yürüyen bir aslanı resmeden bir başka bozuk paranın tarihini öğrenebilsek, bu paranın sırrını çözmek çok kolay olurdu. Bazı veriler, aslanlı paranın muhtemelen ejderli paradan yıllarca önce yapıldığını gösteriyor.⁵⁹

Mehmed Çelebi Ağustos ya da Eylül 1449'da annesini kaybetti. Annesi hayatının son yıllarını oğlunun sarayında geçirmişti anlaşılan. Bursa'daki Hatuniye Türbesi'ne, kocasının mezarının yüz metre ötesindeki bir bahçeye gömüldü. Mezarında ne adı ne de ölüm tarihi yazmamakta, yalnızca üç uzun satırda şu Arapça yazı bulunmaktadır:

Allah'a hamdolsun. Efendimiz büyük Sultan ve yüce Hakan, Sultan oğlu Sultan Murad bin Mehmed bin Bâyezid Han zamanında, Allah mülkünü daim etsin. Gözbebeği Peygamberin kendi adı ile tebcil ettiği, asil necib Sultan Mehmed Çelebi'nin annesi kadınların asili (Allah makamını güzelleştirsın) için emri üzerine bu nurlu türbe yapıldı. Allah o Padişahın saltanatını devletine uzun zaman köklü temellerle bağlasın ve izzetinin unsurlarını va'd olunan güne (Kıyamete kadar) kökleştirsın. Türbe binasının bitmesi 853 H Recebül'l-ferd [= Eylül ortası, 1449] ayındadır.⁶⁰

Övgülerin göreceli olarak azlığı, mezarın Hüma Hatun'un kocası tarafından değil, oğlu tarafından yaptırıldığının kanıtıdır. Murad için yalnızca kısaca ve geleneksel "Allah onun krallığını korusun" formülü kullanılırken, Mehmed Çelebi Sultan için kullanılan formül çok daha uzun ve tumturaktır. Öyle ki, okuyan Mehmed'in de sultan olduğunu sanır. Mehmed'in annesi, geçmişle ilgili bilgileri kendisiyle birlikte mezara götürdü. •

Ertesi yıl, 1450'de, baba ile oğul birbirlerine biraz yaklaşmış gibi görünüyor. Mehmed Çelebi muhtemelen defalarca Manisa'dan Edirne'ye taşındı. En azından 1450 ilkbaharında bunu yaptığı kesindir. Arnavutluk'ta işler Türkler için kötüye gidiyordu, bu yüzden oraya bir sefer düzenlenmesi planlanıyor ve bu kez şehzadenin de sultana eşlik etmesi bekleniyordu. Marino Barlezio'nun İskender Bey üzerine yazdığı meşhur kitabındaki bölük pörçük ve şüpheli bilgilerden (abartılarla ve uydurmalarla dolu olan bu kitapta gerçeği palavradan ayırmak neredeyse im-

59 Bu bozuk paralar için bkz. Babinger, "Mehmeds II. Heirat," 231-234 (= A&A I, 236-238). Ayrıca bkz. Babinger "Von Amurath zu Amurath," 236 (= A&A I, 154-155). Paraların resimleri için bkz. Pere, *Osmanlılarda madeni paralar* 91 (#91 ve #93) ve resim 7.

60 Türbe için bkz. Gabriel, *üne capitale turque* I, 128 ve II, 54. ve 63. resimler. Mezar yazısının metni için bkz. Rb Mantran, "Les inscriptions arabes de Brousse," *Bulletin d'Etudes Orientales de l'Institut Français de Damas* 14 (1952-54), 110.

kansızdır) anladığımız kadarıyla, bazı Türk komutanları (birinin adı Ali, diğeri-ninki Mustafa idi) Arnavutluk topraklarında yenilgiye uğrayınca, sultan bizzat duruma müdahale etmek zorunda kalmıştı.⁶¹ Baba ile oğul, muhtemelen 1450 Nisan'mda büyük bir orduyla Edirne'den yola çıktılar. 14 Mayıs'ta Akçahisar önüne gelmişlerdi. Türkler bu kez, bu kilit noktadaki kaleye saldırmayı planlı-yordu. Kalenin yakınındaki "Tumenist" (Thumana?) Dağı'nda İskender Bey, sekiz bin sadık adamıyla mevzilenmişti. Adamlarının arasında çok sayıda Slav, İtalyan, Fransız ve Alman vardı. Türkler, dağdaki yalnızca 1500-2000 adamın koruduğu kaleyi kuşattı. Ama sonuç alamadılar. Bunun üzerine Murad güçlü mancınıklar yaptırdı. Güvenilir kaynaklara göre bunlar surlara 150 kiloluk kayalar fırlatabiliyordu. Draçlı Venedikliler İskender Bey'e yardım etti. Ama Shkoder'deki (Scutari, İşkodra) yurttaşlarının aynı zamanda sultanın ordugâhına yiyecek gönderiyor olması, bu yardımın değerini azalttı. Murad, Akçahisar'ı savunan Kont Vrana'yı (Vranaconte) rüşvet vererek teslim olmaya ikna etmeye çalıştı ama başarılı olamadı. Sonra İskender Bey'e barış teklif etti. Tek istediği her yıl yüklü bir haraç vermesiydi. Ama bunu da kabul ettiremedi. Zorlu bir kış yaklaştığından, beş aydır sürdürdüğü kuşatmayı 26 Ekim'de sona erdirmek ve doğruya doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Hunyadi'nin Kosova'da yenilmesiyle derinden sarsılmış olan bütün Hristiyan dünyası müthiş bir sevince kapıldı. Roma, Burgonya, Macaristan ve Napoli'den tebrik etmek için elçiler, yiyecek ve tahıl gönderildi. Papa V. Nicolaus, Macar Kralı Ladislas, Burgonya Dükü ve Napoli Kralı Alfonso, İskender Bey'e büyük meblağlar gönderdiler. Batılı işçilerin yardımıyla Akçahisar surları onarıldı. Ama Murad'ın bu yenilgiyi kabullenmeyeceğini herkes biliyordu. Hristiyan dünyası yeni kahramanını bulmuştu. Bu, İskender Bey'di. İskender Bey, Janos Hunyadi'nin rolünü çok iyi oynamıştı ve bunu on sekiz yıl daha başarıyla sürdürecekti.

Mehmed'in muhtemelen bu sıralarda (1450/51) ikinci oğlu Mustafa Çelebi doğdu. En sevdiği evladı bu olacaktı. Mustafa Çelebi'nin annesi hakkında bildiğimiz tek şey, 1474'te oğlu öldüğünde hâlâ hayatta olduğudur. Bu yüzden Sitti Hatun olamaz. Bayezid'in annesi Gülbahar ya da Mehmed'in bir başka karısı, Gülşah Hatun olabilir. Gülşah Hatun hakkında bildiğimiz tek şey ise, Bursa'daki kendi türbesinde gömülü olduğudur.⁶²

Sultan ertesi yıl tekrar Tunca'daki adaya çekildi. Burada daha önceden sayfiye evleri ve hamamlar inşa ettirdiği anlaşıyor. Adada dinlenerek, geçen yılın hayal kırıklıklarının ve sorunlu imparatorluğunun yükünün yorgunluğunu üstünden attı. Daha büyük bir saray yaptırmaya başladı. Ama adada bir ay geçirmişti ki, içki içerken felç geçirdi. Çok içerdi. Bazı kaynaklara göre hemen öldü. Bazılarına göre ise dört gün sonra, 3 Şubat 1451 Çarşamba günü, Müslüman yılı

61 Barlezio hakkında bkz. Babinger'in Georges T. Petrovitch'in *Scanderbeg (Georges Castriot), essai de bibliographie raisonnée* (Paris, 1881) adlı kitabının yeni basımına yazdığı önsöz (= *Beiträge jitr Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients* 3; Münih, 1967, vii-xv).

62 Bkz. Babinger, "Mehmeds II. Heirat," 229-230 (= *AS" A I*, 234-235).

855'in ilk gününde öldü ama bu süre içinde kendinde değildi. Yalnızca kırk yedi yıl yaşamıştı. Muhteşem ve adilce hükümdarlığı otuz yıl sürmüştü. Mehmed Çelebi, babası öldüğünde başkentte değil Manisa'daydı. Saltanatı asıl şimdi başlıyordu.

II. Murad'ın adilliği ve iyi huyluluğu, dürüstlüğü ve açık sözlülüğüyle, sağlam karakteriyle yalnızca Osmanlı değil, Bizans tarihçileri tarafından da çok övüldüğünü söylemiştik. Sultanın iyi yönlerinin böyle vurgulanmasının, kendisinden sonraki sultanı, Bizans İmparatorluğu'nu yıkan adamı olabildiğince kötü göstermek için yapıldığı söylenmiştir. Ama bu tarihçilerin sözlerini yakından incelediğimizde, hepsinin de samimi olduklarını görürüz. Örneğin Khalkokondilas şöyle der: "Sultan Murad kanunları, adaleti seven, talihli bir adamdı. Yalnızca kendini savunmak zorunda kaldığında savaşırdı. Kimseye haksız yere saldırmazdı. Saldırıya uğrarsa savaşırdı. Kimse onu kışkırtmazsa, sefere çıkmaktan zevk almazdı. Ama bunun nedeni tembel olması değildi. Çünkü iş imparatorluğunu savunmaya gelince, kışın bile sefere çıkmaktan çekinmez, gözünü budaktan sakınmazdı." Bizans tarihçilerinin muhtemelen en güvenilirli olan, gerçeğe sadıqlığıyla tanınan Dukas, II. Murad'ı değerlendirirken, özellikle sultanın Hristiyan güçlerle yaptığı anlaşmalara sadık kaldığını vurgular ve Hristiyanlar'ı her zaman aynı sadakati göstermemelerinden, örneğin Segedin anlaşmasını ihlal etmelerinden dolayı eleştirir. "Murad verdiği sözü tutardı" diye yazar Dukas. "Yalnızca kendi halkına ve kendi dininden olanlara değil, herkese verdiği sözleri tutardı. Hristiyanlar'la yaptığı anlaşmaları asla ihlal etmedi. Ancak Hristiyanlar'ın bu anlaşmaların bazılarını bozması, her şeyi bilen Tanrı'nın gözünden kaçmamıştır. Tanrı onları haklı olarak cezalandırdı. Ama gazabı uzun sürmedi, çünkü o barbar [Murad] zaferlerinin arkasını getirmede. Hiçbir milletin toptan yok edilmesini istemezdi. Yendiği insanlar barış yapmak üzere elçi gönderdiğinde, elçileri dostça karşılar, ricalarını dinler, savaşmayı bırakır ve barışı seçerdi. Barışın Babası, bu yüzden onun kılıçla değil, huzur içinde ölmesini sağladı."

Avrupalı gezginlerin defalarca söylediği gibi, Murad halkı tarafından çok sevilirdi.⁶³ Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yapısına özel bir katkısı olmasa da, tıpkı babası gibi ülkeyi elinde tutmak ona yetmişti. Yine onun gibi muhafazakâr olduğundan, saltanatı sırasında ülkeye tutarlılık ve düzen hâkim oldu. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde yapılmış, yardım amaçlı çok sayıda kamu binası, Murad'ın halkının iyiliğini, bir baba gibi ne kadar düşündüğünü gösterir. Ordusuna binalar, beslenme, eğitim ve disiplin konusunda büyük katkılarda bulundu. Ordusu, bütün saltanatı boyunca ona tamamen sadık kaldı. O dönemde yazılmış bir Osmanlı tarih kitabına göre, Akçahisar Kuşatması (1450) sırasında danışmanlarından biri ona bir kış seferi başlatmasını tavsiye etmişti. Yazılana göre Murad bunu kabul etmemiş, "Eğer şimdi saldırırsam bir sürü adam ölecek. Böyle elli tane kale fethedeceğimi bilsem, yine de adamlarımdan birini bile feda etmem" de-

63 Murad hakkında yorum yapan bir başka Avrupalı gezgin de İspanyol Pero Tafur idi. Tafur, 1438'de Edirne'de sultanla görüştü. Filistin'e ve Türkiye'ye yaptığı gezilerin ve Murad'la yaptığı konuşmanın anlatısı *Travels and Adventures 1435-1439* adlı kitabında yer almaktadır (çev. ve ed.: Malcolm Letts [Londra, 1926]).

mişti. Her ne kadar bu söz, Otto von Bismarck'ın "tek bir Pomeranyalı tüfekçinin sağlam kemikleriyle" ilgili sözü kadar etkileyici gelmeseydi de, kullarının hayatı ve ölümü üstünde mutlak söz sahibi olan bir on beşinci yüzyıl sultanının ağızından çıktığı düşünülürken, aslında daha da etkileyicidir. Murad, genelde Osmanlı sultanlarında bulunan hayırseverlik ve müşfiklik erdemlerinin dışında, ayrıca son derece dindar bir insandı. Günümüze kadar kalmış çok sayıda cami, hastane, okul, yoksullar için aşevi ve kervansaraylar bu özelliklerinin kanıtıdır. Babası I. Mehmed, Mekke'deki yoksullara dağıtılması için bir miktar para ayırmıştı. Murad yine aynı gerekçeyle Ankara civarındaki bazı köylerden gelen geliri ayırıp, buna her yıl bin altın ekleyerek seyyidlere (Hz. Muhammed'in soyundan olan kimselere) verdi. İmparatorluğunda var olan tarikatları, özellikle de Mevleviler'i saydı ve onlara güvendi. Bu yüzden vakanüvisler, ölümünün içkiden olmadığını söyler. Söylediklerine göre, Murad ölümünden kısa süre önce, dostları Saruca Paşa ve İshak Paşa ile Tunca Adası'nın köprüsünden yürüyerek Edirne'ye geçerken, bir dervişle karşılaşmıştı. Derviş ona yakında öleceğini söylemişti. Bunun duyan Murad paniğe kapıldı. Derviş'in Şeyh Buhari'nin öğrencisi olduğunu öğrenince dehşeti daha da arttı. Şeyh Buhari, otuz yıl önce onun tahtta gözü olan Düzmece Mustafa'ya karşı zafer kazanacağını bilmiş olan adamdı. Bu kehaneti kaçınılmaz kader olarak görüp, ağır hastalandı ve hayatının olgunluk çağında öldü.

İkinci

(Böfüm

II. MEHMED'İN TAHTA SON KEZ DÖNÜŞÜ.
BOĞAZIÇI'NDEKİ HISAR.
KONSTANTINIYYE'NİN DÜŞÜŞÜ.
OSMANLI IMPARATORLUĞU BAŞKENTİNİN YARATILIŞI.
BATI'DAKİ YANKILAR.
OSMANLILAR EGE'DE İLERLİYOR.
BELGRAD KUŞATMASI.

Henüz on dokuzunda bile olmayan genç Mehmed, babasının ölüm haberini Halil Paşa'nın özel ulakla Manisa'ya gönderdiği mühürlü bir zarfın içindeki mektuptan öğrendi. Her zamanki gibi, sultanın ölümü halktan gizlendi. Halk, özellikle de Mehmed Çelebi'yi sevmeyen yeniçeriler, Mehmed'in Trakya'ya gitmesinden önce ayaklanıp onun tahta çıkmasına itiraz edebilirdi. Khalkokondilas, "yeni gelenlerin" (*neilydes*, (*verfAuSeç*) şehri ele geçirmek için yaptığı bir kumpastan bahseder. Saldırmak için Edirne civarında bir yerde toplandıklarını ama Halil Paşa'nın başkente asker yığarak planlarını engellediğini yazar. "Yeni gelenler"den kimi kast ettiğini bilmiyoruz (Yeniçerileri mi kast ediyordu acaba?) ama bu Bizanslı tarihçinin anlattıklarından çıkardığımız kadarıyla, halk tehlikeli bir heyecan içindeydi.¹

Genç sultanın Arap aygırına binerek "Beni seven ardımdan gelsin" dedikten sonra, hemen Manisa'dan ayrılıp kuzeye doğru yola çıktığı söylenir. Kaynaklar, sonraki birkaç gün içinde olanlar konusunda farklı şeyler anlatır. Osmanlı tarihçileri Mehmed'in tahta çıkarken sorun yaşadığından söz etmez ama Edirne'ye gelince üç gün sarayda gizlendiğini söyler. Dukas'a göre, Çanakkale'de, Gelibolu'da iki gün kalıp başkentte karşılanması için gerekli hazırlıkların tamamlanmasını beklemişti.^ Korumalar eşliğinde Gelibolu'dan Edirne'ye giderken, halk yeni sultanlarını görüp selamlamak için dört bir yandan akın akın geldi. Edirne'deki vezirler, beyler, soylular, şeyhler ve fakihler atlarına binip onu karşılamak üzere şehirden çıktı. Alaydakiler, şehirden bir buçuk kilometre uzaklaştıktan sonra, sultanın karşısına yaya çıkmak üzere atlarından indiler. Bir kilometre kadar yü-

1 "Yeni gelenler" (*verjAvSeç*), Khalkokondylas'ın yeniçeriler için kullandığı terimdir. Bkz. Gyula Möravcsik, *Byzantinoturcica* II (Berlin, 1958), 110.

2 Dukas'm anlatısı J. R. Melville Jones tarafından çevrilmiştir, *The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts* (Amsterdam, 1972), 56 ve devamı.

jj • rüdükten sonra durup, sultanın babasının ölümüne ağıt yakmaya başladılar. Yeni
I sultan da atından inip, öpmeleri için elini uzattı. Sonra hep birden atlarına bi-
İ nip saraya gittiler. Hemen hemen bütün Osmanlı tarih kitaplarının birleştiği
nokta, Mehmed'in tahta ancak H. Muharrem 855'in on altıncı gününde, yani 18
Şubat 1451'de çıktığı ve Murad'ın ölümünün tam on üç gün halktan gizlendiği-
j dir. Edirne'de bir sonun çıkmış olmalı ama tam olarak ne olduğunu bilemiyoruz.

Dukas, genç sultanın tahta çıkışını dramatik bir üslupla anlatır. Etrafında
-vezirler ve soylular toplanmıştı. En yakınında eski başharemağası Vezir Şihabed-
j din Paşa vardı. Biraz arkadan İshak Paşa ve Murad'ın sadrazamı Halil Paşa geli-
yordu. Yeni sultandan en çok çekinmesi gereken Halil Paşa'ydı, çünkü II. Meh-
med'i tahttan inip Anadolu'ya gitmek zorunda bırakan o olmuştu. Murad "Vezir-
lerim niye uzakta duruyor?" diye sordu. Sonra Şihabeddin Paşa'ya dönerek, "Ça-
• ğır onları" dedi. "Halil'e söyle, her zamanki yerine geçsin. Ama İshak, Anadolu
Beylerbeyi olarak babamın naaşına Bursa'ya kadar eşlik etsin." Doğuştan hüküm-
dar olan Mehmed, uygun zamanı beklemeyi biliyordu. Halil Paşa'nın elini öpme-
sine izin verdi. Onun ve babasının diğer adamlarının mevkilerinde kalmalarına
: izin verdi.

İshak Paşa, eski efendisinin ölüsüyle birlikte Anadolu'ya doğru yola çıktı.
, Cenaze alayı büyük bir ihtişamla ilerliyor, yolda fakirlere büyük miktarlarda pa-
' ra dağıtılıyordu. Aynı zamanda Bursa'ya ikinci bir tabut daha gönderilmişti. Du-
kas'a göre, Mehmed'in üvey annesi, İsfendiyaroğlu hanedanı beyinin kızı, taht
odasında yeni sultana kocasının ölümüne ne kadar üzüldüğünü söylerken, Meh-
med, Evrenos'un oğlu Ali Bey'i saray haremine gönderip Murad'ın "somaki mer-
merden odada doğmuş" en küçük oğlu Küçük Ahmed Çelebi'yi hamamında boğ-
durtmuştu. Böylece kardeş katli yasası başlatılmış oluyordu. Bundan sonra yüzyıl-
lar boyu, her sultan değişikliğinde uygulanacaktı. Mehmed daha sonra bu yasayı
aşağıdaki sözlerle resmileştirdi: "Ve her kimesneye evladımdan saltanat müyesser
ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münasiptir; ekser-i ulemâ tecviz
etmiştir, anıla âmil olalar."³

Küçük şehzadenin o sıralar sekiz aylık olduğu kaynaklarda defalarca yazılmıştır.
Ebeveynlerinin yirmi altı yıldır evli olduğunu düşündüğümüzde bu şaşırtıcı geli-
yor. Çocuğun annesine daha merhametli davranıldı. Yeni Anadolu Beylerbeyi
İshak Paşa onunla evlenmek zorunda kaldı. II. Murad'ın diğer soylu karısı Mara,
George Brankovic'in kızı Mara daha talihliydi. Pahalı hediyeler ve kalabalık bir
maiyetle birlikte Sırbistan'a geri gönderildi. Ama Mehmed'in bunu despotun in-
tikamından çekindiği için mi, yoksa Semendire'den başsağlığı dilemek ve rah-
metli sultanın karısının evine geri dönmesine izin verilmesini istemek için gelen
heyetin talebine uyarak mı yaptığı bilinmiyor. Her halükârda, kurnaz bir diplo-
mat olan Mara hayatı boyunca Mehmed'e istediği şeyleri yaptırabilirdi. Anladığı-
mız kadarıyla sultanın hazinesinden kendisine yüklü bir fon tahsis ettirmeyi bile
başarmıştı. Mara ile üvey oğlunun arasının iyi olduğu şu gerçeğe bile anlaşıla-

3 "Kardeş katli yasası"nın Türk metinlerine dayalı kısa bir özeti için bkz. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, 25-29.

bilir: Mara, babasının ölümünden sonra Türkiye'ye döndü ve hayatının son günlerine kadar orada kaldı. Olaylı hayatı 14 Eylül 1487'de, Selanik'in güneydoğusundaki Jezevo'daki (Eziova, şimdiki adıyla Daphni) sona erdi.⁴

Mehmed, Mara'nın babasına geri dönmesini fırsat bilerek Sırbistan ile Osmanlılar arasındaki barış ve dostluk anlaşmalarını yeniledi. Akıllı bir siyaset güderek, komşularıyla ve babasının zamanında imparatorluğa düşman olmuş uzak ülkelerle arasını şimdilik iyi tutmak istiyordu. Tahta çıkar çıkmaz, dört bir yandan elçiler akın etti. Özellikle haraç veren, Ege adalarındaki ve komşu ülkeler elerini çabuk tutup hemen genç hükümdara sadakat yemini ettiler ve uygun armağanlar gönderdiler. Eflak'tan, Sakız Adası ve Midilli lordlarından, Galata'daki Cenovalılar'dan ve Rodos yönetici Giovanni de Lastic'ten elçiler geldi. Sultan 10 Eylül'de, Venedik ile yapılmış barış anlaşmasını hiç duraksamadan yeniledi. İki hafta sonra (25 Eylül'de), Athos Dağı keşişleri hürriyetlerini onaylatmakta zorlanmadılar. Dubrovnik'ten gelen elçiler, o küçük bağımsız ülkenin, sultan ile arasını hoş tutmak için, verdiği haracı 500 florin arttırdığını bildirdi (haraç geçenlerde bin florine çıkmıştı). Macar elçileriyle Nisan'dan beri yapılan barış görüşmeleri 20 Eylül'de tamamlandı. Janos Hunyadi ile üç yıllık bir barış anlaşması imzalandı. Janos Hunyadi'nin başı Macar soylularının entrikaları ve daha da fazlası, İmparator III. Friedrich'in kumpaslarıyla dertteydi. Mehmed bu anlaşmayı imzalarken, Macaristan'la arasını iyi tuttuğu sürece diğer Batı ülkelerinden çekinmesine gerek olmadığını düşünmüş olsa gerek. On beşinci yüzyıl Osmanlı tarihinde sık sık rastlandığı gibi, bir Türk maceraperest -bu kez kör "sultan" Murad Bey'in sözümona oğlu olan Davud diye biri- Macaristan ve Polonya'da canla başla çalışarak, Hristiyanlık'a geçişini olabildiğince istismar ederek, tahta kendisinin çıkması gerektiğini kabul ettirmeye çalışıyor ama başaramıyordu. En çok uğraştığı şey Polonya kralı IV. Casimir'i Türkler'e karşı bir sefer başlatmaya ikna etmektir.⁵

Mehmed Batı'da, askeri alanda babası kadar başarılı olamayacak, beceriksiz bir çocuk olarak tanınıyordu. Uzak ve yakındaki kral ve prenslerle anlaşmalar yapması da, Hristiyan dünyasının Osmanlı İmparatorluğu'nun en azından Avrupa'da, genç hükümdarının zayıflığı yüzünden yıkılacağı umudunu destekler nitelikteydi. Hristiyan dünyası cesaretlendikçe, Türk tehdidine karşı duydukları dehşetin yerini kayıtsızlık aldı. Bu kayıtsızlık, zaten bölünmüş olan Hristiyan dünyasını tehlikeli bir biçimde felç etti. Hristiyan güçlerin hiçbiri Osmanlılar'a ve sultanlarına karşı harekete geçmeye gerek görmüyordu, çünkü hemen hepsi dahili sorunlarla ve komşularıyla çatışmakla meşguldü.

Yalnızca Toletinolu Francesco Filelfo (1398-1481) bu meseleye el atma zamanının geldiğine karar vermişti. Filelfo büyük politik emelleri olan bir Hümanist'ti. Bizans sarayında yedi yıl geçirmiş (1420-1427), danışmanı İoannes Hrisoloras'ın kızlarından biriyle evlenmekle yarı-Rum olmuştu. Sultan Murad, Polonya Kralı II. Ladislav ve İmparator Sigismund ile elçi sıfatıyla görüşmüş ol-

4 Mara'nın mezarı için bkz. 3. Bölüm, dipnot 9.

5 Davud hakkında daha fazla bilgi için bkz. Babinger, "Dâvûd-Çelebi, ein osmanischer Thronvererber des 15. Jhdts," *Südost-Forschungen* 16 (1957), 297-311; yeni basım *A&A* I, 329-339.

makla ve bir keresinde de Büyük Türk'e, Sforzalar'm elçisi olarak gitmekle övünürdü. Bu iş için biçilmiş kaftan (*ottimissimo*) olduğunu iddia ederdi. 20 Mart 1451'de Fransa Kralı VII. Charles'a meşhur mektubunu yazarak, genç sultan Mehmed'e şiddetle saldırmıştı. Bu mektup, Murad'ın öldüğü haberi İtalya'ya ulaşır ulaşmaz yazılmış olmalı. Görünüşteki amacı, Fransa kralının Türkler'e karşı yapılacak bir savaşa bizzat katılmasını sağlamaktı. Ama Filelfo muhtemelen, amacına ulaşmak bir yana, kralın mektubuyla ilgileneneğini hiç sanmıyordu. -Mektuptaki yaltakçı dil, Francesco Filelfo'nun bazı kişisel hedefleri olduğunu düşündürüyor bize. Her halükârda, mektubun dönemin ruh halini ifade etmekten ve özellikle de sultanın gücüne ilişkin yanlış kanıları ve önyargıları sergilemekten başka bir özelliği yoktur. Filelfo, İtalya'nın korkunç bir biçimde bölünmesinden ve diğer Batılı ülkelerin harekete geçmeyi reddetmesinden sonra, Türkler'e karşı bir Haçlı seferi başlatma işinin Fransa'ya düştüğünü söylüyordu. Onun gibi kurnaz bir adam, böyle bir seferi gerekli ve uygun gibi gösterecek makul bir bahane bulmakta zorlanmazdı. Osmanlılar'm savaşa en fazla 60 bin askerle girebileceklerini söylüyordu. Ayrıca şu andaki hükümdar beceriksizdi. Zayıf ve aptal bir çocuktü. Hiç savaşmamıştı. Cahil ve toydu. Kendini şaraba ve kadınlara vermişti. Türkler'e son darbeyi indirmek için bundan iyi fırsat bulunamazdı. Batılı ülkeler içinde, bir sefer başlatmaya en uygun olanı Fransa idi. Kurnaz Filelfo, daha sonra bir savaş planı anlatıyordu. Bu planın başarıya ulaşacağından emindi, çünkü Osmanlılar'm direnmesi söz konusu değildi. Ordu hiçbir direnişle karşılaşmadan Konstantiniyye'ye kadar ilerleyecek, orada Bizans imparatoruyla güçlerini birleştirerek, Türkler'i Avrupa'dan sonsuza kadar kovacaktı. Hayır, daha da fazlasını yapacak, Asya'ya geçecek ve Müslümanlar'ı ezecekti. Bir daha güçlenemeyeceklerdi. "Haydi öyleyse Kral Charles, ileri" diye bitiyordu mektup. "İsa'yı rehberiniz ve koruyucunuz olarak kabul edin. Sofuluğunuzun ve yüce gönüllülüğü, günüzün sesine uyun. Bütün düşüncelerinizi bu son derece gerekli, onurlu ve şanlı savaşta odaklayın. Karşınızda yalnızca kaba ve cahil insanlar var. Bir grup çapulcu, rüşvetçi, ahlaksız kölelerden oluşma bir guruh. Ama her ne kadar onları hor görsen ve küçümsesen de, pis ve kurnaz hayvanlar gibi Hristiyanlık'm ışığını karartmaları yalnızca bizim suçumuz."⁶

Bu kibirli ve hırslı adam, saçma sapan planını ve siyasi fantezilerini açmak için Fransa Kralı Charles'dan daha uygunsuz birini seçemezdi. Kral o sıralar kargaşa içindeki ülkesini bırakıp, Batılı prensleri arkasına alarak kâfire karşı bir sefere çıkamazdı. Ayrıca böyle bir sefer ancak Papa V. Nicolaus'un rızası ve onayıyla gerçekleşebilirdi. Papa ise bunun için iki kilisenin birleşmesini şart koşuyordu. Oysa imparator Konstantinos buna kendisinden önceki imparatorlardan bile daha az istekliydi. Zaman, Latinler'le Bizanslılar'ın Osmanlılar'a karşı birleşmesine hiç uygun değildi. Konstantiniyye'deki güçlü gruplar, Roma ile birleşme fikrine karşı çıkıyordu. Çünkü bu hem Bizans Ortodoks Kilisesi için tehlikeli olurdu hem de bu birleşmenin sonunda alınacak olan ödül -yani Batılılar'm Türkler'e karşı yardım etmesini- aslında Bizans dünyasının bağımsızlığına yönelik en büyük teh-

6 Filelfo hakkında bilgi ve kaynaklara ilişkin göndermeler için bkz. Robert Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk* (New York, 1969), 150-152.

dit olarak görüyorlardı. Bizanslılar eskiden, güya kâfirlere karşı düzenlenen bir Haçlı seferinde Latinler'in Bizans'ı hedef aldığını unutmamıştı (1204-1261). Bu güçlü gruplara göre, Roma kilisesiyle birleşmek, Osmanlı egemenliği yerine Latin egemenliğine girmekten başka bir anlama gelmeyecekti. Yani Batılılar'ın Konstantiniyye'nin kurtarılması olarak düşündüğü şeyi, onlar Bizans İmparatorluğu'nun yeniden Latin'leştirilmesi olarak algılıyordu.

Napoli kralı Aragonlu Alfonso'nun niyeti gerçekten de buydu. Alfonso, Sicilyalı Vespers'tan sonra (1281) Napoli ile Sicilya'yı ilk kez tek bir idare altında birleştiren kraldı. Güttüğü Doğu siyasetiyle de Anjoulu Charles'm yerini doldurabileceğini kanıtlamıştı. Tıpkı kendisinden önceki bütün güney İtalya prensleri gibi, onun için de nihai siyasi hedef Bizans imparatoru olmaktı. 1451'de Filelfo, Fransa kralını ikna edip Haçlı seferi planını kabul ettirmeye çalışırken, Alfonso Doğu ile ilgili projelerini, bu kez eskisinden de büyük boyutlarda ele aldı. Türkler'e karşı düzenlenecek bir sefere önderlik etmek istiyordu. Bu yüzden Demetrios ile müttefik oldu. Demetrios, ağabeyi Konstantinos'tan sonra Misistire despotu olmuştu. Ama Alfonso'nun amacı Avrupa'daki Bizans'ı Türkler'den kurtarmak değil, bütün Bizans bölgelerini, Konstantiniyye de dahil olmak üzere, kendi eline geçirmekti. Planlarının ne kadar büyük olduğu, aynı yıl Arnavutlar'm kendisine yaptığı baş lordluk teklifini kabul edince anlaşıldı. Gerçi İtalyan siyasetiyle fazla meşgul olduğu, donanması bulunmadığı ve kendi krallığındaki durum çalkantılı olduğu için, Güneydoğu Avrupa'ya ilişkin planlarını uygulayamadı. Ama bu planların varlığı bile, Konstantiniyye'deki birleşme karşıtı grupların Batı'dan yardım almayı niye reddettiğini anlamaya yeterlidir.

Her ne kadar Batı dünyası Edirne'deki hükümdar değişikliğini fırsat bilerek birleşip, Hristiyanlık'ın baş düşmanını Avrupa'dan kovmayı planlamasa da, Bizans'taki, tarihçi Frantzes gibi basiretli gözlemciler, II. Murad'ın ölümünün Bizans ve Hristiyan Batı için ne büyük tehlikeler doğuracağını farkındaydı. Frantzes, Murad'ın yerine geçen delikanlının çocukluğundan beri Hristiyanlık'la ilgili her şeyden nefret etmiş ve tahta geçince Doğu Bizans İmparatorluğu ile bütün Hristiyanlık'ı kökünden yok edeceğini defalarca söylemiş biri olduğuna dikkat çekiyordu. Eğer bu gözüpek delikanlı hemen Konstantiniyye'ye saldırmak isterse ne olacaktı?

İmparator XI. Konstantinos, en azından ilk başta, buna pek ihtimal vermemiş gibi görünüyor. O da hemen Edirne'ye elçiler gönderdi, yeni sultana başsağlığı diledi ve tahta çıkışını tebrik etti. Ayrıca var olan barış anlaşmalarının yenilenmesini istedi. Dukas'ın söylediğine göre, bunun üzerine Mehmed Allah, Peygamber ve *Kur'an*, melekler ve başmelekler üzerine yemin ederek, barışı koruyacağını söyledi ve hayatı boyunca imparatorun ne başkentine ne de ülkesinin başka bir yerine el sürmeyeceğine söz verdi. Tam tersine, babası gibi kendisinin de Bizans İmparatoru ile dostane ilişkiler içinde olacağını söyledi. İyi niyetini kanıtlamak istercesine, imparatora Orhan'ın giderleri için Struma (Strimon) Nehri'ndeki şehirlerin gelirlerinden yıllık 300 bin akçe ayırdı. Orhan o sırada Bizans sarayında yaşayan bir Osmanlı şehzadesiydi. Emir Süleyman'ın (I. Bayezid'in oğlu) torunu, yani Mehmed'in akrabası olduğu söyleniyordu. Bu şehzadenin haya-

tı hakkında pek bilgimiz yok. Zaten ileriki yıllarda olayların gidişatında önemli bir rol oynamayacak olsa, ondan söz etmemize gerek kalmayacaktı.⁷

Artık Mehmed'in Batı'dan kaygılanmasına, en azından şimdilik gerek kalmamıştı. Böylece Anadolu ile rahatça ilgilenebilirdi. Tahta geçer geçmez, Anadolu'daki Karaman Beyi İbrahim bir kez daha başkaldırmıştı. Ama İbrahim bu kez bütün Batı Anadolu'yu Osmanlılar'dan almak ve eski Anadolu beylerinin soyundan gelen ya da geldiği iddia edilen kişilerle birleşerek, eski beylikleri en azından kısmen tekrar kurmak istiyordu. Planını uygulamak için Menteşe, Aydın ve Germiyan'a üç delikanlı gönderdi. Bunlar eski beylerin soyundandılar ya da öyle olduklarını iddia ediyorlardı. Ayrıca askerlerine bazı kaleleri ve kasabaları ele geçirmelerini emretti. Kendisi de bazı Osmanlı şehirlerini ele geçirerek yakıp yıktı. Mehmed, Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa'yı bu sorunu halletmekle görevlendirdi. Aslında ilk başta kumandanlarından Özgüroğlu İsa Bey'i görevlendirmişti. Ama İsa Bey'in pasifliğiyle çileden çıkıp onu kovdu. Mehmed, Bursa'ya gidip babasının mezarını ziyaret ederek orada kısa bir süre kaldıktan ve başka işleri hallettikten sonra, meseleye bizzat el koydu. Sultanın görünmesi bile Karaman Beyi'nin tereddüt etmesi için yeterli oldu. Osmanlı topraklarındaki işgal edilen kasabalar hızla boşaltıldı. İshak Paşa direnişle karşılaşmadan Akşehir ve Beyşehir'e kadar ilerledi. Dağlara kaçan İbrahim Bey, bağışlanma ve barış için yalvaran mektuplar gönderdi. Sonunda Akşehir'de Mehmed'e ulaşan ulaklar, İbrahim Bey'in mesajını tekrarlayıp, sultana İbrahim'in kızlarından biriyle evlenmesini teklif ettiler. Sultan, İbrahim Bey'i bağışladı. İbrahim Bey sürekli haraç ödemeyi ve topraklarının bacanağı Sultan Murad tarafından kendisine verilmiş bir armağan olduğunu kabul etti. Anadolu Beylerbeyi olarak Ankara'da yaşayan İshak Paşa'ya, Kütahya'ya taşınması emredildi. Bundan sonra Anadolu eyaletinin yöneticileri hep orada kalacaktı. Bu arada, yıllardır haraç ödeyerek Menteşe Beyi olarak kalan ve İbrahim'in tarafında yer almış olan İlyas Bey'in derebeyliğini elinden aldı ve her tarafta düzeni sağladı.®

Sultan Mehmed Anadolu'nun içlerinden Bursa'ya dönünce orada beklenmedik bir olayla karşılaştı. Yeniçeriler sultanla görüşmeye gelip cülûs bahşişi (*donativum*) istediler. Oysa Şihabeddin Paşa ve yaşlı, deneyimli savaşçı Turahan Bey taleplerini komutanlarına iletmişti bile. Yeniçeriler tekrar ayaklanınca Mehmed öfkesine hâkim olup on kese akçe getirtilmesini emretti ve bunları isyancılara dağıttı. Böylece ilk kez bir Osmanlı sultanı tahta çıkınca yeniçerilere armağan vermek zorunda kalıyordu. Bu gelenek sürdürüldü. Daha sonraki sultanlar da aynı armağanı verdiler. Ama paranın değerinin hızla azalması yüzünden, verilen meblağ sürekli artıyordu. Mehmed birkaç gün sonra Yeniçeri Ağası Kazancı (ya da Kurtçu) Doğan'ı çağırttı. Onu sert bir biçimde azarladı, kulaklarını çekti (ya da bazı kaynaklara göre kırbaçlattı) ve görevden aldı. Yerine Mustafa Bey'i getirdi. Sultan ayrıca pek çok yayabaşını, hem yeniçerilerin disiplinsizliği yüzünden

7 Orhan'ın kimliği hâlâ şüphelidir. Bkz. Alderson, liste 24, dipnot 16.

8 Çeşitli Anadolu beylikleri hakkında bkz. İsmail. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara, 1969; TTK: VIII. seri, no. 2^a). Karaman hanedanı için özellikle bkz. "Karamanlılar" (M. C. Ş. Tekindağ), *İA* VI, 316-330.

para, on yeni paraya denkti. Sonraları, böyle para değıştirme işlemleri azaldı, çünkü özel görevliler, devlet hazinesinin kâr elde etmesine izin vermek yerine, daha değerli paraları ellerinde tutanları bulup cezalandırmaya başladı.⁹

Yeniçeriler epey masraflı oluyordu. Sultan onların ücreti ve giysileri dışında, ok ve yaylarının da parasını ödüyordu. Bütün bunlar yaklaşık 28 bin altına mal oluyordu. Bu, ordunun toplam masrafının yalnızca bir kısmıydı elbette. Ama dönemin bir tarihçisinin söylediğine göre, savaş hemen her zaman Osmanlı hazinesi için bir gelir kaynağıydı. Çünkü sefer sırasında askerlerin çoğu kendi arpa ve unlarını buluyordu. Geçilen bölgeler, orduyu beslemek zorunda kalıyordu. Ayrıca ordugâha gelen her sancakbeyi pahalı armağanlar getiriyordu.

Elimizde şimdilik II. Mehmed'in para politikasına ilişkin ayrıntılı bilgi yok. Ama hükümdarlığı sırasında paranın hem standart değer hem de yasal para olma niteliğini yitirdiği kesin. Paranın sürekli olarak değer yitirmesinin nedeni, değerli metallerin azlığından çok, sultanın ilk kısa hükümdarlığı sırasında bile belli olan ama tahta son çıkışında özellikle açığa çıkan hırsı ve gelirlerin yetersizliği gibi görünüyor. II. Murad'ın hükümdarlığında, geleneksel olarak altın ve gümüş paralara değer verilmesi, paranın değerinde istikrarın korunmasını ve bakır para miktarının makul seviyelerde tutulmasını sağlamıştı. Ama yeni sultanın döneminde, devlet hazinesi paranın devalüasyonundan epey kazanç sağlamış olsa gerek. Bakır para (mangır) ile gümüş para (akçe) arasındaki ilişki sürekli değışiyordu. Mehmed on yılda bir, özellikle gümüş ve bakır paralar bastırsa ve kanuna göre eski paraların bunlarla değıştirilmesi gerekse de, onun tayin ettiği gümüş sarrafları, yerlilerden ve yabancılardan zorla eski paralar alarak büyük kazançlar sağlıyordu. Bu çıkarıcı resmi görevlilerin rezilce gaspları ve dolandırıcılıkları Mehmed'in saltanatından sonra devam etmedi. Çünkü onun yerine tahta geçen oğlu II. Bayezid, tahta çıkarken paranın değerini düşürse de, söylenene göre yeniçerilerin baskısı yüzünden, bunu saltanatının geri kalanı boyunca yinelemekten kaçındı.

Mehmed'in saltanatı, daha en başından itibaren devlet giderlerini epey arttırmış olmalı. Yeni sultan atalarının, özellikle de tutumlu babasının basit ataerkil geleneklerini reddetmiş, tamamen kendisine özgü bir ihtişam sergilemeye başlamıştı. Murad, ölümünden kısa süre önce Tunca Adası'nda yeni bir saray yaptırmaya başlamıştı. Saray, söylenene göre eski Bizans imparatorları tarafından av bölgesi olarak kullanılan bir yerde yapılıyordu. Mehmed, 1451 yazında sarayın inşasının kendi arzularına göre genişletilmesi emrini verdi. Bu iş için yabancılardan, muhtemelen İtalyanlarla Ragusalılar'ın işe alındığı şüphesizdir. Yeni saray bir dizi binadan oluşuyordu. Bunların en etkileyici olanları an odası, konukların kaldığı Kum Kasrı ve bir kısmı hâlâ sağlam olan Cihan-nüma Kasrı idi. Haremin yanı sıra, saray için on tane kaleye benzer yapı inşa edildi. Sarayda on üç tane büyük giriş kapısı vardı. Bu bize boyutları hakkında bir fikir verir, içinde on üç cami, mescit katında on üç koğuş ve yirmi hamam bulunuyordu. Ama sarayın tamamını

9 H. 885'te gümüş para kesimi hakkında bkz. Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar* 90 (# 85) ve resim 7. O sıralarda sıradan bir yeniçerinin günlüğünün tam altı akçe olması, akçenin değeri hakkında bir fikir verebilir. (Bkz. Halil İnalcık, "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City," DOP 23-24 [1969-70], 236),

II. Mehmed yaptırmadı. Daha sonraki sultanlar, özellikle de IV. Mehmed (1648-1687) ve orada doğmuş olan III. Mustafa (1757-1773) eklemelerde bulundular. Sultanın asıl kaldığı yer, on odadan, üç toplantı salonundan ve saray mensuplarının odalarından oluşan Cihan-nüma idi. Buraya bir kütüphane ve on altıncı yüzyılda hırka-i şerif, kutsal sancak ve diğer değerli nesneler için odalar eklendi. Bu sarayın iki yüz metre doğusunda olan Kum Kasrı, şehzadelerin kaldığı yerdirdi. Şehzade Cem burada doğdu. Kule odalarından biri uzun süre onun ismini taşıdı. Sarayı, binalarının hâlâ sağlam olduğu 1837 yazında ziyaret eden Helmuth von Moltke, bize bunların görkemini ayrıntılarıyla tasvir eder: "Bütün bu binaların tam ortasında taştan, kalın duvarlı bir bina yükselir. Bunun tepesinde de garip şekilli bir kule vardır. Bu kulenin duvarlarının büyük bir kısmı hâlâ en güzel mermerler ve somakilerle kaplıdır, fakat binanın tavanları çökmüş, duvarlarını süsleyen altın arabeskle güzel çini levhalar hemen hemen tamamıyla sökülüştür. Bu bina o kadar sağlam ve muhkemdir ki daha binlerce yıl dayana-bilir; fakat çok büyük değildir ve burada da, tıpkı İstanbul sarayında olduğu gibi, insan bir sürü köşk arasında esas binayı beyhude yere arar. Edirne sarayının öyle hapishane gibi bir görünüşü yoktur. Burada oturan sultanlar herhalde henüz Müslümanlar için görünmez hale gelmemiş olsalar gerek. Haremdeki binaların hımsı duvarları yıkılmış, bu yüzden taş damları ve kubbeleri havada duruyor gibi. Sarayın bu kısmında şimdi bir geyikten başka bannan yok, o da ziyaretçileri pek ters karşılıyor."¹⁰

Bütün bu ihtişamdı geriye neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Cihan-nüma Kasrı 17 Ocak 1878'de, Ruslar karşısında gerileyen Türk askerleri tarafından yıkıldı. Orada yalnızca büyük karaağaçlar ve asırlık çınarlar kaldı. Bunlar dünyevi şeylerin geçiciliğini acı bir biçimde hatırlatır. - "Komnenoslar'm çayırırlarında" koyun ve sığırlar otlamaktadır. Adanın güneyindeki, kubbeleri ve minareleri, eski duvarları ve kuleleri, düz kırmızı çatıları, parlak açık yeşil çalıları ve kara selvi-leriyle Edirne'deyse, bugün eski ihtişamından ve gücünden eser kalmamıştır.

II. Mehmed adadaki taht odasında yabancı elçileri kabul ederdi. Cihan-nüma Kasrı'nda danışmanlarıyla görüşür ve âlimlerle, şairlerle ve ilahiyatçılarla konuşurdu. Gözüpek planlarını orada kurardı. Bu planlar, gençliğin verdiği coşkunluğun ve gözüpekliliğin yanı sıra, yaşma göre sıra dışı bir zekâ ve gözlem gücüne sahip olduğunun kanıtıydı. Askeri ve siyasi açıdan hem kendisinden önceki hükümdarlara hem de çağdaşlarına göre çok üstün olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştı. Tahta çıkışından kısa süre sonra etrafı Batılılar'la, özellikle de İtalyanlarla çevrilmişti şüphesiz. En sevdiği sohbet konusu eski kahramanlardı. Onlar gibi olmaya karar vermişti. Ama konuklarına Hristiyan dünyası hakkında sorular sormayı da severdi. Ne yazık ki, o yıllarda sultanla arkadaşlık edenlerden yalnızca birinin adını biliyoruz: Babasının özel hekimi, Gaetalı Maestro Iacopo, Mehmed'in ölümüne kadar yanında kaldı ve ileride göreceğimiz gibi, efendisinin kararlarında defalarca etkili oldu. Ciriaco de' Pizziccolli de Mehmed'e danışmanlık

¹⁰ Von Moltke, *Briefe* (bb. 1. bölüm, dipnot 16), 150-151 (mektup#28, 12 Mayıs 1837). Ayrıca bb. "Edirne" adlı makale (M. T. Gökbilgin), *El² II*, 683-686. Edirne Sarayı üstüne Türkçe yazılmış bir çalışma için bkz. Süheyl Ünver, *Edirne'de Fatih'in Cihannuma Kasrı* (İstanbul, 1953). [Yukarıdaki alıntı Hayrullah Örs çevirisindendir.]

yapmış olabilir ama buna emin değiliz. Edirne, Batı malları için önemli bir pazardı. Orada çok sayıda İtalyan tacir yaşırdı. Mehmed onlarla görüşmek istemiş olabilir. Bunu yapmamış olduğunu düşünmek için bir sebep yok.

Trakya'da kış yaklaşırken Mehmed, Osmanlı İmparatorluğu'na haber salarak bin duvarcı ile yine aynı sayıda kireç söndürücü ve işçiyi işe alacağını duyurdu. Ayrıca ilkbahar başlarında Boğaziçi'nin Avrupa yakasında bir kale inşa ettireceğini açıklayarak, gerekli malzemelerin şimdiden hazırlanmasını emretti. Bu endişe Verici haber kısa sürede Konstantiniyye'ye ulaştı. Yunan adalarındaki halk bile paniğe kapıldı. Dukas'a göre, "Şehrin sonu geldi!" diyorlardı. "Bu kara alametler, ırkımızın sonunun geldiğini gösteriyor." "Deccal geldi!" Korkmakta haksız değillerdi.

İmparator Konstantinos, sultanı incelikle uyarmak için Edirne'ye elçiler gönderdi. Bu elçiler Mehmed'e, büyükbabasının Boğaziçi'nin Anadolu yakasında bir kale -yani Anadolu Hisar'ını- yaptırmak istediğinde, tıpkı babasından izin alır gibi İmparator II. Manuel'den (1391-1425) izin aldığını söyleyeceklerdi. Elçilerin nasıl karşılandığı konusunda şüpheye yer yoktur. Mehmed, Anadolu'da konuştuğu Bizanslı elçilerle bir daha uzun süre görüşmedi. Ne elçilerle ne de imparatorla uğraşmak istemiyordu. Aslında bunu Konstantiniyye'yle bağları koparmak için uygun bir fırsat olarak görmüştü".

Mehmed Mart ortasında Edirne'den ayrılıp, altı tam donanımlı kadırğa, on sekiz kalyon ve on altı levazım gemisiyle Gelibolu'dan yola çıktı. Haliç'i geçerek 26 Mart'ta Boğaziçi'ne ulaştı. Yeni kalesinin planını bizzat çizmiş ve yerini seçmişti. Pers kralı Darius'un köprü yaptırdığı yerdin burası. Boğazın en dar kesimi olan, o zamanlar Asomata denen yere yakındı. Burası yalnızca altı yüz doksan sekiz metre genişliğindedir ve akıntı oldukça hızlıdır. Bizans başkentinin Karadeniz ticaretini kontrol altında tutmak için en elverişli nokta burasıydı. Sadrazam Halil Paşa ile vezirler Saruca Paşa, Zağanos Paşa ve Şihabeddin Paşa'nın idaresindeki beş bin işçi, o sağlam kaleyi 15 Nisan 1452 Cumartesi ile 31 Ağustos 1452 Perşembe günü arasında tamamladı.¹¹ Gerekli malzeme dört bir taraftan, hızla getirilmişti: Kireç ve söndürme ocaklarıyla kırımler Karadeniz'deki Ereğli (Heraclea) ile İzmit'ten (Nicomedia), taşlar ise Anadolu'dan getirilmişti. Bazı malzemeler Boğaziçi'ndeki manastır harabeleriyle eski tapınaklardan temin edilmişti. Eskiden kalenin inşa edildiği yerde bulunan St. Michael Kilisesi'nden taş ve sütun alınmıştı. Projeyi yöneten imparatorluk soyluları yardım ellerini uzattılar. Vezirler, paylarına düşen birer kuleyi, masrafları karşılayarak olabildiğince çabuk diktirdi. Sultan ise kuleler arasındaki surları yaptırma işini üstlendi. Bazı Konstantiniyye sakinleri, işçilerle çatışarak inşayı engellemeye çalıştılar. Her iki taraftan da bıçaklanıp ölenler oldu. İmparator Konstantinos sultana elçiler göndererek, civardaki Bizanslı çiftçileri korumak için nöbetçiler görevlendirmesini istedi. Aynı zamanda armağanlar, yiyecek ve içecek gönderdi. Dukas, iki taraf arasındaki konuşmaları olduğu gibi verir. Kalenin civarında olan olaylar haber

¹¹ Bu vezirler hakkında bkz. Babinger (F. Dölger ile birlikte), "Ein Auslandsbrief des Kaisers Johannes VIII. vom Jahre 1447," BZ 45 (1952), 25-28 (= A&A 11, 167-169).

almmca, Konstantinos başkentin kapılarını kapattı. Civarda bulunan bazı Türkler tutuklandı ama birkaç gün sonra serbest bırakıldı. Tutuklananlar arasında, sultanın sarayından çok sayıda haremağası da vardı. Bunlar imparatorun karşısına getirilince şöyle dediler: "Eğer bizi günbatımdan önce bırakırsanız, size minnettar kalırız. Ama günbatımdan önce geri dönemezsek, serbest bırakılmamızın anlamı kalmaz, çünkü idama mahkûm ediliz. Bu yüzden lütfen bize acıyın ve hemen serbest bırakın. Eğer bırakmayacaksanız, kellelerimizi uçurun. Çünkü dünyanın yıkıcısının elinde ölmektense, sizin tarafınızdan öldürülmeyi yeğleriz." En azından Dukas olayı böyle anlatır. Yine Dukas'a göre, imparator barışı korumak için Mehmed'e son bir kez ricada bulundu. Mehmed ise, yaptıkları için özür dilemek bir yana, Bizans'a karşı savaş ilanı anlamına gelen bir eylem yaparak, iki imparatorluk elçisinin kafalarını kestirdi (Haziran 1452).¹²

Günümüzde Rumeli Hisarı olarak bilinen [Resim VIII b], inşacıların Boğazkesen, Yunanlıların ise Laimokopia ("Yolları Kesen" ya da Boğazkesen) adını verdiği dev kale tuhaf bir yapıdır. Şekli üçgeni andırır. Köşelerinde üç vezirin kuleleri bulunur. Dördüncü kule, Halil Paşa'nın kulesi ise doğu surunun ortasındadır. Küçük ve sivri tepeli kuleleri bulunan surlar metrelerce kalınlıkta ve on beş metre boyundaydı. Çatılar kalın kurşun tabakalarla kaplıydı. Mimarın Muslihiddin diye biri olduğu söylenir. İslam'a geçmiş bir Hristiyan keşişti. Temel planının yer koşullarına göre yapıldığı bellidir. Bazı yazarlar, surların şeklinin Muhammed sözcüğünün (hem peygamberin hem de sultanın adıydı) Arapça yazılışına uyacak biçimde yapıldığını söylemişse de, bunu ciddiye almamak gerekir. Kale yer yer kayalık olan sarp bir yamacın dibine kurulmuştur. 240 metre uzunluğunda ve 48-64 metre genişliğindedir. En uzun kulesi, deniz seviyesinden 60 metreden fazla yüksekliktedir.¹³

Mehmed kaleye 400 adamlık bir garnizon koydu ve başlarına Firuz Bey'i geçirdi. Boğazdan her iki yönde geçen gemilerin durdurulmasını ve yola devam etmelerine ancak geçiş parası ödedikten sonra izin verilmesini emretti. Eğer herhangi bir kaptan buna itiraz ederse, gemisi kaleden açılacak top ateşiyle batırılacaktı. Bu emrin uygulanabilmesi için, kıyıya en yakın kuleye pirinç toprak toplandı. Dukas'm söylediğine göre bu toprak 300 kiloluk taş güllerle atabiliyordu. Bu kalenin dibinde hâlâ bulunan, 225 kiloluk mermer top güllerle Dukas'ı doğrulamaktadır.

Sultan 28 Ağustos 1452'de kaleden ayrılp Bizans başkentine giderek hendeklerini ve surlarını dikkatle inceledi. Sonunda, 1 Eylül'de askerleri ve maiye-

12 İmparatorun, Konstantiniyye'nin düşüşünden önceki aylardaki barış girişimleri meselesi, M. Carroll tarafından "Notes on the Authorship of the 'Siege' Section of the Chronicon Maius of Pseudo-Phrantzes, Book III"te farklı bir açıdan irdelenmektedir; *Byzantion* 41 (1971), 28-36. Öğrendiğimiz kadarıyla, yine Carroll'ın, Frantzes'in tarihçesi üzerine yaptığı ayrıntılı bir çalışma ve çevirileri yayımlanmaktadır (bkz. Jones, *The Siege of Constantinople*, xi).

13 Rumeli Hisarı'nın inşası ve kuşatmayla ilgili olarak Khalkokondilas'm anlattıkları, Jones'un çevirisiyle (*The Siege of Constantinople*, s: 42 vd'mda) okunabilir. Boğaziçi'nin Avrupa yakasındaki bu kaleyle ilgili en geniş bilgi Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Osmanlı Mimarisi'nde Fatih Devri* IV (İstanbul, 1974, İstanbul Enstitüsü no: 69, s: 626-662) kitabındadır. Anadolu Hisarı için bkz: s: 617-624. [Rumeli Hisarı, Babinger'in söylediğinin aksine üç ana kuledir.]

tiyle birlikte Edirne'ye geri döndü. Osmanlı donanması da boğazdan ayrıldı ve 6 Eylül'de Gelibolu'ya ulaştı. Sonradan Kapudan Paşa olarak tanınacak olan derya beyi Baltaoğlu Süleyman Bey orada yaşıyordu.

Yelkenlerini indirip geçiş parası ödemeyi reddeden gemileri batırma tehdidi gerçekten yerine getirildi. Kalenin inşasının başlamasından sonra, muhtemelen bir Etdelli olan Urban adlı bir top dökümcüsü Bizans ordusundan kaçıp Türkler'in tarafına geçti. Türkler onu memnuniyetle karşıladı. Sultan ona en yüksek maaşı bağladı, büyük meblağlar armağan etti ve Konstantiniyye surlarını yıkabilecek bir top yapıp yapamayacağını sordu. Urban hiç duraksamadan cevap verdi. Hiçbir surun, ne Bizans ne de "Babil" surlarının karşı koyamayacağı bir top yapabileceğini söyledi. Ama menzili önceden belirleyemeyeceğini itiraf etti. Mehmed ona hemen işe koyulmasını emretti. Menzil meselesine daha sonra bakabilirlerdi. Urban üç ay sonra, yeni kalenin kıyı cephesi için dev bir top inşa etti. 1452'nin sonuna doğru, Karadeniz'den gelen üç Venedik ticaret gemisi kaleye yaklaştı. Kaptanların hiçbiri Türkler'in taleplerini kabul etmeye yanaşmadı. İki gemi boğazı sağ salim geçmeyi başardı. Ama kaptan Antonio Erizzo'nun idaresindeki, Konstantiniyye'ye buğday götüren üçüncü gemi başaramadı. Kaptan yelken indirmeyi ve durmayı reddedince, gemisi yeni topun ilk hedefi oldu (25 Kasım). Böylece topun menzili de anlaşılmış oldu. Gemi batırıldı ve kaptan ile tayfası tutsak edildi. Dimetoka'ya götürüldüler. Mehmed o sırada oradaydı. Denizcilerin kellelerini uçurttu, kaptanı da kazığa oturttu. Cesetler gömülmeden sokakta bırakıldı. Kısa süre sonra Dukas onları kendi gözleriyle gördü.

Boğaziçi'nde bir kale inşa edildiğini haber alan Venedik ile Cenova, müthiş bir paniğe kapıldı. Kalenin inşası, herkes tarafından Konstantiniyye'ye karşı bir savaş hazırlığı olarak yorumlanmıştı. Gelişmekte olan Pera kolonisi, hatta Doğu Akdeniz'deki bütün ticaret tehlikedeydi. Ama Cenovalı yetkililer Haliç'e silahlı bir gemi göndermeye ancak Kasım'da, telaşlı bir yardım çağrısı aldıkları zaman karar verdiler. Fransa kralından ve Floransa'dan destek istediler. İtalya'da Cenova ile Venedik çekişme halinde olduğu sürece, o iki büyük ticari gücün işbirliği yapması olanaksızdı. Sonunda, 26 Ocak 1453'te, yedi yüz asker taşıyan Cenova kadırgaları Konstantiniyye'ye vardığında, İmparator Konstantinos komutanları, Kara Kuvvetleri Başkumandanı Giovanni Giustiniani-Longo'yu *protostrator* (mareşal) rütbesiyle onurlandırdı ve ona Limni Adası'nı armağan etti.

Ne Venedik ne de Cenova, bir zamanlar Enrico Dandolo ile Simone Vignosi'nin Doğu Akdeniz'de sergilediği savaş ruhunu canlandıramadı. Yaklaşan fırtınaya yalnızca Bizans imparatoru gerçekten hazırlanmaya çalıştı ama boşunaydı. 1452 yılı boyunca, civar bölgelerden şehre olabildiğince fazla buğday getirilmiş, civar sakinlerin çoğu da şehre sığınmıştı. Kış boyunca, şehrin savunmalarını sağlamlaştırmak için olabilecek her şey yapıldı. Ama bütün çabalara karşın, yabancı güçler para ve asker göndermiyordu. İmparatorun Batılı prenlere yaptığı parlak vaatler, yalnızca rahatlatıcı boş sözlerle karşılandı.

Venedik, Bizans'ın durmadan yinelediği yardım çağrıları karşısında, tavsiye mektupları göndermekten başka bir şey yapmadı: Bunları papaya, 19 Mart 1452'de Roma'da taç giymiş olan İmparator III. Friedrich'e, Macaristan'a, Aragon'a ve son olarak da Fransa'ya yolladı. İmparator Konstantinos'un Roma'daki

papalık divarıyla yaptığı görüşmeler ise, yalnızca tek bir sonuç getirdi: Papa V. Nicolaus kiliselerin birleşmesi gerektiğini bir kez daha tekrarladı.

Kasım 1452'de, St. Sabine Piskoposu Kardinal Isidor, bir Venedik kadırgasıyla Konstantiniyye'ye vardı. İmparatorun, kiliselerin Ayasofya'da, hâkimler, senato ve üst düzey din adamları huzurunda bir törenle birleştirilmesine izin vermekten başka çaresi kalmamıştı (12 Aralık). Birleşme yemini edildi. Türk tehdidi sona erdirildikten sonra bu karar tekrar gözden geçirilecekti. Ama bu, Bizanslılar'ın huzursuzluğunu daha da arttırdı. Birleşmeye karşı olan alt düzey din adamlarının baskısıyla ve özellikle de birleşme karşıtı grubun en aktif önderinin etkisiyle, halk ayaklandı. Keşişler sokaklarda Latin aleyhtarı sloganlar atmaya başladılar. Manastıra doluşup, Gennadios'tan talimat istediler. Gennadios onlara yazılı bir karşılık vererek, kadim dinlerinin utanç verici bir duruma düşürüldüğünü ve böyle bir din değişikliğinin Tanrı'nın gazabına yol açacağını söyledi. Keşişler şehir sokaklarında gezerek, meclisin kararını ve bu kararı kabul eden herkesi bağışmalarla lanetlediler. Halk her zamanki gibi fanatik keşişleri destekledi. Tavernalara doluşup, birleşmeye ve destekçilerine sövüp sayarak, tehdit altındaki şehri kurtarabilecek tek güç olan Kutsal Bakire'nin onuruna şarap içtiler. Ayaklanma epey uzun sürdü. Birleşmenin en büyük destekçileri bile huzursuz olmuştu. Halkın sağduyulu ve metin olması gereken o en kritik zamanda, bu nitelikler yıpratıldı. *Tantum religio potuit suadere mahrum.*

Mehmed'in, Boğaziçi'ni denetimi altına aldıktan bir sonraki hamlesi, imparatorun kardeşleri, Mora'nın ortak hükümdarları Demetrios ile Thomas'm Konstantinos'un yardımına gelmesini engellemek oldu. 1 Kasım 1452'de, yaşlı kumandanı Turahan Bey ile iki oğlu Ahmed Bey ile Ömer Bey'e, Selanik ve Makedonya'dan yola çıkarak (Turahan Bey buranın uç beyiydi), Mora'daki iki despota saldırmalarını emretti. Bu dikkat dağıtma taktiği son derece başarılı oldu. Tekrar müstahkem hale getirilmiş olan Gürdüs ile kıstak, hızla ele geçirildi. Türk orduları geçtikleri yerleri yakıp yıkarak Arcadia'dan ve Tripolis (Tripolitza) platosundan geçip Ithomi Dağı'na, Messenia Bölgesi'nin doğal akropolüne vardılar. Koroni (Coron) Körfezi'ne kadar ilerleyerek, Navarino'yu (Anavarin, Pylos, Neokastron) aldılar. Siderokastron'u da kuşattılar ama başarılı olamadılar. Ahmed Bey'in idaresindeki bir kol, Leondarion'a (Leondâri) saldırmak üzere buradan yola çıktı ama yolda Demetrios'un bacanağı Mateos Asanes'in komutasındaki Yunanlılar'ın saldırısına uğradılar. Ahmed Bey tutsak edildi ve Misistire'ye, despotun karşısına getirildi. Turahan Bey ile askerleri Mora'daki Yunan güçlerini oyalarken, Mehmed Edirne'de savaş hazırlıkları yapmakla meşguldü.

Urban'ın topundan çok memnun kalan sultan, ona Edirne'de birincisinin iki katı, dev bir kuşatma topu yapmasını emretmişti. Bu top yarım tondan ağır güllerle fırlatabiliyordu. Elli öküz onu ancak kımıldatabiliyordu. Topu nakledip kullanmak için 700 adam gerekiyordu. Top hazır olduğunda, inşası yeni tamamlanmış olan Cihan-nüma Kasrı'nın önüne getirilip, güçlkle dolduruldu. Türk başkentinin sakinleri, paniğe kapılmasınlar diye önceden uyarıldı. Ertesi günün şafağında, top ateşlendi. Bütün şehri barut dumanı sardı. Topun gürlemesi kilometrelerce öteden duyuldu. Gülle tam bir buçuk kilometre ötede, toprağa neredeyse bir buçuk metre gömüldü.

Mehmed'in aklında hep savaş fikri vardı. Geceleri sık sık kılık değiştirerek,

yanına da yalnızca iki musahibini alarak şehre iniyor, halk ile ordunun durumunu anlamaya çalışıyordu. Biri onu tanıyıp âdet olduğu gibi "Çok yaşa" derse, Mehmed bu kişiyi bizzat hançerliyordu. Bu öyküyü anlatan Dukas, Mehmed'in pire öldürür gibi insan öldürmekten zevk aldığını yazar. Dukas'ın söylediğine göre Mehmed bir gece haremağalarını göndererek Halil Paşa'yı huzuruna çağırtmıştı. Kaprisli efendisine karşı eskiden sergilediği tavır yüzünden ondan korkmak için geçerli nedenleri bulunan sadrazam, yanına bir tas dolusu altın almıştı. Sultanın yatakta, tamajjien giyinik halde oturduğunu görünce, altınları ayaklarının dibine bıraktı. "Bu da ne demek oluyor lala?" diye sordu Mehmed. "Adetlere göre" diye karşılık verdi sadrazam, "bir soylu efendisi tarafından gecenin geç bir saatinde çağrılırsa, eli boş gitmemelidir. Size kendi malımı değil, sizin malınızı veriyorum." "Altınına ihtiyacım yok" dedi sultan. "Senden tekbir şey istiyorum: Konstantiniyye'yi almama yardım et." Gizli bir Bizans dostu olarak tanınan ve "gâvur ortağı" lakabı verilmiş olan sadrazam, sultanın talebinden epey rahatsız olmuştu. Allah'ın zaten sultana Bizans topraklaman çoğunu vermiş olduğunu, başkenti de vereceğini söyledi. Sultanın bütün kullarının bu amaç uğruna servetlerini ve kanlarını feda etmek için birbirleriyle yarıştığını da ekledi. Sultan "Şu yatağıma bak. Bütün gece sağa sola dönüp durdum!" diye karşılık verdi. "Altınlar ve gümüşler seni yumuşatmasın. Bizanslılarla yiğitçe savaşaacağız. Allah'ın ve Peygamber'in izniyle şehri alacağız." Sonra, artık iyice kaygılanmış olan vezirine gidebileceğini söyledi. Kendisi ise o gecenin geri kalanı ve daha pek çok gece boyunca planları üstünde çalıştı. Şehrin surlarının, savaş hatlarının ve ileri karakolların, kuşatma makinelerinin, bataryaların, mancınıkların vb taslaklarını çizdi. Konstantiniyye'nin vb surlarının durumunu iyi bilen kişilerle görüştü. Mehmed bu sıralar ya da belki de daha önce, kendini surlar ve kuşatma makineleri üstüne yazılmış Batılı kaynakları incelemeye vermiş gibi görünüyor. Anconalı Ciriaco, o sıralar Mehmed'in maiyetindeyse (ki genelde öyle olduğu farz edilir), ona taslakların çiziminde yardım etmiş olsa gerek.

"Frenkler'in", yani Batılılar'ın, Konstantiniyye'nin ele geçirilmesi için yapılan ve uygulanan planlardaki katkısı üzerine tarafsız bir araştırma yapılması çok ilginç olurdu. Mehmed, "çağının bilgilerini" (N. Iorga) şaşırtıcı bir hızla öğrenip kavrayamasa ve maiyetindeki ya da en azından etrafına topladığı yabancıların fikir ve becerilerinden faydalanmasa, Konstantiniyye o kadar çabuk düşmezdi. (Iorga, Osmanlılar'm başarısını tamamen Urban'a bağlar. Ama Transilvalyalı Sakson'u ya da Macar'ı bile Romen olarak kabul eden Iorga, bu radikal ve mantıksız fikri milli gururunun etkisiyle ortaya atmıştır şüphesiz.) Öykümüzün devamında göreceğimiz gibi, "Latinler"in, Konstantiniyye'nin hızlı düşüşüne epey katkısı olmuştu. Mehmed'in Avrupalı danışmanları başka olaylarda da, gerek o sırada, gerek daha sonra, Batı tarihinde trajik bir rol oynadılar. Mehmed, Batılı danışmalarıyla tamamen pragmatik nedenlerle ilgileniyordu. Bunu sultanın. Hümanizma'ya ve Rönesans'a karşı beslediği sözümona ilgiye dayandıranlar, tarihsel gerçeklere gözlerini kapayanlardır.¹⁴

14 Babinger, sultan ile İtalyan danışmanları arasındaki ilişkileri "Mehmed II., der Eroberer, und Italien"de (*Byzantion* 21 [1951], 127-170) irdeler. Orada, bu kitapta sözü geçen pek çok yazara ve esere ilişkin göndermeler yapılır. Türkçe ve İtalyanca çevirileri için bkz. *Belleten* 17

Bu bağlantıdaki doğruluğu kanıtlanmış tek gerçek, Gaetali hekim Iacopo'nun 1452'de Mehmed'in sarayında yaşadığıdır. H. 856 Rebiyülâhır ayma (Nisan-Mayıs 1452) ait birtüelge, onun Boğazkesen'in inşasına katkıda bulunduğunu gösterir. Ama o zamana kadar genç sultanın üstünde hatırı sayılır bir etkisi olup olmadığı belirsizdir. Murad'ın daha önceki Yahudi hekimi İshak Paşa'nın emekli olmasından sonra, Iacopo'nun II. Murad'ın sarayında nasıl bir rol oynadığını da bilmiyoruz.¹⁵

Türkler'in askeri açıdan çok üstün olduğu göz önüne alındığında -imparator Konstantinos'un talebiyle yapılan bir sayıma göre, Bizans güçleri yalnızca 4:793 yerli ile 2.000 yabancı askerden ibaretti-, sultanın Batılı danışmanlarının rplü pek önemli görünmüyor. Tarihçi Frantzes tarafından verilen bu rakamlar kesinlikle güvenilirdir. İmparator bu rakamlar karşısında öyle şaşırılmıştı ki, halk daha fazla umutsuzluğa kapılmasını diye gizli tutulmalarını emretti. Bu güçleri artırmak neredeyse olanaksızdı. Ne adam ne de para bulabiliyorlardı. İmparatorun emriyle, kiliselerdeki gümüş kaplar eritilip para yapıldı. Bizans ordusuna en son katılanlar, Haliç'te demir atmış gemilerin tayfaları oldu. Sonunda ordudaki Bizanslıların sayısı altı bine, yabancıların (çoğu Cenovalı ve Venedikli'ydi) sayısı ise üç bine çıktı. Şehrin nüfusu ise genelde sanılandan çok daha azdı. 1437'de, şehirde yalnızca 40 bin kişi vardı. 1453'te ise, bazı gözlemciler (örneğin J. Tedaldi) nüfusun 30-36 bin arasında olduğunu, başkaları ise en fazla 50 bin olduğunu gözlemlemişti. Yani Bizans başkentinde, fethedildiği yıl en fazla 45-50 bin kişi vardı. Eski bir dünya imparatorluğunun başkentine ilişkin bu rakam, Ortaçağ'm sonlarına göre bile oldukça küçüktür. Hele civar kentlerdeki hatırı sayılır nüfusun da şehre sığındığını göz önüne aldığımızda.¹⁶

Konstantiniyye o sıralar karadan bir çifte surla korunuyordu [Resim X b]. Khalkokondilas bu surun uzunluğunun 111 *stadia*, yani on sekiz kilometre civarında olduğunu söyler. İç sur daha yüksek ve sağlamdı. Ancak dış sur, önü taşlarla dizili geniş bir hendek tarafından korunuyordu. İmparatorun birkaç gemisi vardı ama o sırada demir atmış halde olan ya da sonradan gelen bütün gemilere el koydu. 2 Nisan 1453'te limanın girişini kalın bir demir zincirle kapadı. Geniş, yuvarlak fiçılar sayesinde su yüzeyinde duran bu zincir, Galata'dan karşı kıyıda tahkimatlara kadar uzanıyordu. Donanmada toplam yirmi altı gemi

(1953), 41-82 ve *Rivista Storica Italiana* 53 (1951), 469-505. Bahsettiği Romen tarihçi Nicolai Jorga (Iorga), *Geschichte des Osmanischen Reiches*'in yazarıdır (5 cilt; Gotha, 1908-13).

15 Mehmed'in Yahudi hekimi üzerine yapılmış en yeni çalışma için bkz. Eleazar Birnbaum, "Hekim Ya'kub, Physician to Sultan Mehmed the Conqueror," *Hebrew Medical Journal* 1 (1961), 250-222. Burada kaynakların ve daha önceki çalışmaların tam listesi verilmektedir. Bunların arasında Babinger'in "Ja'kub-Pascha, ein Leibarzt Mehmed's II" (*Rivista degli Studi Orientali* 26 [1951], 82-113) adlı çalışması ile Bernard Lewis'in "The Privilege Granted by Mehmed II to His Physician" (*Bulletin of the School of Oriental and African Studies [University of London]* 14 [1952], 551-563) adh çalışması da yer almaktadır.

16 Şehrin nüfusu hakkında bkz. A. M. Schneider, "Die Bevölkerung Konstantinopels im XV. Jh.," *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Klasse* (1949), 234-244. Türkçe çevirisi için bkz. *Belleten* 16 (1952), 35-48.

vardı. Bunların beşi Cenova'dan, beşi Venedik'ten, üçü Girit'ten ve birer tane-si Ancona, İspanya ve Fransa'dan gelmeydi. Geri kalanları Bizans gemileriydi. 26 Şubat 1453'te, altısı Girit'ten ve biri Venedik'ten (bunun kaptanı Pietro Davanzo idi) gelme olmak üzere, toplam yedi gemi, 700 kişiyle birlikte Haliç'ten gizlice kaçmıştı. Frantzes bunlar dışında yalnızca birkaç ailenin kaçtığını özel-likle vurgular.

Savaş uzun süre önce ilan edilmiş olsa da, o kış herhangi bir askeri olay ya-şanmadı. Sınırlarda Osmanlılarla çatışmalar zaten asla tamamen kesilmemişti. -Kara yolu bağlantısı kesilmiş olan başkent, kuşatma altındaki bir kale gibiydi. Bizanslılar, 1453 Şubat'ına kadar dış dünyayla bağlantılarını ancak deniz yoluyla sürdürebildiler.

Sultan Ocak ortasında Dimetoka'dan Edirne'ye geri dönmüştü. Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Bey, bölgeyi ordunun geçişi için hazırladı. Şehrin rahat görülebilmesi için üzüm bağlarını kestirdi. Öncü kollar hâlâ Bizanslılar'ın elinde olan, Marmara'daki Studios ve Boğaziçi'ndeki Tarabya (Therapia) istihkâmlarını şiddetli hücumlarla ele geçirdi. Bizans garnizonları teslim olmayı reddettiği için, tutsaklar Konstantiniyye sakinlerinin görebileceği yerlerde asıldı. Asya'nın her yerinden teknelerle azaplar, sipahiler ve çeşitli ordugâh görevlileri geldi. Ye-ni sahil kalesi sayesinde, bütün tekneler rahatça kıyıya yanaşabildi. Sonunda Anadolu Beylerbeyi ve II. Murad'ın dul eşinin kocası İshak Paşa da Trakya'ya geçti. Savaş çağrısına uyan Rumeli askerleri batıdaki ve kuzeydeki yollardan akın akın geldi. 1500 deneyimli Sırp süvarisi zaten gelmişti ama fazla kullanılmadılar. Her türden zanaatkâr ve tüccarın yanı sıra, ganimetten pay almak isteyen çok sa-yıda insan da bölgede toplandı.

Frantzes'e göre, çeşitli boyutlarda 300'den fazla gemiden oluşan, ilk kez gö-rülen ve Bizans donanmasından çok daha üstün bir donanma, Gelibolu sancak-beyi ve Kapudan-ı Derya Baltaoğlu Süleyman Bey'in idaresinde geldi. Bir Bulgar olan Süleyman Bey, 1444'te Buda'ya elçi olarak gitmek ve 1449'da Midilli'ye saldırmakla genç sultanın gözüne girmişti.

Osmanlılar'm silahlı güçleri hakkında ciddi bir tahmin yapmak olanaksız. Dönemin gözlemcilerinin verdiği rakamlar birbirlerinden oldukça farklı. Khal-kokpndilas 400 bin, Dukas 260 bin (150 bin yeniçeri de dahil olmak üzere), Frantzes 258 bin, Niccolö Barbara ise 165 bin kişi olduklarını söylüyor. Ama bu sonuncu rakam bile abartılı olsa gerek. Osmanlı İmparatorluğu o sırada 165 bin eğitilmiş asker toplayacak kadar büyük değildi. 80 bin kadar askeri vardı muhtemelen. Gerisi, kâfirlere savaş açıldığında mutlaka boy gösteren ordugâh takipçi-leri kalabalığı olmalı. Yüzyıllar boyunca, Peygamber'in bir hadisinden yola çıkı-larak, Konstantiniyye'nin fethinin İslamiyet için mutlaka ulaşılması gereken bir hedef olduğu söylenmişti. Bu yüzden her tarikattan sayısız molla ve derviş, as-kerlerin cesaretini ve fanatikçe inançlarını ateşlemeye, o soylu projeye katılma-ya ve elbette ganimetten pay almaya gelmişti. Askerlerin sayısı muhtemelen dö-nemin sefere çıkan herhangi bir sultanının ordusundaki askerlerden fazla olma-sa da taşınacak çok fazla yük olduğundan, sırf bu yüzden binlerce adam gelmiş olmalı.

Osmanlı tarihçileri, Konstantiniyye'nin fethini anlatırken, usanmak bilme-den o hadisten bahseder. Bu hadis Araplar'ı en az iki kez Bizans başkentine sa-

vaş açmaya itmişti. Peygamber inananlarına "Bir tarafında kara, iki tarafında deniz olan şehirden bahsedildiğini işittiniz mi?" demiş. Onlar, "Evet, ey Allah'ın elçisi" diye karşılık vermiş. Peygamber devam etmiş: "[Kıyametin] son saati, o şehir İshak'ın- 70 bin oğlu tarafından alınmadan gelmeyecek. Oraya ulaştıklarında, silahlar ve mancınıklarla değil, 'Allah'tan başka Allah yoktur ve Allah büyük-tür' sözüyle savaşıacaklar. O zaman ilk deniz suru çökecek. İkinci seferde, ikinci deniz suru da çökecek ve üçüncüsünde kara tarafındaki sur çökecek. Ve o zaman sevinçle içeri girecekler." Konstantiniyye'nin tarifiedildiği bu sahih olmayan hadisten daha da ünlüsü, "hadisler" kitabından alınma, yine sahih olmayan bir başka hadistir: "Konstantiniyye mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, onu fetheden asker ne mutlu askerdir."¹ [Resim X a]

Osmanlı silahlı kuvvetlerinin başkumandanı Edirne'den 23 Mart 1453'te ayrıldı. Adamlarıyla birlikte 2 Nisan'da, Paskalya Pazartesi'nde Konstantiniyye'ye ulaştı. Kuşatma makineleri ve ağır toplar kısa süre önce yerlerine konulmuştu. Dev topu Edirne ile Konstantiniyye arasındaki iki günlük yoldan götürmek Şubat ile Mart'm tamamını almıştı. Top elli öküz tarafından çekilip, 200 adam tarafından devrilmesin diye dengede tutulmuştu. Yol yapıcılar ve mühendisler önden gidip yolu hazırlamıştı. Daha küçük iki top da aynı zamanda getirilip büyük topun yanına kondu. Büyük topu nakletme görevini alan Dayı Karaca Bey, bunu fırsat bilip yolda Marmara Denizi ile Karadeniz kıyısındaki çok sayıda şehri ele geçirdi. Misivri, Ahyolu ve Vize (Byzon) bu sırada alındı. Yalnızca Silivri ile Epibatos (Bivados, Bigados, bugün Selimpaşa), şiddetli direniş gösterdiklerinden alınamadı.

Mehmed karargâhını şehir surlarından biraz uzağa, St. Romanus Kapısı'na bakan Maltepe'ye kurdu. Savaşın merkezi bu kapı olacaktı. Mehmed'in çadırının etrafını 12 bin yeniçeri sardı. Büyük top ile diğer iki küçük top da buraya konuldu.¹®

Anadolu ordusu sultanın sağ tarafında, Maltepe'den Marmara Denizi'ne kadar uzanıyordu. Haliç'e kadar uzanan sol kanatta Rumeli ordusu vardı. Güçlerin yarısı, yedek olarak sultanın karargâhının arkasında bekletiliyordu. Mühtedi Zağanos Paşa, üçüncü vezir, bir süreliğine sultanın bacanağı ve Dayı Karaca Bey, birkaç bin adamla birlikte Haliç'in ötesindeki, Galata'nın arkasındaki tepelere yerleştiler. Kasım Paşa ise bugün Pera'nın bulunduğu yere gitti. Ordu sabahın erken saatlerinde, Konstantiniyye'den yaklaşık dört kilometre uzakta sıraya dizildi. Ertesi gün, 5 Nisan Cuma günü, kuşatılmış şehrin bir buçuk kilometre kadar yakınına geldiler. Cuma namazından sonra, kuşatmanın başladığı ilan edildi. Birlikler belirlenmiş konumlarına geçti.

17 Konstantiniyye'nin fethiyle ilgili "hadisler" üstüne bir başka yorum için bkz. Louis Massignon, "Textes premonitoires et commentaires mystiques relatifs à la prise de Constantinople par les Turcs en 1453 (= 858 heg.)," *Oriens* 6 (1953), 10-17; yeni basım yine aynı yazarın kitabı *Opera Minora II*'de (Beyrut, 1963), 442-450.

18 St. Romanus Kapısı, Türkçe'de Topkapı'dır. Ancak bu, daha sonra şehrin diğer ucundaki Osmanlı sarayına verilen isimle karıştırılmamalıdır. Başkentteki çeşitli şehir kapılarının adları için bkz. Alexander van Millingen, *Byzantine Constantinople* (Londra, 1899). Bizans şehrinin topografyası üzerine yazılmış en yeni akademik kitap R. Janin'in *Constantinople Byzantine*'dir (Paris, 1964).

Aynı gün İmparator Konstantinos sarayından ayrılıp St. Romanus Kapısı'na gitti. Büyük topun yöneltildiği kapıydı bu. İmparator orayı sonuna kadar terk etmeyecek, yiğitçe savunacaktı. Yanında Giovanni Giustiniani-Longo ve 500 Cenovalı askeri vardı. Bu tehlikeli ve büyük tehdit altındaki mevziyi toplam üç bin adam savunuyordu. Küçük garnizonun geri kalanı uçsuz bucaksız gibi görünen surlara dağıtılmıştı. Bizans topları, Osmanlılar'ınkine kıyasla küçük olmasına karşın, bu surlar için fazla güçlüydü. Ne zaman bir top ateşlense, surlar sarsılıyordu. Bizans toplarının en büyüğü ateşlendiğinde, topçuya karşı büyük bir hiddet başgösterdi. Sultandan rüşvet aldığından şüphelenildi. İdam edilecekti ama kanıt bulunamadığından sonunda serbest bırakıldı. O sözde Bizans salvosunu yöneten, aslında bir Alman'dı. Adının Johann Grant olduğu söylenir. Bizanslılar bu salvo sayesinde dev bir kuşatma makinesini yakmayı başardı. İçeride ve dışı üç kat öküz derisiyle kaplı olan bu makine, geceleyin St. Romanus kulesinin yıkılmasına katkıda bulunmuştu. Kule bir gecede tekrar inşa edilince, sultan bu işe çok şaşırılmıştı. Frantzes'e göre, böyle bir şeyi ne gördüğüne ne de işittiğine Peygamber adına yemin etmişti. Sonuçta, surlara yapılan ilk saldırıdan sonra, yalnızca kara saldırısıyla bir yere varılamayacağı, Türk donanmasının da savaşa katılması gerektiği anlaşılmıştı. Ama o sırada denizdeki gelişmeler de pek parlak değildi. Sakız Adası'ndan gelen üç yük gemisi ve Mora'dan yola çıkıp onlarla karşılaşan bir imparatorluk gemisi, 20 Nisan'da Osmanlı donanmasıyla saatlerce çarpıştı. Sonunda donanmayı yarıp geçmeyi ve gece vakti Konstantiniye limanına ulaşmayı başardılar. Bu ilk yenilgi Türkler'e epey pahalıya mal olmuş olsa gerek. 12 bin adam ve çok sayıda gemi yitirdikleri söylenir. Yine söylendiğine göre, çarpışmayı karadan izleyen Sultan Mehmed, donanmasının yol verdiğini görünce öyle büyük bir hiddete kapılmıştı ki, kendini denize atmıştı. Beline kadar suyun içinde durup, denizcilere küfürler savurarak, onlara tekrar toparlanmalarını, geçit vermemelerini emretmişti. Adamların toparlanamamalarından Kapudan-ı Derya Baltaoğlu'nu sorumlu tuttu. Sultan o öfkeli haliyle, onun kazığa oturtulmasını emretti. Baltaoğlu'nun hayatını ancak araya giren yeniçeriler kurtarabildi. Görevinden alındı, kamçılandı ve malları yeniçerilere dağıtıldı. Yerine Hamza Bey atandı.

Burada Bizans'ın son savaşının ayrıntılarına girecek değiliz. Bu zaten sayısız monografide yapıldı. Biz yalnızca başlıca olayları ele alacağız. Batılı askerlerin oynadığı rol göz önüne alındığında Iorga, Konstantiniye'nin son savunmasına Bizans sofuluğundan çok Latin şövalyelerinin damga vurduğunu söylerken haklı gibi görünüyor. Başkumandan, yani *protostrator*, söylediğimiz gibi Giovanni Giustiniani-Longo idi. Venedik balyozu Girolamo Minotto ile Dolfin, Gritti, Loredano, Cornaro, Mocenigo, Trevisano ve Venier gibi ünlü ailelerin üyeleri de çeşitli mevkilerdeydi. Orada bulunan çok sayıda Cenovalı da epey katkıda bulundu. Bunların arasında Girolamo ve Lionardo di Langasco, Maurizio Cattaneo ve Paolo Bocchiardo da vardı. Yüzbaşı Pere Julia'nın idaresindeki Katalanlar ve söylentiye göre İmparator Konstantinos'un bir akrabası olan, "yeni Aşil" Don Francisco de Toledo'nun idaresindeki İspanyollar vardı. Şehzade Orhan Marmara kıyısındaki limanlardan birini savunan bir kıtayı yönetiyordu. Limandaki deniz kuvvetlerinin kumandanı Alvise Diedo idi. Karadeniz'de bulunan Tana'daki

(Azov, Azak) Venedik ticaret donanmasının idarecisi olan Diedo'nun iki oğlu, Marco ve Vettore de yiğitçe savaştı.

Sultan Mehmed ise, romantik kahramanlıklardan çok mancınıklarına ve toplarına [Resim XI] güveniyordu anlaşılan. 11 Nisan'da, bir düzine mancınığı surların yakınına getirtmişti. Askerlerinden çok bunları kullanmayı planlıyordu. Ama sonuçlar geç almıyor ve sultanın istediği gibi olmuyordu. Türkler bir gece (17 Nisan) karanlıkta şehri sürpriz bir saldırıyla ele geçirmeye kalkıştı. Savunmaların pek zorlanmadığı dört saatlik bir savaştan sonra, saldırganlar geri çekilmek zorunda kaldı. 20 Nisan'da Türk donanmasının Marmara kıyısında dört yardım gemisi tarafından yenilmesi Türkler'in moralini iyice düşürdü. Ama 21 Nisan'da surun St. Romanus Kapısı'ndaki bir bölümü yıkıldı. Savunmalar o zamana kadar gedikleri geceleri tonlarca kaya ve molozla dolduruyordu ama top atışı sıklaştıkça bütün gedikleri yeterince çabuk doldurabilmek olanaksız hale geldi.

Bu aşamada sultan savunmaları kısa sürede çok zor bir duruma düşüren bir strateji uyguladı. Bu stratejiyi bir Hristiyan tavsiye etmişti şüphesiz. Boğaziçi'nde, günümüzde Beşiktaş denen yerde bir savaş divanı toplandı. Bu kurultayda Halil Paşa (anlaşılan Bizanslılarla işbirliği yapıyordu ve onlara defalarca büyük armağanlar karşılığında bilgi sızdırmıştı) Mehmed'i imparatorla barış yapmaya ikna etmeye çalıştı. Söylendiğine göre sultana, imparatorun Konstantiniyye'deki güvenlik memurlarını atama yetkisini ve yıllık 70 bin altın haraç istemesini teklif etti. Ama Zağanos Paşa, diğer vezirler ve özellikle de şeyh Ak Şemseddin (Osmanlı ordugâhına müritleriyle birlikte katılmış olan popüler dini liderlerin en önde geleniydi) kuşatmanın devam ettirilmesinde ısrar etti. Böylece Halil Paşa'nın önerisi divanda reddedildi. Tartışmalar sırasında, yalnızca karadan yapılan saldırıların etkili olmadığı ama limanın girişindeki zincir yüzünden gemilerin denizden saldıramadığı söylendi. Sultanın darüşmanları bir çözüm yolu arıyor ama bulamıyordu. Sonra biri, söylentiye göre sultan, donanmanın bir kısmını karadan geçirip limana indirmeyi teklif etti. Anlaşılan o gece planlar yapıldı ve hiç gecikmeden uygulandı.

Günümüzdeki Dolmabahçe Koyu'ndan (Boğaziçi'nin güney ucundadır) başlayıp, asma bahçeleriyle kaplı tepelerden çıkarak Pera'nın kuzeyine kadar ilerleyip aşağı inerek günümüzde Kasımpaşa denilen yere ulaşan bir hattaki yollar çalı çırpıdan temizlendi, kalaslar döşendi ve en dik yerlere parmaklıklar konuldu. Bir fırlatma rampasını andıran yol, koyun ve öküz yağıyla sıvandı. Gemiler bu rampadan silindirler üstünde geçirilip, Boğaziçi'nden Haliç'e indirildi. Önce sınama niyetine birkaç küçük gemi geçirildi. Sonra bunu büyük gemiler takip etti. Sonunda toplam yetmiş iki gemi geçirilmişti. Tayfalardan bir kısmı gemileri çekerken, bir kısmı güvertelerde kalıp yelkenler ve dümenlerle ilgilendi. Geri kalanlar da davul ve boru çalarak çalışanları şevklendirdi. Yelkenleri rüzgârda şişmiş gemilerin, tayfaların sevinç çığlıkları ve davulların yeri göğü inleten gürültüsü eşliğinde kısa sürede Haliç'e inmesi, Hristiyanlar'ın moralini epey bozdu. Bir çatışma yaşanmadı. Kuşatılanların bu davetsiz misafirleri top ateşiyle yok etme çabaları da sonuçsuz kaldı. Daha önce, Osmanlı donanması hâlâ liman girişindeki zincirin diğer tarafındayken, Venedikli bir kaptan olan Iacopo Cocco karanlık bir gece vakti Türk gemilerine saldırıp onları yakmaya çalışmıştı. Ama Venedikliler tam yangını başlatacakken, nöbetçiler alarm çığı atınca, bütün Türk donanması üstlerine saldırmıştı. Söylentiye göre Galata'daki Cenovalı-

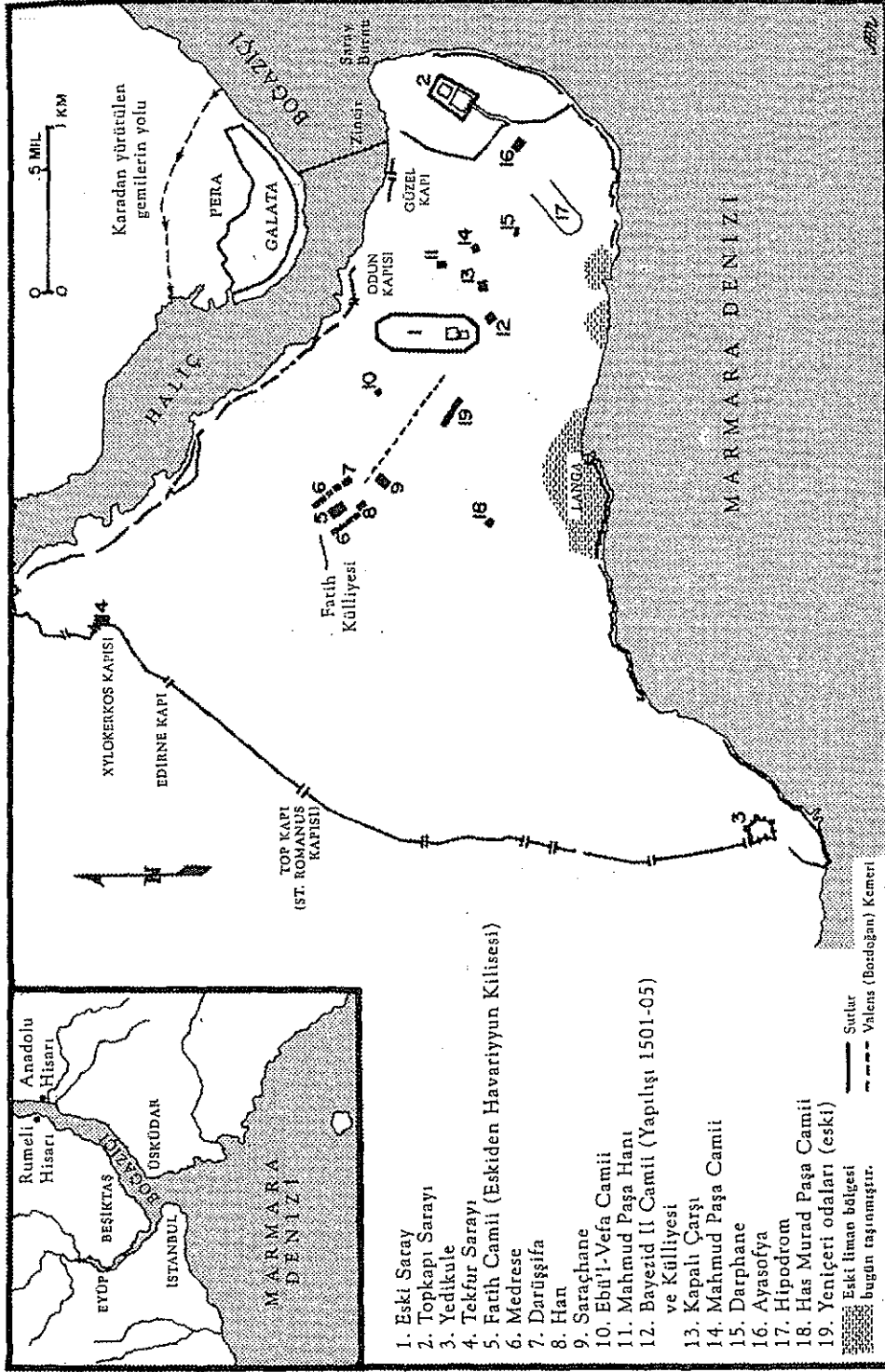
lar'dan bu saldırının haberini önceden almışlardı. Bir gemi batırıldı, gemiden yüzerek kaçan otuz iki tayfa ele geçirildi ve sultana götürüldü. Sultan onları ertesi sabah, şehirdekilerin görebileceği bir yerde idam ettirdi. Bizanslılar bu idamlar karşısında öyle öfkeleni ki, şehir hapishanelerindeki bütün Osmanlı mahkûmlar sürüklenerek surların dışına çıkarıldı ve öldürüldü.

5 Mayıs'ta, top atışları sürerken ve surlar çeşitli yerlerden yıkılmak üzereyken Mehmed, Galata'ya çok sayıda top yerleştirdi. Sonra bu toplarla limandaki bütün gemilere, ayırım gözetilmeksizin ateş açıldı. Limanda gezinen barışçıl bir -Cenova ticaret gemisinin batırılması üzerine, Cenovalılar sultana şikâyetinde bulununca, sultan onları boş sözlerle başından savdı. Bu kadarı da yetmezmiş gibi, sultan Haliç'e, şehir surlarının hemen yukarısına bir köprü inşa edilmesini emretti (bu kararı 19 Mayıs'ta verdiği söylenir). Köprü, anlaşılan Cenovalılar'm kendisine verdiği fiçılardan yapıldı. Demir kancalarla birbirine tutturulan yaklaşık bin fiçi, köprü dubası vazifesi gördü- Bunların üstüne, beş adamın yan yana rahatça yürüyebileceği genişlikte kalaslar konuldu. Bizanslılar bu köprüyü defalarca yakmaya çalıştı ama başaramadılar.

Şehirde kıtlık giderek artıyordu. Özellikle askerlerin morali tehlikeli düzeyde düşüktü. Osmanlı salvosu ne zaman hafiflese, insanlar akın akın surlardan çıkıp evlerine geri dönüyordu. Çeşitli noktalarda ekmek dağıtımı yapılıyordu ama halkın huzursuzluğu, provokatörlerin de etkisiyle, dinmek bilmiyordu. Frantzes'in söylediğine göre, halk imparatora sık sık yüksek sesle hakaretler ediyordu.

Sultanın ordusu kara tarafındaki hendekleri ele geçirmişti bile. Donanmasıysa Haliç'te, baskı altındaki şehrin surlarının dibindeydi. Mehmed bu aşamada imparatora bir kez daha bir elçi göndermeye karar verdi. Bazıları bunu kâfirlere karşı yürütülen cihadın kurallarına uymak için yaptığını düşünüyor. Ama bu doğru değildir. Bu kurallara göre, hasım önce İslam'a geçmeye çağrılmalıdır. Bunu reddederse, Müslümanlar'ın egemenliğine girip haraç ödemeyi ya da savaşmayı seçebilir. Mehmed'in, uzun saltanatı boyunca, bu kurala bir kez olsun uyduğu hiçbir yerde yazmamaktadır. Bu kez de amacı muhtemelen Bizanslılar'a merhamet edip makul seçenekler sunmaktan çok, deneyimli bir gözlemci gönderip, kuşatma altındaki şehrin ve onu savunanların durumunu öğrenmekti. Gerçekten de Mehmed kuşatma hazırlıklarına büyük katkıda bulunmuş olan bacanağı Sinop Emiri İsfendiyaroğlu İsmail Bey'i Konstantiniyye'ye elçi sıfatıyla değil, Bizanslılar'm hâmisî ve koruyucusu olarak gönderdi. İsmail Bey Bizanslılar'a sultanın öfkesini yatıştırmak ve köle olmaktan kurtulmak için teslim olmalarını tavsiye etti. Konstantinos ise, sultan tıpkı ataları gibi barış yapmaya karar verirse, kendisinin bunun için Tanrı'ya şükredeceğini söyleyerek karşılık verdi. Mehmed'in atalarından şehri kuşatmış olanların hiçbirinin fazla yaşamadığına dikkat çekti. Sultana haraç ödemeye hazırды ama şehri vermeyecekti. Şehirdeki herkes, orayı canı pahasına korumaya hazırды.¹⁹

19 Sultanın savaş açma konusundaki yasal yükümlülüklerinin ayrıntıları için bkz. Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam* (Baltimore, 1955), 96 ve sonrası. İnalçık ise Mehmed'in teslim olma teklifi konusunda karşıt bir görüşü savunur; bkz. "The Policy of Mehmed II," DOP (23-24), 231-232.

Sultan bu cevabı almca, 24 Mayıs'ta, ayın 29'unda karadan ve denizden büyük bir saldırı başlatılacağını ilan etti. Komutanları topladı. Onlara, ordunun şehri yağmalamasına izin vereceğine, yalnızca surları ve binalarına kendine ayıracağına yemin etti.

- 26 Mayıs'tan sonra, dev Türk ordugâhında sayısız ateş görüldü. Özellikle de sultanın karargâh kurduğu St. Romanus Kapısı'nda. Bütün ordu, beklentinin verdiği heyecanla sarhoş olmuştu. Tellallar, surlara ilk çıkanların tımarla ve devlette yüksek mevkilerle ödüllendirileceklerini ama kaçan herkesin kellesinin uçurulacağını haykırıyordu. Şeyhler ve dervişler ordugâhı gezip, askerleri kâfirlerin başkentinin surlarına İslam sancakları dikmeye teşvik ediyor, Peygamber'in ve onun yakın dostu, Araplar'ın 672'deki Konstantiniyye kuşatması sırasında şehir kapıları önünde ölmüş olan Ebu Eyyub'un adını ağızlarından düşürmüyordu. Geceleri ordugâhın iyice aydınlatılması emrediliyordu. Her gemide ve çadırda fener ve lambalar yakılıyordu. Bağışmalar öyle fazlaydı ki, kuşatılmışlar "göğün çatlamasını" bekliyordu. Bu arada, Dukas'a göre, karanlık şehirden acı çığlıklar yükseliyordu: "*Kyrie eleison! Kyrie eleison!* [Tanrım bize acı! Tanrım bize acı!] Yüce Tanrım, bizi tehdit etmekte haklısın ama bizi düşmanlarımızdan kurtar!"

O korkunç gecede Giovanni Giustiniani-Longo, surlardaki gedikleri tıkmak için hiç uyumadan çalıştı. St. Romanus Kapısı'nın yakınındaki sur tamamen yıkılmıştı. Oraya ağaç dallarından yeni bir tahkimat yaptırdı ve bunun arkasına yerleşti. Büyük Amiral ve Bizans askerlerinin kumandanı Lukas Notaras'a bit mesaj gönderip, toplar istedi. Notaras o kısımda topa ihtiyaç olmadığı karşılığını verdi. Aralarında büyük bir tartışma çıktı. Giustiniani, Notaras'ı bir hain ve ülkesinin düşmanı olmakla suçladı. Sonunda imparator araya girmek zorunda kaldı. Giustiniani çok güçlü, dev gibi bir adamdı. Bu yüzden rakipleri onu çok kıskanırdı. Yiğitliğini sultan bile duymuş gibi görünüyor. Ona rüşvet vermeye çalışmış ama başaramamıştı. Ancak surların hali berbat olduğundan, Cenovalı kumandan ile yardımcılarının becerisi ve kararlılığı da işe yaramadı. Kuşatmadan önce, şehir tahkimatlarını onarmakla görevlendirilen Rum keşişler (en azından Midilli başpiskoposu, Sakızlı Leonardo Giustiniani'nin söylediği budur),²⁰ kendilerine verilen parayı, 70 altın florini bu iş için harcamak yerine gömüp saklamış, bu para sonradan Türkler tarafından bulunmuştu.

29 Mayıs sabahının, St. Theodosia Günü'nün erken saatlerinde, saldırı başladı. Türk orduları şafaktan üç saat önce harekete geçti. Mehmed şafak söker sökmez, Bizanslıları yormak için en kötü askerlerini yolladı. Bu askerler tabaklanmamış deriden kamçılarla ve demir çubuklarla savaşa sürüldü. Akın akın surlara tırmanan Türkler, düşman tarafından öldürüldü. Kuşatma makineleri kırıldı. Büyük kayıplar verdiler. Güneşin yükselmeye başlamasıyla birlikte, çok sayıda boru, zurna ve davul hep birden çalmaya başladı. Bütün toplar aynı anda ateşlendi. Bu kez her taraftan, karadan ve denizden saldırı başladı. Türkler gemilerini kıyıya

20 Leonardo'nun şahit olup anlattıkları, Jones'un çevirisiyle *The Siege of Constantinople*, 11-41'de yer almaktadır.

yaklaştırmak için bütün gece çalışmıştı. Seksen kürekli kadirga, Odun Kapısı'ndan Bahçe Kapısı'na kadar tek sıra halinde uzanıyordu. Buradan sonrasında, gemiler çift sıra halinde şehri tamamen kuşatmıştı. Kuşatılanlar, asıl saldırının ne zaman başlayacağını biliyordu. Giovanni Giustiniani-Longo, üç bin adamla birlikte St. Romanus Kapısı yakınındaki dış sura gitmişti. Arşidük Lukas Notaras, Blahernai'yi koruyordu. Deniz tarafında ise, Odun Kapısı ile Bahçe Kapısı (Güzel Kapı, *Horaia*) arasında yalnızca 500 okçu ve sapancı bulunuyordu. Surların geri kalanında çok az adam vardı. Gözcü kuleleri ve tabyalarda yalnızca birer adam bulunmaktaydı.

Sultan saldırıyı bizzat yönetiyordu. Frantzes'e göre elinde demir asasıyla, hem tehditler savuruyor hem de tatlı sözlerle kandırmaya çalışıyordu. Şehri kaplayan kara barut dumanı, parlak Mayıs güneşini örttü. Saldıranların arasında, Bursa'daki Ulubat'tan gelme, Hasan adında bir dev vardı. Hasan otuz adamla birlikte surlara tırmandı. Savunanlar üzerlerine ok ve taş yağdırdı. Türkler'in yarısından fazlası yere düştü. Başını kalkanıyla koruyan o dev de sonunda aynı akıbetle uğradı.

Surların içindekiler şehri yiğitçe savunuyordu. İmparator aralarında atla geziyor, onları sözleriyle ve örnek teşkil ederek cesaretlendiriyordu. Tam bu sırada tuhaf bir şey oldu. Herkesin umut bağlamış olduğu günün kahramanı, kolundan ya da kalçasından ağır bir yara almış olan Giovanni Giustiniani-Longo umudunu yitirip görev yerini terk etti. Hiç kimse, imparatorun yakarışları bile onu kararından caydıramadı. "Kardeşim" diye haykırdı Konstantinos, "yiğitçe savaş! Biz bu zor zamanda terk etme. Şehrimizin kurtuluşu sana bağlı. Yerine geri dön. Nereye gidiyorsun?" Giustiniani'nin buz gibi bir sesle "Tanrı'nın bu Türkler'i götürceği yere" diye karşılık verdiği söylenir. Sonra hemen Haliç'e gidip bir gemiye atlayarak Galata'ya gidip yaralarını sardırdı.

Türkler, Giustiniani'nin savaşı terk etmesinin yarattığı karmaşadan faydalanmasını bildi. Zağanos Paşa bir yeniçeri birliğiyle, St. Romanus Kapısı yakınındaki surlara saldırdı. Savunanlar iç kapıya kaçtı. Pek çoğu ezilip yere düştü. Ciddi direniş tamamen kesildi. Kapının dev bir ceset yığıyla tıklandığını gören düşmanın ana güçleri, dev topun surlarda açmış olduğu bir gedikten şehre girdi. Bu arada Türkler şehrin diğer tarafındaki surlardan da içeri girmişti. Xylokerkos Kapısı yakınındaki Kerkoporta Hisar Kapısı, düşmanın şehre ilk oradan gireceğine dair bir kehanet yüzünden o zamana kadar iyi korunmuştu. Ama önceki gün bir çıkış hareketi sırasında açılmış, sonra da açık unutulmuştu. Buradan geçen elli Türk, savunanlara arkadan saldırıp, sura sancaklarını dikti. Şehre liman tarafından girildiği haberi duyulunca, imparatoru koruyan küçük gruptakiler dehşete kapıldı. İmparator Konstantinos Türk sancağını görünce, sadık adamlarıyla birlikte savaşın en kızıştığı yere gidip önüne gelen düşmanı devirmeye başladı. Yaralandığında bile, tek başına umutsuzca savaşmayı sürdürdü. Her şeyin bittiğine inanan adamları, emirlerini dinlemez oldu. Konstantinos daha fazla direnmenin anlamsız olduğunu görünce, Osmanlılar'ın üstüne saldırdı. "Burada kafamı kesecek Hristiyan yok mu?" diye haykırdı. Sonra iki Türk'ün darbeleriyle can verdi. Biri yüzüne, diğeri de sırtına vurmuştu.

Bizans imparatoru işte böyle, basit bir asker gibi savaşıyor öldü. Türkler savunanları bir süre katletti. Sonra, artık onlardan korkmaya gerek kalmadığını gö-

rünce, bu korkunç katliama son verip, şehri yağmalamaya giriştiler. Savunanların ordusundan geriye kalanlar limana doğru kaçtı. Bazıları Hristiyan gemilerine binerek kurtulmayı başardı. Ama kapılardaki nöbetçiler, gelen kalabalığı görünce, kapıları kapatıp anahtarları surların öte tarafına fırlattılar. Türklet'in şehrin ortasına kadar geleceğine ama sonra şehirliler tarafından geri püskürtüleceklerine dair eski bir kehanete güveniyorlardı. Ama o yiğit savunanların çoğu kaçmıştı bile. Felaketin haberini gemisindeyken alan Giovanni Giustiniani-Longo, Sakız'a ulaşmayı başardı ama kısa süre sonra kederli bir halde öldü. Kardinal Isidor, köle kılığında Galata'ya kaçtı. Antonio Diedo birkaç gemisiyle birlikte Ege Denizi'ne ulaştı. Kaçarken ihanete uğrayan Şehzade Orhan ise yakalanıp öldürüldü.

Bu arada kalabalık liman tarafından Hagia Sophia'ya (Ayasofya) doğru kaçmıştı. Panik içindeki erkekler, kadınlar, çocuklar, rahibeler ve keşişler oraya sığınmıştı. Yine bir batıl inanca güvenerek, Türkler Konstantinos Sütunu'na ulaştığında gökten bir melek ineceğine, sütunun dibinde oturan fakir bir adama bir kılıç verip "Bu kılıcı al. Tanrı'nın halkının intikamını al" diyeceğine inanıyorlardı. Bunun üzerine Osmanlılar dönüp kaçmaya başlayacak, Bizanslılar peşlerine düşüp onları yalnızca Konstantiniye'den değil, Anadolu'dan sürecektir, İran sınırına, Monodendrion Ağacı'na kadar kovalayacaklardı. Kısa süre sonra bütün kiliseden -geçitlerden, galerilerden ve ara yollardan- çılgınlıkla yükseliyordu. "Eğer" diye yazar Dukas, "o sırada sahiden gökten bir melek inip 'Kiliselerin birleşmesini kabul ederseniz düşmanlarınızı şehirden kovarım' dese, yine de kabul etmez, Roma kilisesine teslim olmak yerine Türkler'e teslim olmayı yeğlerlerdi."²¹

Türkler kapıları baltalarla kırarak kiliseye girdi ve içeriye sığınmış halkı sürükleyerek dışarı çıkardı. Onları köle yapacaklardı. Erkekler iplerle, kadınlarsa şeritlerle ikişer ikişer bağlandı. Yaş ya da konum farkı gözetilmedi. Tarifsiz dehşet sahneleri yaşandı. Azizlerin heykelleri kırıldı ve üstlerindeki mücevherler alındı. Kilisedeki altın ve gümüş kaplar alındı, ayin masalarının örtüleri atların eyer altı örtüsü niyetine kullanıldı. Haçın tepesine bir yeniçeri başlığı konulup alay edildi. Fatihler, ayin masalarını yemek masası olarak kullandı. Yemeklerini yedikten sonra, masaların üstüne koydukları yalaklarla atlarını beslediler ya da bunları erkek ya da kız çocuklara tecavüz ederken yatak niyetine kullandılar. Dukas, işlenen bu suçları tasvir ederken Amos peygamberden şu alıntıyı yapar (3:14): "Çünkü İsrail'in cinayetlerini kendi üzerinde yokladığım günde Beytel'in mezbahlarını da yoklayacağım. Ve mezbahın boynuzları kesilecek ve yere düşecekler." Frantzes ayrıca kadetralde yapılan korkunç eylemleri de ayrıntılarıyla anlatır. Gerçeğe sadık kaldığı bellidir. Gözünü hırs bürümüş Türkler, insan avlarının üstüne saldırmıştı. Tutsakları ellerinden, sakallarından, giysilerinden çeke çeke götürdüler. Kiliseler ve evler, saraylar ve manastırlar aranıp yağmalandı. Yağmacılar giysileri, halıları, değerli metalleri, incileri, mücevherleri, bulabildikleri her şeyi aldı. Pek çok Türk, sahipleri ölmüş ya da esir düşmüş evleri seçip beğenerek el koydu.

21 Türkler'in bozguna uğratılması efsanesi için bkz. Apostolos E. Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation: the Byzantine Period, 1204-1461* (Rutgers, 1970), 202-205; özellikle de dipnot 114'teki kaynaklar.

Sultan askerleriyle şehre girmemiş, surların dışında beklemişti. Sonunda öğleye doğru, Konstantiniyye'nin tamamen ele geçirildiğini haber aldı. Mehmed önünde neredeyse iki aydır ordugâh kurduğu, şimdi ardına kadar açık olan St. Romanus Kapısı'nda, İmparator Konstantinos'un öldüğünü öğrendi. Cesedinin aranmasını emretti. Sonunda bir Türk, St. Romanus Kapısı'ndaki ceset yığının-da imparatora benzer birini gördüğünü bildirdi (sonradan büyük bir ödül alacaktı). Bu haber değerlendirilince, imparator mor ayakkabılarından tanındı. Baş kesildi ve aynı gün Augusteum Sütunu'na konuldu. Orada geceye kadar kalarak, Bizanslılar'a artık bir hükümdarları olmadığını kanıtladı. Konstantinos'un kellesi kısa süre sonra, değerli bir mücevher kutusunun içine konulup, Müslüman hükümdarlar arasında elden ele gezdirilerek, İslam'ın gölge Bizans imparatorluğu karşısında kazandığı zafer bu şekilde kısaca ilan edildi. Gövdenin nereye gömüldüğü bilinmiyor. Rumlar, Vefa Meydanı'ndaki, ahşap kulübelerle çevrili bir avludaki, imparatora ait olduğu sanılan mezara yüzyıllar sonra bile hürmet etti. Geceleri burada imparatorun onuruna mumlar yakıyorlardı. Sonunda Türkler mezarın oradaki bütün izlerini yok ettiler. Geride yalnızca avlunun bir köşesindeki, imparatorun ihmal edilmiş dinlenme yerini belirten tek bir yaşlı söğüt ve doğa koşullarıyla yıpranmış bir taş parçası kaldı.²²

Artık "Fatih" olarak tanınacak olan II. Mehmed, o gün öğleden sonra birkaç veziri ve saray mensubuyla birlikte şehre at sırtında girdi. Önce Hagia Sophia'ya gitti. İçeri girince, öfkeden gözü dönmüş bir Türk'ün mermer döşemeyi bir baltayla parçaladığını gördü. Sultan ona döşemeyi niye parçaladığını sordu. Türk "Dinimiz adına" diye cevap verdi. Bu barbarlık karşısında öfkelenen Mehmed, ona kılıcıyla vurdu. Sonra "Yağmalarla ve tutsaklarla yetinin. Binalar benimdir" diye haykırdı. Bunun üzerine yaralı zorba ayaklarından çekilerek dışarı çıkarılıp atıldı.

Sonra sultan oradakilerden birine, kürsüye çıkıp *Lâ ilâhe illallâh, Muhammedeti resûlallâh* diye bağırmasını emretti. İmanlılar ikindi namazına çağrıldı. Söylenene göre Mehmed kürsüye sıçrayıp ibadetini orada yaptı. Böylece Bizans'ın Hagia Sophia'sı bir Hristiyan kilisesi olmaktan çıkıp, bir Müslüman camisine dönüşerek Ayasofya adını aldı.

Dışarıda yağma sürüyordu. Kamu binalarındaki çift kartallı imparatorluk bayrakları indirildi. Her tarafa Türk bayrakları asıldı. Dalgalandan Hilal'i gören Türk gemileri kıyıya yanaştı. Rahatça yağma yapabilmek için silahlarını kıyıda bırakarak, şehre daldılar. Bu amaçla bir eve giren bir grup, kapıya bir flama astıyordu. Bunu gören diğer yağmacılar, o eve girmiyordu. Özellikle manastırlar yağmalandı. Kalabalık bir grup, Khor'a'daki St. Saviour Kilisesi'ne (sonradan Türkler arasında Kariye Camii olarak tanınacaktı) girdi. Tanrı'nın Anası'nın "yol gösteren" heykeli kuşatma sırasında buraya getirilmişti. Yeniçeriler heykeli dört parçaya ayırıp bölüştü.

Sultan akşama doğru arşidük ve büyük amiral Lukas Notaras'ın getirilmesini emretti. Lukas hasta karısıyla çocuklarının yanına gitmeye çalışırken tutsak edilmiş, kendi evine hapsedilmişti. Sultan onu azarlayıp, teslim olmadığı için

22 Kaynaklar için bkz. Vacalopoulos, 203, dipnot 113.

çok sayıda insanın ölmesinden ve esir düşmesinden sorumlu olduğunu söyleyince, Notaras savunanların teslim olmasını sağlama yetkisinin ne kendisinde ne de sultanda bulunmadığını, bunun özellikle imparatorun kendisini direnmeye teşvik eden mektuplar almasından sonra iyice olanaksız hale geldiğini söyleyerek cevap verdi. Sultan, sadrazamı Halil Paşa'nın kastedildiğini hemen anladı. Onun bir hain olduğundan uzun süredir şüpheleniyordu zaten. Notaras'a iyi dileklerde bulundu, ailesinin her üyesine bin akçe verdi, onu şehir idare kurulunun başına geçireceğine söz verdi ve yüce gönüllülikle sarayına geri gönderdi. Konuşmaları sırasında adları geçen bütün devlet ve saray görevlilerinin adlarını yazarak, bulunmaları için ordugâhlara ve gemilere adamlar gönderdi. Her birinin özgürlüğünü biner akçeye satın aldı.

Ertesi gün, 30 Mayıs 1453'te, söylenene göre geceyi Fransisken manastırında geçirmiş olan sultan atıyla şehre geri döndü. Bu kez Lukas Notaras'ın evine gitti. Notaras dışarı çıkıp onu karşıladı ve hasta yatan karısına götürdü. Sultanın, "Merhaba anne" dediği söylenir. "Olanlara üzülme. Allah'ın istediği oldu. Sana kaybettiğinden daha fazlasını verebilirim. Şimdilik yapabileceğin en iyi şey iyileşmek." Sultan, arşidükün iki oğluyla tanıştıktan sonra şehri gözden geçirmek üzere oradan ayrıldı. Boş sokaklarda bir ölüm sessizliği vardı. Evlerin içinde yağmacılar hâlâ iş başındaydı. Sultanın yanından pek ayrılmayan Osmanlı tarihçisi Tursun Bey'in söylediğine göre, Mehmed, Ayasofya'nın kubbesine çıktı. "Dünyanın efendisi" diye yazar Tursun Bey, "kubbenin içindeki muhteşem eserleri ve figürleri inceledikten sonra dışarı, kubbenin üstüne çıktı. Oraya, cennetin dördüncü katına çıkan Tanrı'nın ruhu [yani İsa] gibi çıktı. Katlardaki iç içe geçmiş galerilerin arasından, dalgalı bir denizi andıran döşemeye baktıktan sonra kubbenin tepesine çıktı. Bu dev yapının müstemilatlarının harabeye dönmüş olduğunu görünce, dünyanın geçici ve dengesiz olduğunu, eninde sonunda yok olacağını söyledi. [Bu duruma] esefeden tatlı sözler söyledi. Bunların arasında, aşağıdaki şiir bu fakirin kulağına ulaştı ve kalbine kazındı:

*Baykuş nevbet çalar Efrasiyâb takında
Örümcek perdedârdır kayserin sarayında"*

Başkalarına göre ise, sultan bu sözleri Blahernai Sarayı'nın boş koridorlarına bakarken söylemişti. Bu dizelerin bir Acem şaire mi, yoksa Mehmed'e mi ait olduğu henüz bilinmiyor. Her halükârda, Bizans tarihçilerine göre Mehmed imparatorluk sarayının yakınında büyük bir şölen verdi. Şarap içip sarhoş olunca, kızlarağasma, arşidükün evine gidip en genç, on dördündeki yakışıklı oğlunu getirmesini emretti. Bu emri duyan çocuğun babası, uymayı reddetti. Oğlunun şerefine leke sürmektense kellesini yitirmeyi yeğlediğini söyledi. Haremağası bu cevabı sultana ilettil. Bunun üzerine sultan celladına, düğ ile oğullarını getirmesini emretti. Notaras karısına veda ettikten sonra, en büyük oğlu ve damadı Kantakuzenos ile celladı takip etti. Sultan üçünün de kafasının uçurulmasını emretti. Uç kelle sultana getirildi. Gövdeler gömülmedi. "Rhomaioi Sütunu" olarak tanınan Notaras, bir zamanlar "Bu şehre Roma başlıkları gireceğine, Türk sarıkları girsün daha iyi" demişti. Sonunda istediği olmuştu. Üç Bizans tarihçisi; Dukas, Khalkokondilas ve Frantzes, bu olayı kederle ve uzun uzadıya öğütlerle anlatır. Kritovu-

los ise arşidükün trajik sonunun başka bir versiyonunu anlatır. Ona göre Notaras hasımlarının "kıskançlığının ve nefretinin" kurbanı olmuştu. Hasımları sultanı ona karşı kıskırtmıştı. Öfkelenen sultan, Notaras ile iki oğlunu idam ettirdikten sonra, kendisine yalan söylendiğine öğrenince, bu hain ve fesat insanları huzurundan kovdu, bazılarını idam ettirdi, geri kalanları da görevlerinden aldı. Notaras'ın son derece zengin olduğu söylenirdi. Belki de ailesinin toptan yok edilmesinin başlıca nedeni budur. Şehrin savunulmasına katkıda bulunmuş bazı önde gelen Batılılar da aynı akıbete uğradı. Özellikle Venedik balyozu Girolamo Minotto, "huzuru bozmakla" suçlanarak oğluyla birlikte öldürüldü. Katalan konsolosu Pere Julia iki oğluyla birlikte öldürüldü. Yine tutsak edilmiş olan kırk yedi Venedikli soylu ise, Zağanos Paşa sayesinde, büyük fidyeler ödeyerek canlarını ve özgürlüklerini satın almayı başardılar. Bunların çoğu, şöhretlerine ve mevkilerine göre, bin ile iki bin duka ödedi. Studius'u savunan Iacopo Contarini'den ise birkaç bin duka istendi.

Ganimetler muazzamdı: Binlerce tutsak, pahalı giysi ve kumaşlar, altın, gümüş ve hepsinden ötesi mücevherler. Mücevherlerin değerinin farkında olmayan yeniçeriler, bunları yok pahasına sattı. Khalkokondilas'a göre, altın bile bakır diye satılmıştı. En nadide ve muhteşem kitaplar, kimse onlara beş para ödemediği için, yığınlar halinde yakıldı. Yabancı yerleşim merkezleri, özellikle de İtalyan kıyı devletleri Ancona, Amalfi, Cenova ve Venedik büyük zarara uğradı. Yalnızca Venedikliler'in kaybının 200 bin altın olduğu tahmin ediliyor. Türkler, yıllar sonra bile aralanndaki zengin insanların, Konstantiniyye yağmasına katılmış kişiler olduğunu söylüyordu.

Mehmed üçüncü gün yağmayı durdurdu. Orduya ordugâha geri dönmesi emredildi. Donanma ganimetin büyük kısmıyla birlikte üslerine geri döndü. Gemiler ganimetin ağırlığıyla neredeyse batacak haldeydi. Şehre giriş yasaklandı ve bu yasağı çiğneyenlere ağır ceza verileceği bildirildi.

Dayı Karaca Bey'e başıyla direnmiş olan Silivri ve Selimpaşa kaleleri başkent'in düşmesinden sonra teslim oldu. Böylece bütün Trakya Osmanlılar'ın eline geçti.

Ama iki Bizans adası, Limni ve Gökçeada işgal edilmekten kurtuldu. Kötü haber alınınca, Bizanslı yetkililer ve pek çok Rum ada sakini kaçmıştı ama o sıralar Gökçeada'da hâkimlik yapan Kritovulos, adada kalıp sultanı saldırmaktan vazgeçirmeyi, hükümdarlığını savaşmadan ilan etmeye ikna etmeyi, ayrıca adaları Gattilusi kardeşlere verdirmeyi başardı. Limni, Midilli lordu I. Dorino'ya, Gökçeada ise Enez (Aenos, Inoz) lordu Palamede'ye verildi. İkisinin de her yıl Türkler'e haraç vermesi gerekiyordu elbette.^{2^}

23 Fethin öyküsü pek çok kez ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Bunların İngilizce'deki en yakın tarihli Steven Runciman'm yazdığı *The Fall of Constantinople 1453'tü* (Londra, 1965). Burada belli başlı Batılı kaynakların bibliyografyası vardır. Artık bu kaynakların arasına Nicolö Barbaro'nun *Diary of the Siege of Constantinople 1453* (çev. J. R. Jones; New York 1969 [Konstantiniyye Muhasarası Ruznamesi, çev: Ş. T. Diler, İstanbul, 1953]) adlı kitabı da eklenebilir. Runciman'm kısaca sözünü ettiği, bu konuyla ilgili Türk kaynaklarından hiçbirini İngilizce'ye çevirilmemiştir. Aşıkpaşazade'nin Almanca çevirisi için bkz. dipnot 55. Rum Kritovulos sonradan, sultanın 1451-67'de yaşadıklarını yazmıştır: Kritovulos, *History of Mehmed the Conqueror*, çev. Charles T. Riggs (Princeton, 1954)[Tarihi-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni, çev: Karolidi, İstanbul, 1328 (1912), sadeleştirilmiş bastmı: *İstanbul'un Fethi*, Haz. M. Gökman, İstanbul, 1967].

Batılı güçler arasında, Doğu Roma'nın sonunu ve Palaiologoslar'm en cesurunun trajik ölümünü ilk haber alan Venedik oldu. 29 Haziran 1453'te, meclis toplanırken Methoni (Modon) kalesi kumandanından ve Eğriboz balyozundan mektuplar geldi. Korkunç haberi yüksek sesle okuyan kişi, Onlar Meclisi'nin kâ-tibi Alvise Bevazan oldu. Bu haber öyle büyük bir kedere ve şaşkınlığa yol açtı ki, kimse raporların kopyasını istemedi. Haber Venedik'ten her tarafa yayıldı. Doç, bu haberi 30 Haziran'da Papa V. Nicolaus'a gönderdi. Haber Roma'ya 8[^] Temmuz'da ulaştı. Bütün kaynaklara göre, papa ile kardinaller haberi alınca yıkıldı. V. Nicolaus, İtalyan güçlere elçiler gönderip, kendi aralarında çekişmeyi bırakarak kâfirlere karşı güçlerini birleştirmelerini istedi.

Tarihte bir dönüm noktasına varıldığını herkes hissediyordu. Bu olayın yarattığı etki, Konstantiniyye'nin tek başına, ülkelerden bile daha önemli olduğunu göstermişti. Hristiyanlık'ın baş düşmanı iki kıta arasındaki sınıra, şimdiye kadar Büyük Constantinus'tan sonraki kralların yönettiği Doğu Hristiyan dünyasına yerleşmişti. Herkese korku salan ve Batılı girişimci ruhunu felç eden bu daimi tehdidin, ülkelerin iç hayatına çok kötü bir etkide bulunduğu ve dinsel ve sosyal kötülüklerin barışçı yollardan "aşılmasını" önlediği, haklı olarak söylenmiştir. 1453 yılı haklı olarak, Ortaçağ ile Yeniçağ arasındaki sınır çizgisi olarak belirlenmiştir.²⁴

Bizans, papa ile Venedik dışında, en çok Macaristan'dan yardım beklemişti. Çünkü Macaristan o sıralar Hristiyan dünyasındaki en güçlü ülkelerden biriydi. Ayrıca Türk tehlikesinin çok yakınındaydı. Bu yüzden, o önemli dönemde Macaristan'ın oynadığı rolü kısaca ele almamız yerinde olur.

Mehmed, Bizans başkentinin kuşatılması için gerekli hazırlıkları yapabileceği zamanı bulmak ve planlarını rahatça uygulayabilmek için, Batı'dan sürpriz bir saldırının gelmesini engellemek zorunda kalmıştı. Tahta çıkar çıkmaz hemen Çilli Kontu Ulrich'e, üvey annesi Mara'nın eniştesi ve Janos Hunyadi'nin baş düşmanına, dostça bir mesaj göndermesinin tek nedeni bu olabilir. Tam o sıralar, Hunyadi ile Cillili partizanlar arasında ihtilaf baş göstermişti. Bu durum, Hunyadi'nin nüfuzunu azaltmaya başlamıştı. Sultan kendini Hristiyan ülkelere karşı tamamen güvenceye almak için, Macaristan'la arasını hoş tutmak zorundaydı. Bu yüzden, söylediğimiz gibi, Eylül 1451'de Macar saltanat naibiyle üç yıllık bir barış anlaşması imzaladı. İki ay sonra, 6 Kasım 1451'de, bu anlaşmaya bir madde eklendi. Bu maddeye göre sultan Tuna boyunda tahkimatlar yapamayacaktı. Bu anlaşmanın yapılmasına Sırp despotu George Brankovic yardım etmişti muhtemelen. Çünkü Mehmed'in Macarlar'la barış imzalamakla görevlendirdiği elçi heyeti o sırada onu ziyaret etmişti. Sultan 1451'de Karaman beyine karşı harekete, ancak arkasını, yani Batı'yı sağlama aldıktan sonra geçmişti.

24 Konstantiniyye'nin düşüşünün Batı'da uyandırdığı etkinin ayrıntıları için bkz. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent*, I ve sonrası. Bu olayın etkileri, fethin 500. yıldönümünde, Londra'daki bir sempozyumda beş tarihçi tarafından daha geniş kapsamlı olarak ele alınmıştır; bkz. *The Fall of Constantinople* (School of Oriental and African Studies, 1955). Makalelerin yazarları S. Runciman, B. Lewis, R. R. Betts, N. Rubenstein ve P. Wittek'tir.

1452'nin başında, Bizans'a karşı yaptığı askeri hazırlıkların dikkat çekmesi için, bir Macar seferi başlatmayı planladığı söylentisini yaydı. Bu haber yalnızca Macarlar'ı değil, Bizanslılar'ı da dehşete düşürdü. Batılılar'm Macarlar da dahil olmak üzere birleşip imparatorluğuna saldırmasından hâlâ kaygılanan sultan, çeşitli Hıristiyan ülkelere elçiler gönderdi. Bu elçilerin görevi, oralarda herhangi bir planın uygulanıp uygulanmadığını araştırmaktı. Elçiler, Hıristiyan cephesinde ayrılığın hüküm sürdüğünü ve Macaristan'da her şeyin sakin olduğunu bildirdiğinde Rumeli Hisarı'nın inşası tamamlanmak üzereydi. Böylece şimdilik en azından Karadeniz'den gelebilecek bir saldırı tehlikesi önlenmiş oluyordu.

Sultan, bütün çabalarına karşın, İmparator XI. Konstantinos ile Janos Hunyadi arasında o sıralar süren, Konstantiniyye'ye yardım edilmesi yolundaki ciddi görüşmelerden habersizdi muhtemelen. Bu görüşmeler muhtemelen 1452'nin ilk günlerinde, bir Bizans elçi heyeti tarafından sürdürülmüştü. Kasım sonunda bir Macar elçi heyeti deniz yoluyla Konstantiniyye'ye ulaşmış, istenen askeri yardımın verileceğini, ancak Osmanlılar'a karşı hem karadan hem de denizden yeterince güçlü bir saldırı düzenlemek için, askeri gemilerinin Misivri'ye girmesine izin verilmesi gerektiğini söyledi. İmparator ve savaş konseyi bu teklifi mağrurca reddetti. Kalelerini kendi güçleriyle korumak istediklerini söylediler. Bu olayları şiirleştirerek anlatan Brescialı Ubertino Pusculo'ya göre, Macar elçiler hiçbir konuda anlaşma sağlayamadan ülkelerine geri döndü. Macarlar'ın taleplerinin gerisinde gizli amaçlar olabilir. Aslında, tarihçi Frantzes'e göre Janos Hunyadi, Misivri ile Silivri'nin kendisine verilmesini istemişti. Oralarda büyük bir ordu toplamayı ve bir kuşatma yapılsa başkentin yardımına koşmayı planlıyordu. Hunyadi'nin yardım teklif ettiğinden şüphelenmek için bir neden yok ama bunu fırsat bilerek eski bir Macar düşünüyü gerçekleştirmeye, yani Akdeniz'e daimi ulaşımı sağlamaya niyetlenmiş olabilir. Böyle bir proje, Osmanlılar'a Batı'dan yapılacak büyük bir saldırıdan daha başarılı olurdu muhtemelen. Çünkü aksi takdirde ordu bütün Balkan yarımadasını kat etmek zorunda kalacaktı. Başarısız Vama seferinden alınan acı ders buydu.

Durum giderek kötüleşince, imparator Macarlar'ın teklifini ısrarla reddetmekten vazgeçti. 1453 yılının ilk haftalarında, Frantzes tarafından yazılmış bir Altın Emirname (*chrysoboullon*) yayımlanarak, Misivri'yi Janos Hunyadi'ye verdi. İmparatorun görevlendirdiği özel bir elçi heyeti, belgeyi Hunyadi'ye bizzat teslim etmek üzere hemen yola çıkıp Tuna'yı geçti. Ama artık çok geçti! Söylediğimiz gibi, Konstantiniyye kuşatmasının başlamasından önce Dayı Karaca Bey sağlam surlu Misivri'yi ve Karadeniz'in batı kıyısındaki diğer kaleleri ele geçirmişti bile.

25 Hunyadi'nin bu zamandaki konumu Konstantinos'un, onun teklifini son anda gizlice kabul etmesi ve daha sonra Macaristan ile Milano ve Floransa idarecileri arasında yapılan tartışmalar için bkz. F. Pali, "Byzance à la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi)," *Byzantinoslavica* 30 (1969), 119-126. Pusculo'nun şiirine yapılan göndermeler için bkz. oradaki dipnot 2. G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars* (Amsterdam, 1970) adlı kitabında, özellikle 100-102'de, fetih zamanında Macaristan'ın oynadığı role kısaca değinir. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. "Ungarisch-Byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz," *Acta Antiqua* (Budapeşte) 2 (1954), 349-360, yeni basımı yine aynı yazarın *Studia Byzantina* (Amsterdam, 1967) adlı kitabında yer almaktadır.

Yine aynı zamanda, Macaristan'da birtakım değişiklikler oluyordu. Aralık 1452'de, İmparator Friedrich tarafından Viyana'da tutsak tutulan V. Ladislas Posthumus serbest bırakılıp tahta çıkarıldı. Janos Hunyadi'nin saltanat naipliği son buldu. Nisan başında Mehmed, Konstantiniyye'nin kapılarına dayanmışken, Hunyadi'nin gönderdiği bir elçi heyeti sultana yeni durum değişikliğini bildirmiş ve aynı zamanda, üç yıllık barış anlaşmasının (bir buçuk yılı geçmişti) hüküm-süzleştiğini açıklamıştı. Heyet söz konusu belgeyi iade ettikten sonra, karşılığın-da bir makbuz almak istemişti. Mehmed'e, Macar kralına ne isterse yapabilece-ğini söylediler. Dukas'm söylediğine göre, Macar elçilerden biri, dev toptan so-rumlu olan topçuların beceriksizliğini görünce gülümsemiş ve ardından onlara topu doğru dürüst nişanlayıp ateşlemeyi öğretmişti. Bazı Macar tarihçiler bu öy-küyü yalanlar. Diğerleri ise, tuhaf bir biçimde, önemsiz gibi göstermeye çalışır. Kosova Savaşı'ndan sonra, yaşlı bir kâhinin Hunyadi'ye, Hristiyanlar'm tepesin-deki kara bulutların ancak Konstantiniyye'nin Türkler tarafından yok edilmesin-den sonra dağılacağını söylediğini anlatırlar. Bu yazarlara göre Hunyadi'nin ba-rış anlaşmasını bozmasının nedeni, bu yükümlülükten kurtulmak ve kâhine gü-venerek, Konstantiniyye'nin yardımına ancak Türkler tarafından ele geçirildik-ten sonra koşmak istemesiydi. Elimizdeki kaynaklardan yola çıkarak, kuşatmanın son haftasında sultanın yanında olan bir başka elçi heyetinin görevinin ne oldu-ğunu ve bu heyeti gönderenin Hunyadi mi, yoksa yeni kral mı olduğunu anla-mak güçtür. Bu heyetin sultana, Bizanslılar'la anlaşma yapmazsa Macaristan'ın savaş açacağı tehdidinde bulunduğu kesindir. Mehmed ile savaş konseyi, heyetin gidişini geciktirdi. Bizans alındıktan sonra, Fatih onları serbest bıraktı. Konstan-tiniyye'nin hâkimi olmuştu ya, artık barış ya da savaş olmuş, onun için fark et-mezdi.

Genç sultan, 2 Haziran'da Galata'daki Cenovalılar'la ilgilendi. Oradaki Ceno-valı sakinlerin listesi çıkarıldı. Deniz yoluyla kaçanların evlerine girildi ama yağ-malanmadı. Evlerdeki malların listeleri çıkarıldı. Üç ay içinde geri dönmeyenle-rin mallarının devlet hazinesine geçeceği ilan edildi. Mehmed, Galata surlarının yıkılmasını emretti ama deniz tarafındaki surlara dokunmadı. Kuşatma sırasında Cenovalılar sultanın çadırına elçiler göndermişti. Bu elçiler, uzun süredir geçer-li olan barış anlaşmalarını yenileme yetkisine sahipti. Mehmed onlara barış ve dostluk vaat etmiş ama Cenovalılar'ın Konstantiniyye'deki Bizanslılar'a hiçbir biçimde yardım etmemesi gerektiğini ısrarla belirtmişti. Her iki taraf anlaşmayı kabul etmiş ve koşullara uymuştu. Daha doğmuşu Cenovalılar en azından görü-nüşte uydular. 29 Mayıs 1453'te, Galata'daki Cenovalılar'ın *podestâ'sı* Angelo Lomellino, sultana şehrin anahtarlarını göndermişti. 1 Haziran'da, Galata sakin-lerinin hakları ve özgürlükleri, Rumca yazılmış resmi bir anlaşmayla onaylandı. Bu metnin orijinali Londra'dadır. Taslağı Zağanos Paşa tarafından yazılmış ve imzalanmış olan bu ferman, Galata halkının can ve mal güvenliğini teminat al-tına alıyordu. Oğulları, yeniçeriler arasına katılmayacaktı. Kiliselerine ve mez-heplerine karışılmayacaktı. Ama yeni kiliseler yapmaları ya da çanlar ve ahşap gonglar (*semantron'laT*) kullanmaları yasaklanmıştı. Türk asker ve sivillerin Ga-lata şehrine girmesi yasaklanmıştı. Cenovalı sakinlerin serbestçe ticaret yapma-sına izin verilmişti. Cenova'dan gelen tacirler ise vergi ödemek zorundaydı. Va-

tandaşlar seçim hakkı vergisine tabii idi. Ticarete geleneklere, kanunlara ve adalete uyulup uyulmadığını denetleyecek bir yetkili seçmekte özgürdüler. Silahlarını, topraklarını ve cephanelerini teslim etmek, ayrıca surların yıkılmasına (yukarıda söz etmiştik) yardım etmek zorundaydılar.²⁶

Mehmed fetihten sonra Konstantiniyye'de ya da yeni adıyla İstanbul (Rumca is *tin* polin'den gelme bu sözcük, "şehrin içine" anlamına gelir) ya da Stambul'da yirmi dört gün geçirdi.²⁷ Edirne'ye ancak 21 Haziran 1453'de döndü. Yanında bol miktarda ganimet (aralarında Bizanslı kadın ve genç kızlar da vardı) getirmişti. Esirler arasında bulunan, Lukas Notaras'ın dul kansı, yolda Misinli (Messene) köyü yakınlarında ölüp gömülmüştü. Sadrazam Halil Paşa'nın da sonu gelmişti. Fetihden üç gün sonra zindana atıldı. Edirne'ye nakledildikten sonra, hapisliğinin kırkinci gününde, 10 Temmuz 1453'te idam edildi. 120 bin dukalık nakdine devlet hazinesi el koydu. İki yardımcısı Yakub Paşa ile Mehmed Paşa'nın da malına mülküne el kondu. Halil'in arkadaşlarının, onun ardından yas tutması yasaklandı. Sultan, sadrazamın Bizanslılardan rüşvet aldığından uzun süredir şüphelenmekteydi. İki arasında Edirne sarayında geçen, sultanın şüphesini açıkça gösteren olayı anlatmıştık- Yine bir gün Mehmed, sarayın kapısına bir tilki bağlanmış olduğunu görünce, "Zavallı budala, niye Halil'e başvurup özgürlüğünü satın almadın?" diye haykırmıştı. Bu sözlerden korkan vezir, Mehmed'in gazabından kaçmak için Mekke'ye hacca gitmeye karar vermişti. Ama kısa süre sonra sultandan rahatlatıcı bir mesaj gelince, yolculuğunu ertelemişti. Ama Mehmed ona karşı gizliden gizliye kin ve şüphe beslemeyi sürdürmüştü. Mehmed'in içi ancak, arka arkaya dört üyesi vezir olmuş olan Çandarlı ailesinden Halil Paşa suçlarının cezasını hayatıyla ödeyince rahatlamıştı.²⁸

Edirne'den, dost Müslüman ülkelerin hükümdarlarına zafer mektupları gönderildi.²⁹ Fatih'i kutlamak için sarayına gelen komşu Hristiyan ülkelerin ve adaların elçilerine, yıllık haraçlarının artırıldığı bildirildi. Ağustos 1453'te, despot George Brankovic'in elçileri Edirne'deki saraya geldi. Orada esirlere hatırı sayılır miktarda sadaka verdiler ve despotun talimatıyla her yaştan 100 rahibeyi, fidyelerini ödeyerek kurtardılar. Despota yılda 12 bin duka haraç ödemesi emredildi. Mora'daki iki despottan on bin duka, Sakız ve Midilli adalarındaki Cenovalı idarecilerin ilkinden altı bin, ikincisinden üç bin altın yıllık haraç talep edildi. Trabzon İmparatoru IV. İoannes Komnenos ile Karadeniz kıyısındaki diğer şehir-

26 Söz konusu belge için bkz. T. C. Skeat, "Two Byzantine Documents," *The British Museum Quarterly* 18 (1953), 71-73. Burada fermanla ilgili tartışmaların kaynakları verilmektedir. Mehmed'in Cenovalılar'la yaptığı anlaşmanın çevirisi için bkz. Jones, *The Siege of Constantinople*, 136-137.

27 Şehrin adlarına dair güncel tartışmalar ve özellikle de "İstanbul" sözcüğünün kullanımı için bkz. Steven Runciman, "Constantinople-Istanbul," *Revue des études sudest europeennes* 7 (1969), 205-208. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. "İstanbul," (H. İnalcık), EI² III, 224.

28 Sadrazamın idam tarihi konusunda, kaynaklarda çelişkili bilgiler var. İnalcık idamın ancak yaz sonunda gerçekleştiğini öne sürüyor. Bkz. eleştirel makale "Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His Time," *Speculum* 35 (1960), 412 [Ayrıca bkz. *Çandarlı Vezir Ailesi*, I. H. Uzunçarşılı, Ankara, 1974].

29 Bu zafer mektupları ve onlara verilen cevaplar için bkz. Ahmed Ateş, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar," *Tarih Dergisi* (İstanbul) 4 (1952), 11-50.

lerden iki biri duka istendi. Dubrovnik ne elçi ne de haraç gönderdi. Oysa Bizanslı mültecilere kucak açması, Osmanlı İmparatorluğu'nun hoşuna gitmemiştir. Bu mülteciler arasında Komnenos, Laskaris, Kantakuzenos ve Palaiologos ailelerinin üyeleri ve Konstantinos Laskaris, Demetrios Khalkokondilas, Theodoras Spandugino ve Paulos Tarchaniotis gibi seçkin âlimler vardı. Bu âlimler sonradan Floransa'ya, Cosimo de' Medici'nin sarayına gönderildi. Venedik hemen uzlaşma görüşmelerine başladı. Rodos'un efendisi ise haraç ödemeyi reddetti ve bunda başarılı oldu.

Konstantiniyye'nin düşüşünden sonra köle ticareti iyice artmış olmalı, özellikle de Edirne'de. Konstantiniyye'nin sakinlerinden öyle çok sayıda insan köle edilip götürülmüştü ki, o kadim başkent nûfusu ciddi biçimde azalmıştı. Mehmed bu durumu hemen düzeltmeye karar verdi. Şehirden ayrılırken Karıştıran Süleyman Bey adlı birini şehre subaşı olarak atamış ve geride 1500 yeniçeri bırakmıştı. Süleyman Bey'in görevi şehri temizlemek, hasar görmüş surları onarmak, şehir idaresini Türk modeline uydurmak, Türk memurlar atamak ve özellikle de şehrin eski sakinlerini geri getirmek ve yeni sakinler bulmak yoluyla şehrin nûfusunu arttırmaktı. Yeniden yerleşim için gerekli hazırlıklar hızla tamamlandı. Bunların en önemlisi, fethedilmiş şehirlerin sakinlerinin İstanbul'a gönderilmesi idi. Her şehrin sakinleri ayrı bir semte yerleştirildi ve bu semtlere onlara uygun adlar verildi. Bu adların bazıları günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. Mora'dan getirtilen Rumlar, yeni Ortodoks kilisesinin yakınında olan Fener (Phanar) semtine yerleştirildi. Selanik'ten çok sayıda Yahudi aile getirtilmişti, çünkü ticari becerilerinin, terk edilmiş şehrin eski refahına kavuşmasına büyük katkıda bulunacağına inanılıyordu. Bu uygulama yıllarca sürdürüldü. Her yeni fethin ardından, İstanbul'a yeni yerleşimciler gönderildi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni başkenti, fethinden yirmi beş yıl sonra, 60-70 bin kişiyi barındırır hale gelmişti. 1477'de şehir kadısı Muhyiddin'in yaptırdığı nüfus sayımına göre, şehirde kullanılan 14.548 ev ve 3.667 dükkân vardı.³⁰

Mehmed'in 1453 yılının sonundan önce aldığı ve uygulaması ertesi yılın ilk birkaç ayında tamamlanan belki de en önemli tedbir, geleneklere uygun bir biçimde yeni bir patriğin seçilip merasimle atanmasıydı. Şehirde kalmış olan az sayıda başrahip ve vaiz, kısa süre sonra keşiş Gennadios'ta karar kıldı. Gennadios eskiden Yorgo Skolarios olarak tanınan bir vaizdi. Kuşatma sırasında manastırından kaçmış, Türkler'in eline geçmiş ve Edirne'de köle olarak satılmıştı. Mehmed onu Konstantiniyye'ye geri göndertmişti. Gennadios yeni yılın başında, 6 Ocak 1454'te -çoğu tarihçi bu tarihi 1453 yazı olarak verir ama yanılıyorlar-, Marmara Ereğlisi başpiskoposu tarafından törenle patrikliğe atandı. Sultan törenden önce onu huzuruna çağırdı ve büyük ilgi göstererek, yemeğe davet etti. Ayrılırken değerli bir asa armağan etti ve rahibin bütün itirazlarına karşın, ona avluya kadar eşlik ederek, oradaki bütün yüksek rütbeli Türkler'e, Gennadios'a makam yerine kadar eşlik etmelerini emretti. Gennadios, sultanın verdiği bir ata bine-

30 Bu nüfus sayımı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. s. 305. Şehrin yeniden canlandırılışının ayrıntıları, İnalçık'ın "The Policy of Mehmed II," (DOP [23-24], 229-249) adlı makalesinin büyük bölümünde yer almaktadır.

rek Havariyun Kilisesi'ne gitti. Ayasofya artık bir cami olduğundan, ona resmi makam yeri olarak bu kilise tahsis edilmişti.

Ancak, kısa süre sonra, buraya Fatih Camii'nin yapılmasına karar verilince, Gennadios resmi makamını Pammakaristos Kilisesi'ne taşıdı. Bu kilise de sonradan (1573'te) Fethiye Camii'ne dönüştürülecekti. Mehmed, Gennadios'a resmi bir belge verilmesini emretti. Bu belgeye göre "kimse onu rahatsız etmemeli ya da canını sıkmamalıydı. O, tacize uğramadan, vergi ödemeden ve hasımlarla uğraşmadan, emrindeki piskoposlarla birlikte, vergiden tamamen muaf tutulacaktı."

Ortodoks Kilisesi üyelerine üç ayrıcalık tanındı: Birincisi, kiliseleri camiye dönüştürülmeyecekti. ikincisi, kimse onların düğün, cenaze ve diğer kilise törenlerine karışamayacaktı. Üçüncüsü, Paskalya'yı bütün ayinleriyle birlikte kutlayacak ve üç gür süren kutlamalar sırasında geceleri, Rum semti Fener'in kapıları açık bırakılacaktı. Sultanlar fethettikleri Hristiyan şehirlerinde, piskoposların ve başpiskoposların tüzel ayrıcalıklarına her zaman saygı göstermiş, onların gelirlerinin ve mevkilerinin bazılarını korumalarına izin vermişti. Ama Mehmed'in Ortodoks kilisesinin hiyerarşik yapısını korumadaki amacının, geleneğe uymanın ötesinde, kendi çıkarları adına kullanmayı umduğu bir kurumun varlığını sürdürmesine izin vermek ve sivil idarenin o zamanki yetersizliğini bir ölçüde telafi etmek olduğu kesindir. Mehmed'in Ortodoks patriğini seçtiğinin bir başka amacı daha vardı: Böylece yalnızca Bizanslılar'm değil, bütün Doğu Hristiyan dünyasının en üst düzey ruhani yetkilisi, yeni düzeni tamamen kabul etmiş oluyordu. Böylece, Türkler'in Bizans üstündeki egemenliğinin daha başlangıcında, yeni kulların ve vergi mükelleflerinin direniş gösterme ihtimali tamamen ortadan kaldırılmıştı.

Gennadios patrik olarak üç dönem görev yaptı. Bunların sonuncusu 1465'teydi. Daha sonra uzakta, Serez yakınındaki Menikion (Boz) Dağı eteğinde bulunan, güzel manzaralı, sulak bir dere çukurunda yer alan Aziz İoannes Prodromos Manastırı'na yerleşti. Tehlikeli ve maceralı bir hayattan sonra çekildiği bu inziva yerinde, yoğun ilahiyat çalışmalarıyla meşgul oldu. Kısa süre sonra, 1472'de, yapayalnız ve unutulmuş bir halde öldü.³¹

Yakın zamanda ortaya atılan bir görüşe göre, II. Mehmed'in Gennadios'u Bizanslı Hristiyanlar'm patriği olarak ataması islam hukukuyla bağdaşmamaktadır, çünkü Konstantiniyye gönüllü olarak teslim olmamış, cebren alınmıştı. Bu görüşe göre, II. Mehmed'in Bizanslılar'ı ve kiliselerini koruması, hukuka aykırı davrandığı pek çok durumdan biridir. Yine bu iddiaya göre, Mehmed'in hoşgörülü davranmasının nedeni, Batı'nın düzenleyebileceği Haçlı seferlerinin gerekçesini ortadan kaldırmak istemesiydi. Mehmed'in hoşgörülü davranırken, geleceği

31 İstanbul'da, Osmanlı idaresi altındaki ilk patriğin hayatı için bkz. C. J. G. Turner, "The Career of George-Gennadius Scholarius," *Byzantion* 39 (1969), 420-455. Elimizde hiç orijinal belge bulunmamasına karşın, II. Mehmed'in yeni patriğe Ortodoks cemaatinin haklarını belirten bir belge verdiğinden şüphe duyulmamaktadır. Ancak belgenin içeriği konusunda farklı görüşler vardır. Örneğin bkz. Gibb ve Bowen I, 2. Bölüm, 216'daki tartışma. Steven Runciman, Ortodoks Kilisesi'nin uzun tarihini ve fatih Türklerle arasındaki ilişkiyi *The Great Church in Captivity* (Cambridge, 1968) adlı kitabında ele alır.

gözetmiş olması oldukça mümkündür. Amacının terk edilmiş şehrin nüfusunu bir an önce arttırmak olması da aynı şekilde mümkündür. Çünkü devletin bütün teşviklerine karşın, Müslümanlar yeni İstanbul'a yerleşmeye pek istekli değildi. Roma'ya düşmanlığıyla tanınan Gertnadios'un seçilmesinin nedeni, kiliselerin birleşmesini engellemekti muhtemelen. Bu birleşme sultan için hiç de iyi olmazdı. Patriğe çok büyük haklar verilmiştir şüphesiz. Bu haklar, devletin içinde bir Hristiyan devletin kurulmasıyla eşdeğer ölçüdedir. Ama Mehmed'in İslam hukukunu çiğnemediği de kesindir.

" Mehmed, patrikliğe büyük ayrıcalıklar tanımasına karşın, kiliseleri peş peşe camiye dönüştürdü. Bu kiliselerdeki duvar resimlerinin ve mozaiklerin çoğu sıvayla örtüldü. Ama sultan, "bilinmeyen nedenlerden dolayı" (*per occulta causa*), Ayasofya'nın koro apsisindeki yarım kubbede bulunan Tanrı'nın Anası mozaığının olduğu gibi bırakılmasını emretti. Bu mozaik, yüz yıl sonra bile yalnızca üstü örtülü olarak kalmıştı. Ama sonunda o da sıvandı. Ancak geçtiğimiz yıllarda işçiler mozaiklerin üstündeki sıvaları dikkatle kazımaya başladılar. Bunların çoğu bütün görkemiyle tekrar ortaya çıkmıştır ve görenlerde hayret ve hayranlık uyandırmaktadır.³²

Küçük kiliselerin kurşun damları sökülüp, sultanın yeni sarayının inşasında kullanıldı. Dukas bunu kederle anlatır.

Türkler'in Konstantiniyye'yi ele geçirmesi sırasında kurtulmayı başarabilmiş az sayıda şehir sakini arasında, Balat'ta yaşayan Yahudiler de vardı. Mehmed, Gennadios'ın atanmasından kısa süre sonra, belki de aynı zamanda, Türkiye'deki bütün Yahudi cemaatlerine başkanlık yapacak bir başhaham seçti. Seçtiği kişi Moşe Kapsali idi. Kapsali saygın bir âlimler topluluğunun kurucusu olan, sofı ve bilgili bir adamdı. On altıncı yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini İbranice yazmış olan (bu kitap hâlâ yayımlanmayı beklemektedir) Elijah Kapsali onun akrabası olabilir. Söylendiğine göre sultan, Kapsali'yi imparatorluk divanına bile üye yapmış, onu müftinin yanına oturtturarak, patrikten konumca üstün olmasını sağlamıştı. Dahası, Kapsali'ye Türkiye'deki Yahudi cemaatlerine ilişkin birtakım siyasi yetkiler verdi. Yahudiler tarafından ödenecek bireysel ve toplu vergileri belirleyen, bunları toplayacak görevlileri atayan ve gelirleri sultanın hazinesine gönderen Moşe Kapsali idi. Ayrıca Yahudi topluluğunun bütün üyeleri üstünde cezai yetkiye ve hahamların atathasını tasdik etme yetkisine sahipti. Kısacası, Osmanlı imparatorluğundaki Yahudi cemaatinin başı ve resmi temsilcisiydi.

Dönemin Yahudiler'inin anlattıklarına bakılırsa, Fatih'in yönetimindeki Türkiye, Yahudiler için bir cennetti. Oysa Batı Avrupa'da Yahudiler'e zulmediliyordu. Almanya'dan gelen Yahudi göçmenler, Yahudiler'in Türkiye'de ne kadar el üstünde tutulduğunu görünce büyük sevince kapılıyordu. Serbestçe yaşayıp ticaret yapabiliyorlardı. "Altın peni" vergisi ödemeleri, kazançlarının üçte birini vergi olarak vermeleri gerekmiyordu. Canları isterse mal mülklerini ve giysilerini (ipek ve saten giysiler de dahil olmak üzere) satmakta hürdüler. Girişimcilik-

32 Başkentteki çok sayıda kilisenin akibeti için bkz. Runciman, *The Fall of Constantinople*, 152-153 ve 199 ve sonrası.

leri sayesinde, zengin kazanç kaynakları buldular ama kısa süre sonra faaliyetlerini ticaret ve tefecilikle sınırlandırmak zorunda kaldılar. Almanya'da doğmuş Fransız kökenli bir Yahudi olan İzak Sarfati, 1454'te Rhineland, Swabia, Styria, Moravya ve Macaristan'daki Yahudiler'e bir genelge göndererek, Hilal'in egemenliğinde yaşayan Yahudiler'in Haç'm egemenliğinde yaşayanlara kıyasla çok daha talihli olduğunu şevkle anlatarak, dindaşlarına "o dev işkence odasını" terk edip Türkiye'ye gelmelerini söyledi. Sonraki yıllarda Yahudiler Türk cennetine akın akın göç etmeye başladı. Özellikle Almanya'dan gelenlerin sayısı epey fazlaydı. Bazı ülkeler ise (örneğin İtalya), Yahudiler'in ayrılmasını engelledi.³³

Anlaşılan Mehmed, Konstantiniyye'de esir edilen insanlardan bazılarını sarayına seçip, Edirne'ye yanında götürmüştü. Ne yazık ki elimizde bu konuda güvenilir bilgi yok. Pera *podestâ*'sı Angelo Giovanni Zaccaria, "Konstantiniyye'nin Düşüşü Üzerine Mektup"ta (*Epistola de excidio Constantinopolitano*), Mehmed'in "sarayında birkaç Latin olmasını istediği için" yeğenini alıp götürdüğünden yakınıdır. Bu olayın benzerlerinin yaşandığı kesindir ama elimizde tamamen şans eseri bulunmuş olan bu belgeden başka bir belge yok. Ama sonuçta Osmanlı İmparatorluğu topraklarına çok sayıda Bizanslı götürülmüştü. Özellikle de Konstantiniyye'de yüksek idari makamlarda bulunmuş olanlar.³⁴

Tarihçiler, Türkler'in fetih zamanında Bizanslılardan sözümona aldığı kurum ve gelenekleri çok fazla abartmıştır. Bu iddialar çoğunlukla asılsızdır. Türkler bu kurum ve geleneklerin çoğuna zaten yabancı değildi. Bunları Anadolu Osmanlıları'ı, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda, Bizanslılardan almıştı. Yine bir başka hayal ürünü teori, Osmanlı İmparatorluğu'nun Konstantiniyye'yi aldıktan sonra bir biçimde Doğu Roma'nın siyasi emellerini de devraldığı, özellikle de Akdeniz üzerine taleplerini ve projelerini benimsediğidir. Bu iddianın dayanağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi yayılımının Bizans İmparatorluğu'nunkine çok benzemesidir (tıpkı sınır bölgelerindeki kayıpların benzer olması gibi). Ancak böyle bir teori sultanın güttüğü siyaseti pek aydınlatmaz. Oysa bu siyaset kaçınılmaz olarak coğrafi koşullar ve siyasi olaylar tarafından biçimlendirilmişti.

II. Mehmed fetihten sonra, egemenlik sembolü olarak hilal ve yıldız Bizanslılardan almıştı muhtemelen. Ancak bu kesin değildir. Kan kırmızısı bir bayraktaki hilal sembolü, çok önceden beri kullanılmaktaydı. Emir Orhan'ın yeni-

33 Sarfati'nin mektubu için bkz. s. 353. Türk başkentindeki Yahudiler'e dair standart bir anlatı için bkz. Abraham Galante, *Histoire des Juifs d'Istanbul*, 2 cilt (İstanbul, 1941-42); özellikle bkz. I, 49 ve sonrası. Yahudiler'in 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumu hakkında bkz. Israel M. Goldman, *The Life and Times of Rabbi David Ibn Abi Zimta* (New York, 1970). Mayer A. Halevy, "Les Guerres d'Etienne Ie Grand et du Uzun-Hasan contre Mahomet II, d'après la 'Chronique de la Turquie' du Candiote Elie Capsale (.1523)," *Studia et Acta Orientalia* I (1958), 189-198'de; Babinger'in değindiği tarihin önemini vurgular. Tarihçi Capsali hakkında daha yakın zamanda yazılmış bir kitap için bkz. Charles Berlin, "A Sixteenth-Century Hebrew Chronicle of the Ottoman Empire: The Seder Eliyahu Zuta of Elijah Capsali and its Message"; *Studies in Jewish Bibliography, History, and Literature. In Honor of I. Edward Kiev* (New York, 1971).

34 Podestâ'nın mektubuna ilişkin kaynak için bkz. Schwoebel, *Shadow of the Crescent* 2, dipnot 11.

İKİNCİ BÖLÜM

çerilere verdiği öne sürülen bu sembolün 1453'ten çok önce de kullanıldığı, pek çok belgeden anlaşılmaktadır. Ama bu bayrakta yıldız yoktu. Oysa hilal ve yıldız işareti, Sasani ve Bizans resmi paralarında bulunmaktaydı. Bu yüzden ay yıldızlı bayrak, Mehmed'in getirdiği bir yenilik olabilir. Asya'daki Türk göçebe kabilelerin, önceden beri hilal tek başına arma sembolü olarak kullandığı kesin görünmektedir. Ama hilal ile yıldızın *birlikte* kullanılmasının çok sonraları gerçekleştiği de aynı ölçüde kesindir. Osmanlılar'ın ve günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti'nin kullandığı arma sembolünün, Türk ile Bizans geleneklerini birleştirdiğine inanmak için geçerli nedenler vardır. Mehmed'e, Konstantiniyye'yi fethinden sonra, *Fatih* unvanının yanı sıra Arapça *Ebu'l-Feth* ("Fethin Babası") lakabı verilmiştir ki, bu lakap eskiden, on üçüncü yüzyılın başlarında Selçuklu sultanlarına da verilirdi.^{-^}

Mehmed, methiyecisi Kritovulos'un yazdığına göre, 1453 yazında otuz beş gün Anadolu'da kaldı. Bir Osmanlı vakanüvisinin söylediğine göre orada önceki ayların yorgunluğunu atmak için dağlara, dinlenmeye çekildi. Ama Ağustos bitmeden önce Edirne'ye geri dönmüş gibi görünüyor. Çünkü Dukas'a göre, yukarıda sözü geçen Sırp elçi heyetiyle aynı ay içinde orada görüşmüştü.

Sultan sonbaharı ve kışı başkentinde geçirdi. Muhtemelen Tunca Adası'ndaki sarayının inşasıyla meşgul oldu. Bu dev binaların inşasının Konstantiniyye'nin fethinden hemen sonra da devam etmesi, Mehmed'in o sıralar Konstantiniyye'yi başkent yapmayı düşünmediğini akla getiriyor. Ama planlarını çabucak değiştirmişti anlaşılan, çünkü İstanbul'daki Eski Saray'ın inşasına ertesi yıl başlandı.[^]

1454 ilkbaharının başında, arkasını sağlama aldığı hissedilen Mehmed, despot George Brankovic'e elçiler gönderdi. Brankovic o sıralar artık neredeyse seksenindeydi. Elçilerin taşıdığı mesaj Dukas'a göre şöyleydi: "Hükmettiğin topraklar sana değil, Lazar'm oğlu Stjepan'a, yani dolayısıyla bana aittir. Sana baban Vuk'un payını, ayrıca Sofya'yı bırakabilirim. Reddedersen saldıracağım." Ama bu saldırgan tavrın çok daha makul bir nedeni, despotun yıllık haracını düzenli olarak ödememesi ve yakın zamanda Macaristan ile ittifak yapmış olmasıydı. Mehmed, despottan bazı topraklar talep etmişti anlaşılan. Bunların arasında Tuna'daki Güvercinlik kalesi, Alman vakayinamelerinde geçen "Taubersburg" ve başkent Semendire vardı. Yazılanlara göre, Mehmed elçilere taleplerini despota kabul ettirmeleri için yirmi beş gün vermiş, başarısız olurlarsa onları ağır bir biçimde cezalandıracağı tehdidinde bulunmuştu. Bu arada Brankovic, Tuna'nın

35 Bizanslıların Osmanlı gelenekleri ve kurumlarındaki etkisi üzerine çağdaş bir yaklaşım için bkz. Speros Vryonis, "The Byzantine Legacy and Ottoman Forms," DOP 23-24 (1969-70), 251-308. Burada, konu üstüne daha önce yazılmış eserlere ilişkin ayrıntı bir kaynakça da verilmiştir. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. ay., *The Decline of Medieval History in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century* (Berkeley, 1971), özellikle de 463 ve devamı. Hilal ve yıldızın Müslüman toplumlar ve diğer Yakın Doğu toplumlarındaki etkisi için bkz. El², cilt III, 381-385, "Hilâl" (R. Ettinghausen).

36 Tarihçilerin, sultanın fetihten sonraki aylarda Türkiye'de yaptığı yolculuklara ilişkin olarak söyledikleri, birbiriyle çelişen ifadeler üzerine bir yazı için bkz. İnalcık, "The Policy of Mehmed II," DOP (23-24), 236-237. İnalcık burada biraz farklı bir yorumda bulunur.

diğer yakasına, Macaristan'a kaçmıştı. Sırplar Osmanlı elçi heyetini türlü bahanelerle oyalayıp, tehdit altındaki kentleri güçlendirip erzak stoku yaptılar. Otuz gün geçip de elçilerden ses seda çıkmayınca, sultan ordusuyla birlikte Edirne'den Filibe'ye doğru yola çıktı. Orada, Sırbistan'dan dönen elçilerle karşılaştı. Dukas'a göre despot canını, ancak Macaristan'a kaçmakla ve elçilerin sultana geri dönmekte gecikmesi sayesinde kurtarabilmişti.

Bu arada Macarlar Tuna'yı geçmiş ve yöreyi yağmalamaya başlamıştı. Mehmed maiyetiyle ordusunun ana kuvvetlerini Sofya'da bırakıp, batıya doğru ilerledi. Yanma 20 bin sipahi aldığı söylenir. Despot danışmanlarına, Macarlar'dan yardım gelene kadar kalelere sığınmalarını tavsiye etmişti. Mehmed ordusunu iki kola ayırdı. Bunlardan biri Sivricehisar'a, diğeri ise Semendire'ye doğru yürüdü. Maden şehri Rudnik'in kuzeybatısında, sarp bir kayalığın tepesinde (750 metre yükseklikte) kurulu olan Sivricehisar ile Tuna üstündeki Semendire, Sırplar'm ovadaki en güçlü kaleleriydi. Osmanlı süvarileri bu ovayı serbestçe gezip yağmalyordu. Elli bin kişi köle olarak İstanbul'a gönderildi ve civar köylere yerleştirildi. Semendire, dış suru hasar gördükten sonra bile şiddetle direnmeyi sürdürdü. Sivricehisar'da ise, garnizonun karşı saldırısı sonuçsuz kaldı ve surlar Osmanlı toplarıyla yerle bir edildi. Şehirdekiler, serbestçe geri çekilmelerine izin verileceği sözünü alınca kapıları açtılar. Ama Türkler verdikleri sözü tutmayıp onları köle yaptı. Şehre Sırfiye Hisar (Sivricehisar) adı verildi. Mehmed, Semendire kuşatmasına son verilmesini emretti ve Sofya üzerinden Edirne'ye, çok sayıda tutsakla birlikte geri döndü. Tutsakların beşte birine, sarayında kullanmak üzere el koydu.³⁷

Mehmed, Sırbistan'daki Krusevac'ta (Türkler'in Alacahisar dediği yerde), George Brankovic'e ve gerekirse Janos Hunyadi'ye karşı koymak için Firuz Bey'i ve tam 32 bin askeri bırakmıştı. Bu ikisi saldırmakta gecikmedi. Firuz Bey ve ordusu yenildi. Firuz Bey tutsak edilip Semendire'deki despota götürüldü (2 Ekim 1454). Hunyadi, Niş ve Pirot bölgesini yağmaladı, Vidin'i yakıp yıktı ve bu son derece başarılı süvari seferinden sonra Belgrad'a döndü. Belgrad yakınında despot ve damadı Cillili Kont Ulrich tarafından karşılandı. İki Sırp ordusundan biri kanlı Kosova Meydanı'na, diğeri ise Glubocica bölgesindeki Leskovac civarına yerleşti. İkinci ordunun kumandanı olan Nikola Skobalic, Makedonya'dan gelen Türkler'i Vranje'de yendi (24 Eylül 1454). Ama daha güneyde yaptığı ikinci bir savaşta yenildi (16 Kasım), tutsak edildi ve diri diri kazığa oturtuldu. Bu savaşlar sırasında yöre harap olduğundan, açlık çeken halk topluca kaçmaya başladı. Çoğu Adriyatik'e kadar gitti.

Bütün bu savaşlara bizzat katılamayan Mehmed, Sırp seferinin idaresini uçbeylerine vermişti. 18 Nisan 1454'te Venedik *Signoria*'sıyla anlaşmıştı. *Signoria*,

37 Bu sefer sırasında ve o dönemde yaşanan olayların ayrıntıları için bkz. Elizabeth Zachariadou, "The First Serbian Campaigns of Mehmed II (1454, 1455)," *Annali* y.d. 14 (1964), 837-84. Sırfiye Hisar'ın (çoğu kaynakta Sivri ya da Sivricehisar olarak geçer) Ostrovica olup olmadığı belirsizdir. Sultanın ganimetin beşte birini alması konusunda bkz. irene Beldiceanu-Steinherr, "En marge d'un acte concernant le pengyek et les aqingi," *Revue des etudes islamiques*³⁷ (1969), 21-47.

iki ay önce (12 Şubat'ta), daimi asi ve Osmanlılar'ın can düşmanı Büyük Karaman İbrahim Bey ile bir anlaşma imzalamıştı. Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasında daha önce imzalanan anlaşmalara göre, her iki ülkenin tacirleri birbirlerinin topraklarında serbestçe ticaret yapabilecekti. Barış görüşmelerine, Venedik Cumhuriyeti'ne haraç ödeyen Naxos (Nakşa) Dükü de katılmıştı. Venedik'in Arnavutluk'taki yerleşim merkezlerinin vergisi, II. Murad'ın zamanındaki vergiyle aynı tutulmuştu. Venedikliler'e, İstanbul'daki yurttaşlarının haklarını gözetmek için orada bir balyoz bulundurma hakkı verilmişti. Ayrıca Eğriboz'un onlara ait olduğu onaylanmıştı. Koşulları ağır olmayan bu anlaşma, Venedikliler için neredeyse diplomatik bir zafer sayılabilir. Çünkü sultan, rakipleri Cenovalılar'a oldukça cimrice davranmıştı ve kısa süre sonra Cenovalılar'ın Osmanlı topraklarındaki yerleşim merkezlerinin çoğunu acımasızca yok edecekti. Venedik ise konumunu iyileştirmek için eline geçen her fırsatı değerlendiriyordu.

Yeni bir anlaşmayla sonuçlanan görüşmeler 1453'ün ikinci yarısında başlamış, Bartolomeo Marcello tarafından sürdürülmüştü. Marcello, yurttaşlarının Konstantiniyye'nin savunmasına katılmalarından dolayı *Signoria* adına sultandan özür dilemek, ancak Venedik vatandaşlarının (özellikle de balyoz Girolamo Minotto'nun) öldürülmesi ve mal ve mülklerinin çalınması gibi konulara olabildiğince az değinmek gibi sevimsiz bir görevi yerine getirmek zorunda kalmıştı. Marcello sonradan, Türkler'in yeni ele geçirdiği şehrin ilk Venedik sefiri oldu. Makamında 1456'ya kadar kaldı. Sonra yerine Lorenzo Vitturi geçti.

Yanında onunla birlikte Niccolò Sagundino'nun (öl. 22 Mart 1464, Venedik) geldiği kesindir. Sagundino, Singoria tarafından memleketi Eğriboz'dan çağırılıp, o zor görüşmelerde Marcello'ya yardım etmek üzere gönderilmişti. 25 Eylül 1453'te, Marcello onu Venedik'e geri gönderdiğinde, Sagundino, Konstantiniyye'nin yeni efendilerini artık çok iyi tanıyordu. Bu yüzden papa onu Roma'ya çağırıldı ve Napoli'deki Aragonlu Alfonso'ya da rapor vermesini istedi. Sagundino'nun Roma ve Napoli'de neler anlattığını ayrıntılarıyla bilmiyoruz. Ancak 25 Ocak 1454'te, Aragon kralıyla konuşurken, kralın kendisinden bu konuda bir kitap yazmasını istediğini biliyoruz. *Oratio Nicolai Sagundini edita in Urbe Neapoli ad Serenissimum principem et novissimum regem Alfonsum* adlı bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu'na dair en eski *relazione'dh* muhtemelen. Elimizde 1496'dan önceki döneme dair başka hiçbir benzeri kaynak yok. Marino Sanudo'nun, *Signoria'nın* yaptığı bütün işleri yazdığı, altmış ciltlik *Ditarii*'sinde bile bu konuda bilgi yer almıyor.^

Ancak Marcello'ya, Giâcomo de' Languschi eşlik etmemişti muhtemelen. Languschi'nin yirmi iki yaşındaki sultana ilişkin olarak yaptığı, sıra dışı ölçüde canlı ve kısa tasvir, Zorzi Dolfin'in *Cronaca'smda* yer alması sayesinde elimize ulaşmıştır: "Büyük Türk hükümdarı Mehmed Bey, yirmi altı yaşında, iri yarı, sağlam yapılı bir gençtir. Silah kullanmakta ustadır. Görünüş olarak, bilge olmak-

38 Sanudo'nun eserleri ve özellikle de *Ditarii*'si için bkz. D. S. Chambers, *The Imperial Age of Venice: 1380-1580*, 197. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. F. Babinger, "Marino Sanuto's Tagebücher als Quelle zur Geschichte der Safawijja,"; *A Volume of Oriental Studies, Presented to Professor E. G. Browne* (Cambridge, 1922); yeni basım *A&A* I, 378-395.

tan çok, korkutucudur. Pek gülmez. Son derece ihtiyatlı ve cömerttir. Planlarını uygulamak konusunda keçi gibi inatçıdır. Gözünü budaktan sakınmaz. Tıpkı Makedonyalı İskender gibi, şöhret peşindedir. Anconalı Ciriaco adlı bir arkadaşı ve bir başka İtalyan, ona her gün Romalı ve başka tarihçilerin kitaplarını okur. Onlara Laertius'un, Herodotos'un, Livy'nin, Quintus Curtius'un, papaların, imparatorların, Fransa krallarının ve Lombardların tarihçelerini okutur. Üç dil bilir: Türkçe, Rumca ve Slavca. İtalya coğrafyası ile Anchises, Aeneas ve Antenor'un karaya indiği yerler, papanın ve imparatorun yaşadığı yerler, Avrupa'daki krallıkların sayısı hakkında bilgi edinmek için çok uğraşır. Elinde, ülkeleri ve eyaletleri gösteren bir Avrupa haritası vardır. En çok ilgilendiği konular, dünya coğrafyası ve askerliktir. Hükmetmek arzusuyla yanıp tutuşur. Koşulları değerlendirmek konusunda kurnazdır. İşte biz Hristiyanlar, böyle bir adamla uğraşmak zorundayız."

Dahası: "Günümüzde artık işlerin değiştiğini, eskiden Batılılar nasıl Doğu'ya ilerlemişse, kendisinden de Doğu'dan Batı'ya doğru ilerleyeceğini söylüyor. Dünyada tek bir imparatorluk, tek bir din ve tek bir hükümdar olmalı, diyor."³⁹

II. Mehmed'in herhalde Bizans'ın düşüşünden kısa süre sonra söylediği bu söz, ana siyasi hedefinin ne olduğunu açıkça ortaya koyuyor: Batı'ya hükmetmek.

Mehmed'in şimdi üstesinden gelmek zorunda olduğu işler, imparatorluğunun müstakbel başkentine eski ihtişamını kazandırmak ve merkezi idaresini güçlendirmektir. Mehmed'in 1454 yazında, Peygamber'in sancaktarı Ebu Eyyub'un mezarının bulunduğu inanılan yerde, bir caminin temelini attığı söylenir. Beyaz mermerden yapılma bu caminin tarzı son derece sadeydi. Sütünsuzdu ve kubbesi dört taş fil ayağı tarafından destekleniyordu. Yakın zamana kadar Eyüp Camii ve civarındaki dev mezarlık, bütün gayrimüslimlere yasaklanmış bir dinsel bölgeydi. Bu cami tahta çıkış törenlerinin gerçekleştiği bir yere dönüşecekti. Burada yeni sultanlara, Mevlevi dervişlerinin başı tarafından Halife Osman'ın kılıcı kuşatılacak, Muhammed'in gümüş ayak izi gibi bazı kutsal İslam emanetleri burada, kâfirlerin gözünden uzakta saklanacaktı.

Uzmanların yaptığı ciddi çalışmalar, mezarın Eğri Kapı civarındaki bir kordada, mucizevi bir biçimde bulunmasının aslında bir masal olduğunu ortaya çıkardı. Sonradan uydurulmuş bir hikâyeydi bu. Bu efsaneye göre, ordusunun moralinin düşmekte olduğunu gören Mehmed, derviş Şeyh Ak Şemseddin'den Ebu Eyyub'un mezarını bulmasını istemişti. Şeyh mezarı bulmuş, bunu öğrenen askerler cesaretlenmiş ve şevklenmiş, böylece şehir kısa sürede ele geçirilmişti. Oysa bu hikâyeden dönemin kaynaklarından hiç birinde söz edilmemekte, ancak çok sonraları anlatılmaktadır. II. Mehmed'in İslam dünyasına, hatta Mekke'ye gön-

39 Zorzi Dolfin'in eseri, G. Thomas'm *Sitzungsberichte der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften, philos.-hist. Klasse 2* (1868) adlı kitabında kısaltılarak verilmiştir. Türkçe çevirisi için bkz. çev.: Suat ve Samim Sinanoğlu, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zaptı" *Fatih ve İstanbul I*, 1. bölüm (1953), 19-62. Zorzi'nin Cronaaz'smın bir bölümü ve Languschi'den yapılan daha uzun bir alıntı, artık Jones'un *The Siege of Constantinople* adlı kitabında (125-130) bulunabilmektedir.

derdiği mektuplardan hiç birinde Peygamber'in silah arkadaşından söz edilmemektedir.

Caminin tarzı ve inşa tekniği göz önüne alındığında, Mehmed'in camiyi 1454 ya da başka bir yerde, sözü geçtiği şekliyle 1458 gibi erken bir tarihte inşa ettirmemiş olduğu anlaşılıyor. Muhtemelen çok sonraları yapılmıştı. Yalnızca Ebu Eyyub'un mezarı ile dış avlunun küçük bir kısmı on beşinci yüzyılda inşa edilmiş olabilir. Mehmed'in, atasının kılıcını kuşanan ilk sultan olduğu da aynı derecede şüphelidir. Batı'daki takdis törenine benzeyen bu tören, fetihten çok sonra gelenekselleşmişti muhtemelen.⁴⁰

Sultanın yine aynı yıl içinde İstanbul'da, eskiden Theodosius Forumu'nun [Bugün Beyazıt Meydanı] bulunduğu yerde (Büyük Leon buraya şehrin hükümet binasını, Tauro'daki Palatiurtı'yu yaptırmıştı) bir saray inşa ettirmeye karar verdiği anlaşılıyor. Mehmed'in imparatorluğu içinden idare edeceği sarayı yaptıracak yeri, bu nedenle seçtiği farz edilmiştir. Ama bu tamamen hayal ürünüdür. Şehrin en güzel birkaç mekânından biri olan o yeri, hoşluğundan ve ihtişamından dolayı seçmişti muhtemelen.

Eski Saray'ın inşası dört yılda tamamlandı. Oldukça geniş bir araziye kurulmuş, yüksek bir duvarla çevrelenmişti. Bu araziye her türden bina yapılmıştı. Bu binalar birkaç yıl sonra asıl yapıma amaçlarının dışında kullanılmaya başlandı. Sonraki yıllarda, eski sarayda yalnızca imparatorluk haremı kalmaya başladı. Mehmed genelde haftanın birkaç gecesini burada geçiriyordu. Mehmed'in büyük torunu Muhteşem Süleyman (1520-1566), sarayın arazisini, bir kısmını Süleymaniye Camii ile Şehzade Camii'nin inşasında kullanarak epey küçüktü. Sadrazamlarına da arazinin bir başka kısmına kendi saraylarını yaptıрма yetkisi verdi. Saray 1714'te yandı. II. Mahmud döneminde (1808-1839) yanan binaların yerine inşa edilen binalar, yine tahttan indirilmiş ya da ölmüş sultanların karıları için harem olarak kullanıldı. 1870'de yıkılmalarından çok sonra da Eski Saray olarak anıldılar. Bugün orada İstanbul Üniversitesi bulunmaktadır. Üniversitenin binaları, daha önce Harbiye Nezareti (Seraskerlik) olarak kullanılmıştı. Konstantiniyye fatihinin ilk sarayından ise eser kalmamıştır.

Çandarlıoğlu Halil Paşa'nın Temmuz 1453'te idam edilmesinden sonra, sadrazamlık makamı bir yıl kadar boş kaldı. Normalde sadrazam tarafından verilen bütün önemli kararları sultan veriyordu. Mehmed yeni bir sadrazam atamaya karar verdiğinde, divan başkanlığını kendine ayırdı. Ordunun başkumandanlığına sadrazama verdi. Görünüşe göre bu durum Mehmed'in saltanatının son

40 Günümüzdeki Eyüp Camii, 18. yüzyılın sonlarında yeniden inşa edilmiş olsa da, mimarlık tarihçileri, Mehmed'in caminin inşasına başlanması emrini muhtemelen fetihten beş yıl sonra verdiğinde genelde hemfikirdir. Ayrıntılar için bkz. Ekrem H. Ayverdi, *Fatih Devri Mimari-si*, 216-217. Yine bkz. Aptullah Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture* (Chicago, 1968), 226 ve Godfrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, 131. Osmanlı hükümdarının kılıç kuşanmasında Mevleviler'in oynadığı geleneksel rol için bkz. E. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans II* (Oxford, 1929), 604-622. Peygamber'in saygın Arap arkadaşı ve Mehmed'in emriyle mezarını bulduğu söylenen Türk şeyhi hakkında bkz: "Abu Ayyüb" (E. Levi Provencal, J. H. Mordtmann, Cl. Huart), *EI² I*, 708-709; ve "Aksams al-Dîn" (H. J. Kissling), *EI² I*, 312-313; ayrıca Hasluck, 714-716.)

yıllarına kadar sürdü. Divan, Cumartesi'den Salı'ya kadar, peş peşe dört gün toplanırdı. Herkesin divanın karşısına çıkıp isteğini dile getirme hakkı vardı. Ardından divan günlük meselelerle meşgul oluyordu. Bu meselelerle vezirler ilgilenirdi. Mehmed vezirlerin sayısını üçten dörde çıkarmıştı. Sadrazam, sultanın temsilcisi ve devletin bütün organlarının baş yöneticisi sıfatıyla divanı yönetirdi. Özel ayrıcalıkları vardı. Mehmed döneminde bunlardan en önemlileri, divan toplantıdayken hazinenin kapılarını mühürlemekte kullanılan imparatorluk mührünü elinde bulundurması, kendi sarayında özel ikinci divan toplantıları düzenleme yetkisi, divan ile sultanın sarayı arasında gidip gelirken ve Cuma'ları camiye giderken bir divan beyi ve çavuşlar tarafından korunması, her Çarşamba, divanın resmi sarığını sarmış kazasker ve defterdar tarafından beklenmesi ve Pazartesi günleri yapılan divan toplantılarında imparatorluk süvari subayları tarafından eşlik edilme hakkıydı. Geri kalan ayrıcalıkları törensel önceliklerle ilgili olduğundan, burada saymamız gereksiz.⁴¹

Yalnızca Kritovulos'un söylediğine göre, İshak Paşa kısa süreliğine sadrazam olmuştu. Ama her halükârda, Mehmed 1454 yazında bu mevkiye Osmanlı tarihindeki en dikkat çekici kişilerden birini getirdi. Bu insanın başarıları ve trajik sonu hâlâ Türkler tarafından hatırlanmaktadır. Bu kişi Mahmud Paşa Angelovic'ti. Kantakuzenoslar dışında, Sırp despotluğundaki en saygın aile, Selanikli Angeloslar'dı. Bizans imparatoru III. Aleksios Angelos Philanthropenos'un (1195-1203) erkek kardeşi ya da oğlu, Selanik Despotu Manuel Angelos'un (1230-1240) soyundan gelmeydiler. Angeloslar'ın bir başka kolu Epir despotları olmuştu (1204-1318). Ailenin o dönemdeki üyelerinden biri olan, Novaberde'de yaşayan Mihael Angelos, Sırp bir kadınla evlenmişti. Bu kadın muhtemelen 1427'de, Tuna'ya kaçarken Türk süvariler tarafından esir alınmış ve diğer tutsaklarla birlikte Edirne'ye götürülmüştü. Oğullarından biri Osmanlı sarayında çalışmaya başlamıştı. Orada yetenekleriyle kısa sürede dikkat çekmiş, İslam'a geçmiş ve veliaht Mehmed Çelebi ile arkadaş olmuştu. Mehmed ikinci kez sultan olduktan kısa süre sonra, bu delikanlıyı Rumeli beylerbeyliğine atadı. Mehmed işte bu adama bu kez imparatorluk mührünü emanet ediyordu. Mahmud Paşa'nın Sırbistan'da kalmış olan, Mihail Angelovic adında bir erkek kardeşi vardı. O da devlet içinde hızla yükseldi ve sonradan, ileride göreceğimiz gibi, kardeşinin ajanı olarak önemli bir rol oynadı. Hristiyan olarak kalmış olan anneleri İstanbul'a taşındı. En azından bir süreliğine sultanın gözüne girdi ve kendisine arazi armağan edildi.⁴²

Yine aynı zamanda hükümette başka değişiklikler de yapılmıştı anlaşılan.

41 II. Mehmed zamanında divan ve yapısı hakkında bkz. K. Dilger, *Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert* (Münih, 1967) 37 ve sonrası.

42 Mehmed dönemindeki sadrazamların kronolojisinin farklı bir versiyonuna göre, Mahmud Paşa bu mevkiye ancak 1456'da getirilmiştir; bkz. İnalcık, "Mehmed the Conqueror," 413-415. Mahmud Paşa'nın ataları hâlâ belirsizdir. (Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Babinger'in kendi söyledikleri, s. 180.) Kaynakça için bkz. "Mahmud Paşa" (M. C. S. Tekindağ) İA VII, 183-188.

İKİNCİ BÖLÜM

Mehmed'in babasının çok güvendiği ve en sevdiği vezir olan ikinci vezir Saruca Paşa azledildi ve Gelibolu'ya sürüldü. Zağanos Paşa da, her ne kadar Mehmed kızını beğenip imparatorluk haremine almış olsa da, gözden düştü ve kızıyla birlikte Balıkesir'e sürüldü. Belki orada epey menkul ve gayrimenkulü vardı. Kendisine vakfedilen bir cami ile ailesinin mezarları günümüze kadar kalmıştır. Zağanos Paşa'nın ikinci kızı, yeni atanan Sadrazam Mahmud Paşa'yla evlendi. Ona bir erkek çocuk, Ali Bey'i doğurdu. Ali Bey, meşhur bir aileden gelmesine karşın, yalnızca Edirne bölgesindeki dini faaliyetlere gelir sağlamasıyla tanındı. Komnenoslar'la bile bağlantısı olan, görkemli bir soyun son üyesiydi anlaşılan.

Konstantiniyye'nin düşüşünden sonra, çok sayıda eğitimli Bizanslı Batı'ya, özellikle de İtalya'ya kaçmayı başardı. İtalyan sarayları bu bilgili mültecilerle doldu. İlk başta sevinçle karşılandılar ama zamanla prestijlerini ve popülerliklerini, bazı istisnalar dışında, epey yitirdiler. Çoğu kendilerini takdir etmeyen Latinler'in arasında öğretmenlik yapmaktansa Türk egemenliğindeki vatanlarına dönmeyi tercih etti. Çünkü sayıları arttıkça (*ki çoğu* beş parasızdı), *bu sözde* "Homer'in kahramanlarının ve eski Atinalılar'm torunlarına" duyulan saygı, yerini giderek nefrete bıraktı. Hayatlarını kendilerine kucak açanların yardımseverliğine borçlu olmalarına karşın, Bizanslı olarak kibirlerinden vazgeçemiyorlardı. Alıştıkları konfordan yoksun kalınca, giderek asık suratlı ve kederli oldular. Artık oradan oraya gidip, üst mevkieledeki insanlara yaltaklanmak zorundaydılar. Ev sahipleri onlardan yeni evlerinin âdetlerine uyum sağlamalarını, komik sakallarını kesmelerini ve aptalca caka satmaktan vazgeçmelerini bekliyordu (Georg Voigt). Dahası, yerel Latince ve İtalyanca lehçesini öğrenmekte tuhaf bir biçimde zorlanıyorlardı. Bu dilleri yalnızca birkaçı iyi öğrenebildi. Yunan edebiyatının değerli eserlerini okuyabilmek amacıyla, Rumca öğrenmek için ellerinden geleni yapan Latinler, onların çoğunu tembel ve dikkatli insanlar olarak gördü. "Ağır Bizans kanı, hızlı akan İtalyan kanıyla uyuşmuyordu bir türlü" (G. Voigt).⁴³

Bazı istisnalar da vardı elbette. Örneğin Kardinal Bessarion, İoannes Argiropulos, Theodoras Gaza, Konstantinos Laskaris vb. Bu kişiler, İtalyan üniversitelerinde Rumca öğretmenliği yapan diğer Bizanslı âlimlerle birlikte, Yunan kültürünün ve Yunan edebiyatının klasiklerinin korunmasında büyük rol oynadılar. Mültecilerin çoğu, özellikle de yoksul Yunanlı papazlar (ki aralarında hatırı sayılır âlimler de vardı), *exemplaria graeca*'yı kopyalayarak hayatlarını, kıt kanaat da olsa sürdürmeyi başarıyordu. Bu kişilerden bazıları, kitap kopyalamaktan daha önemli işler için doğmuştu kesinlikle. Örneğin Aristocu âlim İoannes Argiropulos, Giritli İoannes Rhosos ve Demetrios Sgunopoulos. Bu kişilerin adları ve sürgünde bulunmaktan dolayı şikâyetleri, kopyaladıkları kitapların sonunda yer alır. Papa V. Nicolaus ve kuzey İtalya'daki soylular, özellikle *de* Mediciler ve Napoli'deki sarayların soyluları, "Erinyes kurbanlarına" (kopyacılarından biri, bir kitabın sonunda kendini böyle tanımlamıştı) işe almaktan dolayı sonsuza kadar takdir edilecektir. Pek çok elyazması zarar görmeden İtalya'ya götürüldü. Kardinal Bes-

43 Babinger, Enefl *Silvio de' Piccobmini als Papst Pius der Zwetie und sein Zeiltater'in* (3 cilt; Berlin, 1856-63) yazar Georg Voigt'ten alıntı yapıyor.

sarion, Venedik Cumhuriyeti'ne miras bıraktığı 900 ciltlik kütüphanesinin değerini 15 bin duka olarak hesaplamıştı. Ama bu değerli mirasa pek saygı gösterilmedi. Bizanslılar'ın çoğunun geldiği Venedik'te bile -öyle ki Venedik sonunda Doğu ile Batı arasında doğal bir aracı, "ikinci bir Bizans" olarak görülmeye başlanmıştı-, kitapların sandıklarda çürümeye terk edildiğinden şikâyet eden, 1490'lara kadar yazılmış yazılara rastlıyoruz. Temeli Bessarion'un el yazmalarından oluşan, dünyaca ünlü San Marco Kütüphanesi'nin bu kültürel mirasa hak ettiği saygıyı göstermesi ancak çok sonraları gerçekleşecekti.⁴⁴

Konstantiniyye'nin düşüşünden sonra Batı'ya, özellikle de İtalya'ya kaçan maceraperestlerle paralı askerlerin sayısı, âlimlerinkinden çok daha fazlaydı. Bu konudaki en iyi kaynak, saray hazinedarlarının kayıtlarıdır. Napoli Krallığı'nın kayıtlarında, yardım ve destek alanların listesinde çok tuhaf adlara rastlanır: "Büyük Türk'ün akrabası", sözde Osmanlı şehzadesi Davud, Syracuse limanında yakalanmış olan, II. Mehmed'in Tunus sefiri, Bizans imparatorunun gerçek ya da sahte kâtipleri, örneğin "misser Dimitri Caleba", Palaiologoslar'dan Manuel ya da "Palaiolo, Grech; *gerutilhomen de Constantinoble* [!]" gibi kişiler, kişiliği su götürür bir saray mensubu ve soylu olan Giovanni Torcello ile erkek kardeşi Manuel. Her türden ve hayatın her kesiminden gelen bu insanlar, İtalyan prenslerinin başlangıçta gösterdiği yardımseverlikten hemen faydalanmasını bilmişti.

Bizanslı âlimler İtalya'da Yunan kültürünü yayarken, Mehmed de İtalyan danışmanlarının yardımıyla Batı dünyası, coğrafi ve siyasi durumu, yöneticileri, inançları, çekişmeleri, savaş sanatları ve orduları hakkında bilgi toplamakla meşguldü. Fetihten ya önce ya da hemen sonra çevresinde bir grup "Latin'i" toplamıştı. Bu kişiler ona bu konuda seve seve yardım etmeyi önermişti. Giâcomo de' Languschi'ye göre (bu konuda söylediklerini daha önce de vermiştik) Mehmed İtalya coğrafyasını çalışıyordu ve elinde üstünde krallıkların ve eyaletlerin yer aldığı bir Avrupa haritası vardı. Hümanist İtalyan danışmanlarının yardımıyla, çalışmalarında kullanmak üzere klasik eserler toplamıştı. Bu kitaplar, fetihten sonra Konstantiniyye'de bulmuş olabileceği kitaplarla birlikte, saraydaki gizemli kütüphanenin temelini oluşturur. Bu kütüphane yüzyıllarca Batılı âlimlerin hayal gücünü ateşlemiştir. Orada antik klasik eserlerin en değerlilerinin, örneğin Livy'nin kayıp kitaplarının bulunduğu sanıyorlardı ama yanılmışlardı. Çoğu zaman büyük güçlülere ve tehlikelere göğüs gererek bu saray kütüphanesine girmeye çalışan Avrupalı âlimlerin bu safça ve bazen de dokunaklı romantizmleri, boş ümitlere ve söylentilere yol açmıştır.⁴⁵

Saraydaki, Fatih'in kütüphanesine ait olduğu kesin olan el yazmaları eleştirel açıdan incelendiğinde, toplanma amaçlarının ne olduğu açıkça görülür. Klasik

44 Bu âlim göçünün arka planı hakkında faydalı bir özet için bkz. Steven Runciman, *The Last Byzantine Renaissance* (Cambridge, 1970). Sözü geçen yedi kişi üstüne daha ayrıntılı bilgi için bkz. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent* (özellikle de 6. bölüm); ayrıca bkz. Kenneth Setton'un "The Byzantine Background to the Italian Renaissance" in *Proceedings of the American Philosophical Society* 100 [1956], 1-76) son sayfaları.

45 Babinger saray kütüphanesini "Mehmed II., der Eroberer, und Italien" 128'de ve 136-145'te ele alır. Ayrıca bkz. E. Jacobs, "Mehmed II., der Eroberer, seine Beziehungen zur Renaissance und seine Büchersammlung," *Oriens* 2 (1949), 6-30.)

Mehmed'in babasının çok güvendiği ve en sevdiği vezir olan ikinci vezir Saruca Paşa azledildi ve Gelibolu'ya sürüldü. Zağanos Paşa da, her ne kadar Mehmed kızını beğenip imparatorluk haremine almış olsa da, gözden düştü ve kızıyla birlikte Balıkesir'e sürüldü. Belki orada epey menkul ve gayrimenkulü vardı. Kendisine vakfedilen bir cami ile ailesinin mezarları günümüze kadar kalmıştır. Zağanos Paşa'nın ikinci kızı, yeni atanan Sadrazam Mahmud Paşa'yla evlendi. Ona bir erkek çocuk, Ali Bey'i doğurdu. Ali Bey, meşhur bir aileden gelmesine karşın, yalnızca Edirne bölgesindeki dini faaliyetlere gelir sağlamasıyla tanındı. Komnenoslar'la bile bağlantısı olan, görkemli bir soyun son üyesiydi anlaşılan.

Konstantiniyye'nin düşüşünden sonra, çok sayıda eğitilmiş Bizanslı Batı'ya, özellikle de İtalya'ya kaçmayı başardı. İtalyan sarayları bu bilgili mültecilerle doldu. İlk başta sevinçle karşılandılar ama zamanla prestjilerini ve popülerliklerini, bazı istisnalar dışında, epey yitirdiler. Çoğu kendilerini takdir etmeyen Latinler'in arasında öğretmenlik yapmaktansa Türk egemenliğindeki vatanlarına dönmeyi tercih etti. Çünkü sayıları arttıkça (ki çoğu beş parasızdı), bu sözde "Homer'in kahramanlarının ve eski Atinalılar'ın torunlarına" duyulan saygı, yerini giderek nefrete bıraktı. Hayatlarını kendilerine kucak açanların yardımseverliğine borçlu olmalarına karşın, Bizanslı olarak kibirlerinden vazgeçemiyorlardı. Alıştıkları konfordan yoksun kalınca, giderek asık suratlı ve kederli oldular. Artık oradan oraya gidip, üst mevkilerdeki insanlara yaltaklanmak zorundaydılar. Ev sahipleri onlardan yeni evlerinin âdetlerine uyum sağlamalarını, komik sakallarını kesmelerini ve aptalca caka satmaktan vazgeçmelerini bekliyordu (Georg Voigt). Dahası, yerel Latince ve İtalyanca lehçesini öğrenmekte tuhaf bir biçimde zorlanıyorlardı. Bu dilleri yalnızca birkaçı iyi öğrenebildi. Yunan edebiyatının değerli eserlerini okuyabilmek amacıyla, Rumca öğrenmek için ellerinden geleni yapan Latinler, onların çoğunu tembel ve dikkatli insanlar olarak gördü. "Ağır Bizans kanı, hızlı akan İtalyan kanıyla uyuşmuyordu bir türlü" (G. Voigt).⁴³

Bazı istisnalar da vardı elbette. Örneğin Kardinal Bessarion, İoannes Argiropoulos, Theodoras Gaza, Konstantinos Laskaris vb. Bu kişiler, İtalyan üniversitelerinde Rumca öğretmenliği yapan diğer Bizanslı âlimlerle birlikte, Yunan kültürünün ve Yunan edebiyatının klasiklerinin korunmasında büyük rol oynadılar. Mültecilerin çoğu, özellikle de yoksul Yunanlı papazlar (ki aralarında hatırı sayılır âlimler de vardı), *exemplaria graeca'yı* kopyalayarak hayatlarını, kıt kanaat da olsa sürdürmeyi başarıyordu. Bu kişilerden bazıları, kitap kopyalamaktan daha önemli işler için doğmuştu kesinlikle. Örneğin Aristocu âlim İoannes Argiropoulos, Giritli İoannes Rhosos ve Demetrios Sgunopoulos. Bu kişilerin adları ve sürgünde bulunmaktan dolayı şikâyetleri, kopyaladıkları kitapların sonunda yer alır. Papa V. Nicolaus ve kuzey İtalya'daki soylular, özellikle de Mediciler ve Napoli'deki sarayların soyluları, "Erinyes kurbanlarına" (kopyacılarından biri, bir kitabın sonunda kendini böyle tanımlamıştı) işe almaktan dolayı sonsuza kadar takdir edilecektir. Pek çok elyazması zarar görmeden İtalya'ya götürüldü. Kardinal Bes-

43 Babinger, *Enea Silvio de' Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*'in (3 cilt; Berlin, 1856-63) yazarı Georg Voigt'ten alıntı yapıyor.

sarion, Venedik Cumhuriyeti'ne miras bıraktığı 900 ciltlik kütüphanesinin değerini 15 bin duka olarak hesaplamıştı. Ama bu değerli mirasa pek saygı gösterilmedi. Bizanslılar'm çoğunun geldiği Venedik'te bile -öyle ki Venedik sonunda Doğu ile Batı arasında doğal bir aracı, "ikinci bir Bizans" olarak görülmeye başlanmıştı-, kitapların sandıklarda çürümeye terk edildiğinden şikâyet eden, 1490'lara kadar yazılmış yazılara rastlıyoruz. Temeli Bessarion'un el yazmalarından oluşan, dünyaca ünlü San Marco Kütüphanesi'nin bu kültürel mirasa hak ettiği saygıyı göstermesi ancak çok sonraları gerçekleşecekti.⁴⁴

Konstantiniyye'nin düşüşünden sonra Batı'ya, özellikle de İtalya'ya kaçan maceraperestlerle paralı askerlerin sayısı, âlimlerinkinden çok daha fazlaydı. Bu konudaki en iyi kaynak, saray hazinedarlarının kayıtlarıdır. Napoli Krallığı'nın kayıtlarında, yardım ve destek alanların listesinde çok tuhaf adlara rastlanır: "Büyük Türk'ün akrabası", sözde Osmanlı şehzadesi Davud, Syracuse limanında yakalanmış olan, II. Mehmed'in Tunus sefiri, Bizans imparatorunun gerçek ya da sahte kâtipleri, örneğin "misser Dimitri Caleba", Palaiologoslar'dan Manuel ya da "Palaiolo, Grech; *gentilhomen de Constantinoble* [!]" gibi kişiler, kişiliği su götürür bir saray mensubu ve soylu olan Giovanni Torcello ile erkek kardeşi Manuel. Her türden ve hayatın her kesiminden gelen bu insanlar, İtalyan prenslerinin başlangıçta gösterdiği yardımseverlikten hemen faydalanmasını bilmişti.

Bizanslı âlimler İtalya'da Yunan kültürünü yayarken, Mehmed de İtalyan danışmanlarının yardımıyla Batı dünyası, coğrafi ve siyasi durumu, yöneticileri, inançları, çekişmeleri, savaş sanatları ve orduları hakkında bilgi toplamakla meşguldü. Fetihden ya önce ya da hemen sonra çevresinde bir grup "Latin'i" toplamıştı. Bu kişiler ona bu konuda seve seve yardım etmeyi önermişti. Giâcomo de' Languschi'ye göre (bu konuda söylediklerini daha önce de vermiştik) Mehmed İtalya coğrafyasını çalışıyordu ve elinde üstünde krallıkların ve eyaletlerin yer aldığı bir Avrupa haritası vardı. Hümanist İtalyan danışmanlarının yardımıyla, çalışmalarında kullanmak üzere klasik eserler toplamıştı. Bu kitaplar, fetihden sonra Konstantiniyye'de bulunmuş olabileceği kitaplarla birlikte, saraydaki gizemli kütüphanenin temelini oluşturur. Bu kütüphane yüzyıllarca Batılı âlimlerin hayal gücünü ateşlemiştir. Orada antik klasik eserlerin en değerlilerinin, örneğin Livy'nin kayıp kitaplarının bulunduğunu sanıyorlardı ama yanılmışlardı. Çoğu zaman büyük güçlüklerle ve tehlikelere göğüs gererek bu saray kütüphanesine girmeye çalışan Avrupalı âlimlerin bu safça ve bazen de dokunaklı romantizmleri, boş ümitlere ve söylentilere yol açmıştır.⁴⁵

Saraydaki, Fatih'in kütüphanesine ait olduğu kesin olan el yazmalar eleştirel açıdan incelendiğinde, toplanma amaçlarının ne olduğu açıkça görülür. Klasik

44 Bu âlim göçünün arka planı hakkında faydalı bir özet için bkz. Steven Runciman, *The Last Byzantine Renaissance* (Cambridge, 1970). Sözü geçen yedi kişi üstüne daha ayrıntılı bilgi için bkz. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent* (özellikle de 6. bölüm); ayrıca bkz. Kenneth Setton'un "The Byzantine Background to the Italian Renaissance"ının (*Proceedings of the American Philsophical Society* 100 [1956], 1-76) son sayfaları.

45 Babinger saray kütüphanesini "Mehmed II., der Eroberer, und Italien" 128'de ve 136-145'te ele alır. Ayrıca bkz. E. Jacobs, "Mehmed II., der Eroberer, seine Beziehungen zur Renaissance und seine Büchersammlung," *Oriens* 2 (1949), 6-30.)

kaynak eserleri göz ardı edersek, geri kalanların çoğu Hristiyanlık'tan, *Tevrat* ve *İncil*'den vb bahseden dini kitaplardır. Mehmed'in Batı'nın dini olan Hristiyanlık'la ilgilenmiş olduğu -tamamen pratik nedenlerden dolayıydı, hiç şüphesiz açıktır. Bu alandaki danışmanlarının çoğu Rum'du muhtemelen. Örneğin elimizde patrik Gennadios tarafından 1455-1456'da yazılmış olan bir akide kitabının Türkçe çevirisinin çok sayıda nüshası ve baskısı vardır ki, sultanın bu kitaptan yararlanmış olduğu kesindir. Ciriaco de' Pizziccolli fetih öncesi ve sonrasında sultanın İtalyan öğretmenlerinin en önde geleniydi anlaşılan. Francesco Filelfo, Mehmed'e yazdığı rezilce bir mektupta ondan sultanın "kâtibi" olarak bahseder. Filelfo 11 Mart 1454'te Milano'dan yazdığı bu mektupta, kayınvalidesi Manfredonia Chrysoloras ile iki kızının serbest bırakılmasını ister. Mektup baştan sona sultana yapılan tiksindirici yaltaklanmalarla ve akrabalarını köleleştirmekle suçladığı Yahudiler'e yönelik küfürlerle doludur. Oysa sultanın Yahudiler konusundaki bu görüşe katılmadığı kesindir.^{4^}

Konstantiniyye'nin düşüşünün özellikle İtalya'da uyandırdığı derin hayret ve umutsuzluktan söz etmiştik. Tehdidi en fazla hissedilen ülke İtalya'ydı. Batı'nın kaderini tamamen bir kenara atıp yalnızca kendi çıkarlarını düşünen Venedik, genç Osmanlı sultanıyla görüşmelere başlayan ilk Avrupalı güç olmuştu. Bu görüşmeler öyle başarılı geçmişti ki, sultan İstanbul'a bir balyoz atanmasına izin vermişti. Bu ihanet öyle büyük bir öfke uyandırdı ki, *Signoria* papaya uzun bir özür mektubu göndererek davranışlarının nedenini açıklamaya çalıştı (15 Aralık 1453).

Venedik'ten sonra bu konuyla en fazla ilgili İtalyan devleti olan Cenova, ilk başta bu korkunç habere inanmak istemedi. Ama haber kısa süre sonra doğrulandı. İç çekişmelerle ve Napoli'yle yapılan savaşla zayıflamış olan, Doğu Akdeniz ve Ege'deki topraklarını yitirmekten korkan Cenovalılar, Hristiyan ülkeler arasında barış fikrini yaymaya çalıştılar. Ama sonunda şaşkın ve umutsuz bir hale gelince, Karadeniz'de sahip oldukları her şeyi bir anlaşmayla (15 Kasım 1453) Uffizio (sonradan Banco olarak tanınacaktı) di San Giorgio'ya devretmekten başka çare bulamadılar. Giorgio'nun bu zamandaki önemi, East India (Doğu Hindistan) Şirketi'ninkiyle kıyaslanmıştır haklı olarak. Devlet içinde devlet haline gelmiş olan bu dev kredi kuruluşu, çaresiz kalan Cenovalılar'a son umut kapısı gibi görünmüştü. Ama Cenova'nın Astrahan'dan geçen, İran ile Hindistan arasındaki en önemli kara ticaret yolunun başlıca ticaret merkezi olan, Kırım'daki Kersonese'de bulunan Kaffa (Türkçe'de Kefe; şimdi Feodosiya), kolay kurtu-

46 Gennadios'un yazdığı iman ikrarının İngilizce çevirisi için bkz. çev.: A. Papadakis, "Gennadius II and Mehmed the Conqueror," *Byzantion* 42 (1972), 88-106. Makalede ayrıca Bizans'ın İslam'a yaklaşımına ilişkin yararlı bir kaynakça yer alır. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Aurel Decel, "Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmed İçin Yazdığı Ortodoks İ'tikad-namesinin Türkçe Metni" *Fatih ve İstanbul I* (1953), 98-116. Filelfo'nun Mehmed'e yazdığı mektup için bkz. Schwoebel'in kitabındaki kaynakça, 151, dipnot 13. Mektubun Türkçe çevirisi ve Filelfo'nun ağıtı için (Yunanca metinlerle birlikte) bkz. VI. Mırmıroğlu, *Fatih Sultan Mehmed ve Francesco Filelfo* (İstanbul, 1956).

lamayacaktı. 1454 yazında, elli altı gemiden oluştuğu söylenen bir Osmanlı donanması Karadeniz'e girip Akkerman'a (İtalyanca'da Moncastro, Romence'de Cetatea Alba; şimdi Belgorod-Dnestrovski) başarısız bir saldırıda bulundu. Sivastopol'ü (Sebastopol; Tatarca'da Aktiar) aldı ve sonunda, 11 Temmuz'da Kefe açıklarında belirdi. Osmanlılar'm müttefiki olan Kırım Hanı Hacı Giray, altı bin atlı Tatarla birlikte şebir surlarının önüne geldi. Ama şehri ele geçiremedi ve rehinelere ve 6000 somme'lik, yani 1600 duka'lık yıllık haraçla yetinmek zorunda kaldı. Sonra sultanın bir ulağı gelip 8000 poumf'luk yıllık haraç talep etti. Ama ulağa bu konuda kararı Uffizio di San Giorgio'nun verebileceği söylendi. Kısa süre sonra, her halükârda o yıl içinde, Kefe yılda „üç bin duka ödemeyi kabul etti. Buna karşılık Cenovalılar Mehmed'den Boğaziçi'nden gemilerle sınırlı miktarda hububat geçirme izni aldılar. Polonya ve Macaristan'dan geçen, Kefe'ye giden ulak ve paralı askerler tarafından kullanılan kara yolu, ticari malların nakli için hiç uygun değildi.

Venedik'ten körü körüne nefret eden, *condottiere* Francesco Sforza'nın yönetimindeki Milano, Konstantiniyye'nin düşmesinden hemen sonra Venedik Cumhuriyeti'nin içine düştüğü zor durumu fırsat bilip, Brescia bölgesini işgal etti. Sforza'nın müttefiki Floransa Cumhuriyeti de Venedik ve Napoli'ye karşı aynı duyguları besliyordu. Aslında, Floransalılar Venedik'in Doğu Akdeniz'de uğradığı başarısızlığa çok sevinmişti. Temmuz 1453'te, Milano Dükü'nün elçisi Nicodemo Tranchedini Floransa'yâ gittiğinde, şöyle diyecek kadar ileri gitti: "Ben de Venedik'in işlerinin kötü gitmesini istiyorum ama bu biçimde değil. Hristiyanlık zarar görmemeli. Eminim siz de aynı kanıdasınız."

Napoli'ye gelince: Kral Alfonso 1454 yazında oldukça tümturaklı bir açıklama yaptı. Hristiyanlık'm intikamcısı olacağını, bir Haçlı seferini bizzat yöneteceğini ilan etti. Genelde böyle bir işin altından kalkabilecek bir adam olduğu düşünülüyordu. Aragon'a, Katalonya'ya, Valencia'ya ve Balear Adaları'na (Napoli, Sicilya ve Sardunya'ya kadar) sahipti. Cenovalılar'a ait olan Korsika dışında, Batı Akdeniz'in tamamını kontrol ediyordu. Alfonso, Batılı prenslerin kendisini örnek alıp Türkler'e savaş açacağını ve kâfirleri Avrupa'dan tamamen kovacağını umduğunu söyledi. Ama o hilekâr politikacı, atıp tutmaktan ileri gitmedi. Sakin geçen birkaç aydan sonra, ani bir tehlikeyle karşı karşıya olmadığını anlayınca, verdiği sözleri tutmadı. Aragon hükümdarının asıl kaygısı, hanedanını korumaktı. Sonu belirsiz işlere atılarak hanedanın geleceğini tehlikeye sokmak istemiyordu.

Alpler'in kuzeyindeki durum da pek farklı değildi. Bir ülke Osmanlı İmparatorluğu'ndan ne kadar uzaksa, Hristiyan dünyasına yönelik tehdidi o oranda az önemsiyordu. Danimarka ve Norveç kralı I. Christian, Türkler'i *İncil*'in son faslında sözü geçen, denizden çıkan canavara benzetmiş ve bu canavara karşı savaşacağına Tanrı aşkına yemin etmişti. Ama bunlar boş sözlerdi! Bütün Batılı hükümdarlar, Osmanlılar'a karşı düzenlenecek bir Haçlı seferine katılmaya hazır olduklarını bildirdiler. Ama hiçbiri gerekli adımları atmadı. İskandinav ülkelelerinden hiçbir şey beklenemezdi. Fransa kralı VII. Charles, Francesco Filelfo'nun kendisine gönderip, bir Haçlı seferi başlatması çağrısında bulunduğu mektuba cevap veremeye bile tenezzül etmedi. İngiltere'yle savaşmak, ona Doğu'daki ortak düşmanla savaşmaktan daha önemli görünüyordu. Papalık'm bütün Hristiyan

ülkelere yaptığı çağrılar sonuçsuz kaldı. Hasta ve güncel gelişmeler tarafından hayal kırıklığına uğramış olan V. Nicolaus'un, bir Haçlı seferine sözlerle destek vermekten başka yapabileceği bir şey yoktu. Hazinesi boştu. Ayrıca İtalya'da tekrar barışın sağlanması her zamankinden de güç görünüyordu. Oysa bir Haçlı seferi düzenlenmesi için bu şarttı. Papalık elçileri Hristiyan ülkeleri kendi aralarında barış yapmaya ve Osmanlılar'a karşı ortak bir Haçlı seferi başlatmaya ikna etmeye çalıştılar ama boşunaydı.

Ortaçağ anlayışına göre ilk görevi Hristiyan dünyanın ortak çıkarlarını savunmak olan İmparator III. Friedrich, bir süreliğine sanki ciddi bir biçimde harekete geçecekmiş gibi göründü. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Palaiologoslar'm hazin sonu onu derinden sarsmıştı. Bu çekingen, kararsız imparator, ünlü danışmanı, Siena Piskoposu Enea Silvio Picci'nin (sonradan Papa II. Pius olacaktı) etkisiyle, yıllardır ilk kez harekete geçmeye hazırlandı. Konstantiniyye'nin düştüğünü haber alınca odasına çekildi, ağladı ve günlerce inzivada kaldı. Dua etti ve insanların dünyasındaki belirsizlikler üstüne düşündü. O sıralar ona belki de en yakın kişi olan Enea Silvio, bunu sonradan imparatorluktaki soylulara dokunaklı bir biçimde anlatacaktı. Son derece zeki ve hezarfen bir adam olan piskopos ve imparatorluk kâtibi, imparatoru Hristiyan dünyasının Türkler'e karşı açacağı savaşın başını çekmeye ikna etmek için elinden geleni yaptı. Piccolomini bunu hayatının amacı olarak görür olmuştu. Böylece Hristiyan dünyasının papalık himayesinde birleşebileceğini umuyordu. "Mehmed şimdiden aramızda, bize hükmediyor" diye yazmıştı Papa V. Nicolaus'a, 12 Temmuz 1453'te:

Türkler'in kılıcı şimdiden tepemizde asılı duruyor. Karadeniz şimdiden bize kapandı. Eflak şimdiden Türkler'in elinde. Sırada Macaristan ve ardından Almanya var. Bu arada biz birbirimizle savaşıyoruz. İngiltere ve Fransa kraları birbiriyle savaşıyor. İspanya'ya barış pek gelmiyor. İtalyan devletleri ise hegemonya için çarpışıp duruyor. Oysa silahlarımızı dinimizin düşmanlarına çevirsek çok daha iyi olurdu! Sizi bundan daha fazla mutlu edecek bir şey düşünemiyorum, Kutsal Peder.

Yalnızca birkaç cümlesini alıntıladığımız bu istek mektubunun yanı sıra, benzer bir mektup yazan İmparator III. Friedrich, imparatorluğundaki bütün prensleri toplayıp, onları "kurtuluş haçının" düşmanlarıyla savaşıracağına söz veriyordu. Bu açıklamalardan çok etkilenen V. Nicolaus, iki ay sonra tuhaf bir papalık genelgesi yayımladı. Bu beratta Sultan Mehmed'in Deccal'ın öncüsü olduğunu söylüyor, onu *İncil'in* son faslındaki, yedi kafalı, yedi taçlı, on boynuzlu kızıl ejderle kıyaslıyordu. Tıpkı daha önceki, genel bir Haçlı seferini ilan eden genelgelerde olduğu gibi. Bu kez de Hristiyan dünyasındaki bütün prensleri dinlerini bütün varlıkları ve kanlarıyla savunmaya çağırıyor, 1 Şubat 1454'ten itibaren Kutsal Savaş'a katılacak ya da yerine birini gönderecek herkesin günahlarından arınacağını vaat ediyordu. Her savaşçının omzunda haç işareti olmalıydı. Kilise bu kutsal sefere mali katkıda bulunacaktı. Papalık hazinesi aidatlardan, başpiskoposluk ve piskoposluklardan, manastırlardan gelen bütün gelirin bir kısmını bu işe ayıracaktı. Kardinallerin ve papalık divanındaki bütün resmi görevlilerin gelirlerinin onda biri alınacaktı. Hristiyan dünyanın her yerinden aşar vergisi top-

lanacak, vermeyenler aforoz edilecekti. Kâfirlere silah, cephaneye ya da yiyecek sağlayan hainler ağır biçimde cezalandırılacaktı. Hristiyan ülkeler birbirleriyle barış yapmalı ya da en azından ateşkes imzalamalıydı. Buna uymayanlar aforozla ya da halklar söz konusu olduğunda, dini ayinlerden men edilmeye tehdit ediliyordu.⁴⁷

Papanın Hristiyan prenslere gönderdiği mesaj umulan etkiyi yaratmadı. Sık sık söylendiği gibi, bu mesajın başlıca kusuru işin mali kısmını fazla ön plana çıkarmasıydı. imanlıların cüzdanlarını tehdit edince, kalplerinin kutsal amaçtan uzaklaşmasına yol açmıştı. Mektup şoke edici bir kayıtsızlıkla karşılandı. Kutsal Savaş'm başlamasına çok istekli olan Enea Silvio bile bu genelgeden hoşnut olmamıştı.

Konstantiniyye'nin düşüşünden sonraki ayların göreceli sakinliği, pek çok prensi ve ülkeyi, tehlikenin aslında sandıkları kadar acil olmadığına inanmaya yöneltti. Yalnızca İmparator III. Friedrich ile Macaristan tetikte durmayı sürdürdü. Enea Silvio'nun isteği üzerine papalığa karşı birtakım sorumluluklar üstlenmiş olan imparator, bu kez eski pasifliğine geri dönemedi. Bir keresinde, imparatorun pasifliği karşısında dehşete düşen piskopos, III. Friedrich'in "dünyayı oturduğu yerden fethetmeyi umduğunu" söylemişti. İmparator, 1454 ilkbaharında Regensburg'ta bir toplantı düzenleyeceğini bildirip, İtalyan devletlerine ve Burgonya Dükü İyi Philip'e resmi davetiye gönderdi. Ama toplantıya kendisi katılmadı. Bahane olarak iç işlerindeki sorunları, Bohemya'daki dinsel kargaşayı ve Macarlar'ın entrikalarını gösterdi. Toplantının ruhu ve kılavuzu, imparatorluk heyetinin başında olan Enea Silvio idi. Soyluların gelmesi epey gecikti. O sırada Mehmed'le uzlaşma görüşmelerini sürdüren Venedik elçilerinin geç gitmesini sağladı. Böylece onlar Bavyera sınırına ulaştığında, toplantı bitmişti bile. Burgonya Dükü İyi Philip, toplantıya gelen tek hükümdardı. Enea Silvio onun sofuluğunu öve öve bitiremedi. Niğbolu Savaşı'nda (1396) ailesinin adma sürülen lekeyi temizlemek isteyen Philip, Türkler'e karşı düzenlenecek sefere katılmayı kabul ediyordu. Ama orduların başına ya imparatorun ya Macar kralının ya da bir başka önemli hükümdarın geçmesini istiyordu. Bu olmazsa bile, Fransız Charles'm kendisine yönelik saldırgan tavrına karşın, olabildiğince asker göndereceğine söz veriyordu. Enea Silvio, Nisan 1454'te yapılan ve dört hafta süren toplantının, İyi Philip sayesinde tamamen sonuçsuz kalmadığını açıkladı. Kimse genel bir Haçlı seferinin gerekliliğini ya da aciliyetini sorgulamıyordu. Ama bu işin nasıl yapılacağı konusunda bir anlaşmaya varılamıyordu. Beş yıllık bir ateşkesin şart koşulması, görüşmelerde çıkmaz bir yola girilmesine yol açtı. İtalyanlar'ın işbirliği yapması, Çanakkale Boğazı ve Boğaziçi'ni ablukaya alacak bir donanmanın gönderilmesi gerektiği konusunda herkes hemfikir. Kadim yönteme uyularak, tartışmalara ikinci bir toplantıda devam edilmesine karar verildi. İmparator bu toplantının aynı yılın Michaelmas'mda (Eylül sonu), Frankfurt'ta yapılacağını bildirdi.⁴⁸

47 Papa Nicholas'm genelgesi ve Enea Silvio ile imparatorun çağrılarını üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Schqoebel, 31 ve 3.

48 Burgonyalı Philip'in tavrının ve rolünün arka planı için bkz. a.y. 82 ve sonrası.

ülkelere yaptığı çağrılar sonuçsuz kaldı. Hasta ve güncel gelişmeler tarafından hayal kırıklığına uğramış olan V. Nicolaus'un, bir Haçlı seferine sözlerle destek vermekten başka yapabileceği bir şey yoktu. Hazinesi boştu. Ayrıca İtalya'da tekrar barışın sağlanması her zamankinden de güç görünüyordu. Oysa bir Haçlı seferi düzenlenmesi için bu şarttı. Papalık elçileri Hristiyan ülkeleri kendi aralarında barış yapmaya ve Osmanlılar'a karşı ortak bir Haçlı seferi başlatmaya ikna etmeye çalıştılar ama boşunaydı.

Ortaçağ anlayışına göre ilk görevi Hristiyan dünyanın ortak çıkarlarını savunmak olan İmparator III. Friedrich, bir süreliğine sanki ciddi bir biçimde harekete geçecekmiş gibi göründü. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Palaiologoslar'ın hazin sonu onu derinden sarsmıştı. Bu çekingen, kararsız imparator, ünlü danışmanı, Siena Piskoposu Enea Silvio Picci'nin (sonradan Papa II. Pius olacaktı) etkisiyle, yıllardır ilk kez harekete geçmeye hazırlandı. Konstantiniyye'nin düştüğünü haber alınca odasına çekildi, ağladı ve günlerce inzivada kaldı. Dua etti ve insanların dünyasındaki belirsizlikler üstüne düşündü. O sıralar ona belki de en yakın kişi olan Enea Silvio, bunu sonradan imparatorlukta soylulara dokunaklı bir biçimde anlatacaktı. Son derece zeki ve hezarfen bir adam olan piskopos ve imparatorluk kâtibi, imparatoru Hristiyan dünyasının Türkler'e karşı açacağı savaşın başını çekmeye ikna etmek için elinden geleni yaptı. Piccolomini bunu hayatının amacı olarak görür olmuştu. Böylece Hristiyan dünyasının papalık himayesinde birleşebileceğini umuyordu. "Mehmed şimdiden aramızda, bize hükmediyor" diye yazmıştı Papa V. Nicolaus'a, 12 Temmuz 1453'te:

Türkler'in kılıcı şimdiden tepemizde asılı duruyor. Karadeniz şimdiden bize kapandı. Eflak şimdiden Türkler'in elinde. Sırada Macaristan ve ardından Almanya var. Bu arada biz birbirimizle savaşıyoruz. İngiltere ve Fransa kraları birbiriyle savaşıyor. İspanya'ya barış pek gelmiyor. İtalyan devletleri ise hegemonya için çarpışıp duruyor. Oysa silahlarımızı dinimizin düşmanlarına çevirsek çok daha iyi olurdu! Sizi bundan daha fazla mutlu edecek bir şey düşünemiyorum, Kutsal Peder.

Yalnızca birkaç cümlesini alıntılaradığımız bu istek mektubunun yanı sıra, benzer bir mektup yazan İmparator III. Friedrich, imparatorluğundaki bütün prensleri toplayıp, onları "kurtuluş haçının" düşmanlarıyla savaştıracığına söz veriyordu. Bu açıklamalardan çok etkilenen V. Nicolaus, iki ay sonra tuhaf bir papalık genelgesi yayımladı. Bu beratta Sultan Mehmed'in Deccal'ın öncüsü olduğunu söylüyor, onu *İncil'in* son faslındaki, yedi kafalı, yedi taçlı, on boynuzlu kızıl ejderle kıyaslıyordu. Tıpkı daha önceki, genel bir Haçlı seferini ilan eden genelgelerde olduğu gibi. Bu kez de Hristiyan dünyasındaki bütün prensleri dinlerini bütün varlıkları ve kanlarıyla savunmaya çağırıyor, 1 Şubat 1454'ten itibaren Kutsal Savaş'a katılacak ya da yerine birini gönderecek herkesin günahlarından arınacağını vaat ediyordu. Her savaşçının omzunda haç işareti olmalıydı. Kilise bu kutsal sefere mali katkıda bulunacaktı. Papalık hazinesi aidatlardan, başpiskoposluk ve piskoposluklardan, manastırlardan gelen bütün gelirin bir kısmını bu işe ayıracaktı. Kardinallerin ve papalık divanındaki bütün resmi görevlilerin gelirlerinin onda biri alınacaktı. Hristiyan dünyanın her yerinden aşar vergisi top-

lanacak, vermeyenler aforoz edilecekti. Kâfirlere silah, cephane ya da yiyecek sağlayan hainler ağır biçimde cezalandırılacaktı. Hristiyan ülkeler birbirleriyle barış yapmalı ya da en azından ateşkes imzalamalıydı. Buna uymayanlar aforozla ya da halklar söz konusu olduğunda, dini ayinlerden men edilmeye tehdit ediliyordu.⁴⁷

Papanın Hristiyan prenslere gönderdiği mesaj umulan etkiyi yaratmadı. Sık sık söylendiği gibi, bu mesajın başlıca kusuru işin mali kısmını fazla ön plana çıkarmasıydı. İmanlıların cüzdanlarını tehdit edince, kalplerinin kutsal amaçtan uzaklaşmasına yol açmıştı. Mektup şoke edici bir kayıtsızlıkla karşılandı. Kutsal Savaş'm başlamasına çok istekli olan Enea Silvio bile bu genelgeden hoşnut olmamıştı.

Konstantiniyye'nin düşüşünden sonraki ayların göreceli sakinliği, pek çok prensi ve ülkeyi, tehlikenin aslında sandıkları kadar acil olmadığına inanmaya yöneltti. Yalnızca İmparator III. Friedrich ile Macaristan tetikte durmayı sürdürdü. Enea Silvio'nun isteği üzerine papalığa karşı birtakım sorumluluklar üstlenmiş olan imparator, bu kez eski pasifliğine geri döneemedi. Bir keresinde, imparatorun pasifliği karşısında dehşete düşen piskopos, III. Friedrich'in "dünyayı oturduğu yerden fethetmeyi umduğunu" söylemişti. İmparator, 1454 ilkbaharında Regensburg'ta bir toplantı düzenleyeceğini bildirip, İtalyan devletlerine ve Burgonya Dükü İyi Philip'e resmi davetiye gönderdi. Ama toplantıya kendisi katılmadı. Bahane olarak iç işlerindeki sorunları, Bohemya'daki dinsel kargaşayı ve Macarlar'ın entrikalarını gösterdi. Toplantının ruhu ve kılavuzu, imparatorluk heyetinin başında olan Enea Silvio idi. Soyluların gelmesi epey gecikti. O sırada Mehmed'le uzlaşma görüşmelerini sürdüren Venedik elçilerinin geç gitmesini sağladı. Böylece onlar Bavyera sınırına ulaştığında, toplantı bitmişti bile. Burgonya Dükü İyi Philip, toplantıya gelen tek hükümdardı. Enea Silvio onun sofuluğunu öve öve bitiremedi. Niğbolu Savaşı'nda (1396) ailesinin adına sürülen lekeyi temizlemek isteyen Philip, Türkler'e karşı düzenlenecek sefere katılmayı kabul ediyordu. Ama orduların başına ya imparatorun ya Macar kralının ya da bir başka önemli hükümdarın geçmesini istiyordu. Bu olmazsa bile, Fransız Charles'm kendisine yönelik saldırgan tavrına karşın, olabildiğince asker göndereceğine söz veriyordu. Enea Silvio, Nisan 1454'te yapılan ve dört hafta süren toplantının, İyi Philip sayesinde tamamen sonuçsuz kalmadığını açıkladı. Kimse genel bir Haçlı seferinin gerekliliğini ya da aciliyetini sorgulamıyordu. Ama bu işin nasıl yapılacağı konusunda bir anlaşmaya varılamıyordu. Beş yıllık bir ateşkesin şart koşulması, görüşmelerde çıkmaz bir yola girilmesine yol açtı. İtalyanlar'ın işbirliği yapması, Çanakkale Boğazı ve Boğaziçi'ni ablukaya alacak bir donanmanın gönderilmesi gerektiği konusunda herkes hemfikir. Kadim yönteme uyularak, tartışmalara ikinci bir toplantıda devam edilmesine karar verildi. İmparator bu toplantının aynı yılın Michaelmas'mda (Eylül sonu), Frankfurt'ta yapılacağını bildirdi.^{48**}

47 Papa Nicholas'm genelgesi ve Enea Silvio ile imparatorun çağrıları üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Schqoebel, 31 ve 3.

48 Burgonyalı Philip'in tavrının ve rolünün arka planı için bkz. a.y. 82 ve sonrası.

Pek parlak geçmeyen birinci toplantının sonuçlarından hayal kırıklığına uğrayan Enea Silvio, ikincisinden de pek bir şey beklemiyordu. 5 Temmuz 1454 tarihli bir mektupta şöyle diyordu:

Yeni bir toplantı yapılacaktır. Aragon kralı, Venedikliler, Cenovalılar, Floransalılar, Kont Francesco [Sforza] (gerçi henüz Milano Dükü olmadı), Moden Dükü ve hatta Mantova, Montferrat ve Saluzzo markileri tekrar davet edildi. Bakalım İtalyanlar bu işe ne kadar istekli, göreceğiz. Fransa, İngiltere, Bohemya, Macaristan, Polonya, Norveç ve İskoçya krallarına, elçi göndermeleri için yazılı davet yapıldı.. Alman prenslerin ve kontların ya bizzat gelmeleri ya da temsilci göndermeleri bekleniyor. Bütün bunlar hakkında ne düşündüğümü, ne beklediğimi mi soruyorsun? Hiçbir şey demesem daha iyi. Umarım tamamen yanılıyordum. Umarım sahte bir kâhin olduğum ortaya çıkar... Arzuladığım şeyin gerçekleşeceğini ummuyorum. İyi bir sonuç çıkacağını ummuyorum.

İmparatorluk kâtibi yine de kararlaştırılan zamanda Frankfurt'a gitti. İmparator bu kez de bizzat gelmedi. Siena Piskoposunu vekil tayin etti. Bir papalık elçi heyeti zamanında geldi ama neredeyse hiçbir şey yapmadı. İmparatorlukta soylulardan ve davet edilmiş yabancı hükümdarlardan çoğu gelmedi. Çoğu temsilci gönderme zahmetine bile girmemişti. Büyük bir hayal kırıklığı yaşanmıştı. Sonunda Regensburg toplantısında alman kararların iptal edilmesi ve işlerin olduğu gibi bırakılması yolunda girişimler yapıldı. Ama sonra Enea Silvio iki saatlik bir konuşma yaparak, Türkler'e karşı acilen bir sefer düzenlenmesinin gerekliliğini ısrarla vurguladı ve Friedrich'in verdiği sözleri tutmaya kararlı olduğunu bildirdi. Konuşmasını bitirirken, Aragonlu Alfonso ile Burgonyalı Philip'i övdü ve imparatorluğun genç prenslerinin, bu yaşlı kahramanları kendilerine örnek almaları gerektiğini söyledi. Konuşmasını ikiyüzlüce alkışlar eşliğinde bitirince, bunu fırsat bilen Macar temsilciler kralları adına soylulardan, Osmanlılar'a karşı savaşmak üzere en azından yardımcı kuvvetler göndermelerini talep ettiler. Macar temsilciler, Türkler'in tekrar Macar sınırlarına kadar ilerlediğini ve eğer Macaristan'ın yardım çağrısına karşılık verilmezse, Kral Ladislas Posthumus'un Türkler'le her ne pahasına olursa olsun barış imzalamak zorunda kalacağını söylediler. İmparatorun temsilcileri bu talebi hemen kabul etti ama soylular bu konuda bir karar verilmesini engellemek, en azından geciktirmek için ellerinden geleni yaptılar. Macaristan'a 30 bin piyade ve on bin süvariden oluşma bir destek ordusunun gönderilmesine karar verildi. Ancak buna karşılık Macarlar'ın savaşa aynı güce bir ordu sürmeleri şart koşuluyordu. Eğer İtalyan devletler Doğu Akdeniz'e yirmi beş kadırgalık bir donanma gönderirse, Osmanlılar'ın Avrupa'dan kolaylıkla kovulacağına karar verildi. Ama erken verilmiş bir karardı bu, Destek kuvvetlerin teçhizatlarının temin edilmesi ya da yola çıkış zamanlarının belirlenmesi konusunda bir adım atılmadığından, bir kış daha pasiflik içinde geçti. Herkes bir Haçlı seferi düzenlenmesinden umudu kesmişti. Papa ile imparatorun yalnızca para toplamakla ilgilendikleri söylentileri yayıldı. Halklar bu görüşü benimsedikçe, kutsal savaşa duyulan şevk giderek kayboldu.

İmparator, Şubat 1455'de yeni bir toplantı düzenlendi. Bu yeni toplantı Wi-

ener Neustadt'ta yapıldı. Toplantıdaki ruh halinin ne kadar karanlık olduğu, başkan seçme meselesinde soyluların arasında çıkan saçma sapan tartışmalardan anlaşılabilir. Boşu boşuna zaman harcandı. Sonunda'asıl konuya gelindiğinde, Roma'dan Papa V. Nicolaus'un öldüğü (24 Mart 1455) haberi geldi. Toplantıdaki herkes şaşkınlıktan donup kaldı. Bir Haçlı seferi ya da Macaristan'a gönderilecek destek ordusu üstüne konuşmaktan vazgeçildi. Toplantı sona erdirildi. Alınan tek karar, bütün önemli konuların gelecek yıl halledilmesi idi. 8 Nisan'da, yaşlı İspanyol Alfonso Borgia papa seçildi ve III. Calixtus adını aldı.

1454 yılında, Konstantinos'un iki erkek kardeşi Demetrios ve Thomas tarafından yönetilen, Doğu Bizans'ın son kalıntısı olan Mora'daki durum kaygı verici bir hal aldı. Despotlar yıllık haracı ödemeyi reddedip hemen İtalya'ya kaçmaya karar verdi. Ama Arnavut orduları onlara uymayı reddetti. Bir isyan patlak verdi. Kardeşler, kaçma planlarından vazgeçmek ve sultana haracı ödeyeceklerini söylemek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Yunanlılar arasında tartışma çıktı. Tartışmalar sırasında, Manuel Kantakuzenos, iki Palaiologos'tan uzaklaşmış olan partinin başına geçti. Kendini despot ilan etti. Thomas tarafından Tornese Kalesi'nde (Chlomoutsi, Holumiç) hapsedilmiş olan iki nüfuzlu Yunanlı'nın desteğini alıyordu. Asi Arnavutlarla Yunanlılar'm başına geçen bu iki Yunanlı, Mora'yı ele geçirme tehdidinde bulundular. İki despotun sonu gelmiş gibiydi. Ama Gürdüs kumandanı Hasan yardımlarına koştu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan, duruma müdahale etmesini istedi. Yaşlı Turahan Bey, Ekim 1454'te isyan çıkan yere, iki oğlu ve büyük bir orduyla gitti. İki Palaiologos'u çağırttı. İkisi de hemen, Türkler'in yanında olmaya hazır olduklarını söylediler. Turahan Bey Arnavutlar'ı yendikten sonra, despotlara barışı ve huzuru korumalarını tenbih ederek kuzeye çekildi. O gider gitmez yeni isyanlar çıktı. Hatta Mora şehirlerini despotlardan kurtarmak için bir kumpas düzenlendi. Asiler Hasan'dan yardım istedi; Ama Hasan bu konuya karışmayı reddetti, çünkü asiler yıllık haracı ödeyebilecek durumda değildi. İki despot ise, hemen bu haracı ödemeyi teklif ettiler. Bunun üzerine sultan, 26 Aralık 1454'te İstanbul'da Rumca yazılan bir belgeyle, Mora'daki en soylu ailelere dokunulmazlık verdi. Bu belgede, ne onlara ne de mal mülklerine hiçbir zarar gelmeyeceğine ve onun idaresi altında her zaman-kinden de iyi yaşayacaklarına, "Babasının ruhu, kuşandığı kılıç, Müslümanlar'm 124 bin peygamberi ve *Kur'an* adına" yemin ediyordu. Bu belgede adı geçen büyük arazi sahipleri, sultana artık despotlara değil, tamamen Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olmak istediklerini bildirmişlerdi. Morali soyluların despotlara sırt çevirmesinin kaçınılmaz sonucu olarak, Mora'daki iki kardeşin mali durumu giderek kötüleşti. Böylece Palaiologoslar'm oradaki hâkimiyeti iyice zayıfladı. Kısa süre sonra da tamamen sona erecekti. II. Mehmed bunu hiçbir darbe indirmeden, yalnızca bir yazılı emir vermekle yapmıştı.⁴⁹

49 II. Mehmed'in Yunanlı soylulara verdiği güvence için bkz. Franz Miklosich ve Joseph Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana* III (Viyan, 1865; yeni basım Darmstadt, 1968), 290.

Mehmed, 1455 başlarında Batı'ya yeni bir saldırı yapmak için hazırlıklara başlamıştı. Geçen yıl yapılan Sırp seferinden tatminkâr sonuçlar elde edilememesi, tekrar savaş açması için yeterli bir nedendi. Uç beyi olarak Güney Sırbistan'ı yöneten İshakoğlu İsa Bey, sultanı savaş açmaya teşvik etmiş gibi görünüyor. Mehmed her zamanki gibi ordusunu hızla Edirne ovasında toplayıp, başına geçti. Ordunun kendisinin altındaki kumandanları Dayı Karaca Bey ile Anadolu Beylerbeyi idi. İlkbaharda batıya doğru ilerlemeye başladı. Bu kez her zamanki gibi Sofya'dan değil, güneybatıda olan Kyustendil'den (Köstendil) geçti. Üsküp'ün batısındaki dağlarda bulunan Kratova'da İsa Bey'in kuvvetleriyle birleşti. İsa Bey ona dağlık Novaberde şehrine hemen saldırmasını tavsiye etti.

O zamanlar Balkan yarımadasının iç bölgesinin en önemli şehri olan Novaberde, Kosova Ovası ile Morava Nehri arasındaki dağlık bölgede, Priştine'nin on sekiz kilometre kadar güneydoğusunda bulunur. Yüksek bir dağın tepesinde (1050 metre), civar vadilerin 300 metre kadar yukarısında bulunan Novaberde kalesinin kalıntıları (Sakson madenciler tarafından Nyeuberge ve İtalyanlar tarafından Novomonte olarak adlandırılır) günümüzde hâlâ görülebilir. Kalesinin dibinde o büyük şehir uzanıyordu. Ama civardaki madenlerin etrafında da çok sayıda ev vardı. Buradaki ana ticaret merkezi Ragusalılar'a aitti ama şehirde İtalyan, özellikle Venedikli tacirler de yaşıyordu. Buraya çok sayıda Sırp soylusu yerleşmişti. Şehrin ticaret ilişkileri Serez ve Selanik'e, Sofya, Edirne ve İstanbul'a, Batı'da ise İtalya'ya kadar uzanıyordu. Ticari faaliyetlerinin yoğunluğu sayesinde Novaberde, Güneydoğu Avrupa ülkelerinde olup bitenleri ilk haber alan şehir olurdu. Şehir 27 Haziran 1441'de Türkler'e teslim olduktan sonra, Ragusalılar burada, Türkler'in idaresinde kalmayı sürdürmüş (1441-1444) ama şehrin durumu kötüleşmeye başlamıştı. George Brankovic, 1444'te topraklarını geri aldıktan sonra şehri canlandırmaya çalışmış ama başarılı olamamıştı.

İsa Bey, bir tabur askerle şehir surlarına sultandan önce varıp, şehrin kumandanını teslim olmaya çağırdı. Olumsuz cevap alınca, sultan ordunun geri kalanıyla birlikte geldi. Kuşatma hemen başlatıldı. Kırk gün sürdü. Sonunda surlar, ağır top ateşiyle yerle bir edildi. 1 Temmuz 1455'te, "Şehirlerin Anası" bütün altın ve gümüş madenleriyle birlikte Osmanlılar'a teslim oldu. Novaberde'nin görkemli parıltısı sonsuza kadar sönmişti. Teslim olma koşullarına göre, şehir sakinleri şehirde kalmayı sürdürebilecekti. Ama sonunda bu hak yalnızca, iş güçleri vazgeçilmez olan madencilere tanındı. Şehrin ileri gelenleri idam edildi. 320 genç yeniçerilerin arasına alındı. Bunların arasında Sivricehisarlı Mihael Konstantinovic'in oğulları ve en önemlisi de, Konstantinos Mihajlovic vardı. Mihajlovic sonradan, Lehçe yazdığı *Bir Yeniçerinin Anıları* adlı kitabıyla meşhur oldu. Bu kitap, dönemin olaylarını anlatan güvenilir, bir kaynaktır. Yedi yüz Novaberdeli kadın orduya verildi. Genelde Sakson kilisesi olarak bilinen St. Nicholas Kilisesi'nin çatısı söküldü ve çanları alındı. Ama 1466'ya kadar Saksonlar'ın elinde kalmayı sürdürdü. Bu tarihte, bir camiye dönüştürüldü. 1467'de halkın geri kalanı İstanbul'a götürüldü. Fethedilen şehre yerleştirilen Osmanlı kolonisi, şehrin gerilemesini engelleyemedi. Bir Osmanlı darphanesinin kurulduğu Novaberde, IV. Murad devrine kadar önemini korudu. IV. Murad da orada para bastırdı. Fethedilen şehre yılda 120 bin duka kazandıran altın ve gümüş madenleri tükendi.

Günümüzde, şehrin o eski öneminden ve efsanevi zenginliğinden eser kalmamıştır.⁵⁰

Novaberde'nin ele geçirilmesinden sonra, Sırp destopluğunun bütün güneybatısı birkaç günde alındı. Fetihlerin çoğunu, ülkeyi yakıp yıkmak ve yağmalamakla görevlendirilen Dayı Karaca Bey yaptı. Osmanlı kaynaklarında ad Novaberde ile birlikte geçen Taş Hisar, muhtemelen ya Novaberde'nin kuzeybatısındaki Kamenica ya da Novaberde'nin etrafındaki geniş bir bölgeye yayılmış olan maden ve yerleşim merkezlerini koruyan iki küçük kaleden, Prizrenac ve Pirlepe'den biridir. Türkler Priştine ve Trepca (Trepçe) gibi bazı yerlere garnizon yerleştirmişti bile. Kosova ovasındaki Prizren (Prizrend) 21 Haziran'da Türkler tarafından alındı. Novaberde civarındaki çok sayıda maden İsa Bey tarafından ele geçirildi. Sultan ise, muhtemelen Eylül'de, Kosova üzerinden Selanik'e gitti. Orada birkaç gün kalıp atası 1. Murad adına bir adak töreni düzenledi. Sonra ilk kez gittiği Selanik'ten ayrılıp güney Trakya üstünden Edirne'ye geri döndü. Edirne'ye sonbaharın başlarında varmış olsa gerek. Senenin geri kalanını orada geçirdi, Balkan Dağları'nda yaptığı bir tatil dışında.

Hristiyan dünyasını koruyan kalelerden biri olarak görülen Novaberde'nin düşmesi, Macaristan ve İtalya'da çok etkisi yarattı. Despot George Brankovic, korkunç haberi 21 Haziran'da Macaristan'da, Györ'deki (Raab, Yamkkale) toplantıdayken aldı. Hristiyan güçlerin Türkler'e karşı büyük bir sefer düzenlemesi yolunda planların yapıldığı bu toplantıda, Sırp prensi on bin süvari vermeyi önermişti.

Yine bu toplantıda, Ortaçağ'm gerileme döneminin en önde gelen kişilerin-den biri olan, belagatli Fransisken Giovanni da Capistrano (1386-1456) Türk-ler'le mücadeleye ilk kez katılmıştı. Kısa boylu ve zayıf, bir deri bir kemik olan bu keşiş, papanın emriyle Alman topraklarında yorulmak bilmeden gezindi. Halk onu Tanrı'nın bir habercisi olarak değilse de, bir kâhin ve Hristiyanlık'm en önde gelen simalarından biri olarak görüp hürmet ediyordu. Capistrano ba-zen Jan Hus taraftarlarına, bazen de Yahudiler'e hakaretler yağıdırıyordu. Hemen her gün verdiği vaazları yirmi otuz bin kişi dinliyordu. Gerçi ne söylediğini pek anlamıyorlardı, çünkü Latince konuşuyordu. Minoritler'in yanında kalıyor, has-taları ziyaret ediyor, onlara elleriyle şifa veriyor, gecelerini dua ve ibadetle geçi-riyordu. Vaazlarını dinleyen erkek ve kadınlar genellikle oyun kartlarını ve zar-larını, makyaj malzemelerini, saç takılarını ve diğer lüks eşyalarını pazar meyda-nında toplayıp yakıyordu. Bu neredeyse yetmişlik adam, Hristiyanlık'm kahra-manı olmak ve Türkler'e karşı bir Haçlı seferi başlatmak için en uygun kişiydi. Ayrıca toplantıda George Brankovic'i Katolik kilisesine geçmeye ikna etmeye çalıştı ama başaramadı. Despot o yaşına kadar atalarının dinine sadık kaldığını

50 Mihajlovic'in Lehçe eseri ve Sırpça-Hırvatça bir çevirisi için bkz. Djordje Zivanović, *Konstantin Mihailovic d'Ostrovica, Memoires d'un Janissaire ou chronique turque* (= *Srpska Akademij a Nauka*, Spomenik, no. 107, Belgrad, 1959). Fransızca bir özeti 165-166'da yer almaktadır. Novaberde ve oradaki madencilik faaliyetleri üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Anhegger, *Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im osmanischen Reich*, 3 cilt (İstanbul, 1943-45) ve Niccoară Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris II: Reglements miniers 1390A512* (= *Documents et Recherches* VII, ed.: Paul Lemerle; Paris, 1964).

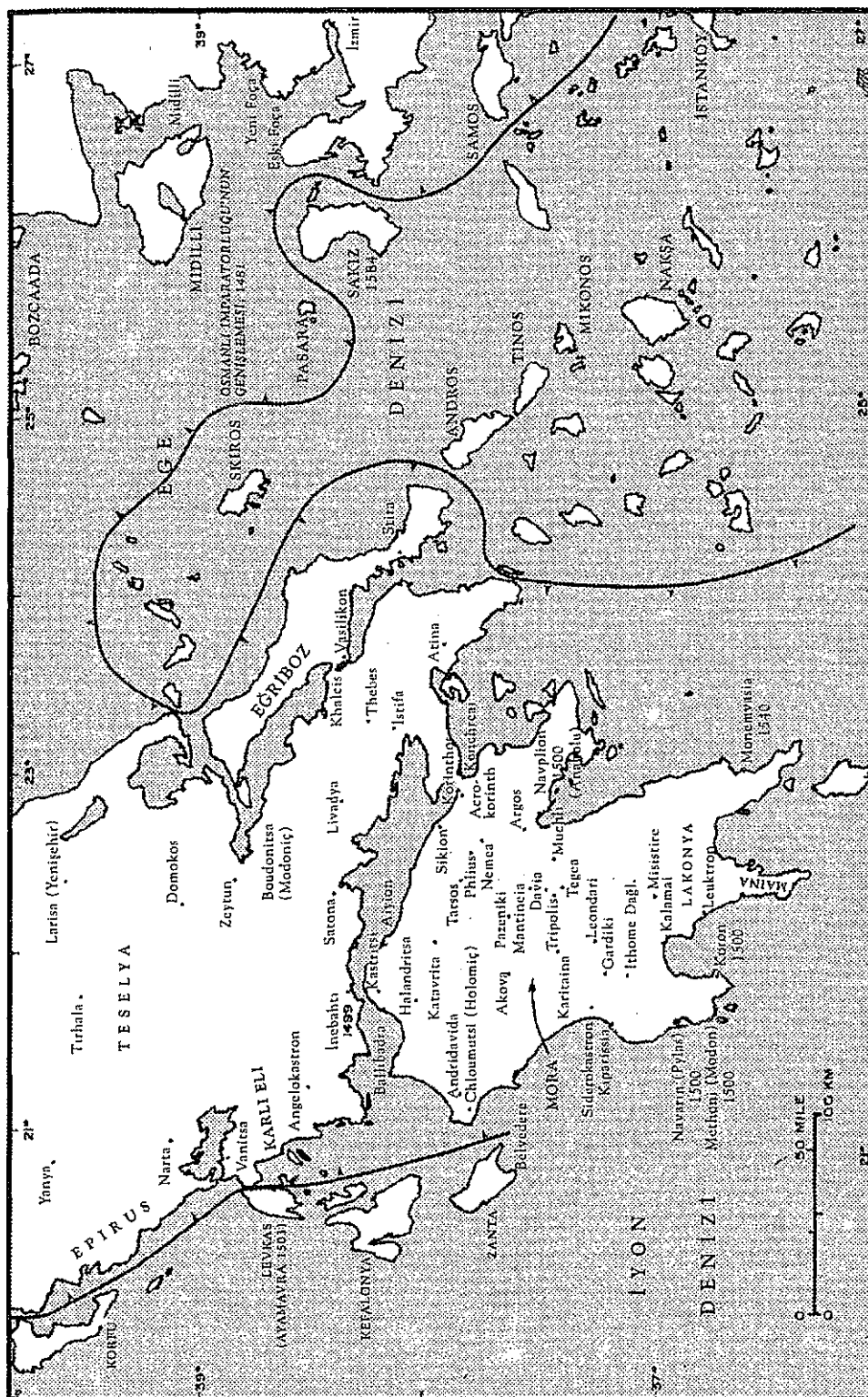
ve halkının onu hep mutsuz da olsa mantıklı bir prens olarak gördüğünü, oysa şimdi din değiştirirse onu yaşlı bir deli olarak görececeklerini söyledi. Toplantıda hayal kırıklığına uğrayan despot, yardım bulma umuduyla yoluna devam edip Viyana'ya gitti. Ama yalnızca boş vaatler alıp, başkenti Semendire'ye dönmek zorunda kaldı. Hayatının sonuna yaklaşıyordu.

Mehmed, Sırbistan'dan Edirne'ye dönüşünden yalnızca birkaç gün sonra, yeni bir girişimle ilgilenmeye başladı. Bu kez bir deniz seferi düzenleyecekti. Konstantiniyye'nin düşüşünden önceki Osmanlı donanması hakkında elimizde pek güvenilir bilgi yok. Mehmed Batı'nın, özellikle de Venedik ile Cenova'nın deniz güçleriyle mücadele etmek ve kazandığı toprakları güvenceye almak için büyük ve güçlü bir donanma kurmaya, ancak Bizans başkentini kuşatıp aldıktan sonra karar vermiş gibi görünüyor. Hem yandaşı Kritovulos'a hem de çağdaşı Laonicus Khalkokondilas'a göre, sultan, denizlere egemen olmak için hemen bir savaş donanması kurmaya karar vermişti. Bizans donanmasını mı örnek aldığı, yoksa savaş gemilerinin inşasına Batılılar'ın mı yardım ettiği konusunda henüz ortak bir karara varılabilmiş değil. Ege ve Karadeniz kıyılarındaki bazı küçük Türkmen beyliklerinin (örneğin Aydınoğulları'nın) ellerinde küçük donanmalar bulunduğunu, bunlarla Ege Adaları'na ve hatta Yunan anakarasına saldırdıklarını, yağmalayıp dehşet saçtıklarını biliyoruz. İtalyan kaynaklarında, verdikleri korkunç zararlara ilişkin çok sayıda dehşet verici anlatı vardır. Bu yüzden, yeni donanma Anadolu'dakiler örnek alınarak kurulmuş olabilir.

Mehmed'in bu dönemde niçin Ege Adaları'yla ilgilenmeye başladığını, açıklamak için, dünyanın bu kısmındaki durumu kısaca anlatmamız gerek. Adaların çoğu Venedik'in elindeydi. Ancak buralarda küçük, bağımsız koloniler başgöstermişti. Bunlar neredeyse iki yüz boyunca, savaşan Frank prenslerinden hem iyilik hem de kötülük görmelerine karşın, varlıklarını dış dünyanın dikkatini çekmeden, böylece rahatsız edilmeden, bağımsızca sürdürebilmişlerdi. Bu küçük ada devletlerinin en önde gelenleri, Nakşa Düklüğü ile Rodos'taki, *Grand Master*'m yönettiği St. Jean Şövalyeleri topluluğuydu.

Osmanlılar Konstantiniyye'yi aldığı anda, Yaşlı Nakşa Dükü II. Guglielmo yeni başa geçmişti. Venedik'in kulu olduğundan, Signoria'nın Bizans'ın yıkılışından hemen sonra sultanla imzaladığı barış anlaşmasına o da katılmıştı. Ayrıca Mehmed ile özel bir anlaşma yapmayı da başarmıştı. Bu anlaşmada takımadaların dükü olarak kabul edilmiş ve Osmanlılarla barış ve uyum içinde geçinmeyi kabul etmişti. Düklüğünde Aziz Markos'un aslanlı sancağını kullanmasına izin verildi. Tahmin edileceği üzere, bu barış kısa sürdü. Guglielmo kısa süre sonra haraç ödemeye zorlandı. Sultanın taleplerine uyması sayesinde, ölene kadar (1463) düklüğünü koruyabildi..

Rodoslular ise politik açıdan onun kadar akıllıca davranmadı. Kendilerini savunabileceklerinden emindiler. Bu yüzden Konstantiniyye'nin düşüşünden sonra haraç ödemeyi reddettiler. *Grand Master*'m elçileri Edirne sarayına ancak 1455'te, pahalı hediyelerle gitti. Eşit haklara ve karşılıklı tavizlere dayalı bir ticari anlaşma önerdiler. Bu anlaşmaya göre St. Jean Şövalyeleri Anadolu'daki Karya ve Likya kıyılarında serbestçe ticaret yapma hakkına sahip olmalıydı. Karşılığında Türkler de Rodos'ta aynı hakka sahip olacaktı. Osmanlı temsilcileri sultanın talebi üzerine, tıpkı Sakız, Midilli, Limni ve Gökçeada gibi diğer Ege Adaları'nın

Map X 210

yanı sıra Rodoslular'm da yıllık haraç vermesini isteyince, elçiler böyle bir karar vermeye yetkili olmadıklarını söylediler. Bunun zerine Türkler tehditkrlaştı. Ya haraç vermeyi kabul edersiniz ya da sultanın gazabına uğrarsınız, dediler. Ama bu da işe yaramadı. Sonunda tam yetkili bir Türk temsilcisinin, elçilerle birlikte Rodos'a gidip *Grand*, Master'la bizzat görüşmesine karar verildi. Master Jacques de Milly, Türkler'in taleplerine kulak asmadı. Rodos'un papaya ait olduğunu, papanın ise değil yabancı dinli ülkelere, Hıristiyan ülkelere bile haraç vermediğini söyledi. Rodoslular saygı göstergesi olarak her yıl elçiler aracılığıyla armağanlar gönderebilir amama eğer sultan bununla yerinmezse, kendisi bilirdi.

Mehmed haraç vermenin reddedilmesini, St. Jean Şövalyeleri'ne savaş açmak için bahane olarak kullanmaya karar verdi. Önce Aydın bölgesinin çok eskiden beri korsan olarak dehşet saçan denizcilerini, otuz gemiyle civar adalara saldırttı. Hemen denize açılan donanma, yine şövalyelerin elinde olan Kos'a (İstanköy) ve Rodos'a saldırarak iki adayı da yakıp yıktıktan sonra, ele geçirdikleri bol miktarda esir, sığır ve davarla birlikte gizlenme yerlerine geri döndü. Bu arada, Gelibolu'da sultanın emriyle 25 adet üç sıra kürekli kadirga, 50 adet iki sıra kürekli kadirga ve 100 kadar teknededen oluşma güçlü bir donanma hazırlanmaktaydı. Bu donanma Kapudan-ı Derya Hamza Bey'in yönetiminde denize açıldı. Ama Rodos'a değil Midilli'ye gidip, Haziran'm sonlarına doğru liman açıklarında demirledi. Prens Domenico Gattilusio'nun kâtibi olan tarihçi Dukas, efendisinin sultana olan bağlılığını göstermek üzere, etkileyici armağanlarla birlikte donanmaya gönderildi. Bu armağanlar değerli ipek ve yn giysiler, adanın başlıca ürünleri arasından özenle yapılmış bir seçme -tayfa için atlar, 20 öküz, 50 ko, 800 litre şarap, iki kile mayalı ve bir kile mayasız ekmek, 500 kilo peynir ve bol miktarda sebze- ve altı bin gümüş *taler* gönderdi. Hediyelerden ve bunların ifade ettiği tavırdan çok memnun kalan Hamza, iki gün sonra donanmasıyla birlikte Sakız'a doğru yola ıktı.

Sakızlılar'm Osmanlılarla arası iyiydi, çünkü yılda altı bin altın haraç veriyorlardı. Bu yüzden Hamza'yı ne hediyelerle ne de saygıyla karşılıdılar. Ama bu hata adalılara pahalıya mal olacaktı. Amiral gemisinde Galata'da yaşayan şap taciri Francesco Draperio vardı. Draperio'nun Osmanlı sultanlarıyla arası uzun stedir iyiydi. Bu yüzden Mehmed'le de iyiydi. Sakızlılar'dan kendisine olan 40 bin dukalık şap borçlarını alamayınca sultandan yardım istemişti. Draperio'nun hakkını devralan sultan, Hamza'ya gidip parayı istemesini emretmişti. Adalı elçiler, borçları olmadığını iddia etti. Adamları yeterince silahlı olmayan amiral, akıllılık ederek donanmayı Sakız limanından uzak tutmuş, Anadolu sahilinde demirletmişti. Burada başlatılan görüşmeler, Sakızlılar'm sultana ya da Cenovalı tacire ödeme yapmayı reddetmesiyle kısa sürede sona erdi. Hamza askerlerinin bir kısmını adaya indirdi. Askerler ateş ve kılıçla civardaki yerleşim merkezlerini yakıp yıktılar. Hamza, Kios (Kastron) şehrini ele geçirmeyi başaramadı. şehri, bir kısmı İtalyanlar'dan oluşan güçlü bir garnizon koruyordu. Hamza sonunda Sakızlılar'm en saygın yurttaşlarından ikisini, Draperio konusunu konuşarak halletmek üzere donanmaya göndermeye ikna etti. Elçiler yola çıktıktan sonra, gemide tuzağa düşürülüp esir edileceklerinden ve rehine olarak kullanılacaklarından korkarak geri döndüler. Ama dönüş, yolunda bir Türk devriyesine yakalandılar. Onlardan Draperio'nun iddiasına cevap vermeleri istendi.

Hamza donanmaya demir aldırıp Rodos'a doğru yola çıktı. Ama oraya varır varmaz, o iyi tahkimat edilmiş şehri ele geçirmek için büyük bir orduya ve yeterli silah donanımına sahip olması gerektiğini anladı. Boşuna yolculuk etmiş olmak için, küçük İstanköy adasına saldırdı. Sonra "Rachia" kalesini -Nisiros'un batısındaki ıssız ada Rachia değil, İstanköy'ün içindeki Antimachia kalesi olsa gerek- kuşattı. Şehir sakinleri buraya sığınmıştı. Yirmi iki günlük kuşatmadan sonra, başarısızlığı kabul edip gitmek zorunda kaldı. Donanması büyük kayıplar vermişti. Amiral, Gelibolu'ya dönerken Sakız'a uğradı. Amacı Maöna'nın -Gius-tiniani'nin 1346'dan beri sakız tekeli elinde tutan ticaret şirketi- Draperio me-selesinde uzlaşmak için Edirne'ye bir elçi göndermesini önermekti. Ama Sakızlı-lar karaya inen Türk grubunu düşmanca karşıladı. Çıkan kavganın sonu trajik ol-du. Türkler karaya en yakın kadirgeya doğru kaçtı. Bu kadirge amiral gemisiydi. Ama Hamza orada değildi. Türkler gemiye doluşunca, gemi yan yatıp su aldı ve kısa sürede içindeki herkesle birlikte battı. Kimse yardım etmeye fırsat bulama-mıştı. Korkuya kapılan Sakızlılar batan geminin değerinin iki misli tazminat öde-diler. Ama yine de sultanın gazabından kurtulamadılar. İyi huylu, barışçıl bir in-san olarak tasvir edilen Hamza, kuzeye doğru yola çıktı. Yine Midilli'ye gitti. Du-kas onu mükellef bir ziyafetle ağırladı. Hamza iki ay sonra Gelibolu'ya döndü. En iyi gemisi artık yoktu.

Mehmed, Hamza'nın seferinin ne kadar başarısız geçtiğini öğrenince küple-re bindi. Kapudan-ı derya'yı çağırıp ona en ağır hakaretleri yağdırdı. Ona, II. Murad'ın saygısını kazanmış biri olmasa, kendisini oracıkta kırbaçlatacağını söy-ledi. Mehmed birkaç gün sonra onu tekrar çağırttı. "Sakızlılar o kadirgeyi nere-de batırdı?" diye sordu. İlk görüşmede bu konuda suskun kalan Hamza, bu kez ge-minin nasıl battığını anlattı. Kendisini suçsuz çıkarmak için, zaten geminin sul-tana değil kendisine ait olduğunu, bu yüzden sultanın değil yalnızca kendisinin zarar gördüğünü söyledi. Mehmed bu bahaneden tatmin olmuş gibiydi. Ama yi-ne de Hamza'yı kapudan-ı deryalıktan azledip, Antalya'ya (Adalia) vali olarak atadı. Sonra orada bulunan Francesco Draperio'ya döndü. "Bana kırk bin duka borcun var" dedi Mehmed. "Borcunu bağışlıyorum ama Sakızlılar'dan alacağını dev-ralıyorum. Bana bunun iki misimi ödeyecekler. Ayrıca döktükleri Türk kanının da hesabını verecekler." Draperio minnettarlıkla sultanın elini öptü. Aradan bir saat geçmeden, Sakız'a savaş açıldı.^

Bu arada Midilli'de, Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren ciddi gelişmeler ol-muştu. 30 Haziran 1455'te, tam Hamza yönetimindeki Osmanlı donanması de-nize açılmak üzereyken, I. Dorino Gattilusio ölmüştü. Midilli'nin, zengin şap ya-taklı Eski Foça'nın (İzmir'in kuzeyindeki eski Phocaea'nın civarında), Taşoz'un ve Limni'nin efendisi, büyük tehlikelere göğüs gererek koruduğu topraklarını, hayatta kalan en büyük oğlu Domenico'ya bırakmıştı. Domenico, kardeşi Nicco-lö'yu Limni valiliğine atamıştı. Domenico Gattilusio başa geçtikten birkaç haf-

51 Ege'de yapılan bu ve daha sonraki Türk seferlerine ilişkin, Batılı kaynaklara dayalı, daha eski bir İngiliz anlatısı için bkz: William Miller, *Essays on the Latin Orient* (Londra, 1921; ye-ni basım Amsterdam, 1964), 333 ve sonrası.

ta sonra, tarihçi Dukas'ı hükümdar değişikliğini bildirmek ve Midilli için 3000, Limni için ise 2325 altın haraç ödemek üzere Edirne'ye göndermişti. Dukas sıcak karşılandı. Sultanın elini öpmesine izin verildi. Sultanla birlikte öğle yemeği yedi. Ertesi gün Dukas, haracı ödemeye gittiğinde, kendisini karşılayan yetkili kurnaz bir gülümsemeyle, efendisinin sağlığının nasıl olduğunu sordu. Dukas efendisinin iyi olduğunu, selamlarını gönderdiğini söyledi. Bunun üzerine yetkili eski prensi kast ettiğini söyledi. Lukas, prensin kırk gün önce öldüğü, yerine geçen oğlunsa aslında prensliği altı yıldır yönettiği, bu süre içinde defalarca Edirne'ye gelip sultana saygılarını ve iyi dileklerini sunduğu cevabını verdi. Bunun üzerine yetkili, Sultan Mehmed'den onay almadan kimsenin Midilli Lordu olmayacağını söyledi. "Haydi git" dedi yetkili kabaca, "git de efendinle gel! Gelmezse başına neler geleceğini o çok iyi bilir."

Dukas hemen Midilli'ye gidip yanına Domenico Gattilusio'yu ve çok sayıda Frank ve Rhomaea soylusunu alarak Edirne'ye golabildiğince çabuk geri döndü. Ama Gattilusio sultanı orada bulamadı. Trakya'da sık sık beliren korkunç ve ba salgınlarından biri, sultanın Edirne'den ayrılıp temiz havalı Balkan Dağları'na gitmesine yol açmıştı. Onu Filibe'de aradılar ama bulamadılar. Sonunda İzladi'de buldular. Yanında sadrazamı Mahmud Paşa vardı. Mehmed, prensin elini öpmesine izin verdi ama onunla bizzat görüşmeyi reddetti. Mahmud'la görüşmesini emretti. Mahmud ve yanındaki diğer yüksek mevkili kişiler, pahalı armağanlar aldılar. Ama efendisi adına konuşan Mahmud yine de, kaygılı prene aşırı taleplerde bulundu. Önce Taşoz Adası'nı bırakmasını istedi. Prens bunu kabul etmek zorunda kaldı. Ertesi gün Mahmud, Midilli Adası'nın haracının iki misline çıkmasını istedi. Bunun üzerine prens, bu kadar para toplayamayacağını, Osmanlıların adayı almasının daha iyi olacağını söyledi. Uzun ve sıkı bir pazarlıktan sonra -Dukas bu heyecanlı pazarlığı bütün ayrıntılarıyla anlatır-, Midilli'nin yıllık haracının üç bin altından dört bin altına çıkarılmasına karar verildi. Prens ayrıca adanın karşısındaki Anadolu sahilini Katalan korsanlardan korumayı ve orada zarar gören her Türk için tazminat ödemeyi de kabul etti. Yeni anlaşma yapıldıktan sonra prene muhteşem bir işlemeli kaftan, yanındakilere de gümüşlü giysiler armağan edildi. Sonra hemen adaya geri dönüp, Dukas'm anlattığına göre, Tanrı'ya o "canavarın" elinden en azından bu kez sağ salim kurtulabildikleri için dua ettiler.

Bu arada, 1455 yazı ortasında, onar adet üç sıra kürekli kadirga ve iki sıra kürekli kadirgadan oluşma küçük bir filo, Yunus'un yönetiminde yola çıkmaya hazırlanmıştı. Yunus kısa süre sonra Hamza'nın yerine geçip Gelibolu derya beyi ve kumandanı olacaktı. Bu adamın ilginç bir kariyer geçmişi vardı. Bu İspanyol ya da Katalan, Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışmaya başladıktan sonra, sıra dışı güzelliğiyle Mehmed'in ilgisini çekmişti. Hızla derya beyliğine yükselmesini, gemicilik becerisinden çok fiziksel güzelliğine borçluydu anlaşılan. Filosu Troya açıklarında fırtınaya yakalandı. Yirmi gemiden yedisi battı. Yunus'u ve gemisini, hemşerisi olan bir İspanyol dümenci kurtardı. Gemiye fırtınadan çıkarıp, Sakız açıklarında demirletti. Diğer on iki gemi ise Midilli limanına sığındı. Yedi gemisi batmış olan derya beyi, Sakız'a saldırmaktan vazgeçerek, bir Midilli devriye gemisine saldırmakla yetindi. Sultanla görüşmeye giden ağabeyinin yerine geçmiş olan Niccolö Gattilusio, bu gemiyi Katalan korsanların yerini tespit etmek için

göndermişti. Yani aslında Osmanlılar'ın hizmetindeydi. Gemide Domenico'nun kaynanası olan, Sakız'dan gelmiş zengin bir Yunanlı kadın vardı. Yunus gemiyi Midilli limanına kadar kovaladıktan sonra, bir savaş ganimeti olarak kendisine teslim edilmesini talep etti. Midillililer'i, bunu reddederlerse Mehmed'in gazabına uğramakla tehdit etti. Sonra Anadolu kıyısına giderek, 31 Ekim'de Yeni Foça'ya saldırdı. Çok sayıda zengin Cenovalı tüccar ve şap tacirinin malını mülkünü yağmaladıktan sonra, onları esir alarak gemiye bindirdi. Halkın geri kalanını da vergiye bağladı. Ayrıca en güzel 100 oğlan ve kızı, sultana armağan etmek üzere seçti. O zengin şehirde iki hafta kalıp, bir Türk garnizonu yerleştirdikten sonra, Kasım sonlarına doğru Gelibolu'ya döndü. Sultan, Sakız seferinin başarısız geçmesine çok kızdı ama Yunus Paşa'nın Edirne'de kendisine bizzat verdiği armağanı alınca yatıştı.

Domenico, İzladi'den dönünce, talihsiz Dukas'ı tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdi. Dukas'ın görevi, Yunus Paşa'nın yaptıklarını nazikçe şikâyet etmektir. Ama görevini başarabildiği söylenemez. Sultanın emri üzerine Dukas ile görüşen yeni kapudan-ı derya, ona efendisinin hemen on bin duka vermezse saldırıya uğrayacağını söyledi. Bu arada Mehmed, dükün elinde olan Eski Foça'nın alınmasını emretti. Bu emir hemen yerine getirildi. Şehrin alındığını duyunca (24 Aralık 1455'te), o zamana kadar alıkoyduğu Dukas'ı, daha fazla talepte bulunmadan adasına geri gönderdi. Böylece Ege'deki Frank toprakları giderek azaldı. Saldırmaya bile gerek yoktu. Tehdit etmek yeterliydi.

Dukas'ın efendisine görevinin başarısızlıkla sonuçlandığını bildirmesinden kısa süre sonra, Franklar'ın Doğu Akdeniz'de ellerinde bulundurduğu bir başka bölgenin üstünde kara bulutlar toplanmaya başladı. Fırtına 1456 Ocak'mda koptu. Mehmed bu kez dikkatini Gattilusiolar'ın daha genç bir koluna, Ege'deki Enez'in yüz yıllık hükümdarlarına çevirmişti. Enez, Maritsa (Meriç) halicinin (o zamanlar hâlâ gemiler girebiliyordu) doğusundaki zengin bir liman kentiydi. Ayrıca burada yılda 300 bin gümüş gelir getiren, son derece kârlı bir tuz endüstrisi vardı. Ailenin elinde ayrıca Samothraki (Semadirek) ve Gökçeada vardı (II. Mehmed bu adayı onlara 1453'te, yıllık 1200 altın haraç karşılığında vermişti). Enez lordu ve I. Dorino'nun kardeşi olan Palamede Gattilusio 1455'te ölmüştü. En büyük oğlu Giorgio da 1449'da ölünce, Palamede'nin toprakları küçük oğlu II. Dorino'ya ve Giorgio'nun dul eşi ile çocuklarına kalmıştı. Giorgio sağlığında babasının bütün topraklarını almış, yalnızca Midilli'deki bazı mülkler, vaat edildiği gibi II. Dorino'ya verilmişti. Giorgio'nun ölümünden sonra, topraklarının bir kısmı dul eşi ile çocuklarına geçmişti. Ama II. Dorino bu hakları reddedip bütün topraklara el koyunca, iki taraf arasında şiddetli çatışmalar başgösterdi. Dul kadın, işi sultana götürmeden, eniştesiyle uzlaşarak halletmek istedi. Ama bu çabası boşa çıkınca, amcasını Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdi. Gönderdiği elçi, II. Dorino'yu olabilecek en kötü biçimde tasvir etti. Onun italyanlarla işbirliği yapan bir hain olduğunu, Enez'deki garnizonu silahlandığını ve güçlendirdiğini, asker topladığını, Osmanlı egemenliğinden tamamen kurtulmak amacıyla olduğunu söyledi. II. Mehmed zaten uzun süredir Enez'i ele geçirmek için bir bahane arıyordu. Türk topraklarına komşuluğu ve zenginliğiyle, çekici bir lokmaydı Enez.

Dahası, ipsala ve Ferrai'deki (Ferecik) Türk kaddar, sultana Dorino'yu şikâyet etmiş, onu Türkler'e karşı keyfi davranmakla ve Müslümanlâr'dan çok kâfirlere tuz satmakla suçlamışlardı. 'Sultan harekete geçmek için geçerli nedenlere sahipti. 24 Ocak 1456'da, Enez'e doğru karadan yola çıktı. Trakya ovasında sert bir kış hüküm sürüyordu. Aynı zamanda Yunus Paşa on kadırgalık bir filoyla Enez'e gidip limanı ablukaya aldı. II. Dorino şehirde değil, Semadirek Adası'ndaydı. O sert kışı babasının sarayında geçirmeyi planlıyordu. Enez ile sakinleri, kaderleriyle başbaşa kalmıştı. İpsala'daki sultana bir elçi heyeti gönderdiler. Sakinlerine zarar gelmemesi koşuluyla şehri teslim edeceklerini söylediler,

Sultan elçileri sıcak karşıladı, isteklerini kabul ettiğini söyledi. Sonra sadrazamı Mahmud Paşa'yı, şehri ele geçirmesi için gönderdi. Sultan ertesi gün bizzat şehre girdi. Dorino'nun sarayında ve hizmetkârlarının evlerinde (onlar da şehir dışındaydı) bulduğu bütün altın, gümüş ve değerli mallara el koydu. Üç gün sonra, yanına en güzel 150 Enezli çocuğu alarak, kış sarayına çekildi. Şehre su-başı olarak Murad adlı biri atandı. Yunus Paşa'ya ise Gökçeada ile Semadirek'i ele geçirmesi emredildi.

Kapudan-ı derya Gökçeada'da karaya indikten sonra, kendisine sadık olan Kritovulos'u çağırttı ve onu tutuklanan John Lascaris Rhyndacenos'un yerine vali yaptı. Rhyndacenos önceden II. Dorino'nun adadaki temsilcisiydi. Aynı zamanda, Dorino'yu gözaltına almak için Semadirek'e bir gemi gönderildi. Kapudan-ı deryaya güvenmeyen prens, Osmanlı împaratorluğu'na kendi başına gitmeyi yeğledi. Önden kızını, armağanlarla birlikte gönderdikten sonra kendisi gitti. Sultan ilk başta her iki adayı da geri vermeye söz verdi. Ama sonra, Yunus Paşa'nın dükün kullarının hoşnutsuzluğundan söz etmesi üzerine, fikrini değiştirip ona denizden uzaktaki, Makedonya'daki Zihne'yi verdi. Dorino kısa süre sonra buradaki hayatı katlanılmaz buldu. Türk "şeref muhafızları"yla tartıştıktan sonra, onları öldürtüp Hıristiyan dünyasına kaçtı. Önce Midilli'ye, ardından Nakşa'ya yerleşti. Yeğeniyle, müteveffa Dük II. Giâcomo'nun kızı Elisabetta Crispo'yla evlenip, hayatının sonuna kadar orada kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu hiç savaşmadan Gökçeada'yı, Semadirek'i ve Enez'i ele geçirmişti. Bu olaylardan etkilenen Limnililer, ağabeyi Domenico'nun vekili olarak adayı istediği gibi yöneten otokratik Niccolö Gattilusio'yu sultana gizlice şikâyet ettiler. Daha da ileri giderek, Mehmed'den adaya bir yönetici atmasını istediler. Sultan bunu fırsat bilerek, Limni'ye Hadım İsmail Paşa'yı -bu arada gözden düşmüş olan Yunus Paşa'nın yerine geçmişti-, Osmanlı valisi olarak Kapudan-ı Derya Hamza'nın yerini alması için gönderdi. İsmail Paşa'nın adaya varışından önce, ada sakinleriyle Domenico Gattilusio tarafından Midilli'den gönderilen, Giovanni Fontana ile Spineta Colomboto yönetimindeki denizciler arasında savaş çıkmıştı. Denizcilerden bir kısmı öldürülmüş, geri kalanıysa tutsak edilmişti. Mayıs 1456'da, görevini tamamlar tamamlamaz Gelibolu'ya geri dönen İsmail, bu kırk Midillili'yi efendisine armağan olarak yanında getirdi. Ağustos'ta, yıllık haracı vermek üzere Edirne'ye giden Dukas, bu esirlerin serbest bırakılmasını sağlamaya çalıştı. Ama çabaları boşunaydı. Sırbistan'dan yeni dönmüş olan Mehmed, idam edilmelerini istiyordu. Tam darağacma götürülürlerken, Mehmed fikir değiştirip canlarını bağışlamaya ve onları köle olarak satmaya karar verdi. Satıştan elde edilen bin altın florini ise kendine ayırdı.

Sultan Nisan'dan beri Sırbistan ile Macaristan'a karşı büyük çaplı bir saldırı düzenlemekle meşgul olmasa, Gattilusio konusunun bu biçimde çözülmesinden tatmin olmazdı muhtemelen. Mora despotlarıyla Ege Adaları hâkimlerinin peş peşe boyun eğmesi, Cenova'nın tamamen güçsüz olması ve *Signoria*'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla arasını hoş tutmaya açıkça istekli olması, Batı'dan bir deniz saldırısı gelmesi olasılığını ortadan kaldırmıştı. Artık tek ciddi tehdit kuzeydeydi. Janos Hunyadi yaşadığı sürece, kuzey komşularının Osmanlı İmparatorluğu'yla yaptıkları anlaşmalara sadık kalmalarının güvencesi olamazdı. 1454 ve 1455 seferlerinden sonra, Sırbistan siyasi bağımsızlığını yitirmiş, bunu yalnızca görünüşte korur olmuştur. Mehmed bu görünüşe de tamamen son vermek için kolayca bir bahane bulabilirdi.

Geriye Boğdan kalıyordu. Boğdan Prensi III. Petru Aaron'dan, yıllık iki bin altın haraç istenmişti. Ancak bu talep öyle aşağılayıcı bir biçimde yapılmıştı ki, prens sultanın teklifini kabul etmeden önce çevresindeki soylulara danışma ihtiyacı duymuştu. Eylül 1455'te onların da rızasını alınca, kısa süre sonra Mihail'i elçi olarak Sultan Mehmed'e gönderdi. Mihail, sultanı Balkan Dağları'ndaki İzladî'de buldu. Belirli bir miktar yıllık haraç karşılığında Boğdan'm bağımsızlığını garantileyen, Slavca yazılmış bir anlaşma 5 Kasım'da Saruhanbeyli'de (Saranovo ya da Saranbei; günümüzde [Tatar] Pazarcık civarındaki Septemvri) imzalandı. Anlaşmanın metni şöyleydi:

Yüce hükümdar, büyük Emir Sultan Mehmed Bey'den soylu, bilge ve saygıdeğer Mavrovlachia Voyvodası ve Lordu Ioan Petru'ya. Majesteleri, sizi dostça selamlıyoruz. Elçinizi, soylu Mihail'i gönderdiniz. Efendimiz, Mihail'in söylediği her şeyi dinledi. Eğer Efendimize yılda iki bin duka altını tutarında haraç [kelle vergisi] ödemeyi kabul ederseniz, mutlak barış olacaktır. Size üç aylık gecikme süresi tanıyorum. Eğer bu süre içinde vergiyi öderseniz, Efendimiz'le aranızda mutlak barış hüküm sürecektir. Ama ödemezseniz, [ne olacağınızı] biliyorsunuz. Allah sizi mutlu kılsın! Ekim'in beşi, Saruhanbeyli!

Boğdan prensliği, bu belgeyle birlikte, bağımsızlığını iki bin altın haraç karşılığında, görünüşte satın almış oluyordu. Aslında, zayıf bir prens olan III. Petru Aaron'un, Türkler bu haraçtan tatmin oldukları sürece memnun olması gerekirdi.

Mehmed, Haziran 1456'da, Yeni Derbend'deki (yoksa Rudnik'teki mi?) ordugâhından, yine III. Petru Aaron'a ikinci bir mektup yazdı. Türkçe olan bu mektupta, Boğdan ile yakın zamanda imzalanan barış anlaşmasının sonucunda, Akkermanlı tacirlere Osmanlı İmparatorluğu'nda serbestçe ticaret yapma hakkı tanıyor, böylece aradaki düşmanlığa son vermiş oluyordu.^

52 Sultanın Petru'ya gönderdiği ferman, Friedrich Kraelitz tarafından tıpkı basımları ve kısaltılmış çevirileri yayımlanmış iki düzine belgenin en eskisidir, "Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts," *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, philos. hist. Klasse*, 197 (1921). Bir önceki sonbaharda imzalanan Slav-

Mehmed'in Rumeli'nin kuzeydoğu sınırından kaygılanması için hiçbir neden yoktu. Eflak düşmanlık belirtisi göstermiyordu. Zaten silahlı kuvvetleri de zayıftı. Tek ciddi hasmın Macaristan olduğu ortadaydı. Bu yüzden sultan 1456 yazında, Konstantiniyye'nin fethinden sonraki ilk büyük seferini Macaristan'a karşı düzenledi.

Atılması gereken ilk adımın Sırbistan'a tamamen boyun eğdirmek olduğu açıktı. Kuzeybatının daha ilerisinde yapılacak operasyonlar için, yalnızca Sırbistan güvenli bir üs olarak kullanılabilirdi. Ayrıca Mehmed, tıpkı babası gibi, Tuna üzerindeki Macar kalesi Belgrad'ın [Resim XIV] ele geçirilmesini şart olarak görüyordu. Belgrad'ı ele geçirirse Macaristan'ı iki ayda dize getireceğini, böylece Buda'da rahatça akşam yemeği yiyebileceğini söylediği söylenir.

Sırp-Macar seferinin hazırlıkları kış boyunca sürdü. Bu hazırlıkların gizli tutulmasına büyük özen gösterildi ama haber yine de Batı'ya ulaştı. Sultanın orduları imparatorluğun her tarafından gelip, İstanbul ile Edirne arasındaki ovalarda toplandı. Rakamlar her zamanki gibi birbirini tutmuyor. Türk kuvvetlerinin toplam gücüne ilişkin rakamlar, 150-400 bin arasında değişiyor. Hepsi de Batılı kaynaklar tarafından verilen bu rakamlar oldukça abartılıdır şüphesiz. Ancak kısım de olsa görgü tanıklarına dayalı rakamlardır. Tanıklara göre, Osmanlı ordusunda en az 150 bin seçkin ve tam donanımlı asker vardı. Ancak böylesine büyük bir ordunun hem hareket ettirilip hem de bütün ihtiyaçlarının karşılanabildiği son derece şüphelidir. Tıpkı Konstantiniyye kuşatmasında olduğu gibi, Batılılar bu kez de Türkler'in gücünü oldukça abartmıştır. Böyle abartmalar genellikle, sonuç zafer de olsa yenilgi de, işe yarıyordu.

Mehmed, Belgrad kalesini hem karadan hem de Tuna'dan kuşatmayı planlıyordu. Söylenene göre 200 hafif gemiden oluşacak (ama bu rakam yalnızca 60 da olabilir) bir donanma yapılmasını emretti. Bu donanma Tuna boyunca ilerleyip, Vidin'e gitti. Büyük gemiler, ağır kuşatma toplarını taşıyacaktı. Sultan Orta Sırbistan'da, Morava'daki Alacahisar'da bir dökümhane kurdurdu. Burada, yabancı ustalar tarafından toplar yaptırıldı. Bu esnada (1456'da), Nurembergli bir tüfekçi olan Jörg adlı biri, "Bosna Dükü Stjepan'ın" hizmetinde çalışmaya çağırıldı. Sonradan Mehmed'in emrinde çalışmaya başlayan Jörg, Mehmed'in hayatını ^Nkısa, basit cümlelerle yazdı. O yıllarda çok sayıda top yapımcısı, özellikle de Almanlar, vatanlarından ayrılıp iş bulmak için Güneydoğu Avrupa'ya gitmişti.³

Haziran 1456'da, John Thurocz'un deyimiyle işler kızızmaya başlarken, Osmanlılar güneyden akın akın Belgrad'a doğru ilerlemeye başladı. Kış ile ilkbaharı Edirne'de geçirmiş olan sultan (yaptığı kısa Enez seferi dışında), 9 Temmuz'da Sırp topraklarındaydı. Hiçbir yerde direnişle karşılaşmadı. 13 Temmuz Pazar günü, imparatorluk çadırını Belgrad kalesine bakan bir tepeye kurdurdu. Etrafında yeniçerilerinin çadırları göz alabildiğine uzanıyordu. Sağlam surları ve kaleleriyle son derece beğenilen o kale, dönemin İtalyanlar'ını pek etkilememişti. Bun-

ca belge için bkz. Mihail Guboğlu, *Pakografia și diplomatica turco-osmana studiu și album* (Bükreş, 1958), 131 (2. belge).

53 Jörg'ün hayatı hakkında kısaca bilgilenmek için bkz. A. Vasiliev, "Jörg of Nuremberg. A Writer Contemporary with the Fall of Constantinople," *Byzantion* 10 (1935), 205-209.

lardan biri o kalenin "İtalya'daki kalelerden daha iyi olmadığını" söylemişti. Ayın sonuna doğru, kuşatma topları (300 taneydiler ve aralarında 27 dev top ile yedi havan topu vardı) mevzilendirildi. Pietro Ranzano'ya göre, büyük toplar Türkler ve hatta Müslümanlar tarafından değil, Almanlar, Macarlar, Bosnalılar ve Dalmaçyalılar tarafından kullanılıyordu, kuşatma makineleri ise İtalyanlar'la Almanlar'a emanet edilmişti. Bütün bu savaş makineleri Batılılar tarafından yapılmıştı şüphesiz. Özellikle Kuzey İtalyan teknisyenler bu işte büyük pay sahibiydi mutlaka. Yalnızca Batı'da icat edilip denenmiş olan mancınık gibi aletler, Batılı mühendislerin yardımı olmadan kullanılamazdı.

Mehmed, Macarlar'ın kuşatılmış şehre deniz yoluyla girmesini engellemek için, Tuna'nın Belgrad kalesinin hemen yukarısındaki ya da Sava ile birleştiği yerdeki kısmını, birbirlerine zincirlenmiş bir dizi gemiyle kapattı. Gerçekten de Janos Hunyadi" tam da bu amaçla, silahlı adamlarla dolu 40 mavna bulmayı başarmıştı. Bu konuda da rakamlar birbirine uymuyor. Küçük Macar filosunun gücü 40 ile 200 gemi arasında tahmin ediliyor. Ama bu filoda işe yarar en fazla 40 gemi vardı muhtemelen. Macarlar, Belgrad kuşatmasına karşı yeterli hazırlıkları yapmamış, işleri çok ağırdan almıştı. Kral Ladislas, Türkler'in yaklaştığını haber alınca bir av seferini bahane ederek geceyarısı Buda'dan ayrılıp Viyana'ya kaçmıştı. Macar soyluları da hayatlarını tehlikeye atmak istemiyordu. Baronlar askerleriyle birlikte Hunyadi'nin yardımına ancak Belgrad'dan gelen top seslerini duymaya başlayınca koştu. Hunyadi tek umutlarıydı. Bunun dışında, Batı'daki hiç kimse kılını bile kıpırdatmadı. Temmuz 1456'da, Belgrad'dan umut kesilmişken, Papa III. Calixtus, elçisi aracılığıyla bir bildirge yayımlayarak, kadim düşmanlarına karşı savaşan herkesin günahlarından arınacağını bildirdi.

Sultan, savaş hazırlıklarını neredeyse benzeri görülmemiş bir biçimde gizli tutmakla, hasımlarına karşı büyük bir avantaj kazanmıştı. Telafisi mümkün olmayan bir durumdu bu. Deve ve diğer yük hayvanları uçsuz bucaksız kafileler halinde Belgrad'a muazzam miktarda kuşatma teçhizatı, cephane ve yiyecek taşırsen, Hunyadi 60 bin askerlik bir ordu toplamıştı. Ama bu orduda doğru dürüst silahlanmış askerlerin sayısı çok azdı. Çoğunluğu gönüllülerden, çiftçilerden, yitirecek bir şeyi olmayan yoksul kasabalılardan, dilencilik yapan Katolik keşişlerden, münzevilerden ve her sınıftan maceraperestten oluşuyordu. Çoğu ya silahsızdı ya da yalnızca kılıçları vardı. Pek çoğu yalnızca sopalarla, değneklerle ve sappanlarla silahlanmıştı. Aralarında çok az atlı vardı. Cesur ve Haçlı ruhuyla şevke gelmiş olmalarını, büyük ölçüde Giovanni da Capistrano'ya borçluydular. Orduya kendisi gibi düşünen birkaç dost Minorit'le katılmış olan Capistrano, Janos Hunyadi ve papa elçisi Juan de Carvajal ile birlikte, Haçlı ordusunun ruhunu teşkil etmişti -Enea Silvio onlara "üç John'lar" der-.

Temmuz başlarında, Hunyadi her çeşit adamdan oluşma ordusuyla birlikte yaklaşırken, kuşatma başlamıştı bile. Kale yüz top tarafından gece gündüz topa tutuluyordu. Türk süvarileri civarı yakıp yıkıyor, ordugâhta kullanılabilecek her şeyi alıyordu. Capistrano'yla birlikte gelmiş bir keşiş olan Giovanni da Tagliacozzo, Belgrad kuşatmasının her aşamasını anlatmıştır, tıpkı bir başka Katolik keşişi olan Niccolò da Fara gibi. Tagliacozzo, dev kayaların surlara ve şehrin içine fırlatılışını son derece canlı bir biçimde tasvir eder. Aslında çok az kişi hayatını kaybetmişti. Kuşatılanlar, en azından gündüz vakti, gözcüler sayesinde kayalar-

dan kaçabiliyordu. Bir kayanın yaklaştığı görülünce, gözcü kulelerinden birindeki bir çan çalmıyordu. Bunun üzerine herkes oradan kaçıyordu. Böylece kaya yere düştüğünde çok az hasar veriyordu. Belgrad iki hafta boyunca bombardıman edildikten sonra, küçük Macar filosu Tuna'da belirdi. Filonun görevi kaleye giden yolu açarak, ordunun geçmesini sağlamaktı. İlerlemenin tek yolu, Türk gemilerinin oluşturduğu hattı yarmaktı. Kırk küçük gemiyle bir büyük gemi, deneyimli savaşçılarla birlikte Tuna'nın aşağısına gönderildi. Hunyadi, Türkler'in besin ve teçhizat almasını ve geri çekilmesini önlemek için, süvarilerinin bir kısmıyla birlikte nehir kıyılarına yerleşti. Capistrano ise savaşçıları cesaretlendirdi.

13 Temmuz 1456 gecesi, Macar filosu saldırmaya hazırlandı. Karadan ve denizden kuşatılan Türkler, umutsuzca direndi. Beş saat süren kanlı bir savaştan sonra -Tuna nehrinin kilometrelerce kana bulandığı söylenir- Macarlar hattı yarıp Türk gemilerini dağıtmayı başardı. Mükemmel ve mutlak bir zaferdi bu. Üç Osmanlı kadırgası, tayfalarıyla birlikte batırıldı. Dört kadırgaysa, bütün teçhizatıyla birlikte galiplerin eline geçti. Geri kalan gemilerse (tayfalarının çoğu ölmüş ya da can çekişiyordu) kaçtı. Sultan gemilerin düşmanın eline geçmesini önlemek için, yakılmalarını emretti. 500'den fazla Türk'ün boğularak öldüğü söylenir.

Bu savaş, Viyana'nın koruyucusu Belgrad'ın kaderini belirledi. Hunyadi eline geçen fırsatı değerlendirip, en iyi askerleriyle birlikte kaleye girdi. Oysa kaleye artık kaybedilmiş gözüyle bakılıyordu. Capistrano da onu takip edip, ateşli konuşmalarıyla kuşatılanları cesaretlendirdi. Neredeyse tamamen yıkılmış olan surlar hızla onarıldı ve elde bulunan toplar uygun noktalara yerleştirildi. Tuna'daki yenilgiyle çileden çıkan Mehmed, intikam arzusuyla yanıp tutuşuyordu. Şehrin surlarından ve kulelerinden ayakta kalanları aralıksız top ateşine tuttu. Sultan askerlerini bizzat surların önünde topladı. Amacı bütün güçleriyle saldırmaktı. Türkler pek çok noktada dış surlardaki gediklerden geçti ama her seferinde geri püskürtüldüler. Sonunda Hristiyanlar bu taş yığınlarından çekilip, kaleyi savunmakta odaklanmaya karar verdi. Yeniçeriler dış surlara Türk bayrakları dikti.

Tuna savaşından yedi gün sonra, 21 Temmuz gününün ikindisinde, sultan son bir saldırı başlattı. Yeniçeriler şehrin iç köprüsüne hücum etti ama orada toplanmış Haçlılar'ı dağıtmayı başaramadılar. Daha ilk hücumda, kuşatma ordusunun kumandanı olan Rumeli beylerbeyi Dayı Karaca Bey, bir top güllesiyle paramparça oldu. Kanlı savaş bütün gece sürdü. Şafağa doğru yeniçeriler surlara pek çok yerden tırmanıp kaleye girmeyi başardı. Hunyadi adamlarını bilerek surlardan çekip gizlemişti. Ganimet peşinde koşan yeniçeriler boş sokaklara dağılıncaya, Hunyadi bir işaret vererek adamlarını düşmana saldırttı. Bu taktik başarılı oldu. Yeniçerilerin zafer çığlıkları, ansızın Macarlar'ın savaş çığlıkları tarafından bastırıldı. Türkler toplanmaya fırsat bulamadan, küçük gruplar halinde kuşatılıp öldürüldü. Çok azı ana kapıdan geçip köprüye ulaşabildi ama onları daha da korkunç bir tuzak bekliyordu. Yeniçerilerin küçük gruplar halinde ilerlediğini gören ve onlara karşı koyabileceğinden şüphe duyan Hunyadi, belki de Capistrano'nun tavsiyesiyle, umutsuzca bir çareye başvurmuştu. Gece vakti adamlarına, çalı çırpı demetleri toplayıp bunları kükürde batırmalarını emretmişti. Bu çalı çırpı demetleri sabahleyin tutuşturulup, surların altındaki hendeklerde kurulmuş olan yeniçeri ordugâhına atıldı. Bunun etkisi korkunç oldu. Hendeklerdekiiler yana-

rak öldü. Kaçmaya çalışanlar bile tutuştu. Çok az kişi kaçıp kuşatma topraklarının ardına sığınabildi. Hristiyanlar'ın sevinç çılgınlıkları, yaralı ve yanmış Osmanlılar'm korkunç çılgınlıklarına karışıyordu. Hendekler yanmış, korkunç cesetlerle doluydu. Bu çarpışmada yalnızca altmış Hristiyan'ın hayatını kaybettiği söylenir.

Savaşın seyrinin değişebileceğinden korkan Hunyadi, güçlerinin tamamını kullanmak istemiyordu. Ama Hristiyanlar'ı dizginleyemiyordu. Hele Capistrano onları ateşledikten sonra, bu olanaksız hale gelmişti. Öğleye doğru bin kişilik bir grubun başına geçen Minoritler, düşman kuşatma topraklarına doğru ilerledi. Arkalarından başka askerler de geliyordu. Aralarında Hunyadi de vardı. Türkler fazla direnmedi. Topraklarını Hristiyanlar'a bırakıp ikinci hatta çekildi. Hristiyanlar ikinci hattı da ele geçirip üçüncü hatta, sultanın ordugâhına doğru ilerledi. Bu hat hendeklerle, siperlerle ve topraklarla savunuluyordu. Öfkeden gözü dönen Mehmed, savaşa bizzat atılıp, düşmanı gittiği her yerde püskürtmeye başladı. Ama sonunda ağır bir yara alınca -bir anlatıma göre, kalçasına bir ok saplanmıştı- savaş meydanından çekilmek zorunda kaldı. Mehmed'in son umudu olan yeniçeriler tükenmişti. Cesaretleri kırılmıştı. Emirlerle uymayı reddettiler. Sultan, yeniçerilerin başı Hasan Ağa'yı şiddetle azarlayınca, umutsuzluğa kapılan Hasan savaşın en kızıştığı yere dalıp, birkaç dakika sonra sultanın gözü önünde can verdi.

Artık Macarlar'ın zaferi kesinleşmişti. Gerçi Tuna'dan gelen altı bin Osmanlı süvarisi öğleden sonra savaş meydanına ulaşmış, Hristiyanlar'ı sultanın çadırından ikinci hatta püskürtmeyi başarmıştı. Ama sultan umudunu yitirmişti. Gece olunca, geri çekilme emri verdi. Ama geri çekilme işi tam bir kargaşaya dönüştü. Hunyadi'nin yeni askerlerle peşlerine düşeceğinden ve savaşın ertesi gün devam edeceğinden korkan Türkler, yanlarına yalnızca adamların taşıyabileceği kadar yük aldı. Çadırlar, teçhizat, bütün topraklar (II. Mehmed'in emriyle falya delikleri alelacele tıkanmıştı) ve pahalı ganimetler galiplere terk edildi. Ölen Türkler'in sayısının 24 bin olduğu söylenir. Ama savaşa yalnızca 3-5 bin Hristiyan'ın katıldığı doğruysa, bu rakam abartılıdır şüphesiz. Geri çekiliş sırasında pek çok Türk'ün hayatını kaybettiği de söylenir. Tagliacozzo ve Niccolò da Fara'ya göre, öfkeli Mehmed kumandanlarından ve yüksek rütbeli subaylarından çoğunu ya kendi elleriyle öldürdü ya da Sofya'ya varınca idam ettirdi. Sultanın aldığı yaralar yüzünden savaş meydanında ya da daha sonra öldüğü söylentisi, uzun süre ortalıkta dolaştı. Despot George Brankovic'in kaçan Osmanlı ordusunun peşine taktığı kırk gözcü, sultanın hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolduğunu bildirdi.

Papa III. Calixtus, ilerlemiş yaşma karşın bir gencin atılganlığıyla Osmanlılar'a karşı mücadele etmeyi sürdürse de, daha kuzeydeki bazı insanlar, Belgrad zaferini daha sağduyulu ve gerçekçi bir açıdan değerlendiriyordu. Bu kişilerden biri, Salzburg Başpiskoposunun elçisi Bernhard von Kraiburg idi (sonradan Chiemsee piskoposu olacaktı; öl. 17 Kasım 1477, Herren-Chiemsee). Kraiburg, 25 Ağustos 1456'da Viyana'da yazdığı bir mektupta, Salzburg Başpiskoposu Siegmund von Volkersdorf'a Belgrad'da olanları ayrıntılarıyla anlatıyordu. Belgrad'da olanları "güvenilir bir kaynaktan" öğrendiğini belirtiyordu. Şüphesiz Ağustos'ta kuzeye geri dönen çok sayıda askerden biri olan bu kaynağa göre, Türkler yüz bin kişi civarındaydı. Yine bu kaynağa göre, yalnızca yirmi bir gemileri vardı ve bu gemiler asker değil, yalnızca "erzak ve gereç" taşıyordu. Ordunun tamamı kara-

' dan ilerlemişti. Kale savaşında her iki taraftan 4-5 bin kadar insan ölmüştü.
 -' Janos Hunyadi ile Giovanni da Capistrano'nun kalede en fazla 16 bin askeri var-
 dı ve bunların yarısı savaşa katılmamıştı. Hristiyanlar toplam 70 bin kişiydi ama
 hiçbir "yenilmek istemiyordu". Yalnızca on üç top ele geçirilmişti ve bunlardan
 ~ ! - "yalnızca biri büyüktü". Bazı Türk gemileri batırılmış, bazıları ele geçirilmiş, ba-
 ; zıları da kaçıp kurtulmuştu. Türk imparatoru sol göğsünün altından vurulmuştu.
 -| Tanrı'nın yardımı ve bu yara sayesinde, Türkler kaçmıştı. Türkler, Belgrad şehri-
 nin yalnızca bir ucunu "hırpalamıştı". Ancak buradaki hasar da ciddi değildi. Bir
 1, |I vaazdan çıkan "halktan insanlar", Sava'da iki Türk gemisine saldırıp onları ele
 ji geçirmişti. Silahsız sekiz bin "halktan insanın", yüz bin kişilik bir Türk ordusunu
 I yenmesi gerçek bir mucizeydi. "Kaç kez savaşıldığı ve Türkler'in nasıl yenilip ka-
 ! |ü çırıldığı üstüne ise çok şey yazılabilir." Kraiburg yurduna dönünce başpiskoposa
 ' m bizzat rapor vereceğini söylüyordu.

j |i ' Bernhard von Kraiburg, ertesi gün Heinrich Rüger von Pegnitz'e yazdığı bir
 i i | j mektupta ise, Belgrad'da iki Venedik gemisinin "tayfası ve teçhizatıyla birlikte"
 ! ! ele geçirildiğini, bu gemilerin *Signaria* tarafından Türkler'e yardım olarak gönde-
 : rildiğini söyler. Bu konuyla ilgisi olan birkaç denizci ve tacir, sorguya çekilince,
 altı geminin yola çıktığını ve bunlardan ikisinin gerçekten de (bunu söylemek-
 ten esef duyuyorlardı) Türkler'e katıldığını söylediler.

Si • Bu abartısız raporlar, uzun süredir benimsenen bir kanıyı destekliyor: Eli-
 I j j mizde bol miktarda belge olmasına karşın, Belgrad savaşının gerçekten tutarlı bir
 ii tablosunu çizemeyiz, çünkü Hristiyan ordusundaki iki taraf da (bir yanda Ma-
 ' ,ii carlar ve diğer yanda Capistrano'nun yönetimindeki Haçlılar) zaferi sahiplenme-
 li ye çalışmıştı. Elimizdeki en ayrıntılı belgeler, pek çok açıdan birbirleriyle uyuma-
 } maktadır. Belgrad'ın kurtarılışının, elimizde ona ilişkin bol bol kaynak bulunma-
 ; sına karşın, hakkında yeterince bilgi bulunmayan tarihsel olaylardan biri olduğu
 j sık sık söylenmiştir ve bu doğrudur da. Çünkü tanıklar en başından beri taraflı
 bilgi vermiştir. Ancak, Batılı kaynakların birbirleriyle uyumamasına karşın, Os-
 |i manii ordusunun ağır kayıplar verip kaçtığından kuşku duymak için bir neden
 1 i yoktur. ^

I ' Hunyadi'nin büyük zaferinin haberi Batı'ya ulaşınca, Hristiyan dünyası rahat bir
 : nefes aldı. Batı tarıfsız bir sevinç yaşadı. Haçlılar'ın zaferinden, en uzak şehirle-
 | ' rin tarih kitaplarında bile söz edilmiştir. Bazı haberler ise oldukça abartılmıştı.
 ' Roma'da Konstantiniyye'nin geri alındığı söylentisi dolaşıyordu. Papalık hükü-
 metinin bulunduğu şehirlerde büyük şenlikler düzenlendi. Bu büyük olay Floran-
 f. ' sa ve Venedik'te de kutlandı. Bologna'daki kutsal emanetler üç gün boyunca,
 J ' uzun alaylar eşliğinde şehirde gezdirildi. Papa Calixtus, Belgrad'ın kurtarılışını
 I j ' "hayatının en mutlu olayı" olarak tanımladı. Roma'daki kilise çanlarını çaldırdı,
 ' bütün kiliselerde şükran ayinleri yapılmasını emretti. Şenlik ateşleri yakıldı ve

1 ' -

1

1

1

1

1

1

54 Babinger'in Belgrad kuşatmasına ilişkin kaynaklar üstüne yaptığı bir değerlendirme için bkz. "Der Quellenwert der Berichte über den Entsatz von Belgrad am 21./22. Juli 1456," *Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der wissenschaften, philos.-hist. Klasse* (Münih, 1957); yeni basım *A&A II*, 263-310.

bu mutlu olay şehrin her tarafındaki halka ilan edildi. Papa, Haçlı seferi başlatma çabalarının artık Hristiyan prensler tarafından daha ciddiye alınacağından ve bu prenslerin Hristiyanlar'ın ortak çıkarı için kendilerini feda etmeye daha gönüllü olacaklarından emindi. Daha geçen yıl, Muhammed'in kâfir dininin yenilip yok edileceğini binlerce kez söyleyip yazmamış mıydı? İşte şimdi, diyordu, Belgrad zaferi tahminlerimin doğru olduğunu açıkça kanıtladı. Papa, Hunyadi ile Capistrano'nun Macaristan'dan kendisine gönderdiği raporlardan da cesaret alıyordu. Bu raporlara göre, eğer papa 10-12 bin iyi silahlanmış süvari gönderebilirse, Hristiyan orduları yalnızca Avrupa'daki Yunan İmparatorluğu'nu değil, Kudüs ile Filistin'i de geri alabilirdi. Bu adamlar Hristiyan dininin yayılmasına, başka zaman 30 bin kişinin yapabileceğinden daha fazla katkıda bulunabilirdi. Hunyadi'nin yazdığına göre, Türkler'in imparatoru tamamen yıkılmış, mahvolmuştu. Bu yüzden Hristiyanlar ona karşı ayaklanırsa, Tanrı'nın yardımıyla bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirebilirlerdi.

III. Calixtus'un kardinallerini ve Hristiyan dünyasındaki hükümdarları güçlerini birleştirip Türkler'e saldırmaya ikna etmeye çalışmasına şaşmamalı. Ertesi Mart ayında büyük bir Haçlı seferi başlatılması çağrısında bulundu. Bu sefer, yalnızca Konstantiniyye'nin geri alınması ve Avrupa'nın Osmanlı boyunduruğundan kurtarılması için değil, kâfirlerin Filistin'den kovulması, aslında topunun yok edilmesi için yapılacaktı. Papa bizzat harekete geçmeye ve Ege Denizi'ndeki Gattilusio topraklarının kaybedilmesinin intikamını almaya karar verdi. Bir yıldır Roma'daki Ripa Grande tersanelerinde küçük bir filo yaptırmaktaydı. 17 Aralık 1455'te, Kardinal *Lodovico* Scarampo'yu başamirallığe tayin etmiş ve o sırada hazır bulunan on altı kadırgayla denize açılmasını emretmişti. Enerjik ve mücadeleci biri olan bu kilise prensi, bu görev için biçilmiş kaftandı. Ama bu işi gönülsüzce kabul etmişti. Ege Denizi'nde savaşılmıyorsa Roma'daki rahat hayatını sürdürmeyi yeğlerdi. Roma'da oldukça sayılan bir insandı. Papa, Scarambo'yu Sicilya, Dalmaçya, Makedonya, bütün Yunanistan, Ege Adaları, Girit, Rodos, Kıbrıs ve bütün Asya eyaletleri valiliğine atadı. Ayrıca düşmandan alacağı bütün toprakların da valisi olacaktı. Papanın sabırsızlanmasına karşın, kardinal-vekil denize ancak 1456 yazında, bin denizci, beş bin asker ve 300 topla açıldı. Ağustos'a gelindiğinde, sefer harcamaları toplamı şimdiden 150 bin dukayı bulmuştu. Seferin amacı yalnızca Ege Adaları'ndaki Hristiyanlar'ı Mehmed'den korumak değil, en önemlisi kâfir ordularını denizden saldırarak bölmektir.

Böyle bir görev için on altı geminin yeterli olmadığı açıkça ortadaydı. Napoli kralı Aragonlu Alfonso'nun, söz verdiği gibi donanmaya on beş kadırgayla katkıda bulunmak yerine, parasını borçlarını ödemek ve görkemli kutlamalar düzenlemek için kullanması, başarı şansını daha da azaltmıştı. Lodovico Scarampo küçük filonun Napoli'den ayrılmasını erteleyip durdu. Haçlı filosu sonunda 6 Ağustos 1456'da, Kral Alfonso'nun verdiği birkaç gemiyle güçlenmiş olarak Napoli'den ayrıldı. Ama başamiral Sicilya'da durdu. Roma'dan Yunan sularına gitmesi yolunda bir ihtar alana kadar da orada kaldı. Papanın düşü sonunda gerçekleşti: 1456 güzünde, St. Peter bayrağı Ege Denizi'nde dalgalandı. İlk durak Rodos'tu. Orada St. Jean Şövalyeleri'ne para, silah ve buğday verildi. Filo daha sonra yoluna devam edip Sakız'a ve Midilli'ye gitti. Scarampo buranın yerlilerini, Mehmed'e haraç vermekten vazgeçirmeye çalıştı ama ikna edemedi. Meh-

med'den ve gazabından öyle korkuyorlardı ki, Hristiyanlar'a destek veremiyorlardı. Ama kardinal-vekil Limni, Semadirek ve Taşoz'daki Türk garnizonlarını kovup, Rodos'ta karargâh kurdu.

Haçlı filosu büyük bir zafer kazanmamıştı. Zaten gemi sayısı çok az olduğundan, bu beklenemezdi. Filoyu güçlendirmekle, papanın dışında ilgilenen yoktu. Papanın da hazinesi tamtakırdı. Kutsal savaş çağrıları yapıp duruyordu ama boşunaydı. Batılı prensler onunla güçlerini birleştirmek için harekete geçmedi. Ayrıca tam o sırada Avrupa çifte felaket yaşadı: Papanın umutlarının artmasında en büyük paya sahip olan iki kahraman, Belgrad'ın kurtarılışından kısa süre sonra öldü. Janos Hunyadi 11 Ağustos 1456'da Zemun'da (Semlin), bütün Güneydoğu Avrupa'yı, İstanbul'dan Roma'ya kasıp kavuran korkunç bir salgında (belki de veba salgınıydı) öldü. 23 Ağustos'ta ise, yaşlı silah arkadaşı Capistrano, Ilok'ta (Ujhlak) hayatını kaybetti. Seferin heyecanı ve zorluğu onu çok yormuştu. Ama Belgrad zaferinin yeni bir kutsal savaşın başlatılmasını sağlayacağı umudunu asıl yıkan, Batılı güçlerin ilgisizliği oldu. Yalnızca papa, Hilal ile savaşma çabasında direndi. Aralık 1456'da Hristiyan Habeş kralından, ertesi yıl da Gürcistan ve İran'daki Hristiyanlar'dan ve hatta Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan yardım istedi. Uzun Hasan, II. Mehmed'le boy ölçüşebilecek tek Doğulu Bey'di.

Henüz yetmişinde olan Hunyadi'nin beklenmedik ölümü, Macaristan'daki durumu birdenbire değiştirdi. Belgrad'ın idaresini büyük oğlu Ladislav devraldı. Kışın başında Macar kralı Ladislav Posthumus (henüz on yedisinde bile değildi) Belgrad'a bizzat gitti. Yanında amcası, Çilli Kontu Ulrich vardı. Ulrich o sıralar Hırvatistan'a giremiyordu. Ladislav Posthumus'un şehre girmesiyle, Çilli ve Hunyadi taraftarları arasında uzun süredir gergin olan ipler kopma noktasına geldi. Kral Ladislav'ın kente girmesinden sonra, Ladislav Hunyadi, asma köprünün kaldırılmasını emretti. Böylece Alman Haçlılar'ı ve kralın ordusu dışarıda kalmış oldu. Sonra şiddetli bir tartışma patlak verdi. Ladislav Hunyadi tartışmalar sürerken Kont Ulrich'i alçakça öldürttü (9 Kasım 1456). Bir gizlenme ustası ve tam bir korkak olan Kral Ladislav, amcasının intikamını oracıkta alamadı. Ladislav Hunyadi'yi ancak bir sonraki yıl, Türkler'e karşı bir sefer hazırlığındayken, kardeşi Matthias ile birlikte tutuklattı. Kendisi için ne kadar tehlikeli olduklarının ancak farkına varmıştı. Mart 1457'de Ladislav'ın kellesi uçuruldu. Kardeşi ise hapse kaldı.

İmparator III. Friedrich bu kanlı entrikaları memnuniyetle karşılıyordu. Çünkü bunları bahane olarak kullanıp, Macaristan üstüne uzun süredir beslediği emellerin en azından bir kısmını gerçekleştirebilirdi. Ladislav Posthumus ile, soyu tükenmiş Çilli hanedanın toprakları üstüne yaptığı çekişme giderek şiddetleniyordu. Bu topraklar sonunda, eski bir anlaşma uyarınca Habsburglar'a geçecekti. Papa Calixtus, Ladislav'a azarlayıcı bir mektup yazarak onu vazgeçmeye ikna etmeye çalıştı. Papa mektupta şöyle diyordu: Eğer Türkler'in en yakınında yaşayan ve onlardan en büyük zararı gören Ladislav, "kâfir Türk devletinin" sürekli Hristiyanlık'ı yıkmaya çalıştığını bilmezmiş gibi, etrafmdakilerle sürekli çekişip durursa, çok uzaklarda yaşayan Fransızlar, İspanyollar ve İngilizler, düşmana karşı sefere çıkmaya nasıl ikna edilecekti? Kral Ladislav'ın Fransız Kralı VII. Charles'm kızlarından biriyle evlenmesinin, işleri düzeltereği umuluyordu. Ama Ladislav 23 Kasım 1457'de Prag'da beklenmedik bir biçimde öldü. Bu yüzden im-

paratorluğun prensleri arasında yapılması planlanan toplantı gerçekleşmedi. İki ay sonra ise (24 Ocak 1458'de), Janos Hunyadi'nin on altı yaşındaki ikinci oğlu Matthias Corvinus, Macar tahtına oturdu.

Bir başka beklenmedik gelişme de Sırp despotluğunda yaşanmıştı: 1456'nın Noel arifesinde, Sırp Prensi George Brankovic seksen bir yaşında hayata gözlerini yumdu. Hristiyan ordusunun başarılı olacağından şüphe duyan yalnızca oydu. Ölümünden kısa süre önce George Golemovic'i peş peşe iki kez Edirne'ye göndermişti. Ölümünden yalnızca üç hafta sonra (15 Ocak 1457'de), oğlu ve tahtını paylaşan Lazar (Brankovic oğlunu Türk ilişkileri konusunda eğitmişti) Mehmed ile arasını hoş tutmak için, onunla bir anlaşma imzalamış ve yıllık haraç olan 20 bin dukayı (bazı kaynaklara göre 40 bin) göndermişti. Görüşmeler iki erkek kardeş tarafından (biri Osmanlı ordugâhında, diğeri ise Sırbistan'daydı) yürütülmüştü. -Bunlar sadrazam ve Rumeli beylerbeyi Mahmud Paşajle Sırbistan'ın en yüksek yargı mevkisi olan başvoyvodalığa yükselmiş, "Yüce Celnik" (bir tür palatin kontu) Mihail Angelovic idi. Bu iki kardeş hep çok iyi geçinirdi. Yeni despot çıkarlarına uygun bir barış anlaşması yapabilmişse, bunu kısmen onlara borçludur şüphesiz. Ancak Mehmed'in Sırbistan'daki siyasi durumu yakından takip etmesinin etkisi de büyüktü.

Çilli Kontu Ulrich ile kayınpederi George Brankovic'in ölümünden sonra, despot Lazar'm Macarlar'la arası açıldı. Janos Hunyadi'nin bacanağı ve Belgrad kumandanı Mihael Szilagyi, onu hemen her gün bir biçimde rahatsız ediyordu. Dahası, müteveffa despotun çocukları da kendi aralarında tartışıp duruyordu. Despotun dul eşi İrene, yaşadığı sürece aralarındaki barışı koruyabildi. Ama 3 Mayıs 1457'de, Rudnik'te öldü. O gece despotun en büyük oğlu kör Gregor, kızkardeşi, merhum sultan Murad'm dul eşi Mara ve İrene'nin erkek kardeşi Thomas Kantakuzenos, bütün mallarıyla birlikte Edirne'ye kaçtılar. Türkler onları sıcak karşıladı elbette. Yalnızca kör Stjepan geride, Sırbistan'da kaldı.

Her ne kadar Kritovulos, Mehmed'in kalça yarasının önemsiz olduğunu söylese de, sultan 1457 yılı boyunca hiçbir askeri harekâta katılmadı. Askeri meseleleri, yerel koşulların elverdiği ölçüde, uç beylerine bırakmayı yeğledi. Sırp seferinde yardım etmiş olan Mihaloğlu Ali Bey'e büyük yetkiler verdi (en azından Kritovulos böyle diyor). Mihaloğlu Ali Bey'in Plevne'de (Plevne) ve civarında arazileri vardı. Osmanlı tarih kitaplarında adı geçmez. Başarısız Belgrad seferinden ve Türk ordusunun uğradığı utanç verici hezimetten de pek söz edilmez. Ama 1456'da görülünce batıl inançlılar arasında büyük heyecana yol açan çifte kuyruklu yıldızdan bol bol söz edilir. Sonradan Edmund Halley'in adı verilecek olan bu yıldızın bir kuyruğu doğuyu, diğeriye batıyı gösteriyordu.

Sultan, Belgrad seferinden sonraki yılın tamamını Edirne'deki sarayında geçirmişti anlaşılan. 17 Mart'ta Venedik Dükü Francesco Foscari'ye bir mektup yazarak, oğulları Bayezid ile Mustafa'nın sünnet düğününe davet etti. Mektubu Sig-noria'ya "kölesi" Caracoxo (= Kara Hüseyin, Hasan?) ile gönderdi. Daha önce de Doğulu emirlere benzer mektuplar yazmıştı. Bunların arasında bacanağı, Sinop emiri İsmail Bey de vardı. Venedik'e gönderdiği, bir İtalyanca çevirisi korunmuş olan mektup şöyledir:

İKİNCİ BÖLÜM

Yüce hükümdar ve büyük emir Sultan Mehmed Bey'den en mükemmel, en şanlı, en soylu, en basiretli, en güçlü, en takdire şayan ve muhterem, sevgili sayın babamız, ünlü Venedik *Signoria*'sı Dük'e. Hükümdar olarak Haşmetmeablarını ve danışmanlarını saygıyla selamlıyoruz. Haşmetmeablarım, Allah'ın yardımıyla oğullarımızın sünnetini (*nozze*, düğün) kutlayacağımızı bildirmek istiyoruz. Haşmetmeablarım karşı barışçıl ve dostça hisler besliyoruz. Buradaki kölemizden sizin de bize karşı aynı şeyi hissettiğinizi öğrendiğimizden, kölemiz Kara Hasan'ı ["Caracoxo"] göndererek, sizi geleneklerimize uygun bu törene katılmaya, sevincimizi paylaşmaya davet ediyoruz. On Yedi Mart 1457.

Francesco Foscari'den bu daveti uygun bir bahaneyle reddetmesinin beklendiği açıktı. Foscari de bunu yaptı zaten.

Bu, Edirne'deki Tunca Adası'ndaki artık tamamlanmış olan sarayda yapılan kutlamaların ihtişamına gölge düşürmedi, iki şehzade de henüz on yaşında bile değildi. Bayezid Amasya'da, Mustafa ise Manisa'da yaşıyordu. Bütün maiyetleriyle ve muhtemelen anneleriyle gelmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanından davetliler gelmişti: Hukuk âlimleri, kadılar, din adamları ve en çok da şenlikleri mısralara dökmekle görevlendirilmiş şairler. Elimizde, sonraki dönemlerde yapılmış benzeri sünnet düğünlerine ilişkin çok sayıda ayrıntılı tasvir var. Bunların bir kısmı Batı dillerinde yazılmış. Ama elimizde on beşinci yüzyıla ilişkin bağımsız bir kaynak yok, Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazade'nin yazdıkları dışında. Sünnet düğününe 1457'de katılan Aşıkpaşazade, bunu yazdığı tarih kitabında tasvir etmişti. Tunca Adası çadırlarla dolmuştu. Sultanın çadırında bir taht vardı. Sultanın karşısında önce ulema toplandı. Mehmed, âlimlere çok düşkündü. Tahtında oturuyordu. Sağında müfti (şeyhülislâm) Fahreddin Acemî, solunda ise İran'daki Tuşlu Molla Ali oturmaktaydı. Molla Ali, II. Murad zamanında gelmiş ve önce Bursa'da ders vermişti. Mehmed'in gözüne girdikten sonra, yeni başkentte ders vermeye başlamıştı. Sultanın karşısında, fethedilmiş İstanbul'un ilk kadısı Hızır Çelebi Bey ile İranlı hekim ve tarihçi Şirvanlı Şükrullah duruyordu. Sultan *Kur'an*'dan bazı ayetlerin okunmasını emretti. Sonra âlimler bunlar üstüne yorumlar yaptı. Üstlerinde tartışıldı. Sonra sünnet düğünü için yazılmış şiirler okundu ve öyküler anlatıldı. Âlimlerle yardımcılarına tatlılar ikram edildi. Aşıkpaşazade, kendisine değerli bir parça kumaş (futa) verildiğini, ancak bunu uşağına verdiğini anlatır. Konuklar, para ve giysi armağanlarına boğulduktan sonra gönderildi. Ertesi gün yoksullar davet edildi. Onlar da çok iyi ağırlandı. Mehmed'in çok keyifli olduğu söylenir. Üçüncü gün sıra imparatorluktaki soylulara gelmişti. Silâh atışları, at yarışları ve bir okçuluk yarışması yapıldı. Dördüncü gün halka para dağıtıldı. Sonra bütün ileri gelenler sultana armağanlar verdi. Sadrazam Mahmud Paşa'nın diğerlerinin armağanlarını gölgede bırakmıştı.⁵⁵

Böylece o bahar Trakya'da büyük şenliklerle geçti. Mehmed yazın Kapudan-ı

55 Aşıkpaşazade'nin tarihçesinin Almanca çevirisi için bkz. çev: Richard F. Kreutel, *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte* (Graz, 1959). Sünnet düğünü için bkz. 208-210.

Derya İsmail Paşa'yı, önceki yıl Scarampo'nun Taşoz'u, Limni'yi ve Semadirek'i almasının intikamını almak üzere Midilli'ye sefere gönderdi. Bu adalar Gattilusio'ya geri verilmemişti. Papa onlara el koymuştu. Mehmed bu kayıplardan hâlâ Midilli Lordu olan Domenico Gattilusio'yu sorumlu tutuyordu. Ama sefer başarısız oldu. Midillililer şiddetli bir direniş gösterince, İsmail 9 Ağustos'ta geri çekilmek zorunda kaldı. O üç ada, papanın elinde iki yıl daha kalacaktı.

Sultan bunun dışında barışçıl faaliyetlerle meşgul oldu. Yazın çoğunu başkentinde geçirdi. Hem yeni sarayının inşasını denetlemek, hem de şehirde yapılan çalışmalarla ilgilenmek için sık sık İstanbul'a gitti. Kritovulos'un söylediğine göre, önceki yıl hem şehre giden yolları onarmış hem de yeni yollar, çeşitli yerlere de kervansaraylar yaptırmıştı. Ayrıca büyük bir kapalı çarşının inşasına başlanmıştı. Bu çarşı tahtadan değil, taş kaplamalı tuğlalardan yapılıyordu. Hamamlar ve çeşmeleri besleyen su kanalları yapılmıştı. Müslümanlar suyu hep hayat sembolü olarak görmüştür. Büyük çeşmelerinin hemen hepsinde *Kur'an'dakı* "Canlı olan her şeyi sudan yarattık" (XXI:31 [30 olmalı. Ayetin aslı:"Ve cealna min el-ma'i külle şey'in hay."]) sözü yazılıdır. Bütün şehirlerinde çok sayıda hamam ve çeşme vardır. Bunların inşası son derece hayırlı bir iş olarak görülür. O yılın sonuna doğru, sultanın İstanbul'da inşası yeni tamamlanan sarayına taşınmasından kısa süre önce, kadim imparatorluk başkenti Edirne'de büyük bir yangın çıktı. Böylece Edirne'nin başkentliği korkunç bir biçimde sona ermiş oldu. Bu şehir artık yavaş ama kaçınılmaz bir biçimde gerileyecekti.

OSMANLILAR'IN ARNAVUTLUK, SıRBİSTAN VEYUNANİSTAN SEFERLERİ.
PAPANIN BATI'YI BİRLEŞTİRME ÇABALARI.
PALAIOLOGOSLAR'IN SONLINCUSU.
DOĞU'DAKİ MACERALAR VETRABZON'UN DÜŞÜŞÜ.
PAPA İLE SULTAN.
KAZIKLI VOYVODA VLAD.

Janos Hunyadi'nin beklenmedik ölümünden sonra, Mehmed'in güneydoğu Avrupa'daki giderek artan gücüne ya da batıdaki ilerleyişine karşı koyacak kadar güçlü bir hasmı kalmamıştı. Ama yine de Balkan yarımadasının batısında ciddi bir düşmanı vardı. Bu düşmanın yalnızca Osmanlı geleneklerini ve kurumlarını değil, Mehmed'in zihniyetini ve niyetlerini de çok iyi bilmesi, onu daha da tehlikeli kılıyordu. Bu kişi, İskender Bey olarak tanınan Arnavut prensi George Castriota idi.

Daha önce söylediğimiz gibi, gençliğini rehine olarak sultanın sarayında geçirmişti. Ama 1443'te Arnavutluk'a geri dönmüştü. Vatanına hizmet etmeye hazırды. 1444'te Aşağı Debre'de Osmanlılar'ı ilk kez yenmişti. Ülkesinin özgürlüğü ve bağımsızlığı için verdiği savaş iyi başlamıştı. Kısa süre içinde Batı Avrupa'da bir efsane haline geldi. Ölümünden uzun süre sonra, çok sayıda kişi tarafman hayat hikâyesi yazıldı. Bunlardan biri bir yalancı, bir diğeriye bir dolandırıcı tarafından yazılmıştır. Elimizde hâlâ hayatına dair fazla bilgi yok. İskender Bey, büyük askeri yeteneğinin ve şaşırtıcı cesaretiyle dirençliliğinin yanı sıra, Türklerle boy ölçüşecek kadar kurnaz ve ihtiyatlıydı. Ayrıca vatanının coğrafi koşulları da son derece lehineydi. Türkler onunla sıradan yöntemlerle başa çıkamayınca hile ve kumpaslara başvurdular. Nikola ve Paul Dukagin gibi Arnavut kabile şeflerini kendi taraflarına çekmeyi başardılar. İskender Bey'in "Aragon kralının başkumandanı" olarak atanmasına (Ocak 1451) şüpheyle bakan Venedik *Signoria'sı* da ona karşı kumpas kurmuş gibi görünüyor. Napoli sarayıyla yakın ilişki içinde olduğu kesindi. Napoli'den sürekli asker, yiyecek ve para yardımı alıyordu. Bunlar Draç ve Himare (Chimara) üzerinden geliyordu. Venedik bazen İskender Bey'in akrabalarını ve zayıf komşularını kışkırtmayı başarıyordu. Bunlar yaşlı George Arianit'i, İşkodra'dan Draç'a kadar "bütün Arnavutluk'un kumandanı" ilan edip (1456), İskender Bey'in karşısına çıkardılar. Ama bu klan savaşlarında genellikle kazanan İskender Bey oluyordu. 1456 Mart'ta sonlarında amcası Moses (Musa) Komninos Golem ile emrindeki yardımcı Türk kuvvetlerini yenip Debre, Zenevisi ve Balsides bölgelerini ele geçirmeyi başardı. 5 Nisan'da Akça-

hisar'a girdi. Yeğeninın yanına kaçan Komninos, Osmanlılar'a karşı savaşmaya hazır olduğunu söyleyince İskender Bey onu bağışladı. İskender Bey'in yandaşları bütün yukarı Arnavutluk'u ellerinde tutuyordu. Ayrıca Tomor Dağları'nın her iki tarafındaki bütün kabile şefleri de ona sadıktı.

Arnavutluk'taki savaşın ayrıntıları hakkında pek bilgimiz yok. Khalkokondilas'm söylediğine göre; Belgrad seferi sırasında eski Alacahisar Valisi Firuz Bey ile Arnavutluk meseleleriyle ilgilenmek üzere atanmış Mihaloğlu Ali Bey yönetimindeki bir Osmanlı ordusu batıya gönderilmişti. Bunun nedeni düşmanın dikkatini dağıtmaktı muhtemelen. Osmanlı ordusu Akçahisar'ı, Kocacık'ı ve Berat'ı ele geçirmek için Arnavutluk dağlarında İskender Bey'le şiddetli çatışmalar yapmıştı. Türkler 1457'de bazı Arnavutluk vadilerini ele geçirdi. İskender Bey, İsa Bey ile İskender Bey'in Müslüman olmuş yeğeni Hamza karşısında Yukarı Arnavutluk'taki Leş'e kadar geri çekilmek zorunda kaldı. İskender Bey, 2 Eylül 1457'de Güney Arnavutluk'taki Tomorrit'te (Tomoritsa) en kanlı ama en büyük zaferini kazandı. İsa Bey'in ordusunu tuzağa düşürdü. Kaçamayan Türkler öldürüldü. 15 bin ya da bazı abartılı raporlara göre 30 bin Türk öldürülmüştü. On beş bin tutsak ve Osmanlı paşalarının yirmi dört tuğu ele geçirildi. Tutsaklar arasında Hamza da vardı. Amcası canını bağışladı ama onu Napoli'ye gönderip gözetim altına aldırdı. İskender Bey, yeğeninın dininden dönmesine ve vatanına ihanet etmesine, Komninos'un ihanetinden bile daha çok öfkelenmişti.

İskender Bey'in askeri harekâtları oldukça pahalıya mal oluyordu. Napoli kralının yardımları bütün giderleri karşılamaya yetmiyordu. "Hristiyanlık'm savunucusu", Papa Calixtus'tan yardım istedi. Ama papa da mali sıkıntı içindeydi. Haçlı donanmasının giderleri muazzamdı. Ayrıca papanın şart koştuğu aşar vergisi oldukça az ve düzensiz ödeniyordu. Papanın elinden, İskender Bey'e tek bir kadirge ve biraz para göndermekten fazlası gelmedi. Gelecekte daha fazla gemi ve para göndereceğine söz verdi. Ama Dubrovnik, Dalmaçya'da Haçlı seferi için toplanan ve Macaristan, Bosna ve Arnavutluk arasında eşit olarak paylaştırılması gereken fonları ödemeyi reddetti. Hatta Ragusalılar Mehmed'le anlaşma görüşmeleri yapacak kadar ileri gittiler. Aralık 1457'de Calixtus, Dubrovnik'i dini ayinlerden men etmekle tehdit etti. İşe yaramayan bu tehdidi, Şubat 1458'de yineledi. Türklerle İtalya arasında yalnızca İskender Bey'in ülkesi ile Bosna kalmıştı. İskender Bey Batılı prenslerden yardım istedi. Yardım etmezlerse, bu zor mücadeleyi başaramayacağını açıkladı. Aralarındaki önemsiz çekişmeleri bir kenara bırakıp, Hristiyanlık'm özgürlüğü ve güvenliği için güçlerini birleştirmelerinin zamanının çoktan geldiğini yazmıştı. Ancak onun çağrısı da papanınkinden fazla işe yaramadı. Yalnızca Napoli biraz asker göndermeyi kabul etti. 23 Aralık 1457'de papa İskender Bey'i Türkler'e karşı sürdürülen savaşta papalık divanının başkumandanı olarak atadı. Ama Arnavutluk'ta işlerin yolunda gitmesine bir kez daha Venedik, yeni taleplerde bulunarak engel oldu. İskender Bey yurdunda Levkas (Santa Mavra) Dükü III. Leonardo Tocco'yu komutanlığa atadı. Vaktiyle Arta prensi ve "Romen despotu" olan Tocco, güney Epir dışında tanınmayan biriydi.¹

1 Osmanlılar'ın Mehmed döneminde Arnavutluk'u fethinin atka planı için bkz. H. İnalcık'ın

İskender Bey giderek Arnavut kabile şeflerim birleştirip Osmanlılar'a en azından şimdilik karşı koyabilecek bir güç haline getirirken, Sırbistan'daki ve Bosna'daki iç çekişmeler ve mezhep çatışmaları, fetih planları yapan Mehmed'in çok işine yarıyordu. Brarikovic ailesindeki çekişmelerden memnundu. Despot Lazar'ın Türkler'e kaçan oğlu ve kızı Gregor ile Mara'ya, konumlarına layık bir biçimde yardım etmeye söz verdi. Karşılığında da, Sırbistan'daki kukla krallığında olan hisselerini, istediği zaman devralma hakkını istedi. Lazar hayatının son günlerini yaşıyordu. 20 Ocak 1458'de, erkek vâris bırakmadan öldü. Ölümünden dört gün sonra Matthias Corvinus, Macar tahtına çıktı. Böylece Sırp despotluğu Macaristan ile Osmanlılar arasındaki düşmanlığın kurbanı oldu. İlk başta (3 Şubat 1458'de), Lazar'ın dul eşi Helena Palaeologova (Balyabadra despotu Thomas'ın kızı), kör Stjepan ve Mihail Angelovic'ten (Sırp başvoyvodası ve sadrazamın kardeşi) oluşma bir naiplik kuruldu. Bu kişilerden ilk ikisi ülkeyi Macaristan'la birleştirmek isterken, Osmanlılar'ın ajanı olan Mihail Angelovic ise Osmanlılar'ın çıkarlarını savundu. Ama Bosna Kralı Stjepan Tomas da Sırp Despotluğu'nu ele geçirmek istiyordu. Sırbistan'ı işgal etti ve Srebrnica (Srebreniçe) ile bölgedeki on bir kaleyi ele geçirdi. Sonra, 1 Nisan 1459'da, oğlu Stjepan'ı Lazar'ın kızı Jelena ile evlendirmek için görüşmelere başladı. Bosna kralı Şubat 1458 sonunda sultanla bir barış anlaşması yaptı. Yıllık uygun bir miktar haraç ödemeyi kabul etmişti elbette.

Macarlar'ın despotluk üstünde hak iddia etmesi, papanın burayı himaye altına almaya kalkması ve partizanların çekişmeleri ciddi bir karmaşaya yol açtı. Çilli taraftarları ve Sırp soyluları, Sırbistan'ın papalığın idaresi altına girmesini istemiyordu. Sırlar, Katolikler'den öyle nefret ediyor ve korkuyordu ki, Batılılar'dan geleceği bile şüpheli yardımlar karşılığında atalarının dininden vazgeçmekte Türkler'e kucak açmayı yeğliyorlardı. Bu sırada Semendire'de, hiç şüphesiz Osmanlılar'ın parmağı bulunan bir olay yaşandı. Şehirdeki birkaç nüfuzlu boyar*, Türkler tarafından atanmış bir idareciyi yeğleyerek, Mihail Angelovic'i lider seçti ve ona kalenin efendisi olmasını önerdi. Angelovic bu teklifi kabul etti. Ancak kale hâlâ Helena ile taraftarlarının elindeydi. Helena onu kandırıp kaleye soktukten sonra zinciri vurup tutsak olarak Macaristan'a gönderdi (31 Mart 1458). Malına mülküne el kondu ve galip tarafın üyeleri arasında paylaşıldı. Mihail Angelovic'in başına ne geldiği bilinmiyor. 1458 güzünde hâlâ Macaristan'da göz altındaydı. Despotluğun başına kör Stjepan geçti. Stjepan despotluğu bir yıl daha, hırslı baldızıyla birlikte yönetti. Mehmed onları tutmuyor, George Brankovic'in yine kör olan en büyük oğlu Gregor'u destekliyordu. Gregor Nisan'da güçlü bir Türk ordusuyla Alacahisar'a saldırdı. Bu ordunun başında, kardeşinin intikamını almak isteyen Mahmud Paşa vardı.

Bu sırada Mehmed, Yunanistan'daki Palaiologoslar'ın sonuncusuna sefer düzenleme hazırlıkları yapıyordu. Bazı tarihçilere göre, Mehmed'in Yunan seferinin

makalesi "Arnavutluk", *EP*¹, özellikle de 653-656. Bkz. a.y. Avrupalı ve Doğulu kaynakların bibliyografyası.

* Ayrıcalıklı bir aristokrat sınıfı - ÇN.

5. BALKANLAR

başına sadrazamını ve en gözde kumandanını getirmemesinin nedeni, Mahmud Paşa'nın yarı-Rum olmasından dolayı, ona Yunanlılarla savaşma konusunda güvenmemesidir. Ama bu durumda Sırp seferi için de aynı şeyin geçerli olması gerekirdi, çünkü Mahmud'un annesi Sırp'tı ve İstanbul'da ölmüş olmalıdır. Bu yüzden, Mahmud'un Sırp seferini yönetmeyi isteyerek seçtiğinden şüphe duymamak gerek.

10 Mayıs 1458'de, Resava nehrinin üstündeki, aynı ismi taşıyan müstahkem manastır Türkler'in eline geçti. Türkler kısa süre sonra Tuna boğazındaki Visevac kalesini de aldı. Yakındaki Belgrad'da panik başladı. Tuna'daki Güvercinlik şiddetli bir çarpışmadan sonra teslim oldu (Ağustos 1458). Artık despotluğun elinde başkent Semendire'den başka pek bir yer kalmamıştı.

Sadrazam, Niş'te ordugâh kurmuştu. Ragusalı elçiler burada onu defalarca ziyarette geldi. Merhum Sultan Murad'm dul eşi Mara ile kör Gregor'un tavsiyesiyle sultana gönderilmişler, sultan da onları Mahmud Paşa'ya göndermişti. Dubrovnik'in 1457 sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşma yapmaya çalışması, Mehmed'in büyük baskısı sonucunda olmuştu. 1439'da, Murad'm Sırbistan'ı ilhak etmesinden kısa süre sonra, Dubrovnik'e sultana elçiler göndermesi teklif edilmişti. Ama haraç ödemeyi reddettiği zaman, elçiler tutuklanmış ve yıllık bin dukalık haracın kabul edildiği bir anlaşma imzalanana kadar (1442) serbest bırakılmamıştı. 1457'nin sonlarına doğru, Mehmed, Dubrovnik Senatosu'na gönderdiği bir mesajda, senatonun Osmanlı İmparatorluğu'na hemen bir elçi heyeti göndermemesi ve yıllık 1500 duka haraç ödemeyi kabul etmemesi halinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Ragusalı tacirlerin tutuklanacağı ve bu cumhuriyetin işgal edileceği tehdidinde bulunuyordu. Bununla da yetinmiyor, borçların da ödenmesini istiyordu. Mahmud Paşa ile konuşan Ragusalılar, ona haraç vererek borçları ödemekten kurtuldular. Ama yıllık 1500 dukalık haraçtan kurtulamadılar. Bu meblağın yanı sıra, vezirlere ve devletin önde gelenlerine pahalı armağanlar (*peşkeş*) vermele-ri de gerekiyordu. Sonunda imzalanan anlaşmayla, Murad'm 1442'de bu cumhuriyete verdiği haklar ve tanıdığı ticaret serbestliği yenilendi. Ama Ragusalılar'a verilmiş olan, Türk topraklarında yaşanan anlaşmazlıklarda kendi mahkemelerine başvurma hakkı yenilenmedi. Böylece Dubrovnik'in altın çağıının ve *sette bandiere* (yedi bayrak) diplomasisinin sonu gelmiş oldu. Oysa ustaca kullanılan bu diplomasi sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu ile iyi geçinmeyi başarabilmişti. Ama Mehmed 1500 altın dukalık haracı aldığını ve bu cumhuriyete karşı iyi niyetler beslediğini ancak 23 Ekim 1458'de, Üsküp'teki (Bizanslıların Skopos'u, Skopoi'si; Kırkkilise'nin [günümüzdeki Kırklareli] doğusunda, Istranca Dağları'ndadır) ordugâhından Dubrovnik senatosuna gönderdiği bir mektupla bildirdi.²

Mahmud Paşa'nın ne zaman doğuya döndüğü ve neden Semendire'yi alma-

2 Dubrovnik'in Osmanlılar'la ilişkileri hakkında bkz. yukarıda, 1. bölüm, dipnot 12; özellikle de ilk anlaşmalar için bkz. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship*, 26 ve 49. *Le sette bandi'* ere teriminin kullanılmasının nedeni, Dubrovnik'in yedi gücün (İspanya, Papalık, Napoli, Venedik, Macaristan, Osmanlılar ve Berberiler) himayesi altında başarıyla sürdürdüğü-diplomatik politikadır. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Carter, *Dubrovnik*, 333. Mehmed'in mektubu için bkz. Truhelka, "Turkso-slovenski spomenici," GZMBH 23 (1911), 15. Yine karşılaştırmalı bir okuma için bkz. *IED I*'deki özet çeviri (1955; 46-47, II. belge). İnalçık, Üsküp özdeşleştirmesini sorgular ve sözkonusu yerin Trakya'daki Skopos değil, Yukarı Makedonya'daki

dığı ya da alamadığı belirsizdir. Osmanlılar Sava'yı geçip Srem'i (Sirem, Syrmia) yağmalayınca ve Mitrovica'nın aşağısını yakıp yıkınca, Kral Matthias, kardinal-elçi Juan de Carvajal'la birlikte hemen oraya gidip Türk ordusunu yendi (muhtemelen Ekim 1458'in başlarında). Matthias birkaç gün sonra Semendire'ye girip amcası Mihaly Szilágyi'yi işbirlikçilik suçlamasıyla tutukladı (15 Ekim 1458). Ocak 1459'da, Segedin'de yapılan toplantıda, Sırp Despotluğu'nun, müteveffa despot Lazar'm kızının müstakbel kocası Bosna Prensi Stjepan'a verilmesine karar verildi. Kral Matthias hükümdarlığı tanıdı ve Bosna'nın Türkler'le yaptığı ittifak iptal edildi. Macar kralı, Bosna'yı savunmayı üstlendi. Ama bütün bu anlaşmalara karşın, Sırbistan'ın sonu yakındık

Mahmud Paşa Sırbistan'daki sorunları çözmeye çalışır ve net sonuçlar alamazken efendisi, Yunanistan'ı tamamen ele geçirmeye hazırlanmaktaydı. Konstantiniye'nin düşüşünden beri iki despot, Misistire'deki Demetrios ile Balyâbadra'daki Thomas, birbirleriyle sürekli tartışmış ve konumlarını ancak sultanın himayesi sayesinde koruyabilmişlerdi. Durmadan çıkan kargaşaları (Mora'daki isyankâr Arnavutlar'm bunlarda payı büyüktü) burada ele almamıza gerek yok. Dukas'm söylediğine göre, iki despotun haraçlarını yıllarca aksatmasından sonra, 1457'de Mehmed onlara şu mesajı gönderdi:

Beni hor gördüğünüz ve imzalanmış anlaşmalara aldırmadığınız ortadayken, yıllık on bin altın haraç ödemeye nasıl söz verebiliyorsunuz? Şimdi size iki seçenek veriyorum. Hangisini isterseniz seçin: Gereken haracı ödersiniz, ki o zaman aramızda banş olur ya da hemen çekip gider ve ülkenizi bana bırakırsınız!

Ama bu mesajdan sonra bile ödeme yapılmadı. Mehmed, iki kardeşe aralarındaki sorunları halletmeleri için zaman tanıdıktan sonra, tahmin edileceği gibi bu sürenin sonunda da bir değişiklik olmayınca, duruma bizzat müdahale etmeye karar verdi. Batı'da âdet olduğu gibi, aile planlarıyla ya da veliahtlarla ilgilenmek yerine, fetih yapmayı tercih etti. Zaten ne zaman Batı âdetlerine uygun davranır gibi görünse, bunun nedeni ya zaman kazanmak ya yanlış umutlar uyandırmak ya da asıl niyetlerini gizlemektir. Giâcomo de' Languschi'nin söylediği gibi "Dünyada tek bir imparatorluk, tek bir din ve tek bir hükümdar olmalı" inancından, tahatta ikinci kez geçişinden sonra asla sapmamıştı.

Böylece Mehmed, Nisan 1458'de, Rumeli ve Anadolu'dan toplanmış bir ordunun başında Edirne'den yola çıktı. Kısa süre önce Bosna kralının gönderdiği bir elçi kendisini ziyaret edip, ona dokuz bin altınlık yıllık ödemeyi teslim etmişti. O büyük ordu, Trakya ve Makedonya'dan geçip Selanik'e gitti. Sultan orada birkaç gün kalıp despotun tam yetkili elçilerini beklemeye karar verdi. Elçiler gelmeyince, ordu ilerlemeyi sürdürdü. Yunanistan'ı boydan boya kat etti. Türkler hiçbir

Skoplje olduğunu öne sürer ("Mehmed the Conqueror [1432-1481] and His Time," *Speculum*, 35 [1960], 420).

3 İnalıcık, Osmanlılar'm Sırp seferlerini ele alır ve Güvercinlik kalesinin teslim olma koşullarının kısmi bir çevirisini verir: "Mejmed the Conqueror," 415-421.

yerde ciddi direnişle karşılaşmadı, çünkü Yunanlılar'ın milliyetçilik ruhu ölmüş-tü ve en önemlisi, ortak bir liderleri yoktu. Sultanın Germehisar surlarına (uzun süre önce onarılmıştı) ulaşmasından kısa süre önce, Palaiologoslar'm gönderdiği bir elçi heyeti geldi. 4500 altınlık haraç getirmişlerdi. Karşılığında bir barış ve sadakat anlaşması imzalamayı umuyorlardı. Ama artık çok geçti. Sultan parayı aldıktan sonra, horgörüyle konuşarak, görüşmeleri Mora'ya gittikten sonra bizzat yöneteceğini söyledi. Ordu 15 Mayıs'ta direnişle karşılaşmadan Mora'ya girdi ve Gurdüs civarında ordugâh kurdu. Şehrin güçlü sur ve kaleleri yüzünden, hemen saldırmak mantıksız görünüyordu. Mehmed, yiyecek kıtlığı çeken Gurdüslüler'i aç bırakmak umuduyla Anadolu askerlerinin bir kısmına şehri kuşattırdıktan sonra, yarımada'nın içlerine doğru ilerlemeyi sürdürdü.

Eski Phlius (Polyphengon) bölgesindeki bir dağ şehri olan ve yerel Arnavutlar tarafından savunulan Tarsos, kısa bir direnişten sonra düştü ve Türkler'e 300 genç adam verip bir Osmanlı idarecinin başa geçmesini kabul etmekle, sultanın merhametini kazandı. Daha yüksekte bulunan Phlius ise çok iyi korunuyordu. Türkler şehrin tek su kaynağını surların dışından kesti. Garnizondaki Yunanlılar ve Arnavutlar, çaresizlikten yük hayvanlarını kesip kanlarını unla karıştırarak ekmek pişirmeye çalıştılar. Ama sonunda barış istemek zorunda kaldılar. Görüşmeler sürerken, yeniçeriler surlarda savunmasız bir bölüm keşfetti. Buradan şehre girerek, şehirdeki neredeyse herkesi acımadan öldürüp, şehri yağmaladılar. Sonra Akribe (Akrivi) şehri alındı ve Rupela (Rouvali) kuşatıldı. Pek çok Yunanlı ve Arnavut, aileleriyle birlikte buraya sığınmıştı. Şehir iki gün boyunca kahramanca savunuldu. Sonunda sultan geri çekilme emri verdi. Ama sultanın sonradan intikam alacağından korkan şehirliler,, kaderlerine razı olup teslim oldular. Şehre dokunulmadı ama şehirdeki herkes, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere, kalabalık muhafızlar eşliğinde, uzaktaki İstanbul'a götürüldü. Sultan yalnızca yirmi Arnavut'u öldürttü. Bu Arnavutlar'ın Tarsos'tan serbestçe gitmesine izin verilmişti ama verdikleri sözü tutmayıp Rupela'da tekrar silaha sarılmışlardı. Sultan, organlarının demir güllerle ezilmesini emretti.^

Güneye doğru ilerlemeyi sürdüren Türkler, Pazeniki (şimdiki Vlacherna) dağ kalesini aldı. Ama kaleyi savunan Arnavutlar, arka tarafta güvenli bir geçide sahipti. 1454'teki Arnavut ayaklanmasını yönetmiş olan Manuel Kantakuzenos'a bile teslim olmamışlardı. Mehmed yarımada'ya girer girmez, bu kurnaz Yunanlı, ordugâhına gelip ona aracı olmayı teklif etmişti. Ama onu iki yüzlü bir alçak olarak gören Mehmed, ordugâhından kovmuştu. Kantakuzenos kısa süre sonra Macaristan'a kaçıp orada öldü. Sultan kuşatmadan vazgeçip, iç bölgelere doğru ilerledi. Despot Thomas, Mantinea'ya, kardeşi Demetrios ise Monemvasia'ya (Menekşe, Menevşe) kaçmıştı. Sultanın ordusu Tegea civarında ordugâh kurduktan sonra, günümüzdeki Tripolis'e yakın olan üç surlu Muchli şehrini kuşatmaya girişti. Şehri savunanların başında Demetrios Asanes vardı. Ama başa-

4 Babinger'in Mora seferine ilişkin olarak söz ettiği yerlerden çoğunu belirlemek zor olmasa da, birkaçı hakkındaki belirsizlik sürmektedir. Bkz. Kenneth Setton, *Renaissance News* 12 (1959). Setton, Akribe'nin Karitaina civarındaki Akova olduğunu söyler (s. 198). Ayrıca bkz. W. McLeod, "Castles of the Morea in 1467," *BZ* 65 (1972), 353-363.

rılı olamadı. Çünkü Türkler bir kez daha şehrin su kaynaklarını keserek, şehri teslim olmak zorunda bırakmıştı. Belki de yiyecek bulmanın güçlüğü ve giderek engbelileşen dağlık bölge yüzünden, II. Mehmed, Temmuz 1458'de bütün ordusuyla kuzeye yönelip, yarımadanın merkezi olan Gurdüs'e saldırmaya karar verdi.

Kalenin kumandanı Mateos Asanes'ti. Asanes, Venedik'in yardımıyla bir miktar yiyecek ve destek kuvvet temin etmeyi başarmıştı. Bunların çoğu Kench-reai limanından gelmişti. Sultan, dev topun kalenin karşısına yerleştirilmesini emretti. Yüzlerce kiloluk gülleleri, eski Gurdüs'ün harabelerinden alman mermerden yapıldı. Mehmed şehre saldırma emrini vermeden önce, yine islam geleneğine uyararak, şehirdekilere teslim olmalarını teklif etti. Ama bu teklifi yaparken ne bu kez ne de başka bir zaman karşısındakileri Müslümanlık'a geçmeye zorlamamıştı. Asanes'e haber gönderip, eğer Gurdüs'ü teslim ederse hem onun hem de Gurdüslüler'in Osmanlı İmparatorluğu'nda istedikleri yere yerleşebileceklerini, ama eğer reddederlerse, hem onun hem de adamlarının sonunun geleceğini bildirdi. Surların sağlamlığına ve garnizonunun cesaretine güvenen Asanes, bu teklifi mağrurca reddetti. Türk sultanın gücünü çok iyi bildiğini ama onun bile üç surlu Gurdüs şehrini ele geçiremeyeceğini ve kendisinin, yani Asanes'in şehri savaşmadan teslim etmektense ölmeyi yeğleyeceğini söyledi.

Bunun üzerine Mehmed büyük toplarını devreye soktu. En dış sur (surların en zayıfıydı) birkaç gün içinde yerle bir oldu. Asanes bir karşı saldırıdan sonra ikinci surun ardına çekildi. Ancak bu surun da pek çok kısmı mermer güllerle yıkıldı. Şehirde yiyecek kıtlığı başgöstermişti. Ama bu bile savunucuların teslim olmasına yetmezdi. Ancak şehrin bazı ileri gelenleri, sultana halkın durumunun giderek kötüleştiğini bildirerek, onu bombardımanı sürdürmeye teşvik ettiler. Mehmed teslim olmaları teklifini bir kez daha yineledi. Garnizonun büyük çoğunluğu teslim olma yanlısıydı. Bu yüzden Asanes ve Nikeforos Lukanes (Frantzes onları "Mora'nın yıkıcıları" olarak tanımlar) sultanın ordugâhına gitti. Mehmed'in koşulları ağırdı elbette. Geçtiği toprakları ve ayrıca Balyabadra'yı, Gurdüs'ü, Aiyon'u, Kalavrita'yı ve civarını -kısacası despot Konstantinos'un Bizans tahtına çıkmadan önce yönettiği hemen her yeri- istiyordu. Despotlara bıraktığı küçük bölge karşılığında, yılda üç bin altın haraç istiyordu. Asanes hemen Tripolis'e gidip, o sırada orada bulunan iki despota Mehmed'in şartlarını ilettiler. Topraklarının en azından bir kısmını kurtarmaktan memnun olan despotlar, şartları kabul etti. Hemen barış anlaşması imzalandı ve iki taraf da bu anlaşmaya uymaya yemin etti. Yunanlılar şehirleri ve bölgeleri "sebze bahçeleri" gibi (Frantzes'in deyiimiyle) teslim ettiler. Türkler'in aldığı bütün diğer kale ve şehirler gibi, Gurdüs'e de yeniçerilerden oluşma bir garnizon bırakıldı. Babası 1456'nın ortalarında ölmüş ve Uzunköprü'nün (Trakya) yakınındaki Kırkkavak'a gömülmüş olan Turahanoğlu Ömer Bey, Mora'da sultanın valisi olarak kalırken, Mehmed (Kritovulos'un yazdığına göre) 250 Yunan yerleşim merkezini ele geçirdikten sonra ordusuyla hemen kuzeye yöneldi. Yolda, Ömer Bey'in davetiyle Atina'ya uğradı. Atina da alınmıştı.^

5 Mehmed'in 1458'deki Mora seferine ilişkin, Batılı kaynaklara dayalı daha eski bir anlatı için bkz. William Miller, *The Latins in the Levant* (New York, 1908), 13. bölüm, özellikle 426-435.

1204'ten beri bağımsız bir Latin düklüğü olan ve 1385'ten beri Floransa'daki Acciajuoliler'in elinde bulunan Atina, Dük II. Franco tarafından yönetiliyordu. Ömer Bey 1456'da şehrin aşağı kısmını ele geçirince, şehir sakinleri ve dukleri Akropol'e kaçmıştı. Burada düklük sarayı vardı. Neredeyse iki yıl boyunca yiğitçe direndikten sonra, Haziran 1458'de teslim olmuşlardı. Düke bir yol izni belgesi bağışlanmış ve Boeotya'yı, Teb de dahil olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun kulu olarak yönetmesine izin verilmişti. Sultan şimdi, Ağustos 1458'de şehre giriyor ve böylece neredeyse 330 yıl sürecek Türk işgalini başlatmış oluyordu.⁶

Savunucusu Kritovulos'un yazdığına göre Mehmed "filozoflar şehrini" ([medinetü'l-hükema] Osmanlılar Atina'yı böyle adlandırıyordu) ve manzarasını çok seviyordu. "Bilge bir adam, Yunanlılar'ı seven biri ve büyük bir kral olarak", şehrin klasik antik döneminin kalıntılarını, özellikle de Akropol'ü takdir ediyordu. Khalkokondilas da, Mehmed'in Piraeus limanını, Atina şehrini ve Akropol'ü gördükten sonra, geçmişten kalma bütün bu harikalar karşısında büyülenip, Ömer Bey'e yaptığı fetih için borçlu olduğunu haykırdığını anlatır. Şehir o sıralarda, ticaretinin ve diğer kaynaklarının Osmanlı seferleri ve özellikle de Ömer Bey'in tahribatları yüzünden epey azalmış olması nedeniyle, Mihael Choniates'in on ikinci yüzyılın sonunda yaptığı tasvire benzer bir biçimde sefil bir hale düşmüş olsa gerek. II. Pius, Atina'nın artık yalnızca küçük bir kaleye benzediğini ve bütün Yunanistan'a yayılmış ününü yalnızca Akropol'e ve buradaki görkemli Pallas Athena tapınağına borçlu oluşunu söylerken belki biraz abartmıştır ama görgü tanıklarının söylediklerinden yola çıktığı kesindir. Şehrin 1458'deki nüfusunun 50 bin kişi olduğu iddia edilmişse de, bu pek mümkün görünmemektedir.

Mehmed, Atinalılar'a merhametli davrandı. Kendisinden istedikleri şeyleri verdi. Ömer Bey'in onlara tanıdığı özgürlükleri onayladı. Onları cizye vergisine bağladı ama pek çok aileye kendilerini vergilerden ve zorunlu hizmetlerden muaf tutan belgeler verildi. Şehir sakinlerinin çoğu, para ödeyerek erkek çocuklarını yeniçerilere vermekten kurtulabiliyordu. Hymettus Dağı'ndaki Kyriani manastırının başkeşişi de (şehrin anahtarlarını teslim etmişti) vergiden muaf tutuldu. Bir bağlılık göstergesi olarak, yılda bir altın ödemesi yeterli görüldü. Halkın, Türk valinin denetiminde bir *gerousia*, yani yaşlılar konseyi (*vecchiades*) seçmesine izin verildi. Atinalılar, daha önce denetimi elinde tutan Latin kilisesi ile papazlarının gücünü yitirmesinden son derece memnundu. Ortodoks din adamları Fatih'e yaltaklanarak, kiliselerinin uğradığı zarar karşılığında himaye ve ayrıcalıklar almayı başardılar. Ne de olsa ona şehrin anahtarlarını bir Yunan başkeşişi vermişti. Atinalılar'ı kendi tarafına çekmek isteyen Mehmed, onlara mutlak din serbestliği tanıdı ama Katolik kilisesine zarar vermeden. Akropol hem Yunanlılar'a hem de Latinler'e yasaklandı. Oradaki kiliseler kapatıldı. Sultan Atina'da dört gün geçirdi. Ömer Bey Propylaea'daki boşaltılmış Acciajuoli kalesinde kalırken, efendisi Akademi'nin yanındaki zeytinlikte ya da Ilissus kıyısında ordugâh kurmayı yeğlemişti anlaşılan.⁷

⁶ Atina kalesi kuşatmasının süresine ilişkin farklı bir görüş için bkz. Setton, 198-199.

⁷ Mehmed'in devşirmelikten muaf tutulma konusunda Atinalılar'a tanıdığı bütün ayrıcalıklar,

Sonra Boeotya'ya giderek, eski Plataiai'yi ve İstifa'yı ziyaret etti. Orada kendisini Franco ağırladı. Mehmed civardaki Eğriboz'u görmek istiyordu. Lombard baronlarının neredeyse 300 yıldır yönettiği, sahipliği için çok çekişilen bu ada, Mehmed'in Nisan 1454'te yaptığı barış anlaşmasından sonra Venedik'in eline geçmişti. Venedikliler bu adayı, özellikle de Konstantiniyye'nin düşüşünden sonra, "Yunan Denizi'ndeki mücevherleri" olarak görüyordu. Burası onların en önemli ticari kolonisiydi. Sultan ziyarette bulunacağını balyoz Paolo Barbarigo'ya haber verdi. Eğriboz sakinleri önce dehşete kapıldı. Ama Mehmed 2 Eylül'de Euripos köprüsünü bin atıyla geçince, onu hurma dallarıyla karşılamaya geldiler. Mehmed ada sakinleriyle dostça konuştuktan sonra, atıyla şehri gezdi. Gelecekteki askeri planlarını göz önüne alarak, şehri civardaki bir tepe yamacından incelemişti şüphesiz. Bu şehre fatihi olarak girmesine daha on iki yıl vardı.

- Mehmed bu kısa geziden sonra İstifa'ya geri döndü. Sonra kuzeye doğru ilerledi. Uzun bir esir kafesi de aynı yoldan gitmekteydi. Aralarındaki zanaatkarlar İstanbul'a, geri kalanlarıysa İstanbul civarına yerleştirilecekti. Sultan yolculuğu sırasında despot Demetrios'a haber göndererek, güzelliğiyle ün salmış on altı yaşındaki kızı Helena'yı göndermesini, onu haremine katacağını söyledi. Dubrovnik'ten yazılmış bu mektuptan anlaşıldığı üzere, Mehmed 23 Ekim 1458'de Istranca Dağları'ndaki Üsküp'teydi. Bu mevsimde Balkan Dağları'nın taze havasını solumayı severdi. Burada, dönüşünden hemen sonra, Trabzon imparatoru IV. İoannes'in en küçük kardeşi David Komnenos'la görüştü. Komnenos bu şehrin 1456'da Hızır Paşa tarafından kısa süreliğine kuşatılmasının sonucunda bağlanan yıllık haracı getirmişti. Bu konuyu aşağıda ele alacağız.

1459 baharına gelindiğinde, Mora'nın iki despotunun birbirlerine karşı gözü dönmüşçe sürdürdüğü yıkıcı savaş, bölgelerindeki bütün düzeni ortadan kaldırmıştı. Enerjik ama güvenilmez biri olan Thomas, sultanla yaptığı anlaşmanın koşullarını içine sindiremiyordu bir türlü. Yeminini körlükten mi, yoksa aşırı gururdan mı bozduğunu bilmiyoruz. Onu baştan çıkaran kişi, hırslı başyargıç Nikeforos Lukanes idi. Lukanes onun güç hırsını öyle besledi ki, Thomas yalnızca Osmanlılar'ı Mora'dan kovmaya değil, aynı zamanda miskin ve korkak kardeşinin topraklarını da almaya karar verdi. Thomas ve danışmanı, Şubat 1459'da Türkler'in elindeki şehirlere saldırdı. Lukanes, Gürdüs'ü sürpriz bir saldırıyla ele geçirecekti. Thomas ise Balyabadra'ya saldırıyı seçmişti. Her iki saldırı da başarısız oldu. Ama Lukanes, Gürdüs'lüler'in hoşgörüsünü kazandığını iddia etti. Yalnızca az bir kuvvetle korunan Kalavitra ele geçirilebildi. İki asi daha sonra bütün halkı, hem Amavutlar'ı hem de Yunanlılar! ayaklanmaya çağırdı. Ancak Thomas şimdilik yalnızca Osmanlılarla değil, Demetrios'la da savaşıyordu. Demetrios, bacanağı Mateos Asanes'i Mehmed'e göndererek yardım istemişti. İki kardeşin korkunç savaşı bütün yarımadayı etkiledi. Thomas, Demetrios'a ait olan bazı yerleri, örneğin Karitaina, Bordonia, Kastritsa, Kalamata (Kalamai), Zarnata ve Leuktron kalelerini ve Maina'nın (Mani) neredeyse tamamını, kısmen hileyle, kısmen de asker gücüyle aldı. Demetrios sonunda cesaretini toplayıp karşı koyma-

ertesi yüzyılın ortalarında geri alınmıştır. (Bkz. *El*^{II}, 211). Şehirdeki İtalyan egemenliğinin sona erişşi Miller tarafından anlatılmıştır, 435-443.)

ya başladı. Komutanları Manuel Bochalıs ve Georgios Palaiologos, kardeşinin başkenti Leondarion'u ve diğer birkaç şehrini ele geçirdi. Ama Thomas hemen ordusuyla gelince ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada Moralılar'm korkulu rüyası olan Arnavutlar ülkeyi boydan boya yağmalıyor, çıkarlarına göre taraf değiştiriyor ve yarımadanın güney kısmında Yunan halkına karşı en korkunç suçları işliyordu. Kuzeyde ise Balyabadra, Gürdüs ve Muchli'deki Osmanlı garnizonları civarı yakıp yıkıyor, karşılarına çıkan herkesi ya öldürüyor ya da esir ediyordu.

Kritovulos'un yazdığına göre sultan kışın büyük bölümünü Edirne'deki ada sarayında geçirdi. O sıralar bu sarayı hâlâ İstanbul'dakinden daha çok sevdiği anlaşıyor. Her halde, haremının bir kısmını eski başkentte bırakmıştı. O yıllarda nerede kalmayı yeğlediği konusunda kesin bir bilğimiz yok. Örneğin sultanın 7 Mart 1459'da Ragusalılar'la imzaladığı, onlara yıllık 1500 altın haraç karşılığında hem sultanın hem de kullarının bölgelerinde serbestçe ticaret yapma hakkı tanıyan anlaşmanın (Slavca değil Rumca yazıldığı söylenir) Edirne'de mi, yoksa İstanbul'da mı imzalandığını bilmiyoruz. Mehmed birkaç hafta sonra üvey annesi Mara'ya, Selanik'teki onun eline geçmiş olan Ayasofya Manastırı'na ilişkin bir belge gönderdi (mektubunda 'müennes' olarak "emire", "Hristiyan soylu kadınlarının efendisi" ve "anne" sözcüklerini kullanmıştır). Bir ordugâhta yazılmış olan bu belgeden, sultanın o sırada batıya doğru yola çıkmış olduğunu anlıyoruz.⁸

Mart ortalarına gelindiğinde, sultanın düşmanca niyetleri Buda sarayında bilinmekteydi. Mayıs'ın sonuna doğru Ferrara'nın sarayına gelen Milanolu bir sefir, Macarlar'dan öğrendiğine göre sultanın 9 Nisan'da Sofya'ya gittiğini söyledi. Mehmed'in Sırbistan'ı ve belki Macaristan'ı da işgal etmeyi planladığından kimsenin şüphesi yoktu. Genel bir alarm durumu başladı. "Hristiyan dünyası en büyük tehditle karşı karşıya" diye yazdı Pietro Tommasi Buda'dan, Venedik Doçu Pasquale Malipiero'ya. Despotlukta hüküm süren kargaşa, sultanın bizzat müdahale etmesi olasılığını artırıyordu. Matthias Corvinus'un Bosna ile Sırbistan'ı Stjepan Tomasevic'in idaresinde (Tomasevic 21 Mart 1459'da, Bobovac'ta Türkler tarafından hapsedilmekten kılpayı kurtulmasından kısa süre sonra, Paskalya'dan önceki haftada, 21 Mart 1459'da Sırp tahtına oturmuştu) birleştirme çabasının olumlu bir sonuç vermesi pek muhtemel görünmüyordu. Tomasevic 1 Nisan'da, Paskalya'dan sonraki ilk Pazar günü, Lazar'ın kızı Jelena Brankovic ile evlendi. Türkler Bosna prensinin tahta geçmesine haklarının ihlali olarak bakıyordu, çünkü Sırp Despotluğu onlara bağlı bir ülkeydi. 8 Nisan'da, Stjepan'ın tahta geçmesinden birkaç gün sonra, kör ve çaresiz despot Stjepan Brankovic kendi maiyeti tarafından tahttan indirilip ülkeden kovuldu. Kuzeye kaçarak önce Buda'ya, sonra Hırvatistan'a gidip, en sonunda da hayatını kaybetmekten korkarak, Dubrovnik üzerinden Arnavutluk'a gitti. Bosna kralı Stjepan Tomas,

⁸ Bu belge için bkz. Babinger, "Ein Freibrief Mehmeds II., des Eroberers, für das Kloster Hagia Sophia zu Saloniki, Eigentum der Sultanin Mara (1459)," BZ 44 (1951), 11-20; yeni baskım A&A I, 97-166.

Türk ordularını oyalamak için, Saraybosna'nın güneyindeki Hodiced kalesini (uzun süredir Türkler'in elindeydi) kuşatmayı denedi ama ele geçiremedi. Sonunda Macarlar'dan yardım istemek zorunda kaldı.

Bu arada Mehmed ordusuyla birlikte hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerleyerek, Semendire'ye yaklaşıyordu. Kimse şehri korumayı ciddi olarak düşünmüyordu. Osmanlı ordusu uzakta belirince, şehrin ileri gelenleri kapıları açıp sultana şehrin anahtarlarını vermek ve himayesine girmek için yalvarmak üzere dışarı çıktı. O ünlü Sırp şehri 20 Haziran 1459'da, hiç direnmeden sultana teslim oldu.

Semendire'nin düşüşü Batı'da Konstantiniyye'nin fethi kadar sarsıcı bir etki yarattı. Yaşlı III. Calixtus'un 6 Ağustos 1458'de ölmesinden sonra St. Peter tahtına II. Pius adıyla oturan Enea Silvio Piccolomini, Semendire'yi "Rascia'nın (Rascia ya da Rashka, Sırbistan'ın eski adı) kapısı" olarak tanımlamakta haklıydı. Hem o hem de Kral Matthias, bu şehrin utanç verici bir biçimde teslim olmasını Bosnalılar'm, kralın, kardeşinin ve oğlunun ihanetine bağladılar. Ceza olarak, Sırp Despotluğu'nun Macar topraklarındaki bütün mallarına el kondu. Yalnızca Lazar'ın dulü Helena Brankovic'in, önceden yapılmış bir anlaşma uyarınca ülkeden servetiyle birlikte ayrılmasına izin verildi. Stjepan Tomas kısa süre önce kaçmıştı. Helena ile kızı önce Macaristan üstünden Bosna'ya, sonra da İtalya'ya gittiler ve orada çeşitli yerlerde yaşadılar. Helena 7 Kasım 1473'te, Levkas (Santa Mavra, Ayamavra) adasında bir rahibe olarak öldü.

Semendire'nin sultana yardım etmiş olan ileri gelenleri, para ve toprakla cömertçe ödüllendirildi. Yalnızca Macar garnizonu ile itaatsizlik belirtileri gösteren vatandaşlar tutuklanıp götürüldü. Kuzey Sırbistan'daki küçük kaleler, Osmanlı sancaklarını görür görmez teslim oldu. 1459'un sonunda, bütün Sırbistan Osmanlılar'm eline geçmişti. Bir zamanların gururlu krallığı, işte böyle rezilce bir biçimde sona ermişti. Kör Gregor, keşiş Germanos'a dönüşerek ortadan kaybolmuştu. 16 Ekim 1459'da, muhtemelen kutsal Athos Dağı'ndaki Chindalar'da öldü. Herhalde oraya gömüldü. Yalnızca kızkardeşi hayatını huzur içinde sürdürebildi. Rahatsız edilmeden ve üvey oğlu Mehmed ile arasını hoş tutarak, Athos Dağı'nın yakınındaki Eziova'da, Sırp soylularının ve keşişlerinin arasında yaşadı. İstanbul'a pek gitmedi ama sultanla işi olan Hristiyanlar "Büyük Türk'ün üvey annesi" (*maregna del Gran Turco*) Mara'ya sık sık başvurdu. Osmanlı İmparatorluğu'na giden elçiler genellikle yolda tavsiye almak için o sofı *amirissa*'ya uğruyordu. Yaşadığı yerin harabeleri, yağmalanmış mezarı da dahil olmak üzere, hâlâ görülebilir. Nüfuzuyla pek çok dindaşına yardım etmişti. İstanbul'daki birden fazla patriğin atanmasında-ve azledilmesinde etkili oldu. 14 Eylül 1487 Cuma günü, yetmişindeyken -ya da pek çok yazara göre "seksen beşinden fazlayken"- öldü ve sadık taraftarları tarafından, Eziova'daki sarayının yakınma gömüldü.⁹

Sırp despotluğu çökerken Hristiyan nüfusunun çoğunu yitirdi. 200 bin

9 Mara'nın mezar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Babinger, "Witwensitz und Sterbeplatz der Sultanin Mara", *A&A* I, 340-343. Mara'nın hayatının son yıllarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler ve öldüğü yaş üzerine yorumlar için bkz. I. A. Papadrianos, "The Marriage-arrangement between Constantine XI Palaeologus and the Serbian Mara (1451)", *Balkan Studies* 6 (1965), 131-138.

Sırp'tn köle edilip ya Türk ordusuna gönderildiği ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bölgelerine yerleştirildiği söylenir. Yıkılan ülke, zamanla tekrar kalabalıklaşmaya başladı. Bunda kısmen Osmanlılar'm etkisi olmuştu. Osmanlılar'm getirdiği yeni kurumlar, geride kalan Slav halkın canlılığını ve bağımsızlığını kısa sürede yok etti.

Mehmed'in Semendire'nin düşüşünden sonra nereye gittiğini belirlemek kolay değil. Yaz sonuna doğru İstanbul'a dönmüş gibi görünüyor. Her halde, Mora'daki kargaşayla ilgilenme işini yerel koşulları iyi bilen kumandanlarına bıraktı. Demetrios'un elçileri ona despot Thomas'ın anlaşmayı ihlal ettiğini ve yarımada'daki isyanları haber vermişti şüphesiz. Bunları duyunca öfkeden köpürdüğü, Selanik Valisi Hamza Paşa'ya elindeki bütün askerlerle hemen Mora'ya gidip suçluları cezalandırmasını emrettiği söylenir. En çok da Mora Valisi Turahanoğlu Ömer Bey'e kızmıştı. Kargaşadan en çok onu sorumlu tutuyordu. Ancak, Khalkokondilas ve bazı kişilerin varsaydığı gibi, isyanı onun başlattığından şüphelenmiş olması pek mümkün görünmemektedir. Sultan muhtemelen onu zayıflıkla ve işlerin bu noktaya gelmesine izin vermekle suçlamıştı. Ömer Bey hem görevden alındı hem de Selanik'teki topraklarına el kondu. Yerine damadı Ahmed Bey, Mora valiliğine atandı. Hamza 1459 ortasında Ahmed Bey ile birlikte Mora'ya girdi.

Felaketin yaklaştığını gören Thomas, çaresiz papadan yardım istedi. Bir elçi heyetini, muhtemelen Kalavrita'da ele geçirmiş olduğu on altı Türk esirle birlikte ona gönderdi. Papa II. Pius, o sırada Mantua Kongresi'nde bir Haçlı seferi başlatmaya çalışıyordu. Kendisine "tipik Bizans palavracılığıyla", Türkler'i Mora'dan kovmak için bir bölük İtalyan askerinin yeterli olacağı söylendi. Bu konu kilise meclisinde tartışıldığında, papa bu kadar az sayıda askerinin Türkler'i kovmaya yeteceğinden şüphe duyduğunu ifade etti. Ama fanatik ve gerçekçilikten uzak Kardinal Bessarion, onu bu isteği kabul etmeye ikna etti. Askerlerin üçte birini Milano Düşesi Bianca-Maria Sforza verdi. Ama Papa'nın kaygılarında haklı olduğu ortaya çıktı. Sefer büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Gönderilen 300 piyade, Thomas'ın Balyabadra'yı tekrar kuşatmasına yardım etmek için Mora'ya zamanında yetişemedi. Osmanlı destek güçlerinin yolda olduğunu öğrenen Thomas, kuşatmayı yarıda keserek hemen başkenti Leondarion'a çekildi. Burada Türklerle meydan savaşı yaptı ve büyük bir yenilgiye uğradı. Tepelere beceriksizce dağıtılmış olan askerleri (papanın gönderdiği askerler de dahil olmak üzere), sipahilerin kumandanı Yunus Bey'in yönetimindeki Osmanlı süvarilerinin ilk saldırısında dağılarak, daha güneydeki dağlara kaçtılar. Öyle hızlı kaçmışlardı ki, peşlerine düşen Türk akıncıları çok azını yakalayıp öldürebildi..

Türkler zaferlerinden hemen kazanç sağlamadılar. Leondarion'u kuşatmış olan Hamza, Muchli'ye doğru yola çıktı. Ama zaten pek büyük olmayan ordusu, hastalıklar ve yiyecek azlığı yüzünden ağır kayıplar verdi. Sultandan destek kuvvetleri istemek zorunda kalınca, Demetrios'a küçük bir yardımcı kuvvet bırakarak hemen Selanik'e çekildi. Hamza'nın gidişini fırsat bilen Thomâs, Balyabadra'yı üçüncü kez, bu kez papanın gönderdiği askerlerle birlikte kuşatmayı denedi. Ama despot, kuşatma silahlarını kullanmayı bilmediğinden ve papanın gönderdiği askerler de son derece beceriksiz çıktığından, o güçlü surları aşmayı bu kez de başaramadı. Thomas'ın emriyle geri çekilme borusu çalınca, askerleri

dağıldı. İtalyanlar, tıpkı Arnavutlar gibi o yoksullaşmış yöreyi yağmaladıktan ve yakıp yıktıktan sonra, hiçbir iz bırakmadan ortadan kayboldu. Savaş meydanının gerçek efendileri Arnavutlar'dı. Yarımada'nın Türkler'in elinde olmayan kısımlarını yöneten güçlü liderleri Peter Bua'nın önderliğinde son derece başarılı olmuşlardı.

Thomas yarımada'nın güney ucunda, eski Lakonya'da ordusunun bir kısmını toplamayı başardı. Hâlâ kardeşine ait olan kıyı şehirlerine, özellikle de Kalamata'ya tam saldırı yaparken, birden fikir değiştirip sultanla barış yapmaya karar verdi. Yunanistan'ın bu ücra ve sorunlu köşesindeki kargaşayı sona erdirmek isteyen Mehmed, bu teklife sıcak baktı. Ama ağır koşullar öne sürdü. Despot Thomas'ın her yerdeki askerlerini geri çekmesini, aldığı bütün şehirleri geri vermesini, hemen üç bin altın ödeme yapmasını ve dahası, yirmi gün içine bizzat Gürdüs'e gidip sultanın tam yetkili elçisiyle barış imzalamasını talep etti. Thomas bütün bu şartları kabul etti. Hatta kardeşi Demetrios'la uzlaşmak istediğini bile belirtti. İki despot küçük Kastritsa şehrinin kilisesinde buluştu. Burada Misistire başpiskoposu her zamanki gibi gözalıcı giysiler içinde değil, pişmanlık belirtisi olarak çuval bezleri içinde ve küle bulanmış halde ayın yaptı. Bundan çok etkilenen iki kardeş birbirlerine sarılıp, artık sonsuza kadar barış içinde yaşamaya yemin ettiler. Ama bu "sonsuzluk" yalnızca birkaç hafta sürecekti.

Bu kez yeminini bozan Demetrios oldu. Mehmed'in dostluğuna ve yardımına çok güveniyordu anlaşılan. En azından olayları gerçeğe sadık kalarak anlatmaya çalışan Frantzes'in görüşü budur. Ertesi kış, iki kardeş arasında tekrar korkunç bir savaş başladı. Bu yüzden Thomas söz verdiği haracı ödeyemedi. Kalamata ile Demetrios'un Messina'daki diğer toprakları bir kez daha gerilla savaşıyla yağmalandı. Anadolu'daki Palaça'dan gelen Türk korsanlar Mani'yi yağmaladı, Manililer'in gemilerini hatırdılar ve çok sayıda tutsağı Anadolu'ya götürdüler. Mora'nın tamamı, hatta Venedik yerleşim merkezleri bile sefil oldu. Navplion (Naupila, Napoli di Romania, Anabolu) hazinesi öyle borçlandı ki, memurlarına maaş veremez ve şehri koruyamaz hale geldi. II. Mehmed'in Mora'daki kargaşaya uzun süre tepkisiz kalmayacağı belliydi, 1459-1460 kışında, Anadolu'da yapmayı planladığı seferi iptal ederek, toplayabildiği bütün askerleriyle birlikte hemen Mora'ya gitti.

Güneydoğu Avrupa'dan peş peşe gelen, Osmanlılar'ın kaygı verici ve durdurulamaz ilerleyişine ilişkin haberler, II. Pius'un taç giyme törenine (3 Eylül 1458) gölge düşürmüştü. Roma'ya yerleşen yeni papanın aklında tek bir düşünce vardı: Türkler'le savaşmak. 12 Ekim'de papalık divanındaki kardinallere, piskoposlara ve başpiskoposlara yaptığı bir konuşmada (dinleyiciler arasında yabancı ülkelelerin elçileri de vardı), Türkler'in şimdiye kadar Hristiyanlar'a verdiği zararları anlattı ve bu gözü dönmüş düşmana sonuna kadar direnmeye kararlı olduğunu bildirdi. Ayrıca bir genelge yayımlayarak, bütün Batılı prensleri, bir Haçlı seferi düzenlenmesi konusunu görüşmek üzere toplantıya çağırdı. "Sahte peygamber Muhammed'in" yandaşlarının ve "zehirli ejderin" kana susamış ordularının, Hristiyan dünyasına yönelttiği tehditten söz etti. Bunun, atalarının günahlarından dolayı Tanrı'nın verdiği bir ceza olduğunu, Tanrı'nın kendisini, dünyayı bu beladan kurtarsın diye papalık mertebesine yükseltmiş olduğunu söyledi. Önemsiz devlet-

leri, prensleri ve şehirleri bile, Mantua'da yapılacak olan toplantıya katılmaya ısrarla çağırırdı.¹⁰

İtalya'da huzur sağlanmadığı sürece Türkler'e karşı etkili bir direniş sergilemeyeceği açıktı. Bu yüzden papanın ilk kaygısı, İtalya'da huzuru tekrar sağlamaktı. Her şeyden önce, kendisinden önceki papadan devralmış olduğu Napoli'deki çekişmelere son vermeliydi. Pius Ocak 1459'da Mantua'ya doğru yola çıktı. Yola çıkmadan önce, Rodos adasındaki St. Jean şövalyelerini örnek alarak, yeni bir şövalye tarikatının temelini attı. Bu şövalyeler, Yunan sularındaki Hristiyanlar'ı Osmanlılar'm giderek artan deniz gücüne karşı savunacaktı. Ama adını Beytüllahimli Bakire Meryem'den alacak ve Limni Adası'nda karargâh kuracak olan bu tarikatın, gerçekten kurulup kurulmadığı belirsizdir.

Papa Pius ile maiyeti Mantua'ya 27 Mayıs 1459'da vardığında, peş peşe mesajlar göndererek ısrarla çağırılmış olduğu Hristiyan krallardan ve prenslerden hiçbirisi ondan önce gelmemişti. Elçi göndermeye bile gerek görmemişlerdi. Belirtilen tarihten önce gelmiş olan papaya karşı sergilenen bu saygısızlık, onun en büyük korkularını doğrular nitelikteydi. Toplantı 1 Haziran'da başladığında, herhangi bir kararın alınamayacağı ortadaydı. Orada bulunan kardinaller, Mantua'nın pis havasından şikâyetçiydi. Kurbağa vıraklamasmdan başka ses işitilmiyordu. Papa Türkler'i tek başına yenebileceğini mi sanıyordu? Roma'ya geri dönse daha iyi ederdi, çünkü elinden geleni yapmıştı. Türk tehlikesini, yaşadığı acı tecrübeler yüzünden çok iyi bilen Kardinal Bessarion, papaya sadık kalan neredeyse tek kişiydi. Her tarafa yeni mektuplar gönderildi. Uzun, çok uzun bir süre sonra birkaç elçi geldi. Avrupalı hükümdarların ilgisizliği, topraklarının Türk tehdidinden uzaklığıyla doğru orantılıydı. En kötü tavrı sergileyen ise İmparator III. Friedrich oldu. Oysa Ortaçağ âdetlerine göre, Hristiyanlık'm koruyucusu olması gerekirdi. Gerçek siyasi emellerini rezilce hilelerle gizleyip, Batı'yı İslam'ın saldırısından koruma görevinden kaçtı. Asıl niyeti, papanın Türkler'e karşı bir Haçlı seferi başlatma planının tam tersiydi. Onun asıl istediği, Macar kralını devirmektir. Oysa Avusturya'nın ve bütün Batı'nın bu son kalesini savunması gerekirdi. Matthias Corvinus'a düşman olan kodamanlarla işbirliği yaparak, Mantua Kongresi sırasında kendini Macar kralı ilan ettirdi.

II. Pius olayların bu şekilde gelişmesi karşısında dehşete kapılmıştı. Alman imparatoruna gerekeni yapması için bir kez daha yalvardı. Onu yakından tanıyordu. Kendisine imparatorluk kançılıryasında memurluk ve daha sonra danışmanlık yaparak beş yıl hizmet etmiş, hatta hayat öyküsünü yazmıştı. Ama bütün çabaları boşunaydı. III. Friedrich ile Matthias Corvinus arasındaki çekişme patlak verdi. İmparator sonunda Mantua'ya birkaç önemsiz elçi gönderdi ama gerçek bir imparatorluk elçi heyetini ancak ertesi gün göndereceğini bildirdi.

Diğer Alman prensleri de, hem sofu hem de laik olanlar, aynı şekilde ilgisizdi. Papanın Alpler'e gönderdiği mesajlar cevapsız kaldı. Sanki bir çölde tek başına haykırıyordu. Sonunda Mantua'ya giden birkaç elçi de, ne sofuluktan ne de Türk korkusundan yola çıkmıştı.

10 II. Pius'un papalığının ayrıntıları için bkz. Pastor, *The History of the Popes* III. Papanın ilk yıllarını da anlatan çağdaş bir biyografi için bkz. R. J. Mitchell, *The Laurels and the Tiara, Pope Pius II 1458-1464* (Londra, 1962).

Fransa'nın takındığı açıkça düşmanca tavır ise, neredeyse Almanya'nın kayıtsızlığından bile daha korkunçtu. Napoli'deki gelişmeler Kral VII. Charles'ı kaygılandırmıştı. Kral Alfonso'nun 27 Temmuz 1458'de ölmesinden sonra Papa Calixtus, son birkaç gününde Napoli'yi kilise topraklarına katmaya çalışmıştı. Ancak Alfonso'nun piç oğlu Ferdinand (Don Ferrante) hemen tahta çıkmış ve kısa süre sonra yeni papa II. Pius tarafından tanınmıştı. Anjou hanedanının Napoli tahtına geçmesi gerektiğini söyleyen Fransa kralı, bir Haçlı seferine katılma koşulu olarak Ferrante'nin tahttan indirilmesini ve papanın Anjou hanedanına iltimas geçmesini talep etmişti. Venedik ve Floransa da Napoli meselesini, Türkler'e karşı bir sefer düzenlemek konusundaki gönülsüzlüklerini -bunun başlıca nedeni ticari kaygılardı- gizlemek için bahane olarak kullandı. Floransa, defalarca yapılan ihtarlara kayıtsız kalarak, Mantua'ya yakın olmasına karşın elçi göndermedi.

Bu arada, Doğu'daki giderek yaklaşan tehlikenin şahitleri Mantua'ya geldi. Arnavutluk'tan, Dubrovnik'ten, Rodos'tan, Midilli'den ve hatta Kıbrıs'tan ulaklar geliyordu. Despot Thomas'ın gönderdiği elçi heyetinden söz etmiştik. Temmuz sonunda Macar elçiler geldi. Bosna'dan gelen elçiler, Semendire'nin düştüğünü haber verdi. "Artık" dedi papa acı acı, "Türkler'in Macaristan'ı fethetmelerine engel kalmadı." Asıl görüşmeler başlamadan önce, her zamanki gibi meretebe ve oturma sırası üstüne tartışmalar yaşandı. Papa sonunda kimsenin alınmayacağı bir düzenleme yaparak, bu tartışmalara ustaca son verdi. Ağustos ortasında, Burgonya Dükü'nün gönderdiği ihtisamlı bir elçi heyeti çıkageldi. Dük bizzat gelmese de, yeğeni Cleve Dükü Jean'ı 400 atıyla birlikte göndermişti. Haçlı seferine katılacaksa, o da bu işten siyasi kazanç sağlamak istiyordu. Onun meselesi Soest'te son günlerde yaşanan sorunlardı. Kongrede fazla kalmadı. Burgonya'nın Macaristan'a iki bin süvari ve dört bin piyade askeri göndereceğine cimrice söz verdikten sonra, Mantua'dan hemen ayrıldı.

Eylül sonunda, Milano Dükü Francesco Sforza bizzat geldi. Altın takılarıyla göz kamaştıran kalabalık Milanolu maiyeti görenlerde takdir ve güven uyanırdı. Kibirli Francesco Filelfo, efendisi adına konuşarak, "kana susamış kâfirlerle" savaşmak için elinden gelen her şeyi -İtalya'daki durumun elverdiği ölçüde tabii- yapacağına söz verdi. Böylece Napoli meselesi bir kez daha ortaya atılmış oldu. Gün geçtikçe, başka devletler ve şehirlerden de elçiler gelmeye başladı. Doğu Akdeniz ticareti nedeniyle Türkler'e karşı bir sefer düzenlenmesine kesinlikle karşı çıkan Venedik *Signoria*'sı bile, Eylül sonunda iki elçi gönderdi: Orsato Giustiniano ve ünlü hukuk bilgini ve diplomat Foscari. Bu elçilerin gönderilmesi, II. Pius'un sonunda umudunu yitirip planından vazgeçeceği beklentisiyle sürekli ertelenmişti. Venedik, Doğu Akdeniz'deki kârlı ticaretini riske atmak istemiyordu, özellikle de rakipleri ve sultanları Floransalılar'm sultanla arası çok iyiiken. Venedik'in kendi çıkarlarını gözetme politikasını titizlikle ve sebatla sürdüren Doç Pasquale Malipiero, Mehmed'le arasının iyi olmasından büyük gurur duyuyordu. Kurnaz bir devlet adamı ve iyi bir hatip olan Luigi Foscari, papaya yazdığı bir mektupta, Venedik'in bütün Avrupa ülkelerinin düzenleyeceği bir sefere katılmaya hazır olduğunu söylüyordu. Ama Hırısıyan güçlerin çoğunun takındığı olumsuz tavır karşısında, Pius bütün Hırısıyan ülkelerinin bu sefere katılacağından umudu kesmek zorunda kalmıştı. Venedik'in tavrının belki de en iyi

göstergesi, korktukları düşmanlarını kızdırmaktan çekindikleri için, papaya toplantının Mantua yerine Udine'de yapılmasını teklif etmeleridir. Büyük bir savaş başlatılacaksa, bunun ancak yeterli kaynaklar toplandığında ve hemen değil, bir süre sonra yapılması gerektiğini söylüyorlardı.

İlk oturum 26 Eylül 1459'da, Mantua katedralinde yapıldı. Papa iki saat süren konuşmasında, Osmanlılar'ın Hristiyanlar'a şimdiye kadar vermiş olduğu zararlardan söz etti:

Doğu'nun başkenti Konstantiniyye'nin Türkler'in eline geçmesine atalarımız değil, biz göz yumduk. Biz yurdumuzda miskin miskin otururken, o barbarlar Tuna ve Sava'ya doğru ilerliyor. Doğu imparatorluk şehrinde Konstantinos'un vârisini ve halkı katlettiler, Tanrı'nın tapmaklarını kirlettiler, Iustinianus'un soylu öğretisini Muhammed'in diniyle lekelediler. Tanrı'nın Anası'nın ve diğer azizlerin heykellerini kırdılar, adak masalarını devirdiler, din şehitlerinin kutsal emanetlerini domuzların arasına attılar, rahipleri öldürdüler, kadınları ve genç kızları (kendini Tanrı'ya adanmış olanları bile) kirlettiler, sultanın verdiği ziyafette şehrin soylularını öldürdüler, çarmlıha gerilmiş Kurtarıcımızın heykelini horgörüyle ve "İşte Hristiyanların Tanrısı bu!" diye haykırarak ordugâhlarına götürdüler ve ona tükürüp çamur attılar. Bütün bunlar gözlerimizin önünde olup bitti ama biz hâlâ derin bir uyukdayız. Hayır, birbirimizle savaşabiliyoruz ama iş Türkler'e gelince kılımlı bile kıpırdatmıyoruz. Canları ne isterse yapıyorlar. Hristiyanlar ufak kıskırtmalar yüzünden bile silaha sarılıp nice kanlı savaşlar yapmıştır. Oysa Tanrı'mıza küfreden, kiliselerimizi yıkan ve Hristiyanlık'ı yok etmeye çalışan Türkler'e kimse el kaldırmak istemiyor. Herkes sinmiş. Kimse işe yaramıyor. İyi işler yapan kimse kalmamış. Kimse. Belki artık olan oldu, şimdiden sonra barış içinde yaşarsınız diye düşünüyorsunuz. Sanki kanımıza susamış bir ülkeden, Yunanistan'ı ele geçirdikten sonra şimdi de Macaristan'a saldırmış olan Sultan Mehmed gibi bir düşmandan barış beklenebilirmiş gibi! Bu inançtan vazgeçin, çünkü Mehmed tamamen kazanmadıkça ya da kaybetmedikçe savaşmaktan asla vazgeçmeyecek. Kazandığı her zaferden sonra, bir yenisini arzulayacak. Batı'nın bütün prenslerini boyunduruğu altına almadıkça, Hristiyanlık'ı yok etmedikçe ve bütün dünyaya sahte peygamberinin kanununu zorla kabul ettirmedikçe asla durmayacak.

Papanın bu etkileyici iddialarından sonra, sözü Kardinaller Heyeti adına konuşan Bessarion aldı (Doğu Akdeniz'deki durum hakkında oradaki herkesten daha bilgiliydi). Hristiyanlık'm ve klasik dönemin kurallarına uygun, etkileyici bir konuşma yaparak, Hristiyan dünyasındaki bütün prenslere ve ülkelere, kâfirlerle savaşmaları çağrısı yaptı. Sonunda oybirliğiyle Türkler'le savaşma kararı alındı. Karadan ve denizden yapılacak olan Haçlı seferinin ayrıntıları ve organizasyonu, daha sonraki oturumlarda ele alınacaktı. Ama papa son olarak, üç yıllık masrafların karşılanması için rahiplerin gelirlerinin onda birini, laiklerin gelirlerinin on üçte birini ve Yahudiler'in ise gelirlerinin yirmide birini katkı payı olarak vermeleri önerisinde bulununca, buna en çok en zengin devletler olan Venedik ve Floransa karşı çıktı. Oradakilerden, papanın savaş giderlerinin paylaşılma-

sı önerisini imza atarak kabul etmeleri istenince, buna yalnızca Venedik karşı çıktı. Yerine getirilmesi olanaksız koşullar öne sürdü: Bütün donanmanın kumandası Venedik'te olmalı, bütün ganimetleri Venedik almalı, masrafları karşılanmalı, diğer katılımcılar Venedik gemilerine tayfa olarak en az sekiz bin asker vermeli ve Macar sınırında 20 bin piyade ile 50 bin süvariden oluşma bir ordu toplanmalıydı. II. Pius bu koşullara şiddetle karşı çıktı:

Müttefikleriniz ve size bağımlı ülkeler uğruna Pisalılar'a, Cenovalılar'a, imparatorlara ve krallara savaşlar açtınız. Şimdi ise, kâfirlere karşı İsa adına savaşmanız istendiğinde, para istiyorsunuz. Savaş çıkmasını diye bahaneler buluyorsunuz. Ama savaş çıkmazsa, bundan ilk pişmanlık duyacak sizsiniz.

Papanın sözleri boşunaydı. Venedik hiçbir şey vermemekte ısrarlıydı.

Huysuz, kaba ve acımasız hukuk bilginini Gregor von Heimbürg'un idaresindeki Alman elçi heyeti, papaya arka arkaya nahoş sürprizler yaptı. Von Heimbürg, Almanlar arasında tartışma çıkarmak için elinden geleni yaptı. İğneleyici konuşmalar yaparak papaya ve hatta efendisi imparatora saldırdı. Almanlar sonunda 32 bin piyade ve on bin süvari vermeyi kabul etti. Ama ayrıntılar daha sonraki iki toplantıda (biri Nuremberg'te, diğeri Avusturya'da) konuşulacaktı. III. Friedrich, Alman Haçlı ordusunun lideri seçildi ama savaşa bizzat katılmazsa, yerine Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan bir prensi vekil tayin etmesi şartıyla.

Kongre, katılımcıların çoğunun yüreksizliği ve ikiye bölünmüşlüğü yüzünden başarısız oldu. Hiç kimse bütün engelleri aşacak ve kendini politik durumu düzeltmeye adayacak kararlılığı göstermedi. Mantua'da en çok sesini duyuranlar, vasat insanlar oldu. İtalyanlar bağıra çağıra itirazlar edip durdu. Kongrenin son haftasında, asıl amaç (yani Türkler'e karşı düzenlenecek Haçlı seferi) unutulup, Napoli meselesi konuşuldu.

Böylece 1459 yılı geçip gitti. Elçiler, Milano Dükü'nün papaya armağan ettiği semiz sığırları bayıla bayıla yedikten sonra dört bir yana dağıldılar. En son giden Papa II. Pius oldu. 19 Ocak 1460'da Mantua'dan ayrıldı. Sağlığı kötüleşmişti. Yeni genelgeler ve tamimler yayımlayarak, ayrıca elçiler göndererek, Avrupalı hükümdarları şevklendirmeye ve aralarındaki çekişmeleri sona erdirmeye çalıştı. Ancak çabalarının karşılığı, daha fazla vaatler ve daha fazla hayal kırıklığı oldu kaçınılmaz olarak.

Bu arada Mehmed, İstanbul'daki sarayında yeni projelerle uğraşmakla meşguldü. İtalyan casusları ona kongrede olup bitenleri ve önemli bir sonuç alınmadığını anlatmışlardı muhtemelen. Batılılar'ın kendisi aleyhinde aldığı ama uygulanacağı şüpheli kararlar onu hiç kaygılandırmamış olsa gerek.

Scarampo'nun 1456'da aldığı üç ada (Taşoz, Limni ve Semadirek), papalık donanmasının 1458 yazında İtalya'ya dönmesinden sonra savunmasız kalmıştı. Mehmed'in dostu Kritovulos'un Limni valisi olarak Türk egemenliğini geri getirmesi hiç zor değildi, çünkü adaların Ortodoks halkı, papanın idaresi altında olmaktan hoşnutsuzdu. İsmail Paşa'dan sonraki Kapudan-ı Derya Zağanos Paşa, Ağustos 1459'da Taşoz ile Semadirek'i sultan adına geri aldı.

Mehmed 7 Ekim 1459'da İstanbul'da, Ragusalılar'ın o yıl için verdiği 1500

dukalık haracın makbuzunu imzaladı. Bu haracı Jaketa adlı bir elçi getirmişti. Birkaç gün sonra, 18 Ekim'de Türk devriyeleri, Lim üstündeki Prijepolje'nin civarında bulunan ünlü kadim Sırp rahibe manastırı Mileseva'yı yakıp yıktı. Türkler bu kez Sırp ulusal kahramanı Aziz Sava'nın cesedine ilişmedi. Ama daha sonra, 1594'te, Sırp milliyetçilik hareketinin direncini kırmak için cesedi Belgrad'a götürüp Vracar'da yakacaklardı.

22 Aralık 1459'da Mehmed'in üçüncü oğlu doğdu. Sultan Cem'in masalsı, 411aceralı hayatı, hem babasının hem de kendisinin ölümünden çok sonra bile Avrupa saraylarında ilgi çeken bir konu olarak kalacaktı. Yurdundan çok uzakta, Güney İtalya'daki Capua'da zehirlenerek uzun süre can çekiştikten sonra ölecekti (25 Şubat 1495).¹¹ Tarihçilerin çoğu annesinin bir Sırp prensesi olduğunu iddia etse, bu kanıtlanamamıştı. Daha güvenilir kaynaklara göreyse, bir Türk olan Çiçek Hatun Müslüman bir kadındı.

Mehmed ikinci Mora seferini başlatmadan önce Arnavut Hamza Zenevisi'nin (İskender Bey'in yeğeniyle karıştırılmamalıdır) yerine Zağanos Paşa'yı geçirdi. II. Murad'ın kızı Fatima Hatun'un kocası olan Zağanos Paşa, bir süreliğine Mehmed'in hem bacanağı hem de kayınpederi olmuştu. Sultan onu Anadolu'daki sürgününden çağırıp, Selanik ve Mora valisi yaptı. Zağanos Paşa 1460 Mart'mda, Türk ordusunun öncü koluyla birlikte yarımadaya girdi. Sultan ise ordusunun ana kuvvetleriyle birlikte güney Yunanistan'a doğru ancak Paskalya Pazarı'nda (13 Nisan 1460), muhtemelen Edirne'den¹² yola çıktı. Yirmi günlük bir yürüyüşten sonra Mayıs başında Gurdüs'e ulaştı. Gurdüs önünde ordugâh kurarak üç gün kaldı. Daha önce imzalanmış bir anlaşmaya göre, sultanın ordusu geldiğinde despot Demetrios'un sultanı karşılaması gerekiyordu. Ama Epidhavros'tan (Epidauros) Misistire'ye kaçmış olan despot, sultanın ordugâhına bacanağı Mateos Asanes'i, pahalı hediyelerle birlikte göndermeyi tercih etti. Sultan buna çok kızdı. Asanes'i rehine alıp, Sadrazam Mahmud Paşa'ya despotluğun başkenti Misistire'ye yürümesini söyledi. Mahmud bu emre uyarak New Sparta'yı kuşattı. Kuşatılan Demetrios'la görüşmek üzere, sultanın daha önce de çeşitli diplomatik görevler almış olan Rum kâtibi Thomas Katavolenos (Müslüman olunca Yunus Bey adını almıştı) ve Hamza Zenevisi seçilip gönderildi. Demetrios biraz durak-skıdktan sonra, başkentini terk edip Türkler'in eline bırakmayı kabul etti (30 Mayıs). Sultan ertesi gün ordusuyla gelip, Lakonya'dan gelen askerleri de orduya kattı. Ama despot Thomas'a saldırmak yerine, hemen Venedik Argos'una doğru ilerlemeye başladı. Demetrios sultanın huzuruna çağırıldı. Kritovulos, bu görüşmeyi oldukça canlı bir üslupla ve belki de gerçeğe sadık kalarak anlatır:

Demetrios sultanın çadırına girince, Mehmed ayağa kalkıp sağ elini uzata-

11 Mehmed'in üçüncü oğlu hakkında bkz. *EF*, II, 529-531, "Diem" (H. inalcık). Sultan unvanı, Osmanlı hanedanından şehzadelerin adlarının önünde kullanılırdı. Büyük saygı gören popüler şahıslara, özellikle mistik hocalara da verilen bu unvan, böyle durumlarda addan sonra kullanılırdı. Mehmed'in oğlu Cem bu yüzden hem Sultan Cem hem de ölümünden sonra Cem Sultan olarak tanınmıştır.

12 Mehmed'in 26 Nisan'da yayımladığı bir ferman için bkz. Elizabeth A. Zacharadou, "Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery," *Siidost-Forschungen* 28 (1969), 7.

rak elini sıkı ve oturmasını söyledi. Sonra ona aralarındaki barıştan söz etti. Tatlı ve dostça sözler sarf etti. Ne kadar korktuğunu anlayınca, korkmamasını söyledi. Ona gelecek için umut verdi. Kendisinden istediği her şeyi alabileceğini söyledi. Sonra ona pahalı armağanlar, gümüşler, şeref giysileri, atlar, katırlar ve daha pek çok şey verdi. Bunlar sonradan Demetrios'un çok işine yarayacaktı.

Ama Mehmed yine de Demetrios'a bir rehine olduğunu ve Misistire'deki Yunan egemenliğinin artık sona erdiğini açıkça belli etti. Sultan aynı zamanda Demetrios'tan kızı Helena'yı teslim etmesini bir kez daha istedi. Helena o sırada annesiyle birlikte Menekşe'deydi. Demetrios sultanın huzurundan götürülürken, kızını vermeye ve Menekşe şehrini teslim etmeye aşırı bir hevesle söz verdi. Bunun üzerine, Makedon uç beyi İshak Bey'in oğlu İsa Bey, yanına Demetrios'un elçilerini alarak o kaleye gitti. Despotun ailesi onlara hiç direnmeden teslim edildi. Ancak kalenin kumandanı Manuel Palaiologos, halkın itirazları üzerine şehri teslim etmeyi reddetti. Şehrin gerçek sahibinin asıl prens Thomas olduğunu, bu şehri savunmak için elinden geleni yapacağını söyledi. Türkler geri çekildiler ama yerlerine Katalan korsan Lope de Baldaşa geldi. Manuel Palaiologos ondan yardım istemişti. Baldaşa şehri ele geçirince, Thomas şehri gönüllü olarak papaya armağan etti. Buna çok sevinen Pius, Menekşeliler'in Katolik kilisesine bağlılığını överek şehri aldı. Katalan korsanlara, bölgeyi Türkler'in elinden alabilirlerse kendilerine Yunan topraklarında çok sayıda bölge vereceğini söyledi. Ama Menekşe'deki papalık rejimi uzun ömürlü olmadı. Çünkü 1462'de, savunmasız kalan halkı Venedik'e kucak açtı.^{1-*}

Misistire Despotluğu yıkılmıştı. Mehmed şehirde dört gün geçirdikten sonra Thomas'a karşı sefere çıktı. Ciddi bir direnişle karşılaşmadı. Gittiği her yerde halk sultana bağlılık yemini ediyordu. Önce Bordonia alındı. Halkı kaçırmıştı. Sonra Kastritsa, kısa bir direnişten sonra düştü. Şehir kolayca alınıp yağmalandı. Kaleyi ele geçirmek ise çok daha zor oldu. Surlara tırmanmaya çalışan çok sayıda yeniçeri düşüp öldü. 300 adamdan oluşan garnizon sonunda teslim oldu. Mehmed onları öldürttü. Kumandanları Proinokokkas testereyle ikiye biçildi. Daha sonra teslim olan şehir Leondarion'du. Şehrin sakinleri kaçıp, ele geçirilmesi neredeyse olanaksız olan Gardiki'ye sığınmıştı. Ama bu kale de, garnizondaki askerlerin canının bağışlanması karşılığında teslim olunca Mehmed, Kastritsa'daki katliamı tekrarlamaktan çekinmedi. Altı bin insan küçük bir alanda toplanıp el ve ayaklarından zincirlendikten sonra, işkenceyle öldürüldü. Bu kez aralarında kadınlar ve çocuklar da vardı. Gardiki, Bochalıs ailesine ait bir şehirdi. Manuel Bochalıs'ın karısı Eguenia'nın (Mahmud Paşa'nın üvey kardeşi olan bir

13 Menekşe'nin Osmanlı saldırısına karşı Yunan direnişindeki yeri ve adının Türk kaynaklarında değiştirilmesi konusunda bkz. Paul Wittek, "The Castle of Violets. From Greek Monemvasia to Turkish Menekshe," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 20 (1957), 601-603. Kenneth Setton, Venedikliler'in Menekşe'yi 1462'de değil, 1464'te ele geçirdiğini öne sürer. (Bkz. Babinger'in kitabı hakkındaki makalesi, *Renaissance News* 12 [1959], 198.)

Arnavut'tu) nüfuzunu kullanması sayesinde, Manuel Bochalıs ye Georgios Palaiologos serbestçe Korfu'ya çekilebildi. Oradan da Napoli'ye gittiler. Korkodeilos Kladas, Arcadia'daki Frank kalesi St. George'u sultana teslim etti (Kladas, 1480'de Mani'de tehlikeli bir isyan çıkarınca Mehmed'i öfkeliendirecek ve Venedik Signoria'sı ile sert yazışmalar yapmasına yol açacaktı). Şehirler kapılarını peş peşe işgalcilere açıyordu. Yakın zamana kadar despot Thomas'ın başkenti olan Kiparissia, Karitania, Androusa ve Ithomi kısa sürede Türkler'in eline geçti. Yalnızca Kiparissia'dan bile on bin kişinin alınıp köle olarak İstanbul'a gönderildiği söylenir.

Thomas, despotluğunu savunmaya çalışmadı. Mehmed'in Misistire'yi ele geçirdiğini duyunca hemen Messenia Körfezi'ndeki Mantinea'ya gitti. Gerekirse oradan kaçması kolay olacaktı. Her şeyini kaybettiğini ve yalnızca Venedik bölgesinin barış içinde olduğunu görünce, savaşarak Anavarin'e (Navarino) gitti. Bu arada sultan, Messina'daki Venedik şehirleri olan Methoni ile Koroni'ye gitti. Bu şehirlerin idarecileri, diplomatik sorunlar çıkmasından korktuklarından, Thomas'a Pilos'ta kalmaması için baskı yapmaya başladılar. Korkan despot, emrine iki gemi verilince Marathos'a kaçtı. Sultanın Pilos'a yaklaştığı görülünce, Thomas karısı, çocukları ve birkaç soyluyla birlikte denize açılıp civardaki Porto Longo'dan geçerek, 28 Temmuz'da Korfu'ya vardılar. Adanın Venedikli *rettore*'si kaçakları büyük bir törenle karşıladı. Venedik hemen sultanla barış ve dostuk anlaşmalarını yenilemeye girişti ama bu sultanın askerlerinin bütün bölgeyi yakıp yıkmasını ve çok sayıda Venedikli'yi öldürmesini engelleyemedi.

Bu arada Zağanos Paşa komutasındaki ordu yarımada'nın kuzeybatısında zaferler kazanmayı sürdürüyordu. Sağlam surlu Holumiç, Osmanlılar tarafından kısa sürede alındı. Kalavrita şehri, sakinleri tarafından teslim edildi. Frantzes, şehrin Arnavut kumandanı Doxas'm (ya da Doxies) ne despota ne sultana, hatta ne de Tanrı'ya bağlı olduğunu söyler. Doxas ile adamları zalimce öldürüldü. Yalnızca Grevenon kalesi yiğitçe direnince, kuşatanlar geri çekilmek zorunda kaldı. Ama bir başka Frank kalesi olan St. Ömer (Santimeri) Türkler'in eline geçti. Bölgenin soyluları ve zenginleri, şehrin güvenli bir yer olduğunu sanarak servetlerini buraya götürmüşlerdi. Katliamdan kurtulan şehir sakinleri köle edilerek götürüldü. Zağanos'un mezalimi, Moralılar'm direnmesine yol açtı. Moralılar onun eline geçmektense ölmeyi yeğlediler. Venedikliler'in topraklarını ziyaret ettikten sonra Elis'ten giderek Zağanos ile güçlerini birleştiren sultanın, Zağanos'un yaptıklarına çok kızdığı ve bu yüzden St. Ömer'de alman tutsakların hemen serbest bırakılmasını emrettiği söylenir. Zağanos Paşa görevinden alındı ve yerine Hamza Zenevisi getirildi. Ama sultanın bu merhamet gösterisini yerlileri etkilemek için yaptığı bellidir. Yerlilerin bir kısmı Korinthos Körfezi'ni geçerek kaçmayı başardı.

Mehmed, Achaea ele geçirilene kadar Mora'da kalmaya karar verdi. Daha önceki bütün saldırılara direnmiş olan Grevenon Şatosu, Usküüp uç beyi İshakoğlu İsa Bey tarafından alındı. Halkın üçte biri tutsak olarak götürüldü. Aiyion, Kastrimenon ve Listraina gibi başka kaleler de kısa sürede alındı. Balyabadra ile Aiyion arasında bulunan güçlü dağ kalesi Salmenikon, Graitzas Palaiologos tarafından savunuluyordu. Graitzas, saf kraliyet kanı taşımasa da soyadını iki despottan daha fazla hak ettiğini kanıtladı. Sultanın teslim olma çağrısını reddetti.

Mehmed kaleyi top atışma tuttu ama bunlar işe yaramadı. Yeniçerilerin surlara yaptığı saldırılar da işe yaramadı. Ancak yedi gün sonra, su kaynakları kesilince, şehrin aşağı kısmında bulunan Yunan ve Arnavut kaçaklar teslim oldu. Altı bin tutsak alındı. Sultan oğlanları kendine ayırdı. Geri kalanları da subayları arasında paylaşıldı. Ama kale hâlâ Graitzas'ın elindeydi. Graitzas ancak sultan geri çekilirse teslim olacağını bildirdi. Mehmed bu şartı kabul ederek Aiyion'a geri döndü. Savaş meydanını Hamza Zenevisi'ye bırakmıştı. Ama St. Ömer'de yaşananlardan sonra, Graitzas'ın Türkler'in verdiği sözlere güveni kalmamıştı. Hamza'yı sınamaya karar verdi. Dışa garnizonun bir kısmını, çeşitli mallarla birlikte gönderdi. Hamza hemen adamların üstüne saldırıp malları ele geçirdi. Böylece kumandanının verdiği yemini utanmazca bozmuş oldu. Bunun üzerine Graitzas herhangi bir biçimde teslim olmayı reddetti. Sultan, Zağanos Paşa'yı tekrar Selanik ve Mora-valiliğine atadı. Ama Salmenikon yiğitçe direndi. Kalenin kahraman kumandanı, ancak bir yıl süren bir kuşatmadan sonra teslim oldu (1461) ama Venedik topraklarına çekilmesine izin verildi. Düşmanlarında bile öyle büyük bir saygı uyandırmıştı ki, Mahmud Paşa'nın "Mora'da bir sürü köle ruhlu insan gördüm ama o gerçek bir erkekti" diye haykırdığı söylenir. Venedik senatosu, o cesur askeri hafif süvari kumandanı yaparak onurlandırdı.

Mehmed, Aiyion'dan sonra, Pheneos Gölü ve Phlius üzerinden geçerek Gürdüs'e gitti. Pek çok Arnavut mallarını Phlius'a yığmıştı. Bu yüzden Osmanlılar şehri hemen ele geçirip, verdikleri sözü bozarak şehir sakinlerini acımadan öldürdüler. Mehmed, Zağanos Paşa'yı geride bırakarak, Mora'nın içlerine doğru ilerlemeyi sürdürdü. Amacı oraya bir düzen getirmek ve idari atamaları yapmaktı. Osmanlılar'ın Mora'da ilk yapmak istediği şey, oraya kendi feodal sistemlerini getirmektir. Bu sistem, Franklar'ın sisteminden pek farklı değildi muhtemelen. Moralıların bir çoğunun din değiştirmelerine izin verilmişti. Ayrıca Türk işgalinden kısa süre sonra yarımada sakinlerine tanınan siyasi ayrıcalıklar (bunların en önemlisi kendi cemaatlerini serbestçe yönetme izniydi), Rum Ortodoks Hristiyanlığı'nın ayakta kalabilmesine büyük katkıda bulundu. Yine de çok sayıda soylu ve kasabalı (bunların çoğu Frank'tı), mal ve mülklerini güvence altına almak için Müslüman olmayı seçti. Aynı durum daha sonra Bosna'da da yaşanacaktı. Bu bölgede ayrıca Müslüman olmalarına karşın, gizliden gizliye Hristiyan olarak kalmayı sürdürenler de vardı. Türk egemenliğinin etkisini en az hissedenler, dağlık ve ulaşılması güç bölgelerde yaşayan Manililer olacaktı. Mani kabileleri 1460'tan 1821'e kadar bütün yabancı egemen güçlere karşı sürekli ayaklandılar.

Mehmed, tehlikeli gördüğü bütün tahkimatlı yerlere saldırdı ve buraların sakinlerini ovalara nakletti. Bir kısmı da İstanbul'a götürüldü.

Sultan yaz sonuna doğru kıstak üzerinden geçerek kuzeye geri döndü. Ömer Bey tekrar Mora valiliğine atandı. Sultana tahtından indirilmiş Demetrios eşlik ediyordu. Karısı ve kızı çok önceden Selanik'e gönderilmişti. Elde edilen ganimetler muazzamdı. Çok sayıda insan ve her türden hazine ele geçirilmişti.

Mehmed yolda Atina'ya tekrar uğradı. Akropol'deki yeniçeriler ona, Franklar'ın II. Franco lehinde bir kumpas kurduğunu haber verdi. O sıralar istifa civarındaki harap St. Ömer kalesinde yaşayan II. Franco, eski başkentini geri almak gibi beyhude bir hayal kuruyordu anlaşılan. Atina'daki yandaşları bu kumpası

gizli tutmayı mı başaramadı, yoksa bu tamamen yeniçerilerin mi uydurmasıydı bilemiyoruz. Ama her halükârda, bu haber Mehmed'i çok kızdırdı. Önce bütün şehri ağır biçimde cezalandırmak istedi. Ama sonra şehrin en zengin on sakini tutsak edip, İstanbul'a göndererek oraya yerleştirmekle yetindi. Şehre 1458'de tanıdığı ayrıcalıkları geri almadı.

Ama Zaġanos Paşa'ya, gelecekte böyle kumpaslara meydan vermemek için dükün işini bitirmesini emretti. Mora'ya çağrılan Franco, hiçbir şeyden şüphelenmeden oraya gitti. Paşanın çadırına girince dostça karşılandı. Paşa onu bir prens gibi ağırladı. Gecenin geç vaktine kadar sohbet ettiler. Sonra Zaġanos Paşa prense ölme zamanının gelip çatıldığını söyledi. Bunun üzerine Franco Acciajuoli'nin kendi çadırında ölmek istediği ve bu isteğinin kabul edildiği söylenir. Birkaç dakika sonra idam edildi. Böylece, Atina Düklüğü'nün son kalıntısı olan İstifa ile civarı, Mora yarımadasıyla aynı yıl içinde kolayca Osmanlılar'm eline geçti.

Mehmed güz ortasında kısa süreliğine Edirne'de kaldı. Ama yılın geri kalanını ve bütün kışı İstanbul'da geçirdi. Orada Sadrazam Mahmud Paşa ile İshak Paşa'ya danıştıktan sonra -Kritovulos'un söylediğine göre- despot Demetrios'a Gökçeada'nın ve Limni adasının yıllık toplam gelirleri (300 bin akçe civarındaydı) ile Semadirek ile Taşoz'un gelirlerinin bir kısmını vermeye karar verdi. Ayrıca Enez'i de yönetmesi için ona verdi. Burada zengin tuz madenleri vardı. Dahası, II. Dorino Gattilusio'dan aldığı bütün vergileri ona devretti. Bunlar da 300 bin akçe tutuyordu. Kendisine Edirne darphanesinden de yılda üç taksit halinde ödenecek 100 bin akçe bağlandı. Böylece Demetrios yılda 700 bin akçelik gelire sahip olmuştu. Demetrios, Enez'e yerleşip zamanını avlanarak ve hoşlandığı diğer şeylerle uğraşarak geçirdi. Ama 1467'de gelirleri birden kesildi ve Dimetoka'ya gönderildi. O zamanlar âdet olduğu gibi, görevini kötüye kullanmakla suçlanmıştı. Hayatını, araya giren Mahmud Paşa'nın kurtardığı söylenir. Bir söylentiye göre, Mehmed sonraları bir gün avlanırken Demetrios'u görmüş ve sefil haline acıyıp, ona hububat vergisinden 50 bin akçe bağışlamıştır. Bu tutar, daha önceki gelirine kıyasla çok az olsa da, en azından geçinmesi için yeterliydi. Demetrios kısa süre sonra David adını alarak keşiş oldu. 1470'te Edirne'de bir manastırda öldü. Ama kızı Helena asla sultanın haremine girmemiş olabilir, çünkü sultan onun tarafından zehirlenmekten korkuyordu. Helena babasından önce öldü. Palaiologoslar'm bu kolu işte böyle sefilce son buldu.

Hâlâ tetikte duran Mehmed, Korfu'ya kaçmış olan despot Thomas'ı kontrol altında tutabilmek için elinden geleni yaptı. Ona bir ulak göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'na bir barış anlaşmasını görüşmek üzere bir elçi göndermesini söyledi. Ayrıca ona yıllık bir ödenek de ayrılacaktı. Mehmed'in bunu niye yaptığını anlamak zor. Mehmed'in, Thomas'ın Batılı güçleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kışkırtmasından korktuğunu iddia edenler olmuştur. Ama sultanın ele geçirdiği ülkelere ve bunların hükümdarlarına karşı tavırları hakkında (bu olayın hem öncesinde, hem de sonrasında) bildiğimiz her şey, böyle bir yorumun

aleyhindedir. Despotun ulaşı sultanın sarayına gelip, efendisi adına Menekşe'yi bir başka kıyı kentiyle takas etmeyi teklif edince, Mehmed onu hapse attırdı ve daha sonra serbest bırakıp, Thomas'a gitmesini ve ona ya bizzat gelmesi, ya da oğullarından birini göndermesi gerektiğini söyledi. Thomas bunların hiçbirini yapmadı elbette. Bu arada, Kilise'nin gerçek bir adamı olarak, Papa II. Pius'tan yardım istemişti. 16 Kasım 1460'ta maiyetiyle birlikte Ancona'ya doğru denize açıldı. Papa kendisinden Hristiyan dünyasına Aziz Andrew'ün başını getirmesini istemişti. Uzun süre Balyabadra'da korunan bu kutsal emanet, Türkler yaklaşıncı Thomas'a verilerek kaçırılmıştı. Hristiyan prensler bu değerli kutsal emanete karşılık büyük meblağlar teklif ediyordu. Thomas papadan bunun karşılığında hatırı sayılır bir yıllık maaş temin etmekte güçlük çekmedi. Mora'nın eski iki hükümdarından biri olan bu adam 7 Mart 1461'de Roma'ya girdi. Ellilerinin ortasında, haşmetli bir adamdı. Yüzünün, eskiden San Pietro Kilisesi'nin önünde duran Aziz Paul heykelinin yüzüne çok benzediği söylenir. Üstünde uzun bir siyah ceket ve beyaz bir şapka vardı. Papa ona bir saray verdi. Altın Gül nişanıyla onurlandırdı. Ayrıca kardinallerin yardımıyla yıllık altı bin duka maaş bağladı. Yoksulken bile kendini Bizans imparatoru olarak gören bu Palaiologos, kaybettığı toprakları sonradan İtalyan devletlerinin yardımıyla geri almayı denedi. Ama başaramadı. Yaşadığı hayal kırıklığı sağlığını bozdu. 1462'de eşi Catherine'i kaybetti. Kendisi de 12 Mayıs 1465'te, Roma'daki Santo Spirito Hastanesi'nde, unutulmuş bir halde öldü. Thomas'ın, Sırp despotu Lazar'ın dulü Helena'nın dışında ikinci bir kızı daha vardı. Zoe adlı bu kız, Kardinal Bessarion'un himayesinde yaşayıp, 1472'de Papa IV. Sixtus'un başışladığı bir çeyiz sayesinde Rus Grandükü III. İvan Vasiliyeviç'le evlendi. Böylece Bizans tahtına varislik hakkı Rus çarlarına geçti. Zoe'nin iki erkek kardeşi vardı. Papa'dan "Mora despotu" unvanını alan Andreas, Romalı bir fahişeye evlenince gözden düştü ve 1502'de sefalet içinde öldü. Manuel ise İstanbul'a göç etti. Orada Müslüman olmuş olabilir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı maaşla yaşayıp, II. Bayezid döneminde unutulmuş bir halde öldü. Bir Bizans kaynağına göre, Sergentzion Kilisesi'ne gömülmüştür. Burası muhtemelen, Istranca Dağları'ndaki (İstanbul'un kuzeybatısındaki), günümüzde Istranca denilen yerdir.

Mora despotlarının ve kadim imparatorluk hanedanı Palaiologoslar'm acıklı sonu işte böyledir. Bu trajediyi yazan tarihçi Frantzes, Thomas ile birlikte Korfu'ya kaçmıştı. Onun kaderini paylaşmakta kararlıydı. Orada keşiş oldu ve üzücü, sıkıntılı yaşamı St. Elias Manastırı'nda tek başına kaldığı bir hücrede son buldu.

Boğaziçi'nin Rumeli Hisarı'nın yapımıyla kapatılması, Cenevizler'in Karadeniz ticaretine inen ağır bir darbe olmuştu. Güney kıyısındaki başlıca ticaret merkezleri olan Amasra (Amastris) gerilemeye başlamıştı. Kara yolu uzun ve tehlikeliydi. Tacirler asker ve cephanelerle yolculuk etmek zorunda kalıyordu. Cenevizler bu yüzden Galata'yı tamamen ellerine geçirmek istiyor ama sultanı buna ikna edemiyorlardı. Mehmed onlara, Galata'yı silah gücüyle değil, barış anlaşmalarıyla aldığını söyledi. Orayı alırken kimseyi incitmemiş, hatta Cenevizler'e iyilik yapmıştı. Cenevizler'in bir süredir silahlı bir müdahale yapmayı düşündüğünü bildiğinden, onlardan önce davranmak için 1460 yazının sonunda sadrazamı

Mahmud Paşa'ya Amasra'ya hem karadan, hem de denizden saldırmasını, böylece Cenevizler'in güney Karadeniz'deki varlığına ölümcül darbeyi indirmesini emretti.¹⁵

Amasra doğu ve batıdaki iki körfez arasında, adaya benzer iki kayalık burunun üstünde bulunur. Bu burunlar iki dar, kumlu ve dümdüz kıstakla birbirine bağlıdır [Resim V b]. Şehir denizden bakıldığında bir takımda gibi görünür. İç koylarında iki liman vardır. Bunlar kuzeye ve güneybatıya bakar. Kuzey limanı -ayrıca kayalık bir ada tarafından korunur. Güneydekinin yanında ana karanın sahili uzanır. En öndeki yarımadanın güneybatısında, koyun üstünde sarp, neredeyse dimdik kayalıklar yükselir. Kale buraya kurulmuştur. Sonraki yüzyıllarda bu kaleye sık sık asi beyler ve gözden düşmüş valiler gönderilecekti. Bugün önemsiz bir yer olan bu şehir, Cenova döneminden kalma etkileyici binaların harabelerine, özellikle de o kaleye sahip olmasa daha da önemsiz görünecekti. Cenovalı tacirler ve denizciler bu kale sayesinde bütün Karadeniz ticaretine hâkim olmuştu. Cenevizler eski şehrin etrafına surlar ve kuleler inşa etmişlerdi. Bunlar yeni şehri de hâlâ çevrelemektedir. Kapılarında hâlâ Cenova'nın ve çeşitli Cenova ailelerinin armaları bulunur. Ama *Ilyada*'da Sesamos olarak geçen (II, 853) Amasra çok eski zamanlarda bile Karadeniz ticaretinde önemli bir merkezdi. Hıristiyanlık döneminde bir piskoposluk bölgesine dönüştü. Bir kilise yazarı oradan Paflagonya'nın, hatta bütün dünyanın incisi diye söz eder. Mağrur kraliçe Amastris çok eskiden burada yaşamıştı. Soyluluğu, erkekler üstündeki egemenliği ve mimariye olan tutkusu nedeniyle Anadolu'nun Semiramis'i olarak tanınmıştır. Şehrin her tarafında, özellikle Bizans döneminden kalma etkileyici ve şimdiye kadar pek az incelenmiş tarihi eserler vardır. Etraftaki, koyu yeşil ormanlarla kaplı dağlar, manzaraya pikaresk ve romantik bir nitelik katar. Bölgenin tipik manzarasıdır bu. Daha güzeli belki ancak Sinop ile civarında vardır.

Söylediğimiz gibi, Amasra'nın tamamı kuzeye bakar ve anakaraya yalnızca dar bir kıstakla bağlıdır. Bu yüzden Osmanlı saldırılarına karadan çok denizden açıktı. Şehrin 1460 Eylül'ünde (ya da belki de o güz içinde daha sonra) yapılan saldırıya karşı ciddi bir direniş göstermiş olması pek muhtemel değil. Çünkü koşulsuz teslim oldu ve halkın üçte ikisi (aralarında en yakışıklı oğlanlar da vardı) sarayda iç oğlanlığı yapmak üzere İstanbul'a götürüldü. Halkın geri kalanı ise surların içinde kaldı. Sultan Amasra'nın fethine bizzat katılmamıştı muhtemelen.¹⁶

Mehmed yılın geri kalanını İstanbul'daki sarayında geçirdi. 3 Kasım 1460'ta orada Dubrovnik'ten bir elçiyi kabul edip, ondan o yılın haracı olan 1500 dukayı aldı.¹⁷ ? Muhtemelen sultan Mora'dan döndükten kısa süre sonra, Floransalı casus

15 Cenova'nın ticari faaliyetlerinin ayrıntılı bir araştırması için bkz: *Genes au XVe Siecle*, Heers. Karadeniz'in karşı kıyısıyla ticaret için özellikle 363 ve devamı.

16 Amasra'nın fethi üzerine alternatif bir tarihçe için bkz. İnalçık, "Mehmed the Conqueror," 421-422. İnalçık'a göre şehir H. 863'te (1458/59) teslim olmuştu.

17 Sultan Mehmed'in verdiği makbuzun metni ve yorumu için bkz. Friedrich Giese, "Die osmanisch-türkischen Urkunden im Archive des Rektorenpalastes in Dubrovnik (Ragusa)", *Festschrift Georg Jacob* (Leipzig, 1932), 46-47. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Elezović, *Turksi spomenici* 1,1. bölüm (Belgrad, 1940), 26-27; 1, 2. bölüm (1952), 4.)

ve maceraperest, tacir ve tarihçi Benedetto Dei (1418-1492) ile tuhaf bir görüşme yaptı. Belki de onunla yaptığı ilk görüşmeydi bu. Bu görüşmeler yıllarca sürdü. Floransa ile Osmanlı İmparatorluğu 1460-1472 arasında yakın ilişki içinde oldu ve bu ilişkide, Dei'nin deyimiyile *"pratiche e intelligenze"* önemli rol oynadı. Bu süre boyunca Osmanlı ordusunda sürekli Floransalılar vardı. Cumhuriyet, bu casusluk hizmetine büyük paralar harcadı. Benedetto Dei, sultanla yaptığı bu görüşmeyi bize oldukça canlı ve belki de biraz abartılı bir biçimde anlatarak, her iki tarafın söylediklerini doğrudan aktarmıştır. Söylediğine göre, İstanbul'da karaya iner inmez, yanında çok sayıda nüfuzlu kişilerden aldığı tavsiye mektupları bulunmasına karşın, Büyük Türk onu hemen çağırıp bir tür sorgulamaya tabi tuttu. Mehmed özellikle İtalya'daki siyasi ortam ve oradaki çeşitli saraylardaki durum hakkında ayrıntılı sorular sordu. Leonardo da Vinci, Benedetto Dei ile Sforzalar'm sarayında tanıştıktan sonra, bir yalancı olduğuna karar vermiştir. Ama eğer Dei'nin anlattıkları doğruysa, sultana İtalya'da çok sayıda gücün bulunduğu söyledi ve bunları teker teker saydı: "Para, prestij ve silah sahibi" dört güç -Milano Dükaliğı, Kral Ferrante'nin yönetimindeki Napoli, Venedik ve Floransa-, on altı bağımsız devlet (adlarını verdi) ve son olarak da iki büyük şehir olan Bologna ve Perugia. "Eğer" diye devam etti, "bu güçler kara ve deniz güçlerini birleştirebilirlerse, günümüzdeki İtalyanlar atalarından çok daha başarılı olur." Bunun üzerine Büyük Türk şöyle karşılık verdi:

Sevgili Floransalı, söylediğin her şeyi dinledim... ve hepsine inanıyorum... ama sana şunu söyleyeyim ki, İtalya geçmişte yaptığı büyük işleri artık başaramaz. Çünkü büyük işler yaptığı günlerde, bunları Romalılar'm gücü sayesinde yapıyordu... Romalılar o zamanlar İtalya'nın tek hâkimiydi... ama günümüzde ülken yirmi değişik devlete ve çeşitli güç odaklarına bölünmüş durumda... ayrıca birbirinizle savaşıyorsunuz... birbirinizin can düşmanısınız... yaptığım plana yardımcı olacak pek çok şey biliyorum ve genç, zengin ve talihli olduğumu gördüğümde Sezar'ı, İskender'i ve Kserkses'i aşmak niyetindeyim.

Büyük Türk bunları söyledikten sonra Benedetto Dei'ye sırtını dönüp saçaklı tahtına doğru yürümeye başladı. Ama kurnaz Floransalı, kesilmiş konuşmayı devam ettirerek (en azından bunu iddia ediyor), İtalya'nın müthiş deniz gücünü tasvire başladı:

Ne zaman İtalya'ya savaş açmaya kalksanız, bütün Hristiyanlar'ın size karşı birleştiğini göreceksiniz. Venedikliler'e yardım etmediler, çünkü İtalya'nın dört devleti bu devlete düşmandır ve yok olmasını ister. Ama İtalya'ya saldırırsanız, hepsi size karşı birleşir. Benedetto Dei'ye inanın.

"Onunla yaptığım konuşma" der Dei, "bu sözlerle son buldu."

Venedik'in baş düşmanı olan Dei'nin, Peu'da yaşayan, şap madenleri işleten zengin Venedikli Girolamo Michiel'in yanında veznedar ya da yönetici olarak çalışmayı başaramış olması, onun ikna yeteneğinin ne kadar güçlü olduğunun ve çok sevdiği vatani Floransa'nın lehine siyasi planlar kurduğunun kanıtıdır. El-

deki bütün veriler, Dei'nin Floransa tarafından ekonomik ve siyasi casusluk yapmak ve efendilerine rapor vermek üzere gönderildiğini gösteriyor. Mehmed'in Floransa'ya yönelik dostça tavrı (Benedetto Dei, 6 Ağustos 1460'ta yazdığı bir mektupta bunu sevinçle doğrular), on iki yıl daha sürecekti. Bu tavrı, Büyük Türk ve sadrazamı Mahmud Paşa'ya yönelik *pratiche e intelligenze* faaliyetlerinin sonuç verdiğini gösteriyor. Benedetto Dei, Floransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda sürekli casus bulundurduğunu ve bu iş için yılda beş bin duka harcadığını açıkça ve gururla söyler.*^

Söylediğimiz gibi, Mantua'dan en son ayrılan II. Pius oldu (19 Ocak 1460). Hayal kırıklığı içindeydi ve ağır hastaydı. Damla hastalığını iyileştirmek umuduyla Macerata ve Petriolo kaplıcalarını ziyaret ettikten sonra, doğum şehri Siena'ya geri döndü. Orada, Napoli tahtı için yapılan çekişmelerin sürdüğünü ve bunun Papalık Devleti için ne kadar kötü sonuçlar doğurduğunu görünce, tekrar kaygıya kapıldı. Batılı prensleri, özellikle de İtalya'yı Türkler'e karşı ortak bir Haçlı seferi düzenlemek için birleştirmeye çalışırken, Aragon ve Anjou arasındaki çatışma ciddi boyutlara ulaşmıştı. Fransa Kralı VII. Charles, Angeva grubunu destekliyordu. 1459 güzünde, Mantua Kongresi hâlâ devam ederken, Kral VII. Charles Kardinal Alainn'un Türkler'le savaşta kullanmak üzere Marsilya'da topladığı yirmi dört kadırgayı Aragonlu Ferrante'yle savaşmakta kullanmaktan çekinmemişti. Yalnızca kadim Angeva grubuyla değil, birkaç güçlü feodal lordla da savaşan Aragon, güç durumda kalmıştı. Fransızlar'ın İtalya'da zafer kazanması ve Napoli'yi etki altına alması, İtalya'nın siyasi bağımsızlığını tamamen sona erdirdi. Bu yüzden papa, Ferrante'yi desteklemeye karar verdi. Böylece 1460 baharında savaş başladı. Ama papanın umduğu gibi Balkanlar'da değil, İtalya'da başlamıştı. Bu gelişmeleri anlatmamıza gerek yok. Şu kadarını söyleyelim ki, Napoli tahtı üzerine yapılan korkunç çekişme, Roma'da tarifsiz bir terör -cinayet, yağma ve tecavüz- ortamının doğmasına yol açtı. Bu yüzden papa hemen geri dönmek zorunda kaldı (Ekim 1460). Papanın Napoli Savaşı'nda taraf olmasından memnun olmayan halk isyan etmiş, Papalık Devleti'nin varlığını bile tehdit ediyordu. Hal böyleyken, Osmanlılar'a karşı bir Haçlı seferi başlatmak olanaksızdı.

N Papa II. Pius 1460 Nisan'mda, hâlâ Siena'dayken, Antakya başdiyakozu Moses Giblet'le görüşmüştü. Bu âlim, Yunan ve ayrıca özellikle Suriye edebiyatı hakkındaki engin bilgisiyle ünlüydü. Gibletler, Suriye'nin en saygın soylu ailelerinden biriydi. Başdiyakoz, yalnızca Kudüs, İskenderiye ve Antakya'daki Yunan patriklerinin değil, aynı zamanda Karaman şehzadesi İbrahim Bey'in ve diğer Doğu hükümdarlarının elçisi sıfatıyla geldiğini söyledi. Hepsi de II. Pius'un onları Osmanlı boyunduruğundan kurtaracağını umuyordu. Moses Giblet, papaya yukarıda adı geçen hükümdarlardan mektuplar verdi. Bu hükümdarlar mektuplarında Floransa birliğine sadakat yemini ediyordu. II. Pius, Doğu'dan gelen bu

18 Benedetto Dei'nin faaliyetlerine ilişkin, kaynaklara dayalı ayrıntılı bilgi için bkz. Babinger, "Mehmed II., der Erober, und Italien," *Byzantion* 21 (1951), 151 ve sonrası. Osmanlı sularında giderek artan Floransa ticareti için bkz. Michael E. Mallett, *The Florentine Galleys in the Fifteenth Century* (Oxford, 1967).

elçiyle hem özel olarak hem de başkalarının yanında görüştü. 21 Nisan 1460'ta, bu ittifakı resmileştiren bir belge hazırlandı. Kızıl Kitap adı verilen bu belge, patriklerle prenslerin mektuplarının Latince çevirileriyle birlikte papalık arşivlerinde günümüze kadar korunmuştur. Bu mektupların gerçek olup olmadığını henüz bilmiyoruz, çünkü asılları bulunamadı. Ama II. Pius'un daha sonra bu olaydan hiç söz etmemiş olması dikkat çekicidir. Her halde, Doğulu elçilere olan güveninin, aynı yıl içinde, Noel'den kısa süre önce Roma'ya görkemli bir biçimde gelen bir başka elçi yüzünden ciddi şekilde azaldığını biliyoruz.

Doğu'da da, tıpkı Batı'da olduğu gibi, ortak düşman Mehmed'in en yakın tehdidi altındaki prensler, ona karşı birleşmek için bir plan yapmıştı. Batı'da bu projelerin başını papalar, özellikle de III. Calixtus ve II. Pius çekerken, Doğu'da Trabzon imparatoru IV. İoannes Komnenos (Kalo İoannes) topraklarını korumak için Anadolu'da Osmanlılar'la savaşmaya hazır olan herkesin önderi olmak istiyordu. Elimizde bu birlik hakkında bir belge olmasa da, en azından ciddi bir proje olarak tasarlandığını ve sultanın bacanağı Karamanlı İbrahim Bey, Sinop Beyi İsfendiyaroglu İsmail, Diyarbakır'daki (eski Amid ya da Kara Amid) Akkoyunlular'ın beyi Uzun Hasan ve Hristiyan prensleri Gürcistan ile Mingrelia arasında bir tür anlaşma olduğunu biliyoruz. Uzun Hasan, IV. İoannes ile yakın siyasi ilişkiler kurmuş ve 1458'de İoannes'in güzel kızı Catherine'le evlenmişti (Catherine evlendikten sonra Despina Hatun adını aldı). Ama imparator kısa süre önce ölmüş ve hasta kardeşi David, müteveffa imparatorun çocuk yaşta oğlu V. İoannes'in hâmisisi olarak imparator olmuştu. IV. İoannes daha uzun süre yaşamış olsa, güçlü Uzun Hasan ile yaptığı ittifak (Uzun Hasan'ın dedesi "Kara Yülük" de bir Komnenos'la, IV. Aleksios'un [1417-1429] kızıyla evlenmişti), Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir tehdit olabilirdi. Özellikle de Avrupalı ve Asyalı güçler ortak hareket etse. İmparator David 22 Nisan 1459'da Trabzon'dan gönderdiği bir mektupta (gerçekliği kesin değildir), Burgonya Dükü'ne Asya devletlerinin Mehmed'e karşı birleştiğini ve bu birliğin Batı'daki benzer bir girişimi destekleyebileceğini söylüyordu.¹⁹

Papa V. Nicolaus ile III. Calixtus, Yakın Doğu hükümdarlarıyla temas kurmak için bir Minorit keşişi olan Fra Ludovico da Bologna'dan yararlanmış, onu Hristiyan dünyasının ortak düşmanına karşı asker toplaması için Trabzon'a, İberya'ya, Gürcistan'a, Küçük Ermenistan'a, Karaman'a ve hatta Diyarbakır'daki Uzun Hasan'a tam yetkili elçi olarak göndermişti. Bu çabaların başlangıcı çok eskilere dayanıyordu. Çünkü Calixtus'un papalık tahtına oturmasından hemen sonra, Türkler'e karşı bir savaş başlatmak için bütün gücüyle uğraşırken, Fra Ludovico'nun Kudüs, Habeşistan ve Hindistan'dan Roma'ya döndüğünü biliyoruz. Buralara, V. Nicolaus adına siyasi bir görevle gitmişti. Doğu'yu çok iyi bilen biri

19 Bu olayların arka planı için bkz. Walther Hinz, *Irans Aufsaeg zum Nationaktaat im fünfzehnten Jahrhundert* (Berlin, 1936); Türkçe çevirisi için bkz. çev.: T. Bıyıklıoğlu, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (Ankara, 1948; TTK: IV. dizi, no. 5); Bekir Sıtkı Baykal, "Fatih Sultan Mehmed-Uzun Hasan rekabetinde Trabzon meselesi," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 2 (1964), 67-81. Yine bkz. "Ak Koyunlu" (V. Minorsky), *El* I, 311-312. İmparatorun mektubu hakkında bilgi için bkz. William Miller, *Trebizond, The Last Greek Empire* (Londra, 1926; yeni basım Amsterdam, 1968), 98.)

olarak tanınıyordu. Yaşlı papa oturup onu saatlerce dinledi. Anlattıkları korkunç yalanlarla doluydu muhtemelen. Sonra Calixtus onu tekrar Doğu'ya gönderdi. Gondar'da Hristiyan Habeş Kralı Zara Jacob'la (1438-1468) ve ayrıca bazı Hint prenslerle görüşmesini istiyordu. Fra Ludovico bu ikinci yolculuktan ancak bir yıl sonra döndü. Sözümona gittiği ülkelerin ne kadar uzak olduğunu göz önüne alırsak, şunlardan hangisinin daha şaşırtıcı olduğuna karar vermekte zorlanırsınız: Fra Ludovico'nun o uzak diyarlarda Hristiyanlık'm davasının baş savunucusu olduğunu hiç istifini bozmadan iddia edebilmesinin mi, yoksa o üç papanın Habeşistan'a ve Hindistan'a bir maceraperest ve şarlatanı göndermekle, Türk tehdidini son verebileceklerine bir an olsun inanabilmiş olmalarının mı.

Avrupa ve Asya coğrafyası üzerine çağına göre son derece başarılı bir kitap yazmış olan II. Pius bile Ludovico'ya kanmıştı. 4 Ekim 1458'de Ludovico'yu papalığın Doğu elçisi olarak atadı ve ona Nicolaus ile Calixtus'un vermiş olduğu yetkilerin ve ayrıcalıkların aynısını verdi. Ludovico 1460 Noel'inde Doğu'dan tekrar döndü. Bu kez yalnız değildi. Yanında çok sayıda Doğulu elçi vardı. Giysileri ve tavırları öyle tuhaftı ki, sokaklardaki insanlar onları birbirlerine gösteriyor, çocuk sürüleri peşlerine takılıyordu. Bu adamlardan biri haşmetli bir şövalyeydi. Kendisini Trabzon imparatoru David'in elçisi olarak tanıttı. Imereti Kralı VIII. George'un (kendisine İran kralı dense de, aslında yalnızca Kartli'ye sahipti) elçisi saygın görünüşlü, yaşlı bir adamdı. Dikkat çekmesinin tek nedeni, şövalye olduğunu iddia etmesine karşın başının tepesinin bir keşiş gibi traşlı olmasıydı. Zamtche Dükü -ancak kendisinden "Gürcistan ya da Büyük İberya prensi" olarak söz ediliyordu- Prens II. Qwarqware'in ("Gorgora") temsilcisi, iri yarı ve güçlü kuvvetli bir adamdı. Günde on kilo et yediği söyleniyordu. Topluluktaki en ilginç kişiydi. Başının tepesi traşlı ve tam ortasında uzun bir saç demeti bulunan, küpeli ve gür sakallı bir adamdı. Pek çok adla tanınan Küçük Ermenistan Lordu, kibar bir şövalye göndermişti. Çok sayıda müzik aleti çalabilen bu şövalye geniş bir pelerin ve uzun bir şapka takmıştı. Maiyetinin ortasında yürüyordu. Son olarak da, "Küçük Türk" Uzun Hasan'ın elçisi vardı. Bu elçi Büyük Türk'e karşı 50 bin adamla savaşabileceklerini söyledi. Bir süre sonra, iyi bir ilahiyatçı ve münecim olarak tanınan efsanevi Papaz John'm elçisi geldi. Ludovico'ya göre bu elçiler Colchis, iskit Toprakları, Don ve Tuna, Macaristan, Almanya ve Venedik'ten geçerek gelmişti. Ekim'de imparatorun karşısına çıktılar. Ancak bu kez grupta yalnızca Ludovico, "Acem" ve "Gürcü" vardı anlaşılan. Türkler'e karşı savaşa en az 150 bin savaşçıyla katkıda bulunabileceklerini söylediler. III. Friedrich de güçlü bir ordu vermeye söz verdi. "Acem" elçi, efendisi adına imparatorun ayaklarını öpmeye kalkınca, imparator buna izin vermedi. Ama elçi bunu yapmadan vatanına dönmeye cesaret edemeyeceğini söyledi. III. Friedrich, 17 Ekim 1460'ta "Acem kralına" yazdığı ve taslağı günümüze kadar ulaşmış olan bir mektuptan anlaşıldığı kadarıyla, Doğulular'a güvenmişti.

Bu ilginç konuklar Roma'da imparatorluk elçileri gibi ağırlandı. Yüksek rütbeli rahipler onlarla tanışmaya geldi. Onurlarına bir resmi ziyafet düzenlendi. Hristiyan hükümdarların elçileri Kilise Meclisi'nde II. Pius'a efendileri adına sadakat yemini etti. Sonra Doğulular'ın Mehmed'e karşı yaptığı büyük ittifaktan söz edildi. Elçiler kısa konuştu. Çevirmenleri ve sözcüleri Fra Ludovica (kendisine "Doktor" diye hitap edilmesini istiyordu), Doğu'da geçirdiği uzun süre zarfın-

da Latin dilini unuttuğunu iddia etti. Rumca ya da Farsça konuşsa anlaşılmayacağından, İtalyanca konuşmaya karar verdi. Doğulu elçiler, bütün mektuplarında ve konuşmalarında, güçlü Doğu birliğinin Ludovico'nun eseri olduğunu ısrarla vurguluyordu. Prensler papaya haber göndererek, ona ve elçisine duydukları saygıdan dolayı aralarındaki çekişmelere son verip ortak düşmanlarına karşı birleştiklerini belirtmişti.

Ama büyük Doğu birliğinde, Roma'ya ulak göndermemiş olan birkaç prens daha vardı. Bunlar Mingrelia hükümdarı Dadian Liparit, Abhazya yöneticisi Rabbia, Sinop Beyi İsmail ve Karaman Beyi idi. II. Pius 16 Ekim 1459'da Karaman Beyi'ne, kendisinden önceki papa III. Calixtus'a verdiği sözleri hatırlatarak, gerekirse 40 bin adam verebileceğini düşündüğünü bildirmişti. Birlikteki diğer prensler ise öyle farklı unvan ve adlarla belirtilmiştir ki, kimliklerini tespit etmek güçtür. Gotlar ve Alan kabileleri (böyle bir ortamda onların adına rastlamak şaşırtıcıdır) "Acemler'in" sancağı altında savaşmak istiyordu. Adı geçen bütün devletler büyük ordular vermeyi vaat etti. Güçlerine ve ülkelerinin boyutlarına bakıldığında, abarttıkları açıktı. Trabzon Kralı David (imparatorluğu son zamanlarda yalnızca başkentine indirgenmiş olmasına karşın) 20 bin asker ve 30 iki sıra kürekli kadırga vermeyi vaat etmişti, İmereti yöneticisi ve ondan da önemsiz olan Mingrelialı Dadian ise 60 biner adam vermeyi, Uzun Hasan 50 bin adam vermeyi vaat ediyordu.

Böylece Asyalılar, eğer Avrupalı güçler papanın önderliğinde birleşip Batı'da ellerinden geleni yaparsa, Türkler'i Karadeniz'e kadar yeneceklerini söylüyordu. Türk adı yeryüzünden silinecekti.

Doğulu prenslerin Batılılar'ı Osmanlı belasından kurtarmak için birleşmesi ne kadar rahatlatıcı olurdu! Bu fikir uzun süredir akıllardaydı. Doğulular'ın verdiği sözler, Mantua'da gönülsüzce toplanmış ya da kongreye uzaktan katılmış olan prenslerin verdiği sözlerden daha cesaretlendiriciydi. Yine de, II. Pius Türkler'e savaş açmadan önce bu yabancıların Fransa kralı ile Burgonya Dükü'ne saygılarını sunmalarını bekliyordu. Bu kral ile dükün onayı olmadan bir Haçlı seferi başlatılması anlamsızdı. Yabancılar onlarla görüşmeyi seve seve kabul etti. Tek istedikleri, papanın onlara yol parası vermesi ve Ludovico'yu Doğu'daki bütün Katolik Hristiyanlar'm piskoposu olarak atamasıydı. II. Pius her iki şartı da kabul etti. Ancak Ludovico'yu, ancak yetki bölgesinin sınırları tam olarak belirlenince piskoposluğa atayacağını söyledi. Papa her ne kadar Asyalı prenslerin büyük vaatlerine pek inanmamış olsa da, o sıralar misyonerin dürüstlüğünden ya da getirdiği Doğulular'ın gerçekliğinden şüphelenmiyordu anlaşılan. Doğulular'ı çok iyi tanıyan Venedik Senatosu ve elçilerin yaz ortasında ziyaret etmiş olduğu Floransa *Sigrioria*'sı bile onları gerçek Doğulu sanmıştı. Elçi heyeti 1461 Ocak ayının ortasında Roma'dan ayrılmadan önce II. Pius, Fra Ludovico'ya onun iki hükümdarın ülkelerindeki papa elçisi olduğunu gösteren belgeler verdi ve ona bu iki hükümdarı cennete ve papalığın gözüne girme vaatleriyle ikna ederek, Hristiyanlık için savaşmalarını sağlaması talimatını verdi.

Ludovico yanındaki Asyalılar'la birlikte Mayıs 1461'de Fransız sarayına vardığında, bariz bir şüphecilikle karşılandı. Gerçi yanındaki o tuhaf görünümlü insanlara yemek ve kalacak yer verildi ve onurlarına şenlikler düzenlendi. Yabancılar, VII. Charles ile kraliyet konseyinin huzuruna çıkınca, VII. Charles'a "kral-

larm kralı" diye hitap ettiler ve kendisine, zambak biçimli kraliyet armasını taşıyan bir bayrak ve bir subay göndermesinin, yüz bin askerden daha etkili olacağını söylediler. Ama bu tuhaf elçiler, efendilerinin zenginliğinden ve askeri gücünden sürekli övünçle söz etmelerine karşın, dilenci gibi davranıyorlardı.

VII. Charles'm, 22 Temmuz 1461'de ölmesi onlar adına bir talihsizlik oldu. Oğlu XI. Louis, elçilerin parlak teklifleri ve vaatleriyle pek ilgilenmiyordu. Avuçlarını yalayan elçiler St. Ömer kalesine, Burgonya Dükü Philip'in sarayına gittiler. Orada, Altın Post Tarikatı'nın bir toplantısı yeni bitmişti. Elçilerin gelişini, şenlik yapmak için bahane olarak kullandılar. Elçiler, papanın bir mektubunu ve üç Doğulu prensin (Trabzon imparatorunun, "Acem'in" ve Gürcü'nün) yazdığı mektupları gösterdiler. Gürcistan Kralı Komnenos, Burgonya Dükü ile arkadaş olmak ve onun gözüne girmek istediğini, çünkü en büyük arzusunun Hristiyanlık uğruna ölmek olduğunu ve Burgonyalı'nın Filistin'i kâfirlerin elinden kurtarmaya en çok istekli adam olduğunu işittiğini söylüyordu. Komnenos eğer bu gerçekleşirse, Burgonya Kralı'nın Kudüs tahtına oturmasını destekleyeceğini söylüyordu. Yazılmış bütün mektuplarda (birbirlerine öyle çok benziyorlardı ki, aynı elden çıkmış gibiydiler), Ludovico'dan piskopos sıfatıyla bahsediliyordu. Burgonya sarayındaki Latince konuşmayı kimin yaptığı bilinmiyor. Ancak Latince'yi unutmmuş olan doktor-piskopos ya da yanındaki Asyalılar'dan biri olmadığı kesin. Burgonya Dükü Philip, Robert Guiscard ile Godefroy de Bouillon'un eski sancağını Boğaziçi'nden geçirmeye kararlı olduğunu yineledikten sonra, Ludovico ile yanındakiler Roma'ya geri dönmek üzere yola çıktı. Ne Fransa'da ne de Burgonya'da ön görüşmeler yapmanın ötesinde bir adım atılmamıştı.

Bu arada, Papa II. Pius o Asyalılar'ın kimliklerinin gerçekliğinden şüphelenmeye başlamıştı. Ludovico'nun emirlerine uymayıp kendisini piskopos olarak tanıttığını ve daha da önce, Macaristan ve Almanya'da, aslında sahip olmadığı haklara sahipmiş gibi davrandığını işitiyordu. Elçi heyetindekiler artık maceraperest ve şarlatanlar olarak görülüyordu. Roma'ya döndüklerinde, daha önceki gibi hürmetle karşılanmadılar. II. Pius onlara yol parası verip gönderdi. Aslında o utanmaz Ludovico'yu hapse attırmak istiyordu. Kısa süre sonra, Ludovico'nun Venedik'te kendisini piskopos olarak tanıttığını duyunca, şehrin piskoposuna o sâhtekârı tutuklatmasını söyledi. Doç tarafından uyarılan Ludovico kaçtı. Pius'un meşhur hatıratından (*Commentarii*) öğrendiğimiz kadarıyla, Ludovico ile elçilerinden bir daha haber almadı ama artık Doğu'dan gelen bütün haberlere şüpheyle bakmaya başladı.²⁰

II. Mehmed'e karşı birleşen Doğulu hükümdarların ve Ludovico da Bologna adlı şarlatanın öyküsü budur. Eğer o mektuplar ve verilen sözler sahici olsa, o prenslerin ülkelerindeki bütün erkekleri askere alması gerekecekti. Ancak ertesi

20 Anthony Bryer, "Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-61," *Bedi Kartlisa* 19-20 (1965), 178-198'de, Ludovico'nun görevini bir kez daha ele alırken, elçinin yaptığı turda özellikle Michele Alighieri'nin (meşhur şairin torunu ve Karadeniz kıyısında yaşayan Floransalı bir tacir) oynadığı role değinir. Papanın hatıratı İngilizce'ye Florence A. Gragg tarafından çevrilmiş, Leona C. Gabell tarafından dipnotlandırılmış ve *Smith Col' lege Studies in History*, XXII, XXV, XXX, XXXV, XLIII adıyla yayımlanmıştır. Yukarıda söz edilen Asyalı elçiler için bkz. XXX, 371-374.)

yılın olaylarının kanıtladığı gibi, bu Kafkas hükümdarlarından hiçbiri Komnenoslar'ı savunmak uğruna ırak Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmak niyetinde değildi.

II. Mehmed 1461'de, sanki Doğu komşularının gerçek ya da sahte övünmelerini yalanlamak istercesine, Karadeniz bölgesiyle ilgilenmeye karar verdi. Uzun Hasan ile akrabası Komnenoslar'ın tavırları onu uzun süredir rahatsız etmekteydi. Türkmen devleti ile Trabzon'un ittifakını, tehlikeli boyutlara varmadan sona erdirmeye ve böylece Yunan ve Anadolu topraklarındaki, Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak isteyen halkların son umutlarını tek bir darbeye yok etmeye karar verdi. Mehmed, Trabzon İmparatoru IV. İoannes'i de sağlığında tehlikeli bir rakip olarak görmüştü. IV. İoannes, ordularının gücüyle olmasa bile en azından Yunan halkı üstündeki etkisiyle, Mehmed'in gücünün tadını tam olarak çıkarmasını engelleyebilecek biriydi.

Komnenoslar'ın imparatorluğu bir süredir bağımsız değildi. Haziran 1456'da, Mehmed Belgrad'ı kuşatırken, ikinci Amasya valisi Hızır Paşa, Trabzon'a kara ve denizden saldırmak için emir almıştı. Türkler şehrin banliyölerine kadar ilerlemişti. O sıralar bir veba salgını şehri kasıp kavuruyordu. İmparator felaketi geciktirmek ve en azından rahat bir nefes almak için, yılda iki bin altın vermeyi önermiş, sultan ise bu tutarı hemen üç bin altına çıkarmıştı. İmparatorun o sıralar despot olan kardeşi David, bu tutarla Osmanlı İmparatorluğu'na gidip sultana barış anlaşmasını onaylatmak istemişti. Bu sırada hem sultanın niyetini hem de ordusunun gücünü ve disiplinini öğrenme fırsatı bulmuştu. David yurduna dönerken, ağabeyinin kukla imparatorluğunu ancak bir mucizenin kurabileceğini düşünmüştü şüphesiz. Bu mucize gerçekleşmemişti elbette.

David 1458'de imparator olunca bütün umutlarını yeğeni Catherine'in kocasına, Diyarbakır'daki Uzun Hasan'a bağlamıştı. Oysa kendisini Timurlenk'in tek gerçek torunu olarak gören bu Müslüman beyin, bir Hristiyan devleti kurtarmaya can atmayacağını bilmeliydi. Akkoyunlu beyinden yardım isteyerek, aracılık yapmasını, Mehmed'e bir elçi göndererek yıllık haracı kaldırılmasını rica etmişti. Türkmen beyinin elçileri 1459 yılında Mehmed'e gitmiş ve efendileri adına yalnızca David'in haracının kaldırılmasını değil, aynı zamanda sultanın dedesi I. Mehmed'in her yıl Akorda'ya gönderdiği iddia edilen ve son altmış yıldır gönderilmeyen biner adet at örtüsünün, sarık bezinin ve halının gönderilmesini talep etmişlerdi. Ayrıca Kapadokya'nın teslim edilmesini talep ediyorlardı, çünkü-Uzun Hasan bu bölgeyi karısı Despina Hatun'un çeyizinin bir parçası olarak Komnenoslar'dan almıştı. Akkoyunlu beyinin aşırı taleplerde bulunmakla en azından bir şeyler koparmayı mı umduğunu, yoksa barbarca bir kabadayılıkla sultanı kışkırtmak mı istediğini bilmiyoruz. Mehmed belirgin olmasa da açıkça tehditkâr bir cevap verdi. Khalkokondilas'a göre, Komnenoslar'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ne beklemeleri gerektiğini yakında öğreneceklerini, Dukas'a göre ise (ki bu versiyon daha akla yakındır), elçilere barış içinde yurtlarına dönmelelerini, çünkü ertesi yıl kendisinin bizzat gelip bu haraç meselesini açıklığa kavuşturacağını söylemiştir.

Kapudanpaşalık karargâhı olan Gelibolu limanındaki Osmanlı filoları, 1461 ba-

şmdan itibaren gözden geçirilip onarıldı ve güçlendirildi. Dukas'ın söylediğine göre bu hazırlıklar, kendilerine karşı yapıldığını sanan Ege Adaları sakinlerini dehşete düşürdü. Ancak Mehmed kısa süre sonra donanmanın Karadeniz'e doğru yola çıkmasını emretti. Toplam 300 gemiden oluştuğu söylenen donanmanın Kapudan-ı Derya Kasım Paşa idi. Kasım Paşa'dan sonraki en yetkili kişi, deneyimli bir denizci olan Yakub'du. Mehmed, kara ordusuyla yola çıkıp piyade ve süvarilerini Çanakkale Boğazı'ndan geçirerek Bursa'ya gönderdi. Bu ordu 60 bin atlı, 80 bin piyade ile ayrıca toplardan ve levazım kafillesinden oluşuyordu. Sultan bunun ardından, bizzat Rumeli askerlerinin başında Anadolu'ya geçti. Akya-zı üstünden giderek Bursa'ya vardığında, Anadolu askerlerinin tümü orada toplanmıştı bile. Mehmed, babası ile atalarının kabirlerini ziyaret ettikten sonra, bütün orduyla birlikte doğruya doğru ilerlemeye başladı. Niyetini kimseye söylemedi. Kazasker ona nereye gittiklerini sorunca, sultan öfkeyle "Niyetimi sakalımın kılları biliyor olsa, onları yolup yakardım" diye karşılık verdi. Sultan bacanağına, İsfendiyar ailesinden, Sinop Emiri İsmail Bey'e Bursa'dan bir mektup yazarak, donanmaya yiyecek temin etmesini ve gerekirse bölgenin zengin madenlerinin gelirlerini vermesini emretti. İsmail Bey'e yazdığı ikinci bir mektupta da, oğlu Hasan'ı (sultanın yeğenini) kendisiyle buluşması için Ankara'ya göndermesini söyledi. İsfendiyaroğlu veliahtı bu emre hemen uydu. Hasan, amcasından önce Ankara'ya vardı. Sultan, Hasan'ı iyi ağırladı ama sonra hemen Sinop'taki babasının yanına, şu mesajla gönderdi: "Babana söyle, Sinop şehrini almak için yanıp tutuşuyorum. Ona karşılığında Filibe bölgesini vereceğim. Eğer kabul etmezse, kısa süre sonra bizzat oraya geleceğim." Bunun üzerine bir belge hazırlanıp, İsmail Bey'in topraklarının büyük bir kısmı -Kastamonu bölgesi-, sultanı kendisine karşı kıskırtmış olan kardeşi Kızıl Ahmed Bey'e devredildi.

Bunun üzerine Mehmed Sinop'a doğru yürüdü. Sadrazam Mahmud Paşa, şehrin efendisine, direnmenin faydasız olduğunu, hele topraklarının yarısından fazlası kardeşinin eline geçmişken, iyice faydasız olduğunu hem yazıyla hem de sözle söyledi. İsmail Bey kaderine boyun eğerek bacanağının karşısına çıktı. Geleneğe uyarak sultanın elini öpmek isteyince, Mehmed bunu kabul etmedi ve Bizanslılar'ın saray geleneğine uyarak ona "ağabeyim" dedi. Böylece Sinop hiç direnmeden teslim olmuştu. Oysa hem doğa hem de insanlar tarafından (özellikle de iki bin topçu ile 400 top tarafından) korunduğundan, uzun süre direnebilirdi. Sultan, tahtından ettiği emire önce Anadolu'daki Yenişehir, İnegöl ve Yarıhisar'ı verdi ama daha sonra bunlar yerine Filibe ile civarını verdi. Burada, kendi topraklarında yaşayan İsmail, İslam âdetleri üstüne çok okunan *Hulviyat-ı Sultanî* adlı bir kitap yazdı. 1479'da öldü. Kendi yaptırmış olduğu, artık var olmayan Bey Camii'ne gömüldü. Oğlu Hasan Bey'e (Mehmed ona önce Anadolu'daki Bolu'yu vermişti) Filibe civarındaki Markovo malikânesi, diğer oğlu Mahmud Bey'e de Edirne civarındaki bir emlak miras kaldı.²¹

Sinop limanındaki gemiler arasında, 900 pilsoi'lik (tonluk?) bir gemi vardı. Sultan bunu hemen İstanbul'a gönderdi.

21 Sinop'lu İsmail Bey hakkında bkz. Yaşar Yücel, "Candar-oğulları Beyliği (1439-61)," *Belle-ten* 34 (1970), 373-407.

Sultan, Sinop'tan ayrılıp yağmurlu havada ilerlemeye başladı. Sahilden değil, Amasya ve Sivas üzerinden Erzurum'a giden askeri yoldan ilerliyordu. Trabzon'a değil, Uzun Hasan'm topraklarına doğru gittiği izlenimini uyandırmak istiyordu besbelli. Tokat'ın, güneyinde, Erzurum'a giden yolda Sivas'tan yaya iki günlük uzaklıkta, Koylu Hisar (Koyunlu Hisar, günümüzde Koyulhisar) dağ kale-si vardı. Uzun Hasan bu kaleyi Hüseyin diye birinden zorla alarak, topraklarını Anadolu'dan gelebilecek bir saldırıya karşı koruyacak bir sınır kalesine dönüştür-müştü. Sultan, Küçük Rum (yani Amasya ve Sivas bölgesi) valisi Şarabdar Ha-san Bey'i kaleyi almak ya da en azından civarını yakıp yıkmakla görevlendirdi. Şarabdar Hasan Bey her iki görevi de başarıyla yerine getirdi. Sultan doğuya, Er-zincan'a doğru ilerledi. Yolda karşısma Uzun Hasan'm annesi Sara Hatun (muhtemelen Diyarbakırlı bir Hristiyan Arami'ydi) çıktı. Sara Hatun'un yanında Kürt beyi Şeyh.Hüseyin ve çok sayıda Türkmen beyi vardı. Pahalı armağanlarla gelen Sara Hatun, oğlu adına bir barış anlaşması yapmakla görevlendirilmişti. II. II. Mehmed, Sultanla şeyhi son derece kibarca ağırladı. Birine "anne", diğerine de "baba" diyerek hitap etti. Onlar aracılığıyla Uzun Hasan'la bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmada Uzun Hasan, Komnenoslar'a daha fazla yardım etmeyeceğine söz veriyordu. Mehmed daha sonra Sara ve Hüseyin'le birlikte Trabzon'a doğru yola çıktı. Kıyı şeridindeki sarp dağlardan geçtiler. Mehmed, Zigana Dağı'nın çoğunu yaya çıkmak zorunda kaldı. "Evladım" dedi Sara, sultana, "Trabzon için niye bu kadar zahmete giriyorsun?" Sultanın "Anne, elimde İslam'ın kılıcı var. Bu çile-leri çekmezsem gazi adına layık olamam. Bugün ve yarın, Allah'ın karşısında utançtan yüzümü kapamak zorunda kalırım!" diye karşılık verdiği söylenir. Sara Hatun'un, Erzincan barış anlaşmasına Trabzon imparatorunu da dahil etme ça-baları sonuçsuz kaldı, tıpkı yolun güçlüklerini (aşılmaz dağları, geçit vermez ağaçlı yarıkları ve levazım yetersizliğini) anlatarak onu David'e saldırmaktan vazgeçirme çabaları gibi. David'in sonu gelmişti.

Barış görüşmeleri sırasında, Sinop'tan gelen Osmanlı donanması Trabzon'a ulaşıp şehri kuşatmaya başlamıştı. Kıyı şeridindeki banliyöler kolayca yakıldı. Şeh-re yapılan saldırı ise (gemi topları fazla zarar vermiyordu) otuz ikinci günündeyken, sadrazam Mahmud Paşa ordunun öncü koluyla gelip Trabzon'u karadan kuşattı.

Kıyı tepelerinde bir amfiteatr gibi inşa edilmiş olan Trabzon, sık bir bitki ör-tüsüyle kaplı geniş bir kuşakla çevriliydi. Şehir, görkemli sarayları, kubbeleri ve kuleleriyle, özellikle denizden ve sabah güneşinde bakıldığında Pontus'un krali-çesi gibi görünürdü. Komnenoslar döneminde içinde sayısız kilise, dükkanlı geçit, pazar yeri ve ev vardı. Tepelerin dibinde ve kıyı şeridinde, zengin tacir, de-nizci ve şehirlilere ait evler, uzun sıralar halinde uzanırdı. Bu eski Bizans şehri başlangıçta yalnızca imparatorluk döneminde Akropol olarak bilinen kısımdan ibaretti. Burası, yüksek bir kaleyle çevrili bir platformdu. Mimariye düşkün olan Komnenoslar, Akropol'ün etrafına yüksek yuvarlak surlar, derin hendekler ve müstahkem kuleler inşa ettirmişti. Surların içinde dar parke sokaklar ve çok kat-lı evler uzanırdı. Bu evlerin düz çatılarında meyve ve çiçek bahçeleri ve aşmalı çardaklar bulunurdu. Bu müstahkem kesimin dışında, kıyı şeridinde uzun, geniş caddeli banliyöler vardı. Bu kesimde, özellikle de kalenin doğusunda, tacirlerle zanaatkarların evleri ile pazarlar uzanırdı. Şehrin sınırında iki kale vardı. Bu ka-leler imparatorun izniyle, biri Cenovalılar, diğeri ise Venedikliler tarafından, de-

ğerli mallarla dolu depolarını korumak için yapılmıştı. Platformun yukarısına, kayalıkların üstüne kurulmuş olan imparatorluk kalesi, hem Akropol'un hem de şehrin aşağı kesiminin tepesinde yükselirdi. İçinde hazine, arşivler, hükümet binaları ve saray mensuplarının evleri bulunan bu saray, derin hendekler, surlar, kuleler ve demir kapılarla korunurdu. Yüksek bir merdiven, şehrin merkezindeki "Komnenoslar'ın altın sarayına" açılırdı. Bu sarayın beyaz mermer sütunlarla desteklenen büyük holünün döşemesi beyaz mermerle kaplıydı ve duvarlarında Komnenoslar'ın portreleriyle armaları asılıydı. Holün çevresinde-konuk-odaları, balkonlar, galeriler ve teraslar vardı. Sarayın her cephesinde bulunan bu teraslar ova ile dağların, şehir ile denizin muhteşem manzaralarını¹ sergiliyordu. İnsan bu yükseklikten bakınca, güzel vadilerle dolu o bölgeyi tamamen görebilirdi. Her yerde korular, otlaklar, bahçeler, zeytinlikler, üzüm bağları, dereciklerle ve pınarlarla dolu, içinden patikalar geçen sık ormanlar vardı. Güney yamaçlarındaki en güzel yerlere manastırlar ve dinadamları tarafından yönetilen misafirhaneler kurulmuştu. 1404'te, Semerkand'a giderken Trabzon'a uğrayan Kastilya sefiri Don Ruy Gonzalez de Clavijo, şehrin o altın çağının en sadık ve tarafsız tanığıdır muhtemelen. Şehri, sarayı ve en değerli Doğu mallarını alıp satan yerel İtalyan tacirlerinin faaliyetlerini incelemiştir. Ayrıca şehrin yerlisi olan Kardinal Basil Bessarion'un (öl. 1472, Ravenna) şehre ilişkin oldukça ayrıntılı bir tasviri de günümüze ulaşmıştır. Bessarion, Trabzon'un başına gelen felaketten birkaç yıl sonra öldü. Trabzon'u dünyadan soyutlanmış, her türlü hazineyle dolu bir cennet olarak görüyordu ve bunda haklıydı.²²

David Komnenos, akrabası ve en yakın müttefiki Uzun Hasan'm sultanla barış yaptığından henüz habersizdi. Osmanlı kara ordusunun Akkoyunlu beyiyle savaştığına inandığından, Türk filosunun saldırısını geri püskürtürken içi rahatı. Çünkü şehirde bol miktarda yiyecek ve cephane vardı. Ama sultanın bütün ordusuyla birlikte dağlardan şehre yaklaştığı, amacının açıkça Trabzon'u karadan kuşatmak olduğu haberi gelince, cesaretini yitiren David, şehri olmasa bile en azından hayatını ve servetini kurtarmak için uzlaşma yoluna gitmeye karar verdi. 'Oyle zayıf ve korkak bir insandı ki, onursuzca bir hayatın sahte parıltısı uğruna utanç verici bir barış anlaşması yapmaktansa, ailesi ve mülkleriyle birlikte imparatorluğunun harabesi altına gömülmenin daha iyi olacağını akıl edemedi.

Bu yüzden Mahmud Paşa (kısa süre önce bir Türk suikastçisi tarafından yüzünden yaralanmış ve sultanın özel hekimi Maestro Gaetali Iacopo de tarafından hayatı kurtarılmıştı) David'e teslim olma çağrısı yapınca, imparator hemen şehri birtakım koşullar altında teslim etmeye hazır olduğunu bildirdi. Sadrazam, akrabası olan hain *protovestiarius* (anneleri kuzindi) Georgios Amirutzes ile konuştuktan sonra, onun aracılığıyla imparatora bir mesaj gönderdi. Bu mesaj Dukas tarafından kaydedilmiştir:

22 Kastilyalı'nın Trabzon -tasviri için bkz. *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzales de Clavijo to the Court of Timur, at Samarcand*, A.D. 1403-6, çev. (ayrıca dipnotlar ve önsöz yazar) C. R. Markham (Hakluyt Society, 1. dizi, XXVI, 1859; yeni basım New York, 1963). Ayrıca bkz. A. A. Vasiliev, "The Empire of Trebizond in History and Literature," *Byzantion* 15 (1940-41), 316-373; Bessarion'ın çalışmasına yapılan gönderme için bkz. s. 365.

Yüce hükümdar Mehmed, Kraliyet hanedanı Helenler'in üyesi Trabzon İmparatoru'na şunu bildirmektedir: Topraklarını işgal etmek için ne kadar uzaktan geldiğimi görüyorsun. Başkentini hemen teslim edersen, sana toprak veriririm. Tıpkı Mora'nın Yunanlı prensi Demetrios'a verdiğim gibi. Demetrios'a hazineler, adalar ve güzel Enez şehrini verdim. Şimdi huzur ve mutluluk içinde yaşıyor. Ama teklifime kulak asmazsan şehrini yok edeceğim, bilmiş ol. Şehrin surlarını yerle bir edip bütün sakinlerini öldürene kadar buradan ayrılmayacağım.

Bu tehditler karşısında dehşete kapılan ve müttefikleri tarafından yüzüstü bırakılmış olan imparator David, belirttiği koşullar altında teslim olmaya razı olduğunu söyledi. Sultana evlenmesi için ikinci kızını teklif etmeyi ve ondan Trabzon imparatorluğununki kadar yüksek bir gelir getiren bir bölge istemeyi de ihmal etmedi. Mahmud Paşa'dan bu teklifleri öğrenen sultan, ilk başta David'in kayıtsız şartsız teslim olmasında ısrar etmeye karar verdi. Filosunun gelişinden önce, imparatoriçe Helena'nın Trabzon'dan ayrılmış olduğunu öğrenmesinin bunda etkisi büyüktü. Ancak Sara Hatun sonunda Mehmed'i David'in koşullarını kabul edip barış imzalamaya ikna etmeyi başardı. Mehmed, imparatorun şehirden maiyeti, menkul eşyaları, altınları, gümüşleri ve mücevherleriyle ayrılmasına izin verdi. David, bütün ailesi ve imparatorluğun bütün üst düzey yetkilileriyle birlikte gemiyle İstanbul'a gönderildi. Komnenoslar'ın kalesi, yeniçeriler, şehir ise azaplar tarafından işgal edildi. Kasım Paşa valiliğe atandı. Hızır Paşa'ya ise bölgenin geri kalanını ele geçirmesi emredildi. Trabzonlu erkekler köle edildi. Bazıları Osmanlı imparatorluğu'na dağıtıldı, bazılarıysa sultanın yüksek rütbeli adamlarının hizmetine verildi. Sekiz yüz genç seçilip yeniçerilerin arasına katıldı. Çok sayıda aile yerleştirilmek üzere İstanbul'a gönderildi. Böylece kadim Roma İmparatorluğu'nun Bizans imparatoru VIII. Mihail tarafından yeniden kurulmasından tam 200 yıl sonra, 15 Ağustos 1461'de, Komnenoslar'ın imparatorluğu son buldu.^{2^}

Mehmed, neredeyse tamamen kansasız geçen iki sefer yaparak, Anadolu'nun kuzey kıyısını, Ereğli'den Ermenistan sınırına kadar tamamen ele geçirmişti. Ele geçirdiği yerler arasında, bölgenin en önemli ve en zengin üç liman şehri olan Amasra, Sinop ve Trabzon da vardı. Komnenoslar'ın sonuncusu bir savaşçı olsa, sultan Trabzon'u o kadar çabuk ele geçiremezdi muhtemelen. Kuşatma topları ve süvarileri yoktu. Sarp ve aşılması güç Zigana Dağları'nı on sekiz günde geçmişti. Yiğit askerlere ve güçlü toplara sahip olan, ayrıca savunmaya elverişli bir arazide bulunan Trabzon, Türkler için kolay bir lokma olmazdı. Mehmed'in ordusu leva-

23 William Miller, *Trebizond* adlı çalışmasında, Komnenoslar yönetimindeki Karadeniz devletinin sonunu, Batılı kaynaklara gönderme yaparak anlatır. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Babinger'in makalesi, "La date de la prise de Trebizonde par les Turcs (1461)," *Revue des études byzantines* 7 (1950), 205-207; yeni basım *A&A I*, 211-213.. Ernest H. Wilkins, Latince bir elyazmasının son kısmına dayanarak, Trabzon'un düşüş tarihinin 1461 olduğunu kanıtlamıştır, bkz. "The Harvard Manuscript of Petrarch's *Africa*", *Harvard Library Bulletin* 12 (1958), 321-322.

zım eksikliği çekiyordu. Bu husus, Bizans ve Osmanlı tarihçileri tarafından vurgulanmıştır. Bu tarihçilere göre Mehmed, ordusuyla karadan ilerlerken, levazım kıtlığı yüzünden yolda pek çok kaleye ve müstahkem mevkiye saldıramamıştı. Bu kıtlık, sonunda ya onu ve ordusunu yok edecek ya da geri çekilmek zorunda bırakacaktı. Ama şehrin teslim edilmesinde, David'in korkaklığının yanı sıra Georgios Amirutzes'in ihanetinin de payı vardı. İmparatorluğun önde gelenlerinden biri olan Amirutzes, nüfuzu sayesinde bütün savunma güçlerini felç etmeyi ve şehre umutsuzluk yaymayı başarmıştı.

Özellikle son yıllarda, Georgios Amirutzes'i aklama girişimlerinde bulunuldu. Ancak daha sonraki yıllarda kendisine ve oğullarına Osmanlı İmparatorluğu'nda her türlü ayrıcalığın tanınması (bu ayrıcalıklar onlar dışında hiçbir Trabzonlu'ya tanınmamıştı) ve imparatorluğun diğer soyluları idam edilirken kendisinin sultana mide bulandıracak kadar aşırı methiyeler düzmesi, Amirutzes'in sultanın gözüne girmiş olduğunun açık kanıtıdır. Bunda yarı Sırp, yarı Rum sadrazam Mahmud Paşa'nın payı büyüktür. Yunanistan'ın önde gelen aileleriyle akrabası, bu nüfuzlu adamı sultana son derece yararlı kılıyordu. Muhtemelen Trabzonlu olan annesi, Komnenoslar'dan bir prensesin (muhtemelen despotun bir akrabasının) maiyetiyle birlikte Sırp sarayına gitmiş ve orada soylu ya da zengin bir Sırp ile evlenmişti. Yalnızca bu gerçek bile, Mahmud Paşa'nın Trabzon'daki bağlantılarını ve Komnenoslar'ın imparatorluğu sultana teslim etmesindeki rolünü kanıtlamaya yeterlidir.

Pek çok yazıda, Mehmed'in Trabzon'u fethettikten sonra kışı orada geçirdiği ve şehirden ancak 1462 baharında ayrıldığı söylenmiştir. Ancak bu doğru değildir. Aslında Karadeniz kıyısından 1461 yazı bitmeden önce ayrıldı. Yanında muhtemelen Sara Hatun da vardı. Sara Hatun'u Trabzon kraliyet hazinesinden aldığı en değerli mücevherlerle ödüllendirdiği söylenir. Geldiği kara yolundan giderek Bursa'ya ulaşması yirmi sekiz gün sürdü. Sonra İstanbul'a geri döndü. Bunun kanıtı, o sıralar İstanbul'da bulunan Hımanist Angelo Vadio'nun²⁴ Rimini'deki âlim hemşehrisi Roberto Valturio'ya yazdığı bir mektuptur. Bu mektupta, Mehmed'in 6 Ekim 1461'de İstanbul'a döndüğünü söylüyor. Ancak Mehmed o yılın geri kalanını ve kışın tamamını Edirne'deki Tunca Adası'nda geçirdi. Burası en sevdiği yeri anlaşılan.²⁵

Bazı Ermeni tarihçilerin iddia ettiği gibi, sultanın Bursa'nın Ermeni başpiskoposu Hovagim 1461'de İstanbul'a gönderdiği ve onu patrik sıfatıyla imparatorluk-taki bütün Hristiyan Ermeniler'in başı yaptığı doğrusa, bu olay muhtemelen ya sultanın Anadolu seferi sırasında ya da Trabzon'dan dönüşünde gerçekleşmiştir. Yeni patriğin hakları ve görevleri Rumlar'inkiyle aynıydı. En azından Ermeni kaynaklarına göre, Patrik Hovagim -faaliyetleri, hatta cemaatinin boyutları hakkında çok az şey biliyoruz- 1478'e kadar, iki dönem görev yaptı. Bursa'da çok sayıda Ermeni vardı. Orada ticaret yapıyorlardı. Başkentte, özellikle Galata bölgesinde de bir miktar Ermeni vardı. Galata'da günümüzde de çok sayıda Ermeni tacir

24 Angelo Vadio hakkında bkz. Babinger, "Mehmed II., der Eroberer, und Italien," 163, dipnot 3. Valturio hakkında bkz. aşağıda, s. 183, 423.

yaşamaktadır. Osmanlı devletinin geri kalanında ise, özellikle de "Romania"da (Rumeli), Edirne, Filibe, Varna gibi büyük şehirlerle bazı liman şehirlerinin dışındaki yerlerde pek az Ermeni bulunuyordu. Fatih döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda muhtemelen en fazla yarım milyon Ermeni vardı. Bu rakam çok daha düşük de olabilir. Patriğe Psamathia'daki (Samatya) Bizans Kilisesi Sulu Manastır verilmişti. Patrikler burada 1644'e kadar kaldı. Sonra Kumkapı'ya taşındılar.

Sinop ile Trabzon'un düştüğü haberi Batı'ya 1461'in Eylül sonunda ya da daha muhtemelen Ekim başlarında, Venedik üzerinden yayıldı. Papa, Apulia Savaşı'yla, Roma'daki huzursuzlukla ve mali sıkıntılarının en kötüsüyle meşguldü. Kimse Türkler'e karşı sefere çıkmak için kılını kıpırdatmadı.

Gerçi İmparator Friedrich Eylül 1460'da Viyana'da bir toplantı düzenlemişti. Bu toplantıda Papa II. Pius'un dağıttığı 150 bin dukadan, iki yüz prence ve devlete gönderilen resmi mektuplardan, Juan de Carvajal'ın Macaristan'daki görevinden, Kardinal Sant'Angelo ve diğer yüksek rütbeli rahiplerin Fransa, İngiltere ve İspanya gibi, Osmanlılar'a karşı potansiyel müttefiklerle gönderilmesinden söz edilmiş ama net bir sonuç alınamamıştı. Alman temsilciler, Mantua'da alman kararların "Alman ulusunu" bağlamadığını bildirmiş ve verdikleri sözden dönmelerine bahane olarak, Mainz ve Trier başpiskoposlarının ölümünü, Macaristan'daki kral değişikliğini, Latin ve Doğu komşularına güvenmemelerini, ayrıca ellerinde Türkler hakkında güvenilir bilgi bulunmamasını göstermişlerdi. Papa, 11 Ekim 1460'ta imparatora gönderdiği bir mektupta, "Almanya'nın onuruna" hitap ediyordu. Sonra Wittelbasch Kontu ve Palatini I. Friedrich'in başkumandan olmasını önerdi. Ama bütün bunlar boşunaydı. Bu arada Ferrara, Rimini ve başka yerlerdeki Hümanistler, öğüt veren şiirler yazdı. Bazıları, örneğin Modenalı "Tribrachius"un *Carmen de apparatu contra Turcum*'da yaptığı gibi, "zaruri" askeri tedbirler konusunda aptalca görüşler ileri sürerken, bazıları ise Rimini'li "eccelente astrologo" Theodore'un yolundan giderek, "Doğu'dan masum Hristiyan kanı dökmek için gelen vahşi hayvanı" lanetliyordu:

*Quel fiero animal che d'Oriente
Par venga a spargere sangue cristiano
Delia meschina chismatica gente.*

Akılsız ama etkileyici bir ada sahip, Donato Belloria di Serravalle adlı birinin, Fransa'da papaya verdiği öğütler de aynı ölçüde anlamsızdı. O yıllarda İtalya'daki Hümanistler'in yazdığı Türk karşıtı edebi yazılardan daha aptalca ya da utanç verici bir şey bulmak zordur.

Doğu Akdeniz'den gelen korkunç haberlerden kısa süre sonra, Papa II. Pius sultanı din değiştirmeye ikna etmek gibi tuhaf bir fikre kapıldı. Bu fikrin aklına nereden geldiği konusunda ancak tahmin yürütebiliriz. Sultanın, Patrik Gennadios'tan *İncil'in* yirmi bölümünün çevirisini isteyip aldığını duymuştu mutlaka. Bu olaydan sonra, sultanın İslamiyet'ten şüphe duymaya başladığı ve içinde Hristiyan dinine yönelik bir eğilim belirlediği söylentisi yayılmıştı. Doğu'dan gelen yolcular, Mehmed'in Hristiyan diniyle yakından ilgilendiğini söyleyip duruyor-

du. Mehmed'in Hristiyan annesinin, o daha çocukken bu ilginin tohumlarını attığı, Mehmed'in *Pater noster*'i ezbere okuyabildiği, hatta gizlice İslam'ı reddedip Hristiyanlık'a geçmiş olduğu söyleniyordu. Böyle iddialar, aslında oldukça ciddi ve gerçekçi olan awisi'de ve Venedikli diplomatların raporlarında bile yer alır. Cusali âlim kardinal Nicholas'ın (1401-1464; papanın Mantua Kongresi'ne katılması sırasında Roma'da papa vekilliği yapmıştı) bir "*Kur'an* İncelemesi" (*Cribratio Alehorani*) yazması rastlantı değildi. II. Pius'a ithaf edilmiş bu kitapta, Muhammed'in doktriniyle etkili bir biçimde savaşmanın yolları anlatılıyordu. Yani, papa bir yandan bütün Hristiyan dünyasını Hristiyanlık'm baş düşmanı II Mehmed'e karşı birleştirmeye çalışırken, diğer yandan da onu İsa'nın öğretisinin İslam'dan daha üstün olduğuna inandırmaya çalışıyordu. Bu çabaların son derece dünyevi sebepleri olduğu söylenmiştir. Bunların en başta geleni, tekrar papalığın ruhani önderliğinde bir Doğu imparatorluğu kurmaktır. Bu imparatorluk kısmen diğer Batılı güçlerin aleyhine olacaktı.

Papanın sultana o tuhaf mektubunu tam olarak hangi tarihte yazdığını bilmiyoruz. Aslında bu, bir mektuptan çok bir denemeydi. Yazar bazı yerlerde Cusali Nicholas'ın *Cribratio Alehorani*'sinden harfiyen alıntı yaptığından ve Sinop ile Trabzon'un fethinden söz ettiğinden, bu yazı 1461 yazından sonra, en erken Ekim sonlarında yazılmış olmalıdır. Papanın el yazısı taslağı birkaç yıl önce bulundu. Ama bu bile kesin tarihin belirlenmesini sağlayamadı. Her ne kadar mektubun İstanbul'a gönderilmediği neredeyse kesin olsa da, yine de Mehmed'in sağlığında defalarca yayımlandı. İlk kez muhtemelen 1469'da Köln'de, daha sonra ise gözden geçirilmiş bir versiyonu 1475'te Treviso'da yayımlanmıştır. Mektup, papanın toplu mektuplarının ve el yazmalarının bulunduğu derlemelere alındı.²⁵

II. Pius bu mektupta sultana kendisinden nefret etmediğini, çünkü Tanrı'sının ona düşmanlarını sevmesini ve zalimler için dua etmesini emrettiğini söylüyordu. Sonra İslam'ın kılıcının Latin dünyasını Asyalılar'ı, Yunanlılar'ı, Sırplar'ı ve Eflaklılar'ı (bütün o kâfirleri ve ayrılıkçıları) fethettiği kadar kolayca fethedeceğini ummasının bir hayal olduğunu belirtiyordu. Ama eğer Mehmed, Hristiyanlar'ı da yönetmek ve adını yüceltmek istiyorsa, bunun için paraya, silaha, orduya, donanmaya ihtiyacı yoktu.

Küçücük bir ayrıntıyı halledersen dünyanın en yüce, en güçlü, en ünlü insanı olabilirsin. Bunun ne olduğunu mu soruyorsun? Bulman çok zor değil. Aramak için çok uzaklara gitmene gerek yok. Onu her yerde bulabilirsin: Biraz suyla [*aquae pauxillum*] vaftiz olup Hristiyanlık'a geçmek ve *İncil*'in öğretisini kabul etmek. Bunu yaparsan, dünyanın en ünlü ve güçlü prensi olursun. Seni Yunanlılar'ın ve Doğu'nun yasal imparatoru yaparız. Şiddet

25 Giuseppe Toffanin, mektubun metnini İtalyanca çevirisi ve bir önsöz ile verir, bkz. *Pio II: Lettera a Maometto II (Epistola ad Mahumetem)* (Napoli, 1953). Ayrıca bkz. Pastor'un yorumu, *The History of the Popes III*, 256-257. Papa Pius'un, Cusali Nicholas'ın ve 15. yüzyıl ortalarının diğer başlıca figürlerinin ele alındığı daha geniş bir tarihsel bakış açısı için bkz. R. W. Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages* (Cambridge, Mass., 1962); özellikle de 83-109.)

yoluyla alıp adaletsizce elinde tuttuğun yerler, doğal hakkın olur. Bütün Hıristiyanlar sana saygı duyar. Anlaşmazlıklarında sana başvurur. Zulüm gören herkes, ortak hâmleri olarak sana sığınır. Dünyanın her ülkesinden insanlar senden yardım ister. Çoğu sana gönüllü olarak boyun eğer, hükümlerine uyar ve sana vergi öder. Tiranları yenme, iyileri koruma ve kötülerle savaşma görevi sana verilir. Eğer doğru yolda gidersen, Roma Kilisesi sana karşı çıkmaz. Bu ruhani taht, seni diğer krallar kadar sevgiyle kabul edecektir. Hatta onlardan da fazla, çünkü senin konumun daha yüksek. Bu koşullar altında pek çok krallığı hiç savaşmadan ve kan dökmeden, kolayca ele geçirebilirsin... Düşmanlarına asla yardım etmeyiz. Tam tersine, Roma Kilisesi'nin haklarına el koymaya, boynuzlarını öz analarına karşı kullanmaya kalkanlara karşı, senden yardım isteriz.

Bu uzun, özenli mektubun kültürlü yazarı, daha sonra Eski ve Yeni ahitlerin tarihiyle Hıristiyanlık'm temel ilkelerini anlatmaya girişir. Bir yandan da, Cusali Nicholas'ın fikirlerini kullanarak *Kur'an'm* doktrinlerini çürütmeye çalışın Hıristiyanlık ile İslam'ın en önde gelen temsilcileri arasında bir ortaklık kurulması fikri, o dönemde yaşamış pek çok kişinin hayal gücünü ateşlemiş gibi görünüyor. Dönemin edebiyatındaki "Türk modasının" nedenlerinden biri de budur muhtemelen. Yüz yıldan fazla bir süre sonra Cervantes, *Don Quixote'ye* yazdığı önsözde bu modayı hâlâ alay edilecek kadar önemli görmüştür. Papanın mektubu hedefine ulaşsa da etkili olmayacaktı elbette. Ama -başka tarihçilerin de söylediği gibi-, o sıralar Arnavutluk tahtını İskender Bey'e vermeyi ve Burgonya Dükü'nün çıkarları uğruna Kudüs'ü almayı ciddi olarak düşünen II. Pius'un, bir yandan da kâfir Osmanlılar'm sultanını bir Doğu Katolik imparatoruna dönüştürmeye çalışması, Hıristiyanlık'm İslam'ın giderek artan gücüne karşı tepkisine oldukça iyi bir örnektir.

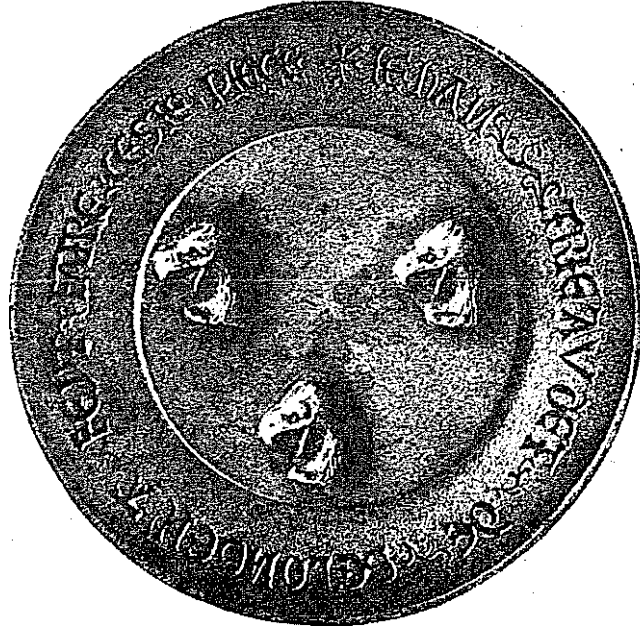
Küçük İtalyan tiranlarının en korkulunu ve Rönesans'ın ilk döneminin belki de en korkunç figürü olan Rimini Lordu Sigismondo Pandolfo Malatesta (1417-1468), tam o sıralar Mehmed'e bir mektup gönderdi. Bu mektubun taslağını kâtipli ve danışmanı, Hümanist Roberto Valturio yazmıştı. Sultan, Malatesta'dan, uzun süredir sarayında kalmakta olan ressam Matteo de' Pasti'yi portresini yapmak üzere İstanbul'a göndermesini istemişti anlaşılan. Malatesta, saray ressamını hemen göndereceğini söyledi. Ayrıca bir de hediye gönderecekti: Valturio'nun silahlar ve askeri taktikler üstüne yazdığı resimli bir kitap olan *De re militan'*nin muhteşem bir elyazması. Matteo, Eylül 1461'de yola çıktı. Yanına sultana vermek üzere ayrıntılı bir Adriyatik Denizi haritası (*el colfo designate*) aldığı söylenir. Ancak Matteo, Girit açıklarında Venedikliler'in eline düştü. Yanındaki kataba ve diğer yazılara el kondu. Onlar Meclisi'nin karşısına çıkarıldı. Şiddetli bir sorguya tabi tutuldu. Sultana gönderilmesinin asıl nedenini söylemezse işkence görmekle tehdit edildi. Sarayda, masumiyeti oylamaya konuldu. On lehte ve dört aleyhte oy kullanıldı. Uç kişi oy kullanmadı. Böylece masum kabul edilip, Aralık 1461'de serbest bırakıldı. Ama Rimini'ye dönmeden önce, kendisine eğer *Sig-noria'n*m gözünden düşmek istemiyorsa Türkiye'ye gitmekten vazgeçmesi ve sultanla herhangi bir biçimde bağlantı kurmaktan kaçınması gerektiği söylendi. 18

Ocak 1462'de Malatesta'nın sarayına geri döndü. Ama Venedik'te de, bu yolculuğun haber alındığı başka her yerde de, her türlü ihaneti yapabilecek olan Malatesta'nın sultan ile yakın politik bağlar kurma niyetinde olduğu söyleniyordu. Hatta sultanı İtalya'ya davet etmeyi ve ona *condottiere* olarak hizmet vermeyi planladığına inanılıyordu. 2 Temmuz 1461'de ordusuyla Malatesta'yı yenen II. Pius, Rimini Lordu'nu, Türkler'i İtalya'ya çekmek istemekle suçlarken tamamen haksız değildi muhtemelen. Malatesta, Matteo de' Pasti'nin o yılın Eylül ayında Osmanlı imparatorluğu'na doğru yola çıkmasından kısa süre önce, eğer Napoli "Kralı Ferrante, İskender Bey'i yardıma çağırırsa, kendisinin de Türkler'i yardıma çağıracağını söylemişti. Dönemin tarihçilerinden Forlül Giovanni di Pedrino, o söz konusu Adriyatik haritasının aslında bütün İtalya'yı kapsadığını ve sultanı ilgilendirebilecek her ayrıntıyı içerdığını söyler. Malatesta'nın, Valturio'nun kitabını göndermeye çalışması da, onun pek masum olmadığını gösterir. Gerçi o muhteşem elyazması sultanın eline ulaşmadı. II. Pius'un eline geçti. Günümüzde Vatikan Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Cesur ve kurnaz Sigismondo Malatesta (talihi genellikle yaver giderdi ve tilki ile aslanın özelliklerine sahipti, bu yüzden Machiavelli'in kusursuz prenslik anlayışının bütün koşullarına uyuyordu), Mehmed ile daha fazla temas kurmadı anlaşılan. Daha sonra onunla savaştı: "Io servo che mi paga" ("paramı verene hizmet ederim"). Yine de Valturio'nun hemşerisi ve arkadaşı Angelo Vadio'nun o sırada (Ekim 1461'de) İstanbul'da bulunması, Rimini ile Osmanlı başkenti arasında yakın ilişkiler bulunduğu konusundaki şüpheleri güçlendirmiş olabilir.²⁶

Mehmed, Trabzon'a doğru yola çıkmadan önce, akıncıların lideri (bu sıfat babadan oğula geçirdi) Mihaloğlu Ali Bey'in (Tuna sınır bölgelerine yaptığı saldırılarla Macarlar'a rahat vermiyordu) Macar kralının amcası Mihaly Szilâgyi'yi ele geçirdiğini haber almıştı. Szilâgyi, yirmi sekiz adamıyla birlikte Tuna'nın Bulgar kıyısındaki Türk bölgesine girmişti. Tutsaklar İstanbul'a götürüldü. Orada, sultanın emriyle acımasızca idam edildiler. Szilâgyi, adamlarından üç gün daha uzun yaşadı. Mehmed bu süre içinde ondan Belgrad ve Macaristan hakkında bilgi almaya çalıştı. Amacı bu bilgileri bu ülkelere karşı yapacağı saldırılarda kullanmaktı. Daha sonra Szilâgyi de öldürüldü.

Bu cinayetlerden sonra, son zamanlarda amcasıyla uzlaşmış olan Kral Matthias'a karşı saldırılar başladı. Ancak Matthias, Ali Bey'in Temeşvar eyaletine yaptığı yeni bir akına misilleme yapmakta duraksadı. Tuna'da sultanın başına dert açma işini, emrindeki Eflak Prensi III. Vlad'a bıraktı. III. Vlad, zalimliği ve

26 Matteo'nun başarısız yolculuğu ve Valturio'nun kitabı hakkında bkz. Babinger, "Mehmed II., der Eroberer, und Italien," 164 ve sonrası. Ayrıca bkz. Babinger, "An Italian Map of the Balkans, Presumably Owned by Mehmed II, the Conqueror (1452-53)," *Imago Mundi* 8 (1951), 10, dipnot 6 (= ASA II, 173, dipnot 5). Valturio'nun eserinde Leonardo Bruni'nin daha önce yazmış olduğu kitaptan yararlanması konusunda bkz. Charles C. Bayley, *War and Society in Renaissance Florence* (Toronto, 1961), 216-218. Sigismondo Malatesta hakkında bkz. Geoffrey Trease, *The Condottieri* (Londra, 1970), 310 ve sonrası. Malatesta üzerine yeni yazılmış, geniş kapsamlı ama Mehmed'den ya da Türkiye'den söz etmeyen bir çalışma için bkz. P. J. Jones, *The Malatesta of Rimini and the Papal State* (Londra, 1974.).

Genç II. Mehmed'in nişanı. Matteo de' Pasti ile Burgonyalı bir sanatçı olan Jean Tricaudet tarafından yapıldığı düşünülmektedir.

insanları kazığa oturtmaktan zevk alması yüzünden Tepeş, Kazıklı ve Dracul (Şeytan) lakaplarıyla tanınıyordu. Vlad, 1456'da tahta geçmesinden itibaren, kullarına, komşularına ve hatta Osmanlılar'a dehşet saçmıştı. Korkunç zalimliği ve hayvansı kana susamışlığı o barbarlık çağına göre bile aşırıydı. Kendisini sinirlendiren binlerce insanı kazığa oturtmuş, paramparça ettirmiş ya da diri diri yaktırmıştı. Ölümünden çok sonra bile Batı Avrupa'da şöhreti sürdü. Bunu Augsburg, Bamberg, Nuremberg ve Starsbourg'da tahta kalıplarla basılmış basit-ama etkileyici oyma resimlerden anlayabiliyoruz.²⁷

Vlad'ın en büyük eğlencesi sarayında, yeni kazığa oturtulmuş çok sayıda Türk'ün yanında yemek yemekti. Adamlarına tutsakların taban derilerini yüzmelerini, yaralarına tuz basmalarını ve sonra bunları yalaması için keçiler getirmelerini emrederdi. Eğer sultanın elçileri huzuruna çıkarken başlarını açmayı reddederse, sarıkları daha sağlam dursun diye kafalarına üçer çivi çaktırırdı. Bir gün ülkesindeki bütün dilencilere bir ziyafet verdi. Onlarla birlikte yiyip içtikten sonra, içinde bulundukları salonu yaktırdı. Bütün dilenciler yanarak öldü. Bebeklerin kafalarını kazıkla annelerinin göğüslerine çaktırırdı. Çocukları annelerinin kızartılmış etlerini yemeye zorlardı. İnsanları haşlamak ya da kızartmak üzere doğramak için özel yöntemler geliştirmişti. Bir eşiğin üstünde giderken gördüğü bir keşişi, eşiğiyle birlikte kazığa oturtmuştu. İnsanların başkalarının malına el koymaması gerektiğini söylemesine karşın, yemek masasında Vlad'ın kendisine kesmiş olduğu bir dilim ekmeği alan bir rahip, hemen oracıkta kazığa oturtulmuştu. Cariyelerinden biri hamile olduğunu iddia edince (aslında değildi), Vlad kadının karnını elleriyle yarmıştı. Sıcak bir yaz günü, kazığa oturtulmuş insanlar arasında gezinirken, karşısına çıkan bir soylu ona bu pis kokuya nasıl katlanabildiğini sorunca, Vlad adamı oradaki en yüksek kazığa oturtmuştu pis kokuyu almasın diye. Toplu katliamlara bayılırdı. Erdel ve Macaristan'dan Ulah dilini öğrenmek üzere gönderilen dört yüz delikanlıyı topluca yakmıştı. Burzenlandlı (Burzeland; Burcia) 600 tacir pazar meydanında kazığa oturtulmuştu. Şüpheli gördüğü 500 Eflaklı yargıç ve soyluyu, bölgelerindeki nüfusu doğru bildirmediikleri gerekçesiyle kazığa oturtmuştu.

Mehmed, Eflaklılar'ı II. Murad'm belirlediği yıllık haracı ödedikleri sürece rahat bırakmıştı. Aslında Vlad'ın tahtta hak iddia eden bir rakibini yenmesine yardım etmiş, Vlad'ın kardeşi Radu'yu rehine olarak Osmanlı İmparatorluğu'na götürmekle yetinmişti.

Ama Vlad tahttaki yerini sağlamlaştırmca haraç ödemeyi kesmiş, Osmanlı topraklarına saldırmaya ve Türkler'i öldürmeye başlamıştı. 1461'de akrabası Macar Kralı Matthias'a gizlice mektup göndererek, ona Türkler'e karşı hem savunma hem de saldırı amaçlı bir ittifak teklif etmişti. Vlad'ın Erdel'e ve diğer Macar bölgelerine sürekli saldırmasına karşın, Matthias bu teklif kabul etmişti. Ama bu ittifak anlaşması tamamlanmadan önce, Mehmed casusları sayesinde Vlad'ın kendisine saldırmayı planladığını haber almış ve bu yüzden planlarını erteleyip, onu ele geçirmeye çalışmaya karar vermişti. Kurnaz özel kâtibi Rum Thomas

27 Vlad üzerine Batı'da yapılmış en yeni çalışma için bkz. Florescu ve McNally, *Dracula* (bkz. yukarıda, I. bölüm, dipnot 40).

Katavolenos (Yunus Bey adıyla tanınırdı) Vlad'ı sultan adına Osmanlı İmparatorluğu'na davet etti. Kendisine, çok iyi ağırılanacağı ve çeşitli armağanlar alacağı konusunda güvence verdi. İyi niyetini kanıtlamak için, Vlad'dan 500 seçkin Eflaklı'yı çalışmak ve yıllık iki bin dukalık haracı (beş yıldır ödenmediğinden, toplam meblağ on bin dukayı bulmuştu) İstanbul'a getirmek üzere Osmanlı İmparatorluğu'na göndermesini istedi. Vlad bu daveti kabul etmezse, Katavolenos onu hileyle ele geçirecekti. Yunanlı, bu iş için Çakırcıbaşı Hamza Paşa ile plan kurdu. Hamza Paşa o sıralar Vidin ve Tuna bölgelerini yönetiyordu.

Kurnaz Katavolenos, Eflak prensini tuzağa düşürme girişimi tamamen başarısız oldu. Vlad, sultanın elçisine, haracı hazırladığını ama Osmanlı İmparatorluğu'na 500 delikanlı göndermeyi ya da oraya bizzat gitmeyi asla kabul etmeyeceğini bildirdi. Sonunda Rum'a eşlik etmeyi kabul etti. Ama yanına çok sayıda muhafız almayı ihmal etmedi. Tuzağın kurulduğu yere geldiklerinde, şiddetli bir çatışma patlak verdi. Vlad ile askerleri galip geldi. Türkler kaçtı. Hamza Paşa ile Katavolenos esir alındı. Elleri ve ayakları kesildi. Kazığa oturtuldular. Hamza Paşa, mevkisinin yüksekliğinden dolayı en uzun kazığa oturtuldu.

Vlad bir ordu toplayarak Tuna'yı geçti ve geniş bir bölgedeki Osmanlı topraklarını yağmaladı. Bütün köyleri yakıp yıktı. Savunmasız halkı, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere katletti. Bütün tutsaklar (sayılarının en az 25 bin olduğu söylenir) kazığa oturtuldu. Vlad'ın bir elçiye el sürecek kadar ileri gitmesi, sarığının kafasına çiviyle çakılmasını emretmesi Mehmed'i o kadar şaşırttı ki, bir öfke krizine kapılıp, kendisine bu haberi getiren sadrazamı Mahmud Paşa'yı dövdü. "Sultanın" der Khalkokondilas, "toz toprağın arasından çıkarıp en yüksek mertebeye getirdiği köleleri için, dayak yemek utanılacak bir şey değildir." Başka kaynaklara göre, dayağı yiyen yalnızca atlı bir ulaktı.

Sultan duyduğu haberlerin gerçek olduğuna inanınca, gözünü intikam hırslı bürüdü. Sonunda, ertesi ilkbaharda Eflak'a saldırmaya karar verdi. "Kazıklı Voyvoda"nın (Türkler'in Vlad'a verdiği ad buydu) işlediği suçlar, 1461-1462 kışında gerçekleşmiş olmalı.

II. Mehmed her tarafa ulaklar gönderip, bir ordu toplamaya başladı. Bu ordu neredeyse Konstantiniyye'nin fethinde kullandığı ordu kadar büyük olsa gerek. Dukas 150 bin askerden söz eder. Khalkokondilas ise bu rakama 100 bin daha ekler. Oldukça abartılı olduğu besbelli bu rakamın doğruluğunu desteklemek için, Tunalı gemi sahiplerinin Mahmud Paşa kumandasındaki bu orduyu karşı kıyıya taşıma ayrıcalığına sahip olmak için 300 bin altın ödemelerine karşın, yine de epey kâr ettiklerini anlatır. Ayrıca 25 kadirgadan ve 150 tekneden oluştuğu söylenen bir destek filosu Karadeniz'den Tuna'ya gönderilmişti. Bu filonun Vidin'e kadar gittiği söylenir. Sultanın kendisi bu teknelerden biriyle İstanbul'u 26 Nisan 1462'de terk etti.

Kayıtlardaki rakamları abartılı bulsak bile, yine de mutlaka son derece büyük olan bu ordu, Mehmed'in yalnızca bir prens değişikliği yapmak değil, tıpkı Sırbistan ve Yunanistan gibi Eflak'ı da almak niyetinde olduğunu gösteriyor. Gerçi yanına Radu'yu almıştı. Gerekirse onu bir kukla kral olarak Eflak tahtına oturtabilirdi. Ama asıl niyetinin ülkeyi tamamen fethetmek olduğu anlaşılıyor.

Bu Eflak seferi Fatih'in daha önceki bütün savaşlarından farklı olacaktı. Osmanlılar güçlü kalelerin ve surlu şehirlerin bulunduğu bölgelere sefer yapmaya

alışkındı. Böyle yerleri ele geçirmek her zaman kolay olmasa da, bir kez ele geçirildikten sonra Mehmed civar bölgeyi en azından bir süreliğine kontrolü altına almış oluyordu. Eflak'taki durum ise çok daha farklıydı. Buradaki az sayıda şehir (çoğu Saksonlar ve Macarlar tarafından kurulmuştu) dağ eteklerinde bulunuyordu. Ovalarda genelde köylülerle çobanlar vardı. Bunlar küçük saldırılara karşı yapılmış çitler ya da kazılmış hendeklerle korunan köylerde ya da birbirine uzak çiftliklerde yaşıyordu. Mehmed bu durum karşısında ne yapacağını şaşırmıştı do-
~[al olarak. Oysa Vlad çobanlarıyla çiftçilerini kurnazca kullanabiliyordu.

Nehirden gelen askerler karaya inip bölgeye saldırırken ve ülkenin o zamanki en büyük limanı olan, neredeyse tamamen ahşap evlerden kurulu İbrail'i yakarken, kara ordusu Edirne'den yola çıkarak Filibe'den geçti. Tuna'yı geçmekte zorlanmadılar, çünkü ne kıyılarda ne de civardaki tamamen ıssızlaşmış ovalarda en küçük bir direnişle karşılaşmadılar. Vlad bütün halka, sığır ve davaları ve taşınabilir mallarıyla birlikte, yoğun ve geçilmesi güç meşe ormanlarına çekilmelerini emretmişti. Kendisi de ordusuyla birlikte (en fazla on bin askeri vardı) oraya sığındı. Macarlar'dan yardım beklese de, Boğdanlılar'dan beklemiyordu anlaşılan. Boğdan Voyvodası Büyük Stephen, hemen Tuna deltasındaki Macarlar'ın elinde olan Kiliya'ya (Kilia, Kili) gitmişti. Stratejik açıdan bu kaleyi ele geçirmesinin şart olduğunu düşünüyordu haklı olarak. Haziran 1462'de, şehrin surları önüne gelince, Vlad bu önemli limanı savunmak için hemen oraya koştu. Ancak Vlad'ın gelişinden önce ayağından yaralanan Stephen, şehri ele geçirmeye çalışmaktan vazgeçti. Vlad, Kili'ye yerleşti. Bu halici ve kaleyi ele geçirmek için Tuna'ya giren Osmanlı filosu ise geri çekilmek zorunda kaldı.²⁸

Vlad bunun ardından hemen Macar kralına bir mesaj gönderdi. Macar kralı, kendisine yönelik tehdidin farkındaydı ama şimdilik papa ile Venedik *Signoria*'sına özel bir elçi gönderip acil yardım çağrısı yapmakla yetindi. Venedik sefirinin Buda sarayından gönderdiği raporlardan anlaşıldığı kadarıyla, Macarlar'ın Eflak'ta olanlardan pek haberi yoktu.

Tek başına kalan Vlad, ormanlardan yaptığı ani saldırılarla Türkler'i elinden geldiğince yıprattı. O meşe ormanlarında ve aşılması güç geçitlerde, sayılar önemini yitiriyordu. Önemli olan araziyi iyi tanımaktı. Mehmed ormanlarda askerlerine düzenlerini bozmadan yürümelerini emretti. O ıssız bölgede yedi gün boyunca, düşmanla hiç karşılaşmadan dolaştılar. Casuslarından Macarlar'ın destek göndermeyeceğini haber alan Mehmed, bu yüzden kendine fazla güvenmeye başlamış ve dikkatsizleşmişti.

Bir gece Vlad ile adamları, iyi korunmayan ve yeterince tahkimatlandırılmamış Türk ordugâhına saldırdı. Osmanlılar'm dağılıp kaçması güçlükle engellendi. İlk toparlananlar Anadolu süvarileri oldu. Eflak saldırısını geri püskürtmeye çalıştılar ama başaramayıp kaçtılar. O kargaşada Vlad süvarileriyle sultanın ordugâhına girmeye çalıştı ama yolunu şaşırp sadrazam ile İshak Paşa'nın çadırlarının önüne geldi. Orada bir şey başaramadı. Pek çok deve, katır ve atın ölü-

28 Voyvoda Stephen, Kiliya'yı 1465'te topraklarına katmayı başardı. Osmanlılar'm 1368'den itibaren Eflak'a yaptıkları saldırıların arka planı hakkında bkz. N. Beldiceanu, "Eflâk," *Ep*² II, 687-689.

müyle sonuçlanan o saldırının önemli bir sonucu olmadı. Yeniçeriler ve Osmanlı süvarileri toparlanınca, işler değişti. Ali Bey, geri çekilen Eflaklılar'm peşine düştü. Çoğunu öldürdü ve ordugâha bin tutsak getirdi. Mehmed tutsakları oracıkta idam ettirdi.

Dukas ile Khalkokondilas, sultanın ağır bir yenilgi aldığını söyler. Bunun doğru olup olmadığı belirsizdir. Başka kaynaklarda iddia edildiği gibi, Türkler'in hızla Eflak'tan çekilmesinin nedeninin bu sürpriz saldırı olup olmadığı da belli değildir. Mehmed'in asıl niyeti, Eflak başkenti Tırgovişte'ye saldırmaktı şüphesiz. Bu şehir sağlam surlarla ve etrafını çeviren bataklıklarla korunuyordu. Ovalarda yaşayan halkın çoğu bu şehre sığınmıştı. Ama sultan şehrin surları önüne varınca, burada ne asker ne de top olduğunu gördü. Şehrin kapıları ardına kadar açıktı. Şehir terk edilmişti. Mehmed hemen ilerlemeyi sürdürdü. Kısa süre sonra korkunç bir ormandan geçti. Yolda, tam yarım saat boyunca, kazığa oturtulmuş 20 bin kadar Bulgar ile Türk'ün cesetlerinin yanından geçti. Bunların arasında, Viddin kumandanı Hamza Paşa da vardı. Üstünde resmi giysileriyle, en uzun kazığa oturtulmuştu. İki Bizanslı tarihçinin söylediğine göre, bu manzara karşısında II. Mehmed bile ürpermişti.

Vlad Osmanlı ordusunun peşini bırakmadı. Küçük baskınlar düzenlemeyi sürdürdü ama büyük bir saldırı yapmaya cesaret edemedi. Sonunda ordusunun bir kısmını Boğdan'a çekip, Eflak'ta yalnızca altı bin asker bıraktı. Ordunun sağ kanadının kumandanı Turahanoğlu Ömer Bey, bu müfreze ile savaşın neredeyse tamamını yok etti. İki bin Eflaklı'nın kellesini, sultanının ayaklarının dibine koydu. Buna çok sevinen sultan, onu tekrar Selanik valisi yaptı.

Eflak ordusunun geriye kalanı tekrar toparlanabiliyorsa de, artık Osmanlılar karşısında tamamen güçsüzdüler. Osmanlılar yöreyi ellerinden geldikince yakıp yıktı. Güney yönünde ilerlerken, yanlarında köleleştirdikleri çok sayıda tutsağın yanı sıra 200 bin baş sığır, davar ve at götördükleri söylenir. Sultan Tuna'yı geçerek, 11 Temmuz 1462'de İstanbul'a döndü. Pvomanya'dan ayrılmadan önce, Mihaloğlu Ali Bey'i Eflak Valisi yaptı. Ona Vlad'ın kardeşi Radu'yu, Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde hükümdar olarak tahta geçirmesini emretti. Radu, zalim ve saldırgan ağabeyinin tersine, zayıf ve zevk düşkünü biriydi. Yakışıklılığıyla ün salmıştı. Sultanın sarayında yıllarca rehine olarak kalmış, Mehmed'in özel ilgisini kazanmıştı. Khalkokondilas, aralarında geçtiğini söylediği bir olayı ayrıntılarıyla anlatır. Radu'ya ilgi duyduğu kesinleşmiş olan Mehmed, onu elde etmeye kalkınca, Radu kılıcını çekip bu tacizci âşığı yaralamıştı. Ancak sonra sultanın intikamından korkarak, en yakındaki ağaçlardan birine tırmanmıştı. Ama sonunda sultanın ilgisine karşılık verince, tekrar gözüne girdi. Hatta Mehmed'in kendisine duyduğu ilgiyi sürdürmeyi başarıp, onunla birlikte Eflak'a gitti. Eflak'taki bazı yerel soylular onu yeni kral seçmişti. Radu, kendisine hâlâ karşı çıkan boyarları da kolayca kendi tarafına çekti. Bu boyarlar Vlad'ı desteklemekten vazgeçtiler ve Ağustos 1462'de, tehditlere ve paylamalara boyun eğerek, Radu'yu liderleri olarak tanıdılar.²⁹

Herkes tarafından terk edilen Vlad, Erdel'e sığındı. Ülkesini geri almak ve

29 Bu anlatıdaki Eflak Seferi üzerine kritik yorumlar için bkz. M. Guboglu, "A propos de la

her şeyden öte tekrar sultanın gözüne girmek için son bir girişimde bulundu. 7 Kasım 1462'de, Sighișoara civarındaki "RhoteV'den (muhtemelen Almanca'daki Rauthel ve Macarca'daki Rudaly) Mehmed'e Slavca bir mektup yazdı. Bu mektubun Latince bir çevirisi günümüze ulaşmıştır. Ancak son zamanlarda Romanyalı tarihçiler bu mektubun gerçekliğini nedensiz yere sorgulamaya başlamıştır. Vlad bu mektupta sultana yardım etmeyi teklif ediyor ve onun adına yalnızca Erdel'i değil, Macaristan'ı da fethedeceğini vaat ediyor. Ancak bu mektup hedefine asla ulaşmadı. Muhtemelen Braşov'da, Macar Kralı Matthias'm eline geçti. Matthias, akrabasını hemen yakalatıp Buda'da hapse attırdı. Vlad orada 1476'ya kadar kaldı. O hapisteyken, kardeşi yılda 12 bin dukalık haraç karşılığında Türkler'in kukla hükümdarı oldu. Sonra Vlad tekrar tahta geçip talihsiz ülkesine dehşet saçmaya başladı. Ama bu yalnızca iki yıl sürdü.

Sultanın İstanbul'daki sarayına dönmesinden bir süre sonra, yabancı ülkelerle yapılan haberleşmelere ağır kısıtlamalar getirildi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Venedik balyozu Domenico Balbi, Temmuz 1462 sonunda İstanbul'da yazdığı bir raporda, hükümete bu raporu ancak büyük güçlüklerle ve masrafa girerek gönderdiğini, çünkü çok az kişinin başkentten kara ya da deniz yoluyla ayrılmasına izin verildiğini bildirir. Dışarıya Türkiye'deki olaylarla ilgili haber gönderilmesi yasaklandı. Bu yasağın cezası öyle ağırdı ki, kimse dışarıya gizlice haber göndermeye cesaret edemiyordu. Ayrıca bütün bakır, kurşun ve deri mallara el kondu. Tacirlere inen ağır bir darbeydi bu. Bütün bunlardan anlaşıldığı kadarıyla, Mehmed ya gizli tutmak istediği yeni bir sefer planlıyordu ya da beklediği bir saldırıya karşı savunma tedbirleri alıyordu.

Her halükârda, 1462'de Çanakkale Boğazı'nı korumak için Boğaz'm Avrupa ve Asya kıyılarında Kilid ül-Bahreyn (İki Denizin Anahtarı) ile Kal'a-i Sultaniye'yi ("Sultan Kalesi", eski Abydos civarındadır) inşa ettirmeye başladığı kesindir. Büyük bir hızla inşa edilen bu büyük ve güçlü kaleler günümüzde bile oldukça etkileyici görüldüğüne göre, o çağda çok daha etkileyici görünmüş olmalıdır. Bu iki kale sayesinde, İstanbul'a batıdan, Marmara Denizi'nden ulaşılmasını kolayca engellenebilirdi. Rumeli Hisarı ile Anadolu Hisarı da Karadeniz'den Boğaziçi'ne girilmesini önleyebilirdi.

Bir yandan da çok sayıda gemi inşa ediliyordu. Ancak gemi yapımının özellikle 1462-1463 kışında hızlandığı anlaşıyor. İstanbul'u Osmanlı İmparatorluğu'nun ana liman kenti haline getirecek büyük limanın yapımına da yine kışın başlanmıştı muhtemelen. Bu "kadirga limanı", özellikle büyük savaş gemileri için yapılmıştı. Bu savaş gemilerinin çoğunun yapımı aynı kış içinde tamamlandı. Donanmanın güçlendirilmesinin ve başkent yakınlarında bir deniz üssü kurulmasının ana sebebi, Midilli'ye sefer düzenlemektir. Bu sefere, Eflak Seferi'nden hemen sonra başlandı.*⁰

monographie du professeur Franz Babinger," *Studia et Acta Orientalia* 2 (1959), 225-226. Romanyalı tarihçi burada Osmanlı İmparatorluğu'na borçlanılan haracı ve Vlad'ın karakterini, meslektaşlarının çalışmalarına göndermeler yaparak ele alır.

30 Osmanlılar'm deniz kuvvetlerini ve boğazları güçlendirmeleri konusunda bkz. H. İnalcık,

Midilli'ye karşı sefer düzenlemek için bir bahane kolayca bulundu. Niccolö Gattilusio, Osmanlılar'm 1456'da Limni'yi elinden almasından sonra, Gattilusiolar'm elinde kalan son toprak parçası olan Midilli'ye yerleşmişti. Kardeşi Domenico hâlâ orada hükümdardı. Hırslı Niccolö, 1458 sonunda kardeşini adayı Türkler'e teslim etmeyi planlamakla suçlayarak, kuzeni Luchino'nun yardımıyla Domenico'yu devirip hapse attırarak boğdurdu ve adanın hâkimi oldu. Tahta geçer geçmez yaptığı ilk iş kendi kardeşini boğdurmak olan Mehmed, ilahi intikamcı rolüne soyunarak, bu cinayeti duruma müdahale etmek için bahane olarak kullandı. Aslında prence düşman olmasının asıl nedeni, Niccolö'nun Katalan prensleriyle suç ortaklığı yapmış olmasıydı. Mehmed'e karşı, kıyılarını korsanlardan temizlemek ve civardakilerin Anadolu kıyısına gelmelerini engellemekle yükümlü olmasına karşın, bu korsanlara Midilli limanını açmış, karşılığında ise ganimetlerinin büyük bir kısmını istemişti. Üstelik, Kiklad Adaları korsanları da Katalan korsanlara katılmıştı. Birlikte Anadolu kıyısını yağmalamaya, yöre halkını kaçırp köle yaparak Midilli'ye götürmeye başlamışlardı.

Mehmed, Ağustos 1462'de, küçük bir yeniçeri birliğinin başında Asya'ya geçti. Önce Maeander (Menderes) ovasına giderek, Troya harabelerini, efsanevi Akhilleus tepesini ve Ajax tepesini ziyaret etti. Dönemin tarihçilerinin âdetine uyan Kritovulos, Fatih'in yaptığını iddia ettiği bir konuşmayı verir. Fatih bu konuşmada Troyalı kahramanları över ve Yunanlılar'ı -Makedonlar'ı, Selanikliler'i ve Moralılar'ı- muhteşem Ilium'u yok ettikleri için eleştirir. Ama bu insanların torunlarını, atalarının "Asya halklarına" karşı işlediği suçlardan ötürü cezalandırdığını söyler. İtalyan öğretmenlerinin etkisi burada açıkça görülmektedir. Öğretmenleri Mehmed'i, ilk Troya kralı ve Teucri hükümdarı Teüeros'un torunu olduğuna ikna edebilmişlerdi, çünkü dönemin Latince bilginleri Türkler'e "Teucriler" diyordu. Mehmed'in çıktığı neredeyse bütün seferlerde, yanına aldığı maiyetinde İtalyan Hümanistler'in bulunduğu kesindir. Bu uzmanlar ona bu kez Homeros'un epiklerindeki kahramanları ve Troya'mn ihtişamını anlatmışlardı.¹

Mehmed daha sonra Baba Burnu'ndan (eski Lectum Burnu) geçerek, muhtemelen Midilli adasının kuzey kıyısının karşısındaki Assos (Behramköy yakınında) civarında durdu. Bu arada Mahmud Paşa idaresindeki bir Osmanlı donanması denize açılmıştı. Bu donanma 60 çektiriden ve yedi küçük tekneden (Dukas) ya da başka yazarlara göre 125 irili ufaklı tekneden oluşuyordu. Gemi-lerde kuşatma makineleri, mancınklar, toplar ve iki bin kadar taş gülle vardı. Donanma üç gün sonra, 1 Eylül'de hedefine vardı.

Mehmed askerlerini adaya gönderdi. Askerler yöreyi yakıp yıktılar ve orada yaşayan az sayıda insanı St. George limanında demirlenmiş gemilere göturdüler. Ama bu saldırıyla Niccolö Gattilusio'nun gözünü korkutup teslim olmasını

- "Gelibolu," *Efl* II, 983-987. Çanakkale kaleleri hakkında bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fatih Devri* IV, 790-804. Osmanlılar'm deniz kuvvetlerinin güçlenmesi konusunda bkz. A. C. Hess, "The evolution of the Ottoman seaborne empire in the age of the oceanic discoveries," *American Historical Review* 75 (1970), 1892-1919.

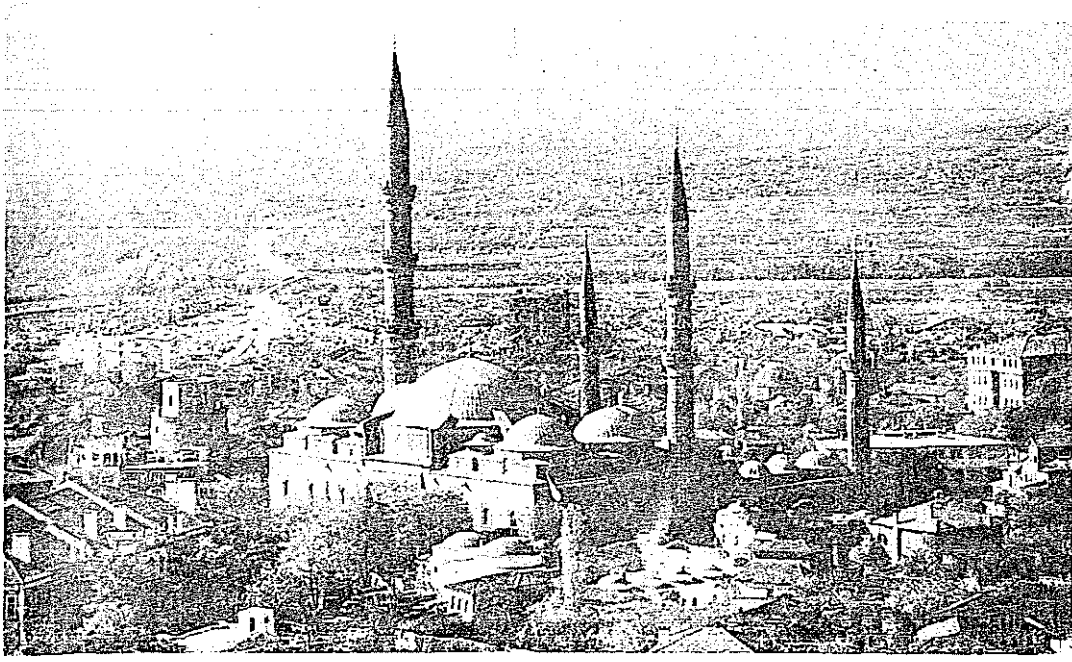
31 Türkler ve Troyahlar üstüne yazılmış en son yazı için bkz. Steven Runciman, "Teucri and Turci," *Medieval and Middle Eastern Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya*, ed: Sami A. Hanna (Leiden, 1972), 244-48.

sağlama *umudu boşa çıktı*. Sultan ona haber gönderip, hemen teslim olursa kendisine uygun başka bir yer vereceğini söyledi. Prens ise, surlarının sağlamlığına, adamlarının cesaretine ve halkın Türkler'e köle olma korkusuna güvendiğinden, Midilli şehrini düşmanlarına teslim etmektense, halkıyla birlikte savaşarak onurlu bir biçimde yenilmeyi yeğleyeceği karşılığını verdi. Garnizonunda beş binden fazla asker vardı. Aralarında 70 Rodos şövalyesi ve 110 Katalan paralı askeri bulunuyordu. Asker olmayan nüfus ise 20 bin civarındaydı. Dört gün süren önemsiz çatışmalardan sonra, altı dev top şehir surlarını on gün boyunca dövdü. Surlar büyük taş güllerle dayanıyordu, ama sonunda dış surlar yıkılmaya başlayınca, savunucular iç kaleye çekilmek zorunda kaldı. Şehirde panik çıktı. Çatlayan surların tamir edilmesi, bu iş için büyük paralar teklifedilmesine karşın, olanaksız hale geldi. Askerler büyük şarap mahzenlerini ve yiyecek ambarlarını yağmaladı. Yeniçeriler en sonunda şehre girdiklerinde ciddi bir direnişle karşılaşmadılar.

Niccolö Gattilusio yenildiğini kabul etmek zorunda kaldı. Adadaki düşmanları Mahmud Paşa'ya surların zayıf noktalarını göstererek, şehri hızla ele geçirmesine yardım etmişlerdi anlaşılan. Niccolö tek bir teslim olma koşulu öne sürdü: Adanın geliri kadar gelir getirecek başka bir yer istiyordu. Kuşatmayı ve saldırıyı yakındaki anakaradan izlemiş olan Mehmed, adaya geçip orada dört gün kaldı.

Prens, peşinde şehrin ileri gelenleriyle birlikte sultana şehrin anahtarlarını getirdi. Ayaklarına kapanıp ağlamaya başladı. Osmanlılar'ın yüce efendisinin kendisini bağışlamasını diledi. Hükümdarlığı süresince Osmanlılar'la yaptığı anlaşmalara hep uymuş olduğunu söyledi. Anadolu'dan köle getirildiğinde, onları hep asıl sahiplerine teslim etmişti. Bazen Katalanlar'ın limanına girmesine izin verdiyse, bunu korsanların adasını yağmalamasını engellemek için yapmıştı. Korsanların anakaraya saldırmasına yardım ettiği ise kesinlikle yalandı. Sultanın ilk teslim ol çağrısında şehri teslim etmediyse, bunun sorumlusu cahil danışmanlarıydı. Çünkü kendisine teslim olmamasını tavsiye etmişlerdi. İşte şimdi sultana yalnızca başkentini değil, bütün adayı sunuyordu. Mehmed o sefil yaratığı budalalığından dolayı fena halde azarladıktan sonra, onunla bir anlaşma imzaladı. Niccolö'ya, şehri teslim etmekte aptalca gecikmesine karşın, ne kendisinin ne de bir başkasının canına ya da malına zarar gelmeyeceğini söyledi. Niccolö'ya adadaki diğer şehirleri de teslim etmesini emretti. Bunun üzerine Niccolö, Türk kumandanlarla birlikte adayı gezerek onlara tahkimatları gösterdi ve gittiği her yerdeki halka teslim olmalarını söyledi. Türkler her yerde garnizonlar oluşturdu. Başkente 500 yeniçeri ve azap yerleştirildi. Sultan bu askerlerin komutasını, Musannifek (Küçük Yazar) olarak tanınan Acem şeyhi Ali el-Bistami'ye verdi. Üç yüz İtalyan tutsak ikiye biçildi. Mehmed'in bunu iki nedenle yaptırdığını söylediği iddia edilir: En acı verici ölüm biçimi olduğu için ve alayla söylediği gibi, Mahmud Paşa'nın verdiği ve kendisinin de onayladığı sözü, yani yenilenlerin canına ve malına saygı gösterme sözünü tutmanın en iyi yolu bu olduğu için.

Mehmed teslim olma anlaşmasını kendine göre yorumlayarak, halkı üç gruba ayırdı. Sıradan halkın, yani en yoksul ve işe yaramaz olanların, surların içinde kalmasına izin verdi. Daha güçlü ve işe yarar olanları ise yeniçerilere verdi. Şehrin en zengin ve soylu sakinleriye İstanbul'a, yerleştirilmek üzere gönder-

- a Edirne ve Üç Şerefeli Cami. II. Murad tarafından 1437 ile 1447 arasında yaptırılmış olan cami, adını en yüksek minaresindeki üç şerefeden almıştır. Bu cami Osmanlı mimarisinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Edirne, imparatorluğun ikinci başkentiydi (1453'e kadar). Cevardaki av hayvanlarının bolluğu, burayı sultanların gözde mekânı yapmıştı.

Bursa. Osmanlılar ın ilk büyük fethi (1326) ve ilk başkentleri. Bu şehir, Konstantiniye'nin fethinden sonra bile büyük bir din ve ticaret merkezi olarak kalmayı sürdürdü. Solda I. Mehmed'in türbesi (Yeşil türbe), sağda ise camisi (Yeşil Cami) görünüyor.

Manisa camileri. Osmanlı şehzadelerinin başlıca yerlerinden biri olan Manisa, dini mimari eserler açısından zengindir. Bu resimde Sultaniye Camii (1522) ve arkasında Muradiye Camii (1586) görülmektedir.

Fatih'in ilk karısı (1449)
Sitti Hatun. Anlaşılan
sonradan kocası tarafından
reddedilmiş ve 1467'de
ölene kadar unutulmuş
halde yaşamıştır. Bu ve
aşağıdaki portre
Venedik'teki bir yazma
eserden alınmıştır.

Sitti Hatun'un kardeşi
Melik Arslan. Babası
Süleyman'dan sonra,
güneydoğu Anadolu'daki
Türkmen Dulkadir
Beyliği'nin hükümdarı
olmuştur (1454-1465).

H.-AtJUau C'CT:

e?

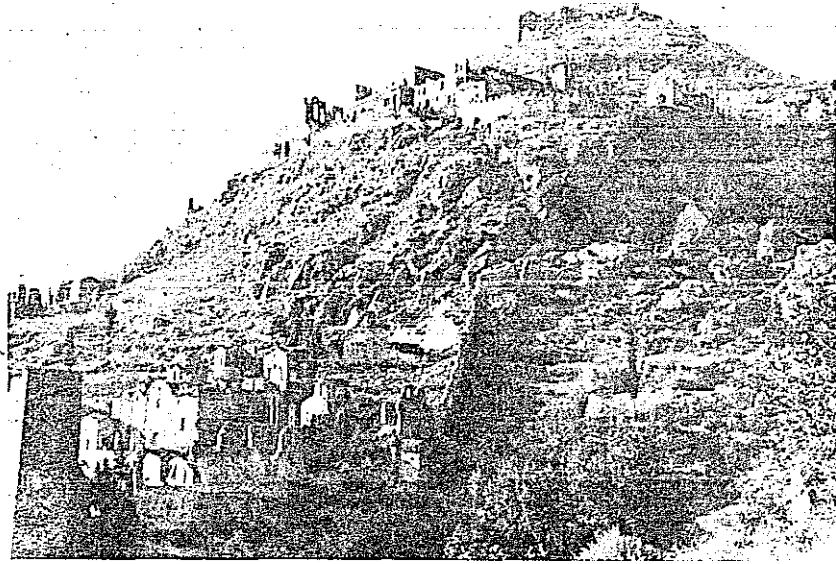
^

v

d

Semendire. George Brankovic (1428-1430) tarafından yaptırılmış olan, Belgrad'm doğusundaki, Tuna üstündeki bu büyük surlar, İkinci Dünya Savaşı'nda yıkılmıştır. ' Son Ortaçağ Sırp devletinin başkenti olan Semendire önce 1439'da ve ikinci kez 1459'da Osmanlılar'm eline geçti.)

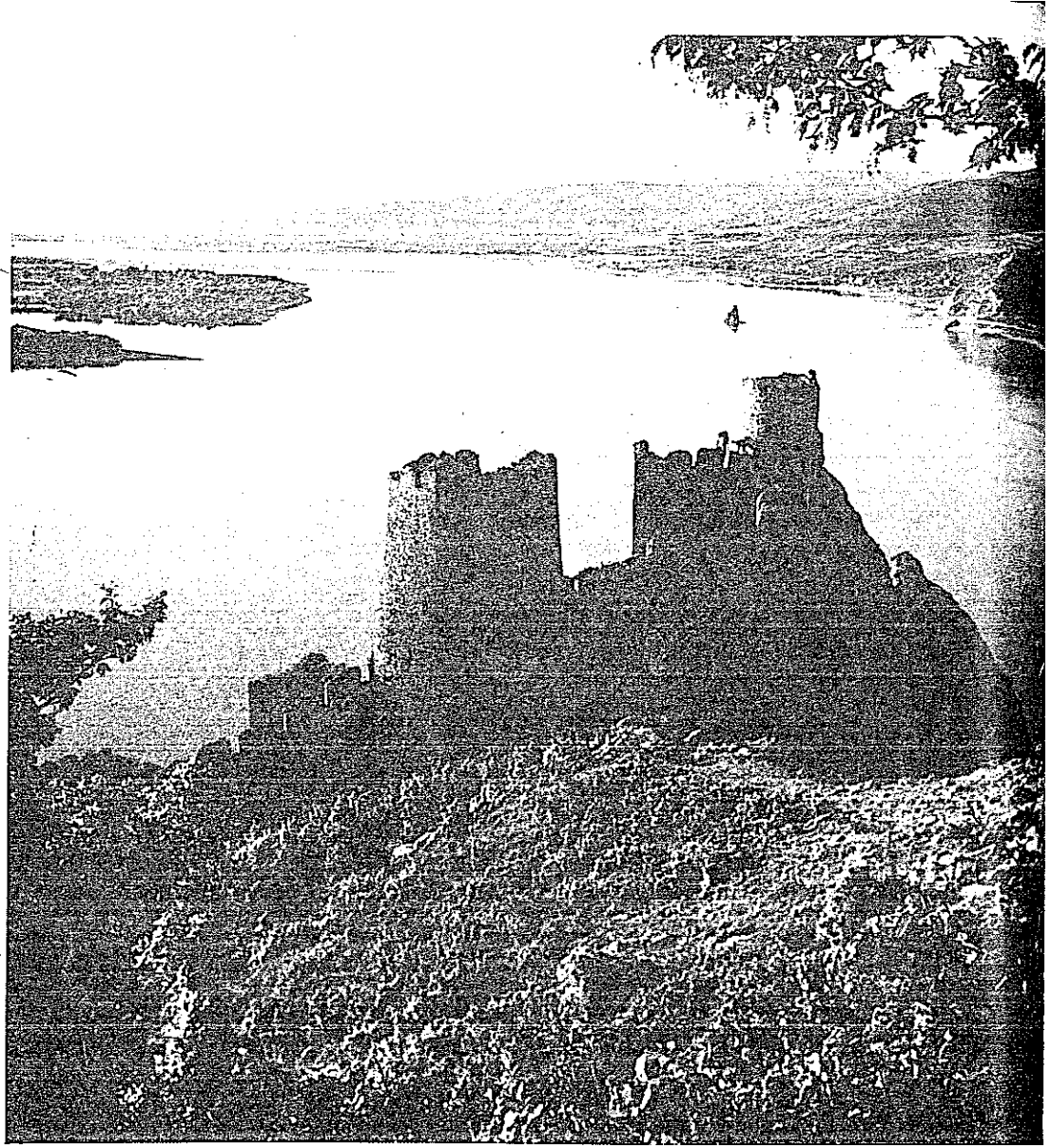
Mistra. 13. yüzyılda Haçlılar tarafından inşa edilmiş ve ardından Palaiologoslar'm despotluğunun merkezi olmuştur. Mora (Peloponnesos), önce II. Murad'm sultanlığı sırasında Osmanlılar'm yönetimine geçmiş, ardından da 1460'ta II. Mehmed tarafından fethedilmiştir.

Amasya. Anadolu'da, Yeşilirmak'ın üstünde kurulu olan şehir, 15. yüzyılda Osmanlı şehzadelerinin daimi ikamet yeri.

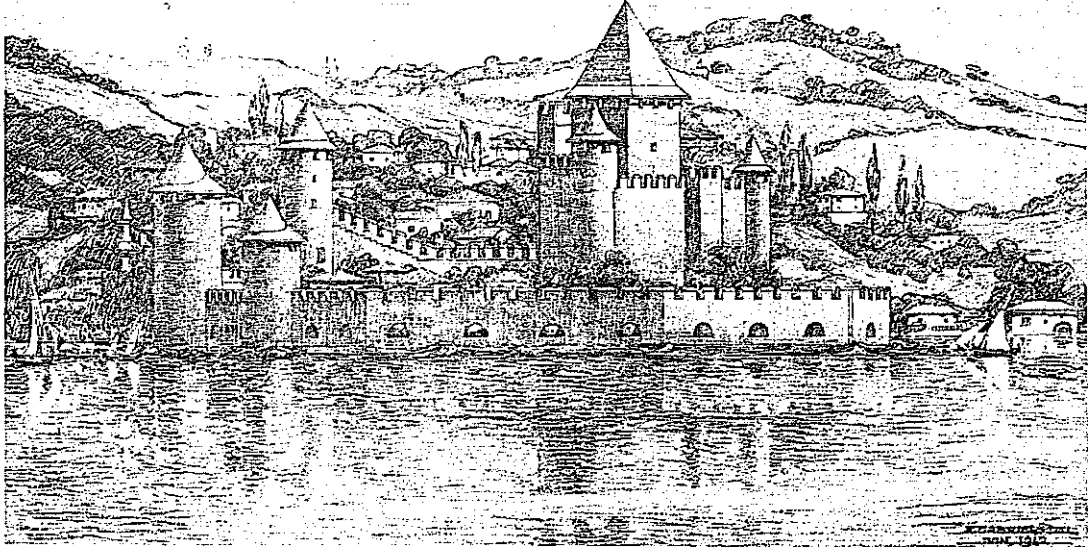

CCI
Amasra. Karadeniz'deki dar bir yarımada üstünde kurulu olan eski Amastris şehri, II. Mehmed'in Asya'da ilk fethettiği yerlerden biriydi.

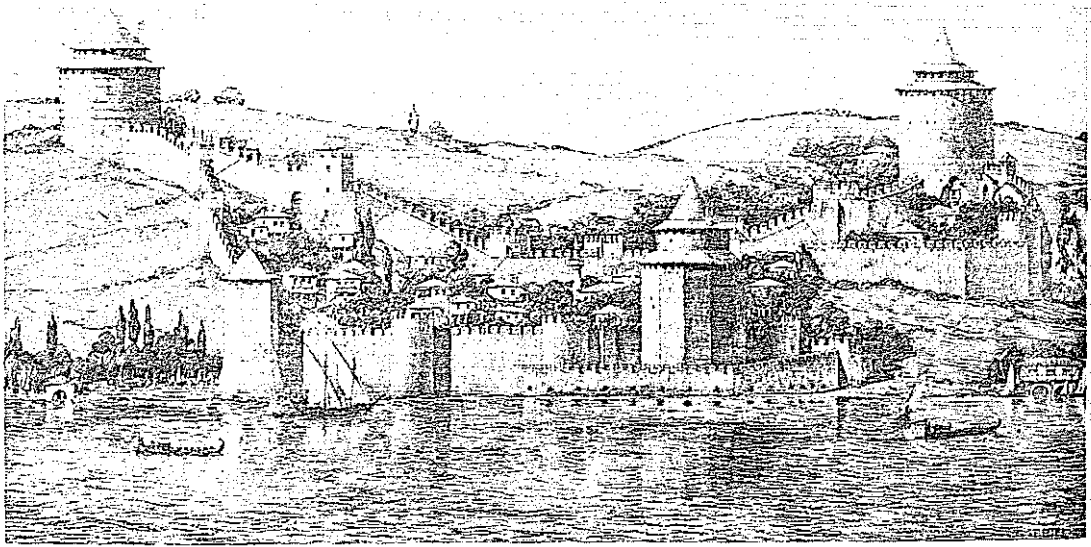

Tuna üstündeki Golubac. Bu Sırp kalesinin 1427'de Türkler'e kaybedilmesi, Semendire'nin yapılmasıyla (IVa) kısmen telafi edildi. George Brankovic tarafından kısa süreliğine geri alındıysa da, Konstantiniyye'nin fethinden kısa süre sonra tekrar Osmanlılar'm eline geçti.

II. Mehmed'in fildişi saplı
kılıcı. Şimdiki uzunluğu
tam 81 santimdir. Kısaltıl-

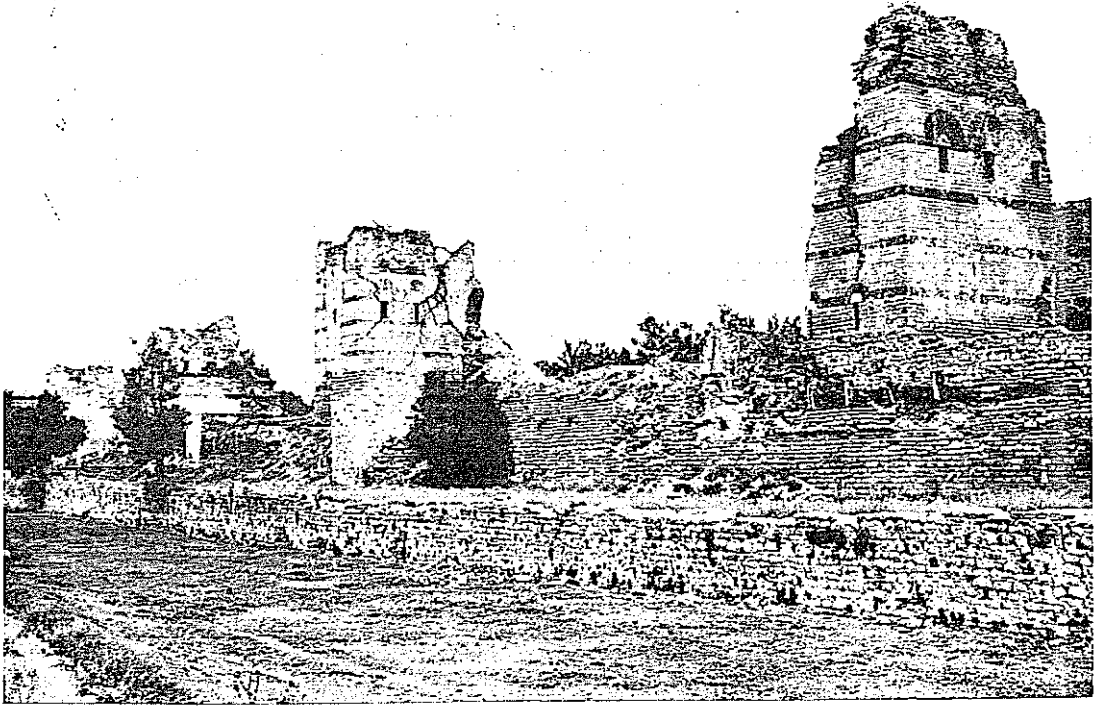

- a Anadolu Hisarı (rekonstrüksiyon A. Gabriel). 1395'te II. Mehmed'in büyük-büyükbabası I. Bayezid tarafından, Boğaziçi'nin Asya yakasına yaptırılmıştır. Mehmed'in yaptırdığı kalenin çok daha büyük olması (bkz. altta), fethi yapmaya ne kadar kararlı olduğunun bir göstergesidir.

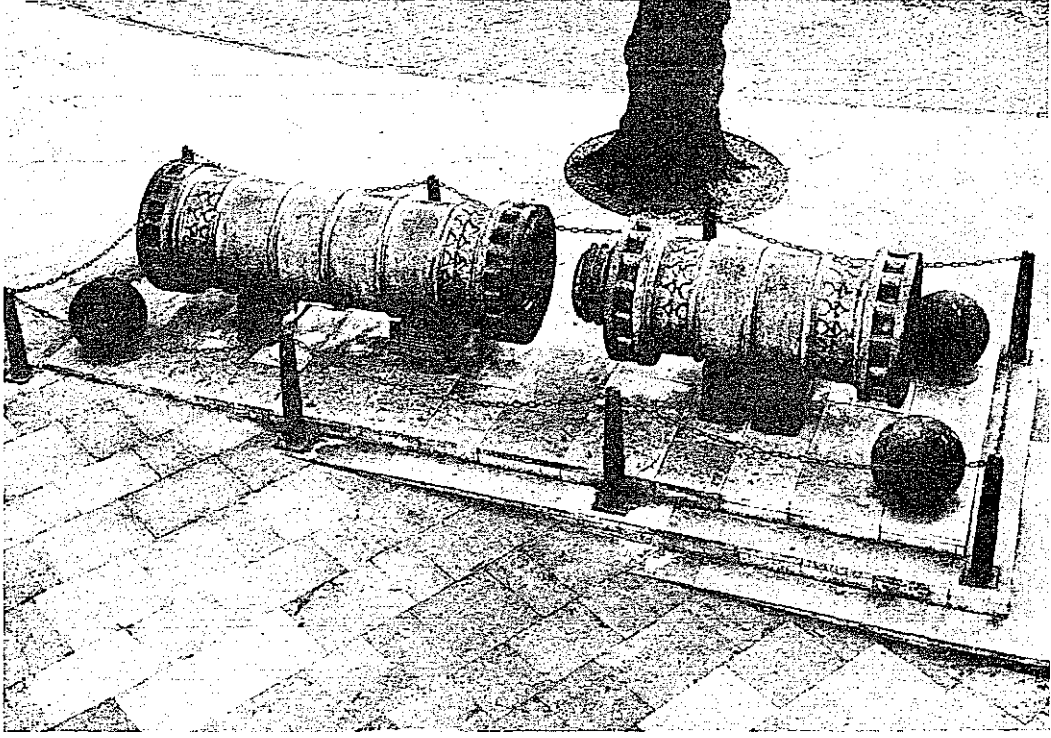

- b Rumeli Hisarı (rekonstrüksiyon A. Gabriel). II. Mehmed'in Konstantiniye kuşatması için yaptırdığı ilk büyük kaledir. 1452 yazından hızla inşa edilmişti. Rumeli Hisarı ile dar boğazda, onun çaprazında bulunan daha eski kale (bkz. üstte), II. Mehmed'in VIII boğazda Karadeniz'e kadar hâkimiyet kurmasını sağlamıştı.

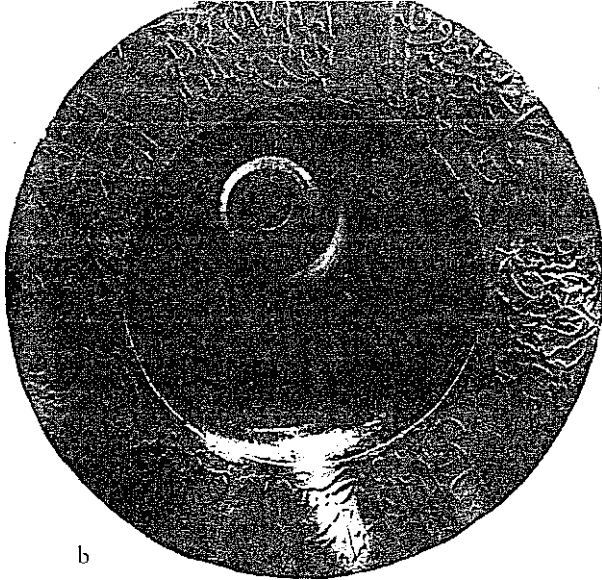
لَفَتْة الْقُسْطَنْطِينِيَّةِ

- b Konstantiniyye'nin kara surları. Bizans imparatoru II. Theodosius (408-450) tarafından yaptırılmıştı. Bizans İmparatorluğu'nun coğrafi genişlemesi bu surların inşasından sonra durmuştur. Surlar Bizanslılar'ı çok sayıda saldırıya karşı korudu. Yüksekliği, hendek ile kule tepeleri arasında, otuz metreden fazlaydı.

Fatih Sultan Mehmed'in topu. Daha sonra götürüldüğü yerden dolayı şimdi "Çanakkale Topu" adıyla bilinmektedir. 1464'te yapılmıştı. Doldurulması kolaylaşsın diye kuyruğu ve namlusu ayrı parçalar halinde yapılmıştır. Güllesi tam 295 kilodur. 1868'de İngiltere'ye götürülen top, halen Londra Kulesi'ndedir.

b

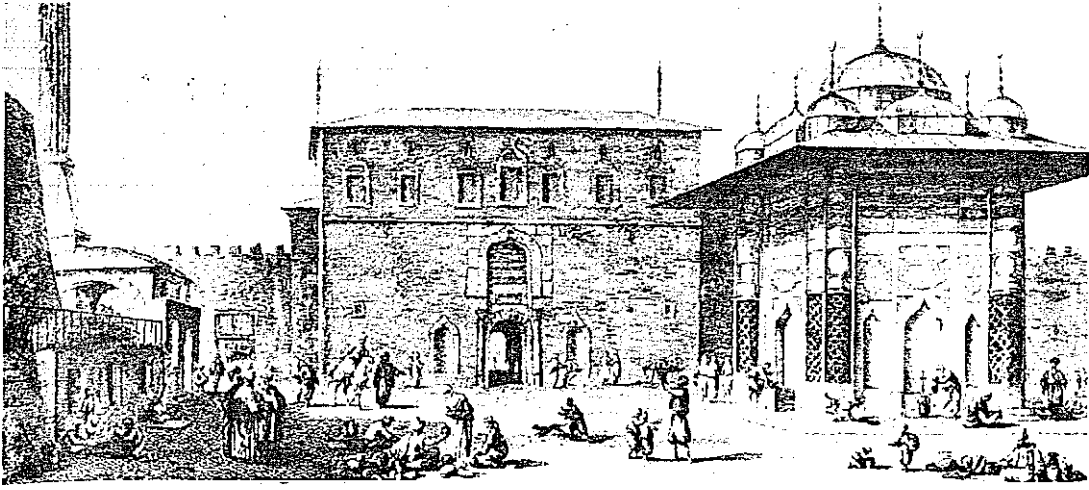
"Çanakkale Topu"nun üstündeki yazı: "Allah'ım, Murad oğlu Sultan Mehmed Han'a yardım et. Münir Ali tarafından, H. 868 yılının Recep ayında [10 Mart-8 Nisan 1464] yapılmıştır.

XI

16. yüzyılda İstanbul. Matrakçı Nasuh'un yaptığı bu minyatür, döneme ait bir yazmadan alınmıştır. Ressam, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534-1536'da yaptığı İrakeyn seferinde ona eşlik ederek, ordunun izlediği yolun topografik bir tasvirini içeren yüzden fazla minyatür çizmiştir.

Bizanslılar'ın Konstantiniyye'si (1422 civarında). Cristoforo Buondelmonti'nin bir el yazmasından alınmıştır. Bu Floransalı gezgin, 1420'de Bizans başkentine geldikten sonra bu şehrin çok sayıda planını, çeşitli açılardan çizmiştir.

Türkler'in Belgrad'ı kuşatması, 1456. Dönemin bir el yazmasında bulunan, pek bilinmeyen bu resimde Mehmed'in başarısız olan şehri alma girişimi tasvir edilir. Tuna ile Sava nehirlerinin birleşme noktasında bulunan bu şehir, ardındaki Macar ovalarını koruyordu.

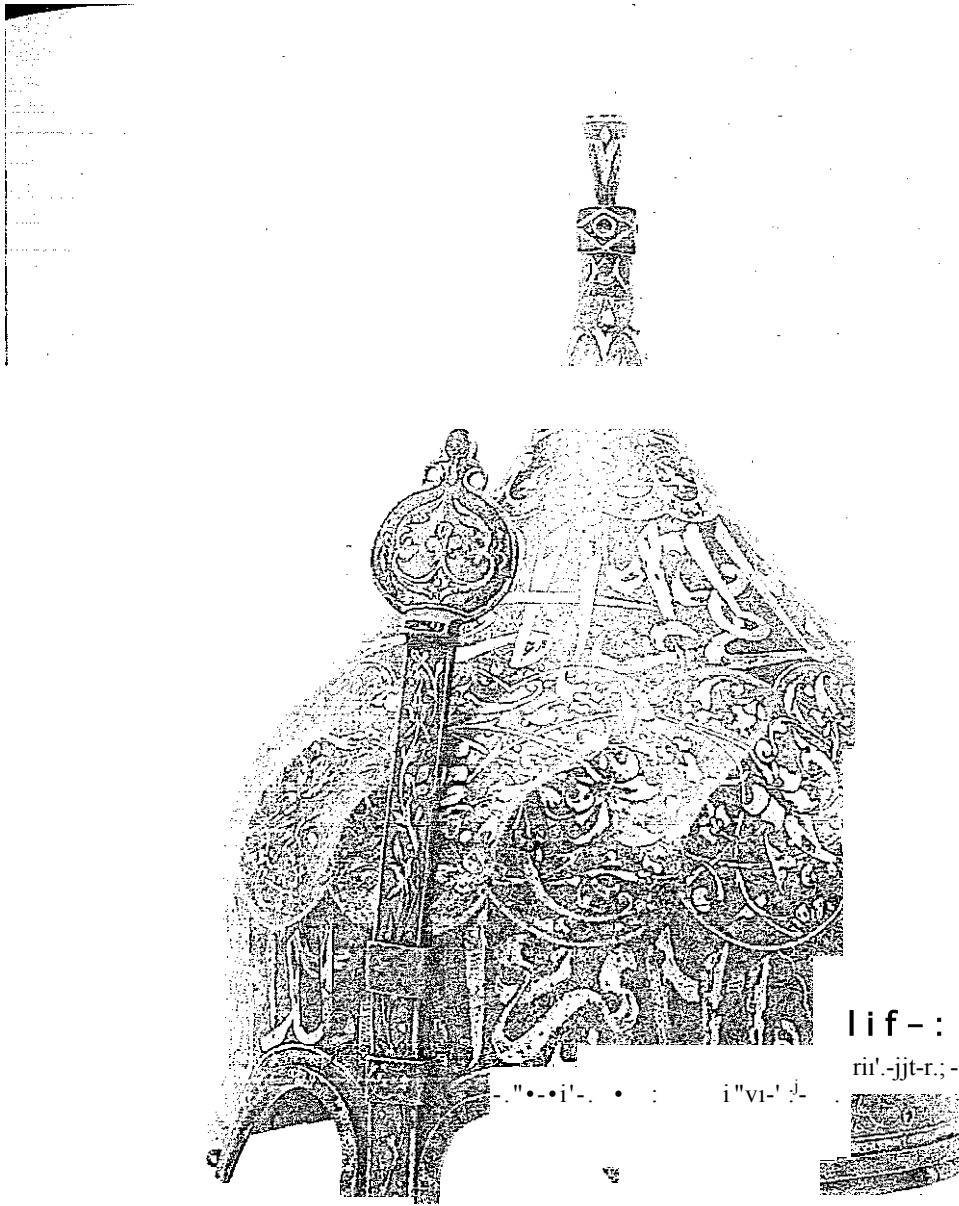

Topkapı Sarayı'nın birinci kapısı. Bu gravür, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda sefirlik yapan Comte de Choiseul-Gouffier'in seyahatnamesinden alınmıştır. Resimde sarayın o zamanki hali görülmektedir. Üst katı sonradan bir yangında yok oldu. "

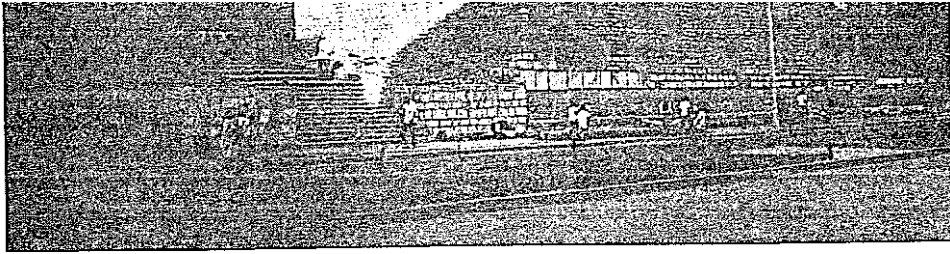
b Eski Osmanlı imparatorluk sarayı olan Topkapı Sarayı. Arkada, Marmara Denizi'nin ardındaki Anadolu tepeleri görülmektedir.

Fatih'in kaftanı. Bu işlemeli giysi bol miktarda altın sırmayla süslenmiştir.

15. yüzyıldan kalma, gümüş savatlı Osmanlı demir miğferi. Yiv biçimli süsler, Türk kaftanlarının kıvrımlarına benzetilmiştir.

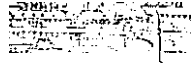
Fatih Camii'nden bir çini deseni. Bir avlu penceresinin üstünde bulunan bu mavi, sarı ve beyaz renkli panelde, Kitr'an'ın açılış cümlesi yazılıdır: "Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla."

Fatih Külliyesi'nin günümüzdeki hali. 1766 depreminde ağır hasar görmüştür. Yenilenirken büyük değişiklikler geçirmiştir.

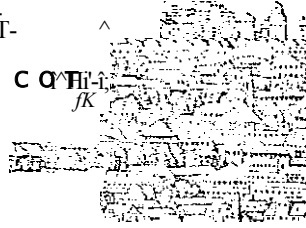
I W . ^ 6 _ s X ^ _ L T -

~>feli . .

«P'SU» jWf*

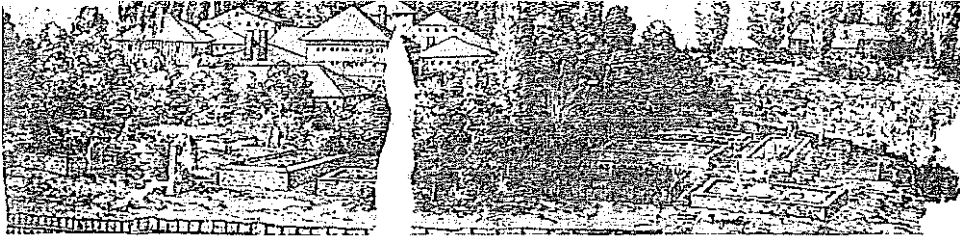
c q'hi-i
/k

fju - V * — i>

A

A

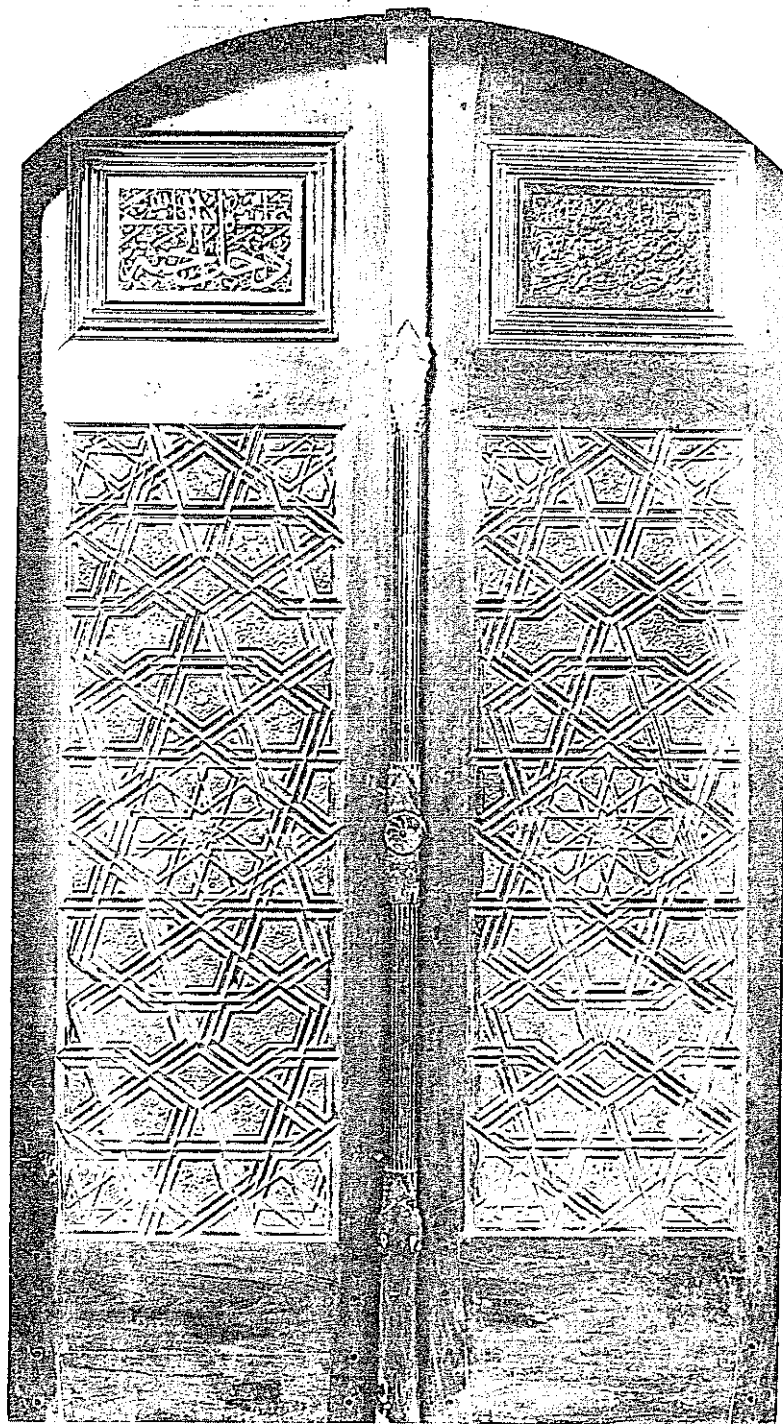
Fatih Camii. İstanbul'un yedi tepesinden dördüncüsünün üstünde bulunan bu cami, çevresindeki binalardan daha yüksektir. Bu resim, şehri 1606'da ziyaret etmiş olan Melchior Lorichs tarafından yapılmıştır.

Fatih'e en uzun süre hizmet etmiş olan sadrazam Mahmud Paşa'nın türbesi. Mahmud Paşa bir hasmının kurduğu kumpas sonucu gözden düşünce, H. 878'de (1473/1474) idam edildi.

Çinili Köşk. Topkapı Sarayı bahçesindeki en eski binalardan biridir. Günümüzde hâlâ ayakta duran bu yapı restore edilerek, 15. yüzyıldaki görünümünün neredeyse aynısı haline getirilmiştir.

Karşı sayfada: Fatih Camii'nin kündeârî kapı kanatları. Bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nin hazinesindedir.

a Yeniçeri.
b Genç kadın.

Bu çizimlerin, Fatih'in hükümdarlığının son yıllarında dolaylı yoldan yaptığı davet üzerine İstanbul'a giden Gentile Bellini tarafından yapıldığı düşünülmektedir.

Bellini'nin Fatih portresi. Bu tablo daha sonraki ressamlar için bir model olmuştur. Şimdi Londra'daki National Gallery'dedir.

II. Mehmed ile kimliği bilinmeyen bir genç. Bu ifte portrenin Bellini tarafından yapıldığı düşnlse de, bu iddia henüz kanıtlanmamıştır.

rildi. Mehmed kendisine hizmet etmesi için 800 oğlan ve kız seçti. Dönemin en güzel kadını olarak kabul edilen, Niccolö Gattilusio'nun kızkardeşi ve Alexander Komnenos'un (Trabzon İmparatoru David'in kardeşlerinden biriydi) duldu Maria'yı haremine aldı. Maria'nın oğlu Aleksios'un ise, sarayında iç oğlanlığı yapmasına karar verdi.

II. Mehmed, prense vaat ettiği tazminatı kısa sürede unuttu. Prens ile kuze-ni Luchmo, donanmayla birlikte 16 Ekim 1462'de İstanbul'a getirildi. Orada esir tutuldular. Ama Müslüman ve sünnet olup, sarık takıp kaftan giymeye başladık-tan sonra serbest bırakıldılar. Yılın geri kalanını geçirmek üzere sarayına dönmüş olan Mehmed, birkaç hafta sonra Luchino'nun tekrar tutuklanmasını emretti. Bahanesi, Luchino'nun kuze-niyle suç ortaklığı yapmış olmasıydı. Ama asıl ne-den, sultanın yendiği prensleri ortadan kaldırmayı ilke edinmesiydi. Kısa süre sonra Niccolö'ye tutuklandı. İkisi de yay kırışlarıyla boğuldu. Bazı kaynaklarda, bu idam hükmünün kısmen nedeni olabilecek bir olaydan bahsedilir. Meh-med'in tacizine uğrayan bir iç oğlanı, sultanın sarayından kaçıp Midilli'ye gitmiş, orada önce Hristiyan sonra da Niccolö Gattilusio'nun gözdesi olmuştu. Midil-li'nin fethinden sonra, İstanbul'a gönderilen çocuklar arasında görülünce, bu du-rum sultana bildirilmişti. Bu olay, son Midilli prensinin idamının asıl nedeni ol-masa da, idamı çabuklaştırmış olabilir.⁵²

Tutsak edilip İstanbul'a gönderilenler arasında Midilli başpiskoposu Le-onard da vardı. Leonard 1453'te İstanbul'un savunulmasına yardım etmiş ama şehir düşüncü kaçmayı başarmıştı. Papa II. Pius'a yazdığı bir mektupta, adadaki son haftalarını anlatmış ve ona Doğu'nun "Cerberus"una karşı bir Haçlı seferi başlatmak üzere İtalya'ya barışı geri getirmesi için yalvarmıştır.³⁻⁵

Türk donanması Midilli'deki St. George limanında dururken, Venedikli kaptan Vettore Capello, bir Venedik donanmasıyla birlikte Sakız'daydı. Capello bir yıl sonra Venedik Cumhuriyeti'nin güttüğü ılımlı barış politikasına açıkça karşı çıkıp, doğduğu şehirdeki savaş yanlısı partinin başına geçecekti. Niccolö Gattilusio'dan yardım çağrısı alınca, yirmi dokuz kadırgayla birlikte Midilli'ye doğru yola çıktı. Tayfasız Türk gemilerini kolayca yok edebilirdi. Ama bunu yap-madı, çünkü *Signoria* kendisine sultanı kışkırtmaktan kesinlikle kaçınmasını em-retmişti. Midilli'nin düşmesinden sonra, St. Theodore kalesindeki insanlar Ve-nedik'in himayesine girmek için yalvarınca bile, yardım etmeyi reddetti. Ceno-va da "Midilli'nin başına gelen felakete" kayıtsız kaldı. Vettore Capello hayatı-nın geri kalanı boyunca, o sırada harekete geçmediği için pişmanlık duydu. Cumhuriyetin Doğu Akdeniz politikasının baş düşmanı oldu. Ama olan olmuş-tu bir kez. İşler hızla kötüleşti. Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasında on altı yıl sürecek olan savaş yaklaşıyordu.

Midilli'de kazanılan kolay zafer İstanbul'da büyük şenliklerle kutlandı. Sul-tan Pera ve Galata'daki Floransalılar'ı, "iyi dostlarını" şenliklere katılmaya, şen-

32 William Miller, Lesbos'un fethini Yunan ve Batılı kaynaklara dayanarak anlatır: *Essays on the Latin Orient*, 340-349.

33 Başpiskopos Leonard hakkında bkz. Steven Runciman, *The Fall of Constantinople*, 69 ve çe-şitli sayfalar. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. yukarıda, 2. bölüm, dipnot 20.

lik ateşlerini yakmaya ve eğlenceleri düzenlemeye davet etti. Haliç'te demir atmış olan üç Floransa gemisinin tayfalarına bile şenliklere katılmaları emredildi. Sadrazam Mahmud Paşa'nın ailesi Floransalılar'ın kesesinden giydirildi. Benedetto Dei'nin söylediğine göre, Pera ile "Romanya"nın başka yerlerinde yaşayan Venediklilerle Cenovalılar, rakiplerinin böyle el üstünde tutulmasına fena halde içermişlerdi. Her ne kadar bu ayrıcalık Floransalılar'a epey pahalıya mal olsa da.

Gelibolu sancak beyi Kapudan-ı Derya Yakub Paşa, 1463 baharında Çanak-kale Boğazı'ndaki iki kalenin inşaatını tamamladı. Yeni limanın kış boyunca süren inşaatı da tamamlanmak üzereydi. Sultan kışı İstanbul'daki 3ârayında geçirmişti. Gemi inşası hızla sürüyordu. Hem Dukas hem de Khalkokondilas, çok sayıda büyük kadırganın inşa edildiğini ve bunlardan özellikle Batı ve Trabzon modellerine dayanılarak yapılmış birinin son derece etkileyici olduğunu söyler. Yine bütün tarihçilerin söylediğine göre sultan, o kış ve bahar boyunca şehir dışında etkileyici inşa projeleriyle ilgilendi. Üsküp civarında, Vardar'da tahkimatlı bir kulenin inşa edildiği söylenir. Mehmed daha önce de Silivri'nin kuzeyindeki, hâlâ Fener Köy (Rumca *phanari'den* ["deniz feneri"] gelir) olarak bilinen kasabada bir gözcü kulesi yaptırmıştı. Bu kuledekilerin görevi, haydutlar gelirse ya da Rum halkı isyan ederse, ateş yakarak Silivri'deki garnizonu uyarmaktı. Tunca adasındaki sarayın da tahkimatlandırıldığı söylenir.

Midilli'nin düşmesi ve Mehmed'in her tarafta açıkça Batı'ya karşı düzenlemeyi planladığı bir seferin hazırlıklarını yapmasıyla, Osmanlılar'ın denizlerin denetimini ele geçirmemesi ve Rodos ile özellikle de Eğriboz gibi büyük Ege adalarının Midilli'nin akıbetine uğramaması için ciddi önlemlerin alınması gerektiği, özellikle Venedikliler için açıklık kazanmıştı. Sultanın 1462-1463 kışını hızla gemiler ve tahkimatlar yaptırarak geçirmesi, muhtemelen Ege Deriizi'ndeki Venedik adalarını ele geçirmeyi planladığı anlamına geliyordu. Cumhuriyet ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki barış, uzun süredir sallantıdaydı. Sultan yeterince güçlenince her zamanki gibi bir bahaneyle saldırıya geçecekti.

Mehmed bütün bu hazırlıkların yanı sıra kendi camisinin yapımıyla da uğraşıyordu. Başkentindeki en büyük ve en görkemli kiliseleri zaten camiye dönüştürmüştü. İslam kanununa göre, ancak fatih sultanların cami yapmasına izin vardı>Bu iş için kendi kullarının parasını harcayamazlardı. Yalnızca savaş ganimetlerini, haraçları, fidye paralarını vb harcayabilirlerdi. Sultan, yeni caminin İmparator Iustinianus'un eski Havariyim Kilisesi'nin kuzeyine yapılmasına emretti. Bu kilise Ayasofya'dan sonraki en büyük ve görkemli kiliseydi. Kiliseyi ilk haliyle inşa ettirmiş olan Büyük Constantinus'un gömülü olduğu yerd. Iustinianus, kilisenin şeklini tamamen değiştirmişti. Kraliyet mezarlığı *heroön* de buradaydı. Bizans İmparatorluğu'nun ölü hükümdarları bu mezarlıkta somaki, granit, yılan taşı ve rengârenk mermerlerden yapılmış lahitlerin içinde yatıyordu. Şehrin Latin idaresinde olduğu dönemde (1204-1261), imparatorların mezarları açılıp yağmalanmıştı. Iustinianus'un yaptırdığı kilisenin altındaki yer altı lahdinde bulunan cesedi çıkarılıp, üstündeki bütün mücevherler alınmıştı. Şubat ya da Mart 1463'te, tam bu yerde dev bir caminin inşasına başlandı. Bu cami Ayasofya'nın kasıtlı olarak yapılmış bir taklidiydi. Bizans kubbeleri taklit edilmişti. Bu camiden, mimarından ve mimarın caminin yapımından sonraki trajik sonundan ileride ayrıntılarıyla bahsedeceğiz.

(Dördüncü

'BöCüm

**BOSNA'NIN FETHİ.
VENEDİK'LE ÇIKAN SAVAŞ.
PAPANIN BİR HAÇU SEFERİ BAŞLATMA ÇABALARI.
OSMANLILAR ADRIYATİK'TE.
ANADOLU SEFERLERİ.
EĞRİBOZ'UN DÜŞÜŞÜ.
FATİH CAMİİ.**

Mehmed, 1463 Mart'ın sonundan önce ordusuyla batıya doğru yürümeye başladı. Ordusuna Balkanlar'da ordugâh kurduktan sonra İstanbul, Petra'daki Aziz İoannes Prodromos Manastırı'nı sadrazamı Mahmud Paşa'nın Hristiyan kalmış olan annesine bağışladığını bildiren bir belge imzaladı.¹

26 Mart 1463 Cumartesi günü, muhtemelen yola çıkmasından birkaç gün önce, Komnenoslar'm sonuncusu David'in Edirne'de hapsedilmesini emretti. David'in kuzini, Uzun Hasan'm karısı Despina Hatun'un amcasına bir mektup yazarak, oğullarından birini ya da Alexander Komnenos'un oğlu Aleksios'u kendisine ziyarete çağırdığı söylenir. Bu mektup sahte de olsa gerçek de, sultanın eline geçmişti. Sultan, David'in özgürlüğünü kazanıp imparatorluğunu geri almak için Uzun Hasan ile kumpas kurduğundan şüpheleniyordu. Dedesinin İmparator David'in ikinci karısının erkek kardeşlerinden biri olduğu söylenen Theodoras Spandugino, Türkler üstüne yazdığı tarih kitabında, söz konusu mektubun Roma'dan gönderilmiş sahte bir mektup olduğunu, imparatora Türkler'e karşı bir Haçlı seferi düzenleneceğini haber verdiğini söyler. Mektubun içeriği ne olursa olsun, David ile ailesinin çoğu üyesinin sonunun gelmesine yol açtı.²

Sultan, İmparator David'in tutuklanmasından hemen sonra yeni seferini başlattı. Ağırıkları ile azapların, yani hafif süvarilerin dışında ordusunun 150 bin süvariden oluştuğu söylenir. Her zamanki gibi bu rakam da şüphelidir. Meh-

1 Bu belge için bkz. VI. Mırmıroğlu, *Fatih Sultan Mehmet II devrine ait tarihi vesikalar* (İstanbul, 1945), 89-93.

2 Theodoras Spandugino'nun (Spandounes) hayatı ile eserleri üstüne kısa bir anlatı için bkz. Donald M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus)* (Washington, 1968), özellikle de xv-xvi ve 232-233. Türkler üstüne yazdığı tarih kitabı C. Becheffer tarafından yayımlanmıştır: Theodore Spandouyn Cantacusin, *Petit traite de l'origine des turcs* (Paris, 1896).

med ordunun başkumandanıydı. Sadrazamı Mahmud Paşa ise öncü kolun kumandanıydı. Seferin amacı, imparatorluğun önde gelen kişileri dışında herkesten gizlenmişti.

Bosna kralı Stjepan Tomasevic, sultanın bir sonraki seferinin kendisine yönelik olacağını bir süredir bilmekteydi. 1461 Kasım'ının başında tahta çıkmasından kısa süre önce, bir elçi aracılığıyla papaya "Türk imparatorunun ertesi yıl bir orduyla kendisine saldırmayı planladığını, ordusu ile topraklarının şimdiden hazır olduğunu" haber vermişti. II. Pius'tan yardım istemiş, büyük taleplerde bulunmaya niyetli olmadığını ama hem vatandaşlarının hem de düşmanlarının papanın kendisinin yanında olduğunu bilmesini istediğini söylemişti. Bu, Macar kralını etkileyecek ve Stjepan'm yanında savaşa girmesini sağlayacaktı.

Türkler krallığımda çok sayıda kale inşa etti. Köylülerle araları çok iyi. Aralarına katılan her köylüye özgürlük vaat ediyorlar. Köylüler pek akıllı olmadıklarından, Türkler'e kanıyor. Özgürlüklerinin sonsuza kadar süreceğini sanıyorlar. Beni desteklemezseniz, halkım böyle yalanlara kanıp bana karşı ayaklanabilir. Soylular köylülerin desteğini almadan kalelerini uzun süre koruyamaz. Mehmed yalnızca krallığımı istese ve daha ileri gitmeyecek olsa, krallığımı kaderine terk edebilirdim. Sizden Hristiyan dünyasının geri kalanını rahatsız etmenizi istememe gerek kalmazdı. Ama Mehmed'in içinde sınırsız bir güç arzusu var. Benden sonra Macaristan'a ve Venedik eyaleti Dalmaçya'ya saldırarak Krain ve Istria üzerinden İtalya'ya gidecek. Amacı İtalya'yı ele geçirmek. Sık sık Roma'dan söz ediyor. Oraya gitmek istiyor. Hristiyanlar'm kayıtsızlığı yüzünden krallığımı fethederse, ülkemi hedeflerine ulaşmak için kullanacak. İlk kurbanı ben olacağım. Ama benden sonra sıra Macarlar'a, Venedikliler'e ve diğer uluslara gelecek. Düşmanımızın niyeti bu. Aldığım bu bilgileri size, günün birinde bunları size haber vermemekle, ihmalkârlıkla suçlanmamak için veriyorum.³

II. Pius, Bosnalı'nın yardım çağrısını karşılıksız bırakmadı. Stjepan Tomasevic'i kral ve temsilcisi ilan etti. Matthias Corvinus'u onunla uzlaşmaya ikna etti. Macar kralı, Stjepan ile 1462 yazında, yüklü bir meblağ ile Bosna'daki birkaç kale karşılığında uzlaştı. Ama bu anlaşma, ülkedeki iç kargaşayı sona ermedi. Tam tersine, kralın papayla ilişkilerini güçlendirmesi, bu kargaşayı daha da arttırdı. Bosna din konusunda uzun süredir ikiye bölünmüştü. Bir tarafta Katolik Hristiyanlar, diğer taraftaysa ayrılıkçı Bogomiller (Patarinler) vardı. Kral, tıpkı babası gibi, Katolik Hristiyanlar'ı destekliyordu. Kral Stjepan Tomas'm hükümdarlığı sırasında yurtlarını terk etmeye zorlanan ayrılıkçıların pek çoğu ise Türk bölgelelerine sığınmıştı. Soyluların çoğu bile, mallarını mülklerini yitirmekten korktukları için Katolik Hristiyan'mış gibi davransalar da, Bosna sarayında olup bitenleri Türk araçlarla Sultan Mehmed'e haber veriyordu. Sultanın bir gün, Bosna'nın durumu ve savunma gücü hakkında bilgi almak için oraya tacir ya da ke-

³ Bosna kralının bu sözlerinin yorumu için bkz. *The Commentaries of Pius II, Smith College Studies in History* XLIII (1957), 740-742.

şış kılığında bizzat gittiği, Bosnalılar'ın eline düştüğü ama Kral Stjepan'ın Türkler'in intikamından korkarak onu serbest bıraktığı söylenir. Bu, kralın düşmanlarının onun ne kadar güvenilmez olduğunu göstermek için uydurdukları bir yalandır muhtemelen.^

Sonuçta Mehmed, casusları ve Bogomil soyluları aracılığıyla, Bosna ile Macar kralı arasındaki anlaşmayı haber aldı. Bunun gerçek olup olmadığını bizzat öğrenmeye karar verdi. Yayça'daki Bosna kralına bir elçi göndererek, babasının ödediği miktarda haraç istedi. Khalkokondilas'ın anlattığına göre; Stjepan Tomasevic, elçiyi hazine odasına götürüp ona haraç için ayrılan meblağı gösterdi ama sırf Osmanlı İmparatoru'nu memnun etmek için bu hazineyi veremeyeceğini söyledi. Sultan ona saldırırsa, bu paraya ihtiyacı olacaktı. Ayrıca, eğer başına bir felaket gelir de Bosna'yı terk etmek zorunda kalırsa, bu para sayesinde yurt dışında daha rahat yaşayabilecekti. Elçi ona anlaşmaların kutsallığını hatırlatarak, hazinesinin tadını fazla çıkaramayacağını söyledi.

Mehmed, kralın haraç ödemeyi reddettiğini öğrenince hiddete kapılmış olsa gerek. Ama Eflak Seferi yüzünden intikamını bir yıl ertelemek zorunda kaldı. Yine de bir yıl sonra, yitirdiği zamanı telafi etmek istercesine, azimle harekete geçti. Savaş hazırlıklarını Stjepan Tomasevic'ten gizleyemezdi elbette. Stjepan hemen Venedik'e elçiler göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir memurdan öğrendiği kadarıyla, sultanın Bosna ile Hum ve Dubrovnik'i fethettikten sonra Istria üzerinden giderek Venedik'i işgal etmeyi planladığını öğrendiğini bildirdi. *Signmia*, 28 Şubat 1463'te Stjepan'a verdiği cevapta, Bosna kralının ittifak teklifini ve askeri yardım isteğini soğuk bir üslupla reddederek ona Matthias Corvinus'tan, İmparator III. Friedrich'ten ve özellikle de Papa II. Pius'tan yardım istemesini tavsiye etti. Dubrovnik de herhangi bir yolla destek vermeyi reddetti. Çaresiz kalan Stjepan, Mehmed'den af diledi. On beş yıllık bir barış anlaşması yapmalarını teklif etti. Bir Sırp mühtedisi olan Sivricehisarlı yeniçeri Konstantinos Mihajlovic, Bosna elçisinin ziyaretini bir görgü tanığı olarak ayrıntılarıyla anlatır. Sözleri oldukça inandırıcıdır:

Bosna Kralı, İmparator Mehmed'e on beş yıllık bir barış anlaşması imzalamalarını da teklif etti. Bunun üzerine imparator hemen ordusuna haber göndererek, hazırlanıp Edirne'ye yürümelerini emretti. Ama ordusuyla nereye gideceğini kimse bilmiyordu. Bosna elçisi beklemek zorunda kalmıştı. Bu ordunun niye toplandığını ben de bilmiyordum. Sarayın mahzenlerinden birinde, hazine odasındaydım. Hazine kardeşime emanet edilmişti. Oradan ayrılamıyordum. Ama yapayalnız olduğundan korkmuş ve beni çağırıp, yanında oturmamı istemişti. Hemen yanına gittim. Ama benden hemen sonra imparatorun baş danışmanları Mahmud Paşa ile İshak Paşa çıktı. Kardeşim geldiklerini görünce bana haber verdi. Odadan onlara görünmeden çıkamayacağımdan, bir sandığın arkasına gizlendim. Baş danışmanlar içeri girince, kardeşim yere onlar için bir halı serdi. Yan yana otu-

4 Bogomiller hakkında bilgi için bkz. Dimitri Obolensky, *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism* (Cambridge, 1948).

rup, Bosna Kralı hakkında konuşmaya başladılar. Mahmud Paşa "Ne yap-sak? Bosna Kralı'na ne cevap versek?" dedi. İshak Paşa "Ne mi yapalım? On-lara on beş yıllık barış anlaşması sözü verip, ardından elçilerin peşine düşelim. Yoksa Bosna'yı asla fethedemeyiz. Çünkü orası dağlık bir ülkedir. Üstelik Macar Kralı, Hırvatlar ve diğer krallar onların yardımına koşar. Ha-zırılanmaya fırsat bulurlarsa onlara zarar veremeyiz. Bu yüzden onlara [elçi-lere] barış anlaşması sözü verelim. Böylece Cumartesi günü yola çıkarlar. Ama onların peşinden gidip, Sitnica [Sjenica?] civarından Bosna'ya gire-lim. Üstelik imparatorun oradan nereye gitmeyi planladığını hâlâ kimse bil-miyor olacak!" Böylece bu planı uygulamayı kararlaştırdıktan sonra, impa-ratorun yanma gitmek üzere mahzenden çıktılar. Ertesi Perşembe sabahı, imparator onlara [elçilere], on beş yıllık barış anlaşması yapma teklifini ka-bul ettiğini, bu anlaşmaya sadık kalacağını bildirdi. Ertesi gün elçilerin oda-sına gidip sordum: "Efendiler! İmparatorla bir barış anlaşması yaptınız mı?" "Tanrı'ya şükürler olsun! Her şey istediğimiz gibi oldu" diye cevap verdiler. Ben de onlara "İnanın bana, anlaşma filan yapmadınız" dedim. Elçilerin yaşlısı bana sorular sormak istedi ama genç olanı bunu engelledi. Kendile-riyle dalga geçtiğimi sanmıştı. Onlara "Ne zaman yola çıkacaksınız?" diye sordum. "Cumartesi" dediler. Onlara "Çarşamba günü peşinize düşecek ve sizi Bosna'ya kadar takip edeceğiz. Gerçeği söylüyorum. Bunu unutmayın!" dedim. Ama yalnızca güldüler. Bunun üzerine yanlarından ayrıldım.

O Sırp kökenli yeniçerinin anlatısının bu kısmı, bize Osmanlı İmparatorlu-ğu'nun haraç aldığı devletlere karşı tavrını oldukça etkileyici bir biçimde sergi-ler. Bu tavır ülkenin baş ve ikinci vezirleri arasındaki konuşmaya yansımıştır. Ciddi bir durumla karşılaşıldığında, verilen hiçbir sözün önemi kalmıyordu.⁵

Yapılan barış anlaşması ve Mehmed ile ordusunun ilk başta gittiği yön, Bos-nalılar'm bu yeni seferin kendilerine karşı düzenlendiği konusundaki korkularını ortadan kaldırmıştı. Sultan önce batıya, Üsküp'e, sonra Kosova üzerinden Vu-citrn'e (Vulçettrin) gitmiş, Sitnica Nehri'ni geçerek Mitrovica'ya varmış, ardın-dan ise eski Sjenica (Seniçe) ticaret yolu üstünden kuzeye, Bosna'ya yönelmişti. Artık seferin amacı iyice belli olmuştu. Sadrazam Mahmud Paşa'nın kumanda-sındaki, 20 bin hafif süvariden oluştuğu söylenen öncü kolun ardından sultan, asıl ordusuyla birlikte geliyordu. Bosna sınırını geçtikten sonra, önce Drina böl-gesine girdiler. Buranın feodal voyvodası olan, soyunun son ferdi Tvrtko Kova-cevic birkaç kaleye sahipti. Direnmeye hazır değildi. Canını kurtarma umuduy-la hemen sultana teslim oldu. Teslim olur olmaz kafası kesildi. Mehmed, Podrin-je bölgesini işgal ettikten sonra asıl Bosna'yı, yani Yukarı Bosna'yı ele geçirdi. Se-fer boyunca Osmanlı ordusunda hizmet vermiş olan ve bu yüzden bir görgü tanı-ğı olarak konuşan Konstantinos Mihajlovic, buradan "kralın ülkesi" olarak söz e-der. Buradaki en güçlü ve önemli kale Bobovac idi. Kraliyet tahtı eskiden bura-da bulunurdu. Bir zamanlar imparatorluğun en güçlü kalesi olan bu kalenin ha-rabeleri, Sutiska'nın doğusundaki, iki derenin birleştiği yerde bulunan yüksek

5 Sırp kökenli yeniçerinin anlatısından yukarıda, s. 123'te söz edilmiştir.

dağdan bakıldığında görülebilir. Bu kaledekiler, o zamana kadar bütün Türk saldırılarına yiğitçe karşı koymuştu. Mahmud Paşa'nın kumandasındaki öncü kol, 19 Mayıs'ta Bobovac surları önüne vardı. Bobovac, eskiden ateşli bir Bogomil olan, ancak sonradan zorla katoliklik'e geçirilmiş Knez Radak tarafından savunuluyordu. Ertesi gün sultan, ana ordusuyla geldi.

Bir kuşatmanın uzun süreceğini anlayan Mehmed, surları yıkmaya karar verdi. Orada büyük toplar döktürdü. Ama bombardımanın üçüncü gününde Radak kaleyi teslim etti. Kendisine büyük bir ödül vaat edilmişti. Bobovac'ın düşmesinden sonra, sultan halkı her zamanki gibi üçe ayırdı: Bir kısmını şehirde bıraktı, bir kısmını paşalarına verdi, geri kalanları da İstanbul'a, şehrin nüfusunu arttırmak için gönderdi. Tutsaklar arasında, sultanı Edirne sarayında ziyaret etmiş olan elçiler de vardı. Sivricehisarlı Konstantinos onlara bu felaketi haber vermiş olduğunu hatırlattı. Ama artık iş işten geçmişti. Knez Radak ödülünü almak isteyince, Mehmed onu sertçe azarladı. Onu efendisine ihanet etmekle suçlayıp, kellesinin uçurulmasını emretti. "Kendi dininden olan bir krala sadık kalamıyorsan bana, bir Türk'e nasıl sadık kalabilirsin?" dediği söylenir. Yerel efsaneye göre Radak'ın idam edildiği yer olan dev Radakovica kayası, günümüzde bile Sutiska'dan Borovica'ya giden yolculara gösterilir.

Sultanın Bobovac'a ulaştığını haber alan Kral Stjepan Tomasevic, ailesini ve bütün hazinesini yanına alarak Yayça'daki, Pliva Nehri'nin Vrbas'a boşaldığı yerdeki güçlü kraliyet kalesine çekildi. Buradaki büyük, kadim, tahkimatlı şehir, konik bir dağın tepesinde kuruludur. Mazgallı siperli burçları olan dörtgen kaleleri vardır. Kapıları tahkimatlı sarp kale surları, yamaçtan aşağı uzanır. Solda Vrbas'm derin, taşlı kayalık yatağı, sağda da Pliva ile gölleri vardır. Bu göller giderek yükselir. Bütün bunların etrafında piramit şeklinde, ormanlık dağlar bulunur. Dağlar bölgeyi tamamen çevreler. Uzaklarda, mavi ufukta sıradağlar görülür. Priva, piramit şeklindeki şehri saran aşılmaz bir hendekten geçerek, şehrin diğer tarafında 18 metre genişliğinde ve 30 metre yüksekliğinde bir çağlayan halinde, gürleyerek aşağı, Vrbas Nehri'ne akar. Etrafa saçtığı sular günışığında bir gökkuşağı oluşturur. Yayça işte böyle bir yerdir. Bu eski kraliyet şehri, Fatih Mehmed ile son Bosna kralı arasında şiddetli çatışmalara sahne olmuştur.

Bobovac'ın direneceğine güvenen Stjepan, ordusunu Yayça'da toplayıp Batı'dan yardım gelmesini beklemeyi planlıyordu. Bobovac'ın düştüğü haberi gelince hem o hem de adamları dehşete ve umutsuzluğa kapıldılar. Kral ne bir ordu toplayabileceğini ne de ciddi bir direnişte bulunabileceğini anlayınca, ya Hırvatistan'a ya da Venedik'in elindeki Dalmaçya kıyısına kaçmaya karar verdi. Ama bunun için bile çok geç kalmıştı. Genel kargaşayı fırsat bilen Mehmed, Bosna'yı tamamen yok etmeye kararlıydı. Mahmud Paşa'ya Yayça'yı ve en önemlisi kralı ele geçirmesini emretti. Sadrazam öncü kolla birlikte yola çıktı. Ama Yayça'ya varınca, kralın kaçmış olduğunu öğrendi. Kralın peşine düşerek, Dolnji Kraji'yi geçti. Stjepan buradan sonra Hırvatistan'a yönelmişti. Takip edilen kral, sonunda müstahkem Ključ şehrine ulaştı. Ključ'un yüksek, görkemli bir kalesi vardı. Türk takipçiler kralın bu şehirde olduğundan şüphelenmediler. Ama tam surların etrafından geçip gideceklerken, yanlarına gelen bir adam, para karşılığında onlara kralın nerede saklandığını söyledi. Mahmud Paşa şehri kuşattı. Dört günlük kuşatmadan sonra, şehri almaktan umudu kesince, krala ulaklar göndererek,

teslim olursa kendisine bir zarar gelmeyeceğine söz verdi. Sadrazam krala hayatını ve özgürlüğünü garantileyen bir belge verecek kadar ileri gitti. Yiyeceği ve cephanesi azalan Stjepan Tomasevic, sonunda garnizonuyla birlikte sadrazama teslim olmaya karar verdi. Elindeki belgeye ve sultanın merhametine güveniyordu. Mahmud Paşa, Stjepan Tomasevic'i, amcası Radivoj'u ve on üç yaşındaki oğlu Tvrtko'yu sultana götürdü.

Bu arada II. Mehmed, Bobovac'tan Yayça'ya gitmişti. Şehir sakinleri, kral ile maiyeti tarafından terk edildiklerini anlayınca umutsuzluğa kapıldılar. Kendi başlarının çaresine bakmaya karar verdiler doğal olarak. Sultanın çadırına çok sayıda soylu gönderip, merhamet dilediler. Tek istedikleri kadim geleneklerini sürdürmek ve şehri eskisi gibi yönetmekti. Mehmed, böyle bir jest yaparsa Bosna'daki geri kalan şehirleri savaşmak zorunda kalmadan kendi tarafına çekebileceğini düşünerek, bu istekleri kabul etti. Yayça ile sakinlerine zarar verilmedi. Fatih, soylu ailelerin oğullarını tutsak almakla yetindi. Birkaçını kendine ayırıp, geri kalanları vezirlerine dağıttı.

Bobovac, Yayça ve Ključ'un (Kliacza) düşmesi, Bosna krallığının sonu oldu. Kritovulos, Mehmed'in 300 kadar Bosna şehrini ele geçirdiğini söylerken abartmıştır elbette. Ama şurası gerçek ki, can derdine düşen Stjepan Tomasevic, sultanın ülkenin geri kalanını fethetmesine yardım etti. Bütün kumandanlarına emir göndererek, şehirleri ve kaleleri sultana teslim etmelerini istedi. Böylece bir hafta içinde küçüklü büyüklü yetmiş Bosna şehri Osmanlılar'm elirte geçti. II. Mehmed en önemli kale ve şehirlerde garnizonlar bıraktı. Örneğin Konstantinos Mihajlovic, Vrbas uçurumunun ucunda, Yayça civarında bulunan Zvečaj Grad'daki yeniçerilerin başına getirildi.

Mahmud Paşa, Bosna kralının canını bağışlayan bir belgeyi sultan adına imzalamakla sultanı güç durumda bırakmıştı anlaşılan. Ama bu güçlük kısa sürede aşıldı. O seferde, Acem âlimi Ali el-Bistami de yer almıştı. Mehmed, maiyetinde olan Ali el-Bistami'ye fethettiği Midilli'nin idaresini vermişti. Bu arada, Floransalı Benedetto Dei de sultanın maiyetinde olduğunu iddia etmiştir. Sultan Bosna'dan ayrılmadan önce (1463 Mart'ının sonunda) Kral Stjepan'ı yanına çağdı. Bu çağrının hayra alamet olmadığından kaygılanan Stjepan, sadrazamın derdiği belgeyi yanına aldı. Ama Molla Ali bu belgenin geçersiz olduğu yolunda bir fetva verdi, çünkü sultanın bir uşağı bu belgeyi sultandan habersiz imzalamıştı. Böylece son Bosna kralı idama mahkûm edildi. Bunun üzerine yaşlı Ali el-Bistami'nin kılıcını çekip kralın kellesini bizzat uçurduğu söylenir. Ama Benedetto Dei'ye göre sultan, kralın kellesini bizzat uçurmuştur. 1888 yılında Hum'un güneydoğusunda, kraliyet mezarı olduğu iddia edilen bir mezarda bulunarak, Yayça'daki bir Fransisken Kilisesi'nin sağ ara geçidine, bir cam tabutun içine konulan kemiklerin Kral Stjepan Tomasevic'in kemikleri olduğu kesin değildir. Günümüzde bile yolculara Yayça'nın kuzeyindeki, Mehmed'in ordusuyla birlikte ordugâh kurmuş olduğuna inanılan tepelik "imparator arazisi" (*carevo polje*) gösterilir. Mehmed'in çadırının genç bir meşe ağacının altındaki çağıldayan bir pınarın yanına kurulduğu söylenir. Sözkonusu ağaç artık yaşlanmış, boğum boğum olmuş ve çürümüştür. Efsaneye göre Stjepan Tomasevic burada idam edilmişti, "imparator" adı, bütün Bosna halkının hafızasında taştan ve bronzdan bir anıt gibi yer etmiştir.

Müteveffa kralın kardeşi Ban Radijov ile genç oğlu da aynı şekilde idam edildi. Stjepan Tomasevic'in küçük yarı-öz kardeşi Sigismund ile yarı-öz kız kardeşi Katharina (biri yedi, diğeri üç yaşındaydı) tutsak alınıp götürüldü. İkisi de Müslüman yapıldı. İshak Bey adını alan Sigismund, sultanın masasına oturan, avlarına katılan ve onu sık sık kaba şakalarla eğlendiren bir arkadaşı oldu. Kraloğlu adıyla tanınarak, sonradan Anadolu'daki Bolu'nun sancakbeyi oldu. Muhtemelen hayatının sonuna kadar orada yaşadı. Katharina'ya ne olduğu belirsizdir. Üsküp civarında, ovanın çok uzaklarından bile görülebilen bir türbe vardır. Yöre halkı bu türbeye "kral kızının mezarı" der. Prenses Katharina'nın bu mezarda yattığı söylenir. Ölmeden önce ne acılar çektiği bilinmemektedir.

Krallığın tamamını ele geçirmek isteyen Mehmed, seferi sürdürmeye karar vererek ordusunu üç kola ayırdı. Birinci kolun kumandasını Selanik Valisi Turahanoğlu Ömer Bey'e, ikincisinininkini ise sadrazam Mahmud Bey'e verdi. Ordunun bu kollarını Bosna'nın doğu ve batı bölgelerine gönderdi. Kendisi de ana orduyla birlikte güneye ilerleyip, Kral Stjepan'ın kayınpederi Dük Stjepan Vukčić'in topraklarını istila etti. Amacı Herzegovina (Hersek) ile Dubrovnik'i fethetmekti. Yukarı Bosna, Dolnji Kraji ve Usora sultana hiç direnmeden teslim olurken, Dük Stjepan ile oğlu direnmeyi seçti. Dük Stjepan, Dubrovnik Meclisi'nden yardım istedi. Ama Dubrovnik Türk istilasından çok korkuyordu. Dük 6 Haziran 1463'te, bütün ailesiyle birlikte oraya sığınmaya karar verdi. Şehirde bir Türk kuşatmasına karşı hazırlıklar yapılıyordu. Dış hendekler hızla derinleştirildi. Surların dışındaki bütün binalar, bahçe duvarları ve ağaçlar yıkıldı. Bütün sarnıçlar dolduruldu. Mehmed Haziran'ın ortasında Hersek'e girdikten sonra, savaşın seyri değişti. Türk süvarileri, sarp kayalıklarla dolu o dağlık arazide tahkimatlı kalelere saldırmakta zorlanıyordu. Açık araziler ve bereketli vadilerdeki yerleşim merkezleri yok edildi ama kayalık Hersek, Fatih'e karşı koydu. Sultanın ordusu, dar dağ geçitlerinde gerilla gruplarının saldırısına uğradı. Sultan ülkeyi tamamen ele geçirmenin kolay olmayacağını anlamıştı. Son olarak, dükün Mostar'ın güneydoğusundaki başkenti Blagay'ı kuşatmayı denedi. Ama günlerce saldırılardan sonuç alamayınca, hayal kırıklığı içinde doğuya çekildi.⁶

Sultan geri dönüş yolculuğunda pek çok soylunun topraklarını işgal etti. Aralarında Pavloviçler'in de bulunduğu bu feodal lordlar acımasızca katledildi. 7 Temmuz'da Seniçe'de, 17 Temmuz'da ise Üsküp'te ordugâh kurdurdu. Yolda, Fojnica (Foyniça) Manastırı'ndaki Fransiskanlar'a bir belgeyle özgürlüklerini bağışladı. Bunu, Angelus Zvezdović adlı cesur bir papazın ona yeni ele geçirdiği bölgenin nüfusunun tehlikeli bir biçimde azaldığına dikkatini çekmesi üzerine yaptığı söylenir. Bu belgeyle Hristiyanlar'a dinlerini serbestçe uygulama hakkı verilmişti. Nüfusun çoğu (iddialara göre 100 bin kişi) Türkler tarafından esir

6 Osmanlılar'ın Bosna ile Hersek'i ele geçirmeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. "Bosna" (B. Djurdiev), *EF* I, 1263-66. Yugoslav tarihçi Sima Cirković'in yakın zamanda yazdığı, Osmanlılar'ın ilk dönemini de kapsayan Bosna tarihi hakkında bkz. J. V. A. Fine'm eleştirel makalesi, *Speculum* 41 (1966), 526-529.

7 Temmuz'da imzalanan bu belge için bkz. Truhelka, "Tursko-slovjenski spomenici," GZMBH 23 (1911), 21. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. *IED* I, 49-50 (belge 17).

edilmiş ve bir kısmı İstanbul'a, geri kalanları da imparatorluğun Asya'daki şehirlerine yerleştirilmişti. En az 30 bin genç Bosnalı Türk ordusuna alınmıştı. Minnet Bey, harap edilmiş bölgenin ilk valisi olarak orada kaldı.⁸ Bölgede yalnızca altı kale sağlam kalmıştı. Bunlara güçlü garnizonlar yerleştirildi. Diğer bütün şehirlerle kaleler yakılıp yıkıldı. Dubrovnik'tekiler çok korkmuştu. Bu şehir, Dalmasya kıyısındaki bütün şehirler gibi, Bosnalı mültecilerle doluydu. Bunların çoğu Adriyatik'i geçip Venedik'e gitti. Bazıları ise Roma'ya kadar gitti. Bu mültecilerden hiçbiri bir daha vatanını göremedi. Mehmed, Ragusalılardan, Bosna'nın ana kraliçesi, Kral Stjepan Tomas'm dul ve Dük Stjepan Vukcic'in kızı Katharina'yı teslim etmelerini istedi. Ama neyse ki Katharina İtalya'ya kaçmıştı bile. Roma'da papalığın cömertçe desteğiyle yaşayıp, 25 Ekim 1478'de, elli dört yaşında öldü. Hükümet Binası'ndaki Ara Coeli Kilisesi'ne gömüldü. Vasiyetinde, oğlu Sigismund İslam'dan vazgeçip tekrar Hristiyan olmazsa, Bosna'yı papaya bırakıyordu. Bosna'nın genç prensesi Jelena (Bosna'da Maria adıyla tanınıyordu) Dubrovnik'ten yardım istedi ama sonra Split (Spalato) surlarının dışındaki St. Stephen Manastırı'na çekildi. Sonunda sultanın sarayına gitti. Orada yakın akrabaları aleyhinde konuşarak ve kumpaslar kurarak, kendi adına kara çaldı.

Sultan İstanbul'a döndükten sonra, Pera'daki Floransa Meclisi'nderi vatandaşlarına tekrar bu zaferi kutlamak için şenlik ateşleri yaktırmalarını istedi. Bunu kısmen kötü niyet ve hilekârlıktan dolayı istemiş olabilir. Her halükârda, Pera'daki Floransa kolonisinde yaşayan hiç kimse şenlikler düzenlemeyi, evleriyle sokaklara duvar örtüleri ve ipek örtüler asmayı, kiliselerini süslemeyi, şenlik ateşleri yakmayı, havai fişekler ateşlemeyi reddetmedi. Sultan, Capelliler ve Capponiler gibi en zengin Floransalı ailelerin evlerine bizzat giderek şenliklere katıldı.

"Güçlü bir Türk ordusunun Bosna'yı işgal edip imparatorluğun büyük bölümüyle en önemli şehirlerini ve yerleşim merkezlerini ele geçirdiği, kralın bile Türklerle'e esir düştüğü" korkunç haberi 10 Haziran 1463'te Venedik'e ulaştı.

Haber İtalya'ya çayır ateşi gibi yayıldı. Duyan herkes dehşete kapılıyordu. Venedik 14 Haziran'da, nefret ettiği Floransa'dan yardım istedi. Yaşlı Doç Cristoforo Moro, Floransalılar'a şöyle diyordu: "Hristiyanlık'm en azılı ve amansız düşmanı Türk beyi, arzularının ve Katoliklik'e duyduğu sonsuz nefretin etkisiyle öyle ileri gitti ki, Hristiyanlık dünyasında onun planlarına karşı koymak isteyen, hatta buna cesareti olan tek bir prens bile yok." Mektupta, sultanın Bosna zafetinden söz edildikten sonra, şöyle deniyor: "Bu zaferle yetinmedi. Daha büyük zaferler kazanma arzusu ve umuduyla, ordusuyla küstahça ilerlemeyi sürdürdü. Segno [Senj] kıyısına, yani neredeyse İtalya'nın kapısına ve girişine kadar ilerledi." Doç daha sonra, Osmanlılar'm ilerlemeyi sürdürmesi durumunda Batılılar'ı, özellikle de Venedik'i bekleyen tehlikelerden acı acı söz ediyor. Bütün Hristiyan dünyasına, bu tehlikenin artık farkına varmaları ve onunla savaşmak üzere birleşmeleri için yalvarıyor. Floransalılar mektubu kaçamak bir cevap verdiler.

⁸ Bosna'da daha önce kısa bir süre valilik yapmış bir Osmanlı beyi hakkında bkz. İnalcık, "Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His Time," *Speculum* 35 (1960), 423.

Türklerle savaşa girerlerse, Türk topraklarındaki Floransalılar'a kötü davranılacağından korkuyorlardı. Ama Noel'den önce ticaret yapma bahanesiyle İstanbul'a üç büyük kadirge gönderip, oradaki bütün Floransalılar'ı mallarıyla birlikte alıp götürceklerdi. Verecekleri tek taviz bu olacaktı.

Cristoforo Moro'nun Floransalılar'a gönderdiği mesaj, barıştan ve kendi çıkarından başka bir şey düşünmeyen bir ihtiyarın hayal gücünün ürünü değildi kesinlikle. Mehmed'in Mora ile Midilli'yi almasından sonra, asıl hedeflerinin ne olduğu artık açıkça belli olmuştu. İtalya'nın ve Hristiyan dünyasının önündeki son siper olan Bosna krallığını yok ettikten sonra, şimdi Ege Denizi'ni ele geçirmekte kararlıydı. Bu yüzden Venedik'in hayati bir karar vermesi gerekiyordu. Ya savaşı ya da Yunanistan ile Doğu Akdeniz'de sahip olduğu her şeyi terk edecekti. Oysa gücünün ve refahının temelleri bunlardı. Eskiden yarımada kıyısında Dalmaçya'dan Vardar ağzının ötesine kadar düzenli aralıklarla kurulmuş olan güçlü savunma noktalarının bazıları yıllar önce yitirilmişti, geri kalanlar da yıllardır tehdit altındaydı.

İlkbahardaki Bosna seferi sırasında, Mora'da Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasında anlaşmazlıklar çıkmıştı. Aslında nedenleri önemsizdi. 1430'da imzalanan barış anlaşması uyarınca, her iki ülke de bir diğerrinin kaçan kölelerini iade etmeyi kabul etmişti. Ama sultan bu anlaşmaya yalnızca gayrimüslimler söz konusu olduğunda uymuştu. Skarminga civarındaki Grisumpsa bölgesinden gelme bir Arnavut köle, 1459'da esir alınıp Atina'daki Osmanlı valisine verilmişti. Bu köle Mart 1463'te efendisinden 100 bin akçe çalarak, Venediklilerin yönetimindeki Koroni'ye kaçmıştı. Şehirdeki Venedik elçiliği müsteşarı Girolamo Valaresso onu kabul etmiş ve iddiaya göre çaldığı parayı bölüşmüştü. Kölenin efendisi hem parasının hem de kaçağın iadesini talep etti. Venedikliler ise, kölenin Hristiyan olduğunu söyleyerek bu talebi reddettiler.⁹ Bunun üzerine Türkler, yine o sıralar Venedik'in elinde olan Argos'a yürüdü. Bir Yunan papazın ihaneti sayesinde -Ortodoks fanatiklerin Roma kilisesine karşı duyduğu nefret, Osmanlı boyunduruğuna karşı duydukları korkuyu hâlâ bastırıyordu- şehir 3 Nisan'da, neredeyse hiç savaşımadan ele geçirdiler. Aynı zamanda Türk askerleri İnebahtı ile Methoni civarındaki Venedik bölgesini işgal ederek yakıp yıktı. Venedik donanmasının başamirali Alvise Loredano, on dokuz kadirgeyle birlikte Ege Denizi'ndeydi. Argos'un geri verilmesini talep etmek için emir aldı. Bu talep reddedilince, Loredano Midilli'ye saldırmak için asker istedi. Bunun üzerine, Venedik'teki *pregadi*'ler meclisinde savaş konusu gündeme geldi.¹⁰

Savaş yanlısı partinin lideri olan Vettore Capello, *Signoria*'nm güttüğü zayıf siyaseti sertçe eleştirdi. Sultanla uzlaşmaya çalışmanın boşuna olduğunu savundu. Savaş silahlarla yapılmalıydı, sözcüklerle değil. Osmanlı İmparatorluğu'na tekrar elçi gönderilmesi, savaş açamayacaklarını kabul ettiklerini gösterecekti, o

9 Uzun Türk-Venedik savaşının başlamasıyla sonuçlanan bir dizi olayı başlatan bu önemsiz konu, Setton tarafından irdelenir. Setton bu sorunun bir yıl önce, 1462'de gerçekleşmiş olduğunu söyler (*Renaissance News* 12 [1959], 199-200.)

10 Loredano'ya 1463 başında verilen talimatlar konusunda bkz. Thiriet, *Regestes des deliberations du Senat de Venise*, 247 ve sonrası, (dipnot 3172 ve sonrası).

kadar. Sultan Argos'u işgal etmekle, ne kadar ileri gidebileceğini anlamak istemişti açıkça. Eğer Venedik bu tavır karşısında sessiz kalırsa, sultan Mora'daki diğer Venedik şehirlerini, hatta Eğriboz'u da alacaktı. Eğriboz'u almaya niyetli olduğu belliydi. Bu barbara artık gücümüzü göstermeliyiz, diye devam etti Capello. Savaşı erteleme erteleme Konstantiniyye'yi, Mora'yı ve en sonunda da Bosna'yı yitirdik. Doğu Akdeniz ticaretimiz için kaygılanıyorsak, kötü seçenekler arasından en iyisini seçmeliyiz. Ayrıca Avrupa'da, Venedik'in din, gelenek ve çıkar bağlarıyla yakın ilişki içinde olduğu Batılı ülkeleri, ticari avantajlar ve pis çıkarlar uğruna yüz üstü bıraktığının söylenmesine meydan vermemeliyiz. Bu utanç verici olur. Papa ve Macaristan'la temasa geçip, kara ve deniz kuvvetlerimizi güçlendirip, Mora'daki zaten huzursuz olan halkı onları ezen Türkler'e karşı ayaklandırmalıyız. Mora'yı, ardından da Osmanlı İmparatorluğu'nu fethetmeliyiz. Macarlar da kuzeyden aynı şeyi yapmalı. Hiçbir şey yapmazsak, Venedik şehirlerini sonsuza kadar yitirecek ve halkı köle olacak.

Bu konuşmadan sonra, barış yanlısı taraf yenilgiyi kabul etti. Her ne kadar bu mesele oylamaya konulduğunda, savaş yanlılara açık bir farkla kazanmasa da, 28 Temmuz 1463'te savaş ilan edildi. Zafer ödülünün Mora olacağı umuluyordu. Mora yılda 300 bin dükalık ticari kâr getiriyordu. Loredano, güçlendirilmiş donanmasıyla birlikte Mayıs ayından beri Yunan adaları arasında gezinmekteydi. 1 Ağustos'ta Anabolu'ya döndüğünde; Venedik kara kuvvetlerinin başkumandanlığına atanan, korkulan bir adam olan Este Lordu *condottiere* Bertoldo, askerleriyle hazır beklemekteydi. Savunması zayıf olan Argos, kısa bir direnişten sonra 5 Ağustos'ta teslim oldu. Loredano'nun bir sonraki hedefi Gürdüs'tü. Eylül'ün ilk yarısında, kıstaktaki (Germehisar, Ekzamil) uzun süredir harabe halinde olan sur yeniden inşa edildi. Üç buçuk metre yüksekliğinde olan sur, civarda bulunan büyük taş bloklarından yapılmış, harç kullanılmamıştı. Surda 136 gözcü kulesi inşa edilmişti. Surun her iki tarafında derin hendekler uzanıyordu. Ortaya bir altar konulup, üstüne San Marco sancağı dikilmişti. Bütün bu işlerin iki hafta içinde, 30 binden fazla işçi tarafından yapıldığı söylenir. Gürdüs kuşatması artık ciddi olarak başlayabilirdi ve başladı da.¹¹

Bosna'dan çağrılan Turahanoğlu Ömer Bey, 25 Eylül'de kuzeyden gelip dev surlara 300 adım kadar yaklaştı. Ama civarına iki top güllesi düşünce hemen geri çekildi. Sonraki günlerde, Gürdüs civarında Venediklilerle Türkler arasında hafif çarpışmalar yaşandı. Asıl darbe 20 Ekim'de indirilecekti. Ama saldırganların şansı yaver gitmedi. En iyi askerlerini, ayrıca liderleri Esteli Bertoldo'yu yitirdiler. Bertoldo başından yaralandıktan iki hafta sonra öldü. Venedikliler kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Güçlerinin bir kısmı sura, bir kısmı ise Anabolu'ya çekildi. Türkler savaşta üstünlük sağlamış, şehirlerini korumuştur. Ömer Bey sultandan destek kuvvetleri istedi. Bunun üzerine Sadrazam

11 Venedikliler ile Türkler arasındaki uzun savaşa ilişkin bazı kaynaklar için bkz. V. L. Menage, "Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II," *Documents from Islamic Chanceries*, ed: S. M. Stern (Oxford, 1965), 101. Avery D. Andrews, yayımlanmamış bir denemesinde, Osmanlı-Venedik savaşının arka planını yalnızca Batılı kaynaklara dayanarak anlatır: *The Turkish Threat to Venice, 1453-1463* (University of Pennsylvania, 1962).

Mahmud Paşa Bosna'daki Rumeli ordusunun askerlerinden alabileceği kadarıyla birlikte Güney Yunanistan'a yürüme ve kıstaktaki tahkimatlı siperleri yarma emri aldı. Bosna'dan İstanbul'a güney Sırbistan üstünden dönmüş olan Mehmed, muhtemelen sağlığı nedeniyle, çarpışmalara bizzat katılmadı. Mahmud Paşa henüz Selanik'teki Larisa'ya (Yenişehir) kadar ilerlemişken, Ömer Bey kıstağın iki binden fazla (!) topla güçlü bir ordu tarafından savunulduğu haberini gönderdi. Kıstağın alınamayacağını ve civarında ordugâh kurmanın budalalık olduğunu söyleyerek, sadrazama daha fazla yaklaşmamasını tavsiye etti. Mahmud Paşa sultandan destek kuvvetleri istedi. Bu arada İstifa'nın kırk kilometre kuzeybatısındaki Livadya'ya gitti. Venedikli komutanlar -Bertoldo'nun yerine Bettino da Calzina başkumandan olmuştu- Gürdüs yenilgisi karşısında öyle şaşırılmış ve hayal kırıklığına uğramıştı ki, kuzeyden yeni Osmanlı askerlerinin geldiğini haber alınca, kıstağı terk edip ordularından geri kalan askerleri (bir dizanteri salgını ordunun gücünü ciddi olarak azaltmıştı), topları, levazımı ve silahları kurtarmaya karar verdi. Piyadeler dağılarak Anabolu'ya kaçtı.

Bu gelişmeler Moralılar'm kaderini belirledi. Venedikliler'in geri çekildiği sabah Mahmud Paşa, Germehisar'da belirerek, yoluna çıkan tahkimatları yıktı. Süvarileri ve yeniçerileri, kaçanların peşine düştü. Argos ilk saldırıda geri alındı. Türkler'in saldırısı ancak Anabolu'da, oraya yeni gelen paralı askerlerin sayesinde durdurulabildi. Ama bu geçici başarısızlık, Mahmud Paşa'nın güneye yürüyüp yarımadanın içlerine girmesini engellemedi. Türkler'in tarafından Venedikliler'in kine geçmeye istekli olduklarını belli etmiş pek çok kale, hemen tekrar Türkler'e boyun eğdi. Ana Türk ordusu, hiç savaşımadan Leondarion'a ulaştı. Ömer Bey Venedikliler'in elindeki bölgelere akınlar düzenledi, Methoni ve Koroni bölgelerini işgal etti ve hatta Lakonya Dağları ile Mani'deki Arnavutlar'ı teslim olmaya zorladı. Kış gelip çatmasa, Türkler'in kazandığı başarılar sürecekti kuşkusuz.

Yazdığı tarih kitabını bu seferin hikayesiyle sonlandıran Khalkokondilas, şu olayı anlatır. (Bu olayın gerçek olup olmadığı hususundaki sorumluluk yalnızca kendisine aittir): Ömer Bey, Methoni civarına akınlar düzenlerken, civardaki bir şehrin 500 sakinini tutsak alıp sadrazama gönderdi. Mahmud Paşa da onları İstanbul'daki II. Mehmed'e gönderdi. Sultan bu tutsakları en sevdiği yöntemle, yani ikiye biçme yöntemiyle öldürttü. Ansızın bir öküz, bir cesedin birbirinden epey uzakta duran iki parçasını yan yana getirdi. Bu olayı duyan sultan, batıl inançlarına dayanan bir yorum yaptı. İdam edilmiş adamın ait olduğu ulusun geleceğinin çok parlak olduğuna inandı. Ancak adamın Venedikli mi, Arnavut mu olduğu anlaşılmadı. Mehmed cesedin gömülmesini, öküzün ise sarayın hayvanat bahçelerinden birine alınıp, bakımının en iyi biçimde yapılmasını emretti.

12 Eylül 1463'te, Venedikliler'in askeri girişiminin Yunanistan'ın güneyinde trajik bir hal almasından bile önce, *Signoria* ile Macar kralı, Petrovaradin'de (Peterwardein, Petervaradin) Türkler'e karşı bir ortak savunma ve saldırı anlaşması imzalamıştı. Her iki taraf da ortak harekete geçerek bir Haçlı seferi başlatmak istiyordu. Venedik ayrıca kırk kadırğa göndermeye söz vermişti. Daha önce, 19 Temmuz'da, Matthias Corvinus yıllardır çekiştiği İmparator III. Friedrich'le bir anlaşma imzalamış, bütün silahlı kuvvetlerini Türkler'e karşı kullanacağına yemin etmişti. Janos Hunyadi'nin kibirli ve kendini beğenmiş oğlu, çok sayıda

başarısızlığa ve yenilgiye uğradıktan sonra, babasının inancının yanlış olduğuna, Balkan Yarımadası'nın tek bir büyük saldırıyla Osmanlılar'dan temizlenemeyeceğine karar verdi.

1463 Eylül'ünün sonunda, dört bin kadar askerle Sava'yı geçerek Bosna'ya girdi. Doğrudan Yayça'ya yürüdü. Türkler o açık arazide hiçbir yere tahkimat yapmamıştı. Hiçbir direnişle karşılaşmadan eski başkente ulaştı. Varışından yalnızca dört gün sonra, 1 Ekim'de, şehrin zayıf korunan aşağı kısmını ele geçirdi. Halkın hemen onun tarafına geçmesi, işini iyice kolaylaştırmıştı. 430 kişilik bir - "Osmanlı garnizonu tarafından savunulan kalenin ele geçirilmesiyle çok daha zor oldu. Türkler azimle direndi. Yeniçerilerin başında Harambaşı İlyas Bey [Hurrem Bey] vardı. Neredeyse üç aylık bir kuşatmaya dayandılar. Havanın soğumasının direnişlerini iki kat zorlaştırmış olmasına karşın. Aç kalan garnizon 16 Aralık 1463'te yapılan saldırıya karşı koyamayacak kadar bitkin düştüğünden, Macar kralına teslim olmak zorunda kaldı. Tutsaklara Macar ordusuna asker olarak katılma ya da serbestçe geri çekilme seçenekleri verildi. İlyas Bey, 400 seçme tutsakla birlikte Macaristan'a götürüldü. Kral Matthias, Macaristan'a Noel gününde, haşmetle girdi. Osmanlı tutsakların halkın arasında gezdirilmesi günün konusu oldu. Bosna'da altmıştan fazla savunmasız ya da müstahkem yer Macarlar'a teslim olmuştu. Kral ele geçirilen bütün garnizonlardaki askerlerin canını bağışladı. Bosna krallığının Macaristan'ın eline geçmesi olarak görülen bu zafer her yerde kutlandı. Matthias Corvinus 6 Aralık'ta hazinedarı Zapolyalı Ban Emerich'i yeniden fethedilen toprakların valiliğine atamış ve bazı büyük derebeylikleri sadık yandaşlarına dağıtmıştı. Hersek'te Dük Stjepan Vukcic (en büyük oğlu Vladislav bu derebeyliklerden alanlardan biriydi), sultanın geri çekilişinden hemen sonra bütün düklüğünü geri almıştı. Dükün ikinci oğlu da, Macar kralının özel bir gözdesi olduğundan, Mehmed tarafından öldürülen feodal lordlar Kovacevic ile Pavlovic'in topraklarının bir kısmını aldı. Dük Stjepan'ın oğulları arasında çıkan tartışmalar toprak paylaşımını geciktirmese, Hersek hemen eski haline dönecekti.

• Bu olayların, özellikle de Yayça'nın düşmesiyle, Bosna'nın büyük bölümünün fethedildikten hemen sonra yitirilmesinin Mehmed'in büyük bir hiddete kapılmasına yol açacağını, bu yüzden de uzlaşmaya asla yanaşmayacağını tahmin etmek zor değildi. Mehmed öfkesini önce Trabzon İmparatoru David ile Komnenos ailesinden çıkardı. 1 Kasım 1463'te David, yedi oğlundan altısı, kardeşi Alexander ve Alexander'ın oğlu Aleksios, II. Mehmed'in 1457-58 kışında inşa ettirmiş olduğu Yedikule zindanında idam edildi. Sultan Komnenoslar'a, öldürdükten sonra da zulmetmeyi sürdürdü. Cesetlerinin gömülmemesini, köpekler ye yırtıcı kuşlar tarafından parçalanmaya bırakılmasını emretti. David'in ikinci karısı imparatoriçe Helena, ailesinin katledilmesini vakarla izledi. Gündüzleri cesetlerinin başında bekleyip, onları kendi elleriyle azar azar gömdü. Arkasından saçtan bir gömlek giyip, sazdan bir kulübede inzivaya çekildiği ve kısa sürede öldüğü söylenir.

David'in en küçük oğlu olan üç yaşındaki Yorgi (Müslüman olarak yetiştiriliyordu) ile kızı Anna (babası tarafından sultanın haremine verilmek istenmişse de kabul edilmemişti) idamdan kurtulmuştu. Anna Komnenos bir Hristiyan olduğundan Zağanos (Mehmed) Paşa'nın himayesine verildi. Daha sonra Müs-

lûman olmaya zorlandı ve Elvan Bey'in oğullarından biriyle, muhtemelen Sinan Bey'le evlendirildi. Dönemin tarihçilerinin söylediğine göre, sultanın sarayının harem bölümünde öldü.¹²

Pek çok soylunun oğulları ve kızları, sultanın sarayındaki ve İstanbul'daki en nüfuzlu Türkler'in haremlerindeki çok sayıda adsız köle ve askerin arasına karışarak kayboldu. Yalnızca Georgios Amirutzes ile iki oğlu, kurnazlıklarını ve belki de Mahmud Paşa'nın akrabası olmaları sayesinde, canlarını kurtarıp sultanın gözündeki itibarlarını koruyabildiler.

1463-1464 kışında İstanbul'daki sarayında kalan Mehmed, bu sırada ilk ciddi hastalığını geçirmişti anlaşılan. O sırada henüz otuz iki yaşında olmasına karşın, tuhaf bir biçimde şişmanlamıştı. Ata binmekte zorlanıyordu. Ayrıca Osmanlı hükümdarlarının kalıtsal hastalığı olan damla illetine sahipti. Yıllarca savaştan savaşa koşarak bünyesini acımasızca yıprattığından, acılı bir damla nöbeti geçirmişti. Hekimleri, özellikle de Gaetali Maestro Iacopo, acılarını dindirmek ve hastalığı iyileştirmek için ellerinden geleni yaptılar. Bir ölçüde başarılı olmuşlardı anlaşılan, çünkü ertesi ilkbaharda Mehmed kendini yeni bir sefere çıkacak kadar iyi hissediyordu.

1464 Haziran'ın başlarında Venedik'e, sultanın ordusunu Edirne'de toplayıp önden Sofya'ya gönderdiği söylentisi geldi. Söylentiye göre büyük miktarlarda her türden cephan ve savaş malzemesi, özellikle de top tuncu ve cevheri toplanmıştı. Bu yeni seferin amacı bilinmiyordu. Batı'daki genel tahmin, Macaristan'a yapılacağıydı. Kısa süre sonra, Istria ve Zadar'dan gelen gezginler 40 bin askere sahip bir subaşmın Bosna'yı ele geçirip bütün ülkeyi yakıp yıktığını, Macar kralının ise buna karşı kılını bile kıpırdatmadığını söylediler. Bu haber her zamanki gibi abartılı ve yanlıştı. Sonradan bütün ordunun (sultan bu kez de Bosna seferini bizzat yönetiyordu) yalnızca 30 bin askerden oluştuğu ama her türlü kuşatma makinesiyle donatıldığı anlaşıldı.

Sultan doğrudan Yayça'ya yönelmişti anlaşılan. Zapolyalı Emerich tarafın* dan savunulan kale 1464'ün 10 Temmuz'undan 24 Ağustos'una kadar kuşatıldı. Mehmed büyük toplarıyla kaleyi yıkmayı umuyordu. Aziz Bartholomeus Gününde (24 Ağustos) yapılan ve bir gün bir gece süren son saldırı, sultanın yenilgiyle sonuçlandı. Pek çok Türk öldü ve yaralandı. Mehmed'in kaleyi ancak uzun, şiddetli bir çarpışmadan sonra, çok ağır kayıplar vererek ele geçirebileceğini anlayınca ve gözcülerinden Kral Matthias'm çok sayıda süvari ve piyade ile Sava'da ordugâh kurmuş olduğunu ve savaşa katılmayı planladığını haber alınca, beş metre uzunluğunda ve bir buçuk metre genişliğinde beş ağır kuşatma topunu Vrbas Nehri'ne attırdığı söylenir. Bu toplar orada, Yayça kuşatması için yapılmıştı. Nurembergli dökümcü Jörg ise yalnızca dört dev toptan bahseder ve bunların Drina'ya atılmış olduğunu söyler. Bütün Türk ordusu, levazımları geride bırakarak kaçtı. Macarlar toplardan birini nehirden güçlükçe çıkardılar. Söylenene göre Türk cesetlerinin sayısı o kadar fazlaydı ki, kokularından boğulacak gibi olan

12 Komnenos hanedanının sonuna ilişkin kaynaklar için bkz. Donald M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos*, 188-190.

Yayça halkı, Ağustos'un 24'ünden 28'ine kadar durmadan çalışarak bütün cesetleri Vrba'sa atmıştı.

Sultanın seferinin sonu ise, başlangıcının tersine, Macarlar için pek iyi geçmedi. Kral Matthias, Sava'yı ancak 1464 Eylül'ünde, sultanın ordugâhını toplatıp güneydoğuya gitmesinden çok sonra, on bin adamla geçebildi. Zapolyalı Emerich, kısa bir çarpışmadan sonra Srebreniçe kalesini alabildi. Zengin gümüş madenleriyle ünlü bu şehir sarp dağların arasındaki dar bir vadide kuruluydu.

Ama aşağı Drina'daki (Yayça'nın yüz elli kilometre doğusundaki) Zvornik [^]Türkçe'de İzvornik) kuşatması o kadar başarılı geçmedi. O büyük kaledeki Türk garnizonu azimli bir direniş sergiledi. Kuşatmacılar Zapolyalı Emerich'ten yardım istedi. Ama gözünden ciddi bir ok yarası almış olan Emerich, savaş şevkini yitirmişti. Kışın yaklaşması da kuşatmanın sürdürülmesini ve moralleri bozulmuş askerlerin doyurulmasını epey güçleştirdi.

Bu sırada, Mahmud Paşa'nın 40 bin askerlik bir orduyla yaklaştığı haberi geldi. Bu girişimin başlatılmasının ayrıntıları, Osmanlı tarihçisi Neşri tarafından verilmiştir.¹³ Mehmed geri dönüş yolculuğunda Sofya'ya uğrayıp, burada yeni askerler topladı. Dört bir yandan gelen bu adamlar, sadrazamın kumandasına verilip hemen Bosna'ya gönderildi. Neşri'nin söylediğine göre, bu yeni askerler henüz Yayça'ya ulaşmadan, Hristiyanlar arasında panik başgösterdi. Eldeki veriler, Neşri'nin bu söylediğinin gerçekten de doğru olduğunu göstermektedir. Macar kralının askerleri, yeni bir Osmanlı ordusunun geldiğini haber alınca zaptedilemez hale geldi. Panik içinde Sava'yı geçip geri çekilmeye başladılar. Bütün topolar ve mühimmatın çoğu geride bırakıldı. Kaçanların peşine düşen Türkler, çoğunu ya öldürdü ya da tutsak aldı. Kral Matthias ordusunun geri kalanını sağ salım Sirem'e götürmeyi ancak Kasım sonunda, büyük güçlüklerle boğuşarak başardı. Neredeyse tamamen yakılıp yıkılmış olan ülke Yayça'nın, Macarlar'ın işgal ettiği birkaç başka önemli merkezin ve bazı kuzey sınır bölgelerinin dışında Osmanlılar'm elinde kaldı.

Macarlar'ın Bosna'yı ele geçirmek için Türkler'le yaptığı- altmış dört yıllık savaş sırasında Yayça (1472'de, Nicholas Ujlâky'nin hükümdarlığında yeniden kurulan Bosna krallığının başkenti yapıldı), Bosna tarihinin en önemli sahnesi olacaktı. Mehmed ile ondan sonraki Osmanlı sultanları, geri dönüşleri Bosna'daki Macar askerleri tarafından engellenebileceği sürece, değil Almanya'yı tehdit etmek, Macaristan'a bile giremeyecekti. Osmanlılar'm peş peşe düzenlediği Yayça seferleri, buranın stratejik değerini ve sultanın 1464 Ağustos'unda aldığı yenilginin önemini göstermektedir. Bu defaki seferin başarısız olmasında ve çabuk sona ermesinde, Macarlar'ın daha güçlü olduğu yolundaki korkunun yanı sıra, her şeyden öte Mehmed'in sağlığının bozuk olmasının etkisi vardı şüphesiz. Mehmed, 1464 yazının sonuna doğru İstanbul'daki sarayına geri döndükten sonra öyle ağır hastalandı ki, tahta geçişinden beri ilk kez sarayda bir yıldan fazla kaldı.

1464 yılı Mehmed için talihsiz bir yıldı. Bu yılda, onu sevindiren yalnızca iki olay oldu. 4 ya da 5 Ağustos'ta, azılı hasmı ve Asya topraklarındaki en tehli-

13 Osmanlı tarihçisi Neşri ve eserlerinin ilk dönem Osmanlı tarih çalışmalarındaki yeri hakkında bkz. V. I. Menage, *Neshri's History of the Ottomans* (Londra, 1964)-

keli düşmanı, Karaman beyi İbrahim Bey, Konya civarındaki eski dağ kalesi Kevele'de (ya da Gevele; Bizanslılar Kavalla [Kâ/MAa] derdi) öldü. 15 Ağustos'ta da Papa II. Pius, tam Osmanlılar'a karşı bir Haçlı seferi başlatmak üzereyken öldü.

II. Pius, geceler boyunca uyumayıp, Osmanlılarla savaşmak için yeni bir plan kurduğunu anlatır. Yaşlı ve hasta olmasına karşın, Kutsal Savaş'm lideri olmak istiyordu. 1462 Mart'mda, planını yalnızca en güvendiği altı kardinale açtı. Papa olarak ("herhangi bir kraldan ya da imparatorun daha büyük") bizzat savaşa katılırsa, diğer bütün Batılı prenslerin, hatta İngiltere, İspanya ve Almanya'nın ama özellikle de Burgonya ile Fransa'nın destek vermek zorunda kalacağını umuyordu.

Bosna'nın düşmesiyle, Macarlar'm dahili çatışmaları hemen sona ermişti. İmparator, Wiener Neustadt barış anlaşmasıyla (24 Temmuz 1463), Corvinus hanedanına Macaristan'ın daimi yönetimini vermişti. Ancak Matthias Corvinus geride meşru veliaht bırakmadan ölürse, bu hak Habsburglar'a geçecekti. Venedik Osmanlılarla eninde sonunda yapacağı savaşa başlamıştı. Gerçi bunun nedeni Hristiyanlık! savunmak değil, Doğu Akdeniz ticaretine yönelik tehdidi yok etmektir. Ancak Haçlı seferine yalnızca Macaristan ile Venedik'in katılması papayı tatmin etmemişti. Planına yalnızca imparatora, Fransa'yı ve Burgonya'yı değil, bütün İtalya'yı da dahil etmeyi şart olarak görüyordu. Ama Fransa kralı XI. Louis buna olumsuz yaklaşıyordu. Çünkü Haçlı seferi planını, dikkatleri Napoli konusundan uzaklaştırmak için bir bahane olarak görüyordu. 1461'de Türklerle bir barış anlaşması yapmış olan İskender Bey, papa ile Venedik tarafından cesaretlendirilince hemen onlara savaş açtı.

O sırada İtalya'daki politik durum, bir Haçlı seferi başlatılmasına son derece elverişliydi. Napoli'deki hanedanlık çekişmesi sona ermiş, azılı Sigismondo Malatesta'ya haddi bildirilmiş, bütün İtalya'ya barış hâkim olmuştu. Macaristan ile Venedik bir askeri ittifak anlaşması yapmıştı. Yalnızca zengin Floransa ikili oynuyor, papanın planlarına karşı kumpas kuruyordu. Bunun nedeni, kısmen Floransalılar'ın Venedik'e karşı uzun süredir beslediği düşmanlık ama en önemlisi iki devlet arasındaki Doğu ticareti rekabetiydi. Floransalılar, Venedik'in eninde sonunda Türklerle yaptığı savaştan ağır yara almasını umuyordu. Bu yüzden de, bütün Batılılar'm bu savaşa katılmasını istemiyordu. Floransalılar'a göre Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaş çok uzun sürecek ve her iki tarafın da çöküşüyle sonuçlanacaktı. Bu hem İtalya hem de Hristiyan dünyası için çok iyi olacaktı. Bir Floransalı elçiyle yaptığı özel bir konuşmada bu fikirleri işiten papa, böylesine küçük hesaplar karşısında dehşete kapılarak, kendi planını açıkladı. Belki de türünün ilk örneği olan bu plana göre Türkiye, Venedik'in aslan payını almasını engelleyecek biçimde bölüştürülecekti. Venedik Mora'yı, Soeotia'yı, Attica'yı ve Epir'deki kıyı şehirlerini, İskender Bey ise Makedonya'yı alacaktı. Ama Macarlar'a Bulgaristan, Sırbistan, Bosna, Eflak ve Karadeniz'e kadarki bütün bölge verilecek, Bizans İmparatorluğu'nun diğer bölgelerini ise saygın Yunan soyluları alacaktı.¹⁴

¹⁴ Floransalı ile papa arasında yapılan bu diyalog için bkz. *The Commentaries, Smith College Studies in History* XLIII (1957), 812-817.

Papa 23 Eylül 1463'te düzenlediği gizli bir meclis toplantısında, planlarını bütün kardinallere açıkladı. Kilise prenslerinin çoğu planları olumlu karşıladı. Yalnızca Fransızlar itiraz etti. Daha sonra silah ve para konusu konuşuldu. Kâfirlere yönelik operasyonların bir başkumandan tarafından yönetilmesine ve fethe-dilen toprakların katılımcı devletler arasında, katılım paylarına eşit oranda paylaşılmaya karar verildi. Her katılımcı devletin vereceği kuvvetler, ertesi yılın (1464) Mayıs ayında, bir yıllık erzakla birlikte yola çıkacak şekilde hazır olmalıydı. Anlaşmazlıkların önlenmesi için, para birimleri arasında sabit bir kurun belirlenmesine karar verildi. Roma'da toplanmış olan bütün elçiler, Venedik elçisi dışında papanın planını kabul ettiler. Venedikliler'in başkumandanlığın papalıkta olması ve ganimetlerin paylaşılması konularında itirazları vardı. Bitmek tükenmek bilmez tartışmalardan sonra (bazı katılımcılar papayı kaçırmak sözler ve boş vaatlerle atlattı) genel bir uzlaşmaya varıldı. Gerekli paranın, Papalık hükümetinin koyacağı onda, yirmide ve otuzda birlik vergilerle temin edilmesine karar verildi. Kilise hazinesindeki fazlalığın tümü bu amaç için kullanılacak, ayin kadehleri ve diğer ayin nesneleri satılacak, bütün manastırlar vergiye bağlanacaktı. Papa ile Venedik, 19 Ekim 1463'te Burgonya Dükü'yle bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre, taraflar üç yıl boyunca birbirine yardım edecek ve barış içinde yaşayacaktı. Papa aynı tarihte yayımladığı bir bildiride, yalnızca du-alarla değil kılıçla da savaşmaya niyetli olduğunu ilan etti. Hristiyan dünyasına örnek olmak istiyordu. Çünkü Aziz Petrus'un halefi olan kendisi, yaşlı ve hasta olduğu halde kardinalleriyle birlikte savaşa katılırsa hangi şövalye, kont, dük, kral ya da imparator yurdunda boş boş oturmaya razı olabilirdi ki?

Birkaç gün sonra Haçlı seferi bildirisi yayımlandı. Bu bildiride, bir yıl ya da en az altı ay boyunca masraflarını kendi cebinden karşılamak suretiyle savaşa katılan herkesin, ruhani açıdan bol bol ödüllendirileceği vaat ediliyordu. Bildirinin bir yerinde şöyle deniyordu:

Macarlar'a yardım etmeyen Almanlar, Fransızlar'dan yardım beklemeyin! Ve siz Fransızlar, Almanlar'a yardım etmezseniz İspanyollar'dan yardım beklemeyin. Ne kadar yardım ederseniz, o kadar yardım alırsınız. Olaylara se-yirci kalıp bekleyenlerin akıbetinin ne olduğunu öğrenmek için Konstanti-niye ve Trabzon imparatorlarının, Bosna ve Sırbistan krallarının ve diğer prenslerin akıbetine bakmanız yeterlidir. Bunlar birer birer yenilip yok ol-du. Mehmed, Doğu'yu fethettikten sonra, şimdi de Batı'yı fethetmek istiyor.

Haçlı seferi fikri ilk başta her yerde şüpheyle karşılanırsa da, bu şüphe yerini gide-rek özgüvene bıraktı. Bildiri bütün ülkelere dağıtıldı. Papanın elçileri, vaizler ve fon toplayıcılar Avrupa'nın her yanına dağıldı. Haçlı seferinin en ateşli savun-u-cusu Minoritler'di. Orta ve alt sınıflar, özellikle Almanya'da şevke gelirken, prenslerle soylular bu meseleye çok daha çekimser ve ilgisiz kalıyordu. Pek çok yerde, hatta Almanya'nın ücra kuzey kesiminde bile insanlar öyle büyük bir coş-kuya kapılmıştı ki, o yıllarda yaşamış Hamburglu bir tarihçinin dediği gibi, "in-sanlar Türkler'le savaşmak için at arabaları ve sabanlarıyla akın akın Romp'ya gi-di-yordu". Papa II. Pius, 1463 Kasım'ında doğduğu şehirdeki bir temsilcisine yaz-dığı bir mektupta, "Haçlı seferinin lideri olmak istiyorum" diyordu. "Şimdiye ka-

dar yaptığımız gibi Türkler'in ilerlemesine izin verirse, yakında hepimize boyun eğdirecekler. Elimden geleni yapacağım. Tanrı yardımcım olacak."

1464 başlarında, gemileriyle birlikte Yunan adaları arasında gezinmekte olan Alvise Loredano, Limni Adası'na başarılı bir saldırı yaptı. Amacı geçen yılki başarısızlıklarını telafi etmektir. Ada hâlâ Demetrios'un elindeydi ama kısa süre önce Morali bir korsan şehri ve kaleyi ele geçirmişti. Korsan fethettiği yerleri koruyamayacağını anlayınca, Loredano'nun bütün adayı Venedik adına ele geçirmesine yardım etti. Ada on beş yıl boyunca Venedik'in elinde kalacaktı.

Venedikliler'in oldukça zayıflamış olan kara kuvvetleri, kışı geçirmek için kaldıkları Anabolu'da, hemen oraya koşmuş olan Rumeli beylerbeyi Davud Paşa'nın saldırısına direnmeyi başardılar. Ama çetin hava koşulları, yiyecek kıtlığı ve Türkler'in-art arda saldırması; savaşma güçlerini tüketti. Mahmud Paşa, Latinler'in gelmesiyle ayaklanıp Osmanlı garnizonlarını ve kumandanlarını kovmuş olan bütün kale ve şehirleri geri almayı başardı. İlkbaharda donanmanın başına Loredano'nun yerine Orsato Giustiniano geçti. Sigismondo Malatesta ise Mora Valisi ve kava kuvvetlerinin başkumandanı oldu.

Giustiniano 32 kadirga toplamayı başarmıştı. Bu filoyla Midilli'ye saldırdı. Midilli'nin başkenti 1464'ün Nisan ve Mayıs ayları boyunca, altı hafta süreyle kuşatıldı. 18 Mayıs'ta bir Osmanlı filosuyla gelen Mahmud Paşa (filoda 45'i üç sıra kürekli kadirga olmak üzere toplam 150 gemi vardı) Venedik amiralini kuşatmayı kaldırmaya zorladı. Ege seferinden elde edilen tek kazanç, Eğriboz'a götürülen üç yüz Türk esir ve bir miktar Hristiyan oldu. Giustiniano, Haziran'da Midilli'ye tekrar inmeyi denedi ama bu kez de öncekinden daha başarılı olamadı. Temmuz başında filosuyla birlikte Methoni'ye geri döndü ve orada birkaç gün sonra, hayal kırıklığı ve umutsuzluk içinde öldü.

Yerine geçen Iacopo Loredano da ondan daha başarılı olamadı. Doğu Akdeniz'e yaptığı seferde Rodos, Sakız, Limni ve Tenedos'a (şimdiki Bozcaada) saldırdı. Ayrıca İstanbul'a saldırmak için cüretkâr bir plan da yapmıştı anlaşılan. Loredano'nun gemileri yeni Çanakkale kalelerinin yakınında demir atmış dururken, kaptanlarından biri olan Iacopo Venier kadirgasıyla birlikte Çanakkale Boğazı'na girdi. Kıyıdaki kaleler gemisine ateş açtı. Türkler'in taş gülleleri, Venier'in on beş adamını öldürdü. Ama yine de gecenin karanlığından faydalanarak, geri dönmeyi başardı. Geri dönüşünü bütün filo kutladı. Bu gözüpek girişimi keşif amacıyla mı yaptığını bilmiyoruz. Her halükârda, bunun hemen ardından Venedik filosu Bozcaada'ya geri döndü.

Venedikliler için savaş karada da denizde olduğundan daha iyi gitmiyordu. 8 Ağustos 1464'te Methoni'ye varan zalim, dikkafalı ve serkeş Sigismondo Malatesta, orada ordusundan 1400 askerin, ayrıca 400 atlı okçu ile 300 piyadenin kendisini beklemekte olduğunu gördü. *Signoria* ile sürekli tartışıyor, onun ya kendisinden çok fazla şey istediğinden ya da çok az destek verdiğinden şikâyet ediyordu. Ama en çok tartıştığı kişi Mora *provveditore*'si Andrea Dandolo idi. Onunla hiçbir konuda anlaşamıyordu. Bu koşullar altında kara savaşının başarılı olması olanaksızdı. Malatesta birkaç şehir ele geçirdikten sonra, sonunda Misistire'ye saldırdı. İki dış suru aşmayı başardı ama bütün çabalarına karşın, yüksek bir kayalığın üstünde bulunan kaleyi tamamen ele geçiremedi. Bölgeyi tanımayan ve özellikle

de levazım tedarikinin kesilmesinden kaygılanan *condottiere*, kuşatmayı kaldırıp hemen güvenli Anabolu'ya geri dönmeye karar vermişti ki, Ömer Bey'in 12 bin adamla birlikte Türk kuvvetlerine destek vermek için yolda çıktığını haber aldı. Malatesta'nın savaşımadan geri çekilmek istemeyen birkaç subayı, Misistire civarında Osmanlı süvarileriyle çatıştı. Hepsı askerleriyle birlikte öldü. 1464 senesindeki sefer, bu büyük başarısızlıkla sona erdi. Malatesta, Nisan 1466'da İtalya'ya geri döndü. Getirdiği tek ganimet, Misistire'de gömülmüş olan Georgius Gemistus Pletho'nun kemikleriydi. Malatesta, kemikleri Rimini'ye götürdü. Tempio Malatestiano'ya tadilat yaptırarak, kemikleri buraya, Roberto Valturio'nun lahidinin yanına gömdürdü. Malatesta'nın adı bilinmeyen kâtibî, efendisinin Mora seferini günü gününe, ayrıntılarıyla anlatmıştır. Bu yazılar güvenilir gibi görünüyor, her ne kadar seferin en başarısız yönlerinden hiç bahsedilmemişse de.

Venedik Doğu Cristoforo Moro, yaşlılığını bahane ederek Haçlı seferine katılmamaya çalıştı. Ama savaş yanlısı radikal partinin lideri Vettore Capello, ona gemiye binmeyi reddederse zorla bindirileceğim, çünkü Signoria'nın çıkarlarının onunkilerden daha önemli olduğunu söyledi. Böylece Doç, Enrico Dandolo rolünü oynamak zorunda kaldı. Ama bu role hiç uygun değildi.¹⁵ Bütün dünya Venedik'in Hristiyanlık'ı kurtarmasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu çabucak yıkmasını bekliyordu. Âlim Francesco Filelfo, bir kez daha kendi ölçsüz kibrinin ve hayallerinin kurbanı olarak, olayların gidişatında etkili oldu. Birini ünlü hukukçu Alvise Foscari'ye, diğerini ise Cristoforo Mora'ya yazdığı iki uzun mektupta (15 Mart 1464), Haçlı seferinin Venedik'in önderliğinde yapılmasının ne kadar isabetli olduğunu, "alçak haydut Mehmed'in işlediği korkunç suçların cezasını çekeceğini" uzun uzadıya anlatıyordu. Konstantiniyye'nin Latinler'in eline geçeceğinden şüphesi yoktu. Ama yakın çevresini açıkça kayıran II. Pius'un Bizans imparatorluğu'na "bir Palaiologos'u değil, bir Piccolimi'yi geçireceğinden" (*a Palaeobgis in Piccobminos*) korktuğunu açıkça ifade ediyordu. Verdiği siyasi tavsiyelerde, dilencilikle ve müthiş bir hatırlanma arzusuyla, adının kuşaktan kuşağa geçip sonsuza kadar hatırlanması isteğiyle yoğrulmuş karmaşık bir teknik kullanmıştır. Venedikliler 1463'ün sonlarına doğru, Kardinal Bessarion aracılığıyla Filelfo'yu aralarında yaşamaya ikna etmeye çalışmışlardı. Filelfo, her ne kadar bilimin değeri asla parayla ölçülemese de, kendisine 1200 *zecchini* verilerse geleceğini söylemişti. Filelfo bütün hayatı boyunca fakirlikten utandı ama dilenmekten hiç utanmadı.

Papalık seferinin hazırlıkları yavaş ilerliyordu. Bu arada Mora'daki gelişmelere ilişkin kötü haberler papanın umutsuzluğa kapılmasına yol açmıştı. Ama hâlâ ana bir plan yapılmamış ya da tek bir komuta altında birleşme gerçekleşmemişti. Prensler her gün yeni bahaneler icat ediyordu. Bu arada her taraftan akın eden aylaklar, Haçlı ordusu gemilerinin beklediği Ancona'ya geliyordu. Beş parasız gelip de donanmanın henüz hazır olmadığını görünce isyan çıkarıyor ve papadan para istiyorlardı elbette. Sonunda çaresiz kalınca silahlarını satıp şehri sürüler halinde terk etmeye başladılar. Bunun üzerine Papa tecrübeli ama yaşlı ve hasta

15 13. yüzyıl başlarında yaşamış Venedik Doğu Dandolo, dördüncü haçlı seferinde Konstantiniyye'nin Latinler tarafından ele geçirilmesinde en önemli etken olmuştu.

Sant'Angelo kardinali Juan de Carvajal't önden Ancona'ya, sabırsızlanan Haçlılar'ı toplamaya ve gemilere bindirmeye başlaması için gönderdi.

Papa, San Pietro'daki bir ayine katıldıktan sonra, 18 Haziran 1464'te Roma'dan ayrıldı. Hasta ihtiyar, tahtırevanla Ponte Molle'ye götürüldü. Oradan da, Doğu yolculuğunun ilk ayağı olan Tiber'e doğru gemiyle yola çıktı. Yolculuk, dayanılmaz sıcak ve papanın hastalığı yüzünden yavaş yapıldı. Spolete'de aralarına II. Mehmed'in yarı kan kardeşi olduğu iddia edilen Bayezid Osman (Calixtus Ottomanus) katıldı. Vaftiz babası III. Calixtus (genç prensi 8 Mart 1456'da vaftiz etmişti) bu gencin gelecekte Osmanlı hükümdarı olacağını umuyordu. Bu tuhaf kişi ve İtalya, Macaristan ve Avusturya'da yaşadıklarından daha sonra söz edeceğiz.¹⁶ Yolda, yurtlarına geri dönen kalabalık Haçlı gruplarıyla karşılaştılar. Pavia Kardinali Iacopo Ammanati, zaten şiddetli fiziksel ve zihinsel acılar çeken papanın bütün İtalya'nın başına bela olabilecek bu savaş kaçkınlarını görmemesi için, bu gruplardan birinin her karşılarına çıkışında tahtırevanın perdelerini kapattırdı. Bitkin ve ağır hasta olan Papa Pius, 19 Temmuz'da Ancona'ya vardı. Hekimleri ona gemiye binerse iki gün içinde öleceğini söylediler. Ama kararından vazgeçmedi. Oradaki kardinaller, can çekişen papadan çoktan umudu kesmiş, yeni papanın seçilmesi için yapılacak toplantıyla ilgileniyorlardı. Ağustos'un başında çıkan ve vebaya benzeyen bir salgın pek çok insanı öldürdü. Haçlılar'ın panik içinde dağılıp kaçmasını engelleyen tek şey, hastalığın komşu ülkelere ve hatta bütün İtalya'ya da yayılmış olmasıydı.

Adriyatik'in ötesinden korkunç bir haber, muazzam bir Türk ordusunun Dubrovnik üzerine yürüdüğü ve ödemesini geciktirdikleri haracı vermezlerse ve papaya vermeyi vaat ettikleri kadırgaları ona gerçekten gönderirlerse şehri yerle bir edecekleri tehdidinde bulundukları haberi gelince, panik daha da büyüdü. Her ne kadar Dubrovnik'ten gelen elçilerin verdiği bu haber şüphesiz asılsız ve çok belirgin bir amaç uğruna uydurulmuş bir yalan olsa da, safdil papa hemen kendi muhafızlarından 400 okçuyu ve bir gemi dolusu buğdayı Adriyatik'in diğer tarafına göndermeyi kabul etti. Dört gün sonra düşmanın sözümona geri çekildiği haberi geldi. Süregelen hayal kırıcı olaylara böyle asılsız haberler de eklenince, papanın gerginliği iyice arttı. Ama ona asıl ölümcül darbeyi indiren, Venedik'in tavrı oldu. Haçlılar'ı taşıyacak olan Venedik kadırgaları hâlâ görünürde yoktu. Her ne kadar Doç, uzun tartışmalardan sonra 2 Ağustos'ta denize açılmaya razı olsa da, doğrudan Ancona'ya gitmek yerine, askerlerinin donanımını tamamlamak için Istria'ya gitmişti. Sonunda 12 Ağustos'da papaya gemilerin yaklaştığı haber verildi. Piskoposun sarayında kalan papa, denize bakan bir pencereye götürülmesini emretti. Filo limana girerken "Şimdiye kadar denize açılacak bir filom olmamıştı! Şimdi ise filomun bensiz yola çıkması gerekiyor" diye haykırdı. Gerçekten de öyle oldu. 15 Ağustos 1464'te gece üçte, papanın ruhsal ve fiziksel acıları son buldu. Enea Silvio'nun ölümünün, gerçekleştirmek için çalıştığı planın kendisi için ne kadar önemli olduğunu açıkça gösterdiği söylenmiştir ve bu doğrudur da. Dört gün önce de dostu ve danışmanı Cusalı Kardinal Nic-

¹⁶ Osmanlı hükümdarı yapılması planlanan genç hakkında daha fazla bilgi için bkz. aşağıda, s. 280.

holas ölmüştü. Cristoforo Moro 18 Ağustos gecesini Ancona'dan ayrıldı. Venedik'e varınca, Haçlı filosofunun hemen dağıtılması emri verildi.

II. Pius'un ölümü, Osmanlılar'a karşı evrensel bir Haçlı seferi düzenlenmesi projesinin de sonu oldu. Neredeyse tamamen gerçekdışı umutlara kapılan papa, bu projenin geleceğini ve olasılıklarını fazla abartmıştı. Yalnızca Osmanlıların büyük gücünü ve Sultan Mehmed'in Batı'daki olaylar hakkındaki derin kavrayışını küçümsemekle ve Hristiyanlık'm o dönemdeki niteliğini, etkisini ve ^gücünü abartmakla kalmamış, her şeyden ötesi, böyle bir girişimin artık Hristiyan dünyasının ruh haliyle örtüşmeyeceğini anlayamamıştı. Bu yüzden hayatını adadığı girişimi, son derece trajik bir biçimde başarısız oldu.

Ama Papa II. Pius'un sağlığında bile Kardinal Iacopo Ammanati (yazdığı *Commentaria Jacobi Cardinalis Papiensis*, Papa II. Pius'un yazdığı *Commentari*'nin gerçek öncülü olarak kabul edilebilir) kâhin ve yargıç rolüne soyunanları şiddetle eleştirmiş, papaya başarısız Haçlı seferi planından dolayı acımasızca saldırmıştı. Batı tarihindeki bir dönüm noktasında yaşamış olan II. Pius, dönemin hükümdarlarının zihinlerinde gerçekleşen değişikliği algılayamamış ve hesaba katamamıştı. Batılı hükümdarlar üstündeki etkisini fazla abartmış, Haçlı seferine bizzat katılırsa onları da şevke getireceğini hayal etmişti. Düştüğü bu temel hata, II. Mehmed gibi kullarının hayatlarını kolayca gözden çıkarabilen bir despota karşı gözüpöke savaşıma girişimini daha en başından başarısızlığa mahkûm etmişti.

Venedik bu kez Türkler'le yalnız savaşmaya başladı ve başarılı da oldu. Yeni Papa II. Paulus Venedikli'ydii. Pietro Barbo adında, ihtişamı seven, zengin bir soyluydu. Papa IV. Eugenius, annesinin kardeşiydi. Ama Barbo'nun papalığa seçilmesi doğduğu şehirde sevinçle karşılanmadı. Venedik, 1459'da Barbo'nun Padua Piskoposluğu'na atanmasına şiddetle karşı çıkmıştı. Şimdi ise onu papa olarak kabul etmek zorundaydı. II. Paulus kardinalken Türk meselesiyle yakından ilgilenmişti ama pragmatik bir adam ve bir tacirin oğlu olarak, bir Haçlı seferi üzerine ciddi planlar kurmadan önce mali sıkıntıları ortadan kaldırmak istiyordu. "Türk vergisinden", günah arındırmasından ve şap tekelinden gelen paralar, Türkler'le savaşmak için kullanılacak ve kardinallerden kurulu özel bir komisyon tarafından dağıtılacaktı. (Konstantiniyye'nin 1453'te düşmesinden önce orada büyük bir boyahananin yöneticiliğini yapan ve Doğu Akdeniz'deki şap ticareti üstüne epey bilgilenmiş olan Padualı Giovanni de Castro, 1462 Mayıs'ında papalık topraklarında, Civitavecchia civarında zengin şap yatakları keşfederek, papalık hazinesine yıllık 100 bin duka ek gelir girmesini sağlamıştı.) Fonlar temelde Macaristan'a verilecekti. Venedik'in adı geçmemişti. *Signoria*, yurttaşları olan papanın doğduğu şehre karşı ne kadar ilgisiz kaldığından şikâyet ediyordu zaman zaman. 1464 Eylül'ü başlarında, on kişilik bir Venedik elçi heyeti Roma'ya gitti. Amaçları hem hemşerilerinden birinin papalığa seçilmesini kutlamak hem de Türkler'e karşı yardım almaktı. İtalyan devletlerine yeni bir vergi konması kararlaştırıldı. Bu verginin en ağır yükünü Papalık ile Venedik çekecek, her biri yüzer bin duka verecekti. Daha sonra sırasıyla Napoli kralı (80 bin), Milano Dükü (70 bin), Floransa (50 bin) vb geliyordu. En az vergi verecek olan, Montferrat Lordu idi (beş bin duka). Kimse böyle masraflara girmek istemiyordu, özellikle de para vermek dışında her şeye razı olan Venedikliler. Umutsuzluğa kapılan papa, kardinaller toplantısında bu durumu anlattı. Macaristan yeterince destek almaz-

sa, sultanla barış imzalamak zorunda kalacaktı. Venedik'in durumu da farklı değildi. Mehmed, Venedik'e makul anlaşma koşulları sunmuştu bile. Papa mektubu bizzat görmüştü. Bu iki ülke savaşı bırakırsa, İtalya'ya giden kara ve deniz yolları düşmana açılacaktı.

Ancak *Signoria*'nın şansı vardı. 1464-1465 kışında sultanın sarayında gerçekleşen tuhaf olaylar, şimdilik ondan ciddi bir tehdit gelmeyeceğini gösterir gibiydi. İdolünü kötülemekten her zaman özenle kaçman Kritovulos, Mehmed'in o kışı İstanbul'daki yeni bitmiş ve görkemli bir biçimde döşenmiş sarayında, ertesi bahar için yeni savaş planları yaparak geçirirken, ordusunun ardı arkası kesilmez savaşlardan bıkip tuhaf bir biçimde huzursuzlandığını haber alınca, canının çok sıkıldığını yazar. Mehmed'in özel muhafızları bile isyan etmişti. Uzun yürüyüşlerden ve seferlerden, evlerinden uzak kalmaktan, imparatorluğun sınırları dışında mallarını, atlarını, araçlarını ve canlarını tehlikeye atmaktan bıkmışlardı. Kısacası, durmadan savaşmaktan bıkmışlardı. Tarihçinin son derece özenle seçilmiş cümlelerle bahsettiği bu gerçekler, sultanın ordularında -özellikle de hep azılı olan yeniçerilerde şüphesiz- ciddi bir isyan tehlikesinin yaşandığını açıkça ortaya koyuyor. Kritovulos ayrıca sultanın da fiziksel ve zihinsel açıdan yorgun olduğunu, bu yüzden 1465 yılını kendisi ve ordusu için dinlenme yılı olarak kabul ettiğini yazar. Askerlerinin çoğunu terhis etti, onlara at, giysi, para vb türünden armağanlar verdi. Özellikle özel muhafızlarına verdiği hediyelerde ve payelerde oldukça cömert davranırdı. Kritovulos'un söylediğine göre, Mehmed bütün dikkatini İstanbul'un nüfusu-nu yeni yerleşimcilerle arttırmakta ve felsefede yoğunlaştırdı.¹⁷

1465 yılında başkentten gönderilen çok sayıda haberde, sultanın sağlığının bozukluğundan bahsediliyordu. "Hoşnutsuz ve biraz da umutsuz" (*malcontento a mezzo disperato*) olduğu söyleniyordu. Venedik'le yapılan çarpışmalar ona epey kaygılandırmış olmalı. Ne de olsa bu bölgelerdeki Türk otoritesi henüz sağlamlaştırılmış değildi. Ayrıca Venedik'in 1463'teki savaş ilanını biraz erken bulmuştu şüphesiz. Mora'daki savaş giderek Türkler'e yapılan sürpriz saldırılara, akınlara ve küçük çatışmalara dönüşüyordu. Yunanlılarla Arnavutlar'dan büyük destek alan Sigismondo Malatesta, *Signoria*'ya bu yarımada'yı ele geçireceğine söz vermişti. Ancak şimdi iki taraf da belirleyici bir hamle yapmıyordu. Bütün bu olaylar sırasında, Ege Denizi'ndeki Venedik filosu, Türk gemilerinin denize açılacağı haberi gelince Çanakkale Boğazı'nı kapatmak dışında pek bir şey yapmamıştı görünüşe göre. Mehmed, Mora'daki savaşı pek önemsememiş olabilir. Oysa Venedik bu savaşı çok ciddiye alıyordu. Hem büyük masraflara girmiş hem de en iyi kalelerini yitirmişti. Mehmed muhtemelen yarımada'daki birkaç kale uğruna ne savaşa bizzat katılmayı ne de vezirlerinden birini göndermeyi gerekli görmemişti. Ama Venedik Cumhuriyeti'yle "makul bir barış anlaşması" üstüne yapılan ve 1465'te başlayıp aylarca süren görüşmeleri oldukça ciddiye aldığı -her ne kadar bunları başlatan kendisi olmasa da-, sadrazamının duruma defalarca müdahale edip böylece sultanın o sıralar ne kadar çaresiz ve kararsız olduğunu sergilemesinden anlaşılıyor.

17 Bkz. Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, 207-209.

- Osmanlı İmparatorluğu, henüz 1945'in Ocak ayında İskender Bey aracılığıyla barış görüşmeleri yapmıştı. İskender Bey, 1461 Haziran'ında, Ferrante'yi desteklemek için İtalya'ya sefer yapmadan kısa süre önce, bazen iddia edildiği gibi Mehmed'le on yıllık barış anlaşması değil, en fazla kısa süreli bir mütareke yapmıştı. Resmi barış anlaşması ise ancak 1463 ilbaharında ya da yazının başlarında imzalanmıştı. İskender Bey, yalnızca birkaç hafta ya da ay sonra, Vatikan'ın isteğiyle bu "dinsizce anlaşmayı", bu "*impium foedus*"u iptal etmiş ve Türkler'le tekrar savaşılmaya başlamıştı. İskender Bey'in anlaşmayı bozmasından sonra Sultan Mehmed barışı korumak için bir girişimde daha bulunmuş olsa da, 1465 başlarında onunla "Hristiyanlık'ın savaşçısı" arasında hâlâ dostane ilişkiler bulunması pek mümkün görünmüyor. Fakat Venedikliler'in en geç Nisan sonunda Osmanlı İmparatorluğu'yla ciddi barış görüşmeleri yaptığı kesin, çünkü o sırada Onlar Meclisi bir dizi toplantı yaparak, Venedik balyozu Paolo Barbarigo (o sıralar hapiste değil, serbestti) ile Santa Mavra Dükü III. Leonardo Tocco aracılığıyla İstanbul'dan iletilen koşulları uzun uzadıya tartıştı. Meclis'teki çoğunluk uzlaşmadan yanaydı, çünkü üyelerin çoğu "sultanla savaşmaktan" bıkmıştı ve tamamen Venedik'in üstlenmiş olduğu muazzam savaş giderleri, özellikle de filonun masrafları konusunda oldukça kaygılıydılar. Diğer "Hristiyan lordlar", kullarından "Türk vergisi" almalarına karşın bu parayı yalnızca kendi amaçları için harcıyordu.

Paolo Barbarigo 13 Şubat 1465'te İstanbul'dan *Signoria*'ya bir mektup yazarak, sadrazam ile barış olasılığı üstüne bir görüşme yaptığını söyledi. Yazdığına göre Mahmud Paşa "insanca konuşmuş" ariia Venedik'in bu savaşı saldırıya uğramadan başlatmış olmasından esef duyduğunu açıkça belirtmişti. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun yine de barış yapmak istediğini bildirmişti. *Signoria*'nın sadrazamın sitemine karşılık vermesi zor olmadı: Venedik hem Argos'taki olaylar hem de Venedik himayesindeki Moralılar'a karşı sürekli yapılan zulüm ve şiddet eylemleri yüzünden savaşmak zorunda kalmıştı. Ayrıca Venedik müttefiki Macaristan'a yardım etmek zorundaydı. Ama bütün bunlar Venedik'in "iyi bir barışı" (*buonapace*) arzulamasına engel değildi. Yaz başında, Dubrovnikli tanınmış bir ailenin üyesi olduğu iddia edilen Jakob Bunic' de (Giâcomo de Bona) barış görüşmelerine katıldı. Gerçi başlangıçta kimin adına hareket ettiği belli değildi. İstanbul'da sadrazamla konuştuktan sonra Venedik'e geldiğini söylüyordu. *Signoria* 3 Temmuz 1465'te ona Venedik'in barış istediğini ama Cumhuriyet'in onurunu korumak için birtakım talepleri olduğunu söyledi: Venedik bütün Mora'nın ve Midilli'nin sahibi olmalı, Bosna'nın geri kalanı ise Macaristan'a verilmeliydi. Bunic'e, bir mütarekeyi kabul ettirmeyi başarırsa on bin duka alacağı vaat edildi. Ona şimdilik masraflarını ve İstanbul'a gidiş geliş yolculuğunu karşılaması için 100 duka verildi. *Signoria*, sadrazamın görüşmelerin sürdürülmesi için İstanbul'a bir sefir gönderilmesi talebini, bunun âdeti olmadığını söyleyerek reddetti.

Birkaç hafta sonra, Ağustos sonunda, Venedik'te bir söylenti dolaşmaya başladı. Bu söylentiye göre sultan, Matthias Corvinus'a barış yapmak için bir elçi göndermiş ama Macar kralı bütün armağanları ve önerileri reddetmişti. Oysa Türkler Bosna ve Sırbistan'ı geri vermeye razı olmuştu. Yine bu söylentiye göre, Türk elçileri kralla görüştürülmeden ülkelerine geri gönderilmişti. Aynı anda İstanbul'dan çeşitli kanallar aracılığıyla gelen haberler de giderek daha karmaşık

ve kaygı uyandırıcı bir niteliğe bürünüyordu. Söylendiğine göre Büyük Türk hastaydı. Öyle şişmanlamıştı ki ata binemiyordu ve çetin koşullara dayanacak durumda değildi. Ama bir başka söylentiye göre, Mehmed şehirde dört atlı eşliğinde dolaşıp resmi görüşmeler yaparken görülmüştü. Doç, "Türk"ün şişmanlığı ve bacaklarındaki damla illeti yüzünden savaşılamayacağını, dahası, Türkiye'de korkunç bir kıtlık olduğunu" söylemişti. Başka kaynaklar da bunu doğrulamaktadır. Bu kaynaklardan öğrendiğimize göre, İstanbul'da özellikle arpa kıtlığı vardı. Ancak Cenova'dan yapılan ithalat kıtlığı biraz hafifletiyordu. Hem Ragusalı'nın hem de Leonardo Tocco'nun ulaşının muhtemelen Türk casusu olduğu, Noel'e kadar açıklık kazanmadı. İkisi de Venedik'e gelmiş ve *Signoria*'ya aynı teklifleri yapmıştı. Bunlardan en önemlisi, Mora'nın o cumhuriyete verilmesiydi. İki elçi de iyi ağırlanmıştı. Hatta birine, başarı kazanılması durumunda yılda bin duka alan bir Venedik soylusu yapılacağı sözü bile verilmişti. Sonra ikisi de ortadan kayboldu. Barış anlaşması yapılması ihtimali giderek azaldı. Anlaşılan Mahmud Paşa Venedikli ve Macar elçilerle görüşürken giderek daha küstah ve tepeden bakar olmuştu. Bosna kralının başına gelenleri hatırlatmayı ihmal etmiyor, onun "bir mum gibi söndürüldüğünü" söylüyordu. Sonunda görüşmelerden hiçbir sonuç alınmadı. Bunun nedeni, muhtemelen *Signoria*'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun asla kabul etmek istemediği talepleriydi. Ancak bir kaynağa göre, sultan barış yanlısıydı çünkü hasta olduğundan savaşmak istemiyordu. Ayrıca oğlu Mustafa'nın Rumeli kazaskerinin karısıyla Anadolu'ya kaçmış olmasının ve kadını geri vermeyi reddetmesinin de sultanı çok üzdüğü söyleniyordu.

Signoria 1465 Kasım'ı ortalarında, sultanla, "dinimizin o hain düşmanı"yla yaptığı bütün barış görüşmelerini sona erdirmeye karar verdi. Ama Suriye ve Mısır sultanının o sıralar göndermesi beklenen bir elçiye büyük umutlar bağlamıştı. Venedikli kaynaklardan öğrendiğimize göre bu, Sultan Hoşkadem (1461-1467) Morali bir Arnavut'tu. Eskiden köleyken, önce savaş bakanı, sonunda da bir Memlûk Sultanı olmuştu. Ne yazık ki bu elçinin gönderilme nedeni ya da geçmişi konusunda elimizde bilgi yok. Mehmed ile Kahire'deki bu Memlûklu arasındaki ilişki hakkında da çok az şey biliyoruz. Aslında bildiğimiz tek şey, Konstantiniyye alındığında, Kahire'de Bizans başkentinin düşüşünü kutlamak için günlerce şenlik ateşleri yakıldığıdır.¹⁸ Kritovulos, Mısır sultanının Osmanlı hükümdarına onunla savaşmaktan korktuğu için haraç verdiğini iddia etse de, elimizde bu konuda kanıt yoktur. Her halükârda, iki Müslüman devlet arasındaki ilişkiler yıllar geçtikçe gerginleşmiş olsa gerek. Konstantiniyye düştüğünde, Kahire sultanı hâlâ Mehmed'in babasının bacanağı olan, seksenlik Çakmak'tı. Ama Hoşkadem, Uzun Hasan ile ittifak yapmıştı. Uzun Hasan, Suriye ve Mısır sultanından, Karakoyunlu hükümdarları ve Dulkadir ailesi ile arasındaki anlaşmazlıklarda kendisine destek olmasını istiyordu. Karaman beyi de Memlûk sultanının müttefikleri arasındaydı. Yani en azından Memlûk sultanının Osmanlı

18 Konstantiniyye'nin düşüşü haberinin Kahire'ye ulaşması bir Memlûklu tarihçi tarafından anlatılmıştır, bkz. Abu'l-Mahasin ibn Taghri Birdi, *History of Egypt, 1382-1469 A.D.* (6. bölüm, 1453-1461 A.D. [İbn Taghribirdi, *en-Nücümü'z-Zâhira fî Mülâki Mısır ve'l-Kahire*]), çev: William Popper (*University of California Publications in Semitic Philology* XXII, Berkeley, 1960), 38-39.)

hanedanının iki baş düşmanı ile arasındaki yakın ilişkiler, Mehmed'in Kahire ile ilişkilerini ciddi biçimde zedelemiş olmalıydı. Bu gergin ilişkilerden ileride birden fazla söz edeceğiz. Açık husumete dönüşmeleri ise ancak Buret Memlûk Kayıtbay (1468-1495) zamanında gerçekleşti.

1465 güzünde Venedik'e bildirildiğine göre, o sıralar Mehmed'in devlet şurasında birkaç italyan vardı. Aralarında Floransalı, Cenovalı ve Ragusalılar'm da bulunduğu bu italyanlar ona önerilerde bulunuyordu. Sultanın o yılın sonlarına doğru Bosna'ya bir kral atamasında bu danışmanlarla yaptığı bir görüşmenin etkisi olabilir. İstanbul'dan gönderilen haberlerde, seçilen kişiden "Kral Matthias" olarak söz ediliyor. Söylenene göre, son Bosna kralının zamanında bir "baron" iken, sonradan Müslüman olmuştu. Karisi İstanbul'da yaşıyordu. Söylentiye göre, "kafasında kırk tilki dolaşan" Mehmed'in bu kralı atamasının nedeni, geçeri yıl Yayça'yı alamamış olması ve bu kaleyi ele geçirmeden Bosna'yı elinde tutamayacak olmasıydı. Böylece Yayça'yı bu kralın aracılığıyla yönetecekti. Kralın Macar düşmanı olması işini daha da kolaylaştırıcaktı. Bu gibi söylentilerden anlaşılıyor ki, kral tahtta hak iddia eden Radivoj'un oğlu değil, muhtemelen Bosna'nın soylu ailelerinden Sabanciciler'in bir üyesiydi. "Kral Matthias" sultana nankörlük etti. Mehmed'in hükümdarlığını reddederek, tekrar Hristiyanlık'a geçip, Macar kralı Matthias'tan Türkler'e karşı yardım istedi. Matthias Corvinus, bu krala kin duymuyordu. Çok sonraları, Türkler Bosnalı'yı ihanetinden dolayı cezalandırmak için onu kalelerinden birinde kuşatınca, Kral Matthias onu bu tehlikeli durumdan kurtarsın diye Stephen Bathory'yi gönderdi (1476). "Kral Matthias"ın daha sonra neler yaşadığı hakkında hiçbir bilgimiz yok.

Elimizdeki kaynaklardan anlayabildiğimiz kadarıyla Mehmed'in 1465'te aldığı tek siyasi önlem, bu kralı atamak oldu. Zamanını tamamen mimariye ve edebiyata adadı. Bunun nedeni, hem zihinsel ve fiziksel durumunun kötülüğü hem de ordusundaki kaygı verici huzursuzluktan şüphesiz. Yakın zamanda edinilen bulgulara göre, yeni sarayın inşasına muhtemelen 1465'ten sonra başlanmıştı. Bu Yeni Saray (şimdiki adı Eski Saray ya da Topkapı Sarayı'dır, bu adı deniz kenarındaki, artık yıkılmış olan İkiz Top Kapısı'ndan almıştır), başlangıçta muhtemelen yalnızca yazlık bir saraydı. Mehmed bu sarayı eskiden yerleşim merkezlerinin ve eski Bizans'ın akropolünün bulunduğu havadar tepeye inşa ettirmişti. Günümüzdeki saray ise [Resim XV b]; halka halka surları, geniş bahçeleri, üç avlusu ve çatısı kurşun kaplı çok sayıda binasıyla, bu tepenin tamamını kaplar ve pek çok sultanın yıllar boyunca gösterdiği çabaların ürünüdür. Günümüze kalmış olan binaların ancak çok az bir kısmı, Konstantiniyye'nin fethinden hemen sonraki dönemde inşa edilmiştir. Sultan Muhteşem Süleyman (1520-1566), Yeni Saray'ı asıl sarayı yapan ilk sultandı. Mehmed, hükümdarlığının ikinci yarısının büyük kısmı boyunca Yeni Saray üstünde çalıştı. Onun yaptırdığı bilinen binalar ancak 1479'da tamamlanabildi. İmparatorluk Kapısı'nın (bâb-ı hümayun) [Resim XV a] üstündeki, günümüze kadar kalmış olan yazıdan da anlaşıldığı gibi, geniş saray arazisinin güney kısmı ise bir sene önce (1478'de) tamamlanmıştı. 1839'a kadar bütün sultanlar orada yaşadı. Abdülmecid Boğaziçi'ndeki Dolmabahçe sarayını inşa ettirip oraya taşındı. Sultan 1465'te (H. 870), muhtemelen İranlı olan Kemaleddin adlı bir mimarın yardımıyla, Çinili Köşk'ü [Resim XX] yaptırmaya baş-

ladı. Türünde eşsiz olan bu yapı, adını eskiden hem iç hem de dış yüzeylerinde bulunan mozaikler ile yeşil ve mavi çinilerden almıştır. Ama ilk adı Sırça Saray'dı. Günümüzde İslam sanatı müzesi olarak kullanılan köşkün koridorlarındaki küçük oyuklarda hâlâ Bursa'dakilere benzer muhteşem yeşil çinilerin kalıntılarını görmek mümkündür. Hem haç biçimli zemin planı, hem de bütün ön cephesini kaplayan iki katlı revakların detayları, yapıda İranlılar'ın parmağı olduğunu açıkça göstermektedir. Yapının tamamlanması (Eylül 1472) yedi yıl sürmüştü. Çinili Köşk'te Batılı mimarların parmağı olmadığı kesindir, çünkü mimarisi açıkça Doğu tarzıdır. Ama Batılı mimarların Fatih'in diğer binalarının, özellikle de surlarının yapımında çalışmış olduğu şüphesizdir. Ancak adları bilinmemektedir. Rumlar'la Ermenilerin büyük bir katkısı olmamıştı anlaşılan. Asıl etkiyi İtalyanlar yapmıştı. Filarete adıyla tanınan Antonio di Pietmo Averlino'nun 1465 yılında Türkiye'ye gidip sultanın hizmetinde mimarlık yapmayı planladığı doğruysa, ki elimizde o tarihten itibaren kendisiyle ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır, bu durumda İstanbul'a gitmiş olduğunu varsayabiliriz. Bu doğruysa, bu Floransalı heykeltıraş ve inşaa ustası, o sırada İstanbul'da yapacak çok iş bulmuştu muhtemelen.^{1^}

Mehmed, 1465'teki "yaratıcı durağanlık" döneminde, bilime belki mimari-den de fazla destek vermişti. Kritovulos, Mehmed'in felsefe üstüne çabalarından şevkle bahseder. Sultan tanınmış âlimlerle her gün sohbet etmekten büyük haz alıyordu. Anlaşılan özellikle stoacıları ve Aristotelesçileri yeğliyordu. Bu iddiaların ne kadarının doğru olduğunu bilemiyoruz. Ama sultanın Rum methiyecisi, sultanın öğretmeninin Trabzonlu Georgios Amirutzes olduğunu açıkça söylediğine göre, sultanın Aristoteles felsefesine -daha doğrusu Yeni-Platonculuk'a giriş yapmasını sağlama çabaları, o dinlenme yılında yapılmıştı muhtemelen.

Pek hoş denemeyecek, değişken bir figür olan Amirutzes -söylediğimiz gibi, Sadrazam Mahmud Paşa'nın kuzeniydi, kendisinin ve iki oğlunun canını Mahmud Paşa sayesinde kurtarmıştı muhtemelen- farklı biçimlerde tasvir edilmiştir. 1475'te zar oynarken kalp krizinden öldü. Çoğu kez vicdansızca davranmak ve birbirle kölelik etmekle suçlanmıştır. Gerçi bazı âlimler onu bu suçlamalardan akla-maya çalışmıştır. Her halükârda kesin olan bir şey vardır ki, Amirutzes'in Müslüman olmadığı doğru olsa bile, iki oğlu Mehmed ile, İskender'i Müslüman olarak yetiştirmiştir. Ayrıca II. Mehmed'e yazdığı üç methiyede, tamamen ikiyüzlü ve karakter-siz biri olduğu açıkça görülmektedir. Öte yandan, felsefe ve ilahiyat konula-rında çağma göre oldukça bilgiliydi. Her halükârda, o ve iki oğlu eski efendisi Komnenoslar'dan uzun yaşayıp, yeni koşullara çabuk uyum sağladılar. Bu köle ruhlu âlimi seven sultan, onu maiyetine aldı. Oğulları ise Arapça'yı hızla öğrenip, İslam'ın ruhani yönünde huzur buldular. Sultana ilgisini çeken Rumca eserleri okumasına yardım etmekte babalarından bile daha etkin davrandılar.²⁰

19 Mehmed'in günümüzdeki Topkapı Sarayı'nın temelini atması konusunda bkz. Goodwin, A *History of Ottoman Architecture*, 131-135; Çinili Köşk hakkında bkz. ay., 137-138. Fanny Davis, *The Palace of Topkapı in Istanbul* (New York, 1970) adlı kitabında, konuyu ayrıntılarıyla ele alır ve sarayın Osmanlı dönemleri boyunca gelişimini sergileyen çok sayıda fotoğraf gösterir.

20 Amirutzes hakkında bkz. Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation*, 226-228; Yunanlı âli-min şiirlerine yapılan bir gönderme için bkz. dipnot 77.

1465 yazında sultan, kendini ihtiyar Amirutzes'in rehberliğinde coğrafi çalışmalara adanmıştı. Pek çok şeyin yanı sıra Ptolemaios'un diyagramlarının el yazmasını da çalıştı. Bu el yazmasında dünyanın sözde tarifi (*periegesis*) ve haritası (*periodos*) vardı. Bu eserde bulunan çok sayıdaki kısmi haritadan genel bir izlenim elde etmek güç olduğundan, onları birleştirmek daha mantıklı göründü. Amirutzes bu zor işin üstesinden gelerek, *oikoumene*'nin (insanların yaşadığı dünyanın) tamamını temsil eden tek bir harita yaptı. Dünyayı fethetmek isteyen sultan, bu *mapa mundi*'den fazlasıyla hoşnut kalmıştı şüphesiz. Amirutzes'in oğullarından biri haritanın üstüne Arap harfleriyle ülkelerin, şehirlerin ve kasabaların isimlerini yazdı. Haritacılar cömertçe ödüllendirildi ve yazmanın Arapça çevirisini yapmaya teşvik edildi. Kendilerine karşılığında büyük para ödülleri ve unvanlar vaat edildi. Arapça çeviri sonunda tamamlandı ve iki nüsha halinde saklandı. Bundan kısa süre sonra o üç Amirutzes'in izini kaybediyoruz. Ancak söylenene göre, Amirutzes'in oğullarından biri, muhtemelen Mehmed Bey, müstakbel patrik III. Maximos'tan (1476-1482) efendisine Hristiyan dinini anlatacak bir kitap yazmasını istemiş, sultanın Hristiyan olmak istediğini söylemiştir. Anlaşılan sultanın maiyetinde kalmayı sürdürdü ve onun tarafından, *Kitabı Mukaddes*'i Arapça'ya çevirmekle görevlendirildi. Bu çeviri yapılmışsa bile el yazması kaybolmuştur. En azından şimdiye kadar ortaya çıkarılmamıştır. Sultanın Hristiyanlık öğretisine büyük ilgi duyduğuna şüphe yoktur ama buna dayanarak onun Hristiyan olmayı düşündüğünü farz etmek, onu tamamen yanlış anlamaktır. Temelde dinsel bağları olmayan bir insandı. Onu mutlaka çok yakından tanıyan oğlu Bayezid, babasının dinsiz olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişti. Katolik inancı hakkında genel bir bilgi sahibi olmak istediye, bunun nedeni Hristiyan zihniyetini anlarsa Batılı düşmanlarıyla daha etkili savaşabileceğini düşünmesiydi kuşkusuz. Bir kaynakta, Mehmed'in Hristiyan olduğu sanılan annesinin ona *Pater noster*'i öğrettiği ama Mehmed'in Hristiyan olmamakta direndiği söylenir. Bu öyküyü doğrulayan en küçük bir kanıt bile bulamadığımızdan, uydurma olduğu açıktır. Gaetali Iacopo'nun Venedik balyozuna Mehmed'in Hristiyan olduğunu söylemesinin kişisel nedenleri vardı. Sultan batıl inançlı, özellikle de astrolojiye düşkün biriydi. Birbirinden çok farklı kültürlerin, çağların ve milletlerin fikirleri ve bakış açıları zihninde birbirine karışmıştı. Bu konudan ileride yeniden söz edeceğiz.

Mehmed bu sırada Batlamyos'un kendi adını taşıyan kozmik sisteme ilişkin temel eseriyle de yakından ilgilenmeye başlamıştı. Bu kitap on ikinci yüzyıldan itibaren Latince'ye defalarca, *Almagest* (Arapça harf-i tarifi'nin ardına Rumca meğiste'nin, yani "en büyük"ün getirilmiş hali; *Kitab el-mecisti*'nin kısaltılmışı) adıyla çevrilmişti. Ancak bu kitap konusunda ona yardım olan bu kez Amirutzes değil, bir başka âlim olan (gerçi âlimliği şüphelidir) George Trapezuntios (doğ. 4 Nisan 1395) olmuştu anlaşılan. Trabzon'dan gelme bir Giritli olan Trapezuntios, o sıralar İstanbul'a gelip sultanla temasa geçmişti. 1465 Kasım'ında İstanbul'a, 18 Mart 1466'da ise oradan Roma'ya yolculuk ettiğini biliyoruz. Bu tuhaf ve kuşku uyandırıcı yolculuğun asıl nedenleri belirsizdir. Görünüşte bu yolculuğu papanın arzusuyla, Türkiye'deki durumu incelemek için yapmıştı. Ama Roma da tutuklandığında üstünde bulunan belgeler, bunun tam tersini yaptığını gösteriyordu. Görünüşe göre sultana "Batı'daki gelişmeleri ve halkın huzursuzluğunu" bildir-

miş, "Türk"ü İtalya'yı bir an önce fethetmeye teşvik etmişti. İddiaya göre, sultana şimdiden "Romalıların ve dünyanın imparatoru" diye hitap etmeye başlamış ve sultanın sarayında türlü türlü "işler" yapmıştı. Orada kendisine çok iyi davranılmış ve armağanlara boğulmuştu anlaşılan. Her halükârda Giritli, Roma'ya geri dönünce tutuklandı ve Castel Sant'Angelo'da dört ay mahkûm olarak kaldı. Sonunda eski güzel sanatlar ve gramer öğrencisi Papa II. Paulus tarafından serbest bırakıldı.

Yargıçları, üstünde bulunan belgelerin onu mahkûm etmeye yeterli olduğuna emindi anlaşılan. Bundan emin olamasak da, Mehmed'e iki mektup yazdığını biliyoruz. Bunların birini 25 Şubat 1466'da Galata'da yazmıştı. Diğerini ise bundan kısa süre sonra Roma'da yazmış olsa gerek. Ama bu mektupları göndermiş miydi bilmiyoruz. Her iki mektup da iğrenç yağcılıklarla doludur. Trapezuntios, sultanı öve-öve göklere çıkarır, onun Keyhusrev'den, Büyük İskender'den ve Sezar'dan daha yüce olduğunu söyler; askeri zaferlerini en aşırı sözlerle över ve onun diğer bütün hükümdarlardan daha büyük olduğunu söyler. "Konuşmalar" (*orationes*) adını verdiği bu yazılar, iğrenç yaltaklanma örnekleri olarak söz edilmeye bile değer olmasa da, yazarın bilimsel çalışmaları hakkında önemli bilgiler içerir. Birinci mektubun sonunda, büyük çabalar harcayıp gecelerce uykusuz kaldıktan sonra, en sonunda *Almagest*'in Latince çevirisini tamamladığını ve bunu sultana ithaf ettiğini söyler. Bu kitabı sultana göstermeyi ve ardından, kendi yorumlarıyla birlikte ona armağan etmeyi planlıyordu, ikinci mektupta ise, sultanı görüp onunla konuştuğu için ne kadar şanslı bir insan olduğundan söz eder. Roma'da papaya, kardinallere ve diğerlerine, Mehmed'in dürüstlüğü, zekâsını, Aristoteles felsefesi ve bütün diğer bilim dalları üstüne ne kadar bilgili olduğunu anlattığını söyler. Söylediğine göre, yeryüzünde Tanrı'nın yardımıyla bütün insanları tek bir din ve tek bir imparatorluk çatısında toplamayı en kolay başara-bilecek insanın Mehmed olduğunu -ve bunun yalnızca günümüz değil, geçmiş ve gelecek için de geçerli olduğunu-, Latince bilen herkese anlatmıştır. Trapezuntios daha sonra Konstantiniyye'nin fethinden beri sultana düşen misyonu yüceltir. "Onun meşru Roma imparatoru olduğundan kimse şüphe duymasın. Çünkü imparatorluğun başkentini elinde bulunduran kişi meşru imparatorudur. Roma imparatorluğu'nun başkenti ise Konstantiniyye'dir. Bu yüzden bu şehir kimin elindeyse imparator odur. Ama siz bu tahtı insanlardan değil, Tanrı'nın yardımıyla, savaşarak aldınız. Bu yüzden, meşru Roma imparatoru sizsiniz... Roma imparatoru olan kişi ise bütün dünyanın imparatorudur."

Bu ikinci mektubun geri kalanında sultana felsefî çalışmalarından söz eder. Buna Georgius Gemistus Pletho'yu şiddetle yererek başlar. Pletho'nun insan mı hayvan olduğunun belli olmadığını ama her halükârda Platoncu saçmalıklara kapılıp Aristoteles'e saldıran bir kitap yazdığını söyler. George Trapezuntios, mektubunun devamında kendisinin Latince'yi Rumca'dan daha iyi bildiğini ve Platon ile Aristoteles'i karşılaştıran üç kitap yazdığını anlatır. Bu kitapların sonuncusunu iki filozofun hayat öykülerine, diğer ikisini ise doğa bilgilerine ayırmış, Platon'un bu konudaki cehaletinden uzun uzadıya söz etmiştir. Yazdığı bu kitapları sultana ithaf etmek istediğini belirtir. *Almagest*'e gelince, onu çoktan Latince'ye çevirmiş ama çevirisini henüz yayımlamamıştır. Bu kitapların uzunluğu ve diyagramları kopyalamanın güçlüğü yüzünden, onları tamamlaması beklediğin-

den daha zor olmuş ve uzun sürmüştür. Bu yüzden "soyluların yardımına" ihtiyacı vardır -George Trapezuntios, Francesco Filelfo'nun yakın arkadaşıydı, Filelfo, Trapezuntios'a Trabzon'dan İstanbul'a döner dönmez mektup yazmıştır- ve eğer sultan kendisine bu konuda yardım edebilirse, ona hayatının sonuna kadar minnettar kalacaktır. Bu arada, Georgios Amirutzes'in tavsiyesine uyarak, sultana *Almagest*'t yazdığı Rumca önsözü göndermektedir. Son olarak da, Arap ve Hristiyan kanunları arasındaki farklar üstüne bir kitap yazdığını ama Rumca'sının yetersizliği yüzünden kitabı Latince yazdığını söyler. Ama Konstantiniyye'de, sultanın yanında bir adam vardır ki, Trapezuntios'a göre Yunanistan'da son bin yıl içinde hem bütün bilimleri, hem de Rumca'yı onun kadar iyi bilen bir başkası çıkmamıştır. Latince de bilen bu adam, yani George Scholarios, Trapezuntios'un kitabını sultan için çevirebilecek kapasitededir. Ama yine de sorun çıkarsa, Trapezuntios bundan sonraki yazılarını elinden geldiğince Rumca yazmaya çalışacaktır.²¹

Bu mektuptaki mide bulandırıcı yağcılığı ve yaltaklanmaları bir kenara bırakırsak -Francesco Filelfo'yu hatırlatıyor, Filelfo kendisine yardım edenlere karşılık olarak adlarının sonsuza kadar hatırlanacağını vaat edecek kadar arsızdı-, ondan en azından şu gerçekleri öğreniyoruz: George Trapezuntios 1465 güzünde İstanbul'a gitti, orada dört ay kaldı, sultanla tanıştı ve onun cömertliğini fark ettikten sonra, Ptolemaios'a olan ilgisini kendi maddi çıkarları için sömürmeye çalıştı. Görünüşe göre, *Almagest*'in bazı kısımlarından başka, Mehmed'e çalışmalarında yardımcı olabilecek hiçbir şey vermedi. Yalnızca vaatlerde bulundu. Platon'a, Aristoteles'e ve en çok da Yeni-Platoncu Pletho'ya saldırdığı yazıları ve özellikle de İslamiyet ile Hristiyanlık'ı karşılaştırdığı kitabı, sultanı pek etkilememiş olsa gerek. Bu kitapta, Rumca yazdığı ve 1453 Temmuz'unda, Konstantiniyye'nin ele geçirilmesinden birkaç hafta sonra sultana göndermeyi planladığı "Hristiyan Dininin Gerçeği" adlı kitapçıkta söylediklerini tekrarlamıştır muhtemelen. Orijinal el yazması muhafaza edilen bu kitapta Trapezuntios (kitabının Türkçe'ye çevrilip Müslüman âlimlerce okunmasını istemişti) İslam ile Hristiyanlık arasında temel bir fark olmadığını kanıtlamaya soyunmuştu. Sultanın her iki din arasındaki uzlaşmayı kolayca sağlayabileceğini, böylece her iki dinden ulusları da yönetebileceğini söylüyordu.

1465 yılında, çeşitli kanallardan Venedik'e gelen, sultanın sarayında olup bitenlere ilişkin haberler, yakın gelecek için kaygı verici nitelikte değildi. O yaz, şap tekeli elinde tutan zengin Venedikli tacir Girolamo Michiel, vergilerini zamanında ödemediği için sultanın emriyle tutuklanmıştı. Michiel eskiden sultanın sarayında oldukça nüfuzlu biriydi. Benedetto Dei onun adına casusluk yapmıştı. İdam edildi ama o zaman mı yoksa daha sonra mı bilmiyoruz. Aslında devlet hazinesinin genelde vergi toplamak konusunda büyük sorunları vardı. Pek çok Türk tacir, ödeme yapamayınca kaçıyordu. Bazen Batı'ya kaçıyorlardı. Bunu ya-

21 George Trapezuntios hakkında bkz. Vacalopoulos, 257 ve orada verilen kaynaklar (dipnot 7 ve 8). Ayrıca bkz. Angelo Mercati, "Le due lettere di Giorgio da Trebisonda a Maometto II," *Orientalia Christiana Periodica* 9 (1943), 65-99.

pan birkaç Floransalı bile oldu. Yanlarında 50 bin duka altını götürdüler. Oysa sultan onlara Pera'daki diğer bütün tacirlere davrandığından daha iyi davranmıştı.

1466 başlarında, Venedik balyozu Paolo Barbarigo'nun başkâtibi; Kandiye'li Eli Mavrogonatos'un oğlu olan David adlı bir Yahudi'yle birlikte kara üstünden yurduna doğru yola çıktı (bu arada Barbarigo tutuklanmış ve hapiste ölmüştü). 25 Şubat'ta İstanbul'dan yola çıktılar. Filibe'de karşılarına, ordularıyla birlikte batıya yürüyen sultan çıktı. Başkâtip 9 Mart'ta yola devam etti ama sultanın nereye gittiğini öğrenenemişti. Bazıları Arnavutluk'a, bazıları Eğriboz'a, bazıları ise Belgrad'a gittiğini söylüyordu. Yalnızca bir tek kişi Bosna'ya gittiğini söyledi. *Signoria* bu haberi hemen Papalık'a ve 28 Nisan'da da Buda'daki Papalık elçisine ilettiler. Elçi, cumhuriyetin tetikte bulunduğundan emin olduğunu söylüyor ama Macaristan'ın muhtemel tehlikeleri önlemek için her şeyi yapabileceği uyarısında bulunuyordu. Mehmed'in hem karada hem de denizde yaptığı muazzam hazırlıklardan, çok yakın zamanda büyük çaplı bir saldırı yapmayı planladığı anlaşıyordu. Mayıs'ın ortasına gelindiğinde, Venedikliler hâlâ neler olacağını bilmiyordu. Bu tarihte İstanbul'dan Roma'ya dönen George Trapezuntios, İstanbul'un surlarının "mükemmel" olduğunu ve Belgrad'a karadan ve Tuna üstünden saldırıyı planlayan Türk'ün kilo vermeye başladığını haber verdi. Venedikliler, saldırının Arnavutluk'a karşı düzenlendiğini ve sultanın oraya çoktan gitmiş olduğunu ancak Haziran ortasında öğrendiler. Bu gelişmeler ve Venedik'in Arnavutluk'taki topraklarını korumak için aldığı önlemler Macaristan sarayındaki Venedik Elçisi Francesco Venier'e bildirildi. Sefire ayrıca, Matthias Corvinus'un sultanla işbirliği yapıp yapmadığını ve eğer yapıyorsa bu iş için kimleri kullandığını olabildiğince diplomatik yollardan öğrenmesi emredildi. Bu konu üstüne yapılan meclis toplantısında, kırk altı üyeden kırk beşi kabul oyu verdi. Bir tanesi ise oy pusulasının üstüne "*dolere cogimur*" yazdı.

Mehmed'in ajanlarının İstanbul'da ve başka yerlerde, Mehmed'in Belgrad ve Macaristan'a saldıracağı söylentisini yaydıkları neredeyse kesindir. Bunu yaptırmaktaki amacı asıl niyetini gizlemek, böylece savunma tedbirleri alınmasını önlemektir. Romenler ise, Mayıs sonundan çok önce bu kanıdaydı. Özellikle de Dubrovnik'ten "Türk"ün 30 bin askerle birlikte yaklaştığı haberinin gelmesinden beri. Gerçeğe en yakın rakam budur muhtemelen. Sultanın ordusunun 200 bin askerden, Balaban Bey'in komutasındaki öncü kolun ise 80 bin askerden oluştuğunu söyleyenler her zamanki gibi abartmıştır. Mehmed ile ordusu Monastır (Manastır, Bitola) üstünden geçerek Arnavutluk dağlarına yönelmişti. Geçitleri, şiddetli direnişle karşılaşmalarına karşın ele geçirdiler. Artık iç bölgeye giden yol açılmıştı. Balaban'ın komutasındaki (geçmişteki yenilgilerine karşın sultan ona hâlâ güvenmekteydi) öncü kol, İskender Bey'e gözdağı vermek umuduyla yöreyi yakıp yıktı. Balaban sonunda, muhtemelen Şubat başları gibi erken bir tarihte, aldığı emirler doğrultusunda Akçahisar önünde ordugâh kurdu. Dağ kalesi bin adam tarafından korunuyordu. Venedik *provveditore'si* Gian-Matteo Contarini, kalenin savunmasını bizzat yönetmek için *Signoria*'dan emir almıştı. Akçahisar'ın kumandanı Baldassare Perducci idi. Kalede Arnavutlar'ın ve Venedikliler'in yanı sıra, Napoli kralının kiralamış olduğu birkaç paralı asker de vardı muhtemelen.

Mehmed ana ordusuyla birlikte Akçahisar'a ulaşınca kuşatma başladı. Ama

pek başarı sağlanamadı. Surların sağlamlığı ve savunmaların yiğitliği bütün saldırıları başarısız kılıyordu. Ayrıca şehrin aşağı kısmının yakınındaki tahkimatlı bir ordugâhı ele geçirmiş olan İskender Bey, kuşatmacılara arkadan gece gündüz saldırıyordu. Türkler çok sayıda adam ve savaş aleti yitirdi. Ayrıca harap olmuş bölge, gıda yiyecek bulmak her geçen gün zorlaşıyordu. Sultan, Haziran'da bu girişimden vazgeçerek, hiddetle Draç'a doğru yola çıktı. Seferin başarısızlığının acısını, savaşmadan teslim olan talihsiz Cedhin sakinlerinden çıkardığı, sekiz bin erkeği ve çok sayıda kadın ve çocuğu öldürttüğü söylenir. Balaban'ı Akçahisar önünde bırakmış, kaleyi ya silah zoruyla ya da içindekileri aç bırakarak ele geçirmeden oradan ayrılmamasını emretmişti. Ama bu da işe yaramadı. Kardeşi Yunus'un yardım için getirdiği bir müfreze, İskender Bey tarafından bir gece saldırısıyla tamamen yok edildi. Yunus ile oğlu Hızır tutsak düştü. Bundan kısa sonra, Akçahisar'a umutsuzca son bir saldırı yapan Balaban boynundan ağır bir yara alınca, orduya öyle bir panik dalgası yayıldı ki, kuşatmaya hemen son verildi. Türk ordusu geri çekilirken Tirana civarında iki kez durdu. Açlık ve korkunun yol açtığı üç günlük bir gecikmeden sonra Arnavutluk'un zayıf korunan doğu sınırını geçen ordu, Makedonya içlerine doğru dağıldı.

II. Mehmed geri çekilmeden önce, Haziran ile Temmuz'daki otuz günlük bir sürede, ülkenin iç bölgesinde, Shkumbi Nehri'nin üstündeki Valma şehrinde Elbasan kalesini inşa ettirdi. Bunu hem kale duvarındaki yazıdan, hem de Batılı kaynaklardan biliyoruz. Ayrıca İskender Bey tarafından kıyıda, Draç civarında kurulmuş olan Chorlu köyünü yerle bir etti. Kritovulos, Elbasan kalesini ayrıntılarıyla tasvir eder. Osmanlı tarihçileri ise, söz edecek başka kayda değer askeri olay olmadığından, bu kalenin inşasının o Arnavut seferinden elde edilen tek sonuç olduğunu söyler. Ama Elbasan gibi temelleri ve surlarının çoğu hâlâ sağlam olan öylesine büyük bir kalenin inşası, çok sayıda işçi kullanılmış olsa bile, o kadar kısa sürede tamamlanmış olamaz. Kale, daha eski ve büyük bir yapının kalıntıları üstüne inşa edilmiş olmalı. Müslümanlar'ın bu yeni kalesinin inşasının haberi kısa sürede Hristiyan dünyasına ulaştı. Venedik Senatosu, 14 Ağustos 1466'da İskender Bey'den Arnavut Venedik *provveditore'si* ile birlikte bu yeni şehir saldırmalarını ve yerle bir etmelerini istedi. Osmanlı kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla, İskender Bey bu talebe ertesi ilkbaharda uyduysa da başarılı olamadı. Şehrin aşağı kısmı yıkıldıysa da, kaledekiler Arnavutlar'ın saldırısına karşı koydu. Sultanın üç bin Arnavut tutsakla birlikte geri çekilmesinden sonra, sürpriz saldırılara çok uygun olan bu ülkenin her yerinde gerilla savaşı devam etti.²²

Mehmed başkentine geldiği yoldan dönmedi. Yolda Selanik'te korkunç bir veba salgını çıktığını ve salgının yaz ortasında Makedonya ve Trakya'ya yayılarak bütün şehirleri kasıp kavurduktan sonra, en sonunda Anadolu'ya da yayıldığını öğrendi. Bu korkunç salgın bütün Çanakkale Boğazı ve Karadeniz kıyılarına yayılmıştı. Özellikle Bursa'da durum kötüydü. Bölgenin nüfusu ciddi ölçüde azalmıştı. Ama Kara Ölüm İstanbul'da da tarifsiz acılara yol açmıştı. Peş peşe ölüm-

22 Babinger'in Arnavutluk'ta bir Osmanlı kalesi kurulması üstüne yazdıkları için bkz. "Die Gründung von Elbasan," *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen*, XXXIV. Jahrg., II. Abt., *Wesmsiatische Studien* (Berlin, 1931), 94-103; yeni basım A&A I, 201-210.)

ler yaşıyordu. Bazıları dört gün, bazılarıysa bir hafta korkunç acılar çektikten sonra ölüyordu. Sıcak hava, salgının yayılmasını hızlandırmıştı. Hastaların çoğuna bakılamıyordu, çünkü herkes kendisinin ve yakınlarının can derdine düşmüştü. Rahipler can çekişenlerle ilgilenmiyordu. Cesetler genellikle iki üç gün evlerde kalıyordu. Her gün 600'den fazla ceset gömülüyordu. Mezar kazıcılar bu işe yetişemez olmuştu. Şehir çöle dönmüştü. Gidebilenler gitmiş, geri kalanlarsa hastalığın bulaşmasından korkarak evlerine kapanmışlardı. Kritovulos'un yazdığına göre, insanlar Tanrı'ya olan inançlarını yitirip kendilerini olayların akışına bıraktılar. Sanki Tanrı'nın yerini kör talih almıştı. Dünyaları tamamen değişmişti.²³

İstanbul'dan her gün gönderilen özel ulaklar aracılığıyla durumu takip eden Mehmed, askerleriyle birlikte Kuzey Bulgaristan'daki dağlara gitti. Vidin ile Niğbolu arasındaki, salgının ulaşmadığı bölgeye varınca, güzü orada geçirmeye karar verdi Başkente" doğru yola ancak kışın, İstanbul'dan salgının sona erdiği haberi gelince çıktı. Venedik'in dikkatli Milano sefiri, 9 Ekim 1466'da Signona'ya yazdığı bir raporda, Mehmed'in vebadan korktuğu için kışı Sofya'da geçirmeyi planladığını ve Edirne'ye ya da İstanbul'a dönmeyi düşünmediğini, bir dağın tepesine yerleştiğini ve ordugâhına bir günlük mesafeye kimsenin yaklaştırılmadığını bildirmişti.

Mehmed başarısız Arnavutluk seferinden sonra başkentine döner dönmez bir dehşet havası estirdi. Durumu en tehlikeli olan, Venedik kolonisiydi. Ama imparatorluğun en nüfuzlu kişileri de, ki aralarında Mahmud Paşa da vardı, kellelerini yitirmekten korkuyordu. Mahmud sadrazam olarak kalmayı sürdürdü ama sultan ikinci vezirliğe Mehmed Paşa adlı bir Rum'u (yani "Rhomaealı", Yunanlı) atadı. Bunun son derece talihsiz bir seçim olduğu ileriki yıllarda belli olacaktı. Osmanlı tarihçileri onun hırsını ve alçakça kumpaslarını lanetlemekte ender görülen bir biçimde sözbirliği etmiş gibidirler. Elimizde ikinci vezirin kötü etkisinin yol açtığı olayların belgeleri bulunmasa, bu tarihçilerin abarttığından şüphelenebilirdik. Ailesi ve gençlik yılları hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmiyor. Kariyerine bir saray memuru olarak başlamıştı anlaşılan. Dimetoka bölgesinden ya da Anadolu'dan gelmiş olabilir.

Floransalı casuslar ya da tacirler, Sakız limanında birtakım mektuplar ele geçirince, Venedikliler'in durumu daha da kötüleşti. Venedik'in baş düşmanı olan Benedetto Dei, bu mektupları Pera'daki meclisine ve meclisin aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne ulaştırmayı başardı. Mektupları alınca Floransalı danışmanlarına çevirten sultan, Pera'daki Floransa kolonisinin dört saygın üyesini (Mainardö Ubaldini'yi, Iacopo Tedaldo'yu, Niccolö Ardinghelli'yi ve Carlo Martelli'yi) çağırıp durumu onlarla konuştu. Bu dört kişi ona Çanakkale Boğazı'nda "Castelb del Vitupero"yu (Utanç Kalesi) yaptırıp otuz topla (*bomharde*) donatmasını tavsiye etti. Benedetto Dei'nin yazdığına göre, kendisi sultanın resmi ulaşı olarak bizzat Kahire'ye gönderilip, Memlûk sultanına Venedikliler'in planlarını bildirdi. Ayrıca, ele geçirilen mektupların kopyaları Floransa'ya gönderildi. Dönemin Venedik kayıtlarında bu olaylardan hiç söz edilmemektedir.

23 Türkiye'deki veba salgınları üstüne yazılmış bir kitap yoktur. 14. yüzyıldaki büyük veba salgınına ilişkin çeşitli anlatılar için bkz. Philip Ziegler, *The Black Death* (New York, 1969). [Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba* (1700-1850), çev: S. Yılmaz, İstanbul, 1997.]

Benedetto Dei, Mehmed'in bu dönemde Venedik'e karşı müthiş bir hidde- te kapıldığını söyler. Yine Benedetto Dei'ye göre Mehmed, Arnavutluk'tan dön- dükten sonra Yedikule'de tutuklu olan Venedikli tutsakların, yine aynı yerde hapsedilmiş olan "Trabzon ve Midilli hükümdarları" ile birlikte idam edilmeleri- ni emretmişti. Kronolojik açıdan bakıldığında, Dei'nin bu söyledikleri, en azın- dan prenslerle ilgili söylediği, doğru değil gibi görünmektedir. Ancak Komnenos- lar'ın idam tarihi -1 Kasım Cumartesi- gerçekten de 1463'e (Salı) değil, 1466'ya uymaktadır. Floransalı tacir ve casusun Cronaca'sındaki (Vakayiname; 1453- 1479) kronolojik çelişkiler, bu vakayinamenin çoğu kısmını güvenilir kılma- mıştır. Bu yüzden bu vakayinameye tedbirli yaklaşmak gerekir. Yine de, Dei'nin sul- tanın öfkesini zalimce Venedikli tutsaklardan çıkardığı iddiası temelde gerçek olabilir. Cesetleri Yedikule kalesinin kulesinden sokağın ortasına atılmış ve sul- tanın emriyle onlara kimse dokunamamıştı. Günlerce sokağın ortasında kaldılar. Sonunda geride yalnızca iskeletleri kaldı. Etleri köpekler, kuzgunlar ve vahşi hayvanlar tarafından yenmişti.

Zaman ne çabuk değişmişti. Venedik 1463 Temmuz'unda savaş ilan etme- den önce, Mehmed Venedikliler'e ayrıcalıklar tanımıştı. Benedetto Dei'nin kıs- kançlıkla belirttiği gibi, Venedikliler'e Foça'daki şap madenlerini kiralamış, ba- kır madenlerinin işletmesini vermiş, ayrıca onları sabun ve para üretimi ile tüke- tim vergisinin toplanmasından sorumlu kılmıştı. Ama savaşın çıkmasıyla birlik- te, imparatorluktaki bütün Venedikliler canlarından endişe eder hale gelmişti. İntikamcı sultanın ya da adamlarının ele geçirebildiği herkes ya hapse atılmış ya da yargısız infaz edilmişti. İmkânı olanlar Batı'ya kaçıyor. Ama yalnızca birkaç zengin tüccar kaçmayı başarabildi. Bunların arasında şap madenlerine sahip Bar- tolomeo Zorzi ile Girolamo Michiel de vardı. Arkalarında toplam 150 bin altın dukalık borç bırakmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu bu borcun ödenmesini *Signo- ria*'dan 1479'da ve 1482'de talep etti. İstanbul, Edirne, Gelibolu, Foça ve Bur- sa'daki Venedikliler'e ait çok sayıda ticari işletme battı. Batarken bazı Floransa ailelerini de yanlarında götürdüler. İstanbul'daki ticari Venedik kolonisi ufaldı. Ama her şeyin yitirildiği artık açıkça belli olsa da, bazı sadık kişiler işlerine eski- si gibi devam etmeyi sürdürdü. Şehrin sakini olan ya da uzaktaki Mora'dan geti- rilmiş Venedikliler kamusal alanlarda idam ediliyordu. Ama bu bile, onların ce- saretini kırmadı. İdamlara ve korkunç işkencelere tanık olmalarına karşın, işle- riyle ilgilenmeyi sürdürdüler. Bu adamlardan biri, Pera'daki önde gelen şap tacir- lerinden biri olan Antonio Michiel idi. Michiel yalnızca kârlı ticaretiyle ilgilen- mekle kalmıyor, cumhuriyetin yerel çıkarlarını da gözetiyordu. *Signoria*, Aziz Markos bayrağı taşıyan bütün büyük ticaret gemilerinin Haliç'e girişini yasakla- mıştı. Böylece Venedik'ten ithalat yapmak olanaksız hale gelmişti. Osmanlı İm- paratorluğu'ndaki Venedik ticareti yavaş ama kaçınılmaz bir biçimde ölüyordu.

Bu yüzden, *Signoria*'nın barış imzalama çabalarında ciddi olması şaşırtıcı de- ğildi. Mehmed önceki yıl Venedik'le barış imzalamayı istemiş olsa da, şimdi oya- lamayı yeğliyordu. Mart ya da Nisan başında Venedik'e ulaşan David Mavrogo- natos, işvereni Mahmud Paşa'dan bir mesaj getirmişti. Sultan barış imzalamaya hazır. Bu yüzden Venedikliler, Osmanlı İmparatorluğu'na bir elçi heyeti gön- dermeliydi. Sultanı bulamazlarsa, Giritli David'e sultanın özel hekimi Iacopo'yla konuşmasını söylemeliydiler. Iacopo ona sultan tarafından imzalanmış bir yol iz-

ni belgesi verecekti.^{2**} Yine bu mesaja göre, Gaetali Iacopo ile arası iyi olan Antonio Michiel ona hem *Signoria*'nın hem de Macar kralının herhangi bir zamanda savaşı bırakmaya hazır olduğunu bildirmeliydi, çünkü imzalanacak herhangi bir barış anlaşmasında, Venedik'in müttefeki olan Macaristan da mutlaka yer almalıydı. 1466 Nisan'mda *pregadi*'lerin bir grubu barış görüşmeleri için Eğriboz'a iki temsilci göndermeye karar verdi. Ancak, 1466 Ekim'inde Antonio Michiel doğduğu şehrin balyoz yardımcısı olarak atandığında -yıllık 300 duka maaşla-, görüşmelerde hâlâ mesafe kaydedilememişti. Bütün bu girişimler başarısızlığa mahkûmdu, çünkü cumhuriyet önemli tavizler vermeye razı olmuyor, Mora ile Midilli'yi istemekte ısrar ediyordu.

Ekim sonunda, "Adriyatik kaptanı" (*capitano del golfo*) Iacopo Venier'e, yol izni belgesi gelir gelmez hemen İstanbul'a gidip resmi sıfatını belgeleyen belgeleri gösterdikten sonra mütareke görüşmelerine başlaması emredildi. Güçlüklerle karşılaşır, yeni talimatlar alması gerektiğini bahane ederek ya Limni'ye (hâlâ Venedikliler'in elinde olan Stalimeni'ye), ya da Eğriboz'a geri dönmeliydi. *Signoria* adına armağan olarak sunması için ona bin üç yüz elli parmaklık altın işlemeli kumaş ve ayrıca paşalara vermesi için kızıl kadifeler verildi. Her şeyden önemlisi, yanma iki güvenilir çevirmen alması söylendi. Biri Rumca'yı, diğeriye Türkçe'yi çok iyi bilmeliydi. Ama bu tam yetkili Venedik elçisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hiç kimsenin mütareke görüşmeleri yapmak istemediğini kısa sürede anladı. Venedikliler'e karşı açıkça düşmanlık beslendiğini fark etti. Raporunda, Galata ile Pera'daki Cenovalılar'la Floransalılar'ın Venedik'e karşı kışkırtma faaliyetlerinde bulunduğunu, sadrazamı Venier'in İstanbul'a barış yapmak için değil, başka niyetlerle geldiğine ikna etmeye çalıştıklarını yazdı. Her iki ülkenin de vatandaşları ama özellikle de Floransa Meclisi, Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu'nun anlaşma yapmasını olanaksız hale getirmişti. Dahası, iki saygın Venedikli tacir (Domenico Veglia ile Antonio Trevisano), sultanın emriyle Floransa meclis binasında hapis tutulmaktaydı.

Yani Mehmed Nisan'da bütün teklifleri reddetmişti. Oysa görüne göre Venedik o sırada elinde bulundurduğu topraklara sahip olmayı sürdürmekten başka bir şey istememişti. Mehmed, Limni adası ile Gökçeada'nın iadesini (yakın zamanda Venedik tarafından alınmıştı) ve ayrıca yıllık haraç talep etmişti. "Buraya bedavaya kurtulmaya gelmişsin" diye gürlemişti Mehmed, Venedik *oratore*'si Giovanni Capello'ya. "Oysa hükümetin Macar kralına avuç dolusu para verdi ve karşılığında hiçbir şey alamadı." Mağrur Venedik'in bu koşulları asla kabul etmeyeceğini biliyordu elbette. Aslında, muhtemel her kanaldan yapılan görüşmelerin -sonunda Rumeli beylerbeyi bile aracılık yapmak zorunda kalmıştı- Osmanlı İmparatorluğu tarafından ciddiye alındığı bile şüphelidir. Türkler barış görüşmelerini yalnızca Venedikliler'in savaş yorgunluğunun boyutlarını (Venedikliler gerçekten de savaştan yorulmuştu) ve ne kadar taviz verebileceklerini öğrenmek için zaman kazanma aracı olarak görmüşlerdi muhtemelen.

24 Bkz. Babinger, "Johannes Darius (1414-1494), Sachwalter Venedigs im Morgenland und sein griechischer Umkreis," *Sitzungsberichte der bayerische Akademie der Wissenschaften, phibs.-hist. Klasse* (Münih, 1961), 56 ve sonrası.

1466'da savaş sahnesinde olanlar, Venedik'in onuruna gölge düşürmeyecek herhangi bir barış anlaşmasını memnuniyetle kabul edeceğini ortaya koyuyor. Osmanlılarla savaşmanın bütün yükünü tamamen bu cumhuriyet sırtlanmıştı. Ticarete getirilen engellemeler Venediklilerin yıllık gelirini bir milyon duka altınına kadar indirmişti. Ayrıca savaş cumhuriyet için ne karada ne de denizde iyi gitmiyordu. 1466'nın başında, yılmaz direnişçi ve Türkler'e karşı sürdürülen savaşın baş savunucusu başamiral Vettore Capello'nun yerine Iacopo Loredano atanmıştı. Loredano yılda en fazla 100 duka altını maaş alacaktı. Böylece felç olmuş deniz faaliyetleri tekrar başlatılabildi. ^\ma donanma onun idaresindeyken bile büyük bir başarı kazanamadı. Yirmi baş kadırgayla Eğriboz'a doğru yola çıkan Capello, sürpriz saldırılarla Gökçeada, Taşoz ve Semadirek adalarını aldı, değerli yükler taşıyan birkaç Türk gemisini ele geçirdi ve hatta Atina'ya başarılı bir saldırı düzenledi. Burayı ele geçirdiyse de, Türkler'i tamamen kovmayı başaramadı. Bütün bu girişimler belirgin bir sonuç getirmede.

Karada işler daha da kötüydü. Morea *provveditore*'si Iacopo Barbarigo, Malatesta'nın gidişinden sonra kara kuvvetleri başkumandanı oldu. 1466 yazı başlarında, iki bin silahlı adamla Balyabadra'ya saldırdı. Ama bölgeyi iyi bilen Turahanoğlu Ömer Bey, kuşatılan garnizonun yardımına geldi. Şehir surları uzun süren bombardımanın etkisiyle yıkılmak üzereyken yetişen Ömer Bey, Venediklilerin şehre girmesini engelleyip onları denize püskürttü. Çok sayıda Venedikli boğuldu. Kara kuvvetlerine yardım etmesi gereken kırk gemi çaresiz kaldı. Türkler 100 tutsak aldı. Savaşta 600 Venedikli öldü. Ömer Bey Gürdüs'e kadar geri çekildikten sonra, tutsaklarla birlikte İstanbul'a gitti. Orada memnuniyetle karşılandı ve kendisine bütün tutsakların acımasızca idam edilmesini izleme ayrıcalığı verildi. Iacopo Barbarigo da Türkler'in eline düşmüştü. Onu Balyabadra'ya götürüp orada kazığa oturtular. Bunun intikamını almak isteyen Capello, askerleriyle birlikte karaya inip Türkler'e saldırdı. Ama bu korkunç savaş ona çok sayıda adamına (bir iddiaya göre 1200 kişiye) mal oldu. Canını zor kurtararak, askerlerinin geri kalanıyla Eğriboz'a kaçmayı başardı. Orada Mart 1467'de, moral bozukluğu içinde öldü.

Ş

2 Kasım 1466'da Dubrovnik Meclisi, üç soylunun "şanlı lord" İskender Bey'e (*ilustri domino Schenderbegh*) görüşmeye gitmesi ve ondan "tedbirliliğe yönelik nedenlerden ötürü" (*ob bonum respectum*) şehir sınırlarına girmemesini istemesi kararını aldı. Bir başka deyişle, Arnavutlar'ın kahramanı olan o özgürlük savaşçısını şehre alırlarsa, Türkler'in gazabına uğramaktan korkuyorlardı. Yine o zamanlarda, 29 Kasım'da Venedik'te, İskender Bey'in geri püskürtülmesinden beri, bölgede yalnızca Akçahisar'ın Hristiyan egemenliğinde kaldığından ve bu şehri savunanların parasını da Venedik Cumhuriyeti'nin ödediğinden yakınılıyordu. İskender Bey, bu yüzden İtalya'ya gidip, özellikle papadan yardım istemeye karar verdi. 12 Aralık'ta Roma'ya vardı. Orada Papalık'm ileri gelenleri tarafından büyük bir törenle karşılandı. Bir görgü tanığı şöyle yazmıştır: "Altmışından fazla bir adam. Birkaç atla geldi. Fakir birine benziyor. Anlaşılan yardım istemeye gelmiş." İskender Bey'e zor durumdaki ülkesini Türk saldırılarından korumak için beş bin dukalık ödenekten başka yardım yapılmadı. Mantua Kardinali Francesco

Gonzago, 12 Ocak 1467'de babası Marki Ludovico'ya yazdığı mektupta, İskender Bey'in kendi başının çaresine bakmak zorunda olduğunu söylüyordu. Birkaç gün sonra Venedik'e, Balaban'm büyük bir orduyla Arnavutluk'u yakıp yıktığı ve Akçahisar'ı kuşattığı haberi geldi.

Bu arada İskender Bey, Kral Ferrante'yle görüşmek için Napoli'ye gitmişti. Ferrante ona küçük bir ödenek ve bir miktar levazımat verdi. İskender Bey daha sonra Arnavutluk'a geri döndü. Mart sonunda Napoli'ye "Arnavutluk paşası" tarafından, muhtemelen Vlore'den (Valona, Avlonya) gönderilmiş resmi bir ulak geldi. Bu ulak hemen İstanbul'a bir elçi gönderilmesini öneriyor, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun onlara şüphesiz kabul edecekleri şeyler söyleyeceğini bildiriyordu. Aragon Meclisi, muhtemelen bir İspanyol olan kâtip Bernardo Lopez'i (Lopis) sultanın sarayına göndermeyi kabul etti. Nisan başında yola çıkan Lopez, önce Arnavutluk paşasına giderek ulaşının Napoli Kralı Ferrante'ye verdiği hediyeler için teşekkür ettikten ve ondan "iyi tavsiyeler" ile bir muhafız aldıktan sonra, İstanbul'a doğru yoluna devam etti. Napoli'nin Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği muhtemelen ilk elçi olan bu kişinin yolculuğunun sonu hakkında ne yazık ki henüz bir bilgi edinebilmiş değiliz. Ama gönderilmiş olması gerçeği bile, Ferrante'nin sultan ile temasa geçmeye istekli olduğunu gösteriyor.

Mayıs sonunda Venedik'e gelen haberlere göre, İskender Bey, Akçahisar'ı savunurken Balaban'ı öldürmüştü. Türkler ağır kayıplar vermiş, Akçahisar kurtulmuştu. Hemen ardından ise, "Türk"ün Arnavutluk'a doğru bir kez daha yürüdüğü haberi geldi. Bir önceki yıl Elbasan kalesinin inşa edilmesinden, Mehmed'in artık Draç'ı ele geçirmek için elinden geleni yapacağı anlaşılmıştı. Böylece Adriyatik'e yerleşebilecek ve İtalyan yarımadasının karşısında güçlü bir üsse sahip olacaktı (Akçahisar ile Brindisi arası 75 deniz milidir.)

Ancak Haziran'ın ilk haftasında sultan, Venedikliler'in sandığının tersine, Arnavut topraklarına girmemişti. 8 Temmuz 1467'de Brindisi'ye gelen çok sayıda mülteci -Adriyatik'in ötesinden gelmiş paçavralar içindeki, beş parasız erkek, kadın ve çocuklar-, Mehmed'in 3 Temmuz Cuma günü dev bir ordunun başında "Argenta" nehrine (Erzan, Ortaçağ kaynaklarında "Arsenta" adıyla geçer; Draç'm on dört kilometre kuzeyinden denize dökülür) ulaştığını bildirdi. Sultan bu şehre sekiz kilometre uzaklıkta ordugâh kurmuştu. Ertesi gün (4 Temmuz'da) Draç'a ulaşması bekleniyordu. Draç'ta yeterince erzak ve silah vardı ama yine de halkının çoğu kaçmıştı. Brindisi'ye tam dokuz gemi dolusu umutsuz mülteci gitmişti. "Türk"ün intikamından korktuklarından ve onun tamamen acımasız biri olduğundan emin olduklarından, mallarını mülklerini bırakmış, canlarının derdine düşmüşlerdi. Apulia'da bir salgının yayılmasından korkuluyordu ve bunun için geçerli nedenler vardı.

Draç neredeyse bomboş kalmıştı. Civar köylerin sakinleri dağlara kaçmıştı. Türk orduları geri çekilir gibi yaptılar ama köylülerle çobanlar geri dönünce onları ya acımasızca öldürdüler ya da köle yapıp götürdüler. Bütün bronz çanlar, Türkler'in eline geçip top yapımında kullanılmasın diye götürülmüştü. Batı'ya gelen haberler giderek kötüleşiyordu. İnsanların dağlara akın ettiği, düşmanın eline düşen herkesin katledildiği söyleniyordu. Yedi yaşından büyük olan hiç kimse sağ bırakılmıyordu. *Signoria* dehşete kapılmıştı. Özellikle kıyı şehirlerinin,

en çok da Draç'm akibeti konusunda kaygılıydı. Çünkü "Türk" orayı ele geçirirse, İtalya'ya geçebilecekti. Ancak Mehmed, Temmuz sonunda Akçahisar önündeydi anlaşılan. Orada iki hafta kaldığı söylenir. İskender Bey, 8 Temmuz'da İşkodra'dan Venedik Meclisi'ne mektup yazarak yardım istemişti. Kendisine verilen cevapta, Venedik rettori'sine, ona elinden geldiğince yardım etme talimatı verildiği ve bin piyade ile 300 süvarinin tehdit altındaki bölgelere gönderildiği söyleniyordu. O sıralarda İstanbul'daki görevinden dönmüş olan Bernardo Lopez, Napoli'de verdiği raporda Mehmed'in "Venedik Signoria'smdan nefret ettiğini ve Arnavutluk'un o taraflarında uygun bir liman bulabilirse, savaşı onun topraklarına taşıyacağını" söylediğini bildiriyordu (sultanla Arnavutluk'ta değil, bu ülkeye gitmek üzere yola çıkmasından önce konuşmuştu muhtemelen). Ancak Draç şimdilik tehdit altında değil gibi görünüyordu. Sultan liman bölgesine 12 bin süvari göndermişti ama *Signoria*'ya gönderilen raporlardan anladığımız kadarıyla, Draç ile civarına yapılan saldırılar başarısız olmuş, hâlâ şehir surları içinde kalan askerler Türk süvarilerine karşı ısrarla direnerek şehri almalarını engellemişti. Atlılar daha sonra Akçahisar'a doğru ilerledi. Venedik'te, Napoli kralının "Türk" ile müttefik olduğu ve İskender Bey'in onun aracılığıyla Akçahisar'ı Mehmed'e teslim edeceği söylentisi dolaşıyordu. Ancak görünüşe göre Osmanlılar Akçahisar'ı almadan doğuya çekildi.

İskender Bey'in Müslüman olmuş bir yeğeni (kızkardeşlerinden birinin oğlu), geri çekilen Osmanlılar tarafından çıkarlarını kollamak üzere geride bırakıldı. Bu yeğen Draç'ın kuzeyindeki Rodoni Burnu'na yerleşti. Bir gece denizden Venedik gemilerinin ve karadan İskender Bey'in saldırısına uğradı. Kaptan gemisine bindirilip, amcası tarafından kellesi uçuruldu. Ağustos başında Venedik'e ulaşan bir rapora göre, İskender Bey o sıralarda bütün topraklarının hâkimiyetini geri almıştı. İşkodra'daki Venedik *provveditore*'sinin *Signoria*'ya yazdıklarına bakılırsa, sık sık ölüm haberi gelen Balaban aslında kısa süre önce gerçekten öldürülmüştü ve İskender Bey hem onu hem de çok sayıda Türk'ü öldürdüğünü kanıtlamak için Balaban'm yüzüğünü takıyordu. Ancak halk arasında Balaban'm Hekali köyünde (Priska yakınlarında) öldüğü ve bugün hâlâ Petrele civarında bulunan bir türbeye gömüldüğü söylenir.

Yaz ortasında Arnavutluk'a düzenlenen ikinci Türk seferi (sultan bu sefere fazla katılmamıştı) başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine bütün ülke halkı rahat bir nefes aldı. Kaçanlar ve kovulanlar evlerine geri döndü. Çok gezmiş biri olan meşhur Venedikli diplomat Giosafat Barbara (1413-1494) İşkodra'nın Arnavutluk *provveditore*'liğine atandı. İran'da yerine getirdiği önemli görevlerden ileride söz edeceğiz.

Aynı sıralarda, İşkodra rettore'si Leonardo Boldu İstanbul'a Venedik sefiri olarak atandı. Yukarı Arnavutluk'taki Venedik limanı San Sergio üzerinden Drisht'e (Drivasto) gitmesi, sonra doğuya saparak iç bölgelere girmesi ve sultanın karargâhını bulması bekleniyordu. Boldu'ya, Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik arasında aracılık yapmayı teklif etmiş bir feodal, Yukarı Arnavutluk Lordu olan Aleksios Span'dan bir yol izni belgesi alması talimatı verilmişti. Ancak bu plan hemen uygulanmadı. Bunun nedeni ya Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen rıza göstermemiş olması ya da Aleksios Span'ın Osmanlı İmparatorluğu ile ara-

smdaki ilişkiyi abartmış olmasıdır. Leonardo Boldu ancak 1468 Ocak'ının sonunda yola çıkabildik

Signoria, Türkler'le barış imzalamaya bu kez her zamankinden de fazla ihtiyaç duyuyordu, çünkü savaş bütün Doğu Akdeniz ticaretini baltalamıştı ve her taraftan felaket sinyalleri geliyordu. Bosna'daki yerel Türk kumandanları Dalmaçya kıyısına kadar akınlar düzenlemeye başlamıştı. 1467 Eylül'ünün ortasında Dalmaçya'dan bir yardım çığlığı geldi: Türkler Zadar ile Sibenik'e (Sebenico) bir günlük uzaklıktaydı. İnsanları ve davalarını alıp götürmüşlerdi. Bütün halk kaçmıştı. *Signoria*'ya "Türkler'in İtalya'ya iki günlük uzaklıkta olduğu ve Pula'dan da [Istria'da, İtalya sınırından yalnızca doksan kilometre ötede] fazla uzakta olmadıkları" acilen bildiriliyor, "sanki Hristiyanlar mahvolduklarının farkında değiller. Türkler her yıl biraz daha yaklaşıyor" deniyordu.

Güneyde de durum pek parlak değildi, özellikle de o sıralar Dük Stjepan Vukcic tarafından yönetilen Hersek'te. İshak Bey'in oğlu İsa Bey, dük ailesinde süregelen çekişmeyi fırsat bilerek, 1465'te "Herzog'un ülkesinden" serbestçe geçmiş, Ragusa sınırına yaklaşmıştı. Dubrovnik köylüleri kıyı kalelerine ve adalara kaçırıldı. Ancak çok sayıda mültecinin şehre girmesine izin verilmedi. Sonra dükün ikinci oğlu Vlatko'nun yardım istediği Macarlar harekete geçti. Aşağı Neretva'yı (Narenta) işgal ettiler. Güzel Pocitelj'i (Počtel) ele geçirip Aziz Markos bayraklarını indirdiler. Orada yirmi yıldan fazla kalacaklardı. Venedik de 1465 Kasım'mda Makarska civarındaki Krajina bölgesi ile Neretva nehir ağzını işgal ettiğinden, yaşlı dük Stjepan Macarlar'a da, Venedikliler'e de pek güvenmiyordu. 1466 baharında *Signoria*'ya sultanın neredeyse bütün topraklarını işgal ettiğinden ve Türkler'i ülkeye en büyük oğlu Vladislav'ın soktuğundan yakındı. Kısa süre sonra, 22 Mayıs 1466'da ölerek acılarından kurtuldu. İki büyük oğlu babalarının toprakları için kendi aralarında çekişmeyi, Osmanlılar'm izin verdiği ölçüde sürdürdü. En genç oğlu Stjepan ise tamamen Osmanlılar'm tarafına geçecekti. Kendisi de muhtemelen gayri meşru olan Bavyera prensesi, Landshutlu Barbara'nın oğlu olan, 1459 Haziran'mda doğmuş bu çocuğun ileride parlak bir kariyeri olacaktı. Hersekoğlu Ahmed Paşa adını alarak, Sultan II. Bayezid'in damadı oldu ve hem onun için hem de yerine geçen I. Selim için en az dört kez sadrazamlık yaptı.

Türkler artık Bosna ile Hersek'e iyice yerleşmeye başlamıştı. Bosna'ya atanmış Türk valisi Saraybosna'da kalıyordu. Hersek sancakbeyinin karargâhı ise Drina'daki Foça'daydı. Osmanlılar Bosna'daki üslerinden Kuzey Dalmaçya ile Hırvatistan'a serbestçe akınlar yapıp duruyordu.

O zamana kadar haracını aksatmadan ödeyen Dubrovnik'e şimdilik dokunulmamıştı. Ama sınırlarında 1464'da yapılan Osmanlı tahkimatlarında artık sürekli çatışmalar oluyordu. 1467'de sultan bir mesaj göndererek yıllık haracı

25 Ay. 58-59.

26 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarındaki bu sadrazam hakkında bilgi için bkz. "Hersek-zade Ahmed Paşa" (H. Sabanovic), El² III, 340-342. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Erdmute Heller, *Venedische Quellen zur Lebensgeschichte des Ahmed Pasa Hersekoglu* (Münih, 1961).

1500'den beş bin duka altınına çıkardığını bildirdi.²⁷ Dubrovnik'in Batı'daki Türk karşılığına katılmamaya özen göstermiş olmasına karşın, Mehmed haracı giderek arttırıyordu. Hükümdarlığının son yıllarında haracı, "bu yıl için" on bin duka altınına çıkarmıştı. Buna ayrıca gümrük harcamaları için 2500 duka eklenmişti. Şehir artık bu haracı veremez hale gelmişti. Cumhuriyet, istenen haracın en azından bir kısmını verebilmek için ithalat ve ihracat vergileri ile iç vergileri arttırmak ve memur maaşlarını azaltmak zorunda kalmıştı.

Osmanlılar dehşet verecek kadar kısa bir süre içinde İtalya'ya komşu oluvermişti. Dalmaçya'da, İtalya ile aralarında yalnızca dar Adriyatik vardı (110-165 km). Türkler Avlona (Avlonya) limanının yanı sıra (1435'ten beri ellerindeydi) o zamanlar hâlâ gemilerle geçilebilen Shkumbi Nehri'ndeki yeni Elbasan kalesini de kullanabiliyordu. Böylece Adriyatik'in efendileri olmuşlardı. Burayı istedikleri zaman Venedik gemilerine kapayabilirlerdi. Neredeyse yüz yıl sonra Pleiade şairi Joachim du Bellay, Doç'un denizle yaptığı evliliğin kutlandığı ünlü Venedik festivali *Sensa* üstüne yazdığı bir şiirde, bu konudan şöyle söz eder:

*Ces vieux cocus vont t espouser la mer
Dont ib sont les maris et le Turc l'adultere.
(Bu yaşlı keratahar denizle evlenecek.
Onlar denizin kocası, Türk ise âşığı.)*

Bu dizeler buram buram Gal fesatlığı kokmaktadır elbette ama yine de Osmanlılar'm giderek artan deniz gücünü gerçekçi bir biçimde yansıtır.

Mehmed 1467 yazının ortalarında Arnavutluk'tan çekildi. Yanma muhtemelen, kendisine bu seferde eşlik ettiğı söylenen sadrazamını da aldı. Ancak Makedonya ile Trakya'da tekrar veba salgını başgöstermişti. Bu salgın Mehmed'in Edirne'ye ya da İstanbul'a dönüşünü geciktirdi. Bu kez bütün kışı Balkan Dağları'nda geçirmiş olsa gerek, çünkü "Türk"ün salgın sona erdiği için İstanbul'a gittiğı haberi Venedik'e ancak 1468 Mart'ına doğru geldi. 28 Mart 1468'de, sultanın başkentteki sarayında olduğı Venedik'e güvenilir bir kaynaktan bildirildi. Mahmud N Paşa o yıl daha da sessiz kalmıştı. Slavonic'te bulunmuş bir mektup olmasa, 1467'de yaptıkları konusunda elimizde hiçbir güvenilir bilgi olmayacaktı. 15 Nisan 1467'de, ona ait Hasköy'ün bulunduğı Sazlı Dere'de (Edirne civarında) yazılmış olan bu mektup, mağrurca belirtildiğı gibi, "bütün Batılı lordların efendisi Paşa ve Sadrazam'dan, Dubrovnik Cumhuriyeti rettore'si ve senatosuna" gönderilmişti. Mahmud Paşa bu tuhaf mektupta Dubrovnik Meclisi'nin kendisine gönderdiği üç tıbbi el yazması için teşekkür etmiş ve üç ünlü tıbbi eser daha (özellikle de İbn Sina'nın [Avicenna] *el-Kanun fi't-tıbb*'mm üstüne yazılmış iki Latince tefsiri) istemişti. Ayrıca birtakım bakır, gümüş ve altın nesneler de istemiş, ancak bunların ne olduğı henüz tesbit edilememiştir. Bütün bunları "imparrator" için istemişti: Tıp kitapları Gaetali Iacopo'ya, metal nesneler ise böyle

²⁷ Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship*, 49'da haraç artışının ertesi yıl, yani 1468'de gerçekleştiğini yazar.

şeyleri çok seven sultana verilecekti. El yazmalarını bulmak bir yıldan fazla sürmüş olsa gerek, çünkü Dubrovnik'e ilk talep mektubu 1466 ilkbaharında gönderilmişti. Iacopo bunları hasta efendisinin tedavisinde faydalanmak için istemişti şüphesiz. Ayrıca Mahmud Paşa da bunları bulmakla sultanla arasını düzeltmeyi ummuş olsa gerek.²⁸

Arnavutluk'a yapılan ikinci sefer Osmanlılar'ın umduğu gibi geçmemişti. Talih bir kez daha Mehmed'in yardımına koşmasa, o dağlık ülke ve özgürlüğe tutkun sakinleri başına kısa zamanda büyük belalar açacaktı şüphesiz. Sıtmaya yakalanan İskender Bey, kısa bir hastalık döneminden sonra 17 Ocak 1468'de, Yukarı Arnavutluk'taki Leş'te bulunan kalede öldü. Ölüm döşeğinde, yetim kalan vatanını "en sadık ve güçlü müttefiki" Venedik Cumhuriyeti'ne, küçük oğlu John'u ise *Signoria*'ya emanet etti. Yasını tutan yurttaşları onu Leş'te, uzun zaman önce yıkılmış olan St. Nicholas Kilisesi'ne gömdüler. Ancak kalıntıları sonsuza kadar huzur içinde yatmayacaktı. Mehmed 1478'de, İşkodra kuşatması sırasında şehri ele geçirdiğinde, türbeyi açtırıp bir zamanlar çok korktuğu adamın kalıntılarını halka sergiledi. Marino Barlezi birden fazla Müslüman'ın kemikleri alıp altın ya da gümüşle kaplattığını ve bunları tıslım niyetine yanlarına aldığını, böylece o yiğit, sebatlı ve neredeyse yenilmez kahramanın kalıntılarıyla temasa geçmekle onun cesaretine sahip olmayı umduklarını bir görgü tanığı sıfatıyla iddia ederken, belki bu kez doğruyu söylemektedir.

II. Mehmed'in İskender Bey'in ölüm haberini alınca, "Sonunda Avrupa da Asya da benim oldu! Hristiyan dünyası yas tutsun! Çünkü kılıcını ve kalkanını kaybetti" diye haykırdığı uydurmadır şüphesiz. Ama George Castriota'nın [İskender Bey] ölüm haberine çok sevinmişti mutlaka.

İskender Bey'in ölümünden sonra, Arnavutluk'un savunmasını Venedik Cumhuriyeti üstlenmek zorunda kaldı. Ülkede kısa süre sonra tam bir kaos patlak verdi. Önce Yukarı Arnavutluk feodal lordları -Musachiler, Spanlar, Dukaginler, Skurular, Zaccarialar- kayıplarını toprak ele geçirerek telafî etmeye çalıştılar. Sonra Osmanlılar Arnavutluk'un her tarafından girerek, İşkodra, Leş ve hatta Draç kapılarına kadar ilerlediler ve binlerce insanı zorla alıp götürdüler." Arnavutluk'ta Türkler'den başka bir şey görmüyoruz" deniliyor o dönemde yazılan bir raporda. Kabile şefleri birbirleriyle çekişiyordu. Bazıları Türkler'in tarafına geçti ve Osmanlı devletinde yüksek mevkilere geldi (örneğin Skurular ve Dukaginler). Yalnızca Akçahisar dayandı, çünkü Venedik, İskender Bey'in bu başlıca kalesini himayesi altına almış ve garnizonunu epey güçlendirmişti. Crnojeviciler'in kâfirlere karşı yiğitçe savunduğu Karadağ da hâlâ tek başına direnebiliyordu. Ama Epir'de despot III. Leonardo Tocco'nun (1448-1479) durumu giderek kötüleşiyordu. "Küçük Yunanistan" (Akarnania) (Türkçesi Karlhel; "Carlo'nun [Tocco] ülkesi") düklüğü (despotluğu), Osmanlılar'm 24 Mart 1449'da Arta'yı imparatorluklarına katmalarından bu yana, yalnızca Angelokastron, Vonnitsa ve Epir anakarasındaki Varnatsa ile Santa Mavra, Cephalonia (Kefallinia, Kefalonya) ve Zakynthos (Zante) adalarından ibaret kalmıştı. Leonardo Tocco

28 Bu belge için bkz. Ciro Truhelka, "Tursko-slovenski spomenici," GZMBH 23 (1911), 26-27 (belge 23); özet çevirisi için bkz. IED I (1955), 51-52.

sonunda yalnızca Venedikliler'den yardım umabilir hale geldi. Zaman zaman onların sözcüsü olarak Avlonya'daki Türk paşalarıyla görüşmeye çalıştı. Sonunda bu kukla despotluk da Türkler'e yem oldu (1479).

Sultan yeni bir darbe indirmeden önce, muhtemelen Mart'ın ilk günlerinde, tam yetkili Venedik elçisi Leonardo Boldu ile görüştü. Boldu sultana, dört parça altın işlemeli ipek de dahil olmak üzere çeşitli pahalı hediyeler getirmişti. Elçi oldukça iyi ağırlandı. En azından Venedik'e böyle yazdı. Signoria ise biraz aceleci davranarak, bundan sultanın ciddi barış görüşmelerine başlamaya istekli olduğu sonucunu çıkardı. Ama bu görüşmeler asla yapılmadı. Kurnaz Milanolu diplomat Gherardo de Colli, 26 Mart 1468'de Dük Galeazzo Sforza'ya yazdığı mektupta, bu konudaki gerçeğe epey yaklaşıp muhtemelen: "Umarım Türk'ün ona yol izni vermesinin ve davet etmesinin nedeni, o altın işlemeli kumaşlara sahip olmak ve kendini pohpohlanmış hissetmek değildir. Ne de olsa geçmişte de aynı şeyi yapmıştı!" Mektubun devamında, Leonardo Boldu'nun İşkodra'dan yola çıkmasından beri iki ay geçtiği, amacı dünyayı ele geçirmek (*monorchia del mondo*) olan Mehmed'in muhtemelen barış görüşmeleri yapmaya yanaşmayacağı söyleniyor. Gherardo de Colli ertesi gün Doç Cristoforo Moro ile konuştu. Moro ona kendisine üç farklı kaynaktan, Dubrovnik ve Novaberde'den (geriye kalan son sakinleri 1467'de İstanbul'a götürülmüştü) gelen raporlara göre, Osmanlı İmparatorluğu ile barış anlaşması yapıldığını söyledi. Normalde bu raporlara inanmazdı ama Buda'dan da mektuplar almıştı. Bu mektuplara göre, Matthias Corvinus barış görüşmeleri yapmak üzere 400 atıyla birlikte Oradea'ya (Grosswardein, Nagyvarad, Vârad) gelen bir Türk elçisiyle Venedik hakkında konuşmuştu. Türk elçisi bu konuyu tartışmaya yetkili olmadığını ama Leonardo Boldu'nun birkaç gün içinde Osmanlı İmparatorluğu ile barış anlaşması imzalayacağına inandığını söylemişti. Vârad'daki konuşmalara tanık olan biri, Venedik'e geldikten sonra hazırladığı raporda şunları söylüyordu: Türkler'le Macarlar arasında önemli fikir ayrılıkları yoktu, Mehmed kendine ait olarak gördüğü Yayça'yı almakta ısrar ediyor, Macar ise orayı fethettiği için kendi hakkı olduğunu söylüyordu. Sultan oraya karşılık Tuna'daki önemli merkez Semendire'yi vermeye hazırды ama bu pek inandırıcı gelmiyordu, çünkü o şehir üç bin eve, sağlam tahkimatlara sahipti ve ayrıca "Belgrad'ın böğründe bir dikendi". "Türk"ün Yayça'yı istemesinin asıl nedeni, oranın Macaristan'a değil Bosna'ya ait olması ve en önemlisi de orayı elinde tutarsa Istria'ya rahatça ulaşabilecek olmasıydı muhtemelen. "Şeytani planlarını" uygulamayı sürdürmek isteyen "Türk", Signoria ile Macaristan arasına bir kama sokmaya çalışıyordu. Novaberde'den gelen haberleri Venedikliler değil, şehrin Türk subaşı yayıyordu. Ayrıca, yine bu görüşü tanığının yazdığına göre, Signoria'nın elçisi, Venedik'in bir ordu toplamasını ya da Arnavutluk'un savunmalarını güçlendirmesini engellemek için İstanbul'da oyalanıyordu.

Bütün bunların tamamen doğru olduğu ortaya çıktı. "Türk" "her zamanki dikkafalılığında ve küstahlığında" ısrar etmiş, Leonardo Boldu birkaç gün sonra İstanbul'dan İşkodra'ya eli boş dönmüştü. Signoria, Buda sarayındaki sefiri Francesco Diedo'ya bunu bildirerek (2 Mayıs 1468), ondan Macar kralına Türkler'le yapacağı herhangi bir mütarekeye Venedik'i de dahil etmesi için baskı yapmasını istedi. Mesajın devamında Türk'ün bütün Hristiyan dünyasında barışın hâ-

kim olduğunu ve Papa II. Paulus'un Aziz Markos yortusunda söylediği gibi (25 Nisan 1468), bir italyan savaşı çıkması olasılığının kesinlikle ortadan kalktığını öğrenince, bunu kabul etmeye daha da istekli olacağı yazıyordu. Birkaç gün sonra (12 Mayıs), Francesco başka talimatlar aldı: Anlaşmaya daha önceki çoğu anlaşmada yer alan bir maddenin, yani Osmanlı donanmasının ne olursa olsun Çanakkale Boğazı'ndan dışarı çıkmaması şartının eklenmesinde ısrar etmeliydi. Bu şartı içermeyen hiçbir anlaşmayı Venedik adına kabul etmemeliydi.

Vârad'daki elçinin Osmanlı İmparatorluğu'na böyle bir koşulu kabul ettirmesi kolay olmayacaktı ama neyse ki bunun için uğraşma sıkıntısından kurtuldu. Sultan Venedik'le barış anlaşması yapmadığı gibi, Macaristan'la da mütareke anlaşması imzalamadı. Aslında bunu yapması için pek neden de yoktu, çünkü Matthias Corvinus 31 Mart 1468'de, Papalık'm ısrarı üzerine Bohemya'ya savaş ilan etmişti. Sultanın ulaşı çavuş hâlâ Macar topraklarındaiken, kendisi Mahmud Paşa'yla birlikte, bu kez Anadolu'da yeni bir sefere çıkmıştı bile.

Avrupa'daki, Türk imparatorluğunun kuzey ve batı sınırlarındaki durum, Karaman'a bir sefer düzenlemeye uygundu. Gerçi Papa II. Paulus kâfire karşı savaşılması için elinden geleni yapıyordu ama bu konu onun için kendisinden önceki papada olduğu gibi bir saplantı boyutunda değildi. O, daha önceki papanın tersine, kendisini Haçlı seferine adamamıştı. "Türk vergisinden" toplanan gelirin neredeyse tamamı Macaristan'a gidiyordu. Macaristan ayrıca şap vergisinin büyük bölümünü de alıyordu. Yalnızca 1465'te, Matthias Corvinus'a 80 bin ve 57.500 altın florin verilmişti.^{2^} H. Paulus'un Mehmed'in yarı-kardeşi olduğu ileri sürülen Calixtus Ottomanus'u Buda sarayına göndermekteki (Haziran 1465) amacı, bu tuhaf prensin Osmanlı İmparatorluğu'nda huzursuzluk çıkarmasını sağlamak idiysen bu, Türklerle savaşmakta Macarlar'dan ne kadar az umutlu olduğunun kanıtıdır. Gerçekten de kısa süre sonra Matthias Corvinus paralı askerlerinin aşırı pahalıya geldiğini bahane ederek, Türkler'e saldırmadı. İtalya'daki durum da daha iyi değildi. Venedik, Osmanlı İmparatorluğu ile barış imzalamak için elinden geleni yapıyordu. Milano ile Napoli (Napoli, Osmanlılarla elçiler aracılığıyla görüşmeler yapmaya başlamıştı bile, arada sırada da olsa) ne olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerini tehlikeye atmak istemiyordu. Floransa ile Cenova, rakipleri Venedik'in yitirdiği Doğu Akdeniz ticaretini sahiplenmek niyetindeydi. Papa II. Paulus, Venedik'e, sultanla barış anlaşması yapmayı ertelemesi için büyük meblağlar teklif etti. Hayatını Türkler'e karşı savaş kışkırtıcılığı yapmakla geçirmiş olan Venedik'teki papalık elçisi Kardinal Juan de Carvajal, Signoria'yı barış imzalamaktan vazgeçirmeye çalıştı. 1466'da Almanya'da, Nuremberg'de büyük ölçüde papanın arzusuyla, Türk savaşı meselesini tartışmak için yapılan bir toplantıda, Janos Hunyadi'nin Belgrad kuşatması zamanından arkadaşı olan Ulrich von Grafeneck, Macaristan'ı kurtaracak yeni kumandan olmayı teklif etti. Beş yıllık iç barışın süreceği Kutsal Roma İmparatorluğu'nda, her yüz adamdan birinin Haçlı seferi için üç yıllığına askere alınması kararlaştırıldı. Kral Matthias 1466 güzünde Tuna'ya yirmi dört gemilik bir filo gönderilmesini istemişti. Bu gemiler Regensburg'da yapılacaktı -ancak Türklerle savaşta asla kullanılmadılar-.

sonunda yalnızca Venedikliler'den yardım umabilir hale geldi. Zaman zaman onların sözcüsü olarak Avlonya'daki Türk paşalarıyla görüşmeye çalıştı. Sonunda bu kukla despotluk da Türkler'e yem oldu (1479).

Sultan yeni bir darbe indirmeden önce, muhtemelen Mart'm ilk günlerinde, tam yetkili Venedik elçisi Leonardo Boldu ile görüştü. Boldu sultana, dört parça altın işlemeli ipek de dahil olmak üzere çeşitli pahalı hediyeler getirmişti. Elçi oldukça iyi ağırlandı. En azından Venedik'e böyle yazdı. *Signoria* ise biraz aceleci davranarak, bundan sultanın ciddi barış görüşmelerine başlamaya istekli olduğu sonucunu çıkardı. Ama bu görüşmeler asla yapılmadı. Kurnaz Milanolu diplomat Gherardo de Colli, 26 Mart 1468'de Dük Galeazzo Sforza'ya yazdığı mektupta, bu konudaki gerçeğe epey yaklaşılmıştı muhtemelen: "Umarım Türk'ün ona yol izni vermesinin ve davet etmesinin nedeni, o altın işlemeli kumaşlara sahip olmak ve kendini pohpohlanmış hissetmek değildir. Ne de olsa geçmişte de aynı şeyi yapmıştı!" Mektubun devamında, Leonardo Boldu'nun İskodra'dan yola çıkmasından beri iki ay geçtiği, amacı dünyayı ele geçirmek (*monorchia del mondo*) olan Mehmed'in muhtemelen barış görüşmeleri yapmaya yanaşmayacağı söyleniyor. Gherardo de Colli ertesi gün Doç Cristoforo Moro ile konuştu. Moro ona kendisine üç farklı kaynaktan, Dubrovnik ve Novaberde'den (geriye kalan son sakinleri 1467'de İstanbul'a götürülmüştü) gelen raporlara göre, Osmanlı İmparatorluğu ile barış anlaşması yapıldığını söyledi. Normalde bu raporlara inanmazdı ama Buda'dan da mektuplar almıştı. Bu mektuplara göre, Matthias Corvinus barış görüşmeleri yapmak üzere 400 atıyla birlikte Oradea'ya (Grosswardein, Nagyvarad, Vârad) gelen bir Türk elçisiyle Venedik hakkında konuşmuştu. Türk elçisi bu konuyu tartışmaya yetkili olmadığını ama Leonardo Boldu'nun birkaç gün içinde Osmanlı İmparatorluğu ile barış anlaşması imzalayacağına inandığını söylemişti. Vârad'daki konuşmalara tanık olan biri, Venedik'e geldikten sonra hazırladığı raporda şunları söylüyordu: Türkler'le Macarlar arasında önemli fikir ayrılıkları yoktu, Mehmed kendine ait olarak gördüğü Yayça'yı almakta ısrar ediyor, Macar ise orayı fethettiği için kendi hakkı olduğunu söylüyordu. Sultan oraya karşılık Tuna'daki önemli merkez Semendire'yi vermeye hazırdı ama bu pek inandırıcı gelmiyordu, çünkü o şehir üç bin eve, sağlam tahkimatlara sahipti ve ayrıca "Belgrad'ın böğründe bir dikendi". "Türk'ün Yayça'yı istemesinin asıl nedeni, oranın Macaristan'a değil Bosna'ya ait olması ve en önemlisi de orayı elinde tutarsa Istria'ya rahatça ulaşabilecek olmasıydı muhtemelen. "Şeytani planlarını" uygulamayı sürdürmek isteyen "Türk", Signoria ile Macaristan arasına bir kama sokmaya çalışıyordu. Novaberde'den gelen haberleri Venedikliler değil, şehrin Türk subaşı yayıyordu. Ayrıca, yine bu görüşü tanığının yazdığına göre, Signoria'nın elçisi, Venedik'in bir ordu toplamasını ya da Arnavutluk'un savunmalarını güçlendirmesini engellemek için İstanbul'da oyalanıyordu.

Bütün bunların tamamen doğru olduğu ortaya çıktı. "Türk" "her zamanki dikkafalılığında ve küstahlığında" ısrar etmiş, Leonardo Boldu birkaç gün sonra İstanbul'dan İskodra'ya eli boş dönmüştü. *Signoria*, Buda sarayındaki sefiri Francesco Diedo'ya bunu bildirerek (2 Mayıs 1468), ondan Macar kralına Türkler'le yapacağı herhangi bir mütarekeye Venedik'i de dahil etmesi için baskı yapmasını istedi. Mesajın devamında Türk'ün bütün Hristiyan dünyasında barışın hâ-

kim olduğunu ve Papa II. Paulus'un Aziz Markos yortusunda söylediği gibi (25 Nisan 1468), bir italyan savaşı çıkması olasılığının kesinlikle ortadan kalktığını öğrenince, bunu kabul etmeye daha da istekli olacağı yazıyordu. Birkaç gün sonra (12 Mayıs), Francesco başka talimatlar aldı: Anlaşmaya daha önceki çoğu anlaşmada yer alan bir maddenin, yani Osmanlı donanmasının ne olursa olsun Çanakkale Boğazı'ndan dışarı çıkmaması şartının eklenmesinde ısrar etmeliydi. Bu şartı içermeyen hiçbir anlaşmayı Venedik adına kabul etmemeliydi.

Vârad'daki elçinin Osmanlı İmparatorluğu'na böyle bir koşulu kabul ettirmesi kolay olmayacaktı ama neyse ki bunun için uğraşma sıkıntısından kurtuldu. Sultan Venedik'le barış anlaşması yapmadığı gibi, Macaristan'la da mütareke anlaşması imzalamadı. Aslında bunu yapması için pek neden de yoktu, çünkü Matthias Corvinus 31 Mart 1468'de, Papalık'm ısrarı üzerine Bohemya'ya savaş ilan etmişti. Sultanın ulaşı çavuş hâlâ Macar topraklarındaiken, kendisi Mahmud Paşa'yla birlikte, bu kez Anadolu'da yeni ber sefere çıkmıştı bile.

Avrupa'daki, Türk imparatorluğunun kuzey ve batı sınırlarındaki durum, Karaman'a bir sefer düzenlemeye uygundu. Gerçi Papa II. Paulus kâfire karşı savaşılması için elinden geleni yapıyordu ama bu konu onun için kendisinden önceki papada olduğu gibi bir saplantı boyutunda değildi. O, daha önceki papanın tersine, kendisini Haçlı seferine adamamıştı. "Türk vergisinden" toplanan gelirin neredeyse tamamı Macaristan'a gidiyordu. Macaristan ayrıca şap vergisinin büyük bölümünü de alıyordu. Yalnızca 1465'te, Matthias Corvinus'a 80 bin ve 57.500 altın florin verilmişti.^{2^} II. Paulus'un Mehmed'in yarı-kardeşi olduğu ileri sürülen Caiixtus Ottomanus'u Buda sarayına göndermekteki (Haziran 1465) amacı, bu tuhaf prensin Osmanlı İmparatorluğu'nda huzursuzluk çıkarmasını sağlamak idiysen bu, Türkler'le savaşmakta Macarlar'dan ne kadar az umutlu olduğunun kanıtıdır. Gerçekten de kısa süre sonra Matthias Corvinus paralı askerlerinin aşırı pahalıya geldiğini bahane ederek, Türkler'e saldırmadı. İtalya'daki durum da daha iyi değildi. Venedik, Osmanlı İmparatorluğu ile barış imzalamak için elinden geleni yapıyordu. Milano ile Napoli (Napoli, Osmanlılar'la elçiler aracılığıyla görüşmeler yapmaya başlamıştı bile, arada sırada da olsa) ne olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerini tehlikeye atmak istemiyordu. Floransa ile Cenova, rakipleri Venedik'in yitirdiği Doğu Akdeniz ticaretini sahiplenmek niyetindeydi. Papa II. Paulus, Venedik'e, sultanla barış anlaşması yapmayı ertelemesi için büyük meblağlar teklif etti. Hayatını Türkler'e karşı savaş kıskırtıcılığı yapmakla geçirmiş olan Venedik'teki papalık elçisi Kardinal Juan de Carvajal, *Signoria'yı* barış imzalamaktan vazgeçirmeye çalıştı. 1466'da Almanya'da, Nuremberg'de büyük ölçüde papanın arzusuyla, Türk savaşı meselesini tartışmak için yapılan bir toplantıda, Janos Hunyadi'nin Belgrad kuşatması zamanından arkadaşı olan Ulrich von Grafeneck, Macaristan'ı kurtaracak yeni kumandan olmayı teklif etti. Beş yıllık iç barışın süreceği Kutsal Roma İmparatorluğu'nda, her yüz adamdan birinin Haçlı seferi için üç yıllığına askere alınması kararlaştırıldı. Kral Matthias 1466 güzünde Tuna'ya yirmi dört gemilik bir filo gönderilmesini istemişti. Bu gemiler Regensburg'da yapılacaktı -ancak Türkler'le savaşta asla kullanılmadılar-

29 Bkz. Pastor, *History of the Popes* IV, 83.

Kral Matthias'm elçileri krallarının beş bin savaşçı vermeye, Kutsal Savaş'm şerefine altın ve gümüş paralar bastırmaya ve Tuna üstündeki ve civarındaki bazı kaleleri savaşın bitimine kadar bu yeni kumandana vermeye hazır olduğunu bildirdi. Bu büyük girişimin başarılı olması için her kilisede haftada üç gün dua okunacaktı. Saldırıları 1468 ilkbaharında başlanacaktı. İmparatorluğun gümrük gelirleri savaş masraflarına ayrılacaktı. İmparatorluktaki Alman prensler, örneğin Bavyeralı Otto ve Württembergli Eberhard, Brandenburglu Albrecht ile Friedrich, sefere katılmayı (bazıları bizzat katılmayı) teklif etti. Papanın temsilcisi olarak konuşan Girit başpiskoposu Fantino de Valle, Papalık'm Macaristan'a şimdiden 140 bin duka altını vermiş olduğunu söyledi. II. Paulus'un din ayrılıkçısı bir Jan Huss taraftarı olmakla suçlayıp iki kez aforoz ettiği Bohemya Kralı George Podiebrad (1420-1471) bile, İtalyan gözdesi hayal gücü kuvvetli ve yapmacıklı Antonio Marini'nin bir Haçlı seferi planı yapıp onaylaması için papaya sunmasını sağladı. İmparatorun ertesini yılın 15 Haziran'ında düzenlediği ikinci bir toplantıda, çeşitli katılımcı devletlerin vereceği askeri güçlerin boyutları ele alındı. iyice güçsüzleşmiş olan III. Friedrich, 20 Mayıs 1467'de bütün dahili çekişmelere ara verilmesini ve Regensburg'da yeni bir toplantı yapılmasını istedi. Bazı Macar elçiler bir toplantının bir başka toplantıyı doğurduğunu (*semper dieta dietam parat*) söylemekte haklıydılar. Papa II. Paulus 1468'de Aziz Markos yortusunda İtalya'da barış ilan etti. 1468 ilkbaharında Nuremberg'de yapılan başarısız bir toplantıdan sonra, aynı yılın 1 Ekim'inde yapılacak yeni bir toplantıdan söz edilmeye başlandı.

Bu arada Jan Huss'çu kral George Podiebrad, Roma ile arasındaki sorunu (Bohemya kilisesinin dini olmayan güçlerle işbirliği yapması sorununu) halletmeye çalışmış ama başarılı olamamıştı elbette. Sonunda, papanın ve Bohemya Katoliklerinin müttefikleri olan Kral Matthias Corvinus, 31 Mart 1468'de George'â savaş açtı, Bohemya'yı işgal etti, Moravya, Silezya ve Lusatya'nın büyük bölümünü fethetti ve kendisini Bohemya kralı olarak seçtirip ilan ettirdi (3 Mayıs 1469).

Sınırlarının çok ötesinde olup bitenleri bile mükemmel gizli servisi sayesinde öğrenebilen Mehmed, Macar kralından korkması için hiçbir neden olmadığını biliyordu. Mehmed'in en iyi müttefikleri her zamanki gibi Hristiyan dünyasındaki zayıflık, çaresizlik, dağılımlık ve karşılıklı kıskançlıklardı. İtalyan devletleri onun tarafındaydı. Macar kralı Bohemya'da, onu bir süre meşgul edecek bir savaşın içindeydi. Arnavutluk'ta ise İskender Bey ölmüştü. Dahası, 1468 yılında -bu yılın sonuna doğru İmparator III. Friedrich papadan kutsal kılıcı alarak onu, Kilise'yi yiğitçe savunacağını göstermek için, alır almaz üç kez salladı- İsa Bey'in yağmacıları tekrar Bosna'ya ve ayrıca Venedik'in elindeki Zadar, Split ve Skradin'e (Skardona) saldırarak çok sayıda Dalmaçyalı'yı esir almış, en sonunda da Sibenik kapılarına dayanmıştı. Yine aynı zamanda Türk yağmacılar Andros'a (Andıra) saldırıp adanın lordu Giovanni Sommaripa'yı öldürdü.

Böylece arkasını sağlama alan sultan, en geç 1468 Nisan'ının ilk günlerinde Boğaziçi'ni geçti. 13 Nisan'da İzmit Körfezi yakınındaki Gebze'de ordugâh kurup, Anadolu seferi için ordusunu topladı. Burada Ragusa elçileri Stjepko Lukarevic ile Vlahusa Gundulic'e 1468 yılının haracı olan beş bin dukanın makbuzunu verdi. 6 Mayıs'ta Afyonkarahisar'da Ragusa Meclisi'ne Slavca bir mektup yazarak, bir Ragusa vatandaşının borcu olan üç bin altının ödenmesini istedi. Sultan daha sonra ordusunun öncü koluyla birlikte buradan ayrılarak Akşehir ve Kon-

ya'ya (Selçuklular'ın eski başkenti, şimdi ise Karaman beylerinin başkentiydi) gitti.³⁰

Karaman hükümdarı İbrahim Bey (Ortaçağ İslam dünyasının en ilgi çekici karakterlerinden biri olmasına karşın, ne yazık ki epey ihmal edilmiştir), fırtınalı bir hayat sürdükten sonra 1464 Ağustos'unda ölmüştü. II. Murad'm bir kızkardeşiyle yaptığı evlilikten altı oğlu olmuştu: Pir Ahmed, Kasım, Karaman, Nuri Sufi, Alaeddin ve Süleyman. O daha hayattayken bile oğulları babalarıyla ve kendi aralarında çekişmeye başlamıştı, çünkü bir köle kadından olma oğlu İshak'ı diğerlerinden üstün tutmuştu. Ölümünden kısa süre önce Akdeniz'deki Silifke (Seleucia Trachea) şehrini, hazinesiyle birlikte İshak'a verince, İbrahim Bey'in meşru oğulları buna çok öfkelenip İbrahim Bey'i Konya'ya hapsetmiş, fikrini değiştirmeye çalışmışlardı. Kısa bir kuşatmadan sonra, İbrahim Bey kaçıp Takyeli (Takkeli) dağındaki Kevele Kalesi'ne sığınmıştı. Orada kısa süre sonra ölmüş ama ölümü kardeşler arasındaki kavgayı daha da şiddetlendirmişti.³¹

Oğulların en büyüğü olan Pir Ahmed, Konya ile beyliğin en iyi kısmı olan kuzey bölgesini ele geçirdikten sonra, yarı-kardeşi İshak'ı dağlık Kilikya'ya sürdü. Öz kardeşlerinden ikisi, hakları onunkilerle eşit olan Süleyman ve Nuri Sufi, kuzenleri Sultan Mehmed'den yardım istedi. Mehmed onlara sancakbeyliği verdi. Kasım önce Suriye'ye, ardından da Memlûk sultanının Kahire'deki sarayına kaçtı. Geride tehlikeli bir rakip olarak yalnızca İshak kalmıştı. Güçlü Akkoyunlu beyinden yardım isteyen İshak, Uzun Hasan'a asker karşılığında büyük bir meblağ vaat etti. İshak, Erzincan'dan yola çıkarak Sivas üstünden Karaman'a giden hamisiyle buluşup, onu ve ordusunu ülkeye soktu. Uzun Hasan kısa süre sonra doguya geri dönerken, ardında eski Kastamonu Beyi İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed'i bıraktı. Eskiden Mehmed'i Sinop'ta kendi öz kardeşini devirmeye ikna etmiş olan bu kişi, Yenişehir sancak beyliğiyle ödüllendirildikten sonra (şimdi orası İsmail Bey'in elindeydi), en sonunda kaçıp Akkoyunlu hükümdarına sığınmıştı.

İshak, Osmanlılar'm bu yeminli düşmanının desteğini alarak güçlendikten sonra, sultanın kendi hükümdarlığını tanımasını istedi. Bu yüzden Anadolu'daki en kültürlü insanlardan biri olan, Molla Sarı Yakub'un oğlu Ahmed Çelebi'yi Osmanlılar'a gönderdi. Onun aracılığıyla Mehmed'e Akşehir ve Beyşehir'i vermeyi teklif edip, karşılığında bunların gelirinin o sırada sultanın sarayında yaşamakta olan iki üvey kardeşinde verilmesini istedi. Mehmed'in verdiği tek cevap, Çarşamba Suyu'na kadarki bütün bölgeyi hemen Osmanlı topraklarına katmak

30 1468 ilkbaharında yazılan belgeler için bkz. Kraelitz, "Osmanische Urkunden," 48-50 (3. belge) ve Truhelka, 27-28 (24. ve 25. belgeler); karşılaştırmalı bir okuma için bkz. IED I (1955), 52.

31 Bu dağ kalesi hakkında bilgi için bkz. Babinger "Kavalla (Anatolien)," *Der islam* 29 (1950), 301-302; yeni basım *A&A* II, 90-91. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. I. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Bellikleri*, 30. dipnot 2. Bu sonuncu çalışmada Karaman ailesi üstüne Osmanlı kaynaklarına dayalı daha fazla bilgi yer almaktadır (özellikle 28-38'de.) İbrahim ve ondan sonraki hükümdarlar hakkında, Doğulu kaynaklara dayalı daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman münasebetleri hakkında araştırmalar," *Tarih Dergisi* 13 (1962-63), 43-76.

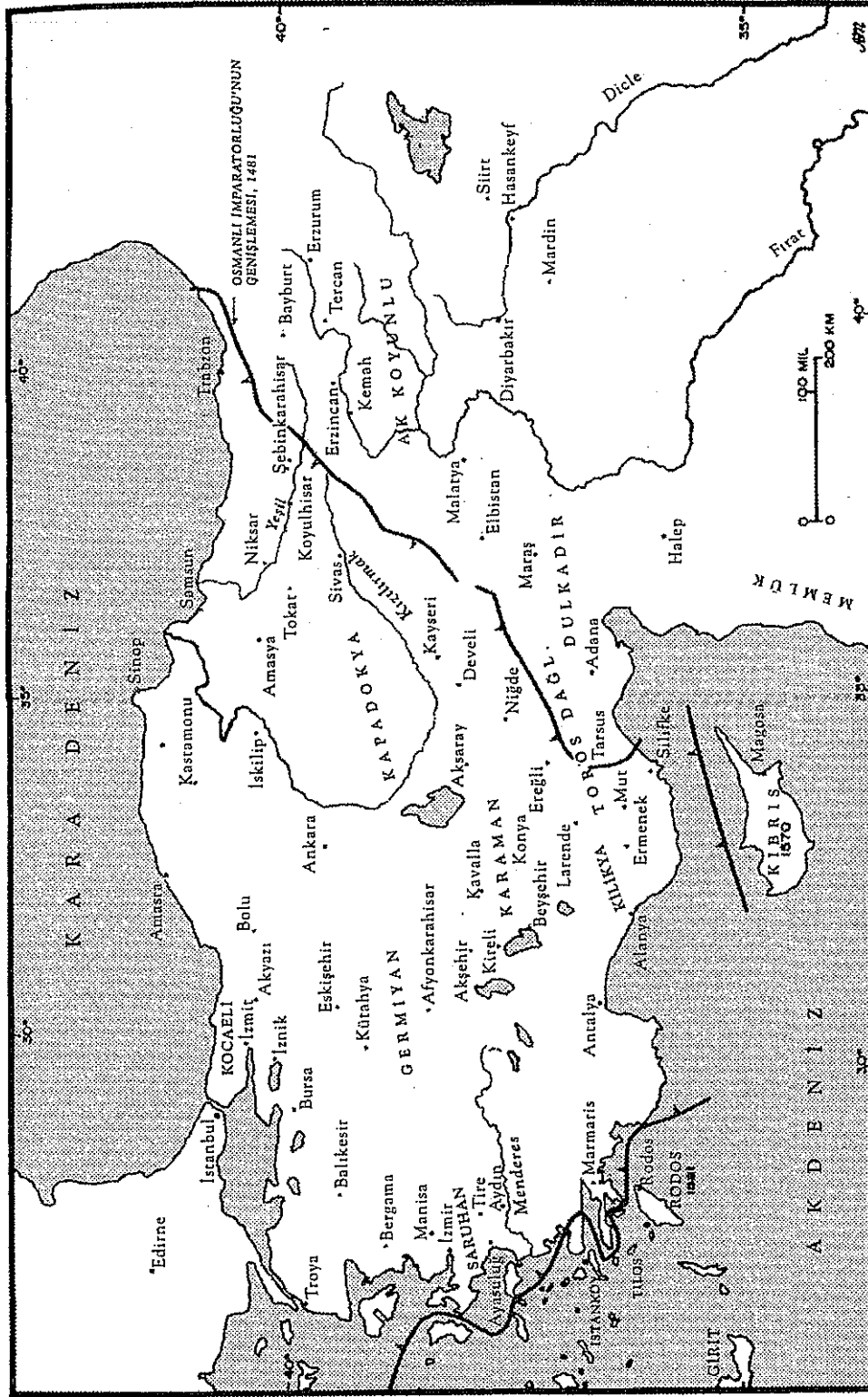
oldu. Ahmed Çelebi aracılığıyla İshak'a, böyle armağanlar teklif etmenin kam-bur bir köleyi azat etmekle aynı şey olduğunu söyledi. İki üvey kardeşiyle arasını düzeltmek istiyorsa, iki devlet arasındaki Sultân I. Bayezid döneminde belirlenmiş olan sınırları kabul etmeliydi. İshak bu talebi mağrurca reddedince, Mehmed eski Kapudan-ı Derya, şimdi ise Antalya sancakbeyi olan Hamza Paşa'ya Karaman'ı işgal etmesini emretti. Ermenek'te (eskiden Germanicopolis) ya da başka kaynaklara göre Mut'un kuzeyindeki Dağ Pazarı'nda yapılan bir savaşta, İshak yenildi. Karısını ve çocuğunu Silifke'de savunmasız halde bırakarak kaçtı. Hamza Paşa ile sınır askerlerine eşlik etmiş olan Pir Ahmed bu şehri yenilen İshak'm genç oğluna verdi. Pir Ahmed ülkenin geri kalanını ise kendisine ayırdı (bazı istisnalar dışında: Akşehir ile Beyşehir'i sultana sundu, İlgün ile "Saichlan" [Saklan?]) kalelerinin anahtarlarını ise kuzeni Mehmed'e gönderdi). Kayseri'deki bir kitabeden de (H. 870=1466) anlaşılabilceği gibi Pir Ahmed kendini Osmanlılar'm kulu olarak görüyordu. Ama kısa süre sonra o da Karamanlar'ın özelliği olan bağımsızlık ruhunun belirtilerini göstermeye başladı. Böylece sultanın bu tehlike kaynağını kısa zamanda yok etmesi gerektiği ortaya çıktı.³²

Bütün bunlar 1464 ile 1465 yıllarında, Mehmed'in belki de askeri seferlere çıkmayacak kadar hasta olduğu için bir yıldan fazla bir süre İstanbul'daki sarayında kaldığı bir zamanda gerçekleşmişti. Daha sonraki iki yıl boyunca Mehmed ve Mahmud Paşa Arnavutluk seferleriyle fazlasıyla meşgul olduklarından, Karaman'la ilgilenemezlerdi. Sultan her zamanki gibi bir bahane bulmakta zorlanmadı. İshak'm (o da bir köle kadının oğluydu) Mehmed'in Asya topraklarındaki en tehlikeli düşmanı olan Uzun Hasan'ı koruması ve onunla işbirliği yapması, Mehmed'in Karaman'ı işgal etmesi için yeterliydi. Pir Ahmed'in Karaman beyi ile Batılı güçler, özellikle de Venedik ile papa arasında gizlice aracılık yapması ve Batı ile kurulan bu bağların giderek daha tehlikeli bir hal alması da kışkırtıcı bir sebepti. Karaman Beyliği yüz elli yıldan fazla var olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun tehlikeli bir düşmanıydı. İki devlet defalarca savaşmış, ancak ana tarafından akrabalıklar nedeniyle bu savaşlar barış anlaşmalarıyla sonuçlanmıştı. Ama Mehmed yeni bir ayaklanmaya, nedeni her ne olursa olsun, hoşgörü göstermemekte kararlıydı.

Sultan, dağ kalesi Kevele'yi aldıktan sonra hiç direnişle karşılaşmadan Konya'ya girip hemen bir kale inşa ettirdi (H. 872=1468). Mahmud Paşa'yı Larende'ye (Karaman) gönderdi. İshak oradan kaçmıştı. Burada şiddetli bir çarpışma yaşandı. Karaman beyi yenildi, ama ele geçirilemedi. İshak'm kaçmasına çok sinirlenen Mehmed, öfkesini tutsaklardan çıkararak, hepsini acımasızca idam ettirdi. Sonra Mahmud Paşa'ya Karaman civarında bulunan sapkın Türkmen aşireti Turgutlular'ı yok etmesini emretti. Sadrazam kaçanları Bulgar Dağları (Toroslardaki, Bozoğlan Dağları adıyla da bilinir) boyunca, Tarsus yakınlarına kadar takip etti. Burada onları yakalayıp zincire vurdurarak kumandanına gönderdi. Kumandanı ise, eski Osmanlı tarihçilerinin deyişiyle "onların kaydını gördü", yani onları öldürttü.³³

32 Pir Ahmed'in kitabesi için bkz. Albert Gabriel, *Monuments tura d'Anatolie* (Paris, 1931), 18.

33 Konya kalesindeki kitabe için bkz. İbrahim Hakkı Konyalı (*Abideleri ve kitabeleri ile Konya tarihi* (Konya, 1964), 110.

Daha sonra sultandan aldığı emirlerle, Konya ile Karaman şehirlerindeki bütün zanaatkârları ve sanatçıları toplayıp, yerleşmek üzere İstanbul'a gönderdi. Bu şehirler yüzyıllarca seramik, mimari, halıcılık, minyatür boyama ve hattatlık ustalarının yuvası olmuştu. Mehmed onları başkentine yerleştirmeyi çok istiyordu şüphesiz. Bu emir, ciddi sonuçlar doğuracak bir olaya yol açtı. Mahmud Paşa İstanbul'a gönderilecekleri seçerken, yoksulları seçip zenginleri görmezden gelmişti. Bunu gören kıskanç rakibi ikinci vezir Mehmed Paşa, onu sultana şikâyet etti. Mehmed hemen bu konuda Rum Mehmed Paşa'yı tam yetkili kıldı. Rum Mehmed Paşa, Mehmed'in emirlerini öyle acımasızca uyguladı ki, halkta öfke uyandı. Dönemin manzum ve mensur vakayinamelerinde bu olay anlatılırken, Rum Mehmed'den büyük bir horgörüyle söz edilir. Onun Konstantiniyye'nin fethinin öcünü almak için en saygın ve hali vakti yerinde Müslümanlar'ı insafsızca seçtiği söylenir. Bu suçlama defalarca yapılmıştır. İşin gerçeği şudur: İkinci vezir, her iki şehirdeki varlıklı yurttaşları, sanatçı ve zanaatkâr oldukları bahanesiyle İstanbul'a gönderdi, evlerini yıktı ve mallarına el koydu. Hatta ünlü şeyh ve şair Mevlana Celaleddin Rumi'nin torunlarından biri olan Ahmed Çelebi'ye de aynı şeyi yapacakken, durumu öğrenen sultan, o zavallı adamı hediyeler ve özürlerle evine geri gönderdi.

Ama Rum Mehmed Paşa asıl amacına ulaşmıştı: Mahmud Paşa sadrazamlıktan azledilmişti. Muhtemelen eski bir Türk geleneği olan tuhaf bir tören yapıldı: Sultan, Mahmud Paşa'nın çadırının ansızın üstüne yıkılmasını ayarladı. İmparatorluk mührü mühtedi Rum Mehmed Paşa'ya, Karaman Eli'nin valiliği ise sultanın ikinci oğlu Mustafa Çelebi'ye verildi. Gözden düşen eski sadrazam Edirne'nin yirmi beş kilometre doğusunda, Hasköy'deki evine sürgün edildi. Bu devlet adamı ve komutanın parlak kariyeri şimdilik son bulmuştu. Oysa onun sadakati ve yaratıcı dehası olmasa, efendisi en büyük zaferlerini asla kazanamazdı.

İshak Bey, Uzun Hasan'ın yanına kaçmıştı. Bütün Karaman, Silifke haricinde (İshak Bey'in karısı ve oğlu, onun ölümünden sonra bile burada yaşamayı sürdürdü), Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştı.^{51*} Sefer, 1468 Kasım'ında sona erdi. O ayın sonunda Mehmed, veba salgınına karşın İstanbul'a girdi. 20 Aralık'ta, yıllarca müftülük yapmış olan İranlı Fahreddin İstanbul'da, muhtemelen vebadan ölüp, Edirne'de gömüldü. Yerine sultanın hocası ve danışmanı Molla Hüsrev geçti. Yeni sadrazam devletin üst düzey kadrolarını tamamen değiştirdi: Kazas-kerlik Köpelioglu Muhyiddin'den alınıp Vildan Mehmed'e verildi. Sultanın hocası Molla Sinan, Palaiologoslar'ın soyundan olan ve sultanın gözdesi Has Murad, Gedik Ahmed ve Arnavut Skuralar'dan olan Özgüroğlu İsa Bey vezir ve paşa yapıldı.[^]

34 İnalçık, o dönemde yazılmış Arapça bir vakayinameye dayanarak bu yıllarda Osmanlılarla Karamanlar arasında yaşanan olayları farklı bir biçimde yorumlar ("Mehmed the Conqueror," 423-424).

35 Babinger, R. Hartmann *Festschrift'ine* için yazdığı "Eine Verfügung des Palaologen Châss Murâd Pasa"da vezir Has Murad'tan ayrıntılarıyla söz eder; *Documenta Islamica Inedita*, ed: J. Fück (Berlin, 1952), 197-210; yeni basım A<SA I, 34f-354.

Venedikliler 1468 Haziran'ının sonunda, sultanın Anadolu içlerinde çok fazla ilerlediği için geri dönmesinin altı ay alacağını duyunca çok sevinmişti. Ama Batılılar'ın Karaman seferinin nedenleri konusunda bilgisi yoktu. 2 Ağustos 1468'de Venedik'e verilen raporda, beş yıldır ne Venedik'e ne de Macaristan'a karşı önemli bir saldırıda bulunmamış olan Mehmed'in Suriye'ye saldırmaya karar verdiği söyleniyordu. Söylentiye göre Suriye tacı Mart ve Nisan'da üç kez el değiştirmiş, her hükümdar bir öncekini ülkeden kovmuş ve bunun üzerine sultan ordusunu Karaman'a ve Alanya'ya (Alaiye; İtalyanca adı Candeloro) göndermişti. Ayrıca Küçük Ermenistan'ı Karaman Bey'inden almış ve Halep civarında bir Memlûk ordusunu yok etmişti. Yine aynı söylentiye göre, Suriye ve Mısır sultanı bu haberleri alınca üstünü başını parça parça etmiş, kılıcını yere saplamış ve Suriye'ye yürümeye karar vermişti ama Türk çoktan geri çekilmişti. 10 Ağustos'ta Venedik'e Mehmed'in Suriye'yi ele geçirmiş olduğu haberi geldi.

Bütün bu abartılı ya da yanlış raporlar, Doğu Akdeniz'deki Venedik istihbarat servisinin o sıralar iyi işlemediğini ortaya koyuyor. Mehmed'in Anadolu'dan döndükten sonra nereye gittiğini de saptayamamışlardı. O yıl boyunca ne yaptığını hiç bilmiyoruz.

Güneydoğu Avrupa'yı yıllardır kasıp kavuran ve giderek yayılan veba salgını, sonunda sultanın o kış başkentini terk edip Balkan Dağları'na gitmesine yol açmıştı anlaşılan. En azından 1469 Şubat'ının başında Venedik'te, Mehmed'in Sofya'dan geçerek Tuna üstündeki Niğbolu'ya kaçtığına inanılıyordu.

Ama Venedikliler Doğu Adriyatik sahilinde gerçekleşen korkunç olaylardan çok iyi haberdardı. 1469 Ocak'mda, Bosna sancakbeyi İsa Bey'in komutasındaki Türk yağmacılar bir kez daha Dalmaçya'yı işgal ederek, Zadar ve Sibenik limanlarına kadar ilerlediler. Altı bini aşkın Türk'ün bölgeyi yağmaladığı söylenir. İstanbul ve Gelibolu'da veba salgınından ölenlerin yerini almak üzere, çok sayıda tutsak oralara gönderilmişti. Tez davrananlar ise kıyı açıklarındaki adalara kaçabilmişti. Saldırıların hiç beklenmedik olması, onları daha da korkunç kılmıştı. Hamsin yortusunda (21 Mayıs), on bin atlıdan oluştuğu söylenen büyük bir yağmacı grubu ansızın Carniola'daki Metlike (Mottling) civarında belirip burada bir hafta ordugâh kurdu. Ama karşılarında düşman göremeyince küçük gruplara ayrılıp bütün bölgeyi, Ljubljana (Laibach) kapılarına kadar yakıp yıktılar. Pazarlı kasabalar ve köyler yakıldı, sakinleri katledildi ya da tutsak alındı. Yağmacılar ancak kendilerine karşı bir ordu toplanmaya başladığında (her ailenin bir silahlı erkek vermesi zorunlu kılınmıştı) geri çekildiler. Sınıra kadar gerileyip, orada geldikleri gibi bir anda ortadan kayboldular. Türkler'in Avusturya'nın içlerine yaptığı bu ilk saldırı yalnızca iki hafta sürmüştü ama Carniola'nın nüfusu 20-24 bin kişi eksilmişti. Bütün kaynaklarda, mülklere verilen zararın muazzam olduğu söylenir. Venedik ve Roma alarına geçti. Her yerde, Hırvatistan'da, Istria'da, Dalmaçya'da ve hatta Avusturya'nın içlerinde, insanlar artık kendilerini Osmanlı akıncılarına karşı güvende hissetmiyordu. İmparator III. Friedrich, şehirlerin tahkimatlarının güçlendirilmesini emretti. Papalık'm, Türkler'e karşı koyabilecek tek güç olan Macarlar'ı Jan Hus taraftarlarıyla savaştırma politikası, bu talihsiz politika sonunda acı meyvelerini vermeye başlamıştı.

Venedik'e Osmanlılar'm Doğu Akdeniz'de yenildiği haberi gelince, müthiş bir coşku yaşandı. Bütün cumhuriyette üç gün boyunca çanlar çalındı. Her yer-

de şenlikler ve kutlama törenleri düzenlendi. Kulelerin tepelerinde ve meydanlarda şenlik ateşleri yakıldı. Nefret ettikleri Türkler'e en azından ciddi bir darbe indirilmiş olduğunu duyan bütün şehir halkı sevince kapıldı. Ama ne olmuştu? Yazın başında, yeni Eğriboz *provveditore*'si Niccolò da Canale ("denizci olmak için değil, kitap okumak için doğmuş bir adam"), o sıralar Venedik donanmasının Ege'deki üssü olan Eğriboz'a varınca, hemen yirmi gemiyle birlikte Makedonya kıyısına saldırıp oradaki, özellikle de Selanik bölgesindeki Türk yerleşim merkezlerini yakıp yıkmış ve yağlamış, ardından da filosuna altı gemi daha katarak Limni'ye ve Gökçeada'ya gitmişti. 14 Temmuz 1469'da, Meriç Nehri ağzı yakınındaki Enez'e saldırmıştı. Denizcileri, neredeyse tamamen savunmasız olan surları aşip şehir kapılarını yıkar yıkmaz, öyle korkunç bir katliam yapmışlardı ki, Hristiyan halka bile acımamışlardı. Hristiyanlık'a ağır lekeler süren korkunç şeyler yapmışlardı. Ama Niccolò da Canale sonsuza kadar Enez'de kalamayacağı için, adamları şehri iyice yağmaladıktan sonra orayı ateşe vererek yakıp kül etmişti. Muazzam bir ganimetle, iki bin tutsak ve 200 Rum kadınla (aralarında çok sayıda rahibe de vardı) Eğriboz'a dönmüştü. Savaşta çok sayıda şehir sakini öldürülmüştü. Bundan hemen sonra, aynı felaket Anadolu'daki liman şehri Yeni Foça'nın da başına geldi (da Canale'nin Eski Foça'ya düzenlediği, başarısız geçen ve ağır kayıplar vermesiyle sonuçlanan bir saldırıdan sonra). *Provveditore* daha sonra gemileriyle Mora civarında gezinerek Koroni ve Methoni'ye saldırdı ve ardından kuzeye saparak Balyabadra Koyu'ndaki Aiyion'u işgal etti. Türkler'in çoktan terk etmiş olduğu bu şehri hemen tahkimatlandırdı. Venedikliler'i püskürtmek için hemen oraya koşan Türkler kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Da Canale savunma amacıyla Balyabadra sularında altı kadirga bıraktı.

Venedikliler'in sevinmesinin nedeni, Yunan sularında gerçekleşen bu olaylardı. Oysa kalıcı bir sonuçları yoktu elbette ve sultanı öfkeden çıldırtmaktan başka bir işe yaramamışlardı.

Ağustos'ta *Signoria*, Niccolò da Canale'ye Uzun Hasan'a bir ulak göndererek ona Venedik Cumhuriyeti'nin kendisinin son zamanlarda elde ettiği zaferlere (son iki yıl içinde Karakoyunlu ittifakını yenip bütün İran'ı imparatorluğuna katarak oldukça güçlenmişti) ne kadar sevindiğini bildirmesini, onu Osmanlılarla savaşmaya teşvik etmesini ve ona karısının her ikisi de Venedik soylusu olan Nakşa Dükü ve Kıbrıs Kralı'yla akraba olduğunu hatırlatmasını emretti.

Kısa süre önce, Venedikliler sultanla anlaşma konusunda bir kez daha umutlanmıştı. Bu kez Cillili Ulrich'in karısı, Kantakuzena adıyla tanınan Kontes Catherine, muhtemelen güney Makedonya'daki evinden -çünkü 1487'de orada ölmüş ve Strumica (Usturumca) civarındaki Konça Manastırı'na gömülmüştü- Venedik Senatosu'na bir mektup yazarak, o sırada Türkler'in elinde olan İsa'nın giysisini ve diğer kutsal emanetleri satın almalarını teklif etmiş ve kızkardeşi Mara'nın aracılığıyla sultanla (Mara'nın üvey oğluydu) barış görüşmeleri yapmalarını önermişti. Bilgeler Heyeti (*Savi*) her iki teklifi de olumlu karşılamış, kontesin her zamanki gibi kızkardeşine, "keşişini" gönderip onu sultanı barış imzalamaya ikna etmek için elinden geleni yapmaya razı etmesini tavsiye etmişti. Ama bu plan en azından şimdilik işe yaramayacaktı, tıpkı ondan öncekiler gibi. Mehmed'i hiçbir şey Venedikliler'in Enez'e yaptığı saldırı kadar öfkeliendirmemişti. *Signoria*'nin denizden yaptığı saldırılar ona giderek daha fazla rahatsızlık

veriyordu. Bu yüzden bütün dikkatini donanmasını büyötmeye ve güçlendirmeye odakladı. Donanmasına Türkler'in yanı sıra Rumlar'ı (o zamanın en iyi denizcileriydiler) ve Yahudiler'i aldı. Sultan sürgüne gönderdiği eski sadrazamı Mahmud Paşa'yı Trakya'dan çağırıp, kapudan-ı deryalığı ona verdi.

1469'daki veba salgınının yol açtığı muazzam insan kayıpları (özellikle de İstanbul'da), sultanı tekrar nüfusu arttırmak gibi güç bir işle karşı karşıya bırakmıştı. Özellikle Floransa kolonisi kaygı verecek kadar ufaılmıştı. Salgın hemen her aileye yayılmıştı. Elimizde bulunan ölümler listesinde, Pera'da yaşayan pek çok saygın tüccar ailenin üyeleri de vardır. Kurbanlardan biri de Mehmed'in dostu, Francesco Capponi'nin oğlu Vermiglio idi.

Floransa kolonisi zaten büyük bir kriz döneminden geçiyordu. 1466'da Benedetto Dei, Venedikliler'in mektuplarını ele geçirip sultana ilettiğinde, Floransalı tacirler Galata'daki Cenovalılar'la birleşerek Osmanlı İmparatorluğu'nun Venedik'e karşı beslediği düşmanlığı sövmürmeye başlamış ve, daha önce gördüğümüz gibi, kullandıkları yöntemler konusunda fazla titiz davranmamışlardı. Floransa kolonisi ile sultan arasındaki ilişkilerin gelişmesi diğer İtalyan devletlerini haklı olarak son derece rahatsız etmiş ve onların ticaretine büyük zarar vermişti. Bu duruma İtalya'da verilen tepki öyle şiddetliydi ki, 1467 güzünde Floransa cemaati gemilerinin İstanbul'a gitmesini yasakladı ve söz konusu ticari şirketlerin yöneticilerini hemen geri çağırıldı. Bu yöneticiler hesaplarını çabucak kapayıp, bütün servetleriyle birlikte Anconita gemilerine bindiler. Bu gemiler Methoni açıklarında Venedik gemileri tarafından ele geçirilip tamamen yağmalandı. *Signoria* bunun için bir bahane bulmakta zorlanmadı elbette. Floransalı tacirlerin sultana Venedik'le yaptığı savaşta silah temin ettiğini açıkladı. Bu suçlama muhtemelen yalandı. Floransa ile İstanbul arasındaki deniz ticareti ciddi olarak azaldı ve bu durum 1472'ye kadar devam etti. Ancak bu yılda, iki Floransa ticaret gemisi tekrar Haliç'e doğru yola çıktı.

Ticaretin böyle açıklamasız bir biçimde kesilmesi sultanı çok öfkelen-dirmişti. Ama itirazlarına verilen cevapta, yalnızca Türkiye'deki Floransa kolonilerinin değil, Floransa gemileri tarafından kullanılan limanların da vebadan etkilendiği söylendi. Aslında ticaretteki bu durgunluk geçiciydi. Pera'daki Floransa kolonisi (hep çalışkan konsüller tarafından yönetilmişti: Eylül 1472'ye kadar Mainardo Ubaldini, Nisan 1476'ya kadar Carlo Baroncello, Eylül 1477'den sonra Lorenzo Carducci tarafından) veba ve diğer olaylar yüzünden ciddi olarak ufaılmıştı. Pek çok Floransa vatandaşı mülklerini bırakarak kaçmıştı. Bu mülkleri korumak için gerekli tedbirler alınmıştı, ne de olsa pek çok şirket faaliyet göstermeyi sürdürüyordu. 1469'da o zamanki konsül Mainardo Ubaldini, Osmanlı İmparatorluğu'nda en az elli tane Floransa ticari şirketinin bulunduğunu bildirdi. Ülkelerine geri çağırılan yöneticilerin yokluğu sırasında yerlerine geçen kişiler anlaşılan pek başarılı olamamıştı, çünkü Floransa cemaati 22 Mart 1474'te Gran Turco'dan yardım istemek zorunda kaldı.

1469'da yaşanan karmaşa sırasında, Floransa Konsülü bile ciddi bir biçimde zan altında kaldı. O yılın 29 Nisan'ında, ülkesinin hükümeti ona kendisine güvenlerinin tam olduğunu bildirdi. Aynı zamanda başına buyruk kişilere karşı harekete geçmesini ve kargaşanın (o zamanlar dinmeye başlamıştı) yayılmaması

için gerekli tedbirleri almasını da söyledi. Bu güç duruma karşın, hızlı ve çabuk kazanç olasılığı Floransa vatandaşlarını Osmanlı imparatorluğu'na çekmeyi sürdürüyordu. Sultanın gözünden hiç düşmediler. Mehmed 1469'da onlara önemli ticari ayrıcalıklar tanımıştı anlaşılan. Çünkü bu cemaat sultana karşı "sonsuz bir minnet" beslediğini ifade ederek, onu "hamisi" olarak övdü.

Sık sık yaptığı askeri ve diplomatik görevler sırasında pek çok önemli olay konusunda bizzat bilgilenen Venedikli kaptan ve tarihçi Domenico Malipiero'ya göre, 1469 yılının tamamı, donanmanın hızla hazırlanmasıyla geçmişti.^{3^} Sultan çok sayıda gemi yaptırmıştı. Niyeti bu gemilerle bir ordu taşımaktı besbelli. Aralık 1469'da gemiler için peksimet yapımı öyle hızlandırılmış ve arttırılmıştı ki, un kıtlığı çekilmiş ve halk ekmeksiz kalmıştı. Öfkelenen halk bu durumu protesto edince, onlara ihtiyaçlarının karşılanacağı sözü verilmişti. Bursa'da barut yapımında kullanılmak üzere büyük miktarda odun kömürü hazırlanıyordu. 29 Ocak 1470'te Gelibolu'dan Sakız Adası'na giden bir ulak, Maona'ya Kapudan-ı Derya Mahmud Paşa'nın Gelibolu'ya altmış kalafatçı ve bölgedeki bütün kürekli gemilerin gönderilmesini emrettiğini bildirdi. Her beş azaptan biri donanmaya alındı. Pera'dan gönderilen mektuplarda, Osmanlı donanmasında muazzam savaş hazırlıkları yapıldığı söyleniyordu: Donanmaya 100 bini aşkın adam alınmıştı. Büyük yiyecek depolan kurulmuştu. Dehşete kapılan Maona çalışanları hemen adalarını savunmak için tedbirler almaya giriştiler ve Osmanlı İmparatorluğu'na bir elçi aracılığıyla yıllık haraçlarını gönderdiler. Saldırıya uğramaktan korktuklarından (geçen yıl da aynı korkuyu yaşamışlardı) hemen tahkimatlarını sağlamlaştırdılar, halkı silahlandırıdılar, hendekler kazdılar ve zarar görmüş surları onardılar.

Sakızlılar gerçekten de savunma tedbirleri almak ve en kötü ihtimalin gerçekleşmesini beklemek için geçerli nedenlere sahipti. Mehmed, 1469'da aday kumpas yoluyla ele geçirmeye çalışmıştı anlaşılan. Gerçi bu olay yeterince aydınlatılamamıştır. Sultan, Pera'da yaşayan Callimacho Romano adlı bir Venedikli'yi kullanmıştı. Romano, Sakız'daki Marcantonio Perusin diye biriyle ortak çalışmıştı. Sultan, Karadeniz'e 120 kadirga da dahil olmak üzere toplam 250 gemiden oluşma bir filo göndereceği söylentisini yaymıştı. Sakızlılar bu hazırlıkları haber alınca büyük kaygıya kapılmıştı. Gemilerin ve insanların adadan ayrılması yasaklanmıştı. Bir gün liman açıklarında demirleyen bir gemi, Pera'dan mektuplar getirmişti. Maona çalışanları, mektupların elçilerinden geldiğini sanarak, onları almak üzere bir filika göndermişlerdi. Ama mektupları elçinin göndermediği, Callimacho Romano'nun bu mektupları gizlice Sakız'a sokmaya çalıştığı anlaşılmıştı. Mektuplar ona geri verilmiş ve içerikleri konusunda sorguya çekilmişti. Sakızlılar böylece onun çevirdiği dolapları ve sultanın niyetini öğrendiler. Marcantonio Perusin ile işbirlikçilerine işkence yapıldı. Her şeyi itiraf ettikten sonra asıldılar. Yine bu meseleye karışan Galeazzo Giustiniani adlı biri halk tarafından parçalandı. Sultan planının başarısız olduğunu haber alınca gemilerini geri çekti ve bu girişimden tamamen vazgeçti. Bu Galeazzo'nun Giustiniani ailesinin

36 *Cronaca'mn* yazarı ayrıca *Annai Veneti*'yi de yazarak, 1457-1500 arasında gerçekleşen olayları ayrıntılarıyla anlatmıştır; *Archivio storico italiano* 7 (Floransa, 1843).

çok sayıda kolundan hangisine mensup olduğunu bilebilseydik (muhtemelen Giustiniani-Longo'lardandı, çünkü onlarda Galeazzo adı çok yaygındır), belki de bu kumpas hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilirdik. Çünkü bu konuda Giustiniani ailesinden en az bir kişi önemli bir rol oynamış olmalıdır.

Böyle huzursuzluk ve belirsizlik dönemlerinde her zaman olduğu gibi, Batı'ya en farklı, bazen de en güvenilmez kanallardan türlü türlü söylentiler ve bazen de birbirleriyle çelişen raporlar geliyordu. Bunlar çoğunlukla hayal ürünüydü. Örneğin Anadolu'daki çok sayıda kabilenin Osmanlılar'ın geleneksel düşmanı Uzun Hasan ile, Trabzon'u (Trebizond) geri almak için birleştiği söylenmişti. Yine bir başka öykü: Mehmed'in ilk oğlu, Amasya Valisi ve sınır kuvvetleri komutanı Şehzade Bayezid, babası tarafından lalası ve Amasya şehri kumandanı Hayreddin Hızır Paşa'yı, Uzun-Hasan'ın elçileriyle görüştüğü gerekçesiyle idam ettirmeye zorlanmıştı. Bu elçiler Uzun Hasan'ın kızlarından biri ile Osmanlı şehzadesi Bayezid Çelebi'yi evlendirmek için, pahalı hediyelerle birlikte Amasya'ya gelmişti. Mehmed kendisine haber verilmediği ve Akkoyunlu beyinin armağanları kendisine verilmediği için öfkelenmişti. Bir başka versiyona göre ise, sultan Hızır Paşa'ya kendi oğlunu zehirlemesini emretmişti, çünkü ondan "şüpheleniyordu". Bu şüphenin temelsiz olduğu anlaşıncı, emrini geri almış, Trabzon şehrini Bayezid Çelebi'ye vermiş, ona Uzun Hasan'a saldırmasını emretmiş ve Hızır Paşa'yı öldürtmüştü. Bu konuda Osmanlı kaynaklarından çıkarılabilen tek şey, Amasya'daki Hızır Paşa'nın o sıralar ortadan kaybolduğudur. Kısa süre sonra Uzun Hasan'ın Sivas ile Tokat'ı tehdit ederek Osmanlılar'a Anadolu'da büyük çaplı saldırılar yapmak için bahane verdiği de doğruluğu kanıtlanmış bir tarihsel gerçektir. Şehzade Bayezid'in valiliği sırasında Amasya'da gerçekleşen bazı olaylar, sultanla arasındaki ilişkinin sürekli gergin olduğunu göstermektedir. Örneğin 1476'da Bayezid Çelebi babasından, âlim Müeyyedzade'yi öldürmesi emrini aldığı anda, molla'yı bu tehlikeden haberdar etmiş, ona para vermiş ve kaçmasına yardım etmişti. Baba ile oğul karakter itibarıyla birbirlerinden öyle farklıydı ki, olumlu bir biçimde işbirliği yapmaları olanaksızdı. Aralarındaki sürtüşmenin Mehmed'in son yıllarında, özellikle de ani ölümü sırasında iyice açığa çıktığı kesindir.³⁷

Rumeli kıyısında sultanın savaş hazırlıkları öyle hızlı ve öyle büyük çapta ilerliyordu ki, kimsenin büyük bir deniz seferine çıkılacağından şüphesi yoktu. Venedikliler, "Venedik'in gururu ve ihtişamı" Eğriboz'a (eski adı Chalcis, şimdiki adı Khalkis, dönemin Alman şehir tarihçileri bu şehrin "Konstantiniyye'den dört kat daha güzel" olduğunu söyler) bir saldırı yapılacağını çok önceden görmüşlerdi zaten. Kısa süre sonra, Selanik'te dev topların yapıldığı haberi geldi. Bu durum, sultanın "Avrupa'ya sefer düzenlemeyi" planladığını açıkça gösteriyordu. Hazırlıkların tamamlanması yaklaştıkça, Mehmed gizliliği elden bıraktı. Venedikliler, Eğ-

37 Bayezid ile babası arasındaki ilişkiler hakkında daha fazla bilgi için bkz. aşağıda, s. 347 ve sonrası. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. H. J. Kissling, "Aus der Geschichte des Chalvetije-Ordens," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 103 (1953), 245-251.

riboz'u yitirirlerse Doğu Akdeniz'deki diğer topraklarının büyük tehlike altına gireceğinin çok iyi farkındaydılar.

Signoria, Türkler'in donanma hazırlıkları hakkında sürekli bilgi almıştı. Henüz 1466'da, şap tekeli elinde bulunduran Antonio Michiel, Pera'dan haber göndermişti. 1469-1470 kışında, cumhuriyetin donanmasını güçlendirmek için her şey yapılmıştı. Kışı Eğriboz'da geçiren filodaki üç sıra kürekli kadirgaların sayısı 35'e yükseltilmişti. Bir gün, Bozcaada açıklarında 100'dan fazla üç sıra kürekli Osmanlı kadirgasının toplandığı ve sayılarının her geçen gün arttığı haberi geldi. Yeni amiral Niccolò da Canale, gözcüler göndererek durumu öğrendi: Türk donanması Gökçeada açıklarına kadar gelmişti ve gemileri artık sayılamayacak kadar çoktu. Bir denizci evine yazdığı mektupta, "Deniz ormana dönmüş. Buna inanmak güç, biliyorum ama görmek korkunç" diyordu. Venedik amirali bu raporların doğru olup olmadığını denetlemek için önce Ege sularına on gemi gönderdi. Ancak düşman kuvvetleri üç sıra kürekli 60 kadirgadan fazla değilse savaşacaklardı. Aksi takdirde kendisi hemen filosunun geri kalamıyla birlikte gelecekti. Önden gönderilen hızlı bir genii, kısa sürede adalıların söylediklerini doğruladı. Venedikliler bu devasa gemi ormanı karşısında hemen kaçtılar. Türkler on kadirgayı Eğriboz'un doğusundaki Skiros Adası'na kadar kovaladı. Orada bir kıyı kalesine saldırdılar. Venedik gemileri üç sıra kürekli Osmanlı kadirgalarına ancak uzaktan birkaç top atışı yapmakla yetindi. Bunun dışında bir direnişle karşılaşmayan Osmanlı gemileri Eğriboz'a ulaşp başkent Khalkis civarındaki pek çok kıyı şehrini (örneğin Stira ve Vasilikon'u) yerle bir etti.

Bu ilk ve ufak çatışmalar (şimdiden Eğriboz Adası'na kadar uzanmıştı ve hayatı önem taşıyan bu Venedik üssünü tehdit ediyorlardı), o sırada hâlâ doğu Ege Denizi'nde bulunan ve yakında harekete geçecek olan ana Türk donanmasının ne kadar güçlü olduğunu gösteriyordu. Neredeyse yapayalnız kalan ve mali sıkıntı içindeki Venedik, çaresiz kalmıştı. Adalardan gelen bir rapora göre, deniz on kilometre boyunca Türk gemileriyle kaplıydı.

Mehmed'in ordusu ve donanmasının ana filosu 1470 Haziran'ının başında batıya doğru yola çıktı. Sultan dev bir ordunun başında Teselya'dan Boeotya'ya doğru giderken, Kapudan-ı Derya Mahmud Paşa, Çanakkale Boğazı'ndan yola çıkarak 5 Haziran'da Gökçeada'ya indi. Gökçeada rettore'si Marco Zeno savaşta öldü. Mahmud Paşa üç gün sonra Limni'ye saldırdı ama ne bu adayı ne de hamsin yortusunda (10 Haziran) saldırdığı Skiros'u alabildi. Türk donanması 15 Haziran'da direnişle karşılaşmadan Eğriboz sularına girdi. Elinde 36 kadirga ve altı yük gemisi olan Niccolò da Canale, 300 gemiyle -başka kaynaklara göre 450- savaşma riskine girmek zorunda kaldı ki, bu gemilerden 108'i büyük kadirgalardı. Eğriboz'un güney ucunda, Mandili (Mandhelo) Burnu açıklarında demirledi.

Mahmud Paşa'nın gemilerinde 70 binden fazla askerin bulunduğu, sultanın ise kara yoluyla Eğriboz civarına 120 bin asker getirdiği söylenir. Bu rakamlar her zamanki gibi epey abartılıdır şüphesiz ama Osmanlılar'm sayıca büyük üstünlüğü tartışılmaz bir gerçektir.

Başkent Khalkis'in kuşatılması kısa süre sonra başladı. Şehrin tahkimatları, özellikle de deniz tarafmdakiler, güçlüydü. Venedikliler şehrin savunmalarını iyice sağlamlaştırmıştı. Şehirde yeterli sayıda birlik vardı ve askerler direnmekte kararlıydı. Ayrıca yeterli yiyecek ve mühimmat da vardı. Başkumandanları bal-

yoz Paolo Erizzo idi -burada başkumandanlık rütbesi en yüksek rütbeli idari memura veriliridi-. *Signoria* ona yardım etmek için kısa süre önce Kaptan Alviso Calbo'yu göndermişti. Calbo, kısa süre önce adı değişmiş olan Giovanni Badoer ile birlikte kara kuvvetlerini yönetiyordu. Her ikisi de son derece basiretli ve cesur adamlardı. Ancak daha düşük rütbeli subaylar, ileride göreceğimiz gibi, onlar kadar güvenilir değildi.

Sultan oraya varır varmaz, adayı ana karadan ayıran kanala bir köprü inşa ettirdi. Çünkü Yunanistan'ın doğu kıyısı boyunca uzun bir siper gibi uzanan bu adaya ancak batıdan saldırlılabildi. Bu adadaki bütün limanlar batı tarafındadır. Doğu tarafı ise tamamen sarp kayalıklardan ibarettir. Ne yazık ki, bu köprü inşa edilirken başkumandan filosunu Girit'teki Candia'ya (Kandiye, Herakleion), levazım almak ve muhtemelen yeni asker toplamak için götürmüştü.

Osmanlılar 25 ve 30 Haziran'da yaptığı iki saldırıda ağır kayıplar vererek geri çekildi. En az 16 bin adam ve otuz kadırga kaybettikleri söylenir. 5 ve 8 Temmuz'da yapılan saldırılar da başarısız geçti. Bunlarda da binlerce Türk'ün öldüğü söylenir. Ancak direnişçiler her ne kadar bütün tedbirleri almış olsalar da, savaşmaktan yorulmuşlardı. Niccolò de Canale'nin donanmasının yardıma gelmesini umuyorlardı ama bu yardım en kritik anda gelmedi. Khalkis'in düşmesini ancak o engelleyebilirdi, çünkü Türkler'in gelişi haber alınınca Venedik'te yaptırılan yeni gemiler yola çıkmakta çok geç kalmıştı. Kuşatılanlar sonunda ülkelerinin donanmasının son hızla yaklaştığını ve birkaç Girit gemisiyle güçlendirilmiş olduğunu görünce ve 11 Temmuz'da on dört Venedik üç sıra kürekli kadırgası ile iki yük gemisi şehrin bir buçuk kilometre kadar yakınma gelince kurtulduklarını sandılar. Niccolò da Canale'nin köprüyü yıkacağına ve böylece Türkler'in ana karadan levazım getirmesini engelleyeceğine inanıyorlardı. Ama de Canale böyle bir şey yapmadı. Gemilerine Santa Chiara açıklarında demir attırıp beklemeye başladı. Umutsuzluğa kapılan savunmacılar surlardan ona işaretler gönderdi. Hisarın en yüksek kulesine kara bir bayrak çekildi. Ama her şey boşunaydı. Da Canale, kendi kaptanları ondan harekete geçmesini istediğinde, donanmasının geri kalanını toplayana kadar hiçbir şey yapamayacağı cevabını verdi. Bunun üzerine gemilerinden biri (Antonio Ottoban komutasındaydı) düşman gemilerinin arasına dalarak sağ salim limana ulaşmayı başardı. Ama bu cesurca eylemin kuşatılmış olan şehirdekilere bir faydası olmadı elbette. Girit gemileri onu takip etmeye yeltenince, amiral bütün donanma toplanana kadar kimsenin harekete geçmemesini emretti. "Messer Niccolò da Canale, Dottor"un bu emri, Khalkis'in felaketi oldu.

Saldırıların başarısız olması ve verdiği ağır kayıplar Mehmed'in cesaretini kırmıştı. Venedik donanmasını görünce (ki boyutlarını gözünde fazla büyüt-müştü şüphesiz) kuşatmadan vazgeçmeyi düşündü. Ancak Mahmud Paşa'nın ısrarları üzerine son bir saldırıda bulunmaya karar verdi. 11 Temmuz'da başlayan bu saldırı, 12 Temmuz sabahı Khalkis'in ele geçirilmesiyle sonuçlandı. Burada da yine ihanet etkili olmuştu. Uzun süredir kumpaslar çevrilmekteydi. Daha birkaç gün önce, Tommaso Schiavo adlı Dalmaçyalı bir kaptan ile arkadaşı Curzolalı Luça, Türkler'i şehre sokmaya çalışırken bir kadının müdahalesiyle yakalanmış-tı. İkisi de hemen asılmıştı ve cesetleri uyarı niteliğinde rettorenin sarayının önünde sergilenmişti. Ama Floransalı bir işbirlikçi Türkler'e tam zamanında yar-

dim etti. Son saldırı gününde, şehir surlarının en zayıf noktası Osmanlılar'a garnizondaki bir başka subay, Fiorio di Nardone tarafından bildirildi.

Mehmed her zamanki gibi surları ilk aşan kişiye büyük ödüller vaat etmişti. Bu kez savaşa bütün halk katıldı. İhtiyarlar, kadınlar ve çocuklar silahlara sarılmıştı. Daha sonra cesetler arasında ölü kadın yığınları bulundu. Bu kasaplık tam beş saat sürdü. Yeniçeriler 12 Temmuz sabahı Porta Giudecca ile Porta Burchania'dan şehir sokaklarına girince, attıkları her adımın bedenini oluk oluk kanla ödemek zorunda kaldılar. Sayıları azalan ve bitkin düşen garnizon sonunda teslim olunca hepsi öldürüldü. Paolo Erizzo, Alvise Calbo ve Giovanni Badoer öldüler. Türkler balyoza, ona kellesini uçurmayacaklarma dair söz verdiklerini ama gövdesi konusunda bir söz vermediklerim söyledikten sonra karnını yardılar.

Savaşın sağ kurtulan İtalyan savunmacılar acımasızca katledildi. Yunanlılar köle edilip İstanbul'a götürüldü. Başkentten düşmesinden sonra bütün ada ve civarındaki daha küçük adalar da kısa sürede Osmanlılar'm eline geçti. Kurtulan çok az kişi arasında Vicenzalı Gian-Maria Angiolello da vardı. Kardeşi savaşta öldürülmüştü. Sultanla birlikte kara yoluyla İstanbul'a götürüldü. Osmanlı İmparatorluğu'nun o fırtınalı dönemine ilişkin pek çok bilgiyi ona borçluyuz. Anlatıkları her ne kadar eksiksiz olmasa da pek çok açıdan eşsizdir.³⁸

Khalkis'in fethinin haberi Mora'ya ulaşınca, bütün halk dehşete kapıldı. Kısa süre önce Venedikliler tarafından işgal edilmiş olan Aiyion boşaltıldı ve merhamet diledi. Khalkis'in surlarında hilalli sancakların dalgalandığını gören Venedik donanması hemen geri çekildi. Türkler Anabolu'ya da saldırdı ama başarılı olamadı.

Eğriboz'un düştüğü haberi 30 Temmuz'da Venedik'e ulaşınca büyük bir kargaşa yaşandı. Ayinler yapıldı, dualar okundu ve umutsuzluğa kapılan, cumhuriyetin sonunun yakın olduğunu düşünen halkı cesaretlendirmek için meydanlarda konuşmalar yapıldı. **Pregadi** Meclisi, Türkler'le savaşmayı her ne pahasına olursa olsun ve mümkün olan her yolla sürdürmeye ama Niccolö da Canale'yi amirallikten alıp yargılamaya karar verdi. Meclisin ortak kararıyla başamiralliğe Pietro x Mocenigo getirildi. Mocenigo'nun, **Signoria**'nın kullarının ve mütteliklerinin ona karşı duydukları sarsılmış güveni tazeleyeceği umuluyordu. Görevine hemen başlaması ve, Onlar Meclisi'nin kararıyla, kendisinden önceki amirali zincire vurdurup Venedik'e getirmesi emredildi. Tekrar sahneye giren Francesco Filelfo, Bernardo Giustiniani ile Alvise Foscari'ye iki mektup yazarak (Eylül 1470 ve Mayıs 1471'de) arkadaşı Dr. Niccolö da Canale'yi kurtarmaya çalıştı ama başaramadı. Eski başamiral korkaklığının bedelini (Friuli bölgesindeki) Portogruaro'ya ömür boyu sürgüne gönderilerek ödedi. Venedik donanması gerçekten de savaşta onurlu bir rol oynamamıştı. Eğriboz'dan kaçarken Methoni ve Koroni limanlarında saklanmıştı. Ayrıca denizcilerin bazıları paraları ödenmediği için Türkler'in tarafına geçme tehdidinde bulunmuştu.

38 Babinger, Angiolello'nun *Historia turchesca*'sından söz etmektedir (bkz. yukarıda, I. bölüm, d. 47).

Venedik'teki Milano sefiri Gherardo de Colli, 7 Ağustos'ta düküne yazdığı mektupta, şehrin gururlu soylularının sanki kendi kadınları ve çocukları öldürül-müşçesine ağladığını gördüğünü söylüyordu. "Bütün Venedik" diye yazdı birkaç gün sonra, "dehşete kapılmış halde. Korkudan neredeyse ölecek hale gelen şehir sakinleri 'Keşke ana karadaki bütün topraklarımızdan vazgeçseydik, daha iyi olurdu' diyorlar." "Venedik'in gururu ve prestiji ayaklar altına alındı" diye yazdı vakanüvis Domenico Malipiero. "Burnumuz sürtüldü."

Cumhuriyetin, Doğu Akdeniz'deki en önemli, en zengin ve en kârlı bölgesi-ni yitirmesinden ve en iyi kara ve deniz kumandanlarından bazılarını kaybetme-sinden, Osmanlılarla yedi yıldır savaşmakla yılda 700 bin duka altını zarara uğra-masından ve bu zararlarla kayıpların daha da artacak gibi görünmesinden sonra, savaşı kazanma umudu kalmamıştı. O düş kırıklığı ve çaresizlik dolu günlerde gös-termelik mahkemeler, edebiyatçıların gözünü kan bürümüş Büyük Türk'e ettiği saçma sapan küfürler ve Hristiyan dünyasının bir Haçlı seferine katılmaya çağrıl-ması, *Signoria'nın* işine yaramazdı. Sultan hâlâ Roma'sıyla, papazlarıyla İtalya'yı ele geçirmek istiyordu. Ama Floransa cemaatinin 8 Ağustos 1470'te papaya gön-derdiği bir mektupta da söylendiği gibi, onun asıl istediği "yalnızca İtalya ile Urbs'u [Roma'yı] değil, bütün dünyayı ele geçirmektir." Ancak bu bilgece gözlem-leri yalnızca sözde kalmıştı. Oysa Eğriboz'un düşmesiyle yalnızca Floransalılar bi-le Türk dostları yüzünden 700 vatandaşlarını ve 400 bin florin kaybetmişti.³⁹

Mehmed, Khalkis'ten hemen ayrılmadı. Şehrin ele geçirilişinin ertesi günü, sa-kallı bütün tutsakların huzuruna getirilmesini emretti. Sayıları 800'ü buluyordu. Görgü tanığı Gian-Maria Angiolello'ya göre (yakalayan kişi onu sultana köle olarak hediye etmişti) Mehmed hepsinin elleri bağlı halde bir çember halinde diz çökmelerini emretti. Sonra kafaları uçuruldu. Kadınlar, kızlar ve on sekiz ya-şından büyük delikanlılar satıldı, armağan olarak verildi ya da kendilerini yaka-layanlar arasında değiş tokuş edildi. Fethin ikinci ve üçüncü gününde şehrin ve adanın her tarafı aranıp kaçaklar ve değerli mallar bulundu. Sultan 16 Tem-muz'da bölgenin temizlenmesini emretti. Ölüler denize atıldı, hendekler temiz-lendi ve zarar görmüş şehir surları onarıldı. Kimse karşı koymaya cesaret edeme-di. İskender Bey (belki de Mihaloğlular'dandı) adanın kumandanı olarak, yeter-li sayıda askerle birlikte orada bırakıldı.

26 Temmuz'da ordu kuzeye doğru ilerledi. Sultanın Santa Chiara Kilisesi ci-varında kurulmuş olan kızıl çadırı toplandı. Angiolello kendisinin de katıldığı geri dönüş yolculuğunu ayrıntılarıyla anlatır. Söylediğine göre ordu her gün otuz kilometre kat ediyordu. Oysa sultan Eğriboz'a giderken adamlarının ve atlarının yorulmasını istemediğinden günlük yürüyüşleri on iki-on beş kilometreyle sınır-lı tutmuştu. Ordu İstifa'ya (28-29 Temmuz'da), Atina'ya (29-30 Temmuz'da), Li-vadya'ya, Salona'ya (günümüzdeki Amfissa), Bodinitza'ya (Mendenitza; 1 Ağus-

39 Eğriboz'un düşmesine ilişkin, temel kaynaklara dayalı daha ayrıntılı bilgi için bkz. V. I. Me-nage, "Eğriboz" (adanın Türkçe adı), *EL*²11, 691. Papanın Khalkis'in kuşatılmasına ve fethine gösterdiği tepki için bkz. Pastor, *History of the Popes* IV, 174-183. Ayrıca bkz. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent*, 157-159 ve 167-168.

tos'ta) uğradı. Zeytun'dan (günümüzdeki Lamia) ve Neopatras'tan (günümüzdeki Batra) geçtikten sonra Thermopylae ovasında ordugâh kurdu. 3 Ağustos'ta Dhomokos kalesine, ertesi gün de oradan Selanik ovasına gitti. 5 Ağustos'ta "La Phersa" (Farsala, Pharsalos?) kalesine uğradı. 6 Ağustos'ta Yenişehir'e, ertesi gün ise Küstenje'ye ulaştı. 9 Ağustos'ta Platamona'da, 10 Ağustos'ta Kitros'ta, 11 Ağustos'ta Selanik'te ordugâh kurdu. Türkler ertesi gün Bodanos Dağı'ndan geçerek (orada da ordugâh kurdular) Serez'e (13 Ağustos) ulaştı. Sonra "çok saygı duydukları" Kutsal Dağ'dan geçerek 15 Ağustos'ta Filibecik'e (eski Philippi) ve 16 Ağustos'ta Kavala'ya vardılar. 19 Ağustos'ta Gümülcine'den (Komotini) geçerek, 22 Ağustos'ta Dimetoka'ya ulaştılar. Angiolello'nun anlattığına göre oradaki eski Bizans kalesinde Sultan Mehmed'in sürgüne gönderdiği bir kızkardeşi yaşıyordu. Çok sonraları İsveç Kralı XII. Kari takipçilerinden kaçarken orada neredeyse iki yıl (1713-1714) kalacaktı. Angiolello'ya göre, Mehmed'in kızkardeşi sadist bir deliydi. Bir keresinde, sağ kalıp kalmayacaklarını anlamak için yirmi köle kızın kafasını kestirmişti:

Şimdi bile, gücünü kardeşininkiyle kıyaslamak için [kelleler] uçurmak istiyordu. Ayrıca fahişenin tekiydi. Arzularını tatmin etmek için genç köleler satın alırdı. Sonra kendisini suçlamasmlar diye onları öldürtürdü. Eğer Büyük Türk bunları öğrense, onu öldürürdü. Babası sultan Murad bile son vasiyetinde onu görmezden gelmişti. Bu yüzden kardeşi Mehmed'e bağlı kalmak, ona itaat etmek zorundaydı. Büyük Türk Eğriboz zaferini kazandıktan sonra, bazı lordları ona kızkardeşini hatırlattılar. Kızkardeşi onu kendisini serbest bırakmaya ve Konstantiniyye imparatorları Palaiologoslar'dan olan Esebeg [İsa Bey] adlı kölesiyle evlendirmeye ikna etti.

Bu geniş aileden çok sayıda mühtedi çıktığı göz önüne alındığında, bu onurun (!) hangi Palaiologos'a nasip olduğunu bulmak olanaksızdır. Bu sultancığm, Mehmed'in öz kardeşi mi yoksa üvey kardeşi mi olduğunu saptamak ise, Mehmed'in psikolojisinin kalıtsal yönünü anlamak açısından çok daha önemlidir.

Mehmed, Dimetoka'da fazla kalmamış olsa gerek, çünkü 24 Ağustos'ta Çirmen'de, 25 Ağustos'ta ise Edirne ovasındaydı. Orada birkaç gün dinlendi. 30 Ağustos'ta gittiği Havsa'da önemli bir olay gerçekleşti. Şehrin yabancı bir sakininin bazı kitapları çalınmıştı. Hırsız yakalanıp kazığa oturtuldu ama Havsa'nın bütün sakinleri, kadın erkek, çoluk çocuk hep birlikte İstanbul'a gönderildi. Şehir bir süre boş kaldıktan sonra, sultan Karaman'dan yeni yerleşimciler getirtti. 1 Eylül'de Babaeski'ye, ertesi gün Söğütözü'ne, üçüncü gün ise Karıştıran'a uğradı. Burada sultanı hiddetlendiren yeni bir olay oldu. Başkumandanlarından biri, "Nasufbeg" (Nasuh Bey) adlı bir Arnavut (kendisinden, başka hiçbir kaynakta söz edilmemektedir) elleri arkasından bağlanmış halde sultanın huzuruna getirildi. Son derece saygın biri olduğu söylenen Nasuh Bey'in, Doğu Anadolu'da, Uzun Hasan'ın ülkesinin yakınında toprakları vardı. Birileri onu sultana karşı ayaklanıp Uzun Hasan'ın tarafına geçmeyi planlamakla suçlamıştı. Yalnızca bu suçlama, Mehmed'in Nasuh Bey'in kendisinin ve bütün ordunun gözleri önünde parça parça edilmesi emrini vermesine yetti. Ellerinden ve ayaklarından tutulan Nasuh Bey, kısa bir palayla doğrandı.

Sultan 5 Eylül'de, Çekmece üzerinden İstanbul'a gitti.

1470 yılı sona ermeden önce, Mehmed sadrazam Rum Mehmed Paşa'nın "kaydını gördü". Bunun kesin tarihi bilinemese de, yaklaşık tarihi bulunabilir, çünkü sultanın ana ordusu Eğriboz'a yürürken, Kasım Bey'in çıkardığı bir ayaklanmayı bastırmak için Karaman'a bir akın yapılmıştı. Kahire'ye kaçan Kasım, Karaman'ı geri almak için girişimlerde bulunmuştu. Sadrazama bu ayaklanmayı bastırma görevi verilmişti. Sadrazam Karaman ve Ereğli şehirlerini utanmadan yağmaladı ve sakinlerini katletti. Karamanlılar Mahmud Paşa'ya camilerine ve okullarına dokunmamasını, çünkü bunların Arabistan'daki, Peygamberin gömülü olduğu yer olan Medine'ye adanmış bir vakfı desteklediğini söyleyince, Mahmud Paşa kendisinden bunu isteyenleri katletti. Sonra hırsı yüzünden Türkmen Varsak aşiretine saldırdı. Süvarileri Kilikya'nın kayalık geçitlerinde Varsak aşireti şefi olan Uyuz Bey komutasındaki göçebeler tarafından pusuya düşürüldü ve yarısından fazlası öldürüldü. Sağ kalanlar Karaman'dan elde ettikleri ganimeti bırakarak kuzeye kaçmak zorunda kaldı.

Rum Mehmed Paşa'nın yaptıklarına öfkelenen sultan, onu muhtemelen 1470 güzünde azledip idam ettirdi. Rum Mehmed Paşa kendisi tarafından yaptırılmış ama inşası muhtemelen ölümünden bir yıl sonra tamamlanan, İstanbul'un karşıındaki Üsküdar'ın civarındaki küçük bir caminin yanındaki türbeye gömüldü.⁴⁰

Osmanlı tarihçileri bize Rum Mehmed Paşa hakkında, gaddarlığı ve açgözlülüğü dışında, resmi faaliyetleriyle ilgili neredeyse hiçbir şey anlatmaz. Bir *mukataa* sistemi geliştiren bir maliye uzmanı olduğu anlaşılıyor. Bu sistem kârlı olmasına karşın, kurbanlarını öfkelenen doğa olarak. Fatih, Konstantiniye'nin fethinden hemen sonra, boşalmış şehre her taraftan yerleşimciler getirtirken, yeni gelenlere ayrılmış bütün evlere bir vergi koymuştu. Bunun sonucunda gelen Müslümanlar'ın çoğu kısa süre sonra tekrar ayrılmıştı. Sultan daha sonra bu hane vergisini kaldırmıştı ama Rum Mehmed Paşa'nın sadrazamlık döneminde geri getirilmişti. Bunu yapması, parayı seven sultanın hoşuna gitmişti. Ama bu vergiden etkilenen yeni yerleşimcilerin hiç hoşuna gitmemişti elbette. Görünüşe göre bu mülk vergisi Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra da kaldırılmadı.

Sultan Müslüman yılı 875'te (30 Haziran 1470-19 Haziran 1471) yeni gümüş akçeler bastırdı. 1470 yılındaki Osmanlı vergi sicillerinin kopyalandığı bir Venedik resmi kaydına göre, Avrupa'da 29 bin ev vergiye tabi tutulmuştur. Yarıym yüzyıldan az bir süre sonra bu listede üç milyon vergi mükellefinin yer aldığı (gerçi bu bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsıyordu) göz önünde alındığında, ufak bir rakamdır bu.⁴¹

40 Sadrazamın kariyerinin ayrıntıları için bkz. "Mehmed Paşa, Rüm" (M. C. Şehabeddin Tekindağ), IA VII, 594-595. Cami için bkz. Ayverdi, *Fatih devri mimarisi*, 219-222.

41 Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. ve 16. yüzyılın sonlarındaki ortalama nüfusu için bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Essai sur les données statistiques de registres de recensement dans l'empire ottoman aux XVe et XVIe siècles", *Journal of Economic and Social History of the Orient* I (1957), s: 9-36. Ayrıca bkz: Aynı yazardan, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", *Studies in the Economic History of the Middle East*, haz: M. A. Cook (Londra, 1970), s: 163-171. *Mukataa* üzerine daha fazla bilgi için bkz: s: 383.

II. Murad döneminde sadrazam İshak Paşa, Murad'ın dullarından biriyle evlenmeye zorlanıp Anadolu'ya sürgün edilmişti. Mehmed ona bazen danışmış, bazen de hiç ilgilenmemişti. İshak Paşa İnegöl'deki (Bursa'nın güneydoğusunda) sürgününden İstanbul'a geri çağrıldı ve kendisine imparatorluk mührü emanet edildi. İshak Paşa'nın ne kadar yaşlı olduğu göz önüne alındığında, bu çözümün kalıcı olması pek mümkün görünmüyordu."⁴²

"Bütün İtalya ve Hristiyanlık dünyası aynı gemidedir" (In *eadem navi, ut ajunt, "omnis Italia et omnis Christianitas est*) diye yazıyordu Venedik Doçu Cristoforo Mora, 22 Ağustos 1470 tarihli bir mektubunda. Yazar herhalde o zamanlar darbimesel olan bu sözle, Milano Dükü Galeazzo-Maria Sforza'ya, Eğriboz'un yitirilmesiyle bütün Hristiyanlık dünyasının düştüğü korkunç durumu göz önüne alması için yalvarıyordu. "Hepimiz başında aynı bela var" diye devam ediyordu mektup. "İtalya'daki hiçbir kıyı, hiçbir bölge, hiçbir yer bir diğerinden daha güvenli değil. Ne kadar uzak ya da tecrit edilmiş halde olursa olsun. Bu salgın hastalık, bu yangın sürekli yayılıyor. Hemen tedbir alınmazsa, belki de bütün Hristiyanlık dünyasına yayılacak." Böyle ikna edici sözlerin etkili olacağı düşünülebilir. Ama Sforza cevap olarak cumhuriyetin topraklarını işgal etmek istedi. Maiyetindeki güçlü bir grup ona Venedik'in düştüğü güç durumdan yararlanıp Milano'dan 1454'te almış olduğu bölgeyi geri alması için baskı yapıyordu. Milano askerlerinin Bergamo'yu, Cremona'yı ve Brescia'yı istila edeceğinden zaten korkulmaktaydı. Ama *Signoria*'nın şansı vardı. Napoli Kralı Ferrante, Milano elçisine, Türk tehdidi göz önüne alındığında Venedik'e karşı bir sefere katılmayı reddettiğini söyledi. Ama Venedik ne diğer İtalyan devletlerinden ne de Macaristan'dan yardım bekleyemezdi.

Papa II. Paulus 25 Ağustos 1470'te bütün Hristiyan devletlerine Eğriboz'un düştüğünü bildirdi ve Doğu'dan gelen tehditlere ilişkin karamsar bir tablo çizdi. Acil yardım çağrısında bulundu ve İtalyan devletlerini, özellikle de Venedik ile Milano'yu barıştırmaya çalıştı. 18 Eylül'de yanmadanın bütün hükümdarlarını, Türkler'e karşı bir ittifak üzerine konuşmak üzere Roma'ya olabildiğince çabuk elçi göndermeye çağırdı. Böylece bütün İtalyan devletleri bağımsızlıklarını koruyabilecekti. Lodi Ligası binasında yapılan bu görüşmeler haftalarca sürdü. Pek çok kez yarıda kesilmenin eşiğine geldi. Sonunda 22 Aralık 1470'te Türkler'e karşı ortak bir saldırı ve savunma ittifakı yapma kararı alındı. Roma'da bu kararın şerefine toplu şükran duaları yapıldı ve şenlik ateşleri yapıldı. Ama papa biraz aceleci davranmıştı. İyimser beklentileri acı bir hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Bunun suçlusu, aslında Türkler'e karşı bir sefere katılmayı asla ciddi olarak düşünmemiş olan Milano ile Floransa'ydı. Anlaşmanın metnini eleştiren Galeazzo-Maria Sforza, ittifaka katılmaktan vazgeçtiğini bildirdi. Floransa sefiri Roma'yı anlaşmayı imzalamadan terk etti. Bu iki devletten hiçbirisi böyle zor ve pahalı bir maceraya atılmak istemiyordu.⁴³

Fransa ve Almanya'nın tavrı da daha parlak değildi. II. Paulus'a düşman olan Kral XI. Louis, onunla herhangi bir görüşme yapmak istemiyordu. Almanya'da ise, 1471 Haziran'ının sonunda Regensburg'ta düzenlenecek olan "Büyük

42 İnalçık, sadrazamın hayat hikâyesini tamamen farklı bir biçimde anlatır; bkz. "Mehmed the Conqueror," 414-415. Bu versiyon da göz önünde tutulmalıdır.

43 Papanın yazdığı çok sayıda mektupla ilgili bilgi için bkz. Pastor, *History of the Popes IV*, 178.

Hristiyan Toplantısından önce hiçbir şey yapılamazdı. Papa, II. Pius'un kuzeni kardinal Francesco Piccolomini'yi elçi olarak gönderdi. Piccolomini imparatorluk sarayında hâlâ saygıyla hatırlanan biriydi. Regensburg Toplantısı'nda Türkler hakkında bir karara varılamadı. Dört hafta boyunca tartışmalar yapılmasına karşın, önceki toplantılardan daha belirgin bir sonuç alınamadı, imparatorluk gücünü çoktan yitirmişti ve eyaletlerin bencilce ayrılıkçı politikalarına karşı koyamıyordu. Regensburg Toplantısındaki, son zamanlarda düzenlenen bu en büyük toplantıdaki gelişmeleri casusları aracılığıyla yakından takip eden Mehmed'in, Almanlar'ın gerçekten savaşçı bir millet olmasına karşın, toplantıdan bir sonuç çıkmayacağını ifade ettiği söylenir.

26 Temmuz 1471'de Papa Paulus beklenmedik bir biçimde öldü. Kardinal Francesco della Rovere, IV. Sixtus (1471-1484) adıyla onun yerine geçti. Onun papalığında, dünya çapında bir Haçlı seferi fikri son kez ele alınacaktı.

Sultan, Eğriboz'un düşüşünden sonra Hristiyan güçlerin kendisine karşı birleşeceğinden hiç kaygılanmamış olsa, 1470 Ekim'inin ilk yarısında Venedik'le barış yapma yolunda sergilediği söylenen girişimleri ciddiye almamak gerekirdi. Ama şurası bir gerçektir ki, Mehmed üvey annesi Mara'nın ve geçen yıl Venedik'le bağlantı kurmuş olan kızkardeşi Catherine'in yardımına başvurdu. Ekim başlarında, iki Sırp kadının elçileri *Signoria* ile görüştü. Her biri, hanımlarının sultanın Eğriboz üzerine yürütmesinden önce onu barış yapmaya ikna etmek için elinden geleni yaptığını, çünkü Hristiyan olduklarını ve bu yüzden bütün Hristiyanlar'a, özellikle de *Signoria*'ya bağlılık duyduklarını söyledi. Mehmed barış için zamanın uygun olmadığını, çünkü bir askeri saldırı için büyük harcamalar yaptığını söylemişti. Hanımlar Eğriboz'un fethinden sonra sultana isteklerini yinelemişlerdi. Bu kez sultan, Venedik Osmanlı İmparatorluğu'na elçi gönderirse barış yapmaya hazır olduğunu söylemişti. Bunun üzerine senato Niccolò Cocco ile Francesco Capello'yu İstanbul'a göndermeye ve Eğriboz'un geri verilmesini talep etmeye karar verdi. Sultan buna razı olursa, Venedik beş yıllık taksitler halinde 250 bin duka altını ödemeye hazırdı ama Osmanlılar'ın hâlâ Venedik'in elinde olan adalara saldırmayacağını garanti altına almak kaydıyla. Sadrazam ise iki şart öne sürdü: Venedik, Limni ile diğer Ege Adaları'nı vermeli ve ayrıca yılda 100 bin duka altını kelle vergisi ödemeliydi. Tam yetkili iki Venedik elçisi, cumhuriyetin herhangi birine haraç vermektense bütün topraklarını kaybetmeye razı olduğu karşılığını verdiler. Türkler'in taleplerine öfkelen Niccolò Cocco İstanbul'dan hayal kırıklığı içinde ayrıldı. Diğer elçi Francesco Capello ise onun ayrılmasından hemen önce İstanbul'da öldü. Cocco bir balıkçı teknesiyle Limni'ye gittikten sonra orada bir kadirgaya binerek Venedik'e döndü.⁴⁴

Venedik, bu barış görüşmelerinin ortasında, Çanakkale donanmasının derya beyi Mesih Paşa'dan tuhaf bir teklif aldı. Mesih Paşa'nın teklifini Venedik'e,

44 Cocco ile Capello'nun İstanbul'a gönderilmelerine yol açan konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. V. L. Menage, "Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II," 82-83 ve 101-106. Bu belgelerin ilki olan, sultanın Venedik Doğu'na gönderdiği 24 Mayıs 1471 tarihli İtalyanca mektupta, sultan Limni'nin, Mora'nın güneyindeki Mani'nin ve Akçahisar'ın geri verilmesini ister. Yıllık nakit ödemelerden söz etmez.)

Aleksios Span'ın daha önce Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan görüşmelere katılmış olan damadı iletmişti. Mesih Paşa 40 bin duka altını karşılığında Çanak-kale Boğazı'nı ve kumandasındaki Türk donanmasını teslim etmeyi öneriyordu. Ama Onlar Meclisi, Mora'nın hâkimi olmak isteyen bu hain Türk'e ancak on bin duka altını verebilecekleri cevabını verdi. Böylece Mesih Paşa'nın gücünü sultana karşı kullanıp kendine Batı'da sağlam bir yer edinme planı başarısız oldu.

Ama Venedik hainlerle asla iş yapmayacak bir devlet değildi. Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan barış görüşmelerinden bir sonuç çıkmayınca, Onlar Meclisi bu konuyu halletmenin daha kolay bir yolunu buldu, yani onu zehirlemeye karar verdi. Bunu akıl eden tek İtalyan devleti onlar değildi ama bu konuda en fazla kurnazlık ve kararlılık gösteren onlar oldu. Şu rakamlar bunu açıkça ortaya koymaktadır: Venedik Nisan 1456 ile Temmuz 1479 arasında, sultanı zehirlemek için tam on dört kez plan kurdu, her ne kadar bu planlardan hiçbiri uygulanmasa da. Onlar Meclisi bu yirmi üç yıl boyunca sultanı ortadan kaldırmak için her yolu denedi ve hiçbir masraftan kaçınmadı. Hiçbir teklife hayır demediler ve hiçbir kiralık katili geri çevirmediler. En tuhaf maceracıardan sultanı öldürme teklifi aldılar. Bu teklifi yapanlar arasında Trogirli (Trau) bir denizci, San Bruno tarikatından bir keşiş, Francesco Baroncello adlı Floransalı bir soylu, Krakowlu bir Lehli, bir Katalan, Arnavut bir berber ve ayrıca sultanın hekimi ve mali danışmanı Gaetalı Yahudi Maestro Iacopo da vardı. Iacopo, insanlardan çabuk sıkılan sultanın maiyetinde otuz yıl kalmayı başarmış ve hatta vezirlik ve paşalık mevkilerine yükselmiş biriydi.

Maestro Iacopo'nun sultanın sarayında ne kadar nüfuzlu olduğu Venedik'te uzun süredir bilinmekteydi. Gaeta'da 1425-1430 arasında doğduğu tahmin ediliyor. Yurdu İtalya'dan niye ayrıldı bilmiyoruz. Ama on beşinci yüzyılın ortasında İtalya'daki Yahudi hekimlerin halini düşündüğümüzde (Papa V. Nicolaus bütün Yahudiler'in ve Müslümanlar'm" meslek sahiplerinin ayrıcalıklarından faydalanmasını ve Katolikler'in Yahudiler tarafından tedavi edilmesini yasaklamış, yoksa çocuklarının sapık olacağını söylemişti), tıbbi muhtemelen İtalya'da öğrenmiş olan o genç üstadın çalışmak için yurt dışına gitmesi şaşırtıcı görünmüyor. II. Murad döneminde Edirne'de saray hekimi oldu. Bu mevkiini Mehmed'in hükümdarlığında da korudu. Sultanla birlikte İstanbul'a gidip, tıbbi ve mali yetenekleri sayesinde orada kısa sürede ünlü oldu. Sultanın ilk mabeyincisi olarak, ona seferlerinde eşlik etti. İstanbul'da Mehmed'in yanından hiç ayrılmıyordu. İtalyan hemşerileriyle, özellikle de Venediklilerle sürekli görüşmeyi sürdürdü. Venedikliler ona 1457'de, kendileriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında aracılık yapması için en kalitelisinden 1440 arşın kızıl kadife kumaş gönderdi. Iacopo, Pera'daki balyozların evine sık sık giderdi. Onların *Signoria*'ya gönderdiği pek çok rapora kaynaklık etmiş olsa gerek. Gerçeğe sadık kalmaya düşkün biri değildi: Örneğin 1465'te balyoza Mehmed'in Hristiyan olduğunu söylemişti. Benedetto Dei ile de görüşürdü. Hatta onunla birlikte, muhtemelen 1468'de kara yoluyla Dubrovnik'e gitmişti. Maestro Iacopo orada sultanı tedavi etmek için, temel Arapça tıp kitaplarının Latince çevirilerini bulmaya çalışmıştı.⁴⁵

45 Iacopo üzerine yakın zamanda yapılan çalışmalar için bkz. 2. bölüm, dipnot 15. Suikast planları hakkında özellikle bkz. Babinger, "Ja'qub Pascha, ein Leibarzt Mehmeds II," *Rivisto degli Stuâ Orientali* 26 (1951).

Venedik, Maestro Iacopo'ya Mehmed'i zehirleme teklifini ilk kez 1471'de yaptı. Bu işe Floransalı bir siyasi mülteci olan Lando degli Albizzi aracılık etmişti anlaşılan. Albizzi, o sıralar Mediciler'in düşmanı olarak büyük zulümlere uğrayan büyük ve soylu bir aileye mensuptu. Lando İstanbul'a kaçmış, parasız kalınca da bir gelir kaynağı aramaya başlamıştı. (Yine o sıralar bir başka Floransalı, Pera'daki Floransa konsolosu Carlo Baroncello'nun kardeşi Francesco Baroncello, sultanın savaş donanmasını yakmayı teklif etmiş, karşılığında ise yalnızca 400 duka altını istemişti. Ödemenin bir banka tarafından garantilenmesini talep etmişti.) Maestro Iacopo tarafından gönderilen Lando degli Albizzi Venedik'e 1471 Eylül'ü ortalarında vardı. Orada Mantua dükünün sefirinin evinde saklanarak, Onlar Meclisi'yle temas kurdu. Sultanın hekimi, Lando aracılığıyla yaptığı teklifte, 1472'nin Mart ila Mayıs ayları arasında Mehmed'i öldürmeyi denemeyi öneriyordu. Bunun için on bin duka altını ve ayrıca eğer cinayette başarılı olursa 25 bin duka altını daha istiyordu, çünkü İstanbul'daki varını yoğunu bırakıp kaçması gerekecekti. Teklifi hemen oybirliğiyle kabul edildi. Lando degli Albizzi'ye, plan başarılı olursa yılda 500 duka altını ve eğer sultanın ölüm haberini Venedik'e bizzat getirirse ayrıca bin duka altını vaat edildi. *Signoria* ayrıca Floransa hükümetiyle, özellikle de Lorenzo de' Medici ile görüşerek, Lando'nun Floransa'ya geri dönmesini ve el konulmuş servetini geri almasını sağlayacağını vaat etti. Lando, Onlar Meclisi'yle görüşmeyi uzun süre sürdürdü. Konsey kesenin ağzını giderek daha fazla açıyordu. Sonunda Maestro Iacopo'ya, cinayetin başarılı olması halinde bir ay içinde Venedikliler kendisine olan vaatlerini (ona ve ailesinin bütün üyelerine Venedik vatandaşlığı verilmesi ve vergilerden muaf tutulmaları) yerine getirmezse, 260 bin altın vermeye söz verdi. Floransalı aracı ise, yukarıdaki ödüllerin yanı sıra bir Venedik vatandaşının bütün haklarına sahip olacaktı. Dük Cristoforo Moro hem Iacopo'ya hem de Lando'ya mühürlü mektuplar gönderdi. Bu mektuplar günümüze kadar ulaşmıştır. Bu belgeler hem dün yazdığı son resmi belgeler arasındadır -10 Kasım 1471'de öldü- hem de Lando degli Albizzi'ye dair bilinen son belgedir. İstanbul'a ulaştı mı, yoksa yolda sultanın casusları tarafından öldürüldü mü bilemiyoruz. Bildiğimiz tek şey, Maestro Iacopo'nun Venedikliler'in planını uygulamadığıdır (belki de buna zaten niyetli değildi). Daha sonra, 1475'te Maestro Valco (Vlaco) adlı bir başka Yahudi hekim de benzer bir planı uygulamayacaktı.

Sultan 1471'in neredeyse tamamını başkentinde geçirdi. Muhtemelen sağlığının bozukluğu yüzünden yolculuk edemiyordu. Büyük olasılıkla o senenin yazında, adını taşıyan "yeni cami" tamamlandı [Resim XIX a]. Söylediğimiz gibi, bu caminin inşasına 1463 ilkbaharında, Mehmed'in harap durumdaki Havariyun Kilisesi'ni patrikten alıp yanındaki Konstantinos Lips kilisesiyle birlikte yıkmasından sonra başlanmıştı. Cami iki kilisenin harabelerinin çok yakınma, sekiz yılda yapılmıştı. Mimarının Hristodulos adlı Hristiyan kökenli biri olduğu söylenir. Ama bu mimar her halükârda sonradan "Atik" Sinan olarak tanınacaktı. Mimar, kendi yeteneği ve sultanın parası sayesinde, Mehmed'in büyük taleplerine karşılık vererek, o döneme göre muhteşem bir yapı inşa etti. Bu yapı Bizans sanatından Osmanlı sanatına geçiş dönemini ya da bir başka deyişle Bizans mimarisinin ölümünden sonraki rönesansını yansıtmaktadır. Daha sonraki bütün Türk mi-

marlar üstünde muhtemelen en fazla etkiye sahip olmuş bu camide, Ayasofya'nın İslam dininin gereklerine göre tadil edilmiş olduğu bir dönemde Hristiyan mimarisinin izlerini buluruz.

Fatih Camii, çok sayıda eklentisiyle birlikte dev bir dikdörtgen teşkil eder. Günümüzde içinden çok sayıda sokak geçen büyük bir parkın ortasındadır. Önünde dikdörtgen biçimli bir avlu vardır. Bu avlu asıl halini korumuş gibi görünmektedir. Çeşitli kalınlıklarda ama hepsi de antika olan toplam on sekiz mermer ve granit sütun, yirmi iki kubbeyi destekler. Avlunun parmaklıklı ve mermer çerçeveli pencerelerinin üstünde bir friz vardır. Bu frizde, Kuran'ın ilk suresi (İslam'ın gücünün sembolü olarak kabul edilir) zarif bir yazıyla kazınmıştır. İçeride, ana girişin sağında laciverttaşıyla çerçevelendirilmiş mermer bir kitabe bulunur. Bir Müslüman hattatı, bu kitabeye altın harflerle Peygamber'in şu sözünü yazmıştır (Peygamber'in bunu söylemiş olduğu kesin değildir): "Konstantiniyye mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel bir komutan, onu fetheden asker ne mutlu askerdir." Caminin içi son derece etkileyici bir sadeliktir. Üst üste altı sıra halinde dizili çok sayıda pencereden içeri bol ışık girer. Ayasofya'nın taklit edildiği açıktır. Ama uzmanların görüşüne göre Fatih Camii, planının görkemliliği, tasarımlarının kusursuzca uygulanışı ve sadeliği açısından, en ünlü İstanbul camilerinden bile daha üstündür. Etrafında, sultan tarafından yaptırılmış çok sayıda külliye binaları vardır. Caminin tamamı büyük bir alana yayılmıştır: İki avlusu, sekiz medresesi (sınıflarıyla birlikte), içinde Fatih'in sekizgen türbesi ve sandukası bulunan bir bahçeli mezarlığı, karısı Gülbahar'ın türbesi, darüşşifası ve darülacezesi, imareti ve tabhhanesi; camiye etkileyici, neredeyse eşsiz bir görünüm kazandırır.

Bir Hristiyan adı olan Hristodoulos adını taşıdığı söylenen, caminin ilk mimarına ilişkin çok sayıda söylenti ve efsane yüzyıllardır anlatılmaktadır ama bunların hemen hiçbirinin doğru olmadığı kanıtlanmıştır. Mehmed'in ona mükâfat olarak, her ikisi de Fener'in yukarı kısmında bulunan Küçük Cafer Sokağı'nı ve Kutsal Bakire Muhliotissa Kilisesi'ni verdiği söylenir. Bir başka söylentiye göre, mimarın yeni camiye Ayasofya'dan daha alçak yapmasına ve kolonlardan en büyük ve güzel iki tanesini kesmesine kızan sultan, adamın ellerini kestirmiş, bunun üzerine sakat kalan mimar sultanı mahkemeye vermiştir. Neyse ki, neredeyse o zamanlarda yazılmış bir Osmanlı vakayinamesi bize daha doğru bilgiler verir. Sinan, 12 Eylül 1471'de sultanın emriyle öldürüldü. Nişancı Mehmed Paşa Cami'nin yakınındaki Kumrulu Mescid'in avlusunda bulunan mezarı günümüze kadar kalmıştır. Anlaşılan büyük masraflarla çok uzaktan getirtilen iki sütunun boyu fazla uzun gelmiş, bu yüzden kesilmeleri gerekmişti. Fatih Camii'nin önündeki büyük meydan yakın zamanda yassı kaldırım taşlarıyla kaplanırken, tepesi kesilmiş o iki sütun bulundu. O eski Osmanlı vakayinamesi bize mimarın bu sütunları kestiği için mi katledildiğini söylemiyor. Ama tarihçi, çağında eşine az rastlanır bir açıklıklarla, "yeni caminin" inşasının muazzam maliyetinin şüphe uyandırıcı olduğundan bahsediyor:

Sütunların o uzak diyarlardan nasıl getirildiğini ve nakliye masraflarının ne kadar olduğunu Allah bilir. İstanbul'daki yeni caminin yapımına ne kadar para harcadığını, hele bütün sütunların ve taşların hazırlanmış olduğu göz önüne alındığında, kim bilebilir? Onları yalnızca bir yerden bir yere naklet-

mek bile öyle masraflı olmuştu ki, bu işe ne kadar para harcadığımı Allah bilir... O günlerde, binalar zorlamayla yaptırılmazdı. Harcanan bütün emeklerin parası ödenirdi. Bugün bir bina inşa etmeye kalksak, bütün eyaletlerden ve şehirlerden para toplar ve bütün eyaletlerden zorla mimar ve zanaatkarlar getirtiriz. Bu getirtilen mimar ve zanaatkarlardan hiçbiri de bir daha yurduna geri dönemez. Mimara ve işçiye yapı malzemesi ve sözümona üç aylık maaş verdikten sonra, onları beş altı ay çalıştırır, böylece halktan daha fazla para toplayabiliriz. Mimar ve işçiler zorla getirtilebilir... Sultan Mehmed'in yeni camiye, sekiz medreseyi, darülacezeyi, imareti ve darüşşifa yapan Mimar Sinan'ı uzun süre cezalandırdıktan sonra nasıl hapse attığını gördünüz. Böyle ölmeyi hak edecek ne günah işlemişti? Eskiden ustalara, onları şereflendiren giysiler verilirdi. Şimdi ise neler giydiriliyor görüyorsunuz.

On beşinci yüzyılın sonunda, bütün vatandaşların, sınırsız güce sahip hükümdar karşısında tir tir titrediği bir ülkede yazılmış olan bu düşünceler şaşılacak kadar doğrudur. Neredeyse çağdaş toplumsal eleştirileri andırır. Her halükârda bu vakayiname, Fatih Camii'nin mimarın sultanı kızdığını (muhtemelen o eşsiz eserini tamamladıktan hemen sonra) ve sakatlanıp hapse atıldıktan sonra öldürüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Eskiden bir Hristiyan ya da her halükârda gayrimüslim olduğu, Sinan adından anlaşılmaktadır. O zamanlar bu ad yalnızca mühtedilere verilirdi. Osmanlılar'ın Michelangelo'su olan Sinan ibn Abdül-Mennan Rum'du ya da daha muhtemelen Anadolu'daki Kayseri civarından gelme bir Ermeni'ydı. Daha yaşlı olan Sinan'dan önceki saray mimarı da -İyas ibn Abdullah, mesleğine Fatih'in yanında başlamış ama günümüze kadar kalmış olan mezar taşında yazılana göre, 1487 Mart'ının sonunda, II. Bayezid'in hükümdarlığı döneminde İstanbul'da ölmüştü- Hristiyan kökenliydi. Nisan 1475'te yazdığı vasiyetnameye göre, Afyonkarahisar'da doğmuştu.

Üç yüz yıl sonra, 22 Mayıs 1766'da, kurban bayramının üçüncü gününde, bütün İstanbul'u sarsan korkunç bir deprem Fatih Camii'nin büyük bölümünün yıkılmasına yol açtı. Söylenene göre Sultan III. Mustafa (1757-1774) camiye temelinden yıktırarak, Hacı Ahmed Dayezade adlı bir mimarı onu yeniden yapmakla görevlendirdi. Bu iş 1767'den 1771'e kadar sürdü. On beşinci yüzyıl mimarisinin izlerinin avluda ve caminin yer planında hâlâ açıkça görülebilmesi, bu iddiaya kuşkuyla yaklaşmamıza yol açar. Ama her halükârda caminin büyük bir kısmı yeniden inşa edilmişti [Resim XVIII b]. On altıncı yüzyıl gezginleri, özellikle de Holstein'lı Melchior Lorichs ve Wilhelm Dillich (1606, 1609) tarafından yapılmış tasvir ve çizimlerden anladığımız kadarıyla, caminin ortasında bir kubbe vardı ve bunun iki yanında iki sıra halinde dört daha küçük kubbe bulunuyordu. Caminin doğusunda, yarım bir kubbeye örtülü bir mihrap vardı.^

46 Fatih Camii hakkında bkz. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, 121-131. Ayrıca bkz. Ayverdi, *Fatih devri mimarisi*, 125 ve sonrası. Caminin başmimarının kimliği meselesi için bkz. yukarıdaki eser ve ayrıca I. H. Konyalı, *Azadh Sinan (Sinan-ı Atik): vakfiyeleri, eserleri, hayatı, mezarı* (İstanbul, 1953).

Sultan yeni camiye ilk hatip olarak bir Türk'ü değil, bir İranlı olan Molla Siraceddin'i atadı. Molla Siraceddin'in geçmişi ve yaptıkları hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Zaten sözü edilmeye değer tek yönü, sultanın bir Acem'i yeğlemiş olmasıdır. Fatih döneminde İran'dan Osmanlı İmparatorluğu'na akın etmiş şair, yazar ve en çok da ilahiyatçıların oynadığı sıradışı rolden ileride bahsedeceğiz. Vaiz Siraceddin bunların arasında, sessiz sakın ve dikkat çekmeden yaşayan çok az kişiden biriydi. 1492 ya da 1493'te öldüğünde tanınmıyordu.

Cuma hutbesini kimin okuyacağından çok daha önemli olan şey, Fatih'in camisiyle birlikte yaptırdığı, sekiz [avlulu] medreseden, oluşan vakıftı. Sekiz okulu birbirine bağlayan özel binalarda (tetimmat), öğrencilere (*softa*) yemek ve kalacak yer veriliyordu. Müfredatları on bilim üzerine tam eğitimi içeriyordu: Gramer, sözdizimi, mantık, retorik, geometri, gökbilimi ve dört hukuk-ilahiyat dalı (akideler, hukuk, hadis ve *Kur'an* tefsiri). Bir öğrenci eğitimini tamamlayınca *danişmend* unvanını alarak daha alt düzey bir okulda çalışmaya başlıyor, orada yeni başlayanlara yeni ustalaştığı bilim dallarının temellerini öğretiyordu. Fatih Camii'ne eklenmiş olan sekiz üstün okuldaki ("öğrenim cennetindeki") öğretmenlere günde 50-60 akçe veriliyordu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer bütün okullardaki öğretmenlere göre, hatta Bursa ve Edirne'deki ünlü eski medreselerdeki öğretmenlerine göre bile daha prestijliydi. Mehmed daha önce Eyüp Camii'nin yakınında, öğretmenlerine yine aynı miktarda maaş verilen bir medrese inşa ettirmişti. Ayasofya Camii'nin yanına ise bir medrese daha inşa ettirmişti ki, burada öğretmenlerinin maaşı günde altmış akçeye kadar çıkabiliyordu. Öğretmenlerin maaşı ve mertebesi verdikleri dersin önemine göre değişiyordu. Ulemaların hiyerarşisi sistemi (burada anlatamayacağımız kadar ayrıntılıdır), âlimlerin sınıflandırılmasına ve konumlandırılmasına karşı özel bir ilgi besleyen sadrazam Mahmud Paşa'nın eseri idi.

O eski zamanlarda pek az Osmanlı sultanı âlimlerle şairlerin geçimi ve eğitimiyle Mehmed kadar yakından ilgilenmiştir. Mehmed âlimlerle ve şairlerle birlikte olmayı çok severdi. Elinde bütün öğretmen adaylarının niteliklerini ve kusurlarını içeren bir liste bulundururdu. Bu liste sayesinde "isim, sıfat, zamirlerin çekiminden *îsfahani'ye*", yani alfabeden filolojinin doruğuna kadar bütün öğrenim dallarında atamalar yapardı. Sultan sık sık o sekiz okuldan herhangi birine sürpriz ziyaretler yapar, dersleri dinler ve öğretmenlerin bilgileriyle pedagojik yeteneklerini smardı. Sultanın âlimlere ve şairlere olan düşkünlüğü bilindiğinden, pek çok kişi bundan faydalanmaya çalışır ama genellikle başarılı olamazdı. Örneğin bir gün bir derviş ondan 124 bin peygamber adına sadaka istemişti. "Peki" diye alay etmişti sultan, "adlarını teker teker say bakalım. Sana her biri için bir akçe vereceğim." Derviş Kur W da geçen yirmi dört peygamber adından bile yalnızca on ya da on iki tanesini sayabilince, Mehmed ona bu sayı kadar gümüş akçe vermişti. Ama Mehmed gerçek yaratıcı dahilere karşı son derece cömertti. Zaten bu cömertliği sayesinde âlimlerin hamisi olarak tanınmıştır.

Bilimle uğraşmayı bırakmış yaşlı âlimlere karşı da cömertti. Çıkacak sefer yoksa ya da sağlığı sefere katılmasını engelliyorsa, bütün ilgisi âlimler topluluğuna yönelirdi. Camisinin ve ona bağlı okulların tamamlandığı yıl ise, yeni başkentindenki entelektüel hayatı zenginleştirmek için uğraşmaya her zamankinden de fazla uygundu.

1471 yılında sultan, bu uğraşların yanı sıra bir bunalım geçirmişti anlaşılan. Bu bunalım, Mora seferinden geri dönüş yolculuğunda bile kendini keyfi kararlar ve sık sık yinelenen öfke nöbetleriyle belli etmişti. Ayrıca o sıralar Doğu ile Batı arasında süren diplomatik *görüşmelere* de giderek daha fazla sinirlenmiş olsa gerek. Biraz ileride göreceğimiz gibi, Uzun Hasan Venedik'le yıllarca elçi değiş tokuşu yapmıştı. Şimdi ise Papa ve Napoli, Macaristan ve Polonya ile de temasa geçmişti. Mehmed bu faaliyetlerin farkındaydı elbette. Bunlar ona Batı'yı umduğu kadar, belki de zaferlerinin onu *ummaya sevkettiği* kadar, çabuk fethedemeyeceğini düşündürmüş olsa gerek. Angiolello bir keresinde sultana *re deüa fortuna* ("feleğin efendisi") demişti (daha sonra tarihçi, hekim ve Nocera Piskoposu Paolo Giovio da aynı şeyi söyledi). O güce tutkun hükümdar, zaten ağır hasta olduğundan, o sıralar dünyayı fethetme planlarının gerçekleşeceğinden *kuşku* duymaya başlamış olabilir. Belki de yalnızca bir avuç sadık adamla hedefine ulaşması mümkün olmayacaktı. Ayrıca eğer Batı ile Uzun Hasan arasında bir ittifak kurulursa, onu kısıkaca alabilirlerdi, ki bu Batı'daki fetihlerinin sonu anlamına gelirdi. Mehmed'i 1471 yazının başında, belki de üvey annesi Mara'nın *isteği* üzerine, Venedik'le barış yapmak için yeni bir girişimde bulunmaya iten şey, böyle düşünceler olabilir. 3 Temmuz 1471'de Venedik'teki Milano sefiri Gherardo de Colli'nin düküne yazdığı bir mektupta verdiği şu şaşırtıcı habere, ancak böyle bir açıklama getirilebilir: O sabah yöü bir gemi (*fusta*) eşliğindeki *hafif bir* kadırga beklenmedik bir biçimde Venedik limanına girmişti. Gemide bir Türk barış elçisi vardı.

Doğu'dan gelen bu elçinin varlığı gizli tutulsa da, haber çayır ateşi gibi yayıldı. Kısa süre sonra, bu elçiyi sultanın üvey annesinin, *Signoria'yı* sultanın önerdiği yeni barış koşullarını kabul etmeye ikna etmek için gönderdiği anlaşıldı. Mehmed Anabolu'yu, Arnavutluk'taki Akçahisar'ı, Girit'i (Kandiye), Korfu'yu, Limni'yi ve bazı küçük Ege adalarını (örneğin Andıra ve Tinos'u), son olarak da yıllık 50 bin Venedik altın dukası yıllık haraç istiyordu. Gherardo de Colli'ye göre, Venedikliler barış yapmaya öyle istekliydiler ki *Signoria*, Mehmed'in teklifini kabul etmeye eğilimliydi. Tek istediği, o aşağılayıcı haracın kaldırılmasıydı.⁴⁷ Milano sefiri, 18 Temmuz'da yazdığı bir başka mektupta ise "Türk"ün aslında çok daha fazlasını istediğini ama Venedikliler'in eğer Akçahisar'ı ellerinde tutabilirlerse ve Braccio di Maina da Menekşe'yi elinde tutabilirse, barış imzalamaya hazır olduklarını belirttiklerini söyler. Gherardo de Colli'nin 3 Ağustos'ta yazdığına göre Akçahisar, Signoria'nın elinde kalmalıydı çünkü elinde onun dışımda yalnızca kıyıdaki Leş ve Draç kalmıştı ki, "Türk" buraları almayı artık istemiyordu ve zaten istese şimdiye kadar on kez almıştı. Venedikliler, Mehmed'in "Valma"nın (Elbasan) yanı sıra Arnavutluk'ta da tutunacak bir yer elde ederse, bölgenin geri kalanını akınlar (*scorrerie*) düzenleyerek kolayca ele geçirebileceğinin çok iyi farkındaydılar. Mehmed barış zamanında bile düzenli olarak akınlar yaptıran biriydi. Bunlardan şikâyet edildiğinde, sorumlunun kendisi değil paşaları olduğunu

47 Bu barış teklifi hakkında bkz. yukarıda, dipnot 44, Menage tarafından yayımlanan belge ve özellikle de yorumlan, 103, dipnot 12.

söylerdi hep. Gherardo de Colli'nin gönderdiği raporlarda, görüşmelerin nasıl sonuçlandığı yazmıyor ama belirgin bir sonuç getirmedikleri kesin. Gherardo de Colli "Herkes barış istiyor ve umuyor" (*cadauro spera e brama pace*) diye yazmıştı Mayıs'ta.

- Temmuz sonunda Venedikliler, 12 Mart'ta Osmanlı İmparatorluğu'na ulaşmış olan sefirlerinin ne kadar aşağılandıklarını haber aldılar. Sultanla görüşmek istediklerinde kendilerine sultanın "düşmanın elçileriyle" görüşmek istemediği, onlarla ancak aracılar yoluyla konuşabileceği söylenmişti. Sultanın ileri sürdüğü şartlar öyle abartılıydı ki, en kötü beklentilerinin bile ötesindeydi. Bu yüzden sefirler İstanbul'dan hemen ayrılmak istemişti. Birkaç gün sonra sultanın gönderdiği bir barış elçisinin gelişi, Venedikliler'i bu yüzden iyice şaşırtmış olsa gerek. Hele Venedik'in nabzını yollamak, yedi yıllık savaştan sonra nasıl durumda olduğunu görmek üzere gönderilmiş bir casus değil de, gerçek bir elçi olduğuna inanmışlarsa. Sultanın katı ve aşırı taleplerine bakıldığında, Venedikliler'in taviz vermeye hazır olma durumlarını çok fazla abarttığı daha en başından anlaşılıyordu. Ama Venedik'e bir elçi göndermesinin nedeni, *Sigrioria'nın* barış yapmayı ne kadar istediğini anlamak da olabilir. Venedik, Uzun Hasan ile bir askeri anlaşmaya varma konusundaki umutlarını tazeledi. Rialto'da Türkmen beyinin askeri gücüne ilişkin türlü türlü söylentiler dolaşıyordu.

1471 Nisan'ı başlarında "*Re Costanzo de Zorziana*" da (Gürcistan) Venedik'e sefirler gönderdi. Bu sefirler, hükümdarlarının akrabası Uzun Hasan ile bir anlaşma imzaladığını ve Akkoyunlu beyinin 30 bin askerle Mehmed'e savaş açtığını söylediler. Oysa tarihsel gerçeklere baktığımızda gördüğümüz şudur: Uzun Hasan Gürcistan'a karşı en az beş kez sefere çıkmış (1458, 1463, 1466, 1472 ve 1477), Gürcistan hükümdarlarıyla asla iyi geçinmemiş, ayrıca hiçbir Gürcistan hükümdarı da Costanzo (Constantius) ya da benzeri bir ad taşımamıştır. Yine bir Doğulu şarlatan safdil Batılılar'ı sömürme yolunu seçmişti şüphesiz. Gherardo de Colli 12 Nisan 1471'de Milano'ya yazdığı bir mektupta umutlu konuşur, bu konuşmaların meyve vermeye başlamasının harika bir şey (*une grande faccenda*) olacağını söyler.

- ^N Mehmed 1471 yılı boyunca Dubrovnik dışında hiçbir Batılı gücün elçisiyle görüşmeyi kabul etmedi. Osmanlı İmparatorluğu'na iki kez Ragusalı elçiler gelip yıllık haracı teslim ettiler (dokuz bin duka altınına yükselmişti). Elimizdeki Slavca belgelerden (24 Nisan ve 15 Mayıs tarihli), sultanın baharı İstanbul'da geçirdiğini ama güzün sonlarında (30 Kasım'da), belki de yeni bir veba salgınından kaçmak için, Kırklareli'nin doğusundaki Vize'ye gitmiş olduğunu, Istranca Dağları'nın temiz havasının tadını çıkardığını öğreniyoruz. Bu bölgeler uzun süredir sultanların gözde bir mekânıydı. Istranca civarına bir saray inşa edilmişti. Sultanlar buraya geldiklerinde kendilerini genellikle avlanmaya verirlerdi. Mehmed daha sonraki yıllarda dinlenmeye ihtiyaç duyduğunda sık sık bu bölgeye gittik⁸

Yine aynı yıl içinde, yani 1471'de, üç şehzade Cem, Abdullah ve Şehin-

48 Sultanın o yıl boyunca nerede olduğunu kanıtlayan belgeler için bkz. Truhelka, "Turkslovenski spomenici," 32-33; Türkçe çevirisi için bkz. *IED* I (1955), 55-56.

şah'm sünnetlerinin nerede yapıldığı henüz bilinmemektedir. Bu olaydan yalnızca eski Osmanlı vakayinamelerinden birinde söz edilir. Bu şaşırtıcıdır, çünkü o zamana kadarki sünnet düğünleri hep büyük şenliklerle kutlanmıştır. Abdullah ile Şehinşah, Bayezid'in en büyük iki oğlu, yani Mehmed'in torunlarıydı. Mehmed, onları birlikte sünnet ettirmişti.

Karaman seferlerinin 1472'deki son savaştan önceki kronolojisini belirlemek çok zordur. Ama anlaşıldığı kadanyla 1471'de, Rum Mehmed Paşa'nın başarısız girişiminden sonra, onun yerine sadrazam olan İshak Paşa bir Karaman seferine çıkmıştı. O sıralar Kasım Bey halkı ayaklandırıp kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Yeni sadrazama bu karmaşaya son verme görevi verilmişti. Toros Dağları'nda, Mut yakınlarında bir savaş yapıldı. Kasım Bey yenilip kaçtı. İshak Paşa Mut'un ve Niğde'nin tahkimatlarını onardıktan sonra, muhtemelen asi kaleleri, Varköy, Üç Hisar ve Orta Hisar kalelerini ve Aksaray şehrini ele geçirdi. Aksaray'ın bütün halkı sultanın emriyle İstanbul'a getirildi ve günümüzde Aksaray olarak bilinen semte yerleştirildi.

Domenico Malipiero'nun söylediğine göre, aynı yıl içinde (1471) Güney Anadolu'da bir başka sefer, bu kez Antalya körfezindeki Alanya limanına yapıldı. Alaiye olarak da bilinen bu yerleşim merkezi adını kurucusu Selçuklu hükümdarı Alaaeddin Keykubad'dan (1220 dolaylarında) almıştı. Keykubad şehre sur ve tahkimatlar yapmıştı. Daha da eski zamanlarda orada bir kale vardı. Güzel manzarası yüzünden oraya Kalon Oras (Güzel Dağ) denmişti. Ortaçağ'daki adı Candeloro (ya da Scandoloro) bundan türemiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşünden çok sonra, şehrin kurucuları oraya yerleşti. Bunların sonuncusu olan Kılıç Arslan'ın artık sonu gelmişti.⁴⁹

Sultan akınları artırma işini vezir Gedik Ahmed Paşa'ya verdi. Gedik Ahmed Paşa şehrin kapılarına vardığında, Kılıç Arslan ailesiyle birlikte yüksek kaleye sığınmıştı. Vezir onu savaştan teslim olmaya ikna etti ve karısı ile oğluyla birlikte İstanbul'a gönderdi. Sultan ona acıyıp, Rodop Dağları'nın güney yamacındaki Gümölcine'ye gönderdi.

Domenico Malipiero, bunları anlatırken acıklı bir olaydan söz eder. 1471'de Scandoloro (yani müstahkem Alanya şehri) Türkler tarafından kuşatıldığında, o zamanki Kıbrıs kralı, Lusignanlar'dan II. Jacques yakındaki adasından Kılıç Arslan'a yardım etmek için 300 okçu gönderdi. Ama bu okçular hedeflerine ulaşmışlarsa bile, son Selçuklu beyine yardım edememişlerdir. Kral Jacques daha sonra Mehmed'e özel bir elçi göndererek tutsağın serbest bırakılmasını istedi. İsteği horgörüyle reddedildi.

Anadolu Selçuklularının muhtemelen son ferdi olan bu beyin daha sonra bir gün, ava çıkma bahanesiyle Mısır'a kaçtığı, karısını ve oğlunu geride bıraktığı söylenir. Oradan Gedik Ahmed Paşa'ya, Mehmed'in, hazinesine yaptığı bir ziyaret sırasında kendisine verdiği değerli bir mücevheri mağrurca geri gönderdi. Vezir mücevheri Mehmed'e iade ederken çok sayıda mücevherin arasına koyarak

49 Bu sağlam surlarla çevrili kıyı şehri hakkında bkz. "Alanya" (F. Taeschner), *El²1*, 354-355. Seton Llyd ile D. S. Rice'm bu konuda mükemmel bir çalışması vardır; *Alanya (Ala'iyya)* (Londra, 1958). [Türkçesi N. Senemoğlu çevirisiyle 1964'te (Ankara) yayımlanmıştır.]

verdi. Mücevherlerden iyi anlayan sultanın Kılıç Arslan'a verdiği hediyeği hemen tanıdığı söylenir. Kaçağın karısı ve oğlu hayatlarının sonuna kadar Gümül-cine'de kaldı ve orada gömüldü (oğlu 1508'de öldü). Mezarları çoktan kaybolmuştur elbette.

Karamanlı İshak Bey'in, ülkesinden kovulduktan sonra Uzun Hasan'a sığındığını söylemiştik. Daha sonra fazla yaşamamış gibi görünüyor. Çünkü muhtemelen 1471'in sonundan önce, Silifke'deki dul karısı Osmanlı sultanına kendisine ^ ve küçük oğlu Mehmed Bey'e acıması için yalvardı. Gedik Ahmed Paşa Silfike kalesini ele geçirme emrini muhtemelen Alanya seferi sırasında değil, 1472 ilkbaharında aldı. Vezir önce kaçak Pir Ahmed'in ailesinin sığındığı Moka Kale-si'ne gitti ve yalnızca kale zindanlarındaki hazineleri değil, güzelliğiyle ünlü Karaman sultanını da ele geçirdi. Sonra Alara, Manavgat ve Lula'yı (Bizanslılar'ın Loulon'u, muhtemelen Araplar'ın Hısnü's-Sakalibe'si [Slavlar Kalesi]) ele geçirdi. Bunları savunanların bir kısmı kılıçtan geçirildi, geri kalanları da surlardan aşağı-atıldı. Güneybatı Anadolu'nun geri kalanını temizlemesini ancak Uzun Hasan'ın yaklaşması engelleyebildi. Bunu öğrenen Gedik Ahmed Paşa Konya'ya çekilmek zorunda kaldı.

(Beşinci

(BöCüm

UZUN HASAN BATI'YLA ITTIFAKYAPIYOR.
DOĞU'DA UZUN HASAN'LA SAVAŞ.
MAHMUD PAŞA'NIN SONU.
CENOVA'NIN DOĞU AKDENİZ TİCARETİNE ÖLÜM DARBESİ.
OSMANLI AKINCILARI VENEDİK VE AVUSTURYA KAPILARINDA.
II. MEHMED, EFLAK VE BOĞDAN'DA.
AKÇAHiSAR VE İŞKODRA KUŞATMALARI.

Önceki bölümde sözü edilen Anadolu seferleri, Büyük Türk ile en büyük ve (Karaman'ın çökmesinden sonraki) en tehlikeli düşmanı Uzun Hasan arasındaki son savaşın başlangıcıydı. Eskiden bir aşiret reisi olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, son yıllarda ülkesini epey genişletmiş ve İran hükümdarı olmuş, Tebriz'de oturmaktaydı. Osmanlılar'ın doğudaki en güçlü komşusuydu. Onunla eninde sonunda çarpışmaları kaçınılmazdı. Mehmed, Batı'daki fetihlerini sürdürmek ve orada ele geçirdiği yerleri korumak uğruna, bu çarpışmayı ertelemeyi tercih edebilirdi. Savaşı başlatan muhtemelen Uzun Hasan olmuştur. Giderek kışkırtıcı olan tavırları, kendi gücüne ve Batı'nın desteğine duyduğu güvenden kaynaklanıyordu şüphesiz. Sultanın Uzun Hasan'ın Karaman "kuzenlerine" karşı kurduğu kumpaslar (biri birer ortadan kaldırılmıştı)-ve Osmanlı ordularının doğu Anadolu'da kazandığı başarılar, onu sultana saldırmaya itmiş olsa gerek.

Mehmed, İran ile Batı arasındaki diplomatik ilişkilerden habersiz kalmış olamaz. Papa ile Venedik Uzun Hasan'la yıllarca diyalog kurmuştu -Venedikliler'in bu yolda harcadığı çabalara biraz ileride değineceğiz- ama bunlar genellikle yoklama amaçlı yapılan, bağlayıcı olmayan görüşmelerdi. Ancak 1471'de sultana karşı daha ciddi bir ittifak yapılmıştı anlaşılan. Ne yazık ki bu yıl içinde Uzun Hasan ile Papa ve Venedik arasında yapılan anlaşmalara ilişkin, belgelere dayalı çalışmalardan yoksunuz. Viterbo tarihçisi Niccolò della Tuccia'ya göre, Büyük Karaman bile papaya bir elçi göndererek bu görüşmelere katılmıştı. Ama bu konuda elimizde güvenilir bilgiler yoktur.

Mehmed'in arka tarafından gelen bu beklenmedik yardım, Batı'da Mehmed'e karşı ölümcül bir darbe indirebilme umudunu uyandırınca, dünya çapında bir Haçlı seferi düzenleme fikri yeniden gündeme gelmişti. 1471 Noel'inde yapılan gizli bir kilise meclisi toplantısında papa, kardinaller arasından beş de *latere* elçi seçerek, onlara bütün Hristiyan dünyasını dinlerini "İsa'nın düşmanı kahrrolası Türk'e karşı" savunmaya teşvik etmekle görevlendirdi. Bunu, toplantının kayıtlarından öğreniyoruz. Yaşlı Bessarion Fransa, Burgonya ve İngiltere'ye, Rod-

rigio Borgia İspanya'ya, Angelo Capranica İtalya'ya, Marco Barbo Almanya, Polonya ve Macaristan'a gidecekti. Oliviero Caraffa ise papalık donanmasının amirallğine atanmıştı. Sixtus'un doğru adamları seçip seçmediği şüphelidir, çünkü o sıralar bile bu seçim alaycı yorumlara yol açmıştı. Seçilenlerden bazıları, örneğin âlim Bessarion fazla yaşlıydı. Hatta Roma'ya asla geri dönemeyip, 18 Kasım 1472'de Ravenna'da, yetmiş yedi yaşında öldü. Geri kalanlar da uzun yolculukların ve zor görevlerin altından kalkamayacak kadar keyif düşkünüydü. Hiçbiri ^gittikleri ülkeleri Türkler'e karşı savaşmaya teşvik etmeyi başaramadı. Papa birkaç gün sonra bir genelge yayımlayarak, Türkler'in Hristiyan dünyasını dize getirme yolunda yaptıklarını anlatıp, herkesi onlara karşı silahlanmaya çağırdı. Ama bu çağrı da başarısız oldu.¹

Avrupa ülkeleri arasındaki uyumsuzluk, birleşmelerini olanaksız kılıyordu. Her zamanki gibi kararsız davranan İmparator III. Friedrich, aşırı hevesli ve kendine fazla güvenen Kardinal Marco Barbo'ya destek konusunda umut vermedi. Almanya'daki hem dinle yönetilen hem de laik bölgelerin bencillikleri sınır tanımıyordu. Hepsi de sözbirliği etmişçesine Doğu'dan gelen ve Almanya sınırlarına giderek yaklaşan tehdide gözlerini kapıyordu.

Elçilerinin başarısızlığından cesareti kırılmayan IV. Sixtus, İtalya'da barışı sağlamak için uğraşmaya devam etti ve bir donanma kurmak için elinden geleni yaptı. 9 Ağustos 1471'de göreve başladığında, papalık hazinesinde yalnızca yedi bin, hatta bazı kaynaklara göre beş bin duka altını kalmıştı. Yine de muhasebe kayıtları, Sixtus'un 1471 ile 1472'de savaş gemileri yaptırmak için toplam 14 bin duka harcadığını gösteriyor. Venedik ve Napoli'nin sefer için asker vermesi kararlaştırılmıştı. Herkes bu deniz seferinden son derece umutluydu. Karadan savaşma fikrine ancak yaşlı Francesco Filelfo gibi tuhaf kişiler sıcak bakıyordu. Filelfo ateşli resmi mektuplar yazarak dikkatleri üstüne çekmekten hâlâ geri durmuyordu. 1471 sonunda Dük Niccolö Tron'a bu yararsız deniz savaşı hazırlıklarından vazgeçip Türkler'le karada adam adama savaşarak "kolay bir zafer" kazanmasını tavsiye etmişti.

Sixtus'un şevki, papalığının ikinci yılında azalmaya başladı. 1472 yazında gemilerini denize açmayı başardı ama sonra pahalı jestler yapmakla ve boş sözler söylemekle yetindi. 1 Haziran 1472'de, son Bizans imparatorunun yeğeni Prenses Zoe'nin Rus grandükü III. İvan'la yaptığı evliliği kutsadı. Siyasi nedenlere dayanan bu evliliği bizzat ayarlamıştı. Grandükü kâfire karşı yapılacak savaşa çekmek ve Roma ile Rus Ortodoks kiliselerini birleştirmek umuduyla, hatırı sayılır bir tutarda drahoma verdi. Ama papa, gelinle Rus maiyeti Sonsuz Şehir'den (Roma) ayrıldıktan kısa bir süre sonra hayal kırıklığına uğradı. Zoe, Rusya'ya gidince Ortodoksluk'a döndü.

Eğriboz felaketinden sonra Venedik donanmasının başamirallğine Canale'nin yerine Pietro Mocenigo geçince, hemen gemileri onararak Ege Denizi'nde devriye gezmeye ve müttefikleri ziyaret ederek Osmanlı topraklarına önemsiz

¹ Elçilerin girişimleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Pastor, *History of the Popes* IV, 219-224.

akınlar yapmaya başladı. Türk donanmasıyla çarpışmadı. Mocenigo ciddi bir eylemde bulunmak yerine, 1472 başında Sicilyalı Antonello'yla anlaştı. Eğriboz'un fethi sırasında Türkler'in eline düşüp köle yapılmış olan Antonello, Gelibolu limanı yakınındaki cephaneliği havaya uçurmayı teklif ediyordu. II. Mehmed orayı uzun süre önce güçlü bir şekilde tahkim etmişti. Bu cephanelikte o sıralar 300'den fazla kadırgaya yetecek kadar silah ve cephane, ayrıca katran, kenevir ve zift türünden bol miktarda yanıcı madde vardı. Antonello bütün bunları yakmayı teklif ediyordu. Bölgeyi avcunun içi gibi bildiğini söyleyen bu gözükara Sicilyalı'nın tek istediği bir mavna ve altı cesur adamdı. Gemisine göstermelik mallar yükleyip aralarına girişimi için gerekli gaz ve gereçleri gizledikten sonra, 13 Şubat 1472'de Çanakkale Boğazı'ndan kolayca geçerek, geceleyin zayıf korunan cephaneliğin on beş deposuna kilitlerini kırarak girdi ve çoğunu ateşe verdi. Türkler ne olduğunu anlayamadan bütün cephanelik alev almıştı. Birkaç saat içinde, içindeki her şeyle birlikte kül oldu. Kontrol altına alınamayan yangın on gün sürdü. Toplam zarar 100 bin duka altınıydı. Ancak bu cesur kundakçı kurtulmayı başaramadı. Kaçmaya çalışırken, gemisindeki bir barut çuvalı alev alınca gemi battı. Antonello ile adamları karaya ulaşmayı başardı ama yakalanarak sultanın karşısına çıkarıldılar. Antonello işkenceye gerek kalmadan yaptığı şeyi itirafetti. Bunu duyan sultanın bile onu takdir ettiği söylenir. Venedikli vakanüvis Domenico Malipiero şöyle der: "Ve büyük bir cesaretle sultana onun dünyada bir veba salgını gibi olduğunu, bütün komşularını yağmaladığını, kimseye sadık kalmadığını ve İsa'nın adını yeryüzünden silmeye çalıştığını söyledi. Yaptığı şeyi bu yüzden yaptığını söyledi... Büyük Türk onu sabırla ve takdirle dinledi. Ama sonra onun ve adamlarının kellelerinin uçurulmasını emretti."

Gelibolu'daki donanma cephaneliğinin uçurulmasının büyük bir etkisi olmadı. Bunun nedeni belki de ana cephanenin daha önceden Boğaziçi'ne nakledilmiş olmasıdır. Yine de Çanakkale Boğazı'nın yakınında olan Venedik donanması, hemen harekete geçse bu durumdan yararlanabilirdi.

Signoria ile Uzun Hasan arasındaki diplomatik bağların aydınlatılmasına talihli bir tesadüf yardım etmiştir. Lazzaro Querini, Caterino Zeno, Ambrogio Contarini, Giosafat Barbara ve Paolo Ogniben gibi önde gelen Venedik sefirlerinin *re/afonilerinin* çoğu ya el yazısıyla ya da basılarak günümüze kadar korunmuştur. Onları gözden geçirmek, o günlerde Hristiyan dünyasını Osmanlı tehdidinden kurtarmak için neler yapıldığı hakkında genel bir fikir sahibi olmamıza yeteri

Akkoyunlu hükümdarı ile Venedik arasındaki görüşmeler, 1463-1464 kışında başlamıştı. 2 Aralık 1463'te senato bir ittifak teklifi yapmaya karar vermiş ve kısa süre sonra Tebriz sarayına ilk elçisini, Lazzaro Querini'yi göndermişti. Qu-

2 Contarini ile Barbaro'nun anlatılarının İngilizcesi için bkz. Josafa Barbaro ve Ambrogio Contarini, *Travels to Tana and Persia*, çev: W. Thomas ve B. A. Roy; ed: Alderleyli Lord Stanley (Hakluyt Society, 1. dizi, XLIX; Londra, 1873; yeni basım New York, 1963). Zeno'nun anlatısı ilk kez Charles Grey (ed. ve çev.) tarafından verilmiştir; *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Hakluyt Society, 1. dizi, XLIX, 2. bölüm; Londra, 1873).

erini yıllarca geri dönmeyecekti. Onun yokluğu sırasında Uzun Hasan'ın sefirleri iki kez Venedik'e geldi. Bazı anlaşmalar yapıldı ama harekete geçilmedi. Signoria kararsızlığına ancak Eğriboz'un düşüşünden sonra son verdi.

Lazarro Querini Şubat 1471'de İran'dan Venedik'e döndü. Yanında Uzun Hasan'ın elçisi Murad vardı. Querini, *Signoria*'ya Uzun Hasan'ın imparatorluğu hakkında güvenilir bilgiler veren ilk insan oldu. Yanındaki Türkmen, hükümdarından bir mektup getirmişti. Bu mektupta Akkoyunlu hükümdarı geçmişte kapandığı zaferlerden söz ediyor ve *Signoria*'ya Mehmed'le savaşıma karar verdiğini, ancak Batı'nın, özellikle de Venedik'in yardımına güvendiğini söylüyordu. Senato 148'e karşı 2 oyla Uzun Hasan'ın sarayına bir sefir göndermeye karar verdi. Önerilen iki kişi, Francesco Michiel ile Giâcomo Medin bu görevi reddedince, Caterino Zeno seçildi. Bunun nedeni, belki de karısı Violante'nin Uzun Hasan'ın karısının kuzini olmasıydı. Uzun Hasan'ın karısı da müteveffa Trabzon imparatoru IV. İoannes Komnenos'un kızıydı. Komnenos hanedanından bu prensesin (Despina'nın kızkardeşinin) ve kocası, Adalar Denizi Dükü Niccolò Crespo'nun diğer üç kızı da Cornaro, Priuli ve Loredano ailelerinden Venedik soylularıyla evlenmişlerdi. Bu yüzden Uzun Hasan Venedik'e akrabalık bağları ile bağlıydı.

Caterino Zeno Doğu'ya doğru yola çıkmadan önce ikinci bir elçi çıkageldi. Bu elçi Trabzon'dan Karadeniz'i geçerek Akkerman'a gitmiş ve sonra Polonya üzerinden, yanma Kral IV. Casimir'in bir elçisini alarak yoluna devam etmişti. Önce *Signoria* ile görüştü. Signorifi ona "yardıma karşı yardım, teklife karşı teklif" vaadi verdi. Elçi daha sonra Roma'ya gitti. Papanın diğer Batılı güçlerin efendisinin girişeceği savaşa destek vermesini sağlayacağını umuyordu. Burada da iyi ağırlandı. Papa ona çeşitli vaatlerde bulundu. Daha sonra elçi yanma bir Fransisken keşişini alarak yurduna geri döndü.

Caterino Zeno, Doğu'nun âdetlerini çok iyi biliyordu, çünkü babası Draconeyle birlikte yıllarca Şam'da kalmıştı. Hem bu hem de Uzun Hasan ile akraba olması onu bu göreve son derece uygun kılıyordu. Ama yola çıkışı sürekli ertelendi. Önce Venedik, Mehmed ile barış yapılamayacağından emin olmak istedi. Barış görüşmeleri (yukarıda anlatmıştık) başarısızlıkla sonuçlanınca, *Signoria* sonunda İran kozunu oynamaya karar verdi. Caterino Zeno, 1471 güzünde Murad'la birlikte yola çıktı. Yanına pahalı hediyeler almıştı. Bunların arasında Despina Hatun'a verilecek işlemeli kumaşlar da vardı. Zeno, cumhuriyetin niye önce sultanla barış görüşmeleri yaptığını kolayca açıklayabilecek durumdaydı. Tebriz'deki sarayda, bu görüşmeleri sultanın istediğini ve Venedikliler'in o sıralar İran hakkında güvenilir bilgiye sahip olmadığını, zaten kendisinin de böyle bilgiler almak için geldiğini söyleyecekti. Geri döndüğünde Uzun Hasan'ın gücü (*potenza*), yaşı, gelirleri, ülkesinin sınırları, komşuları, kısacası *Signoria*'ya göndermiş olduğu *relazioni*'de kısaca belirtmiş olduğu her şey hakkında rapor verecekti.

Böylece Caterino Zeno Venedik'ten yola çıktı. Rodos'da birkaç ay kaldıktan sonra Karaman'a geçti. Yolda hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan, 30 Nisan 1472'de hedefine, Tebriz'e vardı. Orada olabilecek en iyi biçimde ağırlandı. Hemen kraliçenin huzuruna çıkarıldı. Kraliçe yeğenini oldukça iyi ağırlayarak, sarayda kalmasına ve kraliyet sofrasında yemek yemesine izin verdi. Despina Ha-

tun kendini Venedik Cumhuriyeti'yle akraba olarak görüyordu. Venedik elçisine, elinden gelen bütün yardımı yapacağına söz Verdi. Caterino Zeno, 30 Mayıs'ta Rodos'daki amiral Pietro Mocenigo'ya bir mektup yazarak, Anadolu kıyısındaki Osmanlılar'a saldırmasını söyledi. Amiralden ayrıca Uzun Hasan'ın Venedik'e göndereceği bir başka elçinin geçişine izin vermesini istedi.

Gerçekten de Ağustos sonunda Venedik'e Hacı Muhammed adlı biri geldi. Toplar istiyordu, çünkü Uzun Hasan'ın elinde hiç top yoktu. *Signoria*'ya değerli bir armağan getirmişti. Bu armağan hâlâ Tesoro di San Marco'daki en değerli nesnelerden biridir: Son derece büyük bir turkuazdan oyulmuş, yirmi iki buçuk santim çapında, içi ve dışı mücevher kaplı bir kâse. Hacı Muhammed'den hemen sonra, bir başka elçi çıkageldi. Kara yoluyla, Kefe üzerinden gelmiş olan bu elçi, bir Sefarad Yahudisi idi. Ama tek söylediği, efendisinin büyük bir orduyla batıya doğru ilerlediği ve İstanbul sultanını yenene kadar Anadolu'dan çıkmayacağı oldu. Elçi daha sonra yoluna devam ederek Roma ve Napoli'ye gitti. Orada vaftiz edildi ve kendisine pahalı armağanlar verildi.

Caterino Zeno becerikli bir görüşmeci idi. Uzun Hasan'ın Anadolu'daki müttefikleriyle (İran hükümdarının sarayına kaçmışlardı, aralarında son Trabzon imparatorunun bir kuzeni de vardı) temasa geçmek için elinden geleni yaptı. Zaffer zamanının geldiğine ilk inanan bu Komnenos oldu. Mayıs 1472'de Uzun Hasan ile Gürcüler'in onayıyla, Trabzon bölgesine girip bir iddiaya göre şehri kuşatmaya başladı. Ancak erzak yetersizliği, Türkler'in gösterdiği şiddetli direniş ve Osmanlılar'ın dokuz kadirgası ile yirmi beş yelkenlisinin çıkagelmesi üzerine bu projeden vazgeçmek zorunda kaldı. Trabzon'u geri alma planı başarısız oldu ve sultanı alarma geçirmekten başka bir işe yaramadı.

Bu arada papa ile Kral Ferrante'nin gemilerinin yapımı tamamlanmıştı. İkisinin gemileri ayrı ayrı Ege Denizi'ne açıldı. Orada, Haziran 1472'de Venedik donanmasına katıldılar. Samos açıklarında duran bu birleşik donanma seksen beş kadirgadan oluşuyordu: Kırk dördü Venedik'e (on iki Dalmaçya şehrinden gelmediler), on sekizi papaya (Oliviero Caraffa'nın idaresindeydiler), on yedisi Napoli kralına, ikisi Rodos Şövalyeleri'ne aitti. Başamiral cesur bir savaşçıydı ama bir deniz kahramanı değildi. Yanında son derece becerikli iki *provveditore*, Luigi Bembo ile Marin Malipiero (tarihçinin babası) vardı. Donanma, Uzun Hasan ile temasa geçmek amacıyla Rodos'a gitti. Osmanlı donanması Çanakkale Boğazı'ndan ayrılmadığı için bir çarpışma yaşanmadı. Deneyimli savaşçı, *provveditore* Vettore Soranzo'nun da içinde bulunduğu bir savaş konseyi toplanarak, Karaman bölgesi kıyısındaki, iyi savunulan Antalya limanına saldırılmasına karar verdi. 1472 Ağustos'unda karaya indirilen askerler çevreyi yaktı, baharat ve değerli mallarla dolu depoları yağmaladı ama dış surları aşamayınca sonunda Rodos'a geri dönmek zorunda kaldı.

Burada Mocenigo'yu Uzun Hasan'ın gönderdiği bir başka elçi karşıladı. Efendisinin elinde mızrak, kılıç ve ok kullanmakta usta yeterli sayıda süvarinin olduğunu ama düşmana uzaktan saldırıp şehirleri ele geçirmesini sağlayacak silahlardan yoksun olduğunu söylemeye gelmişti. Uzun Hasan bir kez daha ağır topolar, bunları kullanacak adamlar ve cephane istiyordu. Amiralden de saldırıya geçmesini istiyordu. Ama bunun üzerine Mocenigo'nun Arnavut kiralık askerle-

rinirt Likya, Karya ve Kilikya kıyılarına yaptığı akınlar, büyük çapta korsanlıktan başka bir şey değildi. Sonunda, 13 Eylül 1472'de İzmir'e karşı gaddarca bir saldırı düzenlediler. Suru zayıf olan ve iyi savunulmayan İzmir'i ele geçirip yağmaladılar ve Osmanlı garnizonuyla kanlı bir çatışma yaptıktan sonra, yaktılar. Şehir birkaç saat içinde kül yığınınına dönmüştü. İki yüz elli Türk kellesi gemilere ganimet olarak götürüldü. Osmanlılar sıranın İstanbul'a geldiğinden korkmaya başlamıştı. Sultan, ileride göreceğimiz gibi, Doğu Anadolu'ya sefer düzenleme hazırlıklarına henüz yeni başlamıştı. Donanma tam o sırada Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a saldırsa, böyle bir saldırı, sultanın İran'daki düşmanının hızla batıya doğru ilerlediği göz önüne alındığında, son derece etkili olurdu. Ama böyle bir şey yapılmadı. Donanma, İzmir'in yağmalanmasından kısa süre sonra kışı geçirmek üzere Anabolu'ya gitti. Napoli gemileri yaz sonunda ülkelerine dönmüştü. Havalara soğuyunca (Ocak 1473'te) papa elçisi de filosuyla birlikte İtalya'ya döndü. Seferin hatırası olarak, Roma'ya Antalya limanının girişi kapayan demir zincirin parçalarını götürdü. San Pietro Kilisesi'ne asılan bu zincir günümüzde hâlâ arşiv odasının kapısının üstünde asılı durmaktadır. Üstüne kazınmış olan son derece tumturaklı Latince yazıda, o deniz seferinin tuhaf bir biçimde çarpıtılmış bir versiyonu anlatılır.

Bu arada, 24 Ağustos 1472'de, Venedik Senatosu, Mocenigo'ya donanmasını Kıbrıs'a götürüp bütün önemli limanları işgal etmesi emrini göndermişti. Uzun Hasan'm müttefikleri Doğu Anadolu'da saldırıya geçmişti. Mehmed bu saldırıyı durdurmak için ikinci oğlu, Karaman Valisi Şehzade Mustafa'yı kumandanlığa atamıştı. 1472 Temmuz'u ortasında İstanbul'da yazılmış olan atama mektubu günümüze kadar kalmıştır. İçinde, Uzun Hasan'm Mehmed'e hakaretlerle dolu bazı mektuplar gönderdiğinden ama Mehmed'in cevap vermeye tenezzül etmediğinden söz edilir. Gelibolu'daki Kapudan-ı Derya Mahmud Paşa bu atamaya karşı çıktı. Ama Mustafa'yı sevmediği için mi, yoksa askeri becerisinden şüphe duyduğu için mi itiraz ettiğini bilmiyoruz. Her halükârda, sultanı Karaman'lı Türkmen haydutlara, özellikle de Varsaklılar'a karşı savunma görevini yaşlı ve güvenilir Davud Paşa'ya vermeye ikna etti. Davud, Karaman'a gönderildi ve imparatorun kararı Mustafa'ya bildirildi.

^N Bu arada Karamanlı iki kardeş, Pir Ahmed ile Kasım Bey, Uzun Hasan'm kuzeni Yusufça Mirza ile birleşerek, Uzun Hasan'm veziri Ömer ibn Bektaş'm başkumandanlığında Karaman topraklarını yakıp yıktılar. Bu ordunun 50-100 bin askerden oluştuğu söylenir. Bir görgü tanığı olan Caterino Zeno, 50 bin askerden oluştuğunu söyler, ki bu muhtemelen doğrudur. Vezir Ömer kısa süre sonra Diyarbakır'a döndü. Yusufça Mirza ile iki Karamanlı ise eski topraklarına doğru ilerlediler. Davud Paşa ile Şehzade Mustafa'ya, bu ilerleyişi durdurmaları emri verildi. Ordularında 60 bin asker olduğu söylenir. Şehzade Mustafa'nın babasına gönderdiği zafer mesajında söylediğine göre, iki ordu 19 Ağustos 1472'de, Beyşehir Gölü yakınındaki Kireli'de (Carallia; eski adı Caralis) çarpıştı. Yusufça Mirza esir alınıp Mehmed'e gönderildi. Mehmed onu hapse attı. İki Karaman şehzadesi kaçarak kurtuldu. Pir Ahmed hemen Uzun Hasan'm yanına gitti. Kasım Bey ise Kilikya'daki Silifke'ye yerleşti.

1472 yazında İstanbul'u bir kez daha veba salgını kasıp kavurmuştu. II. Mehmed

maiyetiyle birlikte, Haliç'in kuzeydoğu ucundaki Tatlısu'ya gitti. 25 Ağustos'ta, veba salgınına karşın İstanbul'a geri döndü ve Boğaziçi'nde, Üsküdar'ın karşısındaki Beşiktaş'ta (*aile Colonne*) bir ahşap rıhtım yaptırdı. Amacı askerlerinin filikalarla Asya yakasına geçirilmesini hızlandırmaktı. Ertesi gün vezirleriyle bir toplantı yapan sultan, onlarla durumu görüştü. Ertesi gece, azledilmiş eski sadrazam Mahmud Paşa fikri alınmak üzere Gelibolu'dan apar topar çağrıldı. Mahmud Paşa, şimdilik Anadolu yakasına geçilmemesini, Doğu Anadolu'dan daha ayrıntılı bilgiler gelmesinin beklenmesini tavsiye etti. Sonraki günlerde çok sayıda rapor geldi ama bunların hepsinde de Uzun Hasan'ın hâlâ kendi ülkesinin sınırları içinde hareket ettiği söyleniyordu. Eylül başında haberler daha kaygı verici bir hal aldı. Önce Büyük Türk'ün komşularının Uzun Hasan'a katılmış olduğu ve Tokat yakınlarında en az 60 bin süvarinin belirdiği haberi geldi. 5 Eylül'de, eski Kastamonu Beyi Kızıl Ahmed ile Karamanlı Kasım Bey'in şehri ele geçirip yağmalamış olduğu kesinlikle anlaşıldı. Halkın tamamı tutsak edilip Erzincan'a gönderilmişti. Akkoyunlu beyinin karargâhı o sırada Erzincan'daydı. Osmanlı sınır muhafızları da yok edilmişti. Bu yüzden imparatorluğun doğu sınırları tehlikeli bir biçimde savunmasız kalmıştı.

Sultan artık harekete geçmek zorundaydı. İmparatorluk mührü bir kez daha Mahmud Paşa'ya verildi ve bütün Avrupa eyaletlerine ulaklar gönderilerek, Rumeli ordusunun 20 Eylül'de Edirne önünde toplanması emredildi. Askerlere o gün ödeme yapılacaktı. 7 Eylül'de düşmanın Amasya'ya saldırdığı haberi geldi. Amasya sancakbeyi veliaht şehzade Bayezid idi. Şehzade Bayezid acil yardım çağrısında bulundu. Yeni sadrazam bu durumu fırsat bilerek, yeniçerilerin yevmiyelerine rütbelerine göre bir ile on akçe arasında zam yaptırdı. Ayrıca morallerini yüksek tutmak ve artık kaçınılmaz olan savaşa katılmalarını garantilemek için onlara çeşitli ödemeler yapılmasını ve yeni kıyafetler dağıtılmasını sağladı.

Kızıl Ahmed ile Kasım Bey Tokat'ta kazandıkları başarıdan tatmin olmamıştı. Doğudan gelen raporlara göre, süvarilerini aralarında eşit olarak paylaştırmışlardı. Kızıl Ahmed eski beyliği Kastamonu'ya saldırmayı, Kasım Bey ise Karaman'ı işgal etmeyi planlıyordu. Yine aynı mesaja göre, Uzun Hasan Erzincan'da dev bir orduyla savaş hazırlıkları yapıyordu. 100 bin kişilik ordusuna 100 bin askerin daha katıldığı söyleniyordu.

Bu kaygı verici haberler üzerine, Osmanlılar hummalı savaş hazırlıklarına girişti. Sultan 11 Eylül'de irili ufaklı bütün gemilere el koyduğunu bildirdi. Mehmed ertesi gün hazinesinden iki bin yük akçenin (1,2 milyon duka altını değerinde) alınıp, sefere katılmak isteyenlere dağıtılmasını emretti. Yine aynı gün bir ferman çıkararak, "Yunanistan"daki (*Grecia*) her köyün yaklaşan savaş için iki erkek vermesini emretti.

13 Eylül'de sultanın karşısına iki adam getirildi. Bunlar Uzun Hasan'ın Kral Matthias Corvinus'a yazdığı mektupları taşıyan iki elçisiydi. Macaristan'a gidenken yakalanmışlardı. Sultan onlara, sorularını cevaplarırsa canlarını bağışlayacağını söyledi. Uzun Hasan'ın Mehmed'le "her ne olursa olsun" savaşılmaya kararlı olduğunu, Macar kralıyla ve Venedik Signoria'sıyla gizli anlaşmalar yaptığını ve bu üç ülkenin sultana karşı aynı anda saldırıya geçeceğini söylediler.

Anadolu'dan İstanbul'a gelen söylentiler giderek daha karmaşık bir hal alıyordu. Kızıl Ahmed ile Kasım Bey'in süvarileriyle Karaman'ı işgal ettikleri ve

Osmanlılar'a ağır kayıplar verdirdikleri söyleniyordu. Ekim başında, o iki topraksız beyin Karaman'ı işgal ederken Kayseri civarını ele geçirdikleri ve bu şehirde ordugâh kurdukları haberi geldi. Şehirdeki Osmanlı kumandanı ve ordusu katledilmişti.

Bu arada Rumeli'nin her tarafından Edirne'ye askerler akın ediyordu. Onlara üç aylık ulufeleri, cömertçe ikramiyeler ve kadife kumaşlar veriliyordu. 27 Ekim 1472'de Pera'dan mektup yazan bir kişi (bütün bu ilginç ayrıntıları onun sayesinde biliyoruz), 3 Ekim'de sultanın ordugâhında olduğunu, o gün yeniçeri ağasına askerlere dağıtması için 100 yük [1 yük= 100 bin akçe] (*gordeni*) ya da 19 bin akçe verildiğini, bu ödemenin zamlı maaşlarının dışında yapıldığını söyler.³ Yeniçerilere ve ordunun tamamına art arda verilen bu armağanlar, o zamanlar bile bir seferin başarısının askerlerin itaatkârlığına ve savaşmaya hazır olmasına ne kadar bağlı olduğunun ve onların sadakatine asla güvenilemediğinin göstergesidir.

5 Ekim 1472'de askerler Anadolu yakasındaki Üsküdar'a geçirilmeye başlandı. Bir hafta sonra, 12 Ekim Pazartesi gününün şafağında, sultan da maiyetiyle birlikte Anadolu'ya geçti. Bu vakti saray müneccimlerinin tavsiyesiyle seçmişti. Sultan onlara sık sık danıştı. Biraz ileride göreceğimiz gibi, Uzun Hasan da en önemli kararlarını yıldızlara bakarak verirdi.

Savaş bölgesinden gelen haberler kötüydü. Düşman bütün Ankara bölgesini yakıp yıkmış, geride çıplak topraklardan başka bir şey kalmamıştı. 24 Ekim'de Boğaziçi'nde kopan korkunç bir fırtına dört gün sürerek muazzam tahribat yaptı. Aralıksız yağan yağmur ve şiddetli esen rüzgâr sultanın ordugâhının büyük kısmını yok etti. Karadeniz'de çok sayıda gemi battı. Bunların arasında askerlere arpa getiren beş büyük gemi de vardı. Fırtına sırasında gemilerle erzak ikmali olanaksız hale gelince, tamamı Anadolu'ya geçmiş olan ordu açlık çekmeye başladı. Fiyatlar arttı. Eskiden bir akçeye alınabilen şeyler artık on akçeye bile alınamıyordu. Sağanak devam etseydi, iki gün içinde ordunun dörte biri açlıktan ve kötü koşullardan ölecekti. Bu talihsiz başlangıç, genelde kötü bir işaret olarak algılandı. Allah'ın bu savaşa karşı olduğu düşünüldü. Çok sayıda kişi, Allah'ın gazabından korkarak, sultanı izlemekten vazgeçmeyi düşündü. Ya hava soğuk kalırsa ne olacaktı? Askerler Doğu Anadolu'nun buzları ve karları arasında nasıl beslenecekti? Arpanın fiyatı, ölçek başına üç akçeden on akçeye çıkmıştı ve yükselmeyi sürdürüyordu. Uzun Hasan'm askerleri Tokat, Amasya, Ankara ve Karaman'daki zahire ambarlarını yakmıştı. Herkes, sert geçeceği belli olan kışa korkuyla bakıyordu. Fırtına sonunda 28 Ekim'de dindi. Böylece erzak gemileri yola çıkabildi. Bu arada tayfalar kendilerine evler bulup yerleşmişlerdi. Evlerinden zorla alınıp gemilerine götürülmeleri gerekti.

İstanbul'da Mehmed'in on iki yaşındaki oğlu Cem^ babasının saltanat kaymakamı olarak, güvenilir danışmanlarla birlikte bırakıldı. Şehzade Mustafa ile Şehzade Bayezid ise Anadolu'da, babalarıyla güçlerini birleştirmeyi bekliyordu.

3 Bkz. *Monumenta Hungariae Historica* (Hungarian Academy of Sciences, Historical Section IV, 2. bölüm [Budapeşte, 1877]), 239-244 (belge 170).

4 Sultan Cem için bkz. yukarıda, 3. bölüm, dipnot 11.

Sultanın o kışı nerede geçirdiği, Türk ve Batılı kaynaklardan net olarak anlaşılmıyor. Sultanın yanındaymış gibi yazan Gian-Maria Angiolello, Osmanlı ordusunun kışı Amasya'da, engin Kaz Ovası'nda geçirdiğini söyler. Herhalde, bütün askerler orada toplanmıştı anlaşılan. Bayezid Çelebi ile kardeşi Mustafa da oraya çağırılmıştı.^

Ordu beş bölüme ayrılmıştı. 30 bin askerden oluşan ilk bölümü sultanın komutasındaydı. Yine 30 bin askerden oluşan ikinci bölüm Şehzade Bayezid'in komutasına verilmişti. 30 bin kişilik üçüncü bir grup (12 bini Basarab adlı birinin yönetimindeki Eflaklılar'dı) Şehzade Mustafa'ya verilmişti. Bu grup sultanın yanında yer alıyordu. Dördüncü grubu Palaiologoslar'dan olan Rumeli beylerbeyi genç Has Murad Paşa yönetiyordu. Has Murad Paşa, kariyerindeki hızlı yükselişi sultanın gözüne girmiş olmasına borçluydu. Has Murad genç ve deneyimsiz olduğundan, yanına danışman olarak Sadrazam Mahmud Paşa verilmişti. Bu grubun 60 bin kişiden oluştuğu ve aralarında çok sayıda Hristiyan Rum'un, Arnavut'un ve Sırp'm bulunduğu söylenir. Bunlar sultanın önünde yer alıyordu. Sultanın arkasındaki ise şimdiki Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa, 40 bin piyade ve süvariden oluşma beşinci kolun başında bulunmaktaydı. Yani Mehmed'in ordusu ortadaydı ve dört kolla çevriliydi. Ordu toplam 190 bin askerden oluşuyordu. Ancak savaşacak askerlerin sayısı 100 bin civarındaydı. Geri kalanlar topçu ve yardımcı sınıflardan askerlerdi. Bu dev ordu, Kaz Ovası'nda anlattığımız düzen içinde toplandı. Orduya Mahmud Ağa'nın komutasındaki akıncılar da eklendi. Orduyu besleme işi iki "arpa eminine" verildi.

Ordu kışın büyük bölümünü (Doğu Anadolu'da kışlar hep sert geçer) Amasya civarında, düşman tarafından saldırıya uğramadan geçirdi. Angiolello'nun söylediğine göre, sultanın ordugâhının başkente çok uzak olması, İstanbul'da tuhaf ama tipik bir olay yaşanmasına yol açtı. Düzenli haberleşme sağlanamıyordu. Şehzade Cem kırk gün boyunca haber alamayınca, danışmanları onu sultanın ordusunun yok olduğuna ikna etti. Bunun üzerine Şehzade Cem ya kendi kendine ya da danışmanlarının tavsiyesiyle, askeri ve sivil yöneticilerin desteğini alarak kendi yönetimini kurmaya karar verdi. Sultan geri döndüğünde, hizmetinde yıllarca çalışıp yaşlanmış olan bu danışmanları (aralarında Nasuh Bey ile Karıştıranlı Süleyman Bey'de vardı) acımasızca görevden aldı. Şehzade Cem'in tahta bu ilk el koyuşunun hangi boyutlarda olduğunu bilmiyoruz. Daha sonra bir kez daha aynı şeyi yapacaktı. Ama o ikinci sefer hakkında çok daha fazla bilgiye sahibiz ve onu hangi grupların desteklediğini biliyoruz. Her halükârda, bu olay Mehmed'in kendi atadığı yöneticilerin mutlak sadakatine de güvenemez durumda olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Bunların arasında onu devirmek için fırsat kollayan düşmanları vardı mutlaka.

Sultanın ordusu Şubat ya da Mart 1473'te harekete geçti. Bütün ordu Tokat'tan geçerek kuzeydoğuya, Niksar'a (Neocaesarea, Pontus) doğru ilerledi. Oradan da, Koyunlu Hisar üzerinden Şebinkarahisar'a gitti. Sultan ordusuyla

5 Angiolello'nun Uzun Hasan'a karşı yapılan Osmanlı seferi hakkındaki anlatısı için bkz. "Short Narrative of the Life and Acts of the King Ussun Cassano", Grey, 1. bölüm, 73-138. Bu anlatıyı yine aynı ciltteki Zeno'nunkiyle karşılaştırabilirsiniz, 21-26.)

birlikte Erzincan ovasına ulaşınca durdu. Akıncıların kumandanı, Mihaloğlular-dan Ali Bey öncü kolla birlikte önden gönderildi. Ali Bey Erzincan'ın güneyba-tısındaki, Fırat kıyısındaki Kemah'ı yağmaladı. Sefer sırasında akıncıların karşı-sına bir Ermeni kilisesi çıktı. Kilisede el yazmalarına gömülmüş yaşlı bir papaz oturuyordu. Askerler onu dışarı çağırdı. Yerinden kımıldamayınca ve karşılık da vermeyince öldürüp kiliseyi yaktılar. Şüphesiz çok sayıda benzeri yaşanmış olan bu olaydan söz etmeye değer, çünkü sultan öldürülen papazın büyük bir âlim ol-duğunu öğrenince müthiş bir öfkeye kapılmıştı.

Uzun Hasan ordusuyla birlikte yola çıktıktan sonra, 11 Temmuz'da, kendi-siyle birlikte gelmiş olan Caterino Zeno'ya imparatora ve Macar kralına çok sa-yıda mektup yazdırarak, onlara "Osmanlılar'm Avrupa'daki topraklarını yakıp yıkmalarını, çünkü Tanrı'nın izniyle sultanı yenmek üzere olduğunu ve sultanın her taraftan saldırıya uğramasını istediğini, böylece yenilgiden kurtulamayacağı-nı ve sonunun geleceğini" söyledi. Bu mektuplar hedeflerine ulaştı mı bilmiyo-ruz ama ne Kral Matthias Corvinus'un ne de İmparator III. Friedrich'in Osman-lılar'a karşı parmaklarını bile kıpırdatmadığı kesindir.

Uzun Hasan 1473 Temmuz'unun sonunda Erzincan bölgesine varıp, Fırat'ın solundaki dağlarda karargâh kurdu. Pek çok kaynakta yazılana göre, oradan Os-manlı ordularını görünce Türkçe "Vay kahb'oğlu, ne deryadır!" diye haykırmıştır. Has Murad Paşa gençliğin verdiği coşkunlukla 4 Ağustos Çarşamba günü nehri geçince, ordusuyla birlikte Uzun Hasan tarafından sarılıp yok edildi. Osmanlılar 12 bin adam kaybetti. Murad Paşa o azgın nehirde boğuldu. Sultan bu yenilgiye, özellikle de gözdesi Murad Paşa'nın ölümüne çok öfkelen-di. Bu ölümden dolayı sadrazamını asla bağışlamadı. Onu, o genç beylerbeyinin yardımına koşmamakla ve Fırat sularında ölüme terk etmekle suçladı. Ancak o sırada koşullar Mahmud Paşa'yı cezalandırmasına el vermiyordu, yoksa bunu mutlaka yapardı.

Bu yenilgi Mehmed'in sefere kısa süreliğine ara verip hemen İstanbul'a git-mesine yol açtı. Tercan bölgesindeki savaş meydanının boşaltılıp, Bayburt üze-rinden Trabzon'a gidilmesini emretti. Osmanlılar oradan batıya doğru gitmeyi sürdürecekti.

Ancak bu arada Caterino Zeno ile teyzesi, Uzun Hasan'ı Osmanlılar'a he-limen saldırmaya ikna etti. Uzun Hasan harekete geçmeden önce sultanın karar-gâhına bir ulak göndererek, ona Akkoyunlu beyinin kayınpederine ait olan Trabzon'un ve kızkardeşinin oğullarına ait olan Sinop'un hemen teslim edilme-sini talep ettiğini bildirdi. Ayrıca "kuzenleri" Karamanoğulları'mn toprakları da geri verilmeliydi. Mehmed bu talepleri kabul etmezse, Uzun Hasan sultanı düş-man kabul edecekti. Sultana taleplerini zorla kabul ettirecek gücünün olduğunu göstermek için, elçisine, Mehmed'e bir torba darı verdirtti ve sultan ona karşı sa-vaşmaya kalkacaksa, en az o torbadaki darı tanelerinin sayısı kadar askere sahip olması gerektiğini söyledi. Sultan bir şey söylemedi ama ulağın huzurunda darı-ların bir tavuk sürüsünün önüne dökülmesini emretti. Tavuklar darıları hemen yiyip bitirdi. "Efendine söyle" dedi sultan mağrurca, "bu tavuklar torbadaki darı-ları nasıl çabucak bitirdiyse, yeniçerilerim de onun adamlarının işini çabucak bi-tirecek. Adamları keçi gütmekte usta olabilir ama savaştan anlamazlar."

Osmanlılar muhtemelen Erzincan'ın kuzeyindeki dağlarda bulunan Uç Ağızlı bölgesinde ordugâh kurmuşken, Uzun Hasan ansızın ordusuyla birlikte

Osmanlılar'm sağ tarafında, Otlukbeli tepelerinde beliriverdi. Osmanlılar savaş-tılar ve yine bir Çarşamba günü, 11 Ağustos 1473'te, Akkoyunlu beyini Başkent yakınlarında yendiler. Uzun Hasan'm Çarşamba gününü seçme nedeni, bunun uğurlu günü olduğuna inanmasıydı. En önemli devlet işlerini ve savaşlarını hep Çarşamba günleri yapardı. Ama bu kez şansı yaver gitmemişti. Sultan, ordusun-daki ateşli silahlar sayesinde büyük bir zafer kazandı. Bu zaferin çok önemli so-nuçları olacaktı. Uzun Hasan'ın ordusunun sol kanadına küçük oğlu Zeynel, sağ kanadına ise büyük oğlu Uğurlu Mehmed kumanda etmişti. Mehmed'in iki oğlu onlarla Osmanlı savaş düzeninde savaşmıştı. Sol kanatta Şehzade Mahmud, Da-vud Paşa, Anadolu ordusu ve akıncılar, sağ kanattaysa Şehzade Bayezid, Avrupa ordusu ve yeniçeriler vardı. Mustafa cesurca düşmanın sağ kanadına saldırmış, çarpışmada Zeynel ölmüştü. Akıncıların lideri Mahmud Ağa, Zeynel'in kellesi-ni şehzadenin ayakları dibine bırakmıştı. Şehzade de kelleyi babasına götürmüş-tü. Bayezid düşmanın sol kanadını geriletti. Bütün Türkmen ordusu paniğe kapılmıştı. Uzun Hasan bir Arap atma binerek kaçtı. Savaş sekiz saat sürmüştü. Akkoyunlular'm on bin, Osmanlılar'm ise yalnızca bin adam kaybettiği söylenir. Düşman ordugâhı ve ağırlıkları tamamen ele geçirildi. Sultan savaş meydanında üç gün geçirerek, tutsakları öldürttü. Yalnızca birkaç önemli âlimin -sanatçıların ve bilim adamlarının hâmisî olan Uzun Hasan'm maiyetinde hep çok sayıda âlim bulunurdu- canını bağışladı. Uç bin Türkmen korkunç bir biçimde öldürüldü. Geri dönüş yolculuğunda, her gün 400 tanesi öldürüldü. Tutsak edilen zanaatkâr-lar ve âlimler İstanbul'a götürüldü.^ ,

Ama Mehmed Uzun Hasan'm peşine düşüp zaferinden tam anlamıyla ya-rarlanmak yerine, sadrazamı Mahmud Paşa tarafından İstanbul'a dönmeye ikna edildi. Bu iyi bir tavsiyeydi, çünkü fethedeceği toprakları elinde tutması çok güç olurdu. Ancak sultan batıya ilerledikçe bu kararından pişmanlık duymaya ve sadrazamına iyice kızmaya başladı.

Yürüyüş sırasında, Türkmen kalesi Şebinkarahisar'ın kumandanı Darab Bey, kaleyi oradan geçen sultana teslim etti. Darab Bey, Edirne yakınlarındaki Çir-men'e sancakbeyi yapılarak ödüllendirildi. Bu arada son derece zengin ganimet-ler de paylaştırıldı. Sultan ayrıca seferin başında askerlere vermiş olduğu avansı onlara bağışladı. Ayrıca bütün kölelerini (her iki cinsiyetten toplam 40 bin kişi-yiler) azat etti. Şebin Karahisar'dan Horasan Beyi Sultan Hüseyin Baykara'ya ve Mehmed'in oğlu Cem'e zafer haberi gönderildi ve imparatorluğun bütün valileri-ne zafer şenlikleri düzenlemeleri emredildi. Ama sultanın Karahisar'dan gönder-diği en ilginç mektup, Anadolu sakinlerine Uyurca yazılmış, 30 Ağustos 1473 tarihli *yarlık'tur* (ferman). Mehmed bu mektupta Anadolu'lular'a Uzun Hasan'a karşı zafer kazandığını bildiriyor ve savaşın ayrıntılarını veriyordu.?

Mehmed İstanbul'dan ayrılmadan kısa süre önce, Buda'daki Macar kralı Matthei-as'a Hasan Bey adlı bir elçi göndererek, Macaristan ile anlaşma yapmaya hazır ol-

6 Otlukbeli savaşı hakkında karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Angiolello, 89-93 ve Zeno, 27-30.
7 Mektubun tıpkıbasımını, metni ve çağdaş Türkçe çevirisi için bkz. Rahmeti Arat, "Fatih Sul-tan Mehmed'in 'Yarlığı'," *Türkiyat Mecmuası* (İstanbul), 6 (1936-39), 285-322.

duğunu, iki ülkenin fazla uzun süredir zıtlıştığını, aralarındaki soruna artık köklü bir çözüm bulunması gerektiğini söylemişti. Mehmed, Matthias Corvinus'tan anlaşma görüşmeleri yapmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'na bir sefir göndermesini istiyordu. Kral Matthias hemen baronlarından birini gönderdi. Sultanın emriyle barona yolda saygı ve hizmette hiç kusur edilmedi. Baron başkente vardığında Mehmed çoktan Anadolu'ya gitmişti. Sefirin sultanın peşine düşmekten başka yapabileceği bir şey yoktu. Kendisine, sultanın onu merakla beklediği ama düşmanı Uzun Hasan'ın saldırıları yüzünden sefere erken çıkmak zorunda kaldığı söylendi. Macar baronu Üsküdar'a geçtiğinde, Mehmed sekiz yürüyüş günü uzaklıkta, Doğu Anadolu'daydı. Macar, yolculuğunu hızlandırdı. Ankara'ya ulaştığında, Mehmed'in kendisine muhafız olarak kırk soylu verdiğini ve onun mümkin olan her yolla eğlendirilmesini emrettiğini öğrendi. Sonunda sultanın temsilcisiyle görüşmeyi başardığında, barış anlaşması hakkında tek kelime edilmedi ama Macar'a göz kamaştırıcı hediyeler, pahalı atlar, eğler vb armağan edildi ve saray maiyetine Sivas'a kadar eşlik etmeye davet edildi. Orada konuğun onuruna avlar ve şahincilik gösterileri düzenlendi. Kendisine sultanın kısa süre içinde Sivas'a döneceği söylendi. Ama Macar tam üç ay bekledi.

Bu arada Uzun Hasan yenildi. Macar baron zafer kutlamalarına, tutsaklardan alman intikamlara ve sultanın ordusunun geri dönüşüne tanık oldu. Elçinin sultanın vezirleriyle görüşmelere başlamasına izin verildi. Sultandan kralı adına Belgrad civarındaki iki kaleyi (Avala ile Güvercinlik'i) isteme gafletinde bulundu. Aldığı karşılık hiç de beklediği gibi olmadı. Mehmed bu kaleleri vermeyi reddetmekle kalmayıp, Kral Matthias'tan başka kaleler istedi. Örneğin Yayça'nın kendisine ait olduğunu, çünkü Bosna kralını kendisinin kovmuş olduğunu söyledi. Görüşmelerden bir sonuç çıkmasa da, politik zekâsı keskin olan sultan amacına ulaşmıştı. II. Mehmed Doğu Anadolu'dayken Matthias ile müttefikleri Rumeli'ye kolayca saldırabilirdi. Rumeli'de çok az asker kaldığından, orayı kolayca ele geçirebilirlerdi. Hatta İstanbul bile, sağlam surlarına karşın fazla dayanamazdı. Mehmed sefer boyunca Macar elçisini oyalayarak, kuzeyden bir tehdit gelmesini engellemişti. Matthias, Uzun Hasan'a da bir elçi göndermişti ama ona ne olduğunu bilmiyoruz.

Sultan, başkentine o yılın sonuna kadar dönmedi muhtemelen. Maiyetiyle birlikte Amasya'dan geçti. Orada dört hafta kaldı. Ardından Ankara ve Kütahya'ya gitti. Kışı Bursa'da mı, İstanbul'da mı geçireceği konusunda kararsız kalmıştı anlaşılana ama sonunda İstanbul'u tercih etti. Payelere boğduğu oğulları -özellikle de gözdesi Mustafa- Amasya ve Konya'daki görevlerinin başına döndüler. İstanbul'da, Şehzade Cem'i başa geçirmeye çalışmış olan üst düzey yetkililer şiddetle cezalandırıldı. Sadrazam Mahmud Paşa, ordunun bir kısmıyla birlikte sultandan altı gün sonra gelmişti. İstanbul'a gelişinden üç gün sonra, efendisinin bir öfke patlamasına maruz kaldı. Bu olaydan ileride ayrıntılarıyla bahsedeceğiz.

Sultanın yokluğu sırasında, Avrupa'daki toprakları ve hatta başkenti ele geçirebilecekken bu fırsat kaçırılmıştı. Oysa sultan bu işgalin yapılmasını bekliyordu. İstanbul'da alelacele alınmış olan savunma tedbirleri bunu göstermektedir. Tercan yenilgisi başkentte haber alınınca, şehir kapılarının üstüne hemen duvar

örülmüştü. Yalnızca üç tanesi açık bırakılmıştı. Domenico Malipiero'ya göre, sur yapımı ve hendek kazımında on bin işçi kullanılmıştı. Devasa zincirler yapılmış, bunlardan biriyle Haliç gemilere kapatılmış, böylece düşman gemilerinin İstanbul'a ve Haliç'e ulaşması önlenmişti. Saray Burnu'ndaki St. Demetrios yakınında, yirmi adım uzunluğunda bir sur inşa edilmiş ve on dört topla donatılmıştı. Bütün Galata kıyısına da havan topları yerleştirilmiş ve bu semtin etrafına yeni surlar örülmüştü. Eğriboz'dan bütün Rumlar çıkarılmış ve 150 aile İstanbul'a yerleştirilmişti. Ancak kaygıların boşuna olduğu anlaşıldı, her ne kadar Venedikliler 1473 yazında saldırmayı planlamış olsa da.

Beşler Konseyi, *Savi agli Ordini*'nin üyesi olan ve kurnazlığı ve tecrübeliliğiyle tanınan Girolamo da Mula cüretkâr bir plan önerdi. Bu plan sayesinde Pietro Mocenigo'nun İstanbul'u ele geçireceğine inanıyordu. Meslektaşları bu plana karşı çıktı. Da Mula, konsey toplantısında planını açıklarken, Venedik donanmasının 100 kadirgayla güçlendirilmiş olduğunu, Uzun Hasan'ın Osmanlı sınırlarına yaklaştığını ve sultan bütün askerlerini savaşa götürmek zorunda kaldığı için Balkanlar'ın savunmasız kaldığını söyledi. Kısacası, Osmanlı başkentine saldırmanın zamanı gelmişti. Planı şuydu: Başamiral, 200-300 fıçı barutla yüklü bir gemiyi ateşe vererek, Çanakkale Boğazı'nın girişinde, Castello della Gracia [Eski Hisarlık] yakınlarında kıyıya gönderecekti. Girolamo da Mula, kaledeki topların sıcaklık yüzünden kendiliğinden patlayacağına inanıyordu. Böylece Türkler topları tekrar doldurmadan önce soğumalarını beklemek zorunda kalacağından, Hristiyan donanması boğaza rahatça girebilecekti. Önerisi 25 Haziran 1473'te senato tarafından kabul edildi. Pietro Mocenigo'ya bu planı, papa temsilcisi ve Neapolita donanmasının amirali de onaylarsa, uygulaması emri gönderildi. Ama Mocenigo'nun mektubu 24 Temmuz 1473'te Rodos açıklarında almasından önce, Kıbrıs kralının öldüğü haberi geldi. Bu haber üzerine, o cüretkâr plan rafa kaldırıldı ve Mocenigo hemen Kıbrıs'a gitti.

Uzun Hasan'a karşı kazanılan zaferden sonra bile, Rumeli'deki durum güvenli bir hale gelmemişti. Ekim 1473'te Edirne'den ayrılan casuslar, Dubrovnik Meclisi'ne, Doğu Anadolu'da gerçekleşen çarpışmaların ayrıntılı raporlarını verdi. Söylediklerine göre, sultan halkı yatıştırmak için Sırbistan ve Bosna'ya ulaklar göndererek, kazandığı büyük zaferi haber vermişti. O günlere ait çok sayıda güvenilir kaynaktan öğrendiğimiz kadarıyla, sefer sırasında (ki bu sefere eli silah tutan her genç erkek katılmıştı) Rumeli'de bazı tehlikeli huzursuzluklar başgöstermişti. Çeteler kasabaları ve köyleri yağmalamış, karmaşa yaratmış, vatanlarını koruma görevini almış olan ihtiyar adamlara dehşet saçmışlardı. Rumeli naibi Cem, kurnaz ve deneyimli İshak Paşa'dan tavsiye almasına karşın, bu kargaşayı bastıramamıştı. Ancak sultan yola çıkmadan önce, İshak Paşa ona düşman ülkeyi işgal ederse ne yapması gerektiğini sorduğunda, Mehmed şu cevabı vermişti: "Burada tacirler ve zanaatkarlar var. Kendini onlarla savunabilirsin. Geri kalanların hepsini yanıma almak zorundayım."

Venedik Meclisi, Hacı Muhammed'in isteği üzerine 25 Eylül 1472'de Uzun Hasan'a onu desteklemeyi sürdürdüğünü haber vermeye, istediği topları göndereceğini vaat etmeye ve Mocenigo'ya kendisini ve donanmasını Uzun Hasan'ın komutasına teslim etmesini emretmeye karar verdi. Tebriz'e bir elçi göndererek

bu kararları haber vermek gerekiyordu. Meclis 27 Eylül'de Giosafat Barbara'yu göndermeye karar verdi. Ona yılda 1.800 duka altını maaş bağlanacak ve yanına koruma olarak on adam verilecekti. Bu iyi bir seçim gibi görünüyordu, çünkü Barbara Karadeniz'deki Azak'ta uzun süre Venedik konsolosluğu yapmış, daha sonra da Arnavutluk kumandanı (*provveditore*) olmuş, Doğu dillerini çok iyi bilen biriydi. Meclis 11 Ocak 1473'te Uzun Hasan'a altı adet büyük, on adet orta boy ve otuz altı adet küçük havan topu göndermeye karar verdi. Ona ayrıca başka savaş aletleri ve armağan olarak pahalı kumaşlar da gönderilecekti. Giosafat Barbaro'ya hem açık hem de gizli talimatlar verildi. Yolda Pietro Mocenigo'ya uğrayarak, ona saldırıya geçmesini söyleyecekti. Ayrıca Kıbrıs kralı ve kraliçesi ve Rodos Şövalyeleri'yle de görüşerek, gemileriyle savaşa katılma çağrısında bulunacaktı. Gizli emirler ise şöyleydi: *Signoria* sultanla barış yapmaya ancak sultan Anadolu'yu Uzun Hasan'a vermeyi, Çanakkale Boğazı'nın ötesindeki ve Yunanistan'ın karşısında bulunan kıyı şeridindeki bütün topraklarından vazgeçmeyi ve bir daha asla kendi kıyılarında kaleler inşa etmemeyi kabul ederse razı olabilirdi. Böylece Venedikliler Karadeniz'de rahatlıkla ticaret yapıp seyahat edebilecekti. Ama öte yandan, eğer Uzun Hasan sultanla barış yaparsa, barış anlaşmasına müttefiki Venedik Cumhuriyeti'ni de dahil etmeli ve Mora, Midilli ve Eğriboz'un ya da en azından Eğriboz ile Argos'un geri verilmesini talep etmeliydi.

Signoria'nın bu aşırı taleplerinin en azından bir kısmını bile gerçekten kabul ettirebileceğini umup ummadığını bilmiyoruz. Ama müttefikleriyle birlikte Osmanlılar'ı tamamen ezmedikçe bu taleplerini asla kabul ettiremeyeceği ortadaydı. Giosafat Barbara bu talimatları aldıktan sonra, 18 Şubat 1473'te Venedik'ten ayrıldı. Yanında Hacı Muhammed vardı. Zadar'da papanın ve Napoli sarayının elçileriyle karşılaştı. Birlikte yolculuk etmeye başladılar. Korfu'dan, Methoni'den ve Koroni'den geçerek Rodos'a ve 29 Mart'ta da Kıbrıs'taki Famagusta'ya (Magosa) gittiler.⁸

Burada yolculuklarına beklenmedik bir biçimde ara vermek zorunda kaldılar. Osmanlılar'm Anadolu kıyılarını ele geçirmiş ve Tebriz'e giden kara yolunu kapamış olması, Giosafat Barbaro'nun Kıbrıs'ta bir yıldan fazla kalmasına yol açtı. Zamanını Pietro Mocenigo'yla sohbet ederek geçirdi. Mocenigo tahtından olmuş Karaman Beyi'ne daha etkin bir biçimde yardım etmek istemiyordu. Barbara, Lusignanlardan Kral II. Jacques'la da bol bol konuştu. Kral adadaki durum yüzünden Hristiyanlar'dan çok Osmanlılar'a yakın duruyordu. Oysa kraliçesi, Venedikli Caterina Cornaro, Uzun Hasan'm karısıyla akrabaydı. Kasım Bey Karaman'dan acil yardım çağrıları gönderince, Hristiyan donanması sonunda harekete geçti. Haziran ve Temmuz aylarında Sighino, Korykos ve Silifke kaleleri ele geçirilip Kasım Bey'e verildi. Kasım Bey teşekkür niyetine bir leopar, muhteşem bir cenk atı ve çok sayıda gümüş tabak verdi.

8 Haziran 1473'te Giosafat Barbara, Korykos'tan Uzun Hasan'a bir mektup yazarak, kendisinin Hacı Muhammed ve papa ile Napoli kralının elçileri ile birlikte ondan emir beklediğini ve Hristiyan devletlerin Konstantiniye'ye bile sal-

8 Barbaro'nun yolculuk anıları için bkz. *Travels to Tana and Persia*, 37 ve sonrası.

dırmaya hazır olduklarını bildirdi. Türkmen prensi bu iyi haberi bütün ordusuna ilan ettirince, Venedik adı boru ve ziller eşliğinde defalarca haykırıldı.

Kıbrıs Kralı II. Jacques 6 Temmuz'da öldü. Geride on dokuz yaşında bir dul ve küçük bir erkek çocuk bırakmıştı. Kral bir süredir hastaydı ve ölmesi bekleniyordu. Doğuştan Venedikli ve bir "cumhuriyet kızı" olan dul eşi Caterina Cornaro naip oldu. O sıralar herkes Venedik'in bu ada üstünde bazı emelleri olduğundan şüpheleniyordu. Hem papa, hem de Napoli kralı gelişmeleri kıskançlıkla, yakından takip ediyordu. Mocenigo'nun belirleyici bir saldırıdan kaçınmasının, civardaki kıyıya küçük akınlar yapmakla yetinmesinin ve adanın yakınından ayrılmamasının nedeni buydu. Kralın öldüğünü haber alınca, Çanakkale Boğazı'na saldırmaktan vazgeçip hemen Kıbrıs'a gitti. Napoli'nin ve papanın donanmaları o yaz doğu sularına geri dönmüşlerdi, ama artık Mocenigo'nun komutasında değillerdi. Bağımsız olmayı yeğliyor, Mocenigo'nun hareketlerini ve Kıbrıs'taki gelişmeleri yakından takip ediyorlardı. Uzun Hasan'ın harekete geçme çağrılarını kimse kulak asmadı. Uzun Hasan'ın Başkent'te yenilmesinin ardından, Friuli'de Osmanlı akınlarına uğrayan Venedik, önce Kıbrıs meselesinin halledilmesi gerektiği gerekçesiyle donanmasını geri çekti. Bu yüzden Mocenigo, Adriyatik'e ancak ertesi yaz, Caterina'nın kraliçeliğini sağlama aldıktan (oğlu III. Jacques 1475'te, iki yaşındayken ölünce, Lusignan hanedanı sona erdi) ve önemli şehirlere Venedikli valiler atanmasını sağladıktan sonra açılabilirdi. Caterina, Türk tehdidine ve Venedik baskısına bir süre karşı koyabildi. Ancak sonunda, 1489'da baskılara boyun eğerek adayı Venedik'e teslim etti.

Uzun Hasan yenilmiş de olsa kazanmaktan umudu kesmemişti. Sahip olduğu muazzam toprakların büyük bölümünde, yenildiği haber alınmamıştı bile. Hemen *Signoria*'ya "Osmanlılar'a birlikte saldırmayı" önerdi. Aynı zamanda, Hristiyan prensleri kendisinin savaşı bırakmadığına, eğer Hristiyanlar'dan yardım alabilirse ertesi ilkbaharda güçlü bir ordu toplayıp mücadeleyi sürdüreceğine ikna etmek için Caterino Zeno'yu Venedik'e geri gönderdi. Polonya ve Macaristan sefirlerini de ülkelerine geri gönderdi. Ama ortak bir Haçlı seferiyle zaten pek ilgilenmeyen çoğu Batılı prens, artık bu konuya ilgilerini tamamen yitirmişti. Yalnızca Papalık ve *Signoria* Akkoyunlu hükümdarıyla ittifakı devam ettirmeyi sürdürdü.

Varını yoğunu yitirmiş ve ruhsal sağlığı bozulmuş olan Caterino Zeno, önce Kefe'ye ulaşarak oradan *Signoria*'ya Uzun Hasan'ın planları konusunda bir rapor gönderdi. Giosafat Barbara henüz silah yüküyle birlikte hedefine ulaşmamış olduğundan, meclis Caterino Zeno'nun raporunu alınca Paolo Ogniben'i Tebriz'e gönderip Uzun Hasan'a Venedik'in kendisiyle olan ittifakına sadık kalacağını bildirmeye karar verdi. Noel'den (10 Ekim 1473) kısa süre önce bir başka elçi, Ambrogio Contafini seçildi. 20 Aralık'ta Giosafat Barbaro'ya bir mektup gönderilerek, yolculuğuna devam etmesi emredildi. Ambrogio'ya açık ve gizli talimatlar verildi. Düşmanın eline geçmemesi için yazılmayan bu talimatları ezberlemek zorunda kaldı. Bunlar, önceki mesajların tekrarıydı. Meclis bir kez daha donanmasını vermeyi vaat ediyordu. Uzun Hasan istediği zamanda ve yerde saldırıya geçmekte serbestti, elini çabuk tutması kaydıyla.

Paolo Ogniben ile Ambrogio Contarini İran'a giderken, Caterino Zeno Polonya'dan geçerek yurduna döndü. Matthias Corvinus ile savaşmakta olan Kral

Casimir Venedik elçisini iyi ağırladı, onu büyük vaatlerde bulundu ve kendisini şövalye yaptı (20 Nisan 1474). Zeno Venedik'ten sonra hemen Roma ve Napoli'ye giderek papa ile Kral Ferrante'ye yaşadıklarını anlattı.⁹

Giosafat Barbaro ile Hacı Muhammed, papanın ve Neapolita kralının elçilerinin yanlarından ayrılmasından sonra, 11 Şubat 1474'te hacı kılığına girerek Kıbrıs'tan ayrıldı. Korykos'tan sonra Silifke, Tarsus, Mardin, Hasankeyf (Hısnkeyfa) ve Siirt'ten (Tıgranocerta) geçtiler. Sonra Kürt çetelerinin bölgesine girdiler. Bu çeteler tarafından acımasızca saldırıya uğrayıp soyuldular. Aralarından yalnızca Giosafat Barbaro, atının hızlı olması sayesinde kaçarak canını kurtarabildi. Sonunda, 12 Nisan 1474'te Tebriz sarayına ulaştığında, o sıralar ellisinde olan Uzun Hasan'm çok zor durumda olduğunu gördü. Öz oğlu Uğurlu Mehmed ona baş kaldırmıştı (Uğurlu Mehmed sonradan II. Bayezid'e sığındı ve onun sekiz kızından biriyle evlenerek Anadolu Beylerbeyi oldu). Uzun Hasan Hristiyan dünyasının ilgisizliğine fena halde içerlemişti. Kısacası, yeni bir sefere çıkması olanaksızdı.

Paolo Ogniben 17 Şubat 1475'te Venedik'e döndü. Uzun Hasan'ın o sıralar (Kasım 1474'te) kalmakta olduğu Ishafan'da Giosafat Barbaro ile görüşmüş olan Ambrogio Contarini, Haziran 1475'te İran'dan ayrıldı. Hazar Denizi'nden Tataristan'a, oradan da Moskova, Litvanya, Polonya ve Almanya'ya geçerek, 9 Nisan 1477'de Venedik'e ulaştı. Elçilerden en son geri dönen Giosafat Barbaro oldu. Barbaro, ancak Uzun Hasan'm 9 Nisan 1477'de ölmesinden sonra yola çıktı. Beyrut'a giden bir kervana katılıp, oradan bir Girit gemisine binerek Venedik'e gitti.

Pietro Mocenigo 1474'te yurduna döndü ve 15 Aralık'ta dük seçildi. 23 Şubat 1476'da öldü. Mezar taşına, Asya'yı Çanakkale Boğazı'ndan Kıbrıs'a kadar ateş ve kılıçla kasıp kavurduğu ve Osmanlılar'dan zulüm gören Venedik müttefikleri Karaman krallarına topraklarını geri verdiği yazıldı (...qui Asia a faucibus Hellesponti usque ad Cyprum ferro ignique vastate, Caramanis regibus, Venetorum sociis, Othomano oppressis, regno restituto).

Bu iddialar -biraz abartılı olmakla birlikte doğrudur-, aslında Mocenigo'nun yapamadığı asıl önemli işleri gizlemektedir. 1473'te II. Mehmed'in imparatorluğuna ölümcül bir darbe indirmek mümkündü. Zaten daha önce de söylediğimiz gibi, Osmanlı imparatorluğu da böyle bir darbenin inmesini bekliyordu. Her ne kadar Macaristan ile Almanya da Rumeli'yi işgal etmeye kalkışmamış olsa da, bu meseledeki asıl suçlu Venedik'tir. Venedik, politikasını tamamen ticari kaygılara göre belirlemişti. Bütün o aylar boyunca, başamiralleri elindeki büyük donanmaya karşın düşmanla çarpışmaktan kaçınmıştı. Osmanlılar neredeyse yüz elli yıl boyunca, Gelibolu savaşından (29 Mayıs 1416) İnebahtı savaşına (7 Ekim 1571) kadar denizlerde yenilmediler.

Filelfo'nun düke verdiği Türkler'e karadan saldırma tavsiyesi, söylemesi kolay olsa da yapması zor bir işti. Venedik'in kara kuvvetleri paralı askerlerden oluşuyor-

9 Zeno'nun yurduna yaptığı yolculuğa ilişkin anlatısı için bkz. A *Narrative of Italian Travels in Persia*, 30 ve sonrası.

du. Onlara Türkler'den elde edilecek ganimetin büyük kısmını vaat etmek bile içlerinde savaş şevki uyandıramazdı. Doğu Akdeniz ticaretinin sekteye uğramasından sonra tehlikeli bir biçimde boşalan Venedik hazinesi donanmanın masraflarını bile zor karşılıyordu. Venedik tek başına Osmanlılarla karada savaşabilecek durumda değildi. Batılıların kayıtsızlığı ise ortak bir saldırıyı olanaksız kılıyordu. Oysa sultanın akıncıları hemen her yıl saldırılarda bulunup, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun korumasız sınırlarını neredeyse hiç engellenmeden geçecek kadar ilerleyebiliyor, geçtikleri yerleri yakıp yıkıyorlardı. İslam, bölünmüş Batı'ya doğru azgın bir nehir gibi ilerliyordu. Türkler'in Carniola, Styria ve Carinthia'ya yaptığı ani akınlar 1469'da başladı ve Mehmed'in hükümdarlığı boyunca her yıl tekrarlandı. Daha sonra ise, on altıncı yüzyılın ilk yarısına kadar aralıklarla sürdü.

Bu dehşet saçan, ölüm ve acı getiren akınların boyutu giderek büyüdü. Sanki sultanın askeri girişimleriyle paralel olarak, sistematik bir biçimde düzenleniyordu. Osmanlı kaynaklarına göre bu akınlara akıncıların babadan kalma lideri Mihaloğlu Ali Bey, karargâhı Semendire'de bulunan Malkoçoğlu Bali Bey ve Bosna valisi İshak Paşa önderlik etmiştir.

Styria'ya ilk akın 1471'de, Pentecost'a yapıldı. Ancak o yaz Regensburg'da yapılan toplantıya gönderilen korkunç raporlar ve acil yardım çağrıları bir sonuç vermedi. Kimse Osmanlı ordularına ciddi bir direniş göstermeyi düşünmedi. Her yerde kiliseler, manastırlar ve yerleşim merkezleri yakıp yıkılıyordu. Akıncılar en ücra vadilere kadar ilerliyor, saldırılarını sarp dağlar bile engellemiyordu. Macaristan'a saldırıyorlardı. Sonunda sayılan 40 bini bulduğu söylenen (bu rakam abartılı olabilir) bir çapulcu süvariler ordusu Venedik önlerine kadar geldi. Liderleri, özellikle de Malkoçoğlu Bali Bey çok sayıda tutsak alarak güneydoğuya gönderdi. Güvenilir bir kaynağa göre, Macaristan seferinin başarılı geçtiğini kanıtlamak için Osmanlı İmparatorluğu'na kafa, burun ve kulaklarla dolu çok sayıda çuval götürdü.

Uç beyleri 1470 ve 1471'de, kuzey ve kuzeybatıya düzenlenen büyük ve küçük çapta akınlarda üs olarak kullanılmak üzere yeni kaleler inşa ettirdi. Bunların en önemlisi Sava üzerindeki, Belgrad'ın elli beş kilometre batısındaki Sabac'ta (Sabacz, Türkçe'de Böğürdelen) yapılan kaleydi. Bir söylentiye göre 20 bin askerin koruması altında öyle çabuk inşa edilmişti ki, kuzeyde Bohemyalıları savaştırmakla meşgul olan Kral Matthias Corvinus, bunu engelleyememişti. Sonunda Sava'ya gönderdiği ordu Türk işçilere defalarca saldırdıysa da her seferinde başarısız oldu, çünkü Türkler nehrin diğer yakasındaki yüksek toprak siperin ardına gizlenebiliyordu. Kale yapılır yapılmaz İshak Paşa kumandasındaki ilk Osmanlı süvari akıncıları Hırvatistan'dan geçerek Carniola'ya gittiler ve Laibach surlarına kadar ilerlediler. O gelişmekte olan ama savunmasız bölgeyi çöle çevirip binlerce insanı esir ettiler. Bu vahşice akınlar her sene çok sayıda insanın köle edilmesine neden oldu. Çoğu görgü tanığı olan rahipler ve memurlar, Türk ordularının gaddarlığına ve insanlara çektirdikleri zulme dair iç paralayıcı yazılar yazmışlardır.^{9a}

9a Bu kaynakların bazılarına ilişkin göndermeler için bkz. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II, 156-159.

Osmanlılar'ın yorgun ve bölünmüş Hristiyan dünyasına yönelik tehdidinde bir azalma olmamıştı. Sultanın Doğu'daki gerçekten tehlikeli tek düşmanı olan Uzun Hasan'ın işini bitirip Doğu sınırlarında güvenliği sağlar sağlamaz tekrar Batı'ya, bu kez iki misli şiddetle saldıracağını tahmin etmek için bir siyaset uzmanı olmaya gerek yoktu. Batı'da ise, hele Alman ülkelerinde, ciddi ve tutarlı bir direnişten pek söz edilmiyordu. Regensburg'da ilan edilmiş olan "imparatorluk yardımından" bir daha bahsedilmemişti.

İmparator III. Friedrich o sıralar, belki de 1473'te, II. Mehmed'in yarı-kardeşi olduğu öne sürülen o tuhaf insanı, Calixtus Ottomanus'u sarayına çağırdı. Calixtus Ottomanus o sıralar Buda'da, Matthias Corvinus'un sarayında yaşıyordu. "imparator Bayezid Osman" (en azından bir süreliğine bu ünvanla tanındı) hamisi imparator tarafından çeşitli eyaletlerde gezdirildi ve halka gerçek Osmanlı sultanı olarak tanıtıldı. Bu izlenimi güçlendirmek için sarık ve zengin işlemeli kaftanlar giydirilen Calixtus Ottomanus, halkta hayret uyandırdı. Pek çok imparatorluk toplantısında şaşkın kalabalıkların karşısına çıkarıldı. İmparator Friedrich onlara bu tuhaf rehine sayesinde Osmanlı tahtını avcunun içinde tuttuğunu söylüyordu.¹⁰

Treves'de yapılan bir toplantı için düzenlenen resmi bir ziyafette (1473), imparator ile Burgonya kralı Yiğit Charles, çocukları Burgonyalı Mary ile Habsburglar'dan Maximilian'ı evlendirmek üzere konuşmak için bir araya gelmişlerdi. Bu ziyafette Türk şehzadesi imparatora su getirmiş ve bardağını doldurmuştu. Daha sonra da imparatora imparatorlukta bütün gezilerinde eşlik etti. İmparator Burgonya Dükü'ne karşı sefere çıkıp onu Neuss'da kuşattığında, Calixtus hâlâ yanındaydı. Savaşan iki ülke arasında, Papa IV. Sixtus'un aracılığıyla 28 Mayıs 1475'te bir mütareke anlaşması imzalandı. Böylece imparator sonunda Viyana'ya dönebildiğinde, yanında hâlâ Calixtus vardı.

Calixtus'a Avusturya'da peş peşe çok sayıda derebeylik, örneğin Perchtoldsdorf, Viyana yakınındaki Baden ve Schwechat'taki Rauhenstein verildi. Ama bundan sonra hayatı ilginçliğini giderek yitirdi. Avusturya'da güzelliğiyle meşhur yoksul bir soylu kadın olan Lucia von Hohenfeld ile uzun süre nişanlı kaldı ama evlenmediler. Matthias Corvinus 1481'de Avusturya'yı işgal ettiğinde, Bayezid^N Osman onun tarafında yer aldı. Aynı yıl içinde "kardeşi" Mehmed ölünce, Rodos'daki St. Jean Şövalyeleri'nin baş idarecisine bir mesaj göndererek, Osmanlı tahtına çıkmak için yardımını istedi. 1490'da, Kral Matthias ölünce, Calixtus Almanya Kralı Maximilian'ın yanına gitti ve ona güney Almanya'da yaptığı yolculuklarda eşlik etti. Daha sonra muhtemelen Viyana'ya yerleşti. Leitha üzerindeki Bruck'da bulunan Prugg Kalesi'ne birkaç haftalığına sahip oldu ama sonra yitirdi ve kısa süre sonra, 1496 güzünde gözardı edilmiş ve unutulmuş bir halde öldü.

Onunla ilgili gerçekleri asla bilemeyeceğiz ama on beşinci yüzyılda Avru-

10 Babinger'in o sahte imparator hakkında yazdıkları için bkz. "Zur Lebensgeschichte des Calixtus Ottomanus," *KPHTIKA XPONIKA* 7 (Heraklion, 1953), 457-461; ve "'Bajezid Osman' (Calixtus Ottomanus), ein Vorläufer und Gegenspieler Dschem Sultans," *La Nouvelle Clio* (Brüksel, 1951), 349-388 (yeni basım *A&A* I, 326-328 ve 297-325).

pa'da yazılmış bazı yazılardan ve Papa III. Calixtus'un sözlerinden çıkarılan versiyon ilginçtir. Buna göre, Bayezid Osman 1448'de doğmuştu. Babası II. Murad'dı. Babası oğlunun öldürülmesinden korkarak onu Konstantiniyye'ye göndermişti. Bayezid Osman orada "bir şövalye" tarafından gizlice büyütülmüştü. Şehrin düşmesinden sonra şövalye ve adamları köle olarak satılmış ve çeşitli maceralardan sonra Papa tarafından satın alınarak kurtarılmış ve Roma'ya götürülmüştü. Elimizdeki kanıtlar, bu "şövalyenin" Giovanni Torcello olduğunu gösteriyor. Torcello, çocuğu eğitmek için üç yıl boyunca papadan maaş almıştı. Böylece Calixtus kralların, imparatorların ve papaların elinde bir kukla oldu.

Neredeyse bütün komşularıyla arası bozuk olan III. Friedrich, imparatorluğunun güneydoğu bölgesinin savunmasını soylularına ve yerel derebeylerine emanet etmek zorunda kalmıştı. Ancak bu kişilerin silahlı kuvvetleri paralı askerlerden ve çiftçilerden oluşuyordu. Bu yüzden çapulcu Türk akıncılarla baş edebilecek güçte değillerdi. İmparator'un Batı'nın kaderine karşı takındığı korkunç kayıtsızlığın en iyi göstergesi, Domenico Malipiero'nun *Cronaca*'da söz ettiği gibi, "Türk"ün *Signoria'ya* karşı savaşında daha başarılı olması için, Regensburg toplantısında Uzun Hasan'a yapılmak istenen bütün yardımları engellemesidir. Venedikli tarihçinin bu işte Galeazzo-Maria Sforza ile Floransalılar'ın da parmağı olduğu iddiası konusunda bir açıklama yapmak gerekir. Her ikisi de, bütün İtalyan devletleri arasında yalnızca Venedik'in Uzun Hasan'ın ordularıyla birlikte gezen bir sefere sahip olmasına ve eğer Yunanistan fethedilirse orayı tamamen Venedik'in ele geçirecek olmasına öfke duyuyordu. Macaristan'ın yaklaşımı da daha dostça değildi. Kurnaz ve hesapçı Macar kralı, kişisel çıkarlarından başka hiçbir şey düşünmezdi. Bohemya ile yaptığı savaş sona erince, Matthias Corvinus ordularını Osmanlılar'm üstüne gönderebilirdi. Böğürdelen'deki Osmanlı kalesi, içindeki en az beş bin askerlik garnizonla, Macar sınırları için sürekli bir tehdit oluşturuyordu. Matthias Corvinus, Böğürdelen Osmanlılar'm elinde olduğu sürece imparatorluğunun asla güvende olmayacağını biliyordu. Burgonya Kralı Yiğit Charles ise Venedik, Papalık ve Napoli ile ortak hareket etmeyi kabul etmiş olsa da, Burgonya'nın gücünü arttırma arzusu ve Fransa tahtında gözü olması (bu emelini gerçekleştirmek için imparatorun yardımına ihtiyacı vardı), Türk tehdidini ikinci plana atmasına yol açtı. Türkler'le aradaki mesafe arttıkça, onların tehdidine karşı duyulan kaygı azalıyordu. Fransa ile İngiltere bu meseleye karşı tamamen ilgisizdi.

İtalya da bölünmüştü. Art arda ve amaçsızca siyasi ittifaklar kuruluyordu sürekli. "Bağların sürekli değişmesi, dostlarla düşmanların bir olması, her devletin her anki durumunun açıkça görülememesi. Bütün bunlar giderek İtalyan siyasi hayatının temel nitelikleri haline alıyor." IV. Sixtus'un Hristiyan orduları Hilal'a karşı birleştirme arzusuyla yanıp tutuştuğu inkâr edilemez. Ama böylesine büyük bir girişim için gerekli güce sahip miydi, orası tartışılır. Papalığının başlangıcında Batı'yı savunmak için canla başla uğraşmıştı ama çok sayıdaki ve çoğu da değersiz akrabalarına neredeyse rastgele yaptığı muazzam yardımlar, bu konudaki çabalarını giderek engellemeye başlamıştı. Roma'da düzenlenen son derece büyük resmi ziyafetler, tenperv Rönnesans döneminde daha önce görülmüş her türlü aşırılığın ötesindeydi. Bunların özellikle bir tanesinden, papanın ihtişama ba-

yılan ve o sıralar yirmi yedisinde olan yeğeni kardinal Pietro Riario'nun 1473'te düzenlediği karnavalından söz etmeye değer.

Bu muhteşem resmi ziyafete dört kardinal, o sırada Roma'da bulunan bütün sefirler ve tam yetkili elçiler ve II. Mehmed tarafından Mora'dan kovulmuş olan Mora despotunun oğulları katılmıştı. Novara Piskoposu Giovanni Arcimboldi'nin Galeazzo-Maria Sforza'ya yazdığı bir mektupta söylediğine göre, ziyafet salonunun duvarları en değerli duvar halıları ile kaplıydı. Muhteşem bir kıyafet içinde olan "Makedonya kralı", salonun ortasındaki, yüksek bir platform üstündeki bir masaya oturmuştu. İçerisini her tarafa asılmış meşaleler aydınlatıyordu. Gümüş tabaklarla dolu masalarda çekilen ziyafet, tam üç saat sürmüştü. Her servisten önce atlı bir kâhya, her seferinde farklı bir kıyafetle, müzik eşliğinde belirdiyordu. Yemekten sonra bir Fas dansı yapılmış ve başka çeşitli eğlenceler düzenlenmişti. Sonunda sultanın gönderdiği bir Türk elçisi bir çevirmenle birlikte çıkagelip, Kardinal Riario'nun Büyük Türk'ün imparatorluğunu Makedon kralına verdiğinden şikâyet etmişti. Eğer kral zorla eline geçirdiği krallığından vazgeçmezse, Büyük Türk onu savaşa çağıracaktı. Kardinal ile kral bu meydan okumayı kabul etti. Ertesi gün Piazza dei Santi Apostoli'de bir turnuva düzenlendi. Sonuçta Büyük Türk Makedonya kralının komutanı -Uzun Hasan!- tarafından esir edildi ve zincire vurularak Roma sokaklarında dolaştırıldı.

Çeşitli İtalyan devletlerinin Osmanlılar'a karşı savaştaki rolleri konusunda eksiksiz bilgiye sahip değiliz. Jacob Burckhardt, İtalyan devletlerinin Türkler'den çok korkmalarına ve Türk tehdidinin gerçekten çok büyük olmasına karşın, belli başlı hemen hemen bütün İtalyan devletlerinin zaman zaman II. Mehmed ve ondan sonraki sultanlar ile, diğer İtalyan devletlerine karşı anlaşma yaptığını söylemiştir haklı olarak. "Bunu yapmadıkları zamanlarda da, diğerlerinin yaptığından şüpheleniyorlardı." O dönemden bir örnek verelim: Venedik, Papalık ve Napoli donanmaları, Osmanlılar'a karşı bir Haçlı seferi başlatmaya çalışırken, Floransa şehri II. Mehmed'e iki mektup göndererek (3 Eylül ve 5 Kasım 1472), onu insancılığı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Floransalıları gözetlediği için övmüş ve ona yeni bir konsolos, Carlo Baroncello'yu gönderdiklerini söylemişti. Bu mektuplardaki övgüleri yalnızca bir üslup olarak, içten olmayan sözler olarak görmek mümkün olabilir ama Eğriboz'un düşüşünden sonra Floransa'nın savaştan uzak durmayı başardığı, ama bir yandan da Venedik'in yanında olduğunu iddia ederek, o cumhuriyeti "Türk gazabına" (furor turcus) "Venedik yiğitliğiyle" karşılık vermeye teşvik ettiği de (30 Ağustos 1470 tarihli bir mektupta) bir gerçektir. Bu kurnazca politikanın, müdahaleden kaçınma politikasının II. Mehmed'in döneminde nasıl sonuçlar doğurduğunu ileride göreceğiz. Venedikliler'in Arno'daki rakiplerinden medet umamayacakları açıkça ortadaydı.^{1*}

Mehmed, Doğu Anadolu'daki başarılı seferinden sonra 1473 güzünü sonunda İstanbul'a döndüğünde; hemen hem suçluları hem de masumları gaddarca cezalandırma-

11 Burckhardt'ın sözlerinin bağlamı için bkz. *The Civilization of the Renaissance in Italy*, çev: S. G. C. Middlemore (Londra, 1950 [*İtalya'da Rönesans Kültürü*, I-II, çev: B. Sıtkı Baykal, İstanbul, 1957-58]), 59. Babinger, Floransa'dan gönderilen mektupların bibliyografik ayrıntılarını verir, bkz. *Spatmittelalterliche frankische Briefschaften aus dem grossherrlichen Seraj m Stambul* (= *Südosteuropäische Arbeiten* 61, [1963]), 9-10).

ya girdi. Sultanın gazabına ilk uğrayanlardan biri, Sadrazam Mahmud Paşa oldu. Başkentte henüz üç gün kalmıştı ki, efendisi onu bir divan toplantısına çağırdı. Konunun yeniçerilerin durumu olduğu söylendi. Toplantı bittikten sonra Mahmud Paşa alıkonuldu, tutuklandı ve Yedikule Zindanı'na atıldı. Bir versiyona göre, orada başına ne geleceğini bilemeden altı ay kaldı. Bir başkasına göre ise, bu altı aylık süreyi Hasköy'deki kır evinde geçirdi ve ancak ondan sonra başkente götürülüp Yedikule'ye atıldı. Orada istanbul başzindancısı Sinan ve birkaç adamı tarafından, kement ile boğuldu. Ölüm tarihinin 18 Temmuz 1474 olduğu kesindir. Bazı kaynaklara göre, idam edilmesinin nedeni sultanın gözdesini, Palaiologoslar'dan Has Murad Paşa'yı Fırat'ta boğulmaktan kurtaramamış olması, bazılarına göreyse Mehmed'i Başkent'te Uzun Hasan'ın peşine düşmekten alıkoyarak zaferini tamamlamasını engellemesidir. Ayrıca, sultanın intikamıyla birkaç hafta önce Şehzade Mustafa'nın ansızın ölmesi arasında bağlantı kurulmuştur. Şimdi bundan söz edeceğiz.

Mahmud Paşa nasıl ölmüş olursa olsun, Fatih döneminin belki de en büyük devlet adamı olan bu kişinin idamının asıl nedenleri muhtemelen asla öğrenilemeyecektir. Bu ünlü adam hakkında hâlâ sayısız hikâye anlatan halk, onun yaşamını ve ölümünü efsaneleştirmiştir. Veli Mahmud Paşa'nın menakıbı önce sayısız elyazmasıyla, sonra da taşbasmayla çoğaltılmıştır ve hâlâ okunmaktadır. Ancak ne tuhaftır ki, Mahmud Paşa'ya ilişkin efsaneler zamanla Sultan I. Mahmud'a (1730-1754) atfedilir olmuştur. Sultan I. Mahmud da tıpkı ö sadrazam gibi doğaüstü bilgeliğe sahip olduğuna, hayvanlarla konuşabildiğine ve toprağın sırlarını bildiğine inanılan biriydi. Mahmud Paşa, ülkedeki en yüksek konuma iki kere yükselmiş olan bu büyük devlet adamı ve komutan, kurduğu çok sayıda hayır vakfıyla halkın sevgisini kazanmıştı. Bunlardan biri, türbesinin bulunduğu bir cami [Resim XIX b] günümüzde hâlâ istanbul'daki Kapalı Çarşı'nın yakınında sağlam durmaktadır. Ayrıca âlimlerle zanaatkârlara hâmilik yapmasıyla ve Farsça ve Türkçe şiirler yazmasıyla da (Adnî [Cennetlik] mahlasıyla yazmıştır) hatırlanmaya değerdir. Haftada bir gün, Cuma günleri öğle yemeğinde, yaptırdığı okulun öğrencileriyle görüşürdü. Bu yemeklerde, pilavların içine altın bezelyeler katılırdı. Böylece sadrazam ödülleri yeteneklilerden çok talihlilere verildiğini anlatmaya çalışırdı. Herkesle, hatta sultanla bile dobraca konuşmasıyla tanınır, bu yüzden ondan korkulurdu. Söylenene göre, bir gün Molla Ahmed'e vatanı Kırım'ın neden gerilemekte olduğunu sormuş. Molla, bunun tek sorumlusunun son Han'ın veziri olduğunu, onun yüzünden "sarayların içlerinde baykuşların öttüğü harabelere dönüştüğünü, pencere çerçevelerinde kuzgunların yuva yaptığını, koridorlarda örümceklerin ağ ördüğünü, kubbedeki çatlaklardan yıldız ve ay ışıklarının girdiğini" söylemiş. "Gördün mü?" demiş sultan Mahmud Paşa'ya. "İmparatorlukların çöküş nedeni vezirlerdir." Mahmud Paşa ise hiç sözünü sakınmadan, "Molla yanılıyor. Asıl suçlu adil bir insan ve kurnaz bir devlet adamı olan vezir değil, ülkesini yönetmesini bilemeyen Han'dır" demiş. Bu açıklıklılığı ve halk tarafından sevilmesi, Mehmed'i kıskançlığa ve güvensizliğe iterek, sadrazamın sonunu getirmiş olabilir. ^

12 Mehmed'in sadrazamı üzerine bir monografiye en yakın olan çalışma, "Mahmud Paşa" adlı makaledir (M. C. Ş. Tekindağ), İA VII, 183-188. Bu "velinin" halk arasında hâlâ takdir gör-

Sultanın gözde oğlu Şehzade Mustafa'nın ani ölümüyle ilgili olayların ayrıntılı bir anlatısı, şans eseri ele geçirilmiştir. Şehzadenin maiyetinde bulunan Gian-Maria Angiolello onun son hastalığını, gömülüşünü, ailesinin yaşadıklarını ve ölümünün babasını ne kadar perişan ettiğini anlatmıştır.¹³ Sultan 1474 yılı boyunca hiçbir askeri sefere katılmamıştır (bu yıl içinde sultanın muhtemelen sürekli başkentte bulunduğunu yalnızca iki belgeden [8 Temmuz ve 24 Eylül tarihli] öğreniyoruz).¹⁴ Osmanlı ailesinde yaşanan trajedinin (Sadrazam Mahmud Paşa'nın hızla ortadan kaldırılmasıyla bağlantısı olabilir) arka planını ve etkilerini bilmiyoruz. Bunun nedeni kısmen, ölüm sebebinin hâlâ bir sır olmasıdır. Şehzade Mustafa, üvey kardeşi Bayezid'in görev yeri Amasya'ya geri dönmesinden sonra, maiyetiyle birlikte savaş meydanından ayrılarak Kayseri, Aksaray, Niğde ve Bor üstünden Konya'ya, Karaman valisi olarak yaşadığı şehre gitmişti. 1473 Eylül'ünün sonlarında sağlıklı oldukça yerindeydi. Kendini şahin avına ve diğer eğlencelere vermişti. Beyşehir gölünde yelkenliyle geziyor ve arkadaşlarıyla birlikte sık sık ava çıkarak, balık tutarak ve bölgedeki Rumlar'la Ermeniler'in yaptığı şarapları içerek vakit geçiriyordu. Eğlenme tarzı Hristiyan halkın pek hoşuna gitmiyordu, çünkü sarhoş olunca her türlü fesatlığı yapabiliyordu. Uç ay sonra, o yılın sonunda, subaylarından biri olan Koçi Bey'i Develü Karahisar'ı (bugün Yeşilhisar) almakla görevlendirdi. Kayseri'nin kırk kilometre güneybatısında bulunan bu dağ kalesi hâlâ Karamanlı Pir Ahmed'in adamlarının elindeydi ve Taşeli'deki diğer müstahkem yerlerle birlikte Osmanlılar'a direniyordu. Şehzade Mustafa, Koçi Bey'in yola çıkmasından sonra birden hastalandı. Hekimlerin verdiği ilaçlarla iyileşir gibi oldu ama sonra kendini her zamanki gibi sefahata verince hastalığı nüksetti. Hastalığı inişli çıkışlı olarak altı ay kadar sürdü. Develü Karahisar kumandanı kaleyi Koçi Bey'e teslim etmeyi reddederek, ancak şehzade Mustafa ile anlaşma görüşmeleri yapacağını bildirdi. Organları tutmaz olmuş olan şehzade yola çıkıp, on iki gün sonra hedefine vardı. Bu arada durumu iyice kötüleşince, adamları tarafından Konya'ya geri götürüldü. Sultanı askeri durumdan haberdar edip yardım istediler. Mehmed hemen o sıralar çok güvendiği Gedik Ahmed Paşa'yı, 30 bin kişilik olduğu iddia edilen bir orduyla Karaman'a gönderdi. Aynı zamanda özel hekimi Maestro Iacopo'yu da oğlunu tedavi etmesi için gönderdi. Hekimler Mustafa'nın sağlığının ılıman Niğde ikliminde düzeleceğini umuyordu ama bir hafta sonra şehzadeyle maiyeti Maestro Iacopo'yu bulma umuyla Konya'ya doğru yola çıktı. İki günlük bir yolculuktan sonra Bor'a ulaştıklarında, şehzade sıcak bir banyo yaptı. Ancak bu banyodan sonra kendini her zamankinden kötü hissetti. Ateşi çıktı ve geceyarısı öldü. Şehzadenin danışmanları, öldüğünü gizlemeye karar verdi. Şehzadenin gece havasının kendisine iyi ge-

düğünün bir kanıtı, onun hakkında yazılmış olan en son "kısa" biyografidir, bkz. N. Ahmed Banoğlu, *Mahmud Paşa Hayatı ve Şehadetı* (İstanbul, 1970). Vezirin camisi ve türbesi üzerine bilgi için bkz. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, 190 ve sonrası (burada onun adına yapılmış başka yapıların da listesi yer almaktadır).

13 Angiolello'nun anlatısı için bkz. *Historia turchesca*, 62-71.

14 Bu belgeler için bkz. Truhelka, "Tursko-slovenski spomenici," *GZMBH* 23 (1911), 38-40; Türkçe çevirisi için bkz. *İED* I (1955), 59 (40 ve 41 nolu belgeler).

leceğini düşündüğü bahanesiyle ordugâhı toplattılar. Angiolello'nun söylediğine göre, daha önceden ölünün iç organlarını çıkarıp vücudunu bal ve arpa ile doldurduktan sonra dikerek bir tabuta koyup, tabutun kapağını mühürlediler. İç organları ise yıkandıktan sonra tuz dolu bir kutunun içine konuldu. Daha sonra cenaze alayı Konya'ya doğru yola çıktı. Şehzadenin cesedinin bulunduğu arabada iki adam vardı. Biri Nasuh ("Nasuf") adlı bir cüce, diğeri ise İsmail adlı daha iri bir adamdı. İsmail'e efendisinin sesini taklit etmesi emredildi. Bazen şehzadenin maiyetinden ve öldüğünü bilen birileri arabaya yaklaşıp konuşmaya başlıyor, İsmail de arabanın içinden karşılık veriyordu. Böylece herkes Mustafa Çelebi'nin sağ ve sağlıklı olduğuna inandı. Cenaze alayı altı gün sonra Konya'ya vardı. Konya'da valinin öldüğü haberi çoktan yayılmıştı. Yeni Osmanlı yöneticilerini desteklemeyen halkın ayaklanacağından korkuluyordu. Şehzadenin annesine oğlunun ölüm haberi verilmemişti. Oğlunun cesedini taşıyan araba sarayın önünde durunca, o ve maiyetindeki kadınlar ağlamaya başladı. Mustafa'nın tek çocuğu olan, on dört yaşlarındaki kızı Nergişşah da büyükannesinin acısını paylaştı. Günlerce yas tutuldu. Kısa süre sonra Gedik Ahmed Paşa ile ordusu Meram'da ordugâh kurdu. O zamanlar Konya'nın bahçeli bir banliyösü olan Meram'da yalnızca Hristiyan Rumlar [Karamanlılar] yaşıyordu. Ancak bunların çok azı Rumca biliyordu. Angiolello'nun söylediğine göre, neredeyse tamamı Türkçe konuşuyordu ve dini kitapları Arap harfleriyle yazılmış Türkçe [Karamanlıca] kitaplardı. Mustafa'nın cesedi bir camiye konuldu ve bu acı haberi sultana vermek üzere İstanbul'a atlı bir ulak gönderildi.¹⁵

Ulak başkente ulaşınca haberi sultana vermeye korktu. Aslında sultanın yaşlı danışmanı ve öğretmeni Hoca Sinan Paşa dışında kimse buna cesaret edemedi. Hoca Sinan Paşa sultanı defalarca öfkelenirmiş biri olmasına karşın, onu neredeyse herkesten fazla idare edebiliyordu. Hoca Sinan kara yas giysileri giyip sultanın yanına gitti. Sultan onu görünce, hemen ne olduğunu anlayıp, oturduğu sedirden aşağı indi. Yerdeki halıları tutup, Doğu âdetlerine uygun olarak oğlunun ölümünün yasını bağıra bağıra tutmaya başladı. Çektiği acının simgesi olarak döşemedeki çatlaklardaki tozları alıp başına saçtı, elleriyle yüzünü, ardından da göğsünü ve kalçalarını dövdü. Bir yandan da yüksek sesle inliyordu. Angiolello'ya göre, üç gün üç gece boyunca bu umutsuz halde kaldı. Sonra ağıda son vererek, başkentteki bütün dükkânların üç gün süreyle kapatılmasını emretti. "Mustafa babasının ve onu tanıyan herkesin gözdesiydi, bu yüzden bütün şehir ağıt yaktı."

Angiolello'nun verdiği tarihler doğruysa, Şehzade Mustafa 1474 Haziran'ında öldü. Sadrazam Mahmud Paşa'nın 18 Temmuz'da idam edildiğini hatırladığımızda, iki olay arasında bir bağlantı olduğunu düşünüyoruz ister istemez. Güvenilir yazarların söylediğine göre Mustafa başka erkeklerin haremlerine her zaman saygı göstermeyen biriydi. Daha 1465'te Venedik'e ulaşan bir raporda, Mustafa'nın o zamanki Rumeli beylerbeyinin karısıyla birlikte olduğu söylenmişti. Gedik Ahmed Paşa'nın karısı da (İshak Paşa'nın kızlarından biriydi) şehzade-

15 Türkçe konuşan Hristiyan cemaati hakkında bkz. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism*, 452-462.

nin gözüne girince boşanmıştı. Mustafa'nın bir süreliğine Rumeli beylerbeyi olan Mahmud Paşa'nın karısıyla da birlikte olduğu söyleniyordu. Bu yüzden, şehzadenin ölümünü Mahmud Paşa'yla ilişkilendiren bir söylenti yayıldı. Atıia Angiolello'nun da gösterdiği gibi azledilmiş vezir tamamen suçsuzdu. Bir başka söylentiye göre ise, şehzadenin öldüğü sırada hâlâ Hasköy'de yaşamakta olan ve Bursa'ya yalnızca cenaze töreni için giden Mahmud Paşa, yas döneminde uygunsuz davranışlarda bulunarak sultanı kendinden nefret ettirmişti: Bütün saray maiyetine kara giysiler giymeleri emredilmiş olmasına karşın, Mahmud Paşa satranç oynarken beyaz bir kaftan giymişti.¹⁶

Sultanın oğlunun ölüm haberini almasından üç hafta sonra, şehzadenin Bursa'da gömülmesi emredildi. Aynı zamanda Gedik Ahmed Paşa'ya Taşeli bölgesindeki isyanı bastırması emredildi. Şehzade Mustafa'nın annesi oğlunun cesedi ve bütün maiyetiyle birlikte Anadolu'daki eski başkente gitti. Şehzade orada atalarının mezarlığına gömüldü. Cenaze töreninde babası yoktu. Mustafa'nın annesine (sultanın gözünden düşmüştü hiç şüphesiz) artık Bursa'da yaşaması emredildi. Maiyetinin çoğu İstanbul'a gönderildi. Kadınlar her zamanki gibi eski saraya götürüldü ve yalnızca birkaç gün sonra aralarındaki evlenebilecek durumda olanlar saray mensuplarıyla ve başkalarıyla evlendirildi. Mehmed'in torunu Nergişşah, Şehzade Bayezid'in ilk çocuğu olan kuzeni Ahmed Çelebi ile evlendirildi. Ahmed Çelebi'ye evlilik töreninde sancakbeyliği verildi. Karaman Valiliği ise Mehmed'in üçüncü oğlu Şehzade Cem'e verildi.

Bu arada Gedik Ahmed Paşa Karaman'da ordugâh kurmuş ve yöreyi işgal etmeye girişmişti. Bölgedeki çeşitli aşiretlerin reisleriyle anlaşması ve onları sultana boyun eğmeye ikna etmesi tam iki ay sürdü. Vezir İstanbul'a dönmeden önce binicilik oyunlarının oynanacağı bir şenlik düzenleyerek, bütün Karaman soy-lularını davet etti. Hepsini toplanıp, hiçbir kötülük beklemeden bir masada otururken, Ahmed Paşa adamlarını onlara arkadan saldırttı. Hemen hepsi öldürüldü. Ahmed Paşa bölgeden çok sayıda erkek, kadın ve çocuğu esir edip yanma- olarak kuzeye götürdü. Bunlar Trakya'ya, Sırbistan'a ve Bosna'ya yerleştirildi. Böylece Karaman'da yıllarca başka bir isyanın çıkması önlenmiş oldu. Karaman-lılar bundan sonra Fatih'e karşı gelmediler.

Böylece 1474 yılı önemli askeri girişimlerde bulunulmadan geçti. Mahmud Paşa'nın iç düzeni sağlamak için çok uğraşmış olduğu imparatorlukta, sultan kendini iyice güçlendirdi. Hiçbir üst düzey görevlinin dikkat çekici bir rol oynamadığı bu dönemde, idam edilen vezirin yerine kimin geçtiğinin kesin olarak belirlenememesi şaşırtıcı değildir. Genellikle sadrazamlığa Gedik Ahmed Paşa'nın geçtiği kabul edilir ama elimizdeki Batılı kaynaklardan hiçbiri bunu onaylamamaktadır. Hızır Bey'in (İstanbul'un ilk kadısının) oğlu Hoca Sinan Paşa'nın iki yıllığına sadrazam olduğunu iddia edenler de olmuştur. Bu doğrusa bile, görev süresi içinde adından hiç bahsettirmemiş. Oysa Gedik Ahmed Paşa'dan birden fazla söz edildiğini biraz ileride göreceğiz.

16 Sadrazam ile Şehzade Mustafa arasındaki ilişkinin kötü olmasının nedenlerinden biri için bkz. I. H. Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Vezir-i Azamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Arası Neden Açılmıştı?," *Belleten* 28 (1964), 719-728.

Bir Osmanlı kaynağında söylendiğine göre Mehmed'in 1474 sonlarında yaptırdığı bir uygulamadan söz etmeliyiz, çünkü bu uygulamanın sultanın hükümdarlığının daha sonraki yıllarında kendini büyük ölçüde adadığı siyasi yaşamaya ve kurumlara etkisi olmuştur şüphesiz. Sultan, boyutu ne olursa olsun herhangi bir tımarın mülkiyeti devredildiğinde, hazinedeki kayıtlara artık yalnızca tımarı veren kişinin adının değil, aynı zamanda her köyün gelirini içeren belgenin bir kopyasının verilmesini emretti. Mehmed'in çok sayıdaki fetihlerinin doğal bir sonucu olarak, giderek daha fazla sayıda askere savaşlardaki hizmetlerinden dolayı tımar veriliyordu. Bu ferman, tımar alan kişilerin sayılarının çokluktan doğabilecek istismarları önlemek için çıkarılmıştı. Özellikle Rumeli topraklarındaki yönetimde tutarsızlıklar ve hatalar ön plandaydı. Bunlar sultan için günlük beş vakit namazın ihmal edilmesi kadar öfkelenendiriciydi muhtemelen (günde beş vakit namaz kılınması, özellikle yakın zamanda Müslüman olmuşlara şart koşuluyordu). II. Mehmed ne zaman fethettiği topraklardan ordusuyla geçse, memurları ona istismarları haber veriyor, o da bunları hemen ortadan kaldırmaya girişiyordu. Bu konuyla ilgili olarak, çok sayıda tarihçede yer alan bir hikâye, Mehmed'in bazen bize saçma gelecek kadar uç noktada kararlar verdiğini gösterir. Mehmed, Boğdan'a gitmek üzere Bulgaristan'dan geçerken, yanında gitmekte olan Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa ona Yambol'un (Yanbolu) sekiz kilometre kuzeybatısındaki Tavşanlı'da (günümüzde Tavşantepe), bir düzine yün tarakçısının bir tilkiyi atölyelerinde kapana kısırmış olduğunu, ama peşinden koşmalarına karşın bir türlü yakalayamadıklarını söyledi. Mehmed bu başarısızlığın cezası olarak, bundan sonra Tavşanlı yün tarakçılarının yerel subaşıya beş akçe ceza ödemesi gerektiğini söyledi. Bir gezginden öğrendiğimize göre, bu uygulama yüzyıllar sonra bile hâlâ yürürlükteydi.

Mehmed 1474 yılı sonlarında (o sıralar kırk iki yaşındaydı), Doğu Anadolu seferinin çetin koşullarından kaynaklanan şiddetli damla nöbetleri geçirdi. Sonraki yıllarda ise, damla hastalığına kalıtsal olarak yatkın olması, şişmanlığı ve zevk düşkünlüğü vücudunun hemen her bölgesinde kaygı uyandırıcı rahatsızlıkların belirmesine yol açtı. Herhalde, 1474 yılında bozuk sağlığı yüzünden bizzat sefere çıkmadı. Zamanını sarayında geçirdi. Bu büyük ve düzensiz yapılar topluluğu, 1472 Eylül'ünde Çinili Köşk'ün tamamlanmasıyla genişletilmişti, Sarayında yeni seferlerin planlarını yaptı. Bu seferlerin yönetimini gözüne girebilmiş olan kişilere verdi.

Sultanın Uzun Hasan'ı yendikten sonra dikkatini Batı'ya yönelteceği, bu konuyla doğrudan ilişkili olanlar, özellikle de Venedikliler için açıkça ortadaydı. İtalya'da genel kanı, Mehmed'in ilk saldıracağı yerlerden birinin, uzun süredir ondan sakınabilmiş olan Arnavutluk olacağıydı. Ayrıca Mehmed'in İtalyan kıyılarının doğusundaki son direniş merkezi olan Arnavutluk'u, İtalya'ya saldırmadan önce mutlaka alması gerektiğine inanılıyordu. Bu yüzden Venedikliler Arnavutluk'u her ne pahasına olursa olsun savunmaya karar vermişti. Venedik ordusunun başlıca görevi Arnavutluk kıyılarını korumak ve büyük nehirlerin, özellikle de Drina ile Bojana'nın (Buene, Boyana), ağzlarını kollamaktı. Pietro Mocenigo'nun Kıbrıs'taki durum yüzünden oradan ayrılması mümkün olmadığından, *Signoria* onun yerine seksen dört yaşındaki Triadan Gritti'yi atadı. Gritti ailesi

daha sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan barış görüşmelerinde birden fazla rol oynayacaktı. Gritti 1474 Mayıs'ının başlarında altı kadırgayla Arnavutluk sularına gitti. Pietro Mocenigo sonunda o yaz, Caterino Cornaro'nun kraliçeliğini güvence altına aldıktan sonra Kıbrıs'tan ayrılabilirdi. Vatana geri dönerken, Korfu yakınlarında donanmayı Arnavutluk'a götürüp orada Gritti'yle güç birliği yapma emrini aldı. Bu arada, bütün Arnavutluk'un *provveditore*'liği görevi, ülkeyi çok iyi tanıyan ve kendini bazı önemli diplomatik görevlerde kanıtlamış olan Leonardo Boldu'ya verildi. Dönemin en cesur ve sebatkâr Venedikliler'inden biri olan Antonio Loredano, Yukarı Arnavutluk'taki İşkodra'nın kumandanı yapıldı. İşkodra, hem konumu hem de kalesi itibarıyla ülkenin başlıca şehri olarak görülüyordu. Ancak yalnızca 2500 asker tarafından korundundan, güçlü bir Türk saldırısına karşı koyamazdı.¹⁷

Venedikliler'in bu tedbirleri almakta haklı oldukları kısa sürede anlaşıldı. Signoria'nın casusları, bir Arnavutluk seferi için muazzam hazırlıklar yapıldığını haber vermişti. Bu girişim başarılı olursa, sultan Adriyatik'i geçerek İtalya'yı fethedebilecekti.

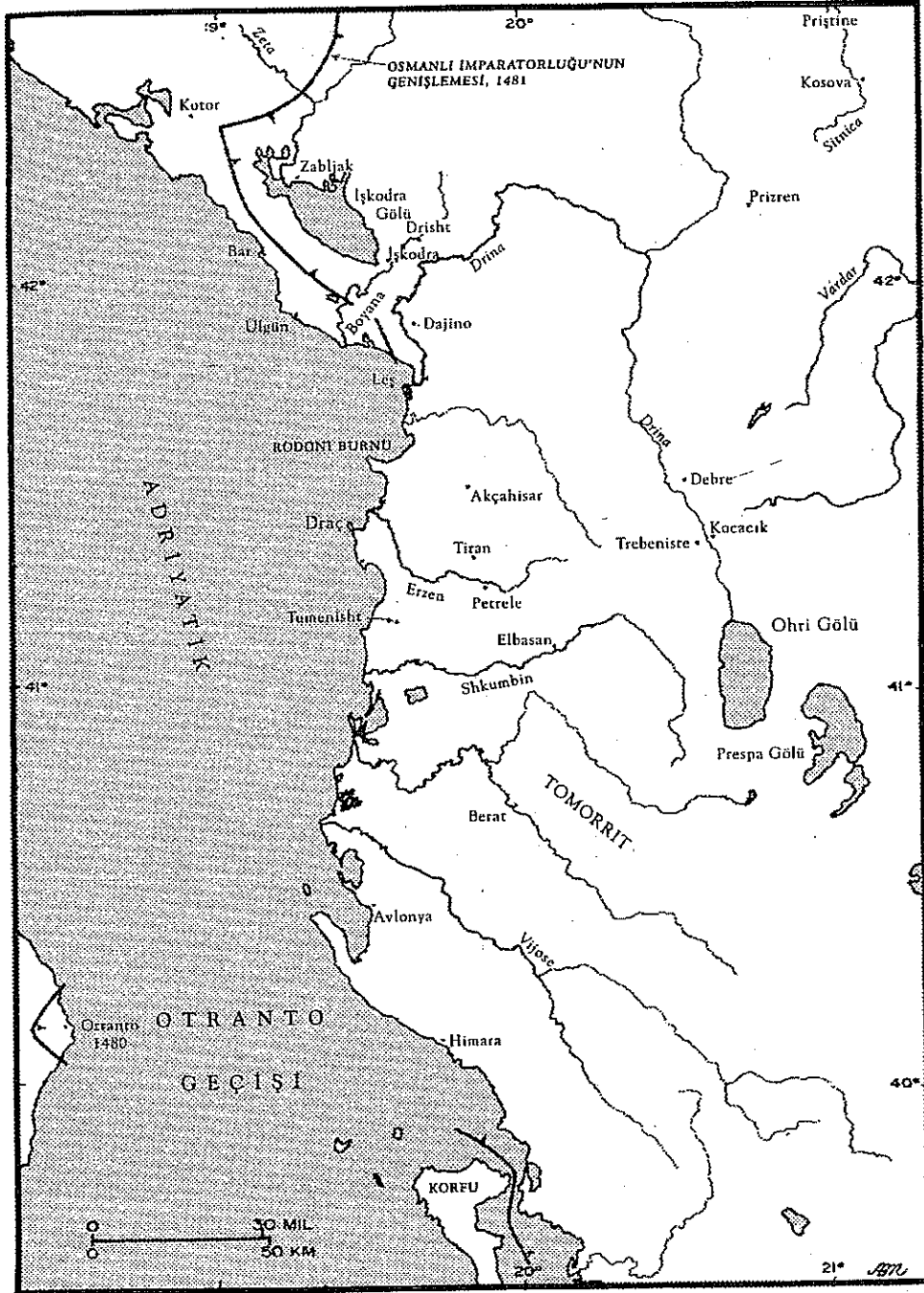
Seferin yönetimi Mehmed'in bir gözdesi olan Rumeli Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'ya verilmişti. Bosna doğumlu olan Hadım Süleyman Paşa, bazı kaynaklara göre küçükken tutsak alınıp hadım edilmiş ve güzel biri olduğu için Mehmed tarafından taciz edilmişti. Daha sonra yıllarca sarayda hizmet vermişti. Uzun süredir sultana sadıktı. Sultan da onu seviyor ve ona güveniyordu. Hadımların aile bağları olmadığından, bencilce hedefler peşinde koşmaya daha az yatkın olduklarına inanılır ve bu yüzden onlara sık sık yüksek idari mevkiiler verilir. Süleyman Paşa ise, yalnızca iyi bir Rumeli beylerbeyi olmakla kalmamış, iyi bir asker olduğunu da kanıtlamıştı.

80 binden fazla askerden (sekiz bin yeniçeri de dahil olmak üzere) oluşan bir ordunun başkumandanlığına getirildi. Yeniçerilerin orduda yer alması bile, sultanın Arnavutluk seferine ne kadar önem verdiğini gösterir. Toplar için gerekli metali taşımak için tam 500 deve gerekmişti. Mehmed toplarını saldıracağı kalenin surları önünde döktürme âdetindeydi. Her zamanki gibi, orduda çok sayıda usta top dökümcüsü vardı. Sade ama fazla özet niteliğindeki kitabı *Geschicht von der Turkey* (Memmingen, 1482-1483 dolaylarında yayımlanmış, ayrıca çok sayıda yeni basımı yapılmıştır) ile tanınan Nurembergli Meister Jörg de, Süleyman Paşa'nın maiyeti arasındaydı.¹⁸

Türk kumandanı Sırbistan ve Makedonya'yı geçerek, hiçbir direnişle karşılaşmadan dağlardan Arnavutluk'a girip, Mayıs başında İşkodra önünde ordugâh kurdu. Şehri her taraftan sarıp kuşatma hazırlıklarına başladı. Boyana'da, denize yakın bir yerde bir köprü yaptırıp, şehrin kıyı açıklarında gezinen Venedik gemilerinden levazım desteğini engellemek için burayı askerlerle korudu. Birkaç gün içinde dört büyük top ve bir düzine küçük top yapıldı. Kale surlarına durmadan

17 Askeri kariyerine başlamadan önce Filistin'e hacı taşıyan gemilerde kaptanlık yapmış olan Loredano'nun hayat hikâyesinin ayrıntıları için bkz. R. J. Mitchell, *The Spring Voyage* (New York, 1964), 54-55, 58 ve 128-129.

18 Jörg ile kısa tarihçesi için bkz. yukarısı, s. 132 ve sonrası.

7. ARNAVUTLUK

taş yağdırılmaya başlandı. 140 metre yüksekliğindeki bir kayalığın üstüne kurulmuş olan ve yalnızca tek bir taraftan girilebilen bu kale, şehri çok eski zamanlardan beri korumuştur.

Venedik donanması, titizce hazırlanmış bir plan uyarınca Arnavutluk kıyısı açıklarına dizilmişti. Dört kadirga Kotor (Cattaro) açıklarında, beş kadirga ise Drina'nın ağzında bekleyerek, Leş'i ve yöre sakinlerinin tehlikeli zamanlarda genellikle sığındığı, kum ve çamurdan oluşma büyük adayı koruyordu. Dört kadirga Draç açıklarında, diğerleri ise Budva, Bar (Antivari) ve Ulcinj (Dulcigno, Ülgün) açıklarında demir atmıştı. Geri kalan gemiler ise, iki amiralin kumandasında Boyana'ya girmiş, ama güney kıyısındaki Benedikten manastırının, Sts. Sergius Kilisesi'nin ve Bacchus'un yakınında, nehir ağzından yirmi yedi kilometre, İşkodra'dan ise dokuz kilometre uzakta demir atmak zorunda kalmıştı. Venedikliler yetmiş balıkçı kayığıyla kaleye İşkodra Gölü'nden malzemeler göndermeye çalıştı. Ataları uzun süredir İşkodra Gölü ile Kotor Körfezi arasındaki o bölgenin (gelecekteki Karadağ'dan daha küçüktü) voyvodalığını yapmış olan Venedik müttefiki Ivan Crnojevic, adamlarıyla birlikte Venedikliler'in deniz ve göl arasındaki iletişim olanaklarını korumaya çalıştı.

15 Temmuz ile 28 Ağustos 1474 arasında süren kuşatma sırasındaki çarpışmalarda, İşkodra kalesinin durumu giderek kötüleşti. Boyana ağzında yapılan kanlı ama sonuçsuz çatışmalar sırasında, yaşlı Triadan Gritti ile *provveditore*'si Luigi Bembo sıtmaya yakalandı. Kotor'a götürülüp orada öldüler. İki taraftan yapılan top atışları, İşkodra'nın surlarının çoğunu yıktı. Ama kuşatmacıların topları yüksekteki toprak tabyalara karşı etkisiz kalıyordu. Süleyman Paşa Antonio Loredano'ya bir mesaj göndererek, kaleyi teslim etmesi için elverişli koşullar ve büyük bir ödül vaat etti. Gururlu Venedik kumandanı ise bu teklifi horgörüyü reddetti. Bir Türk kölesi değil, köklü bir Venedik ailesinin üyesi bir soylu olduğunu, ülkesine duyduğu sevgi ve bağlılığın onun gözünde sultanın tüm hazinelerinden daha değerli olduğunu, eğer Süleyman gerçek bir erkeksen surları çoktan yıkılmış olan şehri ele geçirebileceğini söyledi.

Bunun üzerine Süleyman tam sekiz saat boyunca İşkodra siperlerine saldırdı. Ama sonunda Türkler bütün çabalarından vazgeçmek zorunda kaldılar. Ancak demir çubuklar zoruyla saldırıya geçtikleri söylenir. Yedi bin (başka kaynaklara göre altı ya da üç bin) kişi öldü ve çok daha fazlası yaralandı. On dört subay öldürüldü. Paşa felaketle sonuçlanan bu girişimi bir daha tekrarlamaya cesaret edemedi. Zaten askerleri hastalıktan kırılıyordu ve içme suları da azalmıştı. Ama şehir sakinleri de yiyecek ve taze su kıtlığı çektiklerinden, teslim olmaktan söz etmeye başlamışlardı. Bu kritik zamanda, halk savaşın sona ermesi için ayaklanırken, Loredano bir konuşma yapıp Türkler'in elinde köle olmanın nasıl bir şey olduğunu ayrıntılarıyla anlatarak durumu kurtardı. Bu konuşmadan sonra, en korkak insanlar bile kurtarılmayı beklemeye karar verdi. 28 Ağustos'ta, Leonardo Boldu'nun kumandasında bir Venedik ordusunun yaklaştığı haber verilince (doğru değildi), Süleyman Paşa kuşatmayı kaldırdı. Toplar parçalanıp metalleri devlere yüklendi. Süleyman Paşa ordusuyla Prizren'e giderken, Drina'nın güney kıyısındaki çan biçimli bir tepenin üstünde bulunan Dajino (Dagno) kalesini (Venedikliler Dagno diyordu) yerle bir etti. Bu kalenin harabeleri ve aşağısındaki St. Mary Kilisesi'nin harabeleri hâlâ görülebilir. Dubrovnik'in yıllık haracı

dokuz bin duka altınından (1471) on bin duka altınına çıkarıldı. Buna gerekçe olarak, iki Ragusalı subayın İşkodra'nın savunmasına yardım etmesi gösterildi.¹⁹

Kuşatmanın kalkması ve düşmanın geri çekilmesi, İşkodra'da tarifsiz bir sevince yol açtı. Susuz kalmış halk, susuzluklarını dindirmek için şehir kapılarından çıkıp Boyana'ya akın etti. Çok sayıda kişi "ölümcül titremelere" kapılarak, fazla su içmekten dolayı öldü.

Boyana'nın bataklık ağzında sıtmanın kırıp geçirdiği Venedik donanması hemen kuzeye çekildi. Ağır hastalanan Pietro Mocenigo hemen Dubrovnik üzerinden Venedik'e gitti.

Venedik'de İşkodra ile Arnavutluk'un kurtarılması muhteşem bir askeri zafer olarak kutlandı. İşkodra sakinlerinin sadakati ve yiğitliği anısına, San Marco Kilisesi'ne üstünde bunu anlatan bir yazı bulunan altın bir sancak asıldı. *Signoria*, Antonio Loredano'nun kızına, babasının başarısından dolayı çeyizi için bin duka altını verdi. Loredano ise müteveffa Triadan Gritti'nin yerine başamiral yapıldı. O sırada yetmiş yaşında olan Pietro Mocenigo dük yapıldı ama on dört ay sonra öldü.

Ancak kutlamalara gölge düşüren bir şey vardı. Türkler, Yukarı Arnavutluk'tan yalnızca geçici olarak çekilmişti. Kimse sultanın İşkodra'da aldığı yenilgi yüzünden Arnavutluk üstündeki emellerinden vazgeçeceğini beklemiyordu. Venedikliler, Mehmed'in ordusunun yenilgisinin intikamını kısa süre içinde almaya çalışacağından emindi. Gelen yeni raporlarda, Osmanlı ordusunun hazırlıkta olduğu söyleniyordu. Özellikle Türk tersanelerindeki hummalı faaliyet, *Signoria'yı* son derece kaygılandırıyordu. Sultanın 300 gemiyle birlikte Çanakkale Boğazı'nı geçmek üzere olduğu rapor edilmişti. Venedikliler donanmalarının gücünü 100 kadirgaya çıkarmaya karar verdi. Yeni gemilerin bir kısmı Dalmaçya, bir kısmı da Girit limanlarında yapıldı. Filolar Anaboîu limanında birleşip, gerekirse ölümcül bir darbe indirmeye hazırlanacaktı. *Signoria'nın* Doğu Akdeniz'deki şehirlerine olabildiğince silah, cephane ve para aktarıldı. Böylece Türkler'in saldırısına uğrarlarsa kendilerini savunabilecekleri umuluyordu.

Bu uzun savaş, Venedik Cumhuriyeti'nin direncini her yıl biraz daha kırıyordu. Hem hazinesini tüketiyor hem de Doğu Akdeniz ticaretini sekteye uğrattıyordu. *Signoria* 1474 güzünün sonunda yeni müttefikler aramaya başladı. Tam o sırada, papa ile arasındaki ilişkiyi gözden geçirmek zorunda kalan Lorenzo de' Medici kuzeyde bir müttefik arıyordu. Bu yüzden Venedik'e yaklaştı. Venedik, Lorenzo'nun niye ittifak istediğinin farkındaydı. Bu yüzden, içinde bulunduğu güç duruma karşın, başlangıçta gönülsüz davrandı. Türkler'e karşı Napoli ve Papa IV. Sixtus (İşkodra kuşatıldığında oraya para ve mühimmat göndermişti) ile yapmış olduğu ittifaka sadık olduğunu belirten *Signoria*, herkesin istediği zaman bu birliğe katılabileceğini söyledi. Anlaşma görüşmeleri Roma'da devam ettirildi. Böylece Papa IV. Sixtus, bütün İtalyan devletlerinin Hilal'e karşı birleşmesini bir kez daha ummaya başladı. Tam herkese uygun bir anlaşmaya varılmıştı ki, Napoli Kralı Ferrante ansızın desteğini çekiverdi. Bunun üzerine, 2 Kasım

19 Ödemenin yapıldığını onaylayan bir belge için bkz. Elezovic, *Turski spomenici* I, 1. bölüm, 167-168 ve I, 2. bölüm, 44 (belge 21).

1474'te Venedik, Floransa ve Milano yirmi beş yıllık bir ittifak yaparak, Osmanlılar'a karşı birlikte savaşmaya karar verdi. Papaya, Napoli kralına ve Ferrara Dükü'ne de bu ittifaka katılmaları çağrısı yapıldı. Bunu yalnızca Ferrara Dükü kabul etti. Papa bu teklifi reddetmesinin gerekçelerini ayrıntılarıyla açıkladı: Bu paktı Papalık'a karşı kurulan bir kumpas, onu kuşatmak ve "tiranların bencilce politikalarına alet etmek" için bir girişim olarak görüyordu. Bunun yerine Napoli ile ittifak yaptı. Kuzeydeki yeni ittifakın sonucu olarak, Milano, Venedik'e on kavganın donatılması için 30 bin duka altını vermek zorunda kaldı.

Papayla yapılan görüşmenin sonucu Venedik'i son derece öfkeliendirmişti. Roma'daki sefirini geri çekti, "sürüsünün yenmesine göz yuman ve ona yardım etmeyen bu çobanın nasıl biri olduğunu bütün dünya görsün diye". Macar kralını ittifaka katma çabaları ise, ona çok sayıda elçi gönderilmesine karşın sonuç vermedi.

Macaristan o sıralar güç bir durumdaydı. Osmanlılar tarafından saldırıya uğrama sırası ondaydı. Semendire uç beyi Malkoçoğlu Bali Bey, St. Dorothea Günü'nde (6 Şubat 1474) Macaristan'ı işgal ederek ülkeyi Vârad'a kadar yakıp yıktı, Aziz Ladislas'm mezarını yaktı, bölge sakinlerini öldürdü, yaşlıların ve çocukların kafalarını kesti ve oğlanlarla kızları köle yapıp Tuna'nın ötesine götürdü.

Ama hepsi bu kadarla da kalmadı. Haziran'm başında, Bosna'dan akın akın gelen Türk süvarileri Hırvatistan'a girip Krizevci'ye (Körös, Kreutz), Koprivnica'ya (Kapronca, Kopreinitz) ve Varazdin'e (Varasd, Warasdin), hatta Ptuj (Pettau) ve Metlike önlerine kadar ilerledi. İmparator Friedrich, Carinthia eyaletlerine Camiolalılar ve Styrialılar'la birleşerek eyaletlerinin sınırlarını korumaları, özellikle de Carinthia'ya açılan geçitleri savunmaları çağrısı yaptı. Avusturya'nın iç bölgelerinde bile hemen tahkimatlar, taş ve toprak siperler (bunlara Türkçe *tabur'dan* gelen *tabor* ya da *taber* deniyordu) yapıldı, kaleler inşa edildi ya da onarıldı ve haberci ateşlerinden oluşma bir alarm sistemi (*Kreutefeuer*) kuruldu. 1474 Ağustos'unda, on bin süvarilik olduğu söylenen bir akıncı grubu Sırbistan'dan gelerek Tuna'yı geçip Aşağı Macaristan'ı, Körös Nehri'ne kadar işgal etti. Bir Macar taburu Türkler'e karşı koyup onları yendi. Güz sonlarında, Bosna'dan gelen akıncılar Hırvatistan'a ve kıyı şeridine saldırdı.

Krallığının sürekli karşı karşıya bulunduğu bu tehdit ve halkının Türkler'e karşı savaşmasında ısrar etmesi, Matthias Corvinus'u Kasım ayında Polonya Kralı IV. Casimir ile mütareke imzalamaya ve Bohemya ile savaşmaya ara vermeye yöneltti. En ateşli Macar vatanseverler bile, Matthias Corvinus'un Bohemya tahtı için savaşmasını eleştirmeye başlamıştı. Kralın ülkesinin sınırlarını Hristiyanlık'm düşmanlarına karşı savunmasını istiyorlardı. Napoli ve Aragonlu Ferrante de (kızı Beatrice'i [1457-1508] kısa süre sonra [1476 güzünde] Macar kralıyla evlendirecekti) müstakbel damadının siyasi planlarını etkiledi. 1474 güzünde ve 1475 yazında Buda'da yapılan toplantılarda, Macaristan'ın savunulması için büyük fonlar ayrılmasına (ancak yalnızca Osmanlılar'a karşı kullanılması şartıyla) oylamayla karar verildi. Hazırlıklara hemen başlandı ama buna uygun zaman çoktan geçmişti.

1473'te, Boğdan'ın savaşçı voyvodası Büyük Stephen, sultanın Asya'ya gitmesini fırsat bilerek Eflak'ı işgal etmişti. Kadınsılığıyla tanınan Güzel Radu'nun (*cel frumos*) zayıflığı, bu hırslı prensi çeşitli bölgeleri arka arkaya ele geçirmeye yöneltmişti. Radu 18-20 Kasım 1473'te Cursul Apei'de (Rimnicu Sarat) yenil-

miş, yerine Eflak tahtına Basarab (Laiotâ olarak da tanınırdı) geçirilmişti. Osmanlılar, sultanın gözdesi olan Radu'yu 28 Kasım'da tekrar tahta geçirmeye çalışmış ama başaramamışlardı. Mihaloğlu Ali Bey ile akıncılarının yaptığı savaşta, Türkler ağır kayıplar vererek Tuna'nın öte yakasına kaçmıştı. Ama Laiotâ'nın hükümdarlığı dört hafta sonra sona erdi. Boğdan'a giren 17 bin Türk, 31 Aralık 1473'te Barlad (Birlad) yakınlarında ordugâh kurdu. Basarab'ı kaçırdılar ve bütün bölgeyi yakıp yıktılar ama çatışmaya girmekten kaçınarak Tuna'nın diğer yakasına geri döndüler. Basarab 1474 baharında tekrar tahta çıktı. Boğdan prensi bu kez planlarını uygulayabilecek gibi görünüyordu. Ama Basarab Haziran'da sultanın tarafına geçmeye karar vererek kukla krallığından vazgeçti. Ancak Stephen, o zaman bile Eflak'a kendisinin kuklası bir prens yerleştirme sevdasından vazgeçmedi. Erdel'deki, Tepeluş ("küçük kazıkçı") olarak da tanınan Genç Basarab'ı Eflak tahtına geçirdi. Ama Genç Basarab'ın hükümdarlığı yalnızca birkaç hafta sürdü. 5 Ekim 1474'te iki "Basarab" arasında bir savaş yapıldı. Yaşlı Basarab savaşı kazandı ama Voyvoda Stephen iki hafta sonra (20 Ekim'de) onu yenerek kovdu.

Bu saçma sapan hanedanlık dalaşlarından söz etmemizin nedeni, sultanla Eflak prensi arasındaki bir savaşa öncülük etmiş olmalarıdır. Her zamanki gibi, müdahale için hemen bir bahane bulunmuştu. Sultan, Stephen'a bir elçi göndererek, yıllardır verilmeyen haraçların ödenmesini ve güneydoğu Boğdan'daki Kili limanının geri verilmesini istedi. Aşağı Tuna'daki bir adada bulunan bu liman, korunaklı konumu sayesinde çok eski zamanlardan beri önemli bir ticaret merkeziydi. Her iki talebin de reddedilmesi, haddini bilmez Boğdan kralına hemen saldırmak için yeterli sebepti.²⁰

Süleyman Paşa Arnavutluk yenilgisine rağmen sultanın gözünden düşmemişti. Oysa onun yerinde bir başkası olsa, böyle bir başarısızlıktan sonra en iyi ihtimalle sürgüne gönderilirdi. Hadım'a, 1474 güzünün başında, Tuna ötesine sefere çıkması emredildi.

O kış son derece sert geçecekti. Oysa o büyük ordunun (tarihçiler 100 bin, hatta 120 bin askerden söz etse de, bu rakamlar abartılıdır kuşkusuz) yiyecek ve mühimmat akışı düzensizdi. Ancak böyle sorunlar sefere çıkılmasına engel olmadı.

Süleyman Paşa Ocak 1475'te, Basarab ve bazı düşük rütbeli subaylarla birlikte Tuna'yı geçti. Prens Stephen onu Barlad ile Racova nehirlerinin kesişimindeki Vaslui'nın yakınlarında bulunan sık ormanlara çekti. Bütün ordusunu orada toplamıştı. Ordusu Polonyalı yardımcı kuvvetler ve güneydoğu Erdel'deki savaşçı bir kabile olan Szekler'den gönderilmiş askerlerle güçlendirilmişti. Tepelerle, karanlık ormanlarla, derin nehirlerle ve bataklıklarla dolu olan, yoğun sisli o bölgede bir yabancınnın kaybolması işten bile değildi. İşgalcileri aç bırakmak için, Türk ordusunun ilerlediği hat üzerindeki "herkes kendi evini yakmıştı". 10 Ocak 1475'te Boğdanlılar, yaklaşan Türkler'e gizli siperli ordugâhlarından ok yağdırmaya başladı. Bölgeyi tanımamak Osmanlılar için büyük bir dezavantajdı. Kısa sürede dağılıp kaçmaya başladılar ama çok azı kurtulabildi. Çoğu ya savaş alanının

20 R. Rosetti, "Stephen the Great of Moldavia and the Turkish Invasion (1457-1504)", *Slavonic and East European Review* 6 (1927-28), 87-10, hâlâ yararlı bir çalışmadır.)

da ya da Boğdanlı süvarilerden kaçarken Tuna'da boğularak öldü. Stephen savaş alanındaki cesetlerin gömülmesini emretti. Tutsakların da çoğunu kazığa oturttu. Boğdan prensi, kazandığı bu zor zaferi köylüleriyle birlikte dört gün boyunca ekmek ve suyla oruç tutarak ve Orduların Efendisi, Savaşların Kralı Tanrı adına yeni bir kilise yaptırmaya yemin ederek kutladı. Savaşta ölen Hristiyanlar'm gömüldüğü üç tepedeki mezarlara haçlar dikildi. Savaşta dört paşa öldürülmüş ve yüz kadar sancak alınmıştı. Stephen, Polonya kralına yardımından dolayı teşekkür etmek için ona dört Türk subayı ile otuz altı sancak gönderdi. Kral Matthias Corvinus'a ve hatta papaya da tutsaklar ve sancaklar gönderdi. 25 Ocak 1475'te Suveava'dan Hristiyan dünyasına yazdığı bir mektupta, "Hristiyan dünyasının kapılarında" kazandığı zaferi anlattı, sultanın bu yenilginin öcünü almak için ertesi Mayıs ayında Tuna'yı bizzat geçmeyi planladığını bildirdiği ve herkesi bu tehdide karşı birleşmeye çağırdı.²¹

Bu yenilgiden sonra, Boğdan ve Besarabya'daki, Osmanlılar'm elinde olan bütün kalelerin ve sınır karakollarının garnizonları kaçtı. Boğdan prensi buraları hiç savaşımadan ele geçirdi. Stephen, böyle bir zaferin insan işi değil, Tanrı'nın iradesi olduğunu söylüyordu. Hristiyan ülkeler onun şükran duasına katıldı ama onun zaferinden gerekli dersi almayı başaramadılar: Sultanın yenilmez olmadığını ve eğer düşmanları birleşirse, yenilmesinin daha da kolay olacağını anlayamadılar.

1475 baharında, Macar kralının bir elçisi olan Ladislas Vetesius (Lâszlô Vitez), çeşitli Batılı hükümdarlara, özellikle de papaya Türkler'e karşı hemen harekete geçmeleri çağrısında bulundu. Bu çağrı hemen yayımlandı ve ayrıca el yazması kopyaları da Avrupa'nın pek çok yerine dağıtıldı. Bu belgede Mehmed'in İtalya'yı işgal etmeye karar verdiği, askerlerinin şimdiden "*AhlaMachmet, Machmet, Roma, Roma!*" (Lâ ilahe illallah, Muhammeden resûlullah, Roma, Roma) diye haykırmaya başladığı yazıyordu. Türk askerlerinin şahadet getirirken Kutsal Şehrin adını söylediğinden Venedikli kaynaklarda da söz edilir.

Oysa II. Mehmed o sıralar Venedik'le uzlaşmaya ve barış yapmaya çalışıyordu. Üvey annesi Mara aracılığıyla, bir Venedik elçisi olan Girolamo Zorzi'ye (Giorgi), İstanbul'a gelip Osmanlı İmparatorluğu'yla barış anlaşması görüşmelerine başlaması için yol izni belgesi vermişti. Zorzi 24 Mart 1475'te görüşmelere başladı, ancak sultanın taleplerini kabul etmedi. Sultan yalnızca 150 bin duka altını tutarındaki eski bir borcun ödenmesini değil, aynı zamanda savaşın başından beri Venedik'in ele geçirmiş olduğu her yerin geri verilmesini ve ayrıca Arnavutluk'taki dağ kalesi Akçahisar'ı istiyordu.²² Girolamo Zorzi bu tavizleri vermeye ne yetkili ne de istekliydі. İstanbul'dan eli boş ayrılmasından önce, kendisine Venedik'le savaşmak için yapılan muazzam askeri hazırlıklar gösterildi ve *Signo-*

21 Bu dönemdeki Moldavya-Osmanlı çatışmasının ve Stephen, Vlad ve Matthias Corvinus arasındaki ilişkilerin ayrıntıları için bkz. Florescu ve McNally, *Dracula*, 111-118.)

22 Babinger daha sonra, Zorzi'nin İstanbul'a 27 Mart'ta vardığını ve hasta olan Mehmed tarafından iyi karşılanmadığını yazmıştır; "Johannes Darius (1414-1494), Sachwalter Venedigs im Morgenland und sein griechischer Umkreis", *Siczjmsberichte der ba^erische Akademie der Wissenschaften, phibs.-hist. Klasse* (Münih, 1961), 81.

ria'ya kararını vermesi için altı aylık ateşkes süresi tanındı. Mehmed bunu yalnızca sözle söyledi, yazılı bir belge vermeyi reddetti. Bu ateşkes kabul edildi ve başkumandana bütün çatışmalara son vermesi emredildi. Ama barış teklifleri de reddedildi. Bu altı aylık ateşkes, İstanbul'daki kurnaz savaşçının o ilkbahar ve yaz boyunca Venedik'in saldırısına uğramayacağını garanti altına almasını sağlamıştı. Aşırı taleplerinin kabul edilmeyeceği başından beri belliydi. Zaten barış görüşmeleri yapmasının asıl nedeni rahat bir nefes almaktı muhtemelen, ki Venedikliler'in de istediği buydu. Tam bu sırada IV. Sixtus İtalyan devletlerinden Türkler'le savaşta destek almak için art arda girişimler yapıyordu. 16 Nisan 1475'te, Floransalılar'dan Uzun Hasan'ın göndermiş olduğu yeni bir elçiyle görüşmelerini istedi. Batı hâlâ Uzun Hasan'dan oldukça umutluydu. Kuzeyden yardım almaları söz konusu değildi. Burgonya Savaşı, Orta Avrupa devletleri arasında tehlikeli bir gerilim yaratmıştı.²³

Sultan bütün kışı ve ilkbaharı İstanbul'daki sarayında geçirmişti. Doğu Anadolu'dan dönüşünden beri ona işkence eden damla hastalığından hâlâ muzdaripti şüphesiz. Nisan ayında (21 Nisan'da) hâlâ başkentte olduğu kesindir. Birkaç hafta sonra yeni bir veba salgını başlayınca, bütün saray dağlara taşındı. Sultan Mayıs'ta Edirne'de, muhtemelen yazlık sarayını yaptırdığı adadaydı ve damla illetinden muzdaripti. Batılı casuslar onun bir önceki kış uğradığı yenilginin öcünü almak için Boğdan'a yürümek üzere olduğunu yazıyordu. Rumeli Beylerbeyi Süleyman Paşa da eski başkentteydi ve raporlara göre 40 bin süvarilik Rumeli ordusunu topluyordu. Sultanın Batılı ülkelere güvenmediğinin ve sürpriz bir saldırıya karşı hazırlıklı olma gereğini hissettiğinin bir göstergesi, Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin, özellikle de Eski Hisarlık'm garnizonlarını güçlendirmiş ve Gelibolu yarımadasının ucunun yakınında bulunan Alçıtepe'ye beş bin asker göndermiş olmasıdır. Sağlık sorunları yüzünden Boğdan'ı bizzat işgal etmeye gidemiyordu. Durumu öyle kötüleşmişti ki, İstanbul'a geri dönerken taşınması gerekmişti. Böylece yeni seferden tamamen vazgeçildi. Sultanın hastalandığı haberi Batı'ya çeşitli kanallardan hızla ulaştı. Batılılar onun her an ölmesini beklemeye başladılar. Napoli sarayındaki Milano sefiri Francesco Maletta 23 Haziran 1475'de Milano'ya yazdığı bir mektupta, sultanın durumunun kötü olduğuna bizzat Kral Ferrante'den işittiğini söyledi. Mektupta ayrıca halkın Mehmed'in can çekiştğine inandığı söyleniyordu. Huzursuzlanan halk sarayı yağmalamaya kalkmış ama "Türk", danışmanlarının ısrarıyla pencereye çıkıp gürüha hâlâ sağ olduğunu gösterince kargaşa hemen bastırılmıştı. Signoria'nın Napoli sefiri, Trogir'den bir mesaj aldığını, bu mesaja göre iki Venedik gemisinin Venedik'e geri dönmekte olduğunu, birinde Uzun Hasan'ın gönderdiği bir elçinin, diğerinde ise "Türk'ün oğlunun" gönderdiği bir sefirin bulunduğunu, "Türk'ün oğlunun" babasının can çekiştğine inandığı için Venedik'le barış görüşmelerine başlamak istediğini bildirdi. Raporun sonunda "Her taraftan Türk'ün ölmek üzere olduğu haberi geliyor" deniyordu.

23 Papanın çabaları hakkında bkz. Pastor, *History of the Popes* IV, 285.

24 Truhelka, "Tursko-slovenski spomenici," 42; Türkçe çevirisi için bkz. *IED* I (1955), 60 (beige 44).

Ancak her ne kadar Boğdan seferi iptal edilse de, bir başka sefer yapılacak, böylece Karadeniz'in kuzey kıyısındaki ünlü Cenova yerleşim merkezi Kefe'nin uzun süredir sallantıda olan varlığı son bulacaktı. Kefe yaşanmaz bir yer haline gelmişti. Cenova ile yaptığı deniz ticareti, Türkler'in Boğaziçi'ni kapamasıyla kesilmişti. Ayrıca Karadeniz'in Anadolu kıyısındaki Amasra Türkler'in eline geçince, şehrin ihtiyaçları ancak kara yoluyla, oldukça çetin koşullar altında temin edilebilir olmuştu. Mehmed "Batılı tacirlerin Çanakkale'nin ötesindeki hâkimiyetlerinin bu son kalıntısını" yok etmeye ve bu Cenova yerleşim merkezinin "ekonomik önemini kendi lehine kullanmaya uzun süredir niyetliydi muhtemelen".²⁵

Mehmed bu kez de saldırmak için bahane bulmakta zorlanmadı. Şehirdeki Cenova hükümeti, komşu Tatar Hanı'yla itilaf halindeydi. Kefe ve civarında yaşayan Tatarlar, tüzel meselelerde *tudun* (vali) adı verilen kendi memurlarının yargılarına tabiiydi. Kırım hanı *tudun* atamalarını ancak Cenova Meclisi'ne danıştıktan sonra yapardı. Oldukça nüfuzlu bir *tudun* olan Mamak 1473'te ölünce, yerine kardeşi Eminek geçmişti. Ancak Eminek'in yengesi (Mamak'ın dul eşi), kocasının yerine oğlu Sertak'ın atanmasını istemişti. İki taraf arasındaki ilişkilerin kısa sürede şiddetli bir düşmanlığa dönüşmesi, Cenova kolonisi açısından talihsizlik olmuştu. Anlaşma görüşmeleri sırasında, *tudun* seçiminde son kararı verecek olan Uffizio della Campagna'nın dört üyesinden biri olan Oberto Squarciafico, giderek tiksindirici bir tavır sergilemeye başlamıştı. Komite sonunda Kırım Hanı Mengli Giray'ı (Hacı Giray'ın oğluydu), Eminek'in Türkler'le işbirliği yaptığı gerekçesiyle Sertak'ın atanmasını kabul etmeye ikna etmişti. Ancak han son dakikada Sertak'ı değil, Karay Mirza adlı birini seçtiğini açıklamıştı. Ama Kefe'de Karay Mirza'nın atanmasına karşı şiddetli bir direnişle karşılaşmıştı. Sertak'ın annesinden iki bin duka altını vaadi almış olan Oberto Squarciafico, Karay Mirza'ya en şiddetle karşı çıkanlardan biriydi. Hana, o sıralar Sudak'ta (Soldaya) tutuklu bulunan erkek kardeşlerini serbest bıraktırma tehdidiyle baskı yapmıştı. Mengli Giray sonunda Sertak'ın *tudun* olmasını kabul etti. Ama tartışma bununla sona ermedi. Nüfuzlu Tatarlar'm çoğu Eminek'in tarafını tutuyordu. Sonunda Mehmed'den bu anlaşmazlığı çözmesini istediler. Mehmed bunu hemen kabul etti elbette.

Yeni Kapudan-ı Derya Gedik Ahmed Paşa'ya, 19 Mayıs 1475'te İstanbul'dan denize açılması emri verildi. Verilen rakamlar her zamanki gibi birbirinden farklı olsa da, filosunda 180 kadirga, üç kalyon, 170 yük gemisi ve at taşıyan 120 gemi vardı anlaşılan. Filo önce Boğaziçi'nin ağzındaki deniz fenerinin açıklarında durdu ama sonra kuzeye doğru ilerleyip Karadeniz'e girdi. 1 Haziran'da Kefe surları önünde demirledi. O sıralar Kefe'de sekiz bin hane ye 70 bin insan vardı. Ahmed Paşa elinde bol miktarda bulunan topları surlara çevirtti ve 2 Haziran'da bombardıman başladı. Şehir yalnızca üç gün direndi, çünkü Tatarlar'm çoğu Emi-

25 Cenovalılar'ın Karadeniz'deki varlığı hakkında bilgi için bkz. Heers, *Genes au XVe siècle*, 364 ve devamı. Georges Bratianu'nun çalışması *La Mer noire'da* (Münih, 1969, *Soöetas Academica Dacoromam-Acta Historica* 9), Osmanlılar'm fethinden yalnızca son bölümde, kısaca söz edilir.

nek'in önderliğinde Türkler'i tutuyordu. Destekçileri tarafından terk edilen başkenti Kerkri'yi kaybedeceğinden korkan Mengli Giray, kendisine sadık 1500 süvariyle birlikte Kefe'ye gelmişti. Kuşatılanlar 6 Haziran'da kendilerini düşmanın insafına terk etti. Ahmed Paşa, baş vergisi öderlerse canlarını bağışlayacağına söz verdi. Galiplerin keyfi zulmüne ilk uğrayanlar Kefe'deki yabancılar -Eflaklılar, Polonyalılar, Ruslar, Gürcüler, Çerkesler- oldu. Toplam 250 bin duka altını civarında olduğu söylenen servetlerine el kondu. Kendileri de ya köle olarak satıldı ya da zincire vuruldu. 9 ve 10 Haziran'da, şehrin diğer sakinlerine -Latinler'e, Yunanlılar'a, Yahudiler'e, Ermeniler'e vb- kişisel ve ailevi durumlarıyla mali varlıklarını yazılı olarak ayrıntılarıyla bildirmeleri söylendi. Türkler bu bilgilerin baş vergisi için gerekli olduğunu öne sürüyordu. Sonraki günlerde kişi başına 15 ila 100 akçe arasında vergi kondu. 12 ve 13 Haziran'da bütün genç kızlar ve erkekler Türkler'in önüne getirildi ve aralarından sultanın sarayında hizmet etmeye uygun olanlar seçildi. 1500 -bazı kaynaklara göre üç bin, hatta beş bin- kişi acımasızca ailelerinden koparıldı. Tam Kefeliler artık gündelik hayatlarına dönebileceklerini düşünmeye başlarken, yeni bir emir aldılar: Herkes beyan ettiği servetinin yarısını üç gün içinde vermeliydi. Bunu yapamayanlara ya da yapmak istemeyenlere korkunç işkenceler yapıldı. Sonunda 8 Temmuz'da, Latin kökenli olan herkese bütün servetlerini yanlarına alarak kendilerini taşımak için ayrılmış olan gemilere binmeleri emredildi. Gemiler 12 Temmuz'da bilinmeyen bir hedefe doğru yola çıktı. Gemilerden birinde isyan çıktı. İsyanlılar tayfayı öldürüp servetleriyle birlikte kaçtılar. Kili'de -bazı kaynaklara göre ise Akkerman civarında- karaya indiler ama şehrin kumandanı servetlerini ellerinden alıp onları Suceava'ya götürerek köle olarak sattı.

Tutsakları ve muazzam ganimeti taşıyan diğer gemiler 3 Ağustos 1475'te İstanbul'a yaklaştı, ancak başkenti hâlâ kasıp kavuran veba salgını yüzünden yüklerini boşaltamadılar. İtalyanlar ve Ermeniler önce Üsküdar'a götürüldü. Salgın dindikten sonra da günümüzdeki Edirnekapı ile Haliç arasındaki, o zamana kadar oturulmayan bir bölgede yeni evlere yerleştirildiler. Burada 267 evde oturdular (bunu 1477'deki nüfus sayımından biliyoruz). Bizans kilisesi Kutsal Bakire (şimdiki Odalar Camii) ile Manuel Manastırı (Kefeli Mescidi), yeni gelenlere verildi.

Bu korkunç olayda büyük pay sahibi olan Oberto Squarciafico kısa süre sonra öldü. Karaya indikten birkaç gün sonra, muhtemelen Eminek'in isteği üzerine idam edildi. Mengli Giray son anda bağışlandı ve hatta sultanın kukla hükümdarı olarak Kırım'a geri gönderildi.

Bu arada Osmanlılar oradaki fetihlerini fazla kayıp vermeden sürdürüyordu. Sudak kuşatılmış ve açlık yüzünden teslim olmuştu. Aynı şey ünlü Mankup'un da (Theodoras) başına gelmişti. Buranın hükümdarları, Trabzonlu Komnenoslar'ın son fertleriydi. Ellerinde yalnızca bir kale ile civardaki, toplam 30 bin hane den oluşan çok sayıda kasaba vardı. Kısa süre önce Boğdan sarayına yaptığı bir ziyaretten dönmüş olan Alexander Komnenos -kızkardeşi Maria, Prens Stephen'in karısıydı- Mankup'u savunmaya çalıştı. Ahmed Paşa'nın gidişine kadar direnmeyi başardı ama kısa süre sonra ihanet edilerek yenildi (Aralık 1475). Fatihler ona, ailesine ve Boğdanlı korumalarına acımasızca davrandı. Bu acımasızlıktan kadınlar bile paylarını aldı. Sultanın İstanbul'daki haremine götürüldüler.

Kırım'daki Cenova gücünün yok edilmesi, Azak'ın ele geçirilmesiyle tamamlandı. Ancak orada birkaç Cenova ailesi -örneğin Spinolalar- varlığını sürdürmüş olabilir. Cenovalılar'dan geri kalanlar ise bir süreliğine Kefe civarındaki Bahçesaray'da yaşadı. Bu, Cenova'nın Kırım'daki görkemli günlerinin sonuydu. Eskiden ne kadar zengin oldukları Osmanlılar'm ele geçirdiği muazzam ganimetlerden, özellikle de depolardan anlaşılmaktadır. Artık Yakın Doğu'da Cenovalılar'm elinde yalnızca Sakız Adası'ndaki ve bunun yakınındaki Anadolu kıyısındaki yerleşim merkezleri kalmıştı.²⁶

Bu olaylar olurken, sultan başkentinden uzaktaydı. Vebadan kurtulmak için, Haziran ya da Temmuz başından itibaren üç aydan fazla bir süreyi Edirne ile Kırklareli arasındaki bir tepede inzivada geçirmişti anlaşılan. Yaz bitince batıya, önce Filibe'ye, ardından da Sofya'ya gitti. Kasım ayı boyunca orada kaldı. Kış başlayınca Vize'ye, Istranca Dağları'nın temiz havasına gitti. Burada bütün saray maiyeti soğuk havaya karşın ordugâh kurarak istanbul'daki veba salgınının geçmesini bekledi.

Kıtalar ortası, Suriye ve Mısır arasındaki yol, doğu ile batı arasındaki tek bağlantı olma özelliğini yıllar önce yitirmişti. Karadeniz ticaret yolunun gelişmesi, Kefe'yi başlıca ticaret merkezlerinden biri haline getirmişti. Batı ve Doğu Avrupa malları Karadeniz'e her zaman Çanakkale Boğazı'ndan gitmiyordu. Viyana ve Buda'dan, Tuna'dan ve Karpat geçitlerinden ya da Polonya ile Boğdan'daki işlek yoldan da götürülüyordu. Bu ticaret yolunun Batı'nın kapitalizm öncesi ve kapitalizm başlangıcı dönemlerindeki önemi sık sık vurgulanmıştır. Avrupa'nın her türlü iç çatışmalarına karşı dayanan ekonomik bütünlüğü, Osmanlılar'm Kırım'ı ele geçirmesiyle parçalanmıştı. Doğu Akdeniz'deki ticaretin giderek zorlaşması ve Karadeniz'in bir Türk gölüne dönüşmesi (bu gelişmenin öncüsü Mehmed'in Çanakkale Boğazı'nı kapaması olmuştu), pek çok tarihçinin söylediği gibi Avrupa'da muazzam etkiler yaratmıştı. On altıncı yüzyılda geniş arazili mülklerin belirmesinin, köylülerin sayısının artmasının ve şehirlerin büyümesinin anımsız durmasının bir nedeni de Türkler'in Karadeniz kıyısını işgal edişidir. Bunun bütün Avrupa üzerindeki etkileri Henri Pirenne'nin yorumuyla, Araplar'ın Akdeniz'i ele geçirmesinin Batı Avrupa'ya olan etkisine ya da Alexander Eck'in yorumuyla, Kumanlar'm ve daha sonra Tatarlar'm akınlarının Rusya'ya olan etkisine benzetilebilir. Osmanlılar Karadeniz'i kapamak ve Yakın Doğu'daki ticareti engellemekle, bazı önemli batı ticaret yollarını kısmen kapamış, bazılarınıysa tamamen yok etmişti. Cenova ile Venedik, özellikle Yakın Doğu'daki en önemli bazı ticaret merkezlerini yitirmişti. Yeni Atlas Okyanusu ticaret yollarının keşfedilmesi bile (ki Batı'nın ekonomik hayatında çok önemli rol oynayacak bir gelişmeydi), kısmen Osmanlılar'm Karadeniz bölgesine yayılmasının bir sonucu-

26 Kefe seferi hakkında bkz. Angiolello, *Historia turchesca*, 72-83. Mehmed ile Tatar Hanları arasındaki yazışmalar için bkz. Fevzi Kurtoğlu, "İlk Kırım Hanlarının Mektupları," *Belleten* III (1941), 641-655. İnalçık, Osmanlılar'm Kırım'daki hâkimiyetinden söz eder: "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi," *Belleten* VIII (1944), 185-229. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. A. N. Kurat, IV.-XVIII. *Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* (Ankara, 1972).

dur. Yeni Dünya'ya yapılan keşif yolculuklarının nedeni, Hindistan'a ve Orta Asya'ya yeni bir alternatif yol bulma arayışıydı.²⁷

1475 yılının bitiminden önce, Hırvatistan'ın kırsal kesimleri ile Carniola ve Carinthia'nın sınır bölgelerindeki halk Türk atlılarının saldırılarıyla bir kez daha ağır can ve mal kayıpları verecekti. Ağustos'ta, Bosna'dan gelen akıncılar Hırvatistan'a saldırdı. Yöreyi ciddi bir direnişle karşılaşmadan yağmalayarak, Ptuj'a kadar ilerlediler ve oraya ağır hasar verdiler. Ancak Styria ile Carinthia askerleri halkın yardımına koşunca, Türkler Lemberg üzerinden geçerek Sava vadisine çekildi. Brezice (Ram) yakınlarında Carniolalılar'la karşılaştılar ve 24 Ağustos 1475'te Sotla'da, Radkersburg ordusunda subay olan Polheimli Sigismund'un saldırısına uğradılar. Sigismund'un 450'şer askerden oluşma üç birliği vardı. Ama savaş Hristiyanların aleyhine sonuçlandı. Otuz bir soylu öldü. Polheimli yiğit Sigismund ile diğer soylular esir alındı.

Türk akıncıları Hırvatistan'ı yakıp yıkarken, Kral Matthias Corvinus Osmanlılarla savaşmak için büyük çapta hazırlıklar yapıyordu. Sözüne asla sakınmayan biri olarak, Venedik oratore'si Sebastiano Badoer'e 60 bin askerlik bir ordu kurmaya ve orduyu bin at arabası ve 100 gemi ile desteklemeye karar verdiğini söyledi. Ağır topların ve kuşatma makinelerinin yapılmasını emretti (böyle aletlere büyük ilgi duyuyordu. Bu konudaki İtalyanca el yazmalarını okumuştı). Macar kralı gücünden öyle emindi ki, muhtemelen 1475 Kasım'ı sonunda sultanın iki elçisi sarayına gelip ateşkes görüşmesi yapmak isteyince, onları kovdu. Sultanın hangi koşullar altında mütareke, hatta belki de barış imzalamak istediği bilinmiyor. Ama 1473'te, Macaristan'ın sultanın oradan geçerek Almanya'ya gitmesine izin vermesi karşılığında bütün Bosna'yı vermeyi kabul ettiği doğrudur, Matthias Corvinus'a büyük tavizlerde bulunmaya hazırdu muhtemelen. Mehmed'in iki elçi göndermesinin nedeni belliydi: Boğdan seferine çıkmadan önce sol tarafını sağlama almak istiyordu. Matthias Corvinus, sultanın tekliflerini reddettikten sonra, komşusu Boğdan kralı Stephen'm hemen Türkler'e karşı saldırıya geçeceğini umduğunu söyledi.

Kendi planları konusundaysa şüpheye yer bırakmayacak kadar netti. 12 Ekim'de, sarayında bulunan sefirlere, savaş açmaya kararlı olduğunu ve temel amacının Böğürdelen'i almak olduğunu açıkladı. Oradaki Türkler tahkimatlarını sağlamlaştırmış ve büyük miktarda silah ve cephane stoku yapmışlardı bile. Kısa süre sonra kral ordusunun on bin askerlik bir bölümüyle, dört kol halinde güneye yürüdü. Aralık'ta Belgrad'da ordugâh kurdu. 1476 Ocak'ın ilk günlerinde Böğürdelen önünde belirdi ve hemen kuşatma hazırlıklarını başlattı. Kalemnin etrafı, Sava'nın suları ile beslenen hendeklerle çevriliydi. Bunların arkasında üstleri ince odun ve dal demetleriyle kaplı sarp toprak tabyalar yükseliyordu. Ufak surlu hisar ikinci bir savunma hattı vazifesi görüyordu. Kalede çok sayıda top ve 1200 askerlik bir garnizon vardı.

27 Karadeniz ticaret bölgesinin Osmanlılar için önemi hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Carl Max Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the reformation: Europa and the Caucasus* (New York, 1972), 3-13.

Toprak tabyalara yapılan bombardıman pek zarar vermedi. Ayrıca, kuşatılanlara yardıma gelen bir Türk taburu civarda ordugâh kurmuştu. Ancak Macarlar'a saldırmaya çekiniyordu. Moralleri öyle düşüktü ki, kısa süre sonra geri çekilerek kuşatılanları kaderleriyle baş başa bıraktılar. Bu olay, bizzat kralları tarafından kumanda edilen saldırganların şevkini iki misli güçlendirdi. Matthias'ın basit bir asker kılığına girerek kaleye, en zayıf noktasını bulmak için bir sandalla yaklaştığı söylenir. Gemilerin kale hendeğine girmesine bizzat kılavuzluk etti. Umutsuzca savaşan garnizon ağır kayıplar verdirdi ama sonunda direnişleri zayıfladı ve 15 Şubat 1476'da şehir kapılarını açtılar. Kuşatma otuz gün sürmüştü. Matthias Corvinus orada bulunduğu muazzam miktarda cephane üzerine, istihkamları yıktırmak yerine onartmaya karar verdi. Sava'dan bir hendek kazıldı. Böylece Böğürdelen neredeyse ulaşılmaz bir adanın üstünde kalmış oldu. Daha sonra ordusuyla Sava ile Tuna boylarından aşağı ilerleyerek, karşısına çıkan bütün Osmanlı garnizonlarını yok etti ve sonunda Semendire'nin kuleli surlarının önüne geldi. Kuşatma aletlerinin ve ağır toplarının bulunmaması yüzünden, bu sağlam surlu kaleye saldırmadı. Ama Semendire'ye daha sonra saldırmaya niyetli olduğunu göstermek istercesine, civarda (Omoljica? Kovin?) üç ahşap kale inşa ettirdi ve bunları bir hendekle, üç sıra toprak tabyayla ve çok sayıda sıra kazık setlerle çevreletti. Bu kalelere gözcü askerler bıraktı.

Matthias Corvinus, Böğürdelen'in alındığı haberinin bütün Hristiyan dünyasına hızla yayılmasını sağladı. Roma'daki ve Venedik'teki kiliselerde halk şükran duaları okudu. *Signoria* ile IV. Sixtus Macar kralına özel elçiler göndererek onu yalnızca tebrik etmekle kalmayıp, Türkler'e karşı savaşmayı sürdürmesi için 93 bin duka altını verdiler. "Ama birkaç yüz bin altının, Asya'nın ve Avrupa'nın bir kısmının güçlü hâkimine karşı savaşan yoksul bir krala ne faydası olabilir?" diye yazacaktı Kardinal Iacopo Ammanati bir yıl sonra (Mart 1477). Haklıydı şüphesiz. Matthias, beklenmedik bir biçimde gelen bu parayı, Tuna'da savaşmayı sürdürmek için, hesaplıca kullandı. Regensburg'da, düşman casuslarının gözünden olabildiğince uzakta, yirmi dört gemiden oluşma küçük bir filo yaptırdı. Bu gemileri Almanya'da yapılmış her türlü kuşatma makinesiyle, özellikle de toplarla donattı. Bunları daha sonra yapacağı saldırılarda, özellikle de Semendire'ye karşı kullanmayı planlıyordu. Henüz savaşmadığı Friedrich'ten, gemileriyle askerlerinin geçişine izin vermesini istedi. Friedrich bunu reddetti. Hatta imparator Alman çapulcu baronlarının Macaristan'ın kuzey sınır bölgelerine saldırmasına da seyirci kaldı. Macarlar'ın Viyana sarayına yaptığı şikâyetlerden sonuç gelmedi, çünkü Friedrich Macar kralının Aragonlu Beatrice ile evlenmeyi planlamasını hazmedemiyordu. Onun bu küçük kişisel hesapları yüzünden, gemiler Semendire'ye çok geç ulaştığından kullanılamadı.

Böğürdelen'in yitirilmesi ve Macarlar'ın Tuna boyunda verdiği zararlar, Türk uç beylerini harekete geçirmişti doğal olarak. Ama Kral Matthias 1476 yazı boyunca, Türk akınlarını durdurmak için hiçbir şey yapmadı. İmparatorla arasındaki çekişme, papayı kendisiyle ittifak yapmaya ikna etme ve özellikle de evlilik planları yüzünden -Ekim ayında evlenecekti- Türkler'le ilgilenmez oldu. Bu ilgisizliğin sonucu kaçınılmazdı. Mihaloğlu ailesinden iki kardeş, Ali Bey ile İskender Bey, beş bin askerle Semendire civarından Tuna'yı geçip Temeşvar'daki Banat'a saldırdı. Bölgedeki subaylar, Albert ile Ambrose Nagy, Belgrad kuman-

danıyla ve yine bölgedeki başka subaylarla (aralarında yine iki kardeş, Ferenc ve Peter Döczy de vardı) birleşerek Türkler'i geri püskürttü. Türkler, Bela Crkva'nın (Weisskirchen) güneydoğusundaki, Tuna üstündeki Pojejena'nın dağ yamacında ağır bir yenilgiye uğradı. Ali Bey ile İskender Bey Tuna'yı geçerek kaçtı. Akıncıların yanındaki tutsaklar bunu fırsat bilerek ayaklanıp ordugâhı ele geçirdi. Ele geçirilen ganimet öyle fazlaydı ki, atlı kadın ve çocuklar bile yanlarına ganimet yüklü birer at daha alabiliyordu. Buda'daki Kral Matthias'a iki yüz elli tutsak ve beş sancak gönderildi.

Yine de Türkler Macaristan'ın güneybatı sınırına saldırmayı sürdürdü. 1476 Haziran'ı başlarında Bosna'dan gelen 4500 adam Hırvatistan'ı işgal edip Carniola'ya girdi. Rann'dan Sava'yı geçemeyince, Krka (Gurk) vadisine yürüyüp Postojna'ya (Adelsberg) gittiler ve Vipava (Wippach) vadisinden geçerek Gorizia civarına vardılar. Sonra kuzeye dönerek Loka'dan geçip Laibach eteklerine gittiler. Orada San Pietro Kilisesi'ni yaktılar. Sonra Hırvatistan'a geri döndüler.

Bu arada ikinci bir müfreze Krsko (Gurkfeld) yakınlarından Sava'nın sol yakasına geçerek 15-25 Temmuz 1476'da bütün Montpreis (Planina), Rogatec, Krapina ve Zagreb bölgesini yağmalayarak yakıp yıktı. Ardından Sava vadisine dönüp Sevnica'ya kadar ilerledi ve orada Carniola'dan dönen ilk müfrezeyle birleşti. Her iki müfreze de Kocevje ile Kulpa vadisinden hiçbir direnişle karşılaşmadan geçerek, Hırvatistan'a döndü.

Bu, akınların sonuncusu değildi. 10 Ekim'de akıncılar tekrar Carniola'yı işgal etti. Orada fazla kalmayıp, Bela Pec (Weissenfels) üzerinden Carinthia'ya gittiler. Süvarilerin aşamayacağı düşünülen dağları cesurca geçtikten sonra Tarvis'e (günümüzde Tarvisio) ve Arnoldstein'e giderek halkın paniğe kapılmasına yol açtılar. Sonra müfrezelerden biri Villach'tan geçerek Ossiacher See üzerinden Krka Vadisi'ne girdi ve banliyöleri ateşe verdi. Lavant Vadisi'ndeki St. Paul'a ve St. Andrâ'ya kadar ilerlediler. Carinthia beş gün boyunca yağmalandı ve yakılıp yıkıldı. Sonra akıncılar, yanlarına her türden ganimetler alarak Slovenjgradec'ten (Windischgratz), Celje'den (Çilli) ve Krsko'dan geçerek hızla Hırvatistan'a ve Bosna'ya döndü.

Ne imparator ne de Avusturya'nın iç bölgelerindeki eyaletler, sınır bölgelerini korumak için hemen hiçbir şey yapmadı. Ovaların halkı, müstahkem yerlere sığınma olanağı bulunmayan köylüler lordların ilgisizliğine öyle kızdılar ki, onları Türkler'le işbirliği yapmakla suçlayıp soylulara karşı ayaklandılar. Glan Vadisi'ndeki birkaç köyün sakinleri, yöneticilere karşı ayaklandı. Matthias Corvinus'un Hırvatistan'da savunma önlemleri alması gerekirdi. Oysa tıpkı imparatorun topraklarında olduğu gibi, burada da hemen hiçbir şey yapılmadı.

Bu ikinci Türk işgaliyle, Aragon Prensesi Beatrice'in Macaristan'a yaptığı yolculuk arasında bir bağlantı var gibi görünüyor. Beatrice, 2 Ekim 1476'da maiyetiyle birlikte Manfredonia'dan bir gemiye bindi. Dalmaçya'ya gitmeyi planlıyordu ama Türkler'in o sırada kıyıyı işgal etmesi yüzünden bu plandan vazgeçildi. Gemi uzun süre denizde gezindikten sonra İtalya'nın doğu kıyısına yanaştı. Prenses ve maiyeti buradan Venedik'e geçerek, yolculuğa Carniola ve Styria üzerinden devam etti. Türk akıncılar bunu öğrenince, on dokuz yaşındaki prensesi kaçırmaya çalıştılar. Prensesin geçmek zorunda olduğu bölgeye saldırdılar. Prenses korkunç bir manzaraya tanık oldu: İnsanlar ve davarlar akın akın kaçıyor, ki-

liseler ve manastırlar yanıyordu. Mabetler kırılmış, rahipler öldürülmüştü. Dehşete kapılan prenses, yanmış köylerin ve cesetlerle dolu meydanların arasından geçerek, Kasım başında Ptuj'a, kısa süre sonra da Macar sınırına ulaştı.

Düğün ve taç giyme töreni (15 Aralık 1476'da) Szekesfehervâr'da ve Buda'da, eşi benzeri görülmemiş bir ihtişamla yapıldı. Oysa halk ağır vergiler altında eziliyordu. Yeni kraliçe, Buda'daki saraya İtalyan Rönesans saraylarının sanat-sal görkemini taşımak için hiçbir zahmetten ve masraftan kaçınmadı. O yılın bitiminden önce, Macar başkentinde resmi ziyafetler ve şenlikler düzenlenirken, sultan suları donmuş Tuna da bizzat belirip, Matthias Corvinus'un yeni yaptırmış olduğu ahşap kaleleri yerle bir etti. Mehmed'in sağlığı düzelmisti anlaşılan.

Fatih 1476 Mart'ın sonunda bütün maiyetiyle birlikte Edirne'ye gidip, oradaki adada kırk gün kalarak ordusunun hazırlanmasını bekledi. Sonunda ordu geniş Sofya ovasında toplandı. Sultanla Boğdan prensinin arasını düzeltmek için son bir girişimde bulunmak için gelen bir Polonya elçisi, sultanın ordusuyla birlikte 22 Mayıs'ta Varna yakınlarında kuzeye doğru yürüdüğünü gördü. Bundan kısa süre önce, Mora sancakbeyinin gönderdiği 100 tutsak sultanın karşısına getirilmişti. Bunların hemen kelleleri uçuruldu. Böğürdelen'in düşmesiyle kaçan ve Edirne'de sultanın ordusuna katılmaya çalışan 200 yeniçerinin de sonu kötü öldü. Merhamet dileyip, Böğürdelen'in Macarlar'ın eline nasıl geçtiğini açıkladılar. Vezirler de onlardan yana çıktı ama Mehmed kaçmış olmalarını affetmedi. Kollarının bağlanmasını ve boyunlarına taş bağlanarak nehre atılmalarını emretti.

Ordu Varna'dan geçerek (1444'te burada ölmüş olanların yığınlar halindeki iskeletleri hâlâ görülebiliyordu) Karadeniz kıyısı boyunca kuzeye yürüyüp, bir hafta sonra Tuna'ya ulaştı. Askerler Dobruca'dan geçerken su kıtlığı çekmişti. Ayrıca büyük çekirge sürüleri atların üstüne inip onları kulaklarına kadar kaplayınca, askerler gündüzleri çadırlara kapanıp geceleri ilerlemek zorunda kalmıştı. Sultan Tuna'da üç günlük mola verdi. Bu arada nehri geçmekte kullanacakları yelkenliler Vidin'den ve Simistria'dan geldi. Mehmed, Eflak kıyısına ilk geçenlerden biri oldu. Voyvoda Stephen geçen yıl da bu yılki yöntemini kullanmıştı. Bütün yörenin yakılmasını emretmiş, ardından da köylü ve şehirlilerle birlikte geçit vermez meşe ormanlarına sığınmıştı. Kısa süre önce Akkerman civarında, doğudan gelerek Boğdan'ı işgal etmiş olan on bin kişilik bir Tatar ordusunu yenmişti.

Stephen saklandığı yerden, yavaş ilerleyen Osmanlı ordusuna ağır darbeler indirdi. Sonunda, 26 Temmuz 1476'da ikinci vakti, Beyaz Vadi'deki (Valea Alba, Paraul Alb) Cetatea Neamtzului civarında, her taraftan kuşatılınca, düşmanla savaşmak zorunda kaldı. Bu savaş tarihe Râsboieni (Ağaçdenizi) savaşı olarak geçti. Osmanlılar'ın öncü kolunun kumandanı Hadım Süleyman Paşa'ydı. Süleyman, aldığı bütün yenilgilere karşın sultanın gözünden düşmemişti. Yine yenildi ama Mehmed tarafından yönetilen ana ordu dayandı. Sultan elinde kalkaniyle atını ormana sürünce, ağaçların arasından gelen top atışları yüzünden cesaretlerini yitirip yere kapaklanmış olan yeniçeriler yüreklendi. Oysa kumandanları Trabzonlu Sekbanbaşı Mehmed Ağa bunu başaramamış, yeniçeriler ancak başlarına Mehmed geçince cesaretlenmişti. Voyvoda kaçmak zorunda kaldı. Oysa 20 bin kişilik olduğu iddia ettiği ordusundan yalnızca 200 asker yitirmişti. Türk-

ler'in 30 bin ölü verdiği söylenir ama bu son derece abartılı bir rakamdır kuşkusuz. Mehmed kazandığı zaferin ardını getiremedi, çünkü düşman ülkede, daha da güçlü bir düşmanın karşısında çaresizdi: Açlığın. Karadeniz'den gelip Tuna'dan yukarı çıkarak erzak ve savaş malzemeleri getirecek olan küçük nakliyat filosunun neredeyse tamamı, bir fırtınada batmıştı.

Ölülerin kafatasları piramit şeklindeki yığınlar halinde üst üste dizildi. Ganimetler askerlere dağıtıldı. Osmanlı tarihçilerinin yazdığına göre, ele geçirilen büyük domuz sürüleri, Basarab önderliğinde sultanın yanında savaşmış olan Eflaklılar'a verildi. Bütün yöre yakılıp yıkıldı. Boğdan'ın kuzey sınırının yakınındaki Hotin kalesi ile neredeyse tamamen terk edilmiş olan Suceava kalesine saldırıldı ama alınamadı. Bu arada çok geç yardıma gelen Macarlar, Muntenia'ya girdikten sonra Vlad Tepeş adlı o canavarı Eflak tahtına oturtmak (gerçi orada fazla uzun süre kalmadı) ve Basarab'ı kovmak dışında pek az şey yaptılar (16 Kasım 1476).²⁸

Bu arada erzak taşıyan gemiler Tuna'ya girerek aç askerlere ekmek, un, arpa ve buğday getirmişti. Ordu geri dönüş yolculuğunda Dobruca'dan değil, daha kuzeyden, Niğbolu (Tuna ile kesiştiği yerden), Telish ve Balkan Dağları üzerinden gitti. Eski bir gelenek uyarınca, ordunun Edirne'ye varınca dağılması gerekiyordu. Ama sultan Macar kralının Sırbistan'ı işgal ettiğini ve açıkça Semendire'ye saldırmaya hazırlandığını, bu iş için üç kale yaptırıp silahlandığını öğrenince hemen buna karşı harekete geçmeye karar verdi. Açlıktan ölme noktasına gelmiş ve bitkin haldeki askerler ve atlar, yalnızca on günlük bir dinlenmeden sonra tekrar yola çıktı.

II. Mehmed, ordunun başına bizzat geçti. Çirmen üzerinden batıya ilerlediler. Mehmed, Çirmen'de, çok kısa bir dinlemeden sonra bir kış seferine çıkmak zorunda kalmış olan askerlerin moralini yükseltmek için onlara para armağanları dağıttı. Adamların bazıları bu sefere karşı çıkmıştı. Mehmed'in cevabı, homurdananları kırbaçlatmak oldu. Sonra onlara bu sefer sırasında maaş alamayacaklarını bildirdi. Huzursuz ordu Konuş ve Filibe üzerinden Sofya'ya gitti. Orada hava şimdiden soğumuştur. Yine de kuzeye doğru ilerlemeyi sürdürerek, Niş'ten Alacahisar'a ve Tuna Nehri'ne gittiler. Tuna Nehri donmuş olduğundan, aşılması kolay oldu. Ahşap kalelerdeki garnizonlar düşmanı görür görmez kaçmaya başladı. Yalnızca bir kale direndi ama kısa sürede alındı. Macarlar tabyaları savunamayacaklarını anlayınca, Niğbolu sancakbeyi Mihaloğlu İskender Bey'e elçiler gönderdiler. İskender Bey 600 adamın Belgrad'a sağ salim gitmesine izin vermeye söz verdi. Sözünü gerçekten de tuttu. Sultan Mehmed savaş meydanında değildi anlaşılan. Bunu hem Macar garnizonlarına insanca davranılmasından hem de 12 Aralık'ta, Aleksinac'ın kuzeydoğusundaki Bolvan kalesinde ya da civarında iki Ragusalı elçiyle, Jakov Bunic ile Paladin Lukarevic'le görüşmüş olmasından anlamak mümkün. Elçiler yıllık haraç olan on bin duka altınını getirmişti.²⁹

28 Boğdan'a karşı da yapılan bu sefer hakkında bkz. yukarıda, dipnot 20'de sözü geçen makale.

29 Bkz. Elezović, *Turski spomenici* I, 1. bölüm, 173-174; I, 2. bölüm, 48 (25. belge). Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Truhelka, 46 (Türkçe çevirisi: *LED* I [1955], 62), 51. belge.

Bolvan kalesi, Moravica Nehri'nin muhteşem manzaralı boğazının bir yanında-ki yüksek bir tepenin üstünde bulunmaktadır. Bu kale Ortaçağ'da, nehrin karşı tarafında bulunan bir başka kaleyle birlikte, o dar vadiye hâkimdi. Bu vadi ancak Kraljevo (günümüzde Rankovicevo) civarında genişler. Felix Kanitz, 1869 gibi geç bir tarihte bile boğazın sağındaki Ozren Dağı'nın eteğinde harap haldeki camilerden ve başka binalardan oluşma "büyük bir şehrin" kalıntılarını görmüştür.³⁰

Sultan on gün sonra, 22 Aralık 1476'da, bir buçuk yıllık ayrılığın ardından İstanbul'a girdi.

Kuzey seferleri sürdürülürken, Osmanlılar Venedik Cumhuriyeti'yle yapılmış ateşkes anlaşmasının süresinin dolmasından kısa süre sonra, 1475 güzünde dış eyaletlere tekrar saldırmaya başlamışlardı. Rumeli beylerbeyi 1476 Mayıs'mda, söylenene göre 40 bin askerle birlikte Yunanistan'a, Venedik'in oradaki en önemli kalesi olan, Korinthos Körfezi'ndeki İnebahtı'yı almaya gönderilmişti -sanki şimdiye kadar savaşta çok başarılı olmuş gibi-. Anabolu'daki üssünden Anadolu kıyılarına saldırılar düzenlemekte olan başamiral Antonio Loredano, tehdit altındaki şehre on bir kadirayla erzak ve cephane götürmüştü. Osmanlı filosu ancak üç gün sonra geldi. İnebahtı surlarına yapılan çok sayıda başarısız saldırıdan sonra, Süleyman Paşa bir kez daha geri çekilmek zorunda kaldı (25 Temmuz). Bu kez sultanın gözünden biraz düştü. Rumeli Hisarı kalesinde kısa bir süre tutuklu kaldı. Daha sonra Arnavut mühtedi Davud Paşa ile beylerbeyilikleri değiş tokuş ettirildi ve kısa süreliğine Anadolu beylerbeyiliği yaptı.

Türkler Limni Adası'ndaki Kokkinos kalesine saldırmayı planlıyordu, ancak Antonio Loredano küçük komşu ada Psara'ya (Psyra) asker indirince bundan vazgeçtiler. Ancak o sırada Osmanlı kadiraları, Venedik'in kukla hükümdarlarından biri olan Kiklad Adaları Dükü'nün yaşadığı Nakşa adasındaki şehri yerle bir ettiler ama adayı daimi olarak işgal etmeye cesaret edemediler. Osmanlılar, Sakız'da ödenmemiş haraçları topladı.

Venedikliler'in Arnavutluk'taki durumu pek iç açıcı değildi. 1476 ilkbaharının sonlarında, Gedik Ahmed Paşa'nın komutasındaki sekiz bin asker dağ kalesi Akçahisar'a saldırdı ama *provveditore* Pietro Vetturi, bütün Arnavutluk'un valisi Francesco Contarini yardımı koşup Türk kuşatmacıları civardaki dağlara geri püskürtene kadar dayanmayı başardı. Daha sonra Venedik paralı askerleri (aralarında Nikola Dukagin önderliğindeki Arnavutlar da vardı), Türkler'in terk ettiği ordugâha girdi. Ama Osmanlılar gece vakti geri dönüp yağmacılara saldırdı. Çok sayıda İtalyan öldürüldü. Yalnızca bölgeyi iyi tanıyan Arnavutlar kaçabildi. Francesco Contarini ile sekiz subayı tutsak edilip öldürüldü. Akçahisar kuşatmasına devam edildi. Her ne kadar kale dayanmayı sürdürse de, oraya yardım gönderilemiyordu, çünkü yeni atanan Arnavutluk *provveditore*'si Francesco Michiel'in üç bin süvarisi, komşu bölgeyi savunmakta kullanılıyordu.

Çıktığı bu son seferlerde iyice yorulmuş olan Mehmed'in artık bir süre dinlen-

30 Kanitz'in yolculukları için bkz. Kanitz, *Şerhten* (Leipzig, 1868); Moravica vadisindeki gezisi için bkz. 269 ve sonrası.

mesi gerekiyordu. 1477 Mayıs'mda kısa süreliğine Büyüka'da kaldıktan sonra, o yılın geri kalanını İstanbul'da geçirerek, yalnızca iç politikayla ve başkentini genişletip güzelleştirilmekle ilgilendi.

Konstantiniyye'nin fethinden beri neredeyse yirmi beş yıl geçmişti. Sürekli yerleşimciler getirilmesi ve kaçakların geri döndürülmesi sayesinde, şehrin nüfusu 60-70 bine çıkmıştı. 1477'de şehir kadısı Muhyiddin'in yaptırmış olduğu bir nüfus sayımının sonuçları, şans eseri günümüze kadar kalmıştır. Bu belge bize şu rakamları verir: Dokuz bin hanede Türkler, üç bin hanede Yahudiler, 1500 hanede Rumlar oturuyordu. 267 hanede Kefe'den getirilmiş Hristiyanlar, 750 hanede Karaman'dan getirilmiş insanlar ve yalnızca 31 hanede çingeneler (muhtemelen Anadolu'daki Balat'tan gelmişlerdi) yaşıyordu. Listede toplam 3667 dükkân bulunmaktadır. Bir hanede dört beş kişinin kaldığını varsayarsak, nüfusun yaklaşık 60-70 bin olduğu sonucuna varırız. Sık sık gerçekleşen depremler, yangınlar ve salgınlar nüfusun artmasını engelliyordu. 1453'teki Bizans başkentinin nüfusu 40-50 bin civarındayken, şehrin aradan geçen zaman içindeki demografik gelişimi, ancak yeni yerleşimcilerin getirilmesi sayesinde olmuştu. II. Mehmed zamanında giderek yoğunlaştırılan bu yeni yerleşimci gönderilmesi faaliyeti bir sonraki yüzyılda, Muhteşem Süleyman döneminde doruğa ulaştı. Her mahalle bir caminin etrafında kurulduğundan (cami imamı bazı hukuki ayrıcalıklara sahipti), nüfusun yoğunluğunu on beşinci yüzyılda yaptırılmış camilerin, camiye dönüştürülmüş Hristiyan kiliselerin ve eski fonksiyonlarını sürdüren kiliselerle sinagogların sayılarından yola çıkarak az çok tahmin edebiliriz. En yoğun nüfus Haliç etrafındaydı. Şehrin merkezine ve sınırlarına doğru azalıyordu. Galata'daki (Pera) Hristiyan nüfusunu, o döneme ilişkin aşağıdaki yaklaşık rakamlardan bulabiliriz: 535 Türk ve 572 Hristiyan hanesi ve toplam 1781 dükkân vardı. Bu da nüfusun altı bin civarında olduğunu gösteriyor.³¹

Fatih'in başkenti görkemli bir yer değildi. Bizans'ın son izolasyon aşamasında, düşüşünden kısa süre önce muhteşem kiliseleri ve sarayları vardı ama diğer açılardan açıkça çöküş dönemindeydi. Bu durum on üçüncü yıldan itibaren, Latin fatihlerin barbarlığının şehre damgasını vurmasından sonra sürmüştü. Sokaklardaki sütunlardan çoğunun yerini ağaç dizileri almıştı. On dördüncü yüzyılda nüfus öyle azalmıştı ki, bomboş kalan bazı mahalleler bahçeli ve üzüm bağlı büyük manastırlara dönüştürülmüştü. Günümüzdeki Sarayburnu'nun bulunduğu yerde bir zeytinlik bile vardı. Bu zeytinlik sultanın sarayı yapılırken kesilmişti. Ruy Gonzalez de Clavijo 1403'te, Bizans imparatorluğu'nun yıkılışından yarım yüzyıl önce, Konstantiniyye'de bahçeler, üzüm bağları ve hatta buğday tarlaları görmüştü. Yalnızca Marmara Denizi kıyısı ile Haliç boyunca uzanan dar bölgenin nüfusu yoğundu. Diğer semtlerde genellikle harap kiliseler ve üst düzey yöneticilerin malikâneleri bulunuyordu. Buralarda ayrıca küçük kiliseler, üst düzey yetki-

31 Şehre yerleşimciler gönderilmesi konusunda bilgi için bkz. İnalçık, "The Policy of Mehmed II," DOP 23-24 (1969-70), 231-249; 1477'deki nüfus sayımının belgesi hakkında bkz. dipnot 42. Şehrin Türkler tarafından alındığı zamanki hali için, yukarıda sözü geçen çalışmaların yanı sıra (2. bölüm, dipnot 18) bkz. Ali S. Ülgen, *Constantinople during the Era of Mohammed the Conqueror, 1453-1481* (Ankara, 1939); Türkçe baskısı: *Fatih Devrinde İstanbul, 1453-1481*.)

lilerin çocuklarının evleri, atölyeler ve havuzlu ve üzüm bağı devasa parklar vardı. Eski imparatorluk sarayı, hipodrom ve büyük meydanlar; bakımsızlıktan harabeye dönüyordu. Patrik Gennadios can çekişen Bizans için "Bir zamanlar bilgelik şehriydi, şimdiyse bir harabe" demişti. Osmanlılar'ın fethi bu iç karartıcı tabloyu temelde değiştirmede. Bunun başlıca nedeni, devletin gelirlerinin büyük kısmının sultanın giderek daha masraflı olan seferlerine harcanmasıydı.³²

Şehir surları (sekiz kilometrekarelik bir alanı çevreliyordu muhtemelen) fetih sırasında ağır hasarlar almış (özellikle de kara tarafındakiler) ve pek onarılmamıştı. Batıdan ya da kuzeybatıdan saldırıya uğrama tehdidi başgösterince, sultan gedikleri zamansal ve mali koşulların elverdiği ölçüde doldurtmuştu. Surlar ilk kez 1477'de geniş çaplı bir onarımdan geçmiş gibi görünüyor. Gerçi eski Osmanlı tarih kitaplarında yalnızca, yine o yıl yapılmış olan "yeni sarayın" duvarlarından söz edilmektedir. Bu iş için kullanılan malzemelerin çoğu Bizans binalarının harabelerinden temin edilmişti. Bu harabelerden cami yapımında da yararlanılmaktaydı. Mehmed'in geçmişin kalıntılarını korumaya çalıştığı iddiasını destekleyen hiçbir kanıt yoktur. Şehirde bırakın Hellenistik dönemi, Bizans döneminin kalıntılarının bile çok az olması, bu iddiayı çürütmektedir. Bu durumu yalnızca yangınlarla, depremlerle ve dördüncü Haçlı seferine katılmış şövalyelerin vandallıklarıyla açıklayamayız. Şehirde fetih öncesi dönemden geriye, kara tarafındaki sur dışında yalnızca camiye dönüştürülmüş kiliseler kalmıştır, İstanbul'da, Batı Avrupa şehirlerine kıyasla Ortaçağ'dan kalma çok az tarihi yapı vardır. Oysa aşağı yukarı aynı yaşta olan Roma yalnızca bir tek büyük sarsıntı geçirmiş (paganlıktan Hristiyanlık'a geçerken), bu sırada pagan dönemin kalıntıları ya yok edilmiş ya da en iyi ihtimalle göz ardı edilmişti. Konstantiniye ise böyle iki din değişiminden geçmiş, Hristiyanlık'a geçişinden bin yıl sonra bir İslam şehrine dönüştürülmüştü. Dahası, burada örneğin İtalya'da olduğu türden, geçmiş keşfetme ya da geçmişle tekrar ilgilenmeye başlama dönemi de yaşanmamıştır, çünkü Palaiologoslar böyle şeylerle ilgilenecek insanlar değildi. Fatih'in şehirdeki sanat eserlerine karşı olan tavrını ise, on altı yüzyıl ortasında orada yaşamış olan Fransız Pierre Gilles'in (Gyllius) sözleri, her ne kadar bunları bir sonraki yüzyılda söylemiş olsa da, oldukça iyi yansıtmaktadır: "Mermer tanrılardan tebeşir yapıyorlar, bronz heykelleri eritip top yapıyorlar, heykellerin bronz altlıklarından bozuk para yapıyorlar, büyük sütunları kesip yeni camilerin duvarlarında ya da Türk hamamlarının döşemelerinde kullanıyorlar... Türkler daha iyi bir şey yaptıklarına inanıyorlar. Şehre yeni bir çehre, Muhammed'in çehresini vermek istiyorlar." Eğer II. Mehmed hipodromdaki yılanlı sütunu, o ünlü Plataea adak taşını korumak için altlığının içinde büyüyen bir dut ağacını kızgın demirle yak-tırmışsa, bunun nedeni antik eserlere duyduğu ilgi değil, anlam veremediği bu gizemli esere karşı batıl bir huşu beslemesiydi. Bu sultanı bir Rönesans prensi gibi,

³² Bu İspanyol'un o yüzyılın başında yaptığı Konstantiniye tasviri için bkz. *The Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo*, çev.: C. R. Markham, 29-49 (yukarıdaki s. 178 ile karşılaştırın). Bizanslılar'ın ve Türkler'in başkenti üstüne yazılmış sayısız kitap içinde, David Talbot Rice'm son derece iyi görselleştirilmiş kitabı *Constantinople: From Byzantium to Istanbul* (New York, 1965), her iki geleneği de ciddi olarak ele alan az sayıda çalışmadan biridir.)

geçmişin mirasını korumaya ve halkına Roma ve Yunan kültürlerini aktarmaya kararlı biri gibi göstermek, onun karakterini tamamen çarpıtmak olur. On beşinci yüzyılda, eski dünyanın yeniden doğuşu yalnızca Batı Avrupa ile sınırlı kalmıştı. Bu konuda aşağıda daha fazla şey söyleyeceğiz.³³

Ağaçdenizi Savaşı ile Türkler'in hızla Tuna'nın ardına çekilmesi, Batı'da bir zafer olarak kutlanmıştı. Bu zaferin kısmen Macar kralı sayesinde kazanıldığına inanılıyordu. Papa IV. Sixtus böyle düşünüyor ama yanılıyordu. Macar kralının Semendire civarında yaptığı hafif saldırılar, Osmanlılar'm geri çekilmesini hızlandırmıştı. Papa, çeşitli italyan prensleriyle birlikte, Matthias Corvinus'a tebriklerini ve yardım olarak 200 bin duka altını gönderdi. Oysa Kral Matthias'm, özellikle de Beatrice ile evlendiği yıl içinde, Mehmed'le zahmetli ve pahalı bir savaşa tutuşmaya niyeti yoktu. Mehmed'den ileride "ağabeyim ve yakın akrabam" diye söz edecekti. Babasının şövalye ruhuna ve Hristiyanlık şevkine sahip değildi. On dördüncü yüzyılda Macar tahtında oturan Angevinler'in siyasi bilgeliğinden de yoksundu. "Küçük hesaplar peşinde koştuğu" için hedefleri sürekli değişiyordu, bu yüzden uzun vadeli bir askeri plan yapması olanaksızdı. Batı'nın Osmanlılar tarafından ciddi olarak tehdit edildiği o yıllarda kendisinin ya da maiyetinden insanların yazdığı yazılardan, onun kibirli, övünmeye düşkün ve tutarsız bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed onun tehlikeli bir düşman olmadığını anlamış olmalıydı. Genişleme konusunda yaptığı titiz planlarda, Macaristan'a savaş açmak önemli bir yer teşkil etmiyordu muhtemelen. Venedik'e çok daha fazla önem verdiğini defalarca göstermişti. Venedik'in Arnavutluk'taki kalesi, onun batıya ilerleyişinin karşısındaki son engeldi. Orduları net bir zafer kazanana kadar, Venedik'e ve onun elindeki kentlere rahat yüzü göstermemekte kararlıydı.

Türk orduları St. Leonard Günü'nde (26 Kasım 1476), Istria'ya sürpriz bir saldırı düzenlemişti. Koper (Capo d'Istra) şehrine kadar ilerleyip, halkın çoğunu tutsak ederek götürmüşlerdi. Eylül 1477'de ise aynı felaket 1420'den beri Venedik'in elinde olan Friuli'nin başına geldi. Türk süvarilerinin saldırılarına karşı uzun süredir önlemler alınmaktaydı: Aquileia civarındaki Isonzo (Soco) ağzından Gorizia'ya kadar bir toprak tabya hattı çekilmiş ve Fogliana ile Gradiska'da iki müstahkem karargâh yapılmıştı. Ancak bu savunma önlemleri, 1477 güzünde yapılan güçlü saldırı karşısında yetersiz kaldı. Bu seferi Bosna sancakbeyi İskender Bey yönetti. İskender Bey'in babası Cenovalı bir İtalyan, annesi ise Trabzon'dan gelme bir Rum'du. İskender Bey'in erkek kardeşlerinden biri, Pera'da yaşayan Cenovalı bir tacir Hristiyan'dı ve bir başka Cenovalı tacirin kızıyla evlenmişti. Ama İskender Bey Müslüman olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda giderek daha yüksek mevkilere gelerek, büyük bir servet edinmişti.

Türkler'in yaklaştığı Gradiska'da haber alınmadan önce, İskender Bey ve Turahanoğlu Ömer Bey Gorizia köprüsünü ele geçirmişti. Ömer Bey'in komuta-

33 Başkentte altı yıl kalmış olan Gyllius'un şehirdeki anıtlara ilişkin söylediklerinin İngilizce çevirisi için bkz. *The Antiquities of Constantinople* (Londra, 1729). Gözlemleri ve yargıları son zamanlarda tekrar keşfedilmiş ve Hilary Sumner-Boyd ile John Freely tarafından yeniden ele alınmıştır, bkz. *Strolling Through Istanbul* (İstanbul, 1972).

sındaki bin kadar süvari Isonzo'yı geçip pusu kurdu. Veronalı Venedik subayı Girolamo Novella, çarpışma teklifini kabul etti. Babasının tavsiyesini dinlemeyip Türkler'in peşinden gidince tuzağa düştü ve yenilgiye uğradı. Askerleri panik içinde dağıldı. O ve babası çarpışmada öldürüldü. Türkler çok sayıda esir aldı. Bunların arasında Kont Antonio Caldora, Kont Iacopo Piccinino ve Mantualı Filippo da Navolin vardı. Osmanlı süvarileri daha sonra Tagliamento ile Isonzo arasındaki ovayı yakıp yıktı. Ağaçlardan, kalelerden, ahırlardan ve evlerden yükselen alevler Udine'den bile görülebiliyordu. Türkler Tagliamento'yu ciddi bir "direnişle karşılaşmadan geçti. Tagliamento ile Piave arasındaki bölgeyi bir alev denizine dönüştürdüler. Alevler Venedik'teki San Marco kilisesinin çan kulesinden açık seçik görülebiliyordu. Sonunda 2 Kasım'da, Venedik'in bütün silahlı kuvvetleri, şehre iyice yaklaşmış olan düşmanı geri püskürtmek için Vettore Soranzo'nun komutasında harekete geçti. Ama o paralı askerler ve küçük filo Friuli'ye vardığında, yağmacılar ordusu muazzam ganimetler ve çok sayıda esirle birlikte çoktan ortadan kaybolmuştu. Esirleri İstanbul'da acı bir son bekliyordu. Haklarında bilgi toplayan İskender Bey, Mehmed'e hepsi hakkında teker teker bilgi verdi. Sultan, her esirin "fidye gücünü" gösteren bir liste hazırlanmasını emretti. 100 duka altını ya da daha fazla olan fidyeleri ödeyemeyen ya da ödemek istemeyenlerin (toplam otuz beş kişinin) kellesi uçuruldu. Geri kalanıysa hapse atıldı ve orada fidyelerinin ödenmesini beklemeye başladılar.

"Düşman kapımıza dayandı!" diye haykırdı Celso Maffei, Dük Andrea Vendramin'e. "Balta köke indi, Tanrı yardım etmezse, Hristiyanlık'ın sonu gelecek." Bu sözler Venedik halkının hislerini ifade ediyor olsa gerek. Ama bu cumhuriyet, diğer İtalyan devletleriyle arası açık, yorgun ve yalnız olmasına karşın, küçük hesaplar uğruna gerilla savaşını sürdürdü. Kimse ciddi bir direniş göstermedi. Matthias Corvinus, gözünü nefret ve hırs bürüdüğü için, Osmanlılarla savaşmak yerine, Bohemya tahtı için yapılan çekişmeyi bahane ederek imparatora savaş açtı. Onu savunanlar, Matthias'm amacının Habsburglar'ı yenip krallığını batıya doğru genişleterek büyütmek, böylece Türkler'le savaşmak için güçlenmek olduğunu söyler. Ama bu pek inandırıcı değildir. Papanın ve Venedik'in bu berbat çekişmeyi sona erdirmeye yönelik bütün aracılık çabaları sonuçsuz kaldı, çünkü Matthias aşırı taleplerinde ısrar ediyordu. 1477 Ağustos'unun başlarında Aşağı Avusturya'yı işgal etti. Kısa süre sonra da birkaç şehir dışında bütün eyaleti ele geçirdi. Ama IV. Sixtus ve *Signoria*, Matthias'ı Türkler'e savaşa açmazsa verdikleri bütün mali desteği kesmekle tehdit edince, bu kral ve imparator, muhtemelen Türkler'in Friuli'ye yaptığı saldırıdan ürkmüş olduğu için, Aralık'ta barış imzaladı. Ancak bu barış kısa sürecekti. Matthias askerlerim Avusturya topraklarından çekince, 1478 Şubat'ında Buda'da yapılan bir diyet toplantısında ona eşî benzeri görülmemiş fonlar ve Macar ordusunu gerekirse her düşmana karşı kullanma hakkı verildi. Bu karardan en az zarar görecekt olan kişi Fatih Sultan Mehmed'di.

Muhtemelen 1477 sonlarında ya da 1478 başlarında, Matthias Corvinus'un kayınpederi, Napoli ve Aragonlu Ferrante, sultanla barış görüşmelerini başlattı. Bu öykünün ayrıntılarını bilmiyoruz, çünkü elimizdeki bilgiler yalnızca Venedik tarihçilerinin kitaplarına dayanıyor, ki bu konuda onlarda yazılanlara temkinli

yaklaşmak gerekir. Yine de onlardan öğrendiğimiz bir gerçek var: Napoli kralı Venedik'le savaşan Türk gemilerine limanlarını açtı. Bu fikrin kimden çıktığını bulmak ilginç olurdu. Kral Ferrante, Osmanlı İmparatorluğu'yla yaptığı bu anlaşmayı sultanın gönderdiği bir sefir aracılığıyla resmiyete döktü. Bunun ardından bir Napoli elçisi, pahalı armağanlarla birlikte İstanbul'a gitti. Napolililer'in güttüğü bu Türk politikası Venedik'ten gizlenemezdi elbette. Venedik'te, Ferrante'nin damadı Matthias Corvinus'un da II. Mehmed ile benzer bir pakt imzalayacağından korkuluyordu. Matthias Corvinus'un bunu yaptığına ilişkin kesin bir kanıt bulunmasa da, Türkler'e karşı saldırıya geçmek için eline geçen fırsatların hiçbirini kullanmamış ve ülkesinin sınırlarını savunmakla yetinmiştir.

Signoria'nın durumu gün geçtikçe kötüleşiyordu. Venedik savaşın muazzam giderlerini tek başına karşılayamazdı. İtalya'daki gerginlik göz önüne alındığında, güvenilir müttefiklerden de yoksundu. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu ile barış yapmak istiyordu elbette. Bunun için ağır tavizler bile vermeye hazırdu. Ama *Serenissima*'nin gururu, barış görüşmelerini başlatmasını engelliyordu. Çünkü Türk'ün aşağılayıcı koşullar öne süreceği açıktı. Venedikliler ilk adımı sultanın atmasını bekliyordu. Sultan gerçekten de bunu yaptı. Akçahisar'a Yahudi bir ulak gönderdi. Sultanın şartlarını iletmekle görevli bu ulak, Antonio Loredano'nun sağladığı bir kadirgayla Venedik'e gönderildi. Ancak hedefine ulaşmadan, Koper'de öldü. Sultanın talepleri konusunda ise öğrenilebilen tek şey, İnebahtı'nın verilmesini şart koşmasıydı. Mecliste uzun tartışmalar yapıldı. Sonunda savaş yanlısı parti yenildi ve barış görüşmelerine başlanmasına karar verildi.³⁴

Venedik Cumhuriyeti, sultanın elçisinin ani ölümüne ne kadar üzüldüğünü ifade etmek için, 1478 Ocak ayı başlarında, donanma *provveditore*'si Tommaso Malipiero'yu muazzam yetkilerle donatarak Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdi. Malipiero sultana yalnızca Venedik'in savaşın başlangıcından beri (1463) almış olduğu her yeri değil, aynı zamanda Çanakkale Boğazı açıklarındaki Limni adasını, dağlık Mani bölgesinin tamamını, Akçahisar'ı ve şap vergisi meselesi için de 100 bin duka altını vermeye yetkiliydi. Sultan bu büyük tavizler karşısında, Venedik'in acilen barış imzalamak istediğini anlayarak, taleplerini arttırdı ve daha önceki şartlarına ek olarak yıllık on bin duka altını haraç ve savaştan önceki duruma dönülmesini istedi. Malipiero bu talepleri kabul etmeye yetkili değildi. Bunları *Signoria*'ya iletmesi ve üzerlerinde düşünülmesi için iki aylık mütareke imzalanmasını istedi. Bu isteği kabul edilince, Malipiero 15 Nisan'da Osmanlı başkentinden ayrıldı. 3 Mayıs'ta İşkodra'ya ulaştı. Buraya kara yoluyla, Köstendil (Bulgaristan) ve Sırbistan üzerinden gelmişti. Hemen yola devam ederek, Venedik'e gitti. Sultanın bir Arnavutluk seferi düzenlemeyi planladığının, Miha-loğlu Ali Bey'in akmcılarıyla birlikte Sırbistan'a doğru yola çıkmış olduğunun, Rumeli ve Anadolu beylerbeyilerine orduyu toplamalarının emredildiğinin ve ordunun başına bizzat sultanın geçeceğini farkındaydı. Bu mesele *Consiglio dei*

34 Bu noktadan sonra Venedik'le Osmanlı İmparatorluğu arasında geçen barış görüşmeleri sürecinin ayrıntıları, ilgili belgelerle birlikte Menage tarafından ele alınmıştır (bkz. yukarıda, 4-bölüm, dipnot 11).

Pregadi'de iki gün boyunca tartışıldı. Sonunda sultanın şartlarının kabul etmekten başka çare olmadığına karar verildi (5 Mayıs). Gerekli talimatları alan Malipiero, yanma sultan ile vezirleri için pahalı armağanlar alarak ikinci kez yola çıktı. Bu kez barış imzalanacağı kesin gibiydi.

Ama Tommaso Malipiero hedefine asla ulaşamadı. Mütareke süresinin dolmasına üç gün kala, yolda güçlü bir orduyla birlikte Arnavutluk'a doğru gitmekte olan II. Mehmed'le karşılaştı. Venedik elçisi Mehmed'e Signoria'nın şartlarını kabul etmeye karar verdiğini, barış imzalamaya hazır olduğunu söyledi. Ama sultan, şartları hemen kabul edilmediği için fikrini değiştirmiş olduğunu söyledi. Artık durum değişmişti. Daha önce bilmediği şeyler öğrenmişti. Kendisine Akçahisar'ın teklif edilmesi anlamsızdı, çünkü o kale zaten elinde sayılırdı. Ama eğer Signoria onun yerine İşkodra'yı, Drivasto'yu ve Leş'i vermeyi kabul ederse, barış imzalamaya hazırdı. Malipiero böyle bir teklifi kabul etmeye yetkili değildi elbette. Bu yüzden Venedik'e eli boş dönmek zorunda kaldı.

Bu arada Mehmed Bosna sancakbeyi İskender Bey'e bir ulak göndererek, ona Friuli'yi almasını emretti. Bu emre hemen uyuldu. O İtalyan mühtedi, söylenene göre 20 bin süvariyle birlikte Friuli'ye girdi. Bu kez Kont Carlo da Braccio'nun başını çektiği şiddetli bir direnişle karşılaştı. Ama Türk ordusu Bosna'ya geri çekilmeden önce şehre büyük zarar verip, yanında çok sayıda esir ve davar götürdü. Signoria, bu daimi tehditlere ve Venedik'i kasıp kavuran veba salgınına karşın, Fatih'in yeni barış koşullarını kabul etmedi. Malipiero'ya hemen sultana tekrar gitmesi ve ona Venedik'in ancak üzerinde daha önce anlaşılmış koşulların kabul edilmesi halinde barış imzalayacağını söylemesi emredildi. Ama artık bunun için çok geçti. Neyse ki Malipiero tekrar sultanla konuşmak gibi utanç verici bir duruma düşmedi. Venedik bir kez daha şansını denemek zorundaydı. Oysa savaşın sonucu belliydi.

Mehmed'in ordusu batıya doğru ilerlemişti. Hedefi sonunda İşkodra'yı Signoria'nın elinden almaktı. Osmanlılar daha önce bir kez o bölgenin hâkimi olmuş ama bu kısa sürmüştü. 1360 dolaylarında, Nemanja hanedanından son kralın hükümdarlığı sırasında Sırplar'ın gücü azalınca, Arnavutluk Balsici hanedanının eline geçmişti. 1392'de Türkler II. George Balsic'i esir almış ve onu ancak kendilerine İşkodra'yı vermeyi kabul edince serbest bırakmıştı. Osmanlı kumandanı Şahin daha sonraki üç yıl boyunca kaleyi elinde tutmuştu. 1395'te George Balsic tarafından kovulmuştu. Ama Balsic, ertesi yıl İşkodra'yı, Drivasto'yu, Dagno'yu ve St. Sergius'u Venedik'e vermek zorunda kalmış, bir daha da geri alamamıştı. İşkodra (Rosfa) kalesinde seksen üç yıl San Marco sancağı dalgalandı. Sonra Türkler orayı dört yüzyıldan fazla bir süre boyunca, 1913'e kadar ellerinde tuttu.

Venedik, durumunun kötü olmasına karşın, Doğu'daki bu son kalesini savaşmadan bırakmak istemiyordu. Düşmanın yaklaştığı haber alınınca, şehirdeki askerler, halk ve Boyana'ya girmiş olan kadırgaların tayfaları gece gündüz çalışarak yıkılmış surları onardı ve tabyalar yaptı. Bunun tam sırasıydı, çünkü 14 Mayıs'ta Mihaloğlu Ali Bey komutasındaki sekiz bin kadar akıncı çıkagelip, önlerine çıkan köyleri yağmalayıp yaktılar. Yükselen dumanlar çok uzaktan, İşkodra hisarından bile görülebiliyordu. Akıncıların arkasından dört bin atıyla İskender Bey ve üç bin atıyla Semendire Valisi Malkoçoğlu Bali Bey geliyordu. Şehir halkının erkek nüfusu üç gruba ayrılmıştı: Bir grup istihkamlarda görev yapıyor, bir

grup siper kazıyor, üçüncü grup ise (aralarında rahipler de vardı) surların içinde bekliyordu. Çocuklar ve yaşlılar civardaki kıyı kentlerine gönderilmişti. Ama o sekiz bin akıncı ile yedi bin hafif süvari, Osmanlı ordusunun yalnızca öncü koluydu.

Sultan, Evrenosoğlu Ahmed Bey ile Turahanoğlu Ömer Bey'i yolları iyileştirmek ve köprüler yapmakla görevlendirmişti. Gian-Maria Angiolello'ya göre, kuşatma kuvvetlerinin başkumandanı Gedik Ahmed Paşa idi. Gedik Ahmed Paşa kısa süre önce sultanın gözünden düşmüş ve belki sadrazamlıktan azledilmişti. Hangi tarihler arasında sadrazamlık yaptığı konusunda kesin bilgimiz yok. 1476 Mayıs'ında başkumandan "Sinan Bey" diye biriydi. Bu kişi, II. Mehmed'in kız-kardeşlerinden biriyle evli olan Hoca Sinan Paşa'ydı muhtemelen. Eğer bu Sinan Bey sadrazam olduysa, sadrazamlığı çok kısa sürmüş ve yerine Gedik Ahmed Paşa geçmiş olmalı. Her halükârda, işkodra kuşatmasından önce Gedik Ahmed Paşa mevkisizdi ve Rumeli Hisarı'nda tutukluydu. Bunun nedeninin, Arnavutluk'u herkesten iyi bilmesine karşın, sultana Arnavutluk seferlerinin ne kadar zor geçtiğini söyleyerek onu kızdırması olduğu iddia edilir. 1478 Mayıs'ında, ordu Arnavutluk'a giderken, Gedik Ahmed Paşa serbest bırakıldı ve önce Selanik'in, sonra da Arnavutluk'taki Avlonya'nın sancakbeyi yapıldı. Osmanlı tarihçileri bunu şöyle anlatır: Mehmed, batıya yürürken, yolların bozukluğu yüzünden epey bir mesafeyi yaya olarak kat etmek zorunda kalmıştı. Buna öfkelenerek, kısa bir mola sırasında yanında oturan Mîr-i alem Hersekoğlu Ahmed Bey'e, işini bilen bir veziri olsa böyle güçlüklerle katlanmak zorunda kalmayacağını söyledi. Bunun üzerine Ahmed Bey, Gedik Ahmed Paşa'dan bahsetti. Sultan bu meseleyi düşündükten sonra, sonunda İstanbul'a bir ulak göndererek tutukluyu serbest bırakıp onu Avlonya valiliğine atadı.³⁵

Bu sırada sadrazamlığa büyük mutasavvıf Celaleddin Rumi'nin torunlarından biri olan Karamani Mehmed Paşa getirildi. Karamani Mehmed Paşa savaştan hiç anlamasa da son derece entelektüel biriydi. Danışman, hükümet teşkilatlandırıcısı ve kanun koyucu olarak önemli bir rol oynadı. Ancak alçakça siyasi kumpaslara olan düşkünlüğü, kariyerinin sonunu getirdi. Fatih Mehmed'in son sadrazamıydı. Ondan bir gün sonra öldü.

Sultan önce Akçahisar'a gitti, işkodra önünde toplanmış olan askerlerinin komutasını geçici olarak Rumeli Beylerbeyi Arnavut Davud Paşa'ya vermişti. Dağ kalesi Akçahisar tam bir yıldır kuşatma altındaydı. Şehir sakinlerinin artık dayanacak gücü kalmamıştı. Açlıktan kedi, köpek ve fare yiyorlardı. Sultan dağın eteğinde bizzat belirince, kurtulma umutları tamamen tükenen kuşatılanlar; 15 Haziran'da Mehmed'e uzlaşmak için elçiler gönderdiler. Mehmed'in onlara canlarını bağışlama ve Akçahisar'da Osmanlı yönetiminde yaşama ya da isterlerse mallarıyla birlikte şehri serbestçe terk etme seçeneğini sunma sözünü yazılı olarak verdiği iddia edilir. Halk bu teklifi tedbirsizce kabul ederek, Osmanlı kumandanına teslim oldu. Ama ovaya iner inmez zincire vurulup sultanın karşısına götürüldüler. Aralarında zengin ve nüfuzlu kişiler, örneğin *provveditore* ve ailesi, büyük fidyeler karşılığı serbest bırakıldı. Geri kalanların ise acımasızca kel-

35 Gedik Ahmed Paşa hakkında bilgi için bkz. aşağıda, 6. bölüm, dipnot 15.

leleri uçuruldu. Sultan daha sonra kalenin anahtarlarını teslim aldı. Kalenin adı [Kruje] değiştirilip, Akçahisar yapıldı. 1913'e kadar Osmanlılar'm elinde kaldı.

Sultan bu sorunu çözdükten sonra bütün gazabını ve kuvvetlerini İşkodra'ya yöneltti. Davud Paşa 18 Mayıs'ta şehir surlarının önüne varmıştı. 12 Haziran'da ise, Palaiologos ailesinden olan, Has Murad Paşa'nın kardeşi, yeni Anadolu Beylerbeyi Mesih Paşa Anadolu ordusuyla birlikte geldi. Kuşatma 22 Haziran'da başladı. Deve sırtında büyük zorluklarla getirilmiş toplar ateşlendi. Sultan JL Temmuz'da Akçahisar'dan dönüp, bütün maiyetiyle birlikte Drivasto ovasında ordugâh kurdu. Burası düşmanın top atışı menziline dışındaydı (topçuların kumandanı Monte Santa Veneranda idi). Davud Paşa'nın ordugâhı ise yamaçtaydı. İkinci İşkodra kuşatmasının, Doğu ile Hilal arasındaki mücadelenin en ilginç olaylarından biri olduğu söylenmiştir haklı olarak. Bunun nedenlerinden biri, kalenin umutsuzca sergilediği direniştir.

Kuşatma ordusunun gücü hakkında verilen rakamlar her zamanki gibi birbirini tutmamaktadır. Kalenin civarını ve etraftaki tepeleri elinde tutan Rumeli beylerbeyinin emrinde 300 bin askerin (Mesih Paşa'nın getirdiği 30 bin asker de dahil olmak üzere) olduğu iddia edilmiştir. Ancak ordusuna her gün yeni askerler katılmış ve bu rakama bütün levazım görevlileri de dahil edilmiş olsa bile, 300 bin, son derece abartılı bir rakam gibidir. Çadırları, yükleri, topları ve kuşatma makinelerini taşımakta en az on bin devenin ve sayısız katırın kullanıldığı söylenir. Osmanlılar'm âdeti uyarınca, ağır toplar orada, kuşatılan kentin önünde yapılmıştı. Surlara ağırlıkları yüz elli ila sekiz yüz kilo arasında değişen taş güller fırlattıkları söylenir. Türkler'in elinde on bir adet dev top vardı. Bu savaşta ilk kez ateş topları kullanılmıştır. Bunlar balmumu, kükürt, gaz gibi çeşitli yanıcı maddelerle kaplı bezden güllerdi. İşkodra Savaşı, bir rahip olan Marino Barlezio tarafından, üç ciltlik Latince kitabı *De Scodrensi Oksidione*'de anlatılmıştır. Zamanında büyük takdir toplayan bu metin, konuya taraflı yaklaştığı ve klasik bir teknik kullanarak karakterlere asla söylemeyecekleri türden sözlerle dolu ateşli konuşmalar yaptırdığı için, uzun süredir güvenilir kabul edilmektedir. Kitapta Osmanlılar'm kuşatma makinelerinin tasvirlerine ve yerleştirildikleri konumlara geniş yer verilir. Ancak silah tarihinde uzman olan kişilerin takdir edebileceği bilgiler sunulur. Dokundukları her şeyi tutuşturan ve kuşatılanları bütün evlerin çatılarını indirmek ve bir itfaiye kurmak zorunda bırakan ateş topları, son derece etkili oluyordu. Kullanıcıları yeterince usta olmayan ve beklenenden daha az zarar veren küçük ve büyük toplardan daha etkiliydiler. Sonunda surlarda büyük bir gedik açıldı ama Osmanlılar yine de şehre giremedi. 22 Haziran'da yapılan büyük bir saldırı (150 bin askerle yapıldığı iddia edilir) başarısız oldu. Kuşatma topları, saldırganların parçalanmış dış tahkimatları geçip iç surlara ulaşmalarını sağlamıştı. Surlara hilalli sancaklarını diktiler ama savunucular onları kritik bir anda geri püskürtüp San Marco ile şehrin koruyucu azizi St. Stephen'in sancaklarını tekrar dikmeyi başardılar. Bu saldırı Osmanlılar'a en iyi askerlerinden 12 binine mal oldu. Garnizonun ise yalnızca 400 adam kaybettiği söylenir.

Beş gün sonra (27 Temmuz) ikinci saldırı yapıldı. Sabahın erken saatlerinde başlayan bu saldırı, ertesi günün öğle vaktine kadar devam etti. Bu kanlı savaşa yalnızca garnizon değil (iki gruba ayrılmış, altışar saat arayla nöbetleşe sa-

yaşıyorlardı), kadınlar da dahil olmak üzere bütün halk katıldı. Giovanni Capistrano'nun bir benzeri olan Epirli Dominiken rahibi Fra Bartolomeo (İskender Bey'in emrindeyken, iyi bir savaşçı ve vaiz olduğunu kanıtlamıştı) ile süvari komutanı Niccolò Moneta, şehirde dört bir yana koşuşturarak halka moral aşıladılar ve savunmayı organize ettiler. Savaş bir saldıranların, bir savunanların lehine dönüyordu. Sonunda iyice öfkelenen sultan, on bir dev topu aynı anda kalenin ana kapısına ateşletti, o kapıdan geçmiş olan Türkler'in başına gelecekleri umursamadan. Büyük bir kargaşa yaşandı ve muazzam kayıplar veren (ordunun üçte birinin yitirildiği söylenir) saldırganlar hemen geri çekildi.

Bu ikinci saldırının da başarısız olmasından üç gün sonra, sultan bir savaş konseyi topladı. Gedik Ahmed Paşa'nın, sultanın isteğini kabul ederek bombardımanın kesilmesini tavsiye ettiği söylenir. Ordunun yalnızca bir kısmının orada kalmasına, şehri kuşatıp her türlü sevkıyatı engellemesine karar verildi. Ardından, çok sayıda müfreze civardaki kaleleri ele geçirmek üzere yola çıktı. Bataklik Moraca bölgesinde, sarp bir tepenin üstünde bulunan; içinde "Zeta lordu" Ivan' Crnojevic'in (1465-1490) yaşadığı Zabljak kalesi, Rumeli beylerbeyine neredeyse hiç savaşmadan teslim oldu. Ancak İşkodra'nın on kilometre doğusunda, Kji-ri vadisinde bulunan, bölgenin en güçlü kalesi olan Drivasto, tam on altı gün yiğitçe direndi. Bu direnişin bedeli olarak, şehir alındıktan sonra bütün halkı öldürüldü. Sakinlerinden üç-beş yüz kadarı, zincire vurularak İşkodra'dan görülebilen bir tepeye götürülüp, orada idam edildi. Böylece şehir sakinlerine, eğer direnmeyi sürdürürlerse başlarına aynı şeyin geleceği mesajı verildi. İskender Bey'in ölüm yeri olan, sakinleri tarafından terk edilen Leş yakıldı. Düşmanın saldırısına yalnızca, *podesta* Luigi da Muta tarafından yiğitçe savunulan Antivari karşı koyabildi.

Arnavutluk seferinin sonucundan hayal kırıklığına uğrayan Mehmed, 7 Eylül 1478 gecesi meşaleler ışığında geri dönüş yolculuğuna başladı. Yanına 40 bin adam aldı. Aynı ay içinde Anadolu beylerbeyi de oradan ayrıldı. Aralık başında, kışı o düşman ülkede geçirmek istemeyen Rumeli ordusu ordugâhı toplayarak güneye doğru yola çıktı. Geride yalnızca Gedik Ahmed Paşa, on bin askerle birlikte -bazı versiyonlara göre 40 bin-, kuşatmayı sürdürüp şehri aç bırakmak üzere kaldı.

Kuşatılanlar inanılmaz güçlüklerle boğuşuyordu. Yalnızca ekmek ve suyla besleniyorlardı, çünkü diğer bütün hayvanlar (fareler de dahil olmak üzere) çoktan tükenmişti. İşkodra *provveditore*'si Antonio da Lezze, *Signoria*'ya acil mesajlar gönderip, yakında erzak tükeneceğinden şehrin teslim olmak zorunda kalacağını bildirdi. Bunun üzerine *Signoria* 18 Kasım'da Arnavutluk'a kuşatmayı kaldırmak için altı bin süvari ile sekiz bin piyade askeri göndermeye karar verdi. Ayrıca o yaz Kıbrıs'ı korumak üzere oraya gönderilmiş olan filo Arnavutluk sularına geri çağırıldı. Ama dört gün sonra, *Consiglio dei Pregadi*'de yapılan tartışmalı bir toplantının ardından, bu karar iptal edildi.

O sıralar güneydoğu Avrupa'nın büyük bölümünü kasıp kavuran veba salgısını Venedik'e de ulaşmış, günde kırk kişiyi öldürüyordu. O yazın başlarında başlamış, sonbaharda doruğa ulaşmıştı. Kışın bile tamamen sona ermedi. Şehrin varlıklı sakinlerinin çoğu dağlara kaçmıştı. Şehir neredeyse boşalmıştı. *Pregadi*'nin hâlâ haftada iki gün, Pazartesi ve Salı günleri toplanmayı sürdürmesinin tek ne-

deni, katılmayanların ağır biçimde cezalandırılmasıydı. Uzun süredir yeni savaş hazırlıkları için para bulunamıyordu. 1474'te yapılan iki anlaşmanın -biri Venedik, Floransa ve Milano arasında, diğeryse papa ile Napoli kralı Ferrante arasında yapılmıştı- yarattığı gerginlik iyice artmıştı. İtalya'daki bu iç çatışma, herhangi bir yardım alınmasını engelliyordu. Fransa kralı XI. Louis, Burgonya ile Venedik'in ittifak yapma tehlikesi ortadan kalkınca, Venedik sefiri Domenico Gradnigo'nun teklifini kabul ederek, Venedik ile bir dostluk ve ticaret paktı imzalamıştı (9 Ocak 1478). Ancak Venedik'in müttefikleri Milano ve Floransa'dan ciddi bir yardım beklenemeyeceğinden, bu anlaşmanın *Signoria*'ya yararı olmamıştı. Floransa'yla savaşmakta olan papa ile Napoli kralına yapılan, Osmanlılar'a karşı sürdürülen savaşta daha aktifrol oynamaları çağrısı sonuç getirmemişti. Artık İran'dan da yardım beklenemezdi, çünkü Venedik'in son umudu olan Uzun Hasan 6 Ocak 1478'de ölmüştü.

Arnavutluk'un neredeyse tamamı Osmanlılar'm eline geçmişti. Venedik'in zayıf ordusunun İşkodra'nın çevresindeki kuşatmayı yarabileceği şüpheliydi. Venedik'in gücü tükenmek üzereydi. Mehmed'le barış yapılmasına karşı olan bir avuç kişi, görkemli geçmişlerinin anısıyla yaşayan o gururlu adamlar bile, artık acı ve bariz gerçeği görmezden gelemiyordu: Parası tükenmiş olan cumhuriyet, artık sultana karşı askeri başarılar kazanmayı umamazdı.

Venedikliler ayrıca bir kez daha, San Marco Kilisesi'nin çan kulesinden bakınca, Türk "yağmacılar" (*saccommanni*) tarafından ateşe verilmiş Tagliamento ve Isonzo vadilerinden yükselen dumanları görmekten çok korkuyorlardı. Korkmakta haklı oldukları, 1478 yazında, hasat zamanından kısa süre önce anlaşıldı. İskender Bey komutasındaki bir Osmanlı ordusu (30 bin akıncıdan oluştuğu söylenir), Carniola, Carinthia, Styria ve Friuli'den geçtikten sonra Isonzo'da belirdi. Kimse bu azılı orduya direnmeye cesaret edemedi. Savunucular iki tahkimatlı ordugâha çekildi (izleri günümüze kadar kalmıştır). İşgalcilerin bölgeyi günlerce yakıp yıkmalarına izin verdiler ve Canale Vadisi'nden geçmesine seyirci kaldılar. İşgalciler 26 Temmuz'da Predil Geçidi'ni geçtikten sonra, yollarını kaybetmiş olacaklar ki, geri dönüp 28 Temmuz'da Bela Pec'e gittikten sonra Tarvis'e ulaştılar. Akıncılar Carinthia'ya girip, Gail ve Yukarı Drava vadilerini haftalar boyu yakıp yıktılar. Krka ve Metnitz vadilerinden geçerek, Friesach'a kadar ilerleyip, Zollfeld ve Worther See üzerinden geri döndüler ve sonunda Styria, Çilli ve Hırvatistan'dan geçerek Bosna'ya gittiler. Hırvatistan Valisi Peter Zrinyi, geri dönen atlılara Yayça yakınlarında saldırıp çoğunu öldürdü. Yağmaladıkları bölgelerin insanları için küçük de olsa bir teselli idi bu.

Akıncıların hemen hemen bütün seferlerinde saldırdıkları bölgeyi ve halkı çok iyi tanıyor olmaları, insanı hayrete düşürüyor. Avusturyalılar tarafından yazılmış anlatılarda, akıncıların Carinthia Alpleri'ndeki Loibl Geçidi'nin en dik yamaçlarına atlarıyla çıktıklarından bahsedilir. Osmanlılar'm casus ağı neredeyse Almanya'nın içlerine kadar yayılmıştı. Bu casuslar son derece gözüpek ve etkiliydi. Osmanlı İmparatorluğu, komşularında olup biten her önemli şeyden haberdar oluyordu. Alman ya da Macar topraklarında düzenlenen bütün ortak toplantıların ayrıntıları, Türk ajanları tarafından İstanbul'a gönderiliyordu.

Matthias Corvinus Venedikliler'e onlar için ne kadar vazgeçilmez olduğunu göstermek arzusuyla, Hırvatistan'daki batı sınır kalelerinde bulunan bütün

garnizonlarını geri çağırdı. *Signoria*'yı yalnız bırakmakla ve komşu ülkelere yönelik Türk tehdidiyle savaşmak için hiçbir şey yapmamakla suçlandığındaysa bahanesi hazırды: Venedik'le ve IV. Sixtus'la arası gergindi. Bunlar, kendisiyle imparator arasındaki çekişmeyi bahane ederek mali desteği kesmişlerdi, imparatorun topraklarını savunması beklenemeyecek biri varsa, o da kendisiydi.

Güz sonunda Mehmed, Yeni Saray'ına gitti. Bu sarayın güney tarafındaki İmparatorluk Kapısı (bâb-ı hümayun) o yıl tamamlanmıştı. İşkodra seferi istediği gibi sonuçlanmamış olsa da, yakın gelecekte korkacağı bir şey yoktu. İstihbarat servisi onu Batı'da olup biten her şeyden haberdar ediyordu. 1478 Aralık'ının sonunda, küçük meselelerle uğraşmaya fırsat buldu. Örneğin, Türkiye'nin Avrupa'daki bölümündeki kadılara yönelik bir ferman çıkartarak, onlara Marin adlı bir Ragusalı'yı, Ragusalı bir vergi toplayıcısını soymak suçundan tutuklatmalarını, mallarına el koymalarını ve çaldığı paraları sahiplerine geri vermelerini emretti.³⁶

Hicri 882 yılında (15 Nisan 1477-3 Nisan 1478), sultan ilk kez İstanbul'da bir altın para bastırdı. Paranın bir yüzünde mağrurca bir yazı vardır: "Şanı yüce / Sultan Mehmed Han bin Murad!" Diğerinde ise şu yazı bulunur: "Altından para basan / Gücün ve Zaferin / Karaların ve Denizlerin Hakanı." Ama bu altın para muhtemelen ertesi ilkbaharda basılmıştı. O ilkbaharda durum ansızın Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine dönmüş ve Venedik'le yapılan bir barış anlaşması, beklenmedik bir altın akışı sağlamıştı. Para basımı H. 883'te (4 Nisan 1478-24 Mart 1479) ve H. 885'te (13 Mart 1480-1 Mart 1481) yineleni.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, II. Murad zamanında bile "Venedik kalıbıyla" (*in Istampa veneziana*) basılmış "Türk altın dukalarının" tedavülde olduğu kesindir. Bundan söz eden *Olim de Campis Giâcomo da Promontorio*, 1475'te bu paraların yapımından üç bin duka altını kazanıldığını söyler. Değeri her geçen yıl azalan Osmanlı gümüş akçesi, yalnızca iç ticarete kullanılıyordu. Yabancı ülkelere, özellikle de Batılı ülkelere, yalnızca altınla ödeme yapılıyordu. Nasıl on dördüncü yüzyılda, Batı Anadolu'daki bazı önemsiz Türkmen beyleri, Hristiyan ülkeleriyle ticaret yapmak için Napoli gıg/ato'sunun taklidini yaptıysa, bu kez de Venedik *zecchino*'su. çeşitli emirlikler, özellikle de Osmanlılar tarafından taklit ediliyordu. II. Murad döneminde, *zecc*/u'no'nun damgasını taşıyan bir "Türk dukası" vardı. Bu şüphe uyandırıcı prosedür Mehmed'in saltanatının son yıllarına kadar sürdürüldü. Bu son derece önemli mali konular hakkında yakın zamana kadar kesin bilgimiz yoktu. Artık Mehmed'in imparatorluğundaki bütün altına el koyduğunu, koyduğu mali kuralları çığneyenlere ağır cezalar verdiğini, Venedik dukasını taklit etmek için Edirne'de ve başkente özel kalıplar bulundurduğunu biliyoruz. Fatih'in mali politikasının kısa süre içinde tamamen aydınlatılması umutla bekleniyor. Ne de olsa verdiği çok sayıda önemli siyasi kararın ve aldığı ekonomik tedbirlerin temelinde kuşkusuz bu yatmaktadır.³⁷

36 Söz konusu ferman için bkz. Kraeitz, "Osmanische Urkunden," 62-64.

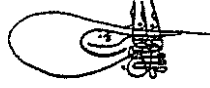
37 Altın paraların tasviri için bkz. Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, 90 (#79, 80 ve 81) ve bkz. Resim 7. Ayrıca bkz. Babinger'in şu makaleleri: "Reliquienschäcer am Osmanenhof im XV. Jahrhundert. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Goldprägung unter Mehmed II., dem Eroberer", *Sitzungsberichte der bayerische Akademie der Wissenschaften, philos.-*

Venedik artık sultanla yaptığı bu yıkıcı savaşın sona ermesi için her tavizi vermeye razıydı. 1478 yılının bitiminden önce, o zamanki Dışişleri Bakanı olan, Osmanlı İmparatorluğu'nu çok iyi tanıyan, cumhuriyetin en başarılı devlet adamlarından biri olan, çeşitli diller ve hukuk bilimi konusunda bilgi sahibi, 1464'ten beri *Signoria*'nın hizmetinde çalışan Hırvat Giovanni Dario, sınırsız yetkiyle Haliç'e gönderildi. Gerekli tavizler verilirse sultanın barışı kabul edeceği biliniyordu. Giovanni Dario'ya, Venedik'in Doğu ticaretine ilişkin çıkarlarını elinden geldiğince savunması ama diğer bütün konularda Büyük Türk'ün taleplerini kabul etmesi emredildi. Venedik tarihinde ilk kez bir barış elçisine böylesine büyük yetkiler veriliyordu ama öte yandan cumhuriyetin tarihinde belki de ilk kez bir *Signoria* kendisini böylesine korkunç bir durumda buluyor, ilk kez bütün gurunun bir kenara bırakıp, geçmişin ihtişamını unutmak zorunda kalıyordu.

his. Klasse (Münih, 1965); "Zur Frage der osmanischen Goldprägung im 15. Jahrhundert unter Murad II. und Mehmed II.", *Südost-Forschungen* 15 (1956), 550-553; "Contraffazioni ottomane dello zecchino veneziano nel XV secolo", *Annali dell'istituto iuliano di numismatica* 3 (1956), 83-99. Bu son ikisi A&A II'de yeniden yayımlanmıştır; 110-112 ve 113-126.

M i m a (BöCüm

**SONUNDA VENEDİK'LE BARİŞ.
OSMANLILAR GÜNEYDOĞU İTALYA'YA İNİYOR.
RODOS'A YAPILAN BAŞARISIZ SALDIRI.
II. MEHMED'İN SON SEFERLERİ VE ÖLÜMÜ.**

25 Ocak 1479'da, Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik arasında bir barış anlaşması imzalandı. Cumhuriyet ağır koşulları kabul etmek zorunda kalmıştı. Yapılan anlaşmanın temel maddeleri şunlardır:

Venedik İşkodra ile civarını, Limni adasını ve dağlık Maina (Mani) bölgesini (Braccio di Maina) Osmanlı İmparatorluğu'na veriyor ve Akçahisar ile Eğriboz üstünde hak iddia etmekten vazgeçiyordu. Venedik on altı yıllık savaş boyunca almış olduğu her yeri iki ay içinde geri verecekti. Ama *Signoria* buralardaki garnizonları, silahları ve cephaneyi almakta serbestti. Mehmed ise Mora, Arnavutluk ve Dalmasya'da işgal ettiği bütün şehir ve bölgeleri geri verecekti. Her iki taraf, iki devlet arasındaki savaş öncesi sınırları belirlemek için ortaklaşa bir hakem atayacaktı.

Signoria 150 bin duka altını şap borcuna karşılık olarak iki yıl içinde sultana 100 bin duka altını ödeyecekti. Venedik, Osmanlı İmparatorluğu'na mallarını imparatorluğun bütün şehirlerine ve limanlarına sokabilme ayrıcalığının bedeli olarak yılda on bin duka altını ödeyecekti. *Signoria*, savaş öncesinde olduğu gibi, İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Venedikliler'in sivil yargıçlığını yapma yetkisine sahip bir *bailo*, yani elçi bulundurma hakkına sahip olacaktı. Bu anlaşmaya, her iki tarafın bütün vatandaşları ve müttefikleri dahildi. Ayrıca savaştan önce San Marco sancağını kullanan ve Osmanlı hâkimiyetinde olmayan bütün şehir ve limanlar, isterlerse bu sancağı kullanabilecekti.

Bu metnin Rumca orijinali ve Latince çevirisi hâlâ Venedik'in devlet arşivlerinde bulunmaktadır. Sultan 25 Ocak 1479'da, geleneksel yemini ederek ("yerin ve göğün Tanrısı adına, yüce Peygamberimiz Muhammed adına, biz Müslümanlar'ın sahip olduğu ve uyduğu yedi *Kur'an* kopyası adına, Allah'ın 124 bin peygamberi adına, inandığım din adına ve kuşandığım kılıç adına") bu anlaşmayı imzaladı.¹

1 Anlaşmanın Rumca metni için bkz. Franz Miklosich ve Joseph Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana* III, 295-298. Karşılaştırmalı bir okuma ve metnin Türkçe çevirisi için bkz. VI. Mırmıroğlu, *Fatih Sultan Mehmet II Devrine Ait Tarihi Vesikalar* (İstanbul, 1945), 19-24.

Giovanni Dario, türlü payeler ve altın işlemeli üç kaftan verildikten sonra gönderildi. Hayatına ait öğrenebildiğimiz birkaç ayrıntı (1414'te Girit'te doğmuştu), Türkiye'de epey kalmış olduğunu ve oradaki koşulları iyi bildiğini göstermektedir. Günümüzde onu hatırlatan tek anıt, Venedik'teki, Büyük Kanal'daki sarayıdır. Bu saraya şu tipik yazıt kazınmıştır: VRBIS GENIO IOANNES DARIVS (Şehrin koruyucu ruhuna, Giovanni Dario). Venedik Cumhuriyeti'ne hizmet etmeyi yıllarca sürdürdü. 7 Mart 1487'de Onlar Konseyi'ne kâtip yapılarak onurlandırıldı. 1485, 1487, 1490 ve 1493'te bazı önemli görevleri yerine getirdi. Doğ'u'da İran'a kadar gitti (13 Mayıs 1494'te orada öldü). 1479'da İstanbul'dan geri dönünce *Signoria*, kızı Marietta'ya çeyizi için bin duka altını armağan etti. Ama Marietta, Giâcomo Barbaro'nun oğlu Vincenzo ile ancak 1492 ya da 1493'te evlendi. San Vio semtindeki, Giovanni Dario'nun sarayının yakınındaki sarayın sahibi muhtemelen Vincenzo'dur. Giovanni'nin ölümüyle, Dario ailesinin son erkek ferdi ölmüş oldu.²

Giovanni Dario'nun isteği üzerine, Akçahisar'm alınması sırasında ailesiyle birlikte tutsak edilmiş olan *provveditore* Pietro Vetturi serbest bırakıldı. Pietro Vetturi İstanbul'da kalarak, *Signoria*'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk balyozu oldu. Ama aynı yıl içinde yerine Battista Gritti geçti. 25 Nisan'da, barış haberi İşkodra'ya ulaştığında, şehir sakinlerine, Türk yönetimi altında yaşama ya da mallarıyla birlikte şehirden serbestçe ayrılma seçenekleri verildi. Hepsisi istisnasız göç etmeyi seçti. Kuşatmanın başlangıcında surların içinde olan 1600 kişiden geriye 450 erkek ile 150 kadın kalmıştı. On bir ay inanılmaz sıkıntılar çektikten sonra, *provveditore* Antonio da Lezze'nin önderliğinde, yanlarına ev eşyalarını, silahlarını ve kilise kapılarını alarak Arnavutluk'tan ayrıldılar. Venedik'te *Signoria* onları iyi karşıladı, maaş bağladı ve kendilerini Kıbrıs'a yerleştirmeyi önerdi. Bunu kabul etmediler. Bunun üzerine çoğunu Gradiska civarına yerleştirdi. Birkaçı Venedik'te kendilerine uygun işler buldu.

Provveditore Antonio da Lezze'nin akibeti ise İşkodra sakinlerinininkinden çok daha kötü oldu. Yaptığı hizmetlerden dolayı şövalye (*cavalier*) payesi almış ve 100 duka altını değerinde bir altın zincirle ödüllendirilmişti. Ama daha sonra İşkodra'dan göç etmiş bazı kişiler onu görevlerini ihmal etmekle ve elinde daha uzun bir kuşatmaya dayanacak kadar erzak bulunduğunu gizlemekle suçladılar. Onlar Konseyi bir soruşturma başlattı. Soruşturmanın sonucunda, iddialardan en azından bir kısmının doğruluğu kanıtlanınca, şövalye payesi geri alındı ve ağır bir ceza ödemeye mahkûm edildi. Cephanelikte (*camera dell'armamento*) bir yıl hapsedildikten sonra on yıllığına Capo d'Istra'ya gönderildi. Ayrıca hayatının geri kalanı boyunca resmi bir mevkiye gelmekten ya da resmi bir paye almaktan men edildi.

Signoria, Osmanlılar'm Venedik'e vermeyi kabul ettiği şehirler ve serbest bırakmayı kabul ettikleri tutsaklar konusundaki çıkarlarını savunmak üzere Giovanni Dario'yu seçti. Ancak anlaşmaya göre yalnızca Hristiyan tutsaklar ser-

² Barış görüşmelerine katılan Venedik elçisi hakkında bkz. Babinger, "Johannes Darius (1414-1494) Sachwalter Venedigs im Morgenland, und sein griechischer Umkreis", *Sitzungsberichte der bayerische Akademie der Wissenschaften, phibs.-hist. Klasse* (Münih, 1961.).

best bırakılacak, Müslüman olmuş kişiler ise bu uygulamanın kapsamı dışında tutulacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, tutsakları satma ve yerleşimci olarak kullanma geleneği göz önüne alındığında, bu tutsaklardan çok azının serbest bırakıldığı kesinlik kazanır. Anabolu, Menekşe, Koroni, Methoni, İnebahtı, Korfu, Draç, Kotor, Budva, Bar, Ülgün ve Split bölgeleri Venedik'e ancak 1480'de, Giovanni Dario'nun bir kez daha *Signoria* adına görüşmeler yapmasından sonra verildi.

Giovanni Dario 16 Nisan 1479'da Venedik'e döndüğünde yanında bir Osmanlı elçisi (Lutfi Bey) ve yirmi kişilik maiyeti vardı. Lutfi Bey, 29 Ocak 1479'da İstanbul'da yazılmış olan ve kendisinin dük Giovanni Mocenigo'ya (1478-1485) elçi olarak gönderilmiş olduğunu belirten Rumca bir mektup taşıyordu.³ Lutfi dük'e hükümdarı adına pek çok pahalı armağan verdi. Mocenigo'dan barış anlaşmasının onayını alma yetkisine sahipti. İki ülke arasında yapılan barış anlaşması ve kurulan yakın ilişkiler, bir kemerle simgelendi. Türk elçisi dük'e bu kemeri "efendisinin sevgisi aşkına" takması gerektiğini söylemeyi ihmal etmedi. O zamana ait belgelerde, Osmanlı elçi heyetinin kıyafetleri ve tavırları ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Halk Doğu'dan gelen bu konuklara, kısa süre önce Hindistan'dan Venedik'e getirilen, hayatlarında ilk kez gördükleri bir fil karşısında kapıldıkları şaşkınlıkla bakmıştı. Bütün anlatılarda, o barış habercisinin tuhaf bir küstahlıkla davrandığını, dükün ve meclis üyelerinin kendisine gösterdiği saygıya karşılık vermeye tenezzül etmediği söylenir. Kabul töreni sırasında ayağa kalkmamış, yanında taşıdığı küçük bir altın kadehle biraz şarap içtikten sonra, kadehi Signoria'ya ve önde gelen on iki senatöre armağan etmişti. Sofu bir Müslüman için tuhaf bir davranıştı bu.

Venedik, bu barış anlaşmasıyla denizlerde serbestçe gezinme hakkını geri almış, böylece Doğu ticaretini güvenli hale getirmiş oluyordu. Bazı yazarlar Venedik'in her yıl ödediği on bin duka altınına haraç dese de, bazıları bu tutarın Venedik'in yalnızca Karadeniz'de ticaret yapmasına olanak verdiğini söyler. Oysa barış anlaşmasının metni, bütün bu iddiaların asılsız olduğunu göstermektedir. Söz konusu on bin duka altını, Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret yapabilmek için ödediği bir vergiydi, o kadar. Üstelik yalnızca birkaç yıl alındıktan sonra, 12 Ocak 1482'de II. Bayezid tarafından kaldırıldı.

Venedik artık denizlerde daha serbest gezinebilirdi. Ayrıca İstanbul'daki varlığını da güçlendirmişti. Öte yandan, Arnavutluk tamamen sultanın eline geçmişti. Arianit, Dukagin, Castriota, Musachi ve Topias gibi köklü Arnavut aileleri Napoli'ye, Venedik'e ya da kuzey İtalya'ya gitmek zorunda kaldı. Bazıları ise bunu yapmayıp Müslüman oldu ve bunların bir kısmı sonradan Osmanlı İmparatorluğu'nun en önde gelen devlet adamları ve komutanları arasına girdik Barış anlaşmasıyla Venedik'e verilmiş olan Arnavut şehirlerine, yani Antivari, Budva

³ Bu belge için bkz. Miklosich ve Müller, 298. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Mırmıroğlu, 27-28.

⁴ Bu Arnavut ailelerden biri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Babinger, "Das Ende der Arianiten", *Sitzungsberichte der bayerische Akademie der Wissenschaften, philos.-hist. Klasse* (Münih, 1960).

ve Ülgün'e gelince (Ülgün 17 Nisan 1501'de Türkler tarafından alındı), bunlar İşkodra'nın yitirilmesini telafi etmiyordu. Signoria, Türkler'in zorla almayı başaramadığı bu şehrin Hristiyanlık'm son direniş kalesi olduğunu defalarca söylemişti. 1480 yazında, İyonya'daki Kefalonya ve Zakynthos adaları Osmanlılar'm eline geçti (gerçi Zakynthos uzun süre ellerinde kalmadı). Önemli liman şehri Avlonya da Türkler'in elinde olduğundan, bu durum Venedik'in Adriyatik'teki varlığına yönelik tehdidi iyice arttırıyordu.

1479'da yapılan anlaşma, Avrupalı güçlerin Hristiyanlık'm can düşmanına karşı güttükleri politikada bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir haklı olarak. Bu anlaşmadan önce, Batılılar'ın Osmanlılar'a karşı yaklaşımı dinsel temelliydi. Ancak bu anlaşmayla birlikte dünyevi çıkarlar ön plana çıkmıştı. Hristiyan prensler ve devlet adamları, Mehmed'in saltanatı sırasında bile, ortak düşmanlarıyla barış içinde kalmanın ve hatta onunla iyi ilişkiler kurmanın kendilerine birtakım siyasi avantajlar sağlayacağını düşünmeye başlamıştı. Osmanlılarla diğer Hristiyan ülkelerden destek almadan uzun ve zorlu bir mücadeleye girmekle iyice yıpranmış olan Venedik'in durumu, bütün diğer devletlere, özellikle de İtalyan devletlerine kalıcı bir ders olmuş, onların yaklaşımlarını ve tavırlarını değiştirmişti. İstanbul barış anlaşması her yerde Avrupa için bir felaket olarak görülüyordu. Venedikliler bu ağır şartları kabul ettikleri ve daha fazla dayanmadıkları için suçlanıyordu. Ama ilk başta Venediklileri Hristiyan davasına ihanet etmekle suçlayan Papa IV. Sixtus bile, sonunda Signoria'nın bu "ağır ve ayıplanacak" koşulları kabul etmesinin nedeninin, uzun süren korkunç acılar olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Venedik'e en fazla kızan Matthias Corvinus oldu. Bunun gerekçesi artık sultanın gazabının ve ordularının kendisine yönelecek olmasından korkmasıydı haklı olarak. Venedik'in izlediği yoldan gitse, Sultan Mehmed ile çok uzun süre önce kârlı bir anlaşma yapabileceğini, Mehmed'in son üç yıldır kendisine son derece cazip anlaşma koşulları teklif ettiğini, karşılığında askerlerinin Macaristan'dan serbestçe geçişinden başka hiçbir şey istemediğini söyledi. Kendisi, yani Matthias Corvinus, iyi bir Hristiyan olduğundan bu teklifleri reddetmişti, diğer Hristiyan ülkelerin kendisini örnek alacağını umarak. Oysa sultan Venedik'e son derece ağır koşulları kabul ettirmeyi başarmıştı ve şimdi Macaristan'ın yalnız prensine saldırıp onu hızla yok edebilecek durumdaydı. Eğer sultan bunu başarır, ülkesinin sınırlarını kuzeye ve batıya doğru genişletmesine hiçbir engel kalmayacaktı.

Roma'daki kardinaller Kral Matthias'a uzun bir mektup yazarak, IV. Sixtus'a karşı beslediği öfkeyi dindirmeye ve Papa'nın Venedik'e olan yaklaşımını mazur göstermeye çalıştılar. Papanın Türklerle savaşırken korkunç acılar çekmiş olan Venedik!, pişmanlık duyan oğullarını bağrına basan bir baba gibi kucakladığını söylediler. Venedik belki de artık İtalyan prenslerin o kâfire karşı kurduğu ittifaka katılmaya tenezzül ederdi.

Macar kralının korkuları beklediğinden de önce gerçekleşti. O yaz, Osmanlı akıncıları Carniola'ya saldırdı ve bir yandan da Macar ovasını işgal etti.

1479 Ağustos'u sonunda (muhtemelen ayın 24'ünde), Varazdin yakınındaki Nedeljanec'te bir şenlik düzenlenirken, Bosna'dan gelen bir Türk süvari grubu belirip, toplanmış halkın üstüne saldırdı ve gümrük dairesi vazifesi gören, elli askerlik bir garnizonu olan bir gözcü kulesini ele geçirdi. Sonra Ptuj'un aşağı-

smdan Drava'yı geçip Ljutomer'e giderek orayı yaktılar. Ardından Carniola üstünden Macaristan'a geçerek, Yanikkale Nehri'ne kadar ilerlediler. O yağmacı ordu orada kovalandı. Üç bin askerden oluşan bir tabur yakalandı ve yenildi. Ancak işgalcilerin çoğu, yanlarında binlerce tutsakla birlikte, o mevsimde neredeyse tamamen kuru olan Drava ve Sava'yı geçerek güneye kaçtı.

Bu Türk saldırısı, kısa süre sonra Macar topraklarının, özellikle de Erdel'in uğrayacağı saldırılara kıyasla oldukça önemsizdi. Bu kez düzenlenen sefere çok sayıda önde gelen kumandan katıldı. Seferi yapan ordunun 43 bin kişilik olduğu söylenir. Bu büyük çaplı seferin hedefi Erdel'deki zengin altın ve gümüş madenleri ile tuz yataklarıydı şüphesiz. Askerler Semendire civarında toplandı. On iki paşa tarafından kumanda edildikleri söylenir: İki Mihaloğlu, Ali Bey ile İskender Bey, Evrenosoğulları'ndan Hasan Bey ile İsa Bey ve Malkoçoğlu Bali Bey⁵. Geri kalan yedi "voyvodanın" adı bilinmiyor. Kumandanların çokluğu, genellikle birbirleriyle çekiştikleri için, ordunun gücünü azaltan bir etkendi. Akıncıların kumandanı Ali Bey, Demir Kapı yakınındaki Orşova'dan Tuna'yı geçerek, Varhely ve Demir Kapı Geçidi üzerinden Erdel'e girdi. Geçtikleri yerleri yağmalayan akıncılar, Hatszeg Dağları ile Strel (Streiul) nehri vadilerinden, Broos yaylasından ve Maros (Mareşul) vadisinden öyle çabuk geçtiler ki, Erdel voyvodası Stephen Bathory, ordusunu Şibiu'da toplamaya ancak zaman bulabildi. Temeşvar Valisi Paul Kinizsi, Türk istilasını öğrenince, Stephen Bathory'ye destek vermeyi vaat ederek, hemen ordusuyla birlikte Erdel'e doğru yola çıktı. Şöhreti kendisinden önde gidiyordu. Geldiğini duyan düşman korkuya kapıldı. Eskiden bir değirmenci kalfası olan Paul Kinizsi, müthiş fiziksel gücü sayesinde Kral Matthias'ın dikkatini çekince orduya alınmıştı. Yiğitliği ve yeteneği sayesinde hızla yükselmiş, önce Belgrad kalesinin başkumandanı, ardından da Temeşvar Kontu ve Macaristan'ın bütün güney eyaletlerinin başkumandanı olmuştu. Sonunda, feraseti ve zalimliği sayesinde, okuma yazma bilmemesine karşın, başarıya ulaşmıştı. Bathory, Şebeş Alba (Mühlbach, Szaszsebes) üzerinden yaklaşırken, Ali Bey yüklü ganimetler ve çok sayıda tutsakla birlikte geri çekiliyordu. Kinizsi'nin Maros Vadisi'nden yaklaştığının farkında değildi.

Ali Bey Maros'taki, Broos (Szaszvaros) ile Şebeş Alba arasındaki, Cugir deresinin batısındaki geniş ve verimli bir ova olan Kenyermezö'de (Ekmek Tarlası) ordugâh kurdu. 13 Ekim 1479 sabahı (St. Koloman yortusu), Bathory'nin ordusu derenin ardındaki tepelerde belirdi. Ali Bey savunmayı elden bırakmadan geri çekilmek ve daha da önemlisi elindeki ganimetleri oradan kaçırmak için, ovada kalmak zorunda kaldı. Stephen Bathory, üç bin Erdelli Sakson'dan oluşan ordusuna, Baliendorf civarında saldırı emri verdi. Ordu sağma Maros Nehri'ni almıştı. Erdelli Eflaklılar'dan oluşma ikinci bir hat, orduya destek veriyordu. Sol kanatta Macarlar vardı. Ortada Stephen Bathory ile ağır süvarileri bulunuyordu.

Osmanlı kumandanları arasındaki tartışmalar, Türkler'in savaş hazırlıklarını geciktirdi. Bathory üç saat bekledikten sonra saldırı emrini verdi. Paul Kinizsi'nin

5 Akıncılara katılmış olanlardan bazılarının, özellikle de bu sayılanların aileleri hakkında bilgi için bkz. Babinger, "Beitrag zur Geschichte des Geschlechtes der Malqoc-oghulus," *A&A* I, 359-360.

her an gelebileceğine güveniyordu. Saksonlar savaşı başlattılar ama Türkler'in şiddetli saldırılarına dayanamayarak kaçtılar. Eflaklılar da yenildi. Ya savaş alanında öldüler ya da yaralandılar ya da Maros Nehri'nde boğuldular. Bathory'nin sol kanadı da Türkler tarafından kuşatılıp ağır kayıplar verince, merkeze doğru çekildi. Bunun üzerine Macar kumandanı ağır süvarileriyle birlikte kanatlarını kurtarmak üzere harekete geçti. Atını mahmuzlayınca, at tökezleyip yere düştü. Yanındakiler bunu kötü bir alamet olarak algılayıp, ona yeri geri dönmesini ya da dağlara çekilmesini tavsiye etti. Bu tavsiyelere kulak asmayan Bathory, süvarilerinin başında düşmana öyle şiddetli saldırdı ki; Türkler'in ön safları dağıldı. Bunun üzerine Ali Bey çok sayıda atlısıyla düşman ordusunun merkezine saldırdı. Yaşanan kanlı çarpışma üç saat sürdü. Bathory altı yara almış, kan içinde kalmıştı. Atı ölmüştü. Etrafı ceset yığınlarıyla çevriliydi. Yardım gelecek gibi görünmüyordu. Tam Osmanlılar'm kazanacağı kesinleşmişti ki, Kinizsi'nin ordusu sonunda düşmanın arkasındaki bir tepede belirdi. Kinizsi'nin ağır süvari taburu, çok sayıda saray mensubu ve Demeter Jaksic kumandasındaki 900 Sırp, yamaçtan aşağı, davul ve boru çalarak ve haykırışlarla saldırıya geçti. Beklenmedik bir biçimde arkadan uğradıkları bu saldırıdan şaşkına dönen Türkler, bir süre neredeyse hiç direnmeden katledilmeyi beklediler. Düşman ordusunun içine dalan dev cüsseli Paul Kinizsi, tepeden tırnağa kan içinde kaldı. O karmaşada silah arkadaşı Bathory'ye seslendi. Bathory'nin durumu umutsuz gibi görünüyordu. Ama Kinizsi yeni bir saldırıyla onu kurtarmayı başardı ve vahşi zafer çılgınlıkları atarak Bathory'nin askerlerine cesaret verdi. Böylece savaş Macarlar'ın lehine döndü.

Türkler her taraftan saldırıya uğradıklarını görünce ordugâhı ve ganimetlerini terk edip kaçmaya başladı. Korkunç bir katliam yaşandı. Galipler Türkler'in peşine düştü. Ekmek Tarlası'nda ölmeyip dağlara kaçan Türkler, halk tarafından öldürüldü. Yalnızca iyi bir fideye getirebilecek olduğu kılık kıyafetinden anlaşılan Türkler sağ bırakıldı. Bölgenin dilini bilen Ali Bey, çiftçi kılığına girerek Eflak'a kaçtı. Savaş meydanını 30 bin kadar Türk'ün cesedinin kapladığı söylenir. Ama Macarlar da sekiz bin adam yitirmişti ve iki bin kadar Sakson ve Eflaklı Maros sularında boğulmuştu. Cesetleri daha sonra çıkarılacaktı. Türkler'in esirleri, zincirlerinden kurtulunca Osmanlı ordugâhının yağmalanmasına katıldılar. Karanlığın baskısıyla takibe son verildi. İki kumandanı geceyi savaş meydanında geçirmeye ve askerlerine, kuvvet tazelemeleri için, düşman ordugâhında bol miktarda bulunmuş olan yiyecek ve içecekleri vermeye karar verdiler. Şarap kıtlığı çekilmediğinden, herkes kısa sürede sarhoş oldu. Askerler Türk cesedi yığınlarına oturup çember oluşturarak şarkı söylediler. Kinizsi, silah arkadaşlarının isteği üzerine, o barbarca savaşlar çağına uygun bir dans yaptı. Çemberin ortasına atlayıp, dişleriyle bir Türk'ün cesedini kaldırarak dans etmesi çılgınca alkış topladı. Ertesi sabah Stephen Bathory ile Paul Kinizsi Alba Iulia'ya (Weissenburg, Karlsburg) girdiler. Eskiden, savaşta ölen Hristiyanlar genellikle çarpışmanın en çetin geçtiği yere gömülürdü. Stephen Bathory'nin savaşta ölenlerin anısına yaptırdığı küçük kilise yüzyıllar geçtikçe harabeye döndü ve sonunda tamamen yıkıldı. 1479'da yapılan ve her yıl St. Kolomon Yortusu'nda yinelenmesine karar verilen Ölü Ayini, artık çoktan unutulmuştur. Ekmek Tarlası savaşının anısı yalnızca yöre türkülünde korunmuştur.

Bu zafer Kral Matthias'ı çok sevindirmişti. Ele geçirilip Buda'ya götürülmüş

olan Osmanlı sancaklarının ve resmi rütbe alametlerinin bir kısmı, çağın âdetleri uyarınca, dost ülkelerin hükümdarlarına gönderildi. Papa IV. Sixtus da kendi payına düşeni, Macar kralının gönderdiği uzun ve tumturaklı bir mektupla birlikte aldı. Kral bu mektupta Hristiyan davasına bağlı olduğunu ifade ediyor ve papayı açıkça suçlayarak, Hristiyanlar'ı Osmanlı boyunduruğundan kurtarmaya çalışmak yerine İtalya'daki iç çatışmayı körüklediğini söylüyordu. Matthias gerçekten de papadan yardım yerine yalnızca vaatler almıştı. Bu yüzden artık kendi başına hareket etmekte kararlıydı. Bu yöndeki ilk adımı, İmparator III. Friedrich'e tekrar savaş açmak oldu.

II. Mehmed 1479 yılının tamamını İstanbul'daki yeni sarayında geçirdi. Bu saray, belki büyük binaların iç dekorasyonları dışında, Ocak 1479'da tamamlanmıştı. Bu arada geniş arazisi yüksek bir surla çevrilmişti. Bu sur sarayın içini dış dünyadan gizliyor ve saray sakinlerinin güvenliğini sağlıyordu. Kuşkusuz ağır hasta olan sultan, günlerini burada geçiriyordu.

Osman hanedanının yakın nesillerdeki fertleri uzun yaşamamıştı. Son bir yüzyıl içinde ellisini geçen yok gibiydi. Mehmed, vücudunu onların hepsinden daha fazla yormuştu. Genç yaşta, ailesinde kalıtsal olan damla illetine tutulmuş ve ayrıca başka hastalıklara da yakalanmıştı. Keskin bir gözlemci ve parlak bir diplomat olan Philippe de Comynes (Comines, 1445-1509), prensler üzerine zengin bir başvuru kaynağı olan anı kitabı *Memoires*'da, çağdaşı Mehmed'den de söz eder. Mehmed'in, XI. Louis ve Matthias Corvinus ile birlikte, son yüz yılın en büyük hükümdarlarından biri olduğunu söyler. Mehmed'in "*les phisirs du monde*"a (dünyevi zevklere) olan düşkünlüğünden bahseder. Her türlü dünyevi hazzı düşkün olduğu için, genç yaştan itibaren hastalıklardan kurtulamadığını söyler. O yazın başında bacağında çıkmış olan bir çıban tuhaf bir biçimde büyümüş, sonunda da yarılmadan inmişti. Hekimlerinden hiçbiri bu çıbana bir açıklama getiremeyince, Mehmed'e aşırı oburluğundan (*grande gourmandise*) dolayı Tanrı'nın verdiği bir ceza olduğuna karar vermişlerdi. Comynes'in yazdığına göre, Mehmed bu çıban yüzünden sarayında kalarak, halini görmesinler diye halkın gözünden olabildiğince uzak durmaya çalışmıştı. Philippe de Comynes'in görgü tanıklarıyla destekleyerek anlattığı bu Mehmed'in bacağındaki çıban öyküsü, dönemin Osmanlı tarihçileri tarafından da doğrulanmaktadır.⁶

Mehmed'in insanların gözünden ve kamusal hayattan uzak kalmayı giderek daha fazla istemesi, sarayı tam zevkine göre tefriş ettirmeye karar vermesinde etkili olmuş olabilir. Eskiden en gözde uğraşlarından biri -1480 yılma dair bir anlatıdan öğrendiğimiz kadarıyla- sarayın içindeki bahçelerden biriyle ilgilenmekti. Ayrıca el sanatlarıyla da uğraşır, yay halkalarını, kınları, bıçakları süsler ve kemrlere nakış atardı (Osman hanedanında geleneksel bir uğraştı bu). Tablolara özel bir ilgi beslerdi. Saray tamamlandığında, odaların duvar resimleriyle süslenmesi başlıca uğraşlarından biri haline gelmiş olabilir. Sonunda, Venedik'le barış yapılan yıl olan 1479'da, ünlü bir Batılı ressamı İstanbul'a davet etmeye karar

6 Comynes ve kitabı için bkz. Michael Jones'n çevirisi, *Philippe de Comynes: Memoirs* (Londra, 1972).

verdi. Kısa süre önce İstanbul'da kalmış olan Giovanni Dario onu bu konuda teşvik etmiş olabilir.

Ünlü Venedikli usta Gentile Bellini'nin (1429-1507) Fatih'in sarayını ziyaret edişine başka bir açıklama bulmak güçtür. 1479 Eylül'ünde başlayan bu ziyaret, muhtemelen 1481 Ocak'ının ortalarına kadar sürdü.

1 Ağustos 1479'da, Mehmed'in yarı-resmi elçilik görevlerinde kullandığı bir Yahudi kara yoluyla Venedik'e ulaştı. Venedik kısa süre önce şiddetli bir depremle sarsılmıştı (23 Temmuz). Elçi, dük Giovanni Mocenigo'ya sultanın torunlarından birinin sünnet düğünü için davetiye getirmiş ve aynı zamanda da sultanın bir talebini iletmişti: Venedikliler'den, sarayına "iyi bir ressam" (un *buon pittore*) göndermelerini istiyordu. *Signoria*, Gentile Bellini'yi seçti. Gentile Bellini son beş yıldır Dükler Sarayı'ndaki Büyük Toplantı Salonu'nu onarmakla meşguldü. Buradaki duvar resimleri çok eski olduklarından ve rutubetten epey yıpranmıştı. Bu iş Gentile'in kardeşi Giovanni'ye devredildi. Ressam, 3 Eylül'de Melchiorre Trevisano'nun kadırgasıyla İstanbul'a doğru yola çıktı. Sultan dük gönderdiği mektupta bir heykeltıraş ve tunç dökümcüsü de istemişti. Bunu bulmak daha zor oldu. Donatello'nun öğrencilerinden olan Bartolomeo Vellano (ö. 1492) seçildi. Bunun üzerine o ihtiyatlı, çekingen sanatçı vasiyetini yazdı. Ama İstanbul'a gitmeyi hep erteledi ve anlaşılan asla gitmedi. Ancak iki yardımcısı, yanlarına kendilerinin iki yardımcısını da alarak, Bellini'yle birlikte gitti. Yolculuk masraflarını hükümet karşılıyordu. Eylül sonunda İstanbul'a sağ salim vardılar. Bartolomeo Vellano'nun daveti kabul etmediğinin en açık göstergesi, sultanın 7 Ocak 1480'de *Signoria*'ya bir mektup daha göndererek, acilen bir tunç dökümcüsü ve mimar istemiş olmasıdır. Rumca yazılan bu mektup Osmanlı sefiri Hasan Bey tarafından iletilmişti. Hasan Bey Venedik'e 8 Mart 1480'de, *Signoria* ile "Slavonya"da yaşanan sınır sorunları üstüne görüşmek üzere gelmişti. Görüşmeler arzulan sonuçları, vermedi. Sonunda İstanbul'a Giovanni Dario'nun, 3 Nisan 1480'de Osmanlı İmparatorluğu'na sefir olarak atanmış Niccolò Cocco ile birlikte gönderilmesine karar verildi. Sultanın iki sanatçı isteğinin karşılanıp karşılanmadığını bilmiyoruz ama Mehmed'in hayatının son yıllarında sarayına Gentile Bellini'den başka bir İtalyan sanatçının gönderilmiş olması pek mümkün görünmemektedir.

Ustanın İstanbul'da geçirdiği süre hakkında, elimizde yalnızca doğrulukları şüpheli anekdotlar var. Bu öykülerin bazıları bir görgü tanığı olan Gian-Maria Angiolello tarafından, diğerleriyse bunları yıllarca sonra yazmış olan ve onları ancak bir başkasından işitmiş olabilecek Vasari tarafından yazılmıştır.? Bellini yalnızca sultanın ve maiyetinin portrelerini yapmakla kalmadı, sarayın odalarını da erotik ve muhtemelen müstehcen tablolarla (aslında bu tablolar açıkça "*cose di lussuria*"dır [şehvet nesneleri]) donattı. Bu tablolardan az bir kısmı tesadüf eseri günümüze kadar kalmıştır. Geri kalanı ise sofü, putkıran Sultan II. Bayezid tara-

7 Bkz. Angiolello, *Historia turchesca*, 1.10 ve sonrası. George Vasari (1511-74) Floransalı bir ressam ve yazardır. Bellini'nin Türkiye ziyareti konusunda söyledikleri için bkz. E. H. ve E. W. Blashfield ve A. A. Hopkins, *Lives of Seventy of the Most Eminent Painters, Sculptors and Architects II* (New York, 1902), 159-62.

findart elden çıkarıldı. II. Bayezid tahta çıkınca babasının sarayındaki tabloların çoğunu İstanbul pazarında yok pahasına sattırdı. Böylece Mehmed'in ünlü portresi [Resim XXIII] (üstündeki yazıya göre 25 Kasım 1480'de tamamlanmıştı) Pera'daki Venedikli bir tacirin eline geçti ve daha sonra Venedik'e götürüldü. Orada İngiltere'nin İstanbul elçisi (1877-1880) ve Ninova kâşifi Sir Austen Henry Layard (1817-1894) tarafından satın alındı. Dul eşi tabloyu 1917'de Londra Ulusal Müzesi'ne bağışladı.

Muhtemelen Gentile Bellini tarafından ya da en azından atölyesinde yapılmış olan ikinci bir portre 1933'te günışığına çıkarıldı. Rusya'da bir Rus tacir tarafından satın alınıp Paris'te Amerikalı bir koleksiyoncuya satıldı. Boyutları küçüktür (21 x 16 santim.) Başın tuhaf bir biçimde sol omza dönük olması, bu resmin canlı modelle değil, Bellini'nin Venedik'e dönüşünden sonra yapılmış olabileceğini düşündürür.

İsviçreli oryantalist müteveffa Rudolf Tschudi, yakın zamanda İsviçre'deki bir özel koleksiyonda üçüncü bir portre keşfetti. Bu portrede Fatih sol profilden görülmekte ve sağ profilden görülen yirmi yaşlarındaki genç bir adama bakmaktadır [Resim XXIV]. Tahta panelin arkasındaki eski bir yazıda, ressamın Gentile Bellini, resimdekilerin ise "Maometto Secondo i suo Figlio" olduğu yazılıdır. Ancak genç adamın kim olduğu bulunamamıştır. Mehmed'in oğullarından biri (Mustafa) 1474'te ölmüştü. Diğer iki oğlu (Bayezid ile Şehzade Cem) ise Bellini'nin İstanbul'da kaldığı sırada, bildiğimiz kadarıyla, çok uzakta, Anadolu'daki görev yerlerindeydiler.⁸

Bellini'nin İstanbul ziyaretine ilişkin olarak anlatılan anekdotlardan edinilen izlenim, sultanın ona çok iyi davrandığı ve açık konuşmaya teşvik ettiği. Eğer bu öyküler doğruysa, Bellini bu izinden sık sık faydalanmıştı. Bu konuya daha sonra farklı bir bağlamda değineceğiz. Mehmed'in 15 Ocak 1481'de yazdığı Latince bir mektupta, Venedikli tacirin işine son verdiği ve onun saray palatınlığına ve şövalyeliğine atanmasını onayladığı söylene de, buna şüpheyile yaklaşmak gerekir.⁸ Yine de mektubun tarihi doğrudur. Bellini vatanına doğru o sıralar yola çıkmış olmalı. Sultanın kendisine armağan ettiği altın bir zincir, on altıncı yüzyıla gelindiğinde ailesi tarafından hâlâ saklanmaktaydı. Ustanın İstanbul'daki çalışmalarından geriye kalan tek yadigâr budur muhtemelen.

Bellini'nin İstanbul'da yaptığı on beş-on altı aylık çalışmalardan geriye yalnızca sultanın panel portreleri, bir madalyon ve yedi adet mürekkepli çizim [Resim XXII] (bunlar Bellini'nin tuhaf doğu kostümlerine olan ilgisini sergiler) kalmıştır. Bu Venedikli tacirin orada geçirdiği göreceli olarak kısa zaman içinde bir

8 Babinger, Bellini portrelerini pek çok makalede ele almıştır. Bunlardan biri "Ein Weiteres Sultansbild von Gentile Bellini?" dir, *Sitzungsberichte der Österreichische Akademie der Wissenschaften, philos. hist. Klasse CCXXXVII*, 3. bölüm (Vienna, 1961). Daha önce yazılmış İngilizce makalelerin bazıları ise şunlardır: Basil Gray, "Two Portraits of Mehmed II," *Burlington Magazine* 61 (1932), 4-6; A. Sakisian, "The Portraits of Mehmed II," *Burlington Magazine* 74 (1939), 172-181. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Esin Atıl, "Ottoman Miniature Painting under Sultan Mehmed II," *Ars Orientalis* 9 (1973), özellikle de 110-113. Daha eski bir çalışma I. Thuasne tarafından yapılmıştır: *Gentile Bellini et Sultan Mohammed II* (Paris, 1888).

8a Aslında ressama bu payeleri imparator III. Friedrich vermişti.

okul açtığı, hatta yerel ressamlardan bir tekine bile Batılı resim tekniğini öğretebildiği şüphelidir. Bellini'nin resimlerinin nerelere asıldığı, ancak sarayın iç odalarının duvarlarının titizce incelenmesiyle anlaşılabilir (gerçi Mehmed tarafından yaptırılıp kullanılan binalardan herhangi birinin büyük bir kısmının günümüze kaldığı şüphelidir).

Sultanın sarayına bir tunç dökümcüsünün gidip gitmediğini bilemesek de, bu olasılığı düşününce akla Costanzo da Ferrara geliyor. Costanzo da Ferrara hem-sultanın kendisine Bellini'ye verdiği payeleri -yani o sıralar Osmanlı İmparatorluğu'nda bilinmeyen unvanları- verdiğini söyleyerek övünmüştür, hem de sanat tarihine II. Mehmed'in hatırasına bir madalyon yapan ve belki de onun suluboya bir portresini yapmış bir sanatçı olarak geçmiştir.⁸³

Karısı Ferraralı olduğu için ve kendisi de orada yıllarca yaşamış olduğundan, kendisini "da Ferraro" olarak adlandıran Üstat Costanzo'nun sultanın sarayında bir süre kalmış olduğu ortadadır. Anlaşılan oraya Napoli Kralı Ferrante tarafından gönderilmişti. Sultan Ferrante'den bir ressam göndermesini istemişti. Yine aynı güvenilir kaynağa göre Costanzo, Büyük Türk tarafından şövalye (*cavaliare*) yapılmış ve onun sarayında "yıllarca" (*molti anni*) kalmıştı. Costanzo'nun kariyerindeki bilinen tarihler arasında uzun boşlukların olmayışı, orada çok az kaldığını göstermektedir. İstanbul'a Bellini ile aynı zamanda gittiye, Mehmed'in ani ölümünden sonra orada Venedikli ressamdan daha uzun süre kalmış olması pek mümkün görünmemektedir.

Ancak madalyonun öyküsüne geçmeden önce, 1479'da olan diğer olaylara kısaca değinelim. Dubrovnik 9 Ocak'ta İstanbul'a hemen iki elçi göndererek, o yılın haracı olan 12.500 dukayı ödemişti.⁹

Venedik'le yapılan barış anlaşmasından sonra deniz Türk filolarına açılınca, Rodos adasındaki St. Jean Şövalyeleri yaklaşan tehlikeyi görerek, bir Türk istilasına karşı olası bütün hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Birkaç yıl önce Giovanni Orsini'nin (1467-1476) yerine geçmiş olan baş idareci Pierre d'Aubusson (1476-1503) tahkimatları güçlendirmiş ve tarikatın önde gelenlerine çağrıda bulunarak, Hristiyanlık'm bu kalesini savunmalarını istemişti. 1479 yazında, Karaman Valisi Şehzade Cem'in gönderdiği bir elçiyle görüşmüştü. Şehzade Cem, muhtemelen babasının isteğiyle, şövalyelere yıllık haraç ödemeleri karşılığında kalıcı bir barış yapılmasını teklif ediyordu. Dimitrios Sofianos adlı Rum bir mühnedi olan bu elçi, Eğriboz'un soylularından, eski bir ailenin ferdiydi. Görevi muhtemelen tarikatın durumunu incelemek ve gözlemlerini Osmanlı İmparatorluğu'na bildirmektir. Ancak Pierre d'Aubusson, İstanbul'daki ajanları sayesinde sultanın niyetlerini öğrenmişti. Batı'dan çağrılan şövalyelerin adaya gelişine kadar

8b Dipnot 8'de sözü edilen makalelerde, Babinger elinizdeki kitabın başındaki [İngilizce ve Türkçe baskıların kapağındaki] resmin, II. Mehmed'in minyatür suluboya portresinin, Costanzo da Ferrara'ya ait olduğunu öne sürer. Ancak genel kanı bu minyatürün Sinan adlı bir yerel Türk ressama ait olduğudur. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. *Encyclopedia of World Art*'taki şu makaleler: Albert Gabriel, 10. cilt (1965), s. 869; B. M. Alfieri, 11. cilt (1966), s. 502.

9 Makbuz için bkz. Truhelka, "Tursko-slovenski spomenici," GZMBH 23 (1911), 52-53 (60. belge). Türkçe özet çevirisi için bkz. İED I (1955), 65. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Elezović, *Turski spomenici I*, 1. bölüm, 178-79 ve I, 2. bölüm, 51.

zaman kazanmak için, elçiye inanmış gibi yaptı, haraç ödemek istemediğini belirtti ve bu konuda önce Vatikan'a ve Batılı güçlere danışması gerektiği bahanesiyle üç aylık süre istedi. Daha sonra Dimitrios Sofianos Rodos'a tekrar gelerek, yıllık haraç talebini yineledi. Ancak bu kez haraç değil armağan sözcüğünü kullandı. Baş idareci talebi bu kez de reddetti. Bir mütareke yapıldı, ticaret serbestliği verildi ve bu anlaşmanın geçerli olduğu ikinci bir Türk elçi tarafından onaylandı. Rodos Şövalyeleri, Osmanlılar'm bu sözde barış görüşmelerini yapmasının tek nedeninin ordu ile donanmayı saldırıya hazırlamak için zaman kazanmak olduğunu çok iyi biliyordu. Baş idareci hemen Mısırın Memlûk sultanı Kayıtbay'la bir barış anlaşması imzaladı (28 Ekim 1479) ve Tunus hükümdarı Ebu Amr Osman (1435-1488) ile gerekirse vergisiz buğday ithal etmek üzere anlaştı. Batı'dan yeni gelenlerle birlikte sayıları iyice artmış olan tarikat üyelerinin yaptığı bir toplantıda, Pierre d'Aubusson'a ada sakinleri üstünde diktatörlük yetkisi verildi. Baş yardımcıları, *capitaines de secour*'lan olarak amirali, hastane yöneticisini, kançılara Guillaume Caoursin'i ve tarikat hazinedarını seçti. Brandenburg başkeşişi Rudolf von Wallenberg; süvari generalliğine, Pierre'in ağabeyi, Vicomte de Monteil Antoine d'Aubusson ise piyade başkumandanlığına atandı. Güçlü kalenin dış tahkimatları arasındaki bağlantı, şehir dışındaki tepelerin üstünde bulunan iki kilisenin yıkılmasıyla kesildi. Başarılı bir direnişe katkıda bulunabilecek hiçbir şey ihmal edilmedi.¹⁰

Rodos'da yapılan bu hazırlıklar Mehmed'in gözünden kaçmamıştı elbette. İstanbul'da, Gelibolu'da ve Anadolu'da St. Jean Şövalyeleri'ne karşı başlatacağı seferin hazırlıklarını hızla sürdürüyordu. Orduyu Çanakkale Boğazı'ndan gemilerle geçirme zahmetine girmek için, kara kuvvetlerini başkent'in karşısında, Üsküdar yakınlarında toplatıp tedrici olarak güneye gönderdi. Altmış kadırğa Gelibolu limanında, donanmanın geri kalanıysa İstanbul'daki ana limanda hazır bekliyordu. Donanmada çeşitli boyutlarda toplam 160 gemi vardı. Kara ordusu Üsküdar'dan yola çıkarak İzmit, Bursa, Bergama, Manisa ve Alaşehir üzerinden Marmaris koyuna (Fisco) giderken, kapudan-ı deryalığa ve başkumandanlığa atanmış olan, Palaiologoslar'dan Mesih Paşa, donanmasıyla birlikte denize açıldı (4 Aralık 1479).

Ele geçirilemez olarak görülen Rodos şehri ve kalesinde, üç yıllık erzak stoğu vardı. Rodos'u yedi bin askerlik bir garnizon (çoğu şövalyeler ve kalkancılarıydı) savunuyordu. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar, kısacası halkın savaşamayacak kesiminin çoğu iç bölgeye, St. Peter (Castello) kalesine gönderilmişti. Limana kundak gemileri gizlenmişti. Savunucular bunlar sayesinde düşman donanmasını yok etmeyi umuyordu. Mesih Paşa adanın kuzeybatı sahilinde, Fane (Phanaes) kalesi yakınlarında birkaç adamıyla birlikte karaya indi ama Brandenburg başkeşişi tarafından saldırıya uğrayınca gemilerine geri dönmek zorunda kaldılar. Sonra Rodos'un kuzeybatısındaki, Rhodiotlar'a ait olan küçük Tilos adasına inmeyi denedi. Bu adadaki kaleyi ele geçiremeyince, donanması için iyi bir sığınak olan

10 St. John Şövalyeleri hakkında bilgi ve ilk Türk kuşatmasının arkaplanının Batılı bir bakış açısından değerlendirilmesi için bkz. Eric Brockman, *The Two Sieges of Rhodes 1480-1522*, (Londra, 1969).

Marmaris Koyu'na döndü. Burada ilkbaharda İstanbul'dan gelecek olan destek deniz kuvvetlerini beklemeye karar verdi. Rodos'a sürpriz bir saldırı düzenleme girişimi başarısız olmuştu. Ama Pierre d'Aubusson'un kurnazlığı, cesareti ve yiğitliği henüz son sinamadan geçmemişti.

Oysa talih bir başka ada kumandanına, İyonya Denizi'ndeki Santa Mavra, Kefalonya ve Zakynthos Lordu olan III. Leonardo Tocco'ya gülmedi. Bu adalar 1353'ten beri, Epir'deki Arta despotlarının elindeydi. Onlara bu adaları Konstantiniyye'nin son lafzi Latin imparatoru Tarantolu II. Robert (1346-1364) vermişti. Leonardo Tocco'lar'dan biri -bu Hristiyan adı neredeyse bir yüzyıl boyunca babadan oğula geçti- o sıralar Kefalonya Kontu ve Santa Mavra Dükü olmuştu. Ama talih Tocco'lar'ın yüzüne uzun süre gülmedi. II. Mehmed zamanında, minik krallıklarını korumak için ona haraç vermek zorunda kaldılar. Bu haraca ilişkin anlaşmada tuhaf bir madde vardı. Ne zaman bir Yanya (1431'den beri Osmanlılar'm elindeydi) sancakbeyi Arta kentine uğrasa, ona yol harçlığı olarak 500 duka altını verilmeliydi. Bu ağır vergi şiddetli tartışmalar doğurdu ve sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan anlaşmanın bozulmasına yol açtı.

Bir gün yeni bir Yanya sancakbeyi oraya uğradı. İşin kötüsü, III. Leonardo Tocco'nun akrabasıydı. Leonardo'nun amcası I. Carlo Tocco'nun (ö. 4 Temmuz 1429) beş piç oğlundan biriydi. Uzun süre önce Türkler'in tarafına geçerek Karlızadeler adını almış ve Türk siyasetinde yer almıştı. Arta despotu ona 500 altın yerine bir gemi dolusu meyve verdi. Eskiden paşa iken sultanın gazabına uğrayıp sancakbeyi yapılan Karlızade buna öfkelenip meseleyi Osmanlı İmparatorluğu'na bildirdi. Yaptığı şikâyet, uzun süredir prense saldırmayı planlayan sultan için bir bahane oldu. Yine aynı sancakbeyinin sultana, Leonardo'nun Venedik savaşında Signoria'nın gemilerine Zakynthos'a girme izni vererek, böylece oradan Osmanlı topraklarına rahatça saldırmalarına olanak sağladığını bildirdiği söylenir. Ayrıca Mehmed, Tocco'ya eskiden beri kin besliyordu. Bu yüzden Venedik'le yapılan barış anlaşmasına onu dahil etmemişti. Bir söylentiye göre, bunun nedeni Tocco'nun ikinci karısı, Napoli prensesi Aragonlu Francesca Marzano ile evlenirken (1477) sultandan izin almamış olmasıydı. İlk karısı, Lazar Brankovic'in kızı, son Bosna kraliçesi Maria'nın (ö. 1474, Santa Mavra) kızkardeşi ve George Brankovic'in kızı Mara'nın yeğeni Milica, 1464'te ölmüştü. Saldırı için bahane bulununca, yeni Avlonya sancakbeyi Gedik Ahmed Paşa'ya 1479'da yirmi dokuz gemilik bir filoyla İyonya adalarına doğru yola çıkması emredildi. Bu seferin haberi Venedik'de büyük bir öfkeyle karşılandı. Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasında az daha yeni bir savaş çıkıyordu. Leonardo Tocco ile kendisi de anlaşamayan Signoria, 500 atıyla Zakynthos'u işgal etmişti. Civar sularda gezinip Osmanlılar'm hareketlerini yakından izleyen başamiral Antonio Loredano'ya, en azından Türkler'in adaya inmesinden önce garnizonun orayı terk etmesine izin verilmesini talep etmesi emredildi. Bu konu sultana iletildi. Sultan, yeni balyoz Benedetto Trevisano'nun ustaca müdahalesi sayesinde, yalnızca 500 atının adadan çekilmesine izin vermekle kalmadı, Venedikliler'in gemileriyle istedikleri kadar ada sakinini de götürmesine izin verdi. Binlerce kişi adadan ayrılıp, Venedik'in Mora'daki topraklarına, San Marco'nun hâmilliğinde yerleştirildi.

Leonardo Tocco ciddi bir direniş sergilemeyi düşünmemişti. Osmanlı filosu gelir gelmez, hemen ailesi, maiyeti ve hazinesiyle birlikte Napoli'ye doğru deni-

ze açıldı. Oraya ulaşınca, yeni akrabası Kral Ferrante ona Calimera ve Briatico derebeyliklerini verdi. Bu işten kârlı çıkmıştı, çünkü zorbalığı yüzünden uzun süredir Ionica adalarında kendisinden nefret edilmekteydi. Ama ada halkına hiç hak etmedikleri, sert bir darbe indirildi. Türkler despotun ele geçirebildikleri bütün memurlarını katletti. Ada halkı ise, erkek kadın ayırt edilmeksizin İstanbul'a götürülüp, Marmara Denizi'ndeki adalara yerleştirildiler ve -pek güvenilir biri olmayan Theodoros Spandugino "Cantacuzino"nun söylediğine göre-, orada Habeşliler'le evlenmeye zorlandılar. Bu iddiaya göre, Mehmed melez bir ırk yaratmak için deney yapmak istiyordu ve doğan çocukları köle olarak kullanmıştı.

Miraslarını korumak isteyen Leonardo, Antonio ve Giovanni Tocco kardeşler papaya başvurdular. Onlara bazı ayrıcalıklar verildi. Leonardo Sixtus'u kendisine papalık hazinesinden bin duka altını vermeye ve yılda iki bin duka altını maaş bağlamaya ikna etti. Ayrıca gelecekte daha fazlasını alacağı vaadini de aldı. Antonio Tocco 1480'de Katalan paralı askerlerinden oluşan bir orduyla Kefalonya ile Zakynthos'u kısa süreliğine işgal etti ama kısa süre sonra Venedikliler tarafından kovuldu ve Kefalonya'da öldürüldü.¹¹

Batı'da, özellikle de İtalya'da, Venedik'in Türkler'le çok çabuk barış imzaladığı için ağır bir biçimde kınandığını ve kısa süre sonra *Signoria*'nin açıkça ya da gizlice Türkler'le işbirliği yapmakla suçlandığını söylemiştik. Osmanlı İmparatorluğu'nun iyice artmış olan gücü göz önüne alındığında, Batılı güçlerin sultana giderek daha fazla tavizler vermiş olması şaşırtıcı değildir. Sırada Floransa Cumhuriyeti vardı.

Ascension'dan [Paskalya'dan 40 gün önceki Perşembe] önceki Pazar günü, 26 Nisan 1478'de, Giuliano de' Medici Floransa katedralinde öldürüldü. Sevilmeyen kardeşi Lorenzo ise (Pazziler'in kurduğu kumpas ona yönelikti) şans eseri canını kurtarabildi. Katil Bernardo Bandini Baroncello idi. Yakalanmasına karşın, muhafızlarından kurtulup İstanbul'a kaçmayı başardı. Orada yakın akrabaları vardı. Bunlardan biri olan Carlo Baroncello, Pera'da dört yıl Floransa konsolosluğu yapmıştı (1472-1476). 1471'in başında ise, kardeşi Francesco Venedikliler'e 400 duka altını ve ödemenin bir banka tarafından garantilenmesi karşılığında, sultanın donanmasını kundaklama teklifinde bulunmuştu. Bu kişiler Floransalı bir aristokrat ailenin fertleriydi. Bu ailenin en azından bazı fertleri Medici dönemindeki siyasi karmaşada rol oynamış ve göç etmişlerdi.

Bernardo'nun İstanbul'da saklandığı yer kısa sürede bulundu. 1479 ilkbaharında II. Mehmed katili tutuklatıldı. Bunun haberi Floransa'ya Haziran ortalarında ulaştı. Floransa konsolosu Lorenzo Carducci haberi doğrulayınca (8 Mayıs), Floransa Cumhuriyeti bir elçi göndererek suçlunun iadesini istemeye karar verdi (sultan onu Ağustos'un ortasına kadar hapiste tutmaya söz vermişti). Bu iş için Antonio de' Medici seçildi. Yanma Floransalılar'a karşı her zaman "sevgiyle ve sınırsız bir yardımseverlikle" yaklaşmış olan "en yüce sultana" vermek üzere he-

11 Bkz. Babinger, "Beitrage zur Geschichte von Qarly-eli vornehmlich aus osmanischen Quellen", AĞ?A I, 370-377. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. William Miller, *The Latins in the Levant*, 438 ve sonrası. Burada Batılı kaynaklara göndermeler yapılmaktadır.

diyeler alarak, 14 Temmuz'da kara yolu üzerinden Haliç'e gitmek üzere yola çıktı. Yanında sultan ile görüşürken takınacağı tavıra ilişkin yazılı talimatlar taşıyordu (11 Temmuz 1479 tarihli). Ondan tutuklunun acilen teslim edilmesini isteyecekti. Antonio de' Medici ile görüşüldü ve Bernardo Bandini ona teslim edildi. Antonio 7 Aralık'ta Venedik'e ulaştı ve 24 Aralık'ta Floransa'ya döndü. Venedik'te niye iki hafta geçirdiğini bilmiyoruz. Birkaç gün sonra, Giuliano de' Medici'nin katili *podestà* sarayının Bargello pencerelerinden birinden asılarak —idam edildi.¹² Leonardo da Vinci'nin yaptığı, idama ilişkin bir çini mürekkepli resim günümüze kadar kalmıştır. Büyük Lorenzo o sıralar yurt dışındaydı. Napoli'deki Aragonlu Ferrante ile bir barış anlaşması üzerine görüşüyordu. Bu anlaşma 13 Mart 1480'de imzalandı. Lorenzo, Antonio'nun görevini başarıyla tamamladığını öğrenince, sultana olan minnetini çok özel bir şekilde ifade etmeye karar verdi: Onun adına bir madalyon yaptırarak. Bu iş için kurulan komisyonun başkanlığına, pek tanınmayan bir Floransalı heykeltıraş ve madalyon yapımcısı olan Bertaldo di Giovanni getirildi. 19 santim çapında olan madalyonun, Gentile Bellini'nin madalyonunun kopyası olduğu düşünülmektedir. Ancak bu şüpheli görünmektedir, her ne kadar sultanın o iki sarıklı büstü arasında bir benzerlik olsa da. Ancak ikisinin de ortak bir modelden yola çıkılarak yapılmış olduğu olasılığı göz ardı edilmemelidir. Mehmed'i sol profilden, boynunda asılı bir zincirin ucunda, göğsünün üstünde duran hilalli bir madalyonla gösteren -bu tamamen Bertoldo'nun icadıdır ve İstanbul'a hiç gitmediğinin ve sultanı görmediğinin kanıtıdır- bu portreden çok daha önemli, madalyonun diğer yüzüdür. (Bkz. karşı sayfadaki fotoğraflar.)

Floransa, 11 Mayıs 1480'de sultana Bernardo Bandini'yi teslim ettiği için resmi bir teşekkür mektubu yazdı. Ertesi gün de Pera'daki Floransa konsolosu Lorenzo Carducci'ye bir başka mektup yazıldı. Her iki mektup da Mehmed'in göndermiş olduğu bir elçiye verildi. Elçi mektupları aldıktan hemen sonra kara yolu üzerinden İstanbul'a doğru yola çıktı. Muhtemelen yanında Lorenzo de' Medici'nin ishak Bey adlı nüfuzlu bir Osmanlı'ya yazdığı mektubu da taşıyordu. İshak Bey, Lorenzo de' Medici'ye süslü bir eyer armağan etmişti. Mektupların hiçbirinde Türk elçisinin Floransa'da bulunuş nedeninden bahsedilmez. Mehmed'e gönderilen mektupta adı bile geçmez. Konsolosa gönderilen mektupta ise ona oldukça genel bir biçimde değinilir. Bu ketumluğun bilinçli olduğu söylenmiştir haklı olarak. 12 Mayıs 1480 tarihli mektuptan, adı belirtilmeyen o "soylu elçinin" Floransa'ya Lorenzo Carducci'nin mektuplarını götürdüğü ve bu mektuplarda sözü edilen sultanın talebini sözlü olarak yinelediği anlaşılmaktadır. Floransa bu talebi kabul ettiğini bildirir. Ayrıca elçinin Floransa'da bir süre kaldığından, Floransalılar'm ona çok iyi davrandığından, şimdi bu mektupla yurduna geri döndüğünden ve başardığı şeyleri sultana bizzat anlatacağından bahsedilir.

Benedetto Dei olmasa, Türk elçinin görevi hakkında yalnızca tahminlerle yetinmek zorunda kalacaktık. Daha önce de söylediğimiz gibi, Benedetto Dei

12 O zamanlar yaşamış bir Floransalı'nın katedral cinayeti ve bunun ardındaki siyasi çekişmeler üzerine yorumları için bkz. Francesco Guicciardini, *The History of Florence*, çev.: M. Dömandi (New York, 1970), özellikle de 29-36.

Bertoldo di Giovanni'nin yaptığı, II. Mehmed madalyonu (1480).

1462'den 1468'e kadar İstanbul'da ve Yakın Doğu'da yaşamış, siyasi ajanlık, casusluk ve tacirlik yapmış, Mehmed'le bağlantılar kurmuştu. Yazdığı tarihçede, Türk elçisinin Floransa'ya gitmesine değindikten sonra, birtakım ayrıntılar verir. Söylediğine göre, sultanın ulağının Floransa'ya gelmesinin nedeni, cumhuriyetten tahta oymacısı, mozaikçi ve tunç dökümcüsü ustalar istemektir. Ancak asıl görevi, sultanın yaptığı "büyük çaplı askeri hazırlıklardan" (*grande apparecchio*) bahsederek, Lorenzo'nun tepkisini ölçmektir. Türk elçinin Floransa'da kaldığı sırada, bu hazırlıklar gerçekten de son hızla sürdürülmekteydi. Elimizde, Lorenzo de' Medici'nin bunu duyunca sultana ne cevap verdiğine ilişkin bir belge yok. Güvenlik yüzünden, verdiği cevap yazıya dökülmemiş, Türk elçisine sözlü olarak verilmiş olabilir. Son zamanlarda, Bertoldo'nun efendisi için yaptığı madalyonun bu konuda bir ipucu sağlayabileceği öne sürülmüştür.

Madalyonun ön yüzünde Mehmed'in profilden başı görülür. Ama arka yüzünde, iki at tarafından çekilen bir arabanın üstündeki muzaffer bir çıplak galip vardır. Dört nala koşan atlar, omzunda bir zafer hatırası taşıyan savaş tanrısı Mars tarafından çekilir. Arabada, galibin ardında, yenilmiş imparatorlukları simgeleyen üç çıplak kadın vardır. Her birinin kafasında beş sivri uçlu bir taç bulunur ve hepsi ucu galibin elinde olan bir iple bağlanmıştır. İsimleri rahatça okunabilmektedir: Asya, Trabzon, Yunanistan (ASIE TRAPESVNTY GRETE). Ama diğer yüzdeki yazı şöyledir: Asya, Trabzon ve Büyük Yunanistan imparatoru Mehmed (MAVMBET ASIE AC TRAPESVNZIS MAGNEQVE GRETE IMPERAT[OR]). Üç imparatorluğu yenmiş olan Mehmed, muzaffer bir edayla dördüncüsünü fethetmeye gitmektedir. Bu imparatorluğun sembolü, arabanın yan tarafında kazılıdır: İki aslan pençesi tarafından tutulan bir çiçek çelenginin üstündeki boş bir taht. Aşağıda iki çıplak insan vardır. Bunlardan biri erkektir ve elinde üç çatalı bir zıpkın vardır. Diğeri ise elinde bolluk simgesi olan içi çiçek dolu bir boynuz tutan bir dişidir. Bu ikisi denizin ve karanın sembolleridir.

Muzaffer Mehmed sol elinde tuttuğu bir oğlana bakmaktadır. Bu oğlan Boluk (*Bonus Eventus*) Tanrısı'dır. Sol ayağını öne atmış koşarken, havaya kaldırdığı sol elindeki kâseden bir armağan dökmektedir. Yani bu *trinfo*'nun teması yeni savaşlarda başarılı olmaktır. Bu hem Mehmed'in hem de madalyonu ona veren Lorenzo de' Medici'nin umuduydu. Bu madalyonun çok az baskı örneği yapılmış -muhtemelen Nisan ya da Mayıs 1480'de- ve bunlardan da çok azı günümüze kadar kalmıştır. Bir tanesi Weimar'daki Goethe koleksiyonundadır.

Bu madalyonun yorumu Ludwig Deubner ile Emil Jacobs tarafından yapılmıştır. Emil Jacobs yazdığı özel bir monografide geliştirdiği teoride, Lorenzo'nun Osmanlılar'm yakın gelecekte güney İtalya'ya ineceğini bildiğini, çünkü sultanın ona niyetini açtığını, madalyonun arka yüzündeki yazıda ise Türkler'in İtalya'da zafer kazanacağını söylediğini öne sürer. "*Magna Gretia*" ile (çok eski zamanlarda söylendiği biçimiyle) Güney İtalya'nın kast edildiğini iddia eder. Ancak bu madalyonun Osmanlılar'm yaklaşan Apulia istilasıyla hiçbir ilgisinin olmadığı açıkça ortadadır. Bunun tersini düşünmek, Floransa hükümdarının Türkler'in İtalya'ya inmesini talihli bir olay, bir *bonus eventus* olarak gördüğünü farz etmek olur. Dei'nin tarihçesinde söylediğine göre ise, "*grande apparecchio*" Osmanlılar'm yaptığı Rodos seferine ilişkindir. Bu sefer o sıralar sürmekteydi. Yine aynı biçimde, "*Magna Gretia*"dan kast edilen Güney İtalya değil, "bütün Yunanistan",

Constanzo de Ferrara'nın yaptığı, II. Mehmed madalyonu (1481).

*l-m- * *r* % - v*

yani Rum-eli'dir. Madalyonda geçen "*Magna Gretia*"dan kast edilen, ancak Büyük Yunanistan (küçüğü Trabzon'du), yani Bizans ve iç bölgelerdeki muazzam genişlikteki toprakları olabilir. Yoksa orada yalnızca *Gretia* denirdi. Yani bu madalyon, sultana "*tanto nefario parricida*"yı iade ettiği için duyulan minnettarlığın bir ifadesidir.¹³

Costanzo da Ferrara'nın madalyonunun (elimizde iki versiyonu vardır, biri 1481 tarihini taşır) aşağı yukarı Floransa madalyonuyla aynı zamanda, Aragonlu Ferrante'nin isteğiyle yapıldığına inanmak için elimizde geçerli nedenler vardır. Bu madalyonun ön yüzünde, sultanın sol profilden ve sarıklı bir büstü bulunur. Arka yüzünde ise Mehmed sol profilden, at sırtında ve elinde bir kırbaça görülmektedir. Sağında ve solunda yapraksız ağaçlar görürüz. Daha arka planda çıplak tepeler vardır. Ortadaki tepenin üstünde bir bina, belki de bir cami bulunur. Bu madalyonun bir versiyonunun ön yüzünde şu yazı bulunur: SVLTANI*MOHAMMETH*OCTHOMAM*VGLVI*BIZANTI*INPERATORIS*1481. Diğer versiyonun ön yüzünde ise şu yazı vardır: SVLTANVS*MOHAMMETH*OTHOMANVS*TCORVM*IMPERATOR. Birinci versiyonun arka yüzünde *Mohammeth*Asie et Gretie*inperatoris ymago*eqvestris*in exercitvs**, ikincisinin arka yüzünde ise *Hic belli filmen popvbs prostravit et vrbes* yazılıdır. Burada ilgi çekici olan tek şey *Ochtomani vglvi* ("Osman-oğlu") denmesidir. Bunu Türkiye'yi ve dilini iyi bilen biri, belki de Benedetto Dei önermiş olsa gerek. *Hic belli filmen popvbs prostravit et vrbes'e* (Savaş yıldımı burada [ya da şimdi] insanları ve şehirleri mahvetti) gelince, bunu yorumlamak güç. *Belli fulmen* "karşı konulmaz savaşçı" anlamına geliyor olabilir. Constanzo'nun madalyonunun iki farklı versiyonu birbirinden farklı amaçlar için yapılmış ve kullanılmıştı muhtemelen. (Bkz. 333. sayfadaki resim.)

II. Mehmed 9 Şubat 1480'de Leonhard'a (Cillili Catherine'nin yeğenine) İstanbul'da bir mektup yazıp mühürledi. Son Gorizia kontu olan Leonhard, ani düşman saldırılarından korktuğundan, aylak hayatını ülkesinden çok uzakta, Lienz'deki Bruck kalesinde geçiriyordu. 12 Nisan 1500'de orada ölecekti. Mektup, Simon adlı bir kişi tarafından iletildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetinde bir Yahudi olan Simon -Domenico Malipiero ondan yalnızca *orator Judeo* olarak söz eder-, sultanın verdiği bir görev için Venedik'e gitmişti. Friuli'deki bir gayri menkulle ilgili bir görevdi bu. Leonhard 1465'te halasına rehin verdiği büyük, harap bir kaleyi, Udine civarındaki Castello Belgrado'yu geri almak istiyordu. Bu niyetini bir ulak aracılığıyla ("soylu ve şerefli bir Kazak", yani eski adı Stjepan Koşaca olan Hersekoğlu Ahmed Bey) sultana bildirmişti. Sultan Kont Leonhard'a kalenin üzerinde anlaşılmış fiyatı olan 5.400 altın Venedik dukasını Bosna askeri valisi Ayas Bey ile göndermesini söyledi. Leonhard karşılığında kalenin tapusunu alacaktı. Tamamı elimizde olan bu yazışmalar, Mehmed'in ya da danışmanının, o parasız kontun mülkünü geri almasını engellemek için fiyatı iki misline çıkardıklarını açıkça göstermektedir. Bunun üzerine Simon, muhtemelen Gorizia'nın feodal derebeyi "Signoria'nın teşvikiyle, kaleyi bir başkasına yalnızca

13 Bkz. E. Jacobs, "Die Mehmed-Medaille des Bertoldo", *Jahrbuch der preussischen Kunstsammlungen* 48 (1927), 1-17.

3.200 altına sattı. Sultanın bu anlaşmadan bir biçimde çıkar sağlamamış olması mümkün görünmemektedir. Nedense bu Castello Belgrado ile ilgileniyordu. 1477'nin sonunda, Dubrovnik'le bu mülkün satışı üzerine yazışmalar yaptı.

Sultan tarafından eziyet edilmiş olan Kontes Catherine, 1480 güzünün sonunda, yaşlılık yıllarını kızkardeşi Mara ile birlikte geçirdiği Makedonya'daki Eziova'dan, yeğeni Leonhard'a bir mektup yazarak, Mehmed'in kendisine karşı olan zalim tavrından yakındı. Sırpça yazılmış olan bu mektubun tercüme edilmek üzere Venedik'e gönderilmesi gerekti, çünkü onu kimse okuyamıyordu. Catherine taciz edildiğini, işkence gördüğünü ve dayak yediğini, tek isteğinin Türkiye'yi terk edip çok uzaklardaki vatanında ölmek olduğunu yazmıştı. Ancak bundan sonrasında iki misli paniğe kapılacaktı, çünkü yeğeni güvenilir bir ulak kullanmak yerine, sultana çok sayıda mektup gönderdi. Bunun üzerine Catherine, belki de haklı olarak, ikisinin canına kast ettiğinden-korkmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu ona ülkeyi terk etme iznini vermiş olsa da, hayatının geri kalanını vatanından uzakta, korku ve sefalet içinde geçirdi. 1487 dolaylarında öldü ve Usturumca civarındaki Konça manastırına gömüldü. ^

Venedik 1479'da kendini fırtınadan kurtarmıştı -her ne kadar asla iyileşmeyecek ağır yaralar alsa da- ama Venedik'in uğradığı yenilginin sonuçları kısa süre içinde bütün İtalya'da hissedilecekti. Osmanlılar eski Arta despotuna ait olan İyonya adalarını ele geçirince, parçalanmış ve çaresiz haldeki İtalya'ya saldırma fikri iyice cazip gelmeye başladı. Böyle bir seferin başlıca etkeni Venedikliler'in Napoli kralını kıskanması olabilir. Genel kanı, Napoli kralının bütün İtalya'yı ele geçirmeyi planladığıydı. Bir Venedik imparatorluğunun kurulmasının -o cumhuriyetteki hiçbir siyasi liderin göz ardı etmediği bir olasılıktı bu-, İtalya için, Güney İtalya'nın İspanyollar'ın elinde olmasından çok daha iyi olacağını düşünenler vardı. Yabancıların hâkimiyetinin yarımadanın kuzeyine kadar uzanmasına özellikle Venedik karşıydı. Bunu kendi siyasi varlığına yönelik ciddi bir tehdit olarak görüyordu.

Bu yüzden *Signoria'nın* Büyük Türk'e yardım ve deniz desteği vermeyi vaat ettiğinden, hatta onu İtalya'ya çağırdığından şüphelenilmesi son derece doğaldı. Şurası kesindir ki, Osmanlılar 1479 yazında Venedik'e ittifak teklif ettiğinde, *Signoria* bu teklifi aşırı bir nezaketle geri çevirdi, bu da aslında gizliden gizliye böyle bir pakta girmek istediğinin göstergesi olabilir. Yine kesin olan bir şey, Venedik'in sultan ile barış yapar yapmaz hemen eski düşmanı Floransa'nın yardımına koşmuş olmasıdır. Güvenilir Venedik kaynaklarına (örneğin Andrea Navagero) göre *Signoria*, yeni İstanbul balyozu Battista Gritti aracılığıyla sultana, Brindisi, Taranto ve Otranto'yu almaya hakkı olduğunu, çünkü bunların eski Bizans İmparatorluğu'nun parçası olduğunu ve artık Konstantiniyye imparatoruna ait olduklarını düşündüğünü söylemiştir. Böyle sözlerin uzun zamandır İtalya'ya inmeyi planlayan Mehmed'in kararını ne kadar etkilediğini bilmek olanaksız elbette. Kesin olarak bildiğimiz tek şey, hızla ve kararlılıkla harekete geçtiğidir.

1480 yazının başında, eski Avlonya valisi Gedik Ahmed Paşa (artık kapu-

14 Daha fazla bilgi için bkz. Babinger, "Le estreme vicende di Paola di Gonzaga, ultima contessa di Gorizia", *Studi Goriziani* 20 (1956), 8-19.

dan-ı deryalığa atanmıştı) sultandan Avlonya'dan yola çıkıp Otranto Boğazı'nı geçerek yalnızca yetmiş kilometre ötedeki Apulia'ya gitme emri aldı. Yanında Mehmed'in bir erkek kardeşinin, Rumeli beylerbeyinin, yeniçeri ağasının ve Eğriboz sancakbeyi Hayreddin'in ("Ariadeno") de bulunduğu söylenir. Donanmasında 140 gemi -40 kadirga, 60 tek direkli yelkenli ve 40 yük gemisi- ve 18 bin asker (bazı anlatılarda 100 bin gibi abartılı rakamlar verilir) ile 700 attan oluşma bir ordu vardı. Yerel Apulia kaynaklarında, bu ağır istilanın akla gelebilecek her ayrıntısından bahsedilir. Gedik Ahmed Paşa "zayıf, esmer tenli, iri burunlu, seyrek sakallı, orta boylu, son derece gaddar ve cimri, alçak ve ahlaksız" biri olarak tanımlanır -o güçlü adama ilişkin günümüze kadar kalmış tek tasvir budur muhtemelen-. Eskiden bir hizmetçi ya da iç oğlanıyken (*staffiere*), sırf şaka olsun diye paşalığa terfi ettirildiği söylenir.¹⁵ Yine bu kaynaklara göre, İtalya seferine çıkacak olan ordu kara yoluyla Avlonya'ya götürülmüş, oraya Haziran başlarında varmış ve sonra yük gemileriyle bin at, çok sayıda top ve bol miktarda cephane getirilmiştir. 60 gemiden oluşma bir Venedik gözlem filosu Korfu açıklarında durmasına karşın, Osmanlılar'ın boğazı geçmesini engellemek için hiçbir şey yapmadı. Son derece titiz bir tarihçi olan Marino Sanudo'nun söylediğine göre, Venedik gemileri sırf görünüşü kurtarmak için Türk donanmasını birkaç kilometre takip ettikten sonra, Türkler'in Apulia'ya indiğini duyunca usulca Korfu'ya geri dönmüştü.

İlk plan Brindisi'ye inmekti. Ancak Gedik Ahmed Paşa Otranto'dan Draç'a giderken yakalanan bir tacirden daha güneydeki kıyıların tamamen savunmasız olduğunu öğrenince, orduyu Otranto yakınlarında karaya indirmeye karar verdi. Önce 18 Temmuz Cuma sabahı bir süvari alayı Roca kalesi yakınlarında gizlice kaleye indirildi. Süvariler yöreye yayılıp, Otranto'ya kadar giderek çok sayıda yöre sakinini ve davarı ele geçirdi. Otranto garnizonunun bir kısmının yaptığı bir saldırı, Türkler'le Alimini gölcüğünün yanında şiddetli bir çarpışma yaşanmasına yol açtı. Çok sayıda Türk öldürüldü ve çok sayıda tutsak kurtarıldı. Gedik Ahmed Paşa şehre bir tercümanı aracı olarak gönderip, her zamanki talepte bulunarak, savaşmadan teslim olmasını istemişti. Bu kez şehir sakinlerine serbestçe şehri terk etme ya da şehirde can güvenliği içinde kalma seçenekleri verildi. Bu teklif reddedilince paşa öfkelenip "ateş, alev, yıkım, yok oluş ve ölüm" tehditleri savurmaya başladı. Tehditlerini gerçekleştirmesi uzun sürmedi. Osmanlılar'ın karaya indirdiği toplar ateşlendi. Şehrin surlarına ve iç kısmına taş güllerle yağmaya başladı. Bunların bazıları şaşılacak kadar büyük ve etkiliydi. Yıllar sonra bile şehrin içinde ve dışında bunlardan bazılarını görmek mümkündü. Tahkimatları güçlü olmayan ve yalnızca topsuz küçük bir garnizonla cesur halk tarafından savunulan Otranto, böylece 11 Ağustos Cuma günü Osmanlılar'ın eline geçti. Galipler, dış surlardan birindeki göğüs göğüse çarpışmadan sonuç alamayınca, surlardaki bir gedikten geçerek savunmasız şehre girdiler. Şehirdeki bütün erkekler öldürüldü. 22 bin şehir sakininden ancak on bini sağ kalabildi. Otranto kalesini savunan Francesco Burlo ile oğlu da ölenler arasındaydı. Bütün rahiple-

15 Sadrazamlık da yapmış bu Osmanlı komutanı hakkında bilgi için bkz. "Ahmed Pasha Gedik" (H. İnalçık), *EF* I, 292-293.

riyle birlikte dua edip Tanrı'dan yardım istemeye hazırlanan seksen yaşındaki başpiskopos Stefano Pendinelli, katedralin ana kürsüsünde can verdi. 14 Ağustos Pazartesi günü 800 Otranto sakini, Müslüman olmayı reddedince paşanın emriyle zincire vurulup civardaki Minerva Tepesi'ne (günümüzde Şehitler Tepesi) götürülerek öldürüldü. Cesetleri köpekler, kuşlar ve vahşi hayvanlar tarafından yenmek üzere açıkta bırakıldı. Bu kurbanlar on sekizinci yüzyılda Papa XIV. Clemens tarafından şehit ilan edildi.

Otranto ile güçlü hisarını ele geçiren Osmanlılar, civarı kilometreler boyunca yakıp yıktı. Silah tutacak yaştaki bütün erkekler kaçmış, geride yalnızca kadınlar, çocuklar ve yaşlılar kalmıştı. Kuzeydeki Lecce ve Brindisi ile batıdaki Taranto'ya akınlar yapıldı. Bütün bunlar Türkler'in fetihlerini sürdürmeyi ve ele geçirdikleri yerleri elde tutmayı planladıklarını gösteriyordu. Sultanın fethedilen yerlerin derebeyliğini Gedik Ahmed Paşa'ya vermeye söz verdiği söylenir. Gedik Ahmed Paşa saldırının planını yapmamış olsa bile, istilanın zamanını belirlemiş gibi görünüyor, istilacılar kaçmış olan halkı geri döndürmek için cazip vaatlerde bulundular. Örneğin gönüllü olarak teslim olan hiç kimsenin din özgürlüğüne karışılmayacak ve on yıl boyunca kimseden vergi alınmayacaktı. Ancak fatihler, bu vaatlere karşın hemen aile başına bir duka altını vergi koymaktan ve çan kulelerindeki bütün çanları eritilip top yapımında kullanılmak üzere toplamaktan geri durmadı. Sekiz bin kişi yük gemilerine bindirilip köle olarak Arnavutluk'a götürüldü.

Otranto ile civarının sakinleri Türkler'in tatlı vaatlerine kulak asmadılar. Haftalar geçtikçe, erzak tedarikinin gecikmesi ve civar halkının kâfirleri yüklü meblağlar karşılığında bile beslemeyi reddetmesi, işgalci kuvvetlerin durumunun giderek kötüleşmesine yol açtı.

Bu arada Napoli Kralı, Ferrante Krallığı'nın istila edilmesinin şokunu üzerinden atmıştı. Büyük bir ordu topladı. Bu ordu 8 Eylül 1480'de Napoli'den yola çıktı. Kralın oğlu, Calabria Dükü Alfonso askerleriyle birlikte Toscana'dan çekilmişti. Aynı ayın sonunda o da Otranto'ya doğru yola çıktı. Napoli ordusu kışa kadar saldırıya geçemese de, Otranto'nun civarındaki varlığı Osmanlılar'ın batıya doğru ilerlemesini engelledi. Türkler Kasım'da Otranto surlarının ardına çekildi. Geride yalnızca italyanca bilen kumaz ve atılğan bir Rum olan Eğriboz sancakbeyi Hayreddin (Mustafa) Bey komutasındaki 6.500 piyade ile 500 atlı kalmış, ordunun geri kalanı gemilerle Avlonya'ya geri götürülmüştü. Rüzgânın tersten esmesi Kral Ferrante'nin donanmasının Apulia kıyısına ulaşmasını geciktirmese, yolda saldırıya uğrayabilirdi. Ama Otranto kumandanı destek kuvvetlerinin ve yeni erzakların gelişiyi cesaretlenince, şehrin teslim edilmesini ve krallığına verilen zararın tazminatı olarak 800 bin duka altını ödenmesini isteyen Napoli Kralı'yla anlaşma görüşmeleri yapmayı reddetti. Türk kumandanı yalnızca para vermeyi reddetmekle kalmadı, barışın bedeli olarak Otranto'nun yanı sıra Brindisi, Lecce ve Taranto'yu da isteyerek, Ferrante'nin bu talebi reddetmesi halinde sultanın gelecek ilkbaharda 100 bin asker ve 18 bin süvariden oluşma, toparla donatılmış bir ordunun başında bizzat gelerek bütün italya'yı fethedeceğini söyledi.

Türk garnizonunun güçlendirilmesi ve yeni erzak tedariki yapılması (üç yıl için yeterli olacağı söyleniyordu), sultan ile Gedik Ahmed Paşa'nın yaptığı bir görüşmenin sonucunda gerçekleşmiş olabilir. Gedik Ahmed Paşa durum raporu

vermek üzere İstanbul'a çağrılmıştı. Avlonya'dan kara yoluyla İstanbul'a gittiğinde, Mehmed'in ağır hasta olduğunu gördü.

Sultanın yaptığı öne sürülen tehdidin haberi bütün İtalya'ya çayır yangını gibi yayıldı. Sonunda Mehmed'in şimdiden 200 bin kişilik bir orduyla birlikte Avlonya'da olduğu, Kasım'da Apulia ile Sicilya'yı işgal etmeyi planladığı söylenmeye başladı. Oysa bu tamamen asılsızdı. Hümanist ve tarihçi Sigismondo de' Conti'ye göre, Roma'da sanki düşman surların dibine ordugâh kurmuş gibi bir panik havası vardı. Yaşanan dehşet ve karmaşa öylesine şiddetliydi ki, papa bile kaçmayı planlıyordu. Napoli kralının hali ise belki daha da kötüydü. Hemen papadan ve diğer İtalyan devletlerinden yardım istedi. Hemen yardım almazsa, kimsenin çıkarlarını gözetmeksizin Mehmed'in bütün taleplerini kabul edeceğini bildirdi. Yine Sigismondo'nun (papanın sadık bir destekçisiydi) yazdığına göre, "Ferrante'nin karşısında başka bir düşman olsa, IV. Sixtus o hain müttefikinin mahvolmasına göz yumardı. Ama Hristiyanlık'ın düşmanı ve kutsal yerlerin yıkıcısı İtalya'ya ayak basmıştı ve hızla kovulmazsa papalığı da, Roma'yı da yok edebilirdi. Bu yüzden Sixtus bütün gücüyle Ferrante'nin yardımına koştu. Önce elinden geldikince çok para gönderdi. Napoli krallığındaki bütün rahiplerin halktan para toplamasına izin verdi ve kâfire karşı Haçlı sancağı altında savaşacak olan bütün Hristiyanların günahlarının bağışlanacağını vaat etti." Sigismondo öfkelerini böyle açıkça ifade ettiğine göre, papa ile Napoli kralının arası epey açıldı demek ki!¹⁶

Türkler'in Apulia'ya inmesinden kısa süre önce papa bütün İtalyan devletlerine mektuplar göndermişti -örneğin 27 Temmuz ve 5 Ağustos 1480'de Floransa'ya-. Türkler'in inişinden sonra yardım çağrılarını daha da arttırarak, imanlıları silahlanmaya çağırdı. Bütün İtalya'yı tehdit eden bu tehlike karşısında, 16 Eylül 1480'de Papalık, Napoli kralı, Macar Kralı, Milano ile Ferrara dukeleri ve Cenova ile Floransa cumhuriyetleri arasında bir ortak savunma ittifakı yapıldı. Venedik de bu ittifaka katılmaya davet edildi ama *Signoria* hemen verdiği karşılıklıta, Türkler'le on beş yıldan fazladır savaşırken hiçbir İtalyan devletinin ona yardım etmediğini, bu yüzden son derece ağır şartlar pahasına barış yapmak zorunda kaldığını ve artık Türkler'le yaptığı anlaşmayı bozamayacağını söyledi. Kasım başında, İtalyan devletleri Roma'da yapılacak bir toplantıya elçiler göndermeye çağırıldı. Yalnızca Venedik elçi göndermedi. *Signoria*, *oratore* Zaccaria Barbaro'ya Türkler'e karşı yapılacak herhangi seferin konuşulacağı hiçbir toplantıya katılmaması talimatını verdi.

IV. Sixtus Floransa ile uzlaşarak iyi bir örnek sergilemişti. Papalığın verdiği bir karara göre, artık her 1 Kasım'da bütün Hristiyan dünyası, yardım etmesi için Tanrı'ya dua edecekti. Bir donanma kurulması için hazırlıklara başlandı. Bazıları Cenova'da, bazılarıysa Ancona'da olmak üzere toplam yirmi beş kadırgaya el kondu. Tükenmiş olan papalık hazinesine destek olsun diye Papalık Devleti'ndeki her "ocağa" bir altın dukalık vergi konuldu. Bütün kiliselere ve manastırlara iki yıllık aşar vergisi kondu. Savaş katılacak olanlara yeni ayrıcalıklar tanındı.

16 Ayrıntılı bilgi ve Batılı kaynaklara yapılan göndermeler için bkz. Pastor, *History of the Popes* IV, 333 ve sonrası.

Bu çabaların bazı çevrelerde uyandırdığı aşırı iyimserliğin bir göstergesini, Giovanni Nanni'nin *Gbssa super apocalipsim* (Açıklamadan İlahi İfşaya) adlı kitapçığında bulmak mümkündür. Viterbolu bir Dominiken keşişi olan Narini, kısa süre içinde pek çok baskısı yapılan kırk sekiz folyoluk bu tuhaf çalışmada, Napoli Kralı Ferrante'yi Haçlı seferinin kahramanı olarak över ve Konstantiniyye'nin Hristiyanlar'ca fethedileceğini söyler. 1480 yılında, morali bozuk Batı dünyasını şevklendirmek amacıyla bunun gibi çok sayıda kitapçık yazılmıştı. Bunların çoğunu yazarlar falcılar ve kara büyücüler (örneğin Ferrareli doktor ve gökbilimci Antonio Torquato) ve bazı Dominiken keşişleriydi. Papanın çabaları İtalya ile sınırlı kalmadı. Hilal'e karşı bütün Batı prenslerini birleştirmeye çalıştı. İngiltere'deki otokrat IV. Charles Türkler'e karşı sefere çıkmayı reddetti. Alman imparatoru da buna pek sıcak yaklaşmadı. Ama Fransa Kralı XI, Louis Haçlı seferine katılmaya istekli gibi görünüyordu. Ancak 1480 Ağustos'unda Vendome'da Fransa kralı ile papa elçisi Kardinal Giuliano della Rovere (müstakbel papa II. Julius) arasında yapılan görüşmelerin şimdiki durumla ilgisi yoktu ve sonuçları da bu kitabın kapsamına girmemektedir.

Batılıların yaptığı bu geniş çaplı savaş hazırlıkları karşısında, Türkler'in Otranto'yu bütün İtalya'yı fethetmek için bir üs olarak kullanma umutları giderek hayale dönüşüyordu. Osmanlılar'm Napoli ordusu ile Blasius Magyar kumandasındaki 500 piyade ile 300 atlıdan oluşma Macar paralı askerlerinin saldırılarına karşı gösterdiği direniş giderek zayıfladı ve sonunda, 10 Eylül 1481'de yenildiler. Ama bu arada Mehmed ölmüş, Batılı ülkelere yönelik tehdit büyük ölçüde kalkmıştı. IV. Sixtus ile Ferrante'nin yapmayı planladığı Avlonya seferi asla gerçekleşmedi. Batı'yı kaplama tehdidinde bulunan Osmanlı dalgası geri çekildi.

Venedik'in Türkler'in İtalya'yı işgal etmesinden doğrudan sorumlu olup olmadığı asla bilinemeyecek. Ancak Venedik'in bu ağır suçlamayla karşı karşıya kalmış olduğu kesindir. Otranto seferi sırasında çok sayıda Venedikli'nin Türkler'in tarafında olduğunu biliyoruz. Venedik gemileri Türk yedek kuvvetlerini Draç'tan Otranto'ya taşıdılar ve geri dönen Türk kadırgalarını çektiler. Venedik donanması baş amirali bu hizmetler yüzünden defalarca ağır şekilde eleştirildi. Venedik balyozu Niccolö Cocco'nun Osmanlı İmparatorluğu'nu Venedik'in siyasi düşmanlarına saldırmaya teşvik ettiği de kesindir, her ne kadar bu tavrı yüzünden *Signoria* tarafından azarlanmış olsa da. Bu yüzden Venedik gemilerinin Otranto'daki Osmanlılar'a levazım götürdüğü söylentisinin çıkmasında şaşılacak bir şey yoktur. Venedikliler Türkler'i İtalya'yı işgal etmeye açıkça teşvik etmeseler de, böyle bir istilayı memnuniyetle karşılayacakları izlenimini uyandırmamak için hiçbir şey yapmadılar. *Signoria'nın* resmi tavrı buydu. 1479 Ağustos'unda, Gedik Ahmed Paşa'nın gönderdiği bir elçi *Signoria*'ya eğer Venedik isterse sultanın Napoli'ye ya da papaya saldıracağını söylediğinde, aldığı karşılık Delf kâhinlerine yakışır nitelikteydi. 23 Ağustos'ta elçiye, bütün İtalya için yıkıcı olan savaşın sebebinin sultana zaten açıklanmış olduğu, bu yüzden sultanın durumu biz-zat değerlendirebileceği söylendi: Mehmed, Venedik'in onunla tamamen barış içinde olmaya en büyük önemi verdiğinden emin olabilirdi. Anlaşılan Gedik Ahmed Paşa bu mesajı Napoli'ye saldırmak için bir davet olarak yorumlamıştı. Ancak *Signoria* 15 Mayıs 1480'de sultana yazdığı bir mektupta, böyle bir niyeti olduğunu reddetti. Aynı gün Niccolö Cocco'ya, *Signoria*, sultanın geçen yılki so-

rusuna olumsuz cevap vermemişse, bunun nedeninin Venedikliler'in daha önceki sözleriyle çelişerek tutarsızlıkla suçlanmaktan çekindikleri olduğu, Cocco'nun sultanı niyetinden caydırmaya ya da en azından Venedik Cumhuriyeti'ne saldırmamaya ikna etmeye çalışması gerektiği söylendi. Venedikliler Mehmed'i kızdırmamak için boş ve beylik sözler söylemekle yetindi. Venedik Cumhuriyeti'nin o dönemde güttüğü diplomasi, Osmanlı İmparatorluğu'nu öfkelenlendirmekten korktuğunu göstermektedir. Hem güçlü hem de kültürlü bir *condottiere* olan Urbine Dükü III. Federigo, *Signoria*'ya kendisine Otranto'yu kuşatan bir Napoli ordusunun kumandanlığının teklif edildiğini söyleyerek, bunu kabul edip etmemesi gerektiğini sorduğunda, Signoria ona açık bir cevap vermek yerine, istediğini yapmasını söyledi. Venedik, Otranto'nun geri alınmasından sonra bile tedbiri elden bırakmadı. 21 Eylül 1480'de, Apulia'daki Venedik konsolosu Domenico Contarino, Napoli Kralı'nı kazandığı başarıdan dolayı *Serenissima* adına tebrik etme emrini aldı ama bunu yalnızca sözlü olarak yapması, emrin yazılı olduğu mektuba ise, Türkler'in kulağına gitmesin diye yakması talimatı verildi.^{16®}

1480 Mayıs'ının başlarında, Osmanlı donanmasının büyük bölümünün italyanlar tarafından Apulia kıyısında ve Arnavutluk'ta kısıtılmasından bile önce, ona yakın büyüklükte bir donanma Çanakkale Boğazı'ndan geçti ve ayın ortalarında Rodos açıklarında belirdi. Bu kez de Kapudan-ı Derya Mesih Paşa idi. Donanmanın 86-100 gemiden oluştuğu tahmin ediliyor. O olaylı senenin yaz başlarında tüm Türk donanması Osmanlı limanlarından ayrılmış olsa gerek. Bu donanma yalnızca Venedik karşı koyabilirdi, ancak onun da böyle bir niyeti yoktu.

Kış Anadolu kıyısında geçirmiş olan askerler hemen gemilere alındı. 22 Mayıs 1480'de Rodos şehrinin ve kalesinin kuşatması başladı. Bu kuşatma seksen dokuz gün sürecekti. O dönemde yazılmış olan anlatılar sayesinde, o hatırlamaya değer kuşatmanın çeşitli safhalarının bütün ayrıntılarını biliyoruz. O sıralar en büyük ilgiyi görmüş olan ve günümüzde hâlâ bu konudaki ana kaynaklar olarak kabul edilen anlatılar, Tarikat'ın görevlisi Guillaume Caoursin tarafından yazılmıştı. Bir tanesi basılı bir kitapçık (1480), bir başkası ise bütün Batı'ya dağıtılmış olan bir mektup şeklindeydi.¹⁷ Üç kaçak (iki Yunanlı ve Meissenli bir Sakson), adaya yapılan saldırıda esef verici bir rol oynadılar. Birincisi, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, büyü ve benzeri okültist bilimlerle uğraştığı söylenen Eğribozlu Dimitrios Sofianos idi. ikincisi, yurttaşı olan Rodoslu Antonios Meligalas'tı, köklü bir ailenin mensubuyken, kendisine kalan serveti har vurup harman savurmuştu ve şimdi eski günlerine geri dönmek için sultanın yardımına güveniyordu. Üçüncüsü, Meister Georg adlı bir Alman top dökümçüsüydü, eskiden Rodos'ta yaşarken, sultanın hizmetine girince karısı ve çocuğuyla birlikte İstanbul'a taşınmıştı. Nurembergli top dökümçüsü Jörg'ün hemşerisi ve adaşısıydı. Mehmed, Jörg'ü Mısır'daki İskenderiye'ye göndererek, oraya "bir göz atıp" nasıl fethedilebileceği konusunda bilgi toplamasını emretmişti. Sultan gönderdiği aja-

16a Osmanlılar'm İtalya seferinin arkaplanının ayrıntıları için bkz. A. Bombaci, "Venezia e l'impresa turca di Otranto", *Rivista storica italiana* 66 (1954), 159-203.

17 Caoursin'in anlatısının İngilizce çevirisi için bkz. Brockman, 2.

nin bazı Fransisken keşişlerinin yardımıyla doğrudan Roma'ya gidip Papa IV. Sixtus'un yanında tüfekçilik yapmaya başlayacağını bilemezdi.

Bu üç kişi sultana ve ayrıca belki de Kapudan-ı Derya Mesih Paşa'ya, Rodos'un kolayca fethedilebileceğini, surlarının harap halde olduğunu ve iyi korunmadığını, adada yiyecek ve cephane sıkıntısı çekildiğini defalarca söylemişlerdi. Alman Meister Georg, adadaki kalenin o zamana kadarki en iyi haritasını çizmişti. Bu kale her zamanki gibi dev toprak üstüne kurulu saldırı planının hazırlanmasında kullanılmıştı. Garnizonun sergilediği şiddetli direnişe karşın, donanma Rodos şehrinin batısına, Santo Stefano Dağı'nın (günümüzde Sidney Smith Dağı, bu adı orada bir evi olan İngiliz amiralinden almıştır) yamacına asker ve top indirmeyi başardı. Türkler dağ yamacında mevzilendiler. iki gün sonra ise dev toprak surların karşısına, St. Antoine Kilisesi yakınlarına yerleştirildi. Topların kumandası Alman'daydı. Diğer iki hain ise ölmüştü. Meligalas gemilerden birinde lekeli hummadan ölmüş, Dimitrios Sofianos ise karaya inişten sonraki ilk birkaç gün içinde, surların önünde gerçekleşen bir çatışmada öldürülmüştü. Sakson, pişman olmuş bir asker kaçağı gibi davranarak surların önüne gidip içeri alınmak istedi. Bu isteği kabul edildi ve baş idarecinin huzuruna çıkarıldı. Ona dininden döndüğünü itiraf etti ama artık pişman olduğunu da ekledi. Türkler'in savaş makinelerinin ne kadar korkunç olduğunu anlattı. Ellerinde on altı adet dev top olduğunu, ordularında ise 100 bin asker bulunduğunu söyledi. Topların karadan fırlattığı dev taş güller gerçekten de dış tahkimatlara ve özellikle de kalenin dışındaki en büyük yapı olan St. Nicholas kulesine büyük zarar veriyordu. Altı gün içinde en az altı yüz gülle atılmıştı. Kale temellerinden sarsılıyordu. Bin kadar işçi hasar görmüş kalenin etrafını bir hendek ve toprak tabyalarla çevrelemese, şehir muhtemelen yitirilecekti. Böylece ilk Türk saldırısı 700 kadar adam kaybıyla geri püskürtüldü.

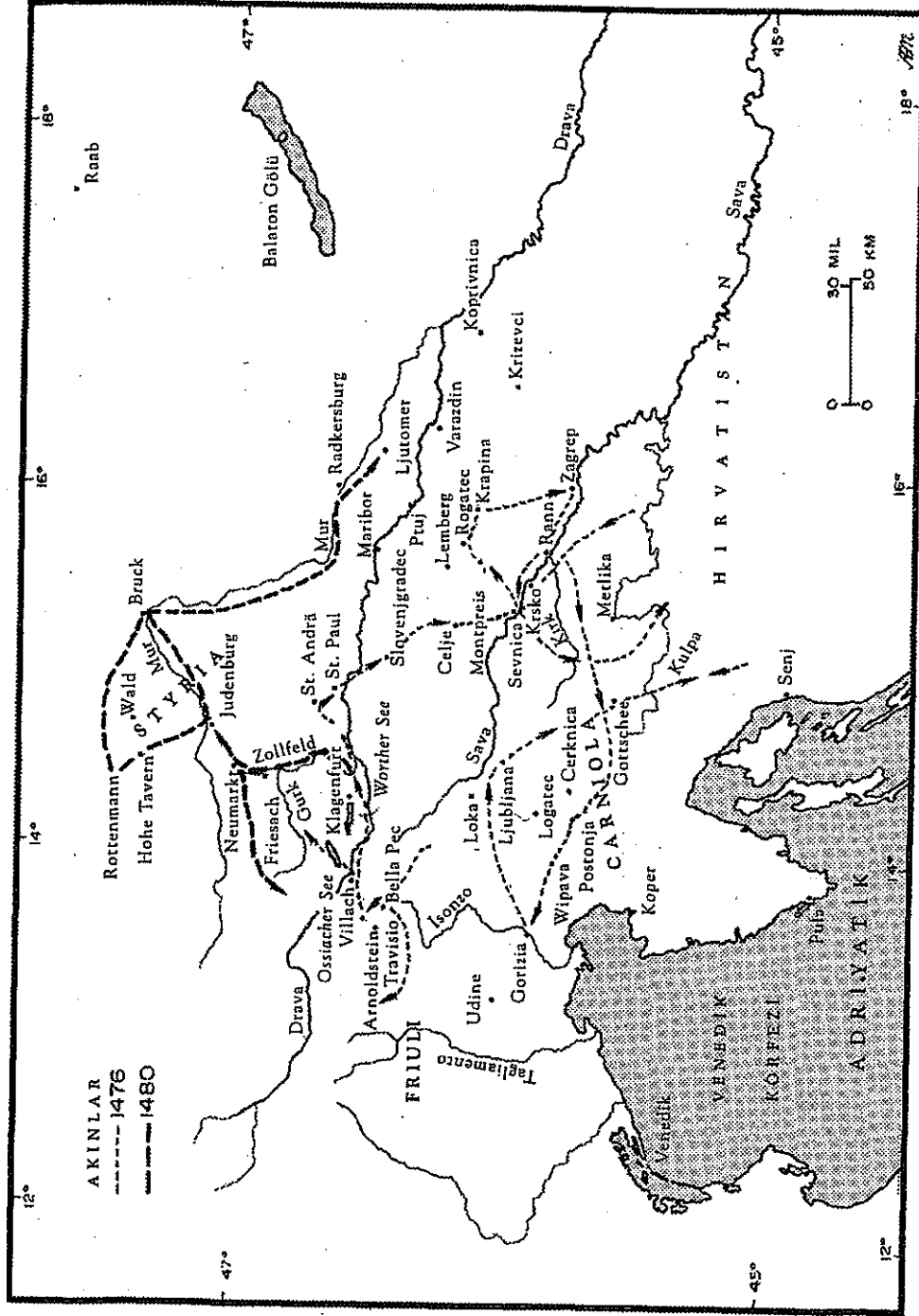
İkinci saldırı onlara daha da pahalıya mal oldu. St. Nicholas kulesi, denizde yarım kilometre kadar uzanan ve limanın girişini koruyan bir dalgakıranın ucunda bulunuyordu. Türkler karşı kıyıya inmişti. Üstünde bulundukları kıyıyla kale arasında dubalardan oluşma bir köprü yapmaya giriştiler. Köprünün denizin üstünde uzanması için, kalenin dibindeki kayalara bir çapa takıp, ucuna sağlam bir halat bağladılar. Ama Gervas Roger adlı bir İngiliz denizci -"iyi bir yüzücüydü" denir, Caoursin'in John Kay tarafından çevrilen anlatısında- bir gece vakti denize atlayıp halatı kesti. Türkler halatı çekmeye başlayınca, oyuna geldiklerini anladılar. Sonunda köprüyü kayıklarla kuleye kadar çekerek, 19 Haziran gecesi saldırıya geçtiler. Ama köprü topraklarla kuşatma makinelerinin ağırlığını kaldıramayıp çöktü. Köprünün üstündeki herkes dalgaların arasında yitti. Birkaç saat içinde iki bin beş yüz Türk'ün öldüğü söylenir.

Bu yenilgiden sonra, o taraftan saldırmak için yeni bir girişimde bulunulmadı. Mesih Paşa bütün topraklarını şehrin en zayıf yeri olarak görülen Yahudi mahallesine çevirdi. Savunucular oraya dev bir mancınık götürerek, Osmanlılar'm üstüne alayla "haraç" adını verdikleri dev kayalar yağdırdılar. Ama saldırganlar da topraklarını gece gündüz çalıştırıyordu. Surlara ve şehre 3.500 güllenin fırlatıldığı söylenir. Saldırganları geri püskürtmek için her türlü çabada bulunuldu. Savunucular son çare olarak, harap haldeki kale surlarının tepesine kükürt ve zift gibi yanıcı maddeler ile barut ve demir parçalarıyla dolu çuvalar ve kaya parçaları çı-

kardılar. Bu umutsuz saatlerde, Pierre d'Aubusson yeni bir mancınık yapmayı teklif eden Meister Georg'u çağırttı. Ancak yaptığı mancınının fırlattığı gülle düşman siperi yerine kalenin surlarına çarpınca, ihanet ettiğinden şüphelenildi. İşkence yapılırca suçunu itiraf etti. Bu kez gerçekten suçlu muydu bilemeyiz ama her halükârda asıldı. Yine işkenceye tabii tutulunca Mesih Paşa tarafından baş idareciyi zehirlemesi için gönderilmiş olduğunu itiraf eden bir başka asker kaçığının da kellesi uçuruldu.

O sıralar, kaleye her zamanki gibi teslim olmaları karşılığında vaatler sunmak üzere bir Rum elçi gönderildi. Osmanlı askeri kanununa göre, bir kaleye saldırılmadan önce düşmana İslam'a geçmesi için bir fırsat tanınması gerekiyordu. Ama bu kez, Palaiologoslar'dan Mesih Paşa'nın bu teklifi yapmak için başka bir nedeni vardı. St. Jean Şövalyeleri teslim olursa, şehirdeki ganimetlerin ordunun eline geçmeyeceğini ve böylece onlara kendisi ve sultan adına el koyabileceğini düşünüyordu. Elçi hiçbir sonuç alamadan dönünce, müthiş bir öfkeye kapılan kapudan-ı derya hemen yeni bir saldırıya geçilmesini emretti. Türkler'in yanlarında ganimetleri toplamak için çuvalar, genç kızlarla erkekleri bağlamak için urganlar ve söylenene göre, üzerlerine düşman askerlerini oturtmak için sekiz bin kadar kazık vardı. Gece boyunca Türk ordugâhından "Allahu ekber!" (Allah en yücedir) haykırıları yükseldi. Türkler yağma zamanı yaklaştığı için sevinçliydi. Toplar gün boyunca Yahudi mahallesinin surlarını dövmüştü ve bunların hızla onarılması olanaksızdı. 28 Temmuz Cuma sabahı, tam Apulia açıklarındaki Türk donanması demir alırken, şafakta yapılan bir top atışıyla saldırı başladı. Sık Türk safları, karşı konulmaz bir biçimde surların kalıntılarından arasından geçti. 40 bin kadar askerden oluşan bütün Osmanlı ordusu hendekleri ve kumsalları aşarak şehri kuşattı. Ganimete susamış olan yeniçeriler surlardaki gediklerden geçti. İlk saldırı başarılı oldu. Rodoslular geri püskürtüldü ve ele geçirilen sura kapudan paşanın altın ve gümüş saçaklı sancağı dikildi. Baş idareci ile adamları, üstünde İsa resmi bulunan büyük tarikat sancağının etrafında toplanmıştı. İki saat boyunca göğüs göğüse çarpışıldıktan sonra, Mesih Paşa'nın verdiği son derece kötü bir emir savaşın seyrini değiştirdi. Surların tepesine tellallar çıkartarak, yağmanın yasak olduğunu ve Rodos hazinesinin sultana ait olduğunu ilan ettirdi. Bu emrin etkisi hemen görüldü. Bu koşullar altında savaşmak istemeyen saldırganlar, hemen ordugâhlarına geri döndüler. Geride, surlarda ve hendeklerde üç bin kadar Türk cesedi kaldı. Geri çekilen askerlerin peşine düşen şövalyeler ise, daha da fazlasını öldürdü. Türkler dokuz bin ölü ve 15 bin yaralı verirken, St. Jean Şövalyeleri de zaferin ve özgürlüğün bedelini pahalıya ödemişti. Bu yeni başarısızlıktan sonra Rodos kuşatmasını sürdürmeye cesaret edemeyen Mesih Paşa, ordugâhın toplanmasını ve kuşatma makinelerinin yakılmasını emretti. Tam askerlerini gemilerle Anadolu kıyısına geçirecekken, zor durumdaki Rodoslular'a yardım etmek üzere Kral Ferrante tarafından gönderilmiş olan iki Napoli gemisi limanın girişindeki Türk filosuna saldırdı. Türkler Napoli kadırgalanntn geçişini engellemeye çalıştı ama bir tanesi, hasar görmesine karşın, geçmeyi başardı. Diğer de ertesi gün geçti.

Osmanlı ordusunun geri kalanı Marmaris Koyu'na götürüldü. Oradan kara yoluyla İstanbul'a dönmek zorunda kaldılar. Mesih Paşa yolda Bodrum'a (1402'den beri St. Jean Şövalyeleri'nin elinde olan, eski Halicarnassus) saldırdı. Şövalyelerin ünlü Mauseleum'un taşlarından yapmış olduğu güçlü San Pietro ka-

8. TÜRK AKINLARI, 1476, 1480

leşine saldırdı ama ele geçiremedi. Sonra Haliç'e gitti. Rodos'taki başarısızlığı yüzünden sultanın gazabına uğraması uzun sürmedi. Görevinden azledilerek, basit bir sancakbeyi olarak Gelibolu'ya gönderildi. Ancak II. Bayezid'in tahta çıkışıyla şansı açıldı. 1493'te Rumeli beylerbeyi ve 1499'da Mekke'den, hacdan döndükten sonra sadrazam yapıldı. Fatih Sultan Mehmed'in ordusunun Rodos'ta uğradığı utanç verici yenilgiye misilleme olarak ne yapmayı planladığını bilmiyoruz. Mesih Paşa'nın yerine Manisa Çelebi vezir yapıldı. Bundan söz etmeye de-[^]ğer, çünkü daha önce aynı anda hem Rumeli hem de Anadolu kazaskerliği yapmıştı. Ancak bu kez, belki bir tedbir olarak, bu iki mevki ayrı kişilere verildi. Molla Muslihiddin Mustafa yeni Rumeli kazaskeri oldu. Lakabı Kesteli (Bursa'nın doğusundaki Kestel'den gelme) olan Mustafa ünlü bir ilahiyatçı ve hukukçuydu. O sırada, ünlü hukuk bilgini ve şeyhülislam Molla Hüsrev öldü. Kısa süre sonra hocası da ölecekti.

Türk akıncılar, 1480 yılının bitiminden önce Carniola'ya, Carinthia'ya ve Styria'ya bir kez daha saldıracaktı, imparator III. Friedrich ile Kral Matthias Corvinus Avusturya içlerinde birbirleriyle savaşırken ve halk her iki taraftan da eşit zulüm görürken, 16 bin akıncı neredeyse hiç mola vermeden Hırvatistan'ı ve Carniola'nın neredeyse tamamını kat etti. 29 Temmuz 1480'de Laibach'ın güneybatısındaki Cerknica bölgesini ve Logatec'i yakıp yıktılar. 5 Ağustos'ta Sava'yı geçerek Carinthia'ya girdiler. Möchling civarından Drava'yı geçerek kuzeye, 1.500 Macar asker tarafından ele geçirilmiş olan Neumarkt'a yöneldiler, imparatorluk ve Macar askerleri hemen bir müzakere yaptılar, ama Türkler çatışmaya girmeyip, 6 Ağustos'ta Neumarkt'tan uzaklaşarak Mur vadisine gittiler ve 7 Ağustos'ta Judenburg'da ordugâh kurdular. Orada üç gruba ayrıldılar. Birincisi güneye giderek Carinthia'yı yakıp yıktı. İkincisi Mur'u takip ederek Leoben'e doğru ilerledi. Üçüncüsü ise Hohe Tauern'den geçerek Rottenmann ve Wald üzerinden ilerleyip, muhtemelen Leoben'de ikinci gruba katıldı. Türkler daha sonra Mur vadisinden Bruck ve Graz'a gidip, Radkersburg yolunda gözden kayboldular. Bir başka grup Judenburg'dan güneye, Carinthia'ya gitti (17 Ağustos) ve Drau Vadisi'ni yağmaladıktan sonra Möchling civarından Carniola'ya gidip, Hırvatistan üzerinden Bosna'ya döndü.

^N Bu kez alman çok sayıda tutsağın arasında 500 rahip de vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süre yeniçerilik yapmış bir Türk asker kaçağı işgalin 50 bin askerlik bir orduyla başladığını, bunlardan 16 bininin Carinthia'ya girdiğini, geri kalanının ise Friuli'ye saldırmaya ayrıldığını söyledi. Ancak büyük çapta bir istila gerçekleşmedi. Bu yüzden, o 34 bin askerin Türkler'in 1480'de yaptığı seferlere müdahale edebilecek Venedikliler'e karşı hazır bekletildiğini düşünmek makul gibi görünmektedir. Her halükârda, o sıralar büyük bir Türk ordusunun Carso (Kras) yaylasına ve Friuli'nin bazı bölgelerine girerek Canale vadisine kadar ilerlediği ve ayrıca Bosna sancakbeyi İskender Bey'in Venedikliler'e anlaşmalarına sadık kalmaları yolunda göz dağı vermek için Dalmaçya'yı yağmaladığı kesindir. 34 bin asker bu işlerde kullanılmış olabilir.

O sıralar Ragusalılar'm politik becerileri büyük bir sınamadan geçiyordu. Osmanlılar Hersek'in güneybatı sınırındaki tahkimatlarını genişletmeyi sürdürüyor, bunu yaparken de Ragusa bölgesindeki yollardan uzak durmak için çaba harcamıyordu. Dubrovnik bu mesele konusunda bir yıl kararsız kaldıktan sonra,

1479 Mayıs'ında Mehmed'den zorbaca bir emir aldı: Mehmed, Dubrovnik şehrinin dışında, cumhuriyetin bütün topraklarının (kıyı açıklarındaki adalar da dahil olmak üzere), yerli bir mühtedi olan, Hersek sancakbeyi İyas Bey'e teslim edilmesini emrediyordu. Bu talebin reddedilmesi üzerine, 1480 başlarında, sancakbeyinin askerlerinin kumandanı Yunus Bey Val Canale'yi (Konavle Vadisi) işgal etti ve bol miktarda ganimet topladı. Ragusalı soyluların malikânelerinin bulunduğu bu bereketli ve yoğun nüfuslu vadi, uzun süredir Osmanlı akıncılarının gözde av sahalarından biriydi. Senato verdikleri haracı 2.500 duka altını arttırmayı kabul ederek -Dubrovnik civarındaki kırsal bölgelere dokunulmamasının karşılığı olarak-, felaketi bir kez daha savuşturmayı başardı.¹⁸

Yine 1480'de yapılmış olması gereken iki seferden ise Osmanlı tarihçileri ancak çok sonraları, o zaman da son derece üstünkörü bir biçimde söz eder. O zamanın sadrazamı Karamani Mehmed Paşa, yazdığı son derece kısa tarihçede, Mehmed'in o sıralar Amasya Sancakbeyi olan oğlu Bayezid'e küçük bir orduyla Gürcistan'a giderek oradaki iki kaleyi almasını emrettiğini yazar. Adları doğru dürüst okunmaz hale geldiği için (Torul, Turul? [Gümüşhane]; Matsahilit, Macahel? [Artvin'de bugünkü adı Camili]), bu kalelerin yerini bilemiyoruz. Muhtemelen Kafkasya'da değil, Sivas yakınındaki sınırdaydılar. Bu kalelerin beyleri muhtemelen Uzun Hasan'm Osmanlılarla yaptığı savaşta ondan yana çıkarak sultanın gazabını üstlerine çekmişlerdi. Ancak burada asıl ilginç olan nokta, sadrazamın Kuban kabilesini ve Anapa civarındakileri cezalandırmak üzere Çerkeş topraklarına ikinci bir ordunun gönderildiğini söylemesidir. Amasya ile Kuban stepleri arasındaki mesafe çok büyük olduğu için, bunu bizzat sadrazam söylememiş olsa böyle bir seferin yapıldığına inanmazdık.¹⁹

Bu seferler, 1480'de sultanın emriyle düzenlenen bir başka seferin yanında önemsiz kalıyor. Bu seferin hedefi güneydoğu Anadolu'ydu. Orası çok uzakta olduğundan, Dulkadir Beyliği orada hâlâ varlığını sürdürebiliyordu. Elbistan ile Maraş hükümdarlarının Osmanlı hanedanlığıyla çeşitli akrabalık bağları olduğunu da unutmamalıyız. II. Mehmed 1449'da Elbistanlı bir prensesle evlenmişti. 1467'de kuzini Ayşe Hatun Şehzade Bayezid'le evlenmişti. Mehmed'in kayınpederi, kadınlara ve cins atlara bayılan Süleyman Bey, barış içinde geçen on iki yıllık hükümdarlığından sonra ölmüş, yerine dört oğlu peş peşe geçmişti. Önce Arslan Bey ülkeyi barış içinde yönetmişti (1454-1465). Sonra kardeşi Şahbudak onu Maraş Camii'nde namaz kılarken öldürmüştü. Kahire'deki Memlûk Sultanı Hoşkadem'in gözüne girmeyi başarmış olan Şahbudak onun yanına kaçmış ve Mısırlı hâmisî tarafından veliaht yapılmıştı. Ancak ülkenin soyluları bu kardeş kati-

18 Biegan, yazılı makbuzlara dayanarak, haracın aslında 1478'de 12.500 duka altınına çıkarıldığını ve miktarının iki yıl sonra 15 bin altına çıkarıldığını söyler (*The Turco-Ragusan relationship*, 49, ancak bu daha önce söylediği bir sözle çelişmektedir, bkz. a.y. 27). Ancak ne Carter ne de Krekiç haracın 15 bin altına çıkarıldığını kabul etmez, 2.500 altınlık artışın ise 1481'de yapıldığını söyler.

19 Bu Osmanlı veziri ve yazdığı tarihçe hakkında bkz. Franz Babinger, "Die Chronik des Karamani Mehmed Pasha, eine neuerschlossene osmanische Geschichtsquelle", *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte* 2, 242-247; yeni basım A&A II, 1-5.

line karşı çıkarak, kardeşi Şahsuvar'm başa geçmesini istemişlerdi. Bu yüzden Mehmed'den yardım istediler. Mehmed onları destekleyerek, Şahsuvar'm Dulkadir ve Bozoklu kabilelerinin beyi olduğunu resmen ilan eden bir ferman çıkardı (4 Aralık 1465). Ülkeden kovulan Şahbudak, Kahire'deki müttefikinin yanına gitti. Mısırlı askerler ile ve Dulkadir'in askerleri arasında çatışmalar yaşandı. Sonunda Memlûk Sultanı İstanbul'daki sultana bir elçi heyeti gönderdi. Ancak orada yapılan diplomatik görüşmeler Şahsuvar'm lehine sonuçlanmadı. Destekçileri tarafından terk edilen Şahsuvar, 1470'te Zamantı Kalesi'ne (Tsamando, günümüzde Elbaşı) kaçtı. Sonra Mısırlılar tarafından Kahire'ye götürüldü. Sultan Kayıtbay'm isteği üzerine Zuvele Kapısı'nda asıldı. Mehmed bacanağının ölümüne aldırmayacaktı ama ordusunu Dulkadir topraklarına sokmuş olan Memlûk Sultanı Şahbudak'ı tekrar veliaht ilan etti. Bunun üzerine Mehmed dördüncü kardeşi, Alaü'd-devle'yi (Ayşe'nin babası) desteklemeye başladı. 1480'de ona yardım etmesi için bir ordu gönderdi. Dulkadir Beyliği'ne gönderilen ordunun kumandanının kim olduğu bilinmiyor. Bir kez daha ülkesinden kovulan Şahbudak Mısır'a geri döndü ve Alaü'd-devle, bacanağının müdahalesi sayesinde tahta geçti. Ancak Osmanlılar'a pek minnettar kalmadı. Damadı II. Bayezid'e ve torunu I. Selim'e savaş ilan etti. Sonunda hem tahtını hem de hayatını yitirdi (1515).

Dünya meseleleri açısından önemsiz olan bu olaylardan söz etmemizin nedeni, Mehmed ile Kahire'deki sultan arasında ciddi bir çekişmeye yol açmasıdır. Osmanlı sultanının saldırgan tavrının ilk belirtileri muhtemelen on beş yıl önce, Mekke'ye giden yol üstündeki su kanallarını hacılar faydalansın diye onarmayı teklif etmesiyle ortaya çıkmıştı.

Bu görünüşte sofuca ve çıkar kaygısı güdülmeden yapılmış teklifin ardına muhtemelen kutsal Mekke ve Medine şehirlerini koruma altına alma arzusu vardı o kadar. Aslında bu, artık kendini bütün İslam dünyasının başı olarak gören Mehmed'in Memlûk sultanlarının yüzyıllarca yararlandığı bir ayrıcalığı talep etmesi anlamına geliyordu. Ancak Memlûk sultanları bu ayrıcalıktan seve seve vazgeçmeyeceklerdi elbette. Her halükârda bu öneri, nedenleri ne olursa olsun, Hoşkadem tarafından reddedildi. Hoşkadem, Suriye ve Mısır hükümdarlarının bu kutsal yerlerin bakımını yapma onurundan vazgeçmeyi gururlarına yediremeyeceklerini söyledi. İmparatorluğun güney Anadolu sınırlarında durmadan yaşanan olaylar ve tırmanan gerginlik, eninde sonunda savaşla sonuçlanacaktı kaçınılmaz olarak. Bu an artık yaklaşıyordu.

Ancak Mehmed'in sağlığı iyi değildi. Kışı İstanbul'daki sarayında, sessiz sedasız geçirdi. Gentile Bellini, günümüzde Londra'da korunan portreyi [Resim XXIII] Kasım sonunda bitirdikten sonra, İstanbul'da birkaç hafta daha kaldı.

İlkbahar yaklaştığında ise, sultan son seferini başlatacak kadar iyileşmişti. Tuğlu sancakları İstanbul'un karşısındaki Anadolu kıyılarına dikildi. Herkesin bildiği gibi, bu Asya'ya yürüneceğinin işaretiydi. Ama bu yeni seferin hedefini hiç kimse, sultana en yakın olan kişiler bile bilmiyordu. Rumeli ordusu başkumandanla aşağı yukarı aynı zayıflıkta Çanakkale Boğazı'nı geçti. Anadolu ordusuna Mayıs ortalarında Konya yakınındaki geniş ovada toplanması emredilmişti. Ordunun boyutları, büyük bir sefere çıkılacağını gösteriyordu. Görünüşe bakılırsa güneye, Memlûk sultanının topraklarına gidilecekti. Ayrıca özellikle Batı'da, Mehmed'in Rodos'taki St. Jean şövalyelerine bizzat saldıracağından korkuluyordu.

Mehmed'in 25 Nisan Çarşamba günü Üsküdar'a geçmesiyle sefer başladı. Gebze civarındaki Hünkar Çayırı'nda konaklandı. Burası Hannibal'ın mezarına yakındı. Sultan burada 1 Mayıs'ta şiddetli karın ağrıları çekmeye başlayınca hekimler çağrıldı. Eski hastalıklarının, yani damla ile romatizmanın yanı sıra yeni hastalıklar da başgöstermişti. Sultanı ilk tedavi etmeye çalışan hekim, Laristanlı Acem Hamideddin el-Lari oldu. Fatih'in hayatının son günlerinde oynadığı rol, ondan şüphelenilmesine yol açtı. Üstünde yoğunlaşan şüpheleri dağıtmakta öyle başarısız oldu ki, dört yıl sonra Edirne'de öldüğünde (22 Şubat 1485), Edirneliler, ona II. Bayezid tarafından zorla verdirilen aşırı dozda afyon yüzünden öldüğüne inandılar. El-Lari'ye ilişkin öykülerin en ılımlı olanı, sultana istemeden yanlış bir ilaç vermesidir. Bu yüzden el-Lari'nin öldürülmesinin nedeni ya sultanı öldürme girişimine tanıklık etmiş olması ya da Mehmed'in ölümünden bizzat sorumlu olmasıdır muhtemelen.

El-Lari başarısız olunca, sultanın hasta yatağına eski dostu Maestro Iacopo çağrıldı. Ancak Iacopo elinden bir şey gelmeyeceğini, çünkü daha önceki hekimin yanlış bir ilaç kullanmış olduğunu ve bu ilacın etkilerini gidermenin artık mümkün olmadığını söyledi. Sultan dayanılmaz acılar çekiyordu. Can çekişen sultana verilen ilaç, bağırsaklarını tıkamıştı anlaşılan. Fatih Sultan Mehmed, 3 Mayıs 1481 Perşembe günü, ikinci namazı vaktinde, öğleden sonra dört civarında 49 yaşında öldü. Osmanlı tarihçilerinin belirttiği gibi, Mars'ın etkili olduğu bir saatti bu.

Mehmed'in ölüm nedeninden emin değiliz. Çok sayıda düşmanın oluşu ve ölümüne ilişkin bazı ayrıntılar, muhtemelen zehirlendiğini gösteriyor. Mehmed ölümünden bir hafta önce yeni bir sefere çıkmıştı. Oysa önceki yıl ve daha öncesinde, hastalıkları hareket etmesini güçleştirdiğinde, önemli seferlerinde kumandanlığı vezirlerine vermişti. Örneğin Rodos adasına ve İtalya'ya yapılan saldırıyı iki mühtedi yönetmişti. Bu yüzden, 25 Nisan'da başkentinden ayrıldığında sağlıklı yerinde olmalıydı. Zaten görgü tanıkları da o ölümcül bağırsak sancılarının ertesi Salı günü ansızın başladığını söylemiştir. Bütün bunlar, Mehmed'in yola çıktıktan hemen sonra zehirlendiği ve hiçbir ilacın hayatını kurtarmaya yetmediği iddiasını desteklemektedir. Eğer zehirlenmişse, bunun kimin işi olduğunu bilmiyoruz. Venedikliler'in daha önce yaptığı bir dizi zehirleme girişiminin tamamen başarısız olduğu göz önüne alındığında, bu işte Venedikliler'in parmağı olduğu pek muhtemel görünmemektedir. Sultanı oğlu Bayezid zehirlenmiş olabilir. O açık görüşlü baba ile mistisizme meyilli, yobaz oğlunun arası pek iyi değildi. Aslında pek çok kişi sultanın Amasya'ya, Bayezid'in sancakbeyi olduğu şehre yürüdüğü görüşündeydi. Sultan ile oğlu arasındaki çekişme giderek şiddetlenmiş ve tam o sıralar doruğa çıkmıştı. Amasya'daki Şehzade Bayezid, 1481 Nisan'ın ilk yarısında İstanbul'dan bazı mektuplar almıştı. Bu mektuplarda sadrazam Karamani Mehmed Paşa'nın sultanı tahtın yasal veliahtını göz ardı edip Şehzade Cem'i müstakbel sultan olarak ilan etmeye ikna ettiği yazılıydı. Bu yüzden Bayezid, Halveti dervişlerinin yardımıyla en azından sadrazamı öldürmeye çalışmış olabileceği gibi, aynı şeyi babasına da yapmak istemiş olabilir. Bu iddia, büyük gökbilimci Ali Kuşci'nin yeğeni ve Halvetiler'in şeyhi Muhyiddin Mehmed'in sözleri tarafından da desteklenmektedir. Büyük bir üne kavuştuktan sonra 1514'te Çorum'daki iskilip'te ölen Muhyiddin Mehmed, Fatih'in ölümün-

den kısa süre önce Mekke'ye hacca gitmişti. Amasya'da Bayezid'in yanından ayrılırken (Bayezid sultan olunca ona çok iyi davranacaktı) ona geri döndüğünde şehzadenin sultan olmuş olacağını söyledi. Bu gizemli söz, daha sonra dervişlerin geleneği uyarınca, şeyhin kehanet yeteneğinin ve dolayısıyla kutsallığının kanıtı olarak yorumlandı. Bayezid'e gelince, o şu ünlü Arab özdeyişini defalarca yinelemişti: "Hükümdarlar arasında acıma olmaz" (*La arhama beyne'l-müluk*). Otuz bir yıl sonra kendisi de bu acımasız kuralın kurbanı olacaktı: 26 Mayıs 1512'de, doğum yeri olan Dimetoka'ya giderken, oğlu ve kendisinden sonra tahta geçecek olan Selim'in emriyle Yahudi bir hekim tarafından zehirlenerek öldürüldü. Herhalde, Fatih Sultan Mehmed sefere çıktığında damla illetinden muzdaripse de, ağır hasta değildi. Yapılan hazırlıklara bakılırsa, büyük çaplı bir sefer olacaktı bu.²⁰

Ordugâhta, sultanın en yakın maiyeti dışında hiç kimse onun öldüğünü öğrenmedi. Sadrazam Mehmed Paşa ile etrafındakiler, Fatih'in şiddetli bir damla krizi geçirdiği için İstanbul'a dönmek zorunda kaldığı söylentisini yaydılar. Sultanın cesedi hemen bir tahtirevanla Üsküdar'a götürülüp, gemiyle başkente geçirildi.²¹ Orduya Anadolu kıyısından ayrılmaması emredildi. Hiçbir geminin Boğaziçi'nden İstanbul'a geçmesine izin verilmedi. Eski efendisi ile anlaşmış olan sadrazam, Şehzade Bayezid'in tahta geçmesini her ne pahasına olursa olsun engellemek istiyordu. Bu yüzden hemen Konya'daki Şehzade Cem'e, tahta olabileceğince çabuk geçmesini söylemek için üç atlı gönderdi. Ancak bu arada sultanın öldüğü haberi yayılmış ve büyük bir huzursuzluğa yol açmıştı. Askerler, özellikle de yeniçeriler tehditkâr bir hal almıştı. Sahile koşup balıkçı kayıklarıyla Avrupa yakasına geçtiler. Vahşice haykırarak, efendilerini görmek istediklerini söylediler. Bu olmayınca, sarayın kapısını kırıp içeri girdiler. Sultanın cansız bedenini görünce, öfkelerini sadrazamdan çıkardılar. Onu (ve muhtemelen Maestro Iacopo'yu) oracıkta öldürdüler. Karamani Mehmed Paşa'nın kellesini bir mızrağa geçirip sokaklarda dolaştırdılar. Ayaklanan halk evlere ve dükkânlara, özellikle de Yahudiler'e ve Hristiyanlar'a ait olanlara saldırdı. Venedikli ve Floransalı tacirlerin dolu depoları yağmalandı.

Cem Sultan'a gönderilen üç ulakın talihi yaver gitmedi. Üçü de tutuklandı. Bayezid'in orduda iki damadı vardı. Biri yeniçeri ağası, diğeri ise Anadolu beylerbeyi idi. Muhtemelen onlar sayesinde olanları haber alarak, hemen İstanbul'a doğru yola çıktı. Sadrazamın korkunç ölümü ve Cem Sultan'ı çağırmayı başaramamış olması, merhum sultanın en büyük oğlunun halk tarafından destek-

20 Sultanın ölümü hakkında bkz. yukarıda, 2. bölüm dipnot 15'te sözü geçen Babinger'in makalesi. Daha ayrıntılı bilgiler de eklenmiş Türkçe çevirisi için bkz. Feridun N. Uzluk, *Fatih Sultan Mehmed Zehirlendi mi Eceli ile mi Öldü?* (Ankara, 1965). M. C. Şehabeddin Tekindağ, Babinger'in sultanın zehirlendiği savını şiddetle eleştirir, bkz. "Fatih'in Ölümü Meselesi," *Tarifi Dergisi* 16 (1996), 95-108. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Kissling'in Halveti dervişlerinin bu konudaki rolü hakkında söyledikleri (bkz. yukarı, 4. bölüm, dipnot 37). Yine karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Tahsin Yazıcı, "Fetih'ten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi," *İED* 2 (1956), 87-113.

21 Sultanın cesedinin götürülüşü ve ne yapıldığı hakkında bkz. I. H. Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü," *Belleten* 34 (1970), 231-234.

lenmesini kolaylaştırmıştı. Yeniçeri ağası Sinan, ayaklanan askerlerine, Şehzade Bayezid tahta geçince maaşlarını iki katma çıkarma sözü verdi. Görgü tanıklarının söylediğine göre, bunu duyan askerler "Yaşasın Bayezid!" diye haykırmaya başladı. Bu arada eski -ve gelecekteki- Sadrazam İshak Paşa, Sinan Ağa ile işbirliği yapmıştı. Sinan'ın onayıyla Şehzade Bayezid'i sultan ilan etti ve sultan geleceğe kadar yerine genç oğlu Şehzade Korkud'un naiplik yapacağını açıkladı. Çocuk, halkın sevinç nidaları arasında sokaklardan geçirildi.²²

Dört bin atlı korumasıyla yola çıkan Bayezid, 20 Mayıs'ta Üsküdar'a vardı. Orada kendisini sevinç içindeki yeniçeriler karşıladı. Yeniçeriler o durumda bile maaşlarının artırılmasını talep etmeyi ihmal etmedi. Yeni sultan siyah giysiler ve siyah bir sarıkla başkente girdi. Önce babasının cenazesini kaldırdı. Cenaze töreni, daha çok (İbni) Vefa adıyla bilinen Şeyh Mustafa tarafından yönetildi. Başlangıçta sadrazam Karamani Mehmed Paşa'nın en ateşli taraftarlarından biri olan Şeyh Vefa, onun ölmesiyle birlikte hemen yeni sultanın tarafına geçmişti. Zeyniye tarikatından olan Şeyh Vefa, hayatı boyunca yoksulların dostu olduğunu öne sürmesine karşın büyük bir servet edinmiş ve İstanbul'da medreseli bir cami yaptırmıştı. 1491'de bu caminin önüne gömüldü.

Yas giysileri içindeki II. Bayezid, imparatorluğun önde gelenleriyle birlikte tabutu Fatih'in yaptırmış olduğu camiye taşındı. Mehmed'in cenazesi muhtemelen daha sonra bir türbeye taşındı. Cenaze töreninden sonra, Bayezid'in otuz bir yıl sürecek saltanatı başladı.

Mehmed'in ölümünün hemen ardından gerçekleşen bazı heyecan verici olaylara ilişkin ilginç ama doğruluğu şüpheli bazı öyküler vardır. Ortaçağa ait yirmi dört sayfalık bir Fransızca el yazması, bir ara IV. Edward'm (1461-1483) kızları olan iki İngiliz prensesi Elizabeth ile Cecily'nin eline geçtikten sonra defalarca el değiştirmiş ve en sonunda Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'ne gitmiştir. *Testament de Amyra Sulthan Nichhemediy Empereur des Turcs* adlı bu el yazması, aslında yazarın bir arkadaşı olan Giovanni (Jehan) diye birine 12 Eylül 1481'de yazılmış, Bayezid'in tahta geçişinden hemen önce ve sonra Osmanlı başkentinde olan olayları anlatan İtalyanca, bir mektubun Fransızca çevirisidir. Bu mektubun, Philippe de Comines'in *Memoirs*'ında adı geçen "anlatı" olup olmadığını bilmiyoruz. Mektup, II. Mehmed'in vasiyetine, cenaze törenine, kölelerine ve kullarına ilişkin sözde vasiyetiyle başlar ki, bunlar hiç inandırıcı değildir. Gece vakti yapılan cenaze törenine 20 bin kişinin katıldığını söylemesi, yazarın özellikle sayılar konusunda hayal gücünü dizginsiz bıraktığı izlenimini uyandırır. Şafağa kadar süren törene en az iki bin dervişin katıldığını söyler.²³

Hristiyanlık'm can düşmanının öldüğü haberi Batı'ya ancak iki hafta sonra

22 Cem'in imparatorluğun en azından bir bölümünü ele geçirme çabaları (ağabeyinin hükümdarlığı döneminde yıllarca sürmüştür) hakkında bkz. Sidney N. Fisher. "Civil Strife in the Ottoman Empire 1481-1503", *Journal of Modern History* 13 (1941), 448-466. Yine bkz. aynı yazardan, *The Foreign Relations of Turkey 1481-1512 (Illinois Studies in the Social Sciences XXX, no. I; Urbana, 1948).*

23 Bu belgenin tıpkıbasımı, dizilmiş metni, çağdaş Fransızca ve Türkçe çevirileri için bkz. A. Süheyl Onver, *Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hadiseleri Üzerine Bir Vesika* (İstanbul, 1952). Comines "Mehmed bir vasiyetname yazmıştı ve ben onu gördüm" diye yazmıştır (*Memoirs*, 417).

ulaştı. Mayıs sonunda Roma'da Mehmed'in artık yaşamadığı söylentisi yayılmıştı. Yine o sıralar Venedik *Signoria*'sı bu konuda İstanbul'daki sefiri Niccolò Cocco'dan ve balyoz Battista Gritti'den güvenilir bilgi almış ve bu bilgiyi Vatikan'a iletti. Bu sevinç verici haber patlayan toplar ve çalan çanlar eşliğinde Roma sakinlerine verildi. Sixtus, Tanrı'ya teşekkür etmek için Santa Maria del Popolo Kilisesi'nde bir ayin düzenledi. Bu ayine bütün kardinaller ve sefirler (bu kez Venedikli *magnifico messer* Zaccaria Barbara da dahil olmak üzere) katıldı. Gece olunca her taraftan havai fişekler fırlatıldı. 3 Haziran'da görkemli şükran duası ayinleri düzenlendi. Papa bunlara bizzat katıldı. İtalyan tarihçileri, bütün İtalya'da benzer kutlamaların yapıldığını yazar. Müthiş bir sevinç yaşanıyordu. Matthias Corvinus, sultanın ölümünün doğuracağı sonuçlar konusunda ihtiyatlıydı. IV. Sixtus'a yazdığı uzun bir mektupta, II. Mehmed'in 1481'deki Aziz Yuhanna Yortusu'nda (24 Haziran), yakın zamanda Macarlar karşısında uğradığı yenilginin intikamını korkunç bir biçimde almak için Macaristan'ı işgal etmeyi planladığını kanıtlamaya çalıştı. Gerçi bu iddiası gerçekleşmiş olaylara dayanmıyordu ama yine de bu Macar kralının Hristiyan dünyasına krallığının sahip olduğu kilit niteliğindeki konumun ne kadar tehlikeli olduğunu anlatmaya çalışmasını engellememişti.

"Fù fortuna della Cristianita e dell' Italia, che la morte domasse ilferoce ed indomobile Barbaro" diye yazacaktı Venedik'teki San Marco savcısı ve şövalye, iki yüzyıldan fazla bir süre sonra: "Hristiyanlık'ın ve İtalya'nın şansı varmış ki, ölüm o vahşi ve dizginlenemez barbarı durdurdu." Batı'nın ilk kapıldığı his buydu şüphesiz. *La grande aquila e mortal* (Büyük kartal öldü) diye sevinçle haykırmıştı bir elçi Signora'ya, 19 Mayıs 1481'de. Kimse geleceği düşünmüyordu. Avrupa'nın kapıldığı ruh halinin en iyi göstergesi, güçlülükle canlandırılmış olan Haçlı seferi ateşinin hemen tekrar sönmesidir. Bolognalılar "Türk tiran" öldüğüne göre artık söz verdikleri mali yardımı yapmalarına gerek kalmadığını söylediler. Gerçekten de artık İtalya Türkler'in tehdidine ve saldırılarına maruz kalmayacaktı. Tedbirli ve güvensiz bir yapıya sahip olan Fatih'in oğlu Bayezid ciddi bir tehdit değildi. •Oğlu I. Selim ise İran, Suriye ve Mısır'la savaştı. Osmanlılar haris gözlerini Batı'ya ancak Selim'in oğlu Muhteşem Süleyman'ın saltanat döneminde tekrar çevirdiler. Macaristan, Muhteşem Süleyman tarafından alındı ve 150 yıldan fazla bir süre boyunca Osmanlılar'm elinde kaldı (1541-1699). Ordusu Viyana surlarına dayandı (1529) ve bütün Avrupa'yı tehdit etti. Fethedilen yerler zamanla yitirildi. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, geride ancak II. Mehmed'in güneydoğu Avrupa'da aldığı bölgeler ve adalar kalmıştı. Günümüze ise yalnızca Asya'da ele geçirdiği topraklar kalmıştır.

24 Mehmed'in ölümüne ilişkin Latince bir şarkı için bkz. Babinger, "Eine Lateinische Totenk-lage auf Mehmed II", *Studi Orientalistici in onore di Giorgio Levi della Vida* I (Roma, 1956), 15-31; yeni basım A&A II, 151-161.

FATİH SULTAN MEHMED'İN KİŞİLİĞİ VE IMPARATORLUĞU.

I. HÜKÜMDAR VE İNSAN

Fatih Sultan Mehmed'in kendi halkının ve Batı dünyasının tarihinde oynadığı rolü nasıl değerlendirirsek değerlendirelim, Ortaçağ'm en önde gelen figürlerinden biri olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bir hükümdar ve insan olarak kişiliği hakkında, Batılı kaynaklarla Osmanlı tarihçilerinin yorumları farklıdır. Batılılara göre, o zamana ve hatta daha sonrasına ait çok sayıda yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, II. Mehmed hayatı boyunca bir yıkıcı, kana susamış canavar bir hükümdar, Hristiyanlık'm baş düşmanı, bir Deccal'dı. Hristiyan Batı, II. Mehmed'in ölüm haberiyle birlikte rahat bir nefes almıştı. Bu en azimli düşmanın ölümünün ardından yapılan kutlamaların sonu gelmeyecek gibiydi. St. Jean tarikatının kurnaz ve uzak görüşlü viskançılıryası Guillaume Caoursin, Rodos Şövalyeleri'nin yaptığı bir toplantıda, II. Mehmed'in aslında mezarında olmadığını, ölümünden sonra gerçekleşen büyük depremin nedeninin cesedinin yerin dibine, cehenneme inmesi olduğunu söylemişti. Sonra sultanın işlediği insanlık suçlarını sıralamaya girişmişti. Öte yandan, Fatih günümüzde bile Türkler tarafından sultanların en yücesi, dünya tarihinde eşsiz biri olarak görülmektedir. II. Mehmed üzerine yazmış olan Türkler ondan ne kadar sonra yaşamışsa, yurttaşlarına çizdikleri portre o kadar göz kamaştırıcı olmuştur. Günümüzde, normalde çok uzak geçmişin olaylarının ve kişilerinin iyice silikleşmiş ve yerlerini şimdinin ya da yakın zamanın başarılarının almış olması gerekirken, Fatih Sultan Mehmed çok sayıda kitapta Türk halkına Türk tarihinin en parlak ve masum figürü olarak tanıtılır. Bunun tek açıklaması ateşli bir milliyetçiliktir. Her ne kadar uzak tarihe sığınmanın psikolojik açıklamaları olsa da, tarihsel olayları derinlemesine inceleyen bir gözlemci böyle açıklamalarla tatmin olmaz.

II. Mehmed'in tarafsız bir gözle değerlendirilmesini son derece güç kılan şey, elimizde kişiliğine ilişkin güvenilir bilgilerin bulunmayışındır. Venedik *relazi*-one'leri bizi on altıncı yüzyıl ve sonrası için bilgilendirse de, on beşinci yüzyıl hakkında elimizde bu türden bilgiler yoktur. Giâcomo de' Languschi ya da Niccolö Sagundino gibi kişilerin Fatih'in saltanatının ilk yıllarında Osmanlı imparatorluğu'na yaptıkları yolculuklar sırasında yaptıkları kısa tasvirler, bizi en azından Fatih'in hükümdarlık yönü konusunda biraz olsun aydınlatır. Böylece, daha

o zamanlar bile dünya tarihinde yer edinmeyi planladığını anlarız. Mehmed Büyük İskender ve Julius Caesar gibi büyük bir imparator olmak, hatta onları aşmak istiyordu. Bu yüzden hedefi bir imparatorluk, istikrarlı bir dünya gücü yaratmak ve onu yeni başkenti İstanbul'dan yönetmekti. Bütün dünyayı egemenliği altına alma arzusu sınır tanıımıyordu. Makedonyalı İskender'in Asya'ya daha küçük bir orduyla girdiğini söylemişti, oysa şimdi işler değişmişti, çünkü eskiden Batılılar Doğu'ya sefere çıkarken, şimdi o Doğu'dan Batı'ya yürüyordu. Dünyada yalnızca bir evrensel imparatorluk, bir din ve bir hükümdar olmalıydı. Bu birliği sağlamak için en uygun yer Konstantiniyye idi. Bu şehir elindeyken Hristiyanlar'ı egemenliği altına alabilirdi. Hiçbir kanun, ve Allah'tan başka hiçbir güç tanımadığını söylüyordu. Bunları Konstantiniyye'nin ele geçirilişinden hemen sonraki dönemde yazmış olması gereken Venedikli, Mehmed'in bu bakış açısını babasından edindiğini eklemeyi de ihmal etmiyor.

Bu bağlamda, Mehmed'in İslam dinine olan yaklaşımını olabildiğince açığa kavuşturmak yerinde olur. Zor bir iştir bu. İran'a ilişkin olan, yani sapkın her şeye karşı duyduğu tutku -eski bir Osmanlı deyişi "Kim ki okur Farisi/ Gider dinin yarısı" der-, çocukluğundan itibaren Şii doktrinlerine ve serbest fikirli insanlara açıkça eğilim göstermesi, kütüphanecisi Molla Lutfi gibi sapkınlarla sık sık görüşmesi, onun en azından hayatının bazı dönemlerinde katı Sünni ilahiyatına doğrudan ters düşen dini fikirlere eğilimli olduğunu gösterir. Sultan bazen Hristiyanlık'm ilkelerini öğrenmeye çalışmıştır. Kütüphanesinde bulunan el yazmalarının da gösterdiği gibi, Hümanist danışmanlarından, özellikle de Patrik Gennadios'tan, kendisine Hristiyanlık'm tarihini ve doktrinini öğretmelerini istemişti. Ayrıca Batı'ya sultanın Katoliklik'e geçtiği yolunda tuhaf raporlar birden fazla kez gönderildi. Hatta Hristiyan annesinin ona *Pater Noster* gibi popüler duaları öğrettiği ama sonradan bunları unutup Hristiyanlık'tan uzaklaştığı bile söyleniyordu. Böyle öyküler ciddiye alınamaz elbette. Ancak, Gennadios'un "itikatıâme"si belki de daha önemlidir. Orijinal Rumca metni korunmuş olan bu belge, Karaferiye kadısı Ahmed Bey tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Hristiyanlık üstüne bu yazı muhtemelen Fatih'in emriyle yazılmıştı. Ama Mehmed'in din değiştirmeyi aklından geçirdiğini bile düşünmek hata olur. Bizans başkentinin fethedilmesi ve Osmanlılar'm Hristiyanlar'm yaşadığı geniş toprakları fethetmesi, sultanın yeni kullarının dini hakkında bilgi edinmesini zorunlu kılmıştı, çünkü artık Osmanlı devletinin yönetimi ve savunması yalnızca Osmanlı üst sınıflarına ve birkaç mühtediye emanet edilemezdi. Bunların sorumluluğu, yeni fethedilen bölgelerdeki, Hristiyanlık'ı bırakarak sultanın siyasi makinesinin parçası olmayı istediklerini gösteren herkes arasında paylaştırılmalıydı.

Mehmed'in kişisel sohbetlerinde sapkın fikirlere karşı büyük sempati sergilediğini biliyoruz. Ama devletin başı olarak İslam'ın Sünni mezhebinin katı bir biçimde dayattığını ve halk arasındayken kendisinin de bu kurallara uyduğunu da biliyoruz. Ayrıca yıllar geçtikçe farklı dinlere ilgi duymaya başlamış olabilir. Sultanın sarayında yıllarca kalmış olan Gian-Maria Angiolello'nun, II. Bayezid'in, babası hakkında "otoriterdi ve Muhammed peygambere inanmazdı" dediğini söylerken yalnızca saray dedikodusu yapmadığı kesindir. Angiolello, II. Bayezid'in bu konuda gerçekten haklı olduğunu, bu yüzden herkesin Mehmed'in hiçbir dine inanmadığını düşündüğünü söyler. Oğulun babasıyla ilgili bu katı yargısını, II. Ba-

yezid'in sofuluğuna yorsak bile (İslam'ın katı kuralları dışındaki her şeyi sapıklık sayıyordu), söylediği şeyde doğruluk payı büyüktür şüphesiz. Öte yandan Theodoras Spandugino, Mehmed'in ölümünden kısa süre önce kutsal Hristiyan emanetlerine tapmaya başladığını ve bunların önlerinde her zaman yakılı mumlar bulunduğunu söylese de, onun da güvenilir bir gözlemci olmadığını itiraf etmeliyiz.

Mehmed'in sarayında Bizans kiliselerinin hazinelerinden alınmış kutsal emanetleri bulundurma alışkanlığında olduğu kesindir. Venedikliler ona İsa'nın üstünde doğduğuna inanılan kaya parçası için 30 bin duka altını teklif ettiğinde, bunu horgörüyle reddetmiş, böyle bir kutsal emaneti 100 bin duka altınına bile satmayacağını söylemişti. Oğlu II. Bayezid ise kendisine miras kalan bu kutsal emanetleri kullanmaya çalıştı (elimizde bunların kısmi bir kataloğu bulunmaktadır). Bunları kardeşi Cem Sultan'm iadesi karşılığında Fransa Kralı VIII. Charles'a vermeyi önerdi. Sarayda toplanan bu kutsal emanetlerin çoğu Mehmed'in ve özellikle de oğlu Bayezid'in saltanat döneminde değiş tokuş araçları olarak Batı'ya gönderildi.

Mehmed'in dinsel açıdan hoşgörülü olduğu kesindir. İzak Sarfati'nin 1454'te Türkiye'den Orta Avrupa'daki Yahudiler'e yazdığı ve onlara Hilal'in altında yaşayan dindaşlarının durumunun ne kadar iyi olduğunu anlattığı mektubunda söylediklerinin bir kısmı bile doğruysa, Mehmed'in imparatorluğu gayrimüslimler (reaya), özellikle de Yahudiler için bir cennet olmalıydı. Sarfati, Türkiye'de her şeyin olduğunu yazıyordu. Herkes incir ağaçlarının ve asmaların gölgesinde özgürce yaşayabiliyordu.¹ Osmanlı İmparatorluğu'na göçe davet eden bu mektubu değerlendirirken, on beşinci yüzyılda Orta Avrupa'da yaşayan Yahudiler'in durumunun ne kadar berbat olduğunu da göz ardı etmemeliyiz elbette. Sürekli zulüm görüyorlardı. Bu koşullar altında, kimsenin dini yüzünden zulüm görmediği Türkiye onlara gerçek bir cennet gibi gelmiş olsa gerek. Ayrıca Mehmed ticari işlerde ve mali politikasında Yahudiler'in yardımına başvuruyordu. Bunların arasında Maestro Iacopo da vardı. Bazen mali konularda ona danışması Müslümanlar'ı rahatsız ediyordu. Ama Hristiyan mahallelerinde de herkes "istediği dini seçebiliyordu". Bunun birden fazla kanıtı vardır. Tamamen dinsel özgürlük vardı. Kimse dini yüzünden büyük sorunlar yaşamıyordu. İmparatorluğun ücra yerlerindeki Hristiyan sakinler çoğu zaman zulüm görüyor ve haksızlığa uğruyordu şüphesiz ama bunda devletin başındakilerin parmağı olmadığı da kesindir. Mehmed'in döneminde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlere gerçekten son derece anlayışlı davranılmış olmasının nedeni, Mehmed'in dinsel konulardaki ılımlılığıdır büyük ölçüde. Bu özelliği din konusundaki kendi serbest fikirleriyle yakından ilgilidi muhtemelen.

Ancak Mehmed bir konuda hoşgörüsüzdü. Gerçi bunun nedeni dinsel olmaktan çok siyasiydi anlaşılan. Tasavvufi hareketlere açıkça düşmandı. Bu hareketler on beşinci yüzyılın başında Osmanlı bölgelerine, Rumeli'ye ve hatta Arnavutluk'a dek yayılmıştı. Halktan büyük destek görüyorlardı ve belirgin bir siyasi nüfuzları

¹ Sarfati'nin mektubunun kısaltılmış bir çevirisi için bkz. Franz Kobler (ed.), *A Treasury of Jewish Letters I* (Londra, 1952), 283-285.

da vardı şüphesiz. Halktan sultanı kaygılandırarak kadar saygı görmelerinin nedeni, din konusunda aşırı uçlara kaymamalarıydı. Böylece Şiilik'in etkisi altında olan Anadolu halkıyla yakınlaşabiliyorlardı. Sultanın yoksul kulları, onların hem yoksulları idare tarzından, hem de pastoral yeteneklerinden etkileniyordu. Yerleşik İslam'da ve imamlarında bulunmayan niteliklerdi bunlar. Dogmatik dini liderler genellikle pek ruhani değildi. Halktan kopuk yaşadıkları için, halka hitap etmeyen dogmaları ve kanunları (*hiyal*) tekrarlamaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Dervişler onların yerini almaktan, bu dünya ile diğeri arasında aracılık yapmaktan mutluydular. Çoğunlukla eski inançları yansıtan ayinlerinin ve âdetlerinin mistik karakteri sıradan insanlara çok çekici geliyordu, çünkü dogmatik İslam'ın mantığı onları tatmin etmiyordu. Dogmatik İslam'ın hep karşı çıkıp savaştığı azizlik kavramı, bazı derviş tarikatlarında özellikle ön plana çıkıyordu. Bu, sıradan insanlara karmaşık ve çoğu zaman da anlaşılmasız gelen dini kanunlardan çok daha fazla hitap ediyordu. Ayrıca dervişlerin tekkelerinde yaptıkları hayır işlerini de unutmamalıyız. Dervişlerin inançlarının temelde panteist olması, gayrimüslimlere karşı daha açık görüşlü olmalarını sağlıyordu. Böylece Hristiyan nüfus tarafından bile seviliyorlardı. Öyle ki, bazen Hristiyanlar'la Müslümanlar aynı azizin tarikatına katılıyorlardı.²

Mehmed'in babasının Konya'daki Mevlevilik'e büyük sempati beslediği, Edirne'deki camiinin yanına onlar için muhteşem bir zaviye yaptırdığı ve kendisinin de muhtemelen bu tarikata bağlı olduğu bilinmektedir. II. Murad'm bu tarikatı yeniçerilerle yakın bağları olan Bektaşî dervişlerine karşı durmak için mi desteklediğini bilmiyoruz. II. Bayezid'in son derece güçlü Halveti tarikatına karşı beslediği özel bağlılık da kolayca açıklanamaz, her ne kadar ortak politik hedefler için işbirliği yapmış olmaları mümkün görünse de.

Anlaşılan Mehmed gençliğinde dervişlere ve şeyhlerine karşı daha az düşmanlık besliyordu. Gençken iranlı sapkınlarla konuşmaya can atar, onları sarayında ağırlardı. Ayrıca Konstantiniyye'nin fethinden önce ve o sırada gerçekleştiren bazı olayların şeyhlerle ilgisi olduğu, Mehmed'in onları çok iyi ağırladığı söylenir. Ebu Eyyub'un mezarını bulan Ak Şemseddin'den söz etmiştik. Sonradan bazı taraftarlarının şeyhin Bizans'ın fethedilişindeki rolünü abartmak için, ünlü mutasavvıf Şeyh Sühreverdî'nin (ö. 1234, Bağdat) ruhani veliahtının biyografisini birtakım hayal ürünü olaylarla süsledikleri izleniminden kurtulmak güçtür. Ne tuhaftır ki, Mehmed'in otokrat tavırlarına karşı çıkan ve genç hükümdara kibrini yenmeyi öğretmek için onunla arasındaki mesafeyi koruyan biri olarak gösterilir. Sultanı Konstantiniyye surları önünde kurduğu çadırda ziyaret ettiği ve ona karanlıkta sıkı sıkı sarılınca Mehmed'in "tir tir titrediği ve neredeyse düşüp bayılacak hale geldiği" söylenir. Şeyh sultanı sakinleşene kadar bırakmamıştı. Bu

2 Tarikatların yeri hakkında kısaca bilgi için bkz. H. J. Kissling, "The Sociological and Educational Role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire", *Studies in Islamic Cultural History*, ed.: G. E. von Grunebaum (= *The American Anthropologist* 56, no. 2, 2. bölüm [Nisan, 1954], no. 76), 23-35. Ayrıca bkz. Gibb ve Bowen, *Islamic Society and the West* I, 2. bölüm, 179-206. Hristiyan türbelerinin İslamlaşmasıyla ilgili belgeler için bkz. E. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, özellikle de I, 3-118.

tuhaf olayın sonucunda, eskiden o dünya işlerinden uzak mistiği hiç sevmeyen sultan, ona derin bir sevgi beslemeye başlamıştı.

Ancak Mehmed daha sonraları bu dilenci dervişlerin halkın sevgisini kazanmasından rahatsız olmaya, hatta korkmaya başladı. Onların ülkenin her yanına yayılıp yerleşmesinden huzursuz oluyordu. Faaliyetlerini kısıtlamak ve yasaklamak için elinden geleni yaptı. Kaynaklarda, bazı tarikatların mallarına el^koyduğundan söz edilir. Mehmed'in saltanatının sonlarına doğru, tarihçi Şeyh Aşıkpaşazade, sadrazama bu baskılardan yakındıysa da bir sonuç alamadı. Bir şeyh ne kadar popülerse, sultan onunla herhangi bir biçimde temasa geçmekten o kadar ısrarla kaçınıyordu. Fanatizmleri, çılgınca davranışları ve giysilerinin hırpaniliği yüzünden şeyhleri deli ilan etmişti ve onları sık sık imparatorluğundan kovuyordu.

Bu insanlardan bazılarının biyografik tasvirleri, Mehmed'in kanılarını destekler niteliktedir. Tasvir edilenlerin hemen hepsi Halveti tarikatının üyeleri idi. Sultan özellikle bu tarikata şüpheyile bakıyordu. Bunun nedeni ya Amasya'daki oğlu Bayezid'le kurdukları yakın ilişkiler ya da popülerlikleri ve siyasi meselelere karışmalarıydı. Bu tarikat Mehmed'in döneminde henüz bütün imparatorluğa yayılıp, katı bir teşkilatlanma içine girmemişti. Yalnızca Doğu Anadolu'da ve doğu sınır bölgelerinde etkiliydi. Halveti dervişleri ancak Bayezid döneminde büyük bir güce sahip oldu. Bu güç on altı yüzyılda daha da arttı. Ancak Mehmed'in döneminde Anadolu'da yoğunlaşmaları ve Doğu ile, özellikle de Bakü ve Tebriz (Uzun Hasan'ın başkenti) ile yakın ilişki içinde olmaları, en azından bir süreliğine sultanı kaygılandırmış olabilir.

Örneğin Bursa'da Alaeddin adlı bir Halveti şeyhi, dokunduğu ve hatta baktığı insanları vecd haline sokabilmesiyle meşhurdur. Bir gün başkente gitti. Bu yeteneğinin şifa verici özelliği de vardı anlaşılan, çünkü aralarında toplumun ve devletin önde gelen kişileri de olmak üzere pek çok insan ona danışmaya geliyordu. Şeyhin ansızın popülerlik kazanmasından rahatsız olan Fatih, ona ülkeyi terk etmesini emretti. Alaeddin Karaman'a göç etti. Larende'de öldü. Mezarı orada yıllarca kaldı. Aydmelili Şeyh Ömer (Ruşeni) adlı bir erkek kardeşi vardı. Kaynaklarda, onunla aynı şehirde yaşamış olan müzisyen Molla Şemseddin'le karıştırılrsa da, Ruşeni'nin de Osmanlı İmparatorluğu'nu terk edip önce Şirvan'a, ardından da Uzun Hasan'ın sarayına gittiği ve orada iyi ağırlandığı kesindir. 1487'de İran'da öldüğü düşünülmektedir. Ruşeni de bir Halveti idi. Bu yüzden sultanın şüphesini çekmiş olsa gerek.

Bu tarikata giren bir başka derviş de Alaeddin (el-Arabi, yani "Arap") idi. Alaeddin, Halep bölgesinden Anadolu'ya gidip Bursa'ya yerleşmiş, orada adaşlarıyla temasa geçerek müridi olmuştu. Zahitliği ve psişik güçleri sayesinde çok sayıda taraftar toplamıştı. İnsanlar akın akın ondan tavsiye almaya geliyordu. Hakkında anlatılanlar saraya ulaşınca, Mehmed onu da sürgüne gönderdi (muhtemelen diğer şeyh Alaeddin ile aynı sıralarda). Alaeddin önce Manisa'ya gitti. O sıralar Manisa sancakbeyi olan şehzade Mustafa Çelebi'nin güvenini kazandı. Böylece genç şehzade, babasını şeyhi oradaki bir medreseye hoca olarak atamaya ikna etti.³

3 Halveti tarikatının Mehmed'in dönemindeki gücü hakkında bkz. 6. bölüm, dipnot 20'de sözü geçen makaleler.

Bir dervişte kutsama gücü olduğuna (*baraka*) inanılıyorsa, sultan her ne kadar serbest görüşlü biri olsa da, yine de bazen böyle insanlardan yararlanmaya çalışırdı. Uzun Hasan'a karşı çıktığı sefer sırasında Bursa'da böyle bir dervişle tanışmıştı. Molla Muhyiddin Mehmed ibn Hızırşah adlı bu derviş Sultaniye Medresesi'nde hocaydı. Bu molla son derece sade giyinir, eski bir yün hırkayla gezerdi. Halk onun dualarının kabul olunduğuna inanıyordu. Sultan atıyla geçerken molla ona selam verip yoluna devam etti. Ününü duymuş olan sultan arkasından seslenerek, Derviş Mehmed olup olmadığını sordu. Sultanın yanında at süren Sadrazam Mahmud Paşa, gerçekten de o olduğunu söyledi. Bunun üzerine sultan sadrazama mollaya yetişip ona hükümdarı için dua etmesini rica etmesini emretti. Ancak dervişin çeşitli tuhaf davranışlarla ifade ettiği sözde kutsallığı, onu bir gün evinin çatısından düşüp ölmekten kurtaramadı.

İdam edilen sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu, II. Bayezid dönemindeki sadrazam İbrahim, Mehmed'i öfkelerince, dervişlere katılarak sokaklarda kıldan bir giysiyle gezmeye başladı. Düşmanlarından biri, sultana İbrahim'in açıkça delirmiş ve tehlikeli olduğunu, tuhaf giysiler giydiğini söyledi. İbrahim Bursa'dan İstanbul'a dönüşünün ertesi gününde (orada mucizeler yaratan Şeyh Hacı Halife'yle görüşmüştü) Fatih'le karşılaştı. Fatih dört hasekiyle birlikte sokaklarda yürüyordu. İbrahim onu görünce hemen atından inerek saygıyla kenara çekildi. Sultan onu görünce, Halil Paşa'nın oğlu İbrahim olup olmadığını sordu. Cevap "evet"ti. Fatih, Allah tarafından deliliği iyileştirilmiş olduğu için onu kutladı ve ertesi gün divanına gelmesini söyledi. Divanda ona hangi mevkiyi istediği soruldu. İbrahim Amasya kadısı olmak istediğini söyleyince -orada Şehzade Bayezid sancakbeyiydi-, talebini yinelemesi istendi. Daha sonra vezirler bu talebi sultana ilettiler. Sultan çok şaşırmıştı. "Deliliğiyle bize rahat vermeyecek, biliyorum. Bu yüzden ülkedeki en yüksek mevkiyi bile istese veririm" dedi. Bu hikâye, Mehmed'in en azından hayatının son yıllarında dervişleri ve tavırlarını anlamaktan ne kadar uzak olduğunu gösterir. İbrahim gerçekten de Amasya'daki Bayezid'in yanına gitti ve buna pişman olmadı. Çünkü II. Bayezid tahta çıkar çıkmaz onu sadrazam yaptı. O sıralar 600'den fazla derviş İbrahim Paşa'nın mutfağından besleniyordu.

Mehmed, kendini Bizans imparatorlarının vârisi olarak görmekte haklıydı, çünkü Bizans devletinin yıkıntılarından, Mezopotamya'dan Adriyatik'e kadar uzanan bir imparatorluk inşa etmeyi başarmıştı. Mehmed ve ondan sonraki birkaç padişah sayesinde, eski Bizans devletleri yüzlerce yıl boyunca tekrar birleşik bir siyasi birim haline geldi. Bizanslılar'm eski bir sözü vardı (on birinci yüzyılda bile, Kekaumenos'un Strategikon'unda bahsedilir): Byzantium'u ele geçirenin imparatorluğu da ele geçirdiği söylenirdi. Bu Osmanlılar için de geçerliydi. Osmanlı devleti Konstantiniye'yi almakla Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasetiyle birlikte, o imparatorluğun Akdeniz havzasını ele geçirme emellerini de devralmış oluyordu. Mehmed'in döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının Bizans İmparatorluğu'nun doruk dönemindeki sınırlarına çok benzediğinden söz etmiştik. Her iki imparatorluğun gerilemesi de benzer bir biçimde, sınır bölgelerinin yitilmesiyle başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun on altıncı yüzyılda Arap dünyasını ele geçirmesinden önce, boğazların her iki tarafı, Balkan yarımadası ve Anadolu, imparatorluğun iki kanadını oluşturuyordu. Osmanlılar fethet-

tikleri ülkeleri kültürlerinden soyutlamaya çalışmadıkları için, özellikle güneydoğu Avrupa'daki halklar neredeyse 500 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalmalarına karşın dillerini ve milliyetçilik duygularını koruyabilmişlerdi. Bu Arnavutluk ve Bosna gibi, halkın çoğunun İslam'a geçtiği yerler için de geçerliydi. II. Mehmed'in güttüğü bu siyaset, yarımada'daki Türk gücünün azalmasının ve sonunda tükenmesinin tohumlarını atmıştır şüphesiz. Böylece Bizans İmparatorluğu'nun tarihi tuhaf bir biçimde tekrarlanmış. Bizans İmparatorluğu döneminde, bütün Anadolu Hristiyanlık'm etkisiyle en azından yüzeysel olarak Hellenleştirilmiş, Balkan yarımadasında ise bu süreç yalnızca Yunanlılarla yakın akraba olan Makedonlar'la Trakyalılar'a uygulanmıştı. Yunanistan'da göçebe Slav nüfusun Yunanlılar'a karışmasına karşın, Bizanslılar'ın Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan'daki Slavlar'a etkisi olmamıştı. Mehmed bu açıdan da Bizanslılar'ın vârisi olduğunu gösterdi.

Batı dünyası Fatih'in emellerinin ve gücünün boyutlarının çok iyi farkındaydı. II. Pius'un sultana gönderdiği o tuhaf mektup (biraz suyla [*aquae pauxillum*] vaftiz olması karşılığında onu Yunanlılar'm ve Doğu'nun yasal imparatoru yapma teklifinde bulunduğu mektup), Mehmed'in bu hükümdarlık unvanını zaten, papanın rızası ve işbirliği olmadan aldığının itirafıdır. Batılılar'm bu meseleye bakış açısı *Signoria'nın* gönderdiği mesajda belki daha da açıkça sergilenir. 1480'de Battista Gritti tarafından sultana iletilen (Andrea Navagero'ya göre) bu mesajda, Mehmed'in İtalya'daki eski Yunan kolonileri üstünde hak sahibi olduğu kabul ediliyordu.

Yarım yüzyıldan kısa bir sürede edinilen böylesine büyük bir imparatorluğu yönetmek için, eski göçebelik günlerinin anılarının ve âdetlerinin yetmeyeceği açıktı (bunlar on beşinci yüzyıla kadar resmi protokolde kısmen korunmuştu). Bu yüzden pek çok sivil ve siyasi Bizans teşkilatının kopyalanması gerekli olmuştu. Palaiologoslar'ın sarayında ve bürokrasisinde oldukça karmaşık bir hal almış olan âdetler, fetihten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda devam ettirilerek çeşitli meyveler verdi. Bu konudan ileride, farklı bir bağlamda bahsedeceğiz.

Nasıl Konstantiniyye'nin fethinden sonra sultanın sarayı giderek eski Bizans sarayına benzemeye başladıysa, aynı biçimde Mehmed'in yönetim tarzında da belirgin bir değişme oldu. Yıllarca uygulanan neredeyse şövalyemsi eski âdetler kayboldu. Batılı gözlemcilerde hayranlık uyandıran mütevazı saray törenleri, II. Murad'dan sonra oğlunun döneminde de bir süre sürdürüldü. Ancak sonunda bunlardan vazgeçildi.

II. Murad fermanlarını mütevazı "Bey" sıfatıyla imzalardı. En eski Türkçe anıtlarda -İÖ sekizinci yüzyıl- bile geçen bu sözcük, halktan (*budun*) olmayan soyluları ifade eder. Oğlu ise, "sultan" sıfatının yanı sıra, "yüce lord" (*megas antientis, aftientis* kelimesi sonradan *efendi* olmuştu) ve "yüce emir" (*megas amiras*) sıfatlarını da benimsemişti. Mehmed başlangıçta *begi* de (çağdaş Türkçe'de *bey*) kullanmasına karşın, Konstantiniyye'nin fethinden sonra bunu kullanmayı bıraktı, en azından Rumca belgelerde. Bu modası geçmiş unvan artık Doğu Roma İmparatoru'nun vârisi için yeterli görünmüyordu. Bu yüzden imparatorluğun soyluları tarafından kullanılmaya başlandı.

Kısa süre sonra ortadan kalkacak olan eski basit yöntemler, Mühlenbachlı Birader George'un yirmi yıl Türkler'in elinde esir kaldıktan sonra yazdığı *Tracta-*

tus de moribus conditionibus et nequitia Turcorum (Türkler'in gelenekleri, kuralları ve adaletsizlikleri üstüne bir risale) adlı kitapta bütün çarpıcılığıyla sergilenmiştir. Erasmus, Marthin Luther ve Sebastian Franck tarafından çevrilmiş ya da yayımlanmış bu eserde, Osmanlı İmparatorluğu'nda o yıllardaki hayat açık ve sade bir dille anlatılır. Yazar, insanın etrafta 100 bin at varken tek bir at sesi bile işitmediğini söyledikten sonra -bu gözlem, o dönemde yaşamış başka gözlemciler tarafından doğrulanmıştır, örneğin Burgonyalı şövalye Bertrandon de la Broquiere bir Türk ordugâhındaki sessizliği tasvir eder- şöyle devam eder:

Eyer ve koşumları son derece sadedir. Bunlar kibir ya da gösteriş kaygısıyla yapılmamıştır. Burada hiçbir şey koşum takımlarından daha sade değildir. Ancak ordugâhın dışına çıkılacaksa silah taşınır. Silahlar çuvallarda tutulur. Ortalıkta gezinen küçük köpekler ya da katırlar yoktur. Hristiyanlar'ın tersine, burada kimse at sırtında gezinmez ya da gürültü yapmaz. Buradaki büyük lordların ve prenslerin her şeyi öyle sadedir ki, kalabalık içinde halktan ayırt edilemezler. Hükümdarı gördüm. Peşinde yalnızca iki delikanlıyla sarayından çok uzaktaki camiye gidiyordu. Hamama da aynı biçimde gittiğini gördüm. Camiden sarayına dönerken, kimse peşine takılmaya, yanma yaklaşmaya ya da ülkemizde olduğu gibi "Yaşasın kral!" tezahüratı yapmaya cesaret edemiyordu. Sultanı camide namaz kılariken gördüm. Koltukta ya da tahtta değil, diğer insanlarla birlikte yerde, halının üstünde oturuyordu. Etrafı türlü süslemelerle donatılmamıştı.

Sultanın kıyafetinde ya da atında, diğer insanlardan farklı olduğunu belli eden bir işaret yoktu. Onu annesinin cenazesinde görmüştüm. Bana gösterilmese tanıyamayacaktım. İzinsiz yanına yaklaşmak kesinlikle yasaktır. Hoşsohbet biri olduğunu defalarca işittim. Kararlarında olgun ve hoşgörülü. Sadaka verirken cömert, yaptığı her şeyde hayırsever.

Pera'da yaşayan Fransisken biraderlerim bana sultanın kiliselerine geldiğini, koronun arasında oturup âyinlerini izlediğini anlattı. Merakını gidermek için, ona komünyon ayini sırasında kutsanmamış su vermişler. Ne de olsa domuzun önüne inci atılmaz.

Birader George'un gözlemleri Bertrandon de la Broquiere ile, Sivricehisarlı Mihael Konstantinovic'in oğlu olan ve Sırp olduğunun söylenmesine karşın muhtemelen Rum olan yeniçeri Konstantinos tarafından doğrulanır. *Bir Yeniçerinin Anıları* adlı Lehçe kitabında (Fatih'in hayatı hakkındaki başlıca kaynaklardan biridir), Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği olaylı yıllar içinde ülkenin durumunu canlı bir dille anlatır.⁴

Hem iç hem de dış meselelerde bütün önemli kararları Mehmed alırdı. Otuz yıl boyunca kararları veren tek kişi o oldu. Sarayda ve orduda bizzat yüksek mev-

4 Birader George ile Broquiere hakkında bkz. yukarısı, 1. bölüm, dipnot 18 ve dipnot 25. Yeniçeri Konstantinos'un *Memoirs'ı* hakkında bkz. 2. bölüm, dipnot 50. Artık İngilizce bir baskısı da vardır: B. Stolz, S. Soucek, *Memoirs of A Janissary, Konstantin Mihailovic* (Ann Arbor, 1975; Michigan Slavic Translations).

kilere getirdiği insanların tavsiyelerine pek kulak asmiyordu anlaşılan. Onun hükümdarlığı döneminde, sonradan özellikle on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda sık sık belirleyici rol oynayacak olan harem rejimine dair bir belirti bulamıyoruz. Üvey annesi Mara dışında, sultana söz geçiren ya da hatta söz geçirmeyi deneyen herhangi bir kadının sözü geçmiyor kaynaklarda. Kamuoyunun Mehmed'in despotluğunu herhangi bir biçimde denetlemeye çalıştığına dair bir belirti de yok. Mehmed'in plan kurarken en azından bazen göz önüne aldığı tek devlet gücü yeniçerilerdi. İleride yeniçerilere değineceğiz. Elimizdeki kayıtlarda, üst düzey devlet görevlileri ya da komutanlar arasında, devletin güvenliğini tehlikeye atacak ölçüde çekişmeler yaşandığına dair hiçbir belirti yok. İmparatorluk genişledikçe, Mehmed bu kişilerin sadakatine giderek daha fazla güvenmek zorunda kalıyordu. Herhangi bir huzursuzluk yaşandığında ya da yaşandığı sanıldığında, hemen cezalandırmaya ve intikam almaya girişiyordu.

II. Murad Hristiyanlar'la meydan savaşları yapmıştı. Bireysel becerilerin belirleyici olabildiği savaşlardı bunlar. II. Murad için savaş sınır bozucu ve zaman kaybıydı. Onun istediği halkının barış ve huzur içinde yaşamasını sağlamaktı. II. Mehmed'in dönemindeyse savaş Osmanlı devletinin varlık nedeni ve en büyük uğraşı haline geldi, çünkü herkesi bir biçimde savaşa katılmaya zorladı. Sultanın temel kaygısı yabancı ülkeleri kalıcı olarak boyun eğdirmek, onları imparatorluğuna katmak, yönetmek ve topraklarını güvendiği savaşçıları arasında paylaştırmaktı. Bu son derece sıra dışı savaş tarzı, müstahkem şehirleri ve kaleleri hızla ve acımasızca ele geçirmeyi ve her şeyden önemlisi yabancı hükümdarları yakalayıp yok etmeyi zorunlu kılıyordu.

II. Mehmed saltanatının başlangıcında bütün fethedilmiş eyaletleri ve adaları haraca bağladı. Haracın miktarı, söz konusu yerin refah düzeyine, boyutlarına ve verimlilik düzeyine bağlıydı. İstenen haracın miktarı bin-30 bin duka altını arasında değişebiliyordu. Eğer haraç zamanında ödenirse ve sultanla vezirlerine uygun armağanlar verilirse, eyaletler ve adalar kendi yönetim tarzlarını, sivil kurumlarını ve hatta hanedanlıklarını koruyabiliyordu. Ama ilk gevşeme belirtisinde sultan sert bir azar gönderiyor, ayrıca o yeri işgal etme ve hükümdarını devirme tehdidinde bulunuyordu. Eğer birikmiş haraçlar hızla ödenmezse, sultan tehdidini gerçekleştiriyordu. Ama böyle saltanatlara ansızın son vermek için pek çok başka neden ya da bahane de bulabiliyordu. Sağı solu belli olmayan sultanın kaprisleri ya da kişisel bir öfke duyması, düşmanların yaydığı iftiralar, sözkonusu bölgenin konumu ya da zenginliği, bütün bunlar, bölgenin prensinin hiç beklenmedik bir anda tahtından indirilmesi ya da kovulması ya da İstanbul'a getirilmesi için yeterliydi. İstanbul'a getirilirse, önce iyi ağırlanıyor ama öte yandan ayrılmasına izin verilmiyor, sonra da yargılanmadan idam ediliyordu. En iyi olasılıkla, sultan tahtından olmuş hükümdara bir şehri ya da kırsal bölgeyi vermeyi vaat ediyor ama bu vaadini yerine getirirse bile, çok kısa süreliğine uyguluyordu. Tahtından olan prenslerin hemen hiçbirisi huzur içinde ihtiyarlayacak kadar yaşamadı. Gençliklerinde sultanın gözüne girmiş olanları bile, uzun vaadede ondan merhamet görmedi. Ölen bir hanedanın yerine geçenler ya da veliahtları, haberi bizzat İstanbul'a giderek vermek, yanlarında pahalı hediyeler götürmek ve sultanın sadrazamın elinden verdiği resmi tevcih belgesini almak zorundaydı. Bu kabul görüşmeleri sırasında yeni haraç belirleniyordu. Genellikle meblağ arttırı-

lıyordu. Sonunda yeni kukla hükümdar, bir onur giysisi alıyordu. Ancak eğer söz konusu eyalet, şehir ya da ada fethedilmişse, eğer halkı kendi rızasıyla boyun eğmemişse, uygulanan prosedür çok farklı oluyordu tabii. O zaman hiç acıma gösterilmiyordu. Var olan hükümet tamamen devriliyor ve bölgeye geleneksel Türk hükümet modelini götürmek üzere üst düzey bir Osmanlı memuru atanıyordu. Ancak halk bu işten her zaman zararlı çıkmıyordu. Bu yeni siyasal ve sivil düzen, genellikle eskisinden (örneğin Palaiologoslar'm ya da çeşitli önemsiz hanedanların ya da Yunanistan'daki feodal Frank lordlarının yönetiminden) daha kötü olmuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan nüfusun, II. Mehmed döneminde bile her zaman ve her yerde mutlaka kendi eski hükümdarlarınınkinden daha kötü bir yönetime maruz kaldığı düşüncesi yanlıştır, Voltaire'in deyişiyle bir *fable corvenue*'dir.

Fatih Sultan Mehmed "son derece despot bir Doğulu" (J. W. Zinkeisen) diye tanımlanmıştır. Bu iddia ancak bazı açılardan doğrudur. Bütün İslam devletleri^N de, dini ve dünyevi ilkeler arasında yakın ilişki vardır. Bu ilişki kendini cami ile devlet arasındaki kopmaz bağ ile gösterir. Muhtemelen bu nedenden dolayı, İslam ülkelerinde tamamen fethe dayalı olan siyasi güç her zaman mutlak despotluğa dönüşmüştür. Dahası, Batı tarihinin Ortaçağ'ın sonları dönemini, örneğin İtalyan şehir devletleri dönemini biraz olsun bilen herkes, Fatih'e şaşılacak kadar benzeyen pek çok despotu kolayca hatırlayacaktır. Örneğin Napolili Hümanist Giovanni Pontano, Aristoteles'in Etik'ine dayanarak yazdığı *De magnanimitate* (Âlicenaplık Üstüne) adlı risalesinde, ideal ve kusursuz insanın zıttını tasvir ederken, her ne kadar Aristoteles'in despotların kişiliği üstüne yaptığı analizden büyük ölçüde yararlanmış olsa da, çağının canlı örneklerinden de epeyce malzeme toplamış olsa gerek. Pontano kendi hükümdarı Aragonlu Ferrante'nin ahlak-sızlıklarına, korkunç gaddarlığına, kana susamışlığına, dizginsiz cinsel arzularına, hayvansı aşırılıklarına, intikam ve şiddet düşkünlüğüne, tutarsızlığına gün be gün tanık oluyordu. Jacob Burckhardt, Ferrante'nin dönemin en korkunç prensi olduğunu, kusursuz bir hafızaya sahip ve son derece iki yüzlü, kendini tamamen düşmanlarını yok etmeye adanmış iblis ruhlu biri olduğunu söylemiştir. Ferrante işkenceye bayılırdı. Muhafızlarla dolu olan zindanlardaki mahkûmların, sonlarının ne olduğunu bilemedikleri için acı çektiklerini düşündükçe, zevkten ellerini ovuştururdu. Baronların kurduğu kumpastan sonra, hasımlarını birer birer öldürmekten iblisçe bir haz almıştı. İtalyan siyasetinde, sonraki bir dönemde yaşayacak olan Cesare Borgia dışında, Machiavelli'nin teorisine Aragonlu Ferrante kadar uyan bir başkası görülmemiştir muhtemelen. Ancak, Ferrante'nin döneminde başka örnekler de vardı, örneğin İtalyan *Quattrocento* despotları, özellikle de Rimini'deki Sigismondo Pandolfo Malatesta. Bir keresinde Mehmed'i kandırıp İtalya'ya getirmeye çalışan bu adam, insan kılığına girmiş bir canavardı. Bir hain, şehvet düşkünü ve hayvansı bir suçluydu. Barış zamanlarında, savaşın heyecanını saray festivallerinde, turnuvalarda, av partilerinde ve âlimler ile şairlerle yaptığı sohbetlerde arardı. Zalim, acımasız ve dinsizdi. Hiçbir ahlaki kural tanımaz, hiçbir suçu işlemekten kaçınmazdı. Viscontiler'in ve daha pek çok küçük şehir hanedanıklarının tarihi, bunun gibi çok sayıda örnekle doludur.

Bu yüzden, çağının İtalyan hükümdarlarıyla (ve şüphesiz başka çok sayıda

hükümdarla da) pek çok ortak özellik taşıyan Mehmed'i, döneminde benzersiz bir Doğulu despot olarak tanımlamak yersizdir. Mehmed'i (gerek hükümdar, gerek insan olarak) döneminden soyutlamak ve bize bugün itici gelen özelliklerinin o zamanki Hristiyan dünyasında bulunmadığını düşünmek saçmadır.

Ayrıca, Hristiyanlık ve İslam, Avrupa ve Asya gibi hasımlar arasındaki çatışmanın son derece şiddetli olması, Fatih'in vahşi bir insan olarak tanınmasının nedenlerinden biridir.

Mehmed'in fetihleri sürdükçe, hayatına yönelik tehditler giderek arttı. Eskiden canayakm olan sultan giderek ihtiyatlı, güvensiz, neredeyse insanlardan kaçan birine dönüştü. Eski bir Osmanlı geleneğine bile karşı gelerek, vezirleriyle aynı masada yemek yemekten vazgeçti. Tek başına yiyor ve zehirlenmemek için akla gelebilecek her tedbiri alıyordu. Kendisinden sonra kimin tahta geçeceğinden emin olmak arzusuyla, kardej katlini yasallaştırdı. Başlangıçta, geleneklere uyarak divana başkanlık ediyordu. Ancak sonraları, toplantıları vezirlerine bıraktı. Anlatılan bir hikâyeye göre, divan toplantısına herkese açık olduğu bir saatte giren hırpani kılıklı bir Anadolu Türkmene, aşiretinin kaba şivesiyle "Devletlü hünkâr kangunuzdur?" diye bağırınca Fatih küplere binmiş. Bunun üzerine vezir, sultana böyle sevimsiz olaylara tanık olmamak için divan meselelerini vezirlerine bırakmasını tavsiye etmiş. Mehmed bu teklifi kabul etmiş. Bu olay gerçekten olmuşsa bile (ki olabilir), Fatih bunu muhtemelen dünyayla temasını olabildiğince azaltmak için bahane olarak kullanmıştı. Sultan, sadrazamın sedirinin arkasındaki divan odası duvarına yapılmış parmaklıklı bir kafesten, toplantıları görmeden izleyebiliyordu. Ne tuhaftır ki, sultana yaklaşan herkesin silahlarını bırakmasını ve dahası her ziyaretçinin iki yanında birer mabeynci bulunmasını -Batılı elçiler on dokuzuncu yüzyıla kadar bu kurala uymak zorunda kaldılar- zorunlu kılan kuralları Fatih değil, oğlu II. Bayezid, bir gezgin dervişin kendisini Güney Sırbistan'daki Manastır ile Pirlepe arasındaki bir dere çukurunda öldürmeye kalkışmasından sonra (Haziran 1492) koymuştur. Mehmed'in huzuruna ise bazı insanların, bir iltimas olarak, palalarıyla çıkmalarına izin veriliyordu.

Oysa Fatih'in, kendini korumak amacıyla böyle tedbirler almak için son derece geçerli nedenleri vardı, savaşçı olmayan ve popüler II. Bayezid'in tersine. Söylediğimiz gibi, yalnızca Venedik *Signoria'sı* bile Mehmed'e bir düzine suikast girişiminde bulunmuştu. Mehmed bu planların açığa çıkarılmasını son derece gelişmiş bir istihbarat servisine sahip olmasına borçluydu. Bu servis Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının çok ötesinde bile faaliyetlerde bulunuyordu mutlaka. Bu teşkilat hakkında elimizde fazla güvenilir bilgi olmasa da, çok sayıda casus kullandığını ve istihbarat kapasitesinin muazzam olduğunu biliyoruz. Bunun tek bir açıklaması olabilir: Yabancı suç ortaklarına yüklü meblağlar ödüyorlardı. Mehmed'in özellikle İtalyan devletlerinde çok sayıda casusu vardı mutlaka. Bu casuslar hükümetin en üst düzeylerine kadar sızmıştı. Faaliyetlerine ilişkin söylentiler, uzak kuzey ülkelerinde bile paniğe yol açıyordu. Yukarı Bavyera'daki Wasserburg ve Sachrang gibi uzak yerlerde bile, masum insanların Türk casusu diye idam edildiği kayıtlarda yazılıdır.

Fatih bunca tedbir aldığına göre, suikaste uğrama olasılığını iyice azaltmıştı muhtemelen. Yanma birkaç köle olarak İstanbul sokaklarında, sağlığının el-

verdiği ölçüde gezinirdi. Bazen at sırtında, iki atlı muhafızın eşliğinde başkentini gezer, tanıdıklarının yanına gidip sağlık durumlarını sorardı. Yıllar geçtikçe, bu yaya ya da at sırtında gezintilerden giderek vazgeçti, çünkü damla illeti ve diğer hastalıkları iyice şiddetlenmişti. Sarayının yüksek surları ardında gizlenip, halkın içine giderek daha ender çıkar oldu.

İnsan Mehmed'in güvenilir bir portresini bulmak, hükümdar Mehmed'inkini bulmaktan bile daha güçtür. Çağdaşlarının yazdıklarını okuyarak Mehmed'in karakteri ve kişiliği hakkında bilgilenmeye çalışmak riskli bir iştir. Hayatta olduğu sırada yapılan tasvirlerde ya kölece bir hayranlık ve putlaştırma ya da nefret ve horgörü vardır. Yurttaşlarının Mehmed'in dış görünüşü hakkındaki tasvirleri bile birbirini tutmaz. Kurdukları süslü cümlelerde pek az gerçek bilgi vardır. III. Murad'ın (1574-1595) saray şairi Seyyid Lokman, Fatih'in ölümünden sonra yazdığı *Şemâiname-i Ai-i Osman* (Osmanlı Hanedanı Mensuplarının Tasvirleri) adlı eserinde, Mehmed'i şöyle tanımlar:⁵

Kaşları gür, kara ve uzundu. Dünyaya baktığı gözleri dünyanın ışığıydı. Soylu sultanın gözbebekleri ışık saçardı. Burnu koyun burnuna benzerdi. Teni sarımsak ve beyazdı. Çenesi yuvarlak ve biçimliyd. Yeni terlemiş sakalının kılları altın teller gibiydi. O kahramanın bıyığı, bir gül goncasının üstündeki taze fesleğen gibiydi. Dudakları şam fıstığı rengiydi. Omuzları geniş, boynu uzundu. Kolları güçlüydü, bir savaşçının kollarıydı. At üstünde bir kahramanın edasıyla otururdu. Başını gururla havaya kaldırırdı.

Gian-Maria Angiolello'nun yaptığı tasvir ise çok daha makuldür. Bu tasvirde muhtemelen Fatih hayatının son on yılı içindeki halinden bahseder:

Söylediğim gibi Büyük Türk olarak tanınan, Mehmed denen bu imparator, orta boylu, şişman ve etliydi. Geniş alınlı, iri gözlü, kalın kirpikli, kanca burunlu, küçük ağızlı, yuvarlak, gür ve kıvrık çalan sakallı, küt boyunlu, soluk tenli, kalkık omuzlu ve gür sesli biriydi. Bacaklarında damla illeti vardı.

Mehmed'i İstanbul'un fethinden kısa süre sonra görmüş olan Giacommo de' Languschi ve Niccolò Sagundino gibi İtalyanlar, onu "sağlam yapılı, iri yarı, pek gül-meyen bir adam" (di poco *riso*) ya da "melankolik yapılı, orta boylu, soylu yüzlü, samimi ve içten ifadeli biri" olarak tasvir ederler. Bunlar Fatih'in sağlıklı olduğu zamanlara ilişkin tasvirlerdir. Sonraları, özellikle de hayatının son yıllarında, hastalığı ve sefahatla geçirdiği yıllar yüzünden kamburu çıktı ve görünüşü iğrenç bir hal aldı. Mükemmel bir gözlemci olan Fransız diplomat ve tarihçi Philippe de Comynes (Comines), hasta Fatih'in neredeyse tüyler ürpertici bir portresini çizer:

Onu görenlerin söylediğine göre, bacağına korkunç bir yumru belirmiş.

⁵ Babinger, Lokman ve eserlerinden *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*'de (Leipzig, 1927) söz eder; 164-167.

Yaz başında bir insan gövdesi kadar büyümüş ve kesilemiyormuş. Sonra inmiş. Bunun ne olduğunu hiçbir doktor söyleyemedi ama Mehmed'in hayvansı pisboğazlığının bir sonucuydu şüphesiz. Tanrı onu cezalandırmış olmalı. İnsanlar o korkunç halini görmesin ve düşmanları onunla alay etmesin diye, pek insan içine çıkmıyor. Sarayında inzivada yaşıyor.⁶

Bellini'nin sultanın ölümünden beş ay önce yaptığı, şimdi Londra'da bulunan meşhur portrede, Mehmed'in kanca burnu üst dudağının üstüne uzanmıştır. Bir Türk şairinin deyişiyle "kirazların üstünde duran bir papağan gagası" gibi. Ama bu portrenin aslına sadık olduğundan artık emin olamıyoruz. Basil Gray portrenin epey hırpalanmış olduğuna ve üstüne bol miktarda boya sürüldüğüne dikkat çekmiştir. 1935'te çekilen röntgen fotoğraflarında, orijinal sarıktan geriye neredeyse hiçbir şey kalmadığı anlaşıldı. Basel'deki çifte portre aslına sadıksa bile, bize Mehmed'in sağlıksız görüldüğü dışında pek bir şey söylememektedir.⁷

Şişmanlığı arttıkça ve muhtemelen hastalığından dolayı vücudunda beliren şişlikler hareketlerini engellemeye başladıkça, giderek daha seyrek dışarı çıkar oldu. Zamanının çoğunu sarayında, şairlerle, âlimlerle ve kendisini sevdiğinden emin olduğu kişilerle geçirmeye başladı. Bu hastalık dönemlerinde savaşa çıkamadığından geleceğe ilişkin planlar kuruyor, geçmişi inceliyor ya da henüz saldırmadığı yabancı ülkeler hakkında bilgi topluyordu. Giâcomo de' Languschi'nin 1453'te onun hakkında söyledikleri -hayatta en sevdiği şeyin coğrafi ve askeri meselelerle uğraşmak olduğu-, Mehmed'in olgunluk yılları için de geçerliydi. "Hükmetmek arzusuyla yanıp tutuşur. Koşulları değerlendirmek konusunda kurnazdır." Venedikli gözlemci, tasvirini bu sözlerle tamamladıktan sonra, bir uyarıda bulunuyor: "İşte biz Hristiyanlar, böyle bir adamla uğraşmak zorundayız."

Mehmed'in annesinin kökenleri, kişiliği ve çocuğu üstündeki etkisi hakkında biraz bilgimiz olsaydı, Mehmed'in insan yönünü çok daha iyi görebilirdik. Osmanlı hanedanının âdeti uyarınca, genç yaşta babasının sarayından alınıp, Anadolu'nun içlerinde yaşayan annesinin yanına gönderilmişti. Çocukluğu önce Amasya'da, ardından Manisa'da geçmişti, O serkeş, ele avuca sığmaz şehzadeyi yetiştirmek çok zor bir işti mutlaka. Onu davranış kurallarının ve dönemin âdetlerinin temelleri konusunda eğitmenin ne kadar güç olduğuna değinmiştik.

Annesinin Türk ya da Müslüman kökenli olmadığı kesin olduğuna göre -Rum, Slav ya da belki de İtalyan'dı ama her halde Hristiyan Batı'nın bir ürünüydü-, Mehmed'in küçük yaştaki eğitiminde Batılı unsurların yer aldığını varsayabiliriz. Ayrıca gençliğinde İtalyanlarla temasa geçmeye başlamıştı muhtemelen. Onlarla yaptığı görüşmeler, Hristiyan dünyası hakkındaki fikirlerinin biçimlenmesinde epey etkili olmuş olsa gerek. 1446'da tahttan indirilmesi ve 1451 Şubat'ında tekrar, bu kez kalıcı olarak tahta çıkması, karakterinin biçimlenmesinde son derece etkili olmuştu mutlaka. Mehmed'in o yılları hakkında Ciriaco de' Pizzicoli'nin notlarında yazandan fazlasını öğrenebilsek, onun gelişimi hakkında epey

6 Michael Jones'ım çevirisinde (bkz. yukarıda, 6. bölüm, dipnot 6), Mehmed'den s. 414 ve s. 416-417'de bahsedilir.

7 Basil Gray'in makalesi için bkz. yukarıda, 6. bölüm, dipnot 8.

bilgimiz olurdu şüphesiz. Otokratlığa eğilimi ve büyük tarihsel olaylara karşı beslediği tutku, Konstantiniyye'nin başkent olduğu bir dünya imparatorluğu kurmaktaki kararlılığı, bütün bunlar o beş yıl içinde gelişmiş olsa gerek.

Dış etkilere karşı neredeyse tamamen kayıtsız bir otokratla uğraşmak, vezirler ve devletin diğer önde gelenleri için epey güç olmuş olsa gerek. Yıllar geçtikçe, Fatih giderek sağı solu belli olmayan ve neredeyse hastalıklı denebilecek kadar huysuz biri haline geldi. Fatih'in yanına yaklaşmak, insanın canını riske atması anlamına geliyordu. Fatih bir kez birinden şüphelenmeye başladı mı, ondan her an intikam alabilirdi. Sadrazam bile güvende değildi. Kendisine yapılan bir yanlış asla unutmaz, mutlaka intikamını alırdı. Fatih'in ne kadar amansız ve kindar olduğu, sadrazamı Halil Paşa'nın ya da imparatorluğa büyük hizmetlerde bulunmuş Mahmud Paşa'nın korkunç ölümlerinden anlaşılmaktadır.

O yıllarda dinsel açıkfıkrılılığı de olgunlaşmış olsa gerek. Bunda İtalyanlar etkili olmuştur şüphesiz. Bir başka etken de, Fatih'in doğaüstüne eğilimli olmasıydı. Bu batıl yanı yıllar geçtikçe belirginleşti. Hatta verdiği önemli askeri kararları bile etkiledi. Özellikle yıldızlara bakılarak geleceğinin söylenmesinden hoşlanırdı. Bu yüzden İranlı münecimleri işe almıştı. Bu insanlar, Fatih'in umutları ve arzularıyla kesişen yıldız haritaları çizmeye özen gösteriyordu.

İslam'ın resimleri yasaklamasına aldırmayarak, sarayındaki din adamlarına gözüpekçe karşı gelmişti. Ama yine de Batılı ressamın tablolarına bakarken huzursuz, neredeyse rahatsız olurdu. Gentile Bellini gibi bir ölümünün, tablolarında canlı varlıklar oluşturabilme gibi doğaüstü, neredeyse ilahi bir yeteneğe sahip olabilmesine hayatı boyunca şaşıtı. Bellini portresini yapmayı bitirdiğinde, bu tabloyu bir mucize olarak gördü. Bellini'nin ani gidişinin nedeni tutucu Müslüman din adamlarının baskısı olabilir, her ne kadar başka açıklamalar da öne sürülmüş olsa da.

Fatih'in özel hayatı hakkında çok az şey biliyoruz. Bu hayat dünyanın gözlerinden gizleniyordu. Kendisine oğullar doğuran kadınlarla olan ilişkisi hakkında hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Ernst Kantorowicz'in İmparator II. Friedrich hakkında söylediği gibi, aile hayatında yakınlıktan ya da şeflcatten tamamen kaçınan bir adamdı o. Bir kadının serbestçe yaşayabileceği bir ortam oluşturmamıştı. "O^Ngergin atmosferde, ondan başka kimse soluk alamazdı, ne bir kadın ne bir dost."⁸

Fatih'in yasal eşlerinden biri olan Sitti Hatun hakkında elimizde biraz bilgi var. Sitti Hatun uzak bir diyar olan Elbistan'dan gelmiş bir prensesti. Babası Fatih'i onunla evlenmeye zorlamıştı. Fatih onun saraydaki varlığına bir süre katlandı. Daha sonra ise, onu boşamadıysa bile en azından Edirne'ye gönderdi. O çocuksuz ve mutsuz kadın Edirne'de kendini hayır işlerine verdi. Fatih'in, en büyük oğlu Bayezid'in annesi Gülbahar'la arası muhtemelen daha iyiydi. Gerçi Gülbahar'ın mezarının Fatih'in türbesinin yanında olması bunu kanıtlamaz. Fatih'ten birkaç yıl sonra öldü. Mezarını yaptıran ise muhtemelen kocası değil, oğluydu. Cem Sultan'm annesi olabilecek Çiçek Hatun'a gelince, nereden geldiğini ya da sonunun nasıl olduğunu bilmiyoruz. Angiolello'nun söylediklerin-

8 Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. E. Kantorowicz, *Frederick the Second* 1194-1250, çev: E. O. Lorimer (New York, 1957), özellikle de 334 ve 407.

den anlaşıldığı kadarıyla, Mustafa'nın annesi, oğlunun ölümünden sonra Fatih'in gözünden düşmemişti. Anlaşılan bu yaşlı kadın oğlunu çok seviyordu ve onun ani ölümünden sonra hayatının geri kalanını yas tutarak geçirdi.

Mehmed'in bırakın herhangi bir kadının buyruğuna girmeyi, bir kadını uzun süre sevdiğine dair bile kanıtımız yoktur. Kadınları (ve bildiğimiz gibi oğlanları da) bir hobi ve haz kaynağı olarak görüyordu. Bundan daha fazlasını hissedebildiği yolunda hiçbir kanıt yoktur. Soğuk, hesapçı bir adamdı. Başkalarına karşı olan tavırlarındaki tek belirleyici etken, işine ne kadar yarayabilecekleriydi. Anlaşılan bunun tek istisnası Yahudi hekimi Yakub Paşa (Maestro Iacopo) idi.

Bellini ile aynı sırada sultanın sarayında bulunmuş olan Gian-Maria Angiolello, ressamın İstanbul'da yaptıklarından söz etmenin yanı sıra, sultanın ne kadar zalim, vahşi ve insafsız olduğuna örnekler verir (söylediğimiz gibi, bu özellikler çağının diğer tiranlarında da vardı). Bu örneklerden birkaçı bahsedilmeye değerdir.

Angiolello, Fatih'in bazen nasıl kana susadığına örnek olarak, güzel Irene'nin meşhur öyküsünü anlatır (bu hikâyenin doğru olup olmadığı sık sık tartışılmıştır): Konstantiniyye'nin ele geçirilişinden sonra alman çok sayıda tutsağın arasında, on altı-on yedi yaşlarında güzel bir Bizanslı kız vardı. Fatih'in karşısına getirildi. Fatih kızı görünce ona âşık oldu. Onun yüzünden dünyevi konuları öyle ihmal etti ki, danışmanları onu uyarmaya başladı. Fatih onların bu cüretkârlığından hiç alınmayarak, hâlâ kendi kendisinin efendisi olduğunu kanıtlamaya girişti. Danışmanlarını sarayının büyük salonunda toplayarak, onları güzel giymiş, baş döndürücü irene ile birlikte karşıladı. Etrafindakilere dönerek, hayatlarında bundan daha güzel bir şey görüp görmediklerini sordu. Hepsi de hayır diyerek, sultanın seçimini övmeye başlayınca, Mehmed "Dünyada hiçbir şey beni Osmanlı hanedanının gücünü korumaktan alıkoyamaz!" diye haykırarak, Bizanslı kızı saçından tutup kendisine çekti ve hançerini çıkararak boğazını kesti.

Bu öykü Matteo Bandello tarafından kısa bir roman formunda anlatılır. Bandello öyküyü Angiolello'dan okumuş olabilir. Ancak Piedmonteseli bu Boccaccio, bize sultanın sonradan işlediği suçun vicdan azabı yüzünden hastalandığını ama giderek yaptığı işe karşı duyduğu dehşeti ve putlaştırdığı kadına beslediği sevgiyi yendiğini anlatmayı ihmal eder. Bu öykü, Kazak kabile şefi Stenka Razin (ö. 1671) hakkında bestelenmiş halk türküsüyle popülerleştirilmiş bir efsaneye çok benzer. Bu yüzden, doğruluğu epey şüphelidir. Bu korkunç olay, 1455'te gerçekleşmiş olabilir. Güvenilir ve dürüst tarihçi Mustafa Ali'nin söylediğine göre, Mehmed o yıl savaştan döndükten sonra "gecelerini güzel gözlü, peri gibi köle kızlarla sefahat âlemleri içinde, gündüzlerini ise meleklerle benzeyen iç oğlanlarla içki içerek" geçirmişti. Bu tarihçi, ince bir alayla şöyle der: "Mehmed dıştan bakınca kendini sefahata vermiş gibi görünse de, aslında ülkedeki kullarını rahatlatmak için çalışıyor, adalet aşkıyla yanıp tutuşuyordu."⁸

Fatih bahçeleri çok severdi. Yeni sarayının geniş bahçelerinde sebze yetiş-

8a Mehmed'in eski biyografyacı Guillet de Saint-Georges, Irene'nin öyküsünü *Histoire du regne de Mehmed II* adlı kitabında anlatır (I, 295-298). Mustafa Ali'nin tarihçesi *Künhü'l-Ahbar*'m Mehmed'in dönemine ilişkin olan kısmı yayımlanmamıştır.][Söz edilen bölüm 1977'de Kayseri'de yayımlandı: *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, haz: A. Uğur, A. Gül, M. Çuhadar, İ. H. Çuhadar.]

tirmekten hoşlanırdı. Bahçelerindeyken devlet işlerini unutabiliyordu. Salatalıklar ekmiş, büyümelerini sevgiyle izlemişti. Bu salatalıklardan özellikle birini çok sevmiş, bostancılarına ona dokunmalarını yasaklamıştı. Bir gün salatalığına baktığında, artık orada olmadığını gördü. Kısa süre önce bahçede çalışmış olan adamlara, salatalığı hangisinin yediğini sordu. Mehmed gerçeği öğrenmek için genç bahçıvanlardan birinin karnını yardırdı. Diğerlerinin şansı varmış ki, salatalığın parçaları adamın karnında bulundu.

Venedikli ressam ve heykeltıraşlar üstüne yazdığı⁹ biyografilerle tanınan Carlo Ridolfi (1648), Gentile Bellini'nin sultanın sarayında kaldığı sırada gerçekleşen ve o büyük ressamın saraydan apar topar ayrılmasıyla ilgisi olabilecek bir başka olaydan söz eder. Bellini bir gün sultana Vaftizci Yahya'nın kellesinin uçurulması üstüne yaptığı bir resmi göstermişti. Sultan resme uzun uzun baktıktan sonra ressamı övdü ama bir hata yaptığını, çünkü kafası kesilmiş adamın boynunun fazla uzun olduğunu ekledi. Kafası kesilen insanların boyunlarının büzüldüğünü söyledi. Bunu kanıtlamak için bir köle getirtip ressamın gözleri önünde kellesini uçurttu. Ridolfi'nin söylediğine göre, Bellini öyle dehşete kapılmıştı ki, hemen Venedik'e döndü. Bu öykü de bir topos'u yansıtmaktadır, çünkü Seneca buna çok benzer bir olaydan, Zeuxis'in rakibi Yunanlı ressam Parrhasios'la ilgili olarak söz eder. Bu öykü Michelangelo hakkında bile anlatılır, her ne kadar kaynağının güvenilirliği şüphe götürse de.⁹

Gian-Maria Angiolello'dan sonra, Fatih dönemindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen olaylar hakkındaki belki de en güvenilir kaynak, sonradan Jacopo de Promontorio adıyla tanınacak olan Cenovalı Jacopo de Campi(s)'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nda tacir olarak yirmi beş sene geçirmişti (on sekizi II. Murad, yedisi ise II. Mehmed döneminde). Gözlemlerini *Governo ed eritate del Gran Turco* adlı bir kitapta topladı (1475 civarında). Bu kitapta, II. Mehmed'in verdiği cezaları canlı bir dille tasvir eder. Bu noktada bir alıntı yapmak yerinde olabilir, ancak şunu da unutmamak gerekir ki Don Jacobo gibi akıllı başında bir tacirin bile zaman zaman abartıya kaçmış olması mümkündür. Bu cezalardan bazıları, örneğin hırsızların el ve ayaklarının kesilmesi, o sıralar uygulanan İslam hukuku ve Osmanlı yasaları uyarınca verilen cezalardı ama bu gerçek Jacobo'nun çizdiği tablonun korkunçluğunu azaltmaz.¹⁰

Büyük Türk'ün cezaları, adaletsizlikleri ve zalimlikleri türlü türlü ve korkunçtur. Canının istediği insana (suçlu olsun ya da olmasın) verdiği en sık ceza, cezalandırmak istediği adamı yere yatırtmaktır. Adamın anüsüne uzun ve sivri bir kazık yerleştirilir. Sonra cellat, kazığı iri bir tokmağı iki eliyle kullanarak çakar. Böylece *pah* olarak bilinen kazık adamın vücuduna girer. Talihsiz adam, kazığın ilerleyiş yönüne göre hemen ölebilir ya da can çeki-

9 Ridolfi'nin anlattığı, doğruluğu şüphe götürür öykü için bkz. Vasari'nin *Lives of the Painters* adlı kitabının editörlerinin yazdıkları, II, 161, d.2.

10 bkz. Babinger, "Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio-de Campis über den Osmanenstaat um 1475", *Sitzungsberichte der bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse* içinde (Münih, 1950).

şebilir. Daha sonra kazık doğrultulup toprağa saplanır. Böylece talihsiz adam *in extremis* bir halde kalakalır. Fazla yaşamaz.

Bir başka korkunç ve zalimce ceza ise, daha ağır suçları işleyenlere verilir: Kurban elleri bağlı halde ayakta durur. Üstünde dikenli kancalar olan ve tahta bir sırtına bağlanmış olan iki çatallı bir bel, kurbanın ensesinden nefes borusunu delmeyecek biçimde, çenenin hemen altının hizasından saplanır. Sırtık sırtına dayalı halde kalır ve çatalların uçları genellikle kulakların yakınından çıkar. Sonra kurbanın elleri çözülür. Talihsiz adam canını kurtarmak istediğinden, kancalardan kurtulmak için ellerini havaya kaldırır. Ancak kısa süre sonra indirmek zorunda kalır ister istemez. Bu böyle sürüp gider. Bazen bu talihsiz kurbanların bir ya da hatta iki gün boyunca bu biçimde işkence çektiği olur. Sonra korkunç bir biçimde ölürler.

Daha da şiddetli ceza vermek istediğinde, bir kasap misali, insanları koyun gibi bacaklarından astırır. Kurbanın bağlı ellerinin arasından kalın bir kiriş geçirilir. Böylece kıpırdayamaz olur. Sonra kafasına kadar derisi yüzülür. Sonra boynu ve elleri kesilir. Ama bu öyle bir biçimde yapılır ki, kafa ve eller deriden ayrılmaz. Sonra deri yıkanır ve içi samanla doldurulduktan sonra, ayaklar dikilir. Böylece içi doldurulmuş deri, normal ve sağlıklı bir insan görüntüsü verir. Bir mızrağın sapına geçirilerek havaya kaldırılır. Mehmed bunu özellikle horgördüğü talihsizlere yapar.

Pek çok haini, onlara çeşitli vaatlerle kullanmasına karşın, onlar sayesinde eyaletler, bölgeler, kaleler ele geçirdikten sonra hemen hepsinin kellesini uçurtmuştur. Tutsak aldığı bütün düşman askerlerini de öldürmüştür, bir anlaşma yaparak teslim olmuşlarsa ve onlara canlarını ve mallarını bağışlayacağına söz vermişse bile. Böyle durumlarda, dökülen Müslüman kanının öcünü almaya hakkı olduğunu söyler.

Deniz seferleri sırasında, bazı talihsiz Hristiyanlar kaçmaya kalkışırsa, onları tahta dolu bir sandala koyup ellerinden ve ayaklarından sıralara ve küpeşteye çivilerdi. Sonra sandal ateşe verilirdi.

Bazılarını ise, işledikleri suça göre, bellerle şişletir.

Bazılarının ellerini, bazılarının ayaklarını, bazılarınınsa hem ellerini hem ayaklarını kestirir. Bazılarının gözlerini oydurur ya da burnunu ya da kollarını kestirir. Bazılarının yüzlerini parçalatır.

Eğer biri ondan borç alıp da zamanında geri ödeyememişse, o adamı hiç acımadan astırır. İşlenen kabahat daha önemsizse ya da keyfi yerindeyse, suçluyu bir eşeğe tersten bindirir ve kafasına bir hayvan işkembesi geçirterek ortalıkta dolaştırır. Sonra adam eşekten indirilip yere yatırılır ve elli ya da yüz kere kırbaçlanır.

Sultanın insanları diri diri gömdürdüğünü ya da hatta fillere ve başka hayvanlara yedirdiğini iddia eden çok kişi olmuştur. Ama Iacopo Usta böyle bir zulme tanık olmadığını söylüyor. Ancak en kötüsü şudur: Özellikle nefret ettiği insanları, özel bir yöntemle cezalandırır. Cellatlarının arasında üç dört tanesi vardır ki, bunlar hayvandan farksızdır. Mehmed onlara iyi para öder. Birinden intikam almak istediğinde, bu cellatların adamı ruhunu teslim edene kadar diri diri yemesini izler. Şimdiye kadar duyulmuş en korkunç ölüm şeklidir bu.

Bir beyin, vezirin, subayın, askerin ya da sıradan bir kulunun suç işlediğinden şüphelenmeye görsün, onu hiç acımadan öldürür, mevkisi ne olursa olsun. Bir şehrin kadısına bir köle aracılığıyla bir mektup gönderdiği zaman, bu şehir ne kadar uzakta olursa olsun, kadı mektubu almca içinde adı geçen insanları hiç soruşturma yapmadan idam ettirir, en yüksek rütbeli kişiler olsalar bile.

Kısacası, bu hükümdar korku ve dehşet salmada, acımasızlıkta ve zalimlikte Neron'u bile geçmiştir.

Bu pasaj, daha önce anlattığımız salatalık öyküsünden hemen önce gelir. Bu yüzden, çeşitli kişiler tarafından anlatılmış olan o olay gerçekten olmuş olabilir. Belki o da efsanelerden alınmıştır. Gerçekten de, içinde tanıdık bir peri masalı motifi vardır.

Bu olaylar hakkında yazılanların ne kadarı doğru bilemiyoruz. Ama çok sayıda güvenilir kaynağa dayanarak şunu biliyoruz ki, Mehmed canı istediğinde ve ülkenin güvenliği açısından gerekli olduğunda binlerce insanı öldürmekten çekinmiyordu. Ancak bunu yapan tek hükümdar o değildi. Dante'nin *Cehennem*'ini dolduran bütün o çeşitli günahkârlardan, sonraki yüzyıllarda da bol bol vardı. Bir örnek olarak, intikam düşkünü Aragonlu Ferrante'yi bir kez daha hatırlamamız yeterlidir.

Theodoras Spandunigo, Mehmed'in 873 bin kişinin ölümünden sorumlu olduğunu iddia eder. Ancak, genellikle abartmaya düşkün biri olan Spandunigo, bu rakama nasıl ulaştığını söylemez. Ama otuz yıl neredeyse hiç ara vermeden savaşıldığını düşünürsek, bu rakam çok da gerçekdışı gelmemektedir, çünkü yıl başına ortalama 29 bin kişi düşer. Bu rakama, Fatih'in seferlerinin hemen ardından başlayan ve imparatorluğunun büyük bölgelerinin nüfusunu tamamen kırıp geçiren korkunç Kara Veba'nın öldürdükleri dahil değildir. Eğer sultanın imparatorluğunun içindeki faaliyetleri olmasa (organizasyon yeteneğini kamu binalarının yaptırılmasına, hayır kurumlarının kurulmasına, ilahiyatın ve bilimin gelişmesine, hükümetin ve devletin daha iyi işler hale getirilmesine adanmış olsa), yaşadığı sürece dört bir yana soğukkanlılıkla ve ısrarla saldırmış olması; onu bütün Ortaçağ'ın en korkunç figürlerinden biri olarak görmek için yeterli olurdu. Belki Napolyon'un kine benzeyen güçlü kişiliğiyle, yalnızca Avrupa'nın büyük bir bölümünün çehresini değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda çağdaşlarının insan ve dünya hakkındaki fikirlerini de derinden etkiledi. O, sözde iblisçe bir kişiliğin gizemini sergileyen tarihsel figürlerden biriydi. Pek çok büyük insanda olduğu gibi, onda da kendine özgü yasalarla işleyen "doğal bir güç" görmek mümkündür. Eylemleri yapan aslında kendisi değil, onun aracılığıyla ve onun içinde faaliyet gösteren bu güç olduğuna göre, böyle bir insanı etik standartlarla yargılamak anlamsızdır. Goethe, "Yalnızca gözlemcinin vicdanı vardır, eylem adamı her zaman vicdansızdır" derken, kısmen de olsa doğru söylemiştir. Ama, eğer Hegel'in dediği gibi, etğin gerçek içeriği bireyin kendi hedeflerini bilmesindeyse, Mehmed'e tarihsel bir figür olarak bakan bir Batılı gözlemci, bütün tarihe yayılmış bir çelişkiyle, dahileri bütün etik sorgulamalardan soyutlayan bakış açısıyla dahilerden en büyük etik taleplerde bulunan diğer bakış açısı arasındaki çelişkiyle karşılaşır kaçınılmaz olarak. Fatih Mehmed, kaderin kendisine verdiği rolü değerlendirse, muhtemelen yalnızca ilk bakış açısını değerlendirirdi.

Mehmed sağılığında yalnızca Hristiyan dünyası tarafından değil, kendi kullarından çoğu tarafından da kana susamış bir tiran olarak görülüyordu. Ancak Türk halkının zihninde kalan imge bu değildir. Zaman geçtikçe, sıradan insanlar onu kutsal bir insan (veli) olarak görmeye başladı. Günümüzde bile türbesinin penceresinin önüne cahil insanlar, özellikle de kadınlar toplanıp, mucizeler yaratabildiğine inandıkları Mehmed'e, Allah'ın sorunlarını çözmesine aracı olması için yalvarmaktadır.

II. DEVLET VE TOPLUM

Neredeyse bütün Doğu ülkeleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu da bir askeri teokrasiydi. Müslümanlar'ın kutsal kitabı olan ve içinde Peygamber'in hayatının çeşitli dönemlerinde söylediği sözlerin Allah'ın mesajı olduğu inancıyla toplandığı Kur'an, hem dinsel hem de siyasi hayatta en üstün ve değişmez kanun kitabı olarak kullanılıyordu. Sultan imparatorluğunun tepesinde oturuyordu. Peygamber'in sözleri dışında hiçbir şeye uymak zorunda değildi. Ataları, Anadolu'da Selçuklu devletinin harabeleri üstünde bir imparatorluk kurmuştu. Mehmed ise Konstantiniyye'yi alarak Bizans İmparatorluğunun kalıntılarını yok etti ve Osmanlı devletinin sınırlarını İran'dan Adriyatik'e kadar büyük ölçüde genişletti. Böylesine muazzam bir bölgeyi yönetmek için çok iyi bir siyasetçi olmak gerekiyordu elbette. II. Murad bir kanun sistemi üstünde çalışmaya başlamıştı ama bu sistemi geliştirip tamamen yeni koşullara uyarlamak işi oğluna kalmıştı. *Kur'arı*'nın hükümleri, Peygamber'in söylediği, yaptığı ve yapmadığı şeylerden yola çıkarak belirlenen sünnetler tarafından desteklendiğinde bile yetersiz kalıyordu. Sünnetler *Kur'arı*'la eşdeğer tutulan hadislerle aktarılırdı. Osmanlı topraklarında hadis, kanun (Rumca *Kava v'dan* gelir) olarak bilinen yasaların temelini oluşturuyordu. I. Murad bunları birleştirip bir devlet yasaları sistemine dönüştürmüştü. Ancak son yüz yıl içinde olan değişimler, yönetim teşkilatının giderek karmaşıklaşması, eski kanunlara başvurulmasından çok yeni kanunların çıkarılmasını gerekli kılıyordu. Bu kanunlar belirlenince kanun kitaplarına (*kanun-name*) geçiriliyordu. Mehmed'in hükümdarlığının son yıllarında koyduğu kanunlarla, onun büyük-büyük torunu Muhteşem Süleyman'ın (Osmanlılar ona *Kanunî* der) koydukları kıyaslandığında, Süleyman'ın Mehmed'in kanunlarının pek çoğunu yürürlükten kaldırmak ya da geliştirmek zorunda kalmış olduğu görülür.

Yeni bir fethin hemen ardından, bir tahrir (toprak mülkiyeti yazımı) yapılır ve bu daha sonra otuz kırk yılda bir yinelenirdi. Bu, var olan mülk ilişkilerini büyük ölçüde gözetken yönetimin yeniden yapılandırılmasının temelini oluşturuyordu.¹¹ Ancak yeni bölgelerin asimilasyonu bazen krizlere yol açıyordu. Toplam ekonomik faaliyetin giderek karmaşıklaştığı göz önüne alındığında, bazı dalların diğerlerinden hızlı gelişmiş olması şaşırtıcı değildir. Özellikle ticaret hayal bile

11 Osmanlılar'ın fethettikleri toprakları imparatorluğun parçası haline getirmek için izledikleri yol hakkında bkz. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* 2 (1954), 103-129.

edilmeyen ölçüde gelişmişti. Bunun en büyük nedeni, imparatorluğun genişlemesiyle çok sayıda sınırın ve gümrük engellerinin ortadan kalkması, böylece ortaya düşük ithalat/ihracat vergili muazzam genişlikte bir bölgenin çıkmış olmasıydı.

C. J. Jirecek, bu yeni Müslüman imparatorluğunun ilk yıllarında, güneydoğu Avrupa'daki neredeyse bütün ana yolların, Eski Sırbistan ve Bosna'nın soyguncu baronlarının idaresindeki zamanlardakinden çok daha güvenli olduğuna dikkat çeker.¹² Fatih döneminde, geçmişteki muhteşem Bizans İmparatorluğu'nun sağladığı güvenlik, *pax romana*, neredeyse geri gelmişti ve bundan herkes yararlanabiliyordu. Hiçbir yerin âdetlerine ve geleneklerine karışılmıyordu. Müslüman olmayan insanların bu yüzden zarar görmekten korkmasına gerek yoktu. Sözde Sırp yeniçerinin söylediğine göre, çavuşlar (Merovenjler'in *missi domini*-ci'sinin ya da Charlemagne'm *missi camerarii*'sinin bir benzeri) yılda dört kez reyaların engin bölgesini gezerek, yönetimi denetliyor ve halka zulüm edilip edilmediğini kontrol ediyordu. En azından II. Mehmed döneminde, Osmanlı egemen sınıfı fethedilen ülkelere pek gitmezdi. Yalnızca kalelerdeki ve müstahkem yerlerdeki Bizans kumandanlarının yerini Osmanlı kumandanları almıştı, o kadar.

Sırbistan'ın ve Bosna'nın demografik yapısı tamamen değişti. Osmanlılar'ın gelişinden önce, buralardaki şehirler kurulurken askeri kaygılar ön planda tutulmuştu. Şehir sakinlerinin evleri şehrin aşağı kısmında (Sırpça'da *varoş*; Macarca'da *város*), kalenin etrafına kurulurdu. Kale genellikle yüksek bir yere kurulur ve iyi korunurdu. Oysa Osmanlılar için bu kaleler gereksizdi. Bazıları yıkıldı, bazılarıysa bakımsızlıktan harabeye dönmeye bırakıldı. Bu şehirlerin çoğunun halkı ovaya götürülüp, işlek yolların civarına yerleştirildi. Düşman bölgelerdeki neredeyse bütün büyük şehirler madenlerin civarında kurulmuştu. Örneğin Bosna'da bin metreden yüksek yerlerde yaşayan pek az insan vardı. 1080 ile 1200 metre yükseklikte bulunan on beş yerleşim merkezinden üçü Foça bölgesinde, geri kalanıysa bir maden bölgesi olan Vares'teydi. Osmanlı devletinin her yerde uyguladığı politika, barışçıl Hristiyan sakinleri rahat bırakmaktı. Türk memurlarının anlamsız otorite gösterilerinde bulunmalarından çok, baş vergisi gibi vergilerin zamanında ödenmesine dikkat ediliyordu.

Zaten böyle gösterilere gerek yoktu. Sultanın ordusu ne zaman Avrupa'da yeni bir bölge fethetse, buranın halkı mutlaka ulusal ve dinsel ayrılıkların yol açtığı çatışmalardan perişan hale gelmiş oluyordu. Heinrich von Treitschke'nin söylediği gibi, Yunanlılar'ın Sırp'lar'a beslediği nefret, Türkler'e beslediğinden bile fazlaydı. Doğu kilisesine mensup bir Ortodoks için, bir Latin mabedinin üstünde asılı duran İsa heykelinin ayaklarının yan yana değil de birinin diğerinin üstünde durması, bir Müslüman'ın namaz kılarken Mekke'ye dönmesinden daha rahatsız edici bir manzaraydı. Reyaların bu hisleri, farklı uluslar ve dinler arasındaki çatışmaları teşvik etme sisteminin temellerini atmıştı. Egemen Osmanlı azınlık, güvenliğini bu sisteme borçluydu.¹³

12 Jirecek özellikle İstanbul'dan çıkan ana kuzeybatı yoluna değinir, bkz. *Die Heerstrasse von Belgrad nach Ccmstantinopel* (Prage, 1877).

13 Bkz. Treitschke'nin Politik adlı kitabında yazdıkları (Leipzig, 1913), İngilizce baskısı Politics II, çev.: B. Dugdale ve T. de Bille (New York, 1916), 33-40.

Ancak Treitschke, Osmanlılar'm Hristiyan reyalara karşı gösterdiği bu hoşgörüyü bir "köleleştirme sanatı" olarak adlandırmakla oldukça keyfi ve abartılı bir yorum yapmıştır. Treitschke'ye göre, bunda başarılı olmalarının nedeni, Bizans İmparatorluğu'nun vatandaşlarının köleliğe alışkın olmasına ve ayrıca Doğu siyasi hayatının en eski geleneklerine dayanır. Doğu'da asla ulus devletler olmadığı, yalnızca kuvvet yoluyla bir arada tutulan ulus parçalarının bir karışımı olduğu için, burada "böl ve yönet" taktığının Batılılar'm kavramakta zorlanacağı kadar mükemmel bir biçimde başarılı olduğunu öne sürer. Hristiyanlar dinsel inançlarını paylaşmayan insanları yakarken, hilalli sancağın altında herkes istediği inanca göre yaşamakta serbestti. Ama Treitschke'ye göre, Türkler'in bu geniş hoşgörüsü yalnızca kölelik sistemlerini ne kadar kusursuzlaştırdıklarının kanıtıdır: Türkler kullandıkları halkların Müslüman olmasını istemiyordu, çünkü Müslümanlar'm mutlak efendiler olması, ancak reyalaların oldukları halde, "kâfir köpekler" olarak kalmasıyla mümkündü. Başka ülkelerde katı bir sınıfsal yapı sıradan insanları aşağıda tutarken, Boğaziçi'nde en adi köle bile talihi ve etkileyici bir karakteri varsa devletin en üst mevkilerine kadar yükselme şansına sahipti. Bu yüzden, ona altıncı yüzyılda yarı-hür, yarı-köle olan köylüler Peygamberin sancağının yaklaşmasını sevinçle karşılamıştı, tıpkı daha sonra Fransız Devrimi ordularının yaklaşmasını sevinçle karşılayacakları gibi. Ama her yerde Doğu despotizminin temelini oluşturan bu kusursuz sosyal eşitlik, ancak egemen Müslüman ırk için geçerliydi. Onlarla reyalalar arasında engin bir uçurum vardı.

Arap halifeliği zamanında, egemen Müslüman sınıf ile gayrimüslim halk arasında Treitschke'nin söylediği tarzda bir ilişki olduğu doğrudur. Bu yüzden, aynı durum bazı açılarından Osmanlı İmparatorluğu için de geçerli olabilir. Aslında reyalaların kölelerden ya da serflerden daha fazla hareket serbestliğine sahip olmadığını kanıtlayan belgeler vardır. İzinsiz göçler, özellikle de parasız çalışmaktan kurtulmak için yapılmışsa, şiddetle cezalandırılıyordu. İşin içinde çok sayıda insan varsa, hepsinin iç Anadolu'ya gönderilmesi ve askerlik yaşı gelmiş oğullarının sultanın muhafızı yapılması gibi ağır cezalar verilebiliyordu. Her bölgede, tımarcılar ya da kiracılar ile halk, reyalalarla köleleri çalışma yerlerinde tutmanın sorumluluğunu eşit olarak paylaşıyordu. Ama reyalalar vergilerini aksatmadan ödüyor ve Müslümanlarla temasa geçmekten kaçmıyorlarsa, durumları eskisinden kötü olmuyordu. Hatta eski efendilerinden gördükleri zulme kıyasla, durumları iyileşmiş oluyordu. Köylüler ve şehirliler huzur içinde yaşayabiliyordu.

Egemen devletler tarafından benimsenmiş sistem uyarınca, Hristiyan kiliselerinin başlarına, kendi dinlerinden olan kişilere karşı yargıçlık ve polislik yetkisi verilmişti. Ayrıca kendi cemaatlerinin vergilerinden sorumlu tutuluyorlardı. Böylece, Ortodokslar ve patrikleri Osmanlı devletinin içinde bağımlı bir Yunan devleti kurmuşlardı. Bu devlette piskoposlar cemaatlerini ve hatta rahiplerini istedikleri gibi yönetebiliyordu. İleri gelen din adamları, Türk efendileri için tehdit oluşturmadıkları sürece serbesttiller.

Ancak bir kısıtlama vardı. Hristiyanların yeni kiliseler yapması, eskilerini onarması ve kilise çanları kullanması yasaklanmıştı. Rumeli'de, Türk egemenliğinin ilk yıllarında, kilise ayinleri ancak tahta bir gongun (Rumca'da *simantroti*, Türkçe'de *şamandıra*, Romence'de *geamandură* ya da *toaca*) boğuk sesiyle haber

verilirdi. İngiliz kilisesinin on dokuzuncu yüzyıla kadar Katolikler'e çan kullanmayı yasaklandığını ve günümüzde bu yasağın İspanya ve Şili'deki Protestanlar için hâlâ sürdüğünü göz önüne aldığımızda, bu pek ağır bir dayatma gibi gelmiyor.

Fatih'in zamanında, Rum Milleti'nin dini liderlerinin hepsi Rum kökenli değildi. Her halde, siyasi, kültürel ve ulusal roller oynayacak kapasitede değildiler. Ortodoks kilisesi, ancak ele geçirilmemiş çok az sayıda büyük şehrin sakinlerini ve keşişlerini kullanabiliyordu. Uzun bir süre boyunca, pek az soylu ailenin men-subu Kilise'nin hizmetine girme teklifinde bulundu. Kilisenin üst düzey mevkilere gelebilecek, *logotheti* ve *skevrophylaki* (yönetici) olabilecek kapasitede çok az yargıç ve tacir vardı. Mehmed tarafından yerinden edilmiş ya da sürgüne gönderilmiş eski Ortodoks soylularından hiçbiri "büyük kilisenin" (*megali ekklesia*) hâmi-misi olarak İstanbul'a gelmeye razı olmuyordu (belki George Brankovic'in kızı Mara dışında). Bu koşullar altında, Kilise'nin o dönemde herhangi bir biçimde siyasete karışması olanaksızdı.

Yakın zamanda, Mehmed'in Gennadios'u patrikliğe atamasının İslam hukukuna uymadığı, çünkü Konstantiniyye'nin teslim olmadığı, *cebren* alındığı söylenmiştir. Bu bakış açısına göre, II. Mehmed Rumlar'ı ve kiliselerini korumakla kanuna pek çok kez yaptığı gibi karşı gelmişti. Yine bu iddiaya göre, Mehmed hoşgörülü olmakla Batı'nın Haçlı seferleri düzenlemesini engellemeyi umuyordu. Mehmed'in hoşgörülü davranmasında uzun vadeli planları etkili olmuş olabilir. Müslümanlar'm resmi teşviklere karşın İstanbul'a yerleşmeye pek hevesli olmadığı bir zamanda, o boşalmış şehrin nüfusunu hızla arttırmayı istemiş olması da aynı ölçüde mümkündür. Roma'ya düşmanlığıyla tanınan Gennadios'u seçmesinin nedeni, kiliselerin birleşmesi fikrinin uyanmasını engellemekti muhtemelen. Sultan böyle bir şeyin gerçekleşmesini istemezdi şüphesiz. Patriğe muazzam haklar tanınmıştı. Öyle ki, bu haklar devletin içinde bir Hristiyan devleti kurulması anlamına geliyordu. Ama Mehmed'in bunu yaparken İslam hukukunu çiğnememiş olduğu kesindir.

Bir kere (ve en önemlisi), bir Hristiyan devletin silah gücüyle alınması tamamen merhametsiz olmayı zorunlu kılmıyor, yalnızca bu hakkı veriyordu. Ayrıca bu hak savaşın sona ermesiyle birlikte ortadan kalkıyordu. Çünkü savaş bitince fethedilmiş bölge *darü'l-İslam*'m, yani İslam bölgesinin bir parçası haline geliyordu. İslam hukukunda, bir hak mutlaka kullanılmalıdır diye bir yasa yoktur. Hoşgörülü yorumlara sınırlama getirilmemişti. Bu bağlamda, İslam hukukunun temel ilkelerinden biri olan *kıyas* oldukça önemlidir: İslam kökleriyle ilgili yasa ile savaş tutsaklarıyla ilgili yasa aynıdır. Köle bir nesne olarak görüldüğünden, teorik olarak bir Müslüman kölesini nedensiz yere öldürebilir ama kanun bunu onaylamaz. Savaş ve ganimetler kanunu da diğer dinlerin mensuplarını koruma ilkesini geçersiz kılmaz. Adli konularda pratik, çoğunlukla teoriden farklıydı elbette ama bu durum yalnızca Müslüman dünyasına özgü değildi. Mehmed'in hoşgörüsünü onun insancılığına bağlamak kesinlikle hata olur. Gennadios'u atamasının ardında soğuk ve hesapçı bir *raison d'état* [*hikmet-i hükümet*] vardı. Ama bunu yapmakla şeriata karşı gelmemiştir.

Mehmed'in hükümdarlığı sırasında atanan diğer patriklerin hemen hepsi de önemsiz kişilerdi. Kısa patriklik dönemlerini ya rastlantıya ya kumpaslara ya da büyük rüşvetler vermelerine borçluydular. Symeon'dan itibaren (1472-1475),

Rum patrikleri hazineye bin-iki bin altın dukalık yıllık haraç (*peşkeş*) vermeye başladılar. Ayrıca patrik olmak isteyen kimselerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üst düzey yetkililere en az 500 duka altını armağan etmesi âdettendi. Sultan kilisenin başlarına mülklerini canlarının istediği biçimde elden çıkarma iznini vermiyordu. Trabzonlu Georgios Amirutzes'in oğlu olan mühtedi İskender Bey, 1475'te vasiyet bırakmadan ölen patrik Symeon'un bütün mülklerine el koymakla kalmamış, kilisenin mülklerine de üç bin duka altını karşılığında el koymuştu. Kilisenin yeni lideri, Symeon'un yeğenlerinden birini vâsi tayin edince görevinden alınmış ve vasiyete tanık olan üç keşişin burunları kesilmişti. Kendisinden talep edilen meblağı ödeyemeyen patrikler yanıyordu. En küçük düşürücü aşağılamalara ve cezalara maruz kalıyorlardı. Patrikliğin tarihçilerinden birinin anlattığına göre, Mara'nın gözdelelerinden biri olan Sırp Raphael, patrik olduğunda sultana iki bin, imparatorluğun önde gelenlerine ise 500 duka altını ödemiş olmasına karşın, boynuna bir taş bağlanarak İstanbul sokaklarında dilenci gibi gezmek zorunda bırakılmıştı. Sonunda rüşvetçilerin ve vatan hainlerinin atıldığı bir hapishanede öldü. Patrik olmak isteyenlerin verdiği rüşvetler, sultanın kararında çok etkili oluyordu. Dionisios'un patrikliğine (1467-1472) dair bir tarihçede, onun nasıl seçildiği anlatılır. Onu destekleyen Mara, üvey oğluna içinde iki bin altın para bulunan tahta bir tabak vermiş ve ikisi arasında şu konuşma geçmişti: "Ne var anne?" diye sordu Fatih. "Keşişlerimden birini patrikliğe atamanı istiyorum" dedi Mara. "İki rakip arasında, üçüncüsü kazanmalı." "Peki anne, sen nasıl istersen" diye karşılık verdi sultan. Böylece Filibe başpiskoposu ve Mara'nın ruhani danışmanı Morali Dionisios, Mark Xylokarabes'in yerine patrik oldu. Mark Xylokarabes ise Ochrida (Ohri) başpiskoposluğuna atandı. Ama Dionisios'un talihi fazla yaver gitmedi. Elbette çok sayıda olan rakipleri kısa süre sonra onu bir Hristiyan köleyken sünnet olmuş olmakla suçladı. Mara'nın müdahalesi sayesinde Makedonya'daki Pangaios Dağı'nın eteğindeki Kosinitza Manastırı'na geri dönmesine izin verildi. Hayatının sonuna kadar orada kaldı. Bu fiyasko, Mara'nın patrik seçimlerine karışmayı sürdürmesini engellemedi. Daha önce de söylediğimiz gibi, yurttaşı Sırp Raphael'in Kilise'nin başına geçmesine yardım etti. Ama Rumlar "yabancı dil konuşan" bu patrikten nefret etti. Sonunun ne kadar korkunç olduğunu yukarıda anlatmıştık.

Her ne kadar Balkan kavimlerinin can ve ibadet güvenliği olsa da, köklü ve şanlı geçmişlere sahip gururlu insanlar olan Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar, Bosnalılar ve Arnavutlar artık tarihsiz yaşamak zorundaydı. Atalarının parlak başarıları artık yalnızca bölük pörçük anılarda ve koruyabildikleri kahramanlık şiirlerinde yer alıyordu. Gençleri "devşirme" adı altında alınıp götürülmüş ve sultanın hizmetine sokulmuştu. Evlerinden ve yurtlarından koparılan bu Hristiyan çocukları saraya ve Osmanlı Devleti'ne hizmet ederek büyüdü. O yabancı ülkede tamamen asimile olarak, geri dönme şansları olmayan vatanlarını unuttular. II. Murad'm ya başlattığı ya da tekrar uygulatmaya başladığı devşirmelik, Mehmed'in döneminde her beş yılda bir yapılıyordu. Çoğunlukla imparatorluğun Avrupa'daki bölgelerinde (Bulgaristan, Makedonya, Yunanistan, Sırbistan, Arnavutluk, Bosna ve Hersek) uygulanıyor, adalarda ve İstanbul ile Anabolu gibi bazı şehirlerde uygulanmıyordu. Sultan oğlanların toplanması emrini verir vermez, yeni-

gerilerin bu işle görevlendirilen memuru, görevlendirildiği bölgeye sürücülerle birlikte giderek her kasabanın en yaşlısına (*protoieros*), on ila on beş yaş arasındaki bütün erkek çocukları kendisine getirmesini emrediyordu. Hizmet etmeye uygun olanlar (kaynaklara göre toplam 2-12 bin arasında çocuk) İstanbul'a götürülüp orada dağıtılıyordu. Özellikle yakışıklı, güçlü, zeki ya da yetenekli olanlar, sultanın sarayına veriliyordu. Burada özel okullarda öğrenim görüyor ya da sultanın sarayının bahçesinde çalışmak üzere eğitiliyorlardı. Geri kalanı paşalave ülkenin diğer ileri gelenlerine, toprak sahiplerine ya da zanaatkârlara veriliyordu. Birkaç yıl sonra, Türkler'in dilini, dinini ve âdetlerini öğrendiklerinde, tekrar bir araya toplanıp silah kullanmayı öğrenmek üzere kışlalara gönderiliyordu. Eğitimlerini tamamlayınca yeniçeri oluyorlardı. Enderun'da yetişenlerin en parlak olanları iç oğlanı yapıyor ve ya sultana ya da sarayın ileri gelenlerine hizmet etmek üzere eğitiliyordu. Enderun'dan mezun olduktan sonra, yönetimde görev alıyorlardı. Aralarından sayısız vezir ve devlet adamı çıkmıştır. II. Mehmed döneminden on altıncı yüzyıla kadar, eski Osmanlı vezir ailesi Çandarlızadeler'in dışındaki bütün üst düzey devlet görevlileri ya da paşalar kariyerlerini devşirme sistemine borçluydu. Onlar Osmanlı devletine taze kan getiriyordu. Böylece hem Mehmed hem de ondan sonraki birkaç sultan, dur durak vermeden yaptıkları seferlerde verdikleri muazzam can kayıplarını telafi edebiliyordu. Devşirmeler sayesinde yeniçerilerin safları sürekli yenileniyordu.

En zor hayat onlarınkiydi muhtemelen, çünkü sert bir disipline tabi tutuluyor, cinsel ilişkiye giremiyor ve genelde tam bir keşiş hayatı yaşıyorlardı. Tek umutları yeteneklerine ve başarılarına göre yükselebilmektir. Osmanlı ordusunun çekirdeği olan ve İslam adına gözü kapalı savaşı bu amansız savaşçılar yerli Türkler'i aralarına almak istemiyordu. Bu bağlamda Mehmed'in, yabancıların, imparatorluğundaki Müslüman köleler üstüne ticaret yapmasını kesinlikle yasakladığına değinmek yerinde olur. Örneğin Venedikliler imparatorluğun herhangi bir yerindeki Müslüman köleleri nakletemiyorlardı. Ancak Hristiyan köleleri nakletmelerine izin vardı. Bu tedbirler köle ticaretine büyük darbe indirmişti. 1459 gibi erken bir tarihte bile, Venedik senatosunda kölelerin azlığından acı acı yakınılıyordu.

Fatih döneminde, Osmanlı siyasetinin temel hedefi bütün güçlerin etkili bir biçimde tek bir odakta yoğunlaştırılmasıydı. Bu büyük ölçüde yönetim mekanizmasıyla yapılıyordu. Mehmed bu mekanizmayı, hükümdarlığı sırasında muhtemelen Bizanslılardan aldığı çeşitli sivil ve siyasi kurumlarla ve yönetim hiyerarşisindeki görevleri, ayrıcalıkları ve maaşları net bir biçimde belirlemekle güçlendirmişti.

Protokolün tamamının eski göçebelik günlerine dair anılara dayandığı söylenmiştir ki, bu doğrudur. Örneğin uzun süre boyunca divana sultan başkanlık etmişti. Divan başkanlığını ancak saltanatının sonlarına doğru sadrazamına devretmişti. Yönetimin dört dalı, "imparatorluğun dört sütunu" olarak bilinirdi. Bu tanımda emirin çadırını ayakta tutan dört direğe gönderme yapılıyordu. 1477'de sultanın emriyle, nişancı Leyszade Mehmed ibn Mustafa'nın yazdığı kanunna-

14 Saraya götürülen çocukların eğitimi hakkında bkz. Barnette Miller, *The Palace School of Muhammedi the Conqueror* (Cambridge, 1941; yeni basım 1973).

mede, ayan-ı devlet ve erkân-ı devlet mevkileri getirilmişti. Yine aynı kanunnamede, çeşitli devlet fonksiyonları, bunların kullanımları ve her mevkiye dair maaşlar ve cezalar da net olarak belirlenmişti. Bütün devlet işlerinin gerçek diktatörü, dünyevi konularda sultanın sınırsız yetkili temsilcisi sadrazamdı -yani devlet yönetiminin bütün dalları ona tabiydi-. İmparatorluk mührü ve beş tuğu onda dururdu (bu, o atseven milletin göçebelik günlerinden kalma bir gelenektir şüphesiz). Diğer üç vezir gibi, yıllık maaşı iki milyon altı yüz bin akçeydi. "İkinci sütun (rükûn)" kazaskerdi. Kazaskerin her türlü adli konuda son karar verme yetkisi vardı. Ayrıca şehirlerdeki ve kırsal kesimlerdeki kadılarla imamların atamalarını yapardı. Başlangıçta yalnızca bir kazasker vardı. Sonradan, Mehmed saltanatının sonlarına doğru Rumeli ve Anadolu için ayrı kazaskerler atadı. Yıllık maaşları 600 bin akçeydi. "Üçüncü sütun (rükûn)" defterdardı. Defterdar devletin en yüksek mevkili mali otoritesiydi. Mehmed'in döneminde tek bir defterdar vardı ve temelde Rumeli ile ilgilenirdi. II. Bayezid, Anadolu için ikinci bir defterdar atadı. Her birinin yıllık maaşı 600 bin akçeydi ama ayrıca çeşitli armağanlar alıyorlardı ve kendilerine çeşitli konularda iltimas geçiliyordu. "Dördüncü sütun (rükûn)" olan nişancı ise, sultanın emirlerini ilan ediyor ve her fermana kendi imzasını (tuğra, nişan) atıyordu. Yıllık geliri 400 bin akçeydi. Bu "dört sütun (rükûn)", divanın en önde gelenleriydi. Sadrazamın sağında diğer vezirler, solunda ise iki kazasker otururdu. Kazaskerlerin altında, onlarla dik açılı teşkil edecek biçimde defterdarlar, onların karşısında, vezirlerin altında ise nişancılar bulunurdu.¹⁵

Hem sarayda hem de üst düzey yetkililer arasında, muhtemelen Bizans modelinden alınma bir âdet vardı ki, Mehmed bunu bütün ayrıntılarıyla tanımlamıştı. Her yetkilinin görevi ve mevkisi kıyafetinin renginden (astar, yen ve kürk süslerinin renkleri de dahil olmak üzere) ve en önemlisi sarığının (İngilizce'deki *türban*, -tülbent'ten gelmez) ve sakalının biçiminden anlaşılabilirdi. Yazlık ve kışlık kıyafetler farklıydı. Kışlıklar kürklüydü. Özellikle sarığa çok önem verilirdi, çünkü Doğu'da Müslümanlık'ın karakteristik simgesi olarak görülüyordu. Mehmed yuvarlak, beyaz, spiral şeklinde, altın süslemeli bir sarık sarardı. Bir mücevveze'ye benzeyen bir tacın üstünde bulunan bu sarık, Mehmed'in bütün portrelerinde görülür.

15 Osmanlı kanunnameleri hakkında bkz. F. Kraelitz-Greifenhorst, "Kanunnâme Sultan Mehmeds des Eroberers", *Mittheilungen zur osmanischen Geschichte* 1 (1921-22), 13-48. Babinger kanunnamenin tıpkıbasımını, bir önsözle birlikte yayımlamıştır; bkz. *Sultanische Urkunden zur Geschichte der Osmanischen Wirtschaft und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds II., des Eroberers. I. Teil: Das Qânûn-nâme-i sultanî ber müdscheb-i 'örf-i 'osmânî* (= *Südost-europäische Arbeiten* 59; Münih, 1956). Metnin transkripsiyonu için bkz. Robert Anhegger ve Halil İnalcık, *Könünnâme-i sultanî ber müceb'i örfi 'osmânî* (Ankara, 1956; TTK: XI. seri, no. 5). Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. daha yakın bir zamanda yayımlanan *Code de lois coutumières de Me/med II: Kitâb-i qâvânîn-i 'öfîyye-i 'osmânî* (ed.: Nicoară Beldiceanu, Wiesbaden, 1967). Bu sonuncu çalışma üstüne bir eleştiri yazısı için bkz. V. L. Menage'nin *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 32'deki (Londra, 1969) makalesi, 165-167. Dünyevi kanunlar ve bunların dinsel kanunlarla ilişkisi hakkında bkz. Uriel Heyd, "*Kânun and Sharî'a in Old Ottoman Criminal Justice*", *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities* III (1969), 1-18. Aynı yazarın bir başka makalesi ölümünden sonra yayımlanmıştır: *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed.: V. L. Menage (Oxford, 1973).

Bir üst düzey yetkili, giysisinin rengi sayesinde çok uzaktan bile tanınabilirdi. Örneğin müftiler beyaz, vezirler yeşil, kapucubaşları kırmızı, ulema mor, mollarlar açık mavi giyerdi. Koyu yeşil imrahorların rengiydi. Ayakkabıların da rengi değişirdi. Devlet görevlileri sarı, saray memurları açık kırmızı ayakkabılar giyerdi.

Sarıgi her zaman için yalnızca Müslümanlar takabilirdi. Gayrimüslimler takke giyerdi. Bunların rengi, örneğin Franklar'da ve Rumlar'da kırmızı, siyah ya da sarıydı. II. Mehmed döneminde, gayrimüslimlerin çorap ve ayakkabıları da muhtemelen Müslümanlar'inkinden farklıydı. Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler siyah, menekşe rengi ve mavi terlik ya da ayakkabı giyerdi.

Sultanın maiyetinde dış ve iç hizmetliler vardı. Dış hizmetler, sultanın şahsına ilişkin bütün hizmetleri kapsardı. İç hizmetler ise hareme, yani sarayın üçüncü kapısından bâbü's-saade itibaren başlayan dârü's-saade bölgesine ilişkindi.

Dış hizmetlerin baş sorumlusu, beyaz harem ağalarının başı olan kapu (bâbü's-saade) ağasıydı. O başkâhyaydı, iç oğlanların ve diğer saray hizmetlilerinin başıydı. Ayrıca çok sayıda hayır kurumunun yöneticisiydi ve bu işten büyük kazanç sağlardı. Sultanla dış dünya arasında bir aracıydı. Hiç kimse ondan izin almadan sultanı ziyaret edemezdi. Sürekli sarayda yaşardı. Emrinde 340 kişi vardı. Bunların hepsi de seferler ve akınlar sırasında kaçırılmış olan Hristiyan kökenli insanlardı. Sarayda çalışan çocuklar asla on sekizinden büyük olmazdı. İki tecrübeli öğretmen tarafından eğitilir, okuma yazmayı, görgü kurallarını ve âdetleri öğrenirlerdi. Hizmetli personeli içinde sofracılar, eczacılar, bahçıvanlar, fırıncılar, çamaşırcılar, aşçılar vb vardı. Bunların hepsinin maaşları belirliydi.

İç hizmetlerin baş sorumlusu, kızlarla kadınların ağası ve zenci harem ağalarının başıydı (dârü's-saade ya da kızlar ağası). İç saraydaki bütün kadın hizmetçilerin âmiriydi. Ayrıca sultan vakıflarının da yöneticisiydi. Gün içinde sarayı üç dört saatliğine terk edebilirdi ama geceyi orada geçirmek zorundaydı. Emrinde yirmi kadar harem ağası çalışırdı. Mehmed'in döneminde sarayda 300 kadar kız ve kadın vardı. Bunların hepsi de istisnasız Hristiyan kökenliydi. Her biri günde dört akçe alırdı. Kızlar Ağası sultanın yanından pek ayrılmazdı. Sultan ona çok güvenirdi.

- Bizans sarayında hadımların kullanıldığı kanıtlanmış bir gerçektir. Sultanın sarayında da kullanılmış olmaları, Bizans'tan alınmış bir uygulama olarak yorumlanmıştır çoğu kez. Ama bu yorumlara karşın (örneğin Alfred von Kremer'inkiler), bu konuda aslında Bizanslılar'ın bir Doğu sistemini benimsemiş olmaları daha mümkün görünmektedir. Bu hadımların hepsi de Hristiyan ülkelerinden getirtilirdi, çünkü İslam herhangi bir canlının hadım edilmesini kesinlikle yasaklar. Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndaki haremağalarının çoğu Etiyopya, Suriye, Ermenistan vb'den gelirdi. Fatih Sultan Mehmed'in döneminde, hadım ve köle ticareti büyük ölçüde Yahudiler'in elindeydi. Ama halifelğin Emevi döneminden beri yaygındı. O dönemde, Karolenj zamanında, bu ticaretin ana merkezlerinden biri Verdun idi.

Mehmed'in kanunnamesi yalnızca tahta kimin geçeceğini değil, sultanın sofrasına ve divana ilişkin kuralları da belirliyordu. Ataları vezirlerle birlikte yemek yerken, o "imparatorluk kanı" taşıyanlar dışında hiç kimseyle yemek yemek istemiyordu. Yalnızca baş defterdarın sadrazamla birlikte yemek yemesine izin vardı. Diğer bütün defterdarlar ve nişancı diğer vezirlerin masalarında yerdı. İki kazasker üçüncü bir masada yalnız başlarına yemek zorundaydı. Çeşitli divan sofralarındaki artıklarla ne yapılacağına ilişkin belirgin kurallar vardı.

Sultan genel görüşmelerini Cumartesi'den Salı'ya kadar dört gün arka arkaya yapardı. Görüşme sırasını çavuş başı sıfatıyla divan beyi belirlerdi. Sultan diğer günler önce kazasker ile görüşür, ondan makamına ilişkin bilgi alırdı. Söylediğimiz gibi, kazaskerlik mevkii ancak Mehmed'in saltanatının son yılında ikiye ayrılmıştı. Kazasker gittikten sonra, dört vezir ile defterdar gelirdi. Defterdar önce yaptıklarından söz eder, talimatlar aldıktan sonra giderdi. Vezirler sultanla yalnız kalınca gizli devlet meselelerini konuşmaya başlardı.

Karmaşık saray personeli organizasyonu, Gian-Maria Angiolello tarafından ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Biz burada ayrıntılara giremeyeceğiz ama tarihçelerde en sık sözü geçen bazı kategorilere birkaç sözcükle değinmemiz yerinde olur. Birbirinden çok farklı kökenlere ve mesleklere sahip 200 kadar kişiden oluşma *müteferrika* grubunun özel bir rolü vardı. Bazen bu gruba boyun eğdirilmiş hükümdar ailelerinin oğulları da dahil edilirdi. Bunların pek çoğu sultanla zaman geçirmek ayrıcalığına sahip olurdu. Son Bosna kralının yarı-kardeşi, Müslüman olunca Kraloğlu İshak Bey adını alan Sigismund'dan söz etmiştik. Nüktedanlığı sayesinde sık sık Fatih'i eğlendirmek üzere masasına çağırılırdı. Fatih onu özellikle çok seviyordu anlaşılan. Müteferrikalar arasında hekimler, "filozoflar", münecimler, türlü türlü kâhinler, sanatçılar, mühendisler, ressam, kuyumcular ve altıncılar vardı. Günlük yevmiyeleri, mevkilerine ve önemlerine göre 20 ile 400 akçe arasında değişirdi. Bazılarına bir iki köy armağan edildiği bile olurdu. Sultan sefere çıktığında, onun biraz önünden yolculuk ederlerdi.

Kapucılar da iltimas sahibiydi. Her biri 200 adamdan oluşan iki gruba ayrılırlardı. Divan toplantıları sırasında, iki kapucubaşı ellerinde birer asayla divan odasının kapısında durup, gelenlerin adlarını ilan eder ve sultandan onları içeri kabul etmek için izin alırdı. Kapucılar sarayın kapılarında gece gündüz nöbet beklerdi.

Ayrı bir grup olan çavuşlar da onlar kadar önemliydi. Görüşme günlerinde çavuş başı elinde asayla vezirlerin karşısında dururdu. Görevi adı söylenen herkesi karşılayıp onlara eşlik etmektir. Gündeliği 60 akçeydi. Altında on onbaşı çalıştırırdı. Bunların her biri 25 akçe alırdı. Geri kalan 30 kadar adam ise günde 15 ile 20 akçe alırdı. Sultan savaşa çıktığında, her atma binisinde çavuş bağırarak hayır duası niyetine birkaç sözcük söylemek zorundaydı. Bazı yazarlar, vezirlerin de söylemek zorunda olduğu bu auctj'larla (*Allah ömürler vere efendimize!*) Bizanslıların *polychronizeini* (çok yaşa) arasında bağlantı kursa da, bunun doğruluğu kesin değildir.

Saray çavuşunun yanı sıra, başka çok sayıda sivil ve askeri çavuşlar da vardı. Bunların saray görevlileriyle hiçbir ilgisi yoktu. Onların görevi, sultanın verdiği önemli görevleri yerine getirmektir. Reayaların topraklarını düzenli olarak kontrol ettiklerinden söz etmiştik. Ayrıca bir sonraki yılın tohumunun bekçisiydiler. En önemlisi de, yabancı hükümdarlara mesajlar iletirlerdi. II. Mehmed'in zamanında da, önceden olduğu gibi, Hristiyan devletlere elçi değil, yalnızca çavuşlar ya da bazen kapucı başları gönderilirdi. Çeşnicilere de (*çeşnigir*) önem verilirdi. Bunların sayısı on ikiye. Görüşme günlerinde, sultan başkalarıyla birlikte yemek yediğinde, onlar sultanın masasında beklerdi. Vezirlere, kazaskerlere ve defterdarlara da, sarayda yemek yedikleri zaman hizmet ederlerdi.

Ordunun organizasyonu Osmanlı İmparatorluğu'nun organizasyonu ile ya-

kından ilişkili olduğundan, bundan biraz söz etmek yerinde olur. Müslüman kanununa göre dünya, savaş bölgesi (*darü'l-harb*) ile Müslümanlar'm yönetimindeki bölge (*darü'l'isbm*) olmak üzere ikiye ayrılırdı. "Savaş bölgesi", bütün gayrimüslim ülkeleri kapsıyordu. *Kur'an* bunların ele geçirilmesini emrediyordu. Yani bir başka deyişle, bu ülkeler Müslümanlar'm savaş alanıydı. Teorik olarak, Müslüman devletler bütün gayrimüslim dünyayla sürekli savaş halindeydi. Temel hedef, cihad yoluyla gayrimüslim dünyayı Müslüman bölgesine dönüştürmektir. Bu Jjakış açısı devletin Müslüman halkı sürekli savaş halinde tutmasını ve ordusunu olabildiğince geliştirmesini zorunlu kılıyordu. Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bölgesel ayrımlar askeri ihtiyaçlara göre belirleniyordu. Bu bölgeler, pek çok açıdan Roma Cumhuriyeti'nin *provinciae'sine* benziyordu. Osmanlılar'm bölgesel valilerinin işlevleri, eski İran İmparatorluğu'ndaki valilerin ya da Roma prokonsüllerinin işlevlerine benzetilmiştir haklı olarak.

İmparatorluğun iki eyaleti olan Anadolu ve Rumeli, iki tuğa sahip iki beylerbeyi tarafından yönetiliyordu. Bunlara birer tuğa ve sancağa sahip sancakbeyleri hizmet ediyordu. Her sancak ise çok sayıda Jcûiç'tan oluşuyordu. Fatih döneminde imparatorlukta kırk sekiz sancak vardı. Bunların yirmisi Asya'daydı: Trabzon, Amasya, Sinop, Kastamonu, İznik, Kayseri, Niğde, Karaman, Konya, Antalya, Teke, Ankara, Kütahya, Menteşe, Aydın, Saruhan, Midilli, Biga, İzmir ve Bursa. Yirmi sekizi ise Avrupa'daydı ("Grecia"): İstanbul, Vize, Malkara, Silistre, Kefe, Vidin, Niğbolu, Semendire, Bosna, Hersek, İşkodra, Avlonya, Karaferia, Arta, Santa Mavra, Angelokastron, Mora, Atina, Ohri, Tırhala, Eğriboz, Selanik, Gümülcine, Üsküp, Sofya, Filibe, Edirne ve Gelibolu. Sancakbeyleri bu bölgelerin silahlı kuvvetlerini ve güvenlik görevlilerini yönetiyor, halkın güvenliğini ve vergilerin düzenli toplanmasını sağlıyordu.

II. Bayezid döneminde sancakbeylerinin sayısı artmaya başladı. Muhtemelen Sibenikli olan Felix Petancius (Petancic), dönemin Osmanlı meselelerini çok iyi bilen ve Buda sarayında Kral Matthias Corvinus ile sonradan yerine geçen II. Ladislas'a (1490-1516) uzun süre danışmanlık yapmış biri olarak, Türkler'in askeri gücü hakkında yazdığı kısa ama bilgilendirici kitapta (Augsburglu rahip ve Hümanist Konrad Adelman von Adelmansfelden tarafından yayımlanmıştır) ve henüz yayımlanmamış olan "Genealogia Imperatorum Turcorum" adlı kitabında, 4.500 tımara ve 22.500 silahlı adama (*hricati*, Türkçe'de *cebeli*) sahip yirmi beş Rumeli sancağı ile 5.500 tımara ve 37.500 "zırhlı askere" sahip otuz altı Anadolu sancağından, yani toplam on bin tımar ile 60 bin sipahiden (Petancius'un iddia ettiği gibi 50 bin değil) söz eder.¹⁶ Bütün bu rakamlar yaklaşık olma izlenimini uyandırmaktadır elbette. II. Bayezid'den sonra sancakların sayısı daha da arttı. İmparatorluğun sınırlarının en geniş olduğu Muhteşem Süleyman döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nda en az 250 sancak ve 25 vali vardı.

İmparatorluğun içten ve dıştan mükemmel bir biçimde savunulmasını ve sürekli yeni fetihlere hazır tutulmasını sağlayan bu sağlam organizasyon, hane-

16 Petancius'un (Felice Petanzio) iki yayımlanmış eseri hakkında bkz. Cari Göllner, *Turcica* (Berlin, 1961), 97 ve 319.

damn kumcusu Osman'ın zamanından beri istikrarlı bir biçimde kusursuzlaştırılan feodal sistemle yakından ilişkiliydi. Daha önce gördüğümüz gibi (s. 287 ve sonrası), Mehmed toprakların paylaşımına ilişkin yeni kurallar koymuştu.

Her sancak küçüklü büyüklü toprak parçalarından (zeamet ve tımar) oluşuyordu. Tımarlar yılda 20 hin akçe ya da daha az gelir getiriyordu. Yerli Türk atlıları olan sipahilere (yeniçerilerle birlikte Osmanlı ordusunun saldırı gücünü teşkil ediyorlardı), imparatorluk fermanlarıyla tımar verilirdi. Yeni fethedilen toprakları tımar olarak alır, bu topraklardaki köylüler üstünde hak sahibi olurlardı (bu köylülerin hemen hepsi bulundukları topraklara bağımlıydı). Ayrıca toplanan vergilerin tamamını ya da bir kısmını kendilerine alırlardı. Fetihten önce bu toprakların sahibi olanlar, bu haklarını yitirmiş, topraklarının mülkiyeti devlete geçmiş olurdu. Ancak topraklar yine onlarda kalırdı. Artık onları yeni Osmanlı derebeyleri için işlemek, hasatlarının bir kısmını (üçte birini ya da beşte birini) onlara vermek zorundaydılar. Sipahilerin dışında, toprak yasal yollardan ancak askerlik yapma zorunluluğu olmayan az sayıda üst düzey devlet görevlisine verilebilirdi. Bunlar Osmanlı devletine ait olan özel (*hass*) arazilerdi. Boyutları en az belirli bir büyüklükte olması gereken bu araziler, kural gereği mevkiyle ilişkilendirilirdi, diğer tımarlarda olduğu gibi derebeyinin şahsiyla değil.

Bir sipahinin başlıca sorumluluğu tımarında yaşamak ve sultandan emir alır almaz silahlı askerler toplamaya hazır olmaktı. Tımarının gelirine göre, her sipahinin sefere sabit bir miktar silahlı atlıyla (*cebeci*) katkıda bulunma yükümlülüğü vardı. Üç bin akçe geliri olan bir derebeyi, Osmanlı devletine bir atlı vermek zorundaydı. Ayrıca her beş bin akçe için bir atlı daha vermesi gerekiyordu. Büyük bir tımarın on beş atlı, küçük bir tımarınsa en az iki atlı vermesi beklenirdi. Bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi, tımarın geçici ya da kalıcı olarak yitirilmesine yol açardı. Sultan bir ordu toplamak istediğinde, tek yapması gereken valilere emir göndermektir. Onlar da bu emri sancakbeylerine, sancakbeyleri de sipahilere iletirdi.¹⁷

Bu tımarlar Batı'da olduğu gibi miras yoluyla intikal etmezdi. Bu yüzden ortaya sultan için tehlikeli olabilecek bir soylular sınıfı çıkmıyordu. Bir derebeyi öldüğünde, bazen oğlunun ya da erkek kardeşinin onun yerine geçirildiği oluyordu ama önce devlet toprağı geri alıyordu. Bu yüzden, pratikte tımar oğluna geçse bile, kanun ona miras hakkı tanımıyordu. Kural olarak, büyük tımarlara sahip sipahilerin oğullarına bile yalnızca en fazla beş bin akçe getirecek küçük tımarlar verilirdi. Daha fazlası için çalışmak, askeri başarılar kazanmak zorundaydılar.

17 Bölgesel yönetimlere ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, 104-118. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Gibb ve Bowman, I, 1. bölüm, 137 ve sonrası. Osmanlı devletindeki toprak mülkiyetlerini ayrıntılarıyla veren arşiv belgeleri, son yıllarda giderek daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır. Örneğin bkz. Saraybosna Doğu Enstitüsü'nün yayımladığı metin dizileri; *Monumenta turcica. Historiam slavorum meridionalium illustrantia*. Bunların en yakın tarihli olanı (1972), VI. ilinin 1455 yılına ait defterinin tıpkıbasımını ve Sırpça-Hırvatça çevirisini ve İngilizce özetini içerir: *Oblast Brankovica. Obsimi katarstarski popis iz 1455. Godine*, 2 cilt, ed.: H. Hadzibegic (II, v-xiv).

Mehmed, belki de bir geleneğe uyarak, kendilerini kanıtladıklarını düşündüğü bazı Hristiyan kullarına da sık sık askeri tımarlar vermiştir. Bunlar çoğunlukla önemsiz yerli soylular olsa da, aralarında değerlerini kanıtlamış kişiler de olurdu. Bu insanlar, Hristiyan sipahi olurlardı. Bu tuhaf durum, Mehmed'in siyasi çıkarları her şeyden önde tuttuğunu gösterir. Koşullar uygun geldiğinde dinsel kanunun ilkelerine açıkça karşı çıkması, açıkgörüşlülüğüne ve otokratlığma tamamen uygundur. Özellikle Arnavutluk ve Sırbistan gibi sürekli güvenliksiz yerlerde, çok sayıda Hristiyan sipahi vardı (ancak bunların sayısı Müslüman sipahilerinkini aşmış olamaz elbette). Bunun nedenlerinden biri, sultanın mülk sahiplerine ve hayır kurumları (*vakıf*: çoğulu *evkaf*) çalışanlarına (yani din adamlarına) duyduğu güvensizlik olabilir.¹⁸ Mehmed bu grupların gücünü ve etkisini denetim altında tutmak için mülk ve vakıfları askeri derebeyliklere dönüştürme yolunda elinden geleni yapmıştı. Bu durum en azından vakıflar konusunda İslami kanunun tamamen çiğnenmesi anlamına geliyordu. Sipahilerin yalnızca asker vermekle değil, kendi bölgelerinden baş vergisi toplamakla da yükümlü olmaları dikkat çekicidir.¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu askeri aristokrasi, savaş zamanında daha az varlıklı insanların sağladığı düzensiz atlı askerlerle destekleniyordu. Bunların arasında akıncılar da vardı. Akıncıların kumandanlığı Mihaloğlu ailesine aitti ve miras yoluyla intikal ediyordu. Akıncılar akınları sırasında elde ettikleri ganimetlerle geçiniyordu. Daha önce söylediğimiz gibi, uzak diyarlara, Avusturya'ya kadar dehşet saçıyorlardı.

Bir başka düzensiz asker sınıfı da azaplırdı. Azaplar savaş sırasında vergilerden muaf tutulurdu (*müsellem*). Piyade, tabya yapımcısı ya da kürekçi olarak görev yapan bu bölgesel askerler, uzun süre yeniçerilere tehlikeli bir rakip oldu. Aralarında hemen her zaman çekişme vardı.

Ordunun temel gücünü oluşturanlar, feodal süvarilerin yanı sıra yeniçerilerdi ("yeni asker"). Söylediğimiz gibi yeniçeriler devşirmelerden oluşurdu. Yeniçeriliğin kökeni yeterince incelenmemiştir. Bektaşilikle başlamış gibi görüne de, bu konudaki bilgimiz yetersizdir. Yeniçeri askerleri, hem organizasyon hem de kıyafet açısından aynı tarzda davranan sıkı bir örgütü andırıyordu. Yeniçerilerin başlıkları Bektaşiler'inkine benziyordu. Bektaşiler gibi onlar da beyaz keçe başlıklar giyiyordu ama onlarınki tahta bir kaşıkla süsleniyordu. Yeniçeri ocağının başkumandanı, neredeyse her konuda tam yetkili olan Yeniçeri Ağası'ydı. Ağanın kendi sarayı ve başkentte özel bir kançılaryası vardı. Ayrıca İstanbul'da düzenin sağlanmasından sorumlu zabıta şefiydi. Yeniçerilerin sayısına gelince, bu konuda

18 Hristiyan tımar sahipleri hakkında bkz. İnalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı imparatorluğuna", *Fuad Köprülü Armağanı*, ed.: Osman Turan ve diğ. (İstanbul, 1953), 207-248; gözden geçirilmiş versiyonu için bkz. İnalcık, *Fatih Devri*, 137-184.

19 Mehmed'in toprak sahipliğinin yasal statüsünde yaptığı değişiklik konusunda bkz. Nicoara Beldiceanu, "Recherches sur la reforme fonciere de Mehmed II" *Acta Historica* (4 (1965) (*Societas Academica Dacoromana*), 27-39. Ayrıca bkz. aşağıda, s. 385. Muhammed Ahmed Simsar, 16. yüzyılın başlarına ait bir Osmanlı Türk vakfiyesinin İngilizce çevirisini yapmıştır; *The Waqfiyah of Ahmed Pasa* (Philadelphia, 1940). Söz konusu vakfın kurucusu, Babinger'in yukarıda sözünü ettiği Ahmed Paşa'dır (bkz. s. 231).

çok farklı rakamlar söylenmiştir. Ancak sayılarının II. Murad döneminde üç bine geçmediği, II. Mehmed döneminde beş bine çıktığı ve daha sonra (1472 civarında) on bine kadar yükseldiği kesindir. Fatih'in saltanatının sonlarına doğru, sayıları yalnızca sekiz bindi.

Joseph von Hammer-Purgstall, yeniçeriler için vatan, yuva ve aile sevgisinin yerini dinsel çılgınlığın, fanatikçe itaatkârlığın ve ganimetler ile yakışıklı oğullara duyulan arzunun aldığını söylemekte haklıdır. Vatanseverliğin yerini alan bu hisler, "maksatların soyluluğu açısından olmasa bile boyut açısından Roma komutanlarının ve ordularının en görkemli başarılarıyla kıyaslanabilecek" sonuçlar getirmişti. Ebeveynsiz ve akrabasız olan, yuvalarına ve kökenlerine yabancılaşmış bu yerli Hristiyanlar hayatta savaştan başka amaç, üstlerine körü körüne itaat etmekten başka görev bilmiyordu. Ortak iradeleri yalnızca düşmanı değil, kendi sultanlarını bile korkudan titretiyordu. Pek çok kez bir hükümdarın, hatta bir hanedanın kaderi tamamen onların arzusuna ya da tehdit ettikleri hükümdarın onlara ne kadar büyük bir armağan verebildiğine bağlı olmuştur. Sayılarının göreceli azlığı göz önüne alındığında, özellikle saltanat değişiklikleri ve diğer siyasi krizler sırasındaki etkililikleri hayret vericidir. Yeniçeriler başkentteki tek düzenli asker grubu oldukları ve onlara karşı başka bir grup, en azından zamanında toparlanamayacağı için, bu haddinden fazla güçlerini sık sık suistimal ediyorlardı. II. Mehmed döneminde gündelikleri en fazla üç beş akçeydi. Ayrıca kanun gereği onlara her yıl beş arşın mavi kumaş, yakalık için otuz iki akçe, sarıkları için elli arşın keten, yün bir kaftan, bir gömlek ve yay ile oklar için otuz akçe veriliyordu. Sultan zaman zaman başka armağanlar da veriyordu.

Her sefer sırasında, her mangaya bir onbaşı kumanda ediyordu ve her manganın kendi yük atı, çadırı ve hazinesi var. Yeniçeriler ordugâhlarının düzenliliğiyle ünlüydü. Ahlaki açıdan kesinlikle bütün hasımlarından daha üstündüler. Küfür etmeleri ve tartışmaları kesinlikle yasaktı. Temizlik, görevlerinden biriydi. İnançları aptes almalarının yanı sıra ayık kalmalarını da sağlıyordu, çünkü şarap ve diğer içkileri içmeleri yasaktı. Kumar nedir bilmezler, fahişelerle düşüp kalkmazlardı. İyi beslenirlerdi, çünkü sultan onlara yiyecek ve cephane sağlamaya büyük özen gösterirdi. Subayları, unvanlarını mutfak yetkilerine göre alırdı: Örneğin aşçıbaşı, çorbacıbaşı gibi. Ordudaki en önemli mal kazanlardı. Yemeklerin yanı sıra, toplantılarda da kazanların etrafında toplanırlardı. Kazanı ters çevirmek, isyan işaretiydi.

II. Mehmed, toplara özel ilgi gösteren ilk Osmanlı hükümdarıydı muhtemelen. Onun hizmetine giren yabancı top dökümcülerinden defalarca söz ettik. Ne kadar yararlı oldukları önce Konstantiniye kuşatmasında ortaya çıktı ve Mehmed'in girdiği sonraki bütün savaşlarda da belli oldu. Top dökümcülerinin çoğu muhtemelen Almanlar ya da Erdelliler'di. Bunlardan yalnızca birkaçının adını biliyoruz ama sultanın saltanatı boyunca yabancı top uzmanlarından yararlandığı kesindir.

Savaş donanmasını kurarken de yabancılardan etkilenmişti muhtemelen. Mehmed birkaç yıl içinde donanmasını muazzam ölçüde büyüttü ama donanmasını asla tek başına kullanılacak bir saldırı gücü olarak görmemişti anlaşılan. Donanmanın faaliyet sahası sonunda İtalya kıyılarına kadar uzandı. Venedik gibi deniz gücü kuvvetli bir ülke bile Türk donanmasından korkuyordu.

Cenovalı Jacopo de Promontorio sayesinde Fatih'in donanmasının gücünü yaklaşık olarak biliyoruz. Her ne kadar verdiği rakamlar muhtemelen Fatih'in hükümdarlığının son yıllarına ilişkin olsa da (1475 civarı). Denizcilik konusunda bilgili olan Don Jacobo'ya göre, Osmanlı donanması o sıralar 500 kadar büyük gemiden oluşuyordu. Bunların arasında çok sayıda kadirga vardı. Kefe'nin fethi sırasında (1475), 380 gemi kullanılmıştı ve bunlardan 120'si kadirgaydı. Ancak bu rakama sultanın para vermeden ve sahiplerinin rızasını almadan zorla el koyduğu Rum kadirgaları da dahildir. Cenovalı tarihçi, Osmanlı kadirgalarının "deniz savaşma uygun olmadığını" söyler ve "böyle beceriksiz denizciler tarafından kullanılan dört kadirga, bizim bir kadirgamız bile etmez" diye ekler. Sultan bu gemileri yalnızca askerlerini fethetmek istediği yerlere nakletmek için kullanıyordu. Don Jacopo'nın söylediğine göre, her ne kadar Türkiye'de "gemi yapımı için kullanılmaya uygun büyük ormanlar" bulunsa da, Mehmed donanmanın güçlendirilmesiyle pek ilgilenmiyordu. Cenovalı, bu isteksizliği elinde fazla güvenilir denizcinin bulunmayışına bağlar. "Bütün Türkiye ve Yunanistan'da" -yani Anadolu ile Rumeli'de- yalnızca iki bin Türk ailesi (*case*) vardı (bu, o yazmadaki bir *lapsus calami*'dir açıkça) ve bunların pek azının birden fazla oğlu vardı. Geri kalanların hepsinin Hristiyan mühtedilerin soyundan gelme melezler olduğunu söyler. Has Türk nüfusunun azlığını, "köleleriyle ve genç oğlanlarla durmadan düşüp kalkmalarına" bağlar. Yine Don Jacopo'ya göre, 1475 civarında sultanın bütün ordularındaki (*il suo preforzo*) toplam asker sayısı 76 binden fazla değildi. "Çok acil durumlarda" buna savaşmaya uygun oymayan 20 bin adam daha eklenebilirdi. Bu, sultanın elinde neden iyi denizciler olmadığını ve deniz savaşlarına girmekten neden kaçındığını açıklar. II. Mehmed'in otuz yıllık saltanatında, tek bir büyük deniz savaşı bile yapılmamıştır. "İşin gerçeği," der Don Jacobo, "o deniz savaşlarından hep sakınmıştı."

Jacopo de Promontorio, bu gözlemlerden yola çıkarak, Hristiyanlık'm baş düşmanıyla yapılan mücadele hakkında bariz sonuçlara varır. "Eğer" diye yazar, "sultanın sayısız Hristiyan kulu kendi bölgelerine yiğit bir beyin ya da kaptanın gönderildiğini görseler, hemen silaha sarılıp esarete başkaldırır ve sultanı Yunanistan ile komşu bölgelerden kovarlardı. Bu Hristiyanlar, o ülkelerdeki en zeki ve en savaşçı insanlardır. Sultan sefere çıkarken onları asla yanına almaz, çünkü onlara güvenmez ve en küçük bir olay çıkmasından bile korkar."

Don Jacobo Batılı donanmaların muhtemelen Fatih'i yeneceğini söylemekte haklı gibi görünmektedir. Zayıf Osmanlı donanması, birleşik Batı donanmasına karşı koyamazdı.

Şimdiye kadar hiç kimse Fatih'in imparatorluğunun devlet maliyesini incelemeyi başaramamıştır, çünkü elimizde bu konuda belgelere dayalı çok az bilgi vardır. Devlet gelirleri hakkında güvenilir bir rakama ulaşmak neredeyse olanaksızdır, çünkü Fatih'in otuz yıllık saltanatı sırasında sürekli yeni bölgelerin ele geçirilmesi, gelirlerin sürekli değişmesine yol açmış olmalı. Mühtediler de, yerli Türkler de hiç vergi ödemediğinden -devletin onlardan tek talebi, savaşın bölgelerine kadar gelmesi olasılığına karşı mülklerinin onda birini almaktı-, devletin temel gelir kaynağı reyalara koyduğu baş vergisi, imparatorluğun arazilerinden ve madenlerinden toplanan kiralara, liman işleri, devlet tekelliliği vb idi.

Her reaya ailesinin reisi bir duka altını (kırk akçe) ödemek zorundaydı. Bu vergi toplam 900 bin duka gelir getiriyordu. 1470'te Türkçe orijinalinden kopya edilmiş bir Venedik katalogunda, Avrupa'da 29 bin Hristiyan ve Yahudi ailesinin baş vergisine tabi olduğu yazılıdır. Yarım yüzyıl sonra, imparatorlukta vergi mükelleflerinin sayısı üç milyona çıkmıştı. Eğer bir kıyıda, dağ geçidindeki ya da ormandaki bir şehir Avrupa'daki sınırların korunması açısından önem taşıyorsa, sakinleri (onlara *voynuk* denirdi ve çoğu Bulgar'dı) bütün vergilerden muaf tutulurdu. Yükümlülükleri geçitleri korumak, ormanlarla ilgilenmek ve yolların bakımını yapmak gibi, devlete yararlı olan işlerle sınırlıydı. Savaş zamanında sipahilere işçi, sürücü ya da seyis olarak yardım etmek zorundaydılar. Bu hizmetlerin karşılığında düzenli maaş alırlardı.

Her türden hayvan için ödenen aşar vergisi, yılda en az 300 bin dukalık gelir sağlıyordu. Tahıl aşarı da epeyce para getiriyordu. Çeltik tarlalarından ve hatta arı kovanlarından bile vergi alınıyordu.

Çok sayıda belgeden anlaşıldığına göre, bütün mesleklerde ve ekonomik faaliyetlerde katı bir tekelcilik ve çağımızdaki otoriter rejimlerin kurallarını andıran katı kurallar hüküm sürüyordu. Devlet, yani sultan tuz, susam ve özellikle de çeltik (Balkanlar'ın fethinden beri çeltik yetiştirmek Müslümanlar'm ayrıcalığı olmuştu) gibi mallara büyük önem veriyordu. Ekonomik suçlar, karmaşık bir yonetmelikler sistemindeki ağır hükümlerle cezalandırılıyordu. Kırbaçlanmaktan organların kesilmesine ve idama kadar uzanan çeşitli cezalara ek olarak, teşhir, yani halk içinde küçük düşürölme cezası da sık sık verilir. Suçlu, verilen ceza uygulanmadan önce sokaklarda küçük düşürücü bir biçimde gezdirilirdi. Bu konudaki kurallar, sultanın ne kadar zalim olduğunu açıkça gösterir. Suçluların bunlarına geçirilmiş tel halkalardan çekilerek gezdirildiğini, bir atın ya da eşiğin sırtına ters oturtulduğunu, saçlarının ya da sakallarının kesildiğini, kurumla kaplandıklarını vs. okuruz.

Devletin temel gelir kaynaklarından biri de *mukataa* sistemi. Bu sistem II. Mehmed döneminde iyice geliştirilmiştir. Bu adlandırma, üç kiralama türünü kapsıyordu: Devletin elindeki işletmelerin ve kurumların kiralınması, vergi toplayıcılarından, gümrüklerden, demirleme ve ağırlık bedellerinden elde edilen gelir ve tekellere izin verilmesi. Bazı bölgelerde sivil kişiler sabit ve muhtemelen büyük bir meblağ ödemek karşılığında vergi toplama, her türlü toprak ürünlerinden faydalanma ve devlet işletmelerini kendi çıkarlarına kullanma hakkını elde edebiliyordu. Ne yazık ki bu kiralara ilişkin rakamlar hakkında elimizde fazla bilgi yok. Bildiklerimizi ise dönemin tarihçilerinden öğrendik.

Örneğin Khalkokondilas bize Tuna geçitlerinin her yıl binlerce dukaya kiralandığını ve kiracıların (çoğunlukla Rumlar'dı) yüksek kira bedeline karşın iyi kârlar elde edebildiklerini söyler. Rumeli kıyılarındaki, Ahyolu'daki ve özellikle de Enez'deki tuz imalathaneleri yılda 90 bin duka gelir getiriyordu. Enez'deki tuz yataklarını genellikle Yahudiler kiralıyordu, İstanbul ile Gelibolu'daki liman hizmetlerinin geliri 1470'de 42 bin dukaydı. Ocak 1476'nın başlarında çok sayıda Yunanlı'ya Gelibolu ve Galata iskeleleriyle ilgili kira makbuzu verilmişti. Bunların arasında Andreas Khalkokondilas, Manueal Palaiologos ve bir başka Palaiologos vardı. 1468 güzünde, Yani Palaiologos ile Thomas Kantakuzenos'a bazı madenler kiralandı. Sırbistan'daki Kratova ile Teselya'daki Sidrekapsa madenleri-

nin baş ve tutuklu vergileri (*ispence, pençik*) Kantakuzenos ailesinin diğer iki üyesine, Cillili Catherina'nın yakın bir akrabası olan Yani'ye, Yorgi'ye ve ortakları Nikola "DanjoviP'e (?) kiralanmıştı. Ancak 1476 Eylül ya da Ekim'inde üçü de bütün aileleriyle birlikte İstanbul'da, sultanın emriyle idam edildi ve cesetleri Galata'ya gömüldü.²⁰

Edirne, Filibe, Sofya, Aydos ve Selanik'teki gümrük hizmetleri devlet hazinesine 90 bin duka altını kazandırıyor. Anadolu'da kiralanmış yerler arasında Kastamonu (10 bin duka) ve Bursa'dakilerden ve Hüdavendigâr dağ geçitlerinden (16 bin) ve başka yerlerden söz edilir. Bunların toplam kira getirileri 29 bin dukaydı. Khalkokondilas, İstanbul'daki deniz feneri ile nehir geçitlerinin kira getirilerinin 200 bin florin olduğunu söyler. Anadolu'daki ünlü şap madenleri yılda 50 bin duka getiriyordu. Kastamonu ile Sinop'taki demir madenlerinin getirişi de aynıydı. Devletin madenlerin kiralanmasından elde ettiği toplam gelir 200 bin duka civarındaydı. Bunun yarısı Rumeli madenlerinden, özellikle de Novaberde ile Srebreniçe'dekilerden (Sırbistan) elde ediliyordu muhtemelen.²¹

Güvenilir bir kaynak olarak görülen Jacopo de Promontorio, 1475 civarına ilişkin daha fazla bilgi verir. O yılda, devlet maden kiralardan ancak 120 bin duka elde etmişti. Kiralar üç yıllıktı ve kiracılar yılda 360 bin duka kazanıyordu. Ayrıca gümüş madenlerinden toplanan aşar vergisin yılda 120 bin duka olduğunu söyler. Mora'daki hizmet ve kira tekellerinden ("*comerchio*," Latince'de *commercium*, çağdaş Rumca'da *koumerki*, Türkçe'deki *gümrük* kelimesi bundan gelir) üç yılda 31.500 duka elde ediliyordu. Avlonya'nın balıkçılık haklarıyla birlikte kiralanması yılda 445 bin duka, Eğriboz tekeli (bütün hizmetler *-gabelle-* ve baş vergisiyle birlikte) ise 12.500 duka getiriyordu. Promontorio diğer kiralılar için aşağıdaki rakamları verir (duka altını ve her biri üç yıllık olarak): Edirne kiralaları, kölelerin geçiş vergileri ve şehir vergileri dahil olmak üzere: 36.500 bin bütün "Yunanistan"daki ve komşu bölgelerdeki imparatorluk hamamları: 27 bin, "Yunanistan"daki ve komşu bölgelerdeki Filibe, Zagora (Zağra) ve Serez gibi yerlerin pirinç vergisi: 45 bin, bütün imparatorluğun otlak vergisi: 30 bin, bütün "Yunanistan"daki ve komşu bölgelerdeki tuz vergisi: 276 bin, gümüş akçe darphaneleri (çoğunlukla Venedikliler'e kiralanırdı): 360 bin. "Venedik damgalı" altın dukalar yılda üç bin duka getiriyordu. Çingene tekeli (*comerchio di cingali*) ise yılda dokuz bin altın getiriyordu.

Kantariye resmi büyük gelir getirmiş olmalı. 1478 sonunda, devlet hazinesi Muslihiddin diye birinin İstanbul, Bursa, Amasya, Tokat ve Kastamonu'da topladığı kantariye resminin toplamı olan 1.926.000 akçeyi talep etmişti. Ertesi ilkbaharda (14 Mart 1479), sultan bir ferman çıkararak Şehzade Bayezid'in gelirinin artık kantariye resminden değil, bazı küçük tımarlardan elde edileceğini bil-

20 Gayrimüslimlerden alınan baş vergisi hakkında bkz. "Ispendie" (H. İnalcık), *Efi* IV, 211.

21 Bu rakamlar için bkz. N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II (Gotha, 1909), 216-217. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. N. Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans I: Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds turc ancien 39 (= Documents et Recherches* III, ed.: P. Lemerle; Paris, 1960), 113.

dirdi. Sabun tekeli de kârlıydı anlaşılan. 14 Temmuz 1479'da, sabun yapıp satma hakkı Antonio Uberto (Oberto) adlı bir İtalyan'a verildi ama 200 dirhemden daha hafif kalıplar satması yasaklandı. Bu, yabancıların da iş haklarını kiralama hakkına sahip olduğunu gösterir.²²

Bu kiralama sisteminin sosyal sonuçları felaket oldu. Devlete ödenmesi gereken meblağların sorumluluğu ve toplanma işi bir komisyoncudaydı (emin). Komisyoncu bazen devlet adına topladığı mukataayı kendi hesabına transfer edebiliyordu. Bunun karşılığında belirli bir miktar para ya da mal ödemesi yapması gerekiyordu elbette. Bir mukataanın tamamının ya da bir kısmının haklarının kiralanması işlemine *iltizam*, kiracıya ise *mültezim* denirdi. Kiralar mutlaka üç yıllık olur, ancak özel bir ödeme karşılığında ömür boyu yapılabilirdi. Bu durumda kiralanana yere malikâne denirdi.

Böyle bir sistemin dezavantajları ortadadır. Batı'ya bakmamız yeter: Örneğin Fransız Devrimi'nin patlak vermesinden önce uygulanan benzer bir sistem, halkta derin bir öfke uyandırmıştı. Mehmed'in ardı arkası kesilmeyen savaşları çok pahalıya mal oluyordu ve gerekli paranın yalnızca bir kısmı haraçlardan, baş vergisinden, paranın değerinin düşürülmesinden vb toplanabiliyordu. Osmanlı devleti tarafından seçilen mültezimler, hem kendilerinden istenen muazzam meblağları ödemek, hem de kâr etmek istiyorlarsa halkı acımasızca soymak zorundaydılar. Yine benzer bir biçimde, devlet işletmelerini kiralayanlar da, hem gerekli ödemeleri yapmak hem de kâra geçmek istiyorlarsa işçilerini acımasızca çalıştırmak zorundaydılar. Bunun sonucu olarak, Osmanlılar'm en güçlü dönemlerinde bile Türk eyaletleri asla Batı'dakiler kadar refaha ulaşamadı. İnsan kaynaklarını ya da doğal kaynakları daha verimli hale getirmek için hiçbir çabada bulunulmadı. Vergi toplayıcılarından arta kalan çok az kazancı, ziyankâr tarım yöntemleri tüketti.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan beri ayaklanmalar olmuştur. Dönemin tarihçileri bunlardan söz etse de, nedenlerine hiç değinmezler. Nedenleri ekonomik olsa gerektir. Ne yazık ki elimizdeki kaynakların yetersizliği, bu isyanlarla feodal sistemdeki ya da kira sistemindeki sömürü arasında kesin bir ilişki kurulmasını engellemektedir. Ama örneğin Fatih'in ölümünden hemen sonra başkentte çıkan ve yabancıların dükkânlarıyla depolarının yağmalanmasına yol açan isyanın nedeni, kesinlikle bu sistemdeki sömürüdür. Fatih'in son sadrazamı Karamani Mehmed Paşa, arazi sahiplerine ve özellikle de din adamlarına karşı uyguladığı mali politikayla halkı öfkelenmişti, çünkü bu kişiler vakıflardan ve diğer kaynaklardan aldıkları paranın azalmasını, sıradan halkı sömürmenin yeni yollarını icat ederek telafi etmişti. Yakup Paşa'nın (Maestro Iacopo) halk tarafından öldürülmesi tesadüf değildi. Yıllarca dindaşlarına açıkça iltimas geçmesi, onlara kazançlı imtiyazlar tanınması, derviş Aşıkpaşazade gibi bağımsız

22 Burada sözü geçen belgeler için bkz. Halil İnalcık, "Bursa Şe'riye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları," *Belleten* II (1947), 698-700 (belge 4, 5 ve 9), ayrıca özet bir Almanca çevirisi de vardır (704-705). Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Marie Magdeleine Lefebvre, "Quinze firmans du Sultan Mehmed le Conquerant", *Revue des etudes islamiques* 39 (1971), 152, 159 ve kısaltılmış Fransızca çevirileri için 160-161.

eleştirmenlerin onun ve Türkiye'deki Yahudiler'in faaliyetleri hakkında acı sözler söylemesine yol açmıştı. Yine benzer bir biçimde, dönemin bütün tarihçileri, saraydan geçinenler bile, sözbirliği etmişçesine, idam edilmiş Rum Mehmed Paşa'yı aynı şekilde Rum hemşerilerini kayırmakla suçlamıştır. Bütün bunları daha da çarpıcı kılan şey şudur ki, normalde resmi tarihçiler böyle şeylerden söz etmez, yalnızca sultanın yaptıklarını, önemli ve önemsiz başarıları, evlilikleri, yangınları, depremleri ve salgın hastalıkları tarafsızca, övgüde ya da suçlamada bulunmadan ve her şeyden öte kişisel fikirlerini belirtmeden anlatırdı. Çünkü Osmanlı sarayında, tıpkı daha önceki Bizans ve Doğu saraylarında olduğu gibi, hükümdar dışında hiç kimse kişisel bir fikre sahip olma hakkına sahip değildi. Bir avuç gayri resmi (ve çoğu anonim) tarihçi ile Âşıkpaşazade için durum farklıydı elbette. Âşıkpaşazade, tarihçesini temelde tarikat üyeleri ve sıradan halk için yazmış olmalıdır. Bu yüzden bu yazarın halka zararı dokunduğu için öfkelerini kabartan bazı olaylardan sıra dışı bir açıklıklarla bahsetmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Baş vergisi dışında, devlet hazinesi Eflak, Boğdan, Ragusa Cumhuriyeti ve Sakız adalarından topladığı haraçlardan da iyi gelir elde ediyordu. Osmanlı devletine ait bir makbuzun bir Venedikli tarafından çıkarılan kopyasında, haraca bağlanmış devletlerden alınan baş vergisine ayrılmış sütunda şunlar yazılıdır: Bosna ve Hersek 18 bin duka, Eflak 17 bin, Boğdan altı bin, Trabzon üç bin Kefe, üç bin, Amasra ve Sinop 14 bin. Bu listede, Venediklilerin Mora ve Arnavutluk'taki toprakları için ödedikleri haraç yoktur.

Khalkokondilas, devletin aldığı toplam haraç miktarının dört milyon duka altını olduğunu söyler. Bu olanaksız gibi görünmektedir. Venediklilerin verdiği rakam yalnızca 1.196.000'dir, yani Bizans tarihçisinin söylediği rakamın üçte birinden azdır. Kardinal Bessarion, sultanın yılda en fazla iki milyon duka topladığını tahmin ediyordu.

Her türden savaş ganimetinin beşte biri sultana verilirdi. Müslümanlar'ın inancına göre, bu pay aslında Allah'a aitti (*Kur'an*, VIII, 42) ama sonradan imam'a, cemaatin geçici liderine verilir olmuştu. İmam bunu "Allah adına", devlet için, elinden geldiğince akıllıca kullanma yetkisine sahipti. II. Mehmed'in her sefere çıkışında, ülkenin ileri gelenlerinin Mehmed'e 200 bin duka vermek zorunda olduğu iddia edilir.

Devlet harcamaları daha makuldü. Yılda 810 bin dukayı geçmiyordu anlaşılan. Bu paranın 300 bini yalnızca orduya gidiyordu. Yeniçerilere her yıl dağıtılan kumaşlar ve yay ve ok parası, toplam 28 bin duka bir giderdi. Bu meblağa yeniçerilerin maaşı dahil değildi. Tıpkı Bizans İmparatorluğu'nda olduğu gibi bu maaş genellikle üç aylık ve peşin ödenirdi.

Sultanın hazinesi aynı zamanda saray ile maiyetinin (toplam 1.500 kişiydiler, kölelerle birlikte 5.000 kişi) giderlerini de karşılamak zorundaydı. Kapıcılarla, berberlere, hekimlere, gölge oyuncularına (karagöz) 48 bin duka gidiyordu. Sarayda eğitilen 200 soylu genç ile dört öğretmenine harcanan meblağ 17 bin dukaydı. Maiyetin kıyafetlerine (29 bin duka), ipek ve altın işlemeli kumaşlara (50 bin), ithal edilen pahalı mallara (Floransa'dan, 60 bin), ve davetler ile küçük bayram şenliklerinde dağıtılan onur giysileriyle törensel kaftanlara (25 bin)

büyük meblağlar harcanıyordu. Bu yüzden, sultanın bütün gelirleri ya sultanın maiyetine ya da savaşa harcanıyordu.²³

Mehmed'in mali politikasından söz etmiştik. Burada bir ekleme yapmalıyız: Gümüş ihracatını kesinlikle yasaklayan bir ferman çıkarmıştı, ki bu yasak sonradan kurşunu da kapsayacak biçimde genişletildi. Büyük büyük babası I. Bayezid, yalnızca eski paraları tedavülden çekip yeni paranın değerini düşüren değil, aynı zamanda gümüş ihracatını da yasaklayan ilk sultandı muhtemelen. Bu tedbirin alınmasının başlıca nedeni, din kurallarının İslam'ın düşmanlarına silah ve savaş malzemeleri yapımında kullanılacak hammaddeleri vermeyi yasaklamasından çok, Osmanlılar'ın kendi kaynaklarını kendi amaçları için kullanmak istemeleri idi şüphesiz. II. Murad döneminde, Osmanlılar henüz Sırbistan'ın elinde olan Trepçe madenlerinden yararlanmaya başlamıştı bile. Bundan zarar gören tarafların şiddetli itirazlarına karşın, Türkler oradan Ragusa'ya gümüş gönderilmesini engelleyip, bu gümüşü kendi paralarını yapmakta kullanmıştı.

Mehmed eski gelenek uyarınca her on yılda bir gümüş akçe yaptırmayı sürdürdü ama her seferinde gümüş oranını azaltarak. Mehmed'in paralarından ilki H. 855'te (1451), tahta ikinci ve son kez çıkması şerefine basıldı. İkinci ve üçüncü paralar 865'te (1460/61) ve 875'te (1470/71) basıldı. Daha sonra Fatih aradaki süreyi değiştirdi, çünkü 880'de (1475/76) tekrar akçe basıldı. Bunun nedeni Uzun Hasan'a karşı çıktığı seferde para ihtiyacının artmasıydı muhtemelen. Fatih'in adını taşıyan son para öldüğü yıl, 886'da (başlangıcı 2 Mart 1481) basıldı. Bir keresinde, 875'te (1470/71), gümüş bir on akçe yalnızca İstanbul'da basıldı. Sultanın kendi adına yaptırdığı ilk ve son altın para da İstanbul'da, 882'de (1477/78) piyasaya sürüldü ve sonradan iki kez daha basıldı. İstanbul dışında Edirne, Bursa, Üsküp, Tire, Amasya, Selçuk, Serez ve Novaberde'de de darphaneler vardı. Bol miktarda bakır para (mangır) basılırdı. Bunların basımında geleneksel zaman sınırına uyulmazdı. Bu yüzden İstanbul'da 867'de (1462/63), 875'te (1470/71), 878'de (1473/74) ve 886'da (1481), Edirne'de 861'de (1456/57) ve 875'te (1470/71), Amasya'da 859'da (1454/55) ve Bursa'da 861'de (1456/57), 865'te (1460/61), 867'de (1462/63) ve 868'de (1463/64) mangır basılmıştı. Bir keresinde, 886'da (1481) Eski Tire'de (Anadolu) gümüş ve bakır paralar aynı anda basılmıştı. Bir başka seferde ise yalnızca bakır para basılmıştı (865). Ankara'da ve Bolu'da basılan bakır paraların tarihleri belirtilmemiştir. Bunun nedeni, acil bir zamanda basılmaları olsa gerek. Genelde yalnızca akçelerin basıldığı Selçuk'ta, 865'te (1460/61) bakır para da basılmıştı. Ünlü gümüş madenlerinin bulunduğu Serez ve Novaberde'de bakır para basılmamıştı.

Her yeni paranın içindeki gümüş miktarı azaldığından, akçenin satın alma gücü giderek azalıyordu. Mehmed'in ilk saltanatının başlarında, paranın değerinin bu biçimde düşmesi, akçenin ağırlığının altı kırıttan beş kırata düşmesi yüzünden yeniçerilerin Edirne'de ayaklandığını, maaşlarının arttırılmasını talep edip bunu kabul ettirdiklerini söylemiştik. Mehmed piyasadaki paraları defalarca "toplatmıştır" (*revocationes, renovationes*), tıpkı Batı'da Karolenjler'in zamanından beri âdet olduğu gibi. Devletin kârını arttırmak amacıyla yapılan bu zo-

23 Iorga, 220.

runlu değıştokuşun nedeni, herhangi bir ekonomik ilkeden çok anlık mali sıkıntılar ya da savaş masraflarıydı anlaşılan. 1478 yılma (1 Nisan) ait bir belge, bize böyle bir toplatmanın net bir tasvirini verir.²⁴ Eski akçe tedavülden kaldırılmıştı. Geniş yetkilerle donatılan bir memura, eski gümüş paraları ve özel şahısların elindeki bütün gümüşleri toplaması emredilmişti. Ona verilen yetkiler, halkta sıkıntı yaratacak kadar aşırıydı. Yolcuların eşyalarını, para kutularını ve pansiyon odalarını arama yetkisi bile vardı. Bir dirhem gümüşten, iki yeni akçe yapılıyordu. Hiçbir kuyumcunun elinde 200 dirhemden fazla gümüş bulundurmaya hakkı yoktu. O zamanlar özellikle gümüş sarraflarından (takasçılarından) korkuluyordu. Bu insanlar ülkeyi gezerek on iki eski para karşılığında on yeni para veriyordu. Topladıkları eski paraları darphaneye teslim etmek zorundaydılar. Bu kuralı ihlal edenlere ağır cezalar veriliyordu. Gümüş takasçılığı işi devlet tarafından kiralanıyordu. Theodoras Spandugino'nun söylediğine göre, devlet bundan 800 bin duka altını kazanıyordu. Bütün ülkede nefret uyandıran bu sistem II. Bayezid tarafından kaldırıldı. II. Bayezid, paradaki gümüş oranıyla oynanmasına son verdi.

Bu tedbirlerin sonucunda, akçenin Batı dukası karşısındaki değeri sürekli oynuyordu. Ortaçağ'ın sonlarında, güneydoğu Avrupa ticaretinde kullanılan para birimi Venedik dukasıydı. Kaliteli altından darp edilen bu para, Floransa altın floriniyle (*fiorino d'oro*, florin, adını bir yüzünde bulunan şehrin amblemi fleur-de-lis'ten -flos- almıştı.) ve o sıralar hâlâ güçlü olan Macar altın guldeniyle eşdeğerti. Osmanlı akçesinin devalüasyonu, duka ile olan ilişkisinden kolayca anlaşılır. Bu oran başlangıçta ona birdi. Mehmed'in zamanmdaysa bir duka kırk, ardından elli, on altıncı yüzyıldaysa elli dört ve nihayet seksen akçeye eşit oldu. Bir akçe çeyrek Arap gümüş *dirhem*'ine (Rumca drachme'den) eşitti. Üç dirhem, Arap altın parası olan bir *dinar'a* (Latince *denarius*'tan, yaklaşık 1/7 onsluk saf altındı) eşit olduğuna göre, on iki akçe bir dinara eşitti. On yedinci yüzyılda, akçenin yerini para aldığıında, içindeki gümüş miktarı 1/350 onsdan fazla değildi. Muhtemelen Mehmed'in sağlığında bile böylesine düşük ve değışken değeri bir para artık altın ile bakır paralar arasındaki tek para birimi olarak yeterli gelmemeye başlamış ve Batı ülkelerinin gümüş paraları tarafından desteklenmişti.

Osmanlı bakır parasının değeri akçeninkinden bile düşüktü. Bir zamanlar sekiz bakır bir akçeye eşitti. Spandugino'nun söylediğine göre, sonradan bu rakam on ikiye, on altıya, yirmi dörde, otuz ikiye, kırka ve kırk sekize çıktı. II. Mehmed 1477-1478'de altın para bastırırken model olarak İtalyan altın florinini almış ve suitani'sinin Batı parasıyla boy ölçüşebilmesini istemişti anlaşılan. Ama Batı'yla yapılan ticarete İtalyan altın florini (*efrenk* ya da *firenk filori'si*) standart para birimi olmayı sürdürdü. Bu yüzden Mehmed'in altın parası yalnızca iç pazarda kullanılmıştır şüphesiz.

24 Bu belge İnalıcık tarafından aktarılır: "Bursa şer'iye sicillerinde," 697-698 (belge 2). İnalıcık ayrıca özet bir Almanca çeviri de verir (704). Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. M. Lefebvre, 150-151. Halil Sahillioğlu, yeniçerilerin huzursuzluğuyla mali dengesizlik arasında bir bağlantı olduğunu öne sürer; "Sivş Year Crises in the Ottoman Empire", M. A. Cook (ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East içinde* (Londra, 1970), 230-252.

Elimizdeki Türk ve hatta yabancı kaynaklarda Fatih'in imparatorluğundaki ticaretten hiç söz edilmez. Sultanın özellikle başkentindeki el işleri, endüstri ve dış ticaretle yakından ilgilendiğini, 1461'de yaptırdığı bedesten (yani keten pazarı) adlı ahşap çarşı binalarından anlayabiliriz. Bu binalar Muhteşem Süleyman'ın saltanatı sırasında yenilendi (yeni binalar da ahşaptı). 1651'de bunların yerini taş çarşılar aldı. On altıncı ve özellikle de on yedinci yüzyıl metinlerinde sözü geçen esnaf loncaları hakkında elimizde henüz hiç bilgi yok. Bütün tacirlerin ve zanaatkarların, kumaş ticaretinin ve özellikle de başkente yiyecek akışının denetiminde İstanbul Kadısı yetkiliydi. Kadıya düşük mevkili memurlar yardım ediyordu. Görevleri yiyeceklerin ağırlıklarını, ölçülerini ve fiyatlarını ve un, yağ ve gaz ambarlarını denetlemektir. Genellikle bir yeniçeri "oda'sının" yöneticisi olan ihtisab ağası, ayrıca şehirde adaletin uygulanmasından da sorumluydu. Yiyeceklerinin ağırlığı hakkında yanlış beyanda bulunan ya da bozuk mal satan satıcıları hemen tutuklatır ve çoğunlukla kulağından pazar kapısına çiviletirdi. Pazarlar sıkı denetlenirdi, tıpkı sultanın insani çabalara ilişkin her sahayı denetlediği gibi.

Bu çalışmada, korkunç veba salgınlarının bütün imparatorluğu ve özellikle de İstanbul'u birden fazla kez kasıp kavurduğunu anlatmıştık. Sultan, Kara Ölüm'den kaçtığında hep Balkan Dağları'na giderdi. Anlaşılan o korkunç salgınlarla mücadele etmek için hiçbir şey yapılmamıştı ve Allah'ın iradesine terk edilen halkın salgınların dinmesini beklemekten başka yapabileceği bir şey yoktu. O sıralar kamu sağlığı tedbirlerinin eksikliği yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na özgü değildi. Sultan, genellikle büyük boyutlarda olan insan kayıplarını telafi etmek için imparatorluğunun batısındaki bazı şehirlerin bütün nüfuslarını İstanbul'a getirip yerleştirirdi. Batılı raporlarda bazen kıtlıktan ya da fiyatların ani artışından söz edilir. Halkın isyan etmesinden korkan Mehmed, bu gibi durumlarla hemen mücadele etmeye girişiyordu. Başlıca kaygılarından biri, yeterli sayıda ve düzenli ekmek teminini sağlamaktır.

Tıp bilimi açısından durum pek parlak değildi. Hekimlerin pek azı yerliydi. Çoğu Yahudi ya da İranlı'ydı. Sultan tek bir istisna dışında sağlığını tamamen Türk olmayan hekimlere emanet etmişti. Bu istisna, Altuncuzâde olarak bilinen Necmeddin'di. Anlaşılan başarılı bir pratisyendi. Sonda kullanan ilk hekimlerden biri olduğu söylenir. Sultanın diğer özel hekimleri arasında şu kişiler vardı: Şirvanlı (İran) Şükrullah'ın saray tarihçiliği daha ön plandaydı, yukarıda sözü geçen Hamideddin el-Lari (güneybatı İran'daki Laristan'dan) sultanı ölüm döşeginden kurtarmayı başaramayınca onun da sonu kötü olmuştu. Kudüslü "Arap", Fatih tarafından işe alınmadan önce Üsküp uç beyi İsa Bey'in yanında çalışıyordu. Kirmanlı (İran) Kutbeddin Ahmed muhtemelen ondan daha önemliydi. Kutbeddin saygın bir vezir ailesinden geliyordu ve belki de tıbbi Uzun Hasan tarafından idam edilen babası Hekim-i Kirmani'den öğrenmişti. İstanbul'a giden Kutbeddin 1497 ya da 1498'de orada ölüp Eyüp'e gömüldü. Necmeddin'in tıp öğrencilerinden biri Tebrizli Ahi Çelebi Mehmed ibni Kemal'di. Ahi Çelebi sonradan Mehmed tarafından İstanbul'da kurulan hastanenin (*darüşşifa*) başhekimliğine atanacaktı. Onun mesane taşları üstüne yazdığı on bölümlük bir yazma gü-

nümüze kadar kalmıştır. Ama Fatih'in özel hekimlerinin en tuhafı ve en ilginç hiç şüphesiz sonradan Yakub Paşa adını alan Gaetali Maestro Iacopo'dur (gerçi onun tıp becerisi konusundaki bilgimiz, tamamen anekdotlara dayalıdır). Eğer bu anekdotlarda söylenenler doğruysa, Yakub Paşa ilk kez 1855'te Thomas Addison (1793-1860) tarafından tanımlanan üst böbrek rahatsızlığı Addison hastalığını tedavi eden ilk hekimdir. Kütüphanesinde tam on dört ünlü tıp kitabı bulunduran hasta sultanın tıbbı duyduğu bu ilgi Yakup Paşa'dan kaynaklanmıştı şüphesiz.^{2,3}

Fatih'in zamanında Osmanlı devletindeki askeri ve teokratik organizasyonda kastlar değil, yalnızca görev rütbeleri vardı. Hizmetçi sınıfı yönetimin bir tür uzantısıydı. Devlette yüksek mevkilere gelmek için üstün bir eğitim almak ya da özel bir bilgiye sahip olmak gerekmiyordu. Bir hizmetçi kamu hayatına katılmakta serbestti. Yoluna engeller ya da kısıtlamalar çıkarılmazdı. Biraz olsun prestij kazanan her Osmanlı, hizmetçi tutmak ve her yere seyisi eşliğinde gitmek zorunda olduğundan, hizmetçi sınıfı halkın büyük bir kesimini oluşturuyordu. Bir kişinin hizmetçilerinin sayısı, onun mevkisiyle doğru orantılıydı, çünkü gücün tek gelir ve mal mülk kaynağı olduğu bir toplumda, yüksek mevkide olmak zengin olmakla eşdeğerdi. Her bölgenin yönetimi, mali sistemi, ordusu ve adliyesi valinin ellerine teslim edilir, vali istediği atamaları yapardı. Güç mevkiden değil, kişilikten gelirdi. O sıralar ve daha sonraları, ileri gelen yöneticilerin çoğu altlıntıdakilerin zenginleşmesine ve yükselmesine karşı çıkmadı. Mütevazı kökenli kişiler, sultanın gözüne girmişlerse, şansın da yardımıyla devlette yüksek mevkilere gelebiliyor, eski efendilerinden daha güçlü ve nüfuzlu olabiliyordu. Üstler ve altlar farklı kastlardan değil, aynı topluluktan çıkıyordu. Türkiye'deki ve bütün Müslüman Doğu'daki toplumsal sistemin Hristiyan Batı'daki toplumsal sistemden temel farkı buydu. Devlet ve sivil hizmet kavramları, eski ataerki Osmanlılar'a yabancıydı. Sultan mevki verip geri alabilirdi. Devlet hizmeti, sultanın gözüne girenlerin elde edebildiği ve gözünden düştükleri anda hemen yitirebilecekleri bir ayrıcalık olarak görülürdü. Gözden düştüklerinde, yerlerini daha talihli kişiler alırdı. Kamusal mevkiler belirsiz bir süreliğine verilirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda soyluluk miras yoluyla intikal etmediğinden, Osmanlı Türkler'i soylarının geçmişine önem vermezdi. En alt düzey sosyal tabakadan çıkıp yüksek bir komutan ya da vezir olmak ya da bir evlilik yoluyla sultanla akraba olmak son derece doğal kabul edilirdi. Bir zamanlar ülkenin ileri gelenlerinden olan kişilerin torunlarının geçimlerini zanaatkarlıkla ya da hizmetçilikle sağlaması da tuhaf karşılanmazdı. Her ne kadar II. Mehmed'in tahta oturmasından Gülhane Hatt-ı Şerifi'nin ilanına (3 Kasım 1839) kadarki vezirlerin sonu genellikle öldürülmek olsa da, bu mevkiye gelmesi teklif edilenlerden pek azı bunu reddetmişti. Ne kadercilikle ne de şan ve prestij arzusuyla yeterince açıklanabilecek bu durumun nedenini eski Osmanlılar bile anlayamamıştı. Bir

24a Türkler'in on beşinci yüzyıldaki tıp bilgisi hakkında bkz. Pierre Huard ile Mirko Drazen Grmek'in Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun çalışmasından yaptığı çeviri, *Kitâb al-Cerrâhiye-i İl haniye: he premier manuscrit chirurgical turc* (Paris, 1960).

keresinde, yeni atanan bir sadrazam bir derviş şeyhine en aptal insanın kim olduğunu düşündüğünü sorduğunda, derviş sözünü sakınmadan cevap vermişti: "Sizsiniz, ey ulu vezir. Çünkü bu mevkiye gelebilmek için elinizden gelen her şeyi yaptınız. Oysa sizden önceki vezirin kanayan kalbinin yanından geçtiniz. O kalp ki, ondan öncekinin kalbinin bulunduğu yerde yatıyordu." Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer her şey gibi, idamlar katı bir geleneksel kanuna göre yapıldı. Kurbanın mevkiine ve kimliğine göre, idamın bütün ayrıntıları baştan belli olurdu. Uç tuğa sahip bir vezir İstanbul'da idam edilirse, kellesi sarayın orta kapısındaki mermer bir sütunun üstündeki gümüş bir tabakta sergilenirdi. Daha düşük mevkili bir yöneticinin kellesi birinci kapının önündeki tahta bir tabağa, onun da altındaki birinin kellesi hiçbir özel hazırlık yapılmadan yere konurdu. Eyaletlerde idam edilen memurların kelleleri tuzlu suda muhafaza edilerek başkente gönderilirdi, sultanın emrinin yerine getirildiğinin delili olarak.

Ulema sınıfında, yani Mehmed'in ilk kez organize bir hiyerarşi içine soktuğu ilahiyat eğitimi almış sınıfta ise yükselme koşulları çok farklıydı. Mehmed onların görevlerini yargıçlık (*kadılık*), kanun yorumculuğu (*müftilik*) ve namaz liderliği (*imamlık*) olarak tanımlamıştı. Ulema hiyerarşisinin tepesinde iki kazasker vardı. Buna sonradan İstanbul müftisi de eklendi. Bu mevkiden şeyhülislamlık türeyecekti. Yani ulemada yalnızca din adamları yoktu, çünkü İslam hukuku ve ilahiyatı *Kur'an* tarafından belirlenmiş tek bir disiplindir. Mehmed, Konstantiniye'nin fethinden hemen sonra Ayasofya ile camiye dönüştürülmüş yedi başka kilisede medreseler yaptırarak ilahiyat ve hukuk eğitiminin temelini attı. Kendi camisini yaptırdıktan sonra, aynı anda sekiz ilahiyat okulu birden açarak ulema teşkilatını büyük ölçüde değiştirdi. Bu okulların öğretmenleri (*müderris*) iyi ücret alıyordu. Kendi camisinin yanında bir medrese açmış olan sadrazam Mahmud Paşa buradaki değişikliklerle ve öğretmenlerle yakından ilgileniyordu. Ancak ilerleme mümkün değildi. Her Müslüman *Kur'an'ı* Tanrı'nın ifşası olarak gördüğünden ve orada gerekli bilgilerin zaten verildiğine inandığından, bu inanç ilahiyatın ve bunun aracılığıyla da hayatın gelişmesini sekteye uğratiyordu. Müslümanlar'm dünyaya bakış açısı yüzlerce yıldır değişmemişti ve hâlâ son derece katı geleneksel kurallar çerçevesinde öğretiliyordu. Uzun süredir yaşanmış bir bakış açıydı bu. Yaşlılığın geleceğindeyse yalnızca ölüm vardır.²⁵

III. SANAT, EDEBİYATVE BİLİM

Mehmed'in otuz yıllık saltanatı boyunca, onun ve genelde Osmanlılar'm başlıca işi savaşmak olmuştu. Savaş onların hayatında, eski Romalılar gibi savaşçı bir kaviminkinden bile daha önemli rol oynuyordu şüphesiz. Ülke içi yaşantıyla il-

25 Sultanın camisinin etrafına yaptırdığı okul binaları ve onun zamanındaki önde gelen ulema liderleri hakkında bkz. A. Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* (İstanbul, 1946). Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Richard Repp, "Some Observations on the Development of the Ottoman Learned Hierarchy", *Scholars, Saints and Sufis* içinde, ed.: Nikki R. Keddie (Berkeley, 1972), 17-32.)

gilenilmeye ancak sultanın son yıllarda hastalık ve fiziksel bitkinlik nedeniyle barışçıl uğraşlarla meşgul olmak zorunda kalmasıyla başladı.

Mimariye olan ilgisi babası, yerine geçecek olan II. Bayezid ya da büyük büyük torunu Muhteşem Süleyman'mki kadar fazla değildi anlaşılan. Örneğin yaptırdığı tek dinsel bina Fatih Camii gibi görünmektedir. II. Murad yalnızca Edirne'yi üç camiyle süslemekle kalmamış (aralarında görkemli Üç Şerefeli Cami de vardır), ayrıca eski ikamet yeri Bursa'da da bir külliye inşa ettirmiş, öldükten sonra oraya, atalarının mezarlarının arasına gömülmüştü. II. Bayezid İstanbul'da, Ayasofya'nın temel formlarına dayanarak sade ve etkileyici bir cami yaptırmıştı. Edirne'de de (saray oradan taşınalı çok olmuştu) kendi adını taşıyan o eşsiz külliye yaptırmıştı (1484-1488). Bu külliyedeki muhteşem hayır kurumu binaları -bir medrese, yoksullar için bir mutfak, bir hastane ve bir akıl hastanesi-, bütün İslam dünyasındaki en güzel binalar arasında yer almaktadır. II. Bayezid bu eserle, Müslüman ülkelerinde Osmanlı sultanlarının en hayırseverlerinden biri olarak tanınmıştı.

Mehmed, Iustinianus'un harap haldeki Havariyun Kilisesi'nin yerine bir cami yaptırmakla yetindi. Ayasofya'yla boy ölçüşebilecek nitelikte olan bu yapının temel tasarımı yalnızca kopyalanmamış, aynı zamanda geliştirilmiştir de. San Pietro'nun İtalyan mimarlarınkiyle kıyaslanabilecek bir başarıdır bu. Mehmed'in döneminde yaptırılan diğer camiler ise varlıklarını ona değil, emrinde çalışan üst düzey yetkililere borçludur. Ancak bu camilerin bile sayısı azdır: Eyüp Camii (1458?), sadrazam Mahmud Paşa'nın camisi ve türbesi (1463), sadrazam Rum Mehmed Paşa'nın Üsküdar'daki camisi ve türbesi ve son olarak da Has Murad Paşa'nın camisi (1466). Haliç'teki Zeyniye derviş tarikatının şeyhi Mustafa Vefa'nın küçük ve gösterişsiz camisi, bazılarının öne sürdüğü gibi II. Bayezid döneminde değil, 1476'da yapılmıştır. Bu camiden söz etmeye pek değmez. Edirne'de Fatih döneminde yapılmış olan tek önemli cami, karısı Sitti Hatun tarafından yaptırılmıştır. Bursa'da Fatih döneminde önemli bir bina yapılmamıştır. Annesinin mezarının bulunduğu küçük kilise bile son derece gösterişsiz ve sıradandır. Osmanlı İmparatorluğu'nun başka herhangi bir yerinde, Mehmed'in yaptırdığı söylenebilecek dinsel bir yapı yoktur. Hristiyan kiliselerinin değiştirilmiş hali olan ve fethi kutlamak için yapılan önemsiz Fethiye camilerini saymazsak.²⁶

Fatih yalnızca bir kez bina yapımcısı olarak ünlendi, o da kendi adına yaptırdığı caminin Ayasofya'dan büyük olmasını sağladığı zaman. Kendisinden sonraki yüzyıllarda yaşayacak bazı sultanların, örneğin Muhteşem Süleyman'ın tersine, Fatih bu konuda imparatorluğun önde gelenlerine örnek olmuyordu. Mehmed hiçbir yerde güzel camilerin ya da hayır kurumlarının yaratıcısı ya da hatta döneminde bol miktarda bulunan yoksulların yardımsever bir dostu ve hamisi olarak tanınmamıştı. Fatih'in çeşitli İstanbul camilerine yaptığı bağışlarla ilgili belgeler günümüze kadar kalmış ve yayımlanmış olsa da (bunlarda bazı çeşitli

²⁶ Ayverdi, Mehmed'in döneminde yaptırıldığı belgelerle kanıtlanmış olan bütün binaların ayrıntılı bir listesini verir, bkz. *Fatih Devri Mimarisi*, 11-86. Ayrıca bkz. aynı yazarın eleştirel makalesi, "Prof. F. Babinger'in Fatih Devri Mimarisi Hakkında Mütalaaları," *İED* 1 (1955), 145-151.

köylerden ve bölgelerden yararlanma hakkı onlara verilir), bu belgeler aksi yönde bir çıkarımda bulunmaya yetmez.²⁷

Benzer biçimde, Fatih'in devrinden kalan ve dinle ilgili olmayan binaların sayısı da pek azdır. Pek çok şehirde, özellikle de askeri yollar üstünde olanlarda kervansaraylar yaptırılmıştı doğal olarak, çünkü yolculuk olanakları böylesine büyük bir ülkenin yönetilmesinde ve bütünlüğünün korunmasında hayati önem taşıyordu. Ancak yalnızca önemli yerlere ve trafik merkezlerine yollar yaptırmakla yetindi. Fatih için en önemli yol, Doğu ile Batı arasındaki tek kara yolu olan ve Boğaziçi ile Macar Tuna havzasının güney ucu arasındaki, Balkanlar'ı çaprazlamasına kesen askeri anayoldu. Yarımada'daki diğer bütün yollar, çok eskiden yaptırılmış olan bu ana yolun dallarıydı o kadar (belki kıyı yolları ve Bizans ile Draç arasında uzanan, Selanik'ten geçen eski *Via Egnatia* dışında). Sultanın askerleri bu askeri yoldan yıl be yıl batıya doğru yürüyordu. Hükümdarları sağlığı elveriyorsa onlara önderlik ediyordu. Fatih'in methiyecisi Kritovulos, Konstantiniyye'nin fethinden hemen sonra Fatih'in ilk yaptığı işlerden birinin yeni başkentinin yakınındaki askeri yolu onarmak olduğunu söyler. Rhegion (Büyük Çekmece) ve Athyras (Küçük Çekmece) göllerindeki önemli köprüleri onardı. Burada ilginç olabilecek bir nokta, günümüzde Büyük Çekmece Gölü'nde bulunan köprünün Muhteşem Süleyman ile oğlu II. Selim tarafından yaptırılmış olmasıdır. O köprüyü yaptırmalarının nedeni, Mehmed'in onardığı eski Roma-Bizans köprüsünün onların zamanında artık onarılamayacak hale gelmiş olmasıydı. Mehmed ayrıca artık askeri açıdan işe yaramaz hale gelmiş yolları da yeni taşlarla kaplatıp üzerlerinde yolcular için hanlar yaptırdı. Ancak onun saltanat döneminde, bu onarımlar çoğunlukla İstanbul ile Edirne arasında yapılıyordu (Fatih bu iki şehir arasında sık sık yolculuk ederdi). Anayolun geri kalanına pek ilgi gösterilmiyordu. Bütün yol onarımı işlerinde Hristiyanlar parasız çalıştırılıyordu. Ama Edirne'den batıya gidildikçe, yolların bakımına gösterilen özen azalıyordu. Sonraları bile, görkemli camiler, hamamlar, okullar, pazarlar ve su kemerleri çoğunlukla İstanbul ile Edirne arasındaki bölgede yapılmıştı. İmparatorluğun ileri gelenleri, sultanların ikamet yeri olan bu iki şehir arasında böyle binalar yaptırmak suretiyle hem adlarını ebedileştirebiliyor hem de en önemlisi sultanın dikkatini çekebiliyordu.

II. Murad ile torunu II. Bayezid, yüzyıllarca dayanan ve hatta bazıları günümüzde bile kullanılan köprüler yaptırarak, halklarının hafızalarında ölümsüzleştiriler. II. Mehmed ise tek bir tane yaptırmadı. Bazı vezirleri ise böyle eserlerle adlarını yücelttiler (örneğin İshak Paşa 1469-1470'te günümüzde hâlâ kullanılan Kadın Most'u -Kadı Köprüsü, Dupnica'daki Struma üstündedir-, Saruca Paşa ise Edirne'de bir köprüyü yaptırdı).

Biri Edirne, diğeri İstanbul'daki iki saray olmasa, Fatih yaptırdığı dini işlevi olmayan binalar hakkında anlatacak pek bir şey bulunmayacaktı, iki başkent-

27 Bu yayımlanmış belgeler aşağıdaki çalışmalarda yer almaktadır: Tahsin Öz (ed.), *Zweiti Stif tungsurkunden des Sultans Mehmed II. Fatih* (İstanbul, 1935, *Istanbul Mitteilungen*, no. 4); *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri* (Ankara, 1938, *Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı: Türk Vakfiyeleri* no.1); Osman Ergin (ed.), *Fatih İmaret Vakfiyesi* (İstanbul, 1945).

teki bu saraylarda, dönemin Batılı prenslerinin ve soylularının, özellikle İtalya'dakilerin yaptırdığı çok sayıda sarayla boy ölçüşecek görkemli binalar yoktur. Bu iki sarayda da çok farklı işlevler taşıyan binalar vardı. Bazıları muhtemelen taş değil ahşaptı. 1714 yangınında yok olan Eski Saray ahşaptı. Yeni Saray'da Fatih'in döneminden hemen hiçbir şey kalmamış olması da, yalnızca sonraki yüzyıllardaki sultanların mimari şevkiyle açıklanamaz. Bu binalar da muhtemelen ahşaptı ve ya yangında yanmış, ya da zamanla yıkılmıştı. Fetih sırasında şehirdeki eski Bizans sarayları (örneğin İmparatorluk Sarayı -Ayasofya yakınında-, Blahernai Sarayı, Konstantinos Poryphyrogenitus'un sarayı) harabeye dönmüştü. Hiçbiri yeniden yaptırılmaya değecek halde değildi. Genç sultan böyle şatafatlı binalardan hoşlanmayacak kadar ılımlı zevklere sahipti. Onların yok olmasına biraz üzülüyordu o kadar. Şehre girdikten sonra Latin Fransiskenler'in manastırında kaldı. Fatih daha sonra Haliç ile Boğaziçi arasındaki kara dilinde, Ayasofya'nın kuzeyinde, eski akropolün arazisinde "yeni sarayını" (Topkapı) yaptırmayı planladığında, önce kapılı, yüksek, kaim, mazgallı bir sur (sur-ı sultani) inşa ettirdi ve bu aşılmaz surun ardına kendisinin ve hükümetinin kalacağı yeri yaptırdı. Burada bir Doğulu hükümdar tavrıyla, dünyanın gözlerinden uzakta yaşadı.

Fatih'in mimariye olan yaklaşımını en iyi sergileyen örnek, bildiğimiz kadarıyla Batı'dan tek bir mimar bile çağırmamış olmasıdır. Sarayına ünlü ressamı ve tunç dökümcülerini davet etmiş ama dönemin büyük mimarlarından hiçbirini davet etmemişti. Francesco Filelfo, 30 Temmuz 1465'te Georgios Amirutzes'e yazdığı Rumca bir mektupta, Floransalı Filarete'nin (1400 civarı-1469 civarı) o yılın yazında "yalnızca bir ziyaret" amacıyla İstanbul'a gideceğini söyler. Ama doğruyu söylemiş olduğu son derece şüphelidir. Gerçi o büyük heykeltraş ve mimar, yakın zamanda *Ospedale Maggiore* (hamisi Francesco Sforza'nın yaptırdığı hastane) üzerinde çalışmayı bırakmıştı. Belki şansını İstanbul'da denemeyi düşünmüştür. Ama o tuhaf dahinin planını gerçekleştirdiğini ve hayatının geri kalanını Roma'da değil Haliç'te geçirdiğini düşünmek için yeterli neden yoktur. Her halde, II. Mehmed onu çağırmadı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir yerinde onun mimari faaliyetlerine ilişkin bir iz yoktur.

Edirne'deki Tunca Adası'nda bulunan büyük saraya bakan herkes, mimarisindeki bariz Batı (muhtemelen İtalyan) etkisini fark edebilir. Ancak İstanbul sarayında böyle bir etki yoktur. Fatih Camii'nde bile Bizanslı mimarların etkisi görülür. Bu mimarlardan hiçbirinin adını bilmiyoruz. Yukarıda söylediğimiz gibi, "yeni caminin" mimarı olarak Hristodulos diye birinden söz edilmektedir. Osmanlı kaynakları ise mimarın Sinan adlı bir azatlı köle olduğunu söyler. Sinan bir mühtediydi şüphesiz. Rum kökenli olup, Müslüman olunca Sinan adını aldığı düşünülmektedir. Bu mimarın sonunun ne kadar kötü olduğunu biliyoruz. Dönemin yerli tarihçilerinin bu konuda söyledikleri, mezartaşmdaki yazıyla onaylanır. Ancak bu mezartaşı günümüzde epey zarar görmüş haldedir. Sonuç olarak, idamının hikâyesini yalnızca geleneksel bir *topos* olarak görmemiz güçleşir. Traianus'un ve Iustinianus'un hizmetinde çalışan mimarlara ilişkin benzer hikâyeler anlatılmıştır. Fatih'in döneminde yaşamış bir başka mimarın ise ismi verilir: Abdullâh'ın oğlu İyas Ağa (o da mühtediydi şüphesiz) muhtemelen Afyonkarahisar'da doğmuştu. Her halde, oraya küçük bir cami ve çeşitli binalar yapmıştı. On beşinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanat ve mimarinin gelişimi hak-

kinda çok az biyografik araştırma yapılmıştır. Bu konuda kesin bir şey söylemek olanaksızdır. Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan dikkat çekici binaların azlığı, hizmetinde çok sayıda önemli mimar çalıştırmadığını gösterir. Kemaleddin adlı birinin Çinili Köşk'ün mimarı olduğundan söz edilir. Çinili Köşk'ün planı dengelidir ve her ayrıntısında İran ve Selçuklu etkisi görülür. Kemaleddin şüphesiz Karamanlı ya da İranlı'ydı.

Bir mimari anıt olan Çinili Köşk, Fatih'in yaptırdığı binalar arasında, bazı sanat dallarında Türk ve Orta Asya tarzlarının birbirine ne kadar benzediğini gösteren belki de en iyi örnektir. Seramik tarzının Uzak Doğu kökeni, *Çinili* adından anlaşılır (yani Çin işiyle, Osmanlılar seramiğe bu adı vermişti, İngilizce'de de "*china*" denir). Bu yüzden, bu sanatın kökenlerini eski Yunan şehirlerinde ya da Bizans'ta aramamak gerekir. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, genelde "Bizans tarzı" olarak bilinen Yunan formları başkentten ve bütün Anadolu'dan hızla silindi. Yunan zanaatkârlığı ya tamamen terk edildi ya da çok uzakta, Athos Dağı'ndaki manastırlarda uygulandı. Batı'da seramik sanatı göçler döneminde bitmişti. Ama İslam ulusları eski bir Doğu sanatı olan kil tabak ve çanak minenciliklerini neyse ki koruyup daha da geliştirmişlerdi. Bu sanat, İÖ ikinci binyılda Mısır ve eski Mezopotamya imparatorluklarında şaşırtıcı bir kusursuzluğa ulaştırılmıştı. İslam bu sanatı muhtemelen Hindistan'dan almış ve özellikle İran ve Anadolu'da, bir yenilik olarak, sırlı çinileri getirmişti. Bu bölgelerde sırlı çiniler, eski Roma İmparatorluğu'nun mermer taş tabakalarının yerini almıştı. Bu sanat kalay sırlamacılığı, İran mozaik çinilerinin eşsiz renkleri ve Osmanlılar'ın yarı-sırlı çini ve vazolarıyla doruğa ulaştı. Bursa, Edirne ve İstanbul'daki camilerde böyle çinilerin güzel örnekleri vardır. Solmayan renkleri, ağ biçimli zengin taş işlemleri, çiçek tasarımları ve girişik bezemeleriyle muhteşemdirler. Döşemeler mutlaka beyaz, süslemeler ise türkuaz, kobalt mavisi, parlak metalik kahverengi, yeşil ve çok nadiren zincifre kırmızısıdır.

Mehmed döneminde, seramik sanatları görkemli bir biçimde yeniden canlandı. Ancak babasıyla dedesinin camilerine baktığımızda, bu canlanmanın onların zamanında başlamış olduğunu görürüz. Ancak, özellikle Bursa ve Edirne'deki Selçuklu binalarının ve eski Osmanlı camilerinin başlıca özelliği olan sırlı kilerin yapım tekniği Türk topraklarında giderek geriledi ve hatta bazı yerlerde kaybolduysa da, eski Selçuklu İmparatorluğu'nun bulunduğu topraklarda gelişmeyi sürdürdü. Ayrıca Kütahya'da ve özellikle de İznik'te seramik üretimi azalmadan sürüyordu. Bu tamamen kaybolmuş olan sanatın Mehmed dönemindeki durumu hakkındaki en iyi fikri, sultanın 1466'da o sırada sadrazam olan Mahmud Paşa'ya verdiği bir emirden edinebiliriz. Mehmed ona Konya ve Karaman'daki sanatçı ve zanaatkârları İstanbul'a yerleştirmesini emretmişti. Kısa süre sonra Çinili Köşk'ün yapımına başlanması tesadüf olamaz. Bu benzersiz yapının tasarımı tamamen Karamanlı ustaların eseri olabilir. Odaların biçimi ve çinilerle ve renkli, sırlı kiremitlerle kaplanmaları onların işi olsa gerek.

Kitap yapımı sanatındaki İran etkisi tartışmaya yer veremeyecek kadar belirgindir. Fatih bu sanatı olabildiğince desteklemişti. O dönemden kalan muhteşem süslemeli kitap örneklerine bakılırsa, İranlı hattatlarla minyatürcüler bir tür okul açmıştı. Bu kitaplar arasında yalnızca *Kur'an* nüshaları değil, dünyevi içerikli elyazmaları da vardır. Dönemin ciltçiliğinde de İran etkisi açıkça belirgin-

dir. Osmanlılar'm deliksiz ve altın meşin ve deri telkâri işleme tekniğinin, on altıncı yüzyılda uygulanmaya ya da kusursuzlaştırılmaya başlandığı doğru değildir. Ancak o yüzyılda, Herat'tan göç eden sanatçılar sayesinde, bu teknik daha önce görülmemiş ölçüde ilerledi.

Atölye sahibi heykeltıraşların ve ressamların yokluğunun nedeni dini kaygılardır. Eski zamanların ve Hristiyan dünyasının sanatçıları kendilerini en çok canlı varlıkların, özellikle de insanların resimlerini çizmeye verirken, Müslüman ülkelerde bu tür sanat bitmişti. Bu yasak *Kur'an*'dan değil, yalnızca bir hadisten gelir. İslam'ın kurucusu, yalnızca Tanrı'nın resminin yapılmasını yasaklamıştı, canlı varlıklarını değil. Ayrıca bu yasak yalnızca camilerde ve o dinle ilgili diğer binalarda tam anlamıyla uygulanıyordu. Yasak üç boyutlu resimler üzerine olduğundan, figürler derinlikten yoksun bırakılıyordu. Ressamlar kabartmasız ya da gölgesiz, düz figürlerle yetinmek zorunda kalıyordu. Bu durum duvar resimlerinde, renkli ve yaldızlı harf süslemeciliğinde ve ilgili sanatlarda ilginç sonuçlar doğurdu, özellikle de kendilerini bu geleneğe asla bağlı hissetmeyen Şii Acemler arasında. Fatih'in görsel tasvirleri ve özellikle de bol resimli el yazmalarını sevmesi, başkentindeki ressamların sayısının artmasına yol açmış olabilir. Orada ve Bursa'da bir resim akımı gelişmişti anlaşılan. Batı etkisini reddetse de Batı rehberliğinde geliştiği iddia edilen bu akım, etkileyici eserler üretmişti. Ancak bunların ne yazık ki pek azı günümüze kalmıştır.²⁸

Bizans imparatorları zamanında kurulan zanaatkar atölyeleri onlarla birlikte yok oldu. Bizanslılar'ın mermer ve cam mozaiklerinin yerini muhteşem seramik duvar kaplamaları aldı. Bazı meyve ve çiçek süslemelerinin benzersiz bir dolaşlıkla kullanılması, Fatih döneminde sürdü (Doğu nar, karanfil ve sümbül süslemelerini Türkler'e borçludur), özellikle de camilerin iç dekorasyonunda. Bunlar resimlerin ve heykellerin yerini almıştı. Dinamik çizgisel süslemeler sanatsal işlevini koruyordu. Duvarlardaki, *Kur'an*'dan âyetler ve binayı tasvir eden şiirler, hattatlık sanatının eski görkemini koruduğunu gösterir. Üstü güzel yazılarla süslü bu pervazları ve levhaları, Bizanslılar'ın değişken monogramlarının son safhası olarak görmek yanlış olur. Bunlar ustaca geliştirilmiş yerel bir ifade biçiminin ürünüydü.

^s Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemindeki halı dokumacılığı ve kumaş yapımı hakkında çok az bilgimiz var. Ama bu sanat özellikle Anadolu'da sürmüştü olsa gerek. Temelde duvar örtüsü olarak kullanılan güzel düğümlü kilimler Flanders'a ve İtalya'ya bol miktarda ihraç ediliyordu. Bunları dönemin resimlerinde görürüz. Konya dekoratif halılar kullanan ilk şehirlerden biriydi anlaşılan ama başlangıçta yalnızca göçebe Türkmenler'in uğraştığı halı dokuma sanatı, şehir medeniyetiyle temasa geçilince kısa sürede eski köylü karakterini yitirerek öyle kusursuz bir düzeye ulaştı ki, Fatih'in döneminde bile Uşak, Gördes, İsparta, Demirci, Ladik vb'de yapılan halılar Batı'da en çok değer verilen hazineler arasındaydı. Dokumacılığa gelince, iç pazar ve Batı pazarındaki talep göz önüne alındığında, gözde bir uğraş olsa gerek. Özellikle Bursa'daki atölyelerde pahalı, işle-

28 Fatih dönemindeki bilinen sanat eserleri hakkında bir inceleme için bkz. Esin Atıl, "Ottoman Miniature Painting under Sultan Mehmed II", *Ars Orientalis* 9 (1973), 103-120.

meli kadife ve ipek kumaşlar üretiliyordu. O sıralar Bursa'ya giden İtalyanlar, vatanlarında berzer bir endüstri kurmayı düşünmüş olabilir.

Fatih, suret yasağına aldırılmazdı. Bu, sarayının içini İtalyan resimleriyle süslemesinden anlaşılmaktadır. Söylediğimiz gibi, bu eserlerin hiçbiri günümüze kalmamıştır, çünkü II. Bayezid tahta çıkınca onları ya yok etti ya da bazılarını pazarda sattırdı. Hipodromdaki (At meydanı) ünlü üç başlı yılan sütununun (otuz bir Yunan şehri tarafından Delfi'deki Apollo tapmağı için yaptırılmıştı, İÖ 480) Konstantiniyye'nin fethi sırasında yobazların kurbanı olmamasını genç Fatih'in müdahalesine borçluyuz. Fatih, o bronz sütunun kaidesinden yükselen bir dut ağacını kızgın demirle dağıtmıştı. O gizemli anıtın yok edilmemesinde batıl inançların da etkili olduğu şüphesizdir. Sultan ayrıca Augustaion adıyla bilinen meydanadaki yüksek bir sütunu çevreleyen atlı Iustinianus heykelinin de özenle alınıp taşınmasını emretmişti. Bunun nedeni yobaz askerleri tarafından yok edilmesini önlemektir şüphesiz. Bu iki olay, Fatih'in gençken bile dinsel önyargılara sahip olmadığını gösterir. Bir başka gösterge de, Konstantiniyye'nin fethinden hemen sonra, Ayasofya'daki resimlerin üstü sıvandığında, koro apsisindeki yarı-kubbeye bulunan Meryem Ana mozaigine dokunulmamasını emretmesidir. Hayatının sonlarına doğru, resimlerin yasaklanması gibi konulara tamamen ilgisiz kaldı. Sofu oğlunun, onun bu serbestliğini dinsizlik olarak görmesi nedensiz değildir.

Quattrocento İtalya'sındaki prensler, adlarının sonsuza kadar anılmasının dönemin yazarlarına bağlı olduklarını düşündüklerinden, kendilerini ölümsüzlüğe kavuşturanlara destanlar, mersiyeler, lirik şiirler, methiyeler, mektuplar ve mezar kitabeleri karşılığında nakit para, maaş ya da payeler verirdi. Mehmed'in saraydaysa geçimini sultana yaltaklanarak sağlayan tek bir şair ve hatta tarihçi bile bulamayız. Gerçi gayrimüslimler methiyeler düzerek şanslarını denemişti ama sultanın teşviki olmadan. Bizans'ta ve en çok da İtalya'da, edebiyatçıların en büyük hedefi saray âlimi ve şairi olmaktı. Hem saygın hem de kazançlı bir meslekti bu. İstanbul'daki Osmanlı hükümdarının aklına ise ününü kabalaştırmak için yazarları ve şairleri kullanma fikri hiç gelmedi. Bir eylem adamı, "feleğin efendisi" (*re della fortuna*) olarak, gelecek kuşakların takdirini bu yolla kazanmakla ilgilenmiyordu. Saray mensuplarının edebi yeteneklerini, gelecekte unutulmaktan kurtulmanın en iyi yolu olarak görmüyordu.

Ancak buradan yola çıkarak Mehmed'in şiirden ya da tarihten hoşlanmadığını söylemek hata olur. Babası II. Murad haftada iki kez âlimlerle buluşup bilimsel ve dinsel meseleler üstüne konuşurdu. Ataları gibi o da bütün büyük şehirlerde, özellikle de Bursa ve Edirne'de medreseler açmıştı. Mehmed, Konstantiniyye'nin fethinden sonra bu güzel geleneği sürdürdü. Edebiyatın ve bilimin hâmisî ve koruyucusu oldu kendi tarzında. Saltanatının otuz yılının neredeyse tamamını savaşmakla ve büyüyen imparatorluğunun giderek karmaşılaşan sorunlarıyla uğraşmakla geçirdiğini düşünürsek, onun İlham Perileri'nin dünyasına beslediği ilgiyi takdir etmemek imkânsızdır. Üstelik sanat hamiliğini, ismini yüceltmek için de kullanmamıştı.

Bazı şair taslakları sultanın kazandığı zaferleri yücelterek gözüne girmeye çalışmış olabilir. Örneğin ilk Osmanlı lirik şairi Ahmed Paşa'nın Bursa'daki grubunun bir üyesi olan Kâşifi, Fatih'in kazandığı zaferleri kutladığı *Gaza-name-i Rum* adlı Farsça bir şiir yazmıştır. Ama bu şairlerden hemen hepsinin eserleri kaybol-

du. Çağımızda yayımlanmış çok sayıda Osmanlı şiir antolojisinde, içlerinde genellikle en önemsiz şair bozuntuları bile yer aldığı halde, bu şairlerin adları geçmemektedir. Hiçbir sultanın hayatı ve yaptıkları, Fatih'inkiler kadar destansı değildir. Ama yine de hiçbir şair kendini bu işe girişmeye yeterli ya da istekli görmemiştir. Aynı şey tarih yazarlığı alanında da geçerlidir. On altıncı yüzyılın başında II. Mehmed üstüne, o günlerdeki halkın anlayamayacağı kadar karmaşık bir tarz içeren bir tarihçe yazmış ve aynı tarihçeye II. Bayezid'in saltanatının ilk altı yılını da eklemiş olan Tursun Bey'in kitabı, bunu çürüten bir kanıt değildir. Her ne kadar Mehmed'in seferlerine katılmış ve divanında kâtiplik yapmış biri olarak mutlaka Fatih'e çok yakınsa da, kitabını sultanın ölümünden çok sonra yazmıştı. Aynı şey Kıvami tarafından ancak 1488 Nisan'mda -tamamlanan ve Türkçe düzyazı ve şiir halinde yazılmış olan "Sultan Mehmed'in Fetihleri Kitabı" için de geçerlidir. Bu kitap eskiden II. Bayezid'in kütüphanesindeyken, sonunda Almanya'ya gitmiş ve yakın zamanda bulunmuştur.²⁹

Mehmed'in saltanatının sonlarına doğru ortaya çıkan ve anlaşılan halk tarafından yaygın şekilde okunan anonim eser *Tevârih-i Al-i Osman*, yukarıdaki pek dikkat çekmemiş ve yalnızca üst sınıfları eğlendirmeye yaramış olan biçimci denemelerden çok farklıdır. Sade bir dille yazılmış bu tarih kitabında, Osmanlı tarihinin başlıca olayları kronolojik sırayla anlatılır, ancak Osmanlı Hanedanı'nın adına leke sürebilecek her şey özenle es geçilir. Anlatı yer yer Ahmedî'nin (1334-1413) *İskender-name'sinden* alınma şiirlerle kesilir. Böyle popüler tarihçelerde, olayları bütünlük içinde aktarma ya da dizilişlerine açıklama getirme, kısacası anlatılan olayların bütünsel anlamını arama çabasına girilmezdi. Sıradan insanlar ve belki de askerler için yazılmışlardı. Fatih'in döneminde yazılmış ve yazarlarını bildiğimiz -örneğin Oruç b. Adil ya da Aşıkpaşazade olarak tanınan Derviş Ahmed Aşıkî- eski Osmanlı tarihçeleri de dönemin anonim tarihçelerinden pek farklı değildir. Fatih'in son sadrazamı olan ve efendisinin ölümünden sonra öldürülen Karamani Mehmed Paşa da Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça bir tarihçesini yazmıştır. Bu kitap ne bu konudaki bilgimizi arttırmış ne de yazarına bir üslupçu olarak şöhrat kazandırmıştır. Bu tarihçelerin hiçbirinde II. Mehmed döneminden fazla söz edilmez, yazarların bizzat tanık oldukları olaylar dışında.³⁰

29 Kâşîfî'nin eseri hakkında bkz. Adnan S. Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar ii.", *Belleten* 14 (1950), 596 ve sonrası. Kıvami'nin eserinin tıpkıbasımı, Babinger'in ön-sözüyle birlikte verilmiştir; *Fetihname-i Sulum Mehmed* (İstanbul, 1955). Tursun Bey'in eseri, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nın* eki olarak, *Ta'rih-i Ebu'l-Feth* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul, H. 1330 [1911/12]). Metnin bir kopyası Mertol Tulum tarafından yayımlanmıştır: Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth* (İstanbul, 1977). İncalcık bir tıpkıbasım baskısı üstünde çalışmaktadır.)

30 15. yüzyılda yazılmış Osmanlı tarihçeleri hakkında bkz. Halil İncalcık, "The Rise of Ottoman Historiography" ve V. L. Menage, "The Beginnings of Ottoman Historiography". Her ikisi de *Historians of the Middle East*'te yer almaktadır, ed.: Bernard Lewis ve R. M. Holt (Londra, 1962), 152-167 ve 168-179. Aşıkpaşazade'nin tarihçesinin Almanca çevirisi için bkz. yukarıda, 2. bölüm, dipnot 55. Karamani Mehmed ile eseri için bkz. 6. bölüm, dipnot 19. Babinger Oruç'un tarihçesini bizzat yayımlamıştır: *Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch* (Hannover, 1925). Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. yeni çağdaş versiyonu: *Oruç Beğ Tarihi*, ed.: Atsız (İstanbul, tarihsiz).

Mehmed'in döneminde saray edebiyatçılığının saygın bir meslek olmadığını söylemek abartı olmaz. Aynı sultanın çok uzaklardaki Herat'ta bulunan şair ve üslupçulara bile armağanlar gönderdiğini öğrenmek daha da şaşırtıcıdır. Örneğin, çok fazla beğenilen *Üslup Sanatından Panoramalar* kitabının yazarı ünlü üslupçu ve vezir Gilanî Ebu'l-Fadl Mahmud ibn Şeyh Muhammed'e (daha çok lakabıyla, Hâce-i Cihan olarak tanınır) her yıl bin altın gönderiyordu (Şeyh Muhammed 1481'de sultanı II. Muhammed Şah Behmen'in emriyle idam edildi). Son klasik İranlı yazar ve dönemin en ünlü Doğulu şairi olan Câmi'ye de (1414-1492) her yıl aynı tutarı gönderiyordu. Mehmed onları sarayına çekebilmeyi mi umuyordu bilemiyoruz. Sultanın Molla Câmi'ye Horasan'dan Mekke'ye hacca gitmesi için beş bin duka altını göndermiş ve aynı zamanda Hoca Ataullah el-Kirmani aracılığıyla onu sarayına davet etmiş olması, böyle bir kanıyı desteklemektedir. Ancak bu mesaj Şam'da şaire ulaşmadı. Uzun Hasan'ın topraklarından geçerek (orada çok iyi ağırlanmıştı) Horasan'a geri dönmüştü bile. Sultan ayrıca filozof Celaleddin ed-Devvânî'ye de (1427-1501) armağanlar göndermişti. Belki de amacı, en önemli eseri olan, ahlak üzerine yazdığı kitabı Uzun Hasan'a ithaf etmiş olan filozofu İstanbul'a çekerek Uzun Hasan'ın etkisinden kurtarmaktır. Anlaşılan, Osmanlı sultanı açıkça Farsça'yı ve edebiyatını ve genelde Acem ruhunu yeğlemişti. Bu ruh ona Araplar'ın sadeliğinden çok daha fazla hitap ediyordu kuşkusuz. İranlılar'ı yeğlemesi, onları devlet içinde yüksek mevkilere getirmesi ve hayatının sonuna kadar sarayında en çok onlarla yakın olması, yerli Türkler'de kıskançlık ve rahatsızlık yaratmıştı doğal olarak. Elimizde insanın sultanın gözüne gitmek ve imparatorlukta yükselip zengin olmak için Acem, Yahudi ya da "Frenk" olması gerektiğini anlatan birkaç hiciv şiiri var. Ama bu Acem gözdelelerinin hepsinin kaderi kıskanılacak kadar talihli olmuyordu. Bunun bir örneği Le'ali adlı, kuşkusuz sıradan bir şairdir. Doğu Anadolu'daki Tokat'ta doğmuş olan Le'ali, Câmi ve diğer meşhur İranlılarla yakınlık kurarak Farsça öğrenmişti. İstanbul'a derviş olarak getirilince sultanın huzuruna çıkarıldı. Sultan onu Acem sanarak, Yedikule civarındaki harap bir Rum kilisesini tekke olarak kullanması için armağan etti ve muhtemelen maaş da bağladı. Ama kıskanç insanlar onun aslında Acem olmadığını ortaya çıkarınca, sultan manastırını geri aldı ve maaşını kesti. Le'ali hayatının geri kalanını Yiannitsa'da (Yenice-i Vardar) mali sıkıntı içinde geçirdi ve düşmanlarına karşı acı bir hiciv yazdı. Bu hicivde kendi soyadına da (Le'ali=inci) gönderme yapar:

Sarayda sevilme istiyorsan, Acem ya da Kürt [?] olmalısın. Madendeki mücevher, denizin karanlığındaki inci değersizdir. "Mum dibine ışık vermemiş" derler. Ne kadar doğru. Önemli olan insanın zekâsıysa, hangi ülkeden geldiğinin ne önemi var? Evet, mücevher taştan gelir ama kimse hangi taştan geldiğini merak etmez. Acemler Rum'a gitmeli, değil mi? Orada onları şöhrat ve servet bekliyor. Acemler sancakbeyi, hatta vezir bile olabilir.*

* "Olmak istersen itibara mahal / Ya Arap'tan yahud Acem'den gel / Gevhere kıymet olmaya kande / Dürr bahasın bula mı ummanda / Söylenir nükte vü meseldir bu / K'olur elbet çerâğ dibi kârânû / Eger âdemde marifetse murad / Ne fazilet virürmiş anâ bilâd / Taşdan sâdir oldu

Mehmed döneminde Farsça uyaklı şiirlerin sayısı doruğa çıkmıştır. Farsça yazmayanlar Acem tarzını taklit ediyor ya da onları Türkçeleştirmeye çalışıyordu. Bunların en ünlülerinden biri olan, Nizami'nin (1141-1209) yazdığı, beş uzun epik şiirden (mesnevi) oluşma *Hamse* (Beşli) adlı eseri, defalarca çevrilmiş ve taklit edilmişti. Firdevsi'nin (941-1021) Araplar'ın fethine kadarki bütün efsanevi İran tarihini anlattığı *Şehname*'si de birçok kere taklit edilmiş ya da Türkçe'ye uyarlanmıştı. Örneğin, Fatih'e İran'dan getirttiği pahalı armağanları vererek onunla konuşmayı başarmış zengin ama tanınmamış bir şair olan Kastamonulu Şehdi'nin, sultanının zaferlerini Firdevsi'nin *Şehnamesi*'ni örnek alarak yazacağı Farsça bir şiirle kutlamayı planladığını biliyoruz. Arap Acem dillerini mükemmel konuşuyordu. Şiiri yazmaya girişti, ancak dört yüz kadar beyit yazdıktan sonra bıraktı. Bunun ne dönemin Osmanlı edebiyatı ne de Fatih'in şöhreti açısından bir kayıp olmadığı kesindir. Dönemin belki de eri beğenilen şairi, Çağatay edebi dilinin kurucusu olan Doğulu Türk Ali ŞirNevaî (1441-1501) idi. Yazıları İran edebiyatının ustaları tarafından çok tutulurdu.³¹

O günlerde Osmanlı tarihçilerinin çoğu Farsça yazıyordu. Yalnızca âlimler, özellikle de ilahiyatçılar Arapça yazardı. Eskiden çok sayıda Müslüman kültür ve bilimi merkezine sahip olan doğulu İslam ülkeleri, Moğol istilasından en büyük zararı görmüştü. O bölgelerde Arapça'nın yerini giderek Farsça almıştı. Farsça özellikle şiir ve tarih alanlarında kullanılan dildi. İlahiyat dışında, yalnızca matematiksel bilimlerde Arapça kullanılıyordu. Bu konudan ayrıca söz edeceğiz.

Mehmed şaşırtıcı bir biçimde, Avni (yani "yardımcı") takma adıyla, sekiz şiirden oluşma tamamen Türkçe bir divan yazmıştır. Aradaki birkaç İran şiiri, İranlı şair Hafız'm gazellerinden alıntılardır, o kadar. Avni, Osmanlı şairlerinin en büyüklerinden biri olarak gösterilse de, gazellerini üstünkörü incelemek bile böyle bir övgüyü hak etmediğini ortaya çıkarmaya yeter. Sultanın divanından bir örnek, bu izlenimi kuşkusuz destekleyecek ve sultanın imge ve metafor kullanımında, fikirlerinde ve dilinde hiç de özgün olmadığını ortaya koyacaktır. Bu dizelerde anlatılanlar daha önce bin kez, çok daha iyi biçimlerde söylenmiştir. Hiçbir tarafsız eleştirmen, bunları Türk şiirinin bir başyapıtı olarak göremez.³²

gerçi güher / Muteberdik veli niteki hüner / Rum'da kellelenmesün mi Acem / Oldı bu izzet ile çün ekrem / Acem'in her biri ki Rûm'a gelür / Ya vezaret ya sancak uma gelür" Latifi, *Tezkiretü's-şu'ara ve TabsiratU'n-Nuzamâ*, Haz. Rıdvan Canım, Ankara 2000, s: 474-5.

31 Acem bilginlerinin ve yazarlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisi hakkında bkz. Hanna Sohrveide, "Dichter und Gelehrte aus dem Osten im osmanischen Reich (1453-1600)-Ein Beitrag zur türkisch-persischen Kulturgeschichte", *Der islam* 46 (1950), 263-302. Osmanlı Türk şiiri hakkında yazılmış tek İngilizce inceleme -içindeki bilgilerin çoğu geçerliliğini yitirmiş olmasına karşın yenisi yazılmamıştır- Elias J. W. Gibb'in kitabıdır, *A History of Ottoman Poetry*, 6 cilt (Londra, 1900-09, yeni basım 1958-63). Yazar ilk cildin yayımlanışından sonra öldü, eserin geri kalanı E. G. Browne'nin editörlüğünde yayımlandı. 15. yüzyılın ikinci yarısına 2. ciltte değinilir.

32 Sultanın divanı Kemal Edip Unsel tarafından yayımlanmıştır; *Fatih'in Şiirleri* (Ankara, 1946, TTK: XI. seri, no. 1). Daha yakın zamanda yapılan bir çalışma için bkz. A. Karahan, "Fatih, Şair Avni," *Türk Dili ve Edebiyaa Dergisi* 6 (1954), 1-38. Ayrıca bkz. E. J. W. Gibb'in

*Bahçedeki gül ağacı gömleğini giydiğinde
 Düğmeleri gül goncalarındandır.
 Dil konuşurken gülleri ve goncaları birlikte dokuduğunda
 Söylediği sözler onun tatlı dudaklarına kıyasla hiçtir.
 Bahçede yüzlerce naz ile gezindiğinde
 Yasemin dalları bu görüntüye öyle şaşırır ki, dallarda sallanıp kalır.
 Nesteren çiçeği, yoluna serilen gülleri görünce
 O da var mı yoğunluğunu senin önüne saçar.
 O gül yanaklı güzel, bahçeyi gezmeye gelinceye kadar '
 Gül bahçesinin yeşillikleri hep gözyaşlarıyla ıslansın, ey Avni! **

Elimizdeki kaynaklardan ikisi, Latifi ile Kınalızade, Fatih'in otuz Osmanlı şairinden her birine ayda bin akçe gönderdiğini söyler.³³ Bu doğrusa, Fatih'in cömertliğinin bir kanıtı olabilir ama şiire eleştirel açıdan yaklaştığının kanıtı olamaz. Otuz yıllık saltanatı sırasında, tek bir önemli Osmanlı şairi çıkmış ve o da sultandan sürekli destek almamıştı. Bu şair, Ahmed Paşa idi. Kökleri Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin aracılığıyla Peygamber'e kadar uzanan ünlü bir aileden geliyordu. Babası Velîyüddin, II. Murad'a kazaskerlik yapmış ve büyük payeler elde etmişti. Oğlu Ahmed'in önce sultanın açtırdığı bir medresede öğretmenlik, sonra Edirne'de kadılık yaptığı söylenir. Çok sayıdaki yeteneği, canayakınlığı ve en önemlisi keskin zekâsı sayesinde kısa sürede Mehmed'in gözüne girmiş, onun güvendiği biri olmuştu. Hızla kazaskerliğe yükseldi ama sonra sultanın özel öğretmenliğine seçilince, onun değişken ruh hallerine maruz kaldı. Sultanın gözüne girmenin kalıcı bir durum olmadığını kısa sürede öğrendi. Mehmed onu önce vezir yaptı ve paşa ünvanını verdi. Ama sonra Mehmed'in gözünden düştü. Bunun nedeninin saraydaki bir iç oğlanıyla ilgili bir kıskançlık olduğu söylenir. Mehmed'in erkeklere cinsel ilgi duyduğuna ilişkin bol bol kanıt vardır. Sultan, Ahmed Paşa'yı sarayda hapsettirdi. Sonra onu serbest bıraksa da, saraydan uzaklaş-

kısaca söyledikleri. Ancak kendisi çalışmadaki hiçbir yazmayı görme olanağına sahip değildi (II, 22-39). Burada verilen şiirin ilk çevirisi von Hammer tarafından yapılmış ve onun *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* I (Peşte, 1836) adlı kitabında yayımlanmıştı (138). Türkçe metni Önsel tarafından çevriyazı halinde verilmiştir; 65-66, no. 58.

33 "Şair tezkirecileri" Latifi ve Kınalızade, Osmanlı şairlerine ilişkin biyografik sözlüklerin derlemecileri tarafından tanınan iki düzine şair özgeçmişçisinden ikisidir. İlkinin Almanca çevirisi (O. Rescher tarafından) için bkz. "*Latifi's Tezkere* (Tübingen, 1950). Bu tür ve temsilcileri hakkında bkz. J. Stewart-Robinson, "The Ottoman Biographers of Poets", *Journal of Near Eastern Studies* 24 (1965), 57-74.

* Şâhid-i gül bâğda çün giydi gülgün pîrehan
 Düğmeler takındı ana ziynet için goncadan
 Gerçi kim ağız bir etdi güller ile goncalar
 Ol şeker-leb söze gelse anlara değmez sühan
 Salını seyr-i gülîstan eylesen yüz nâz ile
 Şâhlarda salım kalır göricek yâsemen
 Göricek güller yoluna dökülüp saçıldığım
 Varını ol dem nisâr etdi önünde nesteren
 Ta ki ol gül-ruh gelip seyr-i gülîstân eyleye
 Avniyâ dâim ter olsun eşk-i çeşminle çemen

tirdi. Önce yönetici olarak Tire'ye, sonra bir kurumun yöneticisi olarak Ankara'ya, en sonunda da Bursa'ya gönderdi. Bekâr Ahmed Paşa, Bursa'da hoş bir hayat sürmedi. Ancak II. Bayezid'in tahta çıkmasıyla oranın valisi yapıldı ve 1496-97'de ölene kadar bu görevde kaldı. Yaptırmış olduğu medresenin yanındaki bir türbeye gömüldü.

Ahmed Paşa, tartışmasız ilk ve en önemli Osmanlı şairi olsa da, şiirde Acem şairlerini, özellikle de Hafız'ı ve Câmi'yi örnek aldığı ve sonradan Mir Ali Şir Nevai'nin şiirlerini kopyaladığı uzun süre önce anlaşılmıştır. Bu Doğulu Türk şairin II. Sultan Bayezid'e otuz üç gazel armağan ettiği, bunun üzerine Ahmed Paşa'dan bu şiirlerin benzerlerini yazmasını istediği söylenir. Şair bu emri yerine getirdi ve bunu fırsat bilerek mevkiinin yükseltilmesini ve maaşının arttırılmasını istedi. Ahmed Paşa'nın akıcı üslubu ve şaşırtıcı dil hâkimiyeti, kolaylıkla şiir yazabilmesini sağlıyordu. Bazı kişisel avantajlarını bu yeteneğine borçluydu. Söylendiğine göre, bir gün Mehmed arkadaşlarıyla birlikte, Doğu'da popüler olan ve *sortes Virgiliariae*'nin Müslümanlar'daki karşılığı olan fal oyununu oynarken, Ahmed Paşa da oyuna katılmıştı. Bu oyunda *Kur'an* -ya da Acemler oynuyorsa genellikle Hafız'm şiirlerinin bulunduğu bir kitap- kapalı gözlerle açılır, yedi sayfa geriye gidilir ve sonra ilk paragraf okunup, kehanet olarak kabul edilir. Sultan, Hafız'm divanında şu dörtlüğe rast gelmişti:

*Toprağa kimya gözüyle bakanlar
Acaba bize de göz ucuyla bakarlar mı?*

Bunun üzerine Ahmed Paşa hemen doğaçlama yaparak, ikinci dizeyi sultanın son derece hoşuna giden bir şekilde* değiştirmişti. Mehmed şairin yeteneğinden öyle hoşlanmıştı ki, ağzını mücevherlerle doldurmuştu.

Ahmed Paşa'nın yaratıcılığı ve ana dilindeki ustalığı şiirlerine, Acem ve hatta eski Osmanlı şairlerinin şiirlerinden açıkça etkilenilmiş olmalarına karşın, bir özgünlük ve çağdaşlarını duygulandıracak bir hava vermişti. Ancak adı uzun süredir başka şairler tarafından gölgede bırakılmıştır. Hatta sağlığında bile, Bursa'daki arkadaşlarından biri ve kendisinden genç olan Necati (ö. 17 Mart 1509) ondan daha çok tanınmış ama on altıncı yüzyılda, Baki ve Fuzuli gibi büyük şairler çıkınca o da unutulmuştu. Necati en iyi eserlerini II. Bayezid döneminde yazmışsa da, Mehmed tarafından tanınıyor ve şair kabul ediliyordu. Fatih'in hayatının sonlarına doğru, Necati ona kendisini öven bir şiiri, sultanın maiyetindekilerden birinin sarığına gizleyerek göndermişti. Mehmed satranç oynarken kâğıt parçasını fark edince şiiri okumuş ve o ustaca yazılmış dizeleri beğenerek, şairi yedi akçe gündelikle divana kâtip yapmıştı. Necati muhtemelen Hristiyan kökenliydi, çünkü çocukken köle olarak satılmıştı, bu yüzden Türk kökenli olması olanaksızdır.

Ahmed Paşa'nın ve hatta Necati'nin gazelleri ve kasideleri çoktan çekiciliklerini yitirmiştir ve günümüze alıntıları bile kalmamıştır. Mehmed'in döne-

* ["Seniti bastığın yerin değerli toprağını sürme yaparlar", Lâtîfi, Haz. Rıdvan Canım, Ankara 2000.]

mirideki diğer yazarların da sonu aynı oldu. Oysa bu dönem, on altıncı yüzyıl yazarları tarafından altın çağ olarak övülür. Adni mahlasıyla Farsça ve Türkçe şiirler yazmış olan sadrazam Mahmud Paşa'nın dışında, o dönemden vasatın üstünde bir şair çıkmamıştır.³⁴

O dönemin şairleri arasındaki iki kadın şairden bahsetmek ilginç olabilir. Onların da şiirleri vasattı. Zeynep Hatun Doğu Anadolu'luydu. Başarısız bir evlilikten sonra hafifmeşrep bir hayat sürdüğü söylenir. Hayatının sonuna kadar şair olmaya çabaladı. Farsça ve Türkçe bir divan yazıp II. Mehmed'e ithaf etti. Çağdaşı Mihri Hatun'un ("Osmanlılar'm Safo'su") daha erdemli bir hayat sürdüğü söylenir. Meşhur çağdaşlarıyla, örneğin Kazasker Müeyyedzâde Abdurrahman'la son derece erdemli ilişkiler kurmuştu. Müeyyedzâde Amasya'daki Şehzade Bayezid'in yakın dostu olduğundan, şehzadenin yardımıyla Suriye'ye kaçmasa (1476) sultanın katilleri tarafından öldürülecekti. Mihri Hatun'un ona ve Sinan Paşa'nın oğlu genç İskender Çelebi'ye beslediği sevgi tamamen platonikti. "Erdemliliğini hiçbir bulut karartmamıştı." Şairlerin tezkirecisi, Usküplü Âşık Çelebi, "bu 'görmüş geçirmiş kadın', şairane aşkına karşın kimsenin arzularına teslim olmamıştı. Bekâret hazinesine hiçbir âşığın eli değmemiş, saf boynuna amber kokulu kolyesinden başka hiçbir kol dolanmamıştı. Bakire yaşayıp bakire öldü" diye yazar. Şiirlerinden pek azı günümüze kalmıştır. Bunlar ise, son derece doğal bir sadelikle yazılmış olmalarına karşın, erdemli hayatının şiirinden daha takdire şayan olduğunu gösterir:

Zeynep Hatun 1444-75'te (H. 879) öldü. Mihri Hatun ise 1506-07'ye (H. 912) kadar yaşadı, ikisi de Amasya'da öldü. Onları belki de erkek çağdaşlarından üstün kılan taraf, üsluplarında Acem modellerini kullanmamış, içlerinden geldiği gibi yazmış olmalarıdır. Ancak divanları elimizde bulunmadığından kesin bir yargıya varamıyoruz.³⁵

Eğer özel derlemelerde (*inşa*) yer alan resmi mektup yazarlarını da sayarsak, dönemin nesir yazarlarının sayısı şairlerinkinden az değildi. Mahmud Paşa büyük bir üslupçu olarak tanınırdı. Bütün yazılarında büyük bir dil ustalığı ve derin düşünceler olduğu söylenir. Ancak henüz elimize örnekleri geçmemiştir. Ayrıca sonradan yerine geçecek olan Karamani Mehmed Paşa, edebiyatta Mahmud Paşa'yı gölgede bırakmıştı. Ama zevkler ve üsluplar hızla değiştiğinden, onun şiirleri de daha sonraki kuşakların eleştirmenleri tarafından beğenilmedi. Osmanlı nesrinde kalıcı olan ilk ad, Türkçe ve Farsça yazdığı resmi mektuplarla ünlenen, 1515'te I. Selim tarafından idam edilen Kazasker Cafer Çelebi'dir.³⁶

34 Mehmed'in dönemindeki iki başlıca şair hakkında bkz. Ali Nihat Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı* (İstanbul, 1966) ve *Necati Beg Divanı* (İstanbul, 1963). Gibb her ikisinin de şiirlerinden örnekler vererek bir değerlendirme yapar (II, 40-69 ve 93-122).

35 Bu iki kadın şair hakkında bkz. Gibb, II, 123-137.

36 Yazdığı belgeler toplu halde yayımlanmıştır; bkz. Necati Lugal ve Adnan Erzi, *Taci-zade Sa'adi Çelebi: Münşeatı* (İstanbul, 1956). Bu âlim ve şairin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. "Dja'far C elebi" (V. L. Menage), *El²* II, 374. [Hickman'm kaynak gösterirken yanılarak sözünü ettiği ve *Münşeatı*'ı yayımlanan Sadi Çelebi, sözü geçen Cafer Çelebi değil onun kardeşidir. Ancak *El²*'deki kaynak doğrudur.]

Dönemin bilimsel yazını hakkında da daha iyi şeyler söyleyemeyiz. Gerçi temel eserler yazılmamış olmasının yeterince sebebi vardır. Moğol istilaları Doğu'daki bütün kültür kaynaklarını yok etmiş ve İslam'ın ruhsal birliğini bozmuştu. Bundan en çok zarar gören, eskiden Müslüman bilginleri için çok sayıda önemli merkeze sahip olan doğu İslam ülkeleri olmuştu. O zamandan beri Buha-ra, Semerkand ve Herat'm önemi çok azalmıştı. O bölgelerde Arapça yerini giderek Farsça'ya bırakmıştı. Artık şiir ve tarih alanlarında neredeyse tamamen Farsça kullanılıyordu. Yalnızca ilahiyatçılar ve bilim adamları *Kur'an*'m dilini kullanmayı sürdürüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki âlimlerin temel kültürel besin ve ilham kaynağı İran'dı. Bunun başlıca nedenlerinden biri, çok sayıda ilahiyatçının doğudaki İran'dan Anadolu'ya ve hatta Rumeli'ye göç etmiş ve kısa süre etraflarında çok sayıda taraftar toplamış olmasıydı. Osmanlı şehzadeleri kültürel faaliyetlere asla kayıtsız değildi. Açtırdıkları medreselere tanınmış âlimler geliyordu. Böylece yazacak zaman da buluyorlardı. Gerçi hareket sahaları oldukça kısıtlıydı. O dönemin başlıca özelliklerinden biri, Müslüman bilim adamlarının kendilerini neredeyse tamamen ayrıntıcı ve şiddetli akademik tartışmalara ve safsatalara vermiş olmalarıdır. Bunun nedeni ise, bilimsel çalışmaların yalnızca gündelik pratik meselelerle sınırlandırılması ve bilim adamlarının katı bir hiyerarşik resmi bürokrasi içine sıkıştırılmasıdır. Ünlü filozof Gazali'den (1058-1111) beri içtihad kapıları kapanmış olduğundan, kendilerini bilime adanların çoğu, özellikle de ilahiyatçılar, dilbilimciler ve hukukçular; meslekleri (müderreslik, kadılık ya da müftülük) için gerekli bilgileri öğrenmekle yetiniyorlardı. Bu bilgileri de temelde az sayıda çağdaş metinden ve el kitabından ve bunlar üstüne yazılan şerhler, hâşiyeler ve ta'likatlardan öğreniyorlardı. Arada sırada bir âlimin başka alanlarla da (örneğin tarih, üslup ya da şiir) ilgilenmeyi denediği oluyordu. Ancak bu edebi çabalar resmi müfredatın sahasının dışında kalıyordu elbette.

Dogmalar ve gündelik hayat, bilimin ve uygulamalarının sahasını giderek daraltmıştı. Yine de giderek artan tefsirlerle şerhler, devasa bir literatür birikimi oluşturmuştu. Ancak her eserin elyazısıyla yazılması gerekiyor ve bunların fiyatı epey pahalı oluyordu. Eldeki kaynakları okumak uzun zaman alan bir işti. Bu yüzden bir âlimin özgün fikirler geliştirmesi güç oluyordu. Yaratıcı projeler için zaman ve ortam yoktu. Koşullar ve özellikle de gündelik hayatın monoton, rutini, çarpıcı kişiliklerin ya da büyük âlimlerin yetişmesini engelliyordu. Bunun en açık örneği Fatih'in himayesinde yetişen bilim adamlarıdır. Gerçi onun döneminde mutasavvıfların ampirik bilimlere karşı düşmanlığı henüz yoğun değildi ve medrese bilimleriyle savaşıp yok etme eğilimini henüz kontrol altında tutuyorlardı. Bu sıra dışı durumun en önemli sebebi Fatih'in tarikatları sevmemesidir. Onların kendi açık görüşlülüğüne düşman olduğundan şüpheleniyordu muhtemelen. Gene de, sultanın liberal fikirlerini ancak dostlarına açtığı, hükümdar olarak ise hem ilahiyatta hem de hukukta Ebu Hanife'nin (Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hâkim sünni doktrinin kurucusuydu) dogmalarını desteklediği ve kamusal hayatta bunlardan sapılmasına hoşgörü göstermediği kesindir. Fatih, Gazali'nin meşhur eseri *Tehâfütü't-felâsife* (Filozofların Tutarsızlığı) ile felsefenin kendisinin karşılaştırıldığı bir tür yarışma düzenleyerek, ilahiyatçılar ile filozoflar arasındaki, uzun zamandır küllenmiş olan karşıtlığı tekrar alevlendirmişti. Dönemin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki az sayıda bağımsız düşünürden biri olan

Mustafa ("Hocazade" olarak tanınır), Gazali'ninkiyle aynı adı taşıyan bir çalışmasıyla ödülü kazanmıştı.

Hocazade sultana öğretmenlik yapan ve onu kültürel gelişmelerden haberdar eden âlimlerden biriydi. Mehmed'in döneminde bu özel öğretmenlik işi kalıcı hale, ilmiye hiyerarşisinin bir parçası haline gelmişti. Sultanın öğretmeni mevki olarak ulemanın başı müftinin hemen altındaydı. Başlıca görevlerinden biri (en azından Fatih döneminde) uygun ilahiyat metinlerini seçip yüksek sesle okumak ve yorumlamaktı. Mehmed'in özel öğretmenlerinden çoğu, sultanın değişken ruh hallerinin kurbanı oldu. Bu tehlikeli mevkide çok azı uzun süre kalabildi.

Aralarında en önemlisi, Gûrani adıyla tanınan Molla Ahmed ibni İsmail idi. Ondan daha önce söz etmiştik. Arabistan'dan Kahire'ye gidip oranın medresesinde öğretmenlik yaptıktan sonra, Yegân adıyla tanınan Molla Mehmed ibni Armağan'la karşılaştı. Yegân onu Anadolu'ya gitmeye ikna etti. Orada kısa sürede II. Murad'm dikkatini çeken Molla Gûrani, onun tarafından Bursa'da çeşitli müderrislik görevlerine atandı. Sultan onu oğlunun öğretmeni yaptı. Oğlu o sırada Manisa'da yaşıyordu ve pek çok öğretmeni umutsuzluğa sürüklemişti. Korkusuz ve enerjik Molla Gûrani bu görevi kabul etti. Mehmed Çelebi temel eğitimini, özellikle de Arap edebiyatı konusundaki bilgilerini ondan almıştı anlaşılan. Mehmed tahta ikinci kez çıkınca, Gûrani'yi vezir yapmak istedi. Ama molla bu teklifi kurnazca sözlerle reddetti: Sultanın saray memurlarının ona yalnızca gelecekte yükselme umuduyla hizmet ettiğini, dışarıdan biri vezirliğe atanırsa bunun devlette sorun yaratacağını söyledi. Bu cevabı beğenen genç sultan, onu kazaskerliğe atadı. Molla Gûrani, bu mevkiyi eğitimsel ve hukuksal açılardan uygun bulduğu adaylar seçmekte kullandı. Sultan oha karşı çıkmaya cesaret edemiyordu ama vezirlerine danıştıktan sonra onu Bursa'ya kadı olarak atadı. Dedesinin kurduğu kurumların acil ilgiye ihtiyacı olduğunu öne sürdü. Aradaki uzaklığa karşın, Gûrani ile sultanın arasında tartışma çıktı. Gûrani'nin Mehmed'den kanuna aykırı bir emir alınca, ulaşı dövdüğü, bu yüzden aralarının açıldığı söylenir. Daha sonra molla Osmanlı İmparatorluğu'nu terk ederek Mısır'a döndü. Orada Sultan Eşref tarafından iyi ağırlandı. II. Mehmed daha sonra Gûrani ile arasının bozulmasından pişmanlık duyarak, onu İstanbul'a çağırdı. Molla, sultanla kendisi arasında baba-oğul ilişkisi olduğunu söyleyerek, daveti kabul etti. Memlûk sultanı gitmesini istemiyordu ama sonunda hem kendisi hem de Osmanlı sultanı için pahalı hediyeler vererek gönderdi (1458). Gûrani bir süre tekrar Bursa'da kadılık yaptı. Sonra İstanbul'da müfti oldu. Orada eski öğrencisinin gözdesiydi. Her iki cinsiyetten çok sayıda kölesi vardı. Hoş ve tasarsız bir hayat sürdü. *Kur'an* üstüne çok sayıda öğrencinin katıldığı dersler verdi. Uzun boylu ve uzun, boyalı sakallı bir adam olan Gûrani, hayatı boyunca hükümdarların huzuruna mağrurca çıktı ve hiç sözünü sakınmadan gerçekleri söyledi. Yalnızca vezirleri değil, sultanı da yalnızca adıyla çağırırdı. Sokakta sultana rastlarsa, selam verirken tevazu göstermezdi. Yalnızca elini uzatır ama âdet olduğu üzere sultanın elini öpmezdi. Ziyafet günlerinde saraya yalnızca davet edilmişse giderdi. Hiçbir meslektaşını kıskanmazdı. Molla Gûrani, II. Bayezid döneminde, 1488'de İstanbul'da öldü ve gömüldü. Ölüm döşeğindeyken, vezir Davud Paşa'ya "Bayezid'e

selam söyle. Ondan son arzum cenazeme gelmesi ve borçlarımı devlet hazinesinden ödemesidir" dedi. Sultan II. Bayezid gerçekten de cenaze namazına katıldı ve 180 bin gümüş akçelik borcu devlet hazinesinden, senetlerini bile görmek istemedi. Cenaze günü bütün şehir yasa boğuldu. Özellikle kadınlar ve çocuklar yüksek sesle ağladı.

Büyük bir âlimin ölümünden çok etkileyici bir karakterin ölümüne yas tutuyorlardı şüphesiz. Molla Gürani'nin halkı etkileyen yönü faal ve sağlam karakterli olmasıydı. Genç şehzadenin daha yaşlı akıl hocaları onun yanında sönük kalıyordu. İbn Temşid adıyla bilinen Mustafa ibn İbrahim et-Temşid hakkında, adından ve üç temel İslam dilinde kafiye yazabilme özelliğinden başka pek bir şey bilmiyoruz. 1451'de öldüğüne göre, Mehmed'in gençliğindeki öğretmenlerinden biri olsa gerek. Sultana ders vermiş ve nükteli konuşmaları ve cana yakınlığıyla onun sevgisini kazanmış olan bir başka öğretmen, Hoca Hayreddin hakkında da fazla bilgimiz yok. Önemsiz bir âlimdi. Kopyacılığıyla tanınırdı. Sultanın bir başka öğretmeni olan, Hatipzade adıyla tanınan Molla Mehmed ise daha önemli bir âlimdi. Şehzadelerin karşısındaki mağrurluğuyla tanınırdı. Sonunda açsözlülüğü öğrencisini öfkeliendirdi. Kovuldu ama Molla Gürani'nin müdahalesiyle işine geri döndü. Ancak bir gün Mehmed ona meşhur Molla Hocazade'yle bir tartışmaya girip giremeyeceğini sordu. Molla Mehmed buna olumlu cevap verdi. Ne de olsa sultanın öğretmeni olduğunu söyledi. Bunun üzerine kalıcı olarak gözden düştü. Geçinmek için tekrar bir medresede çalışmak zorunda kaldı. Gururu ve bağımsız ruhu yüzünden, kendisine çok daha anlayışlı davranan II. Bayezid'le bile defalarca tartıştı. Eserlerinde, örneğin ünlü Arap filozof ve ilahiyatçı Seyyid Cürçani'nin eseri üstüne yazdığı *Şerh-i Mevakıfta*, bağımsız olmasa bile eleştirel bir zihne sahip olduğunu gösterir.

Sultanın bütün bu öğretmenleri (hepsi de en fazla kişilikleriyle ön plana çıkabiliyordu) Hocazade (yani tüccarın oğlu) olarak bilinen Molla Mustafa tarafından gölgede bırakılır. Elimizde onunla ilgili çok sayıda anekdot vardır. Bunlarda dünyadan soyutlanmış, payelere ve dünyevi hazlara aldırmanın, zihinsel yetenekleri asla yeterince takdir edilmemiş biri olarak tasvir edilir. Babası Bursa'da zengin bir tacirdi. Hırpani kılıklı oğlunun bilimle ilgilenmesinden hoşlanmıyordu. Belki doğasının yanı sıra parasının azlığından da kaynaklanan hırpani kılığı, sonunda hâmilelerin dikkatini çekti. Hayatını ve çalışmalarını sürdürmek için gerekli parayı kitap nüshası çoğaltarak kazanmaya başladı. II. Murad, saltanatının sonlarına doğru onu kadılığa atadı ve sonunda da Bursa'daki bir medresenin başına geçirdi. Daha sonra II. Mehmed bu zeki ve bilgili mollayı fark ederek onu özel öğretmeni yaptı. Söylendiğine göre onu kıskanan Sadrazam Mahmud Paşa, kendisini sultanın gözünden düşürmek için her yolu denedi. Bir gün sultanı Hocazade'nin kazasker olmak istediğine ikna etti. Sultan şimdiki işini neden bırakmak istediğini sorunca, Mahmud Paşa nedenini bilmediğini ama molanın arzusunun bu olduğunu söyledi. Molla'ya da Mehmed'in kendisini kazaskerliğe atadığını bildirdi. Hocazade bundan hoşlanmasa da, sonunda görevi kabul etti. Ancak bu mevkide uzun süre kalmadı. Kısa süre sonra, en sevdiği yer olan Bursa'ya giderek Sultaniye Medresesi'nde müderrislik yapmaya başladı. Ama bir süre sonra sultan, belki de özlediğinden, onu İstanbul'a geri çağırdı. Sonunda kadı yapıldı. Ancak Karamani Mehmed Paşa sadrazam olunca, sultanı Is-

tanbuPun havasının Hocazade'ye yaramadığına ve İznik'e gönderilmesinin daha iyi olacağına ikna etti. Sultan sadrazamına inandı ve mollaya vezirlik görevinin yanı sıra İznik medresesinde müderrislik görevi verdi. II. Mehmed ile Karamani'nin ölümü, mollayı o uzak yere sürgün edilmekten kurtardı. Bayezid ona yeni bir müderrislik görevi verdi ve daha sonra da doğum yeri olan Bursa'ya müfti olarak gönderdi. Molla orada 1488'de öldü.

Kadılığının bilimle ilgilenmesine zaman bırakmadığından sık sık yakınırdı. Yine de birkaç eser üretmiştir, özellikle de eski ilahiyat yazıları üstüne yorum ve açıklamalar yazdı. Arkasında çok sayıda taslak bırakmıştı anlaşılan ama bunlar çok uzaklara kadar dağıldı. Biyografyacılarından biri, "Bir kısmını batı rüzgârı aldı götürdü, bir kısmını doğu rüzgârı" der.

Mustafa Hocazade gibi özgün ve bağımsız bir düşünürün kariyeri boyunca kabul etmek zorunda kaldığı görevler, sultanın kaprisleriyle sadrazamın kumpasları yüzünden rahat yüzü görememiş olması, Fatih'in döneminde bir âlim olmanın ne kadar riskli olduğunun kanıtıdır. Resmi bir kariyerin ağırlarına yakalanmış olan Hocazade, belki Molla Hüsrev'in dışında çağdaşlarının hepsinden daha üretken bir yazar olma potansiyelini taşımasına karşın, adını ölümsüzleştirecek hiçbir eser yazmadı. Özgünlüğünü sultanla yaptığı tartışmalarla ve efendisinin tehlikeli öfke nöbetlerini yatıştırma çabalarıyla harcadı.

Saray ortamından uzakta ders verip çalışanlar daha başarılı oldu. Ama onların arasında bile dikkat çekici biri yoktur. Bu konuda dikkat çekici bir nokta,engin bilgi birikimi ve etkileyici konuşmalarıyla Fatih'in sevgisini kazanan Molla Çelebizade Abdurrahman'm başına gelenlerdir. Molla Abdurrahman, sultanın gözüne girmenin nimetlerinden uzun süre faydalanırken pek çok meslektaşında kıskançlık ve düşmanlık uyandırmıştı. Bir gün "uygunsuz davranıştan" dolayı saraydan kovuldu. Öfkeli sultan Çelebizade'ye, babası Molla Mehmed eskiden kendisine öğretmenlik etmiş olmasa, onun işini hemen bitireceğini söyledi. Abdurrahman kadı olarak Kütahya'ya gönderildi. Orada eski hâmisinden yirmi yıl daha fazla yaşadı. Anadolu'daki sığmağında edebiyatla uğraşmaya fırsat buldu.

Sultanın gözünden düşmenin en sık rastlanan sebebi, kuşkucu vezirlerin, özellikle de Mahmud Paşa ve daha sonra Karamani Mehmed Paşa'nın kurduğu kumpaslardı. Sözü geçen örneklerin yanı sıra, Ispartalı Molla Abdülkadir'in başına gelenlerden de söz edebiliriz. Molla Abdülkadir bir süre Mehmed'e öğretmenlik yapmıştı. Araları çok iyiydi. Onu bir hasım olarak gören Mahmud Paşa, kumpaslar kurarak sultanla arasını açmayı başardı. Molla memleketine dönerek hayatının geri kalanını düşünmekle geçirdi. Henüz gözden düşmediği zamanlarda, sultan onun espri anlayışına bayılırdı. Bir gün efendisinin yanında Konya'dan at sırtında geçerken, şehrin uleması sultanı selamlamak için büyük bir kalabalık halinde toplanmıştı. Sultan "Şu sadık âlimlere bakın! Siz de yorulmuşsunuz!" deyince, Molla Abdülkadir, İranlı şair Sa'di'den bir alıntıyla karşılık vermişti: "Bir Arap atı, bir deri bir kemik kalsa bile bir eşek sürüsünden daha değerlidir." Mehmed bu zekice cevaba gülmüştü.

Mehmed'in ne zaman keyifli olduğunu bilen ve ona göre davranan bazı mollalar, hiç de uygun olmadıkları mevkilere atanmayı başarmıştı. Bilgisinden çok sofuluğu ağır basan, Umme Velede adlı Tebrizli Molla Hüseyin (Şeyhülislam Fahreddin Acemi'ye ait bir köle kadınla evliydi), dürüstlüğü ve sağlam karakter-

riyle sultanın saygısını kazanarak, Fatih Camii'ndeki sekiz medreseden birinde öğretmen olmayı başarmıştı. Mehmed bazen, Ebu Eyyüb'ün türbesine giderken İranlı molların evinin önünden geçer, onunla sohbet eder ve belki de sunduğu bir bardak içeceği kabul ederdi. Bir gün sultan ona öpmesi için elini uzatınca molla uzatılan eli çevirerek "Nereyi gösteriyorum?" diye sordu. Sultan cevap veremeyince, Ümmi Veled sorusunu kendi cevapladı: "Ayasofya'yı [medresesini]." Türkçe'de *aya* avuç demektir. Sultan bu göndermeyi anladı ve onu sözü geçen okula müderris olarak atadı.

Sultan eyaletlerdeki öğretmenlerin atamalarını bile olabildiğince bizzat yapmaya çalışırdı. Kızıl Katır gibi tuhaf bir adı olan Molla Mustafa diye biri, Bursa'dan Edirne'deki Yeni Medrese'ye yeni atanmıştı. Sultan onu sekiz medreseden birinde yeni boşalan bir kadroya getirmeye karar verdi. Yanındaki sadrazam, mollayı daha yeni Edirne'ye atamış olduğunu söyledi. "Bunun önemi yok" diye kestirip attı sultan. "O bu göreve layıktır." Yine bir başka hikâye, sultanın bu konularda anlık kararlar verdiğini gösterir. Mehmed'in eski öğretmeni, Efdalzade adıyla tanınan Molla Hamideddin, Bursa medresesinde öğretmenlik yaparken, II. Mehmed'in tahta çıkmasıyla işini kaybetmişti. Bunun üzerine istanbul'a geri döndü. Sokakta giderken sultanla karşılaştı. Sultan âdeti olduğu üzere hasekileri eşliğinde şehri geziyordu. Molla onu hemen tanıyıp atından indi ve saygılı bir edayla ayakta durdu. Sultan ona selam verdi ve Efdalzade olup olmadığını sordu. Molla olumlu cevap verince, sultan onu ertesi günkü divan toplantısına davet etti. Sultan toplantı salonuna girer girmez mollayı sordu ve huzuruna çağırdı. Sonra ona babası Murad'm medresesinde yüksek maaşlı bir müderrislik görevi verdi. Bu iyilikten çok duygulanan molla, hâmisinin elini öptü. Sultan ona kendini bilime adanmasını söyledi ve onunla ilgileneceğine söz verdi. Gerçekten de molla kısa süre sonra sekiz medreseden birinde müderrislik yapmak üzere istanbul'a çağırıldı. Orada görevini başarıyla yerine getirdi. Bir salgın sırasında karısı ve çocuklarıyla birlikte istanbul dışına gittiye de, her gün müderrislik yapmak için şehre geri döndü. Sultan o sırada seferdeydi. Başkentine geri döndüğünde, kendisini karşılamaya gelenler arasında Molla Efdalzade de vardı. Yokluğu sırasında molların davranış tarzını haber almış olan sultan, kalabalığın içinde onu görünce yanına çağırdı, bol bol övdü ve ona iki savaş esiri verdi (ulemanın geri kalanına ise yalnızca birer tane verdi). Ayrıca onu istanbul kadılığına atadı. II. Bayezid onun mevkiini yükselterek, şeyhülislam yaptı. 1502'de başkentte öldüğünde hiç düşmanı yoktu, çünkü sükûnetini asla yitirmez ve bütün insani meselelere sabır ve hoşgörüyle yaklaşırdı. Bir âlim olarak önemli bir çalışma yapmadıysa da, bazı temel İslam kitapları üstüne yazdığı şerhler sayesinde sağlığında çok ünlü oldu.

Mehmed'in saltanatının sonuna kadar ulemasının sorunlarıyla yakından ilgilendiğinin bir başka örneği, Manisazade adlı Molla Muhyiddin'in hayatıdır. Molla Muhyiddin, gençliğinde Ayasofya medresesinde Molla Hüsrev'in en gözde öğrencisiydi. Söylenene göre, Muhyiddin'in medresenin en üst katındaki odasının ışığı sabahlara kadar yanardı. Bir gece sultan yakındaki sarayından bakarken lamba ışığını fark etmişti. Ertesi gün Molla Hüsrev'e en iyi öğrencisinin kim olduğunu sordu. Aldığı cevap "Manisazade" oldu. "Peki ya ondan sonraki?" diye sordu sultan. Molla Hüsrev yine "Manisazade" diye cevapladı. "İki farklı öğren-

ciden mi söz ediyorsun?" diye sordu Fatih. "Hayır" dedi Molla "ama o tek başına bin öğrenciye bedeldir." "Sakın geceleri ışığı yanan o odada kalıyor olmasın?" diye sordu sultan sonunda. Buna olumlu cevap alınca, o genç alime sempati beslemeye başladı. Muhyiddin'in geleceğinin parlak olduğu kesin gibiydi. Bir süre sekiz medreseden birinde müderrislik yaptıktan sonra kadılığa, en sonunda da kazaskerliğe terfi edildi. Ama kısa süre sonra o da efendisinin öfkesinin kurbanı oldu. Bir gün, Rumeli'den başkente dönerlerken, sultan mollaya bir Arap dizesi hakkında soru sordu. Ne cevap vereceğini bilemeyen Manisazade, bu konuyu evinde düşünmek istediğini söyledi. Bunun üzerine Fatih "Genç beynini tek bir dize üstünde o kadar yormak zorunda mısın?" dedi ters ters. Şaşırان adam suskun kalınca, sultan divan kâtibi Molla Siraceddin'i çağırttı (Molla Siraceddin eskiden sekiz medreseden birinde müderrislik yaparken, mükemmel hafızası ve istatistik yeteneği sayesinde divan kâtipliğine yükselmişti ama hayatının en verimli döneminde ölecekti) ve dizeyi ona da sordu. Siraceddin hiç duraksamadan şairin kim olduğunu, şiirin adını ve veznini bir çırpıda sıraladı. Bununla da yetinmeyip, bir önceki ve sonraki dizeleri de söyledi. Bunun üzerine sultan, perişan haldeki Manisazade'ye onu örnek bir âlim olarak gösterdi. O talihsiz adam İstanbul'a dönüşünden hemen sonra kazaskerlik mevkiini yitirdi ve biraz daha çalışması talimatıyla sekiz medreseden birine geri gönderildi. Sonradan tekrar sultanın gözüne girerek vezirliğe yükseldi ama ardından bu mevkiyi de yitirdi. Ama babasının gözünden düşmüş kişileri eski konumlarına yükseltmeyi seven II. Bayezid onu tekrar Rumeli kazaskerliğine atadı. Manisazade 1483 Ekim'inde, hâlâ kazaskerken beklenmedik bir biçimde öldü. Devlet meseleleriyle uğraşmaktan âlimliği ihmal etti ve ardında önemli bir eser bırakmadı.³⁷

Fatih boş zamanlarını şairler ve âlimlerle geçirmeyi severdi. Onları tartışmaya teşvik ederdi. Bu tartışmalar genellikle günlerce sürer, sultan dinlemekten hiç bıkmazdı. Bu tartışmalardan birinde, Zeyrek (keskin zekâlı) denilen Molla Mehmed, Molla Hoca'yla tartışmak zorunda kalmıştı, çünkü o sultanın huzurunda kendisinin Seyyid eş-Şerif Cürcani'den çok daha bilgili olduğunu iddia etmişti. Tartışma tam altı gün sürdü. Molla Hüsrev hakemdi. Sonunda Fatih her iki tartışmacının birbirlerinin notlarına bakmasını emretti. Bunun üzerine Molla Zeyrek kendisinin not tutmadığını söyledi. Ancak Hoca'ya rakibine kendi notlarının bir kopyasını vermeye hemen razı oldu. Ama Zeyrek'in dikkatliliği ve özellikle de dinsel fanatizmi yüzünden bu asla gerçekleşmedi. Tartışmanın sonucundan hiç memnun kalmayan Molla Zeyrek Bursa'ya çekildi. Orada zengin bir tacirin himayesine girdi. Tacir ona daha önceki maaşını garantiledi. Mehmed kısa süre sonra tartışmada takındığı sert tutumdan pişman olarak, ona bir başka kazançlı mevki teklif etti. Ama molla sultanının artık Hoca (Tacir) Hasan ile birlikte olduğunu söyleyerek bu teklifi reddetti. Zeyrek 1502 civarında Bursa'da öldü ama adı yalnızca İstanbul'da varlığını sürdürdü. Bunun nedeni de önemli bir

37 Bütün bu alimler için bkz. Taşköprülüzâde'nin yukarıda sözü geçen eseri, 1. bölüm, dipnot 23. A. Adnan Adıvar da Mehmed dönemindeki âlimleri ve çalışmalarını ele alır; bkz. *La Science chez les turcs ottomans* (Paris, 1939). Türkçe basımı *Osmanlı Türklerinde İlim*'dir (İstanbul, 1943, yeni basım 1970).

âlim olması değil, Paritocrator Bizans Kilisesi'nin malzemesini kullanarak yaptırdığı cami ile medresedir. Cami hâlâ onun adını taşısa da, Zeyrek diğer her açıdan unutulmuştur.

Bütün bu kişiler, en özgün olanları bile, meşhur Molla Hüsrev'in gölgesinde kalmıştır. Zamanının çoğunu ders vermekle geçiren ve Mehmed'in gözünden neredeyse hiç düşmeyen Molla Hüsrev'le kimse boy ölçüşmemiştir. Diğerlerinin çoğu onun öğrencisiydi. Gerçek adı Mehmed'di. Doğu Anadolu'daki Karkin'de doğmuştu. Babası Feramurz'un Türkmen aşireti Varsak'a mensup olduğu söylenir. Bir "Rum emirin" mühtedi oğlu olduğu teorisini destekleyen pek kanıt yoktur. Aslında ailesi "Rum"dan, yani Anadolu'dan gelmeydi. Bu kelime yanlışlık eseri "Rhomaecalı"ya, yani Yunanlı'ya/Rum'a dönüşmüş olsa gerek. Eransız kökenli olduğu bile söylenmiştir. Molla Hüsrev, II. Murad'ın dikkatini çekince, oğluna ders vermeye başladı. Mehmed, ilk kısa saltanatı sırasında onu kazasker yaptı. Ancak Murad tekrar sultan olunca Hüsrev bu görevi bırakmak zorunda kaldı. Genç Mehmed Çelebi Manisa'ya sürgün edilince, Molla Hüsrev dışındaki bütün eski adamları ona sırt çevirdi. Molla Hüsrev ise dürüst bir adamın görevinin dostlarına hem iyi hem de kötü günlerinde sadık kalmak olduğunu söyledi. Mehmed bu sözü asla unutmadı ve 1451'de ikinci ve son kez tahta çıktığında, ona payeler ve maddi ödüller yağdırdı, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey ölünce, yerine Hüsrev geçti ve yetki sahasına Galata ve Üsküdar da dahil edildi. Aynı zamanda Ayasofya medresesinde hoca oldu. Molla'nın ne kadar bilgili olduğunu bilen Fatih, bu bilgilerden olabildiğince fazla öğrencinin yararlanmasını istiyordu. Hüsrev'in dersleri hep kalabalık geçerdi. *Öğrencileri* sabahları evine gelir, onunla birlikte kahvaltı yapar ve sonra hocalarına okula kadar eşlik ederdi (onlar yaya, Hüsrev ise katır sırtında giderdi). Molla Hüsrev'in orta boylu ve uzun sakallı biri olduğu söylenir. Hırpani giyinmekten hoşlanırdı ama Cuma'ları namaz kılmak için Ayasofya Camii'ne gittiğinde, herkes ayağa kalkar ve o mihraba ulaşınca kadar gözlerini yerden ayırmazdı. Bir keresinde, o dua okurken mahfilden bakan sultan "Ona iyi bakın. O çağımızın Ebu Hanife'sidir" demişti.

Molla Hüsrev alçakgönüllü ama onurlu bir adamdı. Her yerde saygı görürdü. Geliri çok sayıda hizmetçi tutmasına yeterli olsa da, çalışma odasını bizzat toplayıp temizler, ocağı ve mumları kendi yakardı. Fatih'in planladığı bir resmi ziyafet konusunda yaptığı bir tartışma, onun açısından kötü sonuçlar doğurdu. Fatih Molla Gürani'ye nerede oturmak istediğini sorunca, Gürani kendisini saray maiyetinden biri olarak gördüğünü, bu yüzden bir misafir gibi ağırlandıktan sonra misafirlerin ağırlandırılmasına yardım etmeyi yeğlediğini söyledi. Bu cevaptan memnun kalan Fatih, Gürani'yi sağına, Molla Hüsrev'i ise soluna oturtmaya karar verdi. Ancak Hüsrev bu çözümü kabul etmeyerek, sultanın nezdine bir mektup yazdı. Mektupta, kendisine verilen yer Molla Gürani'ninkinden daha aşağı olacaksa, dine ve bilime duyduğu sevginin ziyafete katılmasını engelleyeceğini bildirdi. Hemen başkentten ayrılarak Bursa'ya gitti. Orada elindeki geniş olanaklar sayesinde bir medrese açarak müderrislik yapmaya başladı. Yaptığı şeye pişman olan Mehmed onu İstanbul'a geri çağırırdı, şeyhülislam yaptı ve saygıda hiçbir biçimde kusur etmedi. Molla Hüsrev sultandan kısa süre önce öldü (1480). Vasiyetinde İstanbul'da değil, Bursa'da gömülmek istediğini yazmıştı.

Molla Hüsrev, dönemin kalıcı önemde Arapça eserler yazan belki de tek

Türk âlimiydi. Büyük tefsirciler Taftazani ve Beyzavi üstüne ünlü yommlar yazdı. En çok İslam hukuku üstüne yazdığı kitaplarla tanınır. Bu konuda ayrıca geniş bir şerh de yazmıştı. Hukukun ilkeleri üstüne olan bu eseri pratik amaçlı yazmıştı. Kahire'de defalarca yayımlandı ve yine çok sayıda baskısı yapılan bir dogmatik çalışmayla birlikte, günümüzde bile popülerliğini korumaktadır. Molla Hüsrev sağlıklı bir kadıydı. Döneminin ilahiyatçılarından hemen hepsi onun öğrencisiydi. Bir öğretmen olarak onunla ancak Hızır Bey, o da biraz olsun kıyaslanabilir.

Ancak Molla Hızır Bey'e başka bir nedenden dolayı değinmek yerinde olur. Fatih'in döneminde bile hakkında çok konuşulan bir âlimler ailesinin kurucusuydu. Sarayda büyük itibarı vardı. Hızır Bey de Orta Anadolu'dan [Eskişehir] gelmeyi (Sivrihisar). Türk *Till Eulenspiegel'i* Nasreddin Hoca'nın soyundandı. Molla Yegân'ın öğrencisi olmuş ve onun kızıyla evlenmişti. Hızır Bey, Kuzey Afrika bir bilinemeciyle yaptığı bir tartışmadan galip çıkınca, Mehmed'in dikkatini çekti. Tartışmaya bizzat tanık olan sultan, kullarından birinin, hem de genç bir âlimin o yabancıyı susturmasından çok hoşlanmıştı. Onu hemen dedesi I. Mehmed'in Bursa'daki medresesine yönetici olarak atadı. Pek çok öğrencisi ile ride ünlü ilahiyatçılar oldu. Bunlardan biri Molla Muslihüddin Mustafa idi. Kesteli ya da daha tumturaklı biçimiyle Kestellani diye de bilinir. Kestellani, aşağı yukarı o zamanlarda yaşamış büyük bir Hadis âlimiydi. Molla Kesteli sonradan çok sayıda medresede ders verdi, 1480'de Rumeli kazaskeri oldu ve oldukça beğenilen Arapça kitaplarla, çeşitli ünlü temel eserler hakkında açıklamalar yazdı.

Hızır Bey'in BurSa'da iki yardımcısı vardı: Daha önce sözü geçen Hocazade ile Hayali mahlaslı Molla Şemseddin. Molla Şemseddin bilgi birikimiyle sultanın dikkatini çekti ama genç yaşta öldü. Hızır Bey daha sonra İnegöl'de, Edirne'de ve son olarak da Yanbolu'da (Bulgaristan) müderrislik ya da kadılık yapmaya başladı. Derslerine hep çok sayıda öğrenci gelirdi. Alanındaki engin bilgisi ve neredeyse mükemmel hafızası, o ufak tefek adama "ayaklı kütüphane" denmesine yol açmıştı. Konstantiniyye'nin fethinden sonra, şehrin ilk kadısı oldu. Hızır Bey'in üç İslam dilinde yazdığı şiirler dışında bilinen bir edebi başarısı yoktur. En başarılı olduğu alan öğretmenlikti. Ününün sürmesini büyük ölçüde üç yetenekli oğluna, Ahmed, Sinan ve Yakub'a borçludur. Üçü de paşa oldu. Ayrıca İstanbul boğazının karşısındaki bir kasabaya da admı verdi: Kadıköy (eski Khalkedon, Halkedon), adını ("Kadı'mın Köyü") Hızır Bey'in orada çok sayıda mülkü olmasından alır.

Sinan Paşa bir süre Mehmed'e öğretmenlik yaptı. Kısa sürede vezirliğe yükseldi ve sultanın danışmanı ve sırdaşı oldu. Sultana saray kütüphanecisi olarak eski öğrencisi Tokatlı Molla Lütü'yi öneren odur. Bir gün sultan ile Sinan Paşa arasında tartışma çıktı ve paşa hapse atıldı. Sonra beklenmedik bir şey oldu. Başkent'in uleması divana gelerek, Sinan Paşa hemen serbest bırakılmazsa kitaplarını yakıp ülkeyi terk edeceklerini söylediler. Tehditleri etkili oldu. Sultan Sinan Paşa'yı serbest bırakıp ulemaya teslim etti. Sonra ondan kurtulmak için, Sinan Paşa'yı uzaktaki atalarının şehri Sivrihisar'a kadı ve hoca olarak atadı ve ona İstanbul'u aynı gün içinde terk etmesini emretti. Sinan Paşa yolda İznik'e vardığında, Mehmed'in zihinsel durumunu ölçmek ve onu tedavi etmek için gönderdiği bir hekim orada kendisini bekliyordu. Hekimin tedavi yöntemi, Doğu'da zihinsel hastalıklar için sık kullanılan bir yöntemdi: Reçetesine bol miktarda ilaç ve günde elli so-

pa yazdı. O sırada Bursa'da müderrislik veya belki de müftilik yapan Hüsam (eddin) adlı Molla Mustafa, bu utanç verici olayı duyunca sultana bir mektup yazarak, Sinan Paşa'ya kötü davranmaktan hemen vazgeçmezse ülkeyi terk edeceğini söyledi. O talihsiz adam, bu sayede yolculuğuna devam ederek Sivrihisar'a ulaşabildi. Ama zaman zaman melankoli nöbetleri geçiriyordu. Daha sonra kendisine iyi davranan ve ona Edirne'de müderrislik makamı veren II. Bayezid sayesinde, bu nöbetlerden kurtulmuş olabilir. İstanbul'da öldü ve Eyüp'e gömüldü.

İki kardeşinin taifihi daha yaver gitti. Yakup Paşa 1486'da Bursa'da kadılık yaparken öldü. Yoksulların ve talihsizlerin dostu olarak tanınan Ahmed Paşa da hayatının sonuna kadar kadılık yaptı. Doksanından fazla yaşadı ve o da Bursa'da öldü (1521). İkisinin de oğulları vardı ve soyları uzun süre devam etti.

Bir başka saygın âlimler ailesi olan Fenarizadeler, Fatih'in döneminde Molla Şemseddin'in torunu Ali el-Fenari sayesinde eski şöhretlerini tekrar yakaladılar. Ali el-Fenari, I. Bayezid tarafından da el üstünde tutulmuştu. Fenari Herat, Semerkand ve İran'da çalışmalarını tamamladıktan sonra, Molla Gürani II. Mehmed'i onu Bursa'ya çağırmağa ikna etti. Orada önce müderrislik, ardından kadılık yaptı ve sonunda kazaskerliğe yükseldi. Bu önemli mevkide on yıl kaldı. Bu sayede pek çok âlime yardım etti ve hak ettiğine inandığı kişilere öğretmenlik işleri verdi. Onun görev süresini, bilimlerin doruğa ulaştığı bir tarihsel dönem olarak görmek âdet haline gelmiştir.

Sonra o da sultanının gözünden düştü ama yeterli bir maaşla emekli oldu. Çocuklarına da iyi gelirler bağlandı. Molla Fenari topladığı bir grup ilgili öğrenciye Salı ve Cuma günleri dışında her gün ders veriyordu. Bursa'da Olimpos Dağı'nın (Keşiş Dağı, Uludağ) eteğine taşınarak orada kara aldırmadan çalışmalarını sürdürdü. Tuhaf alışkanlıkları olduğu söylenir. Yatakta uyumaz, bitkin düştüğünde bir duvara yaslanırdı. Okuduğu kitaplar önünde durur, uyanır uyanmaz onları okumayı sürdürürdü. Matematik de dahil olmak üzere pek çok bilim dalını çok iyi anlamasına karşın, yazılı bir eser bırakmadı. Hayatının sonlarına doğru bilimle uğraşmayı tamamen bırakıp tasavvufla ilgilenmeye başladı. Ünlü Şeyh Hacı Halife'den (ö. 1489 Mayıs'ı sonları, Bursa) etkilenmişti. Hayatı boyunca, sultanla gençliğinde kurduğu yakınlıkla övündü. Biri ona hayatının en güzel olayının ne olduğunu sorarsa, bir kış günü sultanla yaptığı gezinti olduğunu söylüyordu. Yolda mola vermişlerdi. Her zamanki gibi, sultanın çadırı kurulana kadar üstünde oturup beklemesi için yere bir halı serilmişti. Haliya oturmadan önce genellikle ayakkabılarını çıkaran bir uşağa yaslanırdı. Bu kez yanlarında uşak olmadılarından, Fatih Molla Fenari'ye yaslanmıştı. Molla Fenari, sultanın kendisine duyduğu bu güvenin onunla arasındaki iletişimin en güzel yanı olduğunu söylerdi. II. Bayezid'in de bu âlimi, 1495/96'da ölmeden önce, huzuruna çağırıldığı söylenir. Söylenene göre, çok sıcak bir günde istanbul yakınındaki bir dağa birlikte çıkmışlar. Güneş batmaya başlarken, daha hızlı batmasını isteyen Fenari "Böyle bir günde güneş bile ilerleyemez!" diye haykırmış. Mollanın bunun gibi pek çok şaka yaptığını biliyoruz ama elimizde hiçbir kitabı yoktur.³⁷³

373a Molla Fenari ile ailesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. J. R. Walsh'm makalesi "Fenarî-zâde", EI², II, 879.

Yine tuhaf âdetleri olan bir başka kişi, kuzeni Hasan Çelebi el-Fenari idi. Edirne'deki Halebiye medresesinde öğretmenlik yaparken bile kıldan giysiler giyerdi ve yüksek mevkili diğer herkesin tersine ata binmeyi reddedecek kadar alçakgönüllüydü. O da tasavvufu ilgilieniyordu ve maaşını yoksullara dağıtırdı. Kuzeni kazaskerken, ondan sultandan kendisine Kahire'ye yolculuk etme iznini almasını istemişti. Hasan Çelebi orada, bir bilimsel eser üstüne en bilgili kişi olan Kuzey Afrikalı (Mağripli) bir âlimle görüşmek istiyordu. Mehmed ona gitme iznini verdi ama Molla Ali'ye kuzeninin deli olduğunu söyledi. Bunu söylemesinin nedeni, Molla Hasan Çelebi'nin Mehmed'e değil Şehzade Bayezid'e bir kitap adanmış olmasıydı. Hasan Çelebi, Mısır'dan ve Mekke'ye yaptığı hac yolculuğundan döndükten sonra, hemen sultana da bir kitap adadı. Böylece sultanın onun hakkındaki kanaati düzeldi.

Bir gün sadrazam Mahmud Paşa'nın evindeki bir toplantıya katılmıştı. Davetliler arasında ünlü yazar ve şeyh Ali el-Bistami de vardı. Çok sayıda kitap yazmış olan el-Bistami, halife Ömer'in soyundan gelmekle övünürdü. Konuşma sırasında Hasan Çelebi onun kitaplarından birini eleştirdi. İçindeki herhangi bir bölümü çürütebileceğim öne sürdü. Mahmud Paşa şeyhle tanışıp tanışmadığını sordu. Hasan Çelebi tanışmadığını söyleyince, sadrazam ona el-Bistami'yi gösterdi. Molla Hasan Çelebi çok utanmıştı ama ev sahibi şeyhin sağır olduğunu, söylediklerinin tek kelimesini bile işitmediğini söyleyerek onu rahatlattı. Kendisi de Cürcani ile Taftazani'nin artık çoktan unutulmuş olan eserleri üstüne çok sayıda şerh yazmış olan Molla Hasan, 1486'da Bursa'da inzivadayken öldü.

Mehmed doğudaki, İran'daki önemli entelektüelleri sarayına çekmek için sık sık girişimlerde bulundu. Onlara pahalı hediyeler önerdi ve iyi ağırlanacaklarını söyledi. Bu denemelerinden yalnızca birinde başarıya ulaştı. Babasının saltanatı sırasında çok sayıda ilahiyatçı, özellikle de İran'ın ve Ortadoğu'nun diğer yerlerinden gelen Sufi şeyhleri Edirne'ye yerleşmiş, faaliyetlerini orada sürdürmüştü. Bunların çoğu yüksek mevkilere gelmişti. Bu şeyhlerden çoğu, örneğin Fahreddin Acemî ve Molla Alaeddin et-Tusi (Horasan'daki Tus'ta doğmuştu) Mehmed döneminde de Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı. Ancak et-Tusi bir anlaşmazlık üzerine İran'a ve en sonunda da Semerkand'a döndü. Orada kendini tamamen tasavvufa adadı. 1482'de öldü.

Semerkand'dan Osmanlı İmparatorluğu'na üretken ve çok yönlü bir bilim adamı geldi. Orta Asya'nın kadim bilgilerinin belki de son vârisi olan bu adam, Molla Alaeddin Ali idi. Lakabı Kuşçi idi, çünkü babası Şahruh'un oğlu ve Tımurlenk'in torunu Uluğ Beğ'e (1394-1449) şahincilik yapmıştı. Gökbilim ve geometri uzmanı olan ve sonradan Semerkand'da yaptırdığı bir rasathane o sıralar dünyanın harikalarından biri sayılan Şehzade Uluğ Beğ'den ilham alan Ali Kuşçi, kendini genç yaştan itibaren doğa bilimlerine adanmıştı. Öğretmeni Bursa'dan Semerkand'a göç etmiş olan, Kadızade-i Rumi lakaplı Molla Mahmud ibn Musa idi. Ama bilimsel gelişiminde en çok emir Uluğ Beğ etkili olmuştur muhtemelen. Bir gün Ali gizlice İran'a giderek orada günlerce çalışma yaptı. Semerkand'a döndüğünde, emite yolculuğu sırasında yazmış olduğu, ayın devreleri üstüne bir denemeyi verdi. Emir denemeyi ilgiyle okudu. Uluğ Beğ 1420'lerde rasathanesini yaptırırken, Ali inşaat işini yönetti, çünkü bu görevi alan daha önceki iki âlim de ölmüştü. İkisinin yaptığı gökbilimsel gözlemler, Emir tarafından kaydedilip,

ünlü çalışması *Zîyc-i Cedid-i Sultânî*de (Uluğ Beg'in Yıldız Haritası) toplandı. Uluğ Beg 1449'da öldürülünce, Ali onun yerine geçenlere hizmet edip etmemek konusunda kararsız kaldı. Mekke'ye hacca gitme bahanesiyle Semerkand'dan ayrıldı. Tebriz'de Uzun Hasan'a gitti ve onun tarafından iyi ağırlandarak sarayında kaldı. Orada II. Mehmed'e sefir olarak gönderildi. II. Mehmed bu sefirin kişiliğinden ve bilgi birikiminden öyle hoşnut kaldı ki, onu yalnızca muhteşem bir biçimde ağırlamakla kalmayarak, İstanbul'da dolgun ücretli bir iş teklifinde bulundu. Molla Ali teklifi kabul ederek, Tebriz'de görevini tamamlar tamamlamaz geri döneceğine söz verdi. Sözünü tuttu. Sultan ona eşlik etmesi için adamlar ve yolculuğu için yüklü bir meblağ gönderdi. Ali Kuşçi etkileyici bir maiyetle -ona 200 kişinin eşlik ettiği söylenir- Osmanlı başkentine girdi. Sultana armağan olarak yolda yazdığı 194 sayfalık *Muhammediye* adlı kitabı getirmişti. Bu kitapta güç matematik problemlerini ele alıyordu. Kitabın son cümlesinden anlaşıldığı kadarıyla, 1472 Şubat'ın ortalarında tamamlanmıştı. Bu da yazarın İstanbul'a 1472 ilkbaharı başlarında geldiğini gösterir. Mehmed ertesı yıl Uzun Hasan'a karşı sefere çıkarken, Ali'yi yanına alarak Doğu Anadolu'ya götürdü. Ali orada 140 sayfalık, bu kez gökbilim üstüne bir risale daha yazdı. Kitabın sonunda söylendiğine göre, 1473 Ağustos'unun ilk yarısında, savaşın kaderini belirleyen çarpışmadan hemen sonra tamamlanmıştı. Bu yüzden kitaba *Risaletü'l-Fethiye* (Fetih Kitabı) adını verdi. Kitabın birlikte ciltlenmiş olan iki yazma orijinali Ayasofya Kütüphanesi'nde korunmaktadır (no. 2733). Sultan başkentine geri dönünce mollayı Ayasofya medresesinde hoca yaptı. Aldığı yüklü maaş, hayatını çocukları ve kalabalık maiyetiyle birlikte, tasasızca sürdürmesini sağladı. Ama ertesı yıl, 17 Aralık 1474'te öldü. Hocazade ve Kadızade aileleriyle evlilikler yapmış olan ailesinden meşhur gökbilimci Molla Mahmud Mirem (Mirim) Çelebi gibi saygın bilim adamları çıktı.

Ali Kuşçi, Fatih dönemindeki, kalıcı bir ün kazanmış birkaç bağımsız âlimden biridir. Gökbilim ve matematik üstüne yazdığı risaleler dışında ilahiyat, gramer ve hukuk üzerine eserler bıraktı. Uzmanlar tarafından çok değer verilen bu eserler ölümünden uzun süre sonra bile kullanıldı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan iki yıldan az bir süre faaliyet gösterdikten sonraki erken ölümü, hâmisini İslam dünyasının en meşhur âlimlerinden birini daha da büyük çapta eserler yazmaya teşvik etme gururundan mahrum bıraktı. Onun ölümüyle birlikte, klasik Osmanlı gökbiliminin son ışığı da söndü.³⁸

Mehmed yalnızca gökbilimle değil, astrolojiyle de ilgilendiğini gizlemiyordu. Doğu'nun kadim büyü geleneklerine inanması için Ptolemaios'un *Tetrabiblos'unu* okumasına gerek yoktu (gerçi muhtemelen okumuştur). Önemli kararlar vermeden, özellikle de bir askeri sefere çıkmadan önce, saray müneccimlerine danışırdı. Müneccimler gezegenlerin birbirlerine göre konumlarına ve zodyak burçlarına dayanarak ona tavsiyeler verir, bütün girişimlerinin gününü ve saatini belirlerler-

38 A. Adnan Adıvar, Semerkandlı bu gökbilimci hakkındaki kaynakların adlarını bir makalesinde verir; bkz. "Ali b. Muhammad al-Kushdji," *EF* 1,-393. Karşılaştırmalı bir okuma için bkz. A. S. Unver, *Ali Kuşçi. Hayatı ve Eserleri* (İstanbul,1948).

di. Bu durum bizi şaşırtmamalıdır, çünkü daha aydın görünen Batı'daki papalar, on altıncı yüzyılda bile astrolojiye inanmayı sürdürmüştü. II. Pius az sayıdaki istisnadan biriydi. Ayrıca Mehmed'in alametlere inandığına ve hem kamusal hem de kişisel konularda önseziilere dayanarak hareket ettiğine inanmak için nedenler de vardır. Bütün bu sahte bilimlerde İran etkisi ön plandaydı anlaşılan. Gilanlı (Kuzey İran'da) Hatâ'i diye birinin 24 Mayıs 1480'de -Mehmed'in hayatındaki önemli bir dönemdi- sultana bir yıldız haritası çizerek verdiği astrolojik tavsiyeler, sultanın sarayında kâhinlerin ne kadar etkili olduğunu gösterir. Ancak o İranlı müneccimin sultanın gazabından korktuğu için tavsiyelerini yıldızlardan çok siyasi algılayışa ve hesaplara göre verdiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Kendi canı onun için yıldızların dilinden daha anlamlıydı muhtemelen.

Mehmed'in müzik hakkındaki görüşlerine ilişkin bazı kesin bilgiler edinmek ilginç olabilir. Bildiğimiz tek şey, Aydınelili Molla Şemseddin diye birinin (İran'da ve Arabistan'da öğrenim gördüğü düşünülmektedir) sultanı müzik bilgiyi etkilediği ve uzun süre onun yakın arkadaşlarından biri olduğudur. Bir gün, "düşüncesizce" bir davranışta bulununca sultanın maiyetinden kovuldu. O tuhaf adam Bursa'ya giderek evine kapandı ve yiyecekleri tükenene kadar dışarı çıkmadı. Sonra tekrar halkın içine çıkınca, müzik tutkunları onunla görüşmek için can atmaya başladı. Geçimini müzik dersleri vererek sağlamaya başladı ama sonra tekrar inzivaya çekildi ve hayatının sonuna kadar tuhaf bir insan gibi davranmayı sürdürdü. Yalnızlığını yalnızca kızı Yetime ile paylaşıyordu. Ölümünden kısa süre önce delirdi. Buna sultanın gözünden düşmesinin yol açtığı söylenir. Paranoyak olmuştu. Kendisine verilen yiyecek armağanlarını, zehirli olduklarına inandığından geri çeviriyordu. Yörenin ileri gelenlerine övgü dolu şiirler gönderiyor, ancak bu şiirlerin ilk ve son satırlarında bazı değişiklikler yapıldığında, övgüler hakaretlere dönüşüyordu. Molla Şemseddin müzik bilimleri üstüne çok sayıda risale yazdı. İlahiyatçılar arasında elden ele dolaşan bu çalışmalar çok beğeniliyordu.

Son olarak, Mehmed'in kütüphanecisi hakkında birkaç söz söyleyelim. Mehmed'in gözüne giremeyen kişiler nasıl oğlu tarafından himaye edilmişse, yine aynı biçimde onun tarafından sevilen kişiler de II. Bayezid tarafından göz ardı ediliyordu. Bazen öldürüldükleri de oluyordu. Bunun en sarsıcı örneği, genellikle Molla Lütüfi ya da Deli Lütüfi adıyla bilinen, zeki ama sapkın, Tokatlı Molla Lütfullah ibn Hasan idi. Hoca Sinan Paşa ile Ali Kuşçu'nin öğrencisiydi. Sinan Paşa sürgüne gönderilince onunla birlikte Sivrihisar'a gitmişti. Sinan Paşa onun kitaplar üstüne engin bilgisini sultana övünce, sultan Lütfullah'a imparatorluk kütüphanesinin sorumluluğunu verdi. Sivri dilli molla kısa sürede birkaç düşman kazandı. II. Şayezid'in tahta çıkmasıyla düşmanlarının sayısı daha da arttı. Sonunda Molla Muhyiddin Mehmed Hatibzade tarafından sapkınlıkla suçlanarak, İstanbul'daki At Meydanı'nda kellesi uçuruldu (28 Aralık 1494). Bu haksız hüküm, kibirli ihtiyar Hatibzade'nin intikamıydı. Molla Lütüfi'nin kendisinin âlimliğini yeterince takdir etmediğine inanıyordu. Verdiği zalimce karar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en zeki ve özgün düşünürlerden birinin ölmesine yol açtı. Molla Lütüfi'nin Fatih'in edebi zevkinde hayli etkili olduğu söylenebilir. Sultanın bazı âlimlere verdiği çeşitli görevler, örneğin en tanınmış altı sözlüğün bir arada toplanması ya da Sibeveyhi'nin (753-793 dolayları) büyük Arapça eseri *el-Ki-*

*tab'*m metninin düzeltilmesi, muhtemelen kütüphanecisi tarafından tavsiye edilmişti.³⁹

IV. FATİH SULTAN MEHMED VE BATI

Mehmed'in Batı dünyasına ilişkin emelleri açıktır. Büyük İskender on bir yıl gibi kısa bir süre içkide büyük seferlerle, bütün Doğu dünyasının çehresini, Pencap'tan " Fergana'ya kadar değiştirmişti. Doğu ve Yunan-Makedon sistemlerini birleştirmeyi kısmen başarmış ve yüzlerce yıl ayakta kalacak bir yapı kurmuştu. Mehmed kendini yeni bir İskender olarak görüyordu. Ancak onun farkı, Doğu'dan çok Batı'yla ilgilenmesiydi. Ordulannı en azından Roma'ya kadar ilerletmenin ve hilalli sancacı muzafferce Hristiyan kiliselerinde dalgalandırmanın hayalini kuruyordu. Kral Matthias Corvinus'un Papa IV. Sixtus'a gönderdiği sefir Ladislas Vetesius'un söylediğine göre, Osmanlı orduları İtalya'ya ayak basmadan çok önce bile "Roma! Roma!" diye haykırıyordu. Onlara nihai hedef olarak papalık devleti gösterilmişti. Sultanın en büyük hedefiydi bu. Sayısız öyküde yer alan ve çeşitli biçimlerde yorumlanmış olan Türk efsanesi "kızıl elma", Fatih'in çağdaşları için Kutsal Şehir (Roma) anlamına gelir olmuştu. Eski bir kehanette, "bir Türk padişahının" Roma'yı kâfirlerin elinden alıp "kızıl elmayı" elinde tutacağından söz edilir.

İtalyanlar, Fatih'in ülkelerine dair beslediği emellerin farkındaydı. 31 Ocak 1454'te, yakın zamanda İstanbul'dan Napoli'ye dönmüş olan ve Doğu'yu iyi bilen Niccolö Sagundino, Aragon kralı I. Alfonso'ya, Konstantiniyye fatihinin eski kehanetlere ve alametlere dayanarak Roma'nın ve bütün İtalya'nın efendisi olmaya karar verdiğini söylemişti. Nasıl kızı, yani Bizans'ı aldıysa, anneyi, yani Roma'yı da alacaktı. Sagundino'nun söylediğine göre sultan casusları aracılığıyla İtalyan devletleri arasındaki bütün çekişmeleri öğrenmişti. Draç'tan Brindisi'ye geçmesi çok kolaydı. Mehmed onu böyle girişimlerde bulunmaktan caydırmaya çalışan devlet adamlarının tavsiyelerini öfkeyle kulak arkası ediyordu.

Ama Doğu İmparatorluğu'nun vârisinin düşlerinde yalnızca İtalya yoktu. Macaristan'ı fethetmek için sık sık girişimlerde bulundu. Güneydoğu Avrupa'daki hiç kimse onun emelleri hakkında en ufak bir şüphe duymuyordu. Son Bosna kralı ve son Semendire despotu Stjepan Tomasevic, Papa II. Pius'a umutsuzca yazdığı bir mektupta (sefirleri mektubu kardinaller toplantısında okumuştı), papanın dikkatini Mehmed'in Hristiyan dünyasına yönelttiği tehdide çekiyordu. Bosna kralı, daha önceki bir bölümde metnini verdiğimiz (s. 196) bu neredeyse tekinsiz denebilecek kadar kehanetimsi belgede, kendi kaderini ve mahvolmasının komşularını ne kadar güç bir duruma düşüreceğini açıkça görüyordu.

Matthias Corvinus'a göre, on yıl sonra, 1473'te, Mehmed Macaristan'a bir kez daha mütareke ya da barış anlaşması teklifinde bulundu. Hatta Macaristan'dan Almanya'ya geçmesine izin verilmesi karşılığında Bosna'ya saldırmamayı teklif et-

³⁹ Lütü'nin eserlerinden birinin çağdaş baskısı için bkz. Abdülhak Adnan (Adıvar), Henry Corbin ve Ş. Yaltkaya, *Mollâ Lutfil Maqtûl: La duplication de l'autel (Platon et la probleme de Delos)* (Paris, 1940). [Kısa ama özlü bir biyografisi için bkz. *Molla Lütü*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Ankara, 1987.]

ti. Aynı yıl içinde imparator III. Friedrich Osmanlı akıncılarını durduramayacağını gösterdi. Akıncılar Camiola'yı, Carinthia'yı ve Styria'yı işgal etmiş, savunmasız halkı katlediyordu. II. Mehmed, Uzun Hasan ile savaşmakla meşgul olmasa, o sırada Avusturya üzerinden Avrupa'nın içlerine kadar ilerleyebilirdi muhtemelen. Hayatı boyunca böyle emeller beslediğinden şüphe duymak güçtür.

En azından bir süreliğine, casus şebekesi Almanya'ya kadar uzandı. Casusları Türkler'e karşı alınacak tedbirlerin görüşüldüğü toplantıların yapıldığı şehirlerde faaliyet gösteriyordu. Alman eyaletlerinde, örneğin Bavyera dükliklerinde, yerli ajanların hizmetlerinden faydalanıyordu. Bunların bir kısmı rahipti. Carinthialı rahip Jakob Unrest, 1472 güzünde tamamladığı *Chronicon Austriacum* adlı kitabında, "Türk imparatoru bu ülkelerdeki bütün şehirleri haritasında belirlemiş. Sürgün edilmiş bir rahipten ve iki yüksek rütbeli rahipten bilgi alıyor" diye yazmıştı.

Bu faaliyetler Avusturya'da ve Güney Almanya'da ancak zaman zaman yapılmıyordu muhtemelen. Ama Osmanlılar'ın bütün İtalyan yarımadasında daimi bir istihbarat servisleri vardı. Sultanın oradaki ajanlarının hemen hepsi İtalyan'dı. Bu işi kısmen kazanç için, kısmen de çeşitli İtalyan devletlerinden nefret ettikleri için yapıyorlardı. Bazıları Türkler'e yaptıkları hizmetleri açıkça söylüyordu. Osmanlı İmparatorluğu için çalıştığını hiç gizlemeyen casusların belki de en çarpıcı örneği, Venedik'in can düşmanı olan Floransalı Benedetto Dei idi. Onun faaliyetlerinden yukarıda söz etmiştik. Onun kariyerine baktığımızda, bir İtalyan'ın komşu bir devlete karşı beslediği nefret yüzünden neler yapabileceğini görürüz. Benedetto Dei, Peralı bir Venedikli tacirle iş yapmaktan kaçınmamıştı. O tacirin nüfuzundan faydalanmayı umuyordu. Yine aynı biçimde, Hristiyanlık'm düşmanına hizmet etmekten de çekinmemişti. Oysa onun Floransa'ya ilişkin planlarının da Venedik Cumhuriyeti'yle ilgili planlarından daha dostça olmadığına farkındaydı mutlaka. Söylediklerinin çoğu abartma ve kendini övme huyuna yorulabilir elbette. Ama yine de, çoğunlukla kafası karışık olan bu kibirli ve övünmeye düşkün adamın notları, o dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin önemli bilgi kaynaklarıdır bizim için. Mehmed'in Benedetto Dei'yi casuslukta kullandığını kesin olarak biliyoruz. Hizmetleri karşılığında para aldığı da neredeyse kesindir. Ama diğer yurttaşlarının neden Fatih'le kişisel ilişki kurduğu belli değildir. Ancak sultanın hepsini kendi emelleri için kullandığı kesindir, hatta eskiden yalnızca onun sözümona klasik eserlere olan düşkünlüğünü teşvik ettiği sanılan kişileri bile.

Bu bağlamda, ilk akla gelen kişi Ciriaco de' Pizziccolli'dir. II. Murad'la bizzat tanışıyordu. II. Murad o Anconitalı'ya öyle güveniyordu ki, ona imparatorlukta serbestçe dolaşabilmesini ve para ödmeden istediği şehre, kasabaya ve köye girmesini sağlayan bir yol izni belgesi vermişti. O da sağlığında güvenilmez bir öykücü, övünmeye düşkün bir şarlatan olarak tanınmıştı. Yüzyılının karakteristik özelliği olan kurnazca kendini yüceltmesi sayesinde, saygın çağdaşlarından düzyazı ve şiir biçiminde övgüler almıştı. Oldukça sayılan biriydi. Prensler onu iyi ağırlardı. Önemli kişiler (aralarında Niccolò Niccoli, Leonaro Bruni, Ambrogio Traversari ve hatta genelde kendisinden başka kimseye saygı duymayan Francesco Filelfo vardı) onu sık sık ziyaret eder ve onunla konuşurdu. Yorulmak bilmeden gezer, eski dünyanın kitabelerini ve antikalarını toplardı. Dünyanın ücrâ köşelerine gitmeyi yoğun bir biçimde arzuluyordu. Yeni keşifler için para bulması

gerektiğinde, ticari bilgisi işe yarıyordu. Bütün gelişiminin, hayatının bütün dış koşullarının anahtarı tek bir ilkeydi: Kimseden yardım ya da tavsiye almadan, her şeyi bizzat yapmak. Uzman olduğu klasik dillerde bir öğretmenden ders almamıştı. Hiçbir ustadan hiçbir şey öğrenmediğini sık sık söylerdi. Düzenli bir eğitim almamış olsa da hezarfen, cesur ve öğrenmeye hevesli biri olarak, kendi çizdiği karmaşık yollardan giderdi. Ciriaco bütün Yunanistan'ı, Ege Adaları'nı, Mısır'ı ve Anadolu'yu araştırarak eski medeniyetlerin kalıntılarını aradı. Arkadaşlarına birkaç kere, en uzak burunlara ve Thule Adası'na kadar gitmeye giriştiğini bildirmişti. 1443 güzünden itibaren, yorulmak nedir bilmeden Achaea'yı ve Eğriboz'u, Delos'u ve Kiklad Adaları'nı, Konstantiniye'yi (o zamanlar Byzantine idi), Anadolu kıyılarını, Trakya'yı, Kuzey Yunanistan'ı, Teselya'yı, Makedonya'yı, Ege Adaları'nı ve Girit'i gezdi. Gittiği her yerde yerel hanedanlarla görüştü. Diplomatik konulara ve kumpaslara da karışmıştır şüphesiz. Bir Doğu uzmanı olarak, önemli Doğu meselesiyle ilgili toplantılara davet ediliyordu. Ondan Palaiologos imparatoru, papa ve elçilerinin Türkler'e karşı sürdürdüğü savaşa yandaş toplaması ve siyasi konularda bilgi vermesi bekleniyordu.

Ne yazık ki, ölümünden önceki on iki yıl boyunca Yunanistan ve Yakın Doğu'da yaptığı geziler hakkında çok az bilgiye sahibiz. 1455'te Cremona'da ölmüş-tü anlaşılan. Yine anlaşıldığı kadarıyla, eski medeniyetlerin kalıntılarını bulmak üzere yaptığı, 1443 Ekim'inin sonunda çıktığı ilk büyük yolculuğu, 1448 sonlarında yurduna dönerek noktaladı. 1449 yazında tekrar yurtdışına çıktı. Bu yolculuk için Cenova'dan aldığı yol izni belgesinin taslağı günümüze kadar kalmıştır. Ama 1452'ye kadar yaptığı yolculuklar hakkında hiçbir bilğimiz yoktur. Ancak muhtemelen yol izni belgesini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Cenova yerleşim merkezlerine gitmek için kullandı. Muhtemelen faal bir tacirdi. Belki de şap ticareti yapıyordu. Manisa'da müstakbel sultan Mehmed Çelebi'yle yakın temasa geçti. Mehmed'in 1451 Şubat'mda ikinci kez tahta geçmesinden sonra, Ciriaco'nun sultanın maiyetine katıldığı, Konstantiniye kuşatması sırasında onun yanında olduğu ve 1453 Mayıs'ında fethedilen şehre onunla birlikte girdiği kesindir. Güvenilir bir kaynak olan Giâcomo de' Languschi, Ciriaco'nun sultanın yakın maiyetinden olduğunu söyler. Yukarıda söylediğimiz gibi, Büyük Türk onun tarih kitaplarını ve uzak geçmişle ilgili öyküleri yüksek sesle okumasını dinlemekten hoşlanırdı. Hatta yemek yerken bile bunları dinlerdi. Ciriaco'nun önce Edime, ardından da İstanbul sarayındaki konumu İtalya'da biliniyordu. Bunu Francesco Filelfo'nun Mehmed'e gönderdiği, yukarıda alıntılarladığımız mektuptan anlamak mümkündür. Filelfo bu mektupta Ciriaco'dan sultanın "kâtibi" olarak bahseder.

Ciriaco de' Pizziccolli'nin 1454'e kadar, tarih ve coğrafya konularında sultanın danışmanı ve öğretmeni olarak, belki de gönülsüzce oynadığı rolün ayrıntıları hâlâ bilinmemektedir. O Anconitalı ile bir başka İtalyan'ın Mehmed'e tarih dersleri verdiği kesindir. Ama o sağı solu belli olmayan maceraperestinden neden İstanbul'dan ayrılıp hayatının geri kalanını Cremona'da geçirdiğini bilemiyoruz. Maceralı hayatının geri kalanı bizim için bir sır. Belki de hastalanmış ya da Fatih'in geleceğe ilişkin planlarından ürkmüş, bu yüzden artık yurt dışında kalmaya dayanamayarak hayatının geri kalanını vatanında geçirmeye karar vermişti.

Gaetai Maestro Iacopo'nun II. Murad'm hekimi olduğu doğruysa, Osmanlı sara-

yındaki ilk İtalyan danışmanlardan biriydi muhtemelen. Ancak saraydaki nüfu- zu en az otuz yıldan fazla sürdü ve Fatih'in en önemli kararlarından bazılarında etkili oldu. Niccolò Sagundino'nun II. Mehmed'in gözdesi olduğunu söylediği iki hekimden biri oydu muhtemelen. Bu hekimlerden birinin Rum, diğerininse Lat- in olduğu biliniyor. Yahudi hekimler uzun süredir sultanın sarayında önemli bir rol oynamaktaydı. Onlar hem hekimliğe kalıtımsal olarak yetenekliydiiler hem de eski ülkelerin bilgileriyle tecrübelerinden yararlanıyorlardı. Iacopo'nun ne- den yurdundan ayrıldığını ancak tahmin edebiliriz. II. Murad'ın ölümünden son- ra Mehmed'in baş hekimisi oldu. Konstantiniyye kuşatması sırasında genç şehza- deye eşlik etti. O sıralar artık efendisinin güvenini iyice kazanmıştı. Fatih'in 1452 ilkbaharında çıkardığı bir fermanla, onu ve her iki cinsiyetten akrabalarını her türlü vergiden muaf tuttuğu söylenir. Ondan sonra Maestro Iacopo efendisi- nin yanından hiç ayrılmadı. Kısa süre sonra defterdarlığa atandı. Görevlerinin ne olduğunu bilmiyoruz ama bir tür mali danışmanlık yapmıştı herhalde. Her ha- lükârda, mevkii Müslüman çevrelerde kıskançlık uyandırdı. Fatih'e seferleri sıra- sında eşlik ederdi. Birkaç başarılı tedavi yapması, sultanın gözündeki itibarını arttırdı. Sultanın damla illeti, patolojik şişmanlığı ve diğer hastalıkları ağırlaştık- ça, yıllar geçtikçe ona daha bağımlı hale geldi. Maestro Iacopo İstanbul'da kısa sürede İtalyan hemşerileriyle, özellikle de Venediklilerle temas kurdu. Venedik- liler onun tavsiyelerine değer veriyor ve onu armağanlarla ödüllendiriyordu. Bal- yoz'la ile sık sık görüşüyor, ona saray dedikodularını anlatıyor ve şüphesiz Bal- yoz'un ona anlatmayı uygun gördüğü bilgileri topluyordu. Bazen gerçeğe çok sadık kalmadığı oluyordu. Örneğin Venedik sefirine Mehmed'in gizlice Hristiyan- lık'a geçtiğini söylemişti. Venedik Cumhuriyeti'nin savaşı kötüye gitmeye başla- yınca, barış görüşmelerine katkıda bulundu.

Yukarıda gördüğümüz gibi, Maestro Iacopo ile *Signoria* arasında giderek giz- li bağlar kurulmuştu. *Signoria* onu sultanı öldürmekte kullanmak istedi. Ayrıntı- lı bir plan hazırlandı ve işe ikinci bir Yahudi saray hekimi de katıldı. Ancak plan henüz belirleyemediğimiz nedenlerden dolayı uygulanmadı. Sultanın hekiminin Venedik'le kurduğu ilişkiyi öğrendiği iddiası inandırıcı değildir, çünkü bu doğru olsa, Iacopo gibi biri bile canını kurtaramazdı. Ya Maestro Iacopo çift taraflı oy- nuyordu ve aslında efendisini öldürmek niyetinde değildi ya da bir noktadan sonra fikrini değiştirip projeden vazgeçmişti muhtemelen. Her halde, oldukça ze- ki bir adam olsa gerekti. Arka planda kalmayı ve efendisinin öfke nöbetlerinden kurtulmayı iyi becermişti. Vezirliğe yükselmesi halkta öfke uyandırmıştı. Bazı kaynaklar, onun Müslüman olduğunu söyler. Ancak bunun tersi yönde gösterge- ler vardır. Örneğin bazı çocukları ve torunları Hristiyan'dı ve on altı yüzyılda bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı anlaşılan. Ancak ailenin bir başka dalı Müs- lüman olmuş olmalı, çünkü 1489 tarihli bir belgede, "yaşlı hekim Yakub"un to- runlarından, yani hekim Yakub'un oğlu olan Ali'nin oğulları Ahmed, Mahmur, İshak ve Bayezid'den bahsedilir.

Mehmed ile ilişkisi olan Batılılar'm neler yaşadığı, ilginç bir araştırma ko- nusu olabilir. Müslüman olan Sırplar'ı, Bulgarlar'ı ve Arnavutlar'ı saymazsak, bu Batılılar'ın hemen hepsi İtalyan ve Rum'du. Böyle bir araştırmaya, Osmanlı İm- paratorluğu'nda çoğu kısa süreli olmak üzere hizmet vermiş ve sultana danışman- lık yapmış çeşitli dallardaki uzmanların tümünü dahil etmek gerekir. Şimdilik

yalnızca birkaçının adını biliyoruz.ama bunlar Fatih'in aldığı Batı etkisinin doğası ve boyutu hakkında fikir sahibi olmamız için yeterlidir.

Bütün kaynaklar, genç sultanın eski Yunan/Latin dünyasının kahramanlarına ilgi duyduğunda hemfikirdir. Büyük İskender, örnek aldığı ve boy ölçüşmeyi planladığı biriydi. Onun hayatı ve yaptıkları hakkında, İslam efsanelerinden bilgilenmişti muhtemelen. Doğulular için "Çifte boynuzlu" (*Zü'l-kameyn*) Büyük İskender- yalnızca dünya fatihi ve şehirler kurucusu değil, aynı zamanda dünyanın en uç noktalarına kadar gitmiş bir kahramandı. Yaptıklarını fetih değil öğrenme arzusuyla yapmıştı. Bütün yolculuklarında yanından filozofları ayırmazdı. Özellikle doğanın harikalarına ve gizemlerine büyük ilgi duyardı.

İskender efsanesinden söz eden en eski Farsça eserler Firdevsi ve Nizami'ye , aittir. Doğulu Türkler ve Osmanlı Türkler'i bu temayı İranlılar'dan alarak işlemiştir. Emir Süleyman'ın Edirne'deki sarayında yaşamış olan Ahmedî'nin *İskendename* adlı kitabı, Büyük İskender'in yaptıklarının destan formunda anlatılmaya çalışıldığı ilk batılı Türk çalışmasıdır. Mehmed çocukken bile bu eserlerden haberdardı şüphesiz. Ayrıca İskender'in kahramanlıklarını Yunan/Latin literatüründen de öğrendiğini biliyoruz, çünkü Fatih'in İstanbul sarayındaki kitapları arasında Flavius Arrianus'un yazdığı Büyük İskender Tarihçesi de (bu konudaki • günümüze ulaşmış en iyi eski tarihçedir) vardık⁰

Gelecekteki araştırmacılar, II. Mehmed'e ait olduğu kanıtlanmış Rumca ve Latince elyazmalarını inceleyerek, İtalyan öğretmenlerinin bunlara eklediği dipnot ve ekleri aramaktan hem haz alacak hem de kazançlı çıkacaklardır şüphesiz. Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulduğuna inanılan saray kütüphanesine ilişkin çok sayıda söylenti vardır. Bazı hayalperestler, Mehmed'in bir tür Rönesans prensi ve Doğu ile Batı kültürleri arasında bir aracı olduğu izlenimini güçlendirmiştir. Topkapı Sarayı'ndaki kitapları inceleyen bazı hayal gücü kuvvetli kişiler, bunları "laik bir adamın mirası ve imgesi" (Adolf Deissmann) olarak tanımlamıştır. Ancak bunların hiçbiri doğru değildir. Sultanın sarayında Palaiologoslar'm eski kütüphanesinden kalıntıların bulunduğu, Mehmed'in bunları önem ve değerini bildiği için koruduğu ve bir araya getirdiği varsayımı, Konstantiniyye'nin fethinden hemen sonra değil, yüzyıllar sonra yapılmıştır. Elimizdeki kaynaklara göre, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda hiç kimse bu hazinelerin varlığının farkında değildi. Osmanlılar'm 1526'da Buda'yı ele geçirmesinden sonra yağmalanan Kral'Matthias Corvinus'un ünlü kitap koleksiyonundan rastgele seçilmiş eserler İstanbul'a götürülüp saray kütüphanesine katılmıştı anlaşılan. Batılılar bu hazineleri paylaşma ve inceleme arzusuna ancak çok sonraları kapıldılar. Bunlar arasında Livius'un kayıp kitaplarının da bulunduğu düşünülüyordu elbette. Hatta Matta İncili'nin orijinalinin de İstanbul'da olduğu düşünülüyordu ve bunun peşine düşülmüştü. Ancak her ikisi de bulunamadı. Corvinus'un kütüphanesindeki el yazmalarının ne zaman ve nasıl saraya gittiği bugün bile bilin-

40 Mehmed'in Büyük İskender'e duyduğu ilginin Batılı kaynaklardaki yansımaları hakkında bkz. Babinger, "Mehmed II., der Eroberer, und Italien", *Byzantion* 21 (1951), 136 ve sonrası, özellikle de 142, dipnot 1.

memektedir. Ayrıca şimdiye kadar bulunmuş kitapların, nakledilen kitapların ne kadarını teşkil ettiğini de bilemiyoruz. Mehmed'in Palaiologos kütüphanesini kurtardığına ve Corvinus kütüphanesine ilişkin efsane, ancak on sekizinci ve özellikle de on dokuzuncu yüzyıllarda, Batılı araştırmacılar bu konuyla gerçekten ilgilenmeye başlayınca yayıldı. Sultanın sarayı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni sahipleri Türk cumhuriyeti tarafından araştırmacılara açıldığında, Türk ve Batılı araştırmacıların yaptığı ortak çalışmalar, geçmişteki abartılı beklentileri karşılayacak sonuçlar vermemiştir.⁴¹

Bunun üzerine, araştırmacılar Fatih'in kütüphanesindeki "otantik kalıntılar" üstüne büyük beklentilere kapıldı. Sarayda bulunan İslami dillerdeki el yazmaları yıllarca önce götürülmüştü. Çoğu Ayasofya Kütüphanesi'ne nakledilmişti. Bu kütüphane de Fatih tarafından kurulmuş ama sonradan önemini yitirmişti. 1473'te I. Mahmud tarafından tekrar açılmıştı. Buradaki bazı hazineler, örneğin İranlı şair Câmî'nin Mehmed'e gönderdiği kitaplar, Ankara'ya götürülmüştür.

Batılı dillerde yazılmış eserlerin çoğu ise Rumca'dır. Şimdiye kadar yalnızca bazı Latince eserlerin tek tük ciltleri, örneğin Seneca'nın *Epistolae'si* (Mektuplar) ve Ptolemaios'un *Cosmographia'sı* bir çevirisi bulunmuştur. Elimizdeki bazı kaynaklardan anladığımız kadarıyla, sultan özellikle ilgisini çeken bazı eski eserleri Türkçe'ye çevirtmişti: Leonardo Bruni, Polybius'un ilk kitaplarının bir adaptasyonu olan üç ciltlik *Commentaria de Bello Punico*'dan söz eder. Ancak bu çevirilerin hiçbirini bulunamamıştır. Polybius'un bütün orijinal eserlerinin (şimdiye kadar yalnızca beşiyle ilgili bilgi edinebildik) sarayda keşfedileceği umutları boşa çıkmıştır.

Fatih'in kütüphanesindeki, İslami olmayan ve onun orijinal elyazması koleksiyonuna dahil olduğu kesinlik kazanan bu eserler, onun zevklerini ve eğilimlerini açıkça ortaya koyar. Burada tarih, coğrafya, askeri bilim ve din (temelde *İncil* çevirileri) üstüne kitaplar buluruz.

Bu bulgulara dayanarak Fatih'i Batılı bir Hümanist ruhuyla şevke gelmiş bir Rönesans prensi olarak görmek için, insanın epey hayalperest ve kahramanlara tapma eğiliminde olması gerekir. İtalyan öğretmenleri, onun şöhret kazanma arzusunu körüklemişti muhtemelen. Ona eski Yunan/Latin dünyasının parlak modellerini tanıtmış olabilirler. Bu dünyanın insanları için, şöhret belki de en soylu ve derin eylem güdüsü, tarihlerindeki en temel motivasyon faktörüydü. Ama bu konuyu yakından incelersek, Mehmed'de örneğin Petrarca'nın diriltip çağdaş dünyada yeni bir güç haline getirdiği türden bir hırsın olmadığını görürüz. Fatih, dünyayı sarsan zaferler kazanan Büyük İskender, Kserkses, Sezar ve Ptolemaios gibi insanların bunu nasıl başardığını merak ediyordu. Ama Batılı akıl hocaları ona bir şeyi öğretmemişti: Tarih boyunca, savaşların ve siyasi başarıların, zaferlerin ve yenilgilerin zamanla hızla unutulduğunu, oysa ruhsal eylemlerin ve yaratıların çağlar boyunca kaldığını. Oysa Büyük İskender kazandığı askeri zaferlerin ancak kendine koyduğu hedeflerin ikincisi ve belki de daha güç olanı sayesinde, yani barışı korumak ile haklı gösterilebileceğini kısa sürede anlamıştı.

41 Topkapı Sarayı Kütüphanesi üzerine yazılmış başlıca incelemeler: Emil Jacobs, *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel* (Heidelberg, 1919); Adolf Deissmann, *Forschungen und Finde im Serai* (Berlin, 1933).

Mehmed'in İtalyan öğretmenlerinden öğrenmek istediği şey, Batılı ülkeler (özellikle de İtalya) ve askeri güçleri hakkında bilgi almaktır. Özellikle onların siyasi çatışmaları, karşılıklı düşmanlıkları ve rekabetleri üstüne bilgi toplamak istiyordu. Onun düşünce tarzını özetleyen en iyi cümle, "Böl ve fethet"tir. Bu sözcükler belki de hatalı olarak Fransa kralı XI. Louis'ye atfedilmişse de, o çağın ruhuna kesinlikle uygundu. Sonradan Niccolö Machiavelli, bu sözü politik bölünmüşlüğü ortadan kaldıracak *virtü*'ya, güce sahip olduğu sürece istediği kadar zalim ve sadakatsiz olma hakkına sahip olan bir prensi tasvir ederken kullanmıştır. Fatih'in, Machiavelli'in ideal hükümdar ve despot tanımına ne kadar uyduğu, biyografisinin her sayfasında görülmektedir. Bütün eylemlerinin, bütün düşüncelerinin ve tutkularının ardında büyük ve kalıcı bir şey yapma arzusu, bastırılmaz bir şan isteği ve hırsı vardı.

Sultanla iyi geçinmek isteyen Batılı güçlerin başında Venedik ve Floransa geliyordu. 'Milano ile Napoli onlar kadar ön plana çıkmasa da, ileride göreceğimiz gibi, Aragonlu Ferrante hayatının sonlarına doğru Fatih ile temasa geçmişti. Doğu Akdeniz ticareti zayıflamaya başlamış olan Cenova ilk başta sultanla arasını iyi tutsa da, sonradan onun daimi kin ve düşmanlığına maruz kalmıştı. Amasra'nın ve daha sonra Kefe'nin ele geçirilmesi, uzlaşma yolundaki son umutları da tüketmişti. Küçük İtalyan devletleri arasında, Rimini ve Ancona sultanın dostluğunu ve yardımını kazanmaya çalıştılar ama girişimleri siyasi sonuçlar vermedi. Bütün bu devletler rekabet halindeydi. Her biri diğerlerini kötülüyor ve onların İstanbul'daki saraydaki konumlarını kötüleştirmek için elinden geleni yapıyordu.

Bu çabalara saray şairlerinin, âlimlerin, ressamların ve heykeltıraşların da katılması, on beşinci yüzyıldaki, sanat ve bilim öğrencilerinin kafasını karıştırmış, hayal güçlerini ateşleyerek, durumu tarafsız değerlendirmelerini engellemişti. Sultanın sarayına, eldeki kayıtlardakinden daha fazla sayıda İtalyan edebiyatçıları ve ressamı, kısa süreli ziyaretlerde bulunmuştu şüphesiz. Bu ziyaretleri Galata'daki, Pera'daki ya da Anadolu'nun batı kıyısındaki İtalyan kolonilerinin Mehmed'le kişisel ilişkiler ya da iş ilişkileri içindeki üyeleri ayarlıyordu muhtemelen.

Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki uzun savaşın patlak vermesinden önce, sultan bazı Venedikliler'e kesinlikle olumlu yaklaşıyordu. Niccolö Sagundino'nun Fatih'e Trabzon seferinde eşlik ettiği ve Komnenoslar'ın düşüşüne tanık olduğu (Ağustos 1461) söylenir. Bundan kısa süre sonra Venedik'te, Mehmed'in Floransalılar'la, Cenovalılar'la ve Ragusalılar'la, muhtemelen Venedik'e karşı alınacak önlemleri tartışmak üzere görüştüğü öğrenildi (1465 güzü).

İki devlet arasında on altı yıl boyunca süren savaş boyunca, Venedik ile II. Mehmed arasındaki hem resmi hem de gayri resmi bütün bağlar kopmuştu anlaşılan. Bu bağların yerini kısmen Ragusa, kısmen de sultanın üvey annesi Mara aracılığıyla kurulan gizli temaslar ve en çok da suikast girişimleri almıştı. Cartusialı bir keşişten Arnavut bir berbere ve sultanın özel hekimine kadar pek çok kişi, suikastçi olma teklifinde bulunmuştu.

Savaş sırasında, sultanın sarayında yalnızca tek bir önemli Venedikli faaliyette bulunmayı sürdürmüştü anlaşılan. Bu kişi Vicenzalı Gian-Maria Angiolello idi. Eğriboz'un düşüşü sırasında (1470 yazı) Türkler'e esir düşmüş olan Angiolello, II. Mehmed'in ölümünden sonra bile sultanlara hizmet etmeyi sürdürdü. Gözde Şehzade Mustafa Çelebi'ye üç yıl hizmet ettikten sonra, onun ölümünün ar-

dından babasının maiyetine katıldı. Notlan (hâlâ tatminkâr bir baskısı yapılmamıştır), dönemin tarihi ve özellikle de sultanın karakteri ve kişiliği hakkında son derece aydınlatıcı bilgiler sunar. Bu notlar, Fatih'in hayatının son on yılındaki koşullara ve olaylara ilişkin, elimizde bulunan en aydınlatıcı Batılı kaynaktır. Asla dininden vazgeçmek zorunda kalmayan Angiolello, 1490'da Vicenza'ya döndü. 1525'te hâlâ hayattaydı ve kâtipler kolejinin (*Collegia dei Notai*) müdürüydü.

Floransa *Signoria*'sının ustaca diplomatik manevralar ve çeşitli Floransalıların bireysel çabaları sayesinde sultanın sarayında sahip olduğu nüfuz hakkında ise çok daha fazla şey biliyoruz. Tacirlik maskesi altında Floransa için casusluk yapan Benedetto Dei, Cronaca'sında şöyle yazar: "Floransa 1460'tan 1472'ye kadar, Büyük Türk ve Sadrazam Mahmud Paşa'yla dostane ilişkilerini hep korudu. Karargâhlarında yanlarında hep Floransalılar vardı. Yılda beş bin duka altını boşuna harcanmıyor." Söylediklerinin bir kısmını kibirliliğine ve övünme düşkünlüğüne yormak yerinde olur. Bu yüzden notlarından -özellikle de 1453-1479 arasında Türkiye'de yaşadığı deneyimleri ve gözlemlerini anlattığı, henüz pek ele alınmamış olan Cfironide'mdan- yararlanmak tehlikeli bir iştir. Yine de Fatih'le ayrıcalıklı bir ilişki kurmuş olduğundan kuşku duymak için geçerli bir neden yoktur. Ancak bu konuda da abartmıştır kuşkusuz. "Eğer bu doğruysa" diye tehdit savurmuştu bir keresinde, "intikam almak için Osmanoglu'na [yani II. Mehmed'e] başvururum." Venedikliler, Lorenzo de' Medici'ye yazdığı bazı mektupları ele geçirip Signoria'lara göndermişti.

Venedik Cumhuriyeti'nin Dei'yi göz hapsine almak ve Floransa'ya gönderdiği mektuplara el koymak için geçerli nedenleri vardı. Dei, İstanbul'a gelince Fatih'le yaptığını iddia ettiği ilk konuşmayı ayrıntılarıyla yazmıştı (bkz. yukarıda, s. 169). Pera'daki Floransa kolonisinin sultan ile arasının iyi olduğundan ve bu durumu Venedikli rakiplerine karşı her fırsatta kullandıklarından başka bir yerde söz etmiştik.

Bildiğimiz kadarıyla, sultanı hayatının son yıllarında ziyaret eden İtalyan Hümanistler'i arasında önemli biri yoktu. Daha önceden ise böyle biri, Cesana-lı Angelo Vadio onu ziyaret etmişti. Vadio 1461'de İstanbul'dan vatanına, Roberto Valturio adlı bir hemşerisine mektup yazmıştı. Valturio'nun *De re militan* adlı kitabının Fatih'in hayatında bir ölçüde etkili olduğunu bilmesek, Angelo Vadio'nun neredeyse aynı zamanda tuhaf bir tesadüf eseri sultanın sarayında belirmesini dikkat çekici bulmazdık.

Bu bizi Mehmed'in Batı ile ilişkilerinin en karmaşık ve hassas noktasına getirir: Sanata. Fatih'in sarayında zaman zaman İtalyan sanatçıların, özellikle de ressamların ve tunç dökümcülerinin faaliyet gösterdiği uzun süredir bilinen bir gerçektir. Bu gerçek, sultanın İtalyan sanatına hâmilik ettiği gibi hayalci bir kanıya yol açmıştır. Oysa yakından bakarsak, bu Batılı ustalara nasıl görevler verdiğini incelersek, çok daha farklı kanılara varırız.

Fatih'in İtalyan sanat dünyasıyla temasa geçmesinin ilk örneği, 1461 sonlarında gerçekleşen tuhaf bir olaydır muhtemelen. Bu olayı Angelo Vadio'yla ilintilendirmek için geçerli nedenler vardır. Rimini Lordu Sigismondo Pandolfo Malatesta'nın, o Hümanist'in İstanbul'da geçirdiği süre içinde Mehmed ile müphem ilişkilere girmesi tesadüf olamaz. Malatesta yaptıklarından çok şairleri sayesinde şan kazanmayı umuyordu. Saray âlimlerine ve şairlerine çok iyi baktığı

için, Rimini'ye yazarlar, ressamlar ve şairler akın akın geliyordu. Orada armağanlara ve payelere boğuluyorlardı. Malatesta'nın en gözde edebiyatçısı Roberto Valturio idi. Valturio ona Rimini'den ve başka yerlerden insanlar önerirdi. Bunlardan biri de civardaki Cesena'da yaşayan Angelo Vadio'ydu muhtemelen.

Mehmed'in Sigismondo Malatesta'dan portresini yapması için uygun bir ressam göndermesini istediğini, Malatesta'nın ona Matteo de' Pasti'yi tavsiye ettiğini, Roberto Valturio'nun bu durumu fırsat bilerek sultana yazdığı Latince bir mektupta ona savaş üstüne yazdığı mükemmel bir eseri hâmisî adına hediye etmeyi teklif ettiğini, Matteo de' Pasti'nin bu kraliyet armağanıyla birlikte İstanbul'a doğru yola çıktığını ama yolda Venedik gemileri tarafından esir edildiğini ve Venedik'teki Onlar Konseyi'nin karşısına çıkarıldığını, Konsey'in 1461 Aralık'ının başında onu Rimini'ye geri göndermeye karar verdiğini, bütün bunları yukarıda anlatmıştık.

Fatih'in Malatesta ile hangi nedenlerle temas kurduğu açıktır. Kendisine gönderilen ressam yanında ister Adriyatik'in, ister bütün İtalya'nın haritasını taşıyor olsun, sultan böylece yarımada'nın coğrafyası hakkında bilgi edinmek istiyordu şüphesiz. Konstantiniyye'nin fethinden kısa süre sonra, Floransalı Iacopo Tedaldo, Mehmed'in kurduğu bir savaş planından söz etmişti. Bu planın uygulanabilmesi için günümüzdeki Forte Marghera ("Malghera") ile Venedik arasında bir köprü yapılması gerekiyordu.⁴² Doğu'daki bu zeki stratejist, "Adriyatik'in anahtarı" olarak tanımlanan Fort Marghera'nın ve o gölcüğün üstünde kurularak Venedik'i anakarayla bağlayacak olan köprünün önemini daha o zamandan kavramıştı. Bu bilgiyi yalnızca İtalyan danışmanlardan öğrenmiş olabilir.

İstanbul'a giden İtalyan ressamların sayısı, elimizdeki kayıtlardan edinebildiğimiz sayıdan daha büyüktür muhtemelen. Benedetto de Maiano'nun (1442-1497) bile Mehmed'le temasa geçtiğinden söz edilir. Daha az önemli olan diğerleri, Ragusalı "Maestro Paolo" ve mühtedilere verilen yaygın bir ad olan Sinan adını taşıyan bir İtalyan'dır. Costanzo da Ferrara'nın İstanbul sarayındaki faaliyetleri hakkında pek az şey bilinmektedir.⁴³ Orada yıllarca kaldığı tahmin edilmektedir. Bu Fatih'in hayatının sonlarına doğru gerçekleşmişti şüphesiz. Görünüşe göre oraya gidişi, Napoli Kralı Ferrante'nin bir Osmanlı elçisinin gönderilmesine karşılık olarak 1478 ilkbaharında İstanbul'a gönderdiği ve Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki barış görüşmeleri sürecini kuşkusuz hızlandıran elçi heyetiyle bağlantılıydı. Sultanın resmini taşıyan madalyon o sıralar yapılmış olsa gerek. Costanzo'nun İstanbul'da kaldığı süre içindeki faaliyetlerine ilişkin tek kanıtımız budur. II. Mehmed'in madalyon portreleri arasında aslına en benzer ve en başarılı olanı bu madalyondur. Bertoldo di Giovanni'nin yaptığı Mehmed madalyonunda model olarak kullanılmıştır muhtemelen. Costanzo çeşitli payeler aldıktan sonra, 1489 civarında İstanbul'dan ayrılp Napoli'ye geri döndü.

Şimdiye kadar Osmanlı başkentinde çalışma yaptığımızdan emin olduğumuz tek İtalyan ressam Gentile Bellini'dir. Bu konuda, yukarıda söylediklerimizin (s.

42 Tedaldo, Konstantiniyye şehrinden, fetihten hemen sonra kaçtı. Yazdığı anlatı için bkz. J. R. Melville Jones'un çevirisi, *The Siege of Constantinople*, 3-10.

43 Costanzo da Ferrara ve (bir başka?) Sinan hakkında bkz. yukarıda, s. 326, dipnot 8b.

324 ve sonrası) yanı sıra, şunu belirtmek yerinde olur: Angiolollo'nun söylediğine göre, Gentile Bellini'den Venedik'in bir haritasını (*Venezia in disego*) yapması istenmişti. Venedikli ressam Osmanlı sarayında geçirdiği on altı ay boyunca en çok bu işle ve Topkapı Sarayı'ndaki cinsel temalı duvar resimlerini yapmakla uğraşmış olsa gerek. Bu dönemde yaptığı eserlerden günümüze kalanlar yalnızca birkaç taslak ve yukarıda bahsettiğimiz iki üç Fatih portresidir. Yine Gian-Maria Angiolollo'nun söylediğine göre sultan, Bellini'ye güzelliğiyle ünlenmiş bazı insanların resimlerini yaptırmıştı. Bir portre tamamlanınca sultan bunu modelle karşılaştırıp, aradaki benzerliği ölçerdi. Ama bütün bu tablolar kaybolmuştur.

1480'lerin başlarında, ünlü Floransalı Francesco Berlinghieri, *Geographia* adlı eserinin muhteşem bir elyazmasını sultanın sarayına, tipik Rönesans devri ithaf cümleleriyle birlikte göndermişti. Bu eser kısa süre önce saray kütüphanesinde bulunmuştur. Gerçi o sırada ölü olan Mehmed'e değil, yerine geçen II. Bayezid'e gönderilmişti ama yine de aslında babası için hazırlanmış olsa gerek. Berlinghieri'nin bu armağanı gönderme amacı neydi -sultandan karşılığında bir şey mi bekliyordu, bu armağanı göndermesini Lorenzo de' Medici mi söylemişti, yoksa Berlinghieri yalnızca bir Hümanist olarak tanınmak mı istiyordu- bilmiyoruz.

Francesco Filelfo'nun oğlu Giovanni-Maria'nın durumu ise daha nettir. Ancona'da yaşarken Othman di Lillo Fredducci'yle (Fredducci) tanıştı. Fredducci onu *Amyris*'i yazmakla görevlendirdi ve kuşkusuz para verdi. Dört bentten ve 4-706 dizeden oluşan bu Latince şiir, Mehmed'e yazılmış bir methiyeydi. Bir kolu 1430'lardan beri Ege Denizi'ndeki Tmos Adası'nda yaşamakta olan Anconitalı Fredducci ailesi, sonradan Gelibolu'ya taşınınca II. Murad'la yakın ilişkiler kurmuştu. Filelfo'nun dostu ve hâmisî, adını Osmanlı hanedanının kurucusundan almıştı. Kızkardeşi, Angelo Boldoni'yle evliydi. Boldoni, Konstantiniyye'nin fethi sırasında Türkler'e esir düşmüş ama Fredducciler'in akrabası olduğunu söyleyince Mehmed tarafından hemen serbest bırakılmıştı. Sonraları Pera'da vatanını konsolos olarak temsil etmeye başladı. Ama sultana karşı düzenlenen bir kumpasa karışınca kaçmak zorunda kaldı. Babası gibi kurnaz biri olan şair, *Amyris*'in (eçnirden, sultandan gelir) dördüncü bendinde Milano Dükü Galeazzo-Maria Sforza'ya hitap ederek, onu Hristiyan Batı'nın hükümdarlarıyla birleşerek ortak düşmanları olan Türkler'i yenmeye çağırır. Bu ani dönüşten anlaşıldığı kadarıyla, Gian-Maria Filelfo aslında sultana yazdığı eseri bir nedenden dolayı Milano Dükü'ne adamaya karar vermiş, böylece babasının kurnazca ve ısrarla sömürdüğü Sforza ailesinden çıkar sağlamayı ummuştu. Alacağı paranın azalması, onu sultanı yücelterek kendi ününü arttırma fırsatını kaçırmaktan daha çok rahatsız etmişti kuşkusuz. *Amyris* artık çoktan unutulmuş bir eserdir. Yalnızca tek bir el yazması kopyası vardır. Bu emekçi şair, kahramanlıkları anlatırken ortaya ne kadar zavalıca bir eser koymuştur!

Mehmed'in emrinde çalıştırdığı mimarların ve kale yapımcılarının (çoğu

44 Berlinghieri hakkında bkz. Babinger, *Spätmittelalterliche frankische Briefschaften aus dem grossherrlichen Seraj zu Sambul* (= *Südosteuropäische Arbeiten* 61, Münih, 1963), 19 ve sonrası.
45 *Amyris* ve yazarı hakkında daha fazla yorum ve kaynaklarla ilgili bilgi için bkz. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent*, 148-149.

İtalyan'dı muhtemelen) adları ve eserleri hakkında henüz hiç bilgimiz yok. Köprüleri kimlerin yaptığını da bilmiyoruz. Bunların yapımcılarının genellikle Rum ya da Bulgar olduğu düşünülse de, tarzları çoğunlukla İtalyan tarzını andırmaktadır. O dönemdeki İtalyan köprüleriyle aralarındaki benzerlik, yapımlarında İtalyan mimarların kullanıldığını açıkça göstermektedir. Sultanın sarayıyla İtalyan tacirlerle ticari şirketler arasındaki iş ilişkileri hakkında da hiç bilgimiz yok, palavracı ve geveze Benedetto Dei'nin verdiği, Pera'daki Floransalı tacir ve banketlerin adlarını saymazsak tabii. Kârlı Doğu Akdeniz şap ticareti Venedikli tacirlerin, özellikle de Michiel ailesinin elindeydi, 1462'de Tolfa'da zengin şap yatakları keşfedilene kadar. Venedikli tacirler ithalattan kazanç sağlıyor, sabun ticaretini ellerinde tutuyor, bakır tekelinden yararlanıyor, hatta bütün Osmanlı darphanelerinde para bastırma ayrıcalığından faydalanıyordu.

İtalyan şehir-devletleri Cenova, Venedik, Floransa ve belki de Ancona'nın dışında, Avrupa'daki başka hiçbir ülke II. Mehmed ile diplomatik ya da başka türlü ilişkilere girmemişti. Bu bağlamda hemen hiçbir Alman'm, Fransız'ın ve İspanyol'un adı verilemez. İskandinav ülkelerinin ve İngiltere'nin hiçbir bağlantısı yoktu. Bu ülkelerin hiçbir vatandaşı da ihtida ederek sultanın hizmetine girmemişti. Ancak çok sayıda İtalyan dinlerinden dönüp Osmanlı İmparatorluğu'nda zengin olmuş ve payeler kazanmıştı. Bu konuda da elimizde ad yok, tek bir tane dışında: Babası Cenovalı, annesi ise Trabzonlu bir Rum kadını olan İskender Paşa. İskender Paşa üç kez Bosna Sancakbeyliği yaptı ve bir süre Rumeli Beylerbeyi oldu. II. Bayezid döneminde öldü. Torunları hükümdar ailesiyle evlilikler yaptı ve Rumeli'de geniş arazilerin sahibi olarak güçlü konumlarını uzun süre korudu. Birkaç kuşak sonra Batı'daki vatanlarını terk ederek şanslarını Osmanlı imparatorluğu'nda denemeye giden ve çoğunlukla da başarı kazanan insanların -Almanlar'm, Fransızlar'ın, Macarlar'ın, Güney Slavlar'm ve İtalyanlar'm- sayısı, Mehmed'in döneminkinden çok daha fazladır.

Mehmed'in Müslüman kullarının, Batılılar'ın kamusal hayatın ve sanatın her alanında giderek daha fazla etkili olmalarından rahatsızlık duymaları ve sultanı yalnızca İranlılarla Yahudileri değil, Hristiyan "Frenkleri" de kayırmakla suçlamaları şaşırtıcı değildir. Şikâyetleri, muhtemelen Fatih'in döneminde yaşamış^olan anonim bir yazarın şiirinde dile getirilmiştir:

*Sultanın kapısının eşğinde
iyi karşılanmak istiyorsan,
Ya Yahudi olacaksın ya Acem ya da Frank,
Adını ya Hâbil yapacaksın ya Kabil, ya da
Hâmidî,
Ve Zorzi gibi davranacaksın: Cahilce A⁶*

46 Bu şiir için bkz. Babinger, "Mehmed II., der Eroberer, und Italien," 167, dipnot 4.

EKLER

"1"

HÜKÜMDARLAR VE PAPALAR LİSTESİ

A. OSMANLI SULTANLARI¹

1299-1326 Osman	1413-1421 I. Mehmed
1326-1360 Orhan	1421-1451 II. Murad ²
1360-1389 I. Murad	1451-1481 II. Mehmed
1389-1402 I. Bayezid	1481-1512 II. Bayezid
1402-1413 Fetret Devri	1512-1520 I. Selim
	1520-1566 I. Süleyman

B. BİZANS IMPARATORLARI (PAİAIOLOGOS HANEDANI)

1391-1425 II. Manuel
1425-1448 VIII. İoannes (Manuel'in oğlu)
1448-1453 XI. Konstantinos (Manuel'in oğlu)

C. PAPALAR

1417-1431 V. Martinus	1455-1458 III. Calixtus
1431-1447 IV. Eugenius	1458-1464 II. Pius
1447-1455 V. Nicolaus	1464-1471 II. Paulus
	1471-1484 IV. Sixtus

D. VENEDİK DÜKLERİ

1414-1423 Tommaso Mocenigo	1471-1473 Nicolo Tron
1423-1457 Francesco Foscari	1473-1474 Nicolo Marcello
1457-1462 Pasquale Malipiero	1474-1476 Pietro Mocenigo
1462-1471 Cristoforo Moro	1476-1478 Andrea Vendramin
	1478-1485 Giovanni Mocenigo

1 Sultanlık on yedinci yüzyılın başlarına kadar babadan oğula aksamadan geçti. Tek istisna, I. Mehmed'in babasının yerine geçmesinden önce bir iç savaş yaşanması, tahtından indirilmiş ve ölene kadar hapis tutulmuş olan Bayezid'in sağ kalan dört oğlunun birbirleriyle mücadele etmesidir.)

2 Murad 1444'te tahtından kendi rızasıyla inerek devletin dizginlerini on iki yaşındaki oğlu Mehmed'in eline verdi. Mehmed babasının vezirlerinin danışmanlığında bir buçuk yıl "saltanat sürdükten" sonra, Murad tahtına geri döndü.

E. KUTSAL ROMA IMPARATORLARI

1410-1437 Sigismund³
 1438-1439 II. Albrecht (Sigismund'un damadı)³
 1440-1493 III. Friedrich

F. MACAR KRALLARI

1387-1437 Sigismund
 1437-1439 II. Albrecht
 1440-1444 VI. Vladislav*
 1444-1457 V. Ladislav Posthumus (Albrecht'in oğlu)⁵
 1458-1490 Matthias Corvinus (Janos Hunyadi'nin oğlu)

G. SLRP DESPOTLARI

1402-1427 Stephen Lazareviç
 1429-1456 George Brankovic (Stephen'tn kuzeni)
 1456-1458 Lazar Brankovic (George'un oğlu)

H. FLORANSA'NIN MEDICI HÜKÜMDARLARI

1434-1464 Cosimo
 1464-1469 Piero (Cosimo'nun oğlu)
 1469-1492 Lorenzo (Piero'nun oğlu)⁶

I. MILANO DÜKLERİ

1402-1447 Filippo Maria (Visconti)
 1450-1466 Francesco Sforza (Filippo'nun damadı)
 1466-1476 Galeazzo Maria Sforza (Francesco'nun oğlu)
 1476-1494 Gian Galeazzo Sforza (Galeazzo Maria'nın oğlu)

J. NAPOLI VE SICILYA KRALLARI

1435-1458 Aragonlu V. Alfonso
 1458-1494 Ferrante (Ferdinand adıyla da tanınır, Alfonso'nun gayri meşru oğlu)

3 Aynı zamanda hem Bohemya hem Macaristan kralıydı.

4 Aynı zamanda Polonya kralıydı.

5 1444'te yalnızca dört yaşında olan Ladislav, Macaristan'ı yönetmeye 1452'de başladı. Bu tarihe kadar, genç kralın naipliğini Erdel Voyvodası Janos Hunyadi yaptı.

6 1469-1478 arasında ülkeyi erkek kardeşi Giuliano'yla birlikte yönetti.

İTALYANCA TERİMLER

<i>bailo</i>	Konstantiniyye'deki Venedik cemaatinin başı. Venedik tarafından atanır ve konsolos görevi yapardı.
<i>podestà</i>	Konstantiniyye'deki Cenova cemaatinin başı.
<i>pregadi</i>	Venedik senatosu.
<i>pratastrator</i>	Mareşal ya da kumandan (Bizans ünvanı).
<i>provveditore</i>	Bir askeri kumandana danışmanlık yapmakla görevli Venedik memuru.
<i>rettore</i>	Venedik'in otoritesini tanıyan, bir şehirdeki Venedik valisi.
<i>savi</i>	Venedik senatosunun gündemini hazırlayan ve alman kararların belgelerini koruyup saklayan altı kişilik grup.
<i>Signoria</i>	Onlar Konseyi'ni, dük de dahil olmak üzere yöneten kişi.

FATİH SULTAN MEHMED (1432-1481) VE ZAMANI

Halil İnalçık

Konstantinopolis'in Osmanlı Türkleri tarafından fethinin beş yüzüncü yıldönümünde, Bizans'ın son günleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi üstüne bazı çalışmalar yayımlandı. (Batı dillerinde yayımlanmış çalışmaların bibliyografyası *Byzantinische Zeitschrift*'m 1950-1956 arasında çıkmış sayılarında, Türkçe'de yayımlanmış çalışmaların listesiye *İstanbul Enstitüsü Dergisi*'nin 1955-1956 arasında çıkmış sayılarında bulunabilir.) Bu yeni çalışmaların en önde geleni, ünlü Alman oryantalist Profesör Fr. Babinger'in eseridir¹ Babinger'in çalışması, gerek boyutları gerek faydalanılmış pek çok kaynağın ve incelemelerin ürünü olması açısından özellikle dikkate değerdir. Şimdiye kadar bu kitabın ayrıntılı bir eleştirisini yapmamış olmamızın sebebi, yazarın önsözünde ileride yayımlanacak ikinci bir ciltte, kullandığı kaynakların ve bibliyografyanın yer alacağına söz vermesiydi. Ancak, söz konusu dönemle ilgilenen kişilerin kitapta hangi kaynaklarının kullanılıp hangilerinin kullanılmadığını bulmakta zorluk çekeceğini sanmıyorum.

Profesör Babinger'in en tanınmış kaynaklara, örneğin Dukas'a, Frantzes'e, Khalkokondiles'e, Kritovulos'a, G. M.-Angielello'ya, Ragusa, Venedik ve Vatikan arşivlerindeki belgelere, ayrıca Jirecek, Kretschmayr, von Pastor, Zinkeisen ve Iorga'nın klasik eserlerine başvurduğu ortadadır. Ancak, döneme ait en temel Osmanlı kaynaklarından bazılarını, üstelik uzun süredir baskılarının bulunabilmesine ve kendisinin de bunlardan Osmanlı kaynakları üstüne yazdığı kitabı *Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*'de (Leipzig, 1927) söz etmiş olmasına karşın, tamamen görmezden gelmesini açıklamak kolay değildir. Oysa, bu kaynaklara başvursa, bazı hatalara düşmekten kurtulabilirdi. Kitabın eleştirisini yaparken hem bu kaynaklardan faydalanacak, hem de onları destekleyici bazı arşiv materyallerine başvuracağım.

Önce, yazarın ulaşabileceği, ancak kendisi tarafından yeterince ya da hiç kullanılmayan Osmanlı kaynaklarını inceleyelim. Bunların başlıcaları Tursun Bey'in *Tarih-i Ebü'l-Feth* (1910'da TOEM'de yayımlandı), Enverî'nin *Düstûrnâme* (ed. M. Halil Yinanç, İstanbul, 1928) ve Kemâl Paşazâde'nin *Tevârih-i Al-i Osman* (elyazmasının tıpkıbasımı Dr. Ş. Turan tarafından yapılmış olup (Ankara,

1 Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit, Weltenstürmer einer Zeitepoche*. Münih, F. Bruckmann, 1953, 592 s. - *Mahomet II le Conquerant et son temps (1432-1481), La Grande Peur du Monde au tourment de l'histoire*. Çev: H. E. del Medico, revue par l'auteur, Paris: Payot, 1954, 636 s. - *Maometto il Conquistatore e il suo tempo* (Torino, 1957).

1954), Fâtih Kütüphanesi'nde bulunmaktadır [No. 4205]] adlı çalışmalarıdır.² Özellikle, Tursun'un eseri oldukça ilginçtir. Son derece nüfuzlu bir ailenin mensubu (amcası Bursa valisiydi) ve maliye uzmanı olan Tursun, önce İstanbul ev tahririnde kâtiplik, ardından sadrazam Mahmud Paşa'nın kâtipliğini yaptı. Daha sonra Anadolu'da tahrir emini olmasının ardından, nihayet defterdar oldu. Tamamen kişisel deneyimlerine dayanarak yazdığı eseri Mehmed'in dönemine dair birincil dereceden bir kaynaktır. Konumu itibarıyla hem askeri hem de mali konularda değerli bilgilere ulaşabilen biriydi. Konstantinopolis kuşatması üstüne yazdığı anlatı, o dönemde bir Osmanlı tarafından yazılmış en ayrıntılı Türkçe anlatıdır. Tursun, sadrazam Mahmud'a Sırbistan (1458), Trabzon (1461) ve Bosna (1463 ve 1464) seferlerinde eşlik ettiğini açıkça belirtir. Mahmud'un kâtiptiyken Kastamonu hükümdarına ulti-matom şeklinde bir teslim ol çağrısı yazmış, ayrıca 1463'te Mora'da Cenevizliler'e karşı kazanılan zaferi bildirmek üzere Mahmud tarafından Sultan'a gönderilmişti. Mahmud Paşa'ya 1462'de Midilli'deki Venedikliler'e karşı çıkılan seferde de eşlik etmişti. Tursun'un özellikle 1458-1464 arası Sırbistan ve Bosna'daki askeri operasyonlar hakkında verdiği çok sayıda ilginç ayrıntılar başka hiçbir kaynaktan yer almamaktadır. Bu devlet adamının yanında yıllarca çalışan Tursun, üst düzey devlet adamları arasındaki rekabet hakkında ilginç bilgiler veren tek kaynaktır. II. Mehmed'in ölümünden sonra hayat hikâyesini yazan Tursun, onu eleştirmekten kaçınmamıştı (Mehmed'in yerine geçen sultan ona taban tabana zıt politikalar güden biriydi). Tursun'un bu önemli kitabı daha sonraki Osmanlı tarihçileri tarafından pek rağbet görmedi. Kemâl Paşazade Tursun'un anlatısını, Neşri'nin ünlü eserini, anonim tarihçeleri ve güvenilir kişilerden alınmış sözlü bilgileri ustaca harmanladı. Bu güvenilir kişiler arasında II. Mehmed'in vezirlerinden olan kendi babasının yanı sıra, Sultan'ın seferlerine katılmış memur ve askerler de vardı (örneğin İtalya'daki Otranto'nun fethini sefere katılmış bir askerin ağzından anlatır). Kemâl Paşazade'nin yakın zamanda basılmış olan ve adı Babinger tarafından bilinen (bkz. *GOW*, 61-63) eseri, II. Mehmed'in saltanatı üstüne yazılmış en önemli Osmanlı tarihçesidir şüphesiz.

^N Bir başka önemli derleme ise, Bayezid'in İdris'i Bidlîsî'ye yazdırdığı *Heşt Bi'hişt*'tir. Bu çalışma, her ne kadar büyük bölümü Neşri'ye, anonim tarihçelere ve Rûhî'ye (ya da daha muhtemelen Rûhî'nin kullandığı bir kaynağa) dayansa da, özellikle Anadolu'da geçen bazı olaylara dair orijinal anlatılar içerir. *Heşt Bi'hişt*'in uzun bir bölümü, Mehmed'in ordusuna ve devletine ayrılmıştır ki, dönemin diğer kaynaklarında bu bölümün bir benzeri yoktur. Saadeddîn'in *Tâcü't-Tevarih* adlı eserinde başvurduğu temel kaynaklar İdris, Neşri ve anonim tarihçelerdir. V. Bratutti tarafından italyanca'ya çevrilen bu eser, Batı'da standart bir Osmanlı kaynağı olarak kabul edilse de, derlemesinde yer alanlar orijinal kaynaklarıyla mutlaka karşılaştırılmalıdır (ayrıca Saadeddîn, Tursun, Kemâl Paşazade ve Enverî'yi hiç kullanmamıştır).

Enverî'nin *Düstûmâme*'si de (bkz. I. Melikoff-Sayar, *be destan d'Umur Pacha*

² Şimdiden sonra sırayla kısaca Tursun, Enverî ve Kemâl Paşa adlarıyla anılacaklardır.

[Paris, 1954], s. 23-42) Mahmud Paşa'ya adanmıştır ve II. Mehmed döneminden söz eden son bölümlerinde Enverî bizzat tanık olduğu ve başka kaynaklarda yer almayan bazı olaylara yer verir.

Rûhî'nin eseri de (bkz. J. H. Mordtmann, MOG, II, 129) II. Mehmed dönemi açısından büyük önem taşır, çünkü bağımsız ve bilinmeyen bir kaynaktaki bilgileri, çoğu doğru olan kronolojik verilerle birlikte aktarır. Bu eserde Neşrî, İdrîs ve Kemâl Paşazâde'den yararlanılmıştır. Ayrıca on beşinci yüzyılın ortalarında Sultan'ın kullanması için hazırlanmış olan *Takvîm-i Hümayûn* adlı resmi takvimlere sahibiz, ki bunlarda daha önceki önemli olayların kronolojileri yer almaktadır (bkz. *Fâtih Devri* adlı çalışmam [Ankara, 1954], s. 23).

Neşrî, Âşıkpaşazâde'nin Osmanlı tarihinin ilk iki yüzyılına dair temel derlemesini ana kaynak olarak alıp, buna Rûhî'nin tarihçesini ve Takvim'lerdeki bilgileri yedirmiştir. Ancak bunu yapmakla Âşıkpaşazâde zaten karmaşık olan kronolojisini iyice karmaşıktırmıştır. Anlaşılan Kemâl Paşazâde, Rûhî'yi ancak Neşrî'nin derlemesinden tanıyordu (karş. Fr. Taeschner'in edisyonu, 1. Cilt, Leipzig, 1951).

Niyetim, bu döneme ait bütün Osmanlı kaynaklarından söz etmek değil.³ Babinger'in kitabında es geçtiği temel kaynakların önemini vurgulamaktır.

Babinger'in temel Osmanlı kaynakları, Neşrî, Sadeddîn, Oruç ve anonim tarihçelerdir. Tursun, Enverî, Kemâl Paşazâde, Rûhî ve İdrîs'tense hiç yararlanmadığı anlaşılmaktadır. Babinger'in kullandığı tarihçelerde bunlardan ilk ikisinin adı hiç geçmez.

Âşıkpaşazade, Neşrî, Rûhî, İdrîs ve Kemâl Paşazâde'nin eserlerinin hepsi de, II. Bayezid döneminde yazılmış, Osmanlı Hanedanına dair genel tarihçelerdir. Bayezid, yaygın sosyal ve politik tepkilerin ardından tahta geçtiğinde, kendini yeni bir dönemin başlatıcısı olarak göstermek istediğinden, çağının âlimlerine tahta çıkışından önceki Osmanlı Hanedanı'nın genel bir anlatısını yazmalarını emretmişti. Bu, Rûhî, Kemâl Paşazâde ve İdrîs'in eserlerine koydukları önsözlerden açıkça anlaşılmaktadır. Bu kişiler II. Mehmed'in politikalarına duyulan tepkileri ayrıntılarıyla belirtmişlerdir, özellikle de mali konularda ve Çandarlı ailesinin itibarının iadesi konusunda.

Osmanlı tarihinde 1444 ile 1453 arasında görülen bütün belli başlı politik gelişmelerdeki belirleyici etmenlerden biri, 1436 ya da 1437'den beri sadrazamlık yapmakta olan nüfuzlu Çandarlı Halil Paşa ile aralarında Şihâbeddin Şâhin, Zağanos ve Turahan gibi isimlerin yer aldığı ve genç Sultan'ın (1444'te henüz on ikisindeydi) haklarını koruma iddiasıyla devletin denetimini ele geçirmeye çalışan hırslı askeri bir grup arasında yaşanan iktidar çekişmesiydi. Bu askeri liderler, Çandarlı'nın barışçıl siyasetini reddetmekle, II. Mehmed'in saldırgan genişlemeci siyasetine en baştan ön ayak olmuş ve Konstantinopolis'in fethi fikrini

3 Örneğin, Babinger'in GOWda yer verdiği eserlerin yanı sıra, Kâşifi ve Mu'âlî tarafından yazılıp Sultan'a sunulmuş manzum tarihlerden söz edilebilir. Bu kaynaklarda yer yer diğer kaynaklarda yer almayan oldukça önemli bilgilere rastlanır (bkz. *Fâtih Devri*, s. 107), ancak sistematik bir biçimde hiç kullanılmamışlardır. Böyle eserler arasında Babinger tarafından keşfedilip editörlüğü yapılan Kıvâmî'nin çalışmasından (İstanbul, 1955) söz edilebilir.

canlandırmışlardır. Bu siyaset sayesinde, genç Sultan'ın otoritesinin yanı sıra kendi iktidarlarını sağlama almayı umuyorlardı. 1446'da Çandarlı'nın II. Murad'ı tahta geri getirmesiyle başarısızlığa uğramalarına karşın, II. Mehmed'in 1451'de tahta dönüşüyle tekrar avantajlı konuma geçerek, Çandarlı'nın 1453'te Konstantinopolis fethinin hemen ardından sadrazamlıktan affına ve idam edilmesine yol açtılar. Babinger, Çandarlı'nın güya düşmanla işbirliği yaptığına dair halk masallarından söz etse de, olayın gerçek kaynağına ve nedenine inmez. Oysa, bu dedikoduların Çandarlı'nın hasımlarının işine yaradığı ortadadır. Sultan Mehmed'in kişiliğinin ve emperyalist siyasetinin gelişiminde Şâhin'in ve özellikle de Zaganos'un etkisi yadsınamaz.

Babinger, Macaristan'la Osmanlılar'ın Belgrad'la Kilya arasındaki aşağı Tuna üzerinde yaptıkları mücadeleye geniş yer vermekte haklıdır. Çünkü, bu mücadele sadece bölgenin değil, Bizans'ın da kaderini belirlemiştir. Ancak Babinger, Eflak'ın bu çekişmedeki konumundan açıkça söz etmemiştir. 1443-1448 yıllarında doruğa varan Osmanlı-Macaristan çekişmesinde, Eflak bütün bu süre boyunca çok önemli bir rol oynamıştır. Çandarlı siyasetinin ve 1444'te kazanılan Varna zaferinin, Sırp despotunun en azından tarafsız kalmasını sağladığını biliyoruz. Ancak hep Macar etkisi altında olan Eflak, Osmanlılar için sürekli bir tehdit unsuru olmayı sürdürüyordu. 1445 kışında Giurgiu'yu (Yergöğü) Osmanlılar'dan almış olan I. Vlad'ın 1446'da Dâvûd Bey'i yenmesi, Edirne'de çok ciddi bir olay olarak görülmüştü. Osmanlılar, Macarlar'ı 1448'de Kosova'da yendikten sonra, Tuna'nın sol yakasındaki Yergöğü'nü geri alıp tahta kukla voyvoda olarak II. Vlad'ı oturtular (bkz. *Fâtih Devri*, s. 98). Böylece Osmanlılar, aşağı Tuna'nın denetimini ele geçirmekte bir adım daha atmış oldu.

Babinger, Mehmed'in Sitti Hatun'la yaptığı evlilik üzerine oldukça etraflı bir araştırma yapmıştır (bkz. "Mehmed's II. Heirat mit Sitt-Chatun, 1449", *Der Islam*, XXIX, 2, 1949). Enverî, düğün töreninin Hicri 854 yılının Şevval-Zilkade aylarında (1450-1451 kışında) yapıldığını söyler (*Düstûrnâme*, s. 93), aynı tarih Dukas, Khalkokondyles ve anonim Osmanlı tarihçeleri tarafından da verilmektedir. Babinger, Tursun'un Konstantinopolis'in fethi üstüne yazdığı anlatıyı da es geçmiştir.

Osmanlı ordusunun 20 Nisan 1453'te denizde uğranılan başarısızlığa gösterdiği tepkiye, kuşatma sırasında Bizanslılar ve Latinler arasındaki anlaşmazlığın etkisine, yaralı Giustiniani'nin geri çekilmesinin yol açtığı paniğe ve Osmanlı topraklarının fetihteki belirleyici rolüne dair Tursun'un anlattıkları, Batı ve Bizans kaynaklarıyla tamamen uyum içindedir. Çandarlı ile hasımlarının karşıt görüşleri, kuşatma sırasında iki dramatik çekişmeye yol açmıştı. Bunlardan birincisi 20 Nisan 1453'te denizde yaşanan başarısızlıktan sonra, ikincisiyse 26 Mayıs'ta orduda bir Batı ordusunun müdahale edeceği söylentisi yayıldığında baş göstermişti. İkinci kriz Sultan'ın genel saldırı emri vermesine yol açtı, ki böylece fetih gerçekleşti. Aşağıda Şeyh Ak-Şemseddîn'in Sultan'a yazdığı bir mektubun kısmi çevirisi yer almaktadır (mektubun orijinali Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir [No. 5584]; ayrıca bkz. *Fâtih Devri* adlı çalışmam, s. 217). Mektubun bu bölümü, 20 Nisan'da Osmanlı ordusunda yaşanan müşkül durumun kanıtıdır:

Donanmanın başarısızlığı büyük hayal kırıklığına ve kedere yol açtı. Elimi-

ze bir fırsat geçmişken bunu yitirmek, Hristiyanların sevinç gösterilerinin yanı sıra ordumuzdaki insanların sorumluluğu sizin yanlış kararlarınızda ve otorite eksikliğinde aramalarına sebep oldu... Bu koşullar altında muhalefetin ve ihmalkârlığın sorumlularını bulup ağır şekilde cezalandırmaksınız ki, surlara saldırıp 'hendek doldurulmalı olıcak tehâvün ederler' vakti geldiğinde aynı hatayı yapmasınlar.

Bu belgenin keşfinden önce bile, bu zamanın kritikliği Tursun tarafından şöyle vurgulanmıştır: "Bu hâdise [denizde başarısızlık] ehl-i İslâm arasına fütur ve perişânî saldı..." (bkz. *Fâtih Devri*, s. 127). Babinger'in kitabmdaysa, II. Mehmed'in Konstantinopolis'in fethiyle 1454'teki Sırbistan seferi arasında yaptıkları, karmaşık bir biçimde verilir. Bu kronolojik sorunları ele almaya, Babinger'in Çandarlı'nın idamına dair sözleriyle başlayayım: "Çandarlı fethin üçüncü gününde tutuklandı ve tutuklanışının dördüncü gününde, yani 10 Temmuz 1453'te, gönderilmiş olduğu Edirne'de idam edildi" (Almanca baskısı, s. 108, ancak Fransızca baskısında 10 Haziran denir, s. 128). Oruc'un tarihçesindeyse şöyle yazar: "Halil Paşa Enez'in fethinden kırk gün sonra idam edildi (Babinger yayını [Hannover, 1925], s. 66-67). Çeşitli kaynaklardan (Dukas ve Kritovulos) öğrendiğimize göre Enez, 1456 Ocak'ın sonlarına doğru fethedilmiştir. Acaba Çandarlı'nın idamı sahiden bu kadar geciktirilmiş miydi, yoksa Oruc'un cümlesinde Enez'in yerine Konstantinopolis adını mı koymamız gerekmektedir (Babinger'in yaptığı gibi)? Bu tutarsızlık, Oruc'un 1456'daki Enez'in fethini, daha önce 1453 yazında tâbîlik altına alınmasıyla karıştırmasından kaynaklanmaktadır. Anonim bir Osmanlı tarihçesi (Topkapı Sarayı, Revan Köşkü Yazmaları [No. 1999]) bu konuda bize daha ayrıntılı bilgi verir: "Konstantinopolis'in fethinden sonra Sultan Mehmed Enez'e tekrar saldırmaya karar verdi. Kalenin tekfurunu bu öğrenince hemen Sultan'a Enez'in anahtarlarını göndererek teslim oldu." Bu meseleyle bire bir ilişkili olan Kritovulos, bize 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Sultan'ın "hasat vakti" Edirne'ye döndüğünü ve orada Gattilusi idaresindeki adalardan gelen bir delege heyetiyle görüşüp, İmroz'un idaresini Enez tekfurunu Palamedes'e verdiğini söyler. Kritovulos bir sonraki bölüme şöyle başlar: "Sultan, Halil'in tutuklanmasını emredince, en üst rütbeli ve çok nüfuzlu adamlarından biri onu hapse attı. Ona çeşitli işkenceler yaptıktan sonra da öldürdü" (çev. Ch. T. Riggs [Princeton, 1954], s. 87.) Dukas'a göre ise (Bonn baskısı, s. 313-314), II. Mehmed 18 Haziran 1453'te İstanbul'dan Edirne'ye doğru yola çıktı ve 21 Haziran gecesi şehre girdi. Bu tarih yalnızca Kritovulos'un "hasat zamanıyla" örtüşmekle kalmayıp, aynı zamanda dönemin Osmanlı tımar kayıtlarında da verilmiştir ki, bu kayıtlara göre Rumeli Beylerbeyi Karaca Bey 18 Haziran'da İstanbul-Edirne yolundaki bir kasaba olan İnçeğiz'deydi. Enez'e boyun eğdirilmesi bu tarihten sonra, 1453 yazının ortalarında gerçekleşti. Oruc'a göreyse Çandarlı Halil'in idamı Ağustos ya da hatta daha sonra, Eylül'de gerçekleşmiştir.

Babinger, Sultan'ın Edirne'ye 21 Haziran 1453'te (Almanca baskısı, s. 107; Fransızca baskısı, s. 127)* vardığını söyledikten sonra, II. Mehmed'in o yaz Ana-

4 Şimdiden sonra sayfa numarası verirken birinci rakamla Almanca baskıyı, ikincisiyle de Fransızca baskıyı belirtecek ve ikisini bir noktalı virgülle ayıracam.

dolu'da 35 gün geçirip Edirne'ye Ağustos'ta döndüğünü söyleyerek kendisiyle çelişir (s. 112; s. 132). Mehmed, 1453'teki fetihten sonra Konstantinopolis'ten ayrılmadan önce ülkenin dört bir yanına haber salıp "...şehre olabildiğince göçmenin getirilmesi" gerektiğini söylemişti (Kritovulos, s. 93; Dukas'a göre 1453 Eylül'üne kadar beş bin yerleşimci gönderilmesini istemiştir, s. 313; karşı. Iorga, *Notes et extraits*, IV, 67.) Kritovulos'a göre (s. 89), Sultan Edirne'den Konstantinopolis'e 1453 güzünde döndü. O sırada temel kaygısı yeni bir Batı seferine çıkmadan önce Konstantinopolis'in nüfusunu artırmak ve savunmalarını güçlendirmekti anlaşılan. 1453 güzünü şehirdeki onarım ve nüfus arttırımı çalışmalarını denetleyerek geçirmiş gibidir. Şehrin nüfusunu arttırmak için Rumlar'ı çekecek biçimde davranarak, 6 Ocak 1454'te Gennadios'u patrikliğe atadı (Kritovulos, s. 93-95). "Böylece şehrin (Konstantinopolis'in) işlerini halleden Sultan Asya'ya geçti." Bursa'ya gidip Asya'daki işleri de "yalnızca otuz beş günde" (Kritovulos, s. 95) hallederek yeni valiler atadı. Bu yolculuğun nedeni Babinger'in iddia ettiği gibi 1453 fethinin yorgunluğunu atmak için dinlenmek değildi (s. 112; s. 132). Babinger'in Kritovulos'un sözlerini yanlış anlamış olduğu bellidir. Bir kere yolculuk 1454 kışında yapılmıştı. Alman sert tedbirlerin nedeni, oradaki görevlilerin İstanbul'a istenen miktarda yerleşimci gönderememiş olmalarıydı. Tursun, varlıklı göçmen adaylarının İstanbul'a yerleşmeye direndiğinden bahseder (s. 60). Mehmed'in dönemindeki Bursa kadılarının sicil defterleri, bu şehirden İstanbul'a gerçekten göç yapıldığını doğrulamaktadır. Her halde, II. Mehmed, Bursa'dan İstanbul'a dönüşünde orada çok az kalıp 1454 kışında Edirne'ye doğru yola çıktı (Kritovulos, s. 95). Edirne'de 1454 ilkbaharında çıkacağı Sırbistan seferinin hazırlıklarını, İstanbul için fazla kafa yormadan yapabiliirdi.

Çandarlı'dan sonra sadrazamlığa kimin geçtiği, tarihçiler arasında tartışmalı bir konudur. Babinger bu tartışmaya yeni bir şey eklemeyiz. Önce şöyle der: "...Sadrazam Çandarlıoğlu Halil Paşa'nın idamından sonra en yüksek devlet mevkii bir yıl boyunca boş kaldı" (s. 117; s. 138). Ancak başka bir yerde şunu ekler: "Kritovulos boş kalan sadrazamlık makamını kısa süreliğine İshak Paşa'nın doldurduğunu söyleyen tek kaynaktır. II. Mehmed 1453 yazında sadrazamlığa Osmanlı tarihinin önde gelen simalarından biri olan Mahmud Paşa'yı atadı" (s. 118; s. 139). Şunu hemen belirteyim ki, Mahmud Paşa'nın atanışından önce sadrazam Zağanos Paşa'ydı. Mahmud sadrazamlığa ancak 1456'da terfi ettirildi. Bu tarih Osmanlı kaynaklarında net bir biçimde yer almaktadır. Sadrazamlık makamının bir yıl boyunca boş kaldığı iddiasını destekleyecek temel kanıtlar yoktur. Öyleyse Çandarlı'dan hemen sonra sadrazamlığa kim getirildi? İshak mı Zağanos mu? 1446'da II. Mehmed'in tahttan indirilmesinde Zağanos'la işbirliği yapmış olan İshak, II. Mehmed'in 1451'de tahta yeniden çıkışından hemen sonra vezirlikten alınıp (o sırada üçüncü vezirdi; bkz. *Fâtih Devri*, s. 102-103) beylerbeyi olarak Anadolu'ya gönderilmişti (bkz. Dukas, s. 227). İshak'ın 1453'teki Konstantinopolis kuşatmasında (bkz. Kritovulos, s. 41; Kemâl Paşazâde, s. 46), 1454 ve 1456'da (bkz. Kemâl Paşazâde, s. 112-122; Oruç, s. 72) Anadolu Beylerbeyi olduğundan bahsedilir. Bütün bunlar Çandarlı'nın 1453'te sadrazam olduğu teorisini desteklememektedir. Kritovulos şöyle yazmıştır: "Sultan bu adamın [Çandarlı'nın] yerine, son derece bilge ve pek çok konuda deneyimli ama özellikle de iyi bir askerî lider ve cesur bir adam olan İshak Paşa'yı geçirdi. Birkaç gün sonra Zaganos'u da görevinden aldı" ve Mahmud'u sadrazamlığa atadı (Riggs

çev., s. 88). Burada atanışmdan, görevden almışından ve yerine Mahmud'un geçirilmesinden sırayla söz edilen kişi mantıken tek bir kişi olmalıdır, ki bu ya İshak'tır ya da Zağanos. (Yunanca'da İshak ile Zağanos adlarının mı karıştırıldığı, yoksa bunun yalnızca editörün hatası mı olduğu ancak İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki orijinal elyazmasını incelemekle anlaşılabilir.)

Kemâl Paşazâde 1456'da Zaganos'un sadrazam, Ahmed Paşa'nmsa (Velîyüddînoğlu) ikinci vezir olduğunu söyler (s. 114, 122, 146). Yine aynı kaynağa göre, Mahmud, ancak 1456'daki Belgrad seferinden sonra Zaganos'un yerine sadrazam olmuştur (karş., Oruç, s. 72). Zaganos'un Çandarlı'nın 1453'teki idamından sonra 1456'ya dek sadrazamlık yaptığı aşağıdaki gerçeklerden de anlaşılabilir: 1453'e doğru Zağanos ikinci vezirdi (Frantzes, s. 286; *Fâtih Devri*, s. 134) ve Osmanlı devletinde gelenek, sadrazamlık makamı boşaldığında vezirleri birer rütbe terfi ettirmektir. Bu yüzden Çandarlı görevden alındığında ikinci vezir Zaganos'un birinci vezir, yani sadrazam olması doğaldır. Ayrıca, Çandarlı'nın baş düşmanı olan Zaganos'un Konstantinopolis'in fethinde herkesten çok yararlı olması (bkz. *Fâtih Devri*, s. 128-133), onu Çandarlı'nın yerine geçecek en uygun kişi kılmıştı. 1 Haziran 1453'te Pera Cenevizlileri'ne verilen amannâme'nin (imparatorluk güvence fermanının) altında Zaganos'un imzasının bulunması da dikkat çekicidir. (Bu belge şimdi British Museum'dadır; bkz. *Echos d'Orient*, XXXIX [1942], 161-175; T. C. Skeat, *The British Museum Quarterly*, XVIII [1952], 71-73; bunun bir sözleşme olmadığı unutulmamalıdır.)

Neşri ile Sadeddin'i hep temel kaynak olarak kullanan Babinger (s. 291; s.327) Mahmud'un görevden alınışından sonra (1468) sadrazamlığa Rum Mehmed Paşa'nın atandığını ve daha sonra 1470 civarında görevden alınarak idam edilince yerine İshak'ın geçtiğini söyler (s. 306; s. 343).

1468'de Mahmud Paşa'nın yerine sadrazamlığa Rum Mehmed değil, İshak getirilmişti. İshak 1461 ve 1464'te ikinci vezirlik yapmaktaydı (Tursun, s. 125 ve *Fâtih Mehmed II Vakfiyeleri*, II [Ankara, 1938], s. 339). Ruhî ve Kemâl Paşazâde İshak'ın 1470'te Eğriboz seferi sırasında ve sonrasında sadrazam olduğunu söyler (s. 325; ayrıca bkz. H. Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, III, 227). Osmanlı ordusu Eğriboz'a saldırınca, Karaman beyi Kâsım Bey saldırıya geçerek Ankara'ya kadar ilerledi. 1471'te üstüne Düstûr-ı âzam (sadrâzam) İshak gönderildi (Kemâl Paşazâde, s. 307). İshak, Kâsım Bey'i yenemeyince azledildi (Kemâl Paşazâde, s. 332) ve yerine vezir Rum Mehmed geçirildi (1471). Rum Mehmed 1470'teki Eğriboz seferinde kazandığı başarıyla sivrilmişti (Fetihname, Fatih ve İstanbul Dergisi, I, 281). Oysa Babinger'e göre, kendisi o sırada yaşamıyordu bile. Yaptırdığı binaların üstünde Hicri 876 (İ.S. 1471-1472) tarihi yazılıdır. (E. H. Ayverdi, *Fâtih Devri Mimarisi*, s. 210). 1472 yazında Akkoyunlu ordusunun Tokat'ı ele geçirip yağmaladığı haberi gelince, Rum Mehmed Paşa azledildi (Kemâl Paşazâde, s. 350). Babinger'in yanlıgısı Âşıkpaşazade ve Neşri'nin anlatılarına güvenmesinden kaynaklanmaktadır anlaşılır. Oysa, bu kaynaklardaki kronolojiler çoğunlukla yanıltıcıdır, özellikle de Karamanla ilgili olaylarda. Karaman'daki olayları iyi bilen bir kaynak olan *Heşt Bihişt*'e göre, Rum Mehmed 1474'e kadar Karaman Valisi genç Cem Sultan'ın atabeyliğini yapmaktaydı. Babinger'in kaynağı Neşri ise (s. 205), bu seferi Rum Mehmed'in orada daha önce yaptıklarıyla birbirine karıştırır. Rum Mehmed'in Toros Dağları'ndaki Varsaklara karşı yaptığı ve felâ-

kette sonuçlanan seferi 1474'te gerçekleştirmişti (*Heşt Bihişt*), onun görevden alınıp idam edilmesine yol açan da budur. Babinger ayrıca Aşıkpaşazâde'nin Rum Mehmed'le ilgili, kanımca son derece önyargılı olan fikirlerini de benimsemiştir.

1472'de Akkoyunlu-Karaman istilası üzerine II. Mehmed, devleti yine deneyimli vezir Mahmud Paşa'ya emanet etmesi gerektiğini gördü. Ama Mahmud Akkoyunlu seferinin sonunda tutuklandı ve yerine geçirilen Gedik Ahmed Paşa, Karaman direnişini sonunda kırarak, Osmanlılar'ın orta ve güney Anadolu'daki hâkimiyetini güvence altına aldı (1474). Babinger, bir pasajda Gedik Ahmed'in sadrazamlığından şüphe duyduğunu belirtirken (s. 361; s. 403), bir başka pasajda onun kesinlikle sadrazamlık yaptığını söyler (s. 397; s. 442). Aynı zamanda Hoca Sinân'm 1474-1476 arasında, ya da 1476-1477 kışında sadrazamlık yapmış olabileceğini söyler. Sinân'm 1471'e doğru Divan vezirliği yapmış olabileceği çeşitli kaynaklardan anlaşılsa da (bkz. *Şakâyık-i Nu'mâniyye*, s. 165; Neşrî, s. 231; T. Gökbilgin, *Paşa Livası*, s. 75), sadrazamlığına dair elimizde hiçbir kanıt yoktur. 1476 Mayıs'mda "beylerbeyi" olduğundan sözü edilen (s. 397; s. 442) Sinân Bey ise, başka bir Sinân, Mehmed'in saltanatının sonlarına doğru Anadolu Beylerbeyliği yapmış olan Sinân Bey'dir büyük olasılıkla. Hoca Sinân ise askeri liderlik yapmamış ünlü bir âlimdi. Gedik Ahmed ise 1461'de Anadolu Beylerbeyi, 1470'te vezir, 1472'de ikinci vezirdi. 1473 Kasım'mda Mahmud'un yerine sadrazamlığa atanmıştı anlaşılan. *Heşt Bihişt*, Gedik Ahmed'den sadrazam olarak söz eder. Fâtih Mehmed'in son sadrazamı bu makamda beş yıl kalan Karamânî Mehmed idi.

Özetle, Fâtih Mehmed'in sadrazamları şunlardı: Çandarlı Halil, Şubat 1451-30 Mayıs 1453; Zağanos, 1453-Ağustos ya da Eylül 1456; Mahmud, 1456-Temmuz 1468; İshak, 1468-1471; Rum Mehmed, 1471- Yaz, 1472; Mahmud, ikinci kez, 1472-Kasım 1473; Gedik Ahmed, 1473-1474 kışıyla 1476-1477 kışı arası; Karamânî Mehmed, 1476-1477 arasından Mayıs 1481.

Babinger, başvurduğu kaynaklarda, Fâtih Mehmed'in vezirleri arasında gerçekleşip Sultan'ın devlet ve iç politikasını tamamen etkileyen şiddetli rekabetten -özellikle bir cephede Rum Mehmed, Gedik Ahmed ve İshak, diğer cephedeysse Karamânî Mehmed arasındaki- rekabetten pek fazla bilgi bulamamıştır (bkz. kendi çalışmam "II. Mehmed", *İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul], VII, s. 533).

II. Mehmed'in Konstantinopolis'in fethinden sonra, beş yıldan fazla bir süre boyunca Sırp sorunuyla ilgilenmek zorunda kalmasının nedenini Babinger'in kitabında aramak boşunadır. Babinger, bu konuda temelde C. Jirecek'in anlatısından faydalanır (*Geschichte der Serben*, II [Gotha, 1918], 201-216) ve buna Neşrî'den bazı ayrıntılar ekler. Ama bazı önemli noktaları atlamıştır, örneğin II. Mehmed'in 1455'te George Brankovic'le ve 1459'da Bosnia Kralı'yla yaptığı anlaşmaları es geçmiştir.

Osmanlılar'ın 1454-1459 arasında yaptığı Sırbistan seferlerine dair Babinger'in verdiği yetersiz bilgiler, okuyucuda sanki bu seferlerin hepsi II. Mehmed'in kaptisleri yüzünden yapılmış gibi bir izlenim uyandırabilir. Oysa, II. Mehmed'in eylemlerini, olayların akışı belirlemişti. Bunu aşağıda göstermeye çalışacağız.

Her şeyden önce şunu hatırlamalıyız ki, Macarlar'm 1427'de Belgrad'ı Sırp-lar'dan almasından beri Osmanlılar için en önemli konu, Tuna nehrinin denetimini ele geçirmek olmuştur. Rumeli'deki (Balkanlar'daki) Osmanlı varlığını ko-

rumak için bu şarttı. Fâtih Mehmed'in 1451'de tahta çıkışından sonraki birkaç çalkantılı ay, Anadolu'da soranlar yaşanırken, genç Sultan, Bizans İmparatoru'yla Sırp despotunun taleplerine boyun eğmek ve bu despota yukarı Morava vadisinde (Kemâl Paşazâde'ye göre Kruşevac-Alacahisar ve civarı, s. 194; C. Jirecek'e göre Toplica ve Leskovac civarındaki Glubocica, s. 194) bazı toprakları geri vermek zorunda kalmıştı. Sultan, ayrıca birkaç ay sonra Janos Hunyadi ile yaptığı mütarekede de Sırp despotunun haklarını garantilemek zorunda kalmıştı ki, bu Macarlar'm o bölgedeki etkilerinin daha da güçlenmesi anlamına geliyordu (bkz. Jirecek, s. 194). Konstantinopolis'in düşmesiyle birlikte koşullar çok değişmişti ve Osmanlılar'ın Tuna'nın denetimini Macarlar'dan geri alma zamanı gelmişti. Sırp despotunun 1451'de II. Mehmed'den aldıklarını hemen geri vermesi ilginçtir (Kemâl Paşazâde, s. 110; Rûhî; Neşrî, s. 183). Düstûrnâme'de şöyle denir: "Vılkoğlu [Georg Brankovic] Macar Kralı'nın talimatıyla [Osmanlılar'dan] aldığı toprakları geri verdi."

Heşt Bihişt'e göre Sırp despotu, Sultan'ın istediği her yeri vermeye yanaşmamıştı. Bir Dalmaçya belgesine göre (bkz. Jirecek, s. 201), buraları, Tuna üzerinde Semendire ile Golubac (Güğercinlik) olabilir. Dukas'm söz ettiği sözde ultimatomun, 1454-1455'teki olayların gidişatını aydınlatan özel bir anlamı vardır. Bu ultimatomda II. Mehmed, George Brankovic'e Stephan Lazarevic'ten (1389-1427) kalan topraklar üzerinde hak iddia etmektedir, ki bunlara Semendire, Golubac ve Belgrad da dahildir. George'a ancak babası Vuk'un (Vilk) ülkesinin bir kısmını bırakmaya razı olmaktadır. Bu arada, Dukas'ın Vilk'e ait olarak bahsettiği "Sofya" (s. 315) Bulgaristan'daki Sofya değildir kesinlikle. Büyük olasılıkla "Scopia"dır (Skopje, Üsküp); burası sahiden de Vilk'e aitti (bkz. Jirecek, s. 127).

Kısacası, Mehmed'in 1454'te yaptığı Sırbistan seferi bu gerçekler ışığında değerlendirilmelidir. Bu sefer sırasında Fâtih Semendire'yi ele geçirmek için ciddi bir girişimde bulunmamıştı. Rûhî'ye göre, Semendire önünde çadırını bile kurdurmamıştı. Dukas da, orada ciddi bir çatışma olduğundan söz etmez. Mehmed'in asıl büyük askeri başarısı "Omol"u ele geçirmektir. Dukas, Sultan'ın Semendire'den dönerken bir "kale" kuşattığını söylerken, Omol'u kast etmiş olmalıdır (o sırada Ostrovica İshak Paşa tarafından kuşatılmıştı; bkz. Rûhî ve Kemâl Paşazâde, s. 112). Babinger, Omol'dan hiç söz etmez (tıpkı Jirecek gibi) ama Dukas'ın sözünü ettiği "kale" kuşatmasının bütün ayrıntılarını alıp, sanki Semendire kuşatmasına aitmiş gibi kullanma hatasına düşer. Bütün Osmanlı kaynakları, Omol ile Ostrovica'nın alınmasının bu seferin en önemli sonucu olduğunu söyler (Dukas'a göre "kale" teslim olmamıştı, s. 317; *Düstûrnâme*'de ise Omol kuşatması sırasında yağmaya dalan Osmanlı askerlerinin Sultan'ı yalnız bıraktığı ve Sultan'ın bizzat savaşarak düşmanı kaleye çekilmeye zorladığı bir görüşün tanığının ağzından anlatılır, s. 97). Frantzes (s. 384) bu fetihteki en büyük fetihin, "Homobrydum" (Omolridon?) adlı bir şehir olduğunu söyler. Omol daha sonra önemli bir Osmanlı kalesi olarak kaldı. Semendire'nin güneydoğusundaki Osmanlı ili Braniceva'da, buraya ait Sırp voynukları vardı (*Başvekelet Arşivi*, İstanbul, Tapu Def. No. 16).

Babinger, Sultan'ın bu seferden sonra, 18 Nisan 1454'te İstanbul'a döndüğünü söyler (s. 113; s. 134). Oysa, Sultan sefere bu ayda çıkmıştı; Venedikliler'le anlaşma imzaladıktan hemen sonra. Fethettiği yerlerin güvenliğini sağlamak

için, 1454 yazını Sırbistan'da geçirmişti (Neşrî, s. 183; Kemâl Paşazâde, s. 114; ayrıca döneme ait *Takvîm-i Hümayun*'daki veriler). Sultan'ın oraya atadığı askerî vali ise, Jirecekle (s. 202) Babinger'in (s. 114; s. 134) iddiasının aksine "Firuz Bey" değil, onun oğluydu (*Heşt Bihişt*).

II. Mehmed'in bir sonraki yaz askerî harekâtı Vilkeli'ne kaydırıldığını vurgulamalıyız. O bölgeyi fethetip yeni bir sancağa dönüştürdü. Bu sancağa ait ilk resmi kayıt (tahrîr), ki eyaletin 1455'te fethedilmesinden hemen sonra yapılmıştır ve; İstanbul'daki Başvekâlet Arşivi'nde korunmaktadır (Tapu Defteri, No. 2 M.), dönemin koşulları hakkında iyi bir fikir verir (bkz. *Fâtih Devri*, s. 151-152). Zengin gümüş madenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleyen ekonomisi ve maliyesi açısından hayati önem taşımaktaydı. II. Mehmed, imparatorluk için çok önemli olan bu gümüş kaynağını birtakım özel düzenlemelerle korumaya çalıştı (bkz. "Türkiyenin İktisadi Vaziyeti..." adlı makale, *Belleten* No. 60 [1951], s. 651-660). Bu bölge stratejik açıdan da, Makedonya'yı Sırbistan'a bağlayan Kosovapolya'nın kontrol edilebilmesi için çok önemliydi. Özellikle, bu açıdan bakıldığında, seferin ana nedeninin Sırp'ların Priştina ile Üsküb arasındaki iletişimi güçleştirmesi olduğu belirtilmelidir (bkz. Rûhî ve Neşrî, s. 183). Ayrıca Sırp'lar, 1454'teki fetihden sonra bu bölgede karşı saldırılar düzenlemişti (bkz. Jirecek, s. 202; *Heşt Bihişt*'te de bundan söz edilir). 1455 seferine dair en önemli kaynaklar Kemâl Paşazâde (s. 114-120) ile II. Mehmed'in Mısır Sultanı'na, yaptığı fetihleri anlattığı bir mektuptur. 13 Kasım 1455 tarihli bu mektup, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* II'de (1956, s. 170-173) yayımlanmıştır.

II. Mehmed, Vilkeli'ni aldıktan hemen sonra, 1455 yazında George Brankovic'le bir barış anlaşması yapmıştı. Babinger, Osmanlı kaynaklarında sözü edilen (Rûhî, Neşrî, idrîs ve Kemâl Paşazâde) bu anlaşmadan habersiz gibidir. Ayrıca, Jirecek'in bu anlaşmadan söz etmesini de göz ardı eder (s. 205). Jirecek, bu anlaşmanın yapıldığını kanıtlayan, 20 Şubat 1456 tarihli bir Venedik belgesinden alıntı yapar. Artık Macarlar ile çatışan Sırp Despotu'nun (bkz. Jirecek, s. 204-205), Mehmed'in şartlarını kabul etmekten başka çaresi yoktu. İşte despotun Osmanlılarla yaptığı anlaşmanın Kemâl Paşazâde tarafından verilen versiyonu (s. 115): "Vilkoğlu [George Brankovic] eski topraklarını geri alacak ve Sultan'ın emirlerine uyacak, ayrıca eski kale ve şehirlerini de geri alacak, ama imparatorluk hazinesine yılda üç milyon dirhem-i Osmanî (akçe) haraç ödeyecektir." Kemâl Paşazâde, ayrıca bu anlaşmanın Mahmud Paşa'nın ısrarıyla yapıldığını söyler. Haracın miktarı Rûhî'ye göre üç bin florindi (Venedik altın parası). Şubat 1457 tarihli bir Hristiyan kaynağına göre ise, 40 bin altın dükaydı (bkz. Jirecek, s. 208, d. 3). 1436'da bir Venedik düka altını 36 akçeydi (Osmanlı gümüş parası). 1477'de ise 45 akçeydi (bkz. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI [1954], 63). Kritovulos da Kemâl Paşazâde gibi o anlaşmadan söz eder (s. 102-103). George bu anlaşma sayesinde Sultan'ın 1453'te Stephen'ın mirasına dair hak iddiasından vazgeçirmiş oluyordu. Ayrıca, bu bölgedeki Omol ve Ostrovica'yı da almıştı anlaşılan. Çünkü Osmanlılar onları, 1458'de tekrar fethetmek zorunda kaldılar (bkz. Kemâl Paşazâde, s. 149, 154). Karşılığında George, babasından miras kalan Vilkeli'yi tamamen II. Mehmed'e vermek zorunda kalmıştı. Sonunda despot, giderek Macarlar'dan uzaklaşıp Osmanlı Sultanı'yla bağlarını güçlendirmeye başladı. Böylece II. Mehmed 1453'ten beri peşinde olduğu hedeflere ulaştı.

Sırplar'ın 1444'teki gibi tarafsız kalmasını garantiledikten sonra, artık Macarlar'ı Belgrad'dan kovma işine girişebilirdi.

1456'daki Belgrad seferi sırasında Sırplar'ın, hâlâ şüphe içinde olduklarından, Osmanlılar'a karşı geniş savunma önlemleri aldıkları ve Sultan'ın despotun Rudnik'teki oğlu Lazar'ı gözlemek üzere bir bölük asker gönderdiği doğrudur (Kemâl Paşazâde, s. 124-126). Ama, Osmanlı ordusunun Sırp topraklarından geçişi sırasında ciddi bir çatışma yaşanmadı. Yalnızca Semendire önlerinde bazı savunma mevzileri kuruldu ki, bunlar da doğaldı. Mehmed orada yalnızca bir gün kaldı. Jirecek, Osmanlılar'ın Semendire'de uğradığı yenilginin "*mit grossen Verlusten*" (s. 206) olduğunu söylerken abartmaktadır şüphesiz. Mehmed'in 1455 anlaşmasına uyması, kendi çıkarmaydı, çünkü Sırplar'ı tarafsız tutmak istiyordu. Osmanlılar'ın Belgrad'dan çekilmesinden sonra despotun anlaşmayı "yenilemek" için George Golemovic'i iki kez Edirne'ye göndermesi (Jirecek, s. 207) dikkat çekicidir.

Babinger, Belgrad kuşatmasına dair iki önemli Alman raporundan yararlanır (karş. Iorga, *Notes et Extraits*, IV, 145-147). Kemâl Paşazâde'nin verdiği şu ayrıntıyı ekleyelim (s. 128): II. Mehmed Belgrad'ı tamamen kuşatmak için Tuna'daki ufak bir donanmayı karadan Sava'ya geçirmişti. Osmanlılar'ın bu kuşatmada başarısız olmasının nedenlerinden biri, Osmanlı ordusundaki anlaşmazlıklar ve yeniçerilerin 1456 kışında yapılan zorlu Enez seferinden sonra yorgun olmalarıdır. Ayrıca Fâtih Mehmed, deneyimli askeri liderlerinin tavsiyelerine kulak asmamıştı (bkz. Tursun, s. 74). Hunyadi'nin şiddetli karşı saldırısı sırasında Sultan alnından yaralanmıştı (bkz. Kemâl Paşazâde, s. 138). George Brankovic'in ölümünden üç hafta sonra, 15 Ocak 1456'da, oğlu Lazar, Sultan'la yapılmış anlaşmayı yenilemeyi başardı. İki yıl sonra, 20 Ocak 1458'de Lazar, ardında bir erkek veliaht bırakmadan ölünce, Sırbistan tahtına kimin geçeceği konusu Macarlar'la Osmanlılar! tekrar birbirine düşürdü. Bu yeni kriz, despotluğun iki ülke arasında bir tampon devlet işlevini görmeyi sürdürmesini engelledi. Ülke halkının çoğu, pek çok soylular ve askerler de dahil olmak üzere, Osmanlılar'ın tarafını tutuyordu. Bu kişiler, Osmanlı rejiminde statülerini koruyabileceklerini umuyorlardı (karş. *Fâtih Devri*, s. 144). Sırplar genelde Katolik Macar egemenliğinden korkmaktaydı. Böylece Osmanlılar, Sırplar'dan fazla bir direniş görmeden ülkede egemenlik kurmayı başardı. Yani Osmanlılar, 1458 ve 1459'da Sırp direnişinden çok Macarlar'la uğraşmak zorunda kaldı (karş. Jirecek, s. 210-216; L. von Thalloczy, *Studien*, s. 95-100).

Babinger'in yararlanmadığı diğer Osmanlı kaynaklarından da kanıtlar sunalım. En iyi bilgi kaynağımız, sadrazamla bizzat temas halinde olan Tursun'dur. Tursun Bey, 1458 baharına doğru Sırplar'ın "Sultan'a elçiler ve yazılı mektuplar göndererek, gelip ülkeyi ele geçirmesi çağrısı yaptıklarını, Sultan'a açıkça boyun eğmek istedikleri belli olduğundan, Sultan'ın bizzat oraya gitmeye gerek görmeyip, fethi gerekli bir başka yer olan Mora'ya doğru yola çıktığını" söyler. Sultan'a bu elçi heyetini gönderen kişi, sadrazam Mahmud'un kardeşi Mihail Angelovic'ti anlaşılan. Mihail, naipliğin üç üyesinden biriydi ve Sırbistan'daki Osmanlı yanlılarının lideriydi (bkz. Thalloczy, s. 96-99; Jirecek, s. 210-211). Mahmud Paşa, 1458 Mart'ında, yanında Kör George ve küçük bir orduyla birlikte Edirne'den ayrılarak Sırp tahtına oturtmak üzere Semendire'ye doğru yola çıkmıştı.

Kısa süre sonra Sultan Mora seferine başladı. Mahmud, Sofya'da Sultan için karargâh kurmuştu. Fâtih, orada yeni bir Sırp elçi heyetini kabul etti. Elçiler ona, şehirlerini teslim etme konusundaki fikirlerini değiştirdiklerini, çünkü Sultan'ın bizzat gelmediğini, ayrıca Macarlar'ın teklifleri daha cazip olduğundan onların tarafını seçtiklerini bildirdiler. Tursun şunu ekler: "...Macarlar Tuna'nın diğer yakasındaki kalelerin yanı sıra yüzbinlerce altın vermeyi önerdi." Hristiyan kaynakları da aynı şeyi söyler (Thallöczy, s. 98). Sırplar'm bu ani tavır değişikliği-rjin nedeni, Semendire'de Mart sonunda çıkmış olan isyandır. Macar yanlıları ayaklanıp Mihail'i tutukladıktan sonra onu Nisan ortalarında Macaristan'a gönderdiler (Thallöczy, s. 104). Sadrazam güç bir durumda kalmıştı. Tursun bunu şöyle anlatır (s. 85):

Sofya'daki kumandanlar şöyle diyordu: "Sultan çok uzaklarda. Başka bir sefere çıktı. Sırp kaleleri de bize kolay teslim olmuyor. Ayrıca ordu kuşatma yapacak olanaklara sahip değil. Bu koşullar altında en fazla Sofya'ya kadar ilerlememiz en mantıklısıdır. Hem Osmanlı topraklarını korumak da büyük bir hizmettir. Düşmanımız [Sırplar] çok güçlü. Yolumuzu kapıyor. İlerlememizi engellemek için saldırırlarsa, onlarla başa çıkamayabiliriz. Bu da Sultan'ın emellerine darbe indirir."

Bununla beraber Mahmud Paşa hemen harekete karar vererek Sırbistan'ı işgal etti. Omol'la Resava'yı aldıktan sonra hemen Semendire'ye ulaşarak, çarpışa çarpışa şehrin banliyölerine kadar geldi. Ama kaleyi alamadı. Kuşatma altındaki şehir halkı tehditler savurarak, Macar ordusunun üç gün içinde geleceğini söyleyince, Mahmud kuşatmadan vazgeçip Sava nehri üzerinde Sabac'ın (Böğürdelen) güneyindeki Macva'ya girerek, Belgrad'a bakan Havâle'yi (Güzelcehisar) ve ayrıca Sivricehisar'la (Ostrovica) Rudnik'i aldı. Sonra Niş civarındaki bir yazlık karargâh olan Yelliyurd'a dönerek, kutsal Ramazan ayını (13 Temmuz 1458'de başlamıştı) orada geçirdi. Golubac'ta, temasta olduğu Osmanlı yanlısı bir grup ona şehri teslim etti. Ama şehrin içindeki hisarı almak için savaşmak zorunda kaldı. O sıralar Tuna'da bir Osmanlı ordusunun faaliyet gösterdiği hem Batı (bkz. N^l. Iorga, GOR, II, 106), hem de Osmanlı kaynaklarınca söylenmektedir. Golubac'm teslim koşulları Fâtih Mehmed'in tahrîr eminlerinden biri tarafından resmi bir Osmanlı tahrîr defterine yazılmıştır (günümüzde İstanbul'daki Başvekelet Arşivleri'nde bulunmaktadır, Tapu no. 16). Belgede şöyle denir:

Gügercinlik [Golubac] şehri sakinleri kendilerine sultan tarafından tanınan imtiyaz uyarınca bağ, bahçe ve tarlalarının sahipliğini koruyabilecek, ayrıca haraç, ispence ve öşür vergileri [temel Osmanlı vergileri] ile askerlik hizmetinden muaf tutulacaktır. Kimse oğulları, kızları ve davarlarıyla uğraşmayacak, kendilerinden zorla hiçbir şey alınmayacaktır. [Sırp] Martolos tarafından alınan esirlere gereğinden fazla gözaltında tutulmayacak, ancak karışığında [Tuna'daki] kale ve gemilerde çalışacaklardır...

Pronija sahipleri, Martoloslar, Voynuklar, Eflaklar ve tüfekçiler gibi yerel Hristiyan askerlerleri, yerel Osmanlı ordusuna alınmıştı (bkz. *Fâtih Devri*, s. 144-148). Daha

önce, 1427-1444 arasında da onların Osmanlı idaresinde oldukları hatırlanmalıdır.

Babinger, Mahmud Paşa'nın yaptığı ikinci Sırbistan istilâsından söz etmez. O, Golubac'm, Mahmud'un Semendire kuşatmasından önce teslim olduğunu sanıyor. Şöyle yazar (s. 165; s. 190): "Wann Mahmûd-Pascha wieder nach Osten abzog und warum er von der Einnahme Semendrias Abstand nahm oder nehmen musste, bedürfte der Klärung." Oysa, Tursun'un anlatısına baksa, bu seferle ilgili sorularına cevap bulabilirdi. Sava Nehri'nde bulunan ve Matthias Corvinus idaresindeki Macar ordusunun oluşturduğu tehdit (bkz. L. von Thalloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter* [Münih-Leipzig, 1914], s. 99), Mahmud'un Niş'e geri çekilme kararını almasına yol açmıştı. Başarılı Mora seferinden dönmekte olan Sultan'a haber gönderince, Fâtih yukarı Makedonya'da Üsküb şehrine gitti. Mahmud kendisiyle burada buluştu. Babinger şöyle düşünür; (s. 171; s. 196): "Üsküb, worunter indessen sicher nicht die Stadt in Mazedonien (Skoplje), sondern wohl der gleichnamige Ort im Istrandscha-Gebirge (ö. von Qyrq Kilise, heute Kirklareli) zu verstehen ist. Um diese Jahreszeit pflegte Mehmed II. mit Vorliebe die frische Höhenluft balkanischer Landschaften zu genießen." Bir de Neşri'nin ne dediğine bakalım (s. 187): "Sultan Üsküp'te orduyu dağıtmayı planlıyordu ama Mahmud Paşa onu uyarak, Macarlar'ın bir ordu topladığını söyledi. O sırada Macarlar'ın Belgrad'da Tuna'yı geçtikleri haberi geldi. Bunun üzerine Sultan Mehmed yerel Anadolu pîrahîlerinin maaşlarını peşin ödedi [onları orduda tutmak için]." Yine aynı kaynaktan Sultan'ın, Macarlar'ın ilerleyişini gözlemek için kuvvetler gönderdiği ayrıntılı bir biçimde anlatılır ve Sultan'ın daha sonra Edirne'ye gittiği söylenir. Bu askerî operasyonlar Hristiyan kaynaklardan da onaylanır (bkz. Jirek, s. 212). Osmanlı kaynaklarında Sultan ile sadrazamın buluşma yeri olarak geçen "Üsküb şehri", yukarı Makedonya'daki Üsküb olmalıdır. Istranca Dağlarındaki Üsküb olmadığı kesindir. Babinger'i yanıltan şey, muhtemelen Kritovulos'un söyledikleridir (s. 137). Kritovulos, Sultan'ın "Makedonya'daki Phrae'de" (Kara-Ferye) birkaç gün dinlendikten sonra, güz ortasında Edirne'ye vardığını söyler. Sırbistan, Macar ordusunun işgal tehdidi altındayken, II. Mehmed'le sadrazamının taze hava almak için Edirne'nin doğusundaki Istranca Dağlarına gitmeleri pek akla yakın görünmemektedir.

Babinger, 1459 seferi hakkında şunları yazar (Jirecek, Iorga ve Zinkeisen'den yararlanarak): "Inzwischen nachte Mehmed II. ungehindert mit seinem Heerbann den Mauern und Türmen von Semendria...". Oysa Sultan yalnızca Şehirköy'e (Piro) gitmiş ve orada Sofya'dan gönderilen Sırp elçilerinden Semendire'nin anahtarlarını almıştı (karş. *Düstûmâme*, s. 98; Tursun, s. 96; Kemâl Paşazâde, s. 181; ayrıca *Mon. Hung. Hist.*, Acta Exetera, IV, 46, No. 32). Sultan daha sonra bölgenin sancakbeyine Semendire'yi almasını emretti (bkz. Tursun, s. 96). Bu sancak beyi muhtemelen, Sultan'ın seferinden önce şehri ablukaya almış olan Ali Bey'di (bkz. Kritovulos, s. 118, 126).

Thalloczy (s. 102), Semendire'nin neden Osmanlılar tarafından böylesine kolayca alınabildiğinin hâlâ açıklanamadığını söyler. Gerçi Macar Kralı o sıralar batıda Alman İmparatoru'yla fazlasıyla meşguldü. Ayrıca Semendire halkının çoğu Türkler'in safradaydı (bkz. 27 Mayıs 1459'da Semendire'ye gitmiş olan Barbuci'nin mektubu, Thalloczy, s. 107). Stephan Tomasevic babası Bosna Kralı'ndan âcil askeri yardım talebinde bulunuyordu (Stephan, Macarlar'ın himaye-

sinde Lazar'ın kızıyla evlenerek 1459 ilkbaharında Semendire'ye yerleşmişti). Bu yüzden Bosna Kralı'nın durumu bu konuyla yakından ilgiliydi. Sultan, kralla doğrudan bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmanın Semendire için önemi hiç yeterince vurgulanmamıştır. Rûhî şöyle der: "Sultan Sofya'ya doğru yola çıkınca, Bosna elçileri onu yolda karşılayarak, Semendire ile Srebmica'yı takas etme teklifinde bulundular. Sultan bunu kabul ederek Semendire'yi aldı" (ayrıca bkz. Neşrî, s. 189; anonim tarihçede "Bosna Kralı Semendire'yi kendi arzusuyla verdi" denir). Osmanlılar Semendire'yi alınca, Stephan Tomasevic'e dokunmayarak, memleketi Bosna'ya gitmesine izin verdiler. Srebrnica ile Sırbistan-Bosna sınırındaki bölümlü, uzun süredir iki ülke arasında çekişme nedeniydi (bkz. Jirecek, s. 184-211; Thallöczy, s. 91).

Çoğunlukla söylenenin tersine, Osmanlı egemenliğinin Sırbistan'da ayaklanmalara yol açmadığı vurgulanmalıdır. Sırbistan imparatorluğa katılmakla beraber (Semendire sancağı olarak), kendi tüzel ve mali bünyesi ile temel sosyal yapısını büyük ölçüde korudu. Soylular, *pronija* (tımar) ve *baştina* çerçevesinde toprak sahibi oldular (Türk Arşivlerinde bu döneme dair kayıtlar ve belgeler için bkz. *Fâtih Devri*, s. 144-184).

Bir görgü tanığı olan Tursun, Semendire'nin teslim olmasından sonra Sultan'ın İstanbul'a döndüğünü söyler. "Ancak işlerin iyi gitmesi ve (yeni bir sefere hazırlanmak için) bol zamanın bulunması, kendisinde yeni bir fetih yapma arzusu uyandırmıştı." Bu yüzden Karadeniz kıyısında bir Cenova kalesi olan Amasra üzerine yürüdü. Rûhî ile Neşrî (s. 190) bu seferin Hicri 863 yılında (İS XI. 1458-XI. 1459) yapıldığını söylerler, ki doğrudur. Ancak Babinger şöyle düşünür. "Mehmed II., dessen Aufenthalte nach dem Sturze von Semendria sich schwer verfolgen lassen, dürfte gegen Sommerende wieder in Stambul eingetroffen sein." Ardından Amasra'nın Osmanlılar tarafından alındığını söyleyerek "im September, jedenfalls aber in Spätherbst 1460" der (s. 203; s. 231). Sonunda Amasra'nın 1461'deki Kastamonu-Sinop-Trabzon seferi sırasında alındığını kabul eder (s. 209; s. 236). Bu sefere katıldığını bildiğimiz Tursun, 1461'de Amasra'dan söz etmez. Bütün temel kaynaklar da (Rûhî, İdrîs, Tursun, s. 97-98, Neşrî, s. 191) Sultan'ın 1461'de Bursa'ya gittikten sonra oradan Ankara'ya geçerek Kastamonu ve Sinop seferini başlattığında ve Trabzon'u aldığı hemfikirler.

Fâtih Mehmed 1461 Mayıs'ında Ankara'daydı. Orada, İsmail Bey'in oğlu Hasan Çelebi idaresindeki yardımcı Kastamonu kuvvetleriyle İbrahim Bey'in oğlu Kasım idaresindeki Karaman askerleri Osmanlı ordusuna katıldı (Babinger Kasım'dan söz etmez). Onlar Fâtih'e bağımlılık andlaşmaları imzalamış olan babaları tarafından gönderilmişlerdi (Karaman-oğlu İbrahim Bey'in imzaladığı anlaşmanın metni için bkz. *Belleten*, 1, 120). II. Mehmed aslında bu şehzadeleri rehine olarak istemişti, çünkü epey uzakta olan Trabzon'a giderken gözünün arkada kalmasını istemiyordu. Babinger, bunlardan hiç söz etmez ve bu konuda yalnızca Dukas'tan faydalanır (s. 241-242).

Kemâl Paşazâde Trabzon seferinin nedenlerinden söz ederken ilginç şeyler söyler:

Yunanlılar Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında, civardaki yükseltiler tarafından korunan bereketli topraklarda yaşıyordu. Her bölge bir tekfur, yani bir

tür bağımsız komutan tarafından yönetiliyordu. Halk Tekfurlarına düzenli olarak vergi veriyor ve askerlik hizmetinde bulunuyorlardı. Sultan Mehmed bu tekfurlardan bazılarını yenip kovduktan sonra, geri kalanlara da gitmelerini söyledi. Amacı bu insanların bağımsızlıklarını tamamen ellerinden almaktı. Bu yüzden önce Konstantinopolis tekfurunu yok etti. Bu tekfur baş tekfur olarak kabul ediliyordu ve halkının lideriydi. Daha sonra Enez, Mora ve Amasra (Amastris) tekfurlarını birer birer yenerek, topraklarını imparatorluğa kattı. Nihayet dikkatini Trabzon tekfuruna yöneltti.

Gençlik yıllarını Fatih devrinde yaşamış olan bu ünlü Osmanlı bu sözlerini yalnızca kendi yorumu olarak değerlendiremeyiz. Bu sözler Mehmed'in fetihlerinin önemli bir ortak noktasını yansıtmaktadır: Fâtih Mehmed, İstanbul civarında yerel hanedanlarca yönetilen bütün eski Bizans topraklarını ele geçirmek istiyordu.

Mehmed'in 1461'de uzun yokluğu sırasında, o sıralar ikinci vezirlik yapan ve Edirne'de bırakılmış olan İshak Paşa, Rumeli'yi küçük bir askeri güçle korumaya çalıştıysa da başarılı olamadı (*Düstûrnâme*, s. 99; Neşrî, s. 195), çünkü batıdan destek alan Eflak ve Midilli isyan etmişti. Eflak Voyvodası Vlad Drakul 1461 yazında, Sultan Anadolu'dayken saldırıya geçti (Tursun, s. 103; *Düstûrnâme*, s. 99). Midilli'de Niccolò Gattilusio ağabeyini Osmanlılarla dost olduğu suçlamasıyla saf dışı bırakarak (Kritovulos, s. 180) limanları Osmanlı kıyılarına saldıran Katalan korsanlarına açtı. Fâtih Mehmed, 1462'de bu durum yüzünden Eflak ve Midilli seferlerine karar verdi. 1461-1462'de gerçekleşen bütün bu olayların birbirleriyle bağlantılı olduğu vurgulanmalıdır. 1462 seferlerine katılmış olan Enverî (*Düstûrnâme*, s. 99-100), bu konuda önemli bir kaynak olarak kabul edilmelidir.

Tursun, Fâtih Mehmed'in 1463 ve 1464'te yaptığı Bosna seferlerinde de en önemli görgü tanığıdır (bu konudaki diğer önemli Osmanlı kaynakları Aşıkpaşazâde, Neşrî ve Rûhî'dir). Babinger, bu kaynakları kullansa kitabındaki pek çok ayrıntıyı düzeltebilir ya da zenginleştirebilirdi. Ben yalnızca şunu belirtmek istiyorum ki, Bosna'nın işgalinin hemen ardından İshak Bey'in oğlu İsa valiliğe atandı. Ancak İsa, Hersek Stephan'm kaçışından sorumlu tutulunca yerine kısa süre sonra Minnet Bey'in oğlu Mehmed geçirildi (Babinger ise ilk Bosna valisinin Minnet Bey olduğunu söyler (s. 240; s. 271).

Venedikliler'in 1463 güzünde Korinthos'ta yenilmesinin nedeni Selânik valisi Ömer Bey ile Mora valisi Sinân Bey'in (Elvân'm oğlu) birlikte savaşmalarıdır. Sinân Bey Korinthos'ta kuşatılınca ansızın Venedikliler'e saldırmıştı. Babinger ise Sinân Bey'den söz etmeyip, yalnızca Khalkokondiles'in bu konudaki eksik sözlerinden yararlanır (s. 545-551). Babinger, ayrıca Sultan'ın Selânik'e gittiğinden de söz etmez. Oysa Fâtih orada, Tursun'dan Mahmud Paşa'nın zaferini öğrendince başkentine dönmeye karar vermiştir.

1464-1473 döneminde Anadolu'daki gelişmelerin, II. Mehmed'i batıdaki olaylardan daha çok meşgul ettiği vurgulanmalıdır. Babinger ise doğudaki bu gelişmelere yeterince yer ayırmaz. Şu iddiada bulunur (s. 261; s. 294): "...wie auch über die Beziehungen Mehmeds II. zum Sultanshof in Kairo bisher so gut wie alle Angaben fehlen." Oysa, Babinger'in *Havâdisü'd-duhûr* (İbn Tagribirdi; ed. W. Popper, Berkeley, California, 1930-1942) ve *Bedâiu'z-zuhûr* (İbn İyâs; ed. Bulak,

1311-1312) gibi o döneme ait ve Osmanlı-Memlûk ilişkileri üstüne önemli bilgiler veren Arap kaynaklarından yararlanmamış olması dolayısıyla, ona katılmak pek mümkün değildir. Bu döneme dair İran tarihçeleri, özellikle de Hasan Bey Rûmlû'nun *Ahsenü't-tevârih'i*, Mehmed'in doğu siyasetinin anlaşılmasında büyük önem taşır. Bu konuda iyi bir bibliyografya için bkz. M. Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İslâm Ansikbpedisi* (İstanbul, 1941), cüz 4, 268-269; ayrıca bkz. C. A. Storey, *Persian Literature* (Londra, 1927-1939). İstanbul'daki Topkapı Sarayı arşivlerinde bulunan, doğu meseleleriyle ilgili çok sayıda devlet belgelerinden ve diplomatik yazışmalardan (bkz. *Arşiv Kılavuzu*, 1-2 [İstanbul, 1938]) ve münşeâtlardan da (bu devlet belgeleri için bkz. M. H- Yinanç, "Akkoyunlular" ve A. Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu..." *Belleten*, No. 70) söz edilmelidir.

Karaman beyi İshak Bey, II. Mehmed'in baskısı üzerine 1464'te Osmanlı Sultanı'na Akşehir-Beyşehir bölgesini vermeyi kabul etti. Ancak kendisinden ayrıca Çarşamba Suyu'nun batısındaki bölgenin de verilmesi istenmişti. Babinger, buna bir açıklama getirmez (bkz. s. 289-291; s. 324). Aslında Osmanlılar 1444'te Akşehir-Beyşehir bölgesini İbrahim Bey'e bırakmak zorunda kalmıştı. II. Mehmed de 1451'de bunu onaylamak zorunda bırakılmıştı. Ayrıca Çarşamba Suyu, 1391'de Osmanlı-Karaman sınırı olarak kabul edilmiş ve bölge 1402'de Karamanlıların eline geçmişti.

Karamanoğlu İbrahim Bey'le Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, 14. yüzyılın sonundan beri Osmanlı müttefiki olan Dulkâdir (Zulkadriye) hanedanına karşı ittifak yapmışlardı. 1464 kimin Karaman beyi olacağı konusu orta Anadolu'da dengeyi bozunca, Uzun Hasan, Dulkâdir Arşları Bey'e karşı harekete geçerek, Karaman'a girip İshak Bey'i tahta oturttu. İshak 1465'te Karaman'dan kovulunca, Uzun Hasan'm sarayına sığındı. Ayrıca daha önce yaptığı gibi Mısır'ın Memlûk Sultanı'ndan yardım istedi, ishak 1466 yazında sürgünde öldü (İbn Tagribirdi, *Havâdis*, III, 631). İbn Tagribirdi, Memlûk Sultanı'na gelen Anadolu'yla ilgili raporları bizzat görebildiğinden, elimizdeki en sağlam kaynaktır. Babinger, İshak'ın 1468'deki ve daha da sonrasında faaliyetlerinden bahsederken (s. 289, 290, 324, 325, 327, 363), İshak'ı kardeşi Pir Ahmed ile karıştırıyor olmalıdır. Pir Ahmed de 1468'de hükümdarı II. Mehmed'e karşı gelmişti. 1468'te Osmanlıların bütün Karaman bölgesini işgal ettiği (s. 290-291; s. 327) doğru değildir. Karaman'ın Toroslar'daki dağlık kısmı ve Akdeniz kıyısı o sıralar Osmanlı denetiminde değildi. Osmanlılar bu bölgeye ancak 1471'de ve daha sonra 1474'te hâkim olabildiler. Fâtih'in 1468'de Konya Ovası'nı işgal etmesinin ardından Pir Ahmed saldırıya geçerek, geri çekilmekte olan Mahmud Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun arka kısmını bozguna uğratarak bol miktarda ganimet almıştı. Pir Ahmed Memlûk Sultanı'na kazandığı zaferi haber vererek, himayesine sığınmak istediğini söyledi (*Havâdis*, III, 631, 651, 684). Sadrazam Mahmud'un 1468 Temmuz'unda azledilmesinin asıl nedeni Karaman meselesindeki başarısızlığıydı anlaşılan (Tursun, s. 139). Babinger ise bu konuda yalnızca Âşıkpaşazâde'nin anlattıklarını tekrarlayarak, Mahmud Paşa'nın zengin Karamanlıların İstanbul'a göç ettirilmesini engellediği için azledildiğini söyler. Osmanlı kaynakları, Karamanoğlunun başarısını ya gizler ya da yanlış anlatır. II. Mehmed 1468 Ağustos'unda İstanbul'a dönmüştü bile (Babinger ise kitabının Almanca baskısında s. 291 1468 Ekim'inde döndüğünü söyler).

Mısır Sultanı o zamanlar Pir Ahmed ile Uzun Hasan'ı himayesi altında, Dulkâdir'iye bağımlı olarak gördüğünden, Osmanlılar'ın Karaman ve Dulkâdir işlerine karışması, Kahire ile İstanbul arasında gerilime yol açmıştı. İşte bu yüzden Venedik kaynaklarının yanı sıra Tursun da (s. 138) 1468 *seferinin* aslında Memlûklar'a karşı yapıldığını söyler. Ama daha sonra Uzun Hasan Dulkâdir bölgesini işgal etmeye çalışarak yukarı Fırat'taki Memlûk egemenliğini tehdit edince, Memlûklar'la Osmanlılar'ın arası hemen düzeldi. 1472 sonlarına doğru Uzun Hasan yol kavşağı bir şehir olan Bîra'yı kuşatınca (bkz. İbn İyâs, II, 144-145), iki ülke ona karşı ittifak yaptılar. Mehmed'in, 1470-1471'de Venediklilerle yaptığı barış görüşmelerinin asıl sebeplerinden biri de, Anadolu'da giderek büyüyen tehlikedir.

1473'te, II. Mehmed Doğu Anadolu'dayken, oğlu Cem Sultan İstanbul'da (s. 330; s. 369) değil, Edirne'de (bkz. Tursun, s. 150; *Magyar Diplomacziâi Emlekek*, II, 246-248; Thuasne, *Djem Sultan* [Paris, 1892], s. 6) bırakılmıştı. 1473'te Uzun Hasan'la yapılan savaş, Mehmed'in hayatı boyunca yaptığı en kritik savaştı. Bu zafer yalnızca Anadolu meselesini çözmekle kalmadı, Hristiyan Batı'yı da en büyük müttefikinden etti. Babinger, II. Mehmed'le Uzun Hasan'ın yaptığı barış anlaşmasından söz etmez. Uzun Hasan elçisi Ahmed Bekrici'yi önce 1473 Eylül'ünde Karahisar'a, sonra aynı yılın Ekim'inde İstanbul'a göndermişti (Heşt *Bi-hiş*t; Rûhî; Kemâl Paşazâde, s. 404; özellikle Uzun Hasan'ın II. Mehmed'e yazdığı mektup, Topkapı Sarayı Arşivi, No. 4476). Uzun Hasan'ın Osmanlılar'a karşı yeni bir savaş açması için baskı yapan Venediklilerle yakın ilişki içinde olduğunu gören II. Mehmed, Orta Asya'daki Timurlu sultanlara Uzun Hasan'a birlikte saldırmayı önerdi (bkz. Ferîdûn Bey, *Münşeâtü's-Selâtin* I'deki mektup [İstanbul, 1274], 284). Mahmud'un sadrazamlıktan tekrar azlinin asıl nedeni, Uzun Hasan konusunu çözememiş olmasıdır görünüme göre (şahsi düşmanlarına karşı kurduğu dolaplar ve diğer nedenler için bkz. Kemâl Paşazâde, s. 411-412).

Babinger, 1479'da Doğu Karadeniz'de yapılan askeri operasyonlardan çok az söz eder (s. 441-442; s. 489-490). Bu seferlerin yapıldığı yerlerin adlarını vermediği gibi, tarihlerini de yanlış vererek 1480 olarak verir. Uzun Hasan "Torul" tekfurunu ve Gürcü prenslerini korumakla kalmayıp, Osmanlılar'a karşı kıskırtıyordu. Uzun Hasan'ın 1478'de ölmesinden sonra, II. Mehmed imparatorluğunun doğu sınırlarındaki yarım bıraktığı işi çözmeye zamanının geldiğine karar vermişti anlaşılan. Amasya'daki oğlu Bayezid'e (Gürcü sınırına kadar bütün toprakların denetimi ondaydı) Torul'u ve Gürcistan'ı işgal etmesini emretti. Bunlardan birincisi, Gümüşhane ile Trabzon arasındaki startejik bir dağ geçidinde bulunan ve Torul (günümüzde aynı adı taşıyan bir ilçedir) adlı bir kaleye sahip, küçük bir prenslikti. Bu prenslik Uzun Hasan'ın himayesindeki yerel bir Rum tekfurun elindeydi (ayrıntılar 1487'de Trabzon eyaletine ilişkin bir raporda verilmiştir, Başvek. Arşivi, Maliyeden M. def. 828). Bayezid'in veziri, Hızır Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa ve Rakkas Sinân Bey burayı ve ayrıca Batı Gürcistan'daki "Mathahalyet" (büyük olasılıkla Mathakhal'et ["Mathakhel diyarı]) adlı bir bölgeyi ele geçirdiler. Günümüzde Türk-Gürcü sınırının yakınındaki Borçka yöresindeki Macahel [bugünkü (2003) adı Camili] köyünün adı bundan gelmedir anlaşılan.

Babinger, ayrıca, Amasya ile Anapa'nın birbirinden çok uzak olduğunu göz

önüne alarak, Çerkezistan'daki Kuban ile Anapa'ya sefer yapıldığına da inanmaz (s. 441; s. 490). Oysa, bu, aynı yıl içinde yapılmış bağımsız bir deniz seferiydi. *Heşt Bihişt* bunu açıkça belirtir: "Kefe'nin fethinden sonra Kopa, (fethedilmesini önleyen) bazı doğal engellerden dolayı hâlâ geride kalan Frenkler'in elindeydi. Sultan oraya Kocaeli (İzmit, Nicomedia) sancakbeyinin komutasında otuz gemi gönderdi" (İstanbul, Nuruosmaniye K.'deki elyazmasmdan alıntı yapıyoruz, No. 3209, 485 b; karş. Kemâl Paşazâde, s. 520-522).

Babinger, Mehmed'in Kırım Hanları ve Cenevizliler'le ilişkileri üstüne, II. Mehmed ile Mengli Girey (Giray, Kirey) ve Eminek Mirza arasındaki ilginç yazışmalardan yararlanmalıydı (bibliyografya ve düzeltmeler için bkz. *Belleten*, VI-II, 30 [1944], 205-229). Babinger, Mehmed'in Altın Orda ile olan ilişkilerineyse hiç değinmez. Ayrıca, Mehmed'in Kırım meselesi nedeniyle doğu Avrupa'daki önemli gelişmelere karıştığı, Altın Orda-Jagellonia ittifakına karşı Kırım-Rusya blokunu desteklediği vurgulanmalıdır. Moldavya dahi Kırım'la yakından ilgiliniyordu. 1475'e doğru Moldavya Voyvodası bacanağına Mangup prensliğini vermek için oraya küçük bir ordu göndermişti (A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea* [Cambridge, Massachusetts, 1936], s. 244-252). Kısacası, Mehmed'in Kırım ve Moldavya'daki faaliyetleri daha geniş bir açıdan, kuzey siyasetinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Kitabın muhtemelen en yüzeysel tarafı, Mehmed'in iç siyasetine olan yaklaşımıdır. Genel olarak, Mehmed'in birleşik ve merkezi bir imparatorluk yaratma çabası ülkeyi son derece zorlamıştı. Mehmed'in kaynak ihtiyacı giderek artmıştı, özellikle de sonu gelmez askeri seferlerini düzenlemesi ve ordusuyla donanmasını güçlendirmesi açısından. Hayatının son yıllarında almak zorunda kaldığı son derece radikal mali tedbirler, ülkede büyük bir gerilime yol açmıştı. Bu tedbirler şunlardı:

1) Yeni bir gümüş para bastırarak insanları ellerindeki eski paraları metal değerleri karşılığında bu yeni paralarla, reel değerleri karşılığında değiştirmeye zorlamak. Altıya birlik değer oranı, gümüş para sahiplerini büyük sıkıntıya sokmuştu. Mehmed halkın nefret ettiği bu uygulamayı 1471'den sonra üç kere yaptı (daha fazla ayrıntı için bkz. *Belleten*, No. 60 [1951], s. 676-679).

^N 2) Devletin köklü ailelerin elinde mülk ya da vakıf şeklinde bulunan tarım arazilerinin çoğuna el koyması. Maliyede üst düzey bir memur olan Tursun'a göre, devlet bu yolla yirmi binden fazla köy ve emlaka el koyarak ağır vergiler getirmişti. 1471'den sonraki aynı dönemde yapılan bu reform, özellikle orta ve kuzey Anadolu'daki eski toprak sahibi sınıflarla pek çok büyük dinsel topluluğun yabancılaştırmasına yol açmıştı.

3) Tarımdaki tekelleştirme sisteminin pek çok zorunlu ihtiyaca yayılması ve bu tekellere dair kanunların olağanüstü bir titizlikle uygulanması (bu kanunlar için bkz. R. Anhegger-H. İnalçık, *KânûnnâmeA Sultânî ber mûceb'i 'örfA Osmânî* [Ankara, 1956]; H. İnalçık; "F. S. Mehmed'in Fermanları," *Belleten*, No. 44).

1481'e doğru devlet hazinesinde nakit üç buçuk milyon düka altını vardı (Topkapı Sarayı Arşivleri, No. E. 9713).

Babinger Mehmed'in sıradışı merkezileştirme politikasıyla bunun son derece yaygın sosyal ve siyasi sonuçlarından pek az söz eder. Söz ederken de Aşıkpa-

şazâde'nin tarihçesindeki taraflı ipuçlarını çevirmekle yetinir. Oysa bu politika II. Bayezid'in tahta çıkınca uyguladığı karşıt politikanın sebebidir şüphesiz.

Bu bağlamda yeniçerilerin II. Mehmed'i asla sevmediklerini ve hoşnutsuzluklarını defalarca gösterdiklerini eklemek gerekir. II. Mehmed döneminde sayıları dört beş binden on-on iki bine çıkmıştı. II. Mehmed'in ölümünden sonra korkunç bir ayaklanma başlattılar ve devlete Mehmed'in politikalarına karşı bir idarenin gelmesinde etkili oldular.

Osmanlılar'm Levant'a yayılmasının Batılılar'ı Atlas Okyasunu'nda yeni deniz rotaları keşfetmeye ittiği teorisi (s. 377; s. 421) günümüzde epey tartışmalı bir konudur. Lybyer'in bu teoriyi eleştiren fikirlerini (*American Historical Review*, XIX, 141) bir başka yazımda, Osmanlı arşivlerinden toplanmış yeni verilerle desteklemeyi umuyorum.

Kitabın sonbölümlerinde bazı isim hataları var. 1476'da Kruya (Akçahisar) kuşatan ve 1478'te İşkodra'yı ablukaya alması emredilen komutanın adı Gedik Ahmed Paşa (s. 390; 401; s. 435; 446) değil, o dönemde Arnavutluk valisi olan Evrenoz'un oğlu Sarı Ahmed Bey'di (bkz. Kemâl Paşazâde, s. 509, 607; karşı, Donado da Lezze [G. M. Angiolello], *Historia Turchesca*, J. Ursu, Bükreş, 1909). 1479'da yapılan Transilvanya akını sırasında, Silistre sancakbeyi "Hasan Bey ile İsa Bey" (s. 411; s. 458; karşı. Kemâl Paşazâde, s. 466) değil, Hasan'ın oğlu İsa Bey'di. 1479'da yapılar Carniol istilasının komutanı Bosna valisi Dâvûd idi. 1477-1479 yıllarında Styria ile Macaristan'a yapılan büyük çaplı akınlara dair Kemâl Paşazâde'nin verdiği ayrıntılı bilgilerden (s. 477-481 ve 527-562) Babinger'in kitabında hiç söz edilmez.

Mehmed, Pendik ile Maltepe arasındaki Hünkarçayırı'nda ölmüştür (bkz. Ferîdûn Bey, I, 297).

Kitabın geneli için söyleyebileceğimiz, Profesör Babinger'in kaynaklardan aldığı bilgileri pek eleştirel analiz yapmadan ve tarihsel gelişmeler arasında bağlantılar kurma çabasına girmeden, basit bir kronolojik sıraya sokarak aktardığıdır. Öte yandan, Babinger bazen başvurduğu kaynaklardaki taraflı sözleri hiç sorgulamadan doğru olarak kabul etmiştir. Babinger'in temel kaygılarından biri olayların kronolojisini doğru vermektir anlaşılan, yapılması gereken ilk önemli şey gerçekten de budur. Pek çok kronolojik veriye açıklık getirmekte başarılı olmuştur, ancak gördüğümüz gibi bazı hatalar da yapmıştır.*

* Bazı Yunanca metinleri kontrol ettiği için Bay S. Vryonis'e minnettarım.

"Türkler", "Osmanlı İmparatorluğu", "Fatih Sultan Mehmed", "Franz Babinger", "İstanbul [Konstantiniyye]", "Bizans" gibi maddeler, hemen her sayfada yer aldığı için Dizin'e dahil edilmemiştir. Rakamların-yanında göreceğiniz "d", maddenin dipnotla geçtiğini gösterir. Dizine yalnızca kişi ve yer adları dahil edilmiştir.

A

- Abdullah, II. Bayezid'in oğlu 260-261
 Abdurrahman. Molla (Çelebizade) 407
 Abdurrahman Müeyyedzâde 403
 Abdülkadir, Molla, Ispartalı 407
 Abdülmecid, I. 218
 Abhazya 173
 Acciajuoli, II. Franco 165-166
 Acciajuoli, II. Nerio (Rainer) 60, 152
 Achaea 61, 164, 418
 Acrocorinth 61
 Adalia *bkz.* Antalya
 Addison, Thomas 390
 Adelmann von Adelmansfelden, Konrad 378
 Adelsberg *bkz.* Postojna
 Adıvar, A. Adnan 409d, 414d, 416d '
 Adrianople *bkz.* Edirne
 Adriyatik 44, 65, 109, 183, 184, 202-213, 229, 232, 241, 277, 356, 369, 424
 Aeneas 111
 Aenos *bkz.* Enez
 Afyonkarahisar 236, 257, 394
 Ağaçdenizi (Rasboieni) 302, 307
 Ahasuerus 31
 Ahmed, Dayezade 257
 Ahmed Bey, Evrenosoğlu 311
 Ahmed Bey, Karaferiye kadısı 352
 Ahmed Bey, Mora valisi 156
 Ahmed Bey, Turahan Bey'in oğlu 85
 Ahmed Çelebi, II. Bayezid'in oğlu, 286
 Ahmed Çelebi, II. Murad'ın oğlu 32, 33
 Ahmed Çelebi, Küçük 74
 Ahmed Çelebi, Mevlana Celaleddin Rumi'nin torunu 240
 Ahmed Çelebi, Molla Sarı Yakub'un oğlu 237-238
 Ahmed İbni İsmail, Molla *bkz.* Gürani, Molla
 Ahmed Paşa, Hersekoğlu 231, 231d, 297
 Ahmed Paşa, Hızır Bey'in oğlu 411-412
 Ahmed Paşa, şair 397, 401-402
 Ahmed, Molla 283
 Ahmedî 398, 420
 Ahyolu (Anchialus, Pomoriye) 24, 89, 383
 Aigion *bkz.* Aiyion
 Aiyion (Aigion, Vostitsa) 61, 151, 164-165, 242, 248
 Ak Şemseddin, şeyh 91, 111, 354
 Akademi 152
 Akarnania *bkz.* Karlieli
 Akçahisar (Kruje, Kruya) 144, 223-224, 228-230, 233, 253d, 259, 294, 304, 309-312, 317-318
 Akçe Hisar *bkz.* Anadolu Hisarı
 Akdeniz 23, 84, 101, 107, 116-117, 120, 129, 159-160, 181, 193, 203-204, 209, 211, 214, 231, 235, 237, 241, 246, 249, 279, 291, 298, 356, 422, 426
 Akkerman (Belgorod Dnestrovski, Cetatea • Alba, Moncastro) 117, 131, 297, 302
 Akkoyunlu 138, 171, 175, 237, 245, 260, 263-266, 273, 277
 Akorda 175
 Akova 150d
 Akribe (Akrivi) 150, 150d
 Akrivi *bkz.* Akribe
 Akropol 152, 165, 177-178
 Aksaray 261, 284
 Akşehir 77, 236-238
 Aktiar *bkz.* Sivastopol
 Akyazı 176
 Alacahisar (Krusevac) 109, 132, 144-145, 303
 Alaeddin, Halveti şeyhi 355
 Alaeddin, İbrahim Bey'in oğlu 237
 Alaeddin Ali, Molla *bkz.* Kuşci
 Alaeddin Ali Çelebi, II. Murad'ın oğlu 32, 33, 34, 40, 59
 Alaeddin el-Arabi, Halveti dervişi 355
 Alaeddin et-Tusi, Molla 413

- Alaeddin Keykubad 261
 Alain, Kardinal 170
 Alaiye *bkz.* Alanya
 Alan 173
 Alanya (Alaiye, Candeloro, Scandoloro) 241, 261, 261d, 262
 Alara 262
 Alaşehir 327
 Alau'd-devle 346
 ^ Alba Iulia (Karlsburg, Weissenburg) 322
 Alba Regia *bkz.* Szekesfehervâr
 Albizzi, Lando deglf 255
 Albrecht, Brandenburglu 236
 Alçitepe 295
 Alderson, A. D. 23d, 74d, 77d
 Aleksinac 41, 303
 Alessio *bkz.* Leş
 Alfonso, V., Napoli Kralı 63, 70, 77, 110, 117, 120, 137, 143, 159, 416
 Alfonso Borgia *bkz.* Calixtus, III.
 Ali 70
 Ali, Tuşlu Molla 140
 Ali Bey, defterdar 30
 Ali Bey, Evrenosoğlu 35, 36, 74
 Ali Bey, Mahmud Paşa'nın oğlu 114
 Ali Bey, Mihaloğlu 139, 144, 184, 189, 272, 279, 293, 300-301, 309-310, 321
 Ali Çelebi *bkz.* Alaeddin Ali Çelebi
 Ali el-Bistami, şeyh (Musannifek) 192, 200
 Ali Şir Nevaî 400, 402
 Alighieri, Michele 174d
 Alimini 336
 Almanya 39, 106-107, 118, 159, 172, 174, 181, 209-210, 235, 252, 264, 278, 280, 299-300, 314, 398, 416-417
 Altmova (Ayazmend) 58
 Amalfi 99
 Amasra (Amastris, Sesamos) 167-168, 168d, 179, 296, 386
 Amastris *bkz.* Amasra
 Amasya 30d, 32, 33, 34, 40, 55, 69, 79, 140, 175, 177, 245, 269-271, 274, 345, 347-348, 355-356, 363, 378, 384, 387, 403
 Amfissa (Salona) 249
 Amid *bkz.* Diyarbakır
 Amirutzes, Georgios 178, 180, 207, 219, 219d, 220, 222, 373, 394
 Amirutzes, İskender 219-220, 373
 Amirutzes, Mehmed 219-220
 Ammanati, Iacopo, kardinal 213-214, 300
 Anabolu (Napolidi Romania, Naupile, Navplion) 157, 204-205, 211-212, 248, 259, 268, 291, 319, 373
 Anadolu Hisarı (Akçe Hisar) 65, 70-71, 79, 190
 Anapa 345
 Anavarin *bkz.* Navarino
 Anchialus *bkz.* Ahyolu
 Anchises 111
 Ancona 88-89, 167, 212-214, 338, 425-426
 Anconita 417-418
 Andıra (Andros) 236, 259
 Andronike 65
 Andros *bkz.* Andıra
 Androusa 164
 Angelokastron 378
 Angelos ailesi 113
 Angelos, Mihael 113
 Angelovic, Mahmud Paşa, *bkz.* Mahmud Paşa Angelovic
 Angelovic, Mihail 113, 139, 145
 Angelus, Manuel, Selanik Despotu 113
 Angeva 170
 Angevinler 307
 Angiolello, Gian-Maria 58, 58d, 63, 248, 248d, 249-250, 259, 271, 271d, 273d, 284, 284d, 285-286, 298d, 311, 324, 324d, 352, 362, 364-366, 377, 422-423, 425
 Anhegger, Robert 123d, 375d
 Anjoular 159, 170
 Ankara 72, 176, 270, 274, 378, 387, 402
 Ankara Savaşı 24
 Antakya 170
 Antalya (Adalia) 127, 238, 261, 267, 378
 Antenor 111
 Antimachia (Rachia) 127
 Antivari (Bar) 290, 313, 319
 Antonello, Sicilyalı kundakçı 265
 Antrobus, F. I. 39d
 Apulia 181, 332, 336-338, 340, 342
 Arabistan 251
 Aragon 84, 117, 120, 143, 170, 229
 Arat, R. Rahmeti 273d
 Arcadia 61, 85, 164
 Arcimboldo, Giovanni 282
 Arda, İlhan 42
 Ardinghelli, Niccolò 225
 Argenta *bkz.* Erzan
 Argiropulos, Ioannes 114
 Argos 162, 203-205, 216, 276
 Arianit, George 65, 143
 Arianit ailesi 319
 Aristoteles 360
 Arnavutluk 15, 28-30, 37, 43-44, 56, 60, 63-66, 69-70, 110, 143-144, 154, 159, 183, 217, 223-226, 229-230, 232-234, 236, 238, 259, 276, 287, 290-291, 293-294, 304, 307, 309-311, 313-314, 317-319, 337, 340, 353, 357, 373, 380, 386
 Arno 282
 Arnold, T. W. 20
 Arnoldstein 301
 Arrianus, Flavius 420
 Arslan Bey 345
 Arta (Amvrakia) 65, 233, 335, 378
 Artvin 345
 Asanes, Demetrios 150
 Asanes, Mateos 85, 151, 153, 162

- Asomata 82
 Assos 191
 Astrahan 116
 Âşık Çelebi 403
 Aşıkpaşazade (Derviş Ahmed Âşiki) 99d, 140,140d, 355, 385-386,398, 398d
 At Meydanı (Hipodrom) 397
 Ataullah el-Kirmanî 399
 Ateş, Ahmed 103d
 Athos Dağı 24, 75, 155, 395
 Athyras *bkz.* Küçük Çekmece
 Atıl, Esin 325d,396d
 Atina 54, 60, 114, 151-152, 152d, 165-166, 203, 228, 249,378
 Atsız, Nihal 16, 398d
 Attica 60, 62, 209
 Aubusson, Antoine d' 327
 Aubusson, Pierre d' 327-328, 342
 Augustaion 397
 Augusteum Sütunu 97
 Ausburg,186
 Avata (Zrnov) 38, 274
 Avlona *bkz.* Avlonya
 Avlonya (Avlona, Valona, Vlore) 229, 232, 234,-311, 320,335-339, 378, 384
 Avusturya 161, 241, 417
 Avusturyalı Albert, Macar Kralı
 Ayamavra *bkz.* Santa Mavra
 Ayas Bey 334
 Ayasofya (Hagia Sophia) 96-98, 105-106, 194, 255, 258,397, 408,410,414
 Ayasofya Manastırı 154
 Ayasuluğ *bkz.* Selçuk
 Ayazmend *bkz.* Altinova
 Aydın 55, 77,126,378
 Aydıneli 415
 Aydınogulları 124
 Aydos 384
 Ayşe Hatun, II. Bayezid'in karısı 67-68,345-346
 Ayverdi, Ekrem H. 25d, 68d, 112d, 191d, 251d, 257d,392d
 Azak (Azov, Tana) 91, 276, 298
 Azap Bey 54
 Azov *bkz.* Azak
- B**
 Baba Burnu (Lectum Burnu) 191
 Babaeski 250
 Bacchus 290
 Baden 280
 Badoer, Giovanni 247-248
 Badoer, Sebastiano 299
 Bahçe Kapısı (Güzel Kapı, Horaia) 95
 Bahçesaray 298
 Baki 402
 Bakü 355
 Balaban Bey 223-224, 229-230
 Balat 106,305
 Balbi, Domenico 190
 Baldaja, Lope de 163
 Balear Adaları 117
 Balıkesir 114
 Balkan Dağları (Haemus) 41, 123, 128, 131, 153, 232, 241
 Balkan Yarımadası 23, 39, 60,101, 122,143, 206, 356-357
 Balkanlar 37, 44, 170, 195, 275,383,393
 Ballendorf 321
 Balsides 143
 Balşiç, II. George 310
 Baltaoğlu Süleyman Bey *bkz.* Süleyman Bey, Baltaoğlu
 Balyabadra (Patras) 43, 61, 145, 149, 151, 153-154,156,164,167, 228, 242
 Bamberg 186
 Bandello, Matteo 365
 Banoglu, N. Ahmed 284d
 Bar *bkz.* Antivari
 Barbara, Landshutlu, Bavyera prensesi 231
 Barbarigo, Iacopo 228
 Barbarigo, Paolo, Venedik balyozu 153, 216, 220, 223
 Barbaro, Giâcomo 318
 Barbara, Giosafat230,265,265d, 276, 276d, 277-278
 Barbara, Niccolö 88, 99d
 Barbaro, Vincenzo 318
 Barbara, Zaccaria 338, 350
 Barbo, Marco 264
 Barbo, Pietro *bkz.* Paulus, II.
 Barlad *bkz.* Birlad
 Barlezio, Marino 69, 233, 312
 Baroncello, Bernardo Bandini 329-330
 Baroncello, Carlo 243, 255, 282,329
 Baroncello, Francesco 254-255,329
 Barthold, W. 3 İd
 Bartolomeo, Fra 313
 Basarab, Eflak kumandanı 271
 Basarab, Eflak Prensi, *bkz.* Laiotâ
 Basel 34,363
 Basilika (Sikion) 61, 62
 Başkent 273, 277
 Bathory, Stephen 218, 321-322
 Batlamyos 220
 Batra *bkz.* Neopatras
 Bausani, A. 28d
 Bavyera 119, 231
 Bayezid, I. 32, 34, 41, 69, 77, 79, 238, 387, 412
 Bayezid, II. 31,62,67, 70, 80,139,140,167, 220, 231, 245, 245d, 257, 261, 269-272, 278, 284, 286, 319, 324-325, 344-350, 352, 355-356, 361, 364, 375, 378, 384, 388,392-393,397-398,405-406,408-409, 412, 415, 425-426
 Bayezid Osman *bkz.* Calixtus Ottomanus
 Baykal, Bekir Sıtkı 171d

- Bayley, Charles C. 184d
 Beatrice, Aragon Prensesi, Matthias Corvinus'un karısı 292, 300-301
 Bedreddin, Şeyh 28, 28d, 50
 Behaim, Michel 47, 47d
 Behramköy 191
 Bekic, Tomislav 15
 Bela Crkva (Weisskirchen) 301
 Bela Pec (Weissefels) 301, 314
 Beldiceanu, Nicolară 123d, 188d, 375d, -380d, 384d
 Beldiceanu-Steinherr, Irene 109d
 Belgorod Dnestrovski *bkz.* Akkerman
 Belgrad 36, 38, 41-42, 63, 109, 132-136, 136d, 137-139, 144, 148, 162, 175, 184, 223, 234-235, 274, 279, 299-300, 303, 321
 Bellay, Joachim du 232
 Bellini, Gentile 324-326, 346, 363-366, 424-425
 Bellini, Giovanni 324
 Bembo, Luigi 267, 290
 Berat-144
 Berberiler 148d
 Bergama (Pergamum) 58, 327
 Bergamo 252
 Berlin, Charles 107d
 Berlinghieri, Francesco 425, 425d
 Bertoldo *bkz.* Giovanni, Bertoldo di
 Bertoldo, Este lordu 204-205
 Besarabya 294
 Bessarion, Johannes (Basilus), Kardinal 114-115, 156, 158, 160, 167, 178, 178d, 212, 263-264, 386
 Betts, R. B. 100d
 Bevazan, Alvise 100
 Beyaz Vadi (Paraul Alb, Valea Alba) 302
 Beyazıt Meydanı (Theodosius Forumu) 112
 Beyrut 278
 Beyşehir 237-238, 268
 Beyzayı 411
 Bıyıklıoğlu, T. 171d
 Biegan, N. H. 30d, 37d, 148d, 232d, 345d
 Biga 378
 Bigados *bkz.* Selimpaşa
 Bille, T.de 370d
 Birge, John K. 28d
 Birlad (Barlad) 293
 Birnbaum, Eleazar 87d
 Bismarck, Otto von 72
 Bitola *bkz.* Manastır
 Bivados *bkz.* Selimpaşa
 Blagay-201
 Blahernai 95
 Blashfield, E. H. 324d
 Blashfield, E. W. 324d
 Blasius Magyar
 Bobovac 154, 198-200
 Boccaccio 365
 Bocchiardo, Paolo 90
 Bochalıs, Eugenia 163
 Bochalıs, Manuel 154, 163-164
 Bodanos Dağı 250
 Bodinitza *bkz.* Mendenitza
 Bodnar, E. W. 44d
 Bodrum (Halicarnassus) 342
 Boeotya 60, 62, 152-153, 246
 Bogdan 46
 Bogomil (Patarnes) 197, 197d, 198
 Boğaziçi 24, 52, 79, 82, 84-85, 88, 91, 117, 119, 167, 174, 190, 218, 236, 265, 269-270, 296, 348, 371, 393-394
 Boğazkesen (Laimokopia) 83, 87
 Boğdan (Kara Boğdan) 131, 188-189, 292, 294-296, 298-299, 302, 303d, 386
 Bohemya 34, 119-120, 235-236, 279, 308
 Bojana *bkz.* Boyana
 Boldoni, Angelo 425
 Boldu, Leonardo 230-231, 234, 288-290
 Bologna 136, 169, 350
 Bolu 176, 201, 387
 Bolvan 41, 303-304
 Bombaci, A. 57d, 340d
 Bor 284
 Bordonıa 153, 163
 Borgia, Cesare 360
 Borgia, Rodrigo, Kardinal 264
 Borovica 199
 Bosna 36-37, 48, 65, 132-133, 144-145, 149, 154-155, 159, 165, 196-200, 201, 201d, 202, 202d, 203-210, 216-218, 223, 231, 234, 236, 241, 274-275, 279, 286, 288, 292, 299, 301, 307, 310, 314, 320, 328, 334, 344, 357, 370, 373, 377-378, 386, 416, 426
 Bosna Saray *bkz.* Saraybosna
 Bouillon, Godefroy de
 Bowen, Harold 26d, 28d, 51d, 105d, 354d
 Bowman, I. 379d
 Boyana (Bojana, Buene) Nehri 287-288, 290-291, 310
 Boz (Menikon) Dağı 105
 Bozcaada (Tenedos) 211, 246
 Bozoklu 346
 Bögürdelen (Sabac, Sabacz) 279, 281, 299, 300, 302
 Braccio, Carlo da 310
 Braila *bkz.* İbrail
 Brandenburg 327
 Branković ailesi 145
 Branković, George 34-38, 41, 44, 48-49, 54, 60, 63, 66, 74, 100, 103, 108-109, 122-123, 135, 139, 145, 328, 372
 Branković!, Gregor (Keşiş Germanos) 139, 145, 148, 155
 Branković!, Helena Palaiologova 145, 155, 167
 Branković!, irene 139
 Branković!, Jelena 145, 154

- Brankovic, Lazar 108, 139, 145, 149, 154-155, 167, 328
 Branković, Stjepan 108, 139, 145, 154
 Brankovid, Vuk 108
 Braşov (Kronstadt, Oraşul Stalin) 35, 190
 Bratianu, Georges 296d
 Brescia 101, 252
 Brezice *bkz*- Rann
 Briatico 329
 Brindisi 229, 335-337, 416
 Brockman, Eric 327d, 340d
 Broos 321
 Broquiere, Bertrandon de la 42, 46, 358, 358d
 Brown, H. 52d
 Browne, E. G. 110d, 400d
 Bruck 280, 334, 344
 Bruni Leonardo 184d 417, 421
 Bryer, Anthony 174d
 Bua, Peter 157
 Buda 36, 38-43, 46-48, 88, 132-133, 154, 188, 190, 223, 234-235, 273, 290, 292, 298, 301-302, 308, 322, 378, 420
 Budva 290, 319
 Buene *bkz*. Boyana
 Buhara 404
 Buhari, şeyh 72
 Bulgaristan 50, 58, 65, 209, 225, 287, 309, 357, 373, 411
 Bunic, Jakob (Giâcomo de Bona) 216, 303
 Buonaccorsi, Filippo (Callimachus) 43
 Burak Bey 33
 Burcia *bkz*• Burzenland
 Burckhardt, Jacob 282, 282d, 360
 Burgonya 70, 119, 119d, 120, 159, 174, 209, 280, 295
 Burhaneddin, Kadı 32
 Burlo, Francesco 336
 Burrill, Kathleen R. F. 29d
 Bursa 23, 25, 30d, 31, 33-34, 40-41, 47, 54-55, 58-59, 63, 67, 69-70, 74, 78-79, 95, 140, 176, 180, 219, 224, 226, 244, 252, 258, 274, 286, 327, 344, 355-356, 378, 384, 387, 392, 394-397, 402, 405-413, 415
 Burzeland *bkz*. Burzenland
 Burzenland (Burcia, Burzeland) 186
 Büyükada 305
 Büyük Çekmece (Rhegion) 251, 393
 Büyük İskender 221, 416, 420, 420d, 421
 Büyük Leon 112
- c**
 Cafer Çelebi 403
 Cahen, Claude 26d
 Calabria 337
 Calbo, Alvise 247-248
 Caldora, Antonio 308
 Caleba, Dimitri 115
 Calimera 329
 Calixtus, III. 64, 121, 133, 135-138, 141, 144-145, 155, 159, 171-173, 213, 281
 Calixtus Ottomanus (Bayezid Osman) 213, 235, 280-281
 Callimachus *bkz*- Buonaccorsi, Filippo
 Calzina, Bettino da 205
 Câmi 399, 402, 421
 Campis, Jacopo da, *bkz*• Promontorio, Jacopo de
 Canale, Niccolò da 242, 246-248, 264
 Canale Vadisi 314, 344
 Candaroğulları 176d
 Candeloro *bkz*. Alanya
 Candia *bkz*. Kandiye
 Canım, Rıdvan 400d
 Caoursin, Guillaume 327, 340, 340d, 341, 351
 Capelliler 202
 Capello, Francesco 253, 253d
 Capello, Giovanni 227
 Capello, Vettore 193, 203-204, 212, 228
 Capistrano *bkz*. Giovanni da Capistrano
 Capo d'Istra 318
 Capponi, Francesco 243
 Capponi, Vermiglio 243
 Capponiler 202
 Capranica, Angelo 264
 Capua 162
 Caracoxo *bkz*. Kara Hasan
 Caraffa, Oliviero 264, 267
 Caralis *bkz*- Kireli
 Carallia *bkz*. Kireli
 Carducci, Lorenzo 243, 329-330
 Carinthia 279, 292, 299, 301, 314, 344, 417
 Carlos, V. (Charles Quint, V. Karl, Şarlken) 40
 Carhiola 241, 279, 292, 299, 301, 314, 320-321, 344, 417
 Carroll M. 83d
 Carso *bkz*- Kras
 Carter, Francis W. 30d, 37d, 148d, 345d
 Carthusia 422
 Carvajal, Juan de 133, 149, 181, 213, 235
 Casimir, IV., Polonya Kralı 75, 266, 278, 292
 Castello *bkz*. St. Peter
 Castello Belgrado 334-335
 Castello della Gracia *bkz*- Eski Hisarlık
 Castiglione, Raffaele 46
 Castriota ailesi 319
 Castriota, Andronike
 Castriota, George *bkz*. İskender Bey
 Castro, Giovanni de 214
 Caterina Comaro, Kıbrıs prensesi 276-277, 288
 Catherine, Kontes Kantakuzenos 242, 253, 335, 384
 Catherine, Uzun Hasan'ın karısı *bkz*- Despina Hatun

Cattaneo, Maurizio 90
 Cattaro *bkz.* Kotor
 Cecily, İngiltere prensesi 349
 Cedhin 224
 Celaleddin ed-Dewani 399
 Celaleddin Rumi 311
 Celje *bkz.* Cilli
 Cem (Cem Sultan) 81, 162, 162d, 260, 270, - 270d, 271, 273-275, 286, 325-326, 347- " ~548, 349d, 353, 364
 Cenova 23-24, 43, 46, 52, 56-57, 68, 75, 79, 84, 87-88, 90-92, 94, 99, 102-103, 110, 116-117, 120, 124, 126, 129, 131, 161, 168, 177, 193-194, 217-218, 227, 235, 243, 296, 296d, 298, 307, 338, 366, 382, 418, 422, 426
 Cephalonia *bkz.* Kefalonya
 Cerknica 344
 Cervantes Saavedra, Miguel de 183
 Cesana 423-424
 ; Cesarini, Giuliano 36, 41, 48-49, 53, 53d
 Cetatea Alba *bkz.* Akkerman
 Cetatea Neamtzului 302
 Chalcis *bkz.* Khalkis
 Chambers, D. S. 23d, 110d
 Charlemagne 370
 Charles, VII., Fransa Krah 117, 119, 138, 159, 170, 173-174
 Charles, VIII., Fransa Kralı 76, 353
 Charles, Anjoulu 77
 Charles, Yiğit, Burgonya Dükü 280-281
 Charles Quint *bkz.* Carlos, V.
 Chimara *bkz.* Himare
 Chimsee Piskoposu *bkz.* Kraiburg, Bernhard von
 Chindalar 155
 Chios *bkz.* Sakız Adası
 Chlomoutsi *bkz.* Holumiç
 Choniates, Mihael 152
 Chorlu 224
 Christian, I., Danimarka ve Norveç Kralı 117
 Chrysoloras, Manfredonia 116
 Cihanşah 67
 Cilli (Celje) 301, 314
 Cilli ailesi 138, 145, 334
 Ciriaco, Anconalı 111, 418
 Ciriaco de' Pizzicollı (Anconalı Cyriacus) 44, 46, 46d, 47, 47d, 57-58, 58d, 81, 86, 116, 363, 417
 Cirkovic, Sima 201d
 Civitavecchia 214
 Clemens, XIV., Papa 337
 Cocco, Iacopo 91
 Cocco, Niccolö 253, 253d, 324, 339-340, 350
 Colchis 172
 Colli, Gherardo de 234, 249, 259-260
 Colomboto, Spineta 130

Comines (Commynes), Philippe de 323, 323d, 349, 349d, 362
 Comnena, Catherine, *bkz.* Despina Hatun
 Condolmieri 44
 Condulmer, Francesco, Kardinal 49
 Constantinus, Büyük 100, 194
 Contarini, Ambrogio 265, 265d, 277-278
 Contarini, Francesco 304
 Contarini, Gian-Matteo 223
 Contarini, Iacopo 99
 Conti, Sigismondo de' 338
 Çook, M. A. 388d
 Corbin, Henry 416d
 Comaro ailesi 90, 266
 Cremona 44, 252, 418
 Crespo, Niccolö 266
 Crispo, Elisabetta 130
 Crnojevic, Ivan 290, 313
 Crnojevic ailesi 233
 Cugir 321
 Cursul Apei (Rumniai Sarat) 292
 Curtius, Quintus 111
 Cyriacus, *Anconalı* (Anconitanuslu) *bkz.* Ciriaco de' Pizzicollı

Ç

Çakmak, Memlûk Sultanı 54, 67, 217
 Çanakkale Boğazı 47, 49, 52, 68, 73, 79, 119, 176, 190, 194, 211, 215, 224-225, 235, 246, 253-254, 265, 267-268, 275-277, 291, 295-296, 298, 309, 327, 340, 346
 Çandarlı ailesi 28, 103, 374
 Çarşamba Suyu 237
 Çiçek Hatun 162, 364
 Çinili Köşk (Sırça Saray) 218, 287, 395
 Çirmen 250, 273, 303
 Çuhadar, I. H. 365d
 Çuhadar, M. 365d

D

Dagno (Dajino) 290, 310
 Dağ Pazarı 238
 Dajino *bkz.* Dagno
 Dalmaçya 23, 29, 133, 137, 144, 196, 199, 202-203, 231-232, 236, 241, 247, 267, 291, 301, 317, 344
 Dan, Eflak voyvodası 64, 66
 Dandolo, Andrea 211
 Dandolo, Enrico 84, 212, 212d
 Danimarka 117
 Danjovil, Nikola 384
 Dante Alighieri 368
 Daphni *bkz.* Eziova
 Darab Bey 273
 Dario, Giovanni 316, 318-319, 324
 Darius, Pers Kralı 82
 Davanzo, Pietro 88
 David, "Osmanlı prensi"

- Davis, Fanny 219d
 Davud, Murad Bey'in sözde oğlu 75, 75d, 115
 Davud Paşa, Rumeli Beylerbeyi 54, 211, 268, 271, 273, 287, 304, 311-312, 405
 Daye Hatun (Hundi Hatun) 32
 Dayı Karaca Bey 88-89, 99, 101, 122-123, 134
 Debar *bkz.* Debre
 Debre (Debar, Dibra) 65, 143
 Decel, Aurel 52d, 116d
 Dei, Benedetto 169-170, 170d, 194, 200, 222, 225-226, 243, 254, 330, 332, 334, 417, 423, 426
 Deissmann, Adolf 420, 42 İd
 Delfi 397
 Delos 418
 Demetrios, Palaiologos *bkz.* Palaiologos, Demetrios
 Demir Kapı 35, 321
 Demirci 396
 Derviş Ahmed Aşiki *bkz.* Aşıkpaşazade
 Despina Hatun (Catherine Comnena) 171, 175, 195, 266
 Deubner, Ludwig 332
 Develü Karahisar *bkz.* Yeşilhisar
 Dibra *bkz.* Debre
 Diedo, Alvise 90-91
 Diedo, Antonio 96
 Diedo, Francesco 234-235
 Dilger, K. 113d
 Dillich, Wilhelm 257
 Dimetoka 62-63, 84, 88, 166, 225, 250, 348
 Dimitri, Yunan kançılıaryası kâtibi 59
 Dionisios, Morali, patrik 373
 Diyarbakır (Amid, Kara Amid) 171, 177
 Djurdjev, B. 201d
 Dobruca (Dobruja) 52, 302-303
 Dobruja *bkz.* Dobruca
 Doczy, Ferenc 301
 Doczy, Peter 301
 Dolfın ailesi 90
 Dolfın, Zorzi 110, 11 İd
 Dolmabahçe Sarayı 218
 Dolnji Kraji 199, 201
 Don 172
 Donatello 324
 Dorino, I. *bkz.* Gattilusio, I., Dorino
 Doxas (Doxies) 164
 Dölger, F. 57d
 Dracul, *bkz.* Vlad, II.; Vlad, III.
 Draç (Durazzo, Durres) 37, 143, 224, 229-230, 233, 259, 290, 319, 336, 339, 393, 416
 Draperio, Francesco 46, 57-58, 126-127
 Drava (Drau) Nehri 314, 321, 344
 Drina 198, 207-208, 231, 287, 290
 Drisht *bkz.* Drivasto
 Drivasto (Drisht) 230, 310, 312-313
 Dubrovnik (Ragusa) 30, 30d, 36-37, 39, 44, 75, 104, 122, 144, 148, 148d, 153-154, 159, 168, 168d, 197, 201-202, 213, 216-217, 223, 228, 231-234, 236, 254, 260, 275, 290-291, 303, 315, 326, 335, 344-345, 386-387, 422, 424
 Dugdale, B. 370d
 Dukagin ailesi 233, 319
 Dukagin, Nikola 304
 Dukagin, Paul 143
 Dukas 25d, 29, 31, 67, 71, 73, 73d, 74, 77, 79, 82-84, 86, 88, 94, 96, 98, 102, 106, 108-109, 126-130, 149, 175-176, 178, 187, 189, 191, 194
 Dulcigno *bkz.* Ulgün
 Dulkadirliiler 67, 345, 346
 Dupnica 393
 Durazzo *bkz.* Draç
 Durres *bkz.* Draç
- E**
 Eberhard, Wiirttembergli 236
 Ebu Amr Osman 327
 Ebu Eyyub 94, 111-112, 354, 408
 Ebu Hanife 404, 410
 Eck, Alexander 298
 Edirne (Adrianople) 16, 25, 30-31, 33-34, 37, 41, 46-50, 52-55, 55d, 57-59, 62-66, 68-70, 72-74, 77, 79, 81-82, 84-85, 88-89, 103-104, 107-109, 113-114, 122-124, 127-130, 132, 139-141, 149, 154, 162, 166, 176, 180-181, 188, 195, 197, 199, 207, 225-226, 232, 240, 250, 254, 258, 269-270, 273, 275, 295, 298, 302-303, 315, 347, 354, 364, 378, 384, 387, 392-395, 397, 401, 408, 411-413, 418, 420
 Edward, IV., İngiltere Kralı 349
 Eflak 35, 39, 43, 46, 53, 60, 64-66, 75, 118, 131-132, 182, 184, 186-190, 197, 209, 271, 292-293, 297, 302-303, 321-322, 386
 Ege Adaları 24, 44, 75, 124, 131, 137, 176, 194, 253, 259, 418
 Ege Denizi 23, 56, 62, 68, 96, 116, 124, 129, 137, 194, 203, 211, 215, 242, 246, 264, 267, 425
 Eğri Kapı 111
 Eğriboz (Euboea, Negroponte) 30, 56, 68, 100, 110, 153, 194, 204, 211, 223, 227-228, 242, 244, 246, 248-249, 249d, 250-253, 264-266, 275-276, 282, 317, 326, 336-337, 340, 378, 384, 418, 422
 Ehrenkreutz, A. S. 16d
 Ekmek Tarlası (Kenyermezö) 321-322
 Ekzamil *bkz.* Germehisar
 Elbasan 224, 224d, 229, 232, 259
 Elbaşı *bkz.* Zamantı
 Elbistan 67, 345, 364
 Elezovic 168d, 291, 303d, 326d
 Elis 164

Elizabeth, İngiltere prensesi 349
 Elizabeth, Macaristan'ın ana kraliçesi 38, 63
 Elvan Bey 207
 Emerich, Ban, Zapolyalı 206-208
 Eminek, Kefe valisi 296-297
 Enez (Aenos, Inoz) 99, 129-130, 132, 166, 179, 242, 383
 Epibatos *bkz.* Selimpaşa
 -Epidaurus (Epidhavros) 162
 ~ Epidhavros *bkz.* Epidaurus
 Epir (Epirus) 30, 65, 113, 144, 209, 233
 Epirus *bkz.* Epir
 Erasmus, Desiderius 358
 Erdel (Transilvanya) 34-36, 38, 46-47, 84, 186, 189-190, 293, 321, 381
 Ereğli (Heraclea), Karadeniz'deki 82, 179
 Ereğli, Konya'daki 251
 Ereğli, Marmara'daki 104
 Eretnalar 32
 Ergin, Osman 393d
 Erinyes 114
 Erizzo, Antonio 84
 Erizzo, Paolo 247-248
 . Ermenek (Germanicopolis) 238
 Ermeniler 180-181
 Ermenistan 171-172, 179, 376
 Ertaylan, İsmail Hikmet 18
 Erzan (Argenta) Nehri 229
 Erzi, Adnan 398d, 403d
 Erzincan 177, 237, 269, 272
 Erzurum 177
 ' Eski Foça 46d, 242
 Eski Hisarlık (Castello della Gracia) 275, 295
 Eskişehir 411
 Este 204
 Estella (Stella)
 Esterabad 50
 Eşref, Mısır Sultanı 405
 Etiyopya 376
 Ettinghausen, R. 108d
 Euboea *bkz.* Eğriboz
 Eugenius, IV., Papa 39, 39d, 44, 49, 52, 63, 214
 Euripos 153
 Evvoia *bkz.* Eğriboz
 Eyüp 389, 412
 Eziova (Daphni, Jezevo) 75, 155, 335

F

Fahreddin Acemi, Müfti 50, 140, 240, 407, 413
 Famagusta *bkz.* Magosa
 Fane *bkz.* Phanes
 Fatıma Hatun 162
 Fazlullah 50
 Federico, III., Urbine Dükü 340
 Fenari, Ali el 412, 412d
 Fenari, Hasan Çelebi el 413

Fenarizadeler 412, 412d
 Fener (Phanar) 104-105, 256
 Fener Köyü 194
 Feodosiya *bkz.* Kefe
 Feramurz 410
 Ferecik (Ferrai) 130
 Fergana 416
 Ferrai *bkz.* Ferecik
 Ferrante (I. Ferdinand), Napoli Kralı 159, 169-170, 184, 216, 229, 252, 267, 278, 291-292, 295, 308-309, 326, 329-330, 334, 337-339, 342, 360, 368, 422, 424
 Ferrara 181
 Ferrara, Constanza da 326, 326d, 334, 424, 424d
 Fırat 272
 Filarete (Antonio di Pietro Averlino) 219, 394
 Filelfo, Francesco 75-77, 116, 116d, 117, 159, 212, 222, 248, 264, 278, 394, 417-418, 425
 Filelfo, Giovanni-Maria 425
 Filibe (Philippopolis, Plovdiv) 30, 37, 40, 109, 128, 176, 181, 223, 298, 303, 373, 378, 384
 Filibecik (Philippi) 250
 Filistin 71d, 137, 174
 Fine, J. V. A. 201d
 Firdevsi 400, 420
 Firuz Bey 83, 109, 144
 Fisher, Sidney N. 349d
 Floransa 35, 39, 54, 84, 101d, 104, 117, 120, 136, 152, 159-160, 168-170, 173, 193-194, 200, 202-203, 209, 214, 218-219, 223, 225-227, 235, 243-244, 247, 249, 252, 254-255, 281-282, 292, 295, 314, 329-330, 332, 334-335, 338, 348, 386, 388, 394, 417, 422-426
 Floransa Konsili 35, 39
 Florescu, Radu 53d, 294d
 Foça 370
 Foça 57, 127, 129, 226
 Fogliana 307
 Fojnica *bkz.* Foyniça
 Fontana, Giovanni 130
 Foscari, Francesco 23, 57, 139-140
 Foscari, Alvise 212, 248
 Foscari, Luigi 159
 Foscolo, Andrea 56-57, 59
 Foyniça (Fojnica) 201
 Franck, Sebastian 358
 Frank 124, 128, 165
 Frankfurt 119-120
 Fransa 15, 31, 62, 76-77, 84, 88, 111, 117-118, 120, 159, 170, 173-174, 181, 209, 252, 263, 281, 314, 339, 353, 422
 Frantzes 25d, 67, 77, 83d, 87-88, 90, 92, 95-96, 98, 101, 151, 157, 167
 Frasak, Atanasije 46

Freducci, Othman de Lillo 425
 Freely, John 307d
 Friedrich, I., Wittelsbach palatin kontu 181
 Friedrich, II., İmparator 364
 Friedrich, III., İmparator 39, 75, 84, 102, 118-120, 138, 158, 161, 172, 181, 197, 205, 236, 241, 264, 272, 280-281, 292, 300, 323, 325d, 344, 417
 Friesach 314
 Friuli 248, 277, 307-308, 310, 314, 334, 344
 Fuzuli 402

G

Gabell, Leona C. 174d
 Gabriel, Albert 59d, 69d, 238d, 326d
 Gail 314
 Galante, Abraham 107d
 Galata 87, 89, 91, 95-96, 102, 126, 167, 180, 193, 221, 227, 243, 383, 410, 422
 Galatya 46, 305
 Gardiki 163
 Gattilusio, I., Dorino 57, 99, 127, 129
 Gattilusio, II., Dorino 129-130, 166, 191, 193
 Gattilusio, Domenico 126-130, 141, 191
 Gattilusio, Giorgio 129
 Gattilusio, Luchino 191, 193
 Gattilusio, Maria 193
 Gattilusio, Niccolò 127-128, 130, 191-193
 Gattilusio, Palamede 129
 Gattilusio ailesi 129, 131, 137, 141
 Gaza, Theodoras 114
 Gazali 404, 405
 Gebze 236, 347
 Gedik Ahmed Paşa 240, 261-262, 284-286, 296, 304, 311, 311d, 313, 335, 337, 339
 Gelibolu 29, 47, 53, 56, 73, 79, 82, 84, 88, 114, 126-130, 175, 194, 226, 241, 244, 265, 269, 278, 344, 378, 383, 425
 Geminianesis, Callimachi 43d
 Gennadios, II. (Yorgo Skolarios), patrik 85, 104-106, 116, 116d, 181, 306, 352, 372
 Georg, Meister, top dökümcüsü 340-342
 George, VIII., Imereti Kralı 172
 George, Birader, Mühlenbachlı 35, 35d, 357-358, 358d
 Germanicopolis *bkz.* Ermenek
 Germanos, keşiş *bkz.* Brankovid, Gregor
 Germehisar (Ekzamil, Hexamilion) 60-61, 150, 204-205
 Germiyan 77
 Gevele *bkz.* Kevele
 Giâcomo, II. 130
 Gibb, Elias J. W. 400d
 Gibb, Hamilton A. R. 20, 26d, 28d, 105d, 354d, 379d
 Gible, Moses 170
 Giese, Friedrich 168d
 Gilan 399, 415
 Gill, Joseph 35d, 39d, 52d
 Gilles (Gyllius), Pierre 306
 Giovanni *bkz.* Jehan
 Giovanni, Bertoldo di 330, 332, 424
 Giovanni da Capistrano (Capistranolu John) 123, 133-138, 313
 Giovanni da Tagliacozzo 133, 135
 Giovio, Paolo 259
 Girit 44, 57, 88, 114, 137, 183, 220-221, 226, 236, 247, 259, 278, 291, 318, 418
 Giuliano 39
 Giusti, Aldovrandino de' (Zusti) 57
 Giusti, Bartolomeo de' 59
 Giustiniani, Bernardo 248
 Giustiniani, Galeazzo 244
 Giustiniani, Leonardo 94
 Giustiniani ailesi 127, 244
 Giustiniani-Banca, Andreolo 46, 57
 Giustimani-Longo, Giovanni 84, 90, 94-96
 Giustiniani-Longo ailesi 245
 Giustiniano, Orsato 159, 211
 Gizdavic, Stojko 46, 48
 Glan 301
 Glubocica 109
 Goethe, Johann Wolfgang von 368
 Goldman, Israel M. 107d
 Golemoviç, George 139
 Golubac *bkz.* Güvercinlik
 Gondar 172
 Gonzago, Francesco, Kardinal 228
 Gonzalez de Clavijo, Ruy 178, 305
 Goodwin, Godfrey 25d, 112d, 219d, 257d, 284d
 Gorizia 301, 307, 334
 Gotlar 173
 Gökbilgin, M. T. 81d
 Gökçeada (İmbros, İmroz) 24, 99, 124, 129-130, 166, 227-228, 242, 246
 Gökyay, Orhan Şaik 416d
 Göllner, Cari 378
 Gölpinarlı, Abdülbaki 50d
 Gordes 396
 Gradenigo, Domenico 314
 Gradiska 307, 318
 Grafeneck, Ulrich von 235
 Gragg, Florence A. 174d
 Grant, Johann 90
 Gray, Basil 325d, 363, 363d
 Graz 344
 Grey, Charles 265d, 271d
 Grisumpsa 203
 Gritti, Battista 318, 335, 350, 357
 Gritti, Triadan 287-288, 290, 291
 Gritti ailesi 90
 Grmek, Mirko Drazen 390d
 Grosswardein *bkz.* Vârad
 Grunebaum, G. E. von 354d
 Guboğlu, Mihail 132d, 189d
 Guglielmo, II., Nakşa Dükü 124

- Guicciardini, Francesco 330d
 Guiscard, Robert 174
 Gunduliç, Vlahusa 236
 Gurk *bkz.* Krka
 Gülbahar bin Abdullah (Gülbahar Hatun) 62, 70, 256
 Gülşah Hatun 70
 Gümölcine (Komotini) 250, 261-262, 378
 --Gümüşhane 345
 ~ Gürani, Molla (Ahmed ibni İsmail) 40-41, 405-406, 410, 412
 Gürcistan 138, 171, 345
 Gürdüs (Korinthos) 61-62, 85, 121, 150-151, 153-154, 162, 204-205, 228, 304
 Güvercinlik (Golubac, Taubersburg) 48, 108, 148-149, 274
 Güzel Kapı *bkz.* Bahçe Kapısı
 Gyllius 307d
 Györ *bkz.* Yanıkkale
- H**
 Habeşistan 171-172
 Habsburglar 138, 209, 280, 308
 Hâce-i Cihan (Ebu'l-Fadl Mahmud ibn Şeyh Muhammed) 399
 Hacı Giray, Kırım Hanı 117, 296
 Hacı Halife 356, 412
 Hacı Muhammed 267, 275-276
 Hadzibegić, H. 379d
 Haemus *bkz.* Balkan Dağları
 Hafız 402
 Hagia Sophia *bkz.* Ayasofya
 Halasi-Kun, T. 16d
 Halecki, O. 46d, 47d, 48, 49d
 Halep 241
 Halevy, Mayer A. 107d
 Halicarnassus *bkz.* Bodrum
 Haliç 67, 82, 84, 89, 91-92, 95, 194, 226, n 243, 275, 305, 394
 Halil Paşa, Çandarlı 37, 47, 50-51, 55, 58-59, 67, 73-74, 79, 82-83, 86, 91, 98, 103, 112, 356, 364
 Halkedon *bkz.* Kadıköy
 Halley, Edmund 139
 Hamburg 210
 Hamideddin, Laristanlı (el-Lari) 347, 389
 Hamideddin, Molla 41, 408
 Hammer-Purgstall, Joseph von 18, 381, 401d
 Hamza, İskender Bey'in yeğeni 144
 Hamza Bey, kapudan-ı derya 126-128, 130
 Hamza Paşa 55, 90
 Hamza Paşa, Selanik valisi 156, 187, 189, 238
 Hamza Zenevisi 162, 164-165
 Hanna, Sami A. 191d
 Hannibal 347
 Has Murad Paşa 240, 240d, 271-272, 283, 312, 392
 Hasan, Gürdüs kumandanı 121
 Hasan (Hasan Bey), İsfendiyaçoğlu İsmail Bey'in oğlu 176
 Hasan Ağa 135
 Hasan Bey, elçi 324
 Hasan Bey, Evrenosoğlu 321
 Hasankeyf (Hıskeyfa) 278
 Hasköy 232, 240, 283, 286
 Hasluck, F. W. 112d, 354d
 Hatat, Gilanlı 415
 Hatibzade (Molla Mehmed) 406-407, 415
 Hatszeg Dağları 321
 Hatun binti Abdullah *bkz.* Hüma Hatun
 Havsa 250
 Hayali *bkz.* Şemseddin
 Hayreddin (Ariadeno) 336
 Hayreddin (Mustafa) Bey 337
 Hayreddin Hızır Paşa 245
 Heers, Jacques 46d
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 368
 Heimbürg, Gregor von 161
 Hekali 230
 Hekim-i Kirmani 389
 Helena, Trabzon imparatoriçesi 179, 206
 Helenler 179
 Heller, Erdmute. 231d
 Heraclea *bkz.* Ereğli
 Herakleion *bkz.* Kandiye
 Herat 404, 412
 Hermannstadt *bkz.* Şibiu
 Herodotos 111
 Hersek (Herzegovina) 37, 201, 201d, 206, 231, 344-345, 373, 378
 Hersekoğlu Ahmed Bey (Stjepan Koşaca) 311, 334
 Herzegovina *bkz.* Hersek
 Hess, A. C. 191d
 Hexamilion *bkz.* Germehisar
 Heyd, Uriel 375d
 Hırvatistan 138, 154, 199, 231, 241, 279, 292, 299, 301, 314, 344
 Hıskeyfa *bkz.* Hasankeyf
 Hızır, Balaban Bey'in yeğeni 224
 Hızır Bey, Molla 410-411
 Hızır Bey Çelebi 140
 Hızır Çelebi 33
 Hızır Paşa, Kara 33, 40, 67, 153, 175, 179
 Himare (Chimara) 143
 Hindistan 116, 171-172, 299
 Hinz, Walther 171d
 Hipodrom *bkz.* At Meydanı
 Hoca Ataullah el Kirmani
 Hoca Hayreddin 406
 Hoca Hızır 53, 55
 Hoca Sinan Paşa 285-286, 311, 415
 Hoca (Tacir) Hasan 409
 Hoca-i Cihan (Ebul Fadıl Mahmud ibni Şeyh Muhammed)
 Hocazade (Molla Mustafa) 405-407, 409, 411, 414

- Hohe Tauern 344
Hohenfeld, Lucia von 280
Holstein 257
Holt, P. M. 398d
Holumiç (Chlomoutsis, Tornese) 121, 164
Hopkins, A. A. 324d
Horia *bkz.* Bahçe Kapısı
Horasan 399, 413
Hoşkadem, Suriye ve Mısır Sultanı 217, 345-346
Hotin 303
Hovagim, patrik 180
Hrisoloras, ioannes 75
Hristodoulos, mimar 255,394
Huard, Pierre 390d
Huart, Cl. 112d -
Hum 197, 200
Hundi Hatun *bkz.* Daye Hatun
Hunyadı, Janos 38, 41, 46-47, 47d, 52-53, 53d, 54d, 63, 65-66, 70, 75,100-102,109, 131,133,136,138-139,143, 205, 235
Hunyadi, Matthias, *bkz.* Matthias Corvinus
Hurrem Bey *bkz.* İlyas Bey, Harambaşı
Husam(eddin, Molla Mustafa) 412
Hussey, John 24d
Hüdavendigâr geçitleri 384
Hüma Hatun (Hatun binti Abdullah) 30-31,69
Hünkâr Çayırı 347
Hüsameddin (Molla Mustafa) 412
Hüseyin, molla *bkz.* Ümmi Veled
Hüseyin, Şeyh, Kürt Beyi 177
Hüseyin Baykara, Horasan Sultanı 273
Hüsrev, Molla (Mehmed) 47, 55, 58-59, 240,344,407-411 '
Hymettus Dağı 152
- I
Iacopo, Gaetali Maestro (Yakup Paşa) 81, 87,178, 207, 220, 226-227, 232-233, 254, 254d, 255, 284, 347-348, 353, 365, 385, 390, 418-419
Iconium *bkz.* Konya
Ilok (Ujłak) 138
Ilissus 152
Imber, C. 24d
Imbros *bkz.* Gökçeada
Inoz *bkz.* Enez
Ioannina *bkz.* Yanya
Ionica 329
Iorga, N. 18, 86, 87d, 90, 279d, 384d, 387d
Ishafan 278
Isidor, Kardinal 85, 96
Isonzo (Soco) Nehri 307-308,314
İsparta 396, 407
Istranca Dağları 148,153, 167, 260
Istria 196-197, 207, 213, 234, 240,307
Işıltan, Fikret 25d
Ithomi Dağı 85, 164
- Itkowitz, N. 24d
Iustinianus, I., İmparator 194,392,394,397
Ivan, III., Vasilevich, Rus Grandükü 167, 264
- I**
İberya 171
İbn Batuta 26d
İbn Sina 232
İbn Tağribirdi 217d
İbni Temşid (Mustafa ibni İbrahim at Temşid) 406
İbrahim, sadrazam 356
İbrahim Bey, Isfendiyoğlu 34
İbrahim Bey, Karaman beyi 29, 39-40, 44, 47, 51, 51d, 77-78, 110, 170-171, 209, 237, 237d
İbrail (Braila) 188
İkiz Top Kapısı 218
İlyas Bey 77
İlyas (Hurrem) Bey, Harambaşı 206
İlyas Fakih 33
İmereti 172-173
İmparatorluk Kapısı (bâb-ı hümayun) 218
İmroz *bkz.* Gökçeada
İnalcık, Halil 18, 24d, 25d, 42d, 48d, 51d, 59d, 64d, 68d, 80, 92d, 103d, 104d, 108d, 113d, 144d, 148d, 149d, 162d, 168d, 190d, 202d, 240d, 252d, 298d, 305d, 336d, 379d, 380d, 384d, 385d, 388d, 398d
İnebahtı (Lepanto, Naupaktos) 61, 203, 278, 304, 309,319, 369d, 375d
İnegöl 176, 252,411
İngiltere 117-118, 120, 181, 209, 263, 281, 325,339,426
İoannes, Palaiologos, VIII. 43, 54, 60, 66
İpsala 130
İran 28, 33, 40, 50, 96, 116, 138, 140, 172, 230, 240, 242, 258, 263, 266-268, 277-278, 314, 318, 350, 352, 355, 369, 389, 395, 399-400, 404, 407-408, 412-413, 415,420
İsa Bey (İshakoğlu) 122-123, 144, 163-164, 231,236,321,389
İsfendiyoğlu İsmail Bey 171, 176, 176d
İsfendiyoğlu Kızıl Ahmed 176
İshak, İbrahim Bey'in oğlu 237-238, 240, 262
İshak Bey (Kraloğlu, Sigismund Tomasevic) 163, 201-202,377
İshak Bey, Evrenosoğlu 36, 41
İshak Paşa 33, 72, 74, 77, 87-89, 113, 166, 188, 197-198, 252, 261, 275, 279, 285, 349,393
İskender, Büyük 352
İskender Bey (George Castriota, Skanderbeg) 54, 54d, 64-66, 69-70, 162, 183-184, 209, 216, 223-224, 228-230, 233, 236
İskender Bey, Bosna sancak beyi 307,310,344

- İskender Bey, Georgios Amirutzes'in oğlu
İskender Bey, Makedonyalı 111
İskender Bey, Mihaloğlu 249, 300-301, 303, 310, 313-314, 321
İskender Çelebi, Sinan Paşa'nın oğlu 403
İskender Paşa 426
İskenderiye 170
İskit 172
~4şkoçya 120
" İsmail Bey, Sinop Emiri, İsfendiyaroğlu 34, 46, 92, 139, 173, 237
İsmail Paşa, hadım, kapudan-ı derya 130, 141, 161
İspanya 56,-86, 118, 181, 209, 264, 372
İstanköy (Kos) 126-127
İstifa (Thebes) 60-62, 153, 165-166, 205, 249
İşkodra (Scutari, Shkoder) 70, 143, 230, 233-234, 288, 290-291, 309-311, 314-315, 317-318, 320, 378
İtalya 23, 29, 31, 36-37, 39, 44, 46, 49, 58, 68, 70, 76-77, 80-82, 84, 99, 100, 107, 111, 114-124, 126, 129, 132-133, 139, 144, 153d, 155-159, 161-162, 167, 169-170, 173, 178, 181, 183-184, 191-193, 196, 202-203, 209, 212-216, 218-219, 221, 228-231, 235-236, 241, 243, 248-249, 252, 254, 264, 268, 281-282, 287-288, 291, 294-295, 297, 299, 301-302, 304, 306-310, 314, 317, 319-320, 323-324, 329, 332, 335-340, 347, 349-350, 357, 360-364, 381, 385, 388, 392, 394, 396-397, 416-424, 426
İyas Ağa 394
İyas Bey, Hersek sancakbeyi 345
İyas Efendi 40
İyas ibn Abdullah, mimar 257
İyi Philip, Burgonya Dükü
iyonya 320, 328, 335
İzladi (Zlatitsa) 41, 128-129, 131
İzmir 57, 127, 268, 378
İzmit (Nicomedia) 82, 327
İzmit Körfezi 236
İzmit 378, 395, 407, 411
İzvornik 208

Jacques, II., Kıbrıs Kralı 261, 276-277
Jacques, III. 277
Jacobs, Emil 115d, 332d, 334d, 421d
Jajce *bkz.* Yayça
Jaketa 162
Jaksic, Demeter 322
Jami, Molla
Jan Hus'cular 236, 241
Janin, R. 89d
Jean, Cleve Dükü 159
Jehan (Giovanni) 349
Jelena (Maria), Bosna Kraliçesi 202

Jezevo *bkz.* Eziova
Jirecek, Constantin 36d, 370, 370d
John, Capistranolu, *bkz.* Giovanni da Capistrano
John, İskender Bey'in oğlu 233
John, papaz 172
Jones, J. R. M. 73d, 94d, 99d, 103d, 11 İd, 363d, 424d
Jones, Michiel 323d
Jones, P. J. 184d
Jörg, Nurembergli, top dökümcüsü 132, 132d, 207, 288, 288d, 340
Judcnburg 344
Julia, Pere 90, 99
Julius, II. (Giuliano della Rovere), papa 339
Julius Caesar 352

K
Kadı Köprüsü 393
Kadıköy (Halkedon, Khalkedon) 411
Kadıze-i Rumi (Molla Mahmud ibn Mustafa) 413-414
Kaffa *bkz.* Kefe
Kahire 67, 217, 217d, 218, 225, 237, 251, 405, 411, 413
Kalamai *bkz.* Kalamata
Kalamata (Kalamai) 153, 157
Kalavrita 151, 153, 156, 164
Kale-i Sultaniye
Kalo Ioannes *bkz.* Komnenos, Ioannes, IV.
Kamenica 123
Kandiye (Candia, Herakleion) 247, 259
Kanitz, Felix 304
Kantakuzenos, Manuel 98, 113, 121, 150
Kantakuzenos, Thomas 139, 383
Kantakuzenos ailesi 104, 113, 384
Kantorowicz, Ernst 364, 364d
Kapadokya 175
Kapalı Çarşı 283
Kapılı Derbend Kapısı (Traianus) 41
Kapronca (Kopreinitz, Koprivnica) 292
Kapsali, Elijah 106
Kapsali, Moşe, başhaham 106
Kara Amid *bkz.* Diyarbakır
Kara Boğdan *bkz.* Boğdan
Kara Hasan (Caracoxo, Kara Hüseyin) 139-140
Kara Hüseyin *bkz.* Kara Hasan
Kara Yülük 171
Karaca Bey, Paşa 53-54
Karadağ 65, 233, 290
Karadeniz 24, 51-52, 82, 84, 89-90, 101, 103, 116-118, 124, 167-168, 173, 174d, 175-176, 179d, 180, 187, 190, 209, 224, 244, 266, 270, 276, 296, 298, 302-303, 319
Karaferiye 378
Karahana, A. 400d
Karakoyunlu 67, 217, 242

- Karaman (Larende) 235, 238, 240-241, 250-251, 261-262-263, 266, 269-270, 305, 378,395
 Karaman, İbrahim Bey'in oğlu 237
 Karaman Beyliği 29, 67, 77, 170-173, 236, 237d, 240d
 Karamani Mehmed Paşa *bkz.* Mehmed Paşa, Karamanı
 Karatavuk Meydanı 64
 Karay Mirza, 296
 Karıştıran 250, 271
 Karıştıranlı Süleyman Bey *bkz.* Süleyman Bey, Karıştıranlı
 Karitaina 150d, 153, 164
 Karkin 410
 Karl, V. *bkz.* Carlos V.
 Karl, XII, *İsveç* Kralı 250
 Karheli (Akarnania) 233
 Karlzadeler *bkz.* Tocco, I., Carlo
 Karlsburg *bkz.* Alba Iulia
 Karolenjler 387
 Kartlı 172
 Karya 124, 268
 Kasım Bey
 Kasım Bey, Karamanlı, İbrahim Bey'in oğlu 237,251,261,268-269
 Kasım Paşa 41, 42, 89, 176, 179
 Kasımpaşa 91
 Kastamonu (Kastamuni) 34, 176, 237, 269, 378,384,400
 Kastilya 178, 178d
 Kastrimenon 164
 Kastritsa 153, 157, 163
 Kastron (Kios) 126
 Kâşifi 397,398d
 Katalanlar 67, 90, 128, 163,191, 192, 254
 Katalonya 117
 Katavolenos, Thomas *bkz.* Yunus Bey
 Katharina, Bosna'nın valide kraliçesi, Stjepan Tomas'm dulu 202
 Katharina, Stjepan Tomasevic'in yarı-kardeşi 201
 Kavala 250
 Kavalla *bkz.* Kevele
 Kay, John 341
 Kayıtbay 327
 Kayseri 257, 270, 284,378
 Kaz Ovası 271
 Kazancı (Kurtçu) Doğan 77
 Kechrias (Kenchreai) 61, 151
 Keddie, Nikki R. 391d
 Kefalinia *bkz.* Kefalonya
 Kefalonya (Cephalonia, Kefalinia) 233,320, 328-329
 Kefe (Feodosiya, Kaffa, Kernosse) 116-117, 267, 296-297, 298d, 305, 378, 382, 386, 422
 Kekaumenos 356
 Kelly, W. 26, 28d
 Kemah 272
 Kemaleddin, mimar 218, 395
 Kenchreai *bkz.* Kechrias
 Kerkoporta Hisar Kapısı 95
 Kerkri 297
 Kernosse *bkz.* Kefe
 Kesteli (Molla Muslihiddin Mustafa, Kestellani) 344, 411
 Kestellani *bkz.* Kesteli
 Keşiş Dağı *bkz.* Uludağ
 Kevele (Gevele, Kavalla) 209, 237-238, 250
 Keyhüsrev 221
 Khadduri, Majid 92d
 Khalkedon *bkz.* Kadıköy
 Khalkis (Chalcis) 245-249, 249d
 Khalkokondilas, Andreas 383
 Khalkokondilas, Demetrios 104
 Khalkokondilas, Laonicus 25, 25d, 52-53, 58, 61-63, 66, 71, 73, 73d, 87-88, 98-99, 124, 144, 152, 156, 175, 187, 189, 194, 197, 205,383-384,386
 Khora 97
 Kıbrıs 137,159, 242, 276, 313
 Kiliç Arslan 261-262
 Kınalızade 401, 401d
 Kireli (Caralis, Carallia) 268
 Kırım 116, 283, 297
 Kırkkavak 151
 Kırkkilise *bkz.* Kırklareli
 Kırklareli (Kırkkilise) 148, 260
 Kıvami 398,398d
 Kızıl Ahmed 237, 269
 Kızıl Katır (Molla Mustafa) 408
 Kiklad Adaları 57,191, 418
 Kili (Kilia, Kiliya) 188, 293, 297
 Kilia *bkz.* Kili
 Kilikya 268, 237
 Kiliya *bkz.* Kili
 Kinizsi, Paul 321-322
 Kios *bkz.* Kastron
 Kiparissia 164
 Kipinuvo 48
 Kissling, Hans J. 15d, 16d, 19, 28d, 62d, 112d, 245d, 348d,354d
 Kitros 250
 Kjiri 313
 Kladas, Korkodeilos 164
 Kliacza (Kljuc) 199-200
 Kljuc *bkz.* Kliacza
 Knoviça Dağı 42
 Kobler, Franz 353d
 Kocacık (Svetigrad) 64
 Kocaeli 79
 Kocevje 301
 Koçi Bey 284
 Koinitza 373
 Kokkinos 304
 Komnenos, Aleksios, IV. 171, 195, 206
 Komnenos, Alexander, Mankup Kralı 193,

- 195, 206, 297
 Komnenos, Anna 206
 Komnenos, David 153, 171-175, 177-180, 193, 195, 206
 Komnenos, George
 Komnenos, Ioannes, IV., Trabzon İmparatoru 103, 153, 171, 175, 266
 Komnenos, Ioannes, V., Trabzon İmparatoru 171
 -JComnenos, Maria 297
 Komnenos, Yorgi 206
 Komnenos ailesi 104, 114, 175, 177-179, 195, 206, 207d, 219, 226, 297, 422
 Komninos, Golem Mouses (Musa) 143-144
 Komotini *bkz.* Gümülçine
 Konavle Vadisi (Val Canale) 345
 Konstantinos, Sivricehisarlı 199
 Konstantinos Palaiologos, *bkz.* Palaiologos, Konstantinos
 Konstantinos Sütunu 96
 Konstantinovic, Mihael 122, 358
 Konus 303
 Konya (Iconicum) 47, 209, 237-238, 238d, 240, 262, 274, 284-285, 346, 348, 354, 378, 395-396, 407
 Konyalı, İbrahim Hakkı 238d, 257d
 Koper (Capo d'Istria) 307, 309
 Kopreinitz *bkz.* Kapronca
 Koprivnica *bkz.* Kapronca
 Korfu 164, 166-167, 259, 276, 319, 336
 Korinthos *bkz.* Gurdüs
 Korkud, şehzade, II. Bayezid'in oğlu 349
 Koroni 164, 242, 248, 276, 319
 Koroni (Coron) Körfezi 85, 203, 205, 319
 Korteper, Carl Max 299
 Korykos 276, 278
 Kos *bkz.* İstanköy
 Koşaca, Stjepan, *bkz.* Hersekoğlu Ahmed Bey
 Kosova 28, 64, 66, 70, 102, 109, 122-123, 198
 Kotor (Cattaro) 290, 319
 Kovacevic, lord 206
 Kovacevic, Tvrtko 198
 Kovin 63, 300
 Koylu Hisar *bkz.* Koyunlu Hisar
 Koyul Hisar *bkz.* Koyunlu Hisar
 Koyunlu Hisar (Koylu Hisar, Koyul Hisar) 177, 271
 Köln 182
 Köpeliğlu Muhyiddin 240
 Körös (Kreutz, Krizevci) 292
 Köstendil (Kyustendil) 122, 309
 Köymen, M. A. 208
 Kraelitz-Greifenhorst, Friedrich 13 İd, 237d, 315d, 375d
 Kraiburg, Bernhard von, Chimsee piskoposu 135-136
 Krain 196
 Krajina 231
 Krakow 254
 Kraljevo *bkz.* Rankovicevo
 Kraloğlu *bkz.* İshak Bey, Kraloğlu
 Krapina 301
 Kras (Carso) 344
 Kratova 122, 383
 Krekic, Barisa 30d, 345d
 Kremer, Alfred von 376
 Kreutel, Richard F. 140d
 Kreutz *bkz.* Körös
 Kritovulos 35, 36d, 98-99, 99d, 108, 113, 124, 130, 139, 141, 151-152, 154, 161-162, 166, 191, 200, 215, 215d, 217, 219, 224-225, 393
 Krizevci *bkz.* Körös
 Krka (Gurk) 301, 314
 Kronstadt *bkz.* Braşov
 Krsko (Gurkfeld) 301
 Kruje *bkz.* Akçahisar
 Krusevac *bkz.* Alacahisar
 Kruya *bkz.* Akçahisar
 Kserkses 31, 421
 Kuban 345
 Kudüs 137, 170, 174, 183
 Kulpa 301
 Kumanlar 298
 Kumkapı 181
 Kuran, Aptuñiah 112d
 Kurat, Akdes N. 298
 Kurtoğlu, Fevzi 298d
 Kuşçi (Alaeddin Ali), Molla 347, 413-415
 Kutbeddin Ahmed 389
 Küçük Çekmece (Athyras) 393
 Küstenje 250
 Kütahya 274, 378, 395, 407
 Kvarner (Quarnero) 37
 Kyustendil *bkz.* Köstendil
- L**
 Ladik 396
 Ladislav, II., Polonya Kralı 75, 378
 Ladislav, III., Polonya Kralı 36, 39, 41, 43-44, 46, 48-49, 53-55, 65
 Ladislav Posthumus, V., Macaristan Kralı 63, 70, 102, 120, 133, 138, 292
 Laertius 111
 Laibach (Ljubljana) 241, 279, 301, 344
 Laimokopia *bkz.* Boğazkesen
 Laiotâ (Basarab, Tepeluş), Eflak prensi 293, 303
 Lajos, Macaristan kralı 37
 Lakonya 61, 157, 162, 205
 Lamia *bkz.* Zeytun
 Landshut 231
 Lane, Frederic C. 23d
 Langasco, Girolamo di 90
 Langasco, Lionardo di 90
 Latiguschi, öiâcomo de' 110, 11 İd, 115,

- 149,351,362-363,418
 Larende *bkz.* Karaman
 Larisa *bkz.* Yenişehir
 Laristan 347
 Laskaris, Konstantinos
 Laskaris ailesi 104
 Lastia, Giovanni de 75,104, 114
 Lâszlâ Vitez *bkz.* Vetesius, Ladislâs
 Latifi 400d, 401, 401d
 Layard, Sir Austen Henry 325
 Lazar 108
 Lazarus, Sırp Prensi 65
 Le'ali 399
 Lecce 337
 Lefebvre, Marie Magdeleine 385d, 388d
 Leitha 280
 Lemberg 299
 Lemerle, Paul 15, 56d, 123d, 384d
 Lemnos *bkz.* Limni
 Leo, I, Büyük, imparator
 Leoben 344
 Leonard, Midilli başpiskoposu 193, 193d
 Leonardo da Vinci 169,330
 Leondarion (Leondari) 85, 154, 156, 163, 205
 Leonhard, Gorizia Kontu 334-335
 Lepanto *bkz.* İnebahtı
 Leskovac 109
 Leş (Alessio, Lezhe) 65, 144, 233, 259, 290, 310,313
 Letts, Malcolm 7 İd
 Leuktron 153
 Levadhia *bkz.* Livadya
 Levkas *bkz.* Santa Mavra
 Lewis, Bernard 87d, 100d, 398d
 Leyszade Mehmed ibn Mustafa 374
 Lezhe *bkz.* Leş
 Lezze, Antonio da 313, 318
 Lezze, Donado da 58d
 Lidhorikion (Lidokhorikion) 60
 Lienz 334
 Likya 124, 268
 Lim 162
 Limni (Lemnos, Stalimeni) 24, 84, 99, 124, 127-128, 130, 138, 141, 158, 161, 166, 191, 211, 227, 242, 246, 253, 253d, 259, 304, 309,317
 Liparit, Dadian, Mingrelia hükümdarı 173
 Listraina 164
 Litvanya 278
 Livadya (Levadhia) 60, 205, 249
 Livius 420
 Livy 111, 115
 Ljubljana *bkz.* Laibach
 Ljutomer 321
 Llyd, Seton 261d
 Locris 62
 Logatec 344
 Loibl Geçidi 314
 Loka 301
 Lokman, Seyyid 362, 362d
 Lombardlar 111, 153
 Lomellino, Angelo 102
 Londra 102, 346
 Lopez, Bernardo 229-230
 Loredano, Alvise 49, 56, 203, 203d, 204, 211
 Loredano, Antonio 288, 288d, 290-291, 304, 309
 Loredano, Iacopo. 211, 228
 Loredano ailesi 90, 266
 Lorichs, Melchior 257
 Lorimer, E. O. 364d
 Louis, XI, Fransa Kralı 174, 209, 252, 314, 323, 339, 422
 Loulon *bkz.* Lula
 Luca, Curzolalı 247
 Ludovico da Bologna, Fra 171-174, 174d, 229
 Lugal, Necati 403d
 Lukanes, Nikeforos, 151, 153
 Lukarevic, Paladin 303
 Lukareviç, Stjepko 236
 Lula (Loulon) 262
 Lusatya 236
 Lusignanlar 261, 276
 Lutfi Bey 319
 Luther, Martin 358
 Lütfi (Lütfullah ibn Hasan), Molla 352,415, 416d
 Lütfullah ibn Hasan, Molla *bkz.* Lütfi, Molla
- ## M
- Macaristan 23, 34, 36-39, 44, 47, 49, 53-54, 60, 63, 70, 75, 84, 100-102, 101d, 107-109, 117-121, 123, 131-132, 137-138, 144-145, 150, 154-155, 159-160, 172, 174, 181, 184, 186, 190, 196, 204, 206-209, 213-214, 216, 223, 227, 234-236, 241, 252, 259, 264, 269, 273, 277-279, 281,292,299-301,307,320-321,350,416
 Machiavelli, Niccolö 184, 360, 422
 Maeander *bkz.* Menderes
 Maestro Iacopo *bkz.* Iacopo, Gaetali
 Maestro
 Maffei, Celso 308
 Magosa (Famagusta) 276
 Magoulas, Harry J. 25d
 Magray, Blasius 339
 Mahmud, I. 283,421
 Mahmud, II. 112
 Mahmud Ağa 273
 Mahmud Çelebi 42-43, 273
 Mahmud ibn Musa, Molla *bkz.* Kadızade-i Rumi
 Mahmud Paşa, Angelovic 40, 113, 113d, 114, 128-129, 139-140, 145, 148-149, 162-163, 165-166, 168, 170, 176-180,

- 187-188, 192, 194-201, 205, 207-208, 211, 216-217, 219, 225-226, 232-233, 235, 238, 240, 243-244, 246-247, 251, 258, 269, 271-274, 283-286, 356, 364, 392, 395, 403, 406-407, 413, 423
- Maiano, Benedetto da 424
- Maina *bkz.* Mani
- Maina, Braccio di 259
- Majer, Hans Georg 16d, 19
- Makarska 231
- Makedonya 26, 43-44, 85, 109, 111, 130, 137, 148d, 149, 163, 209, 224, 232, 242, . 282, 288, 335, 352, 357, 373, 418
- Malatesta, Sigismondo Pandolfo, Rimini lordu 183-184, 184d, 209, 211-212, 215, 228, 360, 423-424
- ¹ Malatya 67
- Maletta, Francesco 295
- ¹Malipiero, Domenico 244, 249, 261, 265, . 275, 281, 334
- Malipiero, Marin 267
- ¹Malipiero, Pasquale 154, 159
- Malipiero, Tommaso 309-310
- Malkara 378
- Malkoçoğlu Balı Bey 279, 292, 310, 321
- Mallett, Michael E. 170d
- Maltepe 89
- Mamak, Kefe valisi 296
- Manastır (Bitola, Monastır) 223, 361
- Manavgat 262
- Mandhelo *bkz.* Mandili
- Mandili (Manndhelo) 246
- Manfredonia 301
- Manheim, Ralph 15, 17, 19
- Mani (Maina) 157, 165, 205, 253d, 309, 317
- Manisa (Magnesia ad Sipylum) 33-34, 40-41, 55, 57, 59, 62-63, 68-69, 71, 73, 140, 327, 355, 363, 405, 410, 418
- Manisa Çelebi 344
- Mahisazade (Molla Muhyiddin) 408-409, 415
- Mankup 297
- Mantineia 150, 164
- Mantova 120
- Mantran, Rb. 69d
- Mantua 156-161, 170, 173, 181-182, 228, 255, 308
- Manuel, İL, Palaiologos 82
- Maona 127, 244
- Mara, II. Murad'ın karısı 34, 36, 44, 74-75, 75d, 100, 139, 145, 148, 154-155, 155d, 242, 253, 259, 328, 335, 359, 372-373, 422
- Maraş 345
- Marathos 164
- Marcello, Bartolomeo 110
- Mardin 278
- Mareşul *bkz.* Maros
- Maria, Bosna kraliçesi 328
- Marin, Ragusalı 315
- Marini, Antonio 236
- Maritsa *bkz.* Meriç
- Markham, C. R. 178d, 306d
- Marmara Denizi 24, 52, 79, 88-91, 190, 305, 329
- Marmaris (Fisco) Koyu 327-328, 342
- Maros (Mareşul, Szaszvaros) Nehri 321-322
- Marsilya 170
- Martelli, Carlo 225
- Mary, Burgonyalı 280
- Marzano, Francesca, Aragonlu 328
- Massignon, Louis 89d
- Matthias Corvinus (Hunyadi),- Macaristan Kralı 138-139, 145, 149, 154-155, 158, 184, 186, 190, 196-197, 205-209, 216, 218, 223, 227, 234-236, 269, 272-274, 277, 279-281, 292, 294, 294d, 299-302, 308-309, 314, 320-323, 344, 350, 378, 416, 420
- Mavrogonatos, David 223, 226
- Mavrovlachia 131
- Maximilian, I., imparator 280
- Maximos, III., patrik 220
- McLeod, W. 150d
- McNally, Raymond T. 53d, 186d, 294d
- Mediaş 35
- Medici, Antonio de' 329-330
- Medici, Cosimo de' 104
- Medici, Giulano de' 329-330
- Medici, Lorenzo de' 255, 291, 329-330, 332 423 425
- Medici ailesi 114, 255, 329
- Medico, H. E. del 15
- Medin, Giâcomo 266
- Medine 251, 346
- Mehmed, I. 23, 28, 30, 31, 61, 67, 69, 72, 175, 411
- Mehmed, IV. 81
- Mehmed, Molla *bkz.* Hatibzade
- Mehmed, Molla *bkz.* Zeyrek
- Mehmed Ağa, sekbanbaşı 302
- Mehmed Bey, Karamanlı İshak Bey'in oğlu 238, 262
- Mehmed ibni Armağan *bkz.* Yegân
- Mehmed ibni Kemal, Ahi Çelebi 389
- Mehmed Mecdi Efendi 41d
- Mehmed Paşa, Amasya valisi 40
- Mehmed Paşa, Halil Paşa'nın yaveri 103'
- Mehmed Paşa, Karamani 311, 345, 347-349, 385, 398, 398d, 403, 406-407
- Mehmed Süreyya 23d
- Mehmed Şerif Paşa 26d
- Mekke 72, 103, 111, 344, 346, 348, 370, 399, 413-414
- Meligalas, Antonios 340-341, 370
- Melikoff, irene 26d
- Melshtitsa 42
- Menage, V. L. 26d, 31d, 33d, 68d, 204d,

- 208d, 249d, 253d, 259d, 307d, 375d, 398d
Mendenitza (Bodinitza) 249
Menderes (Maeander) 191
Menekşe (Menevşe, Monemvasia) 150, 163, 163d, 167, 259, 319
Menevşe *bkz.* Menekşe
Mengli Giray, Kırım hanı 296-297
Menikon Dağı *bkz.* Boz Dağı
Menteşe 55, 77, 378
Meram 285
Mercanlıgil, M. 17d
Mercati, Angelo 222d
Meriç (Maritsa) 129, 242
Meron 368
Merovenjler 370
Mesih Paşa, donanma derya beyi 253-254, 327, 341-342, 344'
Mesih Paşa, Has Murad Paşa'nın kardeşi 312
Messembria *bkz.* Misivri
Messene *bkz.* Misinli
Messenia 85, 164
Messina 157, 164
Methoni (Modon) 100, 164, 203, 205, 211, 242-243, 248, 276, 319
Metlike 241, 292
Metnitz 314
Mezid Bey 38
Mırmıroğlu, Vladimir 25d, 195d, 317d, 319d
Mısır 44, 217, 241, 261, 298, 327, 340, 345-346, 350, 395, 405, 413, 418
Michelangelo 257, 366
Michiel, Antonio 226-227, 246
Michiel, Francesco 266, 304
Michiel, Girolamo 169, 222, 226
Michiel ailesi 426
Midilli (Mytilini) 57, 58, 75, 88, 94, 99, 103, 124, 126-130, 137, 141, 159, 190-194, 200, 203, 211, 216, 226-227, 277, 378
Mihajlovic, Konstantinos, Yeniçeri 122, 123d, 197-198, 200, 358, 358d
Mihaloğlu Ali Bey *bkz.* Ali Bey, Mihaloğlu
Mihaloğlu İskender Bey *bkz.* İskender Bey, Mihaloğlu
Mihri Hatun, şair 403
Miklosich, Franz 121d, 317d, 319d
Mikonos 68
Milano 23, 101d, 116-117, 120, 154, 156, 159, 161, 169, 214, 225, 234-235, 249, 252, 259-260, 292, 295, 314, 422, 425
Milica, Mara'nın yeğeni 328
Miller, Barnette 374
Miller, William 127d, 151d, 153d, 166d, 171d, 179d, 193d, 329d
Millingen, Alexander van 89d
Milly, Jacques de 124, 126
Mingias 61
Mingrelia 171, 173
Minnet Bey 202
Minoritler 133, 135, 210
Minorsky, V. 17İd
Minotto, Girolamo 90, 99, 110
Mirdita 64
Mirem Çelebi (Molla Mahmud) 414
Misinli (Messene) 103
Misistire (Misithra, Mistra) 24, 43, 60, 62, 77, 85, 149, 157, 162-164, 211-212
Misithra *bkz.* Misistire
Misivri (Mesembria) 24, 89, 101
Mistra *bkz.* Misistire
Mitchell, R.J. 158d, 288d
Mitrovica 149
Mocenigo, Giovanni 319, 324
Mocenigo, Pietro 248, 264-265, 267-268, 275-278, 287-288, 291
Mocenigo ailesi 90
Modena 120
Modon *bkz.* Methoni
Moltke, Helmuth von 32, 32d, 81, 81d
Monastır *bkz.* Manastır
Moncastro *bkz.* Akkerman
Monemvasia *bkz.* Menekşe
Moneta, Niccolö 313
Monodendron Ağacı 96
Montferrat 120, 214
Montpreis (Planina) 301
Mora (Peloponnesos) 30, 43, 46, 53-54, 61-62, 85, 90, 103-104, 121, 131, 149-150, 150d, 151, 151d, 153-154, 156-157, 162, 164-166, 166d, 167-168, 179, 191, 203-204, 209, 211-212, 215-217, 226-227, 242, 248, 253d, 254, 259, 276, 282, 302, 373, 378, 384, 386
Motaca 313
Morava Nehri 122, 132
Moravcsik, G. 73d, 101d
Moravica 304
Moravya 107, 236
Mordtmann, J. H. 68d, 112d
Moro, Cristoforo 202-203, 212-214, 217, 234, 252, 255
Morosini, Silvestro 56
Moskova 278
Mostar 201
Möchling 344
Mottling 241
Muchli 150, 154, 156
Muhyiddin, İstanbul Kadısı 104, 305
Muhyiddin, Molla *bkz.* Manisazade
Muhyiddin Mehmed, Ali Kuşci'nin yeğeni 347
Muhyiddin Mehmed ibni Hızırşah, Molla 356
Mula, Girolamo da 275
Muntania 303
Mur Nehri 344
Murad, subaşı 130
Murad, I. 28, 40, 65, 123, 369
Murad, II. 23-26, 28-30, 32-34, 36-41, 41d,

42-44, 46-47, 47d, 48-49, 51-52, 54-72, 74-80, 87-88, 110, 127, 139-140, 148, 162, 186, 237, 250, 252, 254, 281, 315, 354, 357, 359, 366, 369, 373, 381, 387, 392-393, 397, 401, 405-406, 408, 410, 417-419, 425
 Murad, III. 362
 Murad, IV. 122
 Musachi ailesi 233, 319
 - "Muslihiddin 384
 Muslihiddin, mimar 83
 Muslihiddin Mustafa, Molla *bkz.* Kesteli
 Mustafa, III. 81, 257
 Mustafa, komutan 70
 Mustafa, Molla *bkz.* Hocaazade
 Mustafa, Molla *bkz.* Hüsameddin
 Mustafa, Molla *bkz.* Kızıl Katır
 Mustafa Ali, tarihçi 365, 365d
 Mustafa Bey, yeniçeri ağası 77
 Mustafa Çelebi, II. Mehmed'in oğlu 70, 139-140, 217, 240, 268, 270-271, 283-286, 286d, 355, 422
 Mut 238, 261
 Muta, Luigi da 313
 Müeyyadzade 245
 Müller, Joseph 121d, 317d, 319d
 Mytilini *bkz.* Midilli

N

Nagy, Albert 300
 Nagy, Ambrose 300
 , Nagyszeben *bkz.* Şibiu
 Nagyvarad *bkz.* Vârad
 Nakşa (Naxos) 110, 124, 130, 242, 304
 Nanni, Giovanni 339
 Napoli 63, 70, 77, 110, 114-117, 137, 143-144, 158-159, 161, 164, 169-170, 184, 209, 214, 223, 229-230, 235, 252, 259, 267-268, 276-278, 281-282, 291-292, 295, 308-309, 314-315, 319, 326, 328, 330, 335, 337-340, 342, 360, 416, 422, 424
 Napolidi Romania *bkz.* Anabolu
 Napolyon 368
 Nardone, Fiorio di 248
 Narenta *bkz.* Neretva
 Nasuf *bkz.* Nasuh
 Nasuh (Nasuf) > cüce 285
 Nasuh Bey, Karıştıranlı 250, 271
 Naupaktos *bkz.* İnebahtı
 Naupile *bkz.* Anabolu
 Navagero, Andrea 335, 357
 Navarino (Anavarin, Neokastron, Pylos) 85, 164
 Navolin, Filippo da 308
 Navplion *bkz.* Anabolu
 Naxos *bkz.* Nakşa
 Necati 402
 Necmeddin (Altuncuzade) 389
 Nedeljanec 320

Negroponte *bkz.* Eğriboz
 Nemanja 310
 Neocaesarea *bkz.* Niksar
 Neokastron *bkz.* Navarino
 Neopatras (Batra) 250
 Neretva (Narenta) 231
 Nergişşah, Mustafa Çelebi'nin kızı 285-286
 Neşri 208, 208d
 Neumarkt 344
 Neuss 280
 New Sparta 162
 Niccoli, Niccolö 417
 Niccolö da Fara 133, 135
 Nicholas, Cusalı, Kardinal 182, 182d, 183, 213
 Nicol, Donald M. 24d, 195d, 207d
 Nicolaus, V., Papa 70, 76, 85, 100, 114, 118, 119d, 121, 171-172, 254
 Nicomedia *bkz.* İzmit
 Nicopolis *bkz.* Niğbolu
 Niğbolu (Nicopolis, Nikopol) 65, 119, 225, 241, 303, 378
 Niğde 261, 284, 378
 Nikopol *bkz.* Niğbolu,
 Niksar (Neocaesarea, Pontus) 271
 Nilüfer Çayı 55
 Ninova 325
 Nis *bkz.* Niş
 Nisiros 127
 Niş (Nis) 41, 42, 109, 148, 303
 Nizami 400, 420
 Noli, Fan S. 64d
 Norveç 117, 120
 Notaras, Lukas 94-95, 97-99, 103
 Novaberde (Novar, Novo Brdo, Novomonte, Nyeuberger) 30, 35-36, 36d, 48, 79, 113, 122-123, 123d, 234, 384, 387
 Novar *bkz.* Novaberde
 Novella, Girolamo 308
 Novo Brdo *bkz.* Novaberde
 Novomonte *bkz.* Novaberde
 Nuremberg 132, 161, 186, 207, 235, 288, 340
 Nuri Sufi, İbrahim Bey'in oğlu 237
 Nyeuberger *bkz.* Novaberde

O

Oberto (Uberto), Antonio 385
 Obolensky, Dimitri 197d
 Ochrida *bkz.* Ohri
 Odun Kapısı 95
 Ogniben, Paolo 265, 277-278
 Ohri (Ochrida) 373, 378
 Olimpos Dağı *bkz.* Uludağ
 Oman, Charles 53d
 Omoljica 300
 Oradea *bkz.* Vârad
 Oransay, Gültekin 23d
 Oraşul Stalin *bkz.* Braşov

Orhan, Emir 107
 Orhan, Şehzade 77, 79, 90, 96
 Orsini, Giovanni 326
 Orşova 49, 321
 Orta Hisar 261
 Oruç 16
 Osman, Halife 111
 Ossiacher See 301
 Ostrogorsky, George 24d, 25d
 Ostrovica *bkz.* Sivricehisar
 Otlukbeli 273
 Otranto 335-337, 339-340
 Otto, Bavyeralı 236
 Ottoban, Antonio 247
 Ozren Dağı 304

9
 Ömer (Ruşeni), Şeyh, Aydınellili 355
 Ömer Bey, Turahanoğlu 60, 67, 85, 151-152, 156, 165, 189, 201, 204-205, 212, 228, 307, 311
 Ömer ibn Bektaş 268
 Örs, H. 3 2d
 Öz, Mehmet 26d
 Öz, Tahsin 393d
 Özel, Oktay 26d
 Özerdim, S. N. 17d
 Özgür, Anadolu Beylerbeyi 54
 Özgüroğlu İsa Bey 77, 240

P
 Padua 214
 Palaça 157
 Palaeologova, Helena *bkz.* Brankovid, Helena Palaeologova
 Palaiolo, Grech 115
 Palaiologos, Andreas 167
 Palaiologos, Catherine 167
 Palaiologos, Demetrios 67, 77, 85, 121, 149-150, 153, 156-157, 162-163, 165-166, 179, 211
 Palaiologos, Esebeg (İsa Bey) 250
 Palaiologos, Georgios 154, 164
 Palaiologos, Graitzas 164-165
 Palaiologos, Helena, Demetrios'un kızı 153, 163, 166
 Palaiologos, Helena, Thomas'm kızı, *bkz.* Brankoviç, Helena Palaeologova
 Palaiologos, Konstantinos, XI. Bizans İmparatoru 54, 61-62, 67, 76-77, 79, 82, 84-85, 87, 90, 92, 95, 97, 101, 121, 151, 160
 Palaiologos, Manuel, Menekşe kumandanı 115, 163
 Palaiologos, Manuel, Thomas'm oğlu 167, 383
 Palaiologos, Mihail, VIII. 179
 Palaiologos, Thomas 85, 121, 145, 149-150, 153-154, 156-157, 159, 162-164, 166-167
 Palaiologos, Yani 383-384

Palaiologos, Zoe 167, 264
 Palaiologos ailesi 104, 118, 212, 240, 283, 306, 312, 327, 342, 357, 360, 420
 Palaiologoslar'm sonuncusu 145
 Palamede 99
 Pall, F. 44d, 46d, 54d, 58d, 101d
 Palmer, J. A. B. 35d
 Panagyurishte 42
 Pangaios Dağı 373
 Papadakis, A. 116d
 Papadrianos, I. A. 155d
 Papoluia, B. 26d
 Paraul Alb *bkz.* Beyaz Vadi
 Parrhasios 366
 Pasti, Matteo de 183-184, 184d, 424
 Pastor, Ludwig 39d, 158d, 182d, 235d, 249d, 252d, 264d, 295d, 338d
 Patras *bkz.* Balyabadra
 Paulus, II. (Pietro Barbo), papa 214-215, 221, 235-236, 252, 252d, 253, 259.
 Pavia 213
 Pavlovici ailesi 201, 206
 Pazarcık (Tatar) 131
 Pazeniki 152
 Pearson, J. D. 16d, 17d
 Pedrino, Giovanni di 184
 Pegnitz, Heinrich Rüger von 136
 Peloponnesos *bkz.* Mora
 Pencap 416
 Pendinelli, Stefano, başpiskopos 337
 Pentecost 279
 Pera 89, 91, 193-194, 202, 223, 225-227, 243-244, 246, 254, 305
 Perchtoldsdorf 280
 Perducci, Baldassare 223
 Pere, Nuri 30d, 55d, 69d, 80d, 315d
 Pergamum *bkz.* Bergama
 • Perlatai, Peter 64
 Perugia 169
 Perusin, Marcantonio 244
 Petancic (Petancius), Felix 378
 Petervaradin *bkz.* Petrovaradin
 Peterwardein *bkz.* Petrovaradin
 Petra 195
 Petrarca 421
 Petrele 230
 Petrovaradin (Petervaradin, Peterwardein) 205
 Petrovitch, Georges T. 70d
 Petru, Aaron, II. Boğdan Prensi 131
 Petru, Ioan 131, 131d
 Petrus, Aziz 210
 Pettau *bkz.* Ptuj
 Peu 169
 Phanar *bkz.* Fener
 Phanes (Fane) 327
 Pheneos Gölü 165
 Philanthropenos, III., Aleksios Angelos 113
 Philip, Burgonya Dükü 44, 70, 119, 119d,

- 120,171,173-174,183,210
 Philippi *bkz.* Filibecik
 Philippopolis *bkz.* Filibe
 Phlius (Polyphengbn) 150, 165
 Phoea 46, 127
 Piave 308
 Picci, Enea Silvio *bkz.* Silvio, Enea
 Piccinino, Iacopo 308
 Piccolomini *bkz.* Pius, II.
 ^Piccolomini, Francesco 253
 Piedmontese 365
 Pilos 164
 Pindus 60, 62
 Pir Ahmed, İbrahim Bey'in oğlu 237-238, 238d, 262, 268, 284
 Piraeus 152
 Pirenne, Henri 298
 Pirlepe 123, 361
 Pirot 41-42, 109
 Pisa 161
 Pitcher, Donald E. 24d
 Pius, II. (Enea Silvio, Piccolomini), papa 118-119, 119d, 120, 133, 152, 155-158, 158d, 159-161, 163, 167, 170-172, 174, 174d, 181-182, 182d, 183-184, 193, 196-197, 204, 209, 209d, 210, 212-214, 253, 357, 415-416, 418
 Pizzicöllli, Ciriaco de', *bkz.* Ciriaco de' Pizzicöllli
 Planina *bkz.* Montpreis
 Plataiai 153
 Platamona 250
 Pletho, Georgius Gemistus 62, 212, 221-222
 Plevne *bkz.* Plevne
 Plevne (Pleven) 139
 Pliva Nehri 199
 Plovdiv *bkz.* Filibe
 Pocitelj *bkz.* Poçtel
 Poçitelj *bkz.* Poçtel
 Poçtel (Pocitelj, Poçitelj) 231
 Podiebrad, George, Bohemya Kralı 236
 Podrinje 198
 Pojejena 300
 Polacco, Evelina 15
 Polonya 36, 39, 41, 46, 48, 53, 75, 117, 120, 259, 264, 266, 277-278, 292-294, 297-298, 302
 Polybius 421
 Polyphengon *bkz.* Philus
 Pomoriye *bkz.* Ahyolu
 Pontano, Giovanni 360
 Ponte Molle 213
 Pontus *bkz.* Niksar
 Popper, William 217
 Porta Burchania 248
 Porta Giudecca 248
 Potto Longo 164
 Portogruaro 248
 Poryphyrogenitus, Konstantinos 394
 Postojna (Adelsberg) 301
 Prag 138
 Pravadi (Provadia) 37
 Predil Geçidi 314
 Prester
 Priska 230
 Priştine 122
 Priuli ailesi 266
 Prizren (Prizrend) 123, 290
 Prizrenac 123
 Prizrend *bkz.* Prizren
 Proinokokkas 163
 Promontorio, Jacopo de (Japoco da Campis) 382, 384
 Propylaea 152
 Provadia *bkz.* Pravadi
 Provencal, E. Levi 112d
 Prugg 280
 Psyra (Psara) 304
 Ptolemaios 220, 222, 414, 421
 Psamathia *bkz.* Samatya
 Psara *bkz.* Psyra
 Ptuj (Pettau) 292, 299, 302, 320
 Pula 231
 Pusculo, Ubertino 101, 101d
 Pylos *bkz.* Navarino
 Q
 Quarnero *bkz.* Kvarner
 Querino, Lazzaro 265-266
 Qwarqware (Gorgora), II, Büyük İberyâ Prensi 172
 R
 Raab *bkz.* Yanikkale
 Rabia, Abhazya yöneticisi 173
 Rachia *bkz.* Antimachia
 Racova 293
 Radak, Knez 199
 Radakovica 199
 Radkersburg 299, 344
 Radu, Eflak Prensi, III. Vlad'ın kardeşi 186-187, 189, 292-293
 Ragusa *bkz.* Dubrovnik
 Ragusalılar 35, 37, 80, 122, 144, 148, 154, 161, 202, 218, 344, 422
 Rarike, Leopold von 26d, 28d
 Rankovicevo (Kraljevo) 304
 Rann (Brezice) 299, 301
 Ranzano, Pietro 133
 Raphael, Sırp, patrik 373
 Râsboieni *bkz.* Ağaçdenizi
 Rauhenstein 280
 Rauthel *bkz.* Rhotel
 Ravenna 178, 264
 Razin, Stenka 365
 Regensburg 119-120, 235-236, 252-253, 279-281, 300
 Reguardati, Giovanni de 48

- Repp, Richard 391d
 Resava 148
 Rescher, O. 41d, 401d
 Reychman, Jan 16d
 Rhegion *bkz*- Büyük Çekmece
 Rhineland 107
 Rhodiotlar 327
 Rhomaea 128
 Rhomaeoi Sütunu 98
 Rhosos, Joannes 114
 Rhotel (Rauthel, Rudaly) 190
 Rhyndacenos, John Lascaris 130
 Rialto 260
 Riario, Pietro, Kardinal 282
 Rice, D. S. 261d
 Rice, David Talbot 306d
 Ridolfi, Carlo 356, 366d
 Riggs, Charles T. 99d
 Rimini 180-184, 212, 360, 423
 Robert, II., Tarantolu 328
 Robert, Louis 15d
 Roca kalesi 336
 Rodoni 230
 Rodos 75, 104, 124, 126-127, 137-138, 158-159, 192, 194, 211, 266-267, 275-276, 280, 326-328, 332, 340-342, 344, 346-347, 351
 Rogatec 301
 ' Roger, Gervas 341
 Roma 35, 43, 70, 76-77, 84, 96, 98, 100, 106-107, 110-111, 121, 136-138, 157-158, 161, 167, 169-174, 179, 181-183, 195-196, 202-203, 210, - 213-214, 220-221, 223, 228, 235-236, 241, 249, 252, 264, 266-268, 278-279, 281-282, 291-292, 294, 300, 306-307, 320, 338, 341, 350, 356-357, 372, 378, 381, 393-395, 416
 Romano, Callimacho 244
 Romanya 194
 Rosetti, R. 293d
 Rotterman 344
 Rouvali *bkz*. Rupela
 Rovere, Francesco della *bkz*• Sixtus, IV.
 Rovere, Giuliano della *bkz*• Julius, II.
 Roy, S. A. 100d
 Rudaly *bkz*. Rhotel
 Rudnik 109, 131, 139
 Rum Mehmed Paşa 225, 240, 251, 251d, 252d, 253, 261, 386, 392
 Rumeli 24, 26, 26d, 28, 36, 47, 49-50, 53-55, 65-66, 88-89, 113, 132, 134, 139, 149, 176, 181, 205, 211, 217, 227, 245, 269-271, 274-275, 278, 285-288, 295, 304, 309, 311-313, 336, 344, 346, 353, 371, 375, 378, 382-384, 404, 409, 411, 426
 Rumeli Hisarı 101, 167, 190, 304, 311
 Runciman, Steven 25d, 99d, 100d, 103d, 105d, 106d, 115d, 191d, 193d
 Rupela (Rouvali) 150
 Ş
 Sabac *bkz*• Bögürdelen
 Sabacz *bkz*. Bögürdelen
 Sabanciciler 218
 Sabanoviç, H. 23 Id
 Sabuncuoğlu, Şerefeddin 390d
 Sa'di, şair 407
 Safeviler 40
 Sagundino, Niccolö 110, 351, 362, 416, 419, .
 422
 Sahillioğlu, Halil 388d
 Saichlan (Sakhlan) 238
 Saint-Georges, Guillet de 16, 365d
 Sakız Adası (Chios, Scio) 46, 57, 75, 90, 94, 96, 103, 124, 126-129, 137, 193, 211, 225, 243, 298, 304, 386
 Sakisian, A. 325d
 Saksonlar 188
 Salluzo 120
 Salmenikon 164-165
 Salona *bkz*. Amfissa
 Salonica *bkz*. Selanik
 Salzburg 135
 Samatya (Psamathia) 181
 Samothrace *bkz*. Semadirek
 Samothraki *bkz*. Semadirek
 San Bruno 254
 San Marco 30
 San Pietro 213
 San Sergio 230
 Santa Chiara 247
 Santa Mavra (Ayamavra, Levkas) 144, 155, 216, 233, 328, 378
 Sant'Angelo 181, 213, 221
 Santimeri *bkz*- St. Omer
 Santo Stefano Dağı 341
 Sanudo, Marino 110, 110d, 336
 Sara Hatun, Uzun Hasan'm annesi 177, 179-180
 Sarajevo *bkz*. Saraybosna
 Saranbei *bkz*. Saruhanbeyli
 Saranovo *bkz*- Saruhanbeyli
 Saraybosna (Bosna Saray, Sarajevo) 36, 155, 231
 Sarayburnu 275, 305
 Sardunya 117
 Sarfati, İzak 107, 107d, 353, 353d
 Sarı Yakub, Karamanlı Molla 51, 237
 Saruca Paşa 58-59, 67, 72, 82, 114, 393
 Saruhan 55, 378
 Saruhanbeyli (Saranbei, Saranovo, Septemvri) 131
 Saurlander, Wolfgang 19
 Sava Nehri 36, 133, 136, 149, 160, 206-208, 279, 300-301, 321
 Sazlı Dere 232
 Scandoloro *bkz*- Alanya
 Scarampo, Lodovico, Kardinal 137, 141, 161
 Schässberg *bkz*. Sighişoara

- Scheffer, C. 42d, 195d
 Schiavo, Tommaso 247
 Schmaus, A. 15d, 16d
 Schneider, A. M. 87d
 Scholarios, George 222
 Schwechat 280
 Schwoebel, Robert 76d, 100d, 107d, 115d, 116d, 119d, 425d
 Scio *bkz.* Sakız Adası
 --Scutari *bkz.* İşkodra, Üsküdar
 Sebastopol *bkz.* Sivastopol
 Segedin (Szeged) 48-49, 54, 66, 71, 149 •
 Segno *bkz.* Senj
 Selanik (Salonica, Thessaloniki) 24, 26, 29-30, 44, 60, 75, 85, 104, 113, 122-123, 149, 154, 156, 162, 165, 189, 191, 201, 205, 224, 242, 245, 250, 311, 378, 384, 393
 Selçuk (Ayasuluğ) 30d, 55, 68, 79, 387
 Selçuk Hatun 53
 Selçuklular 29, 108, 236, 395
 Seleucia Trachea *bkz.* Silifke
 Selim, I. 67, 231, 346, 348, 350, 393, 403
 Selimpaşa (Bigados, Bivados, Epibatos) 89, 99
 Selymbria *bkz.* Silivri
 Semadirek (Samothrace, Samothraki) 129-130, 138, 141, 161, 166, 228
 Semendire (Semendria, Smederevo) 35, 37-38, 46, 48, 74, 108-109, 124, 145, 148-149, 155-156, 159, 234, 279, 292, 300, 303, 307, 310, 321, 378, 416
 Semendria *bkz.* Semendire
 Semerkand 178, 404, 412-414, 414d
 Semlin (Zemun) 138
 Seneca 366, 421
 Seniçe (Sjenica) 198, 201
 Senj (Segno) 202
 Septemvri *bkz.* Saruhanbeyli
 Serez (Serrai, Serres) 28, 30, 50, 55, 55d, 61, ^ 79, 105, 122, 250, 384, 387
 Serrai *bkz.* Serez
 Serravalle, Donato Belloria di 181
 Serres *bkz.* Serez
 Sertak, Kefe valisi 296
 Sesamos *bkz.* Amasra
 Setton, Kenneth 115d, 150d, 152d, 163d, 203d
 Severcan, Şerafettin 23d
 Sevnica 301
 Seyyid Ali el-Ûlâ 28
 Seyyid Cürçani 406, 409, 413
 Seyyid Natta, şeyh 34
 Sesar 221
 Sforza, Bianca-Maria, Milano düşesi 156
 Sforza, Francesco, Milano dükü 117, 120, 159, 161, 394
 Sforza, Galeazzo-Maria 234, 252, 281-282, 425
 Sforza ailesi 76, 169
 Sgunopoulos, Demetrios 114
 Shkoder *bkz.* İşkodra
 Shkumbi Nehri 224-232
 Sırbistan 26, 28, 34-37, 42, 44, 48, 60, 64, 66, 74-75, 109, 113, 122, 124, 130-132, 139, 145, 148-149, 154-155, 187, 205, 209-210, 216, 275, 286, 288, 292, 303, 309, 357, 361, 370, 373, 380, 383-384, 387
 Sırça Saray *bkz.* Çinili Köşk
 Sırıye Hisar *bkz.* Sivricehisar
 Sibenik 231, 236, 241, 378
 Sibeveyhî 415
 Sicilya 117, 137, 338
 Siderokastron 85
 Sidney Smith Dağı 341
 Sidrekapsa 383
 Siena 118, 170
 Sighino 276
 Sighişoara (Schässberg) 35, 190
 Sigismund, imparator 34, 75
 Sigismund, Polheimli 299
 Sigismund Tomaşeviç *bkz.* İshak Bey
 Siirt (Tigranocerta) 278
 Sikion *bkz.* Basilika
 Silezya 236
 Silifke (Seleucia, Trachea) 237-238, 240, 262, 268, 276, 278
 Silistre 378
 Silivri (Selymbria) 24, 67, 89, 99, 101
 Silvio, Enea *bkz.* Pius, II.
 Simistria 302
 Simsar, Muhammed Ahmed 380d
 Sinan, İstanbul baş zindancı 283
 Sinan, Molla 41, 240
 Sinan, ressam 326d
 Sinan, yeniçeri ağası 349
 Sinan Bey 30
 Sinan Bey, Atik 255, 257
 Sinan Bey, Eyvan Bey'in oğlu 207
 Sinan ibn Abdül Mennan, mimar 257
 Sinan Paşa, Hızır Bey'in oğlu 403, 411
 Sinanoğlu, Samim 11 İd
 Sinanoğlu, Suat 11 İd
 Singer, Charles 46d
 Sinop 92, 139, 168, 171, 173, 176-177, 179, 181-182, 237, 272, 378, 384, 386
 Siraceddin, Molla 258, 409
 Sirem (Srem, Syrmia) 149, 208
 Sitnica 198
 Sitti Hatun 67-68, 364, 392
 Sivas 177, 237, 245, 274
 Sivastopol (Aktiar, Sebastopol) 117
 Sivricehisar (Ostrovica, Sırıye Hisar) 109, 109d, 197
 Sivrihisar 411-412, 415
 Sixtus, IV. (Francesco della Rovere), papa 167, 253, 263-264, 280-281, 291, 295, 300, 307-308, 315, 320, 323, 329, 338-

- 339,341,350,416
 Sjenica *bkz.* Seniçe
 Skanderbeg *bkz.* iskender Bey
 Skardona (Skradin) 236
 Skarmina 203
 Skeat, T. C. 103d
 Skiros 246
 Skobalic, Nikola 109
 Skolarios, Yorgo *bkz.* Gennadios, II.
 Skoplje *bkz.* Üsküp
 Skopoi *bkz.* Üsküp
 Skopos *bkz.* Üsküp
 Skradin *bkz.* Skardona
 Skura ailesi 233, 240
 Slavonic 232
 Slovenjgradec *bkz.* Windischgratz
 Slovenya 38
 Smederevo *bkz.* Semendire
 Soco *bkz.* Isonzo
 Soeotia 209
 Soest 159
 Sofianos, Dimitrios 326-327, 340-341
 Sofya 37, 41-42, 65,108-109, 122,135,154,
 207-208,225,241,298,302-303,378,394
 Sohrweide, Hanna 400d
 Soldaya 296
 Sommaripa, Giovanni 236
 Soranzo, Vettore 267, 308
 Sotla 299
 Soucek, S. 358d
 Southern, R. W. 182d
 Spalato *bkz.* Split
 Span, Aleksios 230, 254
 Span ailesi 233
 Spandugino, Theodoras 104, 195, 195d,
 329,353, 366,388
 Spinolar 298
 Split (Spalato) 44, 202, 236, 319
 Spolete 213
 Spuler, B. 3 İd
 Squarciafico, Oberto 296-297
 Srebreniçe (Srebmica) 145, 208, 384
 Srebrnica *bkz.* Srebreniçe
 Sredna Gora 42
 Srem *bkz.* Sirem
 St. Andra 301
 St. Demetrios 275
 St. George Kalesi 191, 193
 St. Jean Şövalyeleri 124,126, 137,158, 280,
 326
 St. Omer (Santimeri) 164-165, 174
 St. Paul 301
 St. Peter (Castello) 327
 St. Romanus Kapısı 89-91, 94-95, 97
 St. Sergius 310
 Stalimeni *bkz.* Limni
 Starsbourg 186
 Stella (Estella) 31
 Stephen, Büyük, Boğdan voyvodası 188,
 188d, 292-294, 294d, 297, 299, 302
 Stephen Kosaça *bkz.* Vukcic, Stjeipan
 Stern, S. M. 204d
 Stewart-Robinson, J.
 Stira 246
 Stjepan, Bosna dükü 132
 Stolz, B. 358d
 Strel (Streul) 321
 Streul *bkz.* Strel
 Strimon *bkz.* Struma
 Struma (Strimon) Nehri 77, 79, 393
 Strumica *bkz.* Usturumca
 Studios 88, 99
 Stuhlweissenburg *bkz.* Szekesfehervar
 Styria 107,279,292,299,301,314,344,417
 Suceava 297, 303
 Sudak 296
 Sumner-Boyd, Hilary 307d
 Suriye 170, 217, 237, 241, 298, 346, 350,
 376, 403
 Sutiska 198-199
 Sühreverdi 354
 Süleyman, I, Muhteşem, Kanuni 112, 218,
 305, 350, 369, 378, 392-393
 Süleyman, Emir, I. Bayezid'in oğlu 77, 420
 Süleyman, İbrahim Bey'in oğlu 237, 345
 Süleyman Bey 47-48, 67
 Süleyman Bey, Baltaoğlu 84, 88, 90
 Süleyman Paşa, Hadım 288, 290, 295, 302
 Süleyman Bey, Karıştıranlı 104, 271
 Sütüce 250
 Svetigrad *bkz.* Kocacık
 Swabia 107
 Symeon, patrik 372-373
 Syracuse 115
 Syrmia *bkz.* Sirem
 Szaszsebes *bkz.* Şebeş Alba
 Szaszvaros *bkz.* Maros
 Szeged *bkz.* Segedin
 Szekesfehervar (Alba Regia, Stuhlweissen-
 burg) 34, 302
 Szekler 293
 Szilágyi, Mihály 139, 149, 184
 Şadgeldi Ahmed Paşa 33
 Şadi Bey 33
 Şahbudak 345-346
 Şahin Bey, kumandan 310
 Şahin Paşa, Lala 40
 Şahruh 413
 Şahsuvar 346
 Şam 399
 Şarabdar Hasan Bey 177
 Şarlken *bkz.* Carlos, V.
 Şebeş Alba (Szaszsebes) 321
 Şebinkarahisar (Kara Hisar) 271, 273
 Şehdi, Kastamonulu 400
 Şehinşah, II. Bayezid'in oğlu 260-261

Şemseddin, Molla, Aydmelili 415
 Şemseddin, Molla (Hayali) 355, 411-412
 Şibiu (Hermannstadt, Nagyszeben) 35, 321
 Şihabeddin Paşa, Hadım 38, 51, 74, 77, 82
 Şirvan 140, 355, 389
 Şükrullah, Şirvanlı 140, 389

T

Taeschner, Franz 24d, 26d, 32d, 261d
 Taftazani 411, 413
 Tafur, Pero 7 İd
 Tagliamento Nehri 308, 314
 Takkeli (Takyeli) 237
 Takyeli *bkz.* Takkeli
 Tana *bkz.* Azak
 Tansel, Selahattin 18
 ' Tarabya (Therapia) Kalesi 88
 Taranto 328, 337
 ' Tarchaniotis, Paulos 104
 Tarlan, Ali Nihat 403d
 ' Tarsos 150
 •Tarsus 238, 278
 Tarvis (Tarvisso) 301, 314
 Tarvisso *bkz.* Tarvis
 • Taş Hisar 123
 Taşeli 286
 Taşköprülüzâde 41d, 409d
 Taşoz 127-128, 138, 141, 161, 166, 228
 Tatar *bkz.* Pazarcık
 Taubersburg *bkz.* Güvercinlik
 Tauro 112
 Tavşanlı *bkz.* Tavşantepe
 •Tavşantepe (Tavşanlı) 287
 Teb 152
 Tebriz 263, 265-266, 275-278, 355, 389, 407, 414
 Tedaldi, J. 87
 Tedaldo, Iacopo, 225, 424, 424d
 Tegea 150
 Telefe 378
 Tekindağ, M. C. Ş. 77d, 113d, 237d, 25İd, 283, 348d
 Telish 303
 Temeşvar 184, 321
 Tempio Malatestiano 212
 Tenedos *bkz.* Bozcaada
 Theodore, Riminili 181
 Tepeş *bkz.* Vlad, III.
 "İepeluş *bkz.* Laiotâ
 Tercan 272, 274
 Terkos 24
 Teselya 246, 383, 418
 Teucros, Teucri Kralı 191
 Thebes *bkz.* istifa
 Theodosius Forumu *bkz.* Beyazıt Meydanı
 Thermopylae 61, 250
 Thessaloniki *bkz.* Selanik
 Thiriet, F. 56d, 68d, 203d
 Thomas, George M. 59d, 11 İd

Thomas Palaiologos, *bkz.* Palaiologos, Thomas
 Thuasne, I. 325d
 Thule Adası 418
 Thumana Dağı *bkz.* Tumenist Dağı
 Thurocz, John 132
 Tırhala 378
 Tırnakçı, Bahar 24d
 Tırriova (Trnovo, Turnovo) 37
 Tiber 213
 Tigranocerta *bkz.* Siirt
 Tılos 327
 Tımurlenk 24, 175, 413
 ' Tinos 68, 259, 425
 Tiran 224
 Tire 55, 69, 387, 402
 Tırgovişte 189
 Tırsa Nehri 36, 38
 Tocco, I., Carlo (Karlızadeler) 328
 Tocco, III. Leonardo, Santa Mavra Dükü 144, 216-217, 233, 328-329
 Tocco, Antonio 329
 Tocco, Giovanni 329
 Toffanin, Giuseppe 182d
 Tokat 177, 245, 270-271, 384, 399, 411
 Toledo, Don Francisco de 90
 Tolfa 426
 Tomas, Stjepan, Bosna Kralı 145, 149, 155, 196-197, 202
 Tomasevic, Radivoj, 200-201, 218
 Tomasevic, Stjepan, Bosna Kralı 154, 196, 196d, 198-201, 416
 Tomasevic, Tvrtko 200-201
 Tommasi, Pietro 154
 Tomor Dağlan 144
 Tomoritsa *bkz.* Tomorrit
 Tomorrit (Tomoritsa) 144
 Topias ailesi 319
 Topkapı Sarayı 218, 219d
 Torcello, Giovanni 115, 281
 Torcello, Manuel 115
 Tomese *bkz.* Holumiç
 Torquato, Antonio 339
 Toscana 337
 Trabzon (Trebizond) 103, 153, 171-175, 177-178, 178d, 179-182, 184, 193-194, 206, 210, 219-220, 222, 226, 245, 266-267, 272, 297, 302, 307, 332, 334, 373, 378, 386, 422, 426
 Traianus *bkz.* Kapılı Derbend Kapısı
 Trakya 41, 44, 47, 49, 52, 58-59, 62, 67, 73, 79, 82, 88, 99, 123, 128, 130, 140, 148d, 149, 151, 224, 232, 243, 286, 357, 418
 Tranchadini, Nicodemo 117
 Transilvanya *bkz.* Erdel
 Trapezuntios, George 220-222, 222d, 223
 Taratno 335
 Trau *bkz.* Trogir
 Traversari, Ambrogio 417

Trease, Geoffrey 184d
 Trebenište 64
 Trebizond *bkz.* Trabzon
 Treitschke, Heinrich von 370, 370d, 371
 Trepçe 387
 Treves 280
 Trevisano, Antonio 227
 Trevisano, Benedetto 328
 Trevisano, Melchiorre 324
 Trevisano ailesi 90
 Treviso 182
 Tripolis (Tripolitza) 85, 150-151
 Tripolitza *bkz.* Tripolis
 Trnovo *bkz.* Tırnova
 Trogir (Trau) 254, 295
 Tron 264
 Troya 128,191 "
 Truhelka, Ciro 30d, 148d, 201d, 233, 237d, 260d, 284d, 295d, 303d, 326d
 Tsamando *bkz.* Zamantı
 Tschudi, Rudolf 325
 Tuccia, Niccolò della 263-264
 Tulum, Mertol 398d
 Tumenist (Thumana) Dağı 70
 Tuna Nehri 26, 29,36,41,49, 53-54,63,65-66, 100-101, 108-109, 113, 132-135, 148, 160, 172, 180, 184, 187-189, 194, 223, 234-236, 241, 292-294, 298, 300-303, 307,321,383,393
 Tunca Adası 68, 70, 72, 80, 108, 140, 180, 184,187-189,194,394
 Tunus 327
 Turahan Bey 77, 85, 121
 Turahanoğlu Ömer Bey, *bkz.* Ömer Bey
 Turan, Osman 380d
 Turgutlu aşireti 238
 Turner, C. J. G. 105d
 Tumovo *bkz.* Tırnova
 Tursun Bey 98, 398, 398d
 Tus 413
 Türkömer, Derin 25d

U

Ubal dini, Mainardo 225, 243
 Udine 160 308, 334
 Uffizio (Banco) di San Giorgio 116-117
 Uğur, A. 365d
 Uğurlu Mehmed, Uzun Hasan'ın oğlu 273, 278
 Ujlak *bkz.* Ilok
 Ujlaky, Nicholas 38, 208
 Ulcinj *bkz.* Ülgün
 Ulrich, Çilli Kontu 36, 63, 100, 109, 138-139, 242
 Ulubat 95
 Ulubatlı Hasan 95
 Uludağ (Keşiş Dağı, Olimpos Dağı) 412
 Uluğ Beğ 413-414
 Umar, Bilge 24d

Umat, F. R. 208
 Unrest, Jakob 417
 Urban 84-86
 Urbine 340
 Urbs 249
 Ursu, Ion 58d
 Usora 201
 Usturumca (Strumica) 242, 335
 Uşak 396
 Uyuz Bey 251
 Uzluk, Feridun N. 348d
 Uzun Hasan, Akkoyunlu hükümdarı 138, 171-173, 175, 177-178, 195, 217, 237-238, 240, 242, 245, 250, 259-260, 262-263, 266-270, 271d, 274-277, 280-281, 283, 295, 314, 345, 355-356, 387, 389, 399, 414,417
 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 18, 51, 77d, 237d, 286d,348d

Ü

üç Ağızlı 272
 Üç Hisar 261
 Ülgen, Ali S. 305
 Ülgün (Dulcigno, Ulcinj) 290, 319-320
 Ümmi Velede (Molla Hüseyin) 407
 Ünsel, Kemal Edip 400d, 401d
 Ünver, A- Süheyl 81d, 349d, 391d
 Üsküdar (Scutari) 251, 269-270, 274, 327, .. 347, 410
 Üsküp (Skoplje, Skopoi, Skopos) 36, 122, 148, 148d, 153, 164, 194, 198, 201, 378, 387, 389, 403

V

Vacalopoulos, Apostolos 54d, 96d, 97d, 219d,222d
 , Vadio, Angelo 180, 180d, 184, 423-424
 Val Canale *bkz.* Konavle Vadisi
 Valaresso, Girolamo 203
 Valco (Vlaco) 255
 Valea Alba *bkz.* Beyaz Vadi
 Valencia 117
 Valma 224, 259
 Valona *bkz.* Avlonya
 Valturio, Roberto 180,180d, 183-184,184d, 212,423-424
 Vârad (Grosswardein, Nagyvarad, Orâdea) 234-235, 292
 Varasd (Varazdin, Warasdin) 292, 320
 Varazdin *bkz.* Varasd
 Vardar 194, 203
 Vares 370
 Varhely 321
 Varköy 261
 Varna 3, 52, 54-56, 60, 63-64, 66, 79, 101, 181,302
 Varnatsa 233
 Varsak, Türkmen aşireti 251, 268, 410

Vasari, Giorgio 324, 324d, 366d
 Vasiliev, A. 132d, 178d
 Vasilikon 246
 Vaughan, D. M. 24d
 Vefa, Şeyh (Mustafa) 349, 392
 Vefa Meydanı 97
 Veglia, Domenico 227
 Veliiyüddin 401
 Vellano, Bartolomeo 324
 Ygndome 339
 Vendramin, Andrea 308
 Venedik 23, 26, 29-30, 36-37, 44, 48-49, 52, 54-56, 56d, 57, 59, 61-63, 65, 68, 70, 75, 84-85, 87-88, 90-91, 99-100, 104, 109-110, 115-117, 119-120, 122, 124, 136, 139-140, 143-144, 151, 153-154, 157, 159-163, 163d, 164, 169, 172-174, 177, 181-184, 188, 190, 193-194, 196-197, 199, 203-204, 204d, 205, 207, 209-218, 220, 222-238, 241-249, 251-255, 259-260, 263-268, 275-279, 281-282, 285-292, 295, 298-301, 304, 307-310, 314-320, 323-325, 328-330, 334-336, 338-340, 344, 347-348, 350-353, 361, 363, 366, 374, 381, 383-384, 386, 388, 417, 419, 422-426
 Veneranda, Monte Santa 312
 Venier, Francesco 223
 Venier, Iacopo 211, 227
 Venier ailesi 90
 Verdun 376
 Vespers, Sicilyalı 77
 Vetesius, Ladislas 294, 416
 Vetturi, Pietro 318
 Vicenza 248, 422-423
 Vidin 109, 132, 187, 189, 225, 302, 378
 Vignosi, Simone 84
 Vijose Nehri (Aaos) 65
 Vildan Mehmed 240
 Villach 301
 Vipava (Wippach) 301
 Viscontiler 23, 360
 Visevac 148
 Viterbo 339
 Vitislaus 46
 Vitturi, Lorenzo 110
 Viyana 36, 102, 124, 133-134, 181, 280, 298, 300, 350
 Vize (Byzon) 89, 260, 298, 378
 Vlad, II., Dracul, Eflak Prensi 35, 46, 53, 53d, 65, 184
 Vlad, III., Tepeş, Dracul (Kazıklı), Eflak Prensi 184, 186, 186d, 187-190, 190d, 294d, 303
 Vlore *bkz.* Avlonya
 Voight, George 114, 114d
 Volkersdorf, Siegmund von 135
 Voltaire 360
 Vostitsa *bkz.* Aiyion
 Vrana, Kont 70

Vranâs 48
 Vranje 109
 Vrbas Nehri 199-200, 207-208
 Vryonis, Speros 26d, 61d, 108d, 285
 Vucitm *bkz.* Vulçettrin
 Vukcic, Stjepan (Stephen Kosaça), St. Sava Dükü 37, 201-202, 206, 231
 Vukcic, Stjepan *bkz.* Hersekoğlu Ahmed
 Vukld, Vladislav 206, 231
 Vukcic, Vlatko 231
 Vulçettrin (Vucitrn) 198

W

Wagenburg
 Wald 344
 Waleran de Wavrin, Burgonyalı 49
 Wallenberg, Rudolf von 327
 Walsh, J. R. 41d, 412d
 Walzer, R. 31d
 Wasserburg 361
 Weissefels *bkz.* Bela Pec
 Weissenburg *bkz.* Alba Iulia
 Warasdin *bkz.* Varas
 Wiener Neustadt Barış Anlaşması 209
 Wiener Neustadt 121
 Wilkins, Ernest H. 179d
 Windischgratz (Slovenjgradec) 301
 Wippach *bkz.* Vipava
 Wittek, Paul 24d, 100d, 163d
 Worther See 314
 Wright, Thomas 42d

X

Xylokerkos Kapısı 95
 Xylomarabes, Mark 373

Y

Yahşi Bey 59
 Yahudiler
 Yakub Paşa 103, 194
 Yakub Paşa *bkz.* Iacopo, Gaetali Maestro
 Yakub Paşa, Hızır Bey'in oğlu, 411-412
 Yakub, denizci 176
 Yaltkaya, Ş. 416d
 Yambol *bkz.* Yanbolu
 Yanbolu (Yambol) 287, 411
 Yanikkale (Györ, Raab) 123, 321
 Yannina *bkz.* Yanya
 Yanya (Ioannina, Yannina) 30, 328
 Yarhisar 176
 Yayça (jajce) 36, 197, 199-200, 206-208, 218, 234, 274, 314
 Yazıcı, Tahsin 348d
 Yedikule 206, 226, 283
 Yegân (Molla Mehmed ibni Armağan) 405, 411
 Yeni Derbend 131
 Yeni Foça 46, 46d, 242

- Yeni Hatun 33
 Yeni Saray *bkz.* Topkapı Sarayı
 Yenice-i Vardar (Yiannitsa) 399
 Yenişehir (Larisa) 176, 205, 237, 250
 Yeşilhisar (Develü Karahisar) 284
 Yeşilirmak 32
 Yetime 415
 Yiannitsa *bkz.* Yenice-i Vardar
 Yiğit Bey 60
 Yörgüç Paşa 33
 Yunanistan 28, 44, 54, 56, 60, 67, 77, 137,
 145, 149, 152, 157, 160, 162, 163d, 180,
 187, 203, 205, 222, 233, 247, 269, 276,
 281, 304, 332-334, 357, 360, 372, 382,
 384, 418
 Yunus, Balaban Bey'in kardeşi 224
 Yunus Bey (Thomas Katavolenos), kâtip
 162, 186-187
 Yunus Bey, sipahi kumandanı 156, 345 •
 Yunus Karaca 57
 Yunus Paşa, amiral 128-130
 Yusufça Mirza 268
 Yücel, Yaşar 176d
- Z**
 Zabljak 313
 Zaccaria, Angelo Giovanni 107
 Zaccaria ailesi 233
 Zachariadou, *Elizabeth 109d, 162d*
 Zadar (Zara) 23, 207, 231, 236, 241, 276
 Zagora *bkz.* Zağra
 Zagreb 301
 Zağanos Paşa 33, 59, 59d, 82, 89, 91, 95, 99,
 102, 114, 161-162, 164-166, 206
 Zağra (Zagora) 384
 Zajaczkowski, Ananiasz 16d
 Zakinthos (Zante) 233, 320, 328-329
 Zamanlı (Elbaşı, Tsamando) 346
 Zamtche 172
 Zante *bkz.* Zakinthos
 Zapolya 206, 208
 Zara Anlaşması 37
 Zara Jacob, Habeşistan Kralı 172
 Zarnata 153
 Zemun *bkz.* Semlin
 Zenevisi 143
 Zeno, Caterino 265-268, 271d, 272, 273d,
 277-278, 278d
 Zeno, Dracone 266
 Zeno, Marco 246
 Zeno, Violante 266
 Zeta 35
 Zeuxis 366
 Zeynel, Uzun Hasan'm oğlu 273
 Zeynep Hatun, şair 403
 Zeyrek (Molla Mehmed) 409-410
 Zeytun (Lamia) 60, 250
 Ziegler, Philip 225d
 Zigana Dağı 177, 179
 Zihne 130
 Zinkeisen, J. W. 18, 64, 360
 Zivanoviç, Djordje 123d
 Zlatitsa *bkz.* Izladi
 Znojmo (Znaim) 34
 Zollfeld 314
 Zorzi, Bartolomeo 226
 Zorzi (Giorgi), Girolamo 294, 294d
 Zrinyi, Peter
 Zrnov *bkz.* Avala
 Zuvele Kapısı 346
 Zvečaj Grad 200
 Zvezdoviç, Angelus 201
 Zvornik *bkz.* İzvornik

OĞLAK BİLİMSEL KİTAPLAR

Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı
Franz Babinger

Elmas
Matthew Hart

Kaybolan Sesler
Daniel Nettle & Suzanne Romaine

Bir Film Nasıl Okunur
James Monaco

Bir Albüm Dolusu Cinayet
Eugenia Parry

Bu Mülkün Sultanları
Necdet Sakaoğlu

$E=mc^2$
David Bodanis

